

Iványosi-Szabó Tibor

**EGY HÓDOLTSÁGI MEZŐVÁROS
LEHETŐSÉGEI ÉS KÁLVÁRIÁJA**
Kecskemét a kora újkorban

Iványosi-Szabó Tibor

**EGY HÓDOLTSÁGI MEZŐVÁROS
LEHETŐSÉGEI ÉS KÁLVÁRIÁJA**

Kecskemét a kora újkorban

Iványosi-Szabó Tibor

**EGY HÓDOLTSÁGI MEZŐVÁROS
LEHETŐSÉGEI ÉS KÁLVÁRIÁJA
Kecskemét a kora újkorban**

A félezer éves nándorfehérvári csata hősi halottainak emlékére

A kötet elkészítésében közreműködött:
Békési József, Gönczi Gergő, Szabó Attila

Olvasószerkesztő:
Tánczos-Szabó Ágota

Borítóterv és nyomdai előkészítés:
Mudri Andor

A kötet borítóján egy 17. századi kecskeméti nyilvántartásból származó, népművészeti motívumot ábrázoló tollrajz látható.
Forrás: MNL BKML IV. 1504.m 1686.

ISBN 978-963-7236-78-5

A kötet megjelenését támogatta:

A kötet kiadta:

Felelős kiadó:
Dr. Gyenesei József

Minden jog fenntartva!
Jelen könyvet vagy annak bármely részletét
a Kiadó engedélye nélkül bármilyen formában
vagy eszközzel reprodukálni, közölni tilos!

© MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2022

TARTALOM

Előszó.....	11
Kiadói előszó	13
Histográfia helyett.....	15
A magisztrátus formálódása és működése a 16–17. században	23
I. Bevezető.....	23
II. A mezővárosi autonómia formálódása.....	26
1. Középkori örökség.....	26
2. Földesúri joghatóság alakulása	29
3. Hódoltsági állapotok.....	30
III. A mezőváros testületei	34
1. A népgyűlés	34
2. Az esküdtek	37
3. A tanács	44
IV. A mezőváros tisztségviselői.....	51
1. A főbíró	51
2. Az adószedő	59
3. A másodbíró	61
4. A kisbírák	62
5. A jegyzők	69
6. A tizedesek	72
7. A cigányok bírója	74
8. A székbírák.....	75
9. A vásárbíró	76
10. Időszakos megbízatások	79
V. A mezővárosi önkormányzat hatásköre	81
1. Bíraskodás	81
2. Igazgatás.....	93

A magisztrátus gazdálkodása a 17. században.....	101
I. Történelmi háttér	101
II. A mezőváros kiadásai	105
1. A török államnak fizetett adók és szolgáltatások	105
2. A magyar állam részére fizetett adók és szolgáltatások	118
3. A magyar földesurak számára fizetett adók és szolgáltatások	122
4. A váci püspöknek fizetett tized.....	126
5. A tanács kiadásai.....	128
III. A mezőváros bevételei	136
1. A tanács pénzügyi szervezete	136
2. A mezőváros bevételei	140
IV. Összegzés	155
A szántóföldi növénytermesztés a 17. században.....	163
I. Bevezető.....	163
II. A mezei kertek	165
III. Szántóföldi növénytermesztés	181
1. A mezőgazdasági kultúra	181
2. Gabonatermelés.....	189
3. Kapás- és ipari növények termesztése	203
4. Takarmánytermesztés	210
Szőlőtermesztés és borforgalmazás Kecskeméten a 16–17. században.....	215
I. Kezdetek	215
II. Szőlőtermesztés és borforgalmazás a 16. században.....	217
III. Szőlőtermesztés és borforgalmazás a 17. században.....	224
1. A szőlőtermesztés szabályozása.....	224
2. A szőlőtermesztés folyamata	231
3. A szőlőtermesztés gazdasági hatása	258
IV. Gyümölcsstermesztés.....	263
V. Gyakrabban használt űrmértékek a 17. században	266
Állattartás Kecskemét határában a 16–17. században	271
I. Feltételek, keretek	271
II. Vadszám, illetve marhaszám.....	273
III. Szarvasmarhatartás.....	277
IV. Lovak tartása.....	297
V. Juhászat.....	305
VI. Sertéstartás	321
VII. Az állattartás egyéb területei	326
Kecskeméti vásárok a 14–17. században	335
I. 14–16. század	335
1. A mezővárosok és a vásártartási jog	335
2. A vásártartási jog szerepe Kecskemét gazdasági fejlődésében.....	339

II. 17. század	351
1. A vásártartási jog gyakorlása	351
2. A tanács szervező és ellenőrző szerepe	355
3. Az országos vásárok forgalma	360
4. A tanács vásártartásból származó jövedelme	365
5. A hetivásárok	369
6. A boltok	372
III. Összegzés	373
A kecskeméti tőzsérek	375
A kocsmatartás szerepe a város gazdálkodásában a 16–17. században	397
I. Kezdetek	397
II. A kocsmatartás üzemeltetése a 17. században	402
1. A tanács hatásköre	402
2. Létesítmények, tárolás	405
3. Személyi feltételek	407
4. Az áru beszerzése	410
5. Forgalmazás	423
6. Az égettbor forgalmazása	437
7. A városi kocsmatartás haszna	441
III. A kocsmatartás szerepe a város gazdálkodásában	450
A városi mézárszék a 16–17. században	453
I. A 16. századi működésre utaló adatok	453
II. 17. század	457
1. A mézárszék működtetése	457
2. Beszerzés	467
3. A mézárszék forgalma	469
III. A mézárszék működtetésének haszna	472
A mezővárosi társadalom a 16–17. században	475
I. Népeség	475
1. Migráció	475
2. A lakosság számának alakulása	482
3. Nemzetiségek	485
4. Demográfia	486
II. A mezővárosi társadalom szerkezete	491
1. A társadalom néhány sajátossága	491
2. Nemesek	495
3. Az agrártársadalom	497
4. Kézművesek, kereskedők és „írástudók”	502
5. A vagyoni csoportok formálódása	512
6. A mezővárosi társadalom jelentősebb ellentétei	516
7. A falusi és a mezővárosi társadalom legmarkánsabb különbségei	518

III. A mezővárosi társadalom szerveződése	522
1. A terhek megosztása	522
2. Kecskemét szerepe a tájegység paraszti társadalmának szerveződésében ..	527
A városi nyilvántartások statisztikai feldolgozása (1662–1703)	531
I. Bevezető	531
II. Gazdaság és társadalom a század derekán	533
1. Forráskritikai és módszerbeli észrevételek	533
2. A legkorábbi nyilvántartások feldolgozása	535
III. A hódoltság utolsó békés évei	546
1. Felhasználható forrásaink	546
2. Az 1675 táján keletkezett nyilvántartások feldolgozása	549
IV. A háború következményei 1689-ig	559
1. Felhasználható forrásaink	559
2. A források feldolgozása	562
V. Másfél évtized a hadszíntér mögött	573
1. Felhasználható forrásaink	573
2. A források feldolgozása	575
VI. A történeti statisztikai adatok értékelése	581
A közbiztonság hatása Kecskemét életére	603
I. Korrajz	603
II. A közbiztonság felszámolódása	606
III. A közbiztonság hatása a gazdaságra és a társadalomra	619
A mezővárosi kultúra Kecskeméten a 16–17. században	639
I. Örökség	639
II. Felekezetek	642
III. Iskolák	651
IV. Irodalom	658
V. Művészetek	671
1. Zene	671
2. 17. századi népművészeti motívumok Kecskeméten	673
Koháry István, Kecskemét potior földesura	677
I. Korrajz	677
II. Család és neveltetés	678
III. Katona és államférfi	682
IV. A földesúr	690
V. A költő	698
VI. A donátor	704
Irodalom	707
Levéltári források	719

Függelék.....	721
Pénznevek és pénzürtékek	721
Fontosabb mértékegységek.....	721
A fontosabb áruk értéke.....	722
Fontosabb bérek	722
A szövegben előforduló latin szavak, kifejezések	723
Török szavak és kifejezések.....	725
Egyéb régies szavak és kifejezések.....	726

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasók!

Őnök Kecskemét város első írásos említésétől számított 650 éves történetének talán leginkább ismeretlen korszakát összefoglaló történeti munkáját tartják kezükben, amelynek „megszületése” kiemelkedő jelentőséggel bír városunk életében.

Dr. Iványosi-Szabó Tibor levéltáros, nyugalmazott levéltár igazgató magas szakmai igényű, tematikus és alapos feldolgozó munkájának köszönhetően egy olyan korszak vált immár megismerhetővé, amely Hornyik János várostörténeti monográfiája után részletes betekintést nyújt nekünk immár a kora újkor kecskeméti mindennapjaiba, a mezővárosi lét mibenlétébe. A közel két évszázadot felölelő történeti munka – a középkori sajátosságokból kiindulva – alátámasztja a jelen kecskeméti fejlődési lehetőségeinek múltbéli megalapozottságát, a földrajzi elhelyezkedésből – Európa tranzitútvonalaiknak találkozásából – fakadó előnyök több évszázados tradícióját.

Megfordult Kecskeméten a török posztó, az erdélyi só, a jeles tőzsérek által Európán keresztül hajtott szarvasmarha, piacaink és vásáraink pénzforgalmának kiemelkedő mértékét pedig igazolják az írott források, amelyekből a korabeli fizetőeszközök sokszínűségére, a termékek és azok árának alakulásába, a 16-17. században használatos mértékegységek változásába is betekintést nyerhetünk.

Természetesen nem felejtethjük el – erre a szerző több helyen fel is hívja az olvasó figyelmét – hogy nagyobb részt a török hódoltság időszakában vagyunk, Kecskemét pedig a török hódoltság legnagyobb mezővárosa volt, sajátos gazdasági és társadalmi fejlődési ívvel, hiszen a török pusztítás elől nagy létszámú, a város térségében élő népesség (illetve nemzetiség) kereste a városi magistratus (tanács) oltalmát, Kecskemét „kiváltságának” garanciáját. A migráció okozta kialakult társadalmi helyzetkép megalapozta a kulturális sokszínűséget, az ide érkezők a magukkal hozott termelési ismeretekkel és szokásokkal hatékonyan hozzájárultak a város fejlődéséhez. Talán nem is gondolnánk, hogy a török adóösszeírások, a defterek szerint Kecskemét az 1570-80-as években 4-5000 lakost számlált. Ez alapján városunk lakosság száma meghaladta Pest vagy Buda lélekszámát.

A kora újkori Kecskemét gazdaság és társadalomtörténetének korrajza mellett megismerhetik a városunkat igazgató tanács (magistratus) tisztségviselőit, működését, a törvénykezés menetrendjét, emellett – a kiváló mértékben fennmaradt iratanyagnak

köszönhetően – tárgyilagos és pontos képet kaphatunk a mezővárosi élet és a kecskeméti emberek teendőikkel gazdag mindennapjairól, netán gondjairól is. A kötetben az elődeinket ért természeti csapásokról, gazdasági károkról, vagy a „török” által okozott nehézségekről is olvashatunk, amelynek kapcsán Dr. Iványosi-Szabó Tibor árnyalja azt a ”bizonyos” romantikus képet, melyet Mikszáth Kálmán „festett meg” az utókor számára a *Beszélő köntös* című regényével.

A közel négy évtizeden keresztül kutatott korszak részletes megismerésére szolgáló munka Kecskemét történetében hiánypótló jelentőségű. Dr. Iványosi-Szabó Tibor életműve most kezünkben tapasztalható életműve megerősít bennünket abban, hogy Kecskemét városa és annak mindenkori lakói a történelem ezen korszakában is megállták a helyüket, igazodva az Európában és a világon egyúttal uralkodó állapotokhoz, megtalálva abban azt a lehetőséget, hogy hogyan és milyen módon van lehetőség saját környezetünknek, életkörülményeinknek fejlesztésére, gazdasági lehetőségeink kiaknázására. Tegyük hozzá: akkor egy idegen hatalom nyomása alatt!

Végezetül engedjék meg, hogy városunk jelmondatának idézésével kívánjak Önöknek e kötethez hasznos időtöltést és bőséges ismeretszerzést!

„Sem magasság, sem mélység nem rettent!”

Szemereyné Pataki Klaudia
Kecskemét Megyei Jogú Város polgármestere

KIADÓI ELŐSZÓ

Dr. Iványosi-Szabó Tibor akadémikus, a levéltár nyugalmazott igazgatója, városunk díszpolgára a kétezres évek elején vállalkozott arra a nagy horderejű feladatra, amelynek számos újdonsággal szolgáló eredményét a tisztelt Olvasó most a kezében tartja. A szerző, aki fél évszázados kutatómunkáját elsősorban szeretett szülővárosa, Kecskemét gazdaság- és társadalomtörténete feltárásának szentelte, a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban fellelhető források segítségével minden eddiginél aprólékosabb, mélyebb elemzést készített a Homokhátság legnépesebb mezővárosának 16–17. századi életéről, küzdelmeiről. Ezzel szándékoltan a város legkorábbi történetírójának tartott Hornyik János nyomdokaiba lépett, aki a 19. második felében elsőként tűzte ki célul Kecskemét középkorának és kora újkorának bemutatását. Hornyik korának tudományos szintjén igényes áttekintést adott a település múltjáról oklevéltárral kiegészített négykötetes művében, és bár megállapításait azóta számottevően bővítették, pontosították, munkájának, illetve az általa megmentett forrásoknak a jelentősége vitathatatlan. A 19. század óta, az elmúlt három évszázadban Kecskemét kora újkori levéltári iratanyaga igen komoly veszteségeket szenvedett, ám ennek ellenére még mindig figyelemre méltóan gazdag. E bőséges forrásanyag vállalása adhatja a leghitelesebb tájékoztatást a hódoltság legjelentősebb mezővárosának mindennapjairól, ugyanakkor a dokumentumok által feltáruló kép túlmutat a város, sőt, a tájegység határain is, jelentős adalékokkal szolgálva a kora újkori mezővárosi fejlődés eddig érdemben feltáratlan folyamatait illetően. Ez a szándék volt a fő mozgatórugója annak a közel egy évtizedes munkának, amelynek eredményeként 2013-ra a szerző e tanulmánykötet elkészítette.

A könyveknek megvan a maguk sorsa, így szól az ismert, régi mondás, amelyet Iványosi-Szabó Tibor idéz néhány lappal alább. E kiadvány esetében a „fátumot” a kézirat megszületése és nyomdába adása között eltelt sajnálatosan hosszú idő jelentette, amelyet a kiadáshoz szükséges források hiánya idézett elő. Bár ez az akadály végre elhárult, örömmünk mégsem lehet teljes e kötet posztumusz megjelenése folytán. Úgy véljük ugyanakkor, olyan művel gazdagodik a korszakra vonatkozó szakirodalom, amely hosszú időn keresztül hivatkozási alapot, kiindulópontot fog jelenteni a téma kutatói számára.

HISTOGRÁFIA HELYETT

Egy bevezető célja a cím és a témaválasztás indoklása. Ezt a feladatot most célszerű egy historiográfiai áttekintéssel összevonni, amely azonban itt csak rövid és vázlatos lehet.

A középkori magyar társadalom fejlődésének egyik legjellegzetesebb eredménye a közel nyolcszáz mezőváros kialakulása volt. Mályusz Elemértől Szűcs Jenőig több kiváló történészünk járult hozzá e hosszú folyamat feltárásához. Az alföldi mezővárosok sajátosságait pedig Kubinyi András elemzése alapján ismerjük. Bár a következő korszak, a hódoltság másfél évszázados eseményeinek ismertetése érdekében sokan tevékenykedtek, kora újkori mezővárosaink fejlődési folyamatának vizsgálatára még senki sem vállalkozott. A közelmúltban megjelent Pest megye monográfiában a hódoltság első szakaszáról Hegyi Klára, a későbbi évtizedekről pedig Szakály Ferenc készített rendkívül igényes elemzést. Mindkét jeles történész több évtizedes kutatásai alapján fogalmazhatta meg az e korszakkal kapcsolatos álláspontját. Számukra azonban igen komoly kööttséget jelentett, hogy egy alig fél évszázados múlttal rendelkező közigazgatási egység kereteihez kellett ragaszkodniuk. Ezért a megye területét érintő tájegységek jellegzetességeit sem fejthették ki bővebben. A Homokhátságra is csak az északi részén létrejött két jelentős mezőváros, Cegléd és főként Nagykőrös révén térhettek ki. Ezek szűkös forrásanyaga miatt azonban fejlődésük folyamatának bemutatása érdekében ismételen kénytelenek voltak hivatkozni a megye határán ma már kívül eső Kecskemétre. Azonban több mint elgondolkodtató, hogy ezekben az esetekben – csekély kivétellel – Hornyik János 150 évvel korábban feltárt adatait és ezek alapján megfogalmazott észrevételeit kamatoztatták.

Bár az említetteken kívül több hódoltsági mezővárosról készült az elmúlt száz évben feldolgozás, ezek rendkívül szegényes forrásanyaga egyik esetben sem tette lehetővé annak vizsgálatát, hogy e másfél évszázad alatt miként hatott a középkori örökség, milyen új lehetőségek és pusztítások határozták meg e települési típus sorsát, miként formálódott a mezővárosi lét.

Tekintettel arra, hogy a legbővebb forrásanyagot Kecskemét őrizte meg, a mezővárosi fejlődés lehetőségeinek és buktatóinak többrétű feltárása valójában itt vált leginkább ígéretessé. Írott anyaga nemcsak jelentős időegységet fog át, hanem a mezővárosi testületek működésének, terheinek, lakossága mindennapi életének csaknem valamennyi területét érinti. Így a hódoltság alatti mezővárosi lét sok évtizedes formálódásának,

egy hosszú folyamatnak a nyomon követése itt lett reális célkitűzés. Ha nem is mondhatjuk, hogy sorsa a térségben tipikus volt – hisz a legnépesebb mezőváros –, vélhetően az itt feltáruló tények és folyamatok ismeretében más településeken belül fennmaradt egy-egy utalás, egy-egy adatsor segítségével megalapozottan lehet következtetni a helyi állapotokra, adottságokra. Az itt idézett adatok számottevő része sok-sok környező és távolabbi tájegységeken belüli települések létre és a velük való kapcsolatokra utal.

A kecskeméti fejlődés hódoltság alatti lehetőségeinek és ismétlődő kataklizmáinak alaposabb feltárása más téren is jól kamatoztathatóan ígérkezett. Közismertek a város rendkívül széles körű gazdasági kapcsolatai. A kutatók rég felfigyeltek arra, hogy több irányú exportja révén holland és olasz, francia és német, osztrák és török, lengyel és magyar pénzek sora tűnik fel a hivatalnokok számadásaiban. Ennek révén pedig a térségben mutakozó pénzforgalmat és a helyi pénzértékeket pontosan fel lehetett tártani. Ezeknek a vereteknek a jelentős része érhetően nemcsak a török és a magyar állam, a magyar földesurak és az egyház bevételeit gyarapította, hanem – ugyancsak a nyilvántartások tanúsága szerint – az Arad környéki, a baranyai, a csongrádi, a gyöngyösi stb. borok vásárlása révén távoli vidékekre is eljutott. A különféle iparcikkek, fűszerek és egyéb termékek vásárlása során pedig Szeged és Felvidék sok városának kereskedői is hozzájutottak ezekhez a hazai és külföldi valutákhoz. Közel hasonló fontosságú, hogy a hódoltságban meghonosodott magyar és idegen mértékek szinte mindegyikét pontosan be lehetett határolni, és más települések múltjának feltárása során ezek ma már maradéktalanul hasznosíthatók. Viszonylag bőséges nyilvántartásai alapján a „gratuitus labor”, valamint az árak és a bérek alakulását is – feldolgozások alapján – 1662-től a 18. század végéig pontosan nyomon követhetjük. Ezek birtokában mind a hódoltsági mezővárosok, mind pedig a falvak gazdasági és társadalmi életére utaló adatokat kivétel nélkül kamatoztatni lehet.

Még ennél is szélesebb körű az a kapcsolatrendszer, amely a migráció révén a legnépesebb mezőváros és több mint száz dunántúli és felvidéki, tiszántúli és homokhátsági település között a másfél évszázad során létrejött. Az ezekből ide menekülő kisebb-nagyobb csoportok nemcsak egyszerűen a lakosság számát növelték, hanem magukkal hozott értékeikkel, termelési és kulturális szokásaikkal, ismereteikkel számottevően gyarapították Kecskemétet. Tehát ennek a mezővárosnak az anyagi és szellemi kultúrája nem maradt zárvány jellegű, hanem szinte az egész hódoltság és a másik két országrész sok-sok jellegzetességét gyűjtötte össze, őrizte meg és vitte tovább. Így az egyes témák feltárása alapján a hódoltságról az eddiginél részletesebb, mélyebb és koherensebb kép formálható meg. Bár a hódoltság egészére vonatkozó megalapozott általánosítások egyetlen mezőváros életének mégoly sok területét érintő feldolgozásokból nem vonhatók le, az kétségtelen, hogy az itt feltáruló folyamatok, fontosabb jelenségek érhetően sok-sok mezőváros és falu életében hosszabb-rövidebb időre megjelentek. Az itt megmutakozó közigazgatási, gazdasági, társadalmi és kulturális sajátosságok sokkal szélesebb körben jelentkeztek, ezért a település forrásait eddig is felhasználták a közelebbi és távolabbi tájegységek múltjának felidézésére.

Nem elhanyagolható előny, hogy az egyes tárgykörök mélyebb elemzése lehetővé teszi a korábban gyakran feltűnő túlzások, pontatlanságok – a lakosság számának alakulásával, a jószágállomány méretével, a vagyoni tagozódással, a török közigazgatás félreismerésével, a közbiztonság jellegével és a hódoltság egészével kapcsolatosan máig

élő illúziók (pl. „a török alatt boldog volt Kecskemét”) stb. – felszámolását. A korábbiaknál tárgyilagosabban be lehet mutatni a tartós és a változékonny gazdasági lehetőségeket, valamint a hódoltság jellegéből adódó zsákutcákat és katasztrófákat.

Mivel tehát forrásai alapján Kecskemétnek megkülönböztetett helye van a hódoltsági mezővárosok történelmének vizsgálata során, e településsel kissé bővebben is kell foglalkoznunk. A jelentősebb magyar városok között aligha van olyan, amelynek 650 éves történelméről mindössze csak két monográfia készült. Kecskemét ezen ritka kivételhez tartozik. Ráadásul egyik feldolgozás sem teljes, mivel mindkettő a város múltjának csupán egy részét, az első három-négy évszázadát tárta fel. Az első összegzést Hornyik Jánosnak köszönhetjük, aki 1860 és 1866 között négy kötetben dolgozta fel a város 1711-ig terjedő múltját. A második csaknem másfél évszázaddal később, 2002-ben jelent meg, Bárh János főszerkesztő régészek és történészek közreműködésével a város 1849-ig terjedő történelmének bemutatására vállalkozott.

Hornyik János elévülhetetlen érdemeket szerzett monográfiájával Kecskemét középkorának és kora újkorának feltárásában. Érdemei között nemcsak azt kell kiemelni, hogy elsőként vállalkozott e feladatra, ami azzal járt, hogy több területen valóban az úttörők fáradtságos és keserves munkáját kellett elvégeznie, hanem azt is, hogy – korának tudományos szintjén – nagyon igényes áttekintést adott. Bár maga is utalt arra, hogy „megmentette a város múltját”, ezt az állítását a második világháború tette tragikusan egyértelművé. A négy kötethez kapcsolt oklevéltárában és feldolgozásaiban rengeteget idéz azokból az egykori oklevelekből, tanácsi jegyzőkönyvekből és nyilvántartásokból, amelyek a háború végén eltűntek, és valószínűleg megsemmisültek. Így közleményei elsődleges forrássá váltak, és máig nemcsak a város, hanem az egész térség történelmének felidézésében megkerülhetetlenek. Eredményeit korának tudományos közléte elismerte, és az országos történetírás immár másfél évszázad óta sokoldalúan hasznosította.

Monográfiájának gerincét a hódoltság korának feltárása képezi. Második és harmadik kötetét egészében e kornak szentelte. Érdemeit akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy munkássága előtt a hódoltság másfél évszázadának tudományos igényű feltárása alighogy megkezdődött. Így tanulmányai és a városi levéltár forrásainak közreadása révén igen komoly segítséget nyújtott e korszak kutatói számára. Mivel az úttörők közé tartozott, nem kamatoztathatta a segédtudományok későbbi feltárásait, fontos eredményeit. Ezért feldolgozásai során több jelentős területet nem is érintett, és a vizsgálat alá vett témákat sem tudta kellő mélységben feltárni. Monográfiájának második kötetében a hódoltság első szakaszán belül a török katonai berendezkedés és a török közigazgatás kiépítését, azok sajátosságait vázolta fel. Megállapításait a másfél évszázad során a szakirodalom, érthetően, számottevően bővítette és pontosította. Ugyanebben a kötetben a hódoltság két szakaszát elválasztó „hosszú háború” keserves másfél évtizedét és szörnyű pusztításait mutatta be. Harmadik kötetének fő témája a hódoltság második szakasza, főként pedig a török kiűzése. Itt elsődleges célja az volt, hogy adatok sorával bizonyítsa: Kecskemét és lakossága milyen hatalmas terheket vállalt az ország felszabadítása érdekében.

A múlt század második felében, a hódoltság korának alaposabb megismerésében a Magyarországra vonatkozó török nyelvű források feltárása, közreadása és ezek elemzése szinte új fejezetet nyitott. Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula és Hegyi Klára munkássága révén, főleg a hódoltság első szakaszáról, ma már lényegesen pontosabb és teljesebb kép áll előttünk, mint korábban. Munkásságukat részben megelőzte, főként pedig

eredményeiket kamatoztatta Makkai László és Szakály Ferenc kutatásainak és publikációinak sora. Szakály külön érdeme, hogy felelevenítette Salamon Ferenc hódoltsággal kapcsolatos, jórészt elfeledett megállapításait, és továbbvitte, újabb mélyreható eredményekkel gazdagította azt.

Hornyik óta városunk hódoltság alatti történetével több jeles kutató foglalkozott. Közülük elsőként Szabó Kálmán nevét kell kiemelnünk. Elévülhetetlen érdemei vannak e tájegység *történelmi néprajzá*nak elindításában, és több területének feltárásában. Ezek jelentős része azonban a 18. századra koncentrált, és munkáiban a 16–17. századot legtöbb esetben csak érintette. Korszakosnak is mondható munkájának folytatása mindenképpen kívánatos lenne. Rajta kívül több olyan kutatót lehet megnevezni, akik munkájukkal e korszak ismeretéhez hozzájárultak. Balanyi Béla a gazdaságtörténet egyes részeit gyarapította. Bálintné Mikes Katalin a hivatali élet szervezetének feltárásához járult hozzá. Lipóczy Sándor a város kiváltságainak és birtokszerzésének bemutatását vállalta fel. A városunkra vonatkozó török forrásokat elsőként és széles körben Mészáros (Fenyvesi) László kamatoztatta. Schwáb Mária a jogszolgáltatás szervezetének feltárásával gazdagította ismereteinket. Szabó László pedig a céhek működését mutatta be.

Célszerű kiemelni, hogy Hornyik János és a város, illetve a térség múltját a szovjet megszállás előtt kutatók csaknem kizárólagosan a bőséges jegyzőkönyvi és a csodálatosan gazdag céhes anyagot használták fel. A ránk maradt források jellege azonban merőben más. Ma már szinte csak a különféle nyilvántartásokban fennmaradt, eltérő jellegű adatok alapján bővíthető e téren ismeretünk. Ezek feltárása és elemzése azonban legtöbbször teljesen új kutatási és elemző módszereket követel.

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben a nagyobb és kisebb városok, települések sora jelentette meg újabb monográfiáját. Kecskemét viszont csak a kilencvenes évek második felében vállalta fel ennek a munkának a támogatását. Az ennek eredményeként megjelent monográfiában H. Tóth Elvira és V. Székely György a várossal és határával kapcsolatos régészeti kutatások eredményeit összegezték, és hézagpótló új ismerteket nyújtottak e tájegység régmúltjáról. Jómagam a város középkoráról egy új, átfogó feldolgozás keretében kíséreltem meg a korábbinál teljesebb áttekintést adni. A hódoltság korának gazdája Kocsis Gyula lett. Ő a szakirodalom és a források feldolgozásakor több igen komoly gonddal szembesült. Bár az újabb – török nyelvű – források kamatoztatása rendkívüli lehetőséget kínált, és viszonylag széles sávot, területet érintett, jobbára csak a hódoltság első néhány évtizedére terjedt ki. Igazi gondjai – minden bizonnyal – a hódoltság második szakaszával kapcsolatosan jelentkezhettek. Mivel a rendelkezésére álló idő nem tette lehetővé a mezővárosi autonómia, a közigazgatás, a mezőváros terheinek alakulása, a gazdaság, a társadalom, a közbiztonság, az árucseré, a kultúra stb. fejlődésének részletes feltárását, a monográfiához illő igényes szintetizálásra nem volt lehetősége. Ezért a megkívánt széles körű elemzést egy nagyon rövid *vázlattal* – no, meg egy érdekes *forrásközléssel* – helyettesítette. Az újabb monográfiában ily módon ismét keletkezett egy rendkívüli aránytalanság, amely még inkább felhívta a figyelmet arra, milyen hatalmas adósság gyűlt össze a másfél évszázad során ezen a területen.

Pedig – miként erre korábban utaltam – Kecskemét kora újkori levéltári anyaga még mindig figyelemre méltóan gazdag. Nagyobb része a 17. századból maradt ránk. Bár az elmúlt három évszázadban sajnálatos veszteségeket szenvedett, ennek ellenére mezővárosaink írott emlékei közül még mindig a legbőségebb. Mivel pedig a hódoltság

koráról – csupán Nagykőrös képez *bizonyos* értelemben kivételt – egyetlen település sem tudta megőrizni ilyen mértékben írott emlékeit, e másfél-két évszázad mezővárosi fejlődésének – a megyei levéltári anyagon túlmenően – az egyik legfontosabb, szinte megkerülhetetlen forrásává vált. Ezeknek a ránk maradt írott emlékeknek az értékét az növeli igazán, hogy nem a tényeket sokszor pontatlanul felidéző késői visszaemlékezések, nem a kívülállók rácsodálkozó, szubjektív benyomásainak leírásai, hanem a mezővárosi tanács folyamatos tevékenysége során rögzített nyilvántartások, tanácsi rendeletek fogalmazványai, összeírások, különféle anyagi- és munkaterhek teljesítésének rögzítése, tanácsi és bírói vizsgálatok, döntések alkotják, tehát a különféle események, napi feladatok és rövidebb-hosszabb távra szóló célkitűzések frissen rögzített és minden tekintetben *tárgyilagos* lenyomatai.

Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben a hivatali szervezet feladatai nemcsak a jogszolgáltatás, nemcsak a közigazgatás területére korlátozódtak, hanem mivel a magisztrátus következetesen gyakorolta a földesuraktól megszerzett jogokat, önálló és széles körű gazdálkodást is folytatott, a különféle tisztségviselők feljegyzéseiben így a mezőváros életének sok-sok oldala és ezernyi epizódja rögzült. Vizsgálatuk, elemzésük révén a kortársak életének éppen azok az apró, hétköznapi eseményei, visszatérő és váratlan gondjai, tennivalói elevenednek meg, amelyekről sem a diplomáciai, sem a katonai, sem a megyei, de még a földesúri levéltári anyag sem tud folyamatos és részletes képet adni. Éppen ezért ezek a források a hódoltság legjelentősebb mezővárosának – és sok esetben falvainak – gazdaságáról és társadalmáról, kötelezettségeiről és újabb lehetőségeiről, valamint ismétlődő katasztrófáiról a leghitelesebb tájékoztatást nyújtják. Ráadásul ezek a feljegyzések olyan tömegesek, olyan sokoldalúak és olyan aprólékosak, hogy egyaránt lehetővé teszik a közösség egészére vonatkozó nyilvántartások több irányú statisztikai feldolgozását, és kellő munka befektetésével akár családok, sőt személyek életútjának a nyomon követését is. Ezért felhasználásuk nélkül távolról sem teljesek e másfél-két évszázadról szerezhető ismereteink. Ehhez viszont előzőleg az egész anyag szisztematikus feltárására, a fontosabb források közlésére és a résztanulmányok sorának elkészítésére volt szükség.

E komoly kihívással felérő munkát több mint négy évtizeddel ezelőtt kezdtem el. Hivatali teendőim és más témák, más korszakok folyamatainak a feltárására irányuló megbízatásaim miatt azonban többször kellett kitérőt tennem. Már a munka megkezdésekor a legfontosabb területek feldolgozásának hiánya annak belátására készítetett, hogy az eredményes kutatáshoz mindenekelőtt a segédtudományokon belül jelentkező fehér foltok felszámolása szükséges. A gazdaság és társadalom történetének elmélyültebb elemzéseit addig ellehetetlenítették a csaknem kaotikusnak látszó pénzviszonyok. Ennek érdekében tartam fel féltucatnyi tanulmányban, milyen pénzek, milyen pénzviszonyok határozták meg e két évszázadban a város gazdasági életét. Erre támaszkodva lehetett vállalkozni mind az ártörténet bemutatására, mind pedig a bértörténet feltárására és közreadására. Ezek ismerete nélkül tudományos igénnyel nem lehetett foglalkozni sem a gazdaság, sem pedig a társadalom fejlődésével. Szorosan kapcsolódott ezekhez a korabeli mértékegységek pontos ismertetése és a korábbi eredmények kiegészítése. Végül ezeket bővítette a migráció fontosabb folyamatainak, sajátosságainak feltárása és bemutatása. A török hatalom alóli felszabadulás 300. évfordulójáról Kecskemét város tanácsa ezeknek a feldolgozásoknak a megjelentetésével emlékezett meg.

A helytörténeti monográfiák szerzői gyakran kényszerülnek arra, hogy kellő forrásfeltárás és forrásközlés hiányában a szintetizáló fejezetekbe újabb adatokat feltáró forrásrészleteket iktassanak be. Ennek a kényszerű eljárásnak azonban mind az elemzések, mind a forrásfeltárások kárát látják. A hosszabb idézetek, esetleg rövidebb-hosszabb forrásrészletek megtörik a korrajz, az elemzés folyamatát, ugyanakkor nincs lehetőség arra, hogy a kutató a forrásokat egységükben láttassa, még kevésbé arra, hogy a szükséges forráskritikai észrevételeket a szerző megtegye. Ezek elkerülése végett vállalkoztam arra, hogy a korszakra vonatkozó fontosabb kecskeméti forrásokat összegyűjtsem és közreadjam. A sorozatnak is beillő kilenc kötet közül az első 1991-ben jelent meg: *Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849)* címen. Tekintettel arra, hogy a mezőváros felbecsülhetetlen tudományos értékű jegyzőkönyvei a háború végén elvesztek, indokoltá vált legalább az ezekből származó és különféle helyeken fellelhető kéziratok, töredékek összegyűjtése és közreadása. Ezt az anyagot *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711)* (1996) és *II. (1712–1811)* (1998) című kötetek tartalmazzák. Mivel ránk maradt a város levéltárában az egykori végrendeletek jelentős tömege, amelyek a közösség társadalmi és kulturális életének kutatása során rengeteg hasznos adat és sajátosság feltárását segíthetik, ugyancsak a megyei levéltár kezdeményezésére a *Kecskeméti testamentumok I–IV.* kötetekben az 1655-től 1849-ig terjedő időszakból összegyűjtött iratokat tettem közzé (2002–2005).

Kétségtelen, hogy ma a városi levéltár leggazdagabb sorozatait a különféle nyilván tartások alkotják. Ezekbe a különféle lajstromok, listák, jegyzékek mellett a 17. századi tisztségviselők napi munkájuk során a legkülönfélébb emlékeztetőket, kifizetéseket, közmunkával kapcsolatos teendőket, váratlan eseményeket, katonai inzultusokat stb. rögzítettek. Ezek a tömören, sokszor vázlatosan papírra vetett névjegyzékek, lajstromok és olykor rögtönzött, alkalmi feljegyzések felbecsülhetetlen tájékoztatást nyújtanak a mezőváros hivatali teendőinek, a hatóságokkal, a földesurakkal való kapcsolattartásnak és a városra nehezedő különféle pénzbeli, természetbeni és munkajáradék formájában jelentkező terheinek alakulásáról. A belőlük kigyűjtött anyag minden kétséget kizáróan nemcsak különleges, hanem országosan is egyedülálló. Ezt a tömegében is jelentős – több mint ezer oldal terjedelmű – forrásanyagot *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból I–II. (1633–1700)* címmel láttam el, és 2008-ban adta ki a megyei önkormányzat levéltára.

A 2002-ben megjelent Kecskemét-monográfia – már említett – kényszerűségből adódó hiányossága, a hódoltság korának már jelzett erősen *visszafogott* terjedelme késztetett arra, hogy az utóbbi évtizedben városunk ezen rendkívül változatos, de még nagyobbreszt ismeretlen múltjának részletesebb feltáráshoz további tanulmányokkal járuljak hozzá. A téma széles körű feltárását és elemzését az is indokolta, hogy a hódoltság kori falvak és mezővárosok hétköznapijait, ritka lehetőségeit, gazdasági és társadalmi tragédiáit, konok, ismételt próbálkozásait Kecskemét korabeli forrásai alapján lehet leginkább hitelesen bemutatni. Ezért az így feltárolt kép túlmutat nemcsak Kecskemét, hanem a Homokhátság határain is. Valójában az ország harmadának másfél-két évszázados történelméhez nyújt merőben új és minden eddiginél bőségesebb ismereteket. A tanulmányok nemcsak terjedelmüket tekintve alkotnak egy kötetet, hanem főként azért tartoznak össze, mivel tematikájuk csaknem teljesen lefedi a mezőváros kora újkori történelmének egészét.

A kötet tizenöt feldolgozása öt témakörbe sorolható. Az első blokkon belül az egyik tanulmány a mezőváros önrendelkezésének formálódását és választott testületeinek szerepét, hivatali rendszerének felépítését és annak több évszázados működését ismerteti. A másik a város különféle kötelezettségeit veszi tételesen számba, és feltárja, hogy a magisztrátus milyen adók, milyen természetbeni és munkaszolgáltatások révén teremtette elő a szükséges pénzüsségeket és terményeket. Részletesen ismerteti annak sokirányú és eredményes gazdálkodását, tárgyilagos képet adva a város lakosságának anyagi terheiről, ezen belül az egyes hatóságoknak és a földesuraknak kifizetett szolgáltatások pénzben meghatározott összegéről és azok arányairól. A második blokk három tanulmánya a mezőváros két évszázad alatti termelőmunkájának alakulását, fejlődését és a térségben betöltött szerepét mutatja be: ezek a szántóföldi növénytermesztést, a szőlő- és gyümölcsstermesztést, valamint az állattartás különféle formáit tárják fel.

A céhes ipar bemutatása azért maradt ki, mivel a kecskeméti céhek egykor gazdag iratanyaga alapján a két háború között egy igényes feldolgozás készült, a gyűjtemény azonban, amelyre ez épült, a háború során elpusztult. Így az eddigi ismeretek bővítésére ma már nincs érdemi lehetőség.

Újabb blokkot alkot az árucsere és a hozzá kapcsolódó néhány szolgáltatás. Ebbe négy feldolgozás került. Az első a kezdetektől a 17. század végéig követi a vásárok és a piacok működését. A következő a városi kocsmának az akkori különleges pénzügyi és társadalmi szerepét tárja fel. A harmadik a mészárszéknek a közösség ellátásában betöltött feladatát mutatja be. Külön tanulmány ismerteti a város nevét már ezekben az évszázadokban nemzetközileg ismertté, sőt híressé tevő tőzséreket, és azok szerepét a város gazdaságában, közéletében.

A negyedik blokk eltér az előző háromtól, amennyiben tartalmát tekintve összetettebb. Az elmúlt évszázadokban a hamis illúziók és nem igazán megalapozott feltételezések sora született a hódoltság alatti falvak és mezővárosok életéről, és állítólagos virágkoráról. Ide az a három, módszereiben is egészen új, de ugyancsak levéltári anyagra épülő elemzés került, amelyek remélhetőleg segítenek a tényeket és a másfél évszázados folyamatokat tisztábban láttatni. Egyik feldolgozás a hódoltság alatti mezővárosi társadalom fejlődésének folyamatát és annak szerkezetét elemzi. Egy újabb tanulmány a jelentős számban ránk maradt nyilvántartások statisztikai feldolgozásával érzékelteti a mezővárosi közösségen belül jelentkező fontosabb fejlődési tendenciákat. A harmadik a közbiztonság romlásának folyamatát és végzetes következményeit tárja fel.

Végül az ötödik blokként olyan feldolgozások következnek, amelyek az előzőkbe nehezen illeszthetők. Az egyik a mezővárosi társadalom kora újkori kultúrájának négy legfontosabb területét mutatja be. Egyrészt számottevően kibővíti korábbi ismereteinket, másrészt egységesebb képet ad az eddig mozaikszerűen felvázolt területről. A másik a város legjelentősebb földesuráról – aki a korabeli magyarság katonai, politikai, jogi és kulturális életében meghatározó szereplő volt – ad átfogó képet.

Végezetül hangsúlyoznom kell, hogy a kötet – bár a több mint egy tucat feldolgozás a mezőváros életének csaknem minden fontosabb területét érinti – nem szintetizálás, nem monográfia. Az itt közreadott feldolgozások mindegyike – a jelzett igen komoly hiányok felszámolása érdekében – a legjelentősebb témák önálló feltárása, mindegyik különálló tanulmány. Az egyes elemzések által felölelt idő terjedelme – a rendelkezésünkre álló források függvényében – erősen eltérő. Többségük olyan részterületek két

évszázadot átfogó történetének feldolgozása, amelyekről önálló munka, elmélyültebb elemzés eddig még nem készült, legfeljebb ezek egy-egy szűkebb részét érintették a korábbi kutatók. Van, amelyik négy évszázadot, és van olyan, amelyik csak négy évtizedet mutat be. Mivel mindegyik önálló levéltári kutatáson alapul, ezért ismételten indokolttá vált – a történelmi szakirodalom áttekintése után – a részletes forráskritika, a feldolgozással kapcsolatos módszerek ismertetése, a korábbi, tévesnek vagy pontatlannak bizonyuló állítások cáfolata, a velük kapcsolatos korrekciók, viták megejtése, a részletes bizonyítás és az ezek nyomán megvonható következtetések megfogalmazása. Ezen korszak történelmének nagyon kívánatos szintetizálására csak ezeknek az elemzéseknek az elkészülte, publikálása és szakmai vitája után lehet gondolni. Az elmondottakból következik, hogy az egyes feldolgozásokban, elemzésekben – az egységesebb és teljesebb kép megrajzolása révén – néhány esetben kisebb átfedés fellelhető. Ennek a minimumra való csökkentését szolgálja többek között az is, hogy a forrásanyag lelőhelyeinek és a szakirodalomra történő hivatkozásoknak pontos és teljes megnevezése nem ismétlődik az egyes feldolgozásoknál, hanem a kötet végén együtt található. Szükségesnek éreztem, hogy az olvasó gyorsabb tájékozódását egy apparátus összeállításával segítsem.

Remélem, hogy ezek a feldolgozások nemcsak egy helyi monografikus összegzés munkálatait fogják segíteni, hanem a magyarországi hódoltság történetéről eddig alkotott kép pontosításához is több esetben hozzá tudnak majd járulni. Bízom abban is, hogy e munka további és elmélyültebb kutatások végzésére fog többeket serkenteni.

2013 májusában¹

Iványosi-Szabó Tibor

¹ Habent sua fata libelli. [A könyveknek megvan a maguk sorsa.] – E kötet közel évtizedes kálváriája csak egy újabb adalék az ősi megfigyeléshez.

A MAGISZTRÁTUS FORMÁLÓDÁSA ÉS MŰKÖDÉSE A 16–17. SZÁZADBAN

I. Bevezető

Európa történelmében meghatározó szerepet nyertek a városok. Már a középkorban a társadalmi fejlődés egyik legjelentősebb mozgatóivá váltak. Ezért fejlődésük, szűkebb és tágabb körben érvényesülő gazdasági, társadalmi és kulturális szerepük, befolyásuk iránt mindig nagy volt az érdeklődés. A Kárpát-medencében – a számottevő késés miatt – a királyi városok mellett a mezővárosok szerepe vált igen fontossá, és részben ez határozta meg több évszázadra ennek a térségnek a fejlődését.

Középkori városaink formálódásával már a múlt században jeles történészek sora foglalkozott.¹ Kora újkori városfejlődésünkről viszont hasonló szintű feldolgozások még nem készültek. Ezt számottevően hátráltatta a három részre szakadt ország eltérő fejlődési lehetősége és üteme. Fokozta a gondot az a tény, hogy a városfejlődés folyamata ezekben a századokban megtorpant, és így a mezővárosok szerepe szűkebb környezetükben felerősödött. Ezért az egységesebb kép megrajzolásához elkerülhetetlen az egyes mezővárosok kora újkori fejlődésének minél részletesebb és tárgyilagosabb megismerése, bemutatása. Tekintettel arra, hogy Kecskemét már ekkor a Kárpát-medence egyik vagy talán a legnépesebb mezővárosa volt, kiemelten fontos múltjának alapos feltárása. Ennek fontosságát még fokozza az, hogy forrásai – a számottevő veszteségek ellenére – elég bőségesek a legfontosabb mezővárosi struktúrák, fejlődési folyamatok megrajzolásához.

A különféle társadalmi, egyházi és etnikai csoportok már a középkorban kiépítették a maguk jól körülhatárolt közösségeit és az uralkodóval, illetve a rendi országgyűléssel elismertették kiváltságaikat, biztosítva helyüket a magyar politikai és társadalmi életben. Ezeket még a következő évszázadok erőteljes politikai-katonai változásai között is, egészen a polgári közigazgatás kiépítéséig, csaknem változatlanul meg tudták őrizni.²

Tehát a középkori magyar társadalmi fejlődés egyik sajátos terméke lett az *oppidum*, a mezőváros, amely sokáig megőrizte a falvak több vonását, de jelentős részüket szűkebb környezetén belül egyre több olyan feladatot vállalt fel, amelyeket korábban kereskedő- és iparosodó városaink láttak el. Közülük idővel több szabad királyi városi kiváltságot szerzett. Éppen ezért mezővárosaink önkormányzatának és hivatali

1 Itt elsődlegesen Bácskai Vera, Fügedi Erik, Kubinyi András, Mályusz Elemér és Szűcs Jenő munkásságára célszerű utalni.

2 EMBER Győző, 1946.

szervezetének vizsgálata, több évszázadot átfogó formálódásuk elemzése a magyarországi várostörténet szerves része. E folyamat alapos feltárása nélkül a magyarországi fejlődés egyik jellegzetes vonása kerülne ki a tudományos vizsgálódásból, és így történelmi ismereteink féloldalasak maradnának. Ezért a magyar közigazgatás történetén belül megkülönböztetett figyelmet kapott ez a hosszú időn át elhanyagolt terület. De nemcsak a hivataltörténet, hanem gazdasági és társadalmi fejlődésünk alaposabb megismerése érdekében is feltétlenül szükség van a mezővárosi önkormányzatok és hivatalszervezetek alakulásának, fejlődésének részletes feltárására, bemutatására. Az egyes tájegységek, az egyes települések múltjának, fejlődési sajátosságainak megértése is megköveteli ennek tárgyilagos és részletes ismertetését. A középkori oppidumok fejlődésének bemutatása érdekében végzett kutatások sora nagyszerű eredményeket mutatott fel. Azonban ezt a munkát mindig is nagymértékben nehezítette, hátráltatta forrásaink hiánya, vagy azok töredékes jellege. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a hódoltság területén lévő településeinkre.³ Ezek a nehézségek még a jelentősebb királyi városainknál is csaknem legyőzhetetlen akadályokat jelentenek. Szeged újabb monográfiájának megírása során, a hódoltság alatti közigazgatás bemutatásakor Szakály Ferenc nem véletlenül volt kénytelen megállapítani: „A városi magisztrátus működéséről, azon túlmenően, hogy szorgalmasan küldözgette az adót és azzal együtt az elmaradhatatlan panaszleveleket, valamint, hogy az adta bérbe a közösség nevében és annak hasznára a város pusztáit, vajmi kevés érdemlegeset tudunk mondani. A tanács minden alkalmat felhasznált annak kinyilatkoztatására, hogy – jóllehet a török területén fekszik – a város nem alattvalója, hanem tagja a ’nemes országnak’ és a ’nemes vármegyének’.”⁴

A mezővárosok – csekély kivételtől eltekintve – még kevésbé rendelkeznek olyan irattal, amely alapján a magyar közigazgatáson belüli folyamatos működésüket vizsgálni lehetne. Ezért a hódoltsági mezővárosok monográfusai – eltérő terjedelemben és eltérő elmélyültséggel – csak utaltak az egyes települések igazgatásának alakulására. Ezekből megtudhatjuk, hogy Hódmezővásárhelyen a hódoltság alatt kádi nem tartózkodott, és török helyőrsége sem volt. Megmaradt ugyan a település korábbi önkormányzata, melyet választott vezető testület irányított, de „...azt is alig tudjuk, hogy a XVII. században hogyan élt a város az önkormányzattal. Annyi bizonyos, hogy 1615-től bíró működött a városban.”⁵ Kiskunhalas közelmúltban megjelent monográfiájából még kevesebbet tudunk meg a tanács és a hivatali szervezet összetételéről és működéséről.⁶

A kecskeméti tanács munkájáról Hornyik János,⁷ Nagykőröséről Majlát Jolán⁸ adott első alkalommal igényes, de rövid áttekintést. Azonban ezeknek a török hatóságokkal, a magyar állammal, a nemesi vármegyével és földesuraikkal kialakított kapcsolatairól felvázolt megállapításait az elmúlt fél évszázad újabb kutatásai több területen cáfolták,

3 Máig komoly gondot jelent az a tény, hogy az alföldi mezővárosok földesurai többségükben a Felvidéken éltek, és így levéltáraink anyaga az egykori gazdasági központokban maradt. Ezek feltárása, hasznosítása az elmúlt évszázad nagyobb részében komoly nehézségekbe ütközött.

4 SZAKÁLY Ferenc, 1983. 719. Szeged szabad királyi város volt.

5 KOVÁCS István, 1984. 324.

6 SZAKÁLY Ferenc, 2000.

7 HORNYIK János, 1860–1866. I–IV.

8 MAJLÁT Jolán, 1943.

illetve több helyen pontosították.⁹ Egyben látnunk kell azt is, hogy nem volt *céljük* a mezővárosi önkormányzat és a hivatalszervezet *összetételének és fejlődésének részletes* bemutatása. Ezért sem helyettesítheti Hornyik munkája a Kecskemét múltjával kapcsolatos újabb kutatásokat. Mivel pedig a rendelkezésünkre álló jelentős források nemcsak azt teszik lehetővé, hogy a legnépesebb magyar mezőváros önkormányzatának hódoltság alatti változásait az eddigieknél lényegesen bővebben ismertessük, lehetővé válik az is, hogy a magyarországi fejlődésen belüli néhány sajátosságára felhívjuk a figyelmet. Az utóbbi két-három évtizedben közreadott tanulmányok¹⁰ és forrásfeltárások adatai ezen kívül lehetőséget nyújtanak arra, hogy e mezőváros hivatali szervezetét is részletesebben bemutassuk. Erre annál inkább szükség van, mivel csak a török kiűzése utáni állapotokról, a feudális-rendi viszonyok utolsó szakaszáról készültek alapos feldolgozások.¹¹ Érthetően ezek elemzései, következtetései legfeljebb csak utalnak a hódoltság alatti hasonló vagy eltérő viszonyokra, állapotokra. Nyilvánvaló, hogy a századforduló és főként a 18. századi változások, újabb vívmányok érdemben csak úgy mérhetőek fel, ha összehasonlítási lehetőséget nyújtunk az előző másfél-két évszázad történéseinek és eredményeinek pontos rögzítésével. Ezen időszak folyamatának alaposabb ismeretére azért van szükség, mivel a helyi igazgatásban ebben a két évszázadban vált mind szélesebb körűvé az írásbeliség, és ekkor lett fokozatosan összetettebb az alsóbb szintű igazgatás és bíraskodás. Jól tudjuk, hogy a török kiűzése után az abszolút-monarchikus törekvések, később pedig a felvilágosodott abszolutizmus számottevően befolyásolta nemcsak a magyar központi hatalmi szervezetek és a megyék működését, hanem a helyi közigazgatás feladatait és szervezetét is.¹² Ezek később az ország egész lakosságának gazdálkodását, társadalmi mobilitását és kulturális életét mind több területen közvetlenül is érintették. Ha nem ismerjük kellően a mezővárosi önkormányzat és a városigazgatás korábbi állapotát, óhatatlanul visszavetítjük rá ezeknek a későbbi évtizedeknek a gyakorlatát. Így könnyen elsikkad, feledésbe megy több olyan eredmény, amit a magyar társadalmi és gazdasági fejlődésre annyira jellemző mezővárosok a középkorban és a kora újkorban igen komoly áldozatok árán elértek, és hosszú időn át megőriztek.¹³

9 SZAKÁLY Ferenc, 1986.

10 Bálintné Mikés Katalin a kecskeméti tanács feudalizmus kori szervezetéről készített áttekintést. A rendelkezésre álló keretek között és a választott módszer birtokában nem nyílt lehetősége arra, hogy szisztematikusan bemutassa a mezővárosi autonómia hódoltság alatti módosulását, az önkormányzat hatáskörének alakulását, annak tényleges működését, a hivatali szervezet fejlődését, és az egyes tisztségek feladatkörét. L.: BÁLINTNÉ MIKES Katalin, 1979.!

11 Kecskemét 1686–1848 közötti önkormányzatáról Kisfaludy Katalin készített alapos feldolgozást. De már az alcímben utalt arra, hogy csak a közigazgatás és a bíraskodás hivatali szervezetére korlátozza elemzését. Egerről Nemes Lajos és Gyöngyösről Szabó Jolán munkája nyújt igényes áttekintést. Mindkét feldolgozás ugyancsak az 1687–1848 közötti állapotokat elemzi. L.: KISFALUDY Katalin, 1992.; NEMES Lajos, 2001.; SZABÓ Jolán, 2001.!

12 EMBER Győző, 1946.

13 A közelmúltban jelent meg a Kecskemét mezővárosi autonómiájának formálódását bemutató részletes elemzés. A jelen feldolgozás ennek az elemző-feltáró munkának összegzése és újabb adatokkal történő kiegészítése. L.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2010/a. 5–140.!

II. A mezővárosi autonómia formálódása

1. Középkori örökség

A magyarországi városfejlődés tudatos támogatása első alkalommal IV. Béla király intézkedéseiben jelent meg. Ez a folyamat az Anjouk uralkodása alatt gyorsult fel. Ezért Zsigmond király 1405-ben indokoltan látta, hogy külön törvényben szabályozza a magyar közjogon belül a városok jogállását. Mivel a társadalmi munkamegosztás vidékenként erősen eltérő módon alakult, ezért a városi fejlődés még a következő évszázadokban is igen változatos képet mutatott. A hivatali adminisztráció terminológiája ezt a folyamatot csak kissé megkésve követte. Ezért a királyi adománylevelekben, a különféle kiváltságok rögzítése során a jogi formulák továbbra is számottevő eltéréseket jeleznek. Ezek a jogi kategóriák a hétköznapi gyakorlatban csak közel egy évszázados fejlődés eredményeként váltak egységessé. A kiforratlanságra utal az, hogy Zsigmond király felesége még 1415-ben is az „in civitate nostra Kechemeth vocata [Kecskemétnek nevezett városunk]” formulát használta, és a minden bizonnyal az Anjou korban keletkezett régi várospecséten is a „S(IGILLUM) CIVITATIS DE KECHKEMETH [Kecskemét város pecsétje]” felírás található.¹⁴ Ezen kitételek ellenére sem állítható, hogy Kecskemét ekkor *civitas*, azaz szabad királyi város lett volna. Az viszont kétségtelen, hogy akkor már élvezte a mezővárosokat megillető jogokat. Bár igen kevés mezővárosi kiváltságlevél maradt ránk, amelyek tételesen rögzítették az egyes települések megszerzett jogait és kötelezettségeit, a konkrét esetekből a fejlődési folyamat jól körvonalazható. Okleveleink kétségtelenné teszik, hogy Kecskemét már Mohács előtt az akkori mezővárosi jogok teljes birtokában volt.

A papválasztás Európa jelentős részében elterjedt, de a 13–15. századokban talán Magyarországon lett szokásossá legszélesebb körben. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy Kecskemét templomát a város lakossága maga építette, nem valamely földesura, és már a 14. században rendelkezett szabad papválasztással.¹⁵ A viszonylagos önállóságnak egyik jele az is, hogy a város már a hódoltság előtt egy összegben fizette a váci püspöknek az egyházi tizedet, és ez a gyakorlat a hódoltság alatt és után is fennmaradt.¹⁶ Az is kétségtelen, hogy a Homokhátságon belül a legjelentősebb közigazgatási egység volt.

A mezővárosi önrendelkezés egyik alapköve az lett, hogy a település – a földesúr bizonyos mérvű beleszólása mellett – saját maga intézhette belső ügyeit. Mezővárosaink már Zsigmond korában maguk választhatták bírójukat, akinek rendkívül széles körű jogot biztosítottak. Ebből eredően „közösen, vagy nagyobb és józanabb rész” által választott esküdtekből állt bíróságuk, amely testület a főbenjáró ügyek kivételével a polgári és büntetőügyekben dönthetett. Kecskeméten már 1423-ban régi gyakorlat lehetett a bíróválasztás, hisz Zsigmond király, bár a környező kunok védelmében korlátozta a mezőváros bírójának és tanácsának túlkapasait, semmilyen formában nem vonta

14 HORNYIK János, 1860. I. 146–149, ill. 199–208.

15 Hornyik János joggal emeli ki, hogy a váci püspök soha nem vonta kétségbe a város ezen jogát. HORNYIK János, 1860. I. 156.

16 HORNYIK János, 1862. III. 247–269.

kétségbe ezek jogszerű megválasztását és jogkörük gyakorlását.¹⁷ Aligha véletlen, hogy a hagyományos, szokásjog által is szentesített formulát, a „Judici et Juratis, caeterisque Civibus, et universis Hospitibus Oppidi Nostri Kechkemeth vocati” kitéltet használta az oklevél írója, amely mögött kétségtelenül valós autonómia rejlett.¹⁸ Ezeket a jogokat a következő évtizedek és évszázadok gyakorlata tovább finomította, tovább bővítette érdemi tartalommal. Amikor a város zálogként, majd véglegesen magánföldesurak birtokába került, ezek a mezővárosi jogok érdemben nem sérültek. Ezt igazolja I. Ferdinánd király 1564-ben kiadott oklevele, amelyben megerősítette Kecskemét korábbi írott és íratlan jogait: „Cives et Inhabitatores Oppidi Kechkemeth habent vel habuerint, in praesentiam Judicis et Juratorum Civium dicti Oppidi Kechkemeth prosequantur”.¹⁹ Azaz – a többi mezővároshoz hasonlóan – a kecskeméti polgárokat az ország területén elítélni és azok portékáit elkobozni nem lehet, hanem velük szembeni panasz esetén a város bírója és esküdtjei elé kell őket állítani.

A nagyobb mezővárosokhoz hasonlóan Kecskemét lakosai számára is a naturáliák helyett egy összegben, egy summában határozták meg szolgáltatásaikat a királyok, majd a királynék mint földesurak. Ezt a gyakorlatot elfogadták a várost zálogba vevő főurak, majd később a tényleges birtokjoghoz jutó földesurak, illetve a földesúri családok, akiknek az évenként járó pénzüsszeget a kötelező ajándékokkal együtt a hódoltság alatt is rendszeresen eljuttatták. Ezt az is indokoltta tette, hogy a birtokosok a várostól igen nagy távolságban laktak, a termények elszállítása körülményes lett volna. A hódoltság idején az állandósuló pénzzsűkítésben még következetesebben ragaszkodtak a szolgáltatások pénzbeli fizetéséhez.²⁰

A kisebb regálékból származó jövedelmek a királyi és a földesúri bevételeknek számottevő részét alkották. A falvakban és a mezővárosokban a kocsmák, a mészárszékek, a malmok stb. működtetése viszont komoly kiadásokkal, nehézségekkel járt volna, ezért az uralkodók sorra átengedték ennek gyakorlását az egyes földesuraknak, illetve önkormányzatoknak, és a summaadó összegébe számították be a várható jövedelmet. Az úgynevezett kisebb regálék között az egyik legfontosabb a piac- és a vásártartás joga volt, amelynek megszerzése érdekében a települések igen komoly anyagi áldozatokra is hajlandóak voltak. Ezt Kecskemét legkésőbbben már a 14. század utolsó harmadában megszerezte, hisz 1393-ban ezen a tájegységen belül már közismertté vált a kecskeméti vásár, amit Lőrinc nap táján tartottak.²¹ Aligha kétséges, hogy már jóval ezt megelőzően megszerezte a város a hetenkénti piactartási jogokat.

Érdemes utalni arra, hogy Kecskeméten át már a 14. század végén jelentős áruforgalom bonyolódott le. Ennek vámolását a király, illetve királyné vámszedői végezték. Ez a forgalom biztosította a környező falvak és távolabbi tájegységek közötti árucserét,

17 HORNYIK János, 1860. I. 201–206.

18 „Kecskemét mezővárosunk bíráinak, esküdtjeinek és más polgárainak, valamint minden lakosának...”. HORNYIK János, 2011. 39. Szabó Attila fordítása. – Természetesen ezt nem szabad a mai értelemben, hanem csak a 15. századi keretekben használni. – Schwáb Mária is kiemeli munkájában, hogy már a 15. század elején Kecskemétnek teljesen kialakult városi szervezete volt. SCHWÁB Mária, 1939. 6.

19 L. a 62. lábjegyzetet! HORNYIK János, 1860. I. 228. Az oklevelet Rudolf király 1582-ben megújította.

20 HORNYIK János, 1862. III. 1–69.

21 A Lőrinc napi vásárt név szerint 1463-ban említi a budai káptalan egyik jelentése. MÁLYUSZ Elemér, 1951. I. 3215. tétel. Később, amikor már a városnak több vásár tartására nyílt lehetősége, ezt a helybeliek nyári vásárnak hívták. A téma részletes ismertetése a kötet *Kecskeméti vásárok a 14–17. században c.* feldolgozásában található.

számottevően növelhette a városon belül a társadalmi munkamegosztás erősödését, és gazdasági vonzaskörzetének bővülését.²² Hogy ez az útvám távolról sem volt jelentéktelen, az igazolja, hogy 1439-ben a város elzálogosítása során kiemelten szerepel, hogy az „simul cum tributo”, azaz vámjával együtt történt meg.²³

A környező mezővárosok már a 14. században sorra elérték, hogy határaikat polgárai közösen birtokolják. Az egyik legkorábbi írásos emlékünkhöz (1368) tanúskodik arról, hogy Cegléd, Kecskemét és Kőrös közösen birtokolta „Tulerdew”-t (tölgyerdőt), aminek emlékét Kecskemét határában a mai Talfája név őrzi. További birtokaira egy 1456-ból származó oklevél utal: Juhászegyház, Koldusegyház, Kolosegyház, Hetényegyház, Ballóság és Törökegyház ekkor már kétségtelenül Kecskemét határát képezte. Csödörhomoka (a mai Méntelek), Matkó, Köncsög, Ágasegyháza, Borbásszállás a hódoltság elején még kun puszták voltak, de az 1559. évi defterek szerint már kecskemétiak használták.²⁴ Bár a 16–17. században gyakori volt, hogy a jobb módú gazdák maguk is béreltek pusztákat,²⁵ a lakosság széles rétegei számára a bérletek megszerzéséről maga a tanács gondoskodott. A kun puszták megszerzésekor a nádorral a magisztrátus kötötte meg a szerződéseket.²⁶ Szentlőrincet és Pusztaszert pedig előbb zálogba vette a tanács, majd később meg is vásárolta a tulajdonosoktól.²⁷ Ezekbe a jogi ügyletekbe a török hatóság nem avatkozott bele.

Minden bizonnyal már Mohács előtt általánosnak volt mondható itt az a gyakorlat, amely a hódoltság alatt sok-sok adattal igazolható, hogy a mezőváros lakosai házaikat, telkeiket, pénzes kertjeiket, szőlőjüket a tanács engedélyének kikérése nélkül is szabadon adhatták-vehették. Ezek birtokjogáról szabadon végrendelkezhettek, és a birtokcserét a tanácsnál csak a későbbi jogviták elkerülése végett jegyeztették be.²⁸ Hasonló, bár részben eltérő jogokat élveztek ekkor már a szomszédos Kőrös és lakosai is.²⁹

Az előzőhöz csaknem azonos fontosságú kiváltságnak bizonyult a város lakosai számára az az évszázadok során kialakult és megszilárdult gyakorlat, hogy a város határán belül az egyes gazdák szabadon használhatták jól látható jelekkel körülkerített birtokaikat, mezei kertjeiket. Mentessültek a közös birtoklásból adódó köztételektől, többek között a nyomáskényszertől, és így gyakorlatilag saját telkeiken már ekkor szabad paraszti gazdálkodást folytathattak.

22 Zsigmond király felesége, Borbála királynő 1415-ben utasította vámszedőit („tributi nostri in praefata Civitate nostra Kechkemeth [említett Kecskemét városunk útvámja]”), hogy a városon átutazó szegedi polgárok árui ne vámolják meg. HORNYIK János, 1860. I. 199–201.

23 HORNYIK János, 1860. I. 207–208.

24 KÁLDY-NAGY Gyula, 1977. 178.

25 Deák Pál és Kamarás Ambrus nemcsak bérelt pusztákat, hanem Pusztaszert előbb zálogba vették, majd meg is vásárolták. HORNYIK János, 1865. 69–71.

26 HORNYIK János, 1861. II. 215–217. További adatok: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2007. 28–30.

27 A Neoacquistica Commissio később mindkét pusztát elvette a várostól, mivel a magyar törvények értelmében nem nemes személy vagy mezőváros hasonló birtokjoggal nem rendelkezhetett. HORNYIK János, 1861. II. 234–247, ill. uő, 1865. 66–74.

28 Az 1670-es évek végén Koháry István parancsára Nyéki Gábor, a város korábbi főjegyzője, összegyűjtette és Fülekre szállíttatta az egyes kecskeméti családok földbirtokaira vonatkozó iratokat, amelyek a korábbi évtizedekben keletkeztek. HORNYIK János, 1861. II. 156–165.

29 MAJLÁT Jolán, 1943. 127–133.

2. Földesúri joghatóság alakulása

Magyarországon is a rendi-feudális társadalom egyik legfontosabb tartópillére a birtokjog volt. Ez a szerkezet már a hódoltság előtti évszázadokban kiépült és megszilárdult az ország minden részén. A török hódítás miatt sok földesúri család menekülésre kényszerült, és ez az állapot másfél évszázadon keresztül megnehezítette számukra különféle jogaik érvényesítését, a nekik járó megszokott szolgáltatások behajtását, de az idegen hatalom átmenetileg sem tudta megingatni a magyar birtokjog érvényességét.³⁰

Kecskemét földesurai a Buda elfoglalását megelőző száz évben már magánbirtokosok voltak. Erzsébet királyné 1439-ben ezt a városát – a magyar végvárrendszer erősítése érdekében – több más birtokával együtt zálogba adta a Káthai testvéreknek, de a város első tényleges földesura 1452-ben Péró János lett.³¹ Ő viszont néhány évvel később kénytelen volt tartozásai fejében átengedni ezt Hunyadi Jánosnak, majd később özvegye fiai egyetértésével a Hunyadi-ház régi hívének, a Lábathlan családnak adományozta. Péró János özvegye azonban a század végén a birtokot visszaváltotta. A város a 16. század elején leányági örökségként a Pathócsi család tulajdonába került, viszont 1556-ban I. Ferdinánd tőlük elkobozta azt, mivel János király mellé álltak. Ekkor a tulajdonjog egyik fele a Vízkeleti testvérek, majd Sárkándi Pál tulajdonába került, a másik fele pedig Liszthi Jánosé lett, és az ő része 1565-ben már újabb négy főúri család között oszlott meg.

Pelényi Bálint *nyolcadrészn*y birtoka 1580 táján Szentmária György és unokatestvére, Ferenc tulajdonába került. Ajándékozások és leányági örökösödés révén a 17. század elején a gágyi *Báthori Gábor és fia, László* tulajdonába jutott, és a család kihalása után az uralkodó *Koháry Istvánnak* adományozta.

A Pászthói Ferencnek jutott *nyolcadrész* után járó szolgáltatások 1680 táján *Fáy György és Vay Ábrahám* birtokát növelték.

Balai István rövid ideig birtokolta a város rá eső *nyolcadrészét*, és ennek a hányadnak a tulajdonosa hamarosan Vezsenyi Gáspár lett, akinek halála után Rudolf király Rákóczi Zsigmondnak ajándékozta ezt. Így lett e birtokrész egyik felének tulajdonosa *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem és annak leszármazottai, illetve a másik résznek testvére, *Rákóczi Pál* és utódai. A fejedelem egykori részét 1676-tól *Koháry István* zálogbirtokként szerezte meg. Rákóczi Pál hagyatéka pedig a század utolsó harmadában leányágon az *Erdődy* grófok öröksége lett.

A Gémesi Ferenc földesúr birtokában levő *nyolcadrész* többszörös leányági örökösödés révén a *Bosnyák* familia kezébe került, és így lett végül a 17. század derekán a *Koháryak* családi birtoka.

Bár Sárkándi Pál tulajdonában maradt a város eszmei birtokának *fele* része, ezen már 1584-ben két lánya osztozott. Sárkándi Anna hozománya révén így lettek a város földesurai a *Wesselényiek*, akik Kecskemét *egynegyed* részének birtokába jutottak. Birtokrészüket 1670-ben Koháry István *zálogba* vette, majd a következő század elején az uralkodótól ajándékként megkapta.

30 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 23–43., ill. uő, 1997. 24–129.

31 Kecskemét földesurairól és a mezőváros megváltkozásáról Hornyik János készített átfogó és részletes feldolgozást. HORNÍK János, 1862. III. 3–69. Ezt egészítette ki LIPÓTY Sándor, 1935. A fenti rövid áttekintés ezeken a munkákon alapul.

Sárkándi Erzsébet révén a 17. század elején Kecskemét *egynegyed* eszmei értéke a *Csáky* grófok tulajdonába került. Mivel a család két leánya a pozsonyi klarissza apácázárdába vonult, a század második felében a zárda kapta a város censusából ezt a részt.

Nincs részletesebb leírásunk arról, miként gyakorolták az előző századokban a földesurak Kecskeméten joghatóságukat. Tekintettel arra, hogy bármilyen változás több földesúr érdekeit érintette, így a kialakult gyakorlaton változtatni nagyon nehéz lett volna. Erről nem a város jegyzőkönyvéből, hanem Koháry István egyik leveléből értesülünk, amelyben Bertóti István szolnoki főkapitányt tájékoztatta. Ő később rövid ideig birtokainak igazgatója lett: „...Kecskeméth Várossát az mostani földes urakkal osztatlanul birván, annak csupán summabeli adajával szoktunk vala mind eddig is juxta ratam cujus vis portionem [a tulajdonukban levő birtokrészek arányában] osztzkodni...”³²

Érdekes módon 1718-ban Koháry Farkast kellett a régen kialakult gyakorlatról tájékoztatni. Ebben a levélben a kecskeméti tanács hangsúlyozta, hogy már Wesselényi Ferenc nádor idejében is, s „mind ez ideig” szokás volt, hogy „az városnak ház helyei, az méltóságos földes urak között megosztva soha nem voltak, hanem ki ki ő nagyságok, ’s ő kegyelmek közül, maga jussa szerint szokta a jövedelmet, a város lakosaitól megvenni, és az hajdani földesuraknak végzése szerint a kinek legtöbb ’s nagyobb része vagyon a városban az lakosok törvényeinek ki szolgálását, s az város bírának és tanácsinak directióját mindenkor az szokta folytatni...”³³ A következő másfél évszázadban sem változott ez a jogviszony.

3. Hódoltsági állapotok

Bár Kecskemétet Buda elfoglalását követően is érték komoly sérelmek, mégis 1559-ben a nahije legnépesebb települése maradt. Hosszú időn át csaknem mindenki elfogadta azt a magyarázatot, hogy a város lakosságának számát a hódoltság első évtizedeiben a környező falvakból elmenekült családok duzzasztották fel.³⁴ Valójában a 16. században ez a folyamat nagyon kis mértékű volt. Egyrészt a pusztásodás a Duna–Tisza közén már a 15. században jelentőssé vált, másrészt Ágasegyháza, Bábon, Bene, Borbásszállás, Félegyháza, Kőncsög, Matkó, Monostor és Zomok, amelyek 1560 táján a kecskemétiiek használatában voltak, nemcsak 1546-ban, hanem már az előző évtizedekben is pusztán álltak.³⁵ Az viszont kétségtelen, hogy a hódítások és dúlások hatására számottevő migráció ment végbe, és valószínűleg Kecskemétre is jelentős számban kerültek új lakosok, de ezek többségükben távolabbi vidékekről, főként Baranyából és Tolnából jöttek.³⁶

32 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 156.

33 KISFALUDY Katalin, 1992. 36. Az idézet szerint a korabeliek sem tudtak a 17. század derekát megelőző gyakorlatról hivatalos, megbízható adatokat, példákat felsorolni.

34 HORNYIK János, 1861. II. 8–25.

35 KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. 160. – Mátyás király már 1462-ben engedélyezte a szegedi polgároknak, hogy az elnéptelenedett kun pusztákon jószágaitak legeltessék. 1472-ben „Otthasylalis” szállás, 1473-ban Csólyosszállás, Fejértó, Majosszállás és Kömpöcszállása betelepítését engedélyezte. HORNYIK János, 1860. I. 211–212.

36 KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. 161–162. Idéz Baray Miklós 1550-ben írt leveléből: „a föld népe különösen Pest megyéből tömegesen vándorolt el lakhelyéről, Zalában, Somogyban keresvén menedéket.” – A 16. század derekának demográfiai viszonyairól Mészáros László készített alapos feldolgozást. MÉSZÁROS László, 1979. 175–204. Erről a folyamatról részletesebben a kötet *A mezőváros társadalma a 16–17. században* c. fejezete szól.

A budai szandzsák területén hat náhijét hoztak létre. Ezek egyikének Kecskemét lett a központja. Azonban ide nem – miként Ráckevére sem – került soha török katonai egység. Egy kádi viszont 1597-ig tartózkodott e székhelyén, aki nemcsak Kecskemét, hanem a környező települések jogi és közigazgatási ügyeit is irányította, illetve ellenőrizte. Bár a mezővárosban a bíraskodás az ő jogköre volt, valójában az ügyek felderítését legtöbbször a kecskeméti tanács végezte, és az esetek többségében az ítéletet is az hozta meg. A kádi általában csak a bírságpénz összegét állapította meg, és szedte be.³⁷

A leigázott lakosság nyilvántartásba vétele, a *ráják* adóztatása, az egyes települések jogi problémáinak megoldása a török hatalmi szervezet irányítása alá került. A meghódított területek mindig a szultán, a központi hatalom tulajdonát képezték. Ezek egy részét, a kisebb falvakat, az ún. tímárbirtokokat hosszabb-rövidebb használatra a szpáhik kapták. A nagyobb kereskedelmi útvonalak csomópontjain kialakult városok adói, amelyeknek elsődleges jövedelme az áruszállítás vámolásából keletkezett, eleve a szultáni, a kincstári bevételeket gyarapították. Ugyancsak a kincstárnak adózott a 100 000 akcsénál nagyobb bevételt biztosító mezővárosok nagyobb része is. Az 1559. évi tímár-defter szerint Kecskemét jövedelme 28 310 akcse volt, és a budai beglerbég hászbirtokához tartozott.³⁸ A hódoltság területén a jelentősebb települések el tudták érni, hogy adóikat, tizedeiket meghatározott évi átalány (*summaadó*) formában fizessék be a török kincstárnak. Ezek közé tartozott idővel többek között Jászberény, Gyöngyös és Miskolc is. A szomszédos Kőrös 1562-től, Kecskemét pedig 1570-től lett szultáni hászbirtok.³⁹

A szakirodalom ezt a kétségtelenül számottevő gazdasági és közigazgatási előnyt hosszú időn át túlértékelte. Hornyik János még úgy látta, „...hogymitán a török Magyarországon az adó kirovásán és beszedésén túl e részben alig tett valamit, teljes értelmű közigazgatási rendszere nem is létezett; mert a községi önállóságot, önkormányzatot a legcsekélyebb helységnek is megadta, az adó és egyéb követelményeken túl semmi befolyást sem gyakorolván...”.⁴⁰ Nem sokban tér el ettől Nagykőrössel kapcsolatban Majlát Jolán megállapítása sem, amit közel egy évszázaddal később fogalmazott meg: „A török szervezetbe meglehetősen önállósággal illeszkedett bele a város. Kapcsolata a törökkel szintén csaknem teljesen gazdasági jellegű volt, amennyiben, ha rendes és rendkívüli adókat pontosan leróta, belső életébe és társadalomszerveződésébe néhány lényegtelen formalitástól eltekintve nem szólt bele irányítóan a török. Ily módon a török uralom nem zavarta, sőt nem is befolyásolta a közvetlen belső fejlődését.” „A magyar igazgatás, megye, királyi szervek nem jog szerint, de ténylegesen szintén megengedték az autonóm város igazgatását. Az országos magyar igazgatási szervek fenntartották ugyan a kapcsolatukat a várossal, de a távollét következtében a tényleges vezetés, sőt a felügyelet is kicsúszván kezükből, kénytelenek voltak a magára maradt város önálló törvényhatóságát ténylegesen elismerni.”⁴¹ Bár a két állam hatóságaival kiépült kapcsolatokat több helyen

37 HEGYI Klára, 2001. 271–277.

38 KÁLDY-NAGY Gyula, 1977. 177.

39 KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. 87.

40 HORNYIK János, 1861. II. 23. Ma már kétségtelen, hogy e megállapítás pontosításra szorul.

41 MAJLÁT Jolán, 1943. 131–133.

érintik, és az itt idézettnél sokkal bővebben kifejtik, a másfél évszázadot átfogó hódoltság állapotokat, az egymással szembenálló államok különféle szervezeteinek működését és a meghódolt területek lakosságával szemben kialakított viszonyukat túlságosan is statikusnak mutatják, és több tekintetben félreértik. Az ezekkel kapcsolatos álláspontjukon a történettudomány több tekintetben is túllépett.

Valójában a török közigazgatás a 16. század második felében, a hódoltságban is megkísérelte katonai struktúrájának megfelelően kiépíteni a civil közigazgatás rendszerét, miként ezt megtette az előző évszázadban a Balkánon is. Az igazgatás megszervezése nálunk is hasonló formában indult, miként a birodalom bármely meghódított tartományában. A civil, a polgári közigazgatás szervezete itt is minden tekintetben a katonai szervezetre támaszkodott. A várak nagy létszámú őrsege biztosította az adószedők és a kádik munkáját. A török közigazgatáson belül kétségtelenül az adószedés volt a meghatározó. A bíraskodás terén is mindenekelőtt azokat a területeket tartották ellenőrzésük alatt, amelyekből jelentős bevételt reméltek. Mivel a hódoltság területén az átlagosnál jóval nagyobb hadsereg állomásoztatása vált szükségessé, ezek költségeinek biztosítása parancsoló feladattá vált, de az itt beszédett adók és bírságok még így sem tudták fedezni a tényleges kiadásokat.⁴²

Az utóbbi évtizedekben a török hódítás egyes szakaszairól, az oszmán hatóság rendezkedéséről, a hódoltság mibenlétéről, az ott kialakult állapotokról és ezek csaknem folyamatos változásairól több forrásközlés és mélyreható elemzés készült. Ezek révén történelmünknek ezt a szakaszt ma már lényegesen tisztábban látjuk, és az újabb tények, adatok feltárása, közzététele tovább pontosítja a róla alkotott képet.

Az mindenki előtt egyértelmű, hogy a török hódoltság két jól elkülöníthető szakaszra tagolódott, amit az ún. tizenöt éves háború osztott ketté. Buda elfoglalása után rutinszerűen kezdtek hozzá az oszmán birodalom katonai és polgári irányítói, hogy az új szerzeményt betagolják a korábbiak mellé. Kétségtelen, hogy az első évtizedek munkái számottevő sikerrel jártak. Bár a hosszú háború során a hódoltság korábbi területe tovább nőtt, néhány újabb fontos vár – többek között Eger – török kézre került, valójában a hódoltságon belül is érezhetővé vált a birodalom erejének, hatalmának megroppanása. A békekötés után ebben a térségben merőben új viszonyok alakultak ki. A hódítók néhány évtizeden belül szinte az elfoglalt váraik foglyai lettek. Egyre több területen kénytelenek voltak visszavonulni, s mind több alkalommal szemet hunytak afölött, hogy a másik fél megszegi a bécsi békét. Bár a kölcsönös portyázások nem szüneteltek, eltűnt a korábbi erőfölény, a csaknem folyamatos terjeszkedés és a magabiztosság. Ennek talán legkézzelfoghatóbb jele azt volt, hogy megszűnt a behódolt területen a közigazgatással kapcsolatos további szervezőmunka. Valójában a hódoltság 17. századi szakasza is két részre bontható, bár itt nincs jól rögzíthető határ. A század első fele viszonylag békésen telt, de az ötvenes évektől szinte állandósult a háborús állapot. A birodalom fokozódó válsága miatt a hódoltság területén a *közbiztonság mélypontra süllyedt*, és eközben a magyar nemesség politikai és közigazgatási szervei mind biztosabb támpontokat építettek ki a törökök térfelén.⁴³

42 HEGYI Klára, 1976. 75–81. A török kezére került várakban kb. kétszer annyi őrseg állomásozott, mint a királyi és az erdélyi végvárakban. Számuk nyolcvanezer körül volt.

43 MAKKAI László, 1985. HEGYI Klára, 1976. és 2001., SZAKÁLY Ferenc, 1981., 1997. és 2001.

Több mint figyelemre méltó, hogy a magyar uralkodó osztály, a nemesség a 16. században elszenvedett katonai-politikai katasztrófák – 1521: Nándorfehérvár elvesztése, 1526: Mohács és 1541: Buda török kézre kerülése – ellenére jogot formált az elvesztett területekre, *az oszmán hatalmat mindvégig jogtalan betolakodónak tekintette*, és a leghátrányosabb békekötések alkalmával sem mondott le bevett váairól, hódolt megyéiről és a török katonák kezére került birtokairól. „A magyar és az erdélyi fél minden alkalommal nyomatékosan hangsúlyozta a törökkel folytatott tárgyalásokon, hogy semmiképpen sem lehet azonosnak felfogni a magyarok török várak mögötti adóztatását a töröknek a magyar várak mögötti terjeszkedésével, mert nekik gyökeres jogaik vannak, míg a török jogtalan betolakodó, bitorló.”⁴⁴ Ezt támasztja alá 1636-ban Szalánczy István, az erdélyi fejedelem követe, amikor hangsúlyozta a budai pasa előtt, hogy egész Magyarországon „soha egy falu sincs, kit a török egyedül, épen bírna, hanem minden falunak vagyon magyar ura.”⁴⁵

Salamon Ferenc, kiváló történészünk már a 19. században felhívta a figyelmet arra, hogy a hódoltságban a világtörténelemben csaknem egyedülálló eset alakult ki. Egy világbirodalom kénytelen volt eltérni, hogy a fegyvereivel meghódított, a birodalomhoz csatolt részen a szemben álló fél, a magyar királyság hatalmát szinte minden területen valamilyen formában gyakorolja.⁴⁶

Európában egy állam létének, hatalma gyakorlásának már évszázadok óta egyik leginkább emblemikus formája a saját pénz kibocsátása és használatának megkövetelése volt. A török állam a rá nehezedő gazdasági kényszer hatására sosem tiltotta a magyar állam pénzeinek a forgalmát a hódoltság területén. Bár a török defterek akcsében meghatározott mértékben, mennyiségben rögzítették az egyes falvak és mezővárosok különféle kötelezettségeit, távolról sem ragaszkodtak ahhoz, hogy valóban török pénzben fizessék azt be. A különféle számadáskönyvek bizonyosága szerint előfordult ugyan, hogy a Budán székelő hivatalnokok és a városban levő kereskedők esetenként kisebb mennyiségben elfogadták a török pénzeket is, de aránytalanul nagy részben, a különféle európai aranypénzekon kívül, ragaszkodtak a magyar és a Habsburg-birodalmi tallérokhoz vagy kisebb címletű ezüstveretekhez. A ránk maradt mezővárosi nyilvántartásokban kivétel nélkül a magyar állam fizetési eszközei alapján készültek a feljegyzések és számadások, piacain és vásárain ezeken kívül egy sor idegen pénz volt jelen hosszabb vagy rövidebb ideig.⁴⁷

Több mint figyelemre méltó, hogy *a magyar falvakban és a magyar mezővárosokban a tisztségviselők a több évszázad alatt kialakult magyar jogrendszert alkalmazták*. Mezővárosaink szinte kivétel nélkül a több évszázad során formálódott közigazgatást követték, és mindegyik rendszeresen fizette mind a magyar állam, mind pedig a magyar földesurak számára a nekik járó szolgáltatásokat. A hatvanas évektől pedig eltérte a Birodalom azt is, hogy a parasztvármegyék megszervezésével egy tőlük független erőszakszervezet gyakorolja hatalmát, tartson fenn minimális közbiztonságot.

44 Bethlen Gábor is azt emelte ki 1620-ban követi utasításában, hogy „az jobbágyságnak prosperitása miénk országostul, ő nekik behódolt csak.” SZAKÁLY Ferenc, 1981. 26–27.

45 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 9.

46 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 10–19.

47 A hódoltság utolsó évtizedeiben közel hetvenféle pénznév és pénzérték tűnik fel a kecskeméti számadáskönyvekben. A magyar és az osztrák pénzek mellett török, lengyel, holland, francia, osztrák, velencei, bajor, tatár stb. pénzekkel kellett ismerkedniük a helybelieknek. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146.!

III. A mezőváros testületei

1. A népgyűlés

A kisebb paraszti közösségek életét irányító legfontosabb fórum nálunk is évszázadokon át a népgyűlés volt. Ezeken a falu, a mezőváros felnőtt férfi lakossága, illetve a családfők gyűltek össze közös ügyeik megtárgyalása, intézése végett. Amikor a feudális jogrendszeren belül évszázadok alatt kialakult a települések hierarchiája és az eltérő jogállású közösségeken belül az igazgatás és a jogszolgáltatás újabb struktúrája, ez az ősi intézmény a legtöbb helyen tovább élt, bár hatásköre, a közösségben betöltött szerepe fokozatosan átalakult, majd visszaszorult. Erről a folyamatról azonban valójában nagyon keveset tudunk. A középkorban kialakult gyakorlatról írott emlékek hiányában nincsenek pontos ismereteink. A hódoltság idején azonban még a jelentősebb mezővárosokban is gyakorta előállt olyan válságos időszak, amikor a bíró az esküdtekkel együtt sem tudott – olykor pedig nem mert – dönteni a lakosság többségét érintő ügyekben. Ilyen esetekben célszerűnek látták az ősi intézményt igénybe venni. A nagyobb lélekszámú mezővárosokban a népgyűlés megszervezése, lebonyolítása viszont már egyre komolyabb gondot jelentett, így ritkábban folyamodtak a különféle közigazgatási döntések elfogadtatása érdekében ehhez a fórumhoz. Sajnos, nincsenek pontos ismereteink arról, milyen hagyományokat, milyen formákat követtek a lakosság legszélesebb körét bevonó testület összehívása és lebonyolítása során, és arról sem, valójában milyen hatáskör illette meg az összegyűlteket. Minden bizonnyal településenként számottevő eltérés, szokás alakult ki.

Legkorábbi forrásaink alapján viszont állíthatjuk, hogy Kecskeméten a 16. században is rendszeresen tartottak népgyűlést. Az ötvös céh Debrecenből kapott szabályzatának hitelességét a főbíró és az esküdteken kívül „többen nagy sokak” tanúsították.⁴⁸ Aligha kétséges, hogy valójában egy népgyűlésen tették közzé a fontos okmányt. Ezen kívül gyakorta kényszerültek a mezőváros bírái döntéseik elfogadtatása érdekében ehhez a testülethez fordulni. Ezt igazolja Hornyik János egyik jegyzete is, amely az 1598. évi tanácsülésekre vonatkozik: „Sok helyütt említetik a város Gyűlése.”⁴⁹ Ez a kijegyzés feltétlenül azt igazolja, hogy a század utolsó évtizedeiben még gyakorta látta indokoltnak a tanács a népgyűlés összehívását. Tehát még ekkor is a város irányításának egyik fontos intézménye lehetett. Ezek alapján joggal tételezzük fel, hogy a középkorban legalább ilyen fontos volt a város életében ez a fórum.

A nem kevesebb kellemetlenséget hozó 17. században a város vezetői számára ugyancsak több alkalommal is szükségessé vált ennek a testületnek az igénybevétele. Érthetően a város lakosságának erőteljes növekedése miatt mind nehezebb lett egy ilyen – a mezőgazdasági munkával lekötött férfi lakosság nagy részét magába foglaló – gyű-

48 HORNYIK János, 1861. II. 271–279.

49 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 49. Hornyik János még felhasználhatta azokat a tanácsi jegyzőkönyveket, amelyek 1944-ben tűntek el. Jegyzetei forrásértékűvé váltak.

lekezés megszervezése. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy a 18. században már nem népgyűléseken tájékoztatták a megyei hatóságok és a helyi vezetők döntéseiről a lakosságot, hanem tizedgyűléseken kerítették erre sort.⁵⁰

Ezeket a város életében, igazgatásában egykor oly fontos összejöveteleket, ha az ügyek sürgőssége miatt rövid időn belül kellett is megszervezni, az esetek többségében a korábbi gyakorlatnak, hagyománynak megfelelően hívták egybe. A drasztikus adó-kivetések, a török hatóság által megkövetelt szertelen „gratuitus labor”, a közmunka miatti elégedetlen tömeghangulat mérséklése, olykor akár az atrocitások kiküszöbölése érdekében gondoskodni kellett a közösséget érintő ügy súlyának megfelelő ismertetéséről, a döntési alternatívák, a megkerülhetetlen kényszerek, más szóval az estleges következmények minél egyértelműbb megfogalmazásáról, azok szélesebb körben történő elfogadtatásáról. Ezért aligha kétséges, hogy ezeket az előterjesztéseket a tanácson belül alapos vita előzte meg.

Mivel az eredeti jegyzőkönyvek ma már nem állnak rendelkezésünkre, csak a különféle „emlékeztetők” alapján formálhatjuk meg az egykori gyakorlatról elképzeléseinket. Az esetek többségében a népgyűlések összehívását a főbíró és a tanács együtt döntötte el, és közösen bonyolították le. Erre utal az, hogy 1663-ban, amikor „a bíránk Budára lévén”, az őt teljes jogkörrel helyettesítő „akkori esküdt főbíró képe Ágoston György” szükségesnek érezte, hogy a népgyűlés összehívásába bevonja az „esküdt tanácsbeli személyeket” is. 1672 júniusában „Az becsületes tanács az községgel egyetemben töttenek...” végzést. 1677-ben a város potior földesura, Koháry Imre levélben utasította a tanácsot a népgyűlés megtartására: „Parancsolom ezért ezer arany bírság alatt, egyben gyűjtven a szegénységet...” hirdessék ki határozatát. Az 1678-ból fennmaradt megfogalmazás szerint „Mi Kecskemét várossának mostani főbírája, Nemes Dák Pál és esküdt tanácsbeli személyek minnyáján az egész váraisi községgel együtt” újította meg a város régi statútumait. Később valamelyest módosultak a formulák: 1697 januárjában – minden bizonnyal a tanáccsal egyetértésben – személyesen a főbíró „convocálván” az érintetteket, tehát formailag már Demeter Márton egyedül volt a kezdeményező. Az 1663. novemberi népgyűlésről fennmaradt feljegyzést minden bizonnyal csak egyfajta emlékeztetőnek szánták, így a határozatok szokásos hivatalos formulái hiányoznak. Az 1690-ben összehívott népgyűlés elé tárt szövegezés pedig – valószínűleg a későbbi határozathoz készített előterjesztés lehetett – az adószedő bíró lajstromában őrződött meg, így a hivatalos formulák itt is hiányoznak.

Mivel a népgyűléseken, az esetek többségében jelentős csoportokat, sőt nem ritkán az egész közösséget érintő korlátozásokról, újabb terhek kiszabásáról kellett dönteni, minden esetben kellő súlyt, kellő tekintélyt kellett az előterjesztés mögött felvonultatni. Éppen ezért a mezőváros választott tisztségviselői, a szűkebb tanács tagjai és az elérhető esküdtek valamennyien megjelentek. Külön is érdemes felhívni a figyelmet az egyik, 1663-ban lezajlott eseményre, amelyen „Az egész tanács, tizedösök”, a 24 név szerint felsorolt „esküdt tanácsbeli személyek” mellett kilenc, név szerint megnevezett „közönséges emberek” álltak „az egész városnak lakosi” elé. 1678-ban pedig „az esküdt tanácsbeli személyek minnyáján a váraisi községgel együtt, látván az felséges Istennek rajtunk való súlyos ostorát és büntetését” – súlyos pestisjárvány és tűzvész is sújtotta

50 Bár erre vonatkozóan csak 1768-ból van egyértelmű adatunk, de a megszóvegezés kétségtelenné teszi, hogy bevett gyakorlatról van szó: „Mínthogy a város publikumát illető tizedgyűlések a mikor tartatnak, sok rendetlenségek s versengések is esnek...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 291–293.

a várost és lakosságát – hozták meg döntésüket. 1689 februárjában, rendkívüli kénysze-
rek közepett „A becsületes tanács a portióknak felvetésére nézve egybegyűlvén a sze-
génységgel együtt...” hozta meg rendeletét a szertelenül magas adó kivetéséről. Szinte
pontosan egy évvel később hasonló okok miatt „Becsületes Kecskeméti Wárossának
Lakosi mind közönségesen egyben gyűlvén Eskütt Uraimékkal...” hozta meg megke-
rülhetetlen döntését. Hasonló a szövegezés 1697-ben: „Becsületes Kecskeméti Wárossá-
nak Lakosi mind közönségesen egyben gyűlvén Eskütt Uraimékkal lévén...” határozták
meg a várost anyagilag súlyosan érintő határozat végrehajtásának módját.⁵¹

Tehát forrásaink nagyarányú pusztulása és hézagossá válása miatt a népgyűlések
megtartásával kapcsolatos egyértelmű kitételek, megfogalmazások száma viszonylag
csekély. Azonban a főbírói számadásokban találhatunk több olyan adatot, amelyek ar-
ról győzhetnek meg bennünket, hogy a népgyűlések rendszeres, évenként megismétlő-
dő események lehettek a városban. Sok jel utal arra, hogy ezeket Szent György napon
minden évben megtartották, és az ezeken való részvétel a teljes jogú gazdák, családfők
számára egyenesen kötelező volt.⁵² Ezt bizonyítja az is, hogy az indokolatlanul távol
maradókra több esetben számottevő bírságot szabtak ki. A század utolsó harmadában,
1673-ban történt, hogy „Pipere Mihály bírák tételén jelen nem lévén, fizetett tall. 1.”⁵³

Még kevesebb ismeretünk maradt e fórum külsőségeiről. Úgy tűnik, hogy amióta
létezett városháza, a gyűlésre a kor szokásainak megfelelően annak udvarán került sor.
Valójában csak két rövid kitétel alapján tudunk következtetni a szervezés módjára. Ezek
arra utalnak, hogy vasárnap, illetve valamely jelentős ünnepnapon rendezték az összejő-
vetelt. 1677-ben december 26-án „Karátson másod napján az Egész tanács előtt és mind
az kett rendbeli [a két felekezet] közösség előtt” történt a döntés. Ezt a szokást erősíti
meg az 1697-ben sorra kerülő eseménnyel kapcsolatosan hozott határozat egyik kitétele:
„...közönségesen az egész város lakosít a két templomokból be gyűjtvé az közönséges
város házához...”⁵⁴ Ez annál könnyebben megtörténhetett, mivel a három épület – a ka-
tolikus és a református templom, valamint a városháza – egymás szomszédságában volt.
Ennek alapján is valószínűsíthető, hogy a népgyűléseket más alkalmakkor is vasárnapo-
kon vagy nagyobb ünnepek alkalmával tartották, amikor a mezei kertekből, a tanyákról
a gazdák a városba hazajöttek.

Érthető, hogy a több mint félezer gazda részvételét megkövetelő népgyűlést csak
igen fontos ügyekben hívták össze. Annak a féltucatnyi népgyűlésnek – a bíróválasztá-
son kívüli – tárgya, amelyekről maradtak feljegyzések, egymástól teljesen eltérő ugyan,
de kivétel nélkül csaknem az egész település teljes lakosságát érintette. 1663 nyarán
a különféle béreket és a robotmunkához kapcsolódó szolgáltatásokat szabályozták egy
statútummal. Az év végén a város polgárainak a kereskedelemmel kapcsolatos jogait

51 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 13–16., 27–30., 47–48., IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 95. és 137.,
ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 756.

52 Teljes jogú polgárnak az számított, akinek telke és azon háza volt a városban.

53 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Bács-Kiskun Megyei Levéltára (BKML) IV. 1510. i. 1673. 40.
Pipere Mihály a legszegényebb gazdák közé tartozott. Az esküdtek közé sosem választották meg, és
az 1675-ben gabonadézmára kötelezettek között a neve nem található. A kivetett bírság összege egy
nap százas 5-6 napi bérével volt egyenlő.

54 Ez arra utal, hogy nem történt előzetes tájékoztatás. – Mivel Kecskeméten a lakosság kb. kétharmada
katolikus és harmada protestáns volt, nem lehetett templomban tartani az eseményt. Ennek laikus jelle-
ge így még egyértelműbb lett.

erősítették, újították meg.⁵⁵ 1677 karácsonyán a földesúr parancsának engedelmeskedtek, 1678-ban a pestisjárvány és a tűzvész hatására a város és annak közössége igen válságos állapotba került. Ráadásul az előző években a kuruc mozgalom kiszélesedése miatt a korábbi terhek számottevően nőttek. Ezért volt szükség az előző legfontosabb szabályok, rendeletek felfrissítésére: a közerkölcsök és vagyon elleni kihágások szigorú tiltására, megtorlására, a tűzvész után tömegesen szükségessé váló építkezések szabályozására, és a halálozások miatt kiesett igen nagy munkaerő⁵⁶ pótlása érdekében történő betelepülések ellenőrzésére. Az 1689. és az 1690. évben kivetett porcióadó pedig a város – már korábbi években végletesen elszegényedett – lakosságát valóban tragikusan érintette. Az előző évben behajtott – a város kirablásával felérő – adók után az elégedetlenség már a zendülés határához ért. Kétségkívül ezt a feszültséget kívánták valamelyest oldani azzal, hogy az újabb sarcolás elkerülhetetlenségét minél szélesebb körben ismertessék, tudatosítsák. Az 1697-es népgyűlés célja pedig az volt, hogy elfogadtassák az eltérő létszámú és vagyoni adottságokkal rendelkező tizedekre háruló postaszolgálat terheinek arányosan történő kivetését, és meggyőzzék a gazdákat arról, hogy a vállalt terhek számottevően csökkenthetik a várost régóta sújtó robotterheket.

Összegzésként megfogalmazhatjuk, hogy a fennmaradt csekély számú adatunk is kétségtelenné teszi: a mezővárosokban a népgyűlés a török hódoltság idején és az oszmán hatalom kiűzése után, a magyar központi állami közigazgatás kizárólagossá válásakor, és a közigazgatáson belül a középszintet képező nemesi vármegye térnyerése után is még nélkülözhetetlen intézmény maradt. Ugyanakkor az is csaknem kétségtelen, hogy sem a hódoltság alatt, sem az azt követő évtizedekben a település életének, sorsának alakításában ez már nem kapott tényleges döntési lehetőséget. A népgyűléseket elsődlegesen a központi kormányzat, a katonai vezetők, a nemesi vármegye és esetenként a tanács döntésének, követelésének ismertetésére, elfogadtatására és a végrehajtás minél zökkenőmentesebbé tétele érdekében hívták össze. Bár az egyes közösségek életében kétségtelenül a legnépesebb közéleti megnyilvánulás volt, de ezekben a századokban döntési jogkörrel rendelkező szervezetként minden bizonnyal már máshol sem működhetett, legfeljebb – bizonyos keretek között – esetenként tanácskozó fórummá válhatott. Évenként a főbíró megválasztása során viszont a népgyűlés döntési lehetősége kétségtelen.

2. Az esküdtek

A mezővárosok életében a népgyűlés mellett a legnépesebb testület az esküdteké volt. Valójában ők alkották évszázadokon át a legfőbb közigazgatási és bírói szervezetüket, ők jelentették a hivatali életben a folyamatosságot. Már a Kecskemét közigazgatási szervezetére utaló legkorábbi oklevélben, 1423-ban Zsigmond király „Judici et Juratis”,

55 1659-ben Wesselényi Ferenc nádor regulázta meg a kecskemétiakat, mivel felvidéki jobbágyainak itteni kereskedését korlátozta a tanács. Ezt követően a tanács több határozatban pontosította a korábbi gyakorlatot.

56 Egy 1678-ból való összesítés 102 meghalt gazda nevét rögzítette. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 305–310. Egy másik – minden bizonnyal utólag készült – feljegyzés az összes elhunyt számára utal. „Anno 1679. esztendőbeli lajstrom az dőghalálkor: obierunt [meghaltak] 2.520. Et ultra credibiler [Szinte hihetetlen].” MNL BKML IV. 1508. c. 1678–1679. 5.

azaz a bírónak és az esküdteknek címezte rendeletét. Tehát az intézkedő bíró mellett az esküdteket is felelőssé tette a környező kunokkal szembeni atrocitások miatt.⁵⁷ Érthető, hogy a következő évszázadokban is a mezőváros egyik, ha nem a legfontosabb testülete maradt az esküdteké. Súlyukat nemcsak az növelte, hogy a legtekintélyesebb gazdák gyülekezete volt, hanem az is, hogy soraikban halmozódtak fel a közösség irányításával kapcsolatos legfőbb ismeretek és az évtizedek alatt kipróbált fogások, gyakorlatok. Ezek birtokában lehetnek a hivatali idő alatt a bírónak és a választott tisztségviselőknek tanácsadói, legfőbb segítői és ellenőrzői, azok leköszönése után pedig munkájuk számonkérői is.

Mi sem természetesebb, hogy ez a testület is számottevő változást élt meg az évszázadok során. Bár munkálkodásuk folyamatos volt, hosszú időn át csak elvéve találunk rájuk vonatkozó utalást. Ezen alkalmakkor forrásaink eltérő formában említik ezt a testületet: az 1564-ben I. Ferdinánd királytól kapott védlevél a kecskeméti polgárok és vádlottak ügyeit „in praesentiam Judicis et Juratorum” – a bíró és az esküdtek elé – rendeli.⁵⁸ Ugyanebben az évben „Esküt Bírák és polgárok” neveivel találkozunk.⁵⁹ Az 1662-ben rögzített listán a megnevezés ismét változik: „Csebe Pál uram bíróságában eskütteknek és tizedeseknek nevek és száma”. A következő évben újabb formula: a négy kisbíró „járásban való esküdteknek számok és nevek”. 1665-ben pedig „Esküttekről való számtartás” készült. Hasonló az 1674-ben készített fejléc szövege: „az esküdtekről való számtartás.” Ezt követően újabb megfogalmazásokat találunk 1676-ban: „az böcsületes esküt tanácsbéli személyeknek nevei”. Néhány évvel később, 1679-ben ismét más elnevezés tűnik fel. A kisbírók és tizedesek listáján Csizmadia János parsában „szenátor Faragó János” és „szenátor Szabó János” megnevezés nyilvánvalóan arra utal, hogy a két személyt a város esküdtszéke közé korábban beválasztották, és a főbíró munkáját segítő szűkebb kör tagjai voltak.⁶⁰ Hasonló az 1689-es fejléc is: „Az becsületes tanácsbéli személyeknek nevek”. A század utolsó évtizedeiben ez utóbbi formula a gyakoribb: 1693-ban és 1694-ben egyaránt „Az böcsületes tanácsbéli uraimék nevek” felírás található. Nem lehetetlen, hogy a választott tisztség rangjának növekedése áll a változás mögött, esetleg az a tény, hogy a korábbiaknál szélesebb körben kényszerült a város vezetése az esküdtek közreműködését igénybe venni. A testülettel kapcsolatos sokféle megfogalmazás mögött joggal sejthetjük annak folyamatos formálódását, tényleges szerepének, optimálisabb hatáskörének keresését.

Ezekkel a személyekkel, akikre választások révén ruházták a mezőváros gondjainak irányítását, a Kecskemét közigazgatásának történetét ismertető eddigi feldolgozások külön és részletesen nem foglalkoztak. Valójában csak a tanácsok létének, működésének bemutatása során történt rájuk utalás. Ezért is fontos, hogy róluk az eddigieknél bővebb, átfogóbb képet adjunk.

Már a korábban idézett 1423. évi oklevél egyértelműen utal arra, hogy ekkor a mezőváros közigazgatása egy jól strukturált szervezet kezében volt: annak bírója és az esküdtek voltak a város sorsáért felelősek.⁶¹ A következő évszázadokból csekély számban

57 HORNYIK János, 1860. I. 202.

58 HORNYIK János, 1860. I. 227–229.

59 HORNYIK János, 1861. II. 225.

60 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1678. 283–284.

61 HORNYIK János, 1860. I. 200.

fennmaradt oklevelek ugyancsak ezt támasztják alá.⁶² Az esküdtek jog- és feladatköre, megválasztásuk rendje több évszázad hagyományai alapján tovább formálódott. Ezen folyamat eredményének szabályokba foglalása, szélesebb körben történő alkalmazása csak a 18. században történt meg. Kétségtelen, hogy a 16–17. században még közel sem szólhatunk kikristályosodott szokásokról, még kevésbé kodifikált keretekről.

Miként utaltunk erre, az egyes városok és mezővárosok polgárait, gazdáit népgyűlések formájában – a bíróválasztástól eltekintve – érthető módon csak ritkán és a közösség egészét érintő legfontosabb ügyek eldöntésébe lehetett bevonni. A háborúkkal és helyi csatározással teli 16–17. században a sokszor teljesen kiszolgáltatott települések néhány fős választott testülete képtelen volt felelősséggel ellátni a rájuk háruló teendőket. Ezért vált szükségessé egy szűkebb csoport kiválasztása, amely a tisztségviselőket munkájukban segítette. Ezek megválasztásuk során formálisan is „hitet tettek”, megesküdtek arra, hogy településük és polgártársaik érdekeit következetesen védik.⁶³ Ezekből az esküdtekből formálódott évszázadok során egy viszonylag zárt testület, a külső tanács. A közösség egészét vagy annak nagyobb részét érintő határozatokat, státúumokat a főbíró ezen esküdtek vagy ezek egy csoportja elé terjesztette, akik még az egyik legnépesebb mezővárosban, Kecskeméten is a vagyonos lakosok, a gazdák kb. tizedrészét képezték, így igen komoly társadalmi alapot biztosítottak a vezetők számára. A zivataros évtizedekben a bírói és a közigazgatási munka, a mezőváros gazdálkodásának szervezése egyre összetettebb feladat lett. Azonban az egyének vagy családok vitáiban – polgári ügyekben – is oly gyakran kellett hozni döntéseket, hogy a többtucatnyi gazdából álló esküdtek többségét nem lehetett rendszeresen igénybe venni. Eltérő felkészültségük, tapasztalatuk sem tette őket mindig erre egyformán alkalmassá. Még inkább szükség volt néhány esküdt bevonására a hadseregek, a török és a magyar hatóságok gyakori utasításainak, követeléseinek és zsarolásainak teljesítése alkalmával. A váratlan és csaknem mindig erőszakos követelések teljesítése során legtöbbször csak az esküdtek egy szűkebb csoportját tudták igénybe venni. Idővel a legtapasztaltabb gazdák és a mindenkori főbíró személyéhez közelebb álló esküdtek közül formálódott egy kisebb csoport, amely évtizedek során – a választott tisztségviselővel együtt – mind zártabb szervezet, a „belső” tanács lett.

Szűkös forrásaink nem teszik lehetővé, hogy pontosan dokumentáljuk az esküdtek személyének kiválasztási módját. Valószínű, hogy kezdetben a népgyűlés hagyta jóvá, erősítette meg az egyes személyekre tett javaslatokat. Aligha kétséges, hogy már a hódoltság idején mind gyakoribbá, majd szokássá vált, hogy a testület maga adoptálja sorai közé újabb tagjait. A csaknem évenként esedékes kiegészítésre egyetlen szűkszavú adatunk van: 1677-ben „Illyés István járásában új esküdt emberek nevei” található. A hat új esküdt nevének rögzítése után „az öreg [régebben megválasztott] esküt emberséges emberek szám szerint” történő felsorolása következik.⁶⁴

62 1564-ben I. Ferdinánd király megerősítette a város korábbi jogait: „Siqui autem quicquam actionis vel questionis contra annotatos Cives et Inhabitatores Oppidi Kechkemeth habent, vel habuerint, in praesentiam Judicis et Juratorum Civium dicti Oppidi Kechkemeth prosequantur.” HORNYIK János, 1860. I. 228. Az idézett szöveg magyarul: „Ezért, ha Kecskemét mezőváros polgárai és lakosai ellen van vagy lesz keresete, panasza bárkinek, akkor azt kizárólag csak Kecskemét mezőváros polgárainak bírósága előtt teheti.” HORNYIK János, 2011. 54. Szabó Attila fordítása.

63 Eskümintá sem Kecskeméten, sem Nagykőrösön nem maradt fenn. MAJLÁT Jolán, 1943. 136.

64 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1677. 262.

Bár erre csak közvetett bizonyítékaink vannak, mégis erősen valószínű, hogy az esküdtek, a „tanácsbeli urak” megbízatása életük végéig tartott.⁶⁵ Ezt egy igen fontos névsor adataival igazolhatjuk. Az 1692. február 12-én készült tanácsülési jegyzőkönyv megörökítette néhány esküdt életkorát. Köztük a legfiatalabb 43, a legidősebb 71 esztendő volt. Hat személy életkora volt 40 és 50 év közötti, öten 50 és 60 közöttiek voltak, négy fő 61 és 70 év közötti volt, és egy fő 71 évet élt. Tehát kivétel nélkül mindegyik tapasztalt, saját gazdasági sikereire és felelős döntéseire hivatkozhatott. Feltétlenül érdemes utalni arra, hogy csaknem mindegyikük neve fellelhető hat évvel később is a tanácsülési jegyzőkönyvben.⁶⁶ Tehát Bede Lukács már legalább 75, Sárközi Pál pedig legalább 77 éves koráig nemcsak esküdt maradt, hanem mindketten a város közügyeiben részt vállaló legaktívabb személyek között szerepeltek. Nyilvánvalóan elképzelhető, hogy további néhány idősebb esküdt is akadt, akiket vagy átmenetileg, vagy már hosszabb idő óta egészségi-fizikai állapotuk miatt nem tudtak bevonni a munkába. Önmagában e 16 fő életkora is eléggé meggyőzően érzékelteti, hogy az esküdtek valóban vagy életfogytiglan, vagy pedig cselekvőképességük határáig jogosultak voltak tisztségük betöltésére.

Az esküdtek, a tanácsbeliek munkájának ellenőrzése, bármely fegyelmi vétség miatti felelősségre vonásának joga és feladata a testület egészére hárult. Kellő nyomatékmal hangsúlyoznunk kell, nem ismerünk semmiféle adatot, amely arra engedne következtetni, hogy a város földesurai bármely évszázadban, bármilyen formában befolyásolták volna az esküdtek kiválasztását és a testület működését, hogy valamely földesúr vagy a nemesi vármegye bármiféle fegyelmi jogkört gyakorolt volna a város esküdtjei felett.⁶⁷

Ezekben az évszázadokban létszámuk valószínűleg még nem volt egyértelműen rögzítve.⁶⁸ Számukra csak a különféle nyilvántartások, feljegyzések név szerinti felsorolása alapján következtethetünk. (L. az ezek alapján készült 1. táblázatot!)

A ránk maradt feljegyzésekben az esküdtek nevét több alkalommal a városon belül kialakított négy pars, a négy quadrans alapján csoportosították. Ez a gyakorlat azt jelzi, hogy ezek mérete, lakosainak száma jelentősen eltért. Az egyes negyedeken, járásokon belül az esküdtek száma figyelemre méltó különbségeket mutat. 1662-ben az első járásban 20, a másodikban 13, a harmadikban 12, és a negyedikben 16 esküdt nevét vették nyilvántartásba. A következő évben 16, 13, 14, illetve 18 esküdt nevét említik az egyes járásokban. Érdemes felsorolni az 1679. évi megoszlást is. Ekkor 17, 12, 12 és 18 esküdt neve lelhető fel egy-egy parson belül. Ez a néhány adat is azt érzékelteti, hogy az egyes városrészek hosszabb távon azonos vagy közel azonos számú esküdttel képviseltették magukat. Önmagában ez is azt jelzi, hogy a háborús viszonyok ellenére a mezőváros gazdái következetesen kiálltak érdekeik arányos képviselete mellett.

65 MAJLÁT Jolán, 1943. 135.

66 MNL BKML IV. 1504. a. Városkönyvek I. A század utolsó két évről nincs adat a kötetben.

67 Ezek ismeretében lehet igazán elgondolkodtató Novák László megállapítása: „Kecskeméten a Koháry földesúr is közvetlen fennhatósága alatt tartotta a várost...”. NOVÁK László, 2014. 63. Teljességgel meglepő állítását semmiféle adattal, ténnyel nem támasztotta alá.

68 Bálintné Mikes Katalin megállapítása: „Létszámuk alakulását nem ismerjük...”. BÁLINTNÉ MIKES Katalin, 1979. 21. – A rekonstrukció alapján megállapított számokat csak azokban az években közöljük, amelyekben nagyobbban mutatkoznak, mint a listákon található száma. A rekonstrukció, a kiegészítés az egyes listákon nem szereplő, de az adott évben más helyen esküdként feltűnő neve alapján állt össze. – Az 1600. évi esküdtek neve megtalálható: HORNYIK János, 1861. II. 93–94. Az 1662. évi lajstrom: MNL BKML IV. 1510. i. Töredékek, 1640–1707. 35–38. Az 1663. évi: MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1663. 89–92. Az 1665. évi: MNL BKML IV. 1510. i. Töredékek, 1640–1707. 59–60.

1. táblázat Az esküdtek számának alakulása

Év	A listákon fel- lelhetők száma	Számuk a rekon- strukció alapján
1600	39	
1662	57	63
1663	60	62
1665	44	47
1674	48	53
1675	61	62
1676	56	
1679	59	
1682	34	36
1689	63	
1693	55	
1694	54	
1697	29	42

Az esküdtek jogai és kötelezettségei ezekben a századokban még nem rögzültek teljes pontossággal. Csak a konkrét esetek, események alapján készíthetünk egyfajta felsorolást. Aligha kétséges, hogy a bíróválasztáskor meghatározó szerepet kaptak, hisz csak közülük kerülhetett ki a város főbírója. A választható jelöltek megnevezése ugyancsak az ő jogkörükbe tartozott. A hivatalból távozó bírák ugyancsak az esküdtek egy csoportja előtt voltak kötelesek tevékenységükről elszámolni. A főbíró a jogszolgáltatás terén csak az egészen csekély ügyekben dönthetett az esküdtek mellőzésével. A közigazgatás legkülönbözőbb területein is legalább néhány esküdt közreműködött az ügyintézés során. Tehát egységesen és kisebb csoportokban jogosultak voltak részt kérni a város és a lakosságot érintő minden jelentősebb ügyben, döntéshozatalban és a végrehajtás ellenőrzésében egyaránt. A különféle küldöttségekben és fontosabb bevásárlások során ugyancsak számot tartott közreműködésükre a főbíró.⁶⁹ Így joggal állíthatjuk, hogy már a 16–17. században is az esküdtek a mezővárosok életében meghatározó szerephez jutottak. Arra nincs adatunk, hogy tevékenységük, sokszor időigényes és igen kockázatos munkájuk ellenében bármiféle anyagi ellenszolgáltatást kaptak volna.

Ebből az időszakból az esküdtek kötelezettségéről megszövegezett formula nem maradt fenn. Csak néhány elmarasztalás, illetve büntetés szövegéből következtethetünk erre. Az egyik leggyakoribb mulasztásuk a gyűlések elhanyagolása volt: „Kozma Jakabtól vettem flo. 2, hogy esküdt ember lévén, az tanácsba be nem jár.”⁷⁰ Ezekben az évszázadokban a választott tisztségviselő valóban nemcsak jogokat, hanem komoly kötelezettséget is felvállalt. Nemcsak a bírók, hanem az esküdtek is ismételten atrocitásoknak tették ki magukat. A sok közül egy példa: „1686. esztendőben az midőn Hatvan

69 Ezekre az esetekre egyenként példákat itt nem sorolunk fel. Az érdeklődő ezek tömegét találhatja meg IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. I–II. több mint ezer oldalt kitevő forrásközlésében.

70 MNL BKML IV. 1510. a. Másodbírói számadások 1685. 6–9. Kozma Jakab a leggazdagabb civisek közé tartozott.

várában ment az Török és Tatárságh akarván élést vinni be, nem lévén már reménysége maradásuknak, azonban az török és Tatár Tabornak lévén sok kívánsága az Városon és Emberekben is hatalomval sokakat az esküdtek közül el vittek.”⁷¹

Ha vázlatosan is, de feltétlenül szólnunk kell arról, milyen társadalmi-gazdasági közegekből kerültek ki ezekben az évszázadokban az esküdtek, és érzékeltetnünk kell, mely csoportok érdekeit szolgálhatták legkövetkezetesebben. A nagyobb hitelesség érdekében két időmetszetben célszerű megjeleníteni ezt az állapotot. Elsőként a hatvanas években a különféle nyilvántartásokban fellelhető 97 név szerint említett esküdt vagyoni-társadalmi kötődéseit a 2. táblázat érzékelteti.

2. táblázat Az 1660-as években szolgálatot teljesítő esküdtek vagyoni tagozódása

Nevük előfordulása	Törpe-vagyonú	Kis vagyonú	Közepes vagyonú	Gazdag	Bizonytalan	Összesen
1		9	5	4	7	25
2	1	7	6	8		22
3		4	1	4		9
4		6	2	5		13
5	1	3	3	6		13
6		1	1	3		5
7			1	2		3
8			1	2		3
9						
10		1		1		2
11				2		2
Összesen	2	31	20	37	7	97
%-ban	2	32	21	38	7	100

Az esküdtek vagyoni állapotának felméréséhez az 1662. évi adókönyv adatait volt célszerű felhasználni. Itt 759 személy pénzbeli terhét – közvetve vagyoni alapját – rögzítették.⁷² Sajnos az adókiivetés alapját képező szempontokat, adatokat pontosan nem ismerjük, így néhány esetben vitatható ugyan az egyes rétegek között megvont határ, de a józan belátás ebben feltétlenül segít. Gyakorlatilag vagyontalannak mondhatjuk azokat a nyilvántartásban fellelhető családfőket, akik 1–3 forint fizetésére voltak kötelezve, és csak személyük után követeltek tőlük adót. Csekélyke, mondhatjuk törpevagyon – szegényes ház, csekély méretű szülő – birtokában lehettek azok a családfők, akiket 4–6 forint közötti összeg befizetésére köteleztek. Joggal kisbirtokosnak minősíthetjük azokat, akik 7–12 forint közötti terhet kellett hogy vállaljanak. Aligha kétséges, hogy ők házukon kívül jelentős szántó földet béreltek vagy birtokoltak. Akikre 13 forint összeget szabtak ki, csaknem kivétel nélkül igen komoly mezőgazdasági birtokkal is rendelkeztek.⁷³

71 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 136.

72 Rajtuk kívül hús fő azoknak a száma, akiknél adókötelezettséget nem jeleztek, vagy valamilyen ok miatt adót nem hajtottak be. Külön listán tartották nyilván a ridegeket és a háztartásban fellelhető felnőtt rokonokat.

73 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 24–130.

Tekintettel a feudális-rendi viszonyokra és a mezővárosok vagyont tisztelő paraszti mentalitására, már az is feltűnő, hogy két rendkívül csekély vagyonú személy bekerülhetett az esküdtek közé. Elképzelhető, hogy a korábbi évtizedekben szüleik még lényegesen jobb módúak lehettek, vagy pedig valamely céhben tevékenykedő mesterek voltak. Az viszont több mint figyelemre méltó, hogy az esküdtek harmada (32%) a kisbirtokosok közül verbuválódott. Mivel a középbirtokosok adták az esküdtek 21%-át, e két vagyoni csoportból került ki az esküdtek több mint fele. A számában legcsekélyebb, de egyben leggazdagabb réteg biztosította a maga számára a lehetőségek 38%-át. Valójában a döntések meghozatalakor befolyásuk, szerepük tényleges számuknál, arányuknál is lényegesen nagyobb lehetett, mivel ők vettek részt leggyakrabban az üléseken, ők hallathatták szavukat leginkább.

Természetesen ingtag támasz lenne csaknem fél évszázad társadalmi sajátosságait egyetlen időmetszet alapján meghatározni. Ezért egy közel harminc évvel későbbi állapotot is célszerű felvázolni és elemezni. A kilencvenes évek gazdasági-vagyoni helyzetét döntően meghatározta a rendkívül kíméletlen adóztatás, a korábbi számottevő paraszti vagyont felőrlő rablások, a szinte követhetetlen, felmérhetetlen mennyiségű *hosszú fuvar*, a nagy létszámú katonaság beszállásolása stb. Ezek eredménye az 1689-ben készült három adóösszeírás alapján szemléletesen lemérhető. Talán érthető, hogy a korábban használt értékhatárok, megkövetelt adóösszegek itt változtatás nélkül nem követhetők. Bár a paraszti vagyon, főleg pedig a jószágállomány és a pénztartalék töredékére csökkent, a szántóföldek, a szőlők és egyéb ingatlanok nagyjából megmaradtak. A társadalmon belül a különféle rétegek közötti egykori számottevő különbségek, ha jelentősen módosultak is, teljesen nem tűntek el, csak a gazdagok és a jómódúak száma erősen mérséklődött, míg a csekély vagyonúak, az ágrólszakadtak és a nyomorúságos állapotban lévők aránya tetemesen megnőtt.

3. táblázat A kilencvenes években szolgálatot teljesítő esküdtek vagyoni tagozódása

Nevük előfordulása	Törpe-vagyonú	Kis vagyonú	Közepes vagyonú	Gazdag	Bizonytalan	Összesen
1		1	1		1	3
2-5	1		4	4	1	10
6-10	3	1	6	4		14
11-20		4	8	8	1	21
21-30		1	2	8		11
31-40				1		1
41-50			3			3
51-60			1			1
Összesen	4 (6,3%)	7 (11%)	25 (39%)	25 (39%)	3 (4,7%)	64 (100%)

Az arányokat tekintve azt látjuk, hogy a gazdagok csaknem azonos mértékben vannak ekkor is jelen. Számottevően megnőtt viszont a közepes vagyonúak aránya, ami azzal járt, hogy a nemesi vármegye befolyásának fokozottabb érvényesülésekor a két legszegényebb csoport már jóval kisebb százalékban jutott szóhoz, illetve az, hogy az egykori gazdag családok vagyonuk jelentős részét elvesztették, és adóik alapján alacsonyabb csoportba kerültek. Tehát teljességgel egyértelmű, hogy a század utolsó évtizedében a

gazdasági romlás, a létbizonytalanság és a rendi-feudális erők közigazgatáson belüli hatalmának növekedése kedvezőtlenül hatott a mezővárosok – a középkorból örökölt és a hódoltság korában is fellelhető – társadalmi nyitottságára.⁷⁴

Annak érdekében, hogy a város esküdteinek lehetőségeit és korlátait tisztábban lássuk, vagyoni állapotaik ismertetésén túlmenően röviden utalnunk kell rendi-társadalmi helyzetükre is. A mezőváros lakosainak aránytalanul nagy része jogilag jobbágy volt, de birtokaikkal – főleg az ingatlanokkal – kapcsolatos jogaik lényegesen szélesebbek voltak, mint a falusi jobbágyoké. A telkes jobbágyok fogalma és a földhasználat faluhelyen szokásos korlátai itt ismeretlenek voltak.

Külön is érdemes kiemelni, hogy a török hatóság nem vette figyelembe a szolgáltatások megkövetelésekor a magyar rendi előjogokat. Éppen ezért a városban élő néhány nemes család a hódoltság alatt e tekintetben nem élvezhetett semmiféle kiváltságot sem. Kamarás Ambrus, aki nemcsak örökölt nemesi kiváltság birtokosa volt, hanem a város talán leggazdagabb embere is, éppúgy részt kellett hogy vállaljon mind a pénzbeli terhekből – a személyére kivetett adóból is – mind pedig a különféle munkaszolgáltatásokból, mint a városban élő bármely jobbágy.⁷⁵ Érdemes arra is utalni, hogy a hódoltság idején csak ritkán történt utalás valamely gazda nemes voltára. Számuk egyébként is csekély volt. Az itt lévő nemesek számát a század utolsó harmadában Wesselényi Pál kuruc generális növelte meg, aki három rendkívül gazdag személynek, Deák Pálnak, Kalocsa Jánosnak és Pathay Andrásnak – és természetesen családtagjaiknak – adományozott igen nagy pénzbeli adomány fejében nemesi címet és kiváltságot.⁷⁶ Ezek ellenére számuk Kecskeméten mindvégig lényegesen alacsonyabb volt, mint a szomszédos Kőrösön. Még a Rákóczi-szabadságharc idején is csak 14 nemest említ az összeírás.

3. A tanács

A magyar alsó szintű közigazgatáson belül a városok és mezővárosok legfőbb irányító testülete a középkor végétől a tanács volt. Ez a testület már a 14. század óta szervezte az egyes települések életét. Forrásaink rendkívüli hézagossága miatt nem tudjuk pontosan meghatározni, Kecskeméten mettől kezdve működött ez a testület, amely a város – feudális-rendi keretek között eléggé behatárolt – autonómiájának legfőbb letéteményese volt. Miként erre már hivatkoztunk, a legelső erre utaló írott emlékünk 1423-ból való, amikor Zsigmond király a – a tanács korai formáját képező – kőrösi és kecskeméti bírákat, esküdteket és polgárokat eltiltotta a környező kun települések háborgatásától.⁷⁷ Ez a szervezet tudatosan törekedett arra, hogy a térségben az oppidum jogait és gazdasági lehetőségeit bővítse, megszerzett lehetőségeit minél teljesebben kihasználja.

74 Nagyon érdekes vizsgálódás tárgya lenne, hogy a törökellenes háború okozta elszegényedés milyen mértékben hatott e folyamat alakulására.

75 1664-ben „volt Pestre kocsival... Korponára volt egy lova... dolgozott egy nap... hozott szénát Szent Györgyről... hozott 4 fertály zabot... Budára küldtük... Párkányba fát hordani másodmagával, felmentükben Budára szénát vittek... gyalogh embert attanak Hajóvonni Földvár...” stb. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. 9., 95., 124., 180., 195. stb.

76 „...Kalotsai János... egyszersmind bizonyos számú pénzt is, úgymint harmadfél száz aranyakat véven fel tőlle... maga és maradéki személyek alkalmatosságával megnemesíttem...” MNL BKML IV. 1527. 3. doboz.

77 L. a 18. lábjegyzetet!

Jól tudjuk, hogy már a 14. század utolsó harmadában volt a mezővárosnak vásártartási joga. Ennek a kiváltságnak a megszerzése a település érdekeinek tudatos meghatározása és következetes érvényesítése nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ehhez pedig kellően tapasztalt, képzett, az ország jogrendjében tájékozott és a helyi társadalmi és gazdasági erőket megszervezni képes személyekre és testületre volt szükség. Aligha kétséges, hogy a lélekszámában és gazdasági súlyában gyarapodó mezővárost a következő évszázadokban is saját tanácsa irányította. Kétségtelen, hogy a hódoltság első évtizedeiben is folyamatosan működött a városban ez a választott testület.⁷⁸ Az ötvös céh 1557-ben hitelesített szabályzatának kezdő sorai azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy a mezőváros hivatali szervezete a régi formájában működött.⁷⁹ A tanács minden irányú igazgatási tevékenységére újabb bizonyosság, hogy 1592-ben „Szappanos György háza szélén kutatás, de mivel Város akarattya és a Bíró híre nélkül tétette...”, a tanács intézkedett vele szemben. Érthetően a választott testület féltékenyen őrködött tekintélyének megőrzésén, és attól sem riadt vissza, hogy 1594-ben Bede Lukácsot, aki a város egyik leggazdagabb cívis volt, megbírságot adják, „mert a bíró pöcsítire sem jelent meg” a tanács előtt.⁸⁰ További adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a tanács ezekben az évtizedekben statútumalkotó jogával élve beleszólt a gazdasági élet formálásába: 1592-ben „Cseh András 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a város végezte...”⁸¹ 1591-től a tanács döntéseit, fontosabb végzéseit – kisebb-nagyobb kihagyásokkal – jegyzőkönyvben is rögzítették.⁸² 1597-től, a kádi távozása után pedig a tanácsra hárult az alsó fokú bíráskodással és közigazgatással kapcsolatos minden feladat.

A ránk maradt töredékes források bíráskodással és közigazgatással kapcsolatos eseti döntései kétségtelenné teszik, hogy a mezővárosi tanácsok hatásköre ezekben a századokban rendkívül széleskörűvé vált. Tekintettel arra, hogy gyakoriak voltak a háborús körülmények, sok évtizedben közbiztonságról pedig csak nagyon szűk kereteken belül szólhatunk, a testület és annak egyes tagjai sokféle teendőt voltak kénytelenek felvállalni. Ezt a folyamatot a felmerülő szükséglet alakította, és az országos törvények, majd ennek alapján a központi hatalom rendeletei csak a rendi-feudális viszonyok utolsó szakaszában rögzítették tételesen. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy feladatuk és hatáskörük nemcsak koronként módosult, hanem tájegységenként és kivívott jogaik alapján is számottevően eltért. Éppen ezért ezek pontos számbavétele nem csekély feladat.

Aligha kétséges, hogy Kecskemét elzálogosítása óta a tanács egyik legfőbb feladata a korábban megszerzett jogok megtartása volt. Ezt előbb az új földesurakkal szemben kellett védelmezni, a hódoltság közigazgatásának kiépítése során pedig az újonnan jelentkező kényszerek és lehetőségek feltárása, a város sokirányú terheinek elfogadható

78 Tehát nem érthetünk egyet Schwáb Mária azon megállapításával, hogy „A török a meghódítás előtti állapotokat semmibe sem vette, hanem teljesen saját törvényei és szokásai alapján rendezkedett be”, majd más helyen: „...a XVII. század elején a török visszaállította a városok önálló helyhatóságát.” Állításait egyébként több saját idézete is cáfolja. Pl. megállapítása szerint a 16. század végén „A bíró feladata a kádi mellett a felek beidézése, vagy a törvény elé állítása volt: 'viteté az Kadiara úket Antal bíró urammal: az Kadia bírságra irta úket.', továbbá a bizonyítási eljárás lefolytatása mindig 'warasunkbelj eskütt birak polgárok... jámbor személyök elöt löt ez dologh, azok előtth wallottak' a tanúk...” SCHWÁB Mária, 1939. 13., 4. és 18.

79 HORNYIK János, 1860. I. 271.

80 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 33., 38. – Hornyik János e témakörből választotta akadémiai székfoglalóját.

81 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29–34.

82 Ezek – miként erre már utaltunk – sajnos 1944-ben, a háború során elpusztultak.

szinten való tartása lett számára a legnagyobb kihívás. Ennek érdekében a tanács követei, megbízottjai nemcsak Buda és Pozsony, hanem Bécs és Isztambul között is ingáztak másfél évszázadon át. Csaknem hasonló fontosságú lett a nemesi vármegye és a földesúri családok előtt hatékonyan védeni mind a város közösségének, mind pedig egyes polgárainak jogait, érdekeit. A hatóságok és a magánföldesurak iránti kötelezettségek, gyakori követeléseik és kívánságaik teljesítése során a város sok-sok polgára tapasztalta, milyen veszélyek leselkednek a Nógrádba és Fülekre, Hadadra és Erdélybe vezető utakon. A tanácstagoknak és a jegyzőnek kellett pontosan számontartani, milyen „diszkréciók” vezettek sikerre Bécsben és Pozsonyban, milyen ajándékokat kellett vinni Isztambulba és Budára. Nem téveszthették el azt sem, milyen ajándékkal kell kiegészíteni a váci püspöknek és az egyes főúri családoknak járó kialakított összegeket. Ezekhez képest szinte jelentéktelen feladatnak minősült az egyes testületek (céhek, egyházak) működését biztosítani, ellenőrizni, és szervezeti kereteik indokolt bővítését elősegíteni.

A rendi-feudális viszonyok között a mezővárosi tanácsoknak az egyik legfontosabb feladata az alsó- és a középszintű jogszolgáltatás – a polgári és a büntetőügyek – ellátása volt. A másodfokú bíraskodást a tanács a „három város” bíróságának és a convocatus bíróságnak a megszervezése révén, és az azokban való részvétellel biztosította.⁸³

A település közigazgatása a mindenkori tanács egyik alapvető feladata maradt a polgári közigazgatás létrehozása előtt. Ezen belül az egyik legfontosabb és legsúlyosabb kötelezettsége a magyar és a török hatóságok és hadseregek által rájuk kirótt pénzbeli terhek előteremtése, illetve a különféle munkaszolgáltatások biztosítása volt. A pénzbeli kötelezettségek teljesítése érdekében évenként a tanács határozta meg, és szabta ki személyre szólóan a különféle adókat. A mezővárosi jog egyik sarkalatos pontja az lett, hogy a település lakói közösen viselték a hatóságok és a földesurak által rájuk rótt különféle szolgáltatásokat. A helyi közigazgatásnak alapvető feladatai közé tartozott a közrend fenntartása, az idegenekkel kapcsolatos rendészeti feladatok, a város életének szabályozása érdekében statútumok alkotása, a kereskedelem ellenőrzése, az egyházak, az iskolák és a szegények szerény és az esetek többségében csak alkalmoszerű támogatása.

Ezekben az évszázadokban a mezővárosok tanácsainak még több olyan feladatot fel kellett vállalniuk, amelyek a polgári korban már nem terhelték őket. A feladatok között külön is ki kell említenünk az ekkor rendkívül jelentős önvédelmet, ami a fennálló hatalom – a török és a magyar katonák –, valamint a különféle rablócsapatok támadásainak elhárítását jelentette. Ezt részben a város egyszerű, de mindenképpen fontos védelmi rendszerének gondozása és működtetése, részben pedig a helyi fegyveres csoport verbuválása és fenntartása révén tudták biztosítani. Valójában ehhez kapcsolódik szorosan a paraszti vármegyékkel való szervezett együttműködés. Ebben és a többi parasztvármegyével való együttműködésben Kecskemét – mint a Homokhátság legjelentősebb mezővárosa – és annak tanácsa meghatározó szerepet kapott.⁸⁴ Közvetett módon ugyan,

83 SCHWÁB Mária, 1939.

84 SZAKÁLY Ferenc, 1969.; HORNYIK János, 1861. II. 207–208., ill. 487–492. – MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 128.; MNL BKML IV. 1510. a. 1687. 1. – Novák László a parasztvármegye és a mezővárosok viszonyával kapcsolatosan új megállapítást tett: „A Három város, mint hatalmas szerv, az ún. parasztvármegye felett állt, önálló biztonsági, csendőri szervezetet alkotott.” (NOVÁK László, 2014. 63.) Állítását viszont sajnálatosan tényekkel nem támasztotta alá. Az kétségtelen, hogy a kecskeméti források alapján ilyen megállapítást nem lehet megfogalmazni.

de idetartozott a menekültekről való gondoskodás, mivel másfél évszázadon át gyakran visszatérő és igen jelentős feladat volt a több száz menekült család befogadása, élelmezése és védelme.⁸⁵

Kétségtelen, hogy a tanács a 16–17. században a mezővárosokban már valódi testületként működött. Látnunk kell viszont, hogy ekkor még nem különült el szervesen egymástól a későbbi közgyűlés és a szűkebb értelemben vett tanács. Azonban az esküdtekből és polgárokból álló testület méreténél, létszámánál fogva sem tudhatta ellátni folyamatosan a hivatali szervezet irányítását. Tehát aligha kétséges, hogy valójában a későbbi közgyűlés elődje sem kapcsolódott be a napi ügyek intézésébe, szervezésébe, hanem csak a lakosság egészét érintő esetekben, ügyekben vonták be az esküdtek többségét a döntések meghozatalába.⁸⁶ Ezekben az évszázadokban az egyes testületek és hivatalok jogállását, egymáshoz való viszonyát törvényes formában szabályozott keretekről, még kevésbé működési szabályzat létéről semmiképpen sem beszélhetünk.

Ha megvizsgáljuk a jegyzőkönyvek, illetve a tanácsi ülések elé kerülő ügyek fogalmazványait, azok záradékát, azt tapasztaljuk, hogy az alsófokú bírói döntésekben és a kisebb horderejű közigazgatási határozatok meghozatalában a főbíró és a jegyzőn kívül az esküdtek egy szűkebb csoportja vett részt. Számuk általában 8 és 12 fő között változott. Ezt a csoportot, testületet a korabeli terminológia is tanácsként említi. Ezt a már csaknem testületként működő kört tekinthetjük a későbbi *belső tanács* korai formájának. Érdeemes megemlíteni azt a sajátosságot is, hogy ezekben az évtizedekben munkájukon belül még nem vált határozottan külön a döntéshozatal és annak végrehajtása.

4. táblázat A belső tanács tagjainak megoszlása
a kilencvenes években, vagyonuk és szolgálati éveik alapján

Vagyon állapot	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Összesen	% -ban
	alkalommal vállalt részt a döntésekből										
Törpevagyonú											
Kis vagyonú	2		3							5	14,2
Közepes vagyonú	5	4	1		2	1			1	14	40
Gazdag	2	6	3	2	2					15	43
Bizonytalan	1									1	2,8
Összesen	10	10	7	2	4	1			1	35	100

A táblázat teljesen egyértelművé teszi, hogy a csekély vagyonú személyek – bár az esküdtek között néhányan még helyet kaptak – ebbe a szűkebb körbe már nem tudtak bekerülni. Itt még a szolidabb vagyonnal rendelkezők is csak marginális szerephez jutottak. A közepes vagyonú gazdák viszont – bár kétségtelen, hogy számuk lényegesen nagyobb volt – csaknem hasonló arányokat tudtak maguk számára biztosítani, mint a leggazdagabb adózók. Ismételten célszerű utalni arra, hogy a szelektálásban meghatározó lett a munkadíj hiánya. Így csak a jobb módúak engedhették meg, hogy családi gazdaságuktól, a termelőmunka végzésétől vagy annak irányításától, tartósan vagy rendszeresen távol maradjanak.

85 A hódoltság alatti és a következő évtizedek migrációjának alakulását I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c.!

86 Bálinté Mikes Katalin és részben Kisfaludy Katalin érintette ezt a témakört (L. BÁLINTNÉ MIKES Katalin, 1979.; KISFALUDY Katalin, 1992.!).

A korabeli hivatali viszonyok felvázolása során feltétlenül utalnunk kell arra, hogy még egy több ezer lélekszámú mezővároson belül is ekkor még a szóbeliség volt a meghatározó. Az írásbeliség csak a legfontosabb jogi és közigazgatási területen vált kötelezővé. A kisbírói, adószedői és főbírói számadásokban sorra találunk olyan feljegyzéseket, amelyek minden bizonnyal a tanácsi ülések előkészítése során keletkeztek. Az viszont kétségtelen, hogy a pénzügyekkel és a különféle természetbeni és munkaszolgáltatásokkal kapcsolatos kötelezettségekről, azok teljesítéséről nagyon részletes és pontos nyilvántartások készültek, és maradtak is ránk csaknem fél évszázadról. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a legfontosabb ügyek dokumentálásának már több évtizedes előzményei voltak, amit több figyelemre méltó töredék bizonyít.⁸⁷ A jegyzőkönyvek vezetésére legkorábbi adatunk 1591-ből való. Hornyik János megjegyzése, elemzése viszont rámutat arra, hogy az 1591–1600. évek anyagát rögzítő legelső kötetben még csak a legfontosabb ügyekről készült feljegyzés: „Ezen első évekről, a Jegyzőkönyvek pusztja jegyzeteken kívül alig mutatnak egyebet.” A lakonikus bejegyzések csak az ügyekre vonatkozó legfontosabb adatokat és magát a végzést rögzítették.⁸⁸ A későbbi évtizedek anyagát már valamivel bővebben ismerjük, mivel részben Hornyik János, részben pedig Szilády Károly másolt ki belőlük hosszabb részeket. A két háború között pedig Szabó Kálmán készített, illetve készíttetett rövidebb kivonatokat a jegyzőkönyvek anyagából.⁸⁹

Úgy tűnik, hogy a 16. század első kétharmadában még a főbíró magánlakása volt a tanácskozások színhelye. 1564-ben még Végh Mihály főbíró *házánál* kötötték meg a „pápista hitön valók” (katolikusok) „az Luter Köröstyénökkel” az öreg templom használatáról készült egyezségüket.⁹⁰ Azonban az önálló városháza valószínűleg már a következő évtizedekben megépült, ahol a főbíró és a tanács végezhetette hivatalos munkáját. Ezt igazolja a következő század elején rögzített egyik feljegyzés: amikor a tatárok a várost feldúlták, „egynehány napigh, mikor mind ell hatták az Város Deákjai, azért én Szücs Bálint fia mígh it voltam az *Város házánál*, az mely dolgok időmben löttének, én azokat mind ide ez helyre [jegyzőkönyvbe] írtam föl.”⁹¹ A város központjában lévő épületet, a szükségletnek megfelelően, a későbbi évtizedekben tovább bővítették, és a század utolsó harmadában már jelentős méretű lehetett: 1676-ban a városháza „*tornácát* megsindelyezték”, és több esetben említik a városháza kisebb, illetve nagyobb *kapuját*.⁹² Mivel vendéglő ekkor még a városban nem működött, a tanács kénytelen volt önálló konyhát fenntartani, ahol ellátták étellel és itallal mind a hivatalos személyeket,⁹³ mind pedig a harácsoló katonák vezetőit. Tehát a hivatali helyiségek, a fogda, az istállók mellett ennek is megfelelő helyet kellett biztosítani.

87 A főbírói számadáskönyv legrégebbi töredéke 1640-ből, az ún. robotlajstrom legkorábbi töredéke 1633-ból való. Azonban mindkettő annyira kiforrott formai jegyeket mutat, hogy kétségtelenül már több évtizedes helyi gyakorlat alapján vezették ezeket. Ezt megerősíti az a tény is, hogy a számadáskönyv vezetésére már a századfordulón sor került. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 14.

88 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 25–54.

89 Ezekből állt össze a Bács-Kiskun Megyei Levéltár több kötetből álló forráskiadványa: Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849) és részben A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1719), II. (1712–1810).

90 HORNYIK János, 1861. II. 225.

91 HORNYIK János, 1861. II. 55–56.

92 MNL BKML IV. 1508. c. 1670. 213.; MNL BKML IV. 1508. c. 1689. Derékadó lajstroma 228–231. „behajtván az kis kapuján az várasháznak”. MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 173.

93 Erről a gyakorlatról egy korabeli ironikus hangvételű vers is beszámol: MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1663. 79.

A tanács működésének írásban történő szabályozása itt is, miként Nagykőrösön csak a 18. században készült el.⁹⁴ Kecskeméten a jegyzőkönyvek pusztulása miatt nagyon gyérek az erre vonatkozó adatok. A tanácskozások idejének rögzítésére, szabályozására is csak később került sor. Erre enged következtetni az alábbi eset: 1724. február 28-án „Elhatároztatott, hogy a tanácsulést *hetenként egyszer*, és pedig csütörtökön tartassanak, hol a megvizsgált ügyek tárgyalatnak.”⁹⁵ Ezek alapján joggal tételezhetjük fel, hogy a korábbi századokban sem voltak gyakoribbak, inkább csak ritkábbak a rendszeres tanácsi ülések. A megszövegezés kétséget kizáróan jelzi, hogy a soron következő ügyeket vagy a nótárius, esetleg a hivatal egy szűkebb köre kellően megvizsgálta, döntésre előkészítette.

Évszázadokon át a mezővárosok tanácsai közvetlen gazdasági tevékenységet is folytattak. Kecskeméten is működtették az országos vásárokat, a hetipiacokat, a mézsárszékot, a város pincéjét, illetve a kocsmáját, létezett a városnak önálló ménese – ha nem is folyamatosan –, gulyája, jelentős méretű nyája és kondája. Konyhája számára saját malmból szállították a lisztféléket. Az adószedő irányítása alatt állt egy önálló sajtkészítő ház és egy égettort előállító, azaz pálinkafőző ház. Valójában olyan létszámú cselédséget, személyzetet foglalkoztatott a város, mint egy számottevő földesúr. A század utolsó évtizedében pedig önálló postaállomás üzemeltetésére is kényszerült.

A tanács egyik visszatérő feladata volt az, hogy a főbíró megválasztását követően az előző évi bírakat elszámoltassa. Nem mondhatjuk, hogy már ekkor létezett volna a későbbi számvevőszéknek megfelelő intézmény, de az kétségtelen, hogy a leköszönő tisztségviselők elszámoltatása következetesen megtörtént. Az ebben részt vállalók száma erősen eltérő. 1669. május 4-én 8 fő végezte ezt a munkát. 1674. május 6-án viszont az esküdtek jóval népesebb csoportja előtt adtak számot: ekkor 25 személy nevét sorolták fel. Az mondhatjuk, hogy az esetek többségében 8–12 fő előtt kellett az előző évi főbíróknak, adószedőnek, a négy kisbíróknak, a székbíróknak és legtöbbször a vásárbíróknak is a rájuk bízott értékekről elszámolniuk. Az elszámoltatást végző bizottságnak a tagjai az esetek többségében olyan személyek lettek, akik a korábbi években főbírók vagy adószedők voltak, tehát alaposan ismerték a város gazdálkodását és annak terheit, lehetőségeit.

1687. január 6-án egy rendkívüli esetben kellett alkalmi számvevő csoportot létrehozni: az 1686–87. évi főbíró, Bíró János néhány nappal korábban meghalt, és öt főből, valamint a nótáriusból álló bizottság nyitotta fel ládáját, melyben a város pecsétjét, legfontosabb iratait és pénzét tartották. Érdemes felfigyelni arra, hogy a megbízottak valamennyien voltak korábban főbírók.⁹⁶

A mindenkori tanács vallási összetételét alapvetően meghatározta az 1564-ben kötött megállapodás, amely biztosította, hogy egyik felét a katolikusok, másikat a protestánsok alkossák. A megállapodás megszegésére semmiféle tiltakozás nem utal, tehát joggal tételezhetjük fel, hogy következetesen betartották. Ez minden bizonnyal annyira természetes volt, hogy a tanács tagjainak vallásonkénti felsorolására alig akad példa. 1658-ban Wesselényi Ferenc nádor elé ment egy küldöttség, amely megerősítette a két felekezet közötti korábbi egyezményt a templom közös használatáról. Itt „... Kálvinista Rendről Ágoston György főbíró, nemes Bán Gergely, Csaba János és Varga

94 Nagykőrösön 1710-ben hozták meg az erre vonatkozó határozatot. MAJLÁT Jolán, 1943. 136.

95 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 57.

96 MNL BKML IV. 1510. i. 1685. 62.

Mihály; az Pápisták részéről peniglen Czebe Pál, Szabó István, Nagy Miklós, Farkas Miklós és Nagy János...” vett részt.⁹⁷ Egy újabb, felekezetek szerinti felsorolás közel fél évszázaddal későbből maradt meg: 1693 júniusának végén „Tota communitas utriusque religionis consensit in hoc [Az egész közösség és mindkét felekezet egyetértett abban], hogy Szentgyörgyi praediumnak birodalmában ne inmittáltassék Szabó Bálint.” A tanácskozáson 20 pápista és 12 kálvinista nyilvánította ki véleményét.⁹⁸

Az esküdtek, más szóval a tanácsnokok semmiféle hivatali munkájukért nem kaptak bért vagy ellenszolgáltatást. Hivatali idejükön kívül az adófizetés és az ingyenmunkák során sem részesültek semmiféle kedvezményben! Ha viszont a város érdekében követésbe mentek, különféle bevásárlásokat végeztek, felmerült útiköltségeiket elszámolták, és ezen túlmenően az útra legtöbbször étellel, borral a város konyhája, illetve pincéje ellátta őket.⁹⁹

A mezőváros életét irányító testületek döntéseit a főbíró irányításával a választott bírák – az adószedő és a négy kisbíró –, továbbá a jegyző hajtották végre. Ez a testület legtöbbször részt vett a szűkebb értelemben vett tanács ülésein, a később törvényi-jogi kereteket is kapó magisztrátus feladatkörét töltötte be. Évszázadok során számottevő változást, fejlődést élt át. Első leíró forrásaink még csak a bíró, illetve a főbíró személyéről tesznek említést. 1564-ben „bírák és polgárok” képviselték a hivatalt a felekezetek közötti egyezségben.¹⁰⁰ 1592-ben egy szabálysértés során a város nevében „fő bíró uram Végh Márton, Szabó Gerely uram, Süvegh István uram, Ötvös Antal uram, Szabó Ágoston uram, László Ferenc uram” hozták meg a döntést. Tehát a főbíró mellett öt fő volt jogosult az állásfoglalásra. Személyükben alighanem már ekkor a további bírákat kell látnunk. 1600-ban Varga Ferenc főbíró mellett további négy bíró nevét örökítette meg az egykori jegyzőkönyv.¹⁰¹ Az 1665. évi adókönyv már a bírák rangsorát, feladatkörét is pontosan rögzíti: „Anno 1665. Az becsületes városnak gondviselő bírái. Főbíró Hegedüs János uram. Adószedő Böde Lukács. Kisbírák: Szőke János, Sera Mihály, Bodo Pál, Mészáros István.”¹⁰² Itt már valójában fellelhető a következő évtizedekben tevékenykedő „magisztrátus”. Soraitak 1685-ben a másodbíró bővítette. Az itt látható jelzők is érzékeltetik, hogy az egyes bírák valójában egy-egy hivatal, illetve egy-egy feladatkör ellátásáért voltak felelősek. A székbírák, a vásárbíró, a szénabíró stb. általában csak akkor vett részt a testület munkájában, ha szűkebb feladatkörüket érintő döntéseket hoztak.

Évtizedek során ennek a testületnek is kialakult a belső hierarchiája és ülésrendje. A század végéről fennmaradt a szűkebb hivatal működéséről egy minden hivatalos formáságot nélkülöző feljegyzés. Ez önmagában keveset mond, de a tanácskozások későbbi formáinak vizsgálata során értékessé válhat. Idézését elsődlegesen ez teszi indokolttá. „In anno 1690. Szabó Bálint uram főbíróságában az mód és szertartás az bírák között: Nagy János uram lévén bíró, másik adószedő Balogh István uram az asztal mellett ül.

97 HORNYIK János, 1861. II. 234.

98 Szentgyörgypusztát korábban évtizedeken át a város bérelte annak érdekében, hogy a budai pasa számára a követelt szénát és fát folyamatosan szállítani tudják. MNL BKML IV. 1504. a. 1. 133.

99 Ezekre vonatkozó bejegyzés a főbíró és az adószedő számadásaiban minden évben bőségesen található.

100 HORNYIK János, 1861. II. 225.

101 HORNYIK János, 1860. I. 91–94.

102 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 2. A felsorolásban található a „Város notáriusa György deák...” is, aki valójában nem választott tisztségviselő, de személye nélkül csaknem elképzelhetetlen volt a tanács, a „magisztrátus” működése.

Item az kisbírák között Hardi lévén, utána az Tot Márton lévén, utána van Bodor Pál, utána van azután ismét Nagy Mihály és az két hadnagyok, azután Estván [?] vásárbíró mindeneknek szófogadó legénye.⁷¹⁰³ A felsorolás igazolja, hogy a kisbírák a testület állandó tagjai voltak. Minden bizonnyal a város biztonságának védelme indokolta, hogy a két hadnagy ezeken az üléseken jelen legyen. Mivel a választott tisztségviselők munkáját folyamatosan segítő hivatalnoknak, a nótáriusnak a jelenlétét természetesnek és kötelezőnek tartották – esetleg a feljegyzést éppen ő készítette –, róla nyilván azért nem esik említés.

IV. A mezőváros tisztségviselői

1. A főbíró

A települések irányításában a testületek mellett meghatározó szerep jutott a választott tisztségviselőknek, akik azok különféle döntéseit előkészítették, majd végrehajtották. A polgári kort megelőző századokban ezek száma csekély volt, a közösség tagjai feletti hatalmuk viszont – a mai állapotokhoz képest – szokatlanul nagyoknak tűnik. Számukat, feladatkörüket és megnevezésüket tekintve az évszázadok, sőt évtizedek során jelentős változásokat figyelhetünk meg.

A mezővárosok hivatali szervezetének élén a bírók, illetve a főbírók álltak. A város első emberét már a 16. században főbírónak titulálták beosztott bírótársaival szemben. Az 1564-ben a katolikusok és a protestánsok közötti egyezséget, „...levél Kecskeméten költ Végh Mihály feő Biró házánál...”, már többször idéztük.¹⁰⁴ Joggal feltételezhetjük, hogy a város a főbírói titulushoz a használatára még a magyar közigazgatás zavartalan működése idején, 1526 előtt megkapta az engedélyt. Az utána fennmaradt oklevelek, iratok is következetesen főbíróként emlegetik a város első emberét. 1591-ben a legelső jegyzőkönyv egyik bejegyzése a „Horuat Agoston fű bjrosagaban” hozott határozatot rögzítette.¹⁰⁵

A mezőváros első számú vezetőjének megválasztása minden korban igen fontos mozzanat volt, mivel a település életének alakulása nem kis részben tőle függött. Éppen ezért évszázadokon át a gazdasági év kezdetén, április 24-én, Szent György napján, ünnepélyes keretek között került sor megválasztására. Ezt az aktust a legtöbb mezővárosban a földesúr számottevően befolyásolta. Az esetek többségében az általa kijelölt néhány személy közül választhattak a település családfői, illetve esküdtszékjei. A Kecskemét történetére vonatkozó iratokban nem találjuk annak jelét, hogy ezekben a századokban a város földesurai tettek volna kísérletet a bíró személyének behatárolására.

103 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1690. 3. A feljegyzést minden bizonnyal valamelyik kisbíró rögzíthette a közmunkák nyilvántartásának készítése során.

104 HORNYIK János, 1861. II. 225.

105 Horváth Ágoston év közben vette át a tisztséget. Korábban „Bizony Benedek volt a Kecskeméti Fő Bíró, de ez Szent Katalin asszony napján meghalván, Horváth Ágoston tétetett helyébe.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 26–29.

A szomszédos Kőrösön „az összes adózó családfők jelenlétében szótöbbséggel választották meg az új főbíró a templomban.”¹⁰⁶ A kecskeméti bíróválasztásról az első részletes tudósítás, leírás csak 1757-ből maradt ránk.¹⁰⁷ Ez vélhetően régi szokásokat idéz fel. Ha a leköszönő főbíró katolikus volt, a katolikus tanácsnokok három esküdtet, főbírójelöltet neveztek meg a református szenátorok közül, akiket ők érdemesnek láttak a feladat ellátására. Ha a főbíró protestáns volt, akkor a református tanácsnokok neveztek meg három katolikus esküdtet, főbírójelöltet, akik közül választani lehetett. Adódott néhány kivétel: 1707-ben és 1713-ban négy-négy jelölt közül választottak.

Tekintettel arra, hogy a századfordulón döntő változások mentek végbe a magyar közigazgatáson belül, és az 1723-ban megalakult Helytartótanács működése a következő évtizedekben számottevő változásokat eredményezett a helyi közigazgatásban is, feltételezhetjük, hogy bizonyos módosulások itt is történtek. Kétségtelen, hogy néhány igen fontos adat arra utal, hogy korábban még az alig öt-hatezer lakosú városban az 5–600 gazdából, családfőből álló népgyűlésen történt a voksolás. Ezek az adatok azonban nagyon szűkszavúak, és csak a „bíró tételről” indokolatlanul távol maradókra utalnak, így a tisztségviselők megválasztásának formaságaira nem tartalmaznak adatokat.¹⁰⁸ A ceremónia fontosságát mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy 1693-ban, amikor rendkívüli terhek sújtották a várost, „bírótétele 196 pint” (közel háromszáz liter) bort biztosítottak a kocsmárosok a résztvevők számára.¹⁰⁹

A megválasztott főbíró kötelmeit hosszú időn át a választás után elmondott eskü szövege tartalmazta. Ennek legkorábbi ránk maradt formulája 1735-ből való. Ezt követve esküdtött arra, hogy a város szabályrendeleteit betartja és betartatja, azok szellemében ítélkezik, a város gazdasági erejének folyamatos gyarapításán, a jogrend és a közbiztonság megőrzésén fáradozik. „...a böcsületes Városbeliek közül, az kik az Város Articulusai ellen vétének, azoknak személyválogatás nélkül büntetője léssesz és az böcsületes Városnak pénze, vagy egyéb jószága kezedben járván, annak nem tékozlója, hanem oltalmazója léssesz, és esztendő el telvén, mindenekről számot adsz. Az Törvénytételben nem nézel sem Atyafiságot, sem Sógorságot, sem Komaságot, avagy barátságot és adományt, hanem mind gazdag, s mind szegénynek igaz törvényt szolgáltatasz...”¹¹⁰

A megválasztott és felesküdt főbíró egy éven át lett a város első számú irányítója. Legfőbb segítőjét, az adószedőt, akit olykor második bírónak is neveztek, ő választotta maga mellé. Akadályoztatásakor az esküdtek közül jelölte ki helyettesét, akit forrásaink több formában neveznek meg. Ő gyakorlatilag minden területen jogosult volt dönteni, intézkedni a távollétében: „Főbíró uram Filekben lévén, *képebeli* Sz. Királyi Pál szedett bírságot...”¹¹¹ „Nagy István kért egy kis kertet... *In praesentia d. substitulo iudice* [A főbíró helyettesítő u(runk) jelenlétében] István Hegedüs et András Costos.”¹¹²

Ezekben a valóban zivataros évszázadokban a főbíró hatáskörét, munkájának területét pontosan nem szabályozták. Valójában ő volt mindenért felelős. Éppen ezért intézkedési jogköre, hatalma is csaknem mindenre kiterjedt. Ennek érzékeltetésére célszerű

106 MAJLÁT Jolán, 1943. 134–135.

107 KISFALUDY Katalin, 1992. 11–13.

108 Erre l. *A népgyűlés* c. fejezet ide vonatkozó részét!

109 MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 67–75.

110 KISFALUDY Katalin, 1992. 19–20. Csak a katolikus főbírók esküszövege maradt fenn, de aligha tért el érdemben a reformátusok esküformája ettől.

111 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 13–17.

112 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 113–119.

legalább néhány példát idézni. Az egyik legfontosabb és legkényesebb feladata a város képviselője volt. Rövid szolgálati ideje alatt a település és lakosságának érdekeit, jogait több fórumon is védenie kellett. Az egyik fő terület a magyar államigazgatás: „1663. Die ultima Maii. Főbíró uram Bíró György és több urainkkal Posaonba ment méltóságos palatinus urunkhoz, táborzásért való pinz mellé vitt tall. 105. Item költségre tall. 45. Item tall. 150.”¹¹³ Több esetben egyenesen az uralkodóhoz kellett fordulnia. Amikor például a közbiztonság nagymértékben megromlott, a királytól kellett kérni, hogy függessze fel átmenetileg a város vásártartási jogát-kötelességét.¹¹⁴

Azonban az igazán terhes és felelősségteljes képviselőt csaknem másfél évszázadon át a budai török pasával, a török katonai parancsnokokkal és a különféle tatár tisztekkel szembeni kiállás jelentette. Az előttük való képviselői jellegét, körülményeit és anyagi kihatásait csak néhány konkrét példával lehet valamelyest érzékeltetni. Ha kellett, személyesen ment egészen apró ügyek elintézésére: „Die 25. Augusti. Főbíró őkegyelme Budára indult szénapénzzel, tall. 269... Item költségre tall. 29.” Máskor egész küldöttség élén jelent meg: „13. Novembris. Főbíró uram személye szerint Budára menvén több esküdt urainkkal, vitt borhasznát tall. 85. Költségre tall. 5.”¹¹⁵ A szandzsák központjába való utazása háborúban és békében egyaránt gyakori volt: „*Hetedik* útban költött [főbíró] őkegyelme Budán tall. 22, timon pénzt. Ezt Ali iszapianak attuk, hogy őrzők voltak nálunk.”¹¹⁶ Nemcsak a pasa, hanem jóval csekélyebb rangú hivatalnokok is maguk elé rendelhették: 1678 januárjában „Főbíró, Biro György urunk Budára menvén budai cajmakam hivatalyára, László deák, Deák Pál, Csáki Miklós, Csizmadia Gergely uraimékkal és Kovács Istvánnal edgyütt...”¹¹⁷ „Főbíró Bíró György uram az új cajmekam eleiben Budára felmenvén Nagy János és Szabó Berta uraimékkal...”¹¹⁸ Csak a különféle kényszerű udvariassági kötelezettségek jellegét, formáit tudjuk érzékeltetni, számukat meghatározni viszont szinte lehetetlen. Az oszmán hadsereg vezetőivel szemben kiszolgáltatottságuk változatlanul nagy maradt.¹¹⁹ A főbíró ezen feladatait az tette rendkívül fontossá, hogy minden esetleges tévedés vagy mulasztás a város számára

113 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139–174.

114 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 27.

115 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139–174. – NOVÁK László, 2014. 62. – A nagykőrösi források alapján a mezővárosoknak a török előtti képviselőiével kapcsolatosan egy figyelemfelkeltő kijelentést tett: „A 'Három Város' közösen képviselte érdekeit a török hatóságok előtt is.” Itt nem utal arra, hogy a másfél évszázados hódoltság melyik szakaszában került erre sor. Nem utal arra sem, hogy a budai pasa, vagy a Porta előtti képviselőiről van-e szó. Sajnos, egyetlen konkrét esetet sem említ, forrására pedig nem hivatkozik. A kecskeméti anyag alapján csak az nyilvánvaló, hogy néhány esetben Kőrös és Kecskemét közösen küldte embereivel kérelmét a Portához. Az kétségtelen, hogy a 17. században arra van néhány példa, hogy a három településsel kapcsolatos engedményt együttesen foglalja írásba a török közigazgatás. Azt viszont nem tudjuk, hogy közös fellépés előzte-e meg ezeket.

116 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 234–236.

117 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 91–93.

118 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 318–319.

119 A „beszélő” köntösről két feljegyzés maradt. A teljesebb a leírt esemény után „...72 év múlva, egyik kecskeméti jegyzőkönyvben... találhatik.” A másik „Egy szelet papírra írott régi jegyzék az 1598-1603. évekről jegyzőkönyv 29-ik lapjához alkalmazva; mely azonban a rajta följegyzett évszámánál későbbinek mutatkozik.” Tehát ezt is jóval később jegyezték le, hitelessége több mint kétséges. HORNYIK János, 1861. II. 34–39. Egyébként is az ismételt követelőző török és tatár katonák minden esetben közvetlen és reális veszélyt jelentettek, míg a nagyon távol levő szultán és a pasa sok pénzen vásárolt „védlevelei” gyakorlatilag semmiféle előnyt nem jelentettek a városnak. Legjobb esetben a budai hivatalnokok vették ezt figyelembe az újabb követelések megfogalmazásakor.

katonai megtorlást, súlyos pénzbeli terhet eredményezett. Érthetően más katonai parancsnokok is éreztették hatalmukat a mezővárosokkal szemben. Sokszor fellehető hasonló feljegyzés: „Főbíró uram Onodba menvén német generális hivatalyára...”¹²⁰

Nem kevésbé fontosnak bizonyult a város érdekeinek védelme, jogainak megvédése a földesurakkal szemben. Az ilyen utak során rendkívüli veszélyeknek tette ki magát és városát. A hetvenes években mindenekelőtt a Koháry család azon követeléseit kellett a főbíróknak elhárítani, amelyek azzal fenyegettek, hogy Kecskemét több évszázados jogainak, kiváltságainak sorát veszti el.¹²¹ Más alkalommal a kancellária utasítására a város másik főúrának, Wesselényi Pálnak jogtalan és igen nagy mértékű követelését kellett a főbírónak megtagadnia. Az ellenkezés megtorlására a kurucok tábornokává tett főúr személyesen vezetett több száz főnyi hadával szállta meg a várost, melyet a lakoságnak mindaddig el kellett tartania, amíg követeléseit maradéktalanul nem teljesítették: 1673. április 14-én „Wesselényi Pál urunk öngysága városunkba érkezvén hadaival, adtunk öngyságának az adónk miatt tall. 400, id est négyszáz tallért.”¹²²

A főbíró leggyakoribb és meghatározó feladata a helyi jogszolgáltatás volt. A lakosság körében felmerült kisebb polgári és büntetőügyekben személyesen ítélkezett. Ezek a döntések legtöbbször, a kor szokásainak megfelelően, élőszóban történtek, és a nyilván tartások csak akkor őrizték meg, ha pénzügyi kihatásuk is volt.¹²³

A polgári perekben belül az örökösödési, vagyonmegosztási viták voltak a leggyakoribbak. A főbíró visszatérő feladatai közé tartozott a végrendeletek hitelesítése és azok végrehajtásának ellenőrzése, az ingatlanok adásvételének dokumentálása. Meglepően sok esetben kellett különféle személyes sérelmek, szomszédok közötti afférok során ítélkeznie. Olyan esetekben, amikor komolyabb jogi és anyagi érdekek kerültek szóba, néhány esküdt társaságában hozta meg döntését. „Az böcsülletes tanács együtt lévén, úgymint: Nagy István, Királi István, Csete Gergely és Toót György, Bíró János, Szabó Berta, Tok György és a többiek, conferalta az Pákai föld szélében lévő... Dupla Varga Gáspár kertje földet Pesevar Mihálynak.”¹²⁴

120 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 80.

121 HORNYIK János, 1861. II. 151–165. – Minden bizonnyal Koháry Imre és Koháry Farkas ezen próbálkozása alapján tett Novák László egy meglepő megállapítást: „Kecskeméten a Koháry földesúr is közvetlen fennhatósága alatt tartotta a várost (különösen az 1660-as török expansiót követően), úriszéket állított fel, s gyakorolta az 1702-ben szerzett pallosjogát is.” NOVÁK László, 2014. 63. – Ezzel szemben utalnunk kell arra, hogy 1670-ig Wesselényi Ferenc nádor, illetve halála után özvegye volt Kecskemét potior földesura. A Koháryak (tehát nem egy személy, hanem a *család*) csak ekkor szerezték meg – nagyjából *zálog* formájában – a város „summájának” több mint negyedrésztét, és ettől kezdve jogosultak ebből a legnagyobb részre. Tehát a hatvanas években semmiképpen sem tarthatta a *familia* „közvetlen fennhatóság alatt” a várost. Az viszont kétségtelen, hogy a mezőváros társadalmán belüli feszültségeket főleg Koháry Imre és Koháry Farkas igyekezett kihasználni, amikor személy szerint ők gyakorolhatták egy-egy évben a város feletti hatalmat. Koháry István viszont a rövid incidens után gyakorlatilag visszaállította a város eredeti közjogi állapotát. Egyékként éppen a pallosjog körüli vita jelzi, milyen eredményesen tudta védeni a mezőváros földesuraival szemben korábbi jogait még a török kiűzése után is. A hosszú pereskedés után csak az *országgyűlés* döntése kényszerítette Kecskemétet arra, hogy e jogának gyakorlásáról lemondjon. – Ezek alapján a fenti meglepő kijelentés csak akkor lesz elfogadható, ha kellő súlyú bizonyíték szedhető mellette össze.

122 MNL BKML IV. 1508. c. 1673. 198–199.

123 „Hegedüs János uram bíróságában bírságba estekről. Szívós Pálné hír nélkül eladván borait berényi embereknek, fizetett bírságot f. 12. Szűcs Máté szolgálójának bika legénye tall. 8. Kati Péter más ember munkását elcslván több bért ígérivel, fizetett f. 6...” MNL BKML IV. 1510. c. 1665. 230–231.

124 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 1.

A jelentősebb büntetőügyek és a közerkölcs elleni sérelmek esetén is első szinten a tanáccsal együtt ítélték. Amennyiben a városi hatóság valamilyen formában érintett volt, mind a polgári, mind a büntetőügyekben a „három város” bírósága elé kerültek a panaszok.¹²⁵ A súlyosabb bűnügyekben és különösen jelentős polgári peres eljárások során pedig kellő előkészítés után a „fogott bírák”, ugyancsak korabeli elnevezéssel a „convocatus arbiterek” kaptak felhatalmazást a döntésre. Őket részben a szomszédos – Szentkirály, Fülöpszállás, Kőrös, Cegléd stb. – részben a kecskeméti vásárokon megjelenő távolabbi települések – Szeged, Rimaszombat, Debrecen stb. – bírái, szenátorai közül hívták meg. Ezek hivatalos felkérése, ezen másodfokú bírói székek működésének biztosítása a főbíró feladatának szerves részét alkotta.¹²⁶

Érthetően mindvégig a főbíró egyik meghatározó feladata volt a helyi közigazgatás szervezése és irányítása. Ebbe beletartozott a különféle határozatok, javaslatok előkészítése, tanácsi ülések megszervezése, a döntések írásba foglaltatása, a csekély létszámú, de rendkívül sokféle feladattal és kíméletlen kényszerítő erővel naponként szembenéző tisztviselők irányítása, ellenőrzése, a végzések kihirdetése. Sajnos, csak töredékesen maradt ránk a házasságot kötők és az elhaltak nyilvántartása, de kétségtelen, hogy ezeket a feladatokat nem hagyták teljesen az egyházakra.¹²⁷ A jegyző pénzbeli és természetbeni díjazását legtöbbször a tanács határozta meg, de a kifizetés rögzítése is néhány esetben a főbíró számadásába került.

A főbíró feladata volt annak biztosítása is, hogy a város a legváratlanabb pénzbeli követeléseknek is eleget tudjon tenni. Ennek érdekében gyakorta kellett kölcsönöket felvennie. „Die 13. Julii. Anno 1664. Mi, főbíró Szent Királyi Pál és adószedő Kalocsa János vettünk fel kölcsön Balogh Istvántúl, Kőrös Melléki István urunk pénzét nro. tall. 400, id est négyszáz tallérokat. Uzsorája tall. 40, Szent György napig.”¹²⁸

Az eddig ismertetett legfőbb feladatok ellátása mellett további teendőket is kénytelen volt felvállalni ezekben az évtizedekben a város első embere. Ezekre mindenekelőtt az 1668-tól fennmaradt főbírói számadáskönyvek alapján tudunk következtetni. Az egész szolgálati éveire kiható tevékenysége a város egyik legfontosabb jövedelmi forrásának, a borforgalmazásnak az irányítása lett. Itt nemcsak ellenőrzésről, hanem rendszeres és közvetlen személyes beavatkozásról beszélhetünk. A dézsmaborok beszedésének és kimérésének ellenőrzését még a század végén is a főbíró végezte: „Anno 1700. die 25. X-bris. Kimenvén böcsületes főbíró Csertő János uram az dézsmaboroknak megszámlálására, melyeket megszámlálván, találtattanak in universo megállásatúl fogva mind öreg és kicsiny hordókat öszvetudván in nro. 110.”¹²⁹ Ehhez kapcsolódott

125 SCHWÁB Mária, 1939.

126 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 55–64. és passim.

127 Ezek azonban az esetek többségében csak amolyan emlékeztetők voltak. Pl. „Anno 1663. Csaba Mihály uram főbíróságában az kik ez idén megholtanak az gazdaemberek közül.” MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 252.; 1668-ban „Memoriale az új házassokról.” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1668. 2.; 1679: „Varga István járásában új házások” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 312. – Ezeket az adatokat minden bizonnyal rögzítették a város jegyzőkönyveiben, melyek már nem állnak rendelkezésünkre.

128 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 223–226. Kölcsönök felvételére szinte minden évben több alkalommal sor került. Az összeget kamataival együtt az adók beszedésekor egyenlítették ki. Csak ritkán háritották át az adósságot a következő főbíróra. – Kőrösmelléki István fülöpszállási személy volt. A kölcsönzők között gyakran fellelhetők a gazdagabb helyi lakosok és a két egyház is, akiknek mindenkor fizették a megfelelő kamatokat.

129 MNL BKML IV. 1510. i. 1700. 24–25.

annak eldöntése, hogy a város kocsmájában a jelentős fogyasztás kielégítése érdekében honnan célszerű bort vásárolni. Ez a kör Baranyától és Veszprémtől Csongrádig, Egertől Szegedig terjedt. Természetesen a helyi gazdáktól is a főbíró döntése alapján vásároltak bort és pálinkát egyaránt.

A nyilvántartások szerint közel hasonló feladatot jelentett a mézszárszék működtetésének irányítása és ellenőrzése, bár itt a székbírák a terhek jelentős részét magukra vállalták.

Visszatérő tétel a főbírói számadások között: „Ajándékok szétosztása Pesten... Budán” a török katonák és hivatalnokok között. A főbíró személyes döntése alapján történt a különféle kisebb kihágások miatt kiszabott bírságok nyilvántartása és beszedése. Az ő hatáskörébe tartozott a város földesurai számára a kötelező ajándékok megvásárlása, azok célhoz juttatása, és nem ritkán azok nyilvántartása. A különféle adók nagyobb tételeinek átvétele és azok kiadásainak számontartása, a pénzkészlet őrzése. Rá várt a város birtokában lévő házhelyek, szántók, kertek „ajándékozása” során a méltányosság eldöntése, és ezek nyilvántartása.

A főbírói feladatok ellátását nemcsak a szerteágazó munka tette terhessé, olykor kockázatosná, hanem a közbiztonság csaknem teljes hiánya. A gyakori utazás, a vélt vagy valódi érdekek sértése miatt a főbírók és hivatalnoktársai gyakran kerültek komoly veszélybe. „Főbíró uram Csaba Mihály, Kamarás Ambrus etc. Budára indulván, akarván az Kajmékány urunknak az széna vétel felől végezni, az maradék pinzt felvitte magával, hogy városunk szükségét végben vigye vele, de Dabasnál őkegyelmekre ütven az ... tolvajok ... és elvonták őkegyelmek mind egy pinzig ... az tolvajok kezében akadt f. 277.”¹³⁰ Nem kevésbé kockázatos volt a követelőző katonáknak nemet mondani. „Az lator jancsárok, kik a bírákat verték, adtunk 31 oroszlányos tallért.” „Bírák verő csauznak adott bíró uram tall. 10.”¹³¹

Forrásaink többször említett hézagossága miatt nem ismerjük pontosan, milyen szakmai és emberi követelményeknek kellett a főbírói posztra kandidálónak megfelelnie. Ezekre csak következtetni tudunk a 17. század második felében tevékenykedő néhány főbíró hivatali útjának feltárása és bemutatása révén. Bede Lukács minden bizonnyal az 1620-as évek elején született.¹³² Kimondottan gazdag családból származott, és 1662-ben, tehát férfikora delén tűnt fel szenátorként a városi közéletben, amikor már saját gazdaságán belül megszerezte a legfontosabb készségeket, tapasztalatokat. Ettől kezdve közel negyven éven át az esküdtek között az egyik meghatározó ember lett. Ebben az évben kisbíróként rábízták a város egyik negyedének irányítását. Úgy látszik, hogy ezt a nagyon hálátlan feladatot jól látta el, mivel három évvel később még komolyabb bizalom jelentkezett irányában: Hegedűs János főbíró adószedőnek választotta maga mellé. Vezetői rátermettségét jelzi, hogy 1672-ben főbírónak választották, és idős kora ellenére a rendkívül kritikus esztendőben, 1688-ban, sőt a még kegyetlenebb 1694. évben is rábízták a város irányítását.

130 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 126., ill. 128.

131 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 31–41.; uott. 1682. 39–41.

132 Egy 1693-ban készült jegyzőkönyvben közel húsz szenátor életkorát rögzítették. Itt Bede Lukácsot 69 évesnek tüntették fel, aki a század végéig a tanács aktív tagja maradt. MNL BKML IV. 1504. a. 1. 133.

Hasonló utat járt végig a közepes vagyonú Bíró János, aki a hatvanas évek elején az esküdtek között található, 1667-ben pedig székbíróként vállalt elsőként feladatot. 1675-ben már alkalmasnak találták a főbíró feladatainak ellátására, és a sarcolásokkal, rablásokkal teli 1685-ben ismét megválasztották.

Külön is fel kell hívni a figyelmet Csertő János¹³³ életútjára, amely sokat elárul a mezőváros társadalmának 17. századi normáiról, viszonyairól. A csekély vagyonú családból származó fiatalember neve 1674-ben tűnt fel az esküdtek között, és már ebben az évben kisbíróként kapott feladatot. Ettől kezdve évtizedeken át az ügyek tényleges döntését végző szűkebb tanács tagjai között találjuk ismételten. A hivatali életben szerzett tapasztalatai és megnyilatkozásai alapján Nagy István főbíró 1683-ban adószedőnek kérte fel. 1692-ben pedig Szentkirályi Pál főbíró választotta maga mellé másodbírónak. Minden bizonnyal rátermettségét bizonyítja, hogy 1696-ban Demeter Márton főbíró is rábízta az adószedőbírói feladatokat, és évtizedek során szerzett tapasztalatai alapján nyerte el 1700-ban – még ekkor is szerény vagyon birtokában – az esküdtek bizalmát a főbírói tisztség betöltésére.

Bár nem minden főbíró járta végig ennyire következetesen a hivatali ranglétrát, nem szerzett mindegyik ilyen széles körű tapasztalatot, kivétel nélkül mindegyik előbb évtizedeken át szenátorként ismerkedett a közéleti feladatokkal, és megmérette korábban magát alacsonyabb tisztség betöltésében. Így joggal állíthatjuk, hogy a legfontosabb tapasztalatokat megszerezték, és az alapvető szakmai követelményeknek kivétel nélkül megfeleltek, rátermettségüket már korábban igazolták. Egyik-másik más területeken is bizonyított. Az armális nemességet szerző, dúsgazdag Deák Pál, aki vagyonát eredményes tőzsrkedéssel növelte, nemcsak esküdtként volt meghatározó ember a tanácsban négy évtizeden át, és látták érdemesnek arra, hogy három alkalommal is (1668, 1678 és 1684) betöltse a főbíró tisztséget, hanem a nemesi vármegye a kilencvenes években szolgabírói feladatokkal is megbízta. Az 1664-ben és 1670-ben főbírónak választott Szentkirályi Pál visszavonulása után fia, ifjabb Szentkirályi Pál nemcsak a család vagyonát örökölte, hanem apja tekintélyét is kamatoztatni tudta. Már a nyolcvanas évek elejétől gyakran feltűnik neve a szűkebb tanácsban, 1685-ben adószedő lett, majd 1692-ben és 1698-ban főbírónak választották. Nem árt utalni arra, hogy rajta kívül nem volt más főbíró, akinek apja is betöltötte volna ezt a tisztséget.

Bármilyen keserves évet kellett a főbírónak kitöltenie, hivatali ideje leteltével anyagilag elszámoltatták. A számvevőszék elődjének számító bizottság esküdtekből álló tagjai – miként erre már utaltunk – csaknem kivétel nélkül egykor főbírók és adószedők voltak, akik átlagon felüli gyakorlat és ismeretek birtokában végezheték munkájukat. „Anno 1669. die 4. Maii. Tavalyi bírák, Deák Pál és Csete Gergely uraink számot adván mostani főbíró Nagy János uramnak ilyen böcsületes személyek előtt, úgymint: Bíró György, Csaba Mihály, Csaba János, Kamarás Ambrus, Sárközi Pál, Bíró János, Nagy János, Pál György és Barkó Benedek uraink előtt, adtak az ökegyelme kezeiben ilyen renndel...” meghatározott összeget.¹³⁴

133 Aligha kétséges, hogy azonos Csertő szappanos Jánossal, aki egy időben a szappanos céh mestere volt. Másik hasonló nevű adózó nem található a nyilvántartásokban.

134 MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 93.

A főbíró és a választott tisztségviselők munkájukért ebben a században még nem kaptak díjazást. Folyamatos kööttségük miatt viszont – szolgálati idejük alatt – mentesültek az adók és egyéb közterhek viselésétől. Bár a pénzbeli terhektől való mentesség sem volt kiemelkedő előny, hisz még a leggazdagabbak esetében is kisebb összegről volt szó, mint a jegyző fizetése, közvetett módon, számos területen szolgálták érdekeiket.

Teljes biztonsággal nem tudjuk megállapítani, hogy a főbírók közül kik voltak nemesek. Az kétségtelen, hogy Kecskeméten sokkal kevesebb nemes familia élt, mint a szomszédos Kőrösön. Tudjuk, hogy Kamarás Ambrus és családja régtől fogva a kiváltságos rendhez tartozott. Olykor a különféle lajstromok összeállítói jelzik, hogy ki a nemes, de a század végéig nem találunk az adózókról vagy közmunkát végzőkről olyan „hivatalos” listát, amelyen a nemeseket külön tüntetnék fel. Deák Pál, Pathay András és Kalocsa János az 1670-es években nyerte el az armálist Wesselényi Pál kuruc tábornoktól, fejenként a számottevő vagyonnal felérő 250 arany lefizetése ellenében.¹³⁵ A helyi nemesekről készült, hivatalosnak mondható lista csak 1707-ből maradt ránk. A dicális adólajstromban 11 nemes családfő adatait vették külön nyilvántartásba, de a 17. században még Szentkirályi Pál nevét egyszer sem említik a nemesek között. Az aligha kétséges, hogy Kecskeméten is számottevő előnyt jelentett a nemesi előjog, de távolról sem volt ez a tisztség megszerzéséhez ekkor még meghatározó. Úgy tűnik, hogy lényegesen fontosabb volt a vagyoni háttér és a rátermettség. Bár három esetben csekély vagyonú személy is elnyerte az esküdtek bizalmát, és hét középbirtokost is érdemesnek találtak e sokrétű feladat ellátására, kétségtelen, hogy tizenöt személy kimondottan gazdag családfő volt.

Tehát 1660–1700 között 25 személy kapott meghatalmazást a főbírói teendők el látásra. Közülük tizenhárom egy-egy évben irányította a város életét. Kilenc személy – Bíró György, Bíró János, Hegedűs János, Magó Mihály, Nagy István, Pathay András, Sárközi Pál, idősebb és ifjabb Szentkirályi Pál és Tóth György – két-két alkalommal nyerte el ezt a méltóságot. Bede Lukács, Deák Pál és Kalocsa János pedig háromszor állt a város élén. Az egyes megbízatások között több – 6–8 – év telt el.¹³⁶

A korszak sajátosságaiból adódott, hogy a főbírók intellektusáról, műveltségéről még kevesebbet tudunk. Azt biztosan állíthatjuk, hogy már korábban kivétel nélkül bizonyították rátermettségüket, a közéletben és a gazdaságban való jártasságukat, tájékozottságukat. Azt is állíthatjuk, hogy a korabeli zavaros pénzügyi viszonyok között kiválóan tájékozódtak, hisz saját gazdaságuk vezetése során nemcsak az egyes vidékek közötti árviszonyokat ismerték, hanem áruiknak értékesítése érdekében jól megtanultak számolni, és áruik értékesítése során kitanulták a kockázatvállalás, illetve a hatékony gazdálkodás sok-sok fortélyát. A legalább alsó szintű iskolai végzettséget helyben megszerezhették a katolikus, illetve a református iskolában. A jelentős számú igen gazdag és jómódú család fiai közül pedig többen jutottak el magasabb képzést biztosító iskolákba. Aligha volt egyedi a közepes birtokú Bíró János és öccse esete, akiknek édesanyjuk – az egyik örökösödési per tanúsága szerint – apjuk halála után, az 1650-es években „skolákban taníttatta őket, asztaloktól Győrett, Gyöngyösön és ruházatjokra s költségre sokat költött.”¹³⁷ Az biztos, hogy a helyi iskolákban végzettek közül többen kisbíróként,

135 MNL BKML IV. 1527. Hornyik János feljegyzései.

136 A főbírók legteljesebb névsora megtalálható: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 221–223.

137 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 106. Minden bizonnyal ez a Bíró János lett két alkalommal is (1675-ben és 1685-ben) a város főbírója.

székbíróként is vállaltak feladatokat, és ilyen minőségben rendszeresen kényszerültek arra, hogy a beszedett különféle adókról, büntetésekről és szolgáltatásokról maguk is feljegyzéseket készítsenek.¹³⁸

2. Az adószedő

A főbíró mellett további tisztségviselőkre volt szükség a mezőváros irányításában. Az 1564-ben a két felekezet egyezségét rögzítő okmány „Mi kik vagyunk Kecskeméti esküt Bírák és polgárok...” formulával kezdődik.¹³⁹ Már ez a megfogalmazás arra utal, hogy a főbíró mellett más bíró, illetve bírák is közreműködtek a város irányításában. Ezt erősíti meg az a tény, hogy a legrégebb tanácsi jegyzőkönyvekből készült kijegyzések 1591-ben és 1592-ben is említést tesznek pl. vásárbíróról.¹⁴⁰ Aligha kétséges, hogy a különféle adók behajtása, a város pénzügyeinek és gazdaságának irányítása megkövetelte, hogy a főbíró mellett legyen egy ezeket szervező-végző, pénzügyekben jártas ember. Mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy az 1944-ben a városházáról kivitt levéltári anyagból a 7. lądában 2. tételként egy „Számviteli könyv 1598–1602.” került a jegyzékbe.¹⁴¹ Tehát ez is egy pénzügyekkel foglalkozó tisztségviselő létét valószínűsíti, és e feltételezést nem cáfolja az a tény sem, hogy adószedő bíróra egyértelmű utalást legkorábban csak az 1656. augusztus 25-én kelt tanácsi jegyzőkönyv anyagában találhatunk: „Thok Máté uram főbíróságának idejében, adószedő Bíró György...”¹⁴² Már itt is közvetlenül a főbíró után említik, tehát a hivatali sorrendben a város második számú embere volt. 1659-ben is az adószedő bíró követi a főbíró, és velük együtt említik az apparátus tagjaiként a kisbírákat és a nótáriust.¹⁴³ Néhány évvel később hasonló sorrenddel találkozunk: „Anno 1664. Mi városnak gondviselői, főbíró Sz. Királyi Pál, adószedő Kalocsa János kértünk kölcsön Mihály Deákné asszonyunktól városunk fejében tall. 400...”¹⁴⁴

Tehát kétségtelen, hogy az adószedő rangban mindaddig közvetlenül a főbíró, követte, amíg nem választottak másodbíró. 1691-ben viszont már Király István főbíró és Varga István másodbíró után rögzítik Korbacz István adószedő nevét,¹⁴⁵ és 1698-ban is megmaradt ez az újabb rangsor: „Becsülletes Szent Királyi Pál első és fő-, második Tóth Mihály és (harmadik) Péter János adószedő bírák uraink...”¹⁴⁶

138 A kecskeméti iskolák tanítási, képzési munkájának eredményeit éppen a nagyrészt kisbírák által vezetett robotlajstromokban fellelhető verstöredékek alapján mérhetjük fel. A több mint kétszáz idézetben belül nemcsak zsoltárok, evangéliumokból vett idézetek találhatók, hanem Balassi, Rimay és a kor népszerű költőinek verseiből, fordításából idéztek tömegesen.

139 HORNYIK János, 1861. II. 225.

140 Ismételtén célszerű megemlíteni a Hornyik János által kijegyzett, 1591-ből való adatot: „A Vásárbíró, Lőrinc és Gergely napi Vásár említettnek.” 1592-ben pedig „Dinyés János 5 f. bírságot fizet azért, hogy futtatván kocsiával a Vásár bírót elütötte.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29–30.

141 A jegyzéket Garzó József akkori levéltáros készítette. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 13–18.

142 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 55. A legelső adókönyv 1662-ből való ugyan, de jól tudjuk, hogy a szomszédos Kőrösön 1626-ból is maradt hasonló irat. Aligha lehetséges, hogy a jóval népesebb Kecskeméten később rögzítették volna az adózással kapcsolatos, mindkét fél számára rendkívül fontos adatokat.

143 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 64.

144 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 223–226.

145 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1691. 5.

146 MNL BKML IV. 1508. c. 1698. A kötet lapjai számozatlanok.

Az adószedő feladatkörének pontos leírásáról sem maradt egykorú feljegyzés, és sajnos az esküszöveg sem áll rendelkezésünkre, amely eligazítást nyújtana. Így csak az adókönyvek nagyon esetleges bejegyzései alapján lehet rekonstruálni azt. Legfontosabb feladata kétségtelenül mindvégig az adók beszedése és nyilvántartása volt. Ezek között a legfontosabbak 1662-ben a következők voltak: „Az császár adaja f. 1.790, d. 16, id est ezerhét száz kilencven forint d. 16. Vadszám mindenestől 20 ezer ötszázhatvanegyedfél, facit fl. 2.056, id est kétezer ötvenhat forint d. 5. A derékadó f. 4.951, d. 2. Id est 4 ezer kilencszázötvenegy forint, d. 2. Forintszám in summa. nyolcezer hétszázötvenegy forint d. 40. Tallérszám 5.470, id est ötezer négy százhetven tallér. Azon kívül kufárok adója tall. 16.”¹⁴⁷ Ezek köre később számottevően bővült. Tehát az ő feladata volt a különféle adók és a földesuraknak járó pénzbeli szolgáltatások, a kötelező ajándékok időben történő előteremtése és a főbíró rendelkezésére bocsátása. Ő tartotta nyilván a különféle kölcsönök és az utánuk fizetett kamatok összegét. A báránydézsmáról készült listák nagyjából az adókönyvekben lelhetők fel. A legkülönfélébb büntetések beszedése is többségében rá hárult. Feljegyzései között található a város gabonakészleteit tároló vermek listái. Ugyancsak rá tartozott a kocsmá, a „sajtosház”, a pálinkafőző működtetése. Az adószedő fogadta fel és ellenőrizte a város alkalmazottait, ő fizette és tartotta nyilván a város pásztorainak, a szakácsasszonyoknak, a különféle szolgálknak a béréit stb. Az eddigiekből is látszik, hogy munkája mindvégig rendkívül összetett volt, és igen nagy felelősséggel járt. A század utolsó két évtizedében a városra olyan mérvű és sokfajta pénzbeli és naturális jellegű követelések szakadtak, hogy a régi formában munkáját már nem tudta ellátni. Ezért segítségre volt szüksége: 1688 februárjában „Kalocsa János uram főbíróágában az cseléd és örökség után való quantumnak ... kisződésére rendölttenek Kaszap János, Kováts Gergely és Könyves András.”¹⁴⁸ 1690-ben pedig a „...porcióbeli summának becsülletes exactorai Szabó Bálint, Csaba Mátyás, Péter János és Kis István uraink” lettek.¹⁴⁹

A város gazdasági és pénzügyeiért felelős tisztségviselő mellett régtől fogva tevékenykedett egy tapasztalt írástudó ember, aki a többirányú munka nyilvántartásait vezette, a felmerülő adminisztrációs munkát elvégezte. Ezt a kevés számú fennmaradt adat is kétségtelenné teszi. Az 1660. február 7-én felvett jegyzőkönyv név szerint is említi Víg Mátyás adószedő deákot.¹⁵⁰ Egy jóval későbbi adat: 1674-ben „György deákot adószedő Sárközi Pál urunk mellé fogattuk meg in flo. 35...”¹⁵¹ A következő évben „adószedő Dallos István mellé” fogadták meg hasonló feltételek mellett.¹⁵² 1695-ben Szűcs István adószedő munkáját Csete János segítette, akinek hivatali címét, beosztását nem jelzik.¹⁵³

Tekintettel arra, hogy a város bevételeinek nagyobb része az adószedő kezébe került, neki is el kellett számolnia éves munkálkodásáról tapasztalt emberek előtt. Év közben a bevételek jelentős részét folyamatosan át kellett adnia a főbíróknak, vagy továbbítania kellett a város kötelezettségeit a különféle hatóságoknak, illetve földesuraknak.

147 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 133.

148 MNL BKML IV. 1508. c. 1688. 5.

149 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. A kötet lapjai számozatlanok.

150 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 71–72.

151 Minden bizonnyal Pontáni Györgyről, a korábbi nótáriusról van szó. MNL BKML IV. 1508. c. 1674. 231. A pénzüsszeget számottevő naturália egészítette ki.

152 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 2.

153 MNL BKML IV. 1504. a. 1. 179.

Így részéről nagyobb összeg átadására a szolgálati év végén ritkán került sor. Elszámoltatásuk formailag legtöbbször bírótársaikkal együtt történt, de ezen belül részletekbe menően kellett kiadásaikról és bevételeikről nyilatkozniuk. A század végén egyre gyakoribb lett az adószedő önálló elszámoltatása: 1691. május 26-án „Balogh István tavalyi adószedő uram az mely pénz az esztendő által az ökegyelme kezében ment, mindenestül böcsületesen számot adott fogyatkozás nélkül ilyen böcsöletes uraink előtt, úgymint számvevő személyek előtt...”. A bizottság minden tagja viselt korábban valamilyen vezető tisztséget. Az elszámolás során „adott ökegyelme készpénzt tallért 465 ... Ezen kívül hagyott ökegyelme magánál tall. 10 a végre, ha valaki találni adósságot kéret [!] ökegyelmén.”¹⁵⁴

Az adószedő bírói megbízatás fontosságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a státus 14 személy számára előkészület volt a főbírói szék elnyeréséhez, tizennyolc gazda számára viszont az emelkedés végső pontjának bizonyult. A négy évtized alatt 32 személy töltötte be ezt a tisztséget. Nagy István három alkalommal is vállalta, míg hét főre kétszer bízták ezt a teendőt. Az egyes megbízatások között ez esetben is rendszerint több év telt el.

Társadalmi háttérük a főbírókéval szemben számottevő eltérést mutat. A szerényebb vagyonú csoportokból származók aránya csekély eltérést jelez, de a középbirtokosoké kétszerese – 28% helyett 56% –, a gazdagok aránya pedig fele – 60% helyett 28% – mint a főbíróknál.

3. A másodbíró

A török fővezér Bécs elleni, katasztrófával járó támadása, majd a keresztény hadak elmentámadásai során a Homokhátság mezővárosaira rendkívüli terhek hárultak. A főbíróra olyan sokféle munka nehezedett, hogy azok megosztása szükségessé vált. Ennek érdekében Kecskeméten egy újabb segítséget kapott, akit másodbírónak neveztek. Személy szerint 1687-ből ismerjük az első másodbírót, Király Istvánt. A másodbíró számadáskönyvében viszont 1685 nyaratól találkozunk rendszeresen bejegyzésekkel. Június 9. és november 1. között szabálysértések, kihágások, lopások és a velük kapcsolatos büntetések nyilvántartása található.¹⁵⁵ Ez azt jelzi, hogy mindenekelőtt a főbíró adminisztrációs munkájának egy jelentős részét vette át. Július 16-án „Kaffai Tamás böttya mellett adtunk 2 bőthelyet Pap Sámuelnek és Beleki Mihálynak in tall. 20.”¹⁵⁶ Feladatkö-re fokozatos bővülését jelzik a következő években készült számadáskönyvekben található címszavak: 1687. május 4. „Bírságpénz introitusa”, majd kissé odébb annak „exitusa”. 1689. augusztus 28. „Az kecskemétieknek itt való lakásárul és jobbágyságárul való ratio.”¹⁵⁷ Ebben a dokumentumban a város húsz tizedében írták össze a törzslakosságot és a migráció révén idekerült és itt maradt családokat. A kisebb kihágások után kivetett büntetések behajtása éveken át visszatérő feladata maradt. 1693. május 2.

154 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. 196.

155 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 6–9.; 16–29.; 70–73. Az év során több más esetben is elvégezte ezt a munkát.

156 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 69. Lehet, hogy a korábbi évek főbírói nyilvántartásainak egy részét egybekötötték az 1687-től vezetett másodbírói iratokkal, lajstromokkal.

157 MNL BKML IV. 1510. a. 1687. 19–59.

„Kaszap János uram 2-darius bíróságában holmi egyetmásnak bejüvetelének és kime-netelének lajstroma” található.¹⁵⁸ 1695-ben Nagy Istvánra „vicebíróságában” hasonló feladatok hárultak.¹⁵⁹ Úgy tűnik, hogy a hadseregek követelése miatt rendkívül fontossá váló gabonadézsmas beszédese, vagy legalábbis a folyamat irányítása ugyancsak feladai közé került. Kétségtelen, 1693-ban az ő számadáskönyve őrizte meg a dézsmafizetők esküjének szövegét.¹⁶⁰ Ez év áprilisában „Második bíró Csertő János uram őkegyelme, mostani második bíró Kaszap János úr előtt Szolnokból hozott darab sókat, numero 510”. A sónak a lakosság körében történő árusítását ugyancsak a másodbíró irányította. Számára annak árát a tanács limitálta: „...második Biro Kaszap János urunk az Sónak fontját négy pénzen mérésse.”¹⁶¹

Mindezek ellenére nem gondolhatjuk azt, hogy a másodbíró csak adminisztratív teendőket látott el. 1697-től tovább bővült a feladatköre. Meg kellett szerveznie a postakocsi-szolgálat városra eső részét. Ennek során „Szívós János uram második bíróságában veredariusról, malefactorokról és egyéb aprólékos accidentiákról való lajstrom” nyitására kényszerült.¹⁶² A következő évben, 1698. május 30-án a jászkun főkapitány utasítására „a Kun es Jaszagi puszták es hatarok revisioja ... [során] Agas Egyhazat, Kerekegyhazat Varos földet es Kőncseget hasító negyes hatart” ellenőrző bizottságban képviselte a várost több szenátortársa élén.¹⁶³

Tekintettel arra, hogy a 17. században csak másfél évtizeden át kaptak érdemi szerepet a város életében, gazdasági-társadalmi kötődésük vizsgálatakor visszafogottabban kell eljárunk, mint a főbírók és az adószedők esetében. Mindössze tizenegy személy jöhet szóba, akik közül Kovács Gergely két alkalommal is betöltötte ezt a feladatkört. Figyelemre méltó, hogy ő egészen szerény vagyon birtokosa volt. Társai társadalmi és vagyoni hovatarozása csaknem teljesen megegyezik az adószedőkével. Úgy tűnik, hogy ez a tisztség, ez a beosztás is egyfajta lépcső lehetett a hivatali előmenetelben, jó alap a főbírói teendők elsajátításában. Nem lehet véletlen, hogy még ebben a másfél évtizedben hat másodbíró került a főbírói székbe.

4. A kisbírák

Tudjuk jól, hogy a szavak és a nevek jelentése koronként és vidékenként változhat. A 17–18. században Kecskemét közigazgatásában fontos szerephez jutó kisbírák sokban különböztek a köztudatban élő falusi kisbíróktól. Az utóbbiak mint a jobbágyot deresre húzó pálcás emberek vagy a múlt század derekáig az egyes községekben a szolgabíró utasítását „kidoboló”, kántáló figurák elevenednek fel emlékezetünkben. Ők valójában

158 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. (87) 33.

159 MNL BKML IV. 1510. a. 1695. 50–59.

160 1693: „Az igaz Isten, az Atya, Fiú, Szentlélek egy örök Isten téged úgy segéllyen, mind búzából, árpából, zabból, kölesből, cirokból igazán az dézsmát megadod, az várasházához a szerint az mi illeti, az borból is.” MNL BKML IV. 1510. a. 1685–1693. 34. Bár a kötetre 1685-ös szám került, valójában sokkal több évben készült feljegyzéseket kötöttek össze.

161 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 150.

162 MNL BKML IV. 1510. a. 1697. 1. Ez a lista még éveken át fellelhető a másodbíró nyilvántartásai között, de a postakocsi-szolgálat fenntartása, illetve annak ellenőrzése később a jegyző feladatait növelte.

163 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 179.

a közigazgatásban a segédszemélyzet részeként, meghatározott bérért éveken, évtizedeken át látták el az altszti feladatokat. Az itt szereplő kecskeméti kisbíráknak viszont merőben más volt a helye és feladata a hivatali szervezeten belül.

Hornyik János a város tisztviselőinek felsorolásakor éppen csak utal létükre.¹⁶⁴ Bálintné a kecskeméti tanács és hivatalszervezet ismertetése során megemlíti, hogy a kisbírák a vezető testület tagjai voltak, és bizonyos gazdasági ügyekkel is foglalkoztak, de tevékenységüket nem részletezte, társadalmi háttérüket nem elemezte.¹⁶⁵ Kisfaludy Katalin a város önkormányzatának ismertetése során a mezővárosi hivatali szervezet működtetésének bemutatását nem tűzte ki célul, ezért róluk nem szolt.¹⁶⁶

A hódoltság alatti mezővárosok közül valójában csak Nagykőrös közigazgatását ismerjük alaposabban. Majlát Jolán a hivatali szervezet viszonylag részletes ismertetésekor nem utal arra, hogy kisbírák közreműködtek volna Kőrös életének az alakításában, bár kétségtelenül a hivatali szervezet fontos részét alkották.¹⁶⁷ Mivel Vásárhely, Halas és még a királyi városok közé tartozó Szeged hivatali működéséről sincsenek e korból megbízható és részletes adataink, összehasonlítási lehetőség e téren sem adódik. Miként erre már a bevezetőben utaltunk, a közelmúltban Egerről és Gyöngyösről jelent meg egy-egy alapos elemzés, amelyek a mezővárosi önkormányzat működését és fejlődési folyamatát a török kiűzésétől a polgári forradalomig terjedő időszakban tárják fel.¹⁶⁸ Ezekből részletes és pontos képet alkothatunk mindkét mezőváros hivatali szervezetének alakulásáról és annak működéséről, de egyik kötet szerzője sem utal arra, hogy kisbírók valamelyikben is lettek volna. Így nem lehetetlen, hogy ilyen feladatkör Kecskeméten és Kőrösön kívül nem is létezett, vagy pedig egy mezőváros hivatali teendőinek az ellátásába történő hasonló jellegű és létszámú testületnek más nevet adtak. Tehát valószínűleg a kisbírák tevékenysége e szűkebb tájegység sajátossága.

A nagyon hézagosan ránk maradt feljegyzésekből pontosan nem tudhatjuk meg, hogy Kecskeméten mikor váltak a kisbírók a város hivatali szervezetének részévé. A két felekezet között 1564-ben létrejött egyezség kezdő sora bírákat és polgárokat említ.¹⁶⁹ Nem tudni, hogy a főbírón kívül csak az adószedőre gondoltak-e, vagy a kisbírókra is utal-e ez a megfogalmazás. Jóval többet árul el egy 1591-ben készült feljegyzés: „A Bírakat és a Tizedeseket gyakran megszidogatják.”¹⁷⁰ Az viszont kétségtelen, hogy a későbbi évtizedekben a különféle adókat a kisbírák a tizedesek közreműködésével hajtották be. Nem kétséges, hogy a lakosság méltatlankodását a háború és főleg a tatár hadak szertelen élösködése miatt szedett rendkívül magas adók gerjesztették. Nagyon valószínű, hogy a megszidott bírák között a kisbíróknak is kijutott. Egy 1600-ból való felsorolásban „Bírák Uraim” között található Varga Ferenc főbíró, Méhes Mátyás, Szána János, Bakos Jeremiás és Gyóni Lukács. Aligha kétséges, hogy az utóbbi négy személy az abban az évben szolgálatot teljesítő négy kisbíró volt.¹⁷¹ Azonban a rájuk vonatkozó teljesen egyértelmű legkorábbi adatunk csak 1659-ből való. Az egyik főbíró gyalázó gazdával szemben

164 HORNYIK János, 1861. II. 214.

165 BÁLINTNÉ MIKES Katalin, 1979. 28.

166 KISFALUDY Katalin, 1992.

167 MAJLÁT Jolán, 1943. 132–151.

168 SZABÓ Jolán, 2001.; NEMES Lajos, 2001.

169 HORNYIK János, 1861. II. 225. – A kőrösi kisbírák feladatköréről, számukról nincsenek bővebb ismereteink. A jelentős jegyzőkönyvi anyagból további ismereteket lehet gyűjteni.

170 Az idézet Hornyik János jegyzeteiből való. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29.

171 HORNYIK János, 1861. II. 93.

az ítéletet meghozó, más településekről való „fogott bírák” előtt a vádat „megbizonyította ökegyelme adószedőnk a kisbírákkal és notáriussal, akik jelen voltak” az esetről.¹⁷² Már többször utaltunk arra, hogy a város nyilvántartásai, a bíraskodás szervezete, a közigazgatás során hozott rendeletek, döntések formai elemei annyira kiforrottak, annyira megszokottak tűnnek, hogy joggal tételezzük fel, miszerint azok már a század első évtizedeiben – vagy már korábban – kialakultak, rögzültek.¹⁷³ Az viszont kétségtelen, hogy az első említést követően több mint egy évszázadon át a kisbírók a város közigazgatásában rendszeres és számottevő feladatokat kaptak, tehát joggal tételezhetjük fel, hogy két évszázadon át Kecskemét közigazgatásának szerves részét alkották.¹⁷⁴

Mivel sem esküforma, sem olyan leírás nem maradt fenn a települések iratai között, amely valamilyen módon megvilágítaná a hivatali szervezetben elfoglalt helyüket, feladatköriüket, odakerülésük módját, a rájuk vonatkozó adatok, megállapítások összegyűjtése fokozottan szükséges. A létükre utaló legelső – előbb idézett – adat is kétségtelenné teszi, hogy a mezőváros szűkebb hivatali szervezetéhez tartoztak, hisz’ a vallomástételben az adószedőt követően, de a jegyzőt megelőzve tüntették fel őket. Miként később látni fogjuk, ez a sorrend aligha lehet véletlen. A következő esetek azt jelzik, hogy a tanács bírói feladatainak ellátásában nem csak tanúként vettek részt. Egy 1660 februárjában tartott vagyoni jogi perben a tanács tagok felsorolását Sárközi János kisbíró zárja. Minden bizonnyal az ő negyedében lakott az alperes.¹⁷⁵ Néhány évvel később egy becsületsértési ügyben a peres felek kibékítésekor a városnak mind a négy kisbírája közreműködött.¹⁷⁶ 1665-ben a tanács ismertetése tájékoztat a hivatali szervezetben kapott súlyukról: „Az becsületes városnak gondviselő bírái. Főbíró Hegedűs János uram. Adószedő Böde Lukács. Kisbírák: Szőke János, Sera Mihály, Bodo Pál, Mészáros István. Város notáriusa György deák...”¹⁷⁷ Ez a felsorolás részben azt igazolja, hogy a városi igazgatás egyik meghatározó eleme voltak, másrészt pedig azt, hogy tudatosan különválasztották őket a fizetett tisztviselőtől, a jegyzőtől. Aligha kétséges, hogy őket is a főbíróhoz hasonlóan választhatták meg az esküdtek. A különféle nyilvántartások alapján az is bizonyos, hogy – szemben a jegyzővel, csaplárokkal, mészárosokkal – ők is csak egy évre kaptak meghatalmazást feladatuk végzésére.

A kisbírók közreműködése nem korlátozódott a város jogszolgáltatására, hanem sokkal inkább a közigazgatáson belül fejtették ki valóban sokrétű feladataikat. Ott találjuk őket a legkülönfélébb súlyú döntések során a főbíró, az adószedő és a tanács tagok mellett. Ezekben az évtizedekben a mindenkor tanács egyik fontos feladatának tekintette, hogy a város lakóinak minél nagyobb hányadát be tudják vonni mind az adóztatásba, mind pedig a különféle ingyenmunkák végzésébe, hogy így az egy családfőre jutó teher minél kisebb legyen. Ezért a város határában lévő szántókból igyekeztek biztosítani megfelelő területet azok számára, akiknek ezek megműveléséhez megfelelő munkaerejük és igásállatuk volt. Ezek a hosszú távra szóló adományozások több száz gazda

172 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 64.

173 Ennek igazolására említhetők, hogy Nagykőrösön 1626-ból maradt fenn a legrégebbi adókönyv, amely rutinszerű munkának látszik. Mint utaltunk már rá, Kecskeméten a 16. század végéről maradt számviteli könyv, és 1633-ból egy közmunka nyilvántartására szolgáló kötet töredéke.

174 1750-ben Faragó János obsitos katona „... minden (Isten és emberekre) reverentiát megvetvén, Kis Bíránk előtt az alsó Tanács Házban attával káromkodott...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1998/a. 154.

175 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 71–72.

176 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 98–99.

177 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 2.

életkörülményeit alapvetően meghatározták. A döntéseknél a kisbírók csaknem kivétel nélkül jelen voltak. „Szívós Mihály kertjét megkérte Bozo János bíró uramtól, kisbírák jelenléteben...”¹⁷⁸ „...Réfalvi Máté kért egy kis kertet meg ... Jelenlétében főbíró Totth György urunk, kisbírák: Magó Mihály, Mété Kováts, Györfi János.”¹⁷⁹

Óhatatlanul felmerül a kérdés, miért vált szükségessé e két cívisvárosban – a többi mezővárostól eltérően – egy ilyen testület létrehozása. Erre egyenlőre csak feltételezés formájában adhatunk választ. A 17. század második felében Kecskeméten az adózó családok száma elérte a 8–900-at, sőt a hódoltság végén az adókönyvekben ezer fölé emelkedett a fizetésre kötelezettek neve.¹⁸⁰ A rendkívül sok irányú adózás, a különféle természetbeni szolgáltatások, a csaknem mindennapos ingyenmunkák kikényszerítésére az adószedő és esetleges deákja önmagában nem volt elegendő. Fizetett apparátus fenntartására a városnak nem volt anyagi fedezete, minden bizonnyal ezért kellett választott tisztségviselőkkel elláttatni az elháríthatatlan feladatokat.

A gyorsabb ügyintézés és a hatékonyabb végrehajtás érdekében a várost négy részre osztották. Ezek gazdája lett egy-egy kisbíró. Területeiket általában járásoknak nevezték, de 1664-ben négy „quadrans seu pars [negyed avagy rész]” alapján csoportosították az esküdteteket és a tizedeseket, és előfordul a *negyed* elnevezés is.¹⁸¹ Ezek topográfiai helyzetére nem történik utalás. Talán a 18. század derekán felfektetett adókönyvek alapján nyílna arra lehetőség, hogy rekonstruáljuk azokat.

Az egyes járásokban szinte a főbíró személyét képviselték a kisbírók. Elnevezésük is valószínűleg ezt érzékeltette. Rájuk mindenekelőtt a végrehajtásban számítottak a tanács tagjai, amely területen felettébb sokrétű és hálátlan feladat adódott. Nem tudjuk, hogy a legjelentősebb, az ún. derékadó behajtásában közre kellett-e működniük. Volt azonban a pénz behajtásának több olyan részterülete, ahol kimondottan rájuk számítottak. Az kétségtelen, hogy egyik visszatérő feladatuk volt a ridegektől, a nem házas felnőtt férfiaktól, a személyükre kivetett adó beszedése. A korszak végén – a terhek szertelen növekedése miatt – a családokban élő felnőtt férfiakat is bevonták ebbe az adóztatásba. Az így kirótt összegek számottevő bevételt jelentettek: „Kisbírák: Magó Mihály, Korbocz István etc. ridegpénzt adtak tall. 230.”¹⁸² A muzulmán családok és hivatalnokok háztartása vaj nélkül elképzelhetetlen volt, és ez az élelmiszer a hadsereg számára is mindvégig nélkülözhetetlen maradt. A városra kivetett tetemes vajmennyiség besolgáltatását gyakorta pénzen váltották meg, ezért csaknem rendszeresen kellett vajpénzt szedni. „Felvetett vajpénzben kisbírák mit adtak bíró uramnak. Adtak vajpénzt kisbírák 120 garast.”¹⁸³ Kecskemét erdőit néhány évtized alatt tönkretette a Budán évente megkövetelt hatalmas mennyiségű tűzifa és a környező kisebb erődítmények, palánkok készítésére, javítására szolgáló rönkök szállítása. „Szent György napkor bíró uram Budára menvén az vezér 100 szekér és nazur 50 szekér fa árába maradtanak adósa...”¹⁸⁴

178 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. 221–223.

179 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 7. Hasonló kérelmeket tucatjával jegyezték fel ezekben az évtizedekben.

180 Bár ezek jelentős része zsellér, rideg és felnőtt családtag volt, akik nem feltétlenül szakadtak el családjuk háztartásától. Ide kell számítanunk a jelentős számú menekült családot is, melyeknek száma nem ritkán száz fölé emelkedett. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c.

181 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1678. 283–284.; Uo. Robotlajstromok, 1664. 176–178.

182 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 35–36.

183 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 11.

184 MNL BKML IV. 1510. i. 1685–1686. 9–13. Ez csak a Szent György napi rész volt. Az év során további kötelezettségeket is teljesíteni kellett.

Ilyen tömeges igény kielégítése érdekében ezekben az évtizedekben már külön erdőt béreltek, majd a Buda környéki falvak lakosaitól vásárolták meg a városra kivetett fát. Ennek fedezésére évenként kellett a lakosságra adót kivetni: „Basa és nazur szent György napi fájára, kit a kisbíráktól várni kell, tall. 126.”¹⁸⁵ A budai Duna-hajóhid készítéséhez, javításához rendszeresen kellett nagy mennyiségű szöveget, vasalkatrészeket szállítani. Ennek fedezetére is külön adót szedtek: „Szentkirályi Pál uram főbíróóságában az mely kisbíróknak kezekben jün, arról való számtartás. Attam fapénzt bíró uram kezébe ... Item vas-pénzt is attunk bíró uram kezében...”¹⁸⁶ Rendszeresen kellett tömegesen szállítani Budára, Pestre különféle takarmányt: „Új nazur fájára és szénájára attak kisbírák 90 garast.”¹⁸⁷ Ha a tatár vagy más hadak fenyegették a várost, a veszély elhárítása érdekében vagy a budai pasához kellett fordulni, vagy a város védelmére katonákat kellett felfogadni, akiknek a bérét a lakosságtól be kellett szedni. Ezek távolról sem elhanyagolható összegek voltak. „Budán sz. Dömötör napban fü bíró Uram utában az Budai Haszán passának az pesti Szefer Vajda ít való vesződelmeért möly summa pénzt vitt. Fizettünk a Passának Harmadfél száz Aranyat. Az Kihajának is attunk 100 Aranyat. Az Passa Tolmácsának 15 Aranyat... Habi Deáknak is attunk 2 Aranyat. Az Vajdának 38 Aranyat. Ezök summája: 400 és 5 Arany.”¹⁸⁸ Évtizedekkel később az egyik főbíróknak átadott összegben „Az 139 tallérnak 75 talléra Deák Pál pénze, 42 talléra tatár pénz, 22 talléra adópénz...”¹⁸⁹ Ezek beszedése, behajtása sorra a kisbírák feladata lett. A törökellenes harcok során a mezővárosok visszatérő szolgáltatása volt a keresztény hadak téli elszállásolásának segítése: „Kisbírák a quártélypénzt adtak 180 garast...”¹⁹⁰

Mind a hadseregek, mind pedig a földesurak számára gyakorta kellett jelentős számú szarvasmarhát szállítani. Ezek kikövetelése, begyűjtése, esetenként a város által megszabott ár ellenében történő megvásárlása ugyancsak a kisbírák feladata lett. „Szabó kisbíró hajtott be marhákat ilyen renddel.”¹⁹¹ A listán 140 gazda neve található, akik egy-egy szarvasmarhát adtak, melyek darabját átlagosan 3 tallérra becsülték, és adójukba beszámították. Az ingyenmunkák, a különféle robotmunkák a lakosság aránytalanul nagy részét közvetlenül és keservesen érintették. Ezek nyilvántartása, a kijelölt személyek munkába kényszerítése érdekében rajtuk keresztül még a tizedeseket is be kellett vonni, de ezek irányítása is a kisbírók feladat volt. Nem véletlen, hogy 1664-ben is „quadransonként”, járásonként készült „Az táboros kocsisornak...” kivetése és a teljesítések nyilvántartása.¹⁹² Hasonló módon jártak el, ha várművek építésére kellett hajtani az embereket Budára, vagy hajót vontatni Földvártól Esztergomig stb.¹⁹³ A török és egyéb katonák szállítása az egyik leggyakoribb fuvarozást jelentette békeidőben is a gazdáknak: „Akkor a kisbírák a városban a kocsikat készítették a törökök alá...”¹⁹⁴ „Mentek szekerek Budára deszka alá, onnét Szegedre, tunnilik 16 szekér Bodó András járásából... [4 szekér 4-4 ökörrrel]... Szántó István járásából... [4 szekér 4-4 ökörrrel]...”

185 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 5.

186 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1671. 5.

187 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 9.

188 HORNYIK János, 1861. II. 57.

189 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–123.

190 MNL BKML IV. 1510. i. 1684. 20–22.

191 MNL BKML IV. 1508. c. 1684. 209–221.

192 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1664. 176–178.

193 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. több nyilvántartása, ill. 1671. 79–99.

194 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 194.

Thegzes János járásából... [4 szekér 4-4 ökörrel]... Szabó Mihály járásából... [2 szekér 4-4 ökörrel]... Bertha Péter tizedéből ment egy két ökrű szekér az szekerek alá. Tóth István tizedéből ment két ökrű szekér kettő az császár szekeresi alá Soltra.¹⁹⁵

E szerteágazó szolgáltatások behajtásán, nyilvántartásán kívül kimondottan rendészeti feladatokat is el kellett látniuk: „...az kisbírák fogházba vetették az salagvardiát...”.¹⁹⁶ Ugyancsak e témakörbe tartozott a járásukon belüli személyi változások felügyelete. A nyilvántartásokban visszatérő tétel volt „Tizedekből kik elszöktek”.¹⁹⁷ Ugyancsak rájuk tartozott nem egy alkalmi feladat: „A tavalyi és az idei kis Bírák, a Tavalyi Tizedesek és a mostani Tizedesek az egész tizedeket conscribállyák, a Gazdákat egi Lajstromban, az Sellyereket [zselléreket], özvegy Asszonyokat, Ridegh Legényeket és Lányokat az kik az szolgálatot el hatták az másik Lajstromba írják”.¹⁹⁸ Mindezek alapján aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a kisbírák valójában az egyes negyedeken belül a főbíró meghosszabbított kezét képezték, munkájuk kb. két évszázadon át járásukban meghatározó, és a város egészében is egyenesen nélkülözhetetlen volt.

Az egyes szolgálati évekre megválasztott kisbírók teljes névsorát a rendelkezésünkre álló töredékes adatok alapján nem lehet összeállítani. A különféle nyilvántartások alapján csak egy erősen hézagos lista készíthető. Az esetek többségében négy személyt választottak erre a tisztségre, de néhány esetben öt személy neve is fellelhető.¹⁹⁹ Ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy több esetben a közmunkára kötelezett csoportok irányítását a várostól távol végezték, és esetleges betegség esetén is helyettesíteni kellett őket. 1662 és 1700 között 74 kecskeméti polgárt ismerünk név szerint, akik ilyen minőségben vállaltak munkát. Számuk az ismeretlenekkel együtt valójában jóval meghaladta a százat. Így – még ha néhányan két vagy több alkalommal vállalták is ezt a hálátlan feladatot – joggal állapíthatjuk meg, hogy az esküdtek mellett az övék volt a legnépesebb csoport.

A kisbírókra háruló – az imént jelzett – feladatok ellátása érthetően nem lehetett különösebben vonzó a gazdálkodók számára, és aligha folyt az ilyen megbízatásért különösebb versengés. Nem lehet véletlen, hogy a név szerint ismert 74 kisbíró közül 53 csupán egy alkalommal töltötte be ezt a tiszteket. Két esetben 13 fő, háromszor mindössze hat fő és négyszer csupán két személy neve lelhető fel. A főbírók és az adószedők ismertetése során utaltunk arra, hogy néhányan a ranglétrán való biztosabb emelkedés érdekében vállalták fel ezt a nem éppen hálás feladatot.

Hivatali idejük lejártá után a főbíróval, az adószedővel és a többi bíróval együtt számoltatták el őket. „Főbíró Bíró János uramnak nemzetes Deák Pál és Varga István, kisbírákkal együtt ekképpen adtanak számot ökegyelmék...”.²⁰⁰

A távolról sem teljes felsorolás érzékelteti, hogy a kisbírók idejét – ha nem is minden napját – feladatuk ellátása az év egészében lekötötte. Ennek fejében viszont nem kaptak olyan formában bért, mint a jegyzők és deákok, tehát ők sem voltak fizetett alkalmazottak. Tekintettel arra, hogy többségük szerény anyagi körülmények között élt, bizonyos támogatást ismételtelen biztosított számukra a főbíró: „5 pár fekete kordovány csizmát

195 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1693. 87–138.

196 MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 20–28.

197 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1688. 230.

198 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 196.

199 1676-ban öt kisbíró nevét említik.

200 MNL BKML IV. 1508. c. 1684. 209–221.

a kispbíráknak vettünk tall. 4 1/2, den. 40 Item 4 pár kordovány csizmát a kispbíráknak, deáknak, vásárbíróknak vettünk tall. 3, den. 80.²⁰¹ „Oszmán basától hitelben 9 pár csizmát hoztunk az kispbíráknak, tall. 9. 12 pár kapcát ugyan az Oszmánytól hitelbe tall. 2 Item ugyan Kovács Istvánnak 2 pár csizmát adtunk tall. 2.”²⁰² Nagyobb ünnepek alkalmával a főbírótól kaptak kisebb anyagi támogatást: „Pünkösöd napján kispbíráknak osztottunk 248 polturát.”²⁰³ „Die 25. X-bris. Karácsony napján kispbíráknak, szakácsoknak adott bíró uram 95 polturát.”²⁰⁴ Az viszont számottevő segítséget jelentett nekik, hogy naponként ők is – térítés nélkül – a város konyháján étkezhettek.²⁰⁵ Olykor a hivatali idejük lejártakor is gondolt rájuk a főbíró: „Szent György napkor kispbírák számára in discretione sok egész esztendőbeli fáradságokért adtam tall. 10. den. 2.”²⁰⁶

Ezeknél a juttatásoknál minden bizonnyal lényegesen nagyobb vonzerőt jelenthetett az, hogy egy ilyen szolgálat alatt vagy után könnyebben juthattak „városadomány” kerthez, szántóhoz: „Eodem die Varga Péter mostani kispbíró Nagy István uram kertyét kérte meg ... ilyen conditioval, hogy ha a másik szilos kertye ökegyelmének pénzesnek nem találhatik.”²⁰⁷ A kedvezményeik között kell említenünk azt is, hogy a kispbírók mentesültek az adóktól és a különféle munkaszolgálatoktól, bár ez az összeg többségüknél viszonylag szerény volt.²⁰⁸

A sokféle pénzbeli követelések, a kegyetlen robotra való ismételt kényszerítés miatt a lakosok elsődlegesen a kispbírókon vezették le indulataikat, őket tették gyakorta felelőssé, ezért sok támadásnak voltak kitéve.²⁰⁹

5. táblázat A kispbírák vagyoni megoszlása

Vagyoni réteg	1	2	3	4	Összesen
	esetben volt kispbíró				
Vagyontalan	2				2
Törpevagyonú	6	1	1		8
Kis vagyonú	19	8	1	1	29
Közepes vagyonú	15	3	4	1	23
Gazdag	7	1			8
Bizonytalan	4				4
Összesen	53	13	6	2	74

Ha röviden is, de célszerű szólni a kispbírók vagyoni-társadalmi háttéréről, kötődéseiről. A táblázaton belül a bizonytalan kategóriában levők valójában azok, akiknek vagyoni helyzetéről az adólajstromokban nem található egyértelmű adat. Szinte biztos, hogy

201 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 20–26.

202 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 40.

203 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 10–25.

204 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 6–8.

205 Erről még egy versezet is készült, melynek második strófája: „Bírák nem érközének meg csak ételhöz is,/ Az nagy fáradság miatt megepedt torkok is./ Gondolván, jóllakhatnak még csak estvére is,/ Hogy mindenféle jutna még az szolgálknak is.” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1663. 79.

206 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 55.

207 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 7.

208 Kovács Jánosnak, akire ingatlanjai és személye után 9 tallért vetettek ki, továbbá 25 vadszáma után is kellett volna adóznia, mivel kispbíró volt, minden adóját elengedték. MNL BKML IV. 1508. c. 1704. 135.

209 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 124–126.

vagyontalanok vagy minimális értékkel rendelkezők voltak. Néhány esetben „jövevényre”, frissen betelepülőre gondolhatunk. Ennek alapján azt látjuk, hogy merőben más a kisbírók társadalmi háttere, mint az eddig ismertetett hivatali csoportoké. Valójában tizennégy fő – a bizonytalanokkal együtt – (19%) a legszegényebb rétegekből került ki. Az ugyancsak szerény anyagi körülmények között élő kisbirtokosok aránya magas, csaknem 40%. Azt mondhatjuk, hogy viszonylag sok köztük a közepes vagyonú személy (arányuk 31%), és csak alig több mint 10%-ot alkot a gazdagok csoportja.

5. A jegyzők

Tekintettel arra, hogy a mezővárosok választott tisztségviselői mindössze egy naptári éven át végezték munkájukat, és közigazgatásban való jártasságot, jogi felkészültséget tőlük hivatalosan nem követeltek meg, feltétlenül szükség volt egy olyan személyre, aki részben a közigazgatás és a jogszolgáltatás alapvető feladataival, a bírói teendőkkel kapcsolatos ismeretek birtokában volt, részben pedig ő képviselte a folyamatosságot több éven át tartó szolgálata és helyi ismeretei révén. A jegyzők rendszeres alkalmazását az írásbeliség szélesebb körű elterjedése tette szükségessé. A bírói és tanácsi döntések, a közigazgatási határozatok előkészítése és rögzítése, a testamentumok hitelesítése és az ingatlanok nyilvántartása megkövetelték a hivatalos jegyzőkönyvek és a különféle nyilvántartások formai kereteinek betartását és folyamatos vezetését. A szükségnek megfelelően Kecskemét legalább a 16. század utolsó évtizedeitől tartott jegyzőt.

A törvényességet és az írásbeliséget biztosító hivatalnok a mezőváros fizetett alkalmazottja volt. A választott tisztségviselőknél, a főbíróknál és a tanácsnál alárendelten dolgozott, nekik köteles volt engedelmeskedni. Ezt esküszövege is egyértelművé tette: „...biráimnak, tanácsimnak minden jó dolgokban engedelmeskedem; ha mit parancsolnak az expeditiók iránt azt igazán véghez viszem, semmi dolgot a melynek előttem az igaz valósága nyilván nincsen nem igazítom, s az igazat pedig nem hamisítom, az leveleket igaz értelemmel magyarázom, az megtartando és megjegyzendő dolgokat megjedzem s notalom, a titkos dolgokat titokban tartom s másoknak ki nem adom hirtelen, a Regestrumokat és más reám bizottakat úgy procuralom, hogy valami változás benne nem törtenven idejeben rollok szamot is adhassak, a követséget nem leven legalis ratiom, magam vonogatás nélkül végben viszem hűségessen, es vissza fordulvan rola relatiot teszek, mind kezemben jaro költségről, mind a ream bizott dolgokrul...”²¹⁰ Az eskü szövegét azért is idéztük, mivel ez részletesen és nagyon következetesen sorolja fel a jegyzők legfontosabb kötelességeit és teendőit.

Név szerint a legelső nótáriust 1600-ból ismerjük: ő Halasi János volt, akinek a munkáját Máté deák segítette.²¹¹ Nyilván az itt név szerint említett személyekre utal az a már korábban idézett feljegyzés, hogy a tatár támadás miatt a városházát „mind ellhatták az Város Deákjai...”²¹² és ekkor Varga Ferenc főbíró Szűcs Bálint fiát vette maga mellé alkalmi jegyzőnek.²¹² Ez is azt igazolja, hogy minden bizonnyal már évtizedekkel

210 Kecskeméten nem maradt fenn ebből az időszakból esküszöveg, ezért a szomszédos Kőrösön alkalmazott szöveget idézzük, amely aligha tért el érdemben az ittenitől, mivel a két város jogi, gazdasági, műveltségi szintje csaknem azonos volt. MAJLÁT Jolán, 1943. 135.

211 HORNYIK János, 1861. II. 75.

212 HORNYIK János, 1861. II. 55–56.

korábban alkalmazott a város legalább egy iskolázott személyt jegyzőként. A hivatalos iratok nagyarányú pusztulása miatt több évtized jegyzőinek nevét nem ismerjük. Hornyik János a város 17. század közepén tevékenykedő jegyzőjeként említi Varga Jánost, de alkalmazásának pontos idejét nem jelzi. A város hivatalszervezetének ismertetésekor végső soron megalapozottan állította, hogy itt két jegyzőt alkalmaztak, de szolgálati időpontjaikat sehol nem rögzítette, nevüket nem sorolta fel.²¹³

Újabb kérdőjelek jelentkeznek Péter deákkal kapcsolatosan, akinek neve 1641-ben egy örökösödési perben fellelhető ugyan, de semmi pontosabbat nem tudunk róla.²¹⁴ A töredékesen fennmaradt, tanácsi jegyzőkönyvekből kimásolt részletekből deákokról – minden pontosabb meghatározás nélkül – sok helyen történik említés, de távolról sem biztos, hogy a város közigazgatásával valóban kapcsolatban álltak. Lehet, hogy csak iskolázottságukra utal a jelző. Pl. Bálint deák neve több esetben feltűnik a különféle nyilvántartásokban, de a jegyzők és írnokok bérlistáján nem találkozunk vele. Azt viszont tudjuk, hogy egy Bálint deák a hetvenes évek végén székbíró volt.²¹⁵

Hosszú idő után egy újabb jegyző nevét 1659-ből ismerjük: „...Ez fassióban voltak jelen akkori főbíró Czirkátor Mihály és Nagy Miklós, város notáriusa György deák...”.²¹⁶ Mivel ő 1662-ben meghalt, nem lehet azonos azzal a György deákkal, akinek a nevével a bérjegyzékekben ettől az évtől találkozunk: „Georgius Pontani conductus est in notaria [meghívtuk jegyzőnek]...”.²¹⁷ Ő a hetvenes évek derekáig-végéig szolgálta Kecskemétet, neve a különböző nyilvántartásokban gyakorta fellelhető. Mellette továbbra is közreműködött egy segítő, egy deák, akit Hornyik joggal tételezett fel jegyzőnek.

Forrásainkban a nótáriusok nevét több alkalommal felleljük, de a nagyon hézas adatok nem utalnak arra, kit tekinthetünk első nótáriusnak, és kit segítőtársának. A hatvanas évek végétől gyakran találkozunk Czibalmos László nevével, akit általában László deáknak mondanak, de nem lehet tudni, hogy jegyzőként vagy annak helyetteseként alkalmazták-e. Néhány éven át Pontáni Györggyel együtt segítették a választott tisztségviselők munkáját. Az ő béré is az adószedő bíró rögzítette évről évre. Jegyzőként, majd tanácstagként 1694-ig szolgálta a várost. Nyéki Gábor 1669-től volt néhány évben jegyző a városban,²¹⁸ később a Koháryak szolgálatába állt, és azok megbízottjaként okozott sok keserűséget mind a város vezetőinek, mind pedig több helybeli gazdának.²¹⁹ A hetvenes évek végén rövid időre feltűnik Márton deák neve is, akit „notáriusságáért” fizetett a város.²²⁰

213 HORNYIK János, 1861. II. 121–122, 214.

214 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 4. Neve később még egyszer feltűnik: Péter deáknál lakos személy említésekor.

215 „Bálint deák tavalyi székbíró az fogházba lévén az tavalyi mind város mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogatta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár.” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1679. 264.

216 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 65–66. Valószínűleg rá vonatkozik a már idézett egyik lapszé-li feljegyzés, amely 1662-ben készült: „György deák latorsága és csintalansága [miatt] ordormivit in Domino [elhunyt az Úrban].”

217 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 6–12.

218 1669. július 29-én Barkó Benedek és Nyéki Gábor nótárius által folyamodtak panasszal. MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 169–171.

219 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 299–301.

220 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 136., ill. 1677. 143.

A hetvenes évek végén több alkalommal találkozunk egy János nevű deákkal. Nem tudni, hogy azonos-e Selymesi Jánossal, akit később nótáriusnak neveznek, vagy az ugyancsak ebben az évben szolgálatot teljesítő Ivánkovic János lehetett jegyző. Az ő neve Czibalmos Lászlóval együtt már 1681-ben fellelhető, és a kilencvenes évekig teljesített szolgálatot a városban. Ugyancsak 1685-től találkozunk több helyen István deák nevével is, aki minden bizonnyal azonos Némedi Istvánnal, akit ebben az évben második nótáriusként, majd a következő években nótáriusként alkalmaztak. A kilencvenes években tovább bővült a jegyzők névsora. Ivánkovic János mellett Vörösegyházi Kis János és Tajmal Mihály teljesítettek szolgálatot. A későbbi évtizedekben Szívós János előbb „surrogatus notáriusként”, majd jegyzőként lett a város alkalmazottja.

Bár a jegyzők és a velük együttműködő deákok munkája nélkül hosszabb távon megbénult volna a mezőváros bíraskodása és közigazgatása, ezekben az évtizedekben nem élveztek különösebben nagy megbecsülést. Míg az esküdteknek kijárt az úr, uram megszólítás – bár legtöbbjüknél lényegesen műveltebbek voltak –, nekik nem. Talán mindennél jellemzőbb, hogy hosszú időn át bérüket a cselédekével együtt tartották nyilván. „Anno 1666. Pathai András uram főbíróságában az szolgálak bérének számtartása. Notarius György deák béri f. 25. Ruhájára tall. 10...”.²²¹

Azonban azt sem hallgathatjuk el, hogy számukra is biztosítva volt az anyagi és a társadalmi emelkedés lehetősége. A városban vásárolhattak házat, és így a „gazdák” közé, a teljes jogú polgárok közé kerülhettek. Ezen túlmenően önálló gazdálkodást is folytathattak. Ez nemcsak elméleti lehetőség volt, hisz Pontáni György jegyzőként valószínűleg csak 1662-től tevékenykedett, de már 1665 októberében mint a „Város notarius-a, György Deák megkérte Nyúl András féle kertjét ...”.²²² Tehát néhány évvel később már feltétlenül rendelkezett megfelelő számú ígásállattal, amelyek biztosították számára részben a várostól kapott szántóföld – napszámosok igénybevételével történő – megművelését, illetve a földbirtoklással járó különféle szolgáltatások teljesítését. Közel tíz évvel később minden bizonnyal egy kedvezőbb helyen lévő, esetleg nagyobb „városadomány kertet” kért a tanácstól.²²³

Sajnos, nem ismerjük, hol szerezték a hódoltsági mezővárosokba kerülő jegyzők szaktudásukat. Felkészültségükre és műveltségük szintjére csak nagyon kevés jeltől tudunk valamelyest következtetni. Joggal valószínűsíthetjük, hogy megfelelő latin nyelvtudásra tettek szert, ami elkerülhetetlen volt nemcsak a magyar törvények ismeretéhez, hanem a magyar hatóságokkal és földesurakkal történő levelezéshez is. A török kiűzése után a megyei bíraskodásban és közigazgatásban még gyakoribb lett a latin nyelv használata. Figyelemre méltó, hogy a különféle nyilvántartásokban jelentős számban található latin nyelvű zsolttárok, evangéliumi részletek citálása.²²⁴ Nemcsak a jegyzők, hanem az írnokok felkészültségére is fényt vet az ezekben fellelhető több mint kétszáz idézet, amelynek számottevő része Balassi Bálinttól, Rimay Jánostól, Nyéki Vörös Mátyástól és több, ma már kevésbé ismert költőtől, jeles zsolttárfordítótól származik.

221 A nyilvántartásban velük együtt szerepel a fejszjuhász, a szakácsasszony, a konyhalány, a kisbójtár stb. MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 253–258. Ez természetesen nem egyedi eset. Példa rá: „Anno 1669. Nagy István uram bíróságában az város szolgálái bérének leírása...”. MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 188–190., ill. 194.

222 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 52–54.

223 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 12.

224 OROSZ László, 2006. 267–300.

A jegyzők között találjuk azt a (Czibalmos) László deákot, aki maga is próbálkozott verseléssel. A várost 1679. január végétől május 5-ig ért sokféle inzultust, szenvedést kívánta a korabeli divatnak megfelelően versbe foglalni.²²⁵ Igaz a versezet művészi értékéről Kecskemét kiváló irodalomtörténésze elég elmarasztalóan nyilatkozik: „Gyarló versekben beszéli el, melyik napon milyen csapatok fordultak meg a városban...”.²²⁶ Fellelhető viszont az 1673. évi adókönyvben egy nagyon igényes vers is, amelynek szerzőjét nem ismerjük.²²⁷ Nem lehetetlen, hogy mint „deák” egy ideig ennek a szerzője is a város szolgálatában állott, és hatott a város szellemi életére.

6. A tizedesek

A kisbírók nem lettek volna képesek szerteágazó munkájukat elvégezni, ha ebben nem segítik őket a tizedesek. Ők a szomszédos Kőrös és több más mezőváros közigazgatásában is fellelhetők.²²⁸ Kétségtelen, hogy Kecskemét életében már a 16. században fontos részt vállaltak. Hornyik János az 1591. évi jegyzőkönyvek anyagának kijegyzése során összegezte, hogy „...a tizedeseket gyakran megszidogatják.” A következő évekből ránk maradt csekély számú kijegyzésben is fel-feltűnnek: a sem a bíró, sem a tizedes szavára nem engedelmeskedő Cseh Andrászt megbírságotják. Néhány évvel később Halasi Antal 3 tallér bírságot fizetett azért, mert a tizedesét hamisnak mondta.²²⁹

Eskümintájuk alapján fogalmat alkothatunk arról, milyen összetett feladat várt rájuk: „...Tizedességi Tisztvedben tehetséged szerént igazán eljárász, a gyilkost, paráznát Tovajt, hiti hagyottat, Isten káromlót, ha híreddel lészen, fő Birádnak és Gondviselőidnek, a kurta korcsmárost is meg nem szenveded, hanem a szerént mint egyéb vétkest megjelented. E mellett a mi szegény várasnak jövedelme, pénze sajtya, búzája és egyebek a mik kezdedben forognak, azokrúl is Birádnak igazán számot adsz. Ismét az hamis Istállósokat, kiben fadgyú, hús, szj és egyéb gonoszul szerzett jószág találtatik, úgy a sellyért is az hol találtatik, igazán bemandod, e mellett az lovas és szekeres embereket, kik innep napon korcsolyáznak, fel alá járnak, bemandod”.²³⁰ Az eskü szövege kétségtelenné teszi, hogy ők voltak azok, akik a kisbírók irányításával a különféle természetbeni szolgáltatásokat begyűjtötték és a lakosokat közmunkákra készítették, a tanácsi határozatokat közvetlenül végrehajtották.

Az kétségtelen, hogy a városban az egész évszázadon át négy negyed, négy pars létezett, de ezeken belül a tizedek száma többször változott. A felosztás szempontjait és a változások igazi okát, sajnos, nem ismerjük. 1665-ben „Kiknek szekerei, ökrei voltak Újvárbán” címmel összeállított lajstromon belül 13 tizedet sorolnak fel a tizedesek

225 HORNYIK János, 1861. II. 498–503. Hornyik a vers előtti ismertetőjében arra utal, hogy az a város jegyzőkönyvéből való. Annak végén forrásként viszont az 1678/79. évi szolgálati, azaz robotlajstromot jelöli meg.

226 OROSZ László, 1990. 16–17. – László deák azonos Czibalmos Lászlóval, aki évtizedeken keresztül szolgálta jegyzőként a várost. Más László nevű deák, jegyző ezekben az évtizedekben nem található a feljegyzésekben.

227 MNL BKML IV. 1508. c. 1673. 211–212. Ebben egy számkivetett ember panasolja el sorsát, szólaltatja meg rokonai, Erdély, hazája iránti vágyakozását. OROSZ László, 2005.

228 Úgy tűnik, hogy ott is különféle rendszeti feladatokat kaptak. MAJLÁT Jolán, 1943. 137.

229 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 34., 45.

230 HORNYIK János, 1861. II. 508.

nevével együtt.²³¹ 1676-ban „A tizedesek nevei szám szerint”²³² címmel ellátott listán 21 tizedest neveznek meg. A következő években is ugyanennyi nevet rögzítettek a „tizedesek számtartása”-ban.²³³ 1687-ben „Az Kecskemétieknek it való lakásáról és jobbágyságokról való Ratio” elkészítése során 20 tizedbe csoportosították a város lakosait.²³⁴ Még 1693-ban is 18 tizedest sorolnak fel, de 1695-ben ismét 21 a számuk.²³⁵ Viszont 1700-ban már ismét csak 18 tizedet képeztek. Később számuk tovább csökkent, és 1707-ben az adózókat nyolc tizedre osztva vették nyilvántartásba.²³⁶

Nehezíti tisztánlátásunkat, hogy a tizedes szót kétféle értelemben használták. Tizedesnek mondták az egyes közigazgatási egységen belül különféle rendészeti feladatokat ellátó személyeket, és ugyancsak tizedesnek nevezték azokat, akik szükség esetén az adott közigazgatási egységen belül meghatározott fegyveres szolgálatra voltak kötelezve. Csak így lehet feloldani azt a látszólagos ellentmondást, hogy a korábban idézett 1665-ös összeírással szemben 1662-ben az első járásban 13 tizedes, a másodikban 15, a harmadikban ugyancsak 15 és a negyedikben 14 tizedest vettek nyilvántartásba.²³⁷ Ezt erősítheti meg az 1678. évi „tizedesek számtartása” is, ahol a 21 név felsorolása után a következő kiegészítés található: „Ezen város tizedöseinek hadnagyi: Demeter Márton, Herczeg István, Nagy Gergely obiit [elhunyt], Bese Márton.”²³⁸ Csak ezzel lehet feloldani azt az ellentmondást is, hogy bár 1693-tól már csak 18 tized volt, mégis 1697-ben 34 tizedes nevét rögzítették.²³⁹

Tovább bonyolítja a helyi közigazgatásról alkotható képet az, hogy Hornyik János a tizedesek mellett közreadott egy másik esküszöveget is, amelynek „Ucza Esküttinek hiti” címet adta. Ők az esküjük alapján a következőket vállalták: „...ucza eskütségedben igazán eljársz. A gyilkost, paráznát, Tolvajt, Istenkáromlót, ha híreddel léssen, Biráidnak és előttd járó Gondviselőidenk megmondod, a kurta korcsmárost is, és az erdő lopót hasonlóképpen el nem szenveded, hanem a szerént mint egyéb akármi vétkest megjelented. Tizededben lakó Gazdát, sellyért és Rideget, ki micsodás életű, meg czirkálsz, és valamikor feles és sereges hatalmasok, akár Törökök, akár felső és alsó magyarok városunkra jönnek, hivatlan a várasházához jösz, és tehetséged szerént mindekben Biráid mellett mindaddig valameddig szükség léssen, híven forgolódol. Ismét az hamis istállósokat, kiben fadgyú, hús, szíj, és egyéb tolvajlott jószág találtatik, úgy selylyért, Rideget az hol találtatik, igazán bemonod, e mellett lovas és szekeres embereket, kik Innep napon fel alá járnak, szekereznek, el nem szenveded, hanem megmondod.”²⁴⁰

231 MNL BKML IV. 1510. i. Töredékek, 1640–107. 275–278.

232 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 2.

233 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 283–284. Ugyancsak 21 fő nevét rögzítették a nyolcvanas évek végén is. Uott, 1688/89. 22–28.

234 MNL BKML IV. 1510. a. 1687. 19–59.

235 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1693. 87.

236 MNL BKML IV. 1504. m. Összeírások, 1707.

237 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 275–278. – Számuk tehát 57 volt. Ha felidézzük, hogy 1707/8. gazdasági évben 663 gazda került be a dikális adólajstromba, valószínűnek látszik, hogy a hatvanas években még 600 alatti lehetett a gazdák száma a városban. Ennek alapján joggal gondolhatunk arra, hogy minden tíz gazda állított ki egy tizedest.

238 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1678. 283–284.

239 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1697. 269. – Aligha kétséges, hogy a kuruc és végvári katonák gyakori garázdálkodásának megfékezése végett szervezett milíciáról van szó. Hasonló szervezet vehetett részt a parasztvármege megmentésében is.

240 HORNYIK János, 1861. II. 509.

Más városokban sem ismeretlenek az „utca kapitányok”. A bonyodalmat valójában az fokozza, hogy a különféle nyilvántartásokban hasonló elnevezésű hivatalos személyekkel, csoportokkal itt nem találkozhatunk.

Ez az esküszöveg mégis bizonyos értelemben segítséget nyújt. Bár sokban megegyezik az előzővel, de van egy igen fontos bővítmény benne, amely azt jelzi, hogy támadás esetén a férfi lakosság meghatározott, szervezett csoportjai voltak kötelesek a tanács és a lakosság segítségére sietni. 1678. március 7-én a „fölső magyarok” zavarták meg a város életét. „Zavoti István, Horváth Jancsi, Acsai István, Dinnyés Tamás, Csillag Mihály, Fekete Istók, Sajtos Mihály és több complices társai feles néppel itt kinn lévén városunkon, sok csintalanságokat elkövettenek. Akkoron, noha az egész tized népet a városházához vitettük az tizedesekkel és hadnagyokkal, mindazáltal sokan szófogatatlanságban találtatván, azon emberek nem jüttek a városházához...” Külön számba vették azokat, akik jelen voltak. Szappanos Jakab tizedéből 15 fő, Toldi György tizedéből 5 fő, Varga Mátyás tizedéből 8 fő, Pap István tizedéből 8 fő, Almási tizedéből 4 fő, Bodo András tizedéből pedig 13 fő jelent meg.²⁴¹ Ebben az évben gyakorta bukkantak fel hívatlan vendégek. „Pünkösöd másodnapján sok lévai és más végbeli katonák bejövén városunkba, Zavoti István, Fekete István, Horvát Géci etc. Sok csintalanságokat elkövettenek a városban, egy szegény legényt meg is vagdaltak, végre insurrectio lött, a városból kiűzték őket.”²⁴² Ezen felkelés vélhetően azt jelenti, hogy az egyes tizedek az előírásoknak megfelelően megmozdultak, és ez hatásosnak is bizonyult. A közvetlen mozgósításban valószínűleg az „utza esküttei” vállalták a fő szerepet.

Célszerű még utalni arra, hogy ezek a tizedesek nemcsak a város védelmét szolgálták, hanem ők alkották az ún. parasztvármegyének a gerincét is. 1659-ben „... az nemes ország azt is végezte, hogy ... gonosztevők ellen ezután is oltalmazhassa magát fegyverrel az község ... a paraszt kapitányok, hadnagyok és tizedesek paraszt vármegyét hirdetnek, valaki fel nem kel ... szófogatatlanságáért 12 forinttal büntettessenek...”²⁴³

7. A cigányok bírója

A mezőváros hivatali szervezetéhez, a végrehajtói tevékenységhez tartozott még egy terület, amely egyben sajátos különállást is megvalósított. Az ismertető nem lenne teljes ennek rövid bemutatása nélkül.

A cigányság a 16. század második felében már kétségtelenül jelen volt Kecskeméten. A következő században pedig ismételten találkozunk velük a legkülönbélebb bírói és közigazgatási ügyekben.²⁴⁴ Úgy tűnik, hogy ez a népcsoport régtől fogva sajátos, azt mondhatjuk külön szervezeti egységként kapcsolódott a mezőváros igazgatásához. Erre legkorábbi adatunk egy 1673-ban kelt feljegyzés, amely a főbírói számadásokban lelehető fel: „A cigányoknak bírója, Miklós vajda fizetett flo. 5, den. 20 azért, hogy a török urak Haracsiájok kin lévén, sokat költöttünk reájok. Ez dolog tanács akarattyából

241 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1676. 210–211. Az a tény, hogy a megjelentek nevét vették nyilvántartásba, vélhetően azt jelenti, hogy a többség nem tett eleget kötelezettségének.

242 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 154.

243 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 70–71.

244 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1993. 7–55.

ment véghez.”²⁴⁵ Aligha kétséges, hogy itt a teljes cigány lakosságra kivetett adóról van szó, és az összeget a vajdájuk szedte be. Tehát lényegében olyan feladatot kapott, mint a kisbírók, pontosabban a tizedesek. E népcsoport 16. századi számára nézve nincs adatunk. Aligha kétséges, hogy létszámuk fokozatosan bővült, és 1704-ben már 25 cigány családfőt vettek nyilvántartásba. A rájuk kivetett adót egy pótlólagos listán rögzítették, amely szerint 1–4 tallér közötti összeget kellett fizetniük. A nyilvántartásban fellelhető Radó Miklós cigányvajda, akit 4 tallér fizetésére köteleztek, de közszolgálatá miatt adóját elengedték.²⁴⁶ Valószínűleg ő szedte be társaitól a rájuk kivetett összegeket. A jelzett önálló szervezet létezését mutatja az is, hogy ugyancsak 1704-ben egy másik összeírásban rögzítették: „Totthe Bandi Tall. 4. Czigány Bíró. Nihil.”²⁴⁷ Tehát miként a tyúkszedő, a székbírók, az egyházi és a kisbírók, ő is adómentességet kapott, mivel a város érdekében tevékenykedett. Ez a sajátos szervezeti különállás nem csak azt biztosította, hogy különféle pénzbeli kötelezettségeiket begyűjtse és évenként a tanácsnak átadja, hanem azt is, hogy az enyhébb szabálysértések alkalmával a vajda ítélkezzen az érintettek felett. Így joggal nevezték cigánybírónak. Az viszont kétségtelen, hogy szerepe nem alkalmi vagy futólagos volt. Még 1757-ben is egy önálló városi statútum szabályozta a cigányvajda hatáskörét.²⁴⁸

8. A székbírák

A mezőváros gazdálkodása, előjogainak érvényesítése és több alkalmi feladat szükségessége tette, hogy az egyes területekre, feladatokra megfelelő szervezőket, végrehajtókat és ellenőrzőket jelöljenek ki. Ezek között megkülönböztetett figyelmet kaptak a székbírák. Fontosságukat csak részben határozta meg az, hogy a mezőváros beneficiumával élve a mészárszék működtetésével évenként számottevő bevételt tudott előteremteni. Legalább ennyire fontos volt az, hogy a rendkívül zaklatott évtizedekben, olykor a legteljesebb létbizonytalanság hatásán a mezőváros több ezer lakosa a legegyszerűbb húsfélékhez, zsiradékhoz és a háztartáshoz szükséges többféle anyaghoz hozzá tudjon jutni. Elsődlegesen az utóbbi kötelezettség határozta meg az esküdtek, a tanács és a bírák hagyományossá vált körülmények közötti eljárását a székbírák személyének megválasztásakor.

Azonban ezekben a rendkívül nehéz évtizedekben a mészárszék folyamatos és kielégítő működtetése nem merülhetett ki a tökehúsok kimérésében. Az alapanyag beszerzése, az értékesítésre szánt élőállatok heteken, hónapokon át történő tartása, a mészárszék technikai felszerelése, tényleges működtetése, a különféle anyagok (faggyú, bőr) tárolása és értékesítése, a mészárosok felfogadása, munkájának ellenőrzése stb. sokirányú szervező- és ellenőrző munkát követelt. Éppen ezért a zavartalan ellátás érdekében – az esetek többségében – évenként három székbírót választott a tanács. E téren is azt kell kiemelnünk, hogy a mezővárosban ez az intézmény már a 16. században hasonló módon működött, mint a hódoltság végén. Azonban a szervezet kialakításának időpontját

245 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 156.

246 MNL BKML IV. 1508. c. 1704. Pótlólagosan összeállított lajstrom.

247 MNL BKML IV. 1508. c. 1704. 32.

248 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1993. 47.

hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni. Kétségtelen, hogy a rájuk vonatkozó legkorábbi írott emlékünknél 1600-ból való. Ekkor említik a mézszárosok mellett Szána János és Gyóni Lukács székbírákat.²⁴⁹ Mégis a velük kapcsolatos névsorok az iratpusztulások miatt – néhány év kivételével – csak 1662-től állnak rendelkezésünkre.

A székbírák elsődleges feladata kétségtelenül a lakosság ellátása volt. Munkájuk során kötelesek voltak folyamatosan számadáskönyvet vezetni, amelyben kiadásait, bevételeiket és készleteiket nyilvántartották. Sajnos, ezekből a legkorábbi rész csak 1674-ből maradt ránk töredékként, de 1693-tól, kisebb kihagyásokkal, egy komoly sorozat áll rendelkezésünkre. Ezek alapján részleteiben is fel lehet tární tevékenységüket, és követni lehet, miként alakult a város lakosságának hús fogyasztása. Feladataik közé tartozott még „Egész Tanacs akarattjából végeztetett dologh, hogy minden esztendőben Budára és Pestre a Hatalmas T[örök] urak számára a mennyi Pasztorma Tehen jár az Székbírák vigyék megh, ő kegyelmek szerezzhék megh minden esztendőben, mivel ő kegyelméknek abban job modgyok is vagon.”

A többi tisztségviselőhöz hasonlóan a székbírák sem kaptak bért. Hivatali idejük alatt viszont ők is mentesültek a különféle szolgáltatások alól. Az 1664. évi ígásrobotnyilvántartásban pl. a szolgáltatások rögzítésén belül találjuk: „Kallaj István [más írással] pacalbíró” neve mellől hiányzik a robot teljesítésének a mennyisége, azaz mentesült a fuvarozás alól.²⁵⁰ Ők is ingyen étkezhettek a város konyháján, és igen jelentős mennyiségű húst, illetve fagyút csaknem féláron vásárolhattak a mézszárszékben. A város szolgálatában eltöltött esztendő egyik legfőbb hozadéka pedig az lehetett, hogy a mezei kertek, a szántóföldek bérletének megszerzésében számottevő előnyhöz juthattak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a székbírák kettős szorításban végezték munkájukat. A beszerzéssel és a szinte átláthatatlan pénzviszonyokkal kapcsolatos bizonytalanság rendkívül megnehezítette tevékenységüket. Az esetek többségében nem csekély anyagi kockázatot és fokozott személyi felelősséget kellett felvállalniuk. Ezt jelzi Bálint deák székbíró esete is, aki a közbiztonság végletes megromlásakor lett székbíró. Vagy kevésbé sikeres próbálkozásai, vagy a magyar és török katonák garázdálkodásai miatt számottevő adósságot halmozott fel, és emiatt szolgálati idejének lejártakor börtönbe vetették.²⁵¹ Ezért érthetően nem volt ez a megbízatás igazán vonzó, és legalábbis kockázatos közfeladatnak számított. Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy a szerényebb vagyonú személyek jelentősebb számban találhatók a székbírák között. A legszegényebb csoportokból került csaknem minden negyedik (23%) székbíró. Ráadásul az ugyancsak szerény anyagi háttérrel rendelkező kisbirtokosokból azok csaknem harmada (31%). A közepes vagyonúak közül került ki minden negyedik székbíró, és csak minden ötödik volt igazán gazdagnak mondható (20%).

9. A vásárbíró

Évszázadokon át a mezővárosok egyik legmarkánsabb kiváltsága a vásártartási jog volt. Kecskemét – miként erre már utaltunk – ezt már a 14. század utolsó harmadában megszerezte. A legelső feljegyzés ezzel kapcsolatban 1393-ban keletkezett, de ekkor már

249 HORNYIK János, 1861. II. 94–95.

250 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. 95–123.

251 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1679. 264.

országosan ismert vásárként jelenik meg.²⁵² Az országos vásárok megtartása, szervezése nemcsak kiváltságot, számottevő előnyt biztosított az egyes települések számára, hanem komoly felelősséget is. Ezért régtől fogva a mezőváros tanácsa erre a feladatra külön személyt jelölt ki. A vásárbírók már a legkorábbi kecskeméti tanácsi jegyzőkönyvben ismételten feltűnnek. Hornyik János kiemelte, hogy 1591-ben „A Vásárbíró, Lőrincz és Gergely napi Vásár említetnek.” A következő évben „Dinnyés János 5 f. bírságot fizet azért, hogy futtatván, kocsijával Vásár bírót elütötte...”²⁵³ Több egyértelmű kitétel utal arra, hogy több régi városi statútum szabályozta az áruforgalmat, amelynek betartását a vásárbíró ellenőrizte. 1594-ben „Karacson Tamás maraddoth bírságon illien dologerrt hofi Zent Lőrincz Napban asz wasar előth weth barmoth...”²⁵⁴ 1599-ben „A Vásár bíró meghagyja hogy a borsót olcsóbban mérje, mégis Túrós László 12 pénzön mérte...”²⁵⁴

A tanács a későbbi évtizedekben is hasonló körülményekkel járt el. Az árak limitálását a mindenkori vásárbíró terjesztette a tanács elé: „Damján Tamás vásárbíró előterjeszti az árakat a tanácsnak...” a gyümölcs, a borsó, a lencse ára az előző évi marad, viszont „a lenmagnak negyeddel való mérése legyen négy timon...”²⁵⁵ Egy ilyen döntés kötelezte az árusokat: „... a Böcsületös Tanács akarattyából, hogy most a Böjtön az asszu Gyümölcsöt akit Baranyáruul, Sárközrül és egyebünnen behoznak a Városra eladni...”, milyen összegért mérhették.²⁵⁵

Tekintettel arra, hogy a kuruc mozgalom hatására a közbiztonság végletesen megromlott, a kecskeméti vásárokat több alkalommal kirabolták. Mivel a tanács anyagilag is felelős volt a vásár biztonságáért, ezért a város az uralkodótól mentességet kért és kapott a vásárok tartása alól.

Az országos vásárok mellett a hetivásárok, piacok rendjének az ellenőrzése is a vásárbíró feladata volt. Hornyik János 1598. évi tanácsi jegyzőkönyvből készített jegyzeteiben rögzítette: „A heti Vásár Pénteken volt: Tamási Tóth János a Péntöki Vásárban találja föl egy ökrét, tehát barom vásár is volt a heti vásárokon.”²⁵⁶ 1597-ben „Egy aszódi öreg ember hozott körtvélyt, és hamar eladta öszvességgel a piacon, azért bírságot fizetett.” Tehát a városi statútumok betartása a piacokon is kötelező volt. Akit a vásárbíró az árszabályok megszegése miatt előállított, azt szigorúan megbüntették: 1598-ban „Szabó Ábrahám a szalonnát Város rendelése ellen a piacon nem fontra, hanem darab számarra adta, ezért megfógták...”²⁵⁶ Hangsúlyoznunk kell, hogy az országos vásárok átmeneti szüneteltetésekor (1676–1696) is folyamatosan tartottak a városban hetipiacokat. Tehát a vásárbíró ez irányú feladatai nem szüntek meg, és a következő években is ellenőriznie kellett a statútumok betartását: „Szabadságot engedett a Böcsületes Tanács az felyül megh írt Varga mester embereknek, hogj szabadosan a Piaczon foltozhasson a kinek kívántatik a Csismajoknak sarkat csinálhasson...”²⁵⁶ 1679-ben ismételten megtiltották, hogy élő jószágot háznál áruljanak. Ezt csak a piacon tehették meg. Ezekre a hetipiacokra távolabbi városokból is jöttek iparosok, kereskedők: 1693-ban a piacnak azon a helyén,

252 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 106–107.

253 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29–30.

254 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 36., ill. 51.

255 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 121–123.

256 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 47.

ahol a debreceniek szokták sátraikat felállítani és portékáikat árusítani, két üres gabona-vermet vettek nyilvántartásba.²⁵⁷ Amikor pedig a város visszakapta az országos vásárok rendezésének jogát (1696), egyre népesebbek lettek a heti piacok is.

A század első feléből nem maradt fenn olyan rendelet, amely pontosan szabályozta volna a vásárbíró feladatkörét. Erre részben az 1674-től töredékesen fennmaradt nyilvántartás alapján következtethetünk. A kötetet „Csete György vásárbíróságában...” állította össze és vezette a mellé kirendelt deák.²⁵⁸ Az 1678-ból maradt lista bevezető sorai jelzik, hogy a kereskedelem felügyeletén kívül több más teendő is hárult rá: „Anno 1678. Deák Pál uram főbíróságában való lajstrom dézsmárúl és zsákrúl, tyúkról Damján Tamás vásárbíróságában.”²⁵⁹ Tehát közreműködött ő is a gabonadézsmá beszédésében, annak nyilvántartásában, és a felsoroltakon kívül gyűjtötte a törökök számára a vajjat, illetve a vajpénzt. Amikor Heisler generális²⁶⁰ a városban tartózkodott, a vásárbírónak kellett számára árut beszerezni. „Halat urak számára és konyhára küldvén vásárbíró uramat az Tisza mellé...”²⁶¹ Minden bizonnyal többször hárult rá hasonló sürgős teendő. Az említetteken kívül további kisebb feladatok végzésére utalnak a fennmaradt feljegyzések. „Vásárbírónak, hogy a kapun kibocsátott étszaka, [adtam] garas 1, den. 4.”²⁶² A felsorolás aligha teljes.

Sokirányú munkájában állandó segítségre volt szüksége. „Feir Ferenc vásárbíró deákjának adtunk neki 1 negyed búzát. Vásárbíró deáknak Tot Gécinek adtunk 5 negyed búzát.”²⁶³ Néhány évvel később: „Az deákomnak bériben adtam meg 4 tall. Item csizmát, egy süveget...”²⁶⁴ Másik segítőjének „...tyuk deáknak béri ruhájával edgyütt 15,5 tall. den 10.”²⁶⁴

A vásárbírók bérezéséről sincs adatunk. A kisbírókhoz és a székbírákhoz hasonló kedvezmények nyilván rájuk is vonatkoztak.²⁶⁵ „Vásárbíró Kovács István megkérte Molnár István kertét, Kemény András szomszédja, főbíró uramtól, jelen lévén az adószedő uram is.”²⁶⁶ Ezek ellenére sem lehetett vonzó ez a szerteágazó feladatot jelentő megbíztatás. Ezt jól érzékelteti a következő eset. „Vásárbíró Damján Tamás kézbe adással kötelezte magát arra vacsora után az asztalnál, hogy csak valaki vegye kezébe az ő tisztit, megad 30 tallért. Kezét adta Kovács András uramnak, Csizmadia Gergelynek, Kőrös Jánosnak, Vidács Mátyásnak, Márton deáknak.”²⁶⁷

257 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 44., 50., 116., 124., 146.

258 MNL BKML IV. 1504. p. 1674. 58/b. – A kötet erősen rongált és töredékes.

259 MNL BKML IV. 1504. p. 1678. 2.

260 Donat Johann Heißler von Heitersheim gróf (1648–1696): német lovag, császári hadvezér. A Habsburg-birodalom szolgálatában vett részt a magyarországi törökellenes hadjáratokban és a Thököly elleni harcokban.

261 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–31.

262 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 42.

263 MNL BKML IV: 1510. a. 1685. 3–4.

264 MNL BKML IV. 1504. p. 1691. 280.

265 „Kovács István vásárbíró uram kérte meg Veres Máté Kertjét...” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. 221–223.

266 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. 221–223.

267 MNL BKML IV. 1510. i. 1678. 76. Az eset minden bizonnyal a bíróválasztást követő közös vacsorán történt. A 30 tallér legalább 3 ökör árával ért fel, több mint kétszerese volt a mellette dolgozó deák évi béreinek. – Célserű utalni arra, hogy Damján Tamás szorgos és eredményes tőzsér volt. Így hivatali kötelmei miatt egy évre gyakorlatilag elesett a jól bevált önálló kereskedés lehetőségeitől. Minden bizonnyal ezért is szabadult volna szívesen a megbízatástól.

A vásárbírók vagyoni kötődése leginkább a székbíráknál tapasztaltakra hasonlít. Eltérés talán annyiban fedezhető fel, hogy náluk a szegényebb rétegek aránya még jóval nagyobb, és gazdagnak mondható személy csak mutatóban lelhető fel, de még a közepes birtokosok közül is kevesen kaptak erre megbízatást. Tehát társadalmi rangja minden bizonnyal alacsonyabb volt, mint az előző tisztségeké.

10. Időszakos megbízatások

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar mezővárosok hivatalsszervezetének szerves fejlődése a török hódítás hatására országszerte megtorpant, a települések száma a korábbiak töredékére csökkent, és a túlélők gazdasági-társadalmi bázisa is legtöbbször szétporladt. Így nem túlzás tömeges visszaesésről szólni. Fokozott mértékben áll ez a megállapítás a hódoltság területére. Az egyes települések jószerivel csak a túlélésre, szinte a napi követelések teljesítésére koncentráltak. A békésebb években felhalmozott több-kevesebb tartalékuk egy-egy sarcolás, katonai beszállásolás, háborús esztendő idején elenyészett. Szerves és valamelyest a jövőbe is tekintő gazdálkodásról, igazgatásról csak 1686 után, de valójában csak a szabadságharc lezárását követő fél évszázadban szólhatunk.

A város biztonsága érdekében a fontosabb útvonalakra nyíló kapukat folyamatosan őrizték a *kapusok*. Az erre vonatkozó legkorábbi adatunk 1598-ból való.²⁶⁸ Esküszövegük feladataikat jól érzékelteti: „...Tellyes tehetséged szerint az szegény városnak igazán szolgálász, az kapukon ki s be járó Embereket hír nélkül ki nem bocsátasz: semmi névvel nevezendő jószágával, szekeresetül, marhástul, míglen Bíró Uramtúl szabadság nem adatik, hírt tévén az város házához, a szerint kik az város tilalmas erdeibül akár kocsin, akár Gyalog fát hordanak, ha eszedben veszed, megmondod...”²⁶⁹ A közlekedéssel kapcsolatos előírásokat szigorúan betartották. Ezt több feljegyzés igazolja. Például: „Kapusnak étszakai kibocsátásért den. 12.”²⁷⁰

A rendészeti feladatok teljes körű ellátásában nélkülözhetetlenek voltak a *csőszök*, akik a város határában igyekeztek gátat szabni a szabálysértéseknek és a magántulajdon elleni vétségeknek. Az ő esküszövegük 1677-ből maradt fenn: „Az igaz [Isten] tégedet úgy segéllyen, hogy ebben a te csőzsi tisztedben tehetséged szerint igazán eljárász, a mezőket, erdőket szorgalmatosan kerülöd, mindenféle marhát mindön kérdözés nélkül, sem barátságot, sem atyafiságot nem tekintve, mindenféle bünöst, ha híradásod esik, előtted járó bíráidnak megmondod, kezedbe járó város javadalmiról igazán bíróidnak számot adsz.”²⁷¹ Leggyakrabban a különféle pásztorok vétettek, részben az erdők tiltott használatával, részben pedig a gabonaföldek és a szőlők megkárosításával. Szőlőpásztor, erdőcsősz már 1598-ban biztosan teljesített szolgálatot a város határában. Főleg a juhok és a sertések tettek komoly kárt a mezőgazdasági kultúrákban, de gyakran ítéelkeztek csikósok és gulyások felett is. „Kit ménestül adtak, kit erdőlléstül. Az csőszöké ezen

268 A legelső jegyzőkönyv 301. lapjáról másolta ki Hornyik János: „A Sorompó említettik.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50.

269 HORNYIK János, 1861. II. 509–510.

270 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 43.

271 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 12.

kívül kimenvén belüle, fennmaradt az tall. 7.”²⁷² Annak érdekében, hogy a csőzők komolyabban vegyék megbízatásukat, rendszerint a kiszabott büntetés harmadát megkapták. „Balogh Mihály disznaitól jött fl. 1. Item den. 40, melyet a csőzőknek adtunk.”²⁷³ „Az juhászokon tilalmasért szedtek tallér 16, f. 1, a csőzők harmadrészén és a kalodaváltásagon kívül.”²⁷⁴ A túlzott buzgalom miatt és a haszonszerzés érdekében a csőzők sok esetben túllépték hatáskörüket, illetve a vétséggel kapcsolatos arányosságot, méltányosságot. „...Gombos Miklós compareálván, tévén ilyen panaszt előttünk, hogy tudni illik Mányoki János csőz lévén az szőlőben egy Disznaját által lőtte...”²⁷⁵

Az eddig áttekintett szervezeten belül fellelhető még néhány további terület felelős irányítója, korabeli kifejezéssel „bírója”, akiről viszont csak szórványadataink vannak.

A *borbíró* Kecskeméten a hivatali szervezeten belül csak a 18. század végétől teljesít folyamatosan szolgálatot.²⁷⁶ A dézsmaborok kimérésének ellenőrzése, a más településekről történő bor vásárlása a főbíró közvetlen ellenőrzése mellett folyt. Később a másodbíró, illetve az adószedő vette át tőle e feladatot. Aligha kétséges, hogy ebben mindegyiknek valamilyen formában segítségre volt szüksége. Ennek szervezeti formáját viszont – egyetlen év kivételével – nem ismerjük. 1687-ben viszont Mészáros János borbíróként több alkalommal is feltűnik. Június 2-án „Mészáros János borbíró uram legelsőbeni számadása: hozott be Bölskei Gergely csaplárral 28 pint bor árát...”²⁷⁷ A következő év márciusában „Borbíró Mészáros János uram hozta be 11 átalag bornak az árát, 14 arany héjján.”²⁷⁸ Mivel még néhány helyen hasonló elszámolást rögzítenek vele kapcsolatosan, aligha kérdőjelezhető meg ez évi működése, és ezen keresztül az a tény, hogy a város kocsmájának működtetése, a dézsmaborokkal való gazdálkodás már a 17. században is szervezett keretek között folyt.

Lényegesen gyakrabban tűnnek fel a *fabírók*. Ők részben a budai pasának, részben pedig a különböző várakhoz és palánkokhoz követelt fa szállításáért voltak felelősök. „Balogh István fabírónak és Maza Pálnak adtunk budai utikölcségre, hogy a Sz. Demeter fáját cajmekam és Nazur békek számára meghordassák, 6 timont.”²⁷⁹ „Varga István fabíró Sz. Demeter fájára melyet vezér számára hordatott száz szekérral...”²⁸⁰ Az idézetek természetesen a sok közül csak egy-egy esetet mutatnak be. Tavaszonként, Szent György napkor hasonló mennyiségű fát kellett Kecskemétnek szállítania.

Mivel a török hadsereg takarmányigénye rendszeres és rendkívül nagy volt, a szükséges széna előteremtése és célba juttatása a város gazdáinak visszatérő terhe maradt. „Szénabírónak Szabó Lukácsnak költségére tall. 4.”²⁸¹ Karczagh Mátyás: Volt Budára

272 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 187–195.

273 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 78–79.

274 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 13–17.

275 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 136.

276 Feladataival kapcsolatos rendelkezések legkorábban csak az 1790-es évekből találhatók. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 350.

277 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 7, 20–21

278 MNL BKML IV. 1508. c. 1687. 124–125.

279 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 66–76.

280 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 84–85.

281 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139–174. A szénabírák sem örvendtek népszerűségnek a gazdák között. Az 1663. évi lajstromba Szabó Lukács neve után a következő megjegyzést írta be valaki: „...kurva volt, nem emböri az, család és szégyenteljes, korcs embör, állhatatlan volt, hamis volt...” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1663. 22.

2 hétig szénabírónak ... Szabó Pál szénabíró...²⁸² „Kőrös János szénabírónak adtunk az új nazur szénájára, öt szekér fára garast 18.”²⁸³

A *szekérbírák* az ígás robotot végzők között egy-egy nagyobb szállítás lebonyolításáért voltak felelősök: „Szekérbíráknak, kik az 60 szekeret felkísérték Budára, Sárkány Vargának adtam flo. 2.”²⁸⁴ „Kecskés Gergely, Berta Péter a 24 szekerek commissárusi...”²⁸⁵

V. A mezővárosi önkormányzat hatásköre

1. Bíraskodás

A helyi közigazgatás feladat- és hatásköre a közép- és újkorban több szempontból is eltért a polgári korban kialakult gyakorlattól. Ezen időszakon belül a jogszolgáltatás, a bíraskodás a helyi hatalomgyakorlásnak csaknem elsődleges területe volt. Éppen ezért ez a fejezet megkülönböztetett figyelmet érdemel. Ezen belül nyílik lehetőség arra, hogy érzékeltessük, a hódoltság idején az idegen hatalom valóban nem tudta, később nem is akarta a középkorból örökölt helyi igazgatási szervezetet és gyakorlatot felszámolni. Tények sorával igazolható, hogy a mezővárosok és falvak valóban a királyi országrész törvényeit és jogi gyakorlatát követték. Erre annál is inkább szükség van, mivel a korábbi szakmai vélekedés szerint a hódoltság első szakaszában a helyi önkormányzatok, a falusi és mezővárosi jogszolgáltatás és igazgatás gyakorlatilag megszűnt, és csak a hosszú háború idején, illetve az után engedte a török hatóság ennek újjáéledését. A jogszolgáltatással kapcsolatos események, szervezeti keretek és folyamatok részletesebb felrajzolása azért is indokolt, mivel további tények és folyamatok tisztázására is sort lehet keríteni.

Szociológusok és történészek a magyar parasztság mentalitásáról, szellemiségéről és műveltségéről koronként erősen eltérő véleményeket fogalmaztak meg. Ezek többsége elmarasztaló. Napjainkban, amikor társadalmunk e rendkívül fontos eleme lassan felszámolódik, velük, múltjukkal kapcsolatosan a közömbösség, az érdektelenség válik uralkodóvá. Talán még a folklór révén hajlandó a „modern” társadalom egy kissé lenéző fölénnyel valami érdemet látni múltjukban. Miként az esetek többségében, e téren is az ismeretek hiánya, az ország, a nemzet fennmaradásában vállalt szerepének a feltáratlansága okozza a rájuk vetülő lelkicsinylést, olykor pedig az elutasítottságot. Pedig a magyar történelem több szakaszában közismerten csaknem meghatározóvá vált parasztságunk. Itt az emlékezet felidézése érdekében gazdasági téren a 14–15. század vigasztaló gyarapodását, politikai-katonai téren pedig szabadságharcainkat érdemes felidézni. Imént említett érdemeik szervezőjeként, irányítójaként azonban gyakorta a nemességet nevezték meg. Szűklátókörűségüket, földhözragadt szemléletüket pedig saját soraik, közösségük megszervezésének képtelenségében látták, láttatták. Ezzel szemben azonban elég felidézni azt, hogy az Anjouk korában alig több mint fél évszázad alatt a falvak ezreit

282 MNL BKML IV. 1504. m. 1664. 9–94.

283 MNL BKML IV. 1510. i. 1680. 73–76.

284 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29.

285 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1692. 170.

szervezték meg, és csaknem 800 mezőváros társadalmát, önkormányzatát építették fel az ország legkülönbözőbb részein. Történettudományunk feltárta, hogy további eredményeiket, a gazdasági és társadalmi emelkedés lehetőségeit évszázadokon át a rendi kiváltságaihoz ragaszkodó politikai osztály konokul korlátozta, majd megghiúsította.

Az ország három részre szakadása, a hódoltság létrejötte az ország középső részén merőben új politikai és hatalmi viszonyokat eredményezett. Egyrészt az oszmán hatalom itt képtelen volt kiépíteni olyan formában közigazgatását és jogszolgáltatását, mint a korábbi hódításain belül, másrészt a nemesi vármegye és a magyar nemesség kiszorult a hódoltság területéről, sőt, középszintű hatalmi szervezetét csak évtizedek múlva tudta ismét – és ekkor is csak a királyi területen – részlegesen kiépíteni. Így pedig az ország középső részén egyfajta igazgatási és jogszolgáltatási vákuum keletkezett. Ez az állapot kedvezett a mezővárosoknak, amelyek a középkorból örökölt autonómiájuk révén tovább tudták szervezni közigazgatásukat és jogszolgáltatásukat. A magyar parasztság és a nagyobb mezővárosok ekkor is érzékeltették, hogy a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva – a két államnak történő kíméletlen adózás, a török és magyar földesúrnak történő szolgáltatások ellenére – meg tudták találni a maguk számára a „modus vivendi”, és történelmüknek egyik új fejezetét formálták. Az úgynevezett hászvárosokban kialakult sokrétű folyamat feltárása máig sem teljes. Itt csak egy szűkebb terület, a jogszolgáltatás terén fellelhető alkotókészségük létéhez szeretnék újabb adatokat szolgáltatni.

*

A magyar jogszolgáltatás kora újkori időszakáról nincs még átfogó és pontos képünk. Ez az állítás érvényes mind a jogszolgáltatás hivatali szervezetére és működésére, mind pedig a jogszolgáltatásban részt vállaló személyek társadalmi, gazdasági viszonyaira és szakmai felkészültségére. A kétségtelen hiányok pótlását számottevően hátráltatja, hogy az ország három részre szakítása után (1541) az egyes területeken kialakult törvényhozás és az ezek alapján történő jogszolgáltatás számottevően eltért. Így egy jól kirajzolódó kép megalkotásához mind a három területről még sok adat összegyűjtése szükséges. Éppen ezért indokolt minden mozaik, minden helyi sajátosság gondos összegyűjtése, amelyek segíthetik majd egy hiteles kép összeállítását.

Az kétségtelen, hogy a legerőteljesebb külső hatás az ország középső részén, a hódoltságban jelentkezett, ahol másfél évszázadra az oszmán török hatalom rendezkedett be. Nem lehet véletlen, hogy a szakma és a laikusok érdeklődése éppen erre a területre irányult. Ennek következtében a hódoltsági mezővárosok bíráskodásáról a múlt század első felében Schwáb Mária vállalkozott egy nagyon igényes feldolgozás elkészítésére, amely sokban hozzájárult a teljes homály, a nagyfokú bizonytalanság enyhítéséhez.²⁸⁶ Az ezt követő háromnegyed évszázad kutatásai során azonban újabb adatok váltak ismertté, amelyek indokolták teszik, hogy megállapításait több területen pontosítsuk, illetve kiegészítsük. Valójában ő a „három város” írott emlékei, és főként a kecskeméti

286 SCHWÁB Mária, 1939. – Tekintettel arra, hogy a környező mezővárosok és falvak bíráskodása több szálon kapcsolódott, célszerű volt Kecskemét szűkebb forrásain túllépni, és gyakorlatilag a Homokhátság egészének a jogszolgáltatását ismertetni.

levéltári adatok alapján vonta le következtetéseit. Az itt következő pontosítások és kiegészítések elvégzése is a Kecskemét, Kőrös és Cegléd – és részben Pest megye – történelmének újabb megrajzolása során összegyűlt adatok birtokában lehetséges.

Buda elfoglalása után az oszmán állam nagy rutinnal és eltökéltséggel kezdte létrehozni az újonnan hódoltatott területen a korábbi évszázadban többszörösen kipróbált katonai, bírói és közigazgatási szervezeteit. Az említett három város a budai vilajet ugyancsak Buda székhelyű szandzsákjába került. E megyényi nagyságú közigazgatási egységen belül hat kisebb egységet, nahijét alakítottak ki. A szandzsák keleti részén egyiknek Kecskemét lett a központja.²⁸⁷ Érdemes utalni arra, hogy a hat nahijeközpont közül csak itt és Ráckeven nem tartózkodott katonai őrség. Így e két mezővárosban az idegen hatalmat képviselő legjelentősebb tényező, hivatalnok a *kádi* lett. A török államban megszokott módon e tisztségen belül is – sokszor nehezen követhető okok miatt – gyakorta változtak a kinevezett személyek. Mivel a moszlim államot az iszlám vallásjog alapján irányították, a mindenkori kádi feladatkörét ennek alapján szabták meg, és ez mindenütt igen széles körű volt. Ő valójában – a végrehajtás szintjén – a vallásjog őreként kulcsszerepet kapott az igazgatásban, a sokféle szolgáltatás behajtásában, a hadsereg különféle jellegű támogatásában, és főleg a jogszolgáltatásban. Kecskeméten csak 1597-ig tartózkodott ezzel a feladattal megbízott török tisztviselő. Működésének sem tárgyi, sem pedig személyi feltételeiről nem maradt semmiféle adat. Pedig erről biztosan gondoskodtak, mivel hatásköre nemcsak a környező településekre, hanem a nahije határain túlra is kiterjedt. Számunkra ma már alig hihető, de a jogszolgáltatás a török államnak, pontosabban a török tisztségviselőknek a hódoltságon belül az egyik fontos bevételi forrása lett, mivel a pénzbüntetések kiszabásakor gyakorta nem az elkövetett kihágás vagy vétség súlyából, jellegéből indultak ki, hanem a vádlott vagyoni helyzetéből. Mivel pedig az oszmán birodalomban a korrupció egyébként is rendkívül széles körben hatott, a rájuk életét a tisztek, a tisztségviselők és főként a bírságot kiszabó kádik gyakorta megkeserítették. Miközben az oszmán birodalom válságának kibontakozásával párhuzamosan a katonai és a hivatali fegyelem lazulása, majd hiánya vált igazán pusztítóvá, a kecskeméti kádik tevékenysége – a szakirodalom korábbi állítása alapján – meglepően korrektnek tűnik, és úgy látszik, hogy hatáskörükkel komolyabban nem éltek vissza. Ennek a rájuk nézve igen hízelgő megállapításnak azonban ellentmond a következő eset: 1636-ban „...Mahmúd pesti kádi a szokásoknak megfelelően bemutatkozó levelet küldött Cegléd, Kecskemét és Kőrös polgárainak. Bejelentette, hogy ő már működik és társa is hamarosan megérkezik állomáshelyükre. Ő, mint e városok leendő bírójának szénát, árpát, sajtot és vaját kért ajándékba. Cserébe szolgálatait ajánlotta, és külön csábításként kiemelte: 'és az mely ember megholt is nálatok, azok felől minden jót végeznek veletek, nem olyan embör vagyok, jámborok, mint az előbbeni kádia'.”²⁸⁸

Kellő súllyal kell kiemelnünk, hogy bár a török közigazgatás ezen a vidéken viszonylag gyorsan kiépült, és a számukra legfontosabb területeken – adóztatás, bírászkodás – évtizedeken át hatékonyan működött, sem ez a szűkebb tájegység, sem – csekély kivételtől eltekintve – a hódoltság egész területe nem került ki teljesen a magyar köz- és

287 HEGYI Klára, 2001. 271–297.

288 HEGYI Klára, 2001. 327–330. Itt arra utal a levél, hogy a kádik, a török földbirtokosok és a katonai igazgatás tisztségviselői a természetes módon vagy baleset miatt elhunyt személyek után is igen gyakran olyan bírságot szabtak ki a településekre, mintha azok gyilkosság áldozatai lettek volna.

magánhatalom ellenőrzése alól, hanem az idegen állam szervezeteivel párhuzamosan működött. A közigazgatás szervezetére azért kell itt utalnunk, mivel a polgári állam-szervezet kiépítéséig a jogszolgáltatás ezzel szervesen összeforrt. A királyi országrész központi hatalmának intézkedései arról győznek meg bennünket, hogy a hódítás előtti közigazgatás továbbra is szinte zavartalanul működött. Az 1550. évi és a későbbi évtizedek királyi adóztatását biztosító dicajegyzékének összeállításakor Pest megyében a falvaknak legalább hét főből álló (a bíró és 6–12 esküdt) küldöttségének vallomása alapján jártak el. A magyar igazgatásnak egy *világbirodalomban* történő, ma már alig hihető túlélését, a két, egymástól merőben eltérő hatalmi szervezet egyfajta szimbiózisát elsődlegesen a Kárpát-medencében már régen megszilárdult feudális magántulajdonnak és a viszonylag fejlett magyar rendiségnek tulajdonították történészeink. Ez az érvelés időközben a meghódított területek további fejlődési előnyeinek feltárással bővült: a magyar társadalom szinte egészét átfogó önkormányzatiság különféle szervezeti formáinak alaposabb megismerésével. Rendkívül figyelemre méltó, hogy ezek nemcsak a rendi kiváltságok birtokában lévő társadalmi csoportokon, szervezeteken és a polgárság fejlettebb rétegein belül jelentkeztek. Az újabb feltárások alapján általánosságban elmondható, hogy a paraszti önszerveződés a középkor végére lényegesen életképesebb lett, semmint ezt a kor kutatói korábban feltételezték. Nem véletlenül fogalmazta meg a közelmúltban Szakály Ferenc akadémikus: „Egyelőre elképzelni sem tudjuk, hogyan támadt az általában szűk látókörűnek és földhözragadt gondolkodásúnak tartott magyar parasztságból évről évre több ezernyi helyi tisztségviselő... Ez nem a török megszállással párhuzamosan a XVI. század derekára, hanem 1514 tanúsága szerint már korábban kialakult, bár ennek forrásanyaga még nincs...”²⁸⁹

A hódoltság területén belül, a Homokhátság északi részén kialakult három mezőváros – amelyek már a középkorban a térség legfejlettebb települései lettek – kora újkori forrásai alapján mind közigazgatásának, mind pedig jogszolgáltatásának a formálódása viszonylag jól megrajzolható. Ezek már a hódoltság első felében kitűntek nemcsak érdekeiknek viszonylag következetes és főként eredményes képviselésével, hanem sok évtizedes hagyományaikon alapuló saját közigazgatásuknak és jogszolgáltatásuknak zökkenőmentes gyakorlásával is. Az pedig mindenképpen figyelemre méltó, hogy a magyar rendi-feudális jogrendszerben ezeknek a településeknek évenként választott tanácsai szervezete és tisztségviselői különösebb bakik nélkül tudták követni a magyar jogrendszert, a magyar országgyűlések törvényhozását, sőt még a közigazgatás és a jogszolgáltatás írásbeliségének a formaságait is.²⁹⁰

Sokan keresték annak okait, hogy a magyarországi török hódoltság miért nem tudott olyan eredményes lenni, mint akár a szomszédos Balkánon. A rendkívüli katonai túlerőben lévő hódítók évtizedeken át miért nem tudták rákényszeríteni az itteni helyi közigazgatásra és jogszolgáltatásra a sok más tartományukban kipróbált és eredményesen működtetett hivatali szervezetüket. Mindezt az eddig jelzettek túlmenően elsődlegesen azzal magarázhatjuk, hogy a hódoltsági magyar falvak és mezővárosok igazi feljebbvalóságát nem Budán és más elajet székhelyén, hanem a királyi

289 SZAKÁLY Ferenc, 2001.

290 HORNYIK János, 1861–1862. II–III.; MAJLÁT Jolán, 1943. és VASS Előd, 1982.

magyarországi, illetve az erdélyi kormányzervekben keresték. Földesuraiknak nem a török hűbértartókat, hanem a tőlük távol élő magyar földesurakat ismerték el még akkor is, ha így gyakorta kétszeresen kellett terheiket leróni. A gazdasági és katonai potenciálját tekintve szertelen módon túlterjeszkedő világbirodalom ezt a tényt idővel még a békeszerződésekben is kénytelen volt tudomásul venni. A magyarországi hódoltságoknak ezt a sajátosságát történettudományunk már részleteiben feltárta. Az viszont több mint figyelemre méltó, hogy a maguk jogi-politikai viszonyai között tájékozottabb magyar főurak már a hódoltság első évtizedeiben felismerték és – bár érthetően más szavakkal – megfogalmazták ugyanezt: „A török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltérni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek.”²⁹¹

*

A három szomszédos várost a közös sors mellett a közös hétköznapi gondok is több területen közreműködésre kényszerítették, ezért igyekeztek keresni annak módját, miként lehet legégetőbb ügyeiket megnyugtatóan rendezni. Az egyébként is zaklatott állapotok közepette a szokottnál is gyakoribbak lehettek a közösségeken belüli súrlódások, a háborús körülmények és a természeti csapások miatt gyakori halálozások nyomán pedig az örökösödési viták, kisebb-nagyobb vagyoni sérelmek, garázdaságok, kihágások stb. Éppen ezért nemcsak a közigazgatás, hanem a jogszolgáltatás is kikényszerítette a közös együttműködés keresését és a megbízható keretek kialakítását. A téma feldolgozását elősegítette, hogy részben a vitás ügyek gyakorisága, részben pedig azok fontossága miatt – a források nagymérvű pusztulása ellenére – számottevő feljegyzés maradt róluk.

A mezővárosok bírói, illetve főbírói már a középkortól a kisebb vétségek, kihágások során személyesen dönthettek, de a komolyabb ügyek elbírálásakor a tanácssal együtt hozták meg ítéleteiket, határozataikat. Tekintettel arra, hogy a jogi viták során a magisztrátus vagy annak valamely tagja ismételten szembekerülhetett valamelyik helyi lakossal, ilyenkor a helyi tanács nem lehetett elfogulatlan, és ezért csak kívülálló felek bevonásával ítélezhetett.²⁹² Ilyen esetekben a szomszédos városokból hívtak – ezért convocatus – bíróság döntött. Egy ilyen tipikusnak mondható esetet az egyik kőrösi jegyzőkönyvben (1639) ránk maradt feljegyzés alapján ismerhetünk meg: „Lett ez mi törvénytételünk három városul: Kecskeméti tanács uraink ..., Ceglédről voltak ... kőrösi főbíró és az egész esküdt polgártársaim.” A meghívott városok általában két-két esküdtet, tanácstagot küldtek, a meghívó városnak pedig az egész tanácsa részt vett az ítékezésben. A jegyzőkönyvet a helyi nótárius vezette.

291 Balassa János 1555-ben tett ritka tárgyilagos és pontos megállapítása. SZAKÁLY Ferenc, 2001. 401–404.

292 SCHWÁB Mária, 1939. 25–26. A gyakorlat által kikényszerített eljárási módokat az országgyűlés az 1659. LIII. tc.-ben szabályozta. – Érdekes módon Cegléd kora újkori történelmének feldolgozója szerint „A ceglédi, illetve a három hász-város közös bíráskodásáról a mai napig nincs egyhangú vélemény.” Éppen ezért a közös bíráskodásról nem mond semmi érdemét. VASS Előd, 1982. 108. Nem árt megjegyezni, hogy irodalomjegyzékében Schwáb Mária feldolgozása nem található meg.

A három város bíróságának megbízatása – Schwáb Mária szerint – csak egy-egy ügy eldöntésére szólt, több ügyben nem járhatott el. Szinte kivétel nélkül csak súlyos bűnesetekben vagy nagyobb polgári perekben ítéleztek. Döntéseik ellen fellebbezésnek helye nem volt. A Nagykőrösön fennmaradt néhány eset alapján azonban a fenti megállapítást módosítani kell. 1639. január 17-én a „három város ... törvénytételében” valóban Kecskemétről és Ceglédéről két-két személy és Oláh Mihály főbíró elnökletével az egész kőrösi tanács, összesen 13 fővel, részt vállalt. Ezúttal azonban nem egy, hanem két fontos ügyet tárgyalt ez a bíróság. Mivel igen kevés esetről maradt hiteles feljegyzés, csak ennek alapján fogalmazhatjuk meg, hogy mindenképpen volt rá eset, hogy olykor két vagy több ügyben is dönthetett ez a testület.

A három város bíróságának erre a tanácskozására nemcsak ezen kisebb kiigazítás végett kellett kitérnünk, hanem sokkal inkább a testület működésének felvillantása és az ítéletek, a büntetések jellege, valamint a végrehajtás körülményei miatt. A közel húsz főből álló bírói testület előbb Csapó Lőrinc kőrösi tanácsnok felett ítélezett. A köztisztelőben álló testület e tagja korábban „a város pincéjében mulatván ... vitába keveredett egy legénnyel...”. Mivel az őt megsértette, „ide az városházához jöven, arra kért bennünket, hogy az legényt megfogjuk”. A bíró a sértett tanácsnok kívánságának megfelelően parancsot adott a sértő elfogására és előállítására, de ez a tizedeseknek nem sikerült. Ezért – a főbíró mint *vádló* előterjesztése szerint – Csapó Lőrinc tanácsnok ismét „ide a városházára jöven, rútol szitkozódott... mind magamat, bírótársaimat, tizedeseimet...” megsértette. Az ügy körülmekintő vizsgálata után a három város bíróságának ez lett az ítélete: mivel „ő is azon hit [eskü] alatt lévén s tanácsbeli társa lévén az eskütt polgári társaságban, ez az büntetése; hogy az tanács közül [egy] ideig kiszámláltassék, valameddig Istenét meg nem engeszteli s az ekkléziát ... Azért ekkléziát kövessen...”²⁹³

Nem kevésbé érdekes az ugyanezen testület elé került – merőben más jellegű – újabb ügy és az abban született ítélet, amit Fejér Pál kőrösi lakos feleségével szemben hoztak. A város székbírája több alkalommal hitelben adott húst az asszonynak, aki tartozását felszólításra sem egyenlítette ki, sőt a felszólítás megismétlésére „rút gyalázatos szókat” mondott a székbírónak. Az ügyet „három városbeli tanácsuraink jó lelkiismerettel megvizsgálván...” hozták meg döntésüket: az asszony tette elkövetése miatt „...az fekete székbel az ekkléziát megkövesse és a városból kiveretessék.”²⁹⁴ Tehát, bár a helyi magisztrátus és a convocatus civil bírák mondták ki az ítéletet, olyan ügyekben, amelyek a hitélettel nem voltak semmiféle kapcsolatai, annak végrehajtása mégis az egyházi közösség előtt, annak bevonásával, rítusainak betartásával történt.

Bár kétségtelen, hogy ezekben az évszázadokban a vallások befolyása igen erőteljes volt az élet sok területén, és a jogszolgáltatás során nem ritkán hivatkoztak az ó- és az újszövetségi iratokra, parancsokra, a bírói döntések meghozatala és azok végrehajtása általában a mezővárosi hatóságok feladata volt. Ezt jelzi az is, hogy Kecskeméten a jogszolgáltatásba az egyházakat semmilyen formában nem vonták be. Így ez a két ítélet nemcsak ma tűnik szokatlannak. Becsületsértési és különféle bűnyügekről érthetően Kecskeméten is többször tárgyalt a tanács. Hasonló esetekről itt is jelentős számú

293 Ekléziakövetés, az ekklézia megkövetése: elterjedt egyházi büntetés a 17. században, főként a református közösségekben. Az egyházi rend és erkölcsiség ellen vétők nyilvános vezeklése, bocsánatkérése a gyülekezet előtt, a templomban.

294 SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor (szerk.), 1863. 69–70.

feljegyzés maradt. A magisztrátuson belüli konfliktusok alkalmával azonban úgy szólt az ítélet, hogy a feleknek kezet kellett adniuk, hogy megbékélnek, és az ismét békétlenkedőt súlyos pénzbírsággal fenyegették meg.²⁹⁵

Egy kivételre mégis van példa. Az itteni jogszolgáltatásba azonban az egyházat, pontosabban az egyházakat csak a hosszú háború (1593–1606) alatt, a kádi távozását követően jelentkező bizonytalanság során, a közbiztonság csaknem teljes megszűnésekor kialakult hatalmi vákuum idején vonták be. Az ügy felidézését annak különlegessége indokolja. Ezt a kivételes esetet az 1600-ban készült jegyzőkönyv örökítette meg: „Chun Gáspár, Alpári Takács Házában ... lakó foglalt ell volt egy leánt, Móré Miklósnéjét, Szabó Pétör házában való Klárát. Ennek penig ellene szóló volt, hogy [Chun Gáspárnak] más mátkája is vagyon jegyben, sőt azon kívül is mással is szöjlják, feleségével, az Predicator uram Búzás Mihály. Bírák uraim és tanács beli jámbor személyök akarattyából elszakasztották. Első Búzás Mihály Predicatorunk, Gergöly [katolikus] pap más röndön. Scola mestör mind kettő, János és György földvári. Bíró Uram János uram Szana, Méhes Mátyás, Egyházfia Szabó Pétör, Pap János, Szabó Pál, Mészáros Jakab, Hévízi Gergöly, Kormos János. Móré Kelemen az leánnak báttja. Kít mind ez Jámbor személyök előtt elvlasztották Predicator uraink és az egész tanács várasul is tüle, mört tisztátalan életűnek találtatott. Azt mondották, hogy az Sotváné lányát is vötte volt ell Léván; sőt maga is nem tagatta, hanem azt mondotta, hogy igaz volt ugyan, de nem tudgya, ha tatár vitte ell, vagy hol van.”²⁹⁶

Miként utaltunk erre, ez esetben nemcsak a körülmények voltak rendkívüliek, hanem a felmerült vád is. A bigámia gyanújának megfogalmazója, a vád képviselője a református prédikátor, Búzás Mihály volt. Az ügy tisztázása részben a magisztrátus hatáskörébe, részben pedig, mivel szentszéki ügy is volt, az egyházi bíróságra tartozott. A legalsó szintű egyházi hatóság ítéletére nyilvánvalóan rendkívüli körülmények között került sor. Az mindenképpen feltűnő, hogy az ítélezésben a tanácson nemcsak az érintett, hanem a másik felekezet papja is részt vett, és rajtuk kívül még a két „scola mestör” sőt az egyház altisztje is. Az ítélet végrehajtása viszont még ebben az esetben sem egyházi, hanem a polgári bíraskodás szokásainak megfelelően történt. Külön is fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a döntés „Bírák uraim és tanács beli jámbor személyök akarattyából” született. Tehát az egyházi személyek valójában nem vettek részt a döntésben.

*

A három város törvényszékéhez hasonló volt a *fogott bírák* – a kortársak megnevezése szerint arbiter bírák – intézménye. Ezek tagjait „jámbor becsületes törvénytevő szomszédos városi és falusi uraink” közül hívták meg, tehát nemcsak a három város esküdtjei,

295 SCHWÁB Mária, 1939. 27–28. – A három város ítélezése a török kiűzése és az országos közigazgatási és bírói gyakorlat visszaállítása után indokolatlanná vált. Kőrösön 1699-ben gyűlt össze utoljára. Érdekes módon 1725-ben még egyszer igénybe vették szolgálatát. MAJLÁT Jolán, 1943. 43. – SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor, 1863. I. 76–78. – 1659-ben Szabó János a „főbíró urunkat megmocsolta”, ugyanis „Csebe Pál főbíró törökösnek mondotta, azt találtuk, hogy Szabó János megkövesse Csebe Pál urunkat; ha ennek utána ezen szökat mondand csak gyermek előtt is, toties quoties semper solvere tentatur judici [valahányszor megtörténik, mindig köteles fizetni a bírónak] f. 24.”; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 64. – Érdemes felfigyelni arra, hogy bár a konfliktus a főbíró és a város egyik civil lakosa között alakult ki, ezúttal nem a három város bírósága, hanem a helyi tanács mondta ki az ítéletet!

296 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53–54.

tanácsstagjai közül kerülhettek ki. Elnöke is az érintett város főbírója volt. Nem ritkán vásárok alkalmával kerítették sort arra, hogy a megoldatlan ügyek végére pontot tegyenek. Az arbiter bírák ítélőszéke a „Böcsülletes fogott törvény” a fontosabb polgári és súlyosabb bűnügyekben egyaránt ítélkezett. Azonban a három város törvényszékével szemben ez a testület több ügyben is jogosult volt döntést hozni. Mivel a 18. század elején a jogszolgáltatás már az ország egész területén zavartalanul működött, ekkor ez az intézmény is feleslegessé vált, megszűnt.

A korabeli jogszolgáltatás ezen fórumának a feltárása is Schwáb Mária érdeme. Háromnegyed évszázad elteltével érthetően e téren is indokolt néhány pontosítás és kiegészítés. Megállapítása szerint: „Míg a főbíró és a városi tanács törvényszéke már régi, százados fejlődése során kialakult bíróság volt, s most a török hódoltság első idejének kb. 50 éves megszakítása után csupán újra folytatta működését, ha a változott viszonyok következtében némileg átalakulva is, addig a fogott bíróság teljesen ennek a kornak köszönhette keletkezését.”²⁹⁷ Ezeket a megállapításait érthetően a korabeli szakirodalom alapján tette meg. A nagyon szűkösen ránk maradt kecskeméti források viszont azt jelzik, hogy a helybeli magyar közigazgatási és jogszolgáltatási intézmény működésén belül valójában *nem volt fél évszázados pauza*, és a török hódoltság első szakaszában sem szűnt meg a mezőváros főbírójának és tanácsának a jogszolgáltatással, bíráskodással kapcsolatos tevékenysége. Minden bizonnyal ugyanezt mondhatjuk el a másik két mezővárossal kapcsolatosan is.

Jól tudjuk, hogy Kecskeméten a kádi 1597-ig volt jelen, és ellátta több irányú feladatát. „A rabokat lopásért, orgazdaságért, háztörésért a Pest Vármegyei vajda viteti el – a Subbasa által”, miként ezt Hornyik János az egykori jegyzőkönyvek alapján megállapította. Halálesetek, gyilkosságok, súlyosabb verekedések során is hasonló módon jártak el, mivel ezek mindegyike komoly pénzbírságot vont magával, ezért felettük a török hatóság magának tartotta fenn az ítélkezés jogát és a bírság beszedését. Viszont már a legrégebbi jegyzőkönyv töredékeiből, 1591-től maradtak ránk részletek, amelyek segítségével bizonyítható, hogy a kisebb ügyekben a főbíró és a helyi tanács rutinszerűen, a *korábbi hagyományoknak* megfelelően hozott statútumokat, és ítélkezett a közösség tagjai és a rendeletek ellen vétők fölött. Tehát igazgatási és polgári ügyekben a mezővárosi tanács változatlanul egyedül illetékes volt! De nemcsak hasonló ügyeket tárgyalt a helyi tanács, hanem kisebb bűnügyekben is sorra döntést hozott. Ami pedig a legfontosabb: működése *átmenetileg sem szűnt meg*, legfeljebb hatásköre szűkült, mivel a török hivatali rendszer számára a súlyosabb büntetések komoly bevételi forrást jelentettek. Ezt az állítást adatok sorával igazolhatjuk. Az alábbi idézetek a rendelkezésünkre álló adatoknak csupán egy részét képezik. *1591-ből* származó döntések: „Balogh Ferenchnel walo Toth Andras Maradoth birságon, ilyen dologert hogj a Ciaplarral ben Iwokkal meghaborodoth: adot birsagoth fr. 6. Ebbeöl megjon ky az Hwchet pensz palcia pensz sztil [?] pensz is [a sarok el van szakadva] Vrak [törökök] es Waros szamara.” „A Bitangokat [jóságokat] [a bírák] maguk kezelik, s el-el adják, vagy jární a lakosoknak ki adják.” „A város szénája közös erővel rakatik be, az engedetlenek és rakni nem menők sajtra büntettetnek.”

297 SCHWÁB Mária, 1939. 26.

1592-ből: „Dinnyés János 5 f. bírságot fizet azért, hogy futtatván kocsijával a vásár bírót elütötte, ebből ki ment a Hücsset, és csincselát [?], maradt az urak és a város számára 3. f. 72 denár.” „Kürthy Miklós 6 f. bírságot fizet, azért mert Város Végzése ellen a Nyírben tartotta [nyáját] – tilalmas volt [ti. a legeltetés].” „Karai Buzgán Mihályon nyert Horváth János Kecskeméti törvénnyel f. 36. den. 50. megfogatta érette.” „Házasság törésért bírság 16 forint hücsset és csingalat [?] 1 f. 24., maradt 14 f. 76 d.” „Cseh András 3 forint bírságra büntettetik hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a Város vegzte – limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.”²⁹⁸

A lista távolról sem teljes, és a következő évekből tucatszámra lehet hasonló eseteket gyűjteni. Bár nem mind szó szerinti idézet, de nyilvánvaló, hogy a tanács jogszolgáltatással kapcsolatos tevékenységeiről, ítélezéseiről ránk maradtak feljegyzések ezek. Bár kétségtelen, hogy a súlyosabb esetekben a kádi számára következetesen át kellett engedni a kiszabott bírság összegének egy részét, de az is nyilvánvaló, hogy az ügy megítélése, a döntés meghozatala a mezőváros bíróságán történt, és a végrehajtás ugyancsak a magisztrátus feladata volt. Tehát joggal fogalmazhatjuk meg, hogy *a hódoltság első szakaszából ránk maradt feljegyzések sora bizonyítja, hogy a kádinak a városban való tartózkodása idején is változatlanul viszonylag széles körben ítélezhetett a főbíró, illetve vele együtt a tanács.*

Nemcsak a városi tanács működésével, hanem az arbiter bírák, más néven fogott bírák működésével kapcsolatosan is célszerű néhány adatot felidézni, mivel ezek figyelembevételével ugyancsak indokolt a korábbi állítások részbeni pontosítása. Ehhez is előbb e témakör alaposabb feltárójának, Schwáb Máriának a megállapítását célszerű idézni: „A fogott bírák törvényszékének megalakulása a XVI. század végén történt. 1598-ban említi először a jegyzőkönyv, tehát keletkezése egybeesik a török bíróság megszűnésével, amely 1597-ben, a kádinak Kecskemétről történt visszarendelése folytán következett be [...] De hogy mennyire közszükségletet pótol, kitűnik abból, hogy később a városi hatóság megerősödése után sem tűnt el, hanem a vele rokon három város törvényszékével együtt tovább fejlődött és a XVII. század közepén már úgy polgári törvénykezés, mint a bűnfenyítő eljárás majdnem korlátlan hatalmában van.”²⁹⁹

A következő jegyzőkönyvi részletet azért kell teljes egészében idéznünk, mivel ugyancsak alkalmas arra, hogy ennek alapján Schwáb Mária korábbi megállapítását módosítsuk.

„1594. Pünkösöd előth walo második vasárnapon.

Az rácznak vallása az mellyet az parton wagdaltak es az negiet le wagtak. Teth illien wallast, hogy keczkemettrol ky mentek Eysel mynd reszegek voltak de ő nem tudggia hogi ha török wolte rácz wolte az ky őket wagdalta es megh ölte, de mynd gyalogok woltak de nem tuggia mynnen woltak, de sokan voltak, eők penigh tizenketten woltak.

298 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 26–34. Azokat az ítéleteket érthetően mellőztük, melyek a kádia közreműködésével születtek.

299 SCHWÁB Mária, 1939. 29–30. – A „három város” törvényszéke és a „fogott bírák” működése Hornyik János feldolgozásai alapján vált ismertté.

Ez wallas tetelnek halgatny voltak ferencz szállási wayas Mihály Atel [?] Albert, Ihaz mihaly; Vaczy Nagy tamás, Nagi sebestien, Palkay Baka Mathe Nagi Marton, Zrencs [Szerencs?] tamas előtt es az kecskemeti biro előtt Toth Mattias előth Zabo balas előth es horvat Agoston előth Isaky markus előth Pap benedek Előth Kis balas es olaz marton előth.”³⁰⁰

A legrégebbi jegyzőkönyvbe az esetek jelentős részében hasonló szintű helyesírással rögzítették az eseményeket. Az kétségtelen, hogy a feljegyzés egy szabályszerű kihallgatást rögzít a kor szokásos fogalmazásában. Megfigyelhetjük, hogy bár a kádi még három évig helyben maradt és működött, a kihallgatást nem ő végezte. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a kecskeméti főbíró és a tanács tagjai mellett ferencszállási, váci, pákai és izsáki „fogott” személyek – arbiter bírák – vettek részt. Teljességgel nyilvánvaló, hogy ez az összetétel csaknem pontosan megegyezik sok más 17. századi fogott bírói testület összetételével. Tehát ennek alapján megállapíthatjuk, hogy ez az intézmény nemcsak 1598-tól működött a városban, hanem, úgy tűnik, már kiforrott formájában a kádi ittléte, azaz a hódoltság első szakaszán belül is jól szervezett módon, több település esküdteit, bírait bevonva látta el feladatát. Nem árt hangsúlyozni, hogy ekkor még az előző évtizedekben kialakult török igazgatás és jogszolgáltatás lehetőségei, körülményei a háború miatt nem változtak, kaotikus közállapotról pedig még semmiképpen sem beszélhetünk. Azt viszont ugyancsak ki kell emelnünk, hogy ezúttal az idézett szövegben még csak a kihallgatásról van szó, ítélezésről kétségtelenül nincs említés. Ez minden bizonnyal azért történt, mivel tömeges élet elleni cselekményről kellett dönten, és aligha kétséges, hogy a vétség jellege, valamint a bírság összegének meghatározása miatt – ami *egészében* a kádit illette – szükséges volt a török hivatalnok későbbi bevonása. Itt sem árt kiemelni, hogy már ebben a szövegezésben is csaknem pontosan olyan formulákat találunk, mint amelyeket a következő évszázad derekán lejegyzett jegyzőkönyvekben. Tehát ez esetben a formai jegyek alapján is joggal feltételezhetjük, hogy egy, a jegyző által már jól ismert, visszatérő gyakorlattal írott formulával állunk szemben. Tehát távolról sem alaptalan annak feltételezése, hogy ez a jogi intézmény már a hódoltság első szakaszában is működött.

Az eddigi megállapításokat alátámasztja még két rendkívül fontos epizód. Ugyanis e jogi intézmény létevel kapcsolatosan Pest megye legújabb monográfiájában – a *késő középkori* településfejlődés ismertetése során – Tringli István két rendkívül fontos adatot szolgáltat. Az első a 15. század közepéről való: „1459-ben fogott bírói ítéletet hoztak a Pilis melletti Hartyánpilis nevű föld vagy bozótos ügyében.” A másik jogi esemény a század végén keletkezett: „1496-ban fogott bírói ítélettel döntöttek az Alagi nemesek között ... több birtokrész ügyében...”³⁰¹ Az egymástól térben és időben jelentős távolságban levő eset alapján joggal gondolhatunk arra, hogy nem egy véletlen esettel, nem egy félresikerült megfogalmazással állunk szemben, hanem egy szélesebb körben működő jogi intézmény létevel. Ha pedig ez így van, akkor ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a fogott bírák intézménye nem a hódoltság második szakaszában, illetve a hosszú

300 Ez a részlet nem Hornyik jegyzetei közül való, de az eseményre vonatkozó feljegyzés tőle is maradt. Ő forráshelyként az eredeti jegyzőkönyv 32. lapját jelöli meg. „Pünkösöd előtt való második vasárnapra virradó éjjel 12 rázt részegen elindul Kecskemétről, a pusztán megtámadtatnak, négy levágitik s azt vallyá: hogy sokan támadták meg őket, mind gyalogok, de nem tudja magyar volt é, török volt é rázt volt é, csak arra emlékszik, hogy sokan voltak.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 37.

301 TRINGLI István, 2001. 107. és 110.

háború során alakult ki a közbiztonság hiánya, majd a török igazgatás és jogszolgáltatás visszahúzódása miatt, hanem *már a középkorban* – és távolról sem csak a három város környékén – működő intézmény volt. Ha majd néhány újabb adat kétségtelenné teszi ezt a feltételezést, ez azt is jelenti, hogy újabban nő azon intézmények száma, amelyek Magyarországon már a középkortól széles körben ismertek voltak, működtek, a hódoltság első szakaszában a török hatalom berendezkedése során sem szűntek meg, és a maguk módján hozzájárultak a magyar jogszolgáltatás, a magyar igazgatási rendszer folyamatosságának megtartásához.

A fogott bírák intézményének és a három város együttműködésében betöltött szerepének jobb megismerése érdekében célszerű néhány sajátosságát részletesebben megismertetni. Ehhez a Kecskeméten fennmaradt írott anyag nyújt megbízható alapot. Az 1656 és 1665 közötti tíz esztendőben végzett tevékenységének áttekintése révén az intézmény néhány fontos jellegzetességét térképezhetjük fel. A feljegyzéseket a múlt század elején másolták ki az egykori – a háború során eltűnt – jegyzőkönyvekből. Tehát nem a teljes anyag, hanem csak a kimásoló számára leginkább érdekesnek tűnő esetek állnak rendelkezésünkre. Számuk alapján azonban így is alkalmasak alaposabb elemzésre és megalapozott következtetések levonására.

A kimásoló a testület tízévi munkája során hozott 27 ítélezését mentette meg. Az egyes évekből erősen eltérő jegyzőkönyvi anyag áll össze. Négy évből csak egy-egy, egy-egy évből kettő, illetve három, két újabb évből négy és ugyancsak két évből öt ülés fontosabb adatait ismerjük. Tehát – a rendelkezésünkre álló írott emlékek alapján – úgy tűnik, hogy az évenkénti összejövetelek száma erősen eltérő lehetett, és minden bizonnyal a felmerült ügyek arányában került sor a tárgyalásokra. Az egyes üléseken hozott döntések száma is erősen változó volt: 12 esetben csak egy-egy téma, hat esetben két ügy, két esetben három ügy, öt esetben négy és további két esetben öt ügy került a testület elé. Elképzelhető, hogy – miként Schwáb Mária feltételezi – korábban valóban a vásárokhöz kötődött munkájuk, de ebben az évtizedben ez már nem volt jellemző. Kecskeméten ugyanis évszázadok óta évenként csak három vásárt tartottak, de e tíz év alatt február kivételével minden hónapra esett „fogott bírák” összejövetele. A 27 esetből pedig valójában csak kettő egyezett a (Lőrinc, illetve Katalin napi) vásár hetével.

Célszerű azt is áttekinteni, mely településekről hívtak, „fogtak” bírakat, illetve a tíz év alatt hány személy kapcsolódott be az intézmény munkájába. (L. a 6. táblázatot!)

Ennek az egyszerű táblázatnak a beiktatása azért vált indokolttá, mivel néhány fontos következtetés levonását teszi lehetővé. Az első szembetűnő tény kétségtelenül az, hogy a „fogott bírák” intézménye valóban mutat néhány rokon vonást a három város bíróságával. Jól látható, hogy itt is Cegléd és Kőrös vett részt legtöbb alkalommal a testület munkájában és az ítéletek meghozatalában. Viszont az is legalább ennyire feltűnő, hogy a szomszédos két falu, Szentkirály és Szentlőrinc ugyancsak jelentős szerepet kapott. Továbbá figyelemre méltó, hogy újabb kilenc, többségükben viszonylag távoli település jogban járatos esküdtjét, tanácsnokát hívták meg döntéshozatalra. Megállapíthatjuk, hogy a „fogott” személyek aránytalanul nagy része csak egy-egy alkalommal működött közre. Kőrösön és Cegléden viszont volt több olyan gazda, választott tisztségviselő, aki öt-hat meghívást is kapott. Ugyanezt mondhatjuk el Szentkirály és Szentlőrinc esetében is, sőt az utóbbi faluból Szekeres János munkájára hat évben tíz alkalommal tartottak igényt.

6. táblázat A „fogott bírák” Kecskeméten 1656 és 1665 között

Helység	Alkalom	Személyek
	száma	
Cegléd	20	21
Kőrös	20	20
Szentkirály	18	13
Szentlőrinc	15	5
Rimaszombat	4	13
Kunszentmiklós	3	3
Szeged	3	3
Gyöngyös	2	4
Halas	2	3
Szabadszállás	2	2
Fülek	1	2
Tolna	1	2
Ráckeve	1	1
Összesen	–	92

E tények alapján még egy fontos megállapítást tehetünk. A felsorolt esetek azt jelzik, hogy egyrészt nemcsak a három mezőváros fogott össze közös gondjainak megoldása érdekében, hanem a hódoltsági mezővárosok, falvak folyamatosan készséget mutattak arra, hogy egymást kisegítsék, csak az erről készült egykori jegyzőkönyvek elpusztultak. Tehát – további adatok feltárásáig is – feltételezhetjük, hogy ez a jogi intézmény országosan elterjedt lehetett. Másrészt az is nyilvánvalóvá válik, hogy szinte minden településen akadt négy-öt olyan gazda vagy céhmester, aki nemcsak komoly jártasságot szerzett, hanem kellő tekintélyre is szert tett e területen.

Érdeemes áttekinteni, hogy az egyes településekből milyen számban vettek részt a „fogott bírák” ítélkezései során „szakemberek”, a korabeli jogszolgáltatásban jártas személyek. Úgy tűnik, hogy a három város egyfajta paritásos arányt tartott szem előtt. Ennek lehetett eredménye, hogy a „fogott bírák” Kecskeméten történő, tíz év alatti 27 ítélkezésén a lélekszámban jóval kisebb Cegléd minden tekintetben lépést tartott Kőrössel. Az igazán feltűnő azonban az, hogy a két szomszédos faluból is jelentős számú gazda, esküdt személy rendelkezett olyan jogi ismeretekkel, amelyek alapján a legnagyobb mezővárosban is rendszeresen igényt tartottak közreműködésükre. Ez a tény nemcsak azt jelzi, hogy a környező falvak a jogszolgáltatás terén szoros kapcsolatokat tartottak fenn Kecskeméttel, hanem azt is, hogy ezek során jelentős számú tekintélyes gazdájuk megismerhette a sokkal nagyobb település összetettebb igazgatási és jogszolgáltatási gyakorlatát. Aligha kétséges, hogy hasonló ügyeik döntéséhez ők is igénybe vették a kecskeméti tanácsnokok szolgálatait. És mivel ez az intézmény, illetve ez az együttműködési forma sok évtizeden át, sőt minden bizonnyal több évszázadon át fennállt, magyarázatul szolgálhat arra is, miként terjedhetett el az igazgató és a bíraskodás belül országosan a figyelemre méltóan egységes eljárás.

2. Igazgatás

A mezővárosi tanácsok másik meghatározó feladatköre az igazgatás volt, amely a feudális viszonyok között sok szállal kötődött a jogszolgáltatáshoz. Tekintettel arra, hogy a különféle testületek és a választott tisztségviselők feladatkörének ismertetése során ezt a területet sok alkalommal érintettük, az ismétlések elkerülése végett itt csak néhány további területre utalunk. A mezővárosi autonómia egyik legjellegzetesebb vívmánya a rendeletalkotási jog, a statútumok kiadása. A csekély számban fennmaradt 16. századi írott emlékeink jelzik, hogy a török fennhatóság alatt sem tűnt el ez a kiváltság, ez a feladat.³⁰² A hódoltság második szakaszából pedig már jelentős számban maradtak fenn töredékek vagy teljes egészében a város lakosságára vonatkozó tanácsi rendeletek.³⁰³ Az igazgatás egyik fontos területe volt az útlevelek kiadása: 1664-ben a Túróc megyébe látogató Nápolyi Géci számára adott ki egy formailag is figyelemre méltó útlevelet a főbíró.³⁰⁴

A mezővárosok kötelezettségei a 18. században valójában alig bővültek. Minden évszázadban kiemelték maradtak a politikai és katonai ügykörök, de a tárgyalt időszakon belül a csaknem állandósuló háborús körülmények miatt a város védelmével kapcsolatos feladatok álltak az élen.

Az oszmán török hadsereg és közigazgatás általában nem tűrte el, hogy a meghódított fegyvert használjanak. Mégis a városon belüli közbiztonság fenntartása és a város megvédése a gyakori portyázó-rabló csapatoktól a mindenkori főbíró egyik legkényesebb feladata lett. A századfordulón tartós bizonytalanság alakult ki, és ekkor még a török hatalom a mezővárosok számára nem engedélyezte a szervezett fegyverviselést. Ezért a „hosszú háború” alatt török és tatár katonák felfogadásával igyekezett a város elhárítani a kisebb rablócsapatok dülását.³⁰⁵ Miként utaltunk rá, a tizenöt éves háború nyilvánvalóvá tette a török hatalom megroppanását. Sem ezekben az években, de még a békekötés után sem tudtak a hódoltság területén valódi közbiztonságot teremteni. Éppen ezért a falvak lakosai a veszélyek esetén a nagyobb településekre menekültek, és a mezővárosok maguk voltak kénytelenek gondoskodni biztonságukról. 1601-ben a Kecskemétre támadó tatárok fogságából 11 kecskeméti és 8 kőrösi polgárt sikerült – komoly váltságdíj fejében – kiszabadítaniuk, és számos értéküket visszaszerezniük.³⁰⁶ Korábban utaltunk már arra, hogy a századfordulón ismételten tatár öröket fogadtak fel a rablóhordák eltérítése érdekében.³⁰⁷ A következő évtizedekben újabb és újabb engedelményeket kapott a török hatóságtól sok város lakossága arra, hogy önmagát fegyverrel is megvédhesse.³⁰⁸

302 1564-ben Végh Mihály főbíró házánál a templom közös használatáról végső soron egy tanácsi statútum döntött. Az eddigi idézetek között több olyan található, amelyek a városi tanács rendeletalkotását bizonyítják.

303 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991., ill. 1996.

304 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 27.

305 HORNYIK János, 1861. II. 39–72.

306 HORNYIK János, 1861. II. 62.

307 HORNYIK János, 1861. II. 64–72.

308 A gyakorta változó török hivatalnokok nem voltak következetesek a fegyverviselés engedélyezésében. Bekir egri pasa 1617-ben rendelte a jász településeknek: „Akár török legyön, akár rác legyön, akár magyar legyön, akár miféle nemzet legyön, ha tolvajok lösznek, hogyha elevenen meg nem foghatjátok, tehát az miképpön megölhetitek, megöljétek”. Máskor pedig szigorúan tiltották a parasztok számára a fegyverviselést. HEGYI Klára, 1976. 145–150.

A hódoltság második szakaszában viszont egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a török hadsereg és közigazgatás már képtelen arra, hogy saját területein az elemi közbiztonságot fenntartsa. Annak érdekében, hogy a lakosság a termelőmunkáját folytatni tudja, a legszükségesebb áruforgalmat lebonyolíthassa, és a török haderővel szembeni szolgáltatásait teljesíthesse, az esetek jelentős részében saját magának kellett biztonságáról gondoskodnia. Ezért a hódító hatalom a hatvanas években már nemcsak esetenként hunyt szemet a fegyvert hordozó keresztényekkel szemben, hanem tudomásul vette az egyes kisebb régiók őrzését felvállaló parasztvármegyék megszervezését is.³⁰⁹ Kecskemét meghatározó részt vállalt a környéken létrehozott parasztvármegye működtetésében.³¹⁰

A török tisztek tudomásul vették, hogy a nemesi vármegye hallgatólagos jóváhagyásával, de gyakorta azt is, hogy annak támogatása nélkül már a század első felében sorra épüljenek ki a parasztvármegyék.³¹¹ Kecskemét közreműködésével 1663-ban a Fekete-halom nevű dombnál gyűltek össze a Duna menti falvak lakosai, hogy a különféle katonai és rablócsapatokkal szemben saját védelmükről és belső rendjükéről gondoskodjanak.³¹² A parasztvármegyék hatékonyságát az növelte, hogy a távolabbi szervezetekkel is együtt tudtak működni. 1681. június 11-én „Az Thuri vármegye némely marha hajtogató tolvajokat megfogva városunkban elvittek, kiknek első hadnadja volt Kun András, 2. Csato János, 3. Gyűítő János, Sőtő András, Dobos Benedek kik tevének ilyen fogadást, hogy ha azon tolvajoknak megfogatások miatt városunknak ha jó rendében valami nyavalya avagy kára kevetkezhethetnek, mindenkoron készek lesznek városunkat nyavalyából felszabadítani.” A kecskemétiak közül „Voltanak penig ki a mezőre azon Thuri vármegye-ház Csaba János, Thot György, a székbírák közül Nagy Pál, Denczi János.”³¹³

Ez a néhány epizód is jól érzékelteti, milyen teher hárult e tekintetben a mindenkori főbíróra, akinek érdemi katonai képzettsége nem volt, de csaknem napi kötelessége lett, hogy gondoskodjon a kóbor végváriak vezetőinek megszelídítéséről, és ha kellett, a kíméletlen tatár támadásokkal szemben török és tatár katonák felfogadásáról.³¹⁴ Visszatérő kötelezettsége volt, hogy az itt megjelent kuruc, török és német egységek, katonák számáról Budára és Szolnokra – olykor naponként – jelentést küldjön.³¹⁵ A város védelmét szolgáló árkok, sövények és kapuk ellenőrzése, illetve javítása még a század végén is

309 SCHWÁB Mária, 1939. 33–51. SZAKÁLY Ferenc, 1969.

310 HORNYIK János, 1861. II. 202–210.

311 A parasztvármegye létrejöttének és működésének több szakaszát lehet megkülönböztetni. Évtizedeken át érdemi feladatokat tudtak ellátni. Amikor a török kiűzése után a nemesi vármegyék kellő biztonságban uralták területüket, a parasztvármegyéket fokozatosan kiüresítették, és a 18. század első évtizedében megszűntették. SCHWÁB Mária, 1939. 33–51.; SZAKÁLY Ferenc, 1969. Ezen elmélyült munkák után itt csak az lehet célunk, hogy néhány helyi adattal érzékeltessük ennek a szervezetnek a térségben betöltött szerepét.

312 HORNYIK János, 1861. II. 447–192.

313 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 128.

314 HORNYIK János, 1861. II. 44–50. A későbbi évtizedekben is szükség volt hasonló védelemre. „Ali iszpaia kijöven az városra örkönni, hogy az Kurta Bogdány reánk akart jönni, adtunk neki magának tall. 6, az 28 tallerra való timonból. Ismét ajándék pénze is tall. 2...” – „Ali iszpaia mellett lévő négy jancsárnak tall. 12, mind az timon féle, ez summában tall. 22.” MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–130. – Később is egyik legnagyobb fenyegetést a tatárok jelentették a város számára. „A tatár szultán die 1-ma Martii bėjöven városunkba, fizettünk az adóbúl bitangságot, avagy sarcoltatást tall. 280, den. 80.” MNL BKML IV. 1508. c. 1683. 202. Néhány héttel később egy még nagyobb horda végigrabolta a várost, és sok foglyot vitt magával.

315 1677 augusztusától 1678 márciusáig szinte hetenként jelentek meg különféle kóbor katonai és félkatonai egységek a városban. MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 267–271, ill. 275.

visszatérő gondja maradt. Az ígás ingyenmunka nyilvántartásakor a „Töviseket hozott Nyírből”³¹⁶ megfogalmazás a robotlajstromokban gyakran fellelhető. A város árkeinak állapotáról a későbbi időpontból is vannak további adataink.³¹⁷ Ezt a békés években sem hanyagolhatták el büntetlenül. 1700. május 6-án a főbíró előterjesztése alapján ismét napirendre tűzték a város biztonságát.³¹⁸

A város folyamatos védelme és fegyveres őreinek szervezése, fenntartása évtizedeken át összetett feladat volt. Ennek feltárása külön kutatást igényel, így itt csak néhány epizód kiemelésével nyílik lehetőség e szervezet létének igazolására. Az alkalmi védők mellett szükségessé vált saját fegyveresek felfogadása is. Az erre vonatkozó adatok is csak elszórtan találhatók a különféle nyilvántartásokban. 1667-ben „Szabó György, Farkas Balázs hadnagyságokért adtunk Batik Péternek tall. 20.”³¹⁹ A későbbi években szinte valóságos szervezetet képeztek. 1675-ben „Bíró János uram főbíróságában az garabontoknak [drabantoknak] pénzéről, búzáról...” maradt egy feljegyzés.³²⁰ Itt azt rögzítették, hogy nyolc személynek 5 tallért és 5 fertály búzát adtak. Ez már erősen hasonlított a különféle alkalmazottak konvenciójához. Két évvel később egy újabb feljegyzés tanúskodik a folyamat tartósságáról: „Bíró György uram főbíróságában való lajstrom a város vitézeinek az mit adtunk.” Ekkor hat fegyveresnek adtak egy negyedtől öt fertályig terjedő mennyiségben búzát. Ugyancsak ebben az évben a „Város fegyveres vitéz őrzőinek nevek” című lista tíz személyt sorol fel.³²¹ A következő évben „Az város fegyveres vitézeinek nevek” nyolc személy szolgálatát rögzíti.³²² Az kétségtelen, hogy a hatvanas években már kiépült fegyveres szervezet óvta a város biztonságát a kisebb rablócsapatokkal szemben.³²³ 1679-ben „Deák Pál főbíróságában az város 9 fegyveres, erős bajnívó hópénzekrül” maradtak adatok. „Hadnagy Hoszu Péternek tall. 5. Pandur Andrásnak tall. 5. Kis Csizmadiának tall. 5. Kis Gyurkának tall. 5. Szunyogh Máténak tall. 5. Sánta Jánosnak tall. 5. Pandur Istóknak tall. 5. Paripa Andrásnak tall. 5. Tolvaj Jánosnak tall. 5.”³²⁴ Több egyértelmű utalás történik a kiadások feljegyzése során részben lőfegyverekre, részben pedig lőpor beszerzésére. Egy 1680-ból maradt, kissé maliciózus hangvételű feljegyzés érzékelteti, hogy e fegyveresek felkészültségével, hadra foghatóságával kapcsolatosan a főbírónak lehettek gondjai: „Az városházhoz fogadott darabontoknak bérök, avagy haramiáknak és kecze-fiaknak...”³²⁵ Az viszont

316 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1670–1671. 79–99.

317 1662-ben „Pataj András bíróságában megcsónkítván Harkay Palkót álnok korcsmáról való bor italjáért az árokarparton, fizetett az úrnak tall. 20, az szubasáknak tall. 2”. MNL BKML IV. 1508. c. 228–230.

318 NOVÁK László, 1989. 34.

319 MNL BKML IV. 1510. i. 1668/1669. 47–61.

320 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1675. 245–246.

321 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1677. 215, ill. 268.

322 MNL BKML IV. 1508. c. 1677/1678. 221. Ez év robotlajstromának 115. oldalán rögzítették: „Paripa András Város fegyveres vitéze megholt.”

323 E téma feldolgozása még nem történt meg, ezért csak néhány, minden kétséget kizáró adatot idézünk: 1667-ben említik Szabó György és Farkas Balázs hadnagyok nevét. MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 47–61. 1677-ben: „A mi hadnagyunk Szücs István és Gellért Bálint... etc.” MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 42–45. A következő évben. „Ezen város tizedöseinek hadnagyi Demeter Márton, Herczeg István, Nagy Gergely obiit, Bese Márton.” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 283–284.

324 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 282. Az előző évben a „Város fegyveres vitéz őreinek nevek: Marcus István, Malniczi Jakab, Tolvaj János, Pető János, Babuk Gyurka, Kis Gyurka, Fazekas János, Totth Jakab, Totth András, Bodi István.” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1677. 263.

325 Három személyt említenek, kiknek 4 tallért és két-két fertály búzát adtak. MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 150.

kétségtelen, hogy ezek harcképességének növeléséről, szinten tartásáról szervezett formában nem gondoskodtak. Toborzásuk esetleges lehetett, működésük, feladatkörük nem volt igazán szabályozva.

Miként láttuk, a mezővárost árokkal és sövényvel védték. A török kiverése után már feleslegesnek érzett árkot arra használtak, hogy a városban felhalmozódott trágyát oda hordatták.³²⁶ Néhány évvel később viszont vissza kellett térni a korábbi szokásokhoz: „az rossz zavaros idő miatt és külömb-külobm féle hírek miatt kerültük be az várost 3-szor.” Vitathatatlan, hogy a régi szokásokat, sok évtizedes és jól bevált gyakorlatot, szervezeti formákat elevenítették fel 1703 nyarán, amikor a hadak járása ismét reális veszélyként jelentkezett: „az Városnak külső árkat – (az sok orzások, lopások, s más gonoszságoknak eltávoztatására, sőt az sok rossz hírekre nézve magunk oltalmára) kiki maga Tizedgyére rendelt részt megtisztítsa, ássa.”³²⁷

A város belső rendjének biztosítása régtől fogva szerteágazó feladat volt. Erre a kisbírák és a tizedesek munkájának felvázolásakor tértünk ki.

A céhek életének elsődleges szervezője és ellenőrzője ugyancsak a tanács volt, bár kétségtelen, hogy a 16. században meg kellett szerezni a céhlevelek érvényességéhez a török hatóság engedélyét is, de ez legtöbbször csak pénz kérdése volt.³²⁸

A század utolsó éveiben újabb feladat szakadt a mezőváros nyakába: a postaszolgálat. A tapasztalt városatyák sejtették, hogy ez a kétségtelen előnyök mellett igen komoly újabb anyagi terhet jelent a közösség számára. Éppen ezért népgyűlésen vitatták meg – 1697. január 20. – a tehervállalás körülményeit, és itt döntöttek ennek elosztásáról. Az év során részben a szolgáltatás megszervezéséről, részben ennek költségeiről és bevételeiről a másodbíró részletes feljegyzést készített.³²⁹

Bármilyen kezdetleges formában is, de már ekkor beszélhetünk kommunális feladatokról. Katonai épületek a városban csak a 18. század derekán készültek. A templom mellett a legjelentősebb középület a városháza volt. Ennek formálódásáról már korábban szóltunk.

Ma már magyarázatra szorul, hogy a kommunális építkezés keretében említjük a gabonavermek kialakítását, de akkor ez a feladat általános és igen jelentős volt. A török elleni háborúk idején tucatjával készítették ezeket a város központjában és magánházaknál egyaránt.³³⁰ Használati értékét jelzi, hogy 1677-ben egy ház eladása után a telken lévő hat verem miatt per kerekedett, mivel a régi tulajdonos továbbra is bérbe adta azokat.³³¹

Ugyancsak a város gondoskodott a kocsmá és a mészárszék épületéről, amelyek számottevő bevételt eredményeztek a város közössége számára. A kocsmá mellett külön is említik a város pincéit, amelyekben nemcsak tetemes mennyiségű bort tároltak, hanem ugyanitt történt a bor árusítása is.

326 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 170. A Rákóczi-szabadságharc idején ezeket ismét felújították és megerősítették.

327 HORNYIK János, 1866. IV. 16–17.

328 SZABÓ László, 1933.

329 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 47–48.; MNL BKML IV. 1510. a. 1697. 1–3. ill. 56–58.

330 MNL BKML IV. 1508. c. 1689. 228–29.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 145–146.

331 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 155.; MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 2., ill. 66.

A tanács figyelemmel kísérte a városon belüli magánjellegű építkezéseket, és már ezekben az évtizedekben statútumokkal szabályozta azokat. Minden bizonnyal régi gyakorlat megerősítését jelenti az 1678-ban készült, több más feladatot is rögzítő emlékeztető: „Bíró Uram nélkül Épületeknek el kezdésérül.”³³² Az engedély nélküli építkezést a tizedeseknek jelenteni kellett, és azt megtorolták.

Tűzrendészetről érthetően ekkor még nem beszélhetünk. Csak az elég gyakorta jelentkező tűzjárok mérséklésében tudtak valami keveset tenni a város vezetői.

A tanács alighanem legszélesebb körű tevékenységét a város gazdasági életének szervezése és irányítása jelentette. Ez annyira sokrétű volt, hogy egy külön feldolgozásban ismertetjük.³³³

Az adószedő bíró lajstromaiban tucatnyi cseléd bérét rögzítették rendszeresen. Aligha kétséges, hogy a leggazdagabb kecskeméti polgárok sem alkalmaztak több bér munkást. Túlzás nélkül állítható, hogy egy kisebb főúr gazdaságával vetekedett ez a szervezet. 1662-től vannak feljegyzéseink a különféle konvenciókról. Ezek szerint két mézáróst, legalább két csaplárt, egy szakácsnőt vagy szakácsot, egy konyhalányt, egy pálinkafőzőt, egy háziszolgát, több lovászt vagy bérest, csikóst, nyájjuhászt, elletőjuhászt, fejőjuhászt, kospásztort, isztrongahajtót, kanászt és kecskepásztort tartottak.³³⁴

A városban évtizedeken át rendkívül sokféle pénz forgott közkezen. Ezek értékét nagyjából a nemesfém tartalmuk, részben pedig a kereslet és a kínálat szabta meg. Néhány esetben a tanács arra kényszerült, hogy a kialakult bizonytalanságban a városban forgalomban levő pénzek értékét meghatározza, mivel az adók beszedése során következetesen kellett eljárniuk.³³⁵

Utaltunk már arra, hogy a hódoltság első szakaszában a török defterdárók szabták ki az egyes településekre és családokra vagyonuk alapján az adók összegét. Tekintettel arra, hogy a magyar államnak, a magyar földesuraknak és a váci püspöknek ekkor is ki kellett fizetni a sok évtized óta járó összegeket, a helyi közigazgatás ekkor sem mentesült teljesen az adók beszedésének terhével. A hászvárosi jog megszerzésétől, illetve a hódoltság második felétől pedig a török hatóságnak járó különféle szolgáltatásokról is a főbíróknak és a tanácsnak kellett gondoskodnia. Az adók összegét a felmerülő követelmények ismeretében a tanács határozta meg. A sok közül erre is csupán egyetlen esetet emelünk ki: 1672-ben rövid időn belül kétszer is döntött a tanács a marhaszám utáni adó összege, mértéke felől. Július 12-én úgy határoztak, hogy minden vadszám után 15 dénár fizetésére kötelezik a gazdákat. A jelentős számú jószággal rendelkező esküdtek javaslatára július 17-én módosították korábbi döntésüket: „Egyező akaratból és lélek szerént való voxolásból mi, alább megírandó eskett személyek tettünk ilyen végzést, hogy mai napságtól fogvást az vadszám 10 pénzben [dénárban] álljon meg.”³³⁶

Az adók mértéke folyamatosan változott, az esetek többségében emelkedett. Ennek beszedése – egy-két évtizedtől eltekintve – azért nem jelentett katasztrófát, mivel nemcsak a lakosság létszáma, hanem termelőképessége is csaknem folyamatosan bővült. Az igazi gondot egyrészt a királyi hatalom kereskedelemmel kapcsolatos monopóliumainak

332 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 123.

333 L. *A magisztrátus gazdálkodása a 17. században c. részt!*

334 Természetesen évenként voltak kisebb eltérések a bérmunkások alkalmazásában. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 334–343.

335 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146.

336 MNL BKML IV. 1508. c. 1671. 209.

létrehozása, másrészt pedig a romló közbiztonság jelentette. Az egyes családokra eső szolgáltatások és az adók összegét időről időre maga a tanács határozta meg a hatóságok, vagy a hadsereg követeléseinek megfelelően. Mi sem bizonyítja jobban, hogy a mezővárosok tanácsai vethették ki a különféle adókat, mint az a tény, hogy ezen a vidéken több mint egy évszázadon át létezett egy egészen sajátos adónem, amely alapján szedték be a szükséges összegek jelentős részét. A vadszám, más néven marhaszám után fizetett adó összege részben a település jószágállománya alapján, részben pedig a kivetett adóterhek nagyságának megfelelően alakult.³³⁷ A váratlan török követeléseknek megfelelően esetenként és év közben a lakosságtól szedték be a vajpénzt, a fapénzt stb.³³⁸

Az adók beszedésének nyilvántartását az adószedő bíró végezte, de – miként ezt korábban bemutattuk – azok közvetlen behajtása részben a kisbírók, részben a tizedesek feladata volt. A hivatali év letelte után az adószedő bíró együtt számolt el a főbíróval.³³⁹

Fontos feladatot rótt a tanácsi szervezetre a különféle dézsmák természetben történő beszedése, nyilvántartása és ennek őrzése. A gabonatedet többnyire az adószedő bíró nyilvántartásaiban található. A báránydezsma beszedése az esetek többségében ugyancsak az adószedő feladata lehetett. A bordézsmáról és annak értékesítéséről főként a főbírói számadásokból értesülünk. A vaj, a tojás, a zsákok beszedéséről a vásárbíró számadásai tájékoztatnak. A mézárszék forgalmáról, kiadásairól és bevételeiről a székbírák vezettek részletes nyilvántartást. Az ingyenmunka teljesítését a kisbírák rögzítették. A tanács különféle kiadásairól – jellegüknek megfelelően – szinte minden nyilvántartásban találunk hosszabb-rövidebb lajstromot.

Gyámügyek régtől fogva fellelhetők a tanácsi döntések között. E téren a magyar királyság területén lévő törvények maradéktalanul érvényesültek. Még érdemi szociális gondoskodásról is szólhatunk. Bár a szegényekkel, a koldusokkal elsődlegesen az egyházak és híveik törődtek, de a tanács is bizonyos keretek között támogatta őket. „Húsvét napján koldusoknak osztottunk d. 90, deákoknak d. 120.” „Egy szegény koldusnak lábravalót csináltattam d. 36.”³⁴⁰ „Egy szegény árva deák meghalálózván, adtunk temetésére d. 40.”³⁴¹ Sokat elárul a korról a következő eset. A tanács 1700. június 20-án döntött: „...az kaszásoknak bére legien egi hetig 4 Mgr [máriásgaras] és koldus által ma kiáltassék meg.”³⁴²

Egészségügyről ezekben a századokban még átvitt értelemben is nehéz szólni. De tudjuk, hogy még Európa legfejlettebb részein is gyerekcipőben járt az orvostudomány és az orvosi szolgáltatás. Ekkor csak a főurak és a jelentősebb királyi városok alkalmaztak – mérsékelt természettudományos ismeretek birtokában lévő – orvosokat. Szervező- és irányítómunka csak nagyon szűk körben létezett. A népi gyógyászat,

337 A vadszám, más szóval marhaszám a szarvasmarhák, lovak, juhok, a malmok és a készpénzben felhalmozott vagyon után kivetett adó volt.

338 „Item vitt el ökegyelme 13 aranyat, hejánosokat, tall. 6 rosszakat, ezeket László deák hozta volt meg az vajpénzből s egy rossz ötven pénzest, megjött ez is.” „Az fa pénzből adott ökegyelme az nazur fájára tall. 100, az mint nálunk jár f. 160.” MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–123. Évenként sok-sok hasonló feljegyzés található. Írott emlékeink ezen a területen a legbőségesebbek. Sajnálatosan ennek a nagyon összetett és rendkívül fontos területnek a feldolgozására még senki sem vállalkozott.

339 Ez 1662-től folyamatosan végig követhető: pl. MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 4–5.

340 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 201–208. IV. 1510. i. 1687. 20–31.

341 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–163.

342 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 192.

a borbélyok és a bábák próbálták a bajbajutottakon segíteni.³⁴³ Tudományosan felkészült szakemberek a mezővárosokban csak a következő évszázadban telepedtek meg. Szakosodott, önálló mesterségüket űző bábák viszont már voltak: 1658 januárjában név szerint sorolnak fel öt bábát, akiknek szakvéleményét egy bűnyügyben kérte ki a tanács.³⁴⁴

Az állatok egészségére a pásztorok vigyáztak.³⁴⁵ A hadsereg keretében viszont működtek már a 17. században szakképzettnek mondható emberek. 1696-ban a „váras lovának megbomlásáért” „Egy ceglédi embernek, hogy az orvos Pernyei Györgynek eszközét Birinyből aláhozta, adtam gros. 4.”³⁴⁶

A tanács közegészségüggyel kapcsolatos tevékenysége ebben a században jórészt a járványok áldozatainak temetése volt. Ezek megelőzésére csak tétova lépéseket tettek még a század végén is. Az 1697-ben hozott városi statútumhoz nem kell magyarázatokat fűzni: „az Ganéjt ne merészellye senki le hányatni az Várasban, hanem minden ember két s két for[int] bírság alatt az árokra vagy homokra ki vitesse, ugy szintén az dögöt, akar kutya, macska és egyéb legyen az várasból ki vitesse.”³⁴⁷

Távolról sem állítható, hogy a mezőváros szellemi-kulturális élete ezekben a keserves évtizedekben – amikor a családok fizikai léte, a közösség megmaradása visszatérő gond volt – virágkorát élte. Annak, aki alaposabban ismeri e kor hétköznapijait, azok visszatérő keserveit, az az igazán meglepő, hogy egyáltalán beszélhetünk szellemi, kulturális igényről és tevékenységről.³⁴⁸ A mindenkori tanács becsületére válik, hogy lehetőségeitől függően gyámolította mind a két felekezet iskoláját, tanulóit. A katolikus plébánia mellett már a középkorban működött iskola, amelyet a város lakóinak adójából tartottak fenn. Az 1559. évi defterekben az egyik legnépesebb az Oskola utca volt.³⁴⁹ Tehát jelentős, mindenki által régtől fogva jól ismert tájékozódási pont lehetett az intézmény és annak épülete. 1678-ban, amikor a ferencesek templomával együtt leégett az épület, Deák Pál főbíró írt a közeli és távolabbi rendházaknak annak érdekében, hogy segítsék a ferences „residentiát, iskolát a magok alamisnájokból” ismét felépíteni.³⁵⁰

A protestáns egyházak pedig közismerten nagy gondot fordítottak iskoláik fenntartására. Működésükre az első hiteles adat 1600-ból való.³⁵¹ Kisebb-nagyobb támogatásban ők is csaknem rendszeresen részesültek.³⁵² A nevezetesebb ünnepek előtt mindkét iskola tanulói megkapták a tanácstól ajándékaikat. Karácsony első napján „Az ortodoxa és reformata ecclesia beli öreg deákoknak és a pápista deák gyermekeknek adtunk tall. 1.” Vízkeresztkor „Item az egész kántáló seregnek számára adtunk den 24.”

343 LÓRÁND Klára, 1982. 411–436.

344 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 58. és uő, 2002/d.

345 RUSVAY Kálmán, 1982. 511–576.

346 MNL BKML IV. 1510. i. 1696. 21–36. Érdemes utalni arra, hogy még száz évvel később a humán orvosok számára is kötelező volt az állategészségügy elemeinek megismerése. A kétféle felkészültség csak később határolódott el egymástól. Így nem lehetetlen, hogy a szóban forgó személy valóban orvos volt.

347 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 170.

348 A forrásközlés áttekintése bárkit meggyőzhet az állítás valóságáról.

349 KÁLDY-NAGY Gyula, 1977. 176–177.

350 MNL BKML IV. 1528. A római katolikus egyház gondnokának számadásai.

351 HORNYIK János, 1861. II. 74–76.

352 A sok közül néhány példa: „Karácsony napkor az két oskolabeli deákoknak f. 2.” MNL BKML IV. 1510. i. 1668/169. 78–85.; „Húsvétkor két oskolabeli deákoknak adtunk timont.” MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 110–111.; „Pünkösdkor két oskolabeli deákoknak adtunk 12 adtunk f. 2.” MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 11–13. – A mezővárosi kultúrát részletesebben a kötet egyik önálló feldolgozása ismerteti.

Pünkösdkor: „Az reformata schola beli gyermekeknek adtunk den 24, az pápista deák gyermekeknek aszerint den. 24. Item a reformata scholabeli öregdeákoknak den 36. Mendicansoknak adtunk den 12.”³⁵³ A városban működő iskolák a kornak megfelelően a templomok előszobái voltak ugyan, de kétségtelen, hogy viszonylag széles körű műveltséggel engedték útnak tanulóikat. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy a másfél évszázad során a kisbírók, székbírák és tizedesek százai voltak képesek a szükséges nyilvántartásokat vezetni, hanem az is, hogy olyan jegyzők, főbírók és esküdtek kerültek sorra a város élére, szolgálatába, akik nemcsak a főurak tisztartóival, a budai defterdárral és kádival szemben tudták védeni a város érdekeit, hanem követeik Bécsben és Isztambulban, Thökölynél, a kuruc fejedelemnél és az ország nádoránál is, sok esetben, eredményesen teljesítették a rájuk bízott kényes feladatokat.³⁵⁴

Az alapvetően agrárjellegű városban mindössze néhány lelkész és iskolamester képviselte az értelmiséget. Éppen ezért egy számottevő, alkotó szellemi műhely nem alakulhatott ki. Nem véletlen, hogy a helyi irodalomtörténet hosszú időn át csupán egyetlen költői próbálkozásról tudott.³⁵⁵ Az irodalmi műveltség tényleges szintjéről viszont lényegesen többet sejtet a közelmúltban megjelent forrásközlésben fellelhető több mint kétszáz vers, zsoltártöredék és különféle idézet.³⁵⁶ Ezek között több olyan munkát találunk, amelyek minden bizonnyal helybeli személyek alkotásai.

Ezekben a nyomorúságos évtizedekben nem lehetett igazán komoly mecénás a tanács. Arra viszont mindig kínosan ügyeltek, hogy a két egyháznak, papjainak és tanulóinak egyformán adjanak.³⁵⁷

Idéztük már, hogy a kezdeti viszályok után, 1564-ben Kecskeméten a kőtemplom használatáról a tanács belül a katolikus és lutheránus „esküdt bírák és polgárok” döntöttek, „mind város képében”, „Végh Mihály feőbíró házánál”.³⁵⁸ A 16. században megalapozott vallási türelem fenntartása érdekében a tanács tett legtöbbet. A hódoltság alatt rendszeresen segítette mind a két egyházat anyagilag: pl. 1681-ben „Ezen pénzből a két ecclesiára adott bíró uram tall. 180.” A következő évben „A két ecclesiának adtunk 100 tallért.”, illetve „Az két ecclesia szükségére az becsületes tanács engedelmeiből adtunk aranyat 200.”³⁵⁹ Ezekben az évszázadokban alapozták meg tehát azt a szellemiséget, amely Kecskemétet a türelem városává tette.

353 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 1677. 66–76., ill. IV. 1510. i. 1677. 42–61.

354 „Törökül tudó Kovács Istvánnak adtam kocsit fogadván N[á]ndor]feirvartúl fogvást esztrengapénzből tall...”. MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 172.

355 OROSZ László, 2006. 267–300.

356 Ezeket 1645-től a legkülönbélebb nyilvántartások lapjain rögzítette sok-sok, különféle műveltségi szinten lévő személy.

357 Még az apró ajándékok esetében is vigyáztak az egyenlő elosztásra: „A tisztelendő lelkipásztoroknak két részre citromot tall. nro. egy, polt. 8.” MNL BKML IV. 1510. i. 1692. 65–66.

358 HORNYIK János, 1861. II. 225

359 MNL BKML IV. 1510. i. 1681. 4–8. ill. 1682. 39–46.; IV. 1508. c. 1680. 239. Utóbbi feljegyzés keltezetlen, a közvetlen alatta lévő bejegyzés dátuma: 1682. november 9. – Az egyházak ilyen jelentős támogatását az tette indokoltta, hogy 1678-ban leégett mindkét templomuk, iskolájuk, és a helyreállításához, illetve a református templom építéséhez nyújtott segítséget a város.

A MAGISZTRÁTUS GAZDÁLKODÁSA A 17. SZÁZADBAN

I. Történelmi háttér

Bár a városok gazdálkodásának fontossága a hatóságok számára már a 18. században nyilvánvalóvá vált, nálunk a történettudományon belül ennek a területnek érdemi vizsgálata csak a múlt század második felében indult el.¹ A hódoltságba került mezővárosok történelmében belül a városgazdálkodás átfogó kutatására és bemutatására pedig eddig még nem került sor.² Számos mezővárosi monográfián belül a tanács gazdálkodásának részletes bemutatása és elemzése helyett csak néhány tisztségviselő feladatkörének említésével, ismertetésével, a különféle regálék megszerzésének folyamatával, legjobb esetben az eredmény rögzítésével és a megszerzett jogok gyakorlásának illusztrálásával találkozunk. Pedig jól tudjuk, hogy már a középkor végén az oppidumok egyik meghatározó kiváltsága az volt, hogy lakosai a közösség különféle terheit együttesen róhatták le, a szolgáltatások biztosítása pedig a magisztrátusok feladata lett.³ A hódoltság idején a szultáni adózás alá került városok jelentős hányada gyakorlatilag megtartotta korábban szerzett jogait, és maguk gondoskodtak arról, hogy a török és a magyar hatóság, a nemesi vármegye, valamint a magánföldsurak pénzbeli és egyéb járandóságait megkapják. Természetesen mindezeket felül fel kellett vállalniuk a különféle sarcolások és rendkívüli követelések kifizetését, és ezen összegeknek a lakosságtól történő beszedését. A szerteágazó és súlyos terhek fedezetének előteremtése és a kifizetések időben történő teljesítése az egyes magisztrátusoktól rendkívül körültekintő és hatékony gazdálkodást, átlagon felüli rátermettséget, a különféle nyilvántartások következetes és hiteles vezetését, valamint a kellő szakmai személyzet kiválasztását és alkalmazását követelte meg. Tehát már a 16–17. században folyamatosan ki kellett építeni, és a legmostohább körülmények között is működtetni kellett egy jelentős számú hivatali apparátust, szervezni, irányítani és ellenőrizni kellett a mezőváros sokirányú gazdálkodását.

1 KÁLLAY István, 1972. 7. – A középkori városokra vonatkozó feldolgozások érthetően itt nem jöhetnek számításba.

2 Majlát Jolán Nagykorós monográfiájában körültekintően ismerteti a „városi háztatást”, de a kiadások és a bevételek feleségeit, azok mértékét, pénzben kifejezhető nagyságát, a tanács gazdálkodásának fontosabb ágait és az ezekben történt változások *folyamatát* nem dokumentálja. MAJLÁT Jolán, 1943. 105–133.

3 A középkori városok gazdálkodását és működését Bácskai Vera, Fügedi Erik, Kubinyi András és Szücs Jenő munkái alapján ismerhetjük meg. (L. az irodalomjegyzéket!)

Különösebben nem kell bizonygatni, hogy ezekben az évszázadokban a közigazgatás merőben más feladatokat látott el, mint napjainkban, és szervezettsége sem a legmagasabb, sem a legalacsonyabb szinten nem vethető össze a mai, de még a kora polgári korban kialakult gyakorlattal sem. Ráadásul a hódoltság alatt, gyakran a legalapvetőbb köz- és jogbiztonság hiányában, a tanácsok szinte mindennap váratlan feladatokkal és szokatlan kiadásokkal szembesültek. A különféle nemzetiségű katonák sorozatos önkényeskedései gyakran reménytelenné tettek szinte minden ellenállást, ezért a tanácsok az esetek többségében követeléseiket kénytelenek voltak teljesíteni, majd azon gondolkodtak, miként tudják az újabb és újabb kiadásokhoz szükséges pénzt a lakosságtól behajtani.

Tekintettel arra, hogy a kiadással kapcsolatos kényszerek határozták meg évszázadokon át azt, hogy a magisztrátus mekkora összeget hajtson be az adózásra foghatóktól, éppen ezért elemzésünk során célszerű előbb a mezőváros tényleges kiadásait számba venni. Mivel pedig a magyarországi hódoltság az oszmán birodalom része volt, érthetően a török hatóságokkal szembeni kötelezettségeket és egyéb kiadásokat kell legelőször feltárnunk.

A hódoltság első szakaszának török adóztatásáról a ránk maradt, és immár magyarul is hozzáférhető török adókönyvek, defterek alapján az utóbbi fél évszázadban a magyar történettudomány, ha nem is teljes, de viszonylag pontos képet alkotott.⁴ Tekintettel arra, hogy nincsenek olyan forrásaink, amelyek lehetővé tennék, hogy ezeket érdemben bővíteni tudjuk, figyelmünket a ma még elhanyagoltabb 17. századra összpontosítjuk.

Sajnálatosan a hódoltság második szakaszáról a 16. századihoz hasonló, török nyelvű források nem állnak rendelkezésünkre. Ezért ezekről az évtizedekről készült feltárásokon belül sokkal több a bizonytalanság. Nem készültek sem az egyes kisebb tájegységekről, sem pedig egy-egy mezővárosról olyan feltárások, amelyek részleteiben bemutatták vagy feltárták volna, hogy a 17. században miként változott, a közösség számára milyen terhet jelentett a török és a magyar állam, a nemesi vármegye, az egyház és a magánföldesurak számára adott pénzbeli, természetbeni és munkajáradék. Éppen ezért nincs igazi összehasonlítási alapunk, amely révén összevethetnénk a hódoltságban lévő különféle tájegységek, falvak és mezővárosok terheit, és nem tudjuk arányítani a másik két országrészben élő, adózó társadalmi csoportokéval sem.

A hódoltság területéről a legmegbízhatóbb, legalább néhány évtizedet átfogó nyilvántartások Kecskemét és Nagykőrös levéltáraiban maradtak meg. Mindkét mezőváros monográfiái, a velük kapcsolatos tanulmányok, forrásközlések ezekre a viszonylag gazdag forrásokra épültek.⁵ De mivel ezek megírását nem előzték meg széles körű tematikus feltárások, elemzések, ezek csak érinteni, legjobb esetben felvázolni tudták ezeket

4 Kecskemétről és környékéről KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. nyújt adatsorokat. – A 16. századi török adóztatást HEGYI Klára, 1976. és 2001., illetve KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. alapján tekinthetjük bővebben át.

5 HORNYIK János, 1861. II. és 1862. III.; GALGÓCZI Károly, 1896.; MAJLÁT Jolán, 1943., illetve NOVÁK László, 1994.

a nagyon fontos területeket. Ugyanezt mondhatjuk el Kecskemét újabb monográfiájáról, amely a város életének, fejlődésének e rendkívül fontos korszakáról valójában csak egy nagyon rövid és vázlatos képet nyújt.⁶

Az ún. tizenöt éves háború alatt kaotikus állapotok jöttek létre a Duna–Tisza közén, és a megújuló tatár támadások a nagyobb mezővárosok lakosságát is nem egy alkalommal menekülésre kényszerítették. Ennek lezárulása után gyökeresen megváltozott a török hadsereg helyzete és a török közigazgatás lehetősége. Az újabb hódítások elmaradása miatt, és a birodalmon belül kibontakozódó válság hatására a török kincstár kénytelen volt körültekintőbben bánni gazdasági erőforrásaival. A békésebb évtizedekben a töröknek fizetett adók ismét kiszámíthatóbbak, évekre meghatározott összegűek lettek,⁷ és ezek szigorú behajtása révén a török kincstár racionálisabban gazdálkodhatott.

A történeti feldolgozások ismételten azt emelik ki, hogy a mezővárosi tanácsok számára a törököknek fizetett adók, terhek, a nekik nyújtott szolgáltatások voltak a legsúlyosabbak. Mégis igen fontos volt, hogy évtizedeken át tervezhetőbbé vált a követelt pénzösszegek összegyűjtése. Nagykőrösön 1626-tól áll rendelkezésünkre jelentős számú korabeli számadás- és jegyzőkönyv. Kecskemét levéltára a II. világháború végén súlyos károkat szenvedett, és nyilvántartásai szinte csak 1662-től maradtak meg. Azonban még ezek birtokában is rendkívüli nehézséget jelent tárgyilagosan – számszakilag pontosan pedig szinte lehetetlen – számba venni a mezőváros terheinek alakulását. Ennek oka részben a korabeli nyilvántartások jellegéből fakad. Az ezek vezetésére kötelezett tisztviselők olykor párhuzamosan is rögzítették a különféle kiadásokat és bevételeket. Újabb gond, hogy a bevételekről – a korabeli szokásnak megfelelően – a gazdasági évek végén nem készült összegzés. Még az évenként ismétlődő adókat, földesúri szolgáltatásokat és ajándékokat sem csoportosították, a kifizetéseket pedig eltérő helyeken és eltérő módon rögzítették. A főbírói számadások Kecskeméten csak 1668-tól állnak rendelkezésünkre, bár 1633-tól a kötés során az egykori nyilvántartásokból kimaradt számottevő töredék gyűlt össze. Még a legteljesebbnek tűnő – az adószedő bíró hivatalából kikerülő – lajstromok is sok esetben jól kimutathatóan hézagosak. A székbírói és a vásárbírói számadások pedig a legtöbb évből hiányoznak.⁸ A főbíró és a többi tisztségviselő a hivatali év végén nem az egész gazdasági év pénzforgalmáról adott számot, hanem csak az éppen a kezelésükben lévő készpénzzel számoltak el. Ezeken a hivatali ceremóniákon belül a város adósságainak mértéke és a különféle készletek nagysága, a város vagyona nem került szóba.⁹ Forrásaink ezen sajátosságai érthetően rendkívül megnehezítik, gyakran egyenesen lehetetlenné teszik a pontos évenkénti összegzéseket. Arra azonban feltétlenül alkalmasak, hogy hosszadalmas munkával a valóságnak megfelelő, vagy legalábbis

6 BÁRTH János (szerk.), 2002. A „vázlat” lényegében Hornyik munkájának a kivonata. – A város 16. századi állapotáról – (MÉSZÁROS László, 1979.) készített alapos elemzést, de ebben a város gazdálkodásának bemutatását nem tűzte ki célul.

7 A század keserves első éveinek terheiről HORNYIK János, 1861. II. 78–89. oldalakon találunk adatokat. – Nemcsak Pest megye területére vonatkozóan nyújt széleskörű tájékoztatást: HEGYI Klára, 2001.

8 A főbírói számadások 1640–1707 közötti évekből maradt töredékeit a fondjegyzékek külön állagként tartják nyilván. Elképzelhető, hogy a többi számadáskönyv egyik-másik évből származó anyaga sem teljes. Az egykor különálló ivatek kötésére olykor csak évekkel később került sor, ezért az egyes évek anyagán belül keveredés több esetben tetten érhető.

9 A székbírák pl. nem jelentették, hány vágóállat van birtokukban, a kocsmárosok sem rögzítették Szent György napkor, hogy mekkora a készletük.

ahhoz nagyon közelálló képet tudjunk alkotni a korabeli közigazgatásról és a mezőváros gazdálkodásáról. A sokszor kaotikus közállapotok ellenére néhány esetben lehetőség nyílik arra, hogy ne csak egyes évek gazdálkodását vázoljuk fel, hanem a több évtizedet átfogó folyamatokat is érzékeltessük. Az így kialakult összkép lényegesen pontosabb és differenciáltabb, mint amit a korábbi feldolgozások nyújtanak.

A törököknek történő szolgáltatások feldolgozását rendkívüli módon megnehezíti, hogy a török állam és a különféle tisztviselők, katonák az évenként megszabott szolgáltatásokkal, juttatásokkal nem elégedtek meg, hanem – a ma már szinte elképzelhetetlen korrupció és önkényeskedés miatt – még a békés esztendőkből is kivétel nélkül a tényleges kötelezettségeknél sokkal nagyobb terhet róttak a falvakra és a mezővárosokra. A háborúk során pedig csaknem követhetetlen az irreális követelések kiszabása és azok behajtása. A szertelen kivetések egy részét a katonák vagy tisztviselők korrumpálásával a mezővárosok és falvak tisztségviselői nem ritkán mérsékelni tudták. A teljesítések, kifizetések során pedig a nagy költségek árán váltott „cédulák” nem az átadott összegeket, mennyiségeket rögzítették, hanem csak a – nem ritkán módosult – követelés egészének vagy egy részének a teljesülését igazolták. Ezek az okok eredményezték azt, hogy bár Hornyik János még használhatta a közben eltűnt jegyzőkönyveket, nyilvántartásokat és leveleket, igazán ő sem vállalkozott annak feltárására, mekkora pénzbeli terhet, milyen mértékű termény- és munkaszolgáltatást követelt meg a hódító hatalom uralmának második felében. Csak arra vállalkozott, hogy sorra vegye a követelések fajtáit és néhány szemléletes részlet idézésével illusztrálja részben a terhek mértékét, részben pedig a csaknem kaotikus állapotokat.¹⁰

Ez a feldolgozás – a felvázolt nehézségek ellenére – azt a célt tűzi ki, hogy bemutassa a mezővárosi magisztrátus 17. századi kiadásainak és bevételeinek alakulását. Érthetően nem vállalkozhat arra, hogy maradéktalanul feltárja mindazokat az anyagi és egyéb értékeket, amelyekből egyrészt a törökök és segédcapataik, másrészt a magyar állam, a nemesi vármegye és a magyar földesurak a magisztrátust és a város lakosságát a hódoltság második szakaszában és a törökellenes háború idején megfosztották. Tehát nem célja, hogy feltárja és számszerűen összegezze a város lakóitól a török hatóság által behajtott bírságok, a különféle sarcolások és a rablások pontos méretét, jellegét. Ezek ellenére remélhetőleg a feldolgozás során ki fog rajzolódni, hogy a különféle hatóságok milyen követeléseket támasztottak a 17. században a mezővárossal szemben, és a szinte naponként változó körülmények között lavírozó magisztrátus miként gazdálkodta ezt ki.

10 „Még kiállhatatlanabb volt a törökök kedveskedésből követelésé fajult ajándékvágya, melynélfogva minden keresztyén nagy ünnep, és mahumedán ünnepek alkalmával is ajándékot kívánt, az új tisztviselőt a községi előljáróknak meg kellett látogatniok jobbágyi mély tisztelettel, de sohasem üres kézzel... A vajdák egész sereggel jártak faluról falura, városról városra, keresték a büntetéseket, s ha nem voltak is ilyenek, találniok kellett, hogy valakibe, vagy a községbe köthessenek, és magukat jól megfizettesék.” HORNYIK János, 1861. II. 193–206.

II. A mezőváros kiadásai

1. A török államnak fizetett adók és szolgáltatások

a) Évenkénti, szabályozott keretekben történő szolgáltatások

A hosszú háború után a magyar tartományok hasznosításában változás történt. Erről a folyamatról, és ezen belül a mai Pest megye településeinek adózásáról viszonylag friss tájékoztatás áll rendelkezésünkre.¹¹ Azonban a szerző elmélyült elemzésében csak a budai szandzsákon belüli főbb törekvéseket és sajátosságokat érintette, hisz érthetően az egyes települések gazdálkodásának felvázolása nem lehetett feladata. Ráadásul ebből az elemzésből Kecskemét – mivel ma kívül esik Pest megye területén – gyakorlatilag kimaradt, így nagyjából csak a települések felsorolása alkalmával tűnik fel néhány esetben.

Miként erre már utaltunk, a 16. századi viszonylag bőséges török forrásokkal szemben a hódoltság második szakaszáról hasonló nyilvántartások és feldolgozások nem állnak rendelkezésünkre. Ezért a hódítókkal szembeni szolgáltatásokat illetően e szakaszon belül sokkal több a bizonytalanság. „Első adataink az 1610-es évek elejéről maradtak fenn, és a 16. századtól merőben eltérő viszonyokat tükröznek.” Az oszmán birodalom a háborús pusztítások és „az elaggott jövedelemgazdálkodási rendszer” miatt rendkívül súlyos anyagi körülmények közé került. A magyar területeken lévő katonaság zsoldját csak a Szerémség és Szerbia bevételeinek átcsoportosításával tudták fedezni. Ily módon 1631-re a kincstár bevételeit egyensúlyba tudták hozni. Ez idő alatt a szultáni hászbirtokok száma jelentősen csökkent, de a „három város” továbbra is megőrizte a szandzsákon belül korábbi kedvező helyzetét, és a hászbirtokok listáján Kecskemét a második helyen állt. Az 1668-as Pest megyei királyi felmérés jegyzőkönyve szerint „Ezen város az budai pasa számára való.” Azt is megtudjuk, hogy a szultáni város „annak előtte való eszterdőkben szokott adajokban megtartván, nem terhelhetett többel.”¹²

A török kincstár számára is szükséges volt, hogy a pénzügyi viszonyok átláthatók maradjanak, ezért a terhek meghatározó részét évenként magyar vagy török pénzben határozták meg, vetették ki, és hajtották be. Éppen ezért nyílik lehetőség arra, hogy ennek alakulását viszonylag pontosan tudjuk dokumentálni. A század első évtizedeiből csak egyetlen nyugta áll rendelkezésünkre: 1611. május 18-án „Kecskemét városa lakói az 1019-di évi Szefer hó 10-re [1610. április 24.] eső sz. György napi adót Ágoston Pál bíróságában, három részletben meghozták [...] A nevezett évi három részletben lefizetett adó összege 20.000 oszpora” lett. A következő kivetés és kifizetés 1626-ból és 1627-ből való. Aligha kétséges, hogy ezek az összegek az éves szolgáltatásnak csak egyik fajtáját képezték.

Ezen szolgáltatások összetétele és mértéke a következő évtizedekben a különféle tisztek és tisztviselők számára adott ajándékokkal bővült ugyan, de az államnak fizetett adó a század második felében viszonylag állandósult.

¹¹ HEGYI Klára, 2001. 302–322.

¹² HEGYI Klára, 2001. 310–314. Ez a megállapítás természetesen a hivatalosan megszabott terhekre vonatkozik.

1. táblázat A Budára fizetett adó alakulása¹³
(ezüsttallérban számítva)

Az adó neve	1626	1627	1640	1650	1663	1671	1682
Császár adaja	231	600					
Summa			1 200	1 250	1 250	1 250	1 250
Juhok					240	200	240
Ajándék pénz					200	200	200
Hasznadarja					145	145	145
Deáknak					5	10	10
Szubasáknak					43	43	24
Nazurbég, papucspénz					48	48	48
Nazurbég, ajándék						100	120
Nazur tihajának						30	8
Tihaja udvara népinek						14	14
Deákjának						8	8
Kadia						4	4
Szubasáknak papucspénz						8	8
Harács					156	156	413
Összesen					2 087	2 216	2 492

Közismert, hogy az oszmán birodalmon belül is az állam bevételeinek egyik legfőbb vámszedője, a leigázott lakosság egyik legnagyobb terhe a hadsereget és a közigazgatást behálózó korrupció volt. Ez évszázadokon át a hatalomgyakorlás minden szintjén megjelent, de mértékét még az állam tisztviselői is csak megbecsülni tudták. Létét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a különféle rendeletek – szóban és írásban – sorra szigorúan tiltották: „a vajda és a zabti egy pénzt sem követelhet eljárásáért.” A visszaélésekkel szemben a mezővárosok többször tiltakoztak a központi hatalomnál. 1676 decemberében IV. Mohamed utasította a budai kádit, hogy az adóbehajtás során a kecskemétiakkal szemben elkövetett zsarolásokat szüntesse meg, kötelezve az elkövetők nevének feljegyzésére és jelentésére, de érdemi szankciót nem helyezett kilátásba. A zárómondat pedig egyenesen dodonainak hangzik: „Hogy pedig e tárgyban újra szót tegyen valaki, annak elejét vedd”. Az viszont kétségtelen, hogy a szultáni utasítás ellenére már a következő év elején a város kénytelen volt ismét a Portához fordulni, mivel – itt érhető tetten a kétértelműség – a panaszuat Isztambulba vivő követüket a török hatóság letartóztatta. A megtorlás ismételen elmaradt, és a budai kádit újból csak arra utasították, hogy „az ellenszegülő t neve s állapota szerint följegyezvén, bejelentsd”.¹⁴

A táblázatban feltüntetett adatok alapján – egy negyedszázadon át – nagyon kiegyensúlyozott állapotot tételezhetnénk fel. Azonban valójában ez csak a minimális alap volt, amelyhez az egyes években különféle rendkívüli, alkalmi követelések társultak még a békés években is. A háborús esztendőkből pedig gyakorlatilag követhetetlen a követelések jellege, sora és azok behajtása.

13 A táblázat HORNYIK János, 1861. II. 185–186., 189., 344–352. és 511–512., illetve a jelzett évek számadáskönyveiben fellelhető adatok alapján készült. A Hornyik által idézett szövegrészben az 1626-ban kifizetett 231 tallér az éves adónak minden bizonnyal csak egy részét képezte.

14 HORNYIK János, 1861. II. 364–365.

Az idézett tételek különféle csoportosításban sorra megjelennek az adószedő és a főbíró számadásai között. Összegük – főként a háborús években – számottevően változott. Erre az egyik első példa: 1663-ban „Budán létünkben jancsár agának az császár adajában tall. 627, d[énár] 45. Másfélszáz harácstól, mindenik után f. 6, d. 90. Tallér in d. 165. Item reánk imponálván az hatalmas uraink 6 harácsot, azért fizettünk tall. 25.”¹⁵ Majd ezt követően „Minden harács után vetettenek ismét reánk egy-egy tallért, császár számára, erre is fizettenek tall. 156.”¹⁶

Célszerű már itt megjegyezni, hogy a felsorolás távolról sem teljes, és a tetemes mennyiségű ajándék, természetbeni juttatás a tanács számára az esetek nagy részében ugyancsak pénzbeli terhet jelentett, mivel ezeket pénzen vásárolták meg, sőt beszerzésük és szállításuk legtöbbször a tanácsnak külön költségébe került.

Több mint feltűnő, hogy a részletes felsorolásból kimaradt két igen fontos tétel, pedig ezek rendszeres teljesítésére minden esztendő nyilvántartásában sok-sok adat utal. „Ily terhes kötelezettség volt az akkor még mainál inkább erdőtlen Kecskemétnek, hogy a pasa konyhájára évenként 200 szekér fát, lovai élelmezésére ugyanannyi szekér szénát...” kellett szállítani.¹⁷

Mivel ennek a feldolgozásnak alapvető célja az, hogy alapul szolgáljon a mezővárosi magisztrátus gazdálkodásának tárgyszerű bemutatásához, megkerülhetetlen, hogy az egyes szolgáltatások, teljesítések értékét – legalább megközelítő értékben – pénzben állapítsuk meg. A legfontosabb tételeknél ez nem jelent semmiféle gondot, mivel az összegeket ezüsttallérban határozták meg, amelynek értéke ezekben az évtizedekben érdemben alig változott. A naturáliák értékének meghatározásában segítséget jelent, hogy rendelkezésünkre áll egy olyan adattár, amelyben megtaláljuk a helyi nyilvántartásokban rögzített árakat évenkénti megosztásban.¹⁸

Annak érdekében, hogy érzékelnünk tudjuk, milyen útvesztőkön át juthattak a falvak és a mezővárosok az ejalet és szandzsák török tisztjei és a közigazgatás hivatalnokai elé, célszerű idézni, hogy évenként két alkalommal kiknek kellett ajándékot juttatni.¹⁹ A hosszú idézet helyett csak arra utalunk, hogy Pesten húsz különféle rangú és beosztású személyt, Budán pedig újabb 35 személyt kellett lekenyerezni, korrumpálni. A köztük kiosztott ajándék 1670-ben a 2. táblázatban látható módon oszlott meg.

Aligha kétséges, hogy a felsorolásban található 200 tallér értékű ajándék és a juhokra szánt 240 tallér mögött a Szent György napi és az év második felében megismételt juttatás áll. Annak érdekében, hogy mindennemű túlzást elkerüljünk, a többi ajándék, naturalia átszámításakor nyert összeget lefelé kerekítettük. A 200 szekér fa és széna árának megállapítását nehezíti, hogy általában csak pénzösszeget rögzítenek a feljegyzéseink. Mégis néhány egyértelmű bejegyzés biztos támaszul szolgálhat. „Die 27. 8-bris. Basa és nazur Sz. György napi fájára, kit a kisbíráktúl várni kell, tall. 126.” „Vidács Mátyásnak adtam Sz. Demeter napi basa, nazur, szubasák számára hordandó fáknak vételire

15 Az első esetben az egy harácsra jutó összeg 4,18 tallért jelentett.

16 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 112–115., ill. 1662. 234–235.

17 HORNYIK János, 1861. II. 193.

18 A minél tárgyilagosabb kép elérése végett az ajándékok, naturaliak értékének meghatározásakor ezúttal az 1670-es évek árait vettük figyelembe. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. – A dénárban, illetve számítási forintban rögzített összegek ezüsttallérba történő átszámítására l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a!

19 A listát közli HORNYIK János, 1861. II. 196–198. – Hasonló nyilvántartás több évből fennmaradt, közöttük kisebb-nagyobb eltérés található. MNL BKML IV. 1510. i. 1670. 5–7.

ezerharminc garast [172 tallér].”²⁰ Ezek az összegek tehát csak a kötelezettség egy-egy felére voltak elegendők, de minden bizonnyal tartalmazták a „járulékos” költségeket is. A széna árát ugyancsak ritkán rögzítették. Néhány esetből mégis következtethetünk arra, hogy általában egy szekér szénáért kb. egy tallért kellett kifizetni. Ettől kisebb-nagyobb eltéréseket főként a háborús esztendőkből tapasztalunk. „27 szekér szénáért két forintjával tíz pénzével”. Ennek ára lehetett lényegesen magasabb is: „Sz. György iszpaianak 2 szekér szénáért adtunk 42 garast [12,6 forint].”²¹

2. táblázat A török tiszteknek és katonáknak évenként kétszer kiosztott ajándékok

	Pesten	Budán	Összesen
Juh		3	3
Bárány	15	40	55
Kalács	11	40	51
Cipó	11	40	51
Sajt		5	5
Vaj	1	5	6
Szappan	1	5	6
Tik (tyúk)		5	5
Tikmonya (tojás)		5	5
Darutoll		3	3

b) Alkalmi és rendkívüli követelések

A kortársak és a kutatók egyaránt azt állapították meg, hogy a hódoltságban élők hivatalos terhei nagyobbak voltak, mint a török fennhatóságtól megmenekült országrészek lakosaié. A központi kivetések tárgyilagossághoz hasonlítására az utókornak megvan minden lehetősége. Annál nagyobb gondot jelent a különféle nem hivatalos, azaz önkényes követelések, sarcolások mértékének feltárása. Már az is komoly teher, hogy ezeket számba vegyük, csoportosítsuk. Még sokkal nagyobb kihívást jelent ezek értékének, súlyának ezüsttallérban történő meghatározása. Pedig a különféle összegzésekhez, tárgyilagossághoz hasonlóan erre nagy szükség lenne. Korabeli kimutatások hiányában e területen sok esetben csak példákat tudunk felsorolni, és ezek alapján csak nagyon hozzávetőleges összegeket lehet megállapítani.

A falvak és a mezővárosok számára központilag nem előírt, nem előre kiszabott, de az egyik leggyakoribb, és évenként visszatérő kiadás a cédulaváltság volt. A fejlett írásbeliséggel rendelkező török adminisztráció megkövetelte, hogy minden egyes kifizetés, juttatás teljesítését írásos formában dokumentálják a rájuk, ezért sorra be kellett szerezni a bizonylatokat. 1664-ben amikor „Az császár adaját fizették be minden haracs után f. 6, d. 30, tött egy summában f. 982, d. 80. Cédulaváltság tihájának f. 11.” Más alkalommal kisebb összegű (74 tallér) széna és fa szolgáltatása során 3,5 tallér

20 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 5. A 172 tallér összege tehát nemcsak a pasa számára juttatott fa értékét jelentette. Uo. 1683. 13–22.

21 „Nazur urunknak fäért és szénáért fizett f. 365 [228 tallér].” Ez az összeg az éves szolgáltatás egyik részét fedezte. MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 129–157. 1670-ben egy ezüsttallér értéke 220 dénárnak felelt meg. MNL BKML IV. 1510. i. 1671–72. 39–41. A 42 garas kb. 3,5 tallér volt. MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 39–46. Tehát a számításainkban követett szekerenkénti 1 tallér ár valószínűleg mondható.

cédulapénzt kellett fizetni. A cédulaváltásához gyakorta egyéb költség is járult. „Az vezér farovójának adtunk ezen három szekér fáért tall. 5. Cédulaváltásáért f. 8.” Tekintettel arra, hogy a leadott fa mindössze 8 forint értékű volt, a „járulékos” költség meglepően magas. A hasonló aránytalanságok gyakoriak: „Nazur deákjának két szekér fáért f. 1. d. 80. Cédulaváltásáért adtunk f. 1.”²² Sajnos sok esetben a cédulaváltás összegét együtt rögzítették az adók összegével, és így ezek évenkénti összesítése körülményes.²³ A fenti példák azt jelzik, hogy a kifizetett összeg és a cédulaváltás mértéke nem volt arányos. Az írásban történő igazolások esetei lehettek a meghatározók.

A cédulaváltásra évenként kifizetett összeg érthetően erősen változott, de az kétségtelen, hogy az önkormányzat e címen minden esztendőben kénytelen volt sok alkalommal fizetni. A jobb tájékozódás érdekében az egyszerű becslés helyett legalább az egy esztendőn belül fellelhető kifizetéseket célszerű összegezni. A főbíró és az adószedő bíró nyilvántartásai alapján 1671-ben cédulaváltás címen minimum 103,2 tallért fizetett ki a város. A valós összeg minden bizonnyal ennél jóval nagyobb lehetett.

A török hatóságokkal való kapcsolattartás során a másik, csaknem megkerülhetetlen tényező a tolmács igénybevétele volt. A hódítók nyelvének elfogadható szinten történő megtanulása számottevő előnyt jelentett a mezővárosnak. Különböző követjárásra az ő szolgálatát gyakorta igénybe is vették. Ezt a számára történő több kifizetés igazolja: „Törökül tudó Kovács Istvánnak adtam kocsit fogadván N[ándor]feirvartúl fogvást...”, amikor Drinápolyba küldték.²⁴ A budai hivatalnokok viszont csak saját tolmácsukban bíztak meg. Ennek közreműködését a falvaknak és mezővárosoknak sorra meg kellett fizetni. Úgy tűnik, hogy az alkalmi díjazásokon kívül – a kádihoz hasonlóan – neki is éves sallárium, tiszteletdíj járt: „Tolmácsnak 4 szekér szénáért fizetett f. 18. Azon tolmácsnak tíz szekér szénáért f. 16,5.” 1671-ben a tolmácsnak különféle címen legalább 47 tallér értéket adott Kecskemét magisztrátusa.²⁵ Háborús években, amikor rendkívüli követelésekkel álltak elő, és ezek teljesítése késett vagy csak részleges volt, még gyakrabban közreműködött, így a számára kifizetett összeg minden bizonnyal lényegesen nagyobbra nőtt.

A kádi a török igazgatáson és jogszolgáltatáson belül megkerülhetetlen volt. Az ún. tizenöt éves háború alatt a közbiztonság teljes hiánya miatt a kádi elhagyta Kecskemétet (1597), és később, a békés évtizedekben sem tért vissza. Ennek ellenére évenként – miként a rendszeresen szedett kiadások között feltüntettük – számára 4 tallért volt köteles fizetni a város. E rögzített salláriumon felül 1671-ben további 21,6 forintot (11,8 tallér) kellett neki különféle címen adni.

22 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 114–125. 1666-ban a császár adójának befizetése során a cédulaváltás összege 18 tallér volt. MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 121–126.; IV. 1508. c. 1665. 121–143. A leadott fa 50 forint értékű volt. MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 47–61.; IV. 1510. i. 1668/69. 44–46.

23 „Szuliman szubasának éltében Csaba László, Oláh János és Demeter Márton tavali székbírák megváltozván, a Szent Lőrinc napja sokadalomkor fűzettenek cédula-váltással együtt hatvannyolc tallérokat, talleros 68.” MNL BKML IV. 1510. i. 1670. 41–42.

24 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 172. Ezekben az években szinte állandóan úton volt a város követeiként.

25 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 129–157. A kifizetéseket az adószedő és a főbíró számadásaiban rögzítették.

A városi kocsmá nyilvántartásaiban az egyik leggyakrabban fellelhető adatsor a kárba vesztett bor mennyisége. Ezen belül az egyik legnagyobb tétel a török katonáknak kimért bor, amelyért a csaplárok – azaz a város – nem kaptak semmiféle ellenszolgáltatást. A kecskeméti kocsmá 17. századi forgalmának feldolgozása során nagyon pontosan nyomon követhető, hogy évenként milyen mennyiséget fogyasztottak a törökök és szövetségeseik katonái.²⁶ Ez alkalommal is a kiválasztott év fogyasztását vesszük alapul: 1671-ben számukra 4109 pint [6574 liter !] bort mértek ki. Mivel az újbor és az óbor átlagára pintonként kb. 18 dénár volt, ennek az értéke, tehát a város ráfizetése nagyjából 370 tallérnak felelt meg. Aligha kétséges, hogy a több napon át a városban tartózkodó kisebb-nagyobb csapatok élelmezéséről is gondoskodnia kellett a városnak.²⁷ Ezek pénzben kifejezett mértékéről viszont nem maradt feljegyzés, így ennek beszámításától itt el kell tekintenünk.

Az adókon kívül a török közigazgatás egyik legbiztosabb forrása a lakosságtól különféle címen szedett bírság volt. A mezővárosok bíraskodását a kádi nem zavarta ugyan, de a paráznság, a súlyos testi sértések és az életellenes cselekedetek esetében megkövetelték a büntetesként kiszabott pénzt. Valójában a török jogszolgáltatás nyíltan pénzbehajtást jelentett. A bírság összegét elsődlegesen az elítélt vagyoni helyzete, nem pedig vétsége alapján szabták ki! Mivel itt az önkormányzat gazdálkodását vizsgáljuk, a magánszemélyektől beszédett, elrabolt összegeket és értékeket nem vesszük figyelembe, hanem csak azokat a tételeket rögzítjük, amelyeket a tanácsnak kellett költségvetéséből kifizetnie. 1671-ben ilyen címen 531 tallért rótt le a magisztrátus. A közösséget legtöbbször olyan gyilkosság miatt büntették, amelyet nem lehetett magánszemélyhez kötni. Így évenként viszonylag ritkán kellett ugyan fizetni, de a tételek mindig igen magasak voltak. „...Bövy Nagy Péter és Szöke Péter nevű tolvajok Gyeni Illia nevű rác orgazdával együtt kecskeméti Szabó Bálintnak kis karácsony napján ellopták két ökrét. Az rác meghalván az fogházban, volt az két tolvaj felakasztása in universum f. 640, d. 80. Esmét fizettünk azután f. 11.”²⁸ 1672-ben „Az budai vezérnek bírságul füzettem az Bördi tolvaj [felakasztása] miatt tall. 217, d. 50.” Tehát a halálbüntetések végrehajtásakor a török hatóság olyan bírságot szabott ki, mintha a városban gyilkosság történt volna: „Az Beöldiket felakasztottak tolvajok haláláért budai vezérnek tall. 300.” 1682: „Bírságot adtunk tall. 180, 13-mával a garast. Item adtunk 6 garast. Temlec váltságot adtunk 1 tallért.”²⁹

A hivatalosan kiszabott és rendszeresen fizetett ajándékok mellett a különféle tisztviselők és katonák ismétlődően elvárták a jutalmazást. Ez sokszor egyenlő volt a nem is különösebben burkolt korrupcióval. „Szegedi gyalog agának ajándékért attunk tall. 2. Lovas aga csauzának tall. 1.” „Az egrí Szinan basának adott bíró uram ajándék pénzt, midőn az törökök elvesztenek két tallért, talleros no. 2.” „Az alajbéknek tall. 26 az gyalogokért, hogy bármire az aratáson ne kérjen embert.” „Szulimán alajbéknek, hogy

26 A törököknek 1662–1685 között évenként átlagosan 3249 pint bort mértek ki. A városi kocsmá rajtuk kívül több csoportnak mért ki ellenszolgáltatás nélkül bort. Ezen időszakon belül a kár 35,1%-át okozták a törökök. – A kocsmatartásról a kötet egyik önálló feldolgozása nyújt tájékoztatást.

27 Fogyasztásukra vonatkozó hiteles adatunk nincs, de az tény, hogy a város konyháján ők is gyakran megfordultak. „Item városházához, húsbíráké, töröké, katonáké, utasoké, raboké f. 458.” MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 94–95., ill. 1669. 9–10.

28 MNL BKML IV. 1510. i. 1671–72. 1.

29 MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 18–33.; IV. 1508. c. 1672. 197–203.; IV. 1510. i. 1683. 17–22. A hasonló példákat hosszan lehetne sorolni.

kevesebb szekeret s gyalogot adgyunk, adtunk f. 60, id est tall. 30.” „Musztafa szubasa fortéloskodván az heverő kocsi fogatkozása végett, fizettem fl. 11.” „Item az árpamérő csauznak is, hogy képesség szerint mérje az árpát, adtunk tall. 5.”³⁰

Lényegesen súlyosabb terhet jelentettek azok az ajándékok, amelyeket a mohamedán és keresztény ünnepek alkalmával kellett Budára juttatni. „Anno 1670. Szentkirályi Pál uram főbíróságában Budára karácson ajándékára az minemő pásztormákat Bozó János, Tót Mihály és Horvát Péter beadtanak, arról való számtartás. Basa számára söre 3, tihájának 1, tolmácsnak tehén 1, Csauzlár tihájának tehén 1, Jancsár agának tehén 1, fő kadiának tehén 1, gyömlly agának tehén 1, Szentgyörgyi ispájának 1. Pesten: Názúr béknek tehén 2, Kadiának 1, két szubasának 1, Zlátó agának 1, három besli agának 3, Alay béknek 1, Sótinak 1, Murtuzánnének 30 fertály búzáért adtanak 2, Oszmán Hozdának 1.” Elvárták a különféle ajándékokat a helyüket gyakorta váltó hivatalnokok és katonák is.³¹

Tekintettel arra, hogy az előre megszabott ajándékokat nem egy alkalommal adták át, és nem lehet pontosan szétválasztani ezektől a különféle bégeknek, szubasáknak és csauzoknak adott összegeket, ajándékokat, az 1671. esztendőben csak azokat vettük figyelembe, amelyek minden kétséget kizáróan további kiadásokat jelentettek a tanácsnak. Ezek összege 25 tallér volt. Valójában ilyen címen ennek többszörösét fizette ki a város.

Az eddig felsorolt, előre nem rögzített, de évenként több-kevesebb rendszerességgel jelentkező kiadások összege, amely *minden vitán* felül áll, az 1671. évben 767,2 tallér volt. Hangsúlyoznunk kell, hogy a valóságban ez lényegesen nagyobb lehetett, minden bizonnyal számottevően meghaladta az ezer tallért. Ez a fajta, kétségen felül megtörtént kiadás, a török hatóság és hadsereg számára évenként hivatalosan rögzített kötelezettség csaknem 28%-ának felelt meg. Ezek alapján talán nem túlzás az a feltételezés, hogy a békés esztendőkben a rögzített kötelezettségek értékének kb. harmadával nagyobb összegű kiadással kellett a török hatósággal szemben a magisztrátusnak számolnia. Egy ilyen irányú részletesebb feldolgozás igazolhatja majd, hogy a török hatalomnak a város évenként – a kiszolgáltattott borral együtt – legalább 4000–4500 tallér közötti összeget adott.

c) Csak bizonyos időszakokban jelentkező kiadások

Az előre nem regisztrált, évenként ismétlődő kiadásokon túl még további követelésekkel, kiadási tételekkel találkozunk a város nyilvántartásaiban. Főként a háborús évekből jelentkeztek hasonló tételek: „Palánk fáért, karóért és veszőért Alai béknek tall. 175”³² Tekintettel arra, hogy ilyen költségek nem minden esztendőben lehettek fel, annak érdekében, hogy túlzásokba ne essünk, a kiadások ezen csoportjának összesítése során ezeket *nem vesszük* figyelembe.

A hivatalosan nem regisztrált kiadásokon belül külön csoportot képeznek azok a követelések, amelyekre leginkább a *zsarolás* kifejezés illik. Ezek a békés esztendőkben is visszatérő tételek voltak, de igazán jelentősek és gyakoriak a háborús évekből

30 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 207–208.; IV. 1510. i. 1770. 20–21.; IV. 1510. i. 1668/69. 72–75.; IV. 1510. i. 1669. 11–13.; IV. 1510. i. 1671–72. 19.; IV. 1510. i. 1676. 87–98.

31 MNL BKML IV. 1510. i. 1670. 50.

32 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 129–157.

lettek. 1674-ben – még békés év! – „Patai András uram főbíróóságában Szent Katalin napi sokadalomhoz az nazur embere Memhet aga és Amhet basa szubasái nálunk lévén, tizenhárom napok alatt mennyi nyavalyában forgottunk az idő alatt, mennyit költöttünk reájok, vajat, mézet, abrakot, húst, akárki megtekintheti, és mellette mennyi embereket búsított, kilenc [egy olvashatatlan szó] esküdt ellen, pénzt mennyit sződött, rabokat elvitt, Isten tudná megmondani. Az kit ezután Isten ezen házhoz parancsol, megtudhatja, miben legyen az város pásztorsága.” Másik tipikusnak mondható forma: „Az Újvárba menő basa tihájának kegyetlenségéért, hogy hamar szekereket nem állíthattunk, adtunk a tanácsbeli uraimék tall. 10.” Tekintettel arra, hogy a háború éveiben a katonák egyre erőszakosabbak lettek, és jobb esetben is csak igen nagy pénzzel tudták őket leszerelni, a kiadások újabb fajtája jelentkezett: „Az lator jancsárok, kik a bírákat verték, adtunk 31 oroszlányos tallért.” Más alkalommal: „Bírák verő csauznak adott bíró uram tall. 10.” „1685. Die 1-ma Martii. Az tatár szultán bėjővén várasunkba, fizettünk az adóból bitangságot, avagy sarcoltatást tall. 280, d. 80.”³³

A követelődzésekről és a zsarolásokról készített feljegyzésekben több török tiszt neve éveken át ismételten fellelhető. Közülük – ugyancsak illusztrációként – csupán kettőt emelünk ki. Célszerű hangsúlyozni, hogy az idézésre kerülő egri tiszt egy egészen más katonai és közigazgatási területhez tartozott ugyan, de mégis gyakorta hívatlan vendég volt a városban. „Egri Batik Szulimánnak tall. 2.” „Egri Batik Szulimánnak Kalocsa uramnál létekor [lakásában szállt meg] adtunk tall. 1.” „Die 8. Januarii. Egri Batik szulimánnak adtunk kéntelenségből tall. 2.” „Egri Batik Szuliman itt lévén egy néhány gyaloggal, bor nem itallyáért adtunk tall. 2.” E főtsiztet, azonban nem mindig lehetett ennyire kevés összeggel semlegesíteni. „Egri Batik Szulimán itt lévén die 7. Januarii anno 1678. Két veres, lóra való cafrangot, veres posztóból erővel egy éjszaka megcsináltatott nagy fenyegetés alatt. Csináltatása a kettőnek tall. 1.” „Az egri Batik Szuliman 2 tallért is húzott rajtunk. Item 1 pár kengyelvasat. Kéntelenségből az egyéb ajándékokat is kihozta rajtunk, úgymint 7 pár kést és 3 szál darutollat, 2 sajt. Az ötvössel egy aranyas forgót kéntelen kellett csináltatnunk, melyre 1 tallérnyi ezüst és fél arany ment. A szűcsök is két prémes kesztyűt csináltak neki tall. fél. Azon kívül ugyan az ő hadából való az forgóját forrasztatta. Item a lakatossal puska acélját csináltatta. Két hegedűse, volt egy cimbalmosa, estve, étszaka a táncot járatta. Sok égettbor kívánt.” Ennyi zaklatás hatására a szomszédos Körössel együtt a város arra kényszerült 1678-ban, hogy a budai pasánál keressen vele szemben segítséget: „Batik Szulimán ellen íratunk egy suppliket, két városul egy supplicatio iratásért adtunk den. 20.”³⁴

A másik török tiszt, a jankováci aga gyakori megjelenését egy alkalommal még kamatoztatni is tudta a város, bár ennek komoly ára volt. „Pajazit agának is attunk tall. 2.” „Custos András adószedő bíróságabeli restantia pénzből Janco-i Pajazit agának Méyszáros István által küldöttünk tall. 6, némely fortélyoskodásért, kiről cédulát is vettünk.” „1678. 4. Julii. Jancoi Pajazit aga és Halim aga fia Memhet aga bajaiakkal együtt lovas és kocsis törökök feles magokkal.” „Pajazit agának küldtek ki 32 garast, hogy be ne jöjjön.”

33 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1674. 213.; IV. 1510. i. 1676. 87–98.; IV. 1510. i. 1683. 31–41.; IV. 1508. c. 1684. 201.; IV. 1510. i. 1676. 75–78.; IV. 1508. c. 1677–1678. 266.; IV. 1510. i. 1682. 39–40.; IV. 1510. i. 1640–1707. Törédek, 91–93.

34 MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 18–33.; IV. 1510. i. 1676. 87–98.; IV. 1510. i. 1640–1707. Törédek, 66–76.

„Die 25. 9-bris. Pajazit agának küldtünk a pusztára, hogy be ne jöjjön tall. 10 Pajazitnak 3 jó tallért.” „Pajazit agának gombra adott bíró uram 3 tallért, egy forintot.” „1682. Die 10. Junii. Újvári pasa jövetelit hogy Pajazit aga elfordította, pénz felére [ráadásként] adtunk 25 garast.” 1683. „Die 30. Aprilis. Pajazit aga forgójához 2 aranyat.” „1684. Die 27. Junii. Pajazit aga tallérának aranyozására adtam egy aranyat.”³⁵

A tanács kiadásainak feljegyzése során a deákok több olyan kötelezettségeket rögzítettek, amelyek időről időre újabb terhekkel sújtották a várost. Ezek között az egyik legérzékenyebb terület a különböző pénzek értékének meghatározása volt. Tekintettel arra, hogy 1662 és 1700 között a város nyilvántartásaiban közel hetvenféle pénz, illetve pénznév lehetett fel, amelyek ázsiója, értéke csaknem folyamatosan és számottevően változott, a visszaélésre igen sok lehetőség nyílt.³⁶ Mivel a hódítók, illetve a mezővárossal kapcsolatba kerülő katonák és tisztviselők sosem riadtak vissza a kisebb-nagyobb visszaélésektől és az erőszaktól, ezt a lehetőséget is csaknem rendszeresen felhasználták hasznuk növelésére. Erre a békés években is gyakorta sor került, a felszabadító harcok során pedig az egyik újabb súlyos teher lett. Ezúttal is csak illusztrálásként idézhetünk eseteket, a veszteségeket összegezni pedig képtelenség. 1668: „Oszmán basától váltván polturát, apasztott f. 12, d. 50.” 1670-ben: „Mivel a szubasáknak timonul fizettünk 13-val az 24 tallért, kár lett timon 26.” 1671: „Az mely negyedfélszáz tallérokat az nazúr visszahánt, azon fehér talléroknak száznegyven tallérát az zsidókkal elcserélvén, lett kár rajta timon százhatvanegy, [azaz] 161.” 1673. „Az mely pénzt az székbírák adtanak tallér számra olvasván, ment el 270 talléron 270 timon.” „Az basának az minemő 165 aranyat váltogattak, füzettem ahhoz f. 12.” 1682. „Aranyat adtunk 30, hatvanhárom tallérban, veszett rajta 9 garas. Item adtunk garasul tall. 35, hetivel ... Hántak vissza tall. 24, nem szeretve, melyeket toldottunk meg másfél tallérral, 3 garassal, 46 pénzzel.”³⁷

Bár a város határában megtermett az a gabonamennyiség, amely a lakosság ellátását biztosította, a török hadsereg követelései békében és háborúban egyaránt igen komoly gondot okoztak a magisztrátusnak. Az ezzel kapcsolatos nyilvántartás sem lehet teljes. Ez alkalommal is csak a követelmények létét, illetve annak esetenkénti méretét illusztráló néhány részt emelünk ki. 1667: „Buzat az ki az vezér számára beméré az kétszáz kilát, adtunk neki tall. 15.” Tehát még a „bemérésért” is 2 tehén árát kellett a városnak fizetni! Nem tudjuk, hogy az 1676–1677-es gazdasági évben – még békés esztendő! – mikor történt az első „felvetés”, de március elején már a másodikat kellett teljesíteni. „Másodsor a vezértől felvetett búzába, melyet minden harács után 4 negyed búzát vetett fel, azon kiszedett búzában küldöttünk fel Budára Csete Gergely és Harkai István uraimék által 70 fertály búzát fél fertály híján. Azután vezér tolmácsának [!] fertályt 1,5 búzát.” Itt még a tolmácsnak is kellett 3 forint értékű baksist leróni. Ez év áprilisában „B[udai] nazur bék, alajbék az egész budai jancsár sereg számára kért búzát minden harács után két két kila búzát, mely búzának árába fogott el tall. 70.” Szeptember 27-én készült bejegyzés szerint „Bíró György uram főbíróságában, akik a felvetett búzát Budára vitték

35 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 82.; IV. 1510. i. 1677. 40–41.; IV. 1508. c. 1677–1678. 247.; IV. 1510. i. 1681. 16–17.; IV. 1510. i. 1681. 40–43.; IV. 1510. i. 1681. 23–24.; IV. 1510. i. 1682. 10–12.; IV. 1510. i. 1683. 13–22.; IV. 1510. i. 1684. 25–30. Hasonló kigyűjtésre feljegyzéseink bőséges anyagot szolgáltathatnak.

36 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146.

37 MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 120.; IV. 1510. i. 1670. 30–31.; IV. 1510. i. 1671–72. 39–41.; IV. 1510. i. 1673. 4–9.; IV. 1510. i. 1673. 24–34.; IV. 1510. i. 1683. 13–18.

szekereiken az egész jancsár sereg számára, pénzekre kérvén a Hacsi Memhet alajbék parancsolatjából [össz: 112,5 fertály, = 281,5 kila]. Lőtt első vitelek Budán megmértén kila 281,5, az többi restal...”. A hátralékot a következő hónap elején szállították: „Die 9. mensis 8-bris 1677. Másodszor is vittének búzát Budára ugyan az jancsároknak és az egész seregnek pénzekre kérvén az alajbék, amint megírta... Die 11. mensis 8-bris. Ugyanezen sereg számára felvetett búza végett, könyörögni, hogy engedjenek a búzából a budai jancsár sereg, küldöttük fel Szűcs Mátét és Kovács Andrást, adtunk költségre nekik den. 20, esztrengapénz... Másodszor Budára felvitetett búza, mely volt 16 szekérrel, lőtt a budai mérésen 305,5 kila, id est háromszázhatodfél.”³⁸ Már 1682-ben – minden bizonnyal a Bécs elleni támadásra készülve – olyan jelentős mennyiségű árpát követeltek, hogy ennek fedezésére külön adót volt kénytelen kivetni a tanács: „A városra felvetett árpából város szerte pénzül a kit attak, jött kezünkbe f. 125, den. 94.” A következő években ezek többszörösével nyomorították a várost.³⁹

A vaj a török hadsereg élelmezésénél megkerülhetetlen alapanyag volt. Békés esztendőkből is előfordult, hogy számottevő követeléssel álltak elő. Azt nem tudjuk, hogy ez mennyire volt rendszeres. Háborús években, amikor az itt tartózkodó katonák létszáma többszörösére nőtt, az ezzel kapcsolatos igények csaknem szertelenné váltak. Bár Kecskemét juhászata már ekkor is jelentős volt, a helyi fogyasztás mellett ilyen igények kielégítésére nem volt képes, és így távolabbi vidékekről is kellett a városnak vajat vásárolni ahhoz, hogy a követeléseket teljesíteni tudja. „Csaba Mihály uram főbíróágában az budai vezér Huszein basa adott 3.000 oka [3780 kg!] vajra t. 450. Az városon is szöttek négy részben az emberek tall. 239,5. Az rideg legényeken is szödtének tall. 72. Egy summában 945 for., d. 40. László Deáknak attunk vajra oda alá Zomborban küldvén tall. 371,5, az mint nálunk az tallér jár pro f. 1, d. 60. Arany, tallér, timon, dénár, dutka oroszlányos. Ezekből vöttek 750 oka vajat tall. 250. Az hordókért, melyben az vaj volt attanak tall. 4. Ismét vöttek 72 oka vajat tall. 24, az hordaja d. 80. Az mely török alá vitte őket, annak kocssisságért tall. 1,5.” Nemcsak Zombor tájékán kényszerültek felvásárlásra, hanem Jankón [Jánoshalmán] is, sőt „Csanád felé” is kénytelenek voltak embereket küldeni. Miként a feljegyzés utal rá, a pasa a hatalmas mennyiség beszerzésére 450 tallért adott, de a magisztrátus kénytelen volt különadót szedni a lakosságtól annak érdekében, hogy a követelést teljesíteni tudják. A pasa által adott összeg és a tényleges kiadás közötti különbség 311,5 tallér volt, amely ebben az évben 67 tehén árával ért fel!⁴⁰

Az eddigi felsorolás, amely elsődlegesen azokat a pénzbeli és egyéb terheket idézte fel, amelyek a békés esztendőkből terhelték a várost és a magisztrátust, remélhetőleg eloszlatja azokat a hamis illúziókat, amelyek a török hódoltsággal kapcsolatosan ismételt felbukkannak: A török alatt boldog volt Kecskemét..., a török az adóztatáson kívül nem zavarta a városokat... Kétségtelen, hogy a mezővárosok a hatalmas puszták kihasználásával a békés évtizedekben – ma már elképzelhetetlen körülmények és erőfeszítések révén – bizonyos mérvű felhalmozást el tudtak érni. Az alapvetően hódításra alapozó birodalmon belül azonban a háborúk ismétlődése törvényszerű volt. Ezekben az

38 A kila a 61,5 literes pozsonyi mérővel csaknem azonos. MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 47–61.; IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1676. 270.; IV. 1510. i. 1676. 123.; IV. 1508. c. 1677–1678. 282–283.

39 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 2.; HORNÝIK János, 1861. II. 376–480. passim.

40 Egy oka 1,281 liter. A követelt vaj mennyisége tehát több mint 38 hektoliter volt. MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 228–233.

években a civil lakosságra nehezedő terheket, csapásokat sem tudjuk igazán felidézni, még kevésbé felmérni, csak a nagyon szórványos feljegyzések alapján lehet hatásukat hozzávetőlegesen megítélni.

Nem árt hangsúlyozni, hogy a hatvanas évek első felében lezajló háborúk csak közvetve érintették ezt a vidéket. A városra zúduló terhek mégis igen nagyok voltak. A legfélelmetesebb csapást a különféle tatár hordák – jórészt szervezetlen, fegyelmetelen, félkatonai egységek – megjelenése okozta. Ezek a század elején a várost csaknem teljesen elpusztították. Érthető, hogy távortartásuk érdekében Kecskemét minden tőle telhetőt megtett. „Az mely pénzt az tizedeseken szőttünk volt az őrző jancsároknak, abból attunk az őrző jancsároknak tall. 10.” Az igazi gondok a következő év elején jelentkeztek. „Anno 1664. die 8. Januarii. Az városon szödött pénzből adott bíró uram az tatár cham [kán] deákjának tall. 10. Költségekre az csauzoknak ment el tall. 12. Az nazur béknek adtunk az szalonnájáért tall. 100. Attunk reá 500 garast. Az szubasáknak tizenegy tallerra való garast ötével. Az nyári tatár őrzőknek az mely tall. 130 attunk volt az adópénzből, azt is felvöttük az szödött pénzből. Az tatár csauznak is attunk belőle tall. 40, az garast négyével számítván. Volt az garas pénz tall. 132 hatával, költ el benne tallér számra tall. 119. Egy maradt meg benne, 1 garas. Tallér 12 hatával. Ismét egy tallér s két garas, az tallér is négy garasban esett. Bíró urammal hogy Zomborban volt Ali iszpaia az tatár chanhoz, attunk neki f. 30. Belor csauznak is attunk azon útjára f. 25 Mikor az rableányt elszalasztották az tatárok, Zomborban küldvén Csizmadia Györgyöt, költött tall. 4 Hogy elmentek az tatárok az rablányért, elvívén Antal Mihály fiát, utánok küldöttük Király Mihályt, fizettenek tall. 10. Kölcsön is kértenek volt Janko-i Halim agátúl tall. 69. Azt is megküldöttük Kovács István tolmácstúl. Antal István is adott volt tall. 3, absque d. 26, az is odakölt...”. Nem lett sokkal szerencsésebb az év többi része sem. „Anno 1664. 8-bris 7. Az hatalmas Csillagos vezér és tatár ham [kán] megtérvén Újvár alól táborával, küldött városunkba őrző tatárokat 104. Murzájok volt szerdidi Gazi Imrize, ígett borban [pálinkában] telhetetlen. Ezeket tized számra kellett tartanunk, mindeniknek egy-egy ételére egy-egy oka [1,26 kg] hús járván. Minden napra 35 fertály [140 zsák!] árpa. Városunkban volt 9 nap.

Octobris 15. discessit. Az őrző Murzának fejünk s jószágunk mentségében adtunk készpinzt nro. 530 forintot, id est ötszázharminc forintot. Ennek kétszáz forintja Mihály Deákné pinze féle. Az városon szedött pinz f. 330, id est háromszázharminc forint. Insuper. Ködmen 5 kocsisainak, az útra 12 zsák árpát, egy dézsa vaját 25 pint, egy dézsa sajt szeletelt, karinjuvar [?] sajt 8, két sajtár túró, kenyér ezer, vágómarha 12, juhokat 20, kölös kását 6 zsákkal. Adtunk annak fölötte 6 kocsit, lovat 15 fêkestül, hámostól. Rend szerint az lovak, az mely urainké voltak, s az ára: Tot Mártoné 1, tall. 10; Pataki Jánosé 1, tall. 8, d. 40; Nagy Ferencé 1, tall. 10, adajára; Rofo Danié 1, adtunk neki tall. 7, item tall. 8; Borbély Györgyé 1, tall. 12 adó; Bodor Miklósé 1; Haigato Jánosé 1; Tot Ferencé 1; Fekete Gáspár veje 1, tall. 12; Szabó Jánosé 1, tall. 10; Czirkator Mihály 1, adajára; Möncsör Mihály 1; Szappanos Márton 1, tall. 12; Városé 2. Ezekhöz 6 kocsit: Varga Istóké 1, Szabó Gergelyé 1, Rosos Tamásé 1, Ropo Dani, Szivos Ferenc, Szakállas István. Tehenek rend szerint: Kőrös Ferenc 1, Racz János 2, István Kovács 1, Tegzös János 1, Aranyi András 1, Ban Gergely 1, Kovács István 1, Bártai Péter 1, Kemény András 1, Péter Kovács 1, Bab Mihály 1. Török őrzőinknek fizettünk f. 60 szedett pénzből. Sajtokat, késeket etc...”.

A Bécs elleni támadás kudarca (1683) fokozott mértékben sújtotta a falvak és mezővárosok lakosságát. Az itt telelő tatárok csaknem folyamatos veszélyt jelentettek nemcsak a lakosság vagyonára, hanem személyes létére is. A távoltartásukkal kapcsolatos igyekezet formáit és árát ugyancsak illusztrálni tudjuk néhány példával. 1683. „Die 15. 8-bris. Az őrző törököknek adtunk tall. 100, hetivel a garast, ebben volt derékpénz 51 garas.

Die 19. 8-bris... Tatár őrzőknek adtunk tall. 60, hatával...”.

A következő évből is csak egy-egy töredéket idézünk: „Die 3. Aprilis. Kalocsa uramnál lévő őrző jancsároknak, kik a tatárok ellen őrzöttek, hogy már adtunk 82 tallért, d. 90. Nyolcvan tallérban volt az alkunk, de hamisan számlálták a pénzt, s úgy költve a két tallért jó pénzen reá adtunk.” „Die 29. Martii. Az első rendbeli tatároknak adtunk 10 garast a város kocsijának váltásáért. Azután hasznadarjának adtunk tallért 100, hetivel a garast. Tatár agának adtunk 20 tallért, 13-mával a garast. Az első rendben lévő tatárnak kellett fizetnünk 20 tallért, 13-mával a garast.”⁴¹

Ezek az alaposan megfizetett védők sem voltak képesek elhárítani minden támadást. 1686 áprilisában egy tatár horda iszonyatos pusztítást és rablást vitt végbe a városban.⁴² – Ekkor lehetett a török alatt legboldogabb Kecskemét? – Ezen egyetlen és váratlan támadás során elrabolt értékek a következők voltak:

Gazda	7 fő
Hozzá tartozó	23 fő
Zsellér	8 fő
Cseléd	62 fő
Marha	59 db
Ökör	347 db
Ló	20 db
Gulya	8
Ménes	3
Juh-nyáj	9
Szekér	3 db
Kocsi	1 db

A különféle *munkaszolgálatok* – bár a lakosság számára rendkívüli terhet jelentettek – csak részben érintették a magisztrátus éves költségvetését. Ezeket elsődlegesen az ún. robotlajstromok őrizték meg, amelyek töredékesen maradtak ránk. Az egyik legteljesebb az 1664-ben készült nyilvántartás. Ebből korábban készült egy feldolgozás, amely alapján képet alkothatunk erről a teherrel.⁴³

Kellőképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a törökökkel szembeni munkajáradék *semmilyen formában* nem volt szabályozva. A legkülönbözőbb időben és a legkülönbözőbb feladatra követelhettek ígás és gyalogrobotot egyaránt. A tanács a különféle vélt vagy valódi kedvezmények érdekében ismételten kénytelen volt különböző nagyságú

41 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 224.; IV. 1508. c. 1663. 244–246.; IV. 1508. c. 1664. 138–242.; IV. 1510. i. 1683. 13–22.; IV. 1510. i. 1683. 13–22.; IV. 1510. i. 1683. 46–51.

42 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 63–68. A rögtönzöttnek tűnő feljegyzésben a központozás szinte teljesen hiányzik, ez olykor értelemszavará!

43 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 148–182.

ajándékokkal hatni a török katonákra. Ezúttal sem törekszünk még egyetlen éven belül sem teljességre, csupán a „járulékos” költségek jellegét kívánjuk érinteni. 1663. május: „Az három aga népi reánk jöven az hatszáz gyalog emberekért hajóvonni, attunk az három agának tall. 12.” „Szabó Keresztet a 250 hajóvonókkal elküldvén adtam neki tall. 6, 13-mával.”⁴⁴

Sokkal gyakrabban követeltek szekereket. Ezek száma erősen eltérő lehetett. A gazdák terheinek mérséklése érdekében a tanács ismételten közbe kellett hogy avatkozzon: „Az tatár aga mikor az táboros szekérért jött, attunk neki tall. 14... Mikor Karimany agával nálunk volt Lato odabasa az 50 szekerekért, adtunk neki tall. 4.” „Az szubasák szekerekért jüven, ajándék, adtunk neki tall. 4... Hogy az szekerekben elengedtek, tall. 12.”⁴⁵

Közismert, hogy a háborús években a mezővárosokba igen távoli helyekről is *menekültek* kétségbeesett jobbágyok. A hódoltság második szakaszában a török földesurak majorsági gazdálkodása elől szökött el mind több jobbágy. A hatvanas és hetvenes években a kecskeméti magisztrátus számára külön gondot és igen komoly költséget jelentett a baranyai és tolnai jobbágyokkal szembeni török retorzió. „1667. Die 19. Februarii... Azon kívül fizetett ökegyelme baranyai jobbágyokért burinti váltságához f. 84.” „Szyartó Mihály uraiméknak Buda-i útiköltségére, midőn az vezér az jobbágyok végett hívtak bennünket, attam néki fl. 4.” „István Kovács Budára menvén az [ide szökött] jobbágyokkal, költött f. 1.” „Jobbágyok[at] kereső hatalmas vezér urunk csauzának fizettem tall. 52.” „Juhokat adtunk el in f. 45. 'Baranyai jobbágyokért fizettem ebből tall. 7.” „Anno 1674. február 12. Hadasdi jobbágyokért, kijüven vezér urunk csauza, fizettem érettek: Bor hasznából tall. 11. Székbíró Keresztes hozott tall. 7. Csaplároktól tall. 12.” „Anno 1677. die 21. Maii. Főbíró Bíró György uram Budán lévén, amely jobbágyokat a baranyai iszpaiak keresnek, azokat a budai hatalmas vezér parancsából városunkból, akiket feltaláltunk, felküldtük Budára.” „Nazurnak Pesten az jobbágyok mellett való fáradságára [1] kéntelenségből fizettünk tall. 140, id est száznegyven. Nazur tihájának adtunk tall. 10. Az szubasáknak fizettünk tall. 10. Deáknak fizettünk tall. 1.”⁴⁶ Ezek a kiadások több mint egy évtizeden át terhelték a magisztrátus költségvetését. Bár összegük nem hasonlítható a korábban idézett zsarolásokhoz, esetenként mégis gondot jelentett az összeg előteremtése. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy ezen kiadásokkal kapcsolatosan *egyetlen sajnálkozó vagy elmarasztaló megjegyzés* nem található a feljegyzésekben! Úgy tűnik, hogy a távoli települések jobbágyaival való szolidaritás természetes volt számukra, és több mint figyelemre méltó, hogy a velük kapcsolatos kockázatok, kiadások vállalása ellen érdemi kifogásnak a feljegyzésekben nincs nyoma!

Összegzésként célszerű rögzítenünk, hogy a törökkel szembeni szolgáltatások három nagy csoportja milyen pénzbeli kötelezettséget rótt a hódoltság utolsó évtizedeiben erre a mezővárosra.

44 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 228–233.; IV. 1510. i. 1683. 31–41. A különféle munkajáradékokról igen figyelemreméltó írott anyag áll rendelkezésünkre.

45 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 228–233.; IV. 1508. c. 1664. 129–157.

46 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 201–208.; IV. 1510. i. 1671–72. 19–34.; IV. 1510. i. 1672. 58–60.; IV. 1510. i. 1673. 24–34.; IV. 1510. i. 1673. 58.; IV. 1510. i. 1673. 61.; IV. 1508. c. 1677–1678. 343–349.; IV. 1510. i. 1677. 42–61.

- a/ Az évenkénti, szabályozott keretek közötti kiadás 2000 és 2500 ezüsttallér között változott.
- b/ Az alkalmi és rendkívüli követelések becsülhető összege 750 és 1100 tallér közötti volt.
- c/ A csak bizonyos időszakokban fellépő kiadások valószínű összege évenként 300 és 1000 tallér között változhatott.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a törököknek fizetett évenkénti szolgáltatásokkal kapcsolatosan pontosabb összeget csak egy minden részletre kiterjedő feldolgozás eredményeként lehet majd kialakítani. A jelenlegi elemzés alapján csak azt fogalmazhatjuk meg, hogy a törököknek nyújtott különféle szolgáltatások Kecskemét mezőváros magisztrátusának költségeit a hódoltság utolsó évtizedeiben évenként minimum 4000 és 4500 tallér közötti összeggel terhelték.⁴⁷

2. A magyar állam részére fizetett adók és szolgáltatások

a) A kincstári adó

A 17. században a hódoltsági mezővárosok adófizetési kötelezettségei időben két szakaszra oszthatók. Buda visszafoglalásáig két, sőt három hatalom szorításában kellett különféle szolgáltatásaikat teljesíteni. A század utolsó másfél évtizedét pedig a törökellenes háborúk töltötték ki. Bár ekkor már csak egy állam szedett adót, de ebben az időszakban rendkívüli követelésnek kellett eleget tenniük. A hódoltság alatti évtizedekben érthetően a török hatalom jelenléte és a török adóztatás volt a meghatározó, de ekkor is igen jelentősek voltak a „magyar részre” történő különféle kifizetések. Ennek főbb formái: a kincstári és a porcióadó, a „gratuitus labor” vagy ingyenmunka és az „annóna”, azaz természetbeni juttatások.

A század elején még panaszként merült fel, hogy Eger eleste óta (1596) Ceglédet és Kecskemétet „a régi szokás ellenére” az erdélyi fejedelem megadóztatja. A következő évtizedekben azonban a fejedelemség nemcsak a Duna–Tisza közéről szorult ki, hanem a Tiszántúlon is egyre kevésbé tudta érdekeit érvényesíteni.⁴⁸ A hódoltság utolsó éveiben viszont a kuruc mozgalom és Thököly ebből kinövő fejedelemsége követelte ki harmadik politikai-katonai hatalomként a Homokhátság mezővárosaitól és falvaitól az adót.

A Portával kötött békeszerződések lehetővé tették, hogy a magyar király a török katonai fennhatóság alatti területeken rendszeresen adót szedjen. Az esedékes adó mennyiségét az országgyűlés határozta meg, és megyékre, járásokra lebontva a megyei közigazgatás hajtotta be. A békés évtizedekben a török közigazgatás nem gátolta ezt meg. Ezen terhek alakulását – a nagyon töredékes adatok ellenére – folyamatában lehet és célszerű áttekinteni. A szomszédos Kőrösnek a magyar állammal szembeni kötelezettsége a század első felében nagyfokú kiegyensúlyozottságot jelez: 1630-ban a portapénz, a gratuitus labor, vártapénz, koronaörzés, az országháza építésére szedett összeg és a nóna

47 Ez az összeg 450–500 ökör árával volt egyenértékű.

48 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 511.

együttesen 253 forintot (202,4 ezüsttallér) tett ki. A felsorolt tételek nem minden évben jelentkeztek egyformán, így 1635-ben a fizetendő összeg 248,21 Ft, 1645-ben 256,5 Ft és 1650-ben pedig 216 Ft volt.⁴⁹

Kecskemét hasonló terheiről csak azokat az adatokat tudjuk hasznosítani, amelyeket Hornyik – még az egykori jegyzőkönyvek birtokában – gyűjtött ki és tett közzé. Ezek az esetek többségében nem egyes években a városra kirótt összes terhet, hanem az egyes kifizetéseket rögzítették. A város 1624-ben 17 tallér portapénzt fizetett. 1626-ban a nógrádi vár épületére 26 tallért, portapénzként pedig 44 tallért adott. 1627-ben az asztalpénz 3 Ft volt, portapénzként pedig 78 tallért küldtek Szécsénybe. 1629-ben Nógrádba, a vár építésére a gratuitus labor, az ingyenmunka helyett 30 tallért, portapénzt pedig 20 tallért fizettek. 1638-ban már Fülekebe küldték két tételben a 91 forint portapénzt és további 9 forintot a koronaörzöknek, majd „várta-fára” 25,8 forintot. Nem valószínű, hogy szinte évenként ilyen jelentős mértékben változott volna a magyar állam számára fizetett összeg. Sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy a nyilvántartások, illetve a kigyűjtések nem voltak teljeseek.⁵⁰

A magyar adóztatás folyamatosságát az 1663–1664-es háború csak átmenetileg szakasztotta meg. Tekintettel arra, hogy a korabeliek közjogi felfogása szerint a hódoltság területe a magyar állam integráns része maradt, az adók kivétele során – miként pl. 1671-ben történt – Esztergom, Pest-Pilis-Solt és Heves-Külső-Szolnok-Csongrád vármegyékre portánként éppúgy 60 forintot terveztek kivetni, mint a királyi területeken lévőkre.⁵¹

A város a magyar adót évtizedeken át Wesselényi Ferenc nádornak, legnagyobb földesurának küldte meg: „Mindezzel együtt fizettünk palatinus urunk önagysága számára tábori szállásra tall. 50, adópénz.” Halála után a kamarának kellett azt továbbítani. 1673: „Die 10. Novembris. Főbíró uram vitte fel Sárközi Pállal Divinybe az adót Urancsics urunknak tall. 50.”⁵² A következő évtizedekben a Füleken ülésező vármegyéhez kellett azt eljuttatni a településeknek. Ennek összege később sem változott: 1679-ben „Fiscalis adóhoz, melyet percipiált Kohári István urunk önagysága, Tall. 50. Ajándék: 1 csizma...”⁵³

Ez a gyakorlat a hódoltság utolsó éveiben sem változott. „Az Fiscus részéről való adó... mely Nro 100 forintokat Tekintetes és Nagyságos Csábrádi Kohári István Urunk percipiál. Honorarium: Egy pár Karmazsin köz[önséges] csizma.” Tehát ez az adó nemcsak állandó, hanem a többi szolgáltatáshoz képest viszonylag szerény is volt.

A kuruc mozgalom éveiben újabb követelő jelentkezett: „...az rebellioban Tekintetes és Nagyságos Hadadi Wesselényi Urunk részéről eő Felsége percipiálta az 100 Forintokat ungaricales.”⁵⁴ Mivel azonban a kuruc generális csak a jobbágyaival szembeni kíméletlenségben tűnt igazán ki, a felkelés érdekében szinte semmit sem volt képes tenni, a mozgalom egyre inkább kifulladásra vezetett. Új lendületet akkor vett, amikor a nagyon fiatal, de rendkívül tehetséges és célratörő Thököly Imre vette át tőle az irányítást. A Felvidéken megszervezett állama a Homokhátság településeitől is behajtotta követeléseit.

49 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 99–137. és 236.

50 HORNYIK János, 1861. II. 182–183. Tekintettel arra, hogy a város jegyzőkönyvei 1944-ben minden bizonytalansággal elpusztultak, további anyag kigyűjtésére nincs lehetőségünk. Az adószedő nyilvántartásaiban erre csak elvétve történik utalás.

51 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 251. és 333.

52 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 109. és IV. 1508. c. 1673. 191–199.

53 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. II. 576.

54 HORNYIK János, 1861. II. 511.

Így közel egy évtizeden át ismét három állam követelt adót ezen a vidéken. A kuruc fejedelem által megszabott összeg számottevően meghaladta a királyi adót: 1682-ben 200 tallért rótt ki a mezővárosra. A következő év áprilisában pedig portapénzként 266 forintot kellett számára kifizetni.

b) Porció és rendkívüli adó

A törökellenes háború éveiben merőben új állapotok alakultak ki. Az uralkodó az országgyűlést nem hívta össze, és a bécsi udvar önkényesen határozta meg az adók összegét. Valójában 1695-ig, a hadélelmezési szabály kiadásáig a politikusok és a főtisztek belátásán múlt, mekkora terhet pakoltak a járásokra és az egyes településekre. Ezen időszakra nagyon jellemző eset: 1687-ben Rensing⁵⁵ budai hadbiztos feltörette a templomba menekített ládákat, amelyekben a kecskeméti lakosok pénzüket és értékeiket helyezték el a tatárok támadásaitól tartva. Ráadásul az elrabolt 34 és félezer forint helyett csak 31 ezerről adott nyugtát. Az elrabolt pénzt a magyar állam sosem térítette meg a városnak! További súlyos csapást jelentett az, hogy a háborús terheken túl a katonai biztosok és a tábornokok hatalmas, személyre szóló *ajándékot követeltek* a maguk számára. Csak a méretek érzékeltetése végett idézünk néhány példát. Bár Véber Dániel hadbiztosnak⁵⁶ jószándéka biztosítása érdekében 50 aranyat adtak ajándékba, mégis önkényesen elhajtatta a város 46 darab jármos ökrét. Heisler tábornok 150 aranyat, Mercy tábornok pedig egy vagyonnal felérő 900 aranyat préselt ki egyetlen alkalommal a kecskeméti magisztrátusból.⁵⁷

A korábbi évtizedekben hivatalosan szedett kincstári adó viszont gyakorlatilag változatlan maradt. „Anno Domini 1690. die 26. 8-bris. Die eodem [ugyanazon a napon]. Ugyanakkor nemzeti Vajsász urunk percipiálta a fiscus adaját önagysága számára nézendőt, florenos Hungaricales nro. 100, id est száz kurta forintokat. Facit tallér hatával számlálván, nro. 55,5 és den. 10. honoráriumért csizma 1 közönséges.”

Amíg a törökellenes háború le nem zárult, az ország lakosságának igen nagyszámú zsoldosereg ellátásához kellett hozzájárulni. Ez az összeg évenként változott. 1689-ben porcióadóként 24 850 forintot vetettek ki a városra. 1690-ben Kecskemétre „8.125 forintális impositio” jutott. 1692-ben a porciópénz 4505 forint volt. Úgy tűnik, hogy a következő években ez az összeg állandósult. 1698-ban „az tekintetes nemes vármegyétől ránk limitált quantumbeli portió” 5000 Rhénes forint lett. 1699-ben a kivetett porcióadó összegét 4201 Rhénes forintban állapították meg, és ez az összeg 1700-ban 4400 Rhénes forintra változott.⁵⁸

Összegzésként tehát megállapíthatjuk, hogy a ránk maradt feljegyzések alapján a törökellenes háború előtti évtizedekből sem tudjuk az állami adók évenkénti összegét pontosan nyomon követni. Csak a kincstárnak fizetett összeg mondható egyértelműnek,

55 Rensing Ferenc Henrik báró: budai hadi komisszárius, a Magyarországon állomásozó császári hadsereg ellátásának felelőse.

56 Véber Dániel: szolnoki császári hadbiztos.

57 HORNYIK János, 1862. III. 158–159. – Heisler tábornokról L. *A magisztrátus formálódása és működése a 16–17. században* c. fejezet 260. lábjegyzetét! – Claude Florimond de Mercy gróf (1666–1734): lotharingiai származású, a Habsburg-házat szolgáló tábornagy. Az 1716. évi törökellenes harcok egyik jelentős hadvezére, a Temesköz katonai parancsnoka. 1723-ban nyert magyar grófi címet.

58 A következő években is pontosan ekkora összegeket fizettek ezen a címen. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 756., 797., 811., 831., 910., 927. és 934.

amely a minimális ajándéktól eltekintve a század nagyobb részében 50 ezüztallérnak felelt meg. Úgy tűnik, hogy Buda elfoglalása után fél évtizeden át a hadsereg igényeinek megfelelően szabták ki különféle néven az adókat. Az utolsó évtizedben valamelyest kiegyensúlyozottabb lett a városra nehezedő teher. Ekkor porcióadóként 5000 forint körüli összeg fizetésére kényszerült Kecskemét. Ez kb. 2850 ezüztallérral volt azonos értékű. Tehát az államnak kifizetett évenkénti pénzösszeg 2900 tallér körüli lehetett. Még ez az összeg is alig több mint fele a törököknek fizetett szolgáltatásnak.

c) Annóna

A hódoltság második felében változatlanul megmaradt a jobbágyok „magyar részre” történő ingyenmunka-kötelezettsége. Ez általában a végvárok erősítését szolgálta. A nagy távolság miatt azonban mindkét fél számára kedvezőbb volt annak készpénzben történő megváltása. „Vicekapitány urunknak várépületire való embereinkért tall. 30.” Fülekre a gratuitus laborra Deák Pál uram kezébe adott bíró uram fl. 100.” Ennek összege is változott ugyan, de évenként 100 forintnál nagyobb összegről nem maradt feljegyzés.⁵⁹ A háború éveiben az ígás és a gyalogmunka-szolgáltatás rendkívüli méreteket öltött. A jelentős forrásanyag feldolgozásáig jószerivel csak jelzőket és nem számokat, illetve arányokat tudunk közölni. Ezek viszont elsődlegesen a város gazdáit érintették, a magisztrátusnak viszonylag csekély összegeket kellett ilyen esetekben fizetnie.

A háborús években hasonló terhet jelentett a magisztrátus számára a magyar államnak szolgáltatott annóna, a hadsereg különféle étellel történő ellátása. Ilyen jellegű követelésekkel már a törökellenes háború megkezdése előtt jelentkeztek a főtisztek. 1676-ban „Onod alatt lévő táborban strázsáló német generális urunk számára hajtván 8 teheneket...”. „Item hajtottak tíz meddű teheneket azon táborra.”⁶⁰ A német hadvezetés követelései egyre zavaróbbak lettek. Ezért 1679-ben Kecskemét kénytelen volt a füleki kapitányhoz, legnagyobb földesurához, Koháry Istvánhoz fordulni segítségért, mivel Strassoldo⁶¹ hatalmas mennyiségű kenyeret, lisztet, vágómarhát és bort követelt tőle az előző évben. Ez viszont eltörpült a háborús évek terheivel szemben. 1683 őszén Caraffa tábornok⁶² hat lovasezreddel Pest, Nógrád és Heves megyékbe jött téli szállásra. Ezért *hetenként* Kecskemét 500, Kőrös 288 és Cegléd 90 forintot volt köteles fizetni számára.⁶³ Az igazán nagy terhek azonban csak a következő években jelentkeztek. 1686 áprilisában Mercy és Heisler két héten át élőködött a városon.⁶⁴ 1687-ben „Veterary [Veterani] generál itt lévén 5.000 magával...”⁶⁵ Hornyik János számításai szerint 1685–1686-ban a török ellen harcoló sereg számára 143 494 forint értékű gabonát, élőállatot és bort

59 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 114–125.; IV. 1510. i. 1670. 19.

60 MNL BKML IV. 1508. c. 1676. 234.

61 Carlo Strassoldo gróf: olasz származású császári hadvezér, szatmári, majd kassai generális; részt vett a kurucellenes hadműveletekben, üldözte a protestánsokat.

62 Antonio Caraffa gróf (1642–1693): a felső-magyarországi császári hadak parancsnoka 1686-tól. A törökellenes harcok egyik jelentős hadvezére, aki kegyetlenkedései miatt vált hírhedtté.

63 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 245–246. és 337.; HORNYIK János, 1861. II. 178.

64 1686-ban Heisler és Caraffa a Buda visszafoglalásáért indított harcokat vezették.

65 Johann Friedrich Anton Ambrosius von Veterani gróf (1643–1695): olasz katonatiszt, a Habsburg Birodalom egyik tábornoka. Részt vett a törökellenes hadjáratokban és a Thököly elleni harcokban. 1686-ban Szeged bevételénél kitüntette magát. – MNL BKML IV. 1508. c. 1687. 211.

szolgáltatott a város. Nem tudjuk pontosan, hogy ebből mekkora részt vettek, raboltak el közvetlenül a lakosságtól, és milyen hányadban tudta azt beszámítani a magisztrátus az egyes gazdák adójába.⁶⁶

3. A magyar földesurak számára fizetett adók és szolgáltatások

a) A summa összegének alakulása

Magyarországon is a rendi-feudális társadalom egyik legfontosabb tartópillére a birtokjog volt. Ennek alapján a birtokszerkezet már a hódoltság előtti évszázadokban kiépült és megszilárdult az ország minden részén. A török hódítás sok földesúri családot menekülésre kényszerített, és másfél évszázadon keresztül nehezítette számukra különféle jogaik érvényesítését, a nekik járó megszokott szolgáltatások behajtását, de átmenetileg sem tudta megingatni az idegen hatalom a magyar birtokjog érvényességét.⁶⁷

Miként utaltunk már erre, a sorozatos török katonai győzelmek ellenére nemcsak a magyar és az erdélyi állam, hanem a magyar nemesség is fenntartotta korábbi birtokjogait a hódoltság területén. A török állami adminisztráció és a katonai irányítás különösebb ellenállás nélkül tudomásul vette mind a magyar állam adóztatását, mind pedig a magánföldesurak birtokjogának gyakorlását, ha a követelt szolgáltatásokat megkapta. A hódoltság második szakaszában, főként pedig a hatvanas évektől a nemesi vármegyék és a magyar földesurak tudatosan hatoltak be a hódoltság azon területeire, ahol a birodalom válsága, a katonai és az igazgatási irányítás gyengesége miatt vákuumok keletkeztek.

Kecskemét földesurai a Buda elfoglalását megelőző száz évben már magánbirtokosok voltak. E jelentős mezőváros feletti birtokjog az egyes főúri családokon belül a következő századokban részben az örökösödés, részben a zálogbirtoklás miatt, részben pedig az uralkodó adományozása révén számottevően változott.⁶⁸ Annak érdekében, hogy az egyes földesúri famíliáknál érzékelnünk tudjuk a summa, a pénzbeli szolgáltatás és az ajándék mértékének alakulását, célszerű birtokjoguk arányáról egy rövid áttekintést adni.

Pelényi Bálint *nyolcadrésnyi* birtoka 1580 táján Szentmária György és unokatestvére, Ferenc tulajdonába került. Ajándékozások és leányági örökösödés révén a 17. század elején a gágyi *Bárthori Gábor és fia, László* tulajdonába jutott, és a család kihalása után (1702) *Koháry Istvánnak* adományozta az uralkodó.

A Pászthói Ferencnek jutott *nyolcadrész* után járó szolgáltatások 1680 táján azonos arányban *Vay Ábrahám* és *Fáy György* birtokát növelték.

Balai István rövid ideig birtokolta a város rá eső *nyolcadrészt*, ennek a tulajdonosa hamarosan Vezsenyi Gáspár lett, akinek halála után Rudolf király Rákóczi Zsigmondnak ajándékozta ezt a hányadot. Így örökölte e birtokrész egyik felét *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem és annak leszármazottai, illetve a másik részt testvére, *Rákóczi Pál* és utódai. A fejedelem egykori részét 1676-tól *Koháry István* zálogbirtokként szerezte meg, Rákóczi Pál hagyatéka pedig a század utolsó harmadában leányágon az *Erdődy* grófok öröksége lett.

66 HORNYIK János, 1862. III. 157–158.

67 SZAKÁLY Ferenc, 1981.

68 A város Mohács utáni földesurairól Hornyik János készített körültekintő összegzést. HORNYIK János, 1862. III. 1–69. Itt – kisebb kiegészítésekkel – ennek alapján adunk egy rövid áttekintést.

A Gémesi Ferenc földesúr birtokában levő *nyolcadrész* leányági öröklődés révén a *Bosnyák* família kezébe került, és így lett végül a 17. század derekán a *Koháryak* családi birtoka.

Bár a város eszmei birtokának *felerésze* Sárkándi Pál tulajdonában maradt, ezen már 1584-ben két lánya osztozott. Sárkándi Anna hozománya révén lettek a város *negyedrészenek* földesurai a *Wesselényiek*, akik (1616) Kecskemét *egynegyed* részének birtokába jutottak. Birtokrészüket 1670-ben *Koháry István zálogba* vette, majd a következő század elején az uralkodótól (1711) ajándékként megkapta. Sárkándi Erzsébet révén a 17. század elején Kecskemét *egynegyed* eszmei értéke pedig a *Csáky* grófok tulajdonába került. Mivel a család két leánya a pozsonyi klarissza apácázárdába vonult, a század második felében a zárda kapta a város censusából a családra eső részt.

Kecskemét már a 15. században kivívta földesuraival szemben a summás adózási formát, amely a 17. századra csaknem általánossá vált országszerte. Ehhez azonban a kor szokásainak megfelelően néhány egyéb szolgáltatás járult. A kecskeméti magisztrátus kiadásai között a hódoltság mindkét szakaszában igen fontos helyet foglaltak el a „summaadók”, a földesurak számára történő évenkénti kifizetések és a hozzájuk kapcsolódó *ajándékok*. Azonban ezek a családok nem szokványos módon gyakorolták a város feletti birtokjogukat. Kecskemét legkorábbi földesúri urbárium a Rákóczi család levéltárában maradt fenn, amelyet 1670 körül fogalmaztak meg. E szerint: „ezen városnak noha sok földes urai vannak, mind azáltal semmi dispositio nincz közöttük, mellyik úr számára mennyi jobbágyi, vagi telek mellyik úré legien, hanem ab antiquo mellyik földes úrral miképpen conveniálhatnak, az szerint administrálták is contrubutiójukat”.⁶⁹ Más szóval egyik família sem mondhatta, hogy a település egy meghatározott részét vagy meghatározott számú jobbágyát birtokolja, hanem csak az egész település egy eszmei hányada után járt neki a summa, a pénzjáradék. És miként ez a legrégebbi urbárium is kiemeli, a magisztrátus az egyes földesurakkal történt egyezség szerint fizette szolgáltatásait.

3. táblázat A földesuraknak fizetett summaadó alakulása
(ezüsttallérban)

Név	1650	1663	1671	1680	1690	1698
Wesselényi Ferenc	600,00	800,00				
Wesselényi Pál – (utóda)			440,00	440,00	22,25	22,25
Koháry István			800,00	800,00	800,00	800,00
Rákóczi Ferenc		22,25	22,25	22,25	22,25	22,25
Rákóczi László, Erdődyek		22,25	22,25	22,25	22,25	22,25
Báthori család		31,20	31,20	34,00	34,00	34,00
Csáky-rész		200,00	212,00	212,00	212,00	212,00
Bárius család		31,25				
Vay Ábrahám			12,50	12,50	12,50	13,00
Fáy-rész					12,50	13,00
Összesen		1 106,95	1 540,20	1 543,75	1 137,75	1 138,75

69 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 291. – Ezzel lényegében megegyezik a Koháryaknak 1718-ban küldött levél tartalma. Ebben a kecskeméti tanács hangsúlyozta, hogy már Wesselényi Ferenc nádor idejében is, s „mind ez ideig” szokás volt, hogy „az városnak ház helyei, az méltóságos földes urak között megsztva soha nem voltak, hanem ki ki ő nagyságok, ’s ő kegyelmek közül, maga jussa szerint szokta a jövedelmet, a város lakosaitól megvenni, és az hajdani földesuraknak végzése szerint a kinek legtöbb ’s nagyobb része vagyon a városban az lakosok törvényeinek ki szolgáltatását, s az város bírának és tanácsnak directióját mindenkor az szokta folytatni...”. KISFALUDY Katalin, 1992. 36.

A jobb áttekinthetőség érdekében csak évtizedenként rögzítettük a summaadók összegét és az ajándékok értékét.⁷⁰ Első ránézésre szembejön, hogy az egyes főúri családok nem egyformán tudtak vagy akartak élni lehetőségeikkel, így igen eltérő mértékű követeléseket támasztottak. Szembejön, hogy bár mind a Csáky-, mind pedig a Wesselényi-birtokjog a város negyedére terjedt ki, a nekik juttatott summa összege egyre jobban eltért. A dokumentálható fél évszázadon belül a Csáky-részt birtokló pozsonyi apácák érdemben nem emelték meg az összeget. Ezzel szemben a nádori méltóságot is megszerző földesúr háromszor, majd később négyszer akkora összeget követelt meg a várostól, mint a Csáky örökösök. Még feltűnőbb, még inkább jogsértő volt Wesselényi Pál eljárása, aki a királyi területről Erdélybe menekült. A nádor végrendeletében kecskeméti birtokrészét özvegyére hagyta. A vita elkerülése érdekében pedig öccsét anyagilag kárpótolta. Ő később mégis igényt tartott bátyja birtokrészére. A magisztrátus érthetően az előző birtokos jogos örökösének fizette pénzbeli kötelezettségét, és megtagadta Wesselényi Pál igényeit. Ezért a kuruc generális 1674 tavaszán egy egész sereggel vonult be Kecskemétre, és addig innen nem távozott, míg a város a követeléseit nem teljesítette. Így haláláig „noha 100 forint volna az adó esztendőnként; mindazonáltal eő Nagysága vészen rajtunk aranyat Nro 220.” Ez a neki járó törvényes összegnek csaknem tízszerese volt.

A kisebb birtokosokkal szemben a magisztrátus végig tudta őrizni érdekeit és – kisebb eltérésektől eltekintve – a korábban megállapított summa összegét.

b) A földesúri ajándékok alakulása

A földesurak a summaadó mellett rendszeresen követeltek különféle ajándékokat. Ezek nagyságát sokszor rögzítették, de ettől különféle címen gyakran eltértek.⁷¹

4. táblázat A földesuraknak kifizetett ajándék értékének alakulása
(ezüsttallérban)

Név	1663	1671	1680	1690	1698
Wesselényi Ferenc	137,50				
Wesselényi Pál		738,50	906,00	12,95	12,95
Koháry István		47,60	54,00	48,00	48,00
Rákóczi Ferenc	8,00	8,00	8,00	12,95	12,95
Rákóczi L., Erdődy Gy.	8,00	5,90	6,13	7,75	7,75
Báthori család	8,90	12,00	28,87	12,95	12,95
Csáky-rész	12,00	21,00	16,00	16,00	
Barius-rész	8,90				
Vay Ábrahám		9,00	5,24	5,00	9,14
Fáy-rész				5,24	
Összesen	183,30	842,00	1 024,24	120,84	103,74

Az ajándékok megkövetelésében is a Wesselényiek tűntek ki leginkább. A nádor ajándékként több mint tízszer akkora összeget követelt meg, mint a hasonló birtokjoggal rendelkező Csáky família. Wesselényi Pál pedig nem volt hajlandó rögzíteni az ajándékok fajtáit és mennyiségét, hanem ez élete végéig úgy alakult „Az mint eő Nagysága

⁷⁰ A táblázatban nem tudtuk feltüntetni a birtokláson belüli összes változást.

⁷¹ Az összeállítás a jelzett évek adószedői és főbírói számadáskönyveinek adatai alapján készült.

parancsolja.⁷² Önkénye – legalábbis Kecskemét földesurai között – példátlan volt. Mindennél többet mond az, hogy 1680-ban 56-szor nagyobb értékű ajándékot zsarolt ki a várostól, mint az azonos arányt birtokló Csáky örökös. Ebben az évben a földesuraknak vásárolt ajándék több mint 88%-át neki kellett küldeni. Hasonlóan megdöbbentő a különbség, ha a csaknem kétszer akkora részt birtokló Koháryaknak szolgáltatott ajándék összegével hasonlítjuk össze. 1671-ben 15-szörösét, 1680-ban pedig csaknem 17-szeresét követelte meg, mint a füleki kaptány. Halálát követően érthetően jelentősen csökkent az ajándékokra költött összeg, a korábbinak nem egészen 12%-ára.

Érdeemes röviden utalni arra is, hogy az egyes földesuraknál milyen arányt képviselt a summaadó és az ajándék.

A Wesselényi Pálnak adott ajándék kb. kétszerese volt az önkényesen és szertelenül megemelt summaadó összegének. A legnagyobb részt birtokló földesúri családnak, a Koháryaknak szolgáltatott ajándék a summaadójuknak mindössze 6%-a volt. A Csáky-részhez még ennél is kisebb, 5,5% nagyságú ajándék társult. A kisebb részt birtoklóknál ez az arány számottevően nagyobb lett. A Rákócziaknak adott ajándék a summa 35%-a, a Báthori család esetében pedig 38% volt.

A kigyűjthető adatok azt érzékeltetik, hogy a század második felében e téren sem történt a földesurak többségénél kirívó változás. Tehát miközben ezen évtizedekben országosan jelentkező tendenciává vált, hogy a földesurak számottevően növelték követeléseiket, azt állapíthatjuk meg, hogy Kecskemét magisztrátusa a Wesselényiektől – a nádortól és a kuruc generálistól – eltekintve meg tudta őrizni érdekeit.⁷³

A megállapított summaadón és a kötelező ajándékokon túlmenően a földesurak jelentős része további követelésekkel állt elő. Ezek viszont alkalmiak voltak, és az esetek többségében lényegesen kisebb terhet jelentettek, mint a summa vagy az ajándék. Itt hely hiányában csak egy-egy példával kívánjuk érzékeltetni ezek jellegét és méreteit.

Wesselényi Pál felesége (1682) „küldött volt viaszat hozzánk eladni, melyet a pápista ecclesiának adván, az ára lett 233 garas, d. 29.”⁷⁴ 1677-ben „Az mely öt vég közlondis kék posztót Fülekről Kohári István urunktól önagyságától hozott el főbíró Bíró György uram. ... Ezen öt vég posztót az kalmároktól kikérvén, mivel el nem költ, adtuk az szegedi Katona Istvánnak öt tereh boron úgy, hogy mind harmincadját s mind idehozattatását maga Katona István felvállalta.”⁷⁵ Ezek értékesítésére a tanácsnak nem kellett költeni, csak a lebonyolítás terhét kellett felvállalni. Az évenkénti summa és a kötelező ajándék mellett egyenként eltörpült a kisebb költséggel járó igények kielégítése, de több főúr igénye évenként egyrészt számottevő összegre rúgott, másrészt az agarak, a teknős-békák, a hattyúk, a különféle halak, őzek, dohány, tajtékpipa, csutora stb. beszerzése és eljuttatása komoly gondot jelentett a csekély munkatárssal dolgozó tanács számára. Látszólag nem járt külön költséggel a további kívánságok teljesítése. Wesselényi Ferenc számára Murányba több alkalommal 50 sertést kellett innen felhajtani. Koháry többször

72 HORNYIK János, 1861. II. 510. Szertelen követeléseiből egyetlen év adatai: a legelső évben, 1670-ben a 440 tallér summaadó mellett a következő ajándékokat vette számára a magisztrátus: „Csizma pár 10, egy vég patyolat tall. 3, hat fekete gyermeklő tall. 100,5, patyolat tall. 7, párdücbőrök tall. 64, item párdücbőrök tall. 164, item egy párdücbőrt tall. 30. Summa utriusque facit [az összeg együt] 1.178,5 tall.” MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 3.

73 A Koháry családnak járó összeg azért nőtt meg tetemesen 1671-ben, mivel – a zálogba vétel után – igényt tartott a Wesselényi nádornak fizetett summára.

74 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 72.

75 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 325.

kérte a tanácsot, hogy számára (saját költségére) vásároljon a helybeli gazdáktól négy fekete vagy pej csikót. A város 1676-ban Koháryhoz volt kénytelen fordulni segítségért, mivel Erdődy György ismételten ökrök vásárlását követelte meg. Követeléseivel a későbbi években is zaklatta a várost. Ezek részben azért voltak terhesek, mivel a beszerzés és a célba juttatás a korabeli, rendkívül rossz közbiztonság mellett komoly kockázatot jelentett a város számára, részben pedig azért, mivel a jószágok utáni harmincadot a városnak kellett a főurak helyett a török hatóság számára kifizetni. Arról nem szólva, hogy a megrendelő főúr több esetben nem volt hajlandó a tényleges vételárat sem kifizetni.

Mindezek mellett még a főurak családi eseményeiből is fel kellett vállalni a városnak a maga részét. „Rakoczi Ferenc urunk öngyászata lakodalmára [1664] adtunk 5 vágni való marhát, 14 juhot. Tikokért [tyúk], ludakért, mézért, vajért f. 22, 20 oka rizskását.” „Báthori urunk temetésére [1666] tall. 20.” Még ezeknél többszörösen nagyobb terhet is felvállalt a város. Az egyébként is keserves esztendőben, 1685-ben, amikor Koháry István kiszabadult Thököly börtönéből, a város 800 arannyal „kedveskedett” neki.⁷⁶ Ez az összeg a főúri család kétévi „summájával” volt egyenlő.

Az itt felvillantott különleges követelések mértékének és azok időbeli eloszlásának felvázolása külön feldolgozást igényelne. Tekintettel arra, hogy ezek értéke, időbeli megoszlása igen eltérő, statisztikai feldolgozásukra itt nem vállalkozhatunk. Meg kell elégednünk azzal, hogy létükre utalunk.

4. A váci püspököknek fizetett tized

A 16. században a kamara ismételten kénytelen volt igénybe venni a különféle egyházi intézmények anyagi forrásait. A következő évszázadban azonban már egyre ritkábban történt meg, hogy egy-egy végvár egyházi tizedet kapott volna meg kiadásainak fedezetére. A hódoltság egész ideje alatt Kecskemét folyamatosan fizette a váci püspökségnek a tizedet. Ezt azonban, régi egyezség alapján, nem természetben rótták le, hanem pénzösszegben határozták meg. A legrégebbi nyugta erről 1651-ből maradt ránk. A város ekkor 260 forintra – ez 173 ezüsttallérnak felelt meg – volt kötelezve. 1654-ben 175 tallért és 14 forint sedecimát fizettek. Ajándékként „Egy szőnyeget vöttünk oroszán zsidótúl az árendátornak tall. 12,5.” 1679-ben „Váci püspök Korompai Péter urunknak öngyászatainak árenda Arany 100. Váltása tall. 16. Honorárium: 1 szőnyeg.” 1670-ben ugyancsak 100 arany és egy perzsaszőnyeg volt a város kötelezettsége. A század legvégén is változatlan maradt az összeg, ajándék helyett viszont hat aranyat kellett adni.⁷⁷ Érdemes kiemelni, hogy a magisztrátus a püspökséggel szemben is meg tudta védeni érdekeit.

A 17. században a mezővárosok tanácsai nagyon eltérő kapcsolatokat építettek ki a helyi egyházi szervezetekkel. A szomszédos Kőrös lakosságának aránytalanul nagy része ekkor protestáns volt. Így az egyházi és a világi irányítás több szálon összefonódott.

76 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 289.; MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 115–119.; IV. 1508. c. 1666. 201–208. és IV. 1508. c. 358–361.

77 HORNYIK János, 1861. II. 127–129., ill. 1862. III. 254–256.

„A város és az egyház vezetősége ugyanaz volt. Az egyház világi gondnoka és vezetője a főbíró.” Az együttműködés olyan szoros volt, hogy „Az eklézsia pénzét a város kezelte.” „Általában az egyház minden ügyét magáénak tudja a város és gondoskodik az egyház minden szükségletéről.”⁷⁸

Kecskeméten merőben más állapotokkal találkozunk. Itt a protestáns vallások kialakulása után a lakosság hitbéli megoszlása vegyes képet mutat. A felekezetek arányaira csak viszonylag késői és ekkor is csak közvetett adatok alapján tudunk következtetni. 1693 júniusának végén az egyik tanácsstag birtokügyében kellett döntenie. A tanácskozáson 20 pápista és 12 kálvinista esküdt nyilvánította ki véleményét.⁷⁹ Valószínű, hogy a lakosság vallási megoszlásának arányában jelölték ki az esküdteket. Az első olyan személyre szóló összeírás, amely a lakosság vallási megoszlását feltüntette, 1771-ből való. Ekkor a lakosság kétharmada volt katolikus.⁸⁰

A ránk maradt nyilvántartásokból egyértelműen kiderül, hogy itt a városi közigazgatás és a két egyház között semmiféle szervezeti összefonódás vagy kapcsolat nem volt. Az egyházak és iskoláik működésének anyagi feltételeit az egyházközség, illetve a hívek biztosították. Az viszont kétségtelen, hogy a tanács több területen segített a két felekezetnek. 1601-ben a prédikátorok számára [tehát mindkét félnek] biztosította a város szőlő használatát. A számukra szükséges bort a város kocsmájából hordhatták, de év végén a fogyasztásukért fizettek. „Az Ecclesia is éppen [teljességgel] megfizette az esztendőre kihordott bornak az árát, úgy mint flor. 43, den. 14. Az Pápista Ecclesia is éppen megfizette ez esztendőbeli hordott bornak az árát flor. 19, den. 31.”⁸¹ A későbbi évtizedekben többször kaptak pénzbeli juttatást, de ezek elenyészően kicsik voltak. 1664: „Az prédikátornak, barátoknak adtunk szent György napkor tall. 1,5.” 1667: „Papoknak adtunk alamizsnában f. 3.” 1671: „Ecclesiáknak attam fl. 2.” 1682: „Bíró uram Vesselényi urunkhoz indulván, papoknak kétfelé adott 20 garast.”

A hódoltság utolsó évtizedeiben – az 1678-as nagy tűzvész után, amely mindkét felekezetnek rendkívüli kárt okozott – néhány utalás történt arra, hogy a tanács anyagilag támogatta a két egyházat. „Item az tanáccsal consultalván főbíró Totth György uram számadások előtt illyen istenes igyekezettel ő kegyelmek rendelést töttenek, hogy az szent ecclesiákra ketten ő kegyelmek adószedő bíró Custos András urammal adnának tall. 120, id est százhusz.” 1682-ben „A két ecclesiának adtunk 100 tallért.”⁸² A későbbi években csak a szokásos mértékben támogatták az egyházakat. „Papoknak alamizsnában két részre adtam gar. 12.” „Az két ecclesiasticusok részre valedictioért, utasokért való imádságért bíró tételnek meghirdetéséért két részre gar. 32.” A század végén még egy alkalommal nyújtott a tanács számottevő segítséget: „Két ecclesiának számadáskor conferaltunk tall. 400.”

Mindenképpen ki kell emelnünk a magisztrátusnak az egyházakkal szembeni tudatos és következetes eljárását, amely a várost évszázadokon át jellemezte. A következő eset nem kuriózum, hanem egy folyamatos gyakorlat része: „Minthogy az pápista

78 MAJLÁT Jolán, 1943. 148–151.

79 MNL BKML IV. 1504. a. 1. 133.

80 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1987.

81 HORNYIK János, 1861. II. 118., 126.

82 A főbírók és adószedő bírók jelzett években készített nyilvántartásaiban. Passim. MNL BKML IV. 1504. c.

eclesiára sok rendben adtunk 29 tall. 3 gr, 14 d, most az számadáskor hasonlóképpen az reformata ecclesiának is megadtuk. R. ecclesiának tall. 29, gr. 3, d. 14.”⁸³ Tehát a váci püspököknek évenként szolgáltatott tizedtől eltekintve a helyi iskolák és egyházközségek működése a magisztrátus éves kiadásait érdemben csak elvéve terhelte.

5. A tanács kiadásai

a) Működési költségek

A főbírói és az adószedői elszámolásokban ilyen címen tételek nem lelhetők fel. Az viszont kétségtelen, hogy a magisztrátus közigazgatási feladatainak ellátása során folyamatosan kényszerült különféle kiadásokra. Ezek csoportosítását csak a jobb áttekinthetőség érdekében végezzük el, illetve azért, hogy ezek létét és a költségvetésen belüli súlyát, arányát valamelyest érzékeltetni tudjuk. Tekintettel arra, hogy mind a főbíró, mind a vásárbíró, mind pedig a székbírák feljegyzései rendkívül hézagosságúak és töredékesek, minden egyes év kiadásait összegezni és megállapítani teljes pontossággal nem lehet. Ha az alábbi összegzés nem is törekedhet a teljességre, de a jelentős mennyiségű feljegyzés lehetővé teszi, hogy legalább a működés során szükségessé vált költségek minimumát bemutathassuk. E téren legalább olyan mértékben lehet megközelíteni a valós kiadásokat, mint az előző területeken.

Elsőként a hivatal működését biztosító nyilatkozatokat célszerű áttekinteni. A városi ingatlanok száma ekkor még igen csekély volt. A városháza méreteit nem ismerjük, karbantartására, fenntartására nagyon csekély utalás van. „Mikor a városházának tornácát megsindelyezték, hozatott vásárbíró úr a Faragó György úr számára áldomásul egy korsó bort. Item a szakácsoknak 1 pintet.” Tehát csak a járulékos költségek egy részét ismerjük. Más alkalommal „Egy kemencére való kályhákat vöttünk tall. 1, gr. 2.”⁸⁴ Ezen kívül néhány kisebb létesítmény létéről tudunk, amelyek készítése alkalmi és kisebb kiadással járt. Említés történik pincékről, kocsmáról, mészárszékről, tömlőházról, kis házról, égettboros házról és egy vízimalomról.⁸⁵ Ezek elkészítésének sem dátumát, sem pedig költségeit nem ismerjük. Jelentős számban hozott létre a város gabonátárolás érdekében vermeket, a városháza épületéhez közel. Ezek egyenkénti elkészítése csak néhány tallérba került. Egy 1689. évi feljegyzés szerint 56 veremben tartott az adószedő 410 fertály gabonát.⁸⁶ A templom ekkor még valóban közösségi épület volt. Az épület fenntartásából a tanács csak ritkán és kisebb mértékben vállalt részt, de a toronyóra működtetése annyira közérdek volt, hogy az a város éves költségei között folyamatosan fellelhető.⁸⁷

83 Az idézetek csak az ajándékozási formákra utalnak, teljességre nem törekedhettünk. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. Passim.

84 MNL BKML IV. 1508. c. 1670. 213. és IV. 1510. i. 1696. 21–36.

85 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 11–12. „Sámuel asztalosnak adtam flo. 20 Rheneses, hogy az kisházat megcsinálta.” – MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 3–10.

86 MNL BKML IV. 1508. c. 1689. Derékadó lajstroma 228–231. A különféle feljegyzések adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy egy-egy veremben 6–9 fertály gabonát tároltak. Az itt jelzett vermekben tárolt gabona 750–800 mázsa körül lehetett.

87 „Az órásmesternek bérre attam fl. 8.” MNL BKML IV. 1510. i. 1671–72. 19–34. „Exitus. Órásmesternek adópénzből fizettem florenos 12 Ungaricales. Id est 6 tallér, 4 garas.” MNL BKML IV. 1508. c. 1691. Derékadó lajstroma. A kötet lapjai számozatlanok.

A magisztrátus Pesten is vásárolt magának egy épületet. A „pesti ház” költségeiről 1640-től vannak adataink. Ebben az épületben szálltak meg a város küldöttei, széna- és fabírái, ha Pestre, Budára kellett menniük. Méreteiről, értékéről nincs pontos adatunk. Itt folyamatosan foglalkoztattak egy gazdasszonyt is. Ennek az épületnek a fenntartása és karbantartása rendszeres, de nem jelentős kiadást követelt.⁸⁸

A város birtokgazdálkodásán belül megkülönböztetett figyelmet kapott a puszták bérlése. 1642-ben a város hat kun pusztát bérelt Eszterházy Miklós nádortól, a kunok legfőbb bírójától. 1662-ben kerekegyházi földbérbe 9 tallért adott ki a tanács. Pusztaszert 1664-től bérelték a kecskemétiak. A budai pasa és tisztjei számára kötelező több száz szekér széna termelése érdekében bérelték Szentgyörgypusztát, melyet egyéb mezőgazdasági kultúra végzésére is használtak. Ezután kétfelé fizették a bérleti díjat. „Szent Györgyi Földbér Török részről Tallér Nro 100, széna szekér Nro 10, sós sajt Nro 80, vaj, pasztorma.” „Magyar részről... Kubinyiné részről Arany Nro 20, egy szőnyeg, minden második esztendőben egy csikó ló, egy vég patyolat, egy papiros skófium, egy pár bélelt csizma. Máriásiak részről... Arany Nro 16, egy Szőnyeg, egy Csizma, Osgyáni Tisztartónak is egy csizma”.⁸⁹ Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a században a város vagyonosabb gazdái jelentős számban béreltek kisebb pusztákat. Ezeket több gazda jószágát „nyaraltatták” „cimboraságban”. Hornyik szerint a század elején és derekán 26 pusztát béreltek a kecskemétiak. Felsorolása azonban nem teljes.⁹⁰

A puszták bérleti díjának, az évenként rájuk fordított összegnek a megállapítása a töredékes adatok miatt nem könnyű. A bérleti díjak és a puszták mérete, hasznosítási lehetősége között nincs egyenes arány. A velük szemben felmerült szükség és az alkupozíció felülírta azt. Feljegyzéseink alapján kétségtelen, hogy Szentgyörgypusztához a magas díj ellenére évtizedeken át ragaszkodtak. Mivel a várost a kiskun puszták vették körül, ezek bérlésére – versengve a szomszédos Kőrössel – megkülönböztetett figyelmet fordítottak. 1678-ból található a „Kun földekről jedzés. Szám szerint 9 kun földet

88 „Vesszőre s tövisre, hogy az pesti veteményeskertet megépíttessék, adtunk tall. 1, den. 80. A pesti gazdasszonynak den. 40. Kapupénzre a tövishozóknak tíz oszporát.” MNL BKML IV. 1510. i. 1604–1707. Töredékek, 86–89. „Ács Ádám mesternek contractusra [Pesten] az új háztúl és istállótúl s egyéb munkáktúl egészen adtam tall. 115.” MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 34–35.

89 „Kerekegyházi földbérben adtam tall. 9, ítem tall. 1,5.” MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 144–149.; „Kerekegyházi földbérbe adtunk Kincses Györgynek tall. 8.” MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 47–61.; „Az Tatár Sz. Györgyi földbért Ráczevi Eszterházi urunk ispánjának, Nagy Jánosnak küldettük Péter András urunk által, nro. tall. 20, perzsiai szőnyeggel együtt.” MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 121–143.; HORNYIK János, 1861. II. 512.

90 Pusztaszert és Szentgyörgypusztá mellett a következőkre utal: Ágasegyháza, Borbásszállás, Kerekegyháza, Köncsög, Páka, Félegyháza, Kísszállás, Ferencszállás, Zomok, Jakabszállás, Matkó, Orgovány, Péteri, Csengele, Szentlászló, Mórícgátja, Szank, Bene, Lajos, Mizse, Örkény, Újfalú, Majsza és Vacs. HORNYIK János, 1861. II. 215. A század folyamán a város bérletei között azonban feltűnnek további puszták. „Kecskeméti marha járta” Kigyóst, kecskemétiak „vetik” Bugacot és Kisbalázst, kecskeméti „nyaraló” volt – legalábbis egy időben – Adacs és Baracs. SZAKÁLY Ferenc, 2001. 481.

bírnak kecskemétiak. Azon pusztáknak árendáját N. András Miklós urunknak szokták adminisztrálni.” Ekkor a kilenc kun pusztáért 235 forintot [98 tallér] fizettek. 1690-ben ugyanezekért „Az kilenc kunpusztákért adtunk tall. 182.”⁹¹

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a következő esetek, mivel a magisztrátus ritka előrelátó és tudatos eljárásairól szólhatunk. Bár a század utolsó másfél évtizede rendkívüli terheket rótt a mezővárosra, a lakosság vagyona a szertelen terhek miatt a korábbinak töredékére zsugorodott, a tanács önként újabb terheket vállalt fel. 1699-ben „Sz. Lőrinc pusztát az becsületes város [zálogba] megvén, annak az árában attam tall. 1067.” A következő évben a magisztrátus távlatos eljárásáról még részletesebb feljegyzés maradt. „Az becsületes tanács végezetébül nemes Vay, avagy Barius familiának itt Kecskeméten esztendőnként 25 kurta forintig való porciójáért, Sz. Királyi Pusztának hason feléért, Borbás Szállásnak negyed részéért, Felső Alpárnak 3 házhelyen kívül egész possessióiért és Reszke Sz. Péter, ki Martonossal határos, egész praediumért (Zálogban vévén egész 25 esztendeig tandem depositis deponendis [végül a lehelyezendőkhöz lehelyezésével]) attunk nyolc ezer forintokat, facit [számítási] tallér 4.444, gr. 2, d. 20.”⁹² Tehát miközben potom áron lehetett ekkor még bérelni a puszták sorát, a tanácsnokok a jövőnek dolgoztak, és igen fontos területekkel gyarapították a város határát.

A magisztrátus a kisebb regálékat, haszonvételeket már a 15. században megszerezte – minden bizonnyal még királyi, illetve királynéi oppidumként –, és kínosan örködött azon, hogy ezek feletti jogait a későbbi magánföldesurai semmilyen formában ne sértsék meg.⁹³ A legkorábbi írott feljegyzésekben csaknem kivétel nélkül fellelhető mindegyik következetes működtetése. A vásár, a kocsmá, a mészárszék mindvégig megmaradt a város közvetlen irányítása alatt. A malomtartást és a szeszfőzést átengedték a gazdáknak, de a tanács is működtetett szeszfőzdét és szárazmalmot saját szükségleteinek ellátására. A század végén pedig Alpár mellett a Tiszán építtetett egy malmot. „Augusti 4. Követt Jakab mesternek foglalót az alpári malomnak építésére adott bíró uram tíz florenos Rhennenses.” „Faragóknak, kik faragni a Sági erdőre mentek az vízimalomnak való fáért, adott bíró uram 8 gar.”⁹⁴

A haszonvételek fenntartására és működtetésére a hódoltság idején minimális összeget költöttek. Valójában csak a személyzet konvenciójának kifizetése jelentkezett a nyilvántartásokban érdemi kiadásként. A két kocsmáros, a két mészáros, a szeszfőző

91 „In anno 1678 azoknak árendáját ím az az következő mód szerint fizették. Jacabszállástól tall. 35. Félegyházától tall. 32. Kerekegyházától tall. 25. Orgoványtól tall. 32. Ferencszállástól tall. 25. Pákától tall. 45. Matkói pusztától tall. 25. – T. Turzó Szaniszló palatinus urunk protectionijában nincsenek ezek a puszták felsorolva, úgymint Orgovány, Félegyháza, Kisszállás és Zomok. Zomoktól jár tall. 8. Kisszállástól tall. 8. Császár Gergely maga bírja. – Szabadszállásiak két kun pusztát földet bírnak: Böszört és Kisbalást, a kettőnek az árendája tall. 70. – Körösiek öt kun pusztát. Lajosnak árendája tall. 50. Mísei pusztának tall. 40. Kocse (Kocsér) Kara, Törtely azoknak árendájának végére nem mehettünk.” MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 127. – „Memoriale. Az kilenc kunpusztákért adtunk tall. 182. Az Bene pusztához Király István uramnak kölcsön adtam tall. 1. Die 4. Julii 1690.” MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 110.

92 MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 34.; IV. 1510. i. 1700. 31.

93 Annak érdekében, hogy érzékeltetni tudjuk, milyen jelentősége volt a kecskeméti vásártartásnak nemcsak a helybeli lakosság, hanem az egész Homokhátság számára, célszerű utalni arra, hogy az egykori megyeszékhely, Gyula, csak 1723-ban tudta megszerezni egyetlen vásártartási jogát, és Békéscsaba csak kitartó küzdelem után, 1841-ben kapott először vásártartási lehetőséget. ERDMANN Gyula, 1991. 620–623.

94 MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 42–53. A következő hónapokban több hasonló kiadás jelzi, hogy a malom folyamatosan épült.

bére a „szolgák konvenciója” listán belül évenként fellelhető, vagy a főbíró, vagy az adószedő nyilvántartásában. A kocsmában részben a bordézsmát mérték ki, részben pedig a helybeli gazdától megvásárolt árut. Évtizedeken át azonban a városban megforduló sok katona ellátása miatt számottevő mennyiségben vásároltak közelebbi és távolabbi településekről bort, jelentős tételekben. Az ezekkel kapcsolatos kiadások önállóan, a költségvetésben nem lelhetőek fel, mivel valójában a kocsmá mindvégig számottevő haszonnal működött. A mézszárszék meghatározóbb tömegigényeket elégített ki, így ennek haszna mindig kisebb volt, de általában haszonnal vagy legalábbis veszteségmentesen működtették a székbírák. Amikor a vásártartás – miként erre már utaltunk – kényelmetlenné vált a tanács számára, szüneteltette azt. A bevételek az esetek többségében itt is meghaladták a kiadásokat.

A mezőváros hivatala a 17. században folyamatosan differenciálódott. Mivel a választott tisztségviselők díjazást nem kaptak, csak az adózás és a közmunkák alól mentesültek hivatali idejükre, ők a város kiadását nem növelték, valójában annak bevételeit mérsékelték. A tanács, a főbíró és az adószedő munkáját előbb egy, majd két jegyző segítette. Később még a vásárbíró is kapott anyagi támogatást. Az alkalmazottak és a tanács gazdaságát irányítók-segítők éves fizetésben, konvencióban részesültek.⁹⁵ A jegyzők és a deákok díjazását a szolgák bére között tartották nyilván. Ezen csak a század végén változtattak.⁹⁶

5. táblázat Az éves konvencióval rendelkezők bérének megoszlása 1677-ben (forintban)

Az alkalmazott megnevezése	Kézpénz	Élelem	Ruha	Egyéb naturália
Jegyző (nótárius)	36,00	49,40	14,40	
Mészáros (2 fő)	32,00	11,17	16,38	
Csaplár (2 fő)	38,40	26,31	13,28	
Szakácsnő	25,00		27,62	
Tyúkszedő deák	12,00	9,60	3,20	
Pálinkafőző	12,00		11,80	
Háziszolga	16,20	4,80	4,80	
Lovász	16,00	2,61	4,80	
Béres	16,00		7,20	
Csikós	10,00		7,20	
Nyájjuhász			7,20	22,40
Fejős juhász	16,00	12,87	7,20	
Sajtnyomó	11,00		3,60	
Isztrongahajtó	4,00		7,20	
Kanász	4,00		7,20	

Előfordul, hogy egyik vagy másik konvenció nem lelhető fel az egyes években, de ezek bére érdemben nem módosítja a konvencióra kiadott összeg tömegét. Tekintettel arra, hogy a különféle ruhákat, lábbeliket a tanács vásárolta, így a magisztrátus évenként átlagosan 680–700 forint (290 tallér!) körüli összeget költött alkalmazottjaira.

95 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/ c. VIII. táblázata alapján.

96 MNL BKML IV. 1504. p. 1694. 124.; IV. 1508. c. 1678–1679. 306–316. – A mézszárosok és a csaplárok egyenkénti konvencióját rögzítettük. – Néhány deák alkalmi fizetését, esetleges éves bérét ez a lista nem tartalmazza.

A mezőváros működésével kapcsolatos kiadások a béreken túlmenően érthetően lényegesen szélesebb területet öleltek fel. Itt kell megemlítenünk a jogszolgáltatással járó költségeket és a hatóságokkal, valamint a földesurakkal történő kapcsolattartások költségeit. Mivel az egyszerű polgári és büntetőügyekben a főbíró és a tanács ítélkezett, ezekre külön költeni nem kellett. Bonyolultabb ügyekben részben a „három város” bíróságát, részben pedig a fogott (convocatus) bírakat kellett igénybe venni. Ilyen esetekben a bírói testület ellátása, megvendégelése jelentett kiadást a város számára. Tekintettel arra, hogy ezt a város konyhája és kocsmája biztosította, költségeket külön nem tüntettek fel. Annál többre került a meghozott halálos ítéletek végrehajtása. Ezt viszont nagyobb-részt a török hatóságnak kellett fizetni.

A hatóságokkal és a földesurakkal történő kapcsolattartás során a közreműködő bírák, esküdtek vagy küldöttek ellátásáról a tanács gondoskodott. Ez a rövidebb utaknál a kellő mennyiségű étel és bor biztosításából, a hosszabb utak esetében a napidíj nyújtásából állt. A török hatóságokkal, főleg a Portával történő kapcsolathoz megfelelő tolmácsra volt szükség. A főurakkal, hadvezérekkel történő tárgyalásokhoz ugyancsak célszerű volt a kívánt nyelvet beszélő és kellő rátermettséggel rendelkező követet felkérni, megbízni. Ezek áttekintését az 1671. évből kigyűjtött esetekkel érzékeltetjük.

6. táblázat A város ügyében járó küldöttek 1671-ben

Hely	Esetek száma			Összesen
	1 fő	2 fő	több személy	
Fülek	7	2	2	11
Buda	3	5	1	9
Ványa	1			1
Somolya	1			1
Túr	1			1
Nándorfehérvár	1	1		2
Tiszántúl	1	1		2
Szolnok	2			2
Hadad			1	1
Ónod	1			1
Pozsony	1			1
Pest		1		1
Szendrő	1			1
Cegléd		1		1
Mélykút	1			1
Szeged	1			1
Diósgyőr	1			1
Erdőd	1			1
Vásárhely	1			1
Szalonta	1	1		2
Összesen	26	12	4	42

Nem árt kiemelni, hogy az 1671. esztendő a hódoltság második felének egyik legnyugodalmasabb éve volt. Az adatok sora pedig valószínűleg nem teljes. Ezt érzékelteti az a tény is, hogy a városi kocsmából ebben a békésnek mondható évben az „utasoknak” juttatott bor mennyisége 1312 pint volt (2099 liter)! A város konyhájáról kapott ételmük mértékére, értékére nincs utalás. Napidíjként, költségként ebben az évben 134 forintot és

89 dénárt (67 tallér) számoltak el.⁹⁷ A következő években a követjárások száma rohamosan nőtt, és az úti célok között – a földesurak lakóhelyét jelentő felvidéki és erdélyi városok mellett – ismételten fellelhető Bécs, Pozsony, Drinápoly és Isztambul. A küldöttek az esetek egy részében a város választott tiszttségviselői voltak. A főbírót évenként legalább két–három alkalommal, de volt rá eset, hogy hat–hét alkalommal Budára idézték. Több esetben a főjegyző és néhány esküdt alkotta a küldöttséget. Egyszerűbb ügyekben, ajándékok, küldemények eljuttatásakor bármely talpraesettebb gazdára eshetett a választás. Igazán fontos ügyekben a kellő rátermettségű esküdtek közül választották ki a vezetőt. A „törökül tudó” Kovács Péter több év nagyobb részében úton volt, éveken át a városnak valóban utazó követe lett.⁹⁸ 1682-ben útiköltségre 279 forintot (116,35 tallér) költöttek és az utasoknak 1800 pint bort adtak. 1690-ben közel ekkora összeget költött erre a célra a tanács: 272 forintot (130 ezüsttallér), de számukra ebben az évben 3766 pint bort mért ki a város kocsmája.

b) Egyéb kiadások

A mezővárosi hivatali szervezet működtetése ezekben az években – miként erről már szóltunk – elképzelhetetlen lett volna a különféle alkalmi ajándékok, „discretiok”, azaz mind a török, mind pedig a magyar hivatalnokok, katonák korrumpálása nélkül. Ezek a kiadások békés esztendőkből is jelentősek voltak, de a háborús években a követelések megnöttek, és rendkívüli megterhelést jelentettek mind a falvak, mind pedig a mezővárosok számára. Ha ezeket összegezni lehetne, az eredmény igazolná, hogy az évenkénti kiadások figyelemre méltó részét képezték. A velük kapcsolatos gondokat még növelte az a tény, hogy előre tervezni ezeket nem lehetett, tartalékokat képezni pedig erőforrás hiányában ritkán voltak képesek.

Nem csak a hadsereg és a hadellátásban érdekeltek követelték meg a tetemes ajándékokat. A magyar civil szervezetek és a megyei potentátok ugyancsak elvárták azt. Ők a mezővárosok számára nem a legnagyobb veszélyt jelentették ugyan, de mivel tartósan kapcsolatban álltak a településekkel, ezek bírói úgy vélték, sokat tehetnek terheik mérséklése érdekében. Azt pedig gyakorta tapasztalhatták, hogy jószándékuk hiányát erősen megszenvedik. Ezért adtak olykor meglepően nagy összeget „pro discretione”.

97 A kigyűjtött adatok a főbíró és az adószedő 1671. évi nyilvántartásából valók. – Az elfogyasztott bor a város kocsmájának forgalmát bemutató táblázatban található. – Az útravalónak adott bor étéke hozzávetőlegesen akkora lehetett, mint a „napidíj” összege.

98 1673: „Rakoci Ferenc és Vaj Ábrahám adaját felvivén Csuka István és Kovács Péter, adtunk kölcségek f. 7.” 1674: „Kovács Péternek hadadi útiköltségre adtunk tall. 1, d. 50.” 1676: „Drinápolyban török császárhoz járó embereink, Kovács István és Szűcs István...”. 1677: „Kovács Péter mikor megjött Erdélyből, Kolosvárról, adtunk ezen járására tall. 2. Azután is Kovács Péternek erdélyi és füleki útjára adtunk tall. 3 és egy negyed részt.” 1677: „Kovács István és Kőrösi Sagi János a fényes török császár portájára Drinápolyban küldetvén a levelek meghozására, költségre adtunk székbírák adta derékpénzből 40 aranyat.” 1677: „Kovács Pétert által a Tiszán generális Veselényi Pál urunkhoz küldvén, adtunk költségére neki tall. 2.” 1677: „Kovács Pétert Fülekbe küldvén, adtunk neki tall. 4.” 1677: „Törökül tudó Kovács Istvánnak adtam kocsit fogadván N[ándor]feirváltul fogvást...”. 1677: „Kovács Pétert Szomolyára küldvén levéllel, adtunk költségére den 93.” 1678: „Kovács Pétert Bécsben küldvén az öreg úrhoz [sic!], Kohári István urunkhoz, adtunk azon úti költségre K. Péternek 12 garast.” 1683: „Kovács Pétert Pozsonyba levelekkel küldvén költségére adtunk 9 garast.” Megbízatásainak sora ennek többszöröse. L. a főbíró és az adószedő nyilvántartásaiban passim!

Valójában valamilyen ajándék nélkül megyei tisztségviselő nem tért haza. A zsaroló tisztek rövidebb ideig maradtak ugyan a városban, de az ő féktelenségük iszonyú károkat okozhatott, ezért szinte mindenáron kedvükben kellett járni.

A következő példák idézésének célja elsődlegesen az illusztráció. „Sötér Ferenc [alispán] urunknak discretioban az porták iránt való instantiájára tall. 30.” „Budai commissarius urunk számára két agarat vivő embernek költségekre adtam 8 polturát.” „Básti László szolgabíró urunknak vettem 1 pár csizmát discretioban, tallér 3.” „Discretiora Pataiéknál, Kamaráséknál levő német kapitánynak az becsületes tanács akaratából tallért nro. 200. Praefectiosának [parancsnokának] gar. nyolcat.” „Csete Jánosnak, Bodó Andrásnak, Szívós Jánosnak boraik árában, kiket egész hordóستól német Patay kapitány úr megivott, fizettem 66 tallérokot, den 122.” „Tekenyős békákat budai inspector urunk számára vettem garas, öreg, 5, polt. 2.” „Nemzetes viceispán Sötér Ferenc urunknak ökegyelmének pro discretione, a conscriptiora kijött, a becsületes tanács javallásából adott bíró uram talleros száz, id est tall. 100.” „Sembergi nemzetes szolgabíró úrnak 10 tall. pro discretione, hogy az conscriptiora itt volt.”⁹⁹ A század végén a törökellenes háború legeredményesebb tábornoka rendkívüli befolyásra tett szert Bécsben. Nevéhez egyébként sem kapcsolódtak súlyos önkényeskedések és retorziók. Kegyének megnyeréséhez viszont herceghez illő ajándékok kellettek. „Méltóságos princeps Eugenius herceg¹⁰⁰ számára discretioba vöttünk Szabó Bálint uramtól két paripa csikót tall. 60.” Más alkalommal „Méltóságos Eugenius ő hercegsége számára adván pro discretine 10 borjas teheneket, fizettünk... tall. 140.”¹⁰¹ Tehát több évben csak a „discretio”-ra, a korrumpálásra kiadott összeg meghaladta a város összes alkalmazottjának a bérét.

A közbiztonság gyengése miatt az úton lévöket ezernyi veszély fenyegette. „Csaba János és Borbély György urainkat Budára bocsátván, visszajüvet Ócsán megfosztatának az tolvajoktól. Vontak el ökegyelméktől 5 lovat. Balog Istváné 3, Szabó Istóké 2.” 1664-ben „Föbíró uram Budára mentében Dabasnál megfosztatván az tolvajok kezében akadt f. 277.” 1677-ben „Takács Istvánt a katonák megszarolták a Dobosi pusztán. Város dolgában járatván...”, ezért veszteségeiért a tanács öt 5 tallérral kárpótolta.¹⁰² A város az elszenvedett károkat következetesen vagy megtérítette, vagy a felbecsült kár összegét a gazda adójába beszámította. 1682-ben „Bodó András lovaiért, kit a kurucok vittek el, tall. 10.”

Tekintettel arra, hogy a szegényebb gazdák közül többen nem tartottak lovat, a város gondoskodott hátsólról. „Hírmondók alá való lovat vettünk f. 20.” A város több fogatot is folyamatosan tartott munkatársainak szállítására. „Item két lovat az város szükségére negyvennégy forint pénzül, fl. 44.”¹⁰³

I. Lipót király 1696-ban adta ki rendeletét a Buda és Szeged közötti postaszolgálat megszervezésére, mivel ennek ekkor még komoly katonai és hírszerzési feladata is volt. Kecskemét 1697-től részt vállalt belöle, mivel ebből számottevő hasznot remélt. Valójában hosszú időn át a bevétel alig fedezte az üzemeltetés tényleges költségeit.

99 MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 3–10.; IV. 1510. i. 1690. 58–74.; IV. 1510. i. 1691. 25–31.; IV. 1510. i. 1691. 25–31.; IV. 1510. i. 1691. 9–12.; IV. 1510. i. 1692. 7–9.; IV. 1510. i. 1693. 42–53.

100 Savoyai Jenő (1663–1736): francia származású főnemes, a Habsburg-birodalom legnagyobb stratégája, a törökellenes háborúk fővezére.

101 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 30–55.; IV. 1510. i. 1698. 39–61.

102 Érthetően itt is csak néhány példát emelünk ki. MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 227–228.; IV. 1508. c. 1664. 126., ill. 128. és IV. 1510. i. 1677. 52–61.; IV. 1510. i. 1673. 24–34.

103 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 23.; IV. 1508. c. 1666. 144–149.; IV. 1510. i. 1671–72. 37.

A postaszolgálattal kapcsolatos beruházás évtizedek múltán sem térült meg. „Summa totius introitus veredarius facit Hung. Flor. [a postaszolgálat bevételének összege magyar forintban] 630, d. 5 Summa exitus veredarius 625 Hung. fl., [a postaszolgálat kiadása magyar forintban] d. 10.”¹⁰⁴

Visszatérő gond volt a magisztrátus számára, hogy az adóba vagy a summába vitt pénzt eredeti értékében nem fogadták el, illetve az ezüsttallérokat és az aranyvereteket a háborús években csak felár megfizetésével tudták beszerezni. Ezek az összegek olykor számottevő veszteséggel jártak. „Hántak vissza tall. 24, nem szeretve, melyeket toldtunk meg másfél tallérral, 3 garassal, 46 pénzzel.”¹⁰⁵

Szociális és kulturális kiadások címen költséget ezekben az évtizedekben nem rögzítettek. A kortársak alighanem alamizsnának mondták, szánták ezeket a juttatásokat, vagy talán pontosabban ajándékokat. Nem lehet véletlen, hogy legtöbbször nevezetes napokhoz, egyházi ünnepekhez kötötte a főbíró ezt a gesztusát.

Már Hornyik János kiemelte, hogy a 17. században mind a római katolikus, mind pedig a református egyházközségnek volt iskolája. Az 1654. évi számviteli jegyzőkönyv egyik bejegyzését idézi: „Az Deákoknak, az két félről cántálni jövén, adtunk den 95.” „Ítem az énekes deákoknak attunk den. 76.” Ennek alapján joggal tételezi fel, hogy nemcsak a betűtetést és az egyházi énekeket tanuló „oskolás gyermekek”, hanem nagyobb diákok képzését is vállalták ezek az intézmények. Bár a működtetés tényleges gondja az egyházközségekre hárult, kisebb segítséget a tanács rendszeresen nyújtott számukra. Ezek nagyjából az egyházi ünnepekhez, ritkábban a hivatali rituálékhoz kapcsolódtak. „Karácsony napján deákoknak és koldusoknak osztogattunk tall. 1.” „Pünkösöd innepiben az deákok hogy cantalni jötenek hozzánk mind a két részről, bíró uram adott nekik f. 1.” Pünkösödben deákoknak kétfelé adott bíró uram 12 garast.” „Húsvét innepiben az öreg deákok cantalni hozzánk jövén, adtunk nekik f. 1. Az pápista mesternek is adtunk f. 1.” „Vízkereszteseknek adtunk gr. 3, d. 12.” „Vízkereszt napján két felé deákoknak adtunk 12 garast.” „Deákoknak attam Sz. Márton napján d. 40.” „Sz. Márton napján deák gyermekeknek kétfelé adott bíró uram 6 garast.” „Szent György napi alkalmatossággal az deákoknak 2 tall. 4 garast adtam, hogy megcantaltak.”

Itt is érdemes kiemelni, hogy a két felekezet közötti béke megtartására következetesen figyeltek. 1677-ben „Pünkösöd ünnepeben: Az reformata scholabeli deák gyermekeknek adtunk den. 24. Az pápista deák gyermekeknek aszerint den. 24. Ítem a reformata scholabeli öregdeákoknak den. 36. Mendicansoknak adtunk den 12.” A szegényebb deákoknak ünnepeken kívül is nyújtottak segítséget. „Egy szegény supplicans deák supplicatioját beadván, adtunk neki den. 25.” Támogatásukra a legnehezebb esztendőkből is gondoltak. „Egy szegény mendicansnak alamizsnát flo. Rhen. 1. Két pápista mendicansoknak 2 szusztakot.” Nem ritkán más városból érkezőn is segítettek: „Gyöngyösi mendicansnak gr. 3, d. 11.” Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a század végén (1698) – amikor valójában lezárult a törökellenes háború – lényegesen bőkezűbb lett a magisztrátus. „Pünkösöd napján az scholabeli deákok számára tall. 4.” Külön érdemes felhívni a figyelmet a következő esetre, amikor a tanács egyik „alkalmazottját” segítette a tanulásában: „Az váras kisebbik inasának, vagy scholában járó deáknak egy csizmát vettem gar. 4,5.”

104 MNL BKML IV. 1510. a. 1697. 56–58.

105 „Az basának az minemő 165 aranyat váltogattak, füzettem ahhoz f. 12.” MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 24–34.; IV. 1510. i. 1673. 24–34.

A szociális juttatások, alamizsnálkodások felidézése során is csak arra vállalkozhatunk, hogy a segítségre szorulókat és a kérelmek típusait jelezzük. A *szegényekkel*, a koldusokkal elsődlegesen az egyházak és híveik törődtek, de a tanács is, bizonyos keretek között, rendszeresen támogatta őket. „Húsvét napján koldusoknak osztottunk d. 90, deákoknak d. 120.” „Egy szegény koldusnak lábravalót csináltattam d. 36.”¹⁰⁶ „Egy szegény árva deák meghalálózván, adtunk temetésére d. 40.” Sokat elárul a következő eset. A tanács 1700. június 20-án döntött: „...az kaszásoknak bére legien egi hetig 4 Mgr [máriásgaras] és koldus által ma kiáltassék megh.”¹⁰⁷ „Egy nyomorult rabnak d. 20.” „Az mely katona törökké lett, az urak annak vétetének inget, gatyát, csizmát f. 4, d. 60.” „Egy kolduló nyomorultnak vettem egy csizmát.” „Egy kolduló magyar rabnak attam f. 1.” „A szegény süket asszonyt adtunk 1 timont.” „Árva gyermekeknek vettem vásznat flor. 1, den. 8.” 1694: „Egy keresztény rab asszonyt alamizsnát 3 szusz-tákot.” „Egy keresztény rabnak, tiszt. Teremi Jánosnak ökegyelmének, mely feleségével, 3 scholába járó gyermekével s egy leánykájával az elmúlt ősszel az pogány tatár kezébe esett, szabadulására adott bíró uram tall. 2.” 1696: „Egy török rabjának alamizsnába adtunk p[oltura] 4. Egy töröktől szabadult praedicatornak alamizsnába adtunk gros. 2, p. 2, d. 2.”

Esetenként nehéz eldönteni, hogy jutalmazásról vagy alamizsnálkodásról szólhatunk-e. „Pünkösöd napján kisbíráknak osztottunk 248 p[olturát].” „Sz. György nap után kisbírák számára esztendeig való fáradságokért adtam tall. 10.”¹⁰⁸

III. A mezőváros bevételei

1. A tanács pénzügyi szervezete

Tekintettel arra, hogy a Homokhátság a nagyállattartás révén már évszázadokkal korábban bekapcsolódott a magyar exportba, itt a pénzgazdálkodás már ekkor komoly múltra tekintett vissza, és az országosnál szélesebb körű volt. Miként láttuk, a magisztrátusnak évenként sok ezer ezüsttallért kellett előteremtenie, hogy a sokirányú és igen jelentős követeléseknek időben eleget tudjon tenni. Munkájukat nehezítette, hogy egyrészt a rossz közbiztonság és a háborúk akadályozták a normális termelést és az árucserét, másrészt sok esetben keservessé tette munkájukat a katonák mohósága és türelmetlensége.

Bár a pénzforgalom a gazdálkodás szinte minden ágában komoly múltra tekintett vissza, a 16–17. században a közállapotok nem kedveztek a szerves fejlődésnek. A lakosság tartalékait a gyakori háborúk és rablások sorra kimerítették, a kiegyensúlyozatlan külpolitikai állapotok és a közjogi bizonytalanság pedig lehetetlenné tette a magisztrátus számára az átgondolt gazdálkodást. A távlatosabb építkezést a korabeli hivatali jogrend is nehezítette. A mezővárosok választott tisztségviselői csak egy évre – Szent György naptól Szent György napig – kaptak megbízatást. Tényleges felelősségük is csak erre a

106 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 201–208.; IV. 1510. i. 1687. 20–31.; IV. 1510. i. 1698. 37.

107 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 192.

108 HORNYIK János, 1861. II. 119. Érthetően az idézetek elsődlegesen azokra a nevezetes napokra utalnak, amelyeken évenként az adakozás történt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. Passim.

rövid időre szól. Ez a rendszer csak az éppen esedékes követelések teljesítését szolgálta, az érdemi pénzbeli tartalék képzését, a közösség gazdasági érdekeinek átgondolt építését nem segítette elő. Súlyosbította a gondokat az is, hogy a jegyző kivételével minden személy, aki az adók beszedésében és a város tényleges gazdálkodásában érdemi szerepet kapott, munkája során tapasztalatokat szerzett, a gazdasági év végén leköszönt. Az észszerű gazdálkodást valamelyest mégis az biztosította, hogy minden tisztségviselő maga is birtokos volt, az esetek többségében többirányú gazdasági tevékenységet folytatott, és számottevő vagyonának kezelése megtanította a kockázatvállalásra és a kellő óvatosságra egyaránt. Az apparátuson belül a folyamatosságot és egyféle előrelátást pedig az esküdtek biztosították, akik életük végéig kapták megbízásukat. A kisebb tanácsba az esetek többségében közülük kerültek be a leginkább rátermettek, a legtapasztaltabbak, és valójában ők irányították a közösséget és ezen keresztül az egész város sorsát.

A város gazdáira kivetett évenkénti adók összegét általában a tanács állapította meg. Tekintettel arra, hogy a különféle adónemek mértékének meghatározása során komoly érdekek ütköztek, a tanácson belül számottevő viták alakulhattak ki. Erre utal az, hogy 1672-ben rövid időn belül kétszer is döntött a tanács a marhaszám utáni adó összege, mértéke felől. Július 12-én még úgy határoztak, hogy minden vadszám után 15 dénár fizetésére kötelezik a gazdákat. Úgy tűnik, hogy a jelentős számú jószággal rendelkező esküdtek szopora tanácskozába kezdhettek, és egy héten belül, július 17-én módosították korábbi döntésüket: „Egyező akarattól és lélek szerént való voxolásból mi, alább megírandó eskett személyek tettünk ilyen végzést, hogy mai napságtól fogvást az vadszám 10 pénzben [dénárban] álljon meg.” Tehát harmadával csökkentették ezen adójuk összegét. A rendkívüli terhek esetén a tanács indokoltan tartotta még az esküdtek egészénél is szélesebb közösség kezébe adni a döntést. „Anno 1689. die 10. Februarii. A becsületes tanács a portióknak felvetésére nézve egybegyűlvén a szegénységgel együtt, a limitatio szerént, mely volt vetve 24.850 forint, így rendelte.”¹⁰⁹ Tehát ilyen esetekben a népgyűlés elé vitték az ügyet. Az alkalmi kiadások fedezésére szolgáló kisebb összegek kivetése és beszedése minden bizonnyal kizárólag a főbíró és a szűkebb tanács hatáskörébe tartozott.

Az adólajstrom elkészítése és a gazdák befizetésének nyilvántartása az adószedő hivatalában történt. Az adók közvetlen behajtását a négy pars, a négy járás, negyed kisbírója irányította. Munkájukat szükség esetén minden bizonnyal érdemben segítették a tizedesek és az utcaparancsnokok. Az évenként elkészített adólajstromok azt érzékeltetik, hogy az adók befizetése során számottevő rugalmasságot tanúsított a hatóság. Készpénz hiányában sorra lehetővé tették a borral, terménnyel, élőmunkával vagy élő állattal történő kiegyenlítést. Ha a tanács vásárolt a gazdaktól terményt, ennek megfelelő részét az adóba tudták le. A különféle károk elszenvédekor is legtöbbször az adó összegének az elengedésével kárpótolták a gazdákat. A törökellenes háborúk legkeservesebb időszakában a megszokott adólajstrom mellett külön vezették a „Török adó” és a „Német adó” nyilvántartásait.

Az adószedő a beszedett összeget a főbírónak adta át. Ezek őrzése a korabeli felszelettség mellett nem csekély gondot jelentett, és ezért ismételtelen ellenőrizték az átadott összeget. „Főbíró Deák Pál uram Győrből megjövé s egynehány emberséges emberek beszólítván, a pénzt mindenestül újobban számláltatván, ilyen formában találtak

109 MNL BKML IV. 1508. c. 1671. 209.; IV. 1508. c. 1689. Kisebb adók lajstroma. 2.

őkegyelmék. Adószedő uram mely tallérpénzt beadott, lett a második számlálásban tall. 350,6. Aranyat megszámlálván, lett 103 arany, talléruól tészen tall. 221, absque 2 grossis [garas]. Egy öreg hólyagban vagyon tall. 182, d. 90. Negyedik hólyagban levő oroszlyanyos tallért megszámlálván, lett tall. 107, f. 2, d. 19.” A marhahólyagokba, esetenként csizmaszárba csomagolt jelentős összegeket a főbíró ládájában őrizték: „Tóth György uram vett ki az ládábúl tall. 15.” „Item vasas ládába tall. 7,5, d. 96.” Idővel a szokások e téren is módosultak: 1700-ban „Az fekete korsóban... tall. 860... veres korsóban tall. 750... vászon zacskóban tall. 1001” volt, de ekkor még nem tűnt el a régi szokás sem: „egy hólyagban tall. 100” volt az elszámolás során.¹¹⁰

A felvázolt körülmények időről időre szükségessé tették, hogy a tanács az esedékes kötelezettségének kifizetésére kölcsönöket vegyen fel. Erre még a békés években is sor került. 1662-ben „Az mely pénze az evangelica ecclesianak volt az szegény városnál, adtuk meg Csaba Mihálynak tall. 100. Adtunk reá tall. 10. Ismét szabadszállási Kőrösmellyéki Istvánnak is volt nálunk tall. 300. Adtuk meg talléruól 330, mind adópénz. Mihály Deákné asszonyunknak fizettünk tall. 400, usorája tall. 20. Tószegi asszonynek tall. 300, tall. 30.” Feljegyzéseink alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az ún. keresztényi 6%-os kamatnál – minden bizonnyal a nem csekély kockázat miatt – lényegesen magasabbat fizetett a tanács. Ugyancsak 1662 tavaszán történt: „Kölcsön vötte fel bíró uram Mihály Deákné asszonytól tall. nro. 400. Ennek usorája tall. 20. Solvimus totum [Mindem fizetve]. Item Tószoghi Tot Mátyásné asszonytól tall. 300, usorája tall. 30, megadtuk.” Tehát ebben a még nyugalmasnak mondható esztendőben több mint kétezer tallér kölcsön felvételéről van tudomásunk.

A háborús években fokozott mértékben rá voltak szorulva a kölcsönökre. 1664 februárjában „Varga Mihályt és Sárközi Jánost Szabadszállásra küldvén Kőrösmellyéki Istvánhoz pénz kérni... Tall. 350... Már Gergelytől is kértünk kölcsön Szent Gergely napig száz aranyat... Mindezekből adtuk az úr adajára tall. 400.” „Mihály Deáknétől az mely 400 tallért kértünk volt...” Ez év júliusában „Mi, főbíró Szent Királyi Pál és adószedő Kalocsa János vettünk fel kölcsön Balogh Istvántól Kőrös Melléki István urunk pénzét nro. tall. 400, id est négyszáz tallérokat. Uzsorája tall. 40, Szent György napig.”

Úgy tűnik, hogy kölcsönök nélkül kevés évben tudtak eleget tenni a hatóságok és a földesurak követeléseinek. A város és a környező települések jobb módú gazdái számára figyelemre méltó bevételt jelenthetett a várostól kapott uzsoramértékű kamat. „Anno 1670. Szent Király Pál uram főbíroságában, Király István uram adószedő bíróságában az kiktől mennyi pénzt kértünk fel a város szükségére: Kamarás Ambrus uramtól az summánkra teffter [defter] tihájának kértünk fel tall. 200. Solvimus. Kalocsa János uramtól is tall 100. Solvimus tall 30. Kőrösmellékiné asszonyomtól talleros nro 300. Mihály Deáknétől talleros nro. 150. Az árendára 20 absolv. Deák Pál uramtól tall. 200. Az summánkra ismét Kamarás Ambrust uramtól kértünk fl. 200, solvimus. Item Vesselényi Pál uram summáira vettünk fel uzsorára Mihály Deáknétől talleros 100. Keméni Andrástól

110 MNL BKML IV. 1510. i. 1684. 20–22.; IV. 1510. i. 1681. 13.; IV. 1510. i. 1685–1686. 9–13.; IV. 1510. i. 1700. 2.

kértünk tíz aranyat, tall. 20. Deák Pál uram adott aranyat 15. Nagy István uram adott tall. 15. Domokos János adott tall. 24. Kalocsa János uramtól item az pozsonyi apácák-nak adajára tall. 216.”¹¹¹

A hivatali év lejártakor azok a választott tisztségviselők, akik pénzzel bántak – a mai számvevőknek megfelelő – esküdtekből álló bizottság előtt adtak számot a rájuk bízott értékekről. A legelső ránk maradt elszámolás körültekintő és határozott: „Csebe Pál uram főbíróságában az derék pinzről való rendtartás in anno nativitate Domini Nostri Jesus Christi 1662 [Urunk Jézus Krisztus születésének 1662. évében]. Az elmúlt esztendőbeli főbíró uram, Bíró György és adószedő Patai András uram adtanak bíró uramnak kezében készpinzt: aranyul tallér 1.000. Item tallér 735. Ridegpinz tallér 197. Vásárpinz tallér 25. Bírágpinz tallér 43. Paplan ára tallér 36. Egy summában continetur Szabó János pinze is félét tallér 482, az 20 tallérral együtt, melyet Kamrás Ambrus számadás után adott bíró uramnak kezében, facit summa: tallér 2.056.” „Tavalyi székbírák, Tar György, Kollat Péter és Szabo Keresztes számot adván az böcsületes városnak tanácsi közül jelen voltak ilyen böcsületes személyek, úgymint: Hegedűs János, Csaba János, Kamarás Ambrus, Sárközi Pál, Kovacz Balázs, Pál Márton, Vargha Miklós és Vida István.” Az előző években, évtizedekben nyilvánvalóan hasonló eljárást követtek.

Előfordult, hogy valamelyik választott tisztségviselő szolgálati ideje alatt hunyt el. Ilyenkor is az esküdtekből verbuvált bizottság ellenőrizte és hitelesítette a visszahagyott pénz összegét. „Anno 1682. die 13. 9-bris. Főbíró Toth György, adószedő Tar György, Balázs deák megírt Dallos István halála után adópénzt a város ládájából vettenek ki tall. nro. 122, d. 60, húszával garasul. Az derék számadás lött ilyen személyek előtt: Bíró György, Deák Pál, Kalocsa János, Hegedűs János, Csaba János, Bíró János, László deák, Demeter Márton, Bede Lukács, Nagy János, István deák, Mago Mihály, Kőrös János, Cseh György etc.”¹¹²

A tisztségviselők ellenőrzése távolról sem volt formális. Az esetek többségében a felelősségre vonásnak nem maradt írott nyoma. Ezt akár a nem átlagos megbízhatóságnak is vélhetjük. Az egyik leginkább kockázatos munka a székbírákra hárult. A tanács limitálta az árakat, de a beszerzés a közbiztonság romlása miatt egyre nehezebb, költségesebb lett. Minden bizonnyal ennek esett áldozatul „Bálint deák tavalyi székbíró az fogházban lévén az tavalyi mind város, mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár.” A tisztas vagyonú székbíró adósságát minden bizonnyal rövid időn belül rendezni tudta, mert a következő évben a főbíró már újabb megbízásokkal látta el, és később is több évben közreműködött a magisztrátus érdekében különféle portékák, áruk beszerzésében.¹¹³

111 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 133–138.; IV. 1508. c. 1662. 234–235.; IV. 1508. c. 1663. 109.; IV. 1508. c. 1664. 223–226.; IV. 1508. c. 1670. 5–6. „Körösmelléki asszonyunknak négyszáz tallérja volt városunknál hét hónapig, ezt megfizetvén adtunk uzsorára tall. 21, id est huszonegy tallért. Deák Pál urunk háromszáz tallérja volt városunknál nyolc hónapig, melyet megadván ökegyelmének, lón uzsorája tall. 20.” MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 206–216.

112 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 4–5.; IV. 1510. i. 1668/69. 94–95., ill. 1669. 9–10.; IV. 1508. c. 1681. 218.

113 A Szent György napi elszámolás után egy időre István deák, Kakas Pál és Borbély Mihály vállaltak érte kezességet. Júliusban Tar György és B. Szabó János lett a keze. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1679. 264–270. és IV. 1510. i. 51., ill. 73–76.

2. A mezőváros bevételei

a) Adók

A mezővárosi (oppidum) jogállás egyik legfőbb előnye az volt, hogy a település lakói közösen róhatták le a különféle kötelezettségeiket. A hódoltság első néhány évtizede után Kecskemét el tudta érni (1570-ben), hogy házbirtok lett, így terheit az adószedő évekre, évtizedekre egy meghatározott összegben állapította meg, és nem kellett a gyakran változó török tisztekkel külön alkudozni terheikről. Az idegen fennhatóság és a nagy távolság miatt mind a magyar állam, mind pedig a magyar földesurak érdekeltek voltak abban, hogy e jelentős mezőváros a középkor végén megszerzett jogai alapján rója le kötelezettségeit. Mind a török, mind pedig a magyar hatóság, illetve a világi és egyházi urak követeléseik rögzítése után nem törődtek azzal, hogy a magisztrátus miként hajtja be a lakosságtól a településre nehezedő terheket.

Kecskemét közigazgatásán belül az írásbeliség a század derekán megjelent, de csak 1591-től lett rendszeres és folyamatos. Eleinte a város gazdálkodásával kapcsolatos nyilvántartásokat is a jegyzőkönyvekben rögzítették. 1598-tól viszont már vezettek egy számadáskönyvet is. A legelső, egész éves bevételről 1602-ből maradt adatunk, de a megfogalmazás kétségtelenné teszi, hogy ekkor már egy hosszú gyakorlat alapján történt az írásba foglalás: „Ez esztendőben Möni [mennyi] pénzt föll summáltunk: kit ki szööttünk Váras szükségére rönd szerént...”.¹¹⁴ Mégis a háborús pusztítások miatt az adók éves alakulásáról folyamatukban csak 1662-től tájékoztatnak bennünket a ránk maradt nyilvántartások. A szomszédos Nagykőrösön 1626-tól maradtak fenn ezek a fontos kötetek. Nem tudjuk, hogy a korábbi évtizedekben milyen formában vetették ki a lakosságra a terheket. A nagyon jól áttekinthető lajstromokon a legtöbb esetben az adó kivetésének és esetenként végrehajtásának a folyamatát pontosan követni lehet.

A török hatóság a meghódított „hitetlen” lakosságra vagyona mellett fejadót – harácsot – is vetett ki (a felnőttekre). Az adók között 1602-ben „Mássik vetéss az Harách: ez is summa szörént tönne f[orint] 300 den[ár] 10 mindönöstül: ebben házas ember ad f. 2. d. 25 többi kevesbet.” A jelentős változások mellett ez a terminológia szívósan élt: az 1662-ben készült nyilvántartásban még minden adózónál külön rögzítették a családjára eső harács összegét. Ekkor a legkisebb összeg – minden bizonyonnal özvegyeké, illetve egyedülállóké: 50 dénár, a legmagasabb a gazdagabb családoké: 6 forint volt. A nyilvántartásnak ez a gyakorlata 1665-ben megszűnt, és ettől kezdve a derékadóval együtt kezelték azt. Csupán néhány esetben – de csak a kifizetés során – utalnak külön a harács összegére: „Harácsra attunk 2.740 garast, tallérul téssen 413.” Mivel az összegek kivetésekor nem utalnak rá, nehéz tisztázni, milyen tételekből állt össze az ún. derékadó. Valószínű, hogy a különféle ingatlanokra kivetett terhek, esetleg bérleti díjak alkották együttesen a legjelentősebb pénzbeli szolgáltatást, illetve az ezekből összetevődő bevételt. Jól ismerjük viszont az egyik legjelentősebb adóalapot, a vadszámot, amely az alföldi falvakban, mezővárosokban közismert megnevezés volt.¹¹⁵ Kecskeméten egy vadszám

114 HORNYIK János, 1861. II. 78. – Nagykőrösön 1626-tól maradtak fenn – megszakításokkal – a nyilvántartások.

115 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 2. – Egy vadszámot alkotott egy tenyészérett marha vagy ló, öt juh, illetve öt tallér.

után a békés évtizedekben 8–10, a háborús években 15 dénárt kellett fizetni. Így a „marhasabb” gazdák vadszámuk után a derékadó többszörösét fizették. Külön társadalmi rétegeként kezelték a ridegeket. Ezek eredetileg olyan egyedülálló személyek voltak, akik nem szegődtek el cselédnek, hanem napszámomunkából, illetve legtöbbször szerény ingatlanukból éltek. Később, az adóztatás során sok esetben hozzájuk sorolták a felnőtt, de még nem házas, és így még a családban élő férfiakat is, mivel ilyen címen nagyobb összeg fizetésére kötelezhették őket. Így számuk nem ritkán változott. Társadalmi súlyukat jelzi, hogy 1663-ban a közel 800 adózó családfő mellett 147 rideget vettek nyilvántartásba. A kufárookra, piaci árusokra az adószedő vetette ki az évenkénti adót, és beszédéről is ő gondoskodott. Számuk a hatvanas években 16–20 között változott, de a tőlük beszédett legmagasabb összeg is csak évi 32 tallér volt. A későbbi évtizedekben számuk és a tőlük származó bevétel erősen csökkent, és a hódoltság utolsó éveiben már ilyen néven nem találkozunk bevétellel.

Tekintettel arra, hogy a ránk maradt források töredékesek, és a korabeli gyakorlatnak megfelelően a nyilvántartások vezetése nem volt eléggé összehangolt, az egyes évekből összesítéseket pedig nem készítettek, folyamatos és számszakilag is pontos összeállítás nem készíthető. Forrásaink viszont még így is lehetővé teszik, hogy a korábban e területen használt jelzők helyett minden korábbinál megbízhatóbb, és elemzésre alkalmas statisztikai sorokat állítsunk össze. Az itt fellelhető adatok a beszédett adó minimumát jelzik. Valójában ennél szinte mindig valamivel nagyobb összeget tudtak hasznosítani. Az összeállítható adatsorok jól láthatóan elég hézagosak, és szinte egyetlen évről sem mondhatjuk el, hogy az összes adó teljes mennyiségét sikerült pontosan megállapítani. Mégis ezek együttesen minden eddiginél megbízhatóbb támaszt jelentenek a mezőváros teherbíró képességének és adóbevételeinek feltárása, áttekintése során. Több évtized bevételei alapján pedig több fontos következtetést vonhatunk le belőlük. (L. a 7. táblázatot!)

Hangsúlyoznunk kell, hogy az ott feltüntetett összegek távolról sem jelentik azt, hogy a mezővárosnak, illetve lakosságának csak ekkora összeget kellett évenként kifizetni. A töredékesen megmaradt vásárbírói jegyzékek mutatják, hogy a fenti adónemeken kívül szinte évenként szedtek a lakosságtól fapénzt, szénapénzt, vajpénzt és a követelt gabonák szállításához zsákpénzt. Egy-egy váratlan tatár támadás vagy váratlan adó kivetése során a kölesönökből kifizetett sarcot a lakosság anyagi teherbíró képességének megfelelően kénytelen volt felvállalni. Ezek összege esetenként is eltérő volt. Ráadásul csekély számban állnak rendelkezésünkre a kisbírák alkalmi feljegyzései, amelyek egyéb adójellegű követeléseket bőségesen tartalmazhattak. 1681-ből találunk egy számszerű utalást, amely jelzi, hogy számottevő összegről volt szó: „A kisbírák fapénzt attak bíró uramnak 50 tallért garasul. Azután attak 192 garast”, majd újabb 15 garast. A következő évben „Basa s Nazur Szent György napi fájára, kit a kisbíráktúl várni kell tall. 126.” Ha a vásárbírónak az adó beszédése előtt voltak költségei, a tanács segítette ki: „Vásárbírónak... vajra kölcsön adtunk 25 garast [összesen 81 ezüsttallér].”¹¹⁶ Tehát erősen valószínű, hogy ilyen címen a rendes adón túlmenően szedtek a lakosságtól újabb adót.

116 A jelzett évek főbírói számadásaiban passim. 1684-ben különböző helyeken a kisbírák által beszédett fapénz összegére utaló adatok: 100 garas, 6 oroszlános, tall. 21, tall. 10, tall. 37. A végső összeg ezeknél lényegesen nagyobb. MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 1.

7. táblázat A fontosabb adók évenkénti összege 1602–1699 között¹¹⁷
(ezüsttallérban meghatározva)

Év	Császár adaja	Vadszám után	Derékadó	Ridegek adója	Adó összesen
1602					5 155,46
1640		563,01	1 666,00		2 229,01
1647	370,53	651,84	1 836,70		2 859,07
1649	388,50	650,90	2 265,63		3 305,03
1654	401,37	600,50	2 273,07		3 274,50
1660	698,28	885,10	2 789,73		4 373,11
1662	1 118,85	1 285,00	3 094,37	197,00	5 695,25
1663	1 051,50	1 233,71	3 043,28		5 328,49
1665				231,25	
1667		861,05	3 617,00		4 478,05
1668		800,00	3 710,00		4 510,00
1669		570,85			
1670				230,00	
1672		918,50	4 309,38	72,58	5 300,46
1673		842,58	5 624,42	115,25	6 582,25
1675		950,00	5 540,00	115,60	6 605,60
1676				174,00	6 634,00
1677				230,00	
1678		871,50	5 539,50		6 411,00
1679			4 773,50		6 440,00
1680				175,00	
1681		879,00	4 291,50	246,00	5 416,50
1682		950,50	4 538,00	350,00	5 838,00
1683		964,18	4 494,14		5 458,32
1684		649,64		390,20	
1685		577,80	5 374,00	268,00	6 219,80
1686				199,00	
1688		1 032,52	3 956,52		4 989,04
1689				144,00	
1690				98,00	
1691					4 397,42
1692		363,76	4 009,38		4 373,14
1693					5 073,00
1694					5 046,00
1695					5 456,57
1696					5 751,66
1698					7 392,23
1699					6 659,14

117 Az egyes évek a hivatali-gazdasági évet jelzik, amelyek Szent György naptól (április 24.) a következő év hasonló napjáig tartottak. – Az adatok részben HORNYIK János, 1861. II., részben pedig a jelzett évek főbírói és az adószedői nyilvántartások adatai alapján készültek. – Az éves összegeket és részösszegeket számítási forintban, ezüsttallérban és több más pénznemben határozták meg. Az erőteljes infláció és a jobb áttekinthetőség szükségessé tette, hogy az értékállóbb ezüsttallérban határozzuk azt meg. – Néhány esetben hiányzik a különféle adónemek összege, de rendelkezésünkre áll a teljes bevétel végső összege.

A korabeli gyakorlatnak megfelelően év közben a kisebb kifizetéseket a tanács a kisebb regálék bevételeiből fedezte folyamatosan. Szorult helyzetben azonban rendszeresen kölcsönökhöz folyamodtak. Így az éves adó összegét az újonnan megválasztott magisztrátus örökölt anyagi helyzete alapján formálta. Az 1602. évi adó összegét a hosszú háború alatt gyakorta megismétlődő tatár támadások határozhatták meg. „Az első Tatár pénz” 822,76 forint, a „Második Tatár pénz” 411,38 forint, a „Harmadik Tatár pénz” pedig 100 arany volt. Ez a kiadás több mint háromezer ezüsttallér értékével volt egyenlő. Tehát megállapíthatjuk, hogy a század első felében az adók összege kb. kétezer tallerről háromezerre nőtt. Tekintettel arra, hogy a század második felében alig akadt igazán békés időszak, az adók összege valójában kétszeresére emelkedett. Természetesen figyelembe kell azt is vennünk, hogy ez idő alatt a lakosság száma is erőteljesen növekedett.

b) A földesúri haszonélvezetek

A summaadózás felvállalása révén a mezőváros megszerezte a földesúri haszonélvezeteket. Ezek között fontossági sorrendet nehéz meghatározni. Kecskeméten a készpénzbevétel növelését alighanem a bordézsmá szolgáltatta leginkább. Ennek szedése révén már a 16. században számottevő haszonra tett szert a közösség. A tized beszolgáltatásának elhanyagolására, illetve ennek büntetésére 1597-ből való az első adatunk: „A bordézsmát igazán be nem adó 8 f[orint] 20 d[énár] bírságot” volt köteles fizetni.¹¹⁸ Ennek a jognak a gyakorlása a következő század folyamán töretlen maradt. Az 1690-ben készült statútum értelmében „A bornak is minden ember tizedét adgya a szerint.”¹¹⁹ Tekintettel arra, hogy a tanács mindvégig működtette kocsmáját, a dézsmabor kimérése – a tárolás és a kezelés minimális költségétől eltekintve – önmagában számottevő bevételt eredményezett. A dézsmabor mennyiségére és pénzben meghatározható hasznára több pontos adatunk van. Ezek közül sok csak a dézsmá hasznának egy részét jelzi ugyan, de idézésükkel a bevétel nagyságára és a tanács bevételein belüli arányára feltétlenül tudunk következtetni. 1669-ben egy 198 tallér (396 Ft) összegű kiadás „Mind dézsmabor árából ment ki.” 1671-ben minimum 656,6 ft (328 tallér haszon származott a dézsmaborból. 1672-ben ez az összeg legalább 582 forint (291 tallér) volt. 1673-ból még bővebb tájékoztatást kapunk a bordézsmá értékesítéséről: „Tóót Mihál [csaplár] 25 karika fát, pintit d. 16 kiárulván, hozott bé... f. 676, d. 70. (338 tallér)”. A következő évben tovább nőtt a dézsmabor mennyisége: 39 hordó dézsmaborból 1474 forint (737 tallér) volt a tiszta haszon. Érthetően a dézsmaborból származó bevétel összegét a tanács által megszabott kocsmái ár számottevően befolyásolta. Döntésüket az éves termés mennyiségén túlmenően mindenképp a kiadásukkal kapcsolatos kényszer befolyásolta. Tény, hogy 1685-ben 443 tallér, 1687-ben 640,38 tallér, 1688-ban 933,36, 1690-ben 606,7 tallér és 1692-ben 486, 5 tallér volt az ebből származó tiszta bevétel.¹²⁰ Tehát a teljes anyag pontos ismerete nélkül

118 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46.

119 A statútumot 1690. szeptember 10-én hozta a tanács. MNL BKML IV. 1504. a. 1. 21.

120 MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 24–27.; 1671–72. 4.; 1672. 8. A dézsmaborból 675 pintet kellett a töröknek, kurucoknak stb. kimérni, melyért azok nem fizettek. Tehát „kára lett 108 forint (54 tallér). Uo. 1673. 10–11. Ekkor 502 pint volt a kár, 80,32 forint. Uo. 1674/b. 16. Ellenszolgáltatás nélkül a csaplároknak – miként a kocsmatartással kapcsolatos táblázatok jelzik – a későbbi években is igen tetemes mennyiséget kellett kimérni.

is joggal fogalmazhatjuk meg, hogy a magisztrátusnak ebből a „földesúri haszonélvezetből” évenként igen jelentős bevétele származott. A gazdálkodáson belüli súlyát még jobban érzékelhetjük, ha meggondoljuk, hogy a dézsmabor értéke csaknem akkora volt, mint a tanács működésével kapcsolatos kiadások összege.

Nem kevésbé fontossá vált a másik haszonélvezet, a gabonadézsmá. Minden korábbi feltételezéssel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskeméten a szántóföldi növénytermesztés a 17. század második felében lényegesen szélesebb körű volt, mint amit a szakirodalom eddig feltételezett. Tekintettel arra, hogy a beszedett gabonadézsmát a tanács nem értékesítette, hanem részben ebből fedezte a törököknek a várossal szemben támasztott különféle követeléseit, kisebb részben pedig saját konyhájának az ellátását, ennek részletesebb bemutatásától itt el kell tekintenünk.¹²¹

Csaknem ugyanazt mondhatjuk el a báránydézsmáról. Az évenként leadott dézsmabárányok számáról több pontos lajstrom maradt ránk, de ezeket is az előzőhöz hasonló módon használta fel a tanács. Ezért a készpénzbevételek kimutatásában ezek nem lelhetők fel, bár az értékük kiszámítható.

c) A város regáléjövodelmei

A mezővárosi jogok újabb meghatározó eleme volt az ún. kisebb regálék birtoklása. Ezek az oppidum számára biztosították a kocsmatartás, húsmérés (mészárszéktartás), vásártartás és a malomtartás monopóliumát, azok haszonélvezetét.

A kisebb regálék bevételeiről az 1660-as évektől maradtak ránk statisztikailag feldolgozható adatok. Ezek mindegyike rendkívül fontos volt a lakosság életének és gazdasági tevékenységének zavartalan lebonyolításához. Kétségtelen, hogy a tanácsok birtokában levő regálék közül az egyik legföltettebb – mert a leginkább jövedelmező – a kocsmatartás volt. Az kétségtelen, hogy Kecskemét a bormérés monopoljogával már a 16. században következetesen élt. A legkorábbi jegyzőkönyv első lapjain két alkalommal is rögzítettek a városi kocsmák működésére utaló bírói döntéseket, melyeket az évtizedekkel korábban kiadott városi statútumok alapján hoztak meg: „Balogh Ferencznél Walo Toth András Maradoth bírságon ilyen dologért, hogj az Caplarral ben Iwokkal meghaborodott [társaival együtt a csaplárral összekülönbözött]: adot birsagoth fr. 6.” Néhány sorral lejjebb: „Korcsmai garázdálkodásért bírság 6 for[int], ki megy belőle a hücset, pálcapénz, szitil pénz.”¹²² A bormérés előjogának védelmében hasonló körülményekkel és nem kisebb szigorral jártak el a század derekán is: „nem csak az elmúlt esztendőben az három városnak bé vett szokása volt az, hogy a váras tilalma ellen valaki kurta kocsmát árult, megbüntetődött... a mellett vagy a váras szükségére fogattatott a bor, vagy a [hordó] feneke ki szaggatatott.”¹²³

A borforgalmazás monopóliumának fontosságát növelte az a tény, hogy a mind jelentősebb mennyiségű – ingyen beszedett – musttizedet ugyancsak a város kocsmájában tudták értékesíteni. A városban hosszú időn át csak egy kimérés volt, de a század végén újabb létrehozása is szükségessé vált. Az országos vásárok alkalmával pedig

121 A témával kapcsolatos adatok megtalálhatók a szántóföldi növénytermesztést bemutató feldolgozásban. – Az évenként beszedett dézsmá értékét a gabonaárak ismeretében könnyen kiszámíthatjuk.

122 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 25., 29.

123 A kitévelt azért idézték, mivel Zakri Miklósnét abban az évben már harmadszor ítélték el kurtakocsmatartásáért. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 130.

a „homokon”, az állatvásár területén és a „sátrak között” alkalmi kimérések elégitették ki az igényeket. A helybeli gazdáktól, a környező és a távolabbi településekről történő beszerzést, az árak megszabását és a két kocsmáros munkáját előbb az adószedő, később a főbíró irányította. Ennek oka minden bizonnyal az volt, hogy a bormérés haszna nagyobb szerepet kapott a város pénzügyi életében. Nyilvántartásaikban az évek többségéből pontos és statisztikailag jól feldolgozható adatok állnak rendelkezésünkre. Ezek nemcsak azt teszik lehetővé, hogy a kocsmá forgalmának és hasznának évenkénti alakulásáról alkossunk nagyon megbízható képet, hanem azt is, hogy mind az adók összegével, mind pedig a többi regálé hasznával össze tudjuk hasonlítani a kocsmatartás fontosságát. Valójában csak egy hasonló eljárás teszi lehetővé, hogy felmérjük az ún. kisebb regálék birtoklásának jelentőségét, azoknak a mezőváros gazdálkodásában évszázadokon át betöltött nemcsak fontos, hanem olykor egyenesen meghatározó szerepét.¹²⁴ Feltétlenül utalnunk kell még arra, hogy a kocsmá tényleges haszna lényegesen nagyobb volt annál az összegnél, amit a kocsmárosok a főbírónak vagy az adószedőnek az év folyamán és Szent György napkor tiszta haszonként pénz formájában átadtak. Utalnunk kell még arra is, hogy sem a borseprő, sem pedig a használt hordók értékesítése nem szerepel a kocsmá bevételében, hasznában. Ezeket a tételeket külön tartották nyilván.

8. táblázat A városi kocsmá kára 1662–1685 között
(pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák		Egyéb	Összesen	
				Kurucok	Törökök		Pint	Liter
1662	1 100	434	52	1 749	1 124	162	4 621	7 763
1663	2 315	1 158	116	750	2 226	470	7 035	11 819
1664	1 681	1 115	181	1 401	2 635	348	7 361	12 366
1665	1 582	1 173	18	701	2 640	108	6 222	10 453
1666	510	432	70	358	2 026	89	3 485	5 854
1670	1 476	864	184	2 808	3 979	63	9 374	15 748
1671	1 704	1 312	250	2 219	4 109	147	9 741	16 365
1672	2 448	1 733	211	1 943	3 996	231	10 562	17 744
1673	2 319	1 017	105	4 432	6 732	190	14 795	24 856
1674	1 826	930	144	3 571	4 158	173	10 802	18 147
1676	1 411	1 491	305	2 146	1 572	93	7 018	11 790
1677	1 171	1 335	284	2 364	2 538	122	7 814	13 128
1681	1 879	951	314	1 970	5 451	137	10 702	17 979
1682	2 951	1 800	272	1 744	2 964	150	9 881	16 600
1683	3 220	2 410	187	5 057	4 618	164	15 656	26 302
1684	2 389	3 870	235	1 563	2 837	190	11 084	18 621
1685	2 015	3 963	216	3 369	1 625	113	11 301	18 986

A sokszor és sok néven rögzített károk három nagy csoportba oszthatjuk. A bor kezelése és kimérése során minden körülmény között számolni kellett a természetesnek mondható károkkal: a minimális „csurgással” és a söprüvel, ami a kilencvenes évek feljegyzései szerint kb. 9–10%-ot tett ki. Lényegesen nagyobb mennyiséget érintett az a kár, amelyet a tanács működésével lehet szoros kapcsolatba hozni. Ebbe a csoportba sorolható a „város asztalára” és a „bíráknak” rendszeresen küldött bor. Miként utal-

124 L. A kocsmatartás szerepe a mezőváros gazdálkodásában a 16–17. században c. feldolgozásban!

tunk már erre, ezekben az évtizedekben a választott tisztségviselők nem kaptak díjazást. Tekintettel arra, hogy szinte folyamatos volt a szolgálatuk, a város konyháján étkeztek, és – az igényeknek megfelelő mértékben – itallal, borral is a város látta el őket. Így az általuk naponként elfogyasztott bor évenként számottevő mennyiséget tett ki. Ugyancsak ide kívánczik az a ritkán fellelhető tétel, amit részben a „fogott bírák”, illetve – lényegesen ritkábban, de ismételten feltűnik – a megye tisztviselői fogyasztottak el. A város érdekében járó követek, utasok ellátására szánt mennyiséget ugyancsak kárként kezelték a kocsmárosok. A két felekezet papjai minden alkalommal pontosan azonos, de a többihez képest elenyésző mennyiségű bort kaptak. A számukra kiszolgáltított italt elsődlegesen a szakrális, liturgikus eseményekhez használták fel. A további fogyasztásért ők is fizettek.

A harmadik csoportba tartozó kárt az előző kettővel szemben gyakran *bitangnak* mondták, jelezve, hogy ez nem volt szükségszerű, és ebből a városnak semmiféle haszna nem származott. Valójában a tényleges kárt ez jelentette a közösség számára. Ezen belül két nagy csoportot lehet megkülönböztetni. 1686-ig a „Katonák” címszó alatt gyűjtöttük össze mindazokat a tételeket, amelyeket a keresztény katonák számára szolgáltattak ki. E rovatban összegeztük a katonák, kurucok, végváriak, felföldiek számára kimért és nyilvántartásba vett bor mennyiségét. A másik nagy csoportot a különféle török katonai és a török közigazgatást segítő egyéb csapatok és a tatárok képezték. Buda visszafoglalása után annyiban változott ez a csoportosítás, hogy törökök és a tatárok helyett a német katonák követeltek a várostól közel akkora mennyiségű bort. Az esetek nagyobb részében ők is ellenszolgáltatás nélkül fogyasztottak, ami a csaplárok elszámolásaiban kárként jelentkezett.

9. táblázat A városi kocsmák ára 1687–1700 között
(pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák	Németek	Összesen	
						Pint	Liter
1687	2 858	2 691	95	1 665	3 824	11 133	18 703
1688	2 032	2 822	260	736	3 564	9 414	15 816
1690	3 045	3 766	224	794	6 851	14 680	24 662
1691	2 185	2 039	144	361	1 838	6 567	11 032
1692	2 421	2 406	104	330	2 382	7 643	12 840
1693	1 989	1 810	80	267	2 226	6 372	10 705
1695	2 079	2 052	83	142	1 570	5 926	9 956
1696	2 141	2 092	24		1 785	6 042	10 151
1697	1 547	1 435	93	173	2 373	5 621	9 443
1698	1 272	1 593	66	445	3 809	7 185	12 071
1699	1 173	936	56	89	2 204	4 458	7 489
1700	1 676	1 551	122	71	2 575	5 995	10 071

Kétségtelen, hogy még az igen jelentős károk ellenére is a városi kocsmák lett a leginkább jövedelmező regálé.

Kecskemét a vásártartás jogát már a 14. század végén megszerezte, és a 17. században három országos vásár megtartására volt jogosult. A hosszú évszázadokon át a nagyllattartásra alapozó mezőváros és a Homokhátságon lévő kisebb-nagyobb települések számára árucseréjük lebonyolításához elengedhetetlenül fontosak voltak az itteni

hetipiacok és az országos vásárok. Ezek megtartásával kapcsolatosan a magisztrátusnak rendszeres kiadásai voltak, de ezek nagyságáról nem maradtak adatok. A vásárbíró a beszedett összeggel folyamatosan gazdálkodott, a város konyhájára stb. rendszeresen vásárolt. Az év végi elszámolások során csak az éppen kezében levő, átadott összeget említik: „Akkori vásárbíró szöke Gergely adott sokféle költségről *megmaradott* pénzt tall. 17., gar. 3, polt. 7.”

A táblázatban fellelhető összegek az adószedőnek átadott tiszta hasznot jelentik.¹²⁵ Ezek összege lényegesen szerényebb, mint a másik két regáléból származó tételek. A vásárok jövedelmezőségét egyébként számottevően növelte a mézszárszék és a kocsmá ilyenkor megnövekedett forgalma. 1676-tól hivatalosan 1696-ig szünetelt az országos vásárok tartása, de a kilencvenes évek elején már – nem hivatalosan – megtartották azokat. Az adatsorok érzékeltetik, hogy a háborús esztendőek milyen végletesen meghatározták ezek forgalmát. Egyben láthatjuk azt is, hogy a közbiztonság javulása és az egységessé váló nemzeti piac kereteinek alakulása, bővülése milyen feltűnően nagy eredménnyel járt már néhány éven belül.

A mézszárszékét elsődlegesen ugyancsak a lakosság igényeinek kielégítése érdekében kellett fenntartani. Ennek zavartalan működéséért három székbíró volt felelős. Munkájukról az adószedő nyilvántartásaiban csaknem minden évből sok töredékes adat maradt fenn, de saját nyilvántartásaik, amelyek alapján az évenkénti forgalomról és az üzemeltetés eredményességéről fogalmat alkothatunk, csak a század utolsó éveitől állnak rendelkezésünkre. Az összegyűjthető adatok statisztikai feldolgozását tovább nehezíti az a tény, hogy a tanács időről időre a székbíráktól is kért készpénzt váratlan kiadásainak fedezésére. Ők pedig év végén az új főbíróknak csak az éppen kezükben lévő készpénzzel számoltak el. A nagyon hézagosan összegyűjthető adatok azt bizonyítják, hogy a kocsmánál szerényebb haszonnal dolgozó mézszárszék a közellátás biztosítása mellett azért figyelemre méltó bevételt nyújtott a tanács számára. A város mézszárszékének forgalma, még inkább annak tiszta haszna érhetően évenként erősen eltérő lehetett. Utalnunk kell arra, hogy a mézszárszék tiszta hasznát számottevően mérsékelte az a tény, hogy a székbírák kötelesek voltak folyamatosan ellátni – ellenszolgáltatás nélkül – a város konyháját hússal. A haszon összesítését nehezíti az is, hogy külön tartották nyilván a melléktermékekből – faggyú, bőr – származó bevételeket. Ráadásul ezekről is, sajnos, csak nagyon esetleges adataink vannak. Pedig rendszeresen tetemes mennyiség halmozódott fel belőlük. Illusztrációként álljon itt egy eset a sok közül: „Ezen megírt bőrnek, *Császárné pincéjében* valónak, mindent fogva [a gazdasági év elejétől] valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tézsen tall. 343, 3 gar. d. 20. Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt *Császárné pincéjében* valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason.”¹²⁶ A század utolsó évtizedében a forgalom számottevően nőtt. Az 1700. esztendőről a székbírák ily

125 MNL BKML IV. 1510. i. 1696. 6. 1667: „Szent Lőrinc napkor jött kezünkben vásárpénz mind az piacon s mind az baromvásárból f. 44. . . Szent Katalin napi vásárban jött kezeinkbe f. 38, d. 54.” – MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 174–175.; 1694: „Vásárpénz. Szent Lőrinc napi tallér 48, garas 4. Szent Katalin napi tallér 20, garas 4. Szent Gergely napi tallér 38, garas 1. Summa: tallér 107, garas 3.” – MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 199. – A vásárbíró munkáját segítő személyek, akik a vásár rendjének fenntartásában is közreműködtek, nagyjából a tizedesek közül kerültek ki, ők ezért díjat nem kaptak.

126 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 3–6. Ez 75–80 tehén árával volt egyenlő!

módon adtak számot: „Mi az nyomorúság alá vettetett emberek, úgymint Szent Királyi János, Bíró István, Egyed Pál szék bíróságunkról számot adván az böcsületes városnak, adtunk készpénz hasznát 450 tall.”, majd végül: „In summa: 2.226 f. 30 xr. haszon.”¹²⁷

A város régóta rendelkezett a malomtartás jogával, de e téren nem élt monopolhelyzetével, hanem – a rendkívül költséges működtetés miatt – átengedte azt a helyi gazdáknak. Tevékenységüket azonban szigorúan ellenőrizte. Már 1597-ben, a lakosság körében közismert státútum alapján, „Varga János és szigeti Boldizsár 4 fr. bírságot fizet a malom mérték kicsiny voltáért.”¹²⁸ A Homokhátságon a század folyamán a szárazmalmok elégitették ki a lakosság szükségleteit. A tanács vízimalmot csak a század utolsó éveiben telepített Alpár mellett a Tiszán, és szélmalom csak a következő évszázad elején épített.¹²⁹ Gyakorlatilag bármely gazda működtethetett malmot, akinek volt kellő igásjószág és felszereltsége. A lakosság számának megfelelően egyre több szárazmalomra volt igény. 1690-ben már 34 gazdánál 38 szárazmalomot írtak össze.¹³⁰ Ezek meghajtásához ritkábban ökrök, általában pedig lovak erejét vették igénybe. Így üzemeltetésük költséges volt, a várható haszon pedig viszonylag szerény. A tanács maga is működtetett egy szárazmalomot, ez azonban kizárólag a város konyháját és gazdaságát látta el örleményekkel, és a városon átvonuló katonák követeléseit biztosították általa. Az egyes gazdák minden szárazmalom után tíz vadszámnak megfelelő összegű adót fizettek. Ezt az összeget a vadszámukhoz kapcsolták, és azzal együtt fizették be, így önálló bevételként nem tüntették fel.¹³¹ Valójában így kiszámítható ennek a regálénak az évenkénti haszna is. Ha egy vadszám után 15 dénárt követeltek, akkor az egy malom után fizetett adó mindössze 1,5 számítási forint volt. Így az összes malom utáni bevétel is (57 forint) jelentéktelen összeg lett. A '90-es években ezt a tanács kénytelen volt megduplázni, de bevételét a malmok után szedett adó érdemben nem növelte meg.

A bevételeket összesítő táblázaton belül csak néhány évben találhatók meg az adók és a regálék együttesen. Ezen belül célszerűnek látszott a kocsmáknak kiemelése, és a legfőbb bevételhez viszonyított százalékos arányának feltüntetése. Ezen összeállítás alapján egyértelmű, hogy ezek együttes jövedelmei az egyes esztendőekben rendkívül fontosak voltak, hisz – a rendkívüli mértékű vesztesége ellenére – az adók 50, olykor

127 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 101–102. A megfogalmazás alapján aligha kétséges, hogy valóban a mérszárszék tisztá hasznát rögzítették.

128 „Tizenhatan fizetnek efféle büntetést a 153-154-ik lapon a malomvéka kicsinységéért, mi alkalmasint azt jelenti, hogy 16 privát malom volt már akkor Kecskeméten legalábbis, mert a kié kicsiny nem volt nem fizetett, itt csak 16 bírság jö elő.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43.

129 Szabó Kálmán a tanácsi jegyzőkönyvekre hivatkozva azt állítja, hogy már 1706-ban forgatta lapátkerekét egy szélmalom Kecskeméten. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 184.

130 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1690. 217–218.

131 „Ezekből adott ökegyelme Murtezan agának malomköre tall. 40, uzsorára tall. 100.” MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–163. A tanács 1681-ben egy újabb szárazmalomot épített: „A malom oszlopát hogy fel-emelék, hordottak bort 7 garas árát. Faragóknak fizetett bíró uram 8 tallért, id est 52 garast. Kilencven-négy kéve nádat a malomházra vett 8 garason. A malomlécelőknek fizetett 6 garast. Kécskei embertől is 96 kéve nádat f. 1, d. 92. Malom árába adtam tall. 40, tizenhárom garast két tallérban.” MNL BKML IV. 1510. i. 1681. 4–8.

pedig 70%-át tették ki. Ezek birtokában számottevően tudták mérsékelni a lakosság egészére kivetett terheket. Érthető tehát, hogy a magisztrátus féltékenyen őröködött ezek felett. Véde jogait egyrészt földesuraival, másrészt az egyes gazdákkal szemben.¹³²

10. táblázat A mezőváros fontosabb pénzbevételei 1662–1700 között
(számítási forintban)

Év	Adóbevétel	Vásárok	Mészárszék	Kocsma	Kocsma haszna az adó %-ban
1662				2 671	
1663	8 525,6	63		2 476	29,0
1664	8 335,8	99		4 471	53,6
1665		83		3 563	
1666		129	2 000	3 930	
1667	8 956,1	126		2 274	25,4
1668	9 020,6	136	3 203	1 726	19,1
1669		157			
1670		136		1 582	
1671		249	1 765	4 788	
1672	13 408,8	211		4 431	33,0
1673	16 240,8	221	1 132	6 888	42,4
1674	14 462,4	277	1 512	5 799	40,1
1675	15 576,0	386			
1676			1 090	5 580	
1677				3 776	
1678	15 528,0				
1681	12 409,2			5 765	46,4
1682	12 181,3			7 955	65,3
1683	15 283,3			6 852	44,8
1684			1 269	8 206	
1685	14 284,6			7 154	50,1
1687				4 228	
1688	10 477,0		1 338	4 042	38,6
1690		50		3 142	
1691	9 234,6		1 467	4 994	54,1
1692	9 183,6		1 711	6 192	66,5
1693	9 316,8			6 309	67,4
1694		194			
1695				6 263	
1696	15 881,7		3 833	8 906	56,1
1697			1 674	7 647	
1698	15 523,7	530	2 423	7 188	46,3
1699	13 984,2			5 375	38,4
1700			2 226	8 665	

132 Összehasonlítás végett célszerű a bormérésnek a szabad királyi városok egy csoportjában – 17. századi adatok hiányában – 18. századbéli bevételeit felidézni: Székesfehérvár (1736) 2510 Ft, (az összes bevétel 21,62%-a), Breznóbánya (1736) 220 Ft (21,56%), Arad (1747) 2805 Ft (25,39%), Zombor (1755) 299 Ft (22,92%), Kisszeben (1761) 1235 Ft (27,35%), Késmárk (1772) 4178 Ft (24,12%) és Felsőbánya (1774) 5836 Ft (21,59%). KÁLLAY István, 1972. 51–52.

d) A tanács gazdálkodása

A tanács az eddig ismertetett jogok és lehetőségek birtokában sem tudta előteremteni a kifizetésekhez évenként szükséges pénzt. Ezért ezekben a századokban nem hagyatkozott az adók beszedésére, a földesúri haszonvételekre és a kisebb regálék hasznára. Már legkorábbi írott emlékeink sokoldalú gazdálkodásáról és annak jól bevált gyakorlatáról tesznek bizonyosságot. A folyamat pontos bemutatására itt sem nyílik lehetőség, csupán arra gondolhatunk, hogy a sokoldalú és összehangolt gazdálkodás tényét, néhány esetben pedig ennek volumenét dokumentáljuk. Az ebből származó haszon tényére sok esetben lehet utalni, de nehéz ennek a bevételeken belüli méretét, arányát pontosan megbecsülni, még kevésbé pénzben meghatározni. Valójában a kecskeméti magisztrátus olyan kiterjedt gazdálkodást folytatott, mint egy korabeli átlagos főúri majorság. Ezen belül jószereivel csak a növénytermesztés hiányzott, de a gabonatermesztés és a bordézsmarévény olyan tömegű terményhez jutott, amely nemcsak vetekedett egy több falura kiterjedő főúri birtok vagy egy majorság hozamával, hanem legtöbb esetben számottevően meghaladta azt. Beneficiumi révén pedig olyan bevételhez jutott, amelyhez hasonló kevés gazdasági egység tudott ezekben az évtizedekben felmutatni. Érthetően nemcsak a termelőtevékenységre, hanem az értékesítésre is évenként számos példát találunk.¹³³

A város kocsmájában olyan mennyiségű borseprő gyűlt össze időről időre, hogy ennek lepárlása a tanács számára célszerűnek bizonyult. A fennmaradt legrégebb (1662. évi) adókönyvben található a következő bejegyzés: „Az égettbor 33 pint. Garacziné adott égettbor árában tall. 10. Item adott tall. 3. Item tall. 1.”¹³⁴ Aligha kétséges, hogy ez az emlékeztető az adószedő bíró feljegyzései közé azért kerülhetett be, mivel a megtermelt párlatot nagyobb tételekben értékesítették. A hatvanas évek végéről és a hetvenes évek elejéről a pálinkafőzővel kötött három konvenció szövege is fennmaradt. Úgy tűnik, hogy a város pálinkafőzője nem tudta a város pincéjében olykor tömegesen adódó borseprőt lefőzni, vagy pedig nagyobb hasznot ígért az alapanyag eladása. A mezőváros bevételei között a borseprő forgalmazása révén keletkezett haszon érthetően lényegesen szerényebb, mint amit a bor árusítása eredményezett. Azonban ezeket a bevételeket sem szabad lebecsülni, és a tanács nem mellőzhette azt. Mindenképpen érdemes néhány év bevételét idézni. 1663: 248,54 Ft. 1665: 241,1 Ft. 1667: 277,39 Ft. 1672: 278,86 Ft. 1681: 206,47 Ft. A fellelhető számok azt jelzik, hogy a kocsmaborforgalmához hasonló kisebb ingadozás található itt is.

A pálinkafőzés és annak értékesítése valójában ugyancsak a magisztrátus monopóliuma volt. Ennek megsértésére és megtorlásokra találunk adatokat: „Elvégezték communi veto, hogy az kik pálinkát árulnak, az becületes váras kárára vannak, úgy mint kurtakorcsmárosok 12 forintra büntetessenek.”¹³⁵ „Vásárhelyi égettboros asszony adott gar[ast] 14.” „Keménynén égettboros kurtakocsmároson vettem garast 40.” „Sajtos Hatujjú Szabó Istvánné égettbor árulván, az németeknek adott el 12 poltura árát,

133 „Eladván a b[ecületes] város 6 jármos ökreit...”. MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 78. Ennek a területnek az alaposabb bemutatása ugyancsak egy önálló feldolgozás keretén belül történhet meg.

134 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 19. Több évben külön lajstromban rögzítették, kiknek és milyen mennyiségben adtak el párlatot, pálinkát.

135 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 131.

recipiáltam az némettől.”¹³⁶ A szétszórtan fellelhető feljegyzések alapján úgy tűnik, hogy az égettbor árusítása, értékesítése terén nem alakult ki olyan kiforrott gyakorlat, mint a bor forgalmazásában. Nem egyedi eset a következő: „Anno 1670. die 12. Julii. Király István uram adószedő bíróságában az város rendelése szerént amennyi égettbor az városházától kiárultatik messzely és icce számra, annak árának bejövételéről való számtartás.”¹³⁷ Több esetben a főbíró számadáskönyvében rögzítették a kimért pálinka mennyiségét és árát. 1672-ben az égettbor árusításáról egy más típusú feljegyzés került az adószedő bíró lajstromába, amely alapján felmérhetjük a bevétel mértékét. Az összeg valóban nem különösebben nagy: 107,76 Ft.¹³⁸ Esetenként pedig a vásárbíró feladatává vált az égettbor hasznosítása a piacokon, illetve a vásároknak.

Mivel a város számottevő nyáját tartott, a laktációs időszakban célszerű volt saját „sajtnyomó házat” fenntartani. 1663-ból nemcsak adatunk van ennek működtetéséről, hanem rendelkezésünkre áll egy, annak teljesítményére utaló kimutatás is. A jelzett évben május 31-től október 8-ig dolgozták fel a juhok tejét. A hetenként leadott termékek alapján pontosan ismerjük az üzem teljesítményét: „Die 10. Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl hét napra való kánvás sajtot, minden napra kilenc-kilenc sajt, az mely téssen 63 sajtot.” Ez idő alatt a sajtnyomó 752 db különféle méretű sajtot és 43 icce vaját adott át.¹³⁹ Ezeket a termékeket főleg a török katonák és tisztek követeléseinek kielégítésére használták, de jutott belőle a város konyhájára is. Értékére viszonylag pontosan tudunk következtetni: a sajt átlagárát figyelembe véve 323 forint (202 tallér) volt. Aligha kétséges, hogy ebből az üzemből más években közel hasonló bevétele keletkezett a tanácsnak.

A mézszárszék fenntartása is indokoltá tette, hogy melléktermékeiről gondoskodjanak. Tekintettel arra, hogy a faggyú ekkor igen keresett alapanyag volt, ennek tárolása és értékesítése időről időre jelentős bevételt biztosított a tanácsnak. 1685-ben minden bizonnyal egy korábbi helyett kellett újabbat készíttetni. „Váras faggyasház csináltatására vettem karókat gar. 8.”¹⁴⁰

Miként erre több alkalommal utaltunk, a kecskeméti tanács már a 16. századtól több üzemet működtetett. Ezek megkövetelték az önálló jószágtartást. Több egyértelmű utalás van arra, hogy egy időben önálló gulyát tartott fenn. Már 1594-ben „Említettik a város barma”. Két évvel későbbi feljegyzés: „Említettik a Város Vágó barma”, majd az ezt követő évből, 1597-ből: „A Bácskai Törökök Béjje ezen a nyáron a város marháit elraboltatja.”¹⁴¹ Tekintettel arra, hogy hasonló erőszakosság esetén mindig név szerint említették, mely gazdát ért sérelem, itt joggal az önkormányzat állományára gondolhatunk. A hatvanas évektől viszont, amikor pedig szinte minden évből fennmaradt a város alkalmazottainak és cselédjeinek konvenciójáról készített összegzés, nem találkozunk a város gulyása bérének meghatározásával. Akad azonban néhány feljegyzés, amely arra enged következtetni, hogy alkalmanként tartott a tanács kisebb gulyát, barmot.

136 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 15.; IV. 1510. a. 1687. 3–8.

137 MNL BKML IV. 1508. c. 1670. 54–58.

138 MNL BKML IV. 1508. c. 1672. 206.

139 Csaknem pontosan hetenként rögzítették a termelt és elszállított mennyiséget. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1663. 76–78. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 285.

140 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29. Ma alig hihető, de a faggyú ára magasabb volt, mint a húsa. 1695. augusztus 14-én a tanács engedélyezte, hogy „...az húsnak fontja járjon 7 pénzen, az faggyúnak pedig fontja 16 pénzen, mázsája 16 forintokon.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 131–132.

141 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 38–46.

„Observatioba tétettek ez: hogy a város barmán amely tulkok vadnak, melyeket vedtünk a Bíró János uram béresse féle legényektől, az árok lött tall. 115. Melyet is a székbírák adta derékpénzből letettünk.” Ez esetben minden bizonnyal a mészárszék ellátásának a biztosításáról gondoskodtak. Az alábbi eset ezt látszik igazolni: „Hajtattunk ki Szent Lőrincre Magó Mihály marhájára 46 marhákat. Az ökor volt 34, az tehén 12, az melyet Bede János olvasott az göbölös elejben. Item Lovas István hajtott ki 4 ökröt. Item tehenet 3.”¹⁴² Ennek pénzben kifejezhető hasznáról nincs adatunk.

A városi magisztrátus önálló gazdálkodása szükségessé tette, hogy jelentős számú lovat biztosítson mind a városházához, az ott működtetett konyhához szükséges különféle anyagok, áruk szállításához, mind pedig a hivatalnokok közlekedéséhez. Ezért célszerű volt egy önálló, kisebb ménest tartania. A tanácsi jegyzőkönyvben kezes ménesről már 1614-ben történt említés: „A város közönséges kezes lovainak őrzésére állíttassék vagyis fogadtassék edgy Ménés pásztort Dömötör napig légyen az vele való szegődség minden edgy lótul edgy-edgy Csupor Buza, edgy kenyér és edgy font hús légyen fizettése.” Az ezt követő évtizedekből viszont nem maradt erre vonatkozó feljegyzés. A következőt csak 1677-ben vetették papírra, amikor – minden bizonnyal végvári – katonák a tanács rideg ménesére vetettek szemet: „a Monostori pusztáról a ménest meg indították vala, méltatlan el akarva hajtani...”¹⁴³ Az 1680-as évek elejéről már több feljegyzés maradt a város csikósának konvenciójáról: „Csikós béri flo. 10. Egész ruha.” Ezek a feljegyzések minden tekintetben kétségtelenné teszik, hogy a tanács ekkor valóban tartott önálló ménest.¹⁴⁴ Erre utal a következő két feljegyzés is: „A város ménesében megismervén a berényiek két lovat, adtak tőlük 12 garast.” „Berényben Lakó Terenyei Jánostúl vetünk egy lovat a ménesre tall. 5,5.”¹⁴⁵ Bár a kilencvenes évekből nem találtunk hasonlóan egyértelmű utalást, a század végén ismét fellelhető a csikós a konvenciók között: „Ménespásztor konvenciója készpénz flor. Hung. 7. Dolmány, nadrág, 1 pár ing. Totum.”¹⁴⁶ Valószínűsíthető, hogy ezekben az évtizedekben a ménés folyamatosan létezett. Annak érdekében, hogy kétségtelenné tegyük, valóban a város csikósáról, a tanács méneséről volt szó, egy 1703-ból való adatot idézünk még. A város juhászatának adatait rögzítve, kiegészítésként lejegyezték: „Az lovak száma: öreg lovak 37, billeges csikók 14.”¹⁴⁷ Tehát a város, ha nem is különösen népes, de mindenképpen egy közepes nagyságú saját ménest tartott a századfordulón, amely a következő évszázadban bővült, és a magisztrátus gazdasági tevékenységében lényegesen jelentősebbé vált.

A korabeli állattartás, ha nem is legjövödelmezőbb, de a hétköznapiakban egyik legfontosabb ágazata kétségtelenül a juhászat volt, mivel termékeit nem csupán sokoldalúan tudták hasznosítani, hanem több tekintetben egyenesen nélkülözhetetlenek voltak. Ezért a tanács jelentős számú nyáját tartott. Tudjuk, hogy 1629-ben miként határozták meg Gergely juhász konvencióját, majd 1649-ből és 1657-ből a fejős juhász béréről maradt adatunk.¹⁴⁸ Tehát aligha kétséges, hogy a város már a hatvanas évekig folyamatosan

142 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 20–26. és IV. 1508. c. 1689. Kisebb adók 289.

143 RUSVAY Kálmán, 1975. 55.

144 MNL BKML IV. 1508. c. 1680. 267. 1681-ben: „Csikós béri flo 10, ruha egész. Két sing lábravalót adtam neki. Item flo 12, ködmenre gar. 6.”

145 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 49–62., ill. 39–46.

146 MNL BKML IV. 1508. c. 1700. 189–176.

147 MNL BKML IV. 1508. c. 1703. 281. A ménés mellett a város juhnyájának adatait is rögzítették.

148 SZABÓ Kálmán, 1986. 111–133. Nem árt utalni arra, hogy a város önálló ménest is tartott. RUSVAY Kálmán, 1976.

tartott juhnyáját. Mivel pedig 1662-től megszakítás nélkül áll rendelkezésünkre különféle hivatalos feljegyzés, a város juhászatának formálódását részleteiben ismerjük. A következő évből már lényegesen bővebb adatsor tájékoztat bennünket, és győz meg arról, hogy a 16. századtól a folyamat nem szakadt meg. „Anno 1663. die 6. Augusti. Adtunk az juhászok eliben 17 kost, 2 kosbárányt. Item 4 kosbárányt. Die 26. Octobris. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván és megbillegözvén, az örege volt 293, id est kétszázkilencvenhárom. A bárányok, melyeket billeg alá vöttünk 52. Mindeneüstül 345. Azután is hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kosbárányt.”¹⁴⁹ A háborús évek alatt a juhászat mindig sokat vesztett. A közállapotok javulásának hatására azonban valóságos felvirágzás tapasztalható: „Anno 1696. die 31. 8-bris. Az nyájjuhász eleibe ment juh nro. 1.889, báránnyal együtt.” Az állomány hasonló maradt a következő években is: 1703-ban pedig „Az juhok száma: kosok, ürük, toklyók 1066, fias juhok 449, bárányok 382.”¹⁵⁰

A város juhászatának részletesebb ismertetése azért is vált indokolttá, mivel ebből a magisztrátus a mézszárszéken rendszeresen értékesített. „Szent Dömötör napkor attunk az székbíráknak 60 ürüt, lött az ára f. 96, bokra f. 3,20.” „...a város juhai közül vágattott le 145 kos, ment ki az húsa 132 forintra; faggyúja 178 font = f. 14,24.; bőrét bokrát egy-egy forinton, Summa: f. 218,74.” „1693. jan. 28. székbíráknak...270 ürüt, juhokkal együtt, párját, gr. 18.”¹⁵¹ Ez az állomány látta el a város konyháját, és ebből elégítettek ki a különféle török és egyéb katonák alkalmi követeléseit. Tehát az első kiragadott esetben 314 forint (157 tallér), az utóbbiban pedig 729 forint (347 tallér) bevételt jelentett a tanácsnak. Minden bizonnyal évenként jutott a kimustrált állományból a város mézszárszékére is: „Ugyan tavalyi székbírák marattanak juhok árában adóságok tall. 374, gar. 2.” A valóságban minden bizonnyal több esetben és formában kamatoztatták jelentős haszonnal juhnyájukat.¹⁵²

Önálló konda tartására a tanács csak viszonylag későn vállalkozott. Úgy tűnik, hogy a kilencvenes évek zavaros viszonyai között biztonságosabbnak látták konyhájuk ellátását, ha saját állományukra támaszkodhatnak. „Máté Kovács adóságdedő bíró uramnak attak számon be nro. 24 öreg disznót és 3 malacot, de az malacoknak ketteje az disznópásztoré.” „Anno 1693. die 27. Aprilis. Adott Máté Kovács tavalyi adóságdedő uram előnkbe egy híján harminc disznót, annak az örege 15, az südeje [süldője] 14. Az makkra hajtott ki az kanász 23 öreg disznót és 15 tavaszi südöt.”¹⁵³ Aligha kétséges, hogy fenntartása rentábilis volt, de pénzben kifejezett hasznáról adataink nincsenek.

Miként utaltunk erre, a tanács gazdálkodásának eredményeit, hasznát az esetek jelentős részében pénzben kifejezni nem tudjuk. Ennek oka elsődlegesen az, hogy az erre vonatkozó feljegyzések nagyon esetlegesek. Néhány esetben lehetőség nyílik ugyan egy-egy időpontban az értékek pontosabb meghatározására, de sem a folyamat nem érzékeltethető, sem pedig az, hogy egészében mennyiben segítette mindez a magisztrátus sokrétű tevékenységét.

149 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 202., ill. IV. 1504. m. Robotlajstrom 1663. 120.

150 MNL BKML IV. 1508. c. 1696. (A kötet lapjai számozatlanok.); IV. 1508. c. 1703. 283.

151 MNL BKML IV. 1508. c. 1673. 214.; IV. 1508. c. 1674. 206.; IV. 1508. c. 1693. 200. és 203.

152 MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 4. Nemcsak a város konyháján „vendégül látott” török tisztok és katonák számára, hanem a Pestre és Budára szállított kötelező ajándékokra is jutott a városi juhnyáj szaporulatából.

153 MNL BKML IV. 1508. c. 1692. Derékadó. (A kötet nincs paginálva.); IV. 1508. c. 1693. 207.

e) Bírság és egyéb bevétel

A 17. században a tanácsai hivatal – a felsoroltakon túlmenően – a lakosságtól kevés címen szedett pénzt. Leggyakrabban a különféle kihágásokért fizettek. Ezek félesége igen széleskörű. Az ún. bírságpénzen belül egyik legtöbbször visszatérő eset a „kurta-kocsmálkodás” volt. Sokan fizettek büntetést, mert Nyírből vagy Szentgyörgyről veszőt, fát loptak. Újabb ok, hogy az illető „pecsétre elől nem jött”, azaz nem jelent meg a tanács előtt. A magántulajdont leggyakrabban minden bizonnyal a juhászok sértették meg, amikor nyájukat „tilalmasba” hajtották. Ritkábban fordult elő, hogy valaki a közös legelő egy részét „felárkolta”, azaz szőlőnek vagy kertnek a maga számára kisajátította. Büntetést kapott Kovács Gergely, „mert az törvényházban Nagy Orbánt megszitta”. A választott tisztségviselők becsmérése ugyancsak tipikus kihágásnak számított.

Ezeket és a hasonló vétségeket eltérő összegekkel büntették. Az ebből keletkező éves bevétel, érthetően, számottevő eltérést mutat. 1673-ban 288,9 forint (120,3 tallér) bevételét rögzítették a főbírói számadásokban. 1682-ben 176 tallér és 241 dénár volt a „bejövétel”. A következő évben minimum 182 tallért szedett be ilyen címen a tanács. Mindenképpen feltűnő, hogy később csökkenő tendenciát érzékeltet a rendelkezésünkre álló néhány adat. 1684-ben 107, 1690-ben pedig 66,8 tallért gyűjtöttek be.¹⁵⁴

Az közismert, hogy a török hatalom kiűzését eredményező hosszú háború rendkívül költséges volt. A központi hatalom olyan gyakran és olyan erőteljesen terhelte meg adóval és egyéb szolgáltatásokkal a – mindenekelőtt a hadszíntér közelében élő – lakosságot, mint még korábban sosem. Ez egész térségek elnyomorodásához vezetett. Ezek egyike volt a Homokhátság. Az már kevésbé ismert, hogy a két hadsereg, a két hatalom között a sok hasonlatosság mellett létezett néhány nagyon fontos eltérő vonás. Az egyik mindenképpen az, hogy főként 1695 – a hadélelmezési dekrétum kiadása – után a központi hatalom igyekezett a katonai terhek egy részét megtéríteni.¹⁵⁵ Ezek csaknem mindig részlegesek maradtak, de még így is gyökeres változásról szólhatunk. Ennek jellegét és méretét egyetlen eset segítségével idézzük fel: „Anno 1696. die 21. Februarii. Az Gyula alá vészett ökrökért s szekerekért az 6.000 forintokból, kit öfelsége az kárvalott helyeknek conferalt, percipialt Kecskeméth várasa sok kára helyében, 120 ökrei és 89 szekerei helyében sok mellette való szekereseknek tött költségével együtt 3.180 Rh. Forintokat, id est háromezer száznyolcvan forintokat ilyen módon: ez esztendőbeli szárazportiora defalcalódik N. f. 2.923, d. 90. Maradott az n. vármegye restantiarino [adóság] Rh. Fl. 256, d. 30, melyet die 17. Apr. Nemzetes Fitos Ferenc szolgabíró urunktól percipialtunk”.¹⁵⁶

Tekintettel arra, hogy ezek nagyon esetlegesek voltak, a város bevételei között nehéz elhelyezni.

154 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 46., 1682. 49–62. és a jelzett években passim. A korabeli összesítés pontosnak mondható, mivel ezen összeg elköltése során 173,5 tallért rögzítettek. 1690-ben a bevett összeg 66,8 tallér, a „bírságpénz exitusa” pedig 67,2 tallér volt.

155 E szerzteágazó téma bemutatása önálló feldolgozást igényel. Itt ugyancsak illusztrálásra nyílik lehetőségünk.

156 MNL BKML IV. 1510. i. 1695. 60–62.

IV. Összegzés

A feldolgozás kétségtelenné teszi, hogy a ránk maradt számadáskönyvek adatai alapján bemutatható Kecskemét gazdálkodása. Pontosabban tevékenységének az az oldala, amely révén a városra háruló különféle pénzbeli-anyagi kötelezettségeknek a feltételeit biztosítani tudta. Sőt ezt nemcsak egyetlen időmetszetben, hanem közel fél évszázados folyamatában lehet tárgyilagosan bemutatni. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a negyedfélszáz esztendővel ezelőtti nyilvántartások nem teszik lehetővé az abszolút pontos statisztikai táblázatok elkészítését. Részben az adatsorok hézagossága, részben pedig a korabeli adminisztráció sajátosságai miatt csak azt tűzhattük ki célul, hogy mind a kiadások, mind pedig a bevételek számbavétele során a *megbízható minimumot* rögzítsük. Egy majdani még átfogóbb és elmélyültebb feldolgozás során az itteni adatok és következtetések pontosíthatók lesznek. Az itt rögzített legfontosabb tendenciák és az alapvető következtetések azonban remélhetőleg helytállóak maradnak. E feldolgozás eredményei pedig bátorításul szolgálhatnak egy szélesebb körű feldolgozáshoz.

A több területre kiterjedő tényfeltárás megkívánta, hogy a felvonultatott adatok sokaságán belül egyfajta összegzést készítsünk. A feldolgozás két fő fejezetének megfelelően mind a magisztrátus kiadásait, mind pedig a bevételeket egy-egy táblázat segítségével tesszük áttekinthetőbbé. Ezek előnye lehet, hogy a különféle jelzők, a sokszor esetleges adatok helyett egy-egy esztendőben fellelhető, pénzben- valutában meghatározott összegeket tartalmaznak. Az a tény pedig, hogy mind a kiadásoknál, mind pedig a bevételeknél öt időmetszetben nyílt lehetőség a legfontosabb adatok nagyobb részének rögzítésére, valóban biztosítja a következtetésekhez szükséges minimumot. Az öt egymástól közel azonos távolságban levő időpontban megjeleníthető állapot pedig elég alap lehet ezen igen zaklatott fél évszázadnyi időn belüli főbb tendenciák fölvezetésére. Tekintettel arra, hogy ez az idő alatt egyrészt közel hetven különféle pénz, illetve pénznév lelhető fel a nyilvántartásokban, másrészt pedig mivel a váltópénzekben belül erőteljes romlás volt tapasztalható, indokolt az összegeknek ezüsttallérban (valutában) történő meghatározása. Ennek tényleges értéke ugyanis ezen időszak alatt csak csekély mértékben változott. (L. a 11. táblázatot!)

Tekintettel arra, hogy a hódoltság feldolgozható negyedszázada nagyjából viszonylag békésnek mondható időszak volt, az ebből származó adatok alapján joggal lehet következtetni a korábbi évtizedekre. A Homokhátság területén belül a török állam fennhatósága 1686 őszen gyakorlatilag megszűnt. Bár egyes török katonák a következő években zsaroló követeléseiket eljuttatták a város tanácsához, de utoljára 1687-ben tudták a császár adóját behajtani. Ezt is csak úgy, hogy foglyul ejtették Kőrös és Kecskemét követeit, és addig nem engedték szabadon, míg a két város a fehérvári pasa követeléseit nem teljesítette.¹⁵⁷

157 HORNYIK János, 1862. III. 170–172. – A török uralom itteni utolsó esztendejében a kiadások és a bevételek összegét azért nem gyűjtöttük ki, mivel ennek az évről az évről nyilvántartásai nagyon hézagosak, és a nyerhető adatok inkább félvezetők, semmint tájékoztatók lennének.

11. táblázat A magisztrátus kiadásai¹⁵⁸
(ezüsttallérban meghatározva)

Kiadás		1663	1671	1682	1690	1700
Török állam	Rögzített	2 087	2 215	2 492		
	Esetleges		766	1 081		
	Egyéb		600	192		
	Összesen (1)		3 581	3 765		
Magyar állam	Kincstár	50	50	50	50	50
	Porció				2 500	2 933
	Annona				201	
	Összesen (2)				2 751	2 983
Földesúr	Summa	1 107	1 518	1 521	1 115	1 116
	Ajándék	183	842	1 024	121	103
	Összesen (3)	1 290	2 360	2 545	1 236	1 219
Egyházi tized (4)		212	212	212	212	212
Tanács	Működés			458	1 096	976
	Egyéb			814	821	4 309
	Összesen (5)			1 272	1 917	5 285
Mindösszesen (1–5)			7 844	6 116	9 699	

A hivatalosnak mondható, rögzített terhek értéke, összege a rendelkezésünkre álló adatok alapján folyamatosan és számottevően nőtt. Az 1626-ból és 1627-ből való adatok minden bizonnyal az éves szolgáltatásnak csak egy hányadát jelzik. Úgy tűnik, hogy a szorosabb értelemben vett „császár adaja” 1640 után nem változott. Mindez azonban nem vonatkozik sem a különféle ajándékokra, sem pedig a budai hivatali szervezet és kísérszemélyzet által megkövetelt, a város nyilvántartásaiban évenként megjelenő, és csaknem folyamatosan növekvő összegekre. A különféle, kevésbé rendszeresen szedett, járulékos, esetleges költségek évenként – nemcsak a táblázatban – igen nagy eltéréseket mutatnak. Még nagyobbak voltak a különbségek a különféle zsarolások, rablások során kifizetett összegeken belül. Tekintettel arra, hogy a táblázat a tényleges kifizetések minimumát jelzi, azt fogalmazhatjuk meg, hogy a török politikai és katonai hatalom Kecskemét magisztrátusától évenként átlagosan 4-5 ezer ezüsttallér körüli összeget, illetve szolgáltatást követelt. Ismételten ki kell emelnünk, hogy a különféle munkajáradék értékét és a lakosság javaiban okozott károk mértékét *itt nem vettük figyelembe*, mivel ezeket nem a magisztrátusnak kellett kigazdálkodnia.

Bár a magyar állam sosem mondott le arról, hogy a hódoltságon belüli falvait, mezővárosait megadóztassa, a rájuk kivetett kincstári adó az előzőhöz képest csaknem jelképesnek volt mondható, és évtizedeken át változatlan maradt. Az egyéb címen kivetett összegekre utaló adatok sajnos csak elvétve lelhetők fel. Miként utaltunk erre, az országgyűlés többször hozott olyan döntést, hogy a megszavazott porcióadó a hódoltsági megyékre is legyen érvényes, de ezeket inkább csak a háborús években hajtották végre.

158 A 11. és a 12. táblázat az adószedő számadáskönyveinek adatai alapján készült.

A különféle munkajáradék és természetbeni juttatások (annóna) érzékenyen érintették ugyan a város lakosságát a hódoltság ideje alatt is, de ezeket a tanács általában közvetlenül teríthette a lakosságra, így a magisztrátus apparátusára csak az adminisztrációs munka és a kényszerítés kötelezettsége maradt. Ezek pénzbeli fedezetéről csak ritkán kellett gondoskodnia. A törökellenes háborúk alatt részben a porcióadó összege, részben pedig a csaknem évenként megismétlődő, az országgyűlés megkerülésével kivetett követelések keserítették a falvak és a mezővárosok lakóinak életét. Ezek többsége a táblázatban nem jelenik meg, de az egyes évek adatai hozzávetőlegesen a többéves átlagot jelzik. A táblázat adatai alapján azt kell megállapítanunk, hogy a több évtizeddel későbbi közhangulatot rögzítő megállapítás: „A török alatt boldog volt Kecskemét” csak megalapozatlan nosztalgia volt.¹⁵⁹ 1686-ig ugyanis a török állam és hadsereg követelései, a tatár segédcapatok rablásai felemésztették a korábbi évtizedekben felhalmozott értékek felét, kétharmadát. A következő másfél évtizedben az esetek többségében már a létfenntartáshoz szükséges anyagiakból és a termelési alapokból kellett elvonni. Ilyen körülmények között minden garas kifizetése nagyobb keservet jelentett a családok számára, mint korábban az ezüsttalléroké. Cáfolhatatlan tény ugyanis, hogy Kecskemét csaknem másfél évtizeden át erejét meghaladó módon kénytelen volt a törökellenes háború költségeihez, terheihez hozzájárulni, de majdan egy minden részletre kiterjedő vizsgálat valószínűleg azt fogja megállapítani, hogy néhány valóban keserves esztendőől eltekintve már ezek az évek sem jelentettek szám szerint nagyobb kiadást a lakosságnak, mint a hódoltság alattiak. Nem szólva arról, hogy ennek az áldozatnak a gyümölcse nemcsak a 18. században jelentkezett, hanem már a század utolsó éveiben is több téren kimutatható.

A 17. századi magyar földesúri terhekkel kapcsolatosan az utóbbi években több teória fogalmazódott meg. Az egyik középpontjában a földesúri majorsági gazdálkodás nyomán sarjadó munkajáradék rohamos növekedése áll. A másik azt emeli ki, hogy bár a summaadózás csaknem általánossá válása alapvetően kedvezőnek tűnt a jobbagység számára, de a földesurak pénzbeli követelései és az ajándékok nagyságának növelése újabb komoly terhet jelentett a falvak és a mezővárosok lakosságának már a hódoltság idején.

Nyilván nem véletlen, hogy a különféle földesúri terheket, az évenkénti kifizetéseket szinte maradéktalanul követni tudjuk az egyes évek nyilvántartásaiban. A rendelkezésünkre álló adatok csaknem pontos statisztikai sorok összeállítását tették lehetővé. Ezek azért is örövendetesek, mert legalább ezen a nagyon fontos területen megbízható megfigyeléseket, megállapításokat tehetünk.

Az első megfigyelésünk az lehet, hogy a magyarországi feudális jogrend a hódoltság területén is valóban következetesen működött. A szakirodalom elsődlegesen ennek azt az oldalát emeli ki, hogy a főurak nem mondtak le a török fennhatóság alá került birtokaik feletti jogaikról. Újabb megfigyelésnek számít, hogy a török központi hatalom megingása következtében a hódoltság utolsó évtizedeiben egyfajta hatalmi vákuum alakult ki, amit mind a nemesi vármegye, mind pedig a magánföldesurak újabb követelések támasztására használtak ki.¹⁶⁰ Az előttünk feltáruló adatok azt jelzik, hogy Kecskemét

159 A Hornyik János által megörökített kifizetetlen számlák nagyobb része különféle munkaszolgáltatásokra és terményekre vonatkozik, amit a lakosságtól szedtek be, tehát a tanács pénztárát közvetlenül nem terhelte. Az események után több évtizeddel később megfogalmazódott közérzet alaptalanságát a kötet önálló feldolgozása (*A közbiztonság hatása Kecskemét életére*) mutatja be.

160 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 251–301. és 2001. 426–450., ill. 462–475.

részben méreteinél fogva, részben pedig azért, mert több nagybirtokos familia osztozott a felette gyakorolt jogokon, az anyagi követelésekkel szemben, az esetek többségében, eredményesen léphetett fel. Igaz ugyan, hogy 1671 és 1683 között a város által kifizetett summa összege szinte egyik napról a másikra 37%-kal nőtt, de Wesselényi Pálnak ezt a – katonai hatalommal kikényszerített – követelését mind a magyar kincstár, mind pedig a város többi földesura jogtalannak ítélte. A magyar központi hatalom azért nem tudott érvényt szerezni a hatályos örökösödési és birtokjognak, mivel a lázadás gyanújába keveredett főúr Erdélybe menekült, és így kivonta magát a magyar állam hatásköréből. Halála után viszont lényegében helyreállt a korábbi állapot. A városnak földesuraival szemben nemcsak a summaadója, hanem kötelező ajándékainak értéke is a század első felében kialakult szintre állt vissza. Ennek a ténynek a megállapítása és kiemelése túlmutat a helyi hatalmi harcok eredményein.

A feudális jogrenddel kapcsolatos fenti megállapítást maradéktalanul alátámasztja a városnak a váci püspökséggel szembeni kötelezettsége. Már a század derekától dokumentálhatóan változatlan összeget küldött évenként a város: 100 aranyat és ajándékol egy szőnyeget, amelynek ára hat arany körüli értéket jelentett. Külön érdemes kiemelni, hogy amikor a központi hatalom – többéves kisajátítás után – visszaadta a dézsmaszedés jogát a püspökségnek, az újrakezdett és lefolytatott tárgyalások során a magisztrátus – jelentős mennyiségű ajándék kíséretében – maradéktalanul érvényesíteni tudta a korábbi állapotok megőrzésére, visszaállítására irányuló törekvéseit. Változás csupán annyi történt, hogy az ajándékot a dézsma összegéhez kapcsolták hat arany értékben.

A magisztrátus kiadásain belül külön tételként célszerű feltüntetnünk a működésével kapcsolatos és egyéb kiadásait. A kétféle kiadás elhatárolása távolról sem könnyű. Valójában a tanács tényleges működési költségei részben a városi konyha működtetése, részben a kocsmá szolgáltatásai, részben pedig az adminisztratív munkát végzők és az alkalmazottak bére, konvenciója alkotta. A működési költségek közé számítottuk a város tisztségviselőinek a magyar és török hatóságokhoz és a különféle földesurakhoz történő utazásait, valamint a postaszolgálatot, a követi feladatokat ellátó személyek különféle költségeit. Ezeket a politikai-katonai viszonyok döntően formálták. Ezeken belül igen nagy ingadozásokat találunk, de a változásokat esetleges okok eredményezték. A többi kiadáshoz történő csoportosításuk azért sem lett volna szerencsés, mivel több esetben elfedte volna a tényleges folyamatok érvényesülését. Ezeken belül a vizsgált időszakban érezhető ugyan figyelemre méltó növekedés, de ez az összes kiadás mellett valójában eltörpült. A század záróévében a magisztrátus kiadásait Szentlőrinc pusztá zálogba vételének összege emelte meg erőteljesen. Ha ebből levonjuk ennek a 3429 ezüsttallért kitevő zálogösszegét, akkor 6270 ezüsttallér marad, amely összeg alig különbözik a tíz évvel korábbi kiadásoktól.

Tehát az itt rendelkezésünkre álló adatok szerint – eltekintve az 1683–1689 közötti zsarolásoktól és rendkívüli hadi kiadástól – azt tapasztaljuk, *hogy a hetvenes évek elejétől a város pénzbeli terhei érdemben nem növekedtek*, hanem minden bizonnyal mérséklődtek. Ez a következtetés szöges ellentétben áll mind helytörténészeink, mind pedig köztörténészeink eddigi megállapításaival.

Megkerülhetetlen, hogy felfigyeljünk a fontosabb kiadási tételek egymáshoz viszonyított arányaira. A hódoltság utolsó évtizedeiben a törököknek kifizetett, átadott értékek az összes kiadás 45, illetve 48%-át képezték. Több mint meglepő eredménynek mondható, hogy a *háború során* a magyar félnek a tanács a kiválasztott két újabb idő-

metszetben az összes kiadásának ugyancsak 45, illetve 47,5%-át juttatta. A kísértetiesen hasonló adatok tényleges értékelése során nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy mind 1671-ben, mind pedig 1682-ben még nem folyt háború, tehát alapvetően békésnek mondható körülmények voltak. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a hódoltság második szakaszában ez lehetett a jellemző. 1686 után pedig a magyar állam, a magyarországi lakosság egy – valójában rosszul irányított, és indokolatlanul hosszúra nyúló – olyan háborút volt kénytelen finanszírozni, amely viszont nemcsak az egész ország, hanem az egész földrajzi térség katonapolitikai és gazdasági lehetőségeit végül is évszázadokra döntően és kedvezően átalakította. Sőt, néhány tekintetben átszabta az egész kontinens politikai erővonalait is.

Az állami terhek mellett kétségtelenül a földesuraknak juttatott összeg volt a költségvetés meghatározó tétele. Ez az 1671. évi 27,8%-ról 1682-re 32,3%-ra emelkedett. Wesselényi Pál, a kuruc generális halála után viszont 20,2, majd 19,4%-ra mérséklődött. Az egyházi tized – változatlan összeg mellett – 2,5% és 3,4% közötti arányt képezett.

Ugyancsak érdemes kiemelni, hogy a tanács tényleges működési költségei eltérő arányban terhelték a kiadásokat: a legkisebb arány 6% volt, a legmagasabb pedig 17,9%. De ezek jelentős hányada valójában a politikai-katonai hatalommal és a földesurakkal történő kapcsolattartás fedezetéül szolgált.

Ismételten utalnunk kell arra tényre, hogy ezeket a költségeket nem maga a magisztrátus tervezte, hanem csak a jelentkező kényszerek hatására elfogadta azt, és a tőle telhető módon fedezte a vele és a város lakosságával szemben támasztott követeléseket. Ez a kényszergazdálkodás a század szinte egészére jellemző. Csupán az utolsó néhány évben nyílt arra lehetőség, hogy a szertelen terhek finanszírozása mellett a közösség jövőjének építésére is vállalkozhassanak.¹⁶¹

12. táblázat A magisztrátus bevételei
(ezüstitallérban)

Bevétel		1663	1671	1682	1690	1700
Adó	derékadó	4 213	4 309	4 291	3 957	
	vadszám	1 285	918	879	1 032	
	ridegek	197	73	246	144	
	Összesen (1)	5 695	5 300	5 416	5 133	6 659
Regálé	vásár	40	124		24	252
	mészárszék	1 250	882	529	699	1 060
	kocsma	1 335	2 394	2 402	1 496	4 126
	Összesen (2)	2 625	3 400	2 931	2 219	5 438
Egyéb	Gazdálkodás	357	296	117	347	
	Bírság		120	176	67	
	Összesen (3)	357	416	293	414	
Mindösszesen (1-3)		8 677	9 116	8 640	7 766	12 097

161 Jelképes gesztusnak mondhatjuk, hogy a század végén már nemcsak néhány, a termelést szolgáló jelentős beruházásra szánta el magát a tanács, hanem új toronyóra elkészítését is megrendelhetette. „Az új órára adtam előre pesti harangöntőnek tall. 133, gr. 2.” MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 65.

Többször utaltunk arra, hogy a magisztrátus bevételei a mindenkori kiadásokhoz igazodtak. Mégis azt láthatjuk, hogy a két táblázat végösszege között számottevő eltérés van. Ennek oka részben az, hogy 1663-ban és 1671-ben nem áll rendelkezésünkre néhány fontos kiadás, befizetés mértéke, így összegzést nem készíthettünk. Az 1682. évi bevétel viszont kb. 800 ezüsttallérral nagyobb, mint a kiadási összeg. Még jóval nagyobb a rendkívüli kiadásokkal, sarcolásokkal terhelt 1690. évi eltérés: kb. 1500 ezüsttallér. Tekintettel arra, hogy a magisztrátus ezekben az évtizedekben valóban nem törekedhetett tartalék képzésére, joggal állíthatjuk, hogy a tényleges kiadás mindkét esetben jóval nagyobb lehetett a nyilvántartásokból kigyűjthetőknél, valójában azonos volt a bevételekkel.¹⁶² A hódoltsági mezővárosok gazdálkodásának ismeretében joggal tételezhetjük fel azt, hogy a hatvanas és a hetvenes években a város kiadásai a bevételnek megfelelő összegekkel voltak azonosak. Tehát a hiányzó összegzések helyére ezeket a tételeket joggal lehetne beírni. Tekintettel arra, hogy mind a magyar állam, mind pedig a földesurak számára kifizetett összegek csaknem teljesen a különféle korábbi egyezségeknek vagy az országgyűlés újabb rendeleteinek megfelelően történtek, nem alaptalan annak feltételezése, hogy a bevétel és a kiadás közötti összeg a török, a végvári, a kuruc és a labanc katonák zsarolásainak, követeléseinek fedezését szolgálta.

Tehát kétségtelen, hogy a kecskeméti tanács bevételeinek alakulását jóval pontosabban lehet dokumentálni, mint a kiadásait. Ennek egyik oka, hogy csaknem a század végéig az ún. derékadó összegét és a vadszám utáni adót legtöbbször valamilyen formában feljegyezték. A három legfontosabb regálé alakulását pedig egy-egy feldolgozás alapján tudjuk elfogadható pontossággal követni. Az összegzés szerint az adók 1663-ban és a század legvégén tértek el érdemben az átlagtól. Ennek oka, hogy az első esetben egy háborús évről van szó, az utóbbiban pedig minden bizonnyal az említett Szentlőrinc pusztá zálogba vétele végett emelték meg a beszedett adó összegét. A regálék utáni bevétel hullámszámát részben a vásártartás átmeneti szüneteltetése, főként pedig a városi kocsmá utáni haszon számottevő hullámszáma idézte elő.¹⁶³ Az 1700-ban jelentkező, kiugróan magas haszon összegét számottevően növelte az előző esztendő rendkívülinek tűnő szőlőtermése, amely révén minden korábbinál nagyobb mennyiségű dézsmabort tudtak a város kocsmájában kimérni.

Miként már utaltunk erre, a város gazdálkodása nyomán keletkező haszon pénz formájában nem jelent meg a bevételi tételek között, hanem részben az élő állatok, részben pedig a különféle állati termékek révén – a város konyháján, illetve a különféle „discretiók” nyújtása során és a konvenciók kifizetésekor – hasznosult. Az összeg hullámszámát az is magyarázza, hogy a folyamatot csak részben dokumentálták. Kétségtelennek látszik, hogy ez a mindvégig hasznos és szükséges gazdálkodás nem növelte számottevően a tanács pénzben történő bevételeit.

Az elemzés hitelességét nagyban emelné, ha legalább néhány település hasonló feldolgozásával, vagy legalább „kötségvetésük sarokszámaival” vethetnénk össze. Erre most még nincs lehetőségünk.¹⁶⁴ Egyedül Debrecen monográfiájában lelhetők föl olyan

162 Gondolnunk kell arra is, hogy a tanács a váratlan kiadások jelentkezésekor sok alkalommal vett fel kölcsönt. Ezek törlesztése a következő évek bevételeinek növelését követelhetette meg.

163 Ezekben az évtizedekben a debreceni tanács kocsmatartásból származó jövedelme lényegesen nagyobb kilengéseket jelez. SZENDREY István, 1984. 253–255.

164 Kállay István munkája (KÁLLAY István, 1972) sajnos, nem használható fel, mivel a szabad királyi városok egy évszázaddal későbbi gazdálkodásáról ad áttekintést.

adatok, amelyek ezt részben lehetővé teszik. Debrecen viszont több területen lényegesen különbözik Kecskemétől. Egyrészt nem vált olyan formában a hódoltság részévé, mint Kecskemét. A három hatalom találkozási és ütközőpontján lévő – gyakorlatilag – szabad királyi város lakossága pedig kétszer-háromszor nagyobb volt. És ami talán a leglényegesebb: ipara, áruforgalma és kereskedelme méreteit tekintve sokkal jelentősebb, és ez érthetően döntően meghatározta az ottani magisztrátus lehetőségeit, gazdálkodását. Azt azért érdemes leszögezni, hogy ezekben az évtizedekben ott is a kiadások határozták meg a bevételeket. Mégis, ha néhány időmetszetet kiemelünk, láthatunk néhány figyelemre méltó hasonlóságot. Mindkét város töröknek fizetett adója igen magas volt. Várad elfoglalása előtt (1660) „e kincstári birtok adója az erdélyi állami adóval együtt 7300 tallér volt”. Az arányok érzékeltetése végett célszerű kiemelni, hogy Debrecen bevétele 1662-ben 29 900 tallér körül alakult. Kecskemét a törököknek – nem számítva ide a különféle sarcolásokat – kb. fele ekkora összeget fizetett, de Kecskemét bevétele viszont alig volt valamivel több mint negyede a cívisváros jövedelmének. Nem árt utalni arra is, hogy Debrecennek, szabad királyi város lévén, *földesúri terhei nem voltak*. Minden bizonnyal ezeknek köszönhető, hogy egészségügyi, szociális és kulturális kiadásai már jelentősek. Ezekből az évtizedekből Debrecen kiadásait ismerjük, de ezek is – az elszámolások alapján – csaknem pontosan megegyeztek bevételeivel. Tartalékok képzésére ott sem gondolhattak.¹⁶⁵

E néhány adat birtokában igen kockázatos lenne egy elemző összehasonlítás, de azt talán megállapíthatjuk, hogy a lényegesen kevésbé iparosodott, sokkal kisebb áruforgalommal, kereskedelemmel rendelkező Kecskemét lakosságára a hódoltság utolsó negyedszázadában viszonylag nagyobb teher hárult.

165 SZENDREY István, 1984. 145–146., 234–236. és 260–263.

A SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYTERMESZTÉS

A 17. SZÁZADBAN

I. Bevezető

Jól tudjuk, hogy a 17. században keletkezett írott emlékeink, főként a leíró források, az ország sok területén kisebb számban maradtak fenn, mint az előző évszázadból. Ez a tény nagyban hátráltatta e témában is az elmélyültebb kutatást. A jóval bőségebb terjedelemben rendelkezésünkre álló nyilvántartások, lajstromok és különféle alkalmi feljegyzések adatainak statisztikai feldolgozása lényegesen nehezebb és főként időigényesebb. Éppen ezért csak az utóbbi évtizedekben kerültek a kutatók érdeklődésének homlokterébe. Az is kétségtelen, hogy e források elmélyült feldolgozását nagyban hátráltatták a segédtudományok terén sokáig fellelhető hézagosságok. Valójában csak az utóbbi évtizedekben, években áll rendelkezésünkre a hódoltság területére vonatkozó megbízható pénz-, ár- és bértörténet, és bár készültek a mértékek bemutatása és pontosabb meghatározása érdekében feldolgozások,¹ még mindig zavarba hozhatja a kutatót egy-egy ígéretes, sőt fontos feljegyzés, amelyikben olyan mértékek lelhetők fel, amelyeknek elfogadható behatárolása külön vizsgálatot, olykor önálló kutatást követelne.

E korszak feltárásával foglalkozók nehézségeiről sokat elárul az a tény, hogy még a királyi fennhatóság alatt maradt Magyarország gazdasági folyamatainak bemutatása és elemzése is komoly gondot jelent a legszélesebb áttekintéssel rendelkező szerzők számára is, pedig ott a források lényegesen bővebben állnak rendelkezésünkre. Ennek érzékeltetése érdekében csupán két epizódot elég itt kiemelni. Magyarország 16–17. századi története keretében a magyar bortermelés alakulását alapvetően soproni adatsorok alapján készített grafikon segítségével kénytelen illusztrálni a szerző. Az ugyanezen időszak gabonatermelésén belüli változások érzékeltetésére pedig Ugocsa vármegyében fennmaradt adatsorokat kénytelen felhasználni.² Ez a két eset is jól mutatja, hogy ezekben a századokban az országos összeírások hiányában csak a helytörténet által nagyon részletesen felszínre hozott adatok alapján lehet tájékozódni. Ezért csak minél több város és mezőváros adatainak alapos feldolgozása révén lehet egy-egy tájegység, illetve ezek birtokában országrészek gazdasági és társadalmi fejlődéséről tárgyilagos képet alkotni.

1 BOGDÁN István, 1978.

2 VÁRKONYI Ágnes, R. (szerk.), 1985. 940–946.

Nem ritkán a helyi adatok mégoly gondos összegyűjtése, a már publikált források hasznosítása is kevésnek bizonyul. Bár Szeged az egész Dél-Alföldön évszázadokon át meghatározó fontosságú település volt, mégis sajnálatosan kevés írott emléke maradt fenn ezen évtizedekből. A *Szeged története* címmel megjelent monográfia szerzői a város régmúltjának megrajzolásakor érthetően teljességre törekedtek, éppen ezért a források hiánya miatt egyes területek feldolgozása során nem kevés gonddal kellett a szerzőknek megküzdeniük. Nem véletlen, hogy az 1. kötetben ezen időszak kiváló ismerője és elemzője kénytelen volt megállapítani: „Szeged XVII. századi gazdasági életéből – megfelelő adatsorok híján – mindössze néhány folt rajzolódik ki világosabban; elég arra, hogy az egyes ágazatok közt és azokon belül bekövetkezett arányeltolódásokat és változásokat nyomon követhessük.”³ Ennél többre viszont nem tudott vállalkozni.

A hódoltság második szakaszának történetére a Homokhátság területén kialakult két legjelentősebb mezőváros, Nagykőrös és Kecskemét levéltára őrzött meg igazán jelentős forrásokat. Ezek számottevő részét történettudományunk évszázadok óta hasznosítja. Nagykőrös anyagából Szilády Áron és Szilágyi Sándor, Kecskemét irataiból pedig Hornyik János tett közzé – ma már e korrallal foglalkozók számára megkerülhetetlenül fontos – köteteket.⁴ A két háború között Majlát Jolán készített egy jeles monográfiát Nagykőrös történetéről, melyben a legelmélyültebb elemzés a hódoltság koráról készült.⁵ Bár munkájában kétségtelenül fellelhető több vitatható, sőt ma már tarthatatlan megállapítás, műve mindazok számára megkerülhetetlen, akik e tájegység 16–17. századi történelmét tanulmányozzák.⁶ Részben Kecskemét, de mindenekelőtt Nagykőrös 17. századi forrásait az utóbbi évtizedekben Buza János elemezte körültekintően és olyan eredménnyel, hogy feldolgozásait, az ott megtett következtetéseit nemcsak e térség gazdaság- és társadalomtörténetének vizsgálata során, hanem a három részre szakadt ország egészének bemutatásakor sem lehet mellőzni.⁷

Bár Kecskemét 17. századi forrásai a 20. században újabb súlyos károkat szenvedtek, azt mondhatjuk, hogy a hódoltság korából származó írott emlékei még több tekintetben a legjelentősebbnek mondhatók. Éppen ezért évtizedeken át az e korrallal behatóbban foglalkozó kutatók sora merített e bőséges anyagból. A könnyebb hozzáférhetőség érdekében a Bács-Kiskun Megyei Levéltár több tematikus kötetben közölt e korrallal foglalkozó feldolgozásokat, és jelentetett meg önálló forrásközléseket is.⁸ A *Bács-Kiskun megye múltjából* című sorozat II. kötetében található egy kismonográfiával felérő munka, amely Kecskemét 16. századi gazdasági, társadalmi és demográfiai viszonyait mutatja be.⁹

3 SZAKÁLY Ferenc, 1983. 681. – Az is sokat elárul hódoltsági városaink és mezővárosaink forrásainak olykor végzetes hézagosságáról, hogy a jeles szerző kénytelen volt a csaknem másfél évszázaddal korábban munkálkodó Hornyik János által közölt adatok alapján felvillantani Szeged és Kecskemét kereskedelmi kapcsolatait: „A kecskeméti leginkább borvásárlás végett látogattak ide.” Uo. 698. Kecskemét számadáskönyvei alapján kijelenthető, hogy valójában ennél sokkal összetettebb volt a két város kereskedelmi, gazdasági kapcsolata.

4 SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor (szerk.), 1863. I–II.; HORNÍK János, 1860–1866. I–IV. – Az ide vonatkozó gazdaságtörténeti munkákra a feldolgozás során fogunk hivatkozni.

5 MAJLÁT Jolán, 1943.

6 PURJESZ István, 1958.

7 E témát érintő egyes munkáira a feldolgozás során fogunk folyamatosan hivatkozni.

8 TEREÑYI Éva, 2005.

9 MÉSZÁROS László, 1979.

Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy 17. századi írott emlékek nagyobb mennyiségben csak a hatvanas évektől maradtak ránk. Újabb korlát az, hogy ezek elsődlegesen a különféle nyilvántartások, lajstromok adatai. Nagyban nehezíti a kutatást és a feldolgozást az a tény is, hogy a város lakóinak adóalapjai, az adózással kapcsolatos kulcsok, a dézsmabeszedéssel kapcsolatosan több alapvetően fontos rendelet hiányzik. A feljegyzések elkészítése az esetek jelentős hányadában a pillanatnyi kényszer hatására történt, sok bennük a rögtönzöttség, s a migráció, a kellő anyagiak hiánya, a halálozások stb. miatt csak ritkán terjednek ki a társadalom minden egyes részére. Szinte egyetlen esetben sem állíthatjuk biztosan, hogy az összeírás teljes. Egyszóval: forrásaink az esetek többségében töredékesek és részlegesek. Éppen ezért nem áll módunkban, hogy a század egészéről rajzoljunk meg egy-egy részleteket is átfogó folyamatot. Nincs mód arra sem, hogy a gazdasági élet minden egyes területéről egységes és arányos képet adjunk. Az esetek nagyobb részében egy-egy szerencsésen megmaradt adatsort vallathat a kutató, ezek feldolgozása révén juthatunk rövidebb-hosszabb időszakot megvilágító megállapításokra. A legszerencsésebb esetekben is csak több, egymástól különálló feldolgozás teszi aztán lehetővé, hogy ezekből több évtizedet átfogó folyamatokat tudjunk érzékelteni. Mivel az adatsorok létrehozásának körülményei és teljessége változó, az egyes nyilvántartások feldolgozása során jelezni fogjuk, milyen módszer, milyen eljárás vált szükségessé, illetve lehetővé.

Itt, egy szűkebb terjedelmű feldolgozásban csak arra vállalkozhatunk, hogy Kecskemét szántóföldi növénytermesztését mutassuk be. Végezetül célszerű összegezni: mivel még hiányzik a hódoltság második szakaszának átfogó gazdasági és társadalmi elemzése, és tekintettel az írott források bántó hiányosságaira, Kecskemét 17. századi gazdaságának, ezen belül szántóföldi növénytermesztésének alaposabb feltárása számottevő segítséget nyújthat nemcsak a Homokhátság, hanem az egész hódoltság viszonyainak jobb megértéséhez és az eddiginél árnyaltabb bemutatásához.

II. A mezei kertek

A pusztásodás a Duna–Tisza közén már a 15. században viszonylag széles körben megfigyelhető volt.¹⁰ Kétségtelen viszont, hogy e térségen belül a török hatalom megjelenése, a török hadak ismételt pusztításai nemcsak felgyorsították és szélesebb körűvé tették ezt a folyamatot, hanem hosszú időre tartósították is ezt az állapotot. Kecskemét környékén már a 16. században további települések váltak romhalmazzá, és lakosaik vagy elpusztultak vagy elmenekültek.¹¹ A hódoltság első szakaszát lezáró hosszú háború csak betetőzte ezt a szomorú folyamatot. Az így kialakult hatalmas, lakatlan, pusztaság – tehát

10 Hornyik János Kecskemét 14–15. századi történelmének ismertetése során kiemelte, hogy a város határában több korábbi település elpusztult. HORNYIK János, 1927. 15–19.

11 Ezek közé tartozott pl. Félégyháza, Ágasegyháza stb.

elpusztult, lepusztult – térségeket a környező lakosok igyekeztek hasznosítani. Közülük Szeged és Kecskemét vált a legjelentősebbé. A két város és lakosságának érdekei az évszázadok során, e téren, nem ritkán ütköztek is.¹²

Hornyik János fő vonásaiban feltárta ezeket az oly sok szenvedéssel és rombolással járó eseményeket.¹³ Tekintettel arra, hogy a török terjeszkedésével járó folyamatnak maga Kecskemét is szenvedő alanya lett, a hosszú háború közepén pedig a szultán minden védlevele ellenére ezt a jelentős települést is elpusztították, lakosai nagyobb részét menekülésre kényszerítették, az ismételt talpra állás újabb évtizedeket vett igénybe. A város valójában csak az 1630–40-es évektől élt meg egyfajta fellendülést, amikor viszonylag békésebb évtizedek köszöntek rá, és lehetősége nyílt arra, hogy részben kun pusztákat, részben pedig, ezek mellett, magánszemélyektől területeket béreljen. Ezek száma idővel meghaladta az egy tucatot is. A 17. század végén Ágasegyháza, Kőncsög, Felsőalpár, Bugac, Monostor, Borbásszállás, Szentkirály, Szentlőrinc, Pusztaszer, Tatárszentgyörgy, Vacs, Matkó, Kerekegyháza és Páka területét egyaránt kecskeméti gazdák hasznosították. Érthetően ezek mellett mindvégig használhatták a város eredeti határát (Nyír, Talfája, Kisfái, Városföld, Úrrét), és a város gazdáit szolgálták már a 15. század derekán a Kecskeméthez tartozóként emlegetett puszták: Juhász-egyház, Koldus-egyház, Hethyen-egyház, Ballóság és Terech-egyház is.¹⁴

A viszonylagos biztonságot nyújtó, és a várostól sokszor igen nagy távolságra levő területek hasznosítása eltérő módon valósult meg. A távolabbi pusztákat hosszú időn át mindenekelőtt az állattartók vették igénybe. Jórészt ezek lettek a „nyaralók”, ide hajtották ki tavasszal főként a szarvasmarhákat és a lovakat, és innen csak késő ősszel kerültek a városhoz közelebb lévő telelőkre, ahol év közben igyekeztek számukra a megfelelő mennyiségű takarmányt felhalmozni. Ezeken a telelőkön alakították ki a kaszálókat, és biztosítottak helyet a gabonatermesztés számára is.

A birtokok határát az esetek nagyobb részében árkokkal jelölték meg, kerítették be. Valójában innen származik a *kert* elnevezés. Egyébként ezt a szót több értelemben is használták. A város tanácsa 1599-ben Kovács Péternét, mivel „a kertekben káposztát lopott”, arra ítélte, hogy egy káposztát a nyakába kötve a pellengérhez kössék. Ezek a kertek kétségtelenül a város közvetlen közelében voltak, melyekben különféle konyhanövényeket termesztettek. Más értelemben is használták ezt a szót: 1659-ben Garai János özvegye fordult panasszal a tanácshoz, mivel ismételt férjhez menetele után a gyerekei mellé kinevezett tutor, Garai Bertalan az árvák gyümölcsöskertjét eladta, és az árát elköltötte.¹⁵ Ezeket a gyümölcsöskerteket, miként a zöldségeskerteket is, közvetlenül a város mellett hozták létre, és régtől fogva árkokkal, sövényekkel határolták, kerítették el egymástól. Ezekről tehát sok szempontból eltértek a közelebbi vagy távolabbi pusztákon, a telelők helyén létrehozott kertek, melyeket következetesen *mezei kerteknek* neveznek forrásaink.

12 Mátyás király már 1462-ben engedélyezte a szegedi polgároknak, hogy az elnéptelenedett kun pusztákon jószágait legeltessék. 1472-ben pedig „Otthasylalis” szállás, 1473-ban Csólyosszállás, Fejértó, Majos-szállás és Kömpöc-szállása betelepítését engedélyezte. HORNYIK János, 1860. I. 211–216. – A 17. század dereka táján is feszültté vált a viszony Szeged és Kecskemét között Bugac, Csengele, Bene, Majsa, Mórícgát és Szentlászló puszták bérlete miatt. SZAKÁLY Ferenc, 1983. 681–683.

13 HORNYIK János, 1861. II. és 1862. III. kötet.

14 HORNYIK János, 1927. 11–12.

15 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 51., ill. 63.

Mindaddig, míg a város lakosainak száma viszonylag csekély volt, a terjedelmes határon belül gyakorlatilag szabadon foglalhatott minden helyi adófizető a maga számára telelőt, más szóval mezei kertet, a tanács által kijelölt és a gyakorlat által szentesített helyeken. Tekintettel arra, hogy a hódoltság második felében nemcsak a környező településekről elmenekült gazdák választották hosszabb vagy végleges lakóhelyül Kecskemétet, hanem Baranyából, Somogyból és Tolnából szinte tömegesen jöttek ide,¹⁶ a városhoz közelebbi puszták egyre szűkösebbé váltak. A gazdák között jelentkező feszültségek feloldása érdekében az önkormányzatnak kellett közbelépni. Az egykori szabad foglалások révén szerzett mezei kertek évtizedeken, egyes esetekben pedig minden bizonnyal évszázadokon át szorosan kapcsolódtak egy-egy családhoz. Ezeket a familiákon belül az egyes generációk a szó szoros értelmében örökölték, sőt, ha egyik vagy másik anyagilag szorult helyzetbe került, azt pénzért értékesíthette is. Ily módon vált fogalomká a *pénzes kert*. Az egyik legrégebb, mezei kerthez kapcsolódó adásvételt megőrző feljegyzés a 17. század elejéről való. Az 1677. február 23-án kelt tanácsi végzés szerint „Koncz Lukács ezelőtt körülbelül 70 esztendővel elszökött a városból s két mezei kertet eladott”.¹⁷ Tehát aligha kétséges, hogy már a 16. században léteztek mezei kertek. A hetvenes évek végén unokái az eladáskor kapott összeg fejében vissza kívánták szerezni annak tulajdonjogát, de ezt a tanács nem hagyta jóvá. 1658-ból maradt ránk a következő adat: Möncsör János mondott le mezei kertjének tulajdonjogáról, amely Kerekes István és Szana István ugyancsak örökölt mezei kertje között volt, és az akkori adószedő bírónak, Benkő Gergelynek adta el 25 tallér fejében. A tanácsi jegyzőkönyvben rögzítették az aktust és annak jogi alapját: a birtok „az én eleimről maradtott volt.” Az adásvétel révén az új tulajdonos számára biztosította a tanács, hogy „örökben ... eő kegyelme birhassa és birja mint sajáttyat és fiairól fiaira szallyon ..., ha penigh masnak el akarna adni, szabad legyen mindenkor...”¹⁸ A pénzes kerthez fűződő jogukat még a városból sok évvel korábban elköltözött személyek is megtartották. Ezt igazolja, hogy az Érsekújvárba távozó Takó N. leszármazottja, Takó Ferenc is érvényesíthette a Kecskemét határában lévő mezei kertjéhez fűződő tulajdonjogát, és az itt hagyott kert árát az új tulajdonoson be tudta hajtani.

A ránk maradt feljegyzések ismeretében azt tapasztaljuk, hogy a pénzes kertek értéke fokozatosan növekedett. Takó Ferenc 1660-ban mindössze 20 tallér fejében engedte át végleg örökölt pénzes kertjének tulajdonjogát. Egy negyedszázaddal később Farkas Péter pedig már végrendeletében úgy nyilatkozik: „...az mezei kertnek az árát, száz tallérokat letöttem volna...” A jelzett érték reális voltát jelzi, hogy később „...kéntelenségből attam az kertnek felét Kovacz András uramnak ötven tallérokon.”¹⁹

A pénzes kertek birtoklása az örökösök között több alkalommal okozott jogi ellentéteket, és emiatt több perben kellett döntenie részben a helyi tanácsnak, részben pedig a másodfokú bíróság szerepét betöltő ún. *fogott bírónak*. Petes János leányai 1662-ben, a familiájuk tagjai között kerekedett viszály során kertrészük megváltását nem vállalták, hanem a bíróság előtt „... azt felelték, ők az kertről el nem állnak, sem az árát fel nem ve-

16 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/d. 389–434.

17 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 114–115.

18 PAPP László, 1936. 92. – Az a tény, hogy a két szomszéd is pénzes kertként bírta saját ingatlanát, arra enged következtetni, hogy a pénzes kertek, vagy legalábbis azok nagyobb része, egy vagy néhány jól behatárolható helyen, pusztán lehetett.

19 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 74., ill. uő, 2002/c. 25.

szik, hanem az mely részt az ő atyjok bírt, abban az kertben ők is azon megmaradnak és azzal megelégszenek”. A törvényszék állásfoglalása egyértelművé teszi a korabeli jogértelmezést: „Mi mind a két félnek az feleleteket megértvén, vizsgálván, mi ezek közt vértagadást nem tehetünk, sem egyik az másik jószágához valamelyiket nem addálhatjuk, s nem köthetjük, az mint ennek előtt az atyjok bírtak, most is tudja kiki az ő részét, senkit mi attól ki nem rekeszthetünk...”²⁰ A mezei pénzes kertek tulajdonjogát még az sem kérdőjelezte meg, ha gazdája nemcsak elmenekült a városból, hanem hosszabb időn át nem is birtokolta azt. „Sötét Mátyás adott volt egy mezei kertet zálogba ugyan kecskeméti Simon Mihálynak tizenhat tallérokban [...] Sötét Mihály sok adósságok miatt az városról eltávozván s minden jószágától megfosztván, bujdosóban ment, odabújdosván, meghalálozott.” Ennek ellenére örökösének a mezei kertjéhez való tulajdonjoga nem szűnt meg. A bírói döntés értelmében a tulajdonjogot kétségbe vonó, a kertet hosszú időn át zálogban tartó gazdával szemben az egykori tulajdonos unokája „Sötét István penig igaz vér lévén, azon mezei kerthez” eredeti jogát megőrizte, és ezért azt neki ítélték. A 16 tallér zálog visszafizetése után a kert tulajdonjogát és használatát visszaszerezte.²¹

Ezek alapján nem lehet véletlen, hogy a 17. századi testamentumokban a gazdák több esetben is rendelkeznek pénzes kertekről. A gazdagnak nem mondható Farkas Péter 1683-ban, halála előtt oly módon fogalmazta meg végső akaratát, „hogy a mezei kertnek dolga ilyen formában legyen, hogy ha addig együtt nem alkudhatnának, míg az Isten az leány fiaknak szerencséjek lenne, az leányoknak szintén annyi rész mint szintén a fiamnak. Az édesannyoknak hasonlóképpen annyi mint az gyermekeknek”. Tehát amíg a család együtt marad, mindenki arányosan részesült a mezei kert javaiból, de senki nem adhatta el a maga részét, és „ha penig az bátyok velük együtt tartja és elházásítja őket, maradjon az fiam számára az kert...” A cél ekkor még egyértelmű volt: a mezei kert örökség a fiú, illetve a fiúk tulajdonában maradjon. Ugyancsak ebben az évben Süveg Miklós, aki egyenes ági örökös nélkül halt meg, az alábbi módon rendelkezett: „Vagyon azért az kecskeméti határban egy kertöm Szabo Körösztos, Doczi Pétör és Tamási János kertjeik szomszéd-ságában, mölynek harmadfél fogás földét az köröszt úton alól hagyok Nagy Pétör sógor uramnak, minthogy ő néhai Gábor Deák uram háborgatása miatt azon kertnek váltságára adott volt 30 tallérokat. Az többit azon kertnek mindön pertinentiával, azaz hozzá tartozandó földeivel hagyom az kecskeméti pápista religion levő Szent Miklós templomhoz...”²²

20 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 85–86. Tehát a másodfokú bíróság is valódi tulajdonként kezelte a pénzes mezei kerteket.

21 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 92. – A mezei kertek valós értékét nehéz meghatározni, mivel sem méretüket, sem elhelyezkedésüket, a várostól való távolságukat legtöbbször nem ismerjük. Csupán néhány konkrét eset alapján tudunk erről megközelítően pontos képet alkotni: 1657-ben Kovács János Talfájában lévő mezei kertjét 28 talléron adta el. 1662-ben Kovács Pál kertjét 47 talléron értékesítették. 1665-ben Szöke László maradéki peres ügyüket oly módon oldották meg, hogy a vitatott mezei kert értékét felbecsültették, és azon az összegben osztottak. A mezei kertet a becslésük 75 forintra taksálták, amely ugyancsak 47 tallérnak felelt meg. 1694-ben egy pénzes kert négy tinóért cserélt gazdát. Uo. 90., ill. 108., 123., 152. – Ez a néhány példa is érzékelteti, hogy ekkor még korántsem képezett olyan komoly értéket, mint a következő században.

22 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 25–26. A következő évszázad elején megfogalmazott végrendeleteken belül is rendre találkozunk olyan mezei kertekkel, amelyekkel a testáló szabadon rendelkezett. 1707-ben Cséplő Mihály döntése: „Lévén egy mezei kertbeli örökségem, melyet is hagyok az gyermekeknek...” Uo. 49.; 1709. július 16-án Takács Jánosné testálása: „az kert örökségemet hagyom a 4 oltárra...” Uo. 56. És még sok hasonló döntés lelhető az egyre nagyobb számban fennmaradt végrendeletekben. – Természetesen fiú utód nélkül a leányok is örökölték a mezei kerteket.

A fenti példák meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kecskemét jobbágnak minősülő polgárai pénzes mezei kertjeiket gyakorlatilag már a 16–17. században valóságos tulajdonként birtokolhatták, még ha elvileg a város földesurainak tulajdonát képezték is azok. Ez a feudális viszonyok között ritkaságszámba menő szokásjog további előnyökkel is járt. Ezekre a területekre semmiképpen sem lehetett kiterjeszteni a jobbágyfalvakban csaknem általános határhasználatot és nyomáskényszert. Nem kellett tartani attól, hogy évről évre más és más helyen fogják kijelölni számukra a növénytermesztés számára hasznosítható telket, mivel évszázadokon át pontosan kijelölt, behatárolt területen gazdálkodhattak tulajdonosai. Éppen ezért annak gondozása, folyamatos javítása gazdája számára nemcsak lehetséges volt, hanem egyenesen kínálkozó lehetőség. Ennek előnyeit természetesen a korabeliek is jól tudták. Ezt igazolja egy újabb bírói végzésből való rész: „Megértvén az emberséges ember tanúvallásiból az mezei kertről való igazságot és mindkét félnek befeletét, minthogy az néhai Bíró János [a] város elpusztulása után²³ örökös lévén azon kerten, tehetsége szerint építvén és telkesítvén azt...²⁴ Más szóval a tulajdonában lévő mezei kertet folyamatosan gondozta, és gyarapította, használati értékét növelte. Tehát a pénzes kerteket tulajdonosaik éppoly formában birtokolták, mint a királyi városok polgárai. Nem árt azonban kiemelni, hogy a pénzes kerteken termelt gabona után is kellett a gazdáknak dézsmát adni a város számára.

Aligha kétséges, ez a szokásjog számottevően keresztezte egyes földesurak azon törekvéseit, hogy csak arányaiban meghatározott tulajdonjogukat a város határában nevesíthessék, pontosan kijelölhessék, és azon a részen kizárólagosan gyakorolhassák földesúri jogaikat.

Ugyancsak a több évszázadra visszanyúló szokásjog tette lehetővé, hogy a városi önkormányzat hasonló nagyságú területek tartós használatához juttassa a város határain belül adózó polgárait. Ezeket a mezei kerteket a pénzen szerzett kertektől eltérően *város adománya* kerteknek nevezték.²⁵ Az ezek fölötti korlátozottabb jogot egy 1663-ban történt adományozás szövege teszi egyértelművé: „Az mely kertet az szegény városunk adott volt tanács engedelméből Szűcs Miklósnak, azt az kertet más emberek is kérték, de mivel Csete Györgynek azon földön volt munkája, azért az szegény város minden kérés ellen adta Csete Györgynek, hogy szabadon bírhasssa, de másnak pénzen el ne adhassa.”²⁶ A városadománya kert birtoklásának jogi alapját az elnevezés is jól tükrözi. A városi közösség nevében a tanács adományozhatta azt annak érdekében, hogy növelje azoknak az adófizetőknek a számát, akik közreműködnek, részt vállalnak a városra nehezedő különféle pénzbeli terhekből, és képesek az időről időre kivetett, hosszabb-rövidebb fuvarozást vállalni, képesek évről évre különféle gabonát termesztetni, amelyekből kötelesek voltak a város számára dézsmát adni. A birtoklásra elvileg csak addig tarthatott a gazda igényt, míg ezeknek a szolgáltatásoknak eleget tudott tenni.²⁷ Amennyiben erre nem volt képes, a tanács tőle el is vehette, és más helybeli adózónak juttathatta a kertet. Ha viszont a feltételeknek megfelelt, a gazda halála után valamely családtagja

23 Ez valószínűleg 1602-ben történt.

24 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 60–61. – Ezt a kertet 1630-ban 40 forinton értékesítették. Tudnunk kell viszont, hogy ezekben az évtizedekben is tapasztalható bizonyos mérvű infláció.

25 HORNYIK János, 1927. 66., ill. PAPP László, 1936. 93.

26 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 91.

27 1668. június 11. „Varga Miklós kérte meg Kovács Pétör mezei kertjét, ha hogy nem akar szolgálni és adózni tőle.” MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 127.

örökölhette a használati jogot. Ily módon a városadomány föld valójában egy örökölhető bérleti jogosítványnak mondható. Tehát ez a jól és mindenki által láthatóan behatárolt területet jelentő mezei kert éppúgy évről évre a bérlő használatában maradt, mint a pénzes kert. A jobbágyi telekkel szemben ennek is számos előnye volt. Semmilyen formában nem kellett szomszédjai gyakorlatára, gazdálkodására tekintettel lennie, a jobbágyfalvakban megszokott művelési kényszer itt sem jelentkezett. Nagy előnyt jelentett az a gyakorlat is, hogy nemcsak azok kaphattak városadománya telket, akiknek a városban háztelkük volt.²⁸ Tóth Péter, aki Vér Gergelynél lakott, tehát saját telke, háza nem volt, így zsellérnek minősült, mégis megkaphatta az elhalálozott Menczer János kertjét, mivel képes volt azt megművelni, és a vele járó közterheket viselni. Kovács Dávid pedig Baranyából került Kecskemétre, itt a városban önálló telke, lakása sohasem volt, hanem más házában lakott zsellérként, mégis adott neki a tanács városadománya kertet.²⁹ A 18. században pedig a tartós bérlet már olyan szorosan kötődött az évtizedeken át hasznosító családhoz, hogy a szokásjognak megfelelően a gazdák végrendelkezettek a tanácstól kapott bérletük felett, és fiú utódaik között feloszthatták azt.³⁰ Igaz ugyan, hogy hosszú időn át bekerült a végrendelet szövegébe a testáló kérése, hogy a tanács hagyja jóvá szándékát.

Miként láttuk, a kertek kérelmezésének különféle feltétele, alapja volt. A bérlő változásának egyik legáltalánosabb oka a korábbi gazda elhalálozása lett. Ilyen esetekben érthetően a viszonylag közeli családtagoknak volt elsőbbségük: 1664. január 28-án „Löcze András mezei kertjét halála után kérte meg veje, Péter varga.” Önmagában azonban a halálozás ténye nem eredményezett jogvesztést. „Király Ferenc kertjét kérte meg vásárbíró Kovács István, ha felesége nem szolgált tőle.” Ez az érv gyakorta felmerült. „Vörös János Szyártó Lőrincné mezei kertjét az böcsületes tanácstól megkérte, ilyen formán, hogy ha tőle nem szolgálna, vagy nem adóznék, tehát más bele ne kaphasson. Meg is engedtetett.” A kérelmező gyakran kiemelte, milyen indok alapján jár el: „Varga Mátyás kérte meg Budai Tamás kertjét, ha elmegy a városról, amely vagyon az Tarhómeszlánál.” A zaklatott és ezernyi veszéllyel terhelt évtizedekben nem lehetett ritka eset, hogy valaki tartós és súlyos betegség miatt nem tudott eleget tenni szolgáltatási kötelezettségeinek. Mégis ez az állapot önmagában csak nagyon ritkán adott okot arra, hogy a tanács elvegye tőle a kertjét. A bérletre áhítozók viszont nyilvántartották az ilyen eseteket, és igényeik jelzésekor utaltak rá: „Dora Benedek látván Kerek Bálint erőtlenségét, hogy szolgálathoz elégtelen, megkérte mezei kertjét, úgy mint város adományát főbíró urunktól, Bede Lukácstól.” Az eset nem egyedülálló: 1677. március 10-én „Korbocz István kisbíró ilyen conditioval kérte meg Vér Gergely mezei kertjét: mivel súlyos betegségben lévén, ha elhalálozik, más belé ne kaphasson.”³¹

28 PAPP László, 1936. 94–95. Helyesen emeli ki, hogy nem áll helyt Hornyik azon meglátása, mely szerint a pénzes kertek a város régi határain belül helyezkedtek el, a városadománya kertek pedig a pusztákon voltak.

29 MNL BKML IV. 1504. m. 1677. 269–270. – Ezt 1677. június 3-án azért adományozta másnak a tanács, mivel ő visszaköltözött Baranyába. Ez az eset távolról sem egyedi. 1669. június 16. „Rácz Kevi Balassa Istvánnak adták Szür Szabó Istvánné kertjét”. MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 6.

30 Erről a városban készített testamentumok tucatjai tanúskodnak: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b., IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2003. A lány örökösöket a fiúk legtöbbször ingóságokkal vagy pénzzel kárpótolták, de a század végén már a leány örökösök is legtöbbször természetben megkapták részüket.

31 MNL BKML IV. 1504. m. 1664. 221–223., IV. 1510. i. 1671/72. 2., IV. 1508. c. 1669. 6., ill. IV. 1510. i. 113–119.

A szokottnál több városadománya kert maradt birtokos nélkül, ha a városban tatár hor-dák vagy a pestis pusztított. 1678 után a halálozások miatt igen sok mezei kert várt újabb gazdára.³²

A kérelmezők közötti versengés miatt igyekeztek különféle meggyőző indokokat felvonultatni. Kalocsa János, amikor „Szeles György kertje mellett való szántóföldet” megkérte Salamon Jánosné fiai számára a tanácstól, azzal érvelt, hogy a korábbi bérlő azt „bitangban bírta eddig”. Egy másik esetben: „Subtitulus főbíró Bede Lukács uram főbíróságában Komáromy Mihály kérte meg Gere György kertjét, az melyet kaszált tizenhat esztendeig.”³³ Ha valaki elszökött adósságai miatt vagy valamilyen számonkérés elől a városból, rögtön volt a helyére jelentkező. A szolgálatait valamilyen okból teljesíteni nem tudó gazda nem lehetett igazán biztonságban, mert rögtön jött egy ajánlkozó, „ha nem akar szolgálni és adózni”. A kereslet növekedését és a kertek fogyását egyaránt érzékeltetik az ilyen esetek: „Mátyás kovács uram kért meg ... egy darab földet az F. Kis Mihály kertje között, mely ha megbizonyosodik, hogy nem az ő kertjéhez való, neki engedődik”. A kertek szűkében, akinek volt saját pénzes kertje, gyakran meg kellett hogy váljon a kezében lévő városadománya kertjétől. Varga Péter kisbíró is akkor reménykedhetett kérelme teljesítésében, „hogyha a másik szilos kertje ökegyelmének pénzesnek nem találtaik.” Ehhez hasonló példák bőven akadnak: „Szűcs Péter a Szabó Máté uramék egyik kertjét, amely városadománya volt, tudniilik azt kérte meg, mivel másik kertje is volt”³⁴

A század végén hirtelen tovább nőtt a városadománya földek értéke. Ezt részben az idézte elő, hogy a tatár és egyéb támadások következtében az állatállomány ismételten komoly károkat szenvedett, részben pedig az, hogy háborús körülmények között tartóssá vált a gabona és a bor árának növekedése. A velük kapcsolatos perek száma is egyértelműen jelzi ezt. Egyre gyakoribbá váltak az örökösök közötti nézeteltérések is. Ezek egyike Zana Istvánné és kiskorú gyerekei, valamint sógora Zana Gergely között keletkezett, akik egy „város földén lévő városadománya mezei kerten” nem tudtak megosztotni. A tanács két tagját kérte fel, hogy a felek között a vitát rendezzék, „a mezei kert fele részét egyiknek, fele részét másiknak adnák ..., melyet ökegyelmek szépen elintéztének, hogy amíg bírhatják, bírják...”. A felek közötti egyeztetésre azért volt mód, „mivel nem pénzen vött örökségek, hanem városadománya” volt az ingatlan.³⁵

Nem volt ritka eset, hogy egy bérlő a városból elköltözött, de mezei kertjét továbbra is használta, műveltette, az utána járó szolgáltatások alól azonban kibújt. Emiatt a lakosok egy részének elégedetlenségét a város korábbi jegyzője, Nyéki Gábor kihasználta. A Koháryakhoz szegődött, és ismervén a lakosság köreiben lappangó feszültséget, a főurakat a tanács és a város jogainak kurtítására biztatta, akik hálából a városi tanács ellenőrzése és hatalmának csökkentése érdekében komoly jogokkal ruházták fel. Az előző évtizedekből nem maradt annak nyoma, hogy a mezei kertek osztásába a potior földesúr beleszólt volna. Koháry Imre parancsa alapján 1677 februárjában a város kénytelen volt

32 1679. január 10. és december 6. között több tucat kérelem előkészítéséről maradt fenn feljegyzés, de a tényleges döntéseket a sajnálatosan elpusztult jegyzőkönyvekbe jegyezték be. „Anno 1679. 12. Februarii. Deák Pál főbíróságában megholt emberek kertjét az kik megkérték”. MNL BKML IV. 1504. m. 1678. 286., ill. 312–314. és 318–319.

33 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 52–54., ill. IV. 1504. m. 1678. 312–314.

34 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 113–119. Szabó Máté másik kertje érthetően pénzes kert lehetett. IV. 1504. m. 276–279.

35 MNL BKML IV. 1504. a. 1690–1699. 20–21.

a mezei pénzes kertek birtoklásának jogi megalapozottságát tanúk kihallgatása mellett sorra megvizsgálja.³⁶ Ennek a hatása érződik az alábbi kérelem indoklásában: „Pulyai Balázs és P. Istvánék kértek meg egy mezei kertet, néhai Petes Gergely fia és Petes Gáspár mostan Gyöngyösön lakó, kecskeméti föld mellett nem adózó, szolgáló személyekét, kik ennek előtte ők vették fel dézsmáját, erre nézve kérte a becsületes tanácstól.”³⁷ Ez és néhány hasonló eset hatására avatkozott be a városban megszokott gyakorlatba Koháry István: „Parancsolom ket szaz forint bírságh alatt, hogy az ketskeméti bírák szorgalmasan az olyanok neveknek s mostani helyeknek végire menne s az ketskeméti határban levő jóságokat serieseben [sorra] véve, adgyak tudtokra, ha matul fogva edj holnap alatt vissza mennek Ketskemetre lakni, jobbágykodni, birhattiák jóságokat...”.

Nyéki Gábor ágálása miatt a főurak beavatkozása egy ideig igen vehemens volt. 1677. november 4-én Koháry Imre – ebben az évben a családnak ez a tagja gyakorolta a földesúri jogokat, és kapta meg a „summat” – állt elő követelésével: „Az meg keregett szegénység közzül sokaktól kényszeríttem, instálván azon, hogy provideálnék kiváltképpen való rövidségektről. Tudni illik sokak közzületek pénzes kerteket birván, a földnek bővségén által feküsztok, kaszálló földeknek tartjátok, s az város földén kívül szántotok s vettek, inkább a városnak kárával és nekik nyavalyásoknak egy talpalatnyi földök sincsen.”³⁸

Hornyik János megállapítása szerint félévi „erélyes tollharc után ... Nyéki Gábor deák eltakarodott, s a földesurak megelégték az előljárókat utasítani, hogy a földbirtokok nélküli lakosoknak a szomszédos Páka, Borbásszállás, Orgovány és Jakabszállás pusztákon városadományá kertek osztassanak.”

Itt feltétlenül utalnunk kell arra, hogy ez a gyakorlat nem ekkor vette kezdetét. Hornyiknak igaza lehet abban, hogy a társadalmi feszültség oldása végett a tanács újabb és újabb kérelmezőnek biztosított városadományá földet tartós bérletein, viszont az is kétségtelen, hogy már az 1672. évi dézsmajegyzékben a kecskeméti gazdák között 13 személynél jelezték, hogy Pákán termelt gabonája. Öt főnél, hogy Szentkirályon, 15 esetben jelezték, hogy az illető Matkópusztán termelt. Borbásszálláson 20 gazda termelt gabonát, míg Szentlőrincen két fő, illetve Jakabszálláson és Kerekegyházán egy-egy fő nevét rögzítették a dézsmajegyzék összeállítói. Tehát csaknem hatvan gazda folytatott gabonatermesztést a város által bérelt pusztákon.³⁹

Az 1678-ban pusztító pestisjárvány után néhány évre csitul a mezei kertek bérlése miatti társadalmi feszültség. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy a következő években a kérelmekhez ritkán mellékeltek érveket. Legtöbbször csak a korábbi bérlő személyét és a kert helyét határozták meg.⁴⁰

36 MNL BKML IV. 1508. c. 1677/78. 229–231. A tanács előtt a tanúknak négy kérdésre kellett válaszolni. A városban nagy feszültséget okozó földesúri beavatkozás érdemi változásokat nem hozott. A kalandor Nyéki Gábor a főurak előtt is gyorsan levizsgázott, szolgálatait nem sokáig vették igénybe. HORNYIK János, 1861. II. 151–165.

37 1677. március 11. MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 7.

38 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 25., ill. 27.

39 MNL BKML IV. 1504. m. 1672. 140–167.

40 A sok-sok eset közül csak néhány példát említünk: „Horvát Gergely, Borsos János veje kérte meg Tegzes János kertét, melynek szomszédgya Kovács András.” MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 101. „Dopsza Ferenc kertét kérte meg Szél Márton, az adófelvetésen neki conferátott.” IV. 1508. c. 1685. 341–342. „Borbély Mihály kérte meg Ötvös Péter kertit, néki is conferátott az bőcsületes tanács által.” IV. 1504. m. 1692. 237.

Azt a jogot és gyakorlatot, hogy a mezei kerteket a város közössége nevében a város tanácsa adhatja, senki nem kérdőjelezte meg. Ezt jelzi az 1669. június 16-án történt bejegyzés is: „Nagy István uram főbíróságában az kiknek az város földén az böcsületes tanács kertet adott” bevezető szöveg is.⁴¹ Ezt a jogosítványt a Koháryak sem vitatták el leghevesebb támadásuk során sem. Sőt, Koháry Imre parancsa ezt egyértelművé teszi: „Bakos Panna Törvényit, a ki it Székünkön approbatatott, mellyet mi is confirmaltunk, mennyen executioban; mert mi haszon volna Törvényt tenni, ha végben soha sem menne. Hogj ha peniglen valami protectioja volna Demeter Mártonnak azon kerten való szantasa veget, keressen a Varos Füstín valo béli Törvényen es ha valamely Parsnak a Füstín valo Törvény nem tetszik, szabad legyen appellalni.”⁴² A pénzes kertekkel kapcsolatosan is a városi tanács feladatává tette a szerződéses hitelességének felülvizsgálatát, megbízottja, Nyéki Gábor valójában csak megfigyelői szerepet kapott.

Tehát a jogforrás a város közösségének az akarata volt, ennek megjelenítője pedig a tanács, illetve a főbíró személye. Visszatérő formula volt az alábbi: „Hegedűs János uram főbíróságában Király Gergely kérte mög a böcsületes tanácstól Szél Márton kertjét.” Sok példa igazolja viszont, hogy a főbíró akadályoztatása, távolléte miatt a kérelmeket alacsonyabb szinten is be lehetett terjeszteni: „... adószedő bíró Böde Lukács uram, Szőke János, Serah Mihály, Bodo Pál, Mészáros István [kisbírók] jelen lévén ű kelmék, kérte mög Varga Miklós uram Varga Mihály kertjét. Anno 1655. Szent István napján, déltiest.” „Meggérte Bíró uramtól mezei kertet Faragó György, melyet bírt Sovány György ennek előtte, Kalocsa János, Csaba János, Deák Pál uraim jelenlétekben.”⁴³

Tekintettel arra, hogy a most rendelkezésünkre álló feljegyzések nem a hivatalos tanácsi jegyzőkönyvekből valók, hanem csak különféle nyilvántartásokban fennmaradt fogalmazványoknak, emlékeztetőknek nevezhetők, a kérelem körülményeit nem mindig rögzítik. Szerencsére rendelkezésünkre áll sok részletesebb feljegyzés is, amelyek alapján viszont egyértelmű, hogy amikor a főbíró személyesen is megjelent, a döntést még akkor is több tanácstag jelenlétében és hozzájárulásával hozták meg: „Dora Benedek látván Kerek Bálint erőtlenségét, hogy az szolgálathoz elégtelen, megkérte az mezei kertjét, úgy mint város adományát főbíró urunktól, Bede Lukácstól. Jelen lévén esküdt társai, adószedő bíró Balogh István, Szőke János, Magó Mihály, Györfi János, Kovács István etc.”⁴⁴

A rendelkezésünkre álló több mint száz eset alapján úgy tűnik, hogy a kérelmek beadása nem volt valamely időponthoz vagy évszakhhoz kötve. A kertet kérelmezők aránytalanul nagy részben, érthetően, a városban adózó gazdák voltak. Az viszont akkor természetes volt, hogy a különféle választott tisztségeket ugyancsak a városban élő gazdák látták el. Így a kérelmezők között fellelhető kisbírák, tizedesek társadalmi hovatartozásukat tekintve ugyancsak gazdának minősültek. Néhány esetben a város hivatalos jegyzője, aki a város alkalmazottja volt, ugyancsak feltűnt a kérelmezők között. 1673-ban „... Gábor Deák kérte meg becületes tanácstól Czéh Györgyné vejének, Uczay Szűcs Istvánnak a Banomban lévő pallagját, melyet tizennégy esztendőktől fogva csak

41 MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 6.

42 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 119.

43 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 52–54., IV. 1510. i. 1674. 11–12. A főbíró, Kamarás Ambrus nem volt jelen.

44 MNL BKML IV. 1504. m. 1672/73. 164–167. Nem ritka az olyan eljárás, hogy a körülményeket jobban ismerő kisbírókat is bevonták a döntések előkészítésébe.

kenderföldnek [használt] és kaszált.⁴⁵ „Tárki Györgynek búcsút adván, az becsületes város mezei kertjét kérte meg György deák notárius főbíró n. Patai András uramtúl Nagy János adószedő, Sárközi Pál vásárbíró, Csete György, Csertő János, Cseh György, Herczeg István, Hamarika János” előtt.⁴⁶ A jegyző már korábban is folyamodott mezei kertért, melyet úgy látszik, nem nyert el. Tehát még a város egyik legfontosabb alkalmazottjának is végig kellett járnia a megszokott hivatali utat.

Ritkaságszámba ment ugyan, de a mezővárosi társadalom legalacsonyabb rétegeiből származók is eredményesen kérelmeztek mezei kertet. Korábban már idéztük a Baranyából jött, és később oda visszatért Kovács Dávid esetét. Az sem volt egyedülálló eset, hogy egy volt cseléd legyen a kérelmező. Mindez azt jelzi, hogy a mezőváros társadalma ekkor még rendkívül nyitott volt. A városba került teljesen vagyontalan cselédek, béresek, pásztorok pár év szolgálat alapján szerezhettek néhány ökröt, amelyekkel már vállalkozhattak szántóföld megművelésére. „Nagy Mihály, Bede Lukács bérese féle, kért egy darab földet meg, melyet Moricz foglalt vala hozzá, olyan homokföld. Jelen lévén főbíró Totth György urammal a kisbírák: Magó Mihály, Máté Kovács etc.”⁴⁷

Tekintettel arra, hogy a mezei kertek birtoklása számos előnnyel járt, és a bérletet a családtagok örökölhették is, nem volt ritka eset, hogy egy-egy gazda, egy-egy család pénzes kertje mellett városadományként is meg tudott tartani. 1659 áprilisában Csebe Pál főbíró hozta meg döntését. „Az mely mezei kertet bírt Börze Ferenc, mint-hogy város adománya, az böcsületes tanács azon kertet adta Lovas Jánosnak, míg szolgálhat tőle, minthogy Börze Feri[nek] más kertje is vagyon.” „Szűcs Péter d[ea]k a Szabó Máté uramék egyik kertjét, amely városadomány volt, tudniilik azt kérte meg, mivel másik kertje is volt.” „Sárközi István uram bíróságában lévén Sánta Szabó Gergelynek az Úrrétin két kertje, egyik pénzes, másik városadomány. Az városadományát kérte meg Kari András uram, az böcsületes város engedelmé, ha járul hozzá.” Az is többször előfordulhatott, hogy egy személy két városadományként is művelt. A szántóföldre áhítozók érthetően rendre megkísérelték az egyiket maguk számára megszerezni. „Anno 1689. 1. Julii. Bíró György, homoki, kérte meg Ábrahám Toth István kertjét, mivel kettőt bír városadományát. A becsületes tanács totaliter neki conferálta Magó Mihály uram főbíróóságában.”⁴⁸

A mezei kertek kérelmezéséről csak alkalmi feljegyzések maradtak ránk. Ezek tanúsága szerint a szabad földfoglalás legkésőbb a 17. század első felében feltétlenül lezárult, megszűnt. A század derekán már újból és újból találkozunk a kérelmezők nevével, illetve az ezzel kapcsolatos tanácsi döntésekkel. A legnagyobb mozgás, a legjelentősebb változás a mezei kert birtoklók és a kérelmezők között kétségtelenül a hetvenes években ment végbe. A török állam és katonaság számára fizetett egyre súlyosabb adók, természetbeni szolgáltatások és a hosszabb-rövidebb fuvarok sok szerényebb vagyonnal, kevesebb igavonóval rendelkező gazdát tettek tönkre. Ehhez járultak a kurucok és

45 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 1. Ezeket a mezei kerteket elsődlegesen gabonatermesztés végett adták és kapták. Aki ettől eltért, azt kockáztatta, hogy bérletét elveszti.

46 MNL BKML IV. 1504. m. 1674. 226–227. 1677-ben az egyik kántor kért kertet. IV. 1510. i. 177. 7.

47 MNL BKML IV. 1504. m. 1676. 266. Minden bizonnyal nemcsak biztatást, hanem segítséget kapott gazdájától, aki nemcsak tanácsstag volt, hanem több alkalommal töltötte be a főbírói tisztséget is.

48 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 64.; MNL BKML IV. 1504. m. 1676. 266–279., IV. 1504. m. 1679. 273–274., ill. IV. 1504. m. 1689. 2–9. Ritka eset, hogy egy kötetben, egy nyilvántartáson belül a döntést három viaszpecséttel is megerősítették, melyek máig jó állapotban vannak. – Ezek a feljegyzések minden bizonnyal fogalmazványok lehettek.

a tatárok megisméltendő rablásai, zsarolásai. De még ezeknél is nagyobb pusztulást okozott 1678-ban a város jelentős részének leégése, majd az ezt követő még iszonyatosabb csapás, a lakosság csaknem negyedét-harmadát elpusztító pestis. Ezek hatására a birto-
kosok, bérlők számottevően átcsoportosultak. Kétségtelen, hogy csak a hetvenes évekből több mint kilencven kérelem gyűjthető össze a különféle nyilvántartások lapjairól.

Sajnos, nem könnyű megállapítani, hogy akár csak egyetlen meghatározott időpontban is hány kecskeméti gazdának volt mezei kertje, hányan foglalkoztak szántóföldi gabonatermesztéssel. Papp László a két háború között még vallathatta az egykori tanácsi jegyzőkönyveket, így megállapításai mellett nem mehetünk el szó nélkül. Ő észrevételeit arra alapozta, hogy 1678-ban – miként erre már utaltunk – részben Nyéki Gábor áskálódása miatt, részben pedig a város gazdái között meglévő kétségtelen társadalmi-vagyoni feszültség oldása érdekében a Koháryak elrendelték, hogy a tanács vizsgálja felül a mezei kertek birtoklásának jogosságát. Ennek során *180 esztendei* szakadatlan „ösi jusson való birtoklást kellett annak bizonyítania, aki zavartalanul birtokolhatta tovább mezei kertjét. Ez a megállapítás különösen fontos, mivel kétségtelenné teszi, hogy már a 15. század végén legalább kb. kétszáz mezei kert volt a város határában. A bejegyzések szerint 191 esetben kívántak élni a bizonyítás lehetőségével, de a bizottság tagjai csak 137 esetben találták kifogástalannak a birtokszerezésről szóló „levelet”. Papp László nem talált a tanácsi jegyzőkönyvekben adatokat arra, hogy a következő évtizedekben újabb pénzes kertek keletkeztek volna. Egyenesen valószínűbbnek tartotta azt, hogy a pénzes kertek koncentrációja történt meg, öröklődések és vásárlások révén, és így egy-egy gazdának, családnak esetleg több pénzes kertje is lehetett.⁴⁹ Ezt a feltételezést Hornyik János több adattal támasztja alá. A törökellenes háborúk során 1686-tól Kecskemétre ismételtelen rendkívül súlyos pénzbeli és természetbeli terheket róttak ki. Mivel ezek behajtása során hihetetlen kíméletlenséggel jártak el, a város vezetői is kénytelenek voltak rendkívüli szigorral fellépni mindenkivel szemben. Ezért több kecskeméti gazda kénytelen volt megválni legfőbb vagyonától is. „Én Kecskemét várossában lakozó Kiss Mihály adom emlékezetül mindenkinek, az kiknek illik, és szükséges, ezen levelem rendiben, hogy én az elviselhetetlen szükségűtől kényszerítvén, az engemet illető quantumbeli részt le nem tehettem, kénteleníttem annakokáért – az én kerti örökségemet – örökben eladom – húsz aranyokon és 5 garason.” Valójában – ha nem is mondható tömegesnek ez a jelenség – sok gazda életét keserítette meg a szertelen adóztatás. Ennek érdekében, hogy érezzük társadalmi súlyát, a több adásvételből célszerű még egyet idézni: „Én Kecskemét várossában lakos Aranyi Lőrincz recognoscálok – minthogy kiváltképpen és elviselhetetlenül opprimáltatván az quantumbeli impositionnak fizetésére nézve – adom azon két részbeli kerti örökségemet, mely vagyon a Kecskeméti territoriumon – örökösen és megmásolhatatlanul N. Kalocsa János uramnak – számlálván az öreg garast hetével egy tallér számban, 27 tallérokon”.⁵⁰

Még kevesebb utalás található Papp László munkájában a városadománya kertek számára. Ezek tekintetében csak azt rögzítette, hogy már a 17. század közepén, majd az ezt követő évtizedekben még sokkal inkább „nagy versengés folyik már e város adománya »mezei kertek« elnyeréséért”.⁵¹ Kétségtelen, hogy a pénzes kertekkel ellentétben

49 PAPP László, 1936. 92–93.

50 HORNYIK János, 1862. III. 174. Az adásvétel kelte: 1687. január 20. A másiké: 1687. január 30. Hornyik még további adatokat közöl ezzel kapcsolatosan.

51 PAPP László, 1936. 95–96.

ezek száma jelentősen bővíthetett, hisz' ezekben az évtizedekben sem szűnt meg a parlag feltörése és a legelők szántóföldi művelés alá vonása. Sőt a városhoz közel eső területeken, a nyomások szélében, a fennálló rendeletek és szokásjog megsértésével újabb és újabb részeket szakítottak ki. Ezt a gyakorlatot a földesúr segítségével is korlátozni kívánta a tanács.⁵²

Minden bizonnyal a birtokigazolások „melléktermékeként” maradt fenn két lista az 1678. évi adókönyvben. Az egyik a „kertes gazdák”, a másik a „kertetlen gazdák” címet kapta.⁵³ Hangsúlyozni kell, hogy ezek nem „hivatalos” nyilvántartások, nincsenek semmiféle záradékkal ellátva, nem található mellettük a hitelesítők névsora sem. Mégis önként adódhat az a feltételezés, hogy az első a pénzes kertek tulajdonosainak névsora, a másik pedig esetleg a város adománya révén bérléthez jutóké. A kertes gazdák között 204 fő található, a „kertetlenek” között 111 név. Bár ezekben az évtizedekben a sokszor sebtében összeállított és nem hitelesített jegyzékek, lajstromok érthetően pontatlanok is lehetnek, mindenképpen feltűnő, hogy a város leggazdagabb családfői közül Kamarás Ambrus, Kalocsa János és Pathai András neve nem lelhető fel egyikben sem, pedig a csaknem legnagyobb összegű gabonadézmát szolgáltató gazdák voltak. Joggal lehetne hivatkozni arra, hogy ők nemcsak rendkívül gazdagnak számítottak a város többi gazdájához képest, hanem armális nemesként esetleg nem kerültek a parasztok, a jobbágyok közé. Ezt az érvet viszont cáfolja az a tény, hogy a nem kevésbé gazdag és ugyancsak armális nemes, az ugyancsak többször is főbíróvá választott Deák Pál, Sárközi István és Szentkirályi Pál neve fellelhető a kertes gazdák között.

Ha a mezei kerteken gazdálkodók számát kívánjuk feltérképezni, e listákkal szemben minden bizonnyal meggyőzőbb képet kaphatunk a gabonadézsma beszolgáltatásáról készített jegyzékek alapján. Ezek sem teljesek ugyan minden esetben, hisz történtek különféle szolgáltatások ellenében elengedések, néhány esetben pedig egy-egy gazda sáskajárás, igavonóinak elrablása stb. miatt éppen az adott évben nem volt kötelezhető dézsma beadására. Ezekkel a fenntartásokkal együtt mégis a legjobban megbízhatunk az itt fellelhető adatokban. Annál is inkább, mert ezekben az évtizedekben sokoldalú és igen súlyos pénzbeli és természetben követelt szolgáltatások miatt valóban csak rendkívüli esetben tekintettek el a szolgáltatásoktól, továbbá a dézsma alól sem vonhatták ki magukat még a helybeli nemesek sem.

A legelső és teljesnek mondható dézsmajegyzék Kecskeméten 1672-ből maradt fenn. Ebben 706 gazda nevét vették nyilvántartásba. Közülük 354 főnél jegyezték be gabonadézsma lerovását. Tehát a városban legalább negyedfélszáz család folytatott számottevő mértékben szántóföldi gabonatermesztést. Ez a szám sokkal nagyobb, mint a néhány évvel később rögzített „kertes gazdák”, és jóval nagyobb, mint a kertes és a „kertetlen gazdák” száma együttesen. Ugyanakkor fel kell figyelniük arra is, hogy a 204 kertes gazda közül a jegyzékben csupán 166 fő lelhető fel. Viszont a dézsmára kötelezett és ténylegesen gabonát beszállítók között a 111 „kertetlen gazda” közül is találkozzunk negyvennégynek a nevével. Az elemzés során az is feltűnik, hogy sok, igazán jelentős mennyiségű dézsmát fizető személy neve nem található egyik listán sem. A városban mindössze 63 fő volt, aki 20 negyednél – 40 véka – nagyobb mennyiségű szemes terményt adott le dézsmaként. Ez már kétségtelenül igen komoly szántóföldi

52 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–44.

53 MNL BKML IV. 1508. c. 1677/1678. 224–228.

gabonatermesztésre utal, mivel azt feltételezi, hogy legalább kétszáz zsák terményt szállíthattak el szérűjükről. Ennek ellenére a három dúsgazdag nemesen kívül 26 olyan gazda neve található a dézsmajegyzékben, akik 20, vagy annál több negyed szemes terményt szállítottak a gyűjtőhelyre.

A városban élő gazdák számának pontosítása során nem hagyhatunk figyelmen kívül még egy fontos tényt. A dézsmajegyzékek a város régi határain belül, a közösség saját tulajdonú területein gazdálkodókra kivetett dézsma összegét tartalmazzák. Márpedig többen, később pedig sokan voltak, akik a várostól távolabb lévő, a tanács által *bérelt pusztákon* folytattak szántóföldi termelést, ezeken hoztak létre mezei kerteket. Az ott termelőktől a tizedet más arányban szedték be, és más helyen végezték a nyilvántartást is. Almási István nevével, aki árpája után fizetett dézsmát, feltüntették, hogy „búzája Pákán termett”. Tehát a pusztákon termelt gabonák után szedett dézsma összege nem került be ebbe a nyilvántartásba. A Borbáson, Matkón stb. termelő gazdák nevével üresen maradtak a rovatok.⁵⁴

Az 1672. évi dézsmaösszeírás szerint Pákán gazdálkodott 12, Szentkirályon 5, Matkón 15, Borbáson 20, Szentlőrincen, Kerekegyházán és Jakabszálláson egy-egy fő. Ez a több mint 50 családfő tovább növeli azoknak a kecskeméti gazdáknak a számát, akik ebben az esztendőben minden bizonnyal termeltek gabonát. Hogy mennyire nem kivételes adattal állunk szemben, igazolja az is, hogy az 1675. évi dézsmajegyzék szerint Szentlőrincen 13, Matkón 10, Pákán 10, Szentkirályon 23, Kerekegyházán 2 és Borbászszálláson 20 család gazdálkodott.⁵⁵

A mezei kertek számának feltárása mellett legalább olyan fontos lenne ezek méretének, hozzávetőleges nagyságának ismerete annak érdekében, hogy pontosabb fogalmat tudjunk alkotni a hódoltság alatt a Kecskemét határában folyó szántóföldi növénytermesztés nagyságáról, hogy az eddiginél elfogadhatóbb alapokat tudjunk teremteni a Homokhátságon lévő más mezővárosokkal, és más tájegységeken folyó szántóföldi növénytermesztéssel történő összehasonlításokhoz. A város határában lévő 17. századi mezei kertek nagyságát, méretét még megbecsülni is nehéz és kockázatos. Minden bizonnyal viszonylag jelentős területet képezett egy-egy ilyen birtok, illetve bérlet. Egykor, a szabad foglalás idején, a tényleges igény határozta meg, mekkora területet vett birtokba egy-egy család. Tudjuk, hogy többségükben ezek váltak később pénzes kertekké. Mivel az egyes gazdák arra kényszerültek, hogy nem ritkán igen jelentős marha-, ló- és juhállományukat ezen teleltessék, takarmányt számukra ott halmozzanak fel, feltétlenül komoly területre – kaszálóra – volt szükségük. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a közel száz vagy még annál is nagyobb számú marhát, lovat, 5–600 juhot birtokló sok-sok gazdának a pénzes kertje legalább két jobbágyteleknek megfelelő nagyságú lehetett. Nem kizárt, hogy a városadománya kertek méretei ezeknél szerényebbek voltak, illetve a század végére az örökösök között felosztva kisebbre zsugorodtak. Nem tudni, hogy a kérelmekben gyakorta feltűnő meghatározás „Hegedűs János, Kati Péter kertek között való földrész”, „egy darab föld”, az oly sokszor feltűnő meghatározás „egy kis mezei kert”, „egy darab földet, kis kert volt”, „egy darab szabad földet” „egy kis

54 MNL BKML IV. 1504. m. 1672. 140–167.

55 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. Passim. – Még egy újabb adat: „Nomina Borbassallasiensium” címmel található egy nyilvántartás, mely ugyancsak bizonyítja, hogy Borbáson közel két tucat család gazdálkodott egy évtizeddel később is. IV. 1504. p. 1684. 2.

mezei kertet⁵⁶ megfogalmazás hogyan értelmezhető. Sejtelmünk sincs róla, valójában hány hold, hány hektár lehetett az. Talán mégis valamiféle támaszt jelenthet a következő feljegyzés: „Sajti György az mely mezei kertet Úr Rethe mellett tavaly esztendőben megkért volt Tott György uram főbíróságában, ismét ujobban megkérte főbíró uramtól, mely kertet György deák uram bír, a kántor. Ha pedig az nem esik, ő kegyelme kérte a Demeter Márton uram kertye mellett való 6 fogás földet, mely Bakos Pannával controverziában forog, azt kéri.”⁵⁷ Kétségtelen ez utóbbi jóval kisebb lehetett, és csak jobb híján elégedett volna meg vele a kérelmező. Arra is érdemes utalni, hogy a kötöttebb talajú szántókból kisebb is elegendő lehetett ahhoz, hogy egy család számára a kötelező dézsmával együtt az éves kenyérgabonát és a legfontosabb takarmányokat megteremje. És még egy bizonytalanság: a hat fogás szántó mellett mekkora lehetett a kaszáló?

Bár időben számottevő a távolság, talán nem árt utalni arra, hogy amikor a 18. század végén, 19. század elején – amikor már egyre nagyobb szűkében voltak a szántóföldeknek – a magisztrátus a megvásárolt pusztákat parcellázta, akkor is az életképes gazdaságok létrehozása volt az egyik fő cél. Nem alaptalan annak feltételezése, hogy a tanács régtől fogva, a puszták felosztása során tudatosan törekedett arra, hogy gazdaságilag életképes birtokok alakuljanak ki. Erre kényszerítette az is, hogy a birtok megvásárlásának, illetve haszonbérének az összegét határidőre elő kellett teremteni. Bögön például, ahol gyengébb volt a talaj minősége, 4 db 85 és fél kataszteri holdas és 9 db 88 holdas birtokot adtak haszonbérbe a kecskeméti gazdáknak. Ágasegyházán pedig, amelynek csaknem futóhomok a talaja, miután a város megvásárolta, „hogy a közönség szerzeményéből túlságosan senki ne részesüljön, senki többet 100 holdnál bírni nem enged a közönség.”⁵⁸

Az egyes családok birtokában és bérletében levő szántók nagysága kétségtelenül számottevően eltérő lehetett. Bár a leadott gabonadézsma mennyiségét nem kizárólag a mezei kertek mérete határozta meg, hanem az igavonó jószágok mennyisége, a családban lévő felnőtt férfiak, a rendelkezésre álló béresek és cselédek száma legalább ennyire fontos volt, aligha kétséges, hogy a szegényebb gazdák kénytelenek voltak megelégedni jóval kisebb terület megművelésével, mint a dúsgazdagok. Az teljesen egyértelmű, hogy a nyilvántartásba vett 706 fő közül 352 nem adott dézsmát. Tehát minden bizonnyal a családok szinte pontosan 50%-a nem birtokolt mezei kertet. A gabonadézsma adók csaknem pontosan egyharmada 1–5 negyed szemes termény leadására volt kötelezve. Ez azt jelentette, hogy abban az évben 10 és 50 zsák közötti termést értek el. Ezek a kisbirtokosnak tekinthető gazdák minden bizonnyal valóban csak „kis kert”-hez juthattak a tanács adománya révén, illetve csak csekély terület művelésére voltak képesek. A dézsmát adók közül viszont a 6 és 20 negyed közötti mennyiséget szolgáltatók aránya pontosan 50% volt. Ez a nagyon jelentős csoport (177 fő) nevezhető a városban középbirtokosnak. Ők lehetnek azok, akik 50–100 hold közötti területen gazdálkodtak,

56 MNL BKML IV. 1508. c. 1671. 3.; IV. 1510. i. 1676. 113–119.

57 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 7. – Egy fogás földnek számított akkora terület, amekkorát ökrök, lovak igából történő kifogása nélkül fel tudtak szántani. Más megközelítés: egy pozsonyi mérő vetőmag gabona számára szükséges terület.

58 MNL BKML IV. 1504. a. 1847. 936., ill. 931. Az is kétségtelen, hogy időközben számottevően fejlődött itt is az agrikultúra, és tökéletesedtek a termelési eszközök, eljárások. A szántóföldek kihasználása lényegesen intenzívebbé vált, és számottevően növekedett a legelők, illetve a kaszálók rovasára. Tehát ekkor már a takarmánytermesztés számottevő bővülése révén jóval kisebb telkeken, mezei kertekben is lehetett eredményesen gazdálkodni. Aligha kétséges, hogy ezek átlagos mérete – az öröklődések során történt megosztások révén is – számottevően csökkent a kb. egy-másfél évszázad alatt.

és mezei kertjük jelentős hányadát rendszeresen gabonatermesztésre fordították. Fellelhető a nyilvántartásban 63 családfő, aki 21 és 75 negyed közötti dézsma adására volt kötelezve. Ezek a gazdák érhetően nem maguk művelték meg mezei kertjeiket, hanem béreseik és részes aratók végezték ott a munkát. Ők minden bizonnyal kettő vagy több mezei kerten gazdálkodtak.

Nem kis gondot jelent annak meghatározása, hol is voltak a város határán belül a pénzes és a városadománya mezei kertek. Hornyik János azt vallotta: „...köztudomás szerint a város saját külterülete csak délkeleti részen bírván kötött talajjal, az egész hátrának csakis e része használtott földművelésre, többi rész legelő volt. Innen származott a »Város föld« elnevezés, megkülönböztetésül a pusztai földektől s innen maradt fenn a közmondás: 'marad, mint városföld' kifejezéseül annak, hogy ez változás nélkül a lakosok tulajdona, de a puszták gyakran változtak.”

Sajnos, a mezei kertek kérelme, illetve adományozása alkalmával csak nagyon ritkán jelölik meg annak pontos helyét. Az esetek aránytalanul nagy részében a szomszédok nevét rögzítették. Valószínű, hogy a tanácsi jegyzőkönyvekbe az adományozás hitelesítésekor történt bejegyzések során pontosabban meghatározták a szóban forgó kert helyét. Csak ezzel magyarázhatjuk, hogy már 1599-ből maradt feljegyzés arról: „Ballószegben, Talfájában, Úrréten és Városföldön az elhagyott tanyaföldeket osztják”.⁵⁹ Erre azért került sor, mivel a „hosszúháború” során az előző években a város lakosságának egy része elmenekült, illetve elpusztult. Ez a feljegyzés viszont kétségtelenné teszi, hogy – Hornyik előbbi idézetével szemben – már a 16. században is nemcsak a Városföldön, hanem további három igen jelentős méretű területen folyt rendszeres és kiterjedt gabonatermesztés. A következő bekezdésekben található topográfiai megnevezések pedig azt jelzik, hogy ezek sora legkésőbb a 17. században számottevően bővült.

Mégis, ha összegyűjtjük a nagy ritkán feltűnő földrajzi utalásokat, több bizton ponthoz juthatunk. Sajnos, néhány esetben a valójában pontos meghatározás ma kevésbé könnyíti tájékozódásunkat. A korabeliek számára teljesen egyértelmű lehetett az „Árvák földje” jelölés, miként a „Sárközi úton felyül” kitétel is. Az előbbi minden bizonnyal valamely közismert személy árváira hagyott, jelentős kiterjedésű mezei kertre utal, az utóbbi pedig a jól ismert tanácsstag és többször is főbírónak, adószedőbírónak választott Sárközi István birtoka melletti területre. Ma már nem sokat jelent számunkra a „Tarho meszlánál” levő meghatározás sem. Bár ezen esetekben lehet remény arra, hogy fellelhető vagy a peres iratokban, vagy a 18. századi instantiákon belül egy-egy utalás, amely megkönnyíti majd értelmezésüket. Ugyanezt mondhatjuk el az „Unom-bánom” és a „Bánomon” megjelölésről is, amelyeket a kortársak ugyancsak jól ismerhettek. Az „Alsó kertek között” található szántók már valamivel jobban behatárolhatók. Minden bizonnyal a város árcai és a mai Városföld közötti területek valamely részét jelölték ezzel az elnevezéssel.

Szerencsére teljesen egyértelmű megnevezések is feltűnnek szép számmal. A „Budai útfélen” behatárolás több esetben megtalálható, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a mai M5-ös városhoz közelítő szakasza mellett hozták létre ezeket a mezei kerteket. Az út jobb oldali részén lehettek azok a bérletek, amelyek a „Benei köröszút mellett”, illetve a „Benei útfélen” voltak. Az út másik oldalán lehettek azok a szántók, amelyeket

⁵⁹ Ezt az adatot Hornyik János másolta ki az egykori tanácsi jegyzőkönyvből, a legelső kötet 451. oldaláról. Úgy látszik, az előző megfogalmazás alkalmával ez a kijelölés nem volt keze ügyében. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53.

a többször is említett Talfája (Talpfája) részeként határoztak meg. A várostól ugyancsak északra, de már ezeknél jóval nagyobb távolságban lehettek azok, amelyek a „Lajosi határ mellett”, illetve „Lajos felől” voltak. Ugyancsak jól behatárolható az a néhány kert is, amelyeket a városhoz közel a „Nyomás széliben” műveltek meg. Aligha tévedünk, ha ezt a legelőnek használt területet a mai Nyomással azonosítjuk. Közvetlenül a város keleti oldalán található egy homokos terület, amit „Sár homoka” néven ismertek. Valószínű, hogy a „Tar homokán” és a „Tarhomoka mellett” megjelölés ugyancsak erre, vagy ehhez közeli területre utal, amelyet még a közelmúltban is Szolnoki hegyként ismertek a helybeliek. Ezt a részt a 17. század végén a nagy társadalmi nyomás csökkentése érdekében a tanács újabb szőlők telepítésére osztotta ki, mely lépés megtételét a Koháryak parancsa miatt sem halogathatta tovább a magisztrátus.⁶⁰ E területen kívül, a városhoz még mindig viszonylag közel, „Úr Rethe mellett” (a későbbi Úrrét) több mezei kertet is műveltek kecskeméti gazdák. Ez is jelzi, hogy már a 17. század második felében az egykori városi kaszálót kénytelen volt a tanács szántóföldek számára megbontani, bár számottevő része még mindig a város kaszálója maradt. Ettől ugyancsak keletre található a mai Borbás, amely nem tartozott a város ősi területéhez, hanem bérelt pusztának minősült. Ezért a „Borbásszállása mellett” levő mezei kert még ugyancsak Úrréhez tartozhatott. Úgy tűnik, hogy Hornyiknak annyiban igaza lehet, hogy a legelső mezei kertek, a legelső szántók valóban Városföldön jöttek létre. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy egyetlen olyan városadomány föld sem található, amely Városföldhöz lenne egyértelműen köthető. Ezen a területen kívül, a „Pákai határban” levő városadománya kertről már maradt feljegyzés. Ez viszont ugyancsak a bérelt és később megszerzett puszták közé tartozott. A Városföldtől nyugatra eső területeken további kertek adományozásáról tudunk. A „Halasi út felé” eső terület is közel volt a városhoz, bár jóval homokosabb a talaja, de még szántónak is hasznosítható. Itt többen kértek és kaptak „élőföldet”. Ez irányban, a várostól valamivel távolabb található a város egyik legrégebb óta ismert pusztája, Törökfái. Ezen a területen is több gazda remélt és tudott is boldogulni. E pusztá részének mondható a „Fejir tó melletti” kert is. Sajnos ma már ez a tó, nevével együtt, csupán történelmi fogalom. Innen nem túl messze található „Balló Szeg”, bár egyértelműen homokos talajú, jobb híján mégis több gazda megelégedett az itteni mezei kerttel, annál inkább, mivel szőlő telepítésére kiválóan alkalmas. A „Csalányos tó mellett” levő kertek sem voltak ugyan különbek, de a beléjük fektetett munka hozott gyümölcsöt, ha az nem is volt mindig bőséges. A várostól nyugatra lévő „Nyír felső végiben” ugyancsak voltak városadománya földek már ezekben az évtizedekben is.

Nem lenne teljes a megrajzolható kép, ha nem utalnánk arra, hogy a város szoros értelemben vett határain kívül is jelentős számban voltak mezei kertek. Ezeket viszont nem a város tanácsa adományozta. A különféle dézsmajegyzékek bevezetői is utalnak arra, hogy a pusztákon termelt gabonák után lényegesen kevesebb mennyiségű dézsmát kellett szolgáltatni, mint a város határában megtermett „élet” után. A dézsmajegyzékekbe bekerült kecskeméti gazdák nevéhez illesztett kiegészítések is megerősítik ezeket. 1672-ben Almási István árpa után fizetett dézsmát, de „búzája Pákán termett”, azért e nyilvántartásba nem vették be.⁶¹ Az 1675. évi dézsmajegyzéken belül

60 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–44.

61 MNL BKML IV. 1504. m. 1672. 140–169.

Iványosi Jakab Matkón termett „árpát adott 2 negyedet”. Boc (Bosz) Péternek ugyan csak „Matkón termett az búzája”. Csomor Györgynél megjegyzik, hogy adott 5 negyed árpát, „az búzája pákai”. Nagy Pál zabot adott 5 negyedet, „az búzája borbásszállási”. Komlósi Ambrus esetében megtudjuk, hogy „az dézsmája szentkirályi”.⁶² Ezek az adatok is teljesen egyértelművé teszik, hogy szántóföld hiányában a távolabbi pusztákon is mind több helyen törtek fel legelőket, és hasznosították gabonatermesztésre.

Tehát valójában a 17. században Kecskemét és Nagykőrös határában kialakult mezei kertek alapozták meg a később közismertté vált alföldi tanyás gazdálkodás feltételeit. Bár hosszú időn át mind a központi hatalom, mind a földesurak, mind pedig a városi tanács minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a gazdák ne költözzenek ki mezei kertjeikben létrehozott előbb ideiglenes, majd állandó jellegű tanyáikra, a mind belterjesebb gazdálkodás egyre inkább megkövetelte, hogy legalább az évnék a növénytermesztés szempontjából meghatározó részét a gazda is kint töltsse tanyáján. A gabonatermesztés mellett fokozatosan elterjedő takarmánytermesztés tette azután lehetővé, hogy a rideg állattartás helyett az istállózó állattenyésztés el tudjon terjedni ezen a tájon is. A tanya tette lehetővé, hogy a külterjes növénytermesztés mellett egyre nagyobb helyet kapjanak a kapásnövények, a nagyállattartás mellett pedig a baromfitenyésztés is. Tehát a később oly fontossá és híressé vált tanyagazdálkodás gyökerei a 17. században mind szélesebb körben létrehozott *mezei kertekre* nyúlnak vissza.

III. Szántóföldi növénytermesztés

1. A mezőgazdasági kultúra

A növénytermesztés kultúrája a 17. században még Európa legfejlettebb országaiban is nagyjából a termelőmunkát közvetlenül végzők tapasztalatain alapult. A középkorból hagyományként megőrzött munkafolyamatok maradtak továbbra is uralkodók, és a termesztett növények körében alig észlelhető változás. Többségükben az egyes tájegységek adottságaihoz alkalmazkodtak a termények kiválasztásakor. Európa aránytalanul nagy részén a szántóföldi növénytermesztésen belül változatlanul a gabonafélék kaptak legnagyobb teret. A takarmánytermesztés többnyire a rétek hasznosítására korlátozódott. Bár Angliában és Hollandiában a polgári forradalmak lezárulása után újabb és praktikusabb szerszámok, újabb és eredményesebb termelési eljárások alakultak ki és honosodtak meg, de ezek még Franciaországon belül is csak néhány vidéken és szűk körben terjedtek el. Érdemi növénynemesítéssel csak néhány, a divat által is felkapott dísznövény területén találkozhatunk. A legnagyobb eredményeket minden bizonnyal a tulipán nemesítésével érték el. Azonban igazán új szint, a termesztésen belüli komolyabb változásokat az új kontinensről hozott növények bevonása jelentette. Ezek a nyugaton is csak szűk körben tetten érhető eredmények érthetően nálunk alig érezhető módon, és inkább csak a század vége felé jelentkeztek, és mindenekelőtt a dohánytermesztés terén mutatkoztak.

62 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 26., 85., 111. és 112.

Mivel csak csekély mértékben gazdagodott a mezőgazdasági kultúra, érdemben alig változott a termelékenység, a hozamok növekedése sem lehetett komolyabb. Ráadásul a század első harmadában szinte az egész kontinensen súlyos pénzügyi válság rombolta a gazdaság csaknem minden területét. Talán még ennél is nagyobb mértékben hátráltatták a gazdasági folyamatokat mind nyugaton, mind nálunk a hosszan elhúzódó és ország-részeket, tartományokat átfogó, iszonyatos pusztításokat eredményező háborúk, melyek következtében mind az anyagi kultúra, mind a lakosság rendkívül nagy veszteségeket szenvedett.

A magyarországi mezőgazdasági termelésen belül kétségtelenül új elemként kell kiemelnünk a majorsági gazdálkodás térhódítását. Külön is utalnunk kell arra, hogy ezt az eljárást a hódoltság egyes területein a török földesurak is alkalmazták,⁶³ de a mezővárosokon belül ezzel a gazdálkodási formával nem találkozunk.

Ebben az évszázadban a Homokhátságon, de kockázat nélkül kijelenthető, hogy a hódoltság csaknem egész területén a mezőgazdasági termelésben komolyabb előrelépés nem történt. Változásokat csak a háborús pusztítások és a rendkívül gyenge közbiztonság eredményezett. Ezek egyrészt – vidékenként ugyan eltérő mértékben – nemcsak a termeléssel kapcsolatos tevékenységeket hátráltatták, hanem a megtermelt áruk értékesítését, forgalmát is nagyban megnehezítették. Külön is ki kell emelni, hogy a vidékünket csaknem minden alkalommal súlyosan érintő háborúk gerjesztettek ugyan bizonyos mérvű keresletet több mezőgazdasági termék iránt, de ezek az esetek többségében *nem piaci alapon jelentkeztek*, hanem főként kötelező szolgáltatások és rablások formájában biztosították a hadseregek számára a szükségleteket. Ráadásul az igaerő szertelen katonai igénybevétele, a *csaknem állandósuló ingyenmunka hektikus követelése* a békés termelést olykor évekre hátráltatta, nem ritkán pedig lehetetlenné tette.

Egy rövid ismertetés keretén belül célszerű nagyon összefogottan érzékeltetni, hogy a 18. században a gazdák rendelkezésére álló talajok között milyen szélsőségek, milyen fokozatok voltak, milyen alapokon végezték a város határában a növénytermesztést. Ezeknek a területeknek a termőképessége egyébként száz évvel korábban is hasonló lehetett. Mivel túlságosan nagy változásokkal a talajművelés, a talajjavítás terén nem számolhatunk, így legalább néhány komoly támpontot kaphatunk. Első osztályúnak minősítették azokat a talajokat, melyeket öt éven belül háromszor vetettek be, és holdanként általában tíz pozsonyi mérő szemes terményt adtak. Az első évben búzával vagy kétszeressel (egyharmad búza, kétharmad rozs), a másodikban árpával, a harmadikban zabbal vetették be. A negyedik évben pihent a terület, az ötödikben újból ugarolták. Így több mint ötven százalékban hasznosították. Ilyen talajú mezei kertek voltak Városföldön, a Mindszenti dűlőben és Borbás jelentős hányadán.

A másodosztályú földeket hatéves forgáson belül háromszor vetették be. Az első évben kétszeressel hasznosították, a másodikban hagyták pihenni, a harmadikban árpával vetették be, a negyedikben ismét pihent, az ötödik évben zabot termeltek rajta, és végül a hatodikban ugarolták. Így növénytermesztésre kisebb mértékben vették igénybe. A termelésbe fogott években holdanként átlagosan nyolc–tíz pozsonyi mérő gabonát eredményezett a művelésük. Ilyen termőtalaja volt Kisfái, Talfája, Gátér és Úrrét egy részének.

63 A budai pasa kétségtelenül folytatott majorsági gazdálkodást. Kecskeméten 1664-ben egy kimutatás készült: „Szántani az mely ökröket evittemek az vezérbasa számára” címmel. A feljegyzés szerint nyolc ökröt, két ekét és három embert kellett küldeni. MNL BKML IV. 1504. m. 1664. 179.

Szentkirály termőföldje erősen változó volt. Igazán jó talaj ott elvétve akadt. Szentlőrinc puszta területén a talaj jóval egyenletesebb.

A még ezeknél is gyengébb, harmadosztályú, erősen homokos földeket hatévenként csupán két alkalommal vetették: az első évben rozsot termeltek rajta, a másodikban pihent, a harmadikban zab termesztésével próbálkoztak, a negyedik és az ötödik évben pihentették, majd a hatodikban ugarolták. Ezekről a szántókról évenként 8 mérő gabonát vagy 50 mázsa szénát takarítottak be. Csödörhomoka (Méntelek), Kerekegyháza, Köncsög, Matkó, Bene stb. egy-egy része sorolható ide.

A város határában is, főként pedig a bérelt pusztákon még ennél gyengébb talajok is jelentős mennyiségben voltak. Ezek a negyedosztályú földek gabonatermesztésben alig hasznosultak. Egy hatéves cikluson belül legfeljebb egyszer vetették be, a többi évben, pihent, illetve legeltették. A vetés során holdanként öt pozsonyi mérőnél többet ritkán termett, és szénából is legfeljebb huszonöt mázsát remélhettek a gazdák.⁶⁴

Sajnos kevés olyan feljegyzésünk van, amelyek alapján egyértelműen megállapíthatnánk, hogyan végezték a gabonatermesztésnél az egyik meghatározó munkát, a szántást. Az ekére vonatkozó egyik első feljegyzés 1685-ből való: „Pulyai Istvánon vettem flo. 1, hogy Sándor Gergely ekéjét elvonatta.”⁶⁵ A kisbirtokosnak mondható Kottondi Máté 1699-ben készített végrendelete jelentősen segít a további tájékozódásban. Döntése: „...ekémet *talyigástúl, két lapos vassal és egy csoroszlyával*... feleségem mostoha fiának [hagyom]”.⁶⁶ Ez a hagyaték azt érzékelteti, hogy már a 17. században ezen a vidéken is elterjedt az akkor még országosan távolról sem általánosan alkalmazott, minden tekintetben korszerű, fordítós (ágy-) eke, amelyet minden esetben „talyigával” kapcsoltak össze. Ezek kivétel nélkül *talpas ekék* voltak, nagyobbrészt *egyenes gerendelyűek*. Ez az eketípus a következő évszázadban is a föld megművelésének az egyik legfontosabb termelési eszköze maradt, mivel lehetővé tette a talaj egyenletes és viszonylag alapos forgatását.⁶⁷

A szántáshoz szükséges hatékony és korszerű eszköz mellett a békésebb évtizedekben kellő mennyiségben volt a városban elegendő igaerő. Ezekben a századokban az ökrök fizikai erejét használták elsődlegesen a szántásnál. A gazdagabb parasztok nyolc–tíz ökröt is folyamatosan hasznosítottak, míg a szegényebbek, a kisbirtokosok jelentős hányada csak két ökröt tartott, és összefogva végezték az egyes műveleteket. Kellő adatok hiányában csak valószínűsíthetjük, hogy a nagyobb igaerővel rendelkező gazdák már ekkor, az őszi eké alá, két vagy három szántással készítették elő a talajt. A tavasziak számára mindig kevésbé dolgozták meg a termőföldet. A szántáson belül az egyik legfontosabb művelet a parlag feltörése volt. Ehhez kötött talajon 8-10 ökröt kellett az eke elé fogni. A homokon kisebb igaerővel is boldogultak. A szántás mélysége viszonylag csekély lehetett, csupán 5–10 cm mélységben hasították fel a talajt. A második, esetleg a harmadik szántást már 2-4 ökrrel végezték. Még így is lassan haladt a földek feltörése. Négy-hat ökrrel végzett talajművelés esetén is naponta legfeljebb egy köbölös földet tudtak megművelni.⁶⁸

64 FÖRDŐS László, 1933–1934. 45–47.

65 MNL BKML IV. 1510. i. 1685. 6–9.

66 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 46.

67 BALASSA Iván, 1968. 159.

68 GAÁL László, 1978. 223–228. – Az egy köbölös föld, azaz egy zsákos, kb. egy holdnyi terület.

A gabona vetése sok évszázados gyakorlatnak megfelelően kézzel történt. Ez az eljárás érthetően nem tette lehetővé, hogy a magvakat arányosan szórják szét, és a gyenge minőségű borona alkalmazása miatt nem fedte be kellő mennyiségű föld.

A szántóföldek trágyázása ekkor még csaknem ismeretlen volt. A „telelőkön” öszsze gyűlt, nagyjából szabadon lévő jószág a birtok jelentős részének termőképességét évről évre fenntartotta.

A mezőgazdasági munkán belül ekkor is az egyik meghatározó folyamat a termés betakarítása volt. A gazdasági év egyik legnagyobb, az éves élelem biztosítása szempontjából legfontosabb műveletének az aratás számított. Ezen túlmenően a török hatóságoknak és katonáknak történő különféle szolgáltatások is megkövetelték, hogy ne csak az egyes gazdák, hanem maga a tanács is kellő gonddal készítse elő e munkát, tőle telhetően csökkentse a zavaró tényezőket. Nem véletlen, hogy erre a fontos folyamatra utaló rendeletek, szabálysértések fordulnak elő legnagyobb számban. A török katonák hosszú fuvarral vagy gyalogos ingyenmunkával kapcsolatos követeléseit mindenkor nehezen viselte el a város, de a „derék munka” idején, a nyári betakarításkor minden munkáskéz kiesése fokozott gondot jelentett. Éppen ezért a könnyen megvesztegethető török tisztviselőket időről időre megkörnyékezték. Egy 1668-ban készült feljegyzés szerint „alajbégnek tall. 26 [fizetett a tanács] az gyalogokért, hogy bármire az aratáskor ne kérjen embert.”⁶⁹ Az ilyen megvesztegetés sajnos nem járt mindig kellő eredménnyel, hisz egy másik katona újabb követelésekkel jelentkezhettek, mivel semmilyen formában nem volt szabályozva az ilyen jellegű szolgáltatás. Annak érdekében, hogy a betakarítás folytatható legyen, a hosszú fuvarra kirendelt gazdák igyekeztek napszámosokkal helyettesíteni magukat. Ily módon viszont a munkabéreket és fuvarbéreket jelentősen emelni lehetett. A tanács szabályozó szerepe, a gazdák érdekeinek védelmezése ilyen esetekben vált igazán fontossá. Erre is érdemes idézni egy példát: „Az mikor az derék dolognak ideje nincsen, az kocsisnak béri négy-négy forint, költség négy-négy pénz, egy embertől egy-egy kenyere. Aratáskor öt-öt pénz, egy-egy kenyér, az aratás után ismét f. 4, költség d. 4, kenyér. Soha feljebb ne verjék.”⁷⁰

A különféle szabályozásra annál inkább szükség volt, mivel a város határában – több korábbi véleménnyel ellentétben – már a 16. században is igen széles körű gabonatermesztés folyt.⁷¹ A jobb módú gazdák már ekkor jelentős számban vettek igénybe idegen munkaerőt, más szóval a bérmunka alkalmazása e területen már ekkor megszokottnak volt mondható. Mivel csak a század utolsó évtizedéből maradtak fenn – és ekkor is csak töredékesen – a magyar közigazgatás révén létrejött feljegyzések, egyetlen – 1597-ből származó – eset is komoly támpontot jelent: „Horváth Gergöly az aratóknak ígért egy köröszöt az aratórészre, és az aratóknak meg nem akarta adni. Az törvény hitire szorította Gergölyt, ő pedig meg nem esküdt rajta, hanem megadta, den. 24.”⁷²

A munkalehetőségek távolabbi vidékekről is csábítottak ide bérmunkát vállaló személyeket. E gyakorlatról egy olyan konfliktus alapján szereztünk tudomást, amely a munkások és az őket alkalmazó jómódú gazda között kerekedett: „Anno 1678. die 25. Julii. Szent Jakab napján n[emes] Császár Gergely a munkásit, 6 baranyai legényeket

69 MNL BKML IV. 1510. i. 1668/1669. 72–85.

70 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 13.

71 MÉSZÁROS László, 1979. 72–82.

72 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 44.

velünk megfogatván, kibocsátottuk. Ha jövődöben ezek kereskedni fognak, nem a város az oka, mert Császár Gergely maga tanácsával fogatta volt meg, maga is adgyon számot róla. Kit tud Szöke János, Kovács András, Totth György etc.”⁷³

A szegényebb gazdák és a zsellérek az egész évre szükséges kenyérgabonájukat már ekkor is részes aratóként igyekeztek megszerezni. Mivel igen sok gazdát és még több munkást érintett, a megegyezés normáit a tanács ismételtlen szabályozta.⁷⁴

Ezekben az években a törökellenes háborúk miatt részben a gabona iránti kereslet nőtt meg, részben pedig a városra kivetett ingyenmunka vont el sok munkáskezet a betakarítástól. Éppen ezért 1686. július 8-án ismét szabályozta a tanács a részes aratást: „...Az búza részesébül arattassék fele nyolczadán fele hetedén. Az Arpa pedig eggyel alab. Az ki pedig részbül nem megyen a férfinak napiaban három csupor az asszony Embernek két csupor buzája járjon. Az pénzes aratoknak béri napiaban d. 25.” Nem árt arra utalni, hogy több év óta folyó háború idején hozták meg ezt a rendeletet. Békésebb körülmények között minden bizonnyal ettől eltérő normákat követtek.

Bár a gazdák érdekeit szemmel tartva a tanács igyekezett a munkabéreket viszonylag alacsonyan tartani, más irányú társadalmi feszültséggel is szembe kellett néznie a hatóságoknak: „A városi és vidéki szegénység között 'derekas villongás' esett” amiatt, hogy a vidékiek elfoglalják a helybeliek elől a munkát. „Azért az mely vidékiek egy holnapigh kaszáltanak az Ertekes gazdáknak vagy 5 hetigh felrott [sic!] az kecskeméti szegénységnek arra szabadságh adatik, hogy felére reá állhassanak ez mint az Gazda disponálni fogja őket, vagy együtt a vidékiekvel, vagy hogy szakasztva, az kik pedig 2 hétig dolgoztanak avagy kaszáltanak, az ollyanokatt az kecskeméti ki tudhatják és ha az gabona el Takarítására alkalmasok foghnak lenni, azoknak engedtetik, holott pedig ezen vegezesünk ellen a kecskeméti gazdák refractariosok fognak lenni, Tehatt az fele reszie rea allandó keczkemétieknek nem akarna az Gazda enni adni, hordassék hus a Székbül nekiek és az bíró az gazdán az munkások Eledelet irremisebileter exaqualja.”⁷⁵

Ezt a rendeletet azért is célszerű volt idézni, mivel több dologra is egyértelműen rávilágít. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a más településekről ide kényszerülők lényegesen alacsonyabb bért kértek munkájukért, mint a helybeliek. A tanács pedig a szociális béke megtartása érdekében kénytelen volt szigorúbban fellépni a gazdákkal szemben. Ezt nemcsak a fele-fele arányban történő alkalmazás kötelezővé tétele jelzi, hanem az is, hogy a szükséges élelmiszer biztosítása érdekében még bizonyos hitelezésre is hajlandó volt ennek érdekében. A hús beszerzésének lehetőségére történő utalás kétségtelenné teszi azt is, hogy ősrégi hagyományokra épül az a szokás – amely még a 20. század első felében is a szokásjog alapján természetes volt –, hogy a gazda kötelezettsége a részes aratók, napszámosok élelméről gondoskodni.

A gabona aratása, szemben az ország jelentős részében fellelhető szokással, ezen a vidéken régtől fogva kaszával történt. A város határában egy Árpád-kori sírból egy rövid kasza került elő. Kétségtelen, hogy már évszázadok óta használatos eszköz lehetett ezen a vidéken, mind a gabonaföldeken, mind pedig a réteken. A 16. század végén pedig Kecskeméten a kovácsok számára a céhbe kerülés egyik feltétele volt egy fűvágó kasza

73 MNL BKML IV. 1504. m. 1678. 319. Az előző évtizedekben is igen sok család települt át Kecskemétre Baranya és Somogy területéről.

74 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 126.

75 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 127–128.

szakszerű elkészítése.⁷⁶ Az egyenetlen, kellően el nem boronált talaj komoly gondot jelenthetett a kaszásoknak. Erre utal egy 1698-ból fennmaradt feljegyzés: „Király János... eltiltott, hogy ne kaszáljuk a földet, mert el tördeli a kaszánkat.”⁷⁷ Pedig egy jó kasza számottevő értéket jelenthetett. Erre utal Antal Gergely 1709-ből származó végrendeletének egyik kitétele: „...vettem 6 máriásokon két kaszákat...”⁷⁸

A gabonaszálak könnyebb összegyűjtése érdekében „takarót” helyeztek a kaszákra. A gabonát két formában hordták össze. A nagyobb szálú és dúsabban termő részen kévébe kötötték és keresztkebe rakták a levágott szálakat.⁷⁹ A kévék gyorsabb és jobb elkészítése érdekében kévékötő pálcát használtak.⁸⁰ Ezt minden bizonnyal a rozs, a kétszeres és a búza aratásánál alkalmazták leggyakrabban. A zab és az árpa aratásánál gyakoribb lehetett a rendre történő vágás, és a széna módjára történő összegyűjtés. A többi gabonánál lényegesen kisebb szárú köles összegyűjtése is nagyjából ezzel a módszerrel történt. A gabona levágását követően a tarlókról a keresztkeket, illetve boglyákat rakoncás szekereken szállították a szérűkre.⁸¹

A levágott, majd keresztbe, illetve boglyákba rakott gabona szemének kipergetése ugyancsak hosszadalmas és fáradtságos munka volt. Az akkor szokásos cséplés helyett, amit a Dunántúlon és a Felvidéken fedett csűrökben a nyár végén és ősszel végeztek, itt lovakkal, ritkábban ökrökkel végzett nyomtatás révén pergették ki a gabonát. Ennek a sok szempontból elég kezdetleges eljárásnak is volt számottevő előnye. Egyrészt az állati energia igénybevételével viszonylag gyorsan, az őszi esők előtt tudtak e munkával végezni. Ritka kivételnek számított, hogy a fagyok beálltával is kellett még nyomtatni. A másik előny a viszonylagos olcsóság volt, mivel csökkenteni tudták az emberi munka arányát. Hogy még így is milyen időigényes munka volt ez a folyamat, egy 1756-ból való egyezséggel tudjuk érzékeltetni: „...Vacsi kölest a kötöttet hatodán, boglyában való hetedén fogják nyomtatni...”⁸² Csűrök helyett ezen a vidéken szérűket képezték ki a föld ledöngölésével, melynek hézagait marhavérrel öntözték be, és ily módon annak szilárdsága is nőtt. Ezeket a szérűket többségükben a mezei kerteken belül hozták létre.⁸³ Tekintettel arra, hogy mind a nyomtatás, mind pedig az azt követő szelelés hosszadalmas munka volt, bérmunkát mindkét esetben alkalmaztak a nagyobb mennyiségű gabonát termelő gazdák.⁸⁴

76 SZABÓ Kálmán, 1938. 18., 120–125.

77 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 177.

78 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 55. – A hat máriás 204 dénárral volt egyenértékű, ami egy kaszás 10–15 napi munkabérével volt egyenlő.

79 Erre utal az 1591-ből idézett Horváth Gergely és aratói közötti konfliktus is, amit végül tanácsi beavatkozással oldottak meg.

80 1692-ből származó eset: „Boldog Mátyás fogta az kévékötő pálcát, ment az feleségéhez, hogy megverje...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 143.

81 Az ilyen felszereltségű szekerek használatára példa: „...Csizmadia Mihály lovát Nagy András kétszer vagy háromszor egy rakonca-forma fával megütötte...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 198.

82 MNL BKML XV. 4. Szabó Kálmán kigyűjtése az egykori jegyzőkönyv szeptember 21-i döntéséről.

83 1677. augusztus 21. „Vas Gergely... panaszt tett, hogy ángya... úgy szidalmazta a kertnél, midőn a búzát a szérűre hordották...” MNL BKML IV. 1508. c. 1677/1678. 277.

84 1688. augusztus 18. „Dányon lakos Nagy András az Bíró János uram kertje táján nyomtatván, ki Császár Dóczy Istvánnál lakik, hozott be egy fekete lovacskákat [sic!], fa kengyelesek voltak...” MNL BKML IV. 1504. p. 1688. 1.

A megtermett, betakarított és kellően tisztított gabona tárolása a nagy tömeg miatt régtől fogva komoly gondot jelentett minden gazdának. A napi fogyasztáshoz szükséges kisebb mennyiségeket hordókban, kosarakban tárolták.⁸⁵ Az ipari forradalom előtt a legtöbb gazdaságban vermekben tartották a különféle gabonát. A 18. század derekán még az esztergomi főkáptalan birtokain is 98%-ban vermekben állt a szemes termés. Pedig még a világi főurak gazdasága is köztudottan néhány léppel lemaradt az egyházi intézmények gazdaságához képest. Ezeket a vermeket palackformára képezték ki, és nem egyszer akár több ölnyi mélységre is ásták. Az üreget szalmával alaposan kiégették, hogy fala megfelelően száraz, kellően szilárd és lehetőleg jól szigetelt legyen. Ezekben a vermekben 5–10 évig is tároltak terményeket, de előfordult ennél hosszabb időtartamú tárolás is.⁸⁶ Az igazán jól megépített vermekben esetenként még sajtot is elhelyeztek. A város egyik vermét alkalmasnak látták 1685-ben 57 darab sajt tárolására.⁸⁷

Természetesen nemcsak árpát tároltak a különféle vermekben. Mivel a föld alá rejtett, és az idegenek elől jól álcázott értékekről volt szó, ismételten rögzíteni kellett, hol építettek ki ilyen létesítményt. Fennmaradt 1689-ből egy nyilvántartás, amely a tanács tulajdonában levő vermek elhelyezkedéséről készült. A városháza körül és a környező utcákban 59 verem helyét jelölték, határozták meg. Ezekben búzát, árpát, zabot és kölest egyaránt tároltak.⁸⁸ Nem csak a közület, hanem a civilek is helyeztek el vermeket az utcákon, amelyek több esetben komoly balesetek előidézői is voltak. A városháza épülete Kecskemét csaknem legmagasabb pontján épült, és nyilván ezért is volt alkalmas arra, hogy körülötte és udvaraiban a vermek sorát képezzék ki. Tőle északi irányban, a mai Zimay utca környékén egy még magasabb rész található. Ez kiválóan alkalmasnak bizonyulhatott gabonátárolók építésére. Minden bizonnyal erre utal a következő feljegyzés: „Az vermes hegyen találtatott egy bitang verem...”⁸⁹

Vermek gabonátárolására már 1598-ból van adatunk: „Kelemen Bálint és Ferenczi Simon vesznek egy verem búzát...” A következő évben azt jegyezték fel, hogy „Vermet, életeket [kenyér gabonát] rabolnak a hajdúk.”⁹⁰ A megfelelő helyen és jól kiépített vermek élettartama meglepően hosszú volt. 1677-ben „Oláh János székbíró panaszt tesz a tanács előtt, hogy a Derék utcában Produ Szűcs István háza curiáján hat verme van, melyeket 30-40 év óta atyja és ő használtak...”⁹¹

85 „Hagyok az napamnak egy disznót, két fertály búzát és egy hordó árpát minden hordóstul, megent egy vasfazeekat.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 63.

86 Korabeli feljegyzés hiányában egy 1814-ből származó esetet idézünk: „Az udvarunkban egy verem tiszta búzát találtunk, a' mit atyám emlékezet 1770-esztendőből való volt, a' közepében találtatott még jó búza.” SZILÁGYI Tibor, 1999. 73.

87 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 66.

88 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 2. A korabeli állapotok illusztrációjaként még néhány adat: „... Szalai János boltja előtt 2 verem árpa, melynek ajtajába, zárójába egy vasszög vagon verve, arrúl cérna vagon az feir scatulában. Zakri házának hátuljánál is egy verem árpa Tolvaj Ferenc mellett, az kiben sajtok vannak: 57. Az külső tornác előtt 2 verem árpa, az egyik tavali, várasházánál. Az felső kapu mellett, mindjárt az pince felől egy verem búza. Az várasházánál az sindeles tornác alatt vagon 3 verem búza. Az Kozári háza mellett az útban egy verem búza. Ugyan Kozári háza mellett az másik veremhez általelleniben is egy verem búza.” MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 66. – A tanács tulajdonában lévő vermekről 1692-ben egy újabb nyilvántartásban 16 vermet sorolnak fel. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 145–146.

89 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 2. Nyilvánvalóan azért jelölték „bitang” veremnek, mivel létezéséről teljesen megelégedtek.

90 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50–52.

91 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 115.

Tekintettel arra, hogy a vermek elkészítése elég költséges volt, és a jól sikerült tárolót kellően megbecsülték, a telkek adásvétele során több alkalommal vita kerekedett azok tulajdonjogáról. Vita tárgya lett az is, hogy „Borbély György hír nélkül az más vermébe töltött [gabonát], fizetett sill[ing] 1.”⁹²

Ezeknek a vermeknek a befogadóképessége érthetően változott. Az a néhány adat, amely úrtartalmukra utal, kétségtelenné teszi, hogy számottevő mennyiséget rejthettek, őrizhettek minden egyes veremben. A „vermes hegyen” talált bitang veremben 6 fertály búzát találtak. Ugyancsak 1685-ben jegyezték fel: „Az Bán malma mellett találtunk egy bitang vermet, abban volt 9 fertály árpa...” Ha e két verem úrtartalmának átlagát vesszük, jogosan tételezhetjük fel, hogy egy-egy jól sikerült verembe kb. 7,5 fertály, tehát kb. 15 hl gabona fért el. Ez hozzávetőlegesen 1000 kg-mal volt egyenlő.⁹³

A korabeli agrikultúra bemutatása során célszerű röviden utalni a gabonafélék feldolgozását szolgáló malmokra is. Bár ez a szó szorosabb értelmében az ipar kategóriájába tartozna, de mivel e feldolgozás erre a területre nem terjed ki, a kép teljesebbé tétele érdekében néhány rövid utalást teszünk. A városban működő malmok – a török defterektól eltekintve – legkorábbi említése 1597-ből való. Természetesen ilyen szárazmalmok már régtől fogva szolgálhatták a több száz háztartást. Ekkor egy ellenőrzés során 16 malomtulajdonost büntettek meg „a malom véka kicsinségéért.” Tehát a szabálytalanul eljárók számát rögzítették, így feltételezhető, hogy még nagyobb számban voltak már ekkor is szárazmalmok.⁹⁴

Ezeket a járgányos gépezeteket általában lovakkal hajtották meg, de ritkábban ökröket is igénybe vettek erre a célra.⁹⁵ Ezek száma a lakosság igényeinek kielégítése érdekében folyamatosan nőtt. Egy 1690-ben készült nyilvántartás szerint 33 gazdának 37 malmát vették számba. Érdemes kiemelni, hogy Kalocsa Jánosnak és Deák Pálnak három-három malma volt, a többinek egy-egy. A lista végén található: „Város 1 számára való.” Tehát összesen 38 malom működött a század végén a mezővárosban.

Külön is érdemes kiemelni, hogy a megnövekedett igények miatt, és a távolabbi pusztákon termelt gabona feldolgozása érdekében a tanács saját költségén az alpári révben egy vízimalmot építtetett.⁹⁶ Célszerű annak megemlítése is, hogy egy szélmalom legkésőbb már 1704-ben működött a városban. „Die 3. Aprilis. M. Generális Bottyán János uram önagsága parancsolattyaából a szélmalmon öröltetvén 150 véka búzát, kitűl az molnárnak fizettem tall. 1, gr. 4.” Nem lehetetlen tehát, hogy a szélmalom már az előző évszázad végén elkezdte működését. Az viszont a feljegyzés szövegéből egyértelmű, hogy a szélmalmot maga a tanács üzemeltette, és minden bizonnyal ő is építtette.⁹⁷

92 Példa erre a már idézett Derék utcában lévő hat verem. MNL BKML IV. 1510. a. 1695. 50–59.

93 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 2. A fertályra mint gabonaürmértékre később fogunk részletesebben kitérni a korabeli mértékegységek ismertetése során.

94 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43.

95 Bővebben I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 181–184.! – Erre enged következtetni egy 1688-ban készült feljegyzés: „...Szívós János 4 ökrömet erővel elvitte, dolgoztatván és örletvén rajtok...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 134.

96 A malom építésével a tanács Követt Jakobot bízta meg. Számára különféle címeken 1693. augusztus 3-tól fizettek ki eltérő összegeket. MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 42–53., ill. 76–85.

97 MNL BKML IV. 1510. i. 1704. 44. A város tulajdonjogát bizonyítja egy újabb feljegyzés is: „Salamon Ferenc dolgozott a becsületes város malmához vas munkából... tall. 2, den. 11.” MNL BKML IV. 1510. i. 1704. 182.

2. Gabonatermelés

Európa lakosságának élelmezésében a 16–17. században nem történt érdemi változás. Az egész lakosság és főként a szegényebb rétegek élelmének meghatározó részét a különféle gabonaneműek alkották. Bár ezek ára az 1600-as években távolról sem emelkedett olyan mértékben, mint a korábbi évszázadban, az élelmiszertermelésben a különféle gabonafélék meghatározóak maradtak. Ezek fontosságát, az irántuk való keresletet a kontinens számottevő részein nagyban növelte az oly sok helyen katasztrófálisnak bizonyuló hosszú háborúk sora. Itt a Kárpát-medencében a század legelején és annak utolsó harmadában határozották meg döntően a csaknem rendszeresnek mondható portyák, majd az ismételt dúlásokkal járó hadjáratok a lakosság életkörülményeit, mivel a hivatlan keresztény és „pogány” katonák tömegeit kellett élelmiszerekkel ellátniuk. De még a békés évtizedekben is túlon túl sok fegyverest kellett az erősen megritkított lakosságnak élelmeznie. Bár joggal túlzottnak tarthatjuk a velencei követ jelentésében fellelhető adatokat, amelyek szerint a magyar végvárakban az 1650-es években 80 ezer katona szolgált, és kétkedve fogadhatjuk Evlia Cselebi török utazó tájékoztatását is, amely szerint magának a mindenkori budai pasának 12 ezer felfegyverzett katonája lett volna, és sok szandzsák közül csak magában a kanizsaiban 26 ezer fegyverest állomásoztattak – hisz az igazság szerint csak becsléseink vannak a két haderő létszámáról –, de elfogadhatónak látszik, hogy a 260 ezer főnyi török hadseregből kb. 60–80 ezer katona biztosította a muszlim uralmat az egykori Magyarország középső területén. Az viszont aligha vitatható, hogy a hódoltságban a török katonaság létszáma a század derekán meghaladta a királyi és az erdélyi fegyveres erők együttes számát.⁹⁸ Ezek utánpótlását és élelmezését a korabeli közlekedési eszközök mellett, távolabbi országokból, rendkívül nehéz lett volna biztosítani. Így a helyi lakosság megterhelése, különféle terményeinek és szolgáltatásainak igénybevétele mindkét részről elkerülhetetlen volt. Ráadásul tudnunk kell, hogy a lovas katonai egységek számára – főként a hadjáratok során – folyamatosan tetemes mennyiségű szemestakarmányt kellett biztosítani. Ezek alapján érthető, hogy a gabonatermelés ezekben az évtizedekben az egész ország területén az egyik meghatározó tevékenység maradt. E megállapítás a törökök által megszállt részen minden bizonnyal még inkább helytálló.

Szeged és Vásárhely, Debrecen és Nagykovács, valamint Cegléd történetírói már évtizedekkel korábban feltárták e jelentős települések gazdasági életének fontosabb területeit. Alig hihető, de sokat mondó tény, hogy eddig a hódoltság egyik legmarkánsabb, egyik legjelentősebb mezővárosának, Kecskemétnek 17. századi növénytermesztéséről, ezen belül a gabona termeléséről érdemi adatokat elsődlegesen a 20. század első felében Majlát Jolán, az utóbbi évtizedekben pedig Buza János Nagykovácsról készített feldolgozásaiból kaphattunk.⁹⁹ Kecskemét jeles monográfusa, Hornyik János ugyanis közel 150 évvel ezelőtt, kora igényeinek megfelelően írt munkájában, elsődlegesen a katonai, politikai eseményekkel és a város szolgáltatásainak, adóinak alakulásával, az ezekben az évtizedekben számottevően formálódó, az újabb hatalmi viszonyok között a maga súlyáért, szerepéért keményen dolgozó önkormányzat szerkezetének alakulásával,

98 VÁRKONYI Ágnes, R. (szerk.), 1985. 1314–1315.

99 MAJLÁT Jolán, 1943.; BUZA János, 1985.

annak igazgatási munkájával és a tanács olykor valóban heroikus küzdelmének bemutatásával foglalkozott. Talán meglepő a következő megállapítás, de tény, hogy Hornyik Kecskemét 17. századi gazdaságát mindössze öt oldalon vázolta fel. Ezen öt oldalon belül is a céhek működésére szánt nagyobb teret, majd megállapította: „Sokkal jelentősebb volt e korban Kecskemétnek földmívelése, de kiválólag baromtenyésztése.” Egyik helyen kiemeli, hogy „A roppant földterületen gabonát természetett annyit, hogy a városi nép azzal bőven beérte, jutott a töröknek is, de kivételre számítva nem volt, mert az utak hiánya s veszedelme a szállítást akadályozta.” Más helyen: „Gabona akkor is sok kellett ugyan mind a helyi fogyasztásra, mind a török urak és hadak számára, utóbb a beszállásolt vagy átvonuló császári katonaság élelmezésére, annyit tehát mindig termeltek öseink, hogy a közteherviselés súlya alatt szerzett tapasztalás szerint fölmerülhet a szükséglet ne csak fedezve, hanem a rendkívüli esetek alkalmára tartalékról is mindig gondoskodva legyen.”¹⁰⁰ A különféle növények termesztésére, főleg pedig a gabonával kapcsolatos legkülönbözőbb szolgáltatásokra, valamint a gabonadézmával kapcsolatos szabályozásra érhetően több esetben utalt, sok adatot idézett, de a növénytermesztés feltételeivel, méreteivel, a termelésbe bekapcsolódók számának alakulásával és a terméseredményekkel nem foglalkozott.

Kecskeméten, szerencsénkre, fennmaradt néhány teljesnek látszó gabonadézmajegyzék. Itt mindenekelőtt az 1672., az 1675. és az 1689. évi lajstromokat vonjuk be vizsgálatunkba.¹⁰¹ Ezek elemzését és adatainak felhasználását lehetővé teszi a rendelkezésünkre álló dézsmaszedés kulcsa is.¹⁰² Tekintettel arra, hogy valójában csak ezek ismeretében lehet hasznosítani a dézsmalajstromokat, ezek pontos ismertetése elkerülhetetlen. Ezt annál inkább célszerű megtenni, mivel rajtuk keresztül az önkormányzat több évtizedes gyakorlata is kirajzolódik. Mivel a környező településekről igen kevés hasonló végzés, rendelet maradt fenn, célszerű az itt megőrzött fontosabb adatokat együtt közreadni.¹⁰³

Tizedszedésre már a 16. század végéről maradtak adataink.¹⁰⁴ Bár a legelső gabonadézmával kapcsolatos rendelet jóval később keletkezett, rendkívül hasznos számunkra, mivel ez az első eset, amely lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk a század középső időszakára kialakult gyakorlatba: „Anno 1663. Csaba Mihály uram főbíróságában a dézsmákról, úgymint az búzának huszadán, az árpának, zabnak, ciroknak, tönkölynek tizedén való bevétele, szedése.”¹⁰⁵ Ez egyértelművé teszi, hogy Kecskeméten nem minden termény tizedét szedték be. A legfontosabb kenyérgabonának csak huszadát kellett a gazdáknak leadni. A termények minden bizonnyal részleges felsorolása pedig azt jelzi, hogy több gabonafélét természettek. Érdemes felfigyelni arra, hogy a dézsmálásra jelölt termények közül hiányzik a köles, amely pedig igen fontos élelmiszer volt, és széles körben természettek. Már itt érdemes arra utalni, hogy a többi szántóföldi növényből és a kertekben természetett növényekből nem mindig szedtek tizedet. A gabonafélék itt

100 HORNÝIK János, 1861. II. 165–172., 218., ill. 1927. 74–75.

101 Maradt fenn 1663-ból is egy dézsmajegyzék, de ez lényegesen hiányosabbnak látszik, mint a jelzett három lajstrom, ezért ennek feldolgozásától el kellett tekintenünk.

102 Buza János csak az 1664. és az 1685. évi rendeleteket idézte, illetve használta. L. BUZA János, 1985.!

103 „Nagykőrösön XVII. század első feléből származó adókönyveiben viszonylag sok adat maradt fenn a városi elöljáróság által szedett 'dezmáról', de mint arra már korábbi kutatás rávilágított a dézsmaszedés helyi kulcsa a török uralom egésze alatt rejtve maradt.” BUZA János, 1985. 2.

104 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46.

105 MNL BKML IV. 1504. m. 1663. 57.

jelzett tizedelése idők során változott ugyan, de a többi növény dézsmálására alig történik utalás, pedig széles körű természetüket jól lehet dokumentálni.

Néhány évvel későbből is maradt ránk egy rendelet, de ez távolról sem részletezi olyan pontosan a gabonadézsmával kapcsolatos kötelezettségeket, mint az előző. Mégis fontos számunkra, mivel pontosítja, hogyan kellett ebben az évben a dézsmát kiszámolni és beszolgáltatni.

„Anno 1669. die 15. Septembris. Az böcsületes tanács közönségesen azt rendelte, hogy mindenféle ételtől, borból, búzából, juhból, akár pénzen vötte, akár maga építette az szőlőjét, mindenekből beadja az dézsmáját, mind első terméséből s mind pénzen vött szőlőjéből. Az juhokból is, amely esztendőben szerzette [...] Az búzából ki tudván az aratórészt, az nyomtatásból tartozzék beadni...”¹⁰⁶

A dézsmaszedéssel kapcsolatos egyik legrészletesebb rendelet 1685-ből való. Ezt Hornyik János másolta ki az időközben már elveszett tanácsi jegyzőkönyvből: „5-o. Az mi az Kecskeméti dézsmálást illeti, az mint az régi jó szokás observáltatott, most sem bontatik el. Azért kiki személye szerint mielőtt nyomtat, azonnal hiti szerint az Dézsmáját közönséges helyre az váras házához hozza be in persona, úgy hogy ha ad summum sz. Demeter napig be nem hozza, büntetése fog lenni fl. 12. melyet az bíró irremissibiliter exequáljon, az után az Dézsmát is meg adgya, az dézsmálás pedig ily formában fog rendben végben menni.

Az Búzának az Kecskeméti földön huszada vétessék, az Pusttán harminczada.

Az Árpának, Zabnak, Cziroknak az Kecskeméti földön tizede, az pusztán tizenötöde vétetik be.

Az Úr rétin való Köles tizedéből fog dézsmáltatni.”¹⁰⁷

Ebből teljesen egyértelművé válik, hogy általános gyakorlat lehetett az az eljárás, hogy a búzának nem a tizedét, hanem csak a huszadát szedték be. Az is nyilvánvalóvá válik, hogy merőben másként jártak el a város régi határán belüli mezei kertek termésének dézsmálásában, mint a bérelt pusztákon termelt gabonák tizedelésében.

A következő utasítás a törökellenes harcok időszakából való. A város ekkor történetének egyik legkeservesebb időszakát élte. Nyilvánvalóan ennek eredménye volt az, hogy szigorítani kellett a korábbi szokásokon, de még ekkor sem vették el a legfontosabb kenyérgabona tizedrészét a termelőktől.

Kecskemét 17. századi gabonatermelésének alaposabb vizsgálatát három dézsmajegyzék és néhány gabonafelvásárlással kapcsolatos lajstrom teszi lehetővé. Bár a város adózáiról az első dicajegyzéket csak 1707-ben készítették el, ennek néhány adatát is joggal fel lehet használni az előző évtizedek termelési szintjének, a terméseredményeknek és a gazdálkodók számának tárgyilagosabb megállapítása végett.

Valójában 1663-ból is maradt fenn egy dézsmajegyzék, amelynek bevezető sorait korábban már idéztük.¹⁰⁸ Sajnos ennek a lajstromnak csak a bevezető sorai tudnak érdemi tájékoztatást nyújtani, amennyiben felsorolják részben a dézsmálás körébe vont gabonaneműeket, részben pedig rögzítik a dézsmá nagyságát. A töredékes lista csak 150 gazda neve került be, holott jól tudjuk, hogy ennek legalább kétszerese termelt

106 MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 4.

107 HORNYIK János, 1861. II. 220–221.

108 MNL BKML IV. 1504. m. 1663. 57–66.

valamilyen gabonát, és mindössze 30 gazdánál tüntették fel, hogy beszállított valamilyen mennyiségű terményt. A teljes és hiteles jegyzék sajnos nem maradt ránk. Ez a csonka viszont statisztikai feldolgozásra alkalmatlan.

Tehát Kecskeméten a legkorábbi, teljesnek mondható dézsmajegyzék 1672-ből maradt fenn.¹⁰⁹ Ebben 706 fő nevét rögzítették. Ezek közül viszont csak 354 adózónál jegyeztek be dézsmagabona-beszállítást. A többi dézsmajegyzék adatainak ismeretében azt kell megállapítanunk, hogy ez a szám vagy teljes, vagy a valósághoz nagyon közelálló lehet. Külön is ki kell emelni azt a tényt, hogy a jegyzékben feltüntették azokat, akik nem a város tényleges határán belül termeltek, hanem a bérelt puszták valamelyikén törték fel legelőt gabonatermesztés végett. Ők ugyanis más arányban voltak dézsmaadásra kötelezve. Valószínűleg szolgáltatásaikról máshol készítettek lajstromot.

Egyetlen jegyzék mégoly pontos adatait is joggal érezhetnénk esetlegesnek. Szerencsére alig néhány évvel későbből, 1675-ből is őriz a levéltár egy újabb jegyzéket. Mivel ennek a két lajstromnak az adatai sokban harmonizálnak, a belőlük kiolvasható megállapítások meggyőzőek lehetnek. Ennek bevezető sorai: „Bíró János uram főbíróságában az zsákokról, tikokról és dézsmáról való számtartás.”¹¹⁰ Tehát ez a jegyzék a megszokottól eltérően valójában nemcsak a gabonadézsmaszolgáltatásának nyilvántartására készült, hanem – miként a bevezető is jelezte – összekapcsolták más szolgáltatások teljesítésének feljegyzésével. Így tartalmazza azt is, ki szolgáltatott be abban az évben zsákot, kinek és mennyi vajat kellett beadni, illetve mely gazda hány tyúk adására volt kötelezve. Ennek a jegyzéknek is nagy előnye, hogy feltünteti, kik termeltek a bérelt pusztákon gabonát, bár sajnálatosan náluk nem rögzítették a kötelező, illetve ténylegesen szolgáltatott gabona fajtáját és mennyiségét. Ebben a lajstromban 1007 személy nevét vették nyilvántartásba. A jegyzék vizsgálata során teljességgel egyértelművé válik, hogy ez esetben nemcsak az adófizetésre kötelezett családfőket, hanem a felnőtt családtagokat is nyilvántartásba vették. Bekerültek ide rajtuk kívül az ún. ridegek és esetenként cselédek is. Valamilyen gabonadézsmát ebben az évben 323 személynél regisztráltak.

A valóság jobb feltárását számottevően növeli az a szerencse, hogy Kecskeméten fennmaradt még egy teljesnek mondható gabonadézsmajegyzék. Ennek az 1689-ben összeállított lajstromnak az a sajátossága, hogy a gazdák nevét viszonylag pontos betűrendbe szedve rögzítették.¹¹¹ Eltér a másik kettőtől abban is, hogy csak azokat vették nyilvántartásba, akik tényleg szolgáltatott be valamilyen mennyiségű terményt. A jegyzék minden bizonnyal nem teljes. Erre következtethetünk egy betoldásból. Az 'a' és a 'b' kezdőbetűs nevet viselő gazdák közé beiktattak egy névsort, amelyet nem szedtek

109 MNL BKML IV. 1504. m. 1672. 140–167. – Egy majdani, minden ránk maradt nyilvántartást feldolgozó munkánál figyelembe kell venni, hogy 1672-ből a főbírói számadásokban is található egy lajstrom, amely ugyancsak a gabonadézsmaszolgáltatás során készült. (MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 71–129.) A kötet erősen rongált. Úgy tűnik, hogy a lajstrom nem teljes, mivel a kötet többek között itt is szétszakadt, és a következő oldalon merőben más téma következik. A terjedelem is lényegesen rövidebb a teljesnek látszó jegyzékekhez képest. Egy újabb, szélesebb körű vizsgálat során mégis célszerű lehet felhasználni, mivel az egyes gazdákra vonatkozóan további fontos adatokat lehet belőle gyűjteni, amelyek az 1672. és az 1675. évi lajstrom adatait meggyőzőbbé tehetik, több esetben pedig azokat ki is egészíthetik.

110 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 22–126. – A következő évben készített lajstrom címe hasonló: „Anno 1676. die 5. Maii. Tot György uram főbíróságában az tik-sornak, vaj és sák sződésnek rendtartása.” MNL BKML IV. 1504. p. 1676. 128–190.

111 MNL BKML IV. 1510. a. 1689. 6–31., ill. 38–51.

betűrendbe, „Első járás Bozó István járása” megjelöléssel. Itt 27 fő nevét rögzítették. Egy részüknél jelezték: „nihil”, azaz semmit sem szolgáltatott be. Esetükben nem tudhatjuk, hogy valóban gazdák voltak-e vagy csak családtagok, esetleg zsellérek vagy ridegek. Tekintettel arra, hogy a város lakosságát négy járásra osztották, nem tudni, hogy a nem jelzett további három járásnál maradtak-e ki a listából, illetve, ha igen, hányan lehetnek azok, akiket számításba vettek a dézsmálásnál, de valamilyen ok miatt erre képtelenek lettek, vagy valamilyen ok miatt késve, később teljesítették kötelezettségüket. A teljesség hiányára vonatkozó kétséget erősíti az is, hogy a jegyzék végére került újabb 21 név, amelyet nem illesztettek a betűrendes névsorba. Ők csaknem kivétel nélkül kisebb mennyiségű terményt szolgáltatottak be. Nyilván róluk később derült ki, hogy mégis termeltek gabonát, és kötelezhetőek voltak kisebb mennyiségű dézsma beadására.

1. táblázat Gabonatermesztés az 1672. évi gabonadézsmajegyzék alapján
(a mennyiség negyedben)

Mennyiség	Búza	Árpa	Zab	Tönköly	Dézsmát adók száma
1–5	185	179	52	3	114
6–10	83	67	12		92
11–20	37	51	13		85
21–30	6	9	1		31
31–40	3	5			14
41–50	1				9
51–60					5
61–70					2
71–80					2
Összesen	315	311	78	3	354

A dézsmajegyzékek forrásértékét az e korról foglalkozó történészek mindig is nagyra becsülték. Érthetően ezt az iratféleséget is kellő kritikával lehet és kell elemezni, és az így nyert adatokat a növénytermesztés szintjének rekonstruálásakor kamatoztatni. Ehhez igen komoly segítséget nyújt Ila Bálint korábban már jelzett két, igen alapos munkája.

Az eddigi észrevételekből is kitűnik, hogy a Kecskeméten fennmaradt dézsmajegyzékek feldolgozása során is kellő körültekintéssel kell eljárunk. Kisebbségi hiányok érthetően előfordulnak ezekben a lajstromokban, de meg kell állapítanunk, hogy minden pontatlanságuk ellenére ez a néhány jegyzék nyújtja a legtöbb, legteljesebb és leghitelesebb adatot a városon belüli gabonatermelés megismeréséhez. Sőt, túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogy nemcsak Kecskeméten, hanem a Homokhátságon folyó gabonatermesztés felvázolásához is ezek nyújtják a legtöbb segítséget.¹¹²

Az itt feldolgozásra kerülő három dézsmajegyzék alig több mint másfél évtizeden belül készült. A három lajstromban rögzített gazdák száma egymáshoz viszonylag közelálló. Egyben viszont megállapíthatjuk azt is, hogy a termelésben részt vállalók száma egyértelmű és folyamatosnak látszó csökkenést jelez. Ez annál inkább feltűnő lehet, mivel

112 MNL BKML IV. 1504. m. 140–170.

az *adózők* száma 1662 és 1703 között csaknem folyamatos növekedést mutat. Míg 1662-ben az adókönyvben 792 főt vettek nyilvántartásba, ezek száma 1667-ben 815, 1676-ban 1133, 1684-ben 1219, 1686-ban 1108, 1695-ben 1113 és 1703-ban 1243 fő volt.¹¹³

2. táblázat Gabonatermesztés az 1675. évi gabonadézsma-jegyzék alapján
(a mennyiség negyedben)

Beadott dézsma	Búza	Árpa	Zab	Tönköly	Dézsma adók száma
1–5	173	165	111		108
6–10	69	62	23	1	91
11–20	30	32	6		72
21–30	4	7	2		27
31–40	3	2			14
41–50	1				4
51–60					3
61–70					2
71–80					2
Nincs jelölve	9	1			
Összesen	289	269	142	1	323

Fel kell viszont figyelni arra, hogy – miként erre már utaltunk – a dézsmajegyzékek nem rögzítettek szolgáltatást azoknál a gazdáknál, akik a bérelt pusztákon folytattak gabonatermesztést. (L. a 4. sz. táblázatot!) Ha ezeket is figyelembe vesszük, akkor a hetvenes éveken belül a gabonatermesztők száma valamelyes gyarapodást jelez, mivel a pusztákon gazdálkodókéval együtt 402-re, illetve 418-ra nőtt. A későbbi jelentős csökkenést pedig több tényező együtt okozta. Az első katasztrófa – miként erre már utaltunk – a várost és annak gazdáit 1678-ban érte, amikor nemcsak a város jelentős része égett le, hanem hatalmas pestisjárvány is dúlt. Ennek következtében a lakosság közel harmada elpusztult.¹¹⁴ A város és lakossága még ki sem heverte a rendkívül súlyos anyagi és emberi veszteségeit, amikor 1683-tól kezdetét vette egy minden korábbi pusztítást felülmúló, több mint másfél évtizedes háborús időszak. Már ebben az évben Thököly 100 ökröt követelt a várostól, amelyeket számára el is hajtottak.¹¹⁵ Ennek a háborúnak egyik legkeservesebb következménye az volt, hogy a tatár segédcsoportok egymást követően a teleket Bácska területén töltötték, portyáik során ismételen kirabolták többek között ezt a várost is, és rendkívül nagy számban hajtották el a gazdák igavonó állatait. Csak az 1686. április 20-án történt rablásaik során Kecskemérről 47 lovat, 363 ökröt és közel 300 tenyész-szarvasmarhát hajtottak el.¹¹⁶ Még 1696-ban is a következőket volt kénytelen megfogalmazni a tanács: „...Az tatároktól [1690-ben] minden jószágok elfogattatván, pusztán maradtanak kerekgyházi földek, nem lévén marhája az

113 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 124. Az összegzés az egyes évek adólajstromainak adatai alapján készült.

114 A korabeli feljegyzés szerint: „Obierunt [meghaltak] 2.520. Et ultra credibiler [Szinte hihetetlen].” MNL BKML IV. 1508. c. 1678–1679. 5.

115 Erről külön nyilvántartás is készült, ami önmagában is jelzi, milyen komoly csapást jelentett a város számára. MNL BKML IV. 1508. c. 1683. 236.

116 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 63–68. A kárt szenvedők lajstromát egy korábbi évben használt főbírói számadáskönyvbe jegyezték be.

szegénységnek, úgy kezdettek osztan árendálni, szántani közönségesen [közös összefogással] azon pusztán való földeket.¹¹⁷ A következő években a nagyarányú hosszúfuvarok és egyéb sarcolások tovább csökkentették az igaerő számát. Ráadásul a közbiztonság katasztrofális romlása miatt a távolabbi pusztákon csaknem lehetetlenné vált a huzamosabb kinttartózkodás, az időigényes szántóföldi munka. Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy 1689-ben a sokkal szigorúbb ellenőrzés mellett is csak 315 gazdától tudtak gabonadézmát szedni.¹¹⁸

3. táblázat Gabonatermesztés az 1689. évi gabonadézsma-jegyzék alapján
(a mennyiség negyedben)

Beszedett dézsma	Búza	Árpa	Zab	Köles	Dézmát adók száma
1–5	101	128	70	56	57
6–10	105	62	14	22	77
11–20	69	18	4	5	110
21–30	18	4			43
31–40	3	1			17
41–50	1				5
51–60					3
61–70					1
71–80					1
81–90					1
Összesen	297	213	88	83	315

Annak érdekében, hogy a termelésben részt vállalók számát minél pontosabban tudjuk meghatározni, feltétlenül szükséges, hogy egy kisebb kitérővel röviden foglalkozzunk a bérelt pusztákon folyó növénytermesztéssel. A század derekára a szegényebb gazdák azért szorultak jelentős számban a várostól távolabb lévő pusztákra, mivel a hagyományos határokon belül a tanács újabb szántók kialakítását, legelők feltörését nem engedélyezte. Így a hetvenes években Benén, Borbáson, Jakabszálláson, Kerekegyházán, Matkón, Pákán, Szentkirályon és Szentlőrincen is folytattak a kecskeméti gazdák szántóföldi növénytermesztést. Igazán jelentős számban azonban csak a viszonylag közeli Borbáson, Matkón, Pákán és Szentkirályon műveltek földet. (L. a 4. táblázatot!)

Feltétlenül külön ki kell térni a Szentkirály és a Szentlőrinc pusztákon termelő gazdálkodókra. Hornyik János szerint ezek a települések „... az 1683-1685. évek alatt folytatott háború fergetegétől separtettek el.” Az 1680-as évek első felében szétküldött körlevelekben valóban ismételtelen feltűnik mindkét település neve. Darvas János szolgabíró 1685 novemberében név szerint is említi Szentkirályt és Szentlőrincet. A szolnoki hadsereg ellátása érdekében kivetett élelem behajtása és a pénzbeli terhek kiszabása

117 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 162.

118 MNL BKML IV. 1510. i. 1689. 6–31., ill. 38–51. – Maradt ránk egy további gabonadézsma-lajstrom is, amelyet 1690. július 8-án kezdtek vezetni, és ez év augusztus 4-én zártak le. Ennek a keserves évtizednek a gabonatermeléséről sok adatot lehet belőle megtudni. Feldolgozása azonban külön stúdiumot követel, mivel a bejegyzések, jelölések távolról sem egyértelműek. MNL BKML IV. 1508. c. 1690. 204–298.

során a változás valóban egyértelműnek látszik: „...Kecskemétre essék az egy óra, Szentkirályiakat és a Szentlőrincieket hozzájuk adván 235 Cassai köből búza, abrak tíz Cassai köből, személypénz egy-egy óra 1.800 német forint...”.¹¹⁹ A megfogalmazás azt teszi kétségtelenné, hogy a két falu lakói Kecskemétre menekültek.

4. táblázat Pusztákon gazdálkodók az 1672. és 1675. évi dézsmajegyzékek alapján

Név	1672	1675	Mindkét évben	Összesen	Mindösszesen
Bene		2		2	130 fő
Borbásszállás	20	23	9	33	
Jakabszállás	1			1	
Kerekegyháza	1	2		3	
Matkó	14	21	5	30	
Páka	9	21	5	24	
Szentkirály	4	23		27	
Szentlőrinc		10		10	

A gazdaság egyes ágazatairól összeállított adatok akkor igazán meggyőzőek, ha képesek egy folyamatot feleleveníteni. Az elemzett három dézsmajegyzék nem egészen két évtizedet érint, mégis rendkívül hasznos számunkra. Az első kettő még viszonylag békésnek mondható években készült, az 1689-es viszont a törökellenes háború kellős közepén.

5. táblázat A gabonatermelés összetétele a dézsmajegyzékek alapján

Egy gazdától beszedett terményfélék	1672	1675	1689
1	66	59	75
2	222	154	132
3	65	110	88
4	1		20
Összesen	354	323	315
A pusztákon termelők száma	48	95	
A gabonatermelők összesen	402	418	315

Természetesen egy mégoly alapos dézsmajegyzék adataival sem tudunk mit kezdeni, ha nem ismerjük pontosan az akkor használt mértékeket, nem tudjuk mai hektoliterben vagy kilogrammban rögzíteni az ott található adatokat.

A hódoltság alatt a gabonafélék mérésére csaknem kivétel nélkül ma már teljesen ismeretlen űrmértékeket használtak. A dézsmajegyzékekben mértékegységként leggyakrabban a „negyed”, a „fertály” és a „véka” jelenik meg. Olykor fellelhető a „kosár” és a „zsák” is. A török állam és katonaság legtöbbször „kilá”-ban határozta meg a követelt takarmány mennyiségét. Ennek több válfaját említik a feljegyzések. A rizs mennyiségének meghatározásához viszont az „oka” és a „dran” volt inkább használatos.¹²⁰ A török kiűzése során újabb mértékegységek jelentek meg, és váltak használatossá. A „pozsonyi mérő”, az „ausztriai mérő”, a „kassai mérő” valójában ekkor vált ezen a vidéken igazán ismertté.

119 HORNYIK János, 1862. III. 357–358.; uő, 1927. 41., ill. uő, 1862. III. 352–353.; uő, 1861. II. 154.

120 „Őt oka dran riskását vettünk 13 timonon, adtak vissza 3 parát.” MNL BKML IV. 1510. i. 184. 25–31.

Ez az egyszerű felsorolás is érzékelteti, hogy ezen valóban zivataros évtizedekben nemcsak az egyszerű termelők lehettek a használt mértékeket illetően zavarban, hanem a közigazgatás irányítóinak is igen körültekintően kellett eljárniuk, ha a soktucatnyi pénznem valamelyikében kellett az egyes mértékekben megadott gabonák árát kiszámítani, és lehetőleg elkerülni az átszámítások során a veszteséget. Helyzetüket nehezítette, hogy sokszor rajtaütésszerűen megjelenő erőszakos török katonákkal, fenyegető tatár martalócokkal vagy mohó német és olasz tisztekkel kellett kiszolgáltató helyzetben tárgyalni, alkudozni.

A *kila* a különféle török katonák és hivatalnokok követeléseiben tűnik ismételten fel. Tényleges méretének meghatározást néhány idézet segíti: 1663 szeptemberében „Szabó Györgytől és Kovács Andrástól küldöttünk az táborban 592 negyed árpát. Ebből adtának az nagyvezér számára hétszáz 47,5 kilát, az apró kilával... A rovónak 6 kilát, az budai vezérnek adtak belőle 230 kilát. Azelőtt is adott Szűcs István 200 kilát.”¹²¹ Az esetek többségében a kila nagyságát csak a 17. században használt egyéb mértékegységekkel tudjuk meghatározni. Azokban az esetekben, amikor a két mértékegység aránya egyértelműen jelentkezik, a Kecskeméten és Nagykőrösön is oly gyakran használt fertály 4,56 kilával volt egyenlő. De előfordulnak ettől számottevően eltérő arányok is. A 18. században egy kilát egy pozsonyi mérővel vettek azonosnak, tehát kb. 60 liternek felelt meg.¹²² A kis kila nyilván ennél valamivel kisebb úrtartalmú lehetett.

A helyi feljegyzésekben a bácsi kila ritkábban tűnik fel, ugyancsak a török hadseregnek történő szállítások alkalmával.¹²³ Ezek minden bizonnyal valamivel eltértek a közönséges kila nagyságától, de kétséges, mennyivel.

Számunkra a mezővárosok gabonatermesztésének – illetve a dézsmák alakulásának – vizsgálata során a *fertály* és a *negyed* pontos meghatározása az igazán fontos. Hornyik János, Kecskemét kiváló monográfusa úgy vélekedett, hogy „Egy fertály vagy negyed száraz mérték nem jelentett egyebet, mint az e kötetben sokszor előforduló kassai köből egy negyedét, vagyis egy közönséges vékát.”¹²⁴

Buza János, aki a szomszédos Nagykőrös 17. századi árviszonyait kutatta, figyelt fel arra, hogy „...fertály szavunk a XVII. században a Duna–Tisza-közének egyes területein mint úrmérték nem egy meghatározott mérő negyed része, hanem egy teljes mérő értelmében volt használatos.” Becslése szerint a fertály 80–125 liter gabona befogadására lehetett alkalmas.¹²⁵ Azt ő is egyértelműnek veszi – hisz rengeteg adattal igazolható –, hogy a korabeliek számításai szerint egy fertályt négy negyed alkotott.

Annak érdekében tehát, hogy a fertály nagyságát minél tárgyilagosabban meg tudjuk határozni, a negyed nagyságát kell minél pontosabban megállapítanunk. Ehhez elegendő lesz két rövid idézet. Az egyik 1689-ben Kőrösön a kapusok salláriumának kifizetése során készült:

121 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1663. 103–105.

122 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 148–150., ill. 154–156.

123 HORNYIK János, 1861. II. 452., ill. 458.

124 HORNYIK János, 1862. III. 89.

125 BUZA János, 1977. 80–84. Minden bizonnyal benne is kétségek alakultak ki a fertály nagyságával kapcsolatos megállapításait illetően, mivel a nagykőrösi gabonaforgalom elemzése során nem tett kísérletet arra, hogy mai mértékekre átszámítsa az egyes fertályban, illetve negyedben megadott tételeket.

- „1. Csala Lőrincnek adtunk 1 N[egyed] kölest, item adtunk 1 N. kölest.
2. Faragó Istvány kapusnak adtunk kölest 1 v[ékát], item 1 v. Item 1 N kölest.
3. Dombovári Mihály kapusnak adtunk 1. N kölest, item adtunk 1. N kölest.
4. Kis János Semmike [sic!] kapusnak 1 N kölest.
5. Az szolnoki kapusnak mind 2-toknak 29. 8-bris fél-fél fertály kölest adtunk.
Pécsi Varga János kapusnak ½ fertály kölest adtunk.
Német János kapusnak adtunk 2 N kölest.”¹²⁶

Faragó István kapus természetbeni járandósága kétségtelessé teszi, hogy Kőrösön egy negyed két vékával volt egyenlő. A szolnoki kapusnak és a Pécsi Varga János kapusnak adott termény pedig azt igazolja, hogy egy fertály valóban négy negyeddel volt egyenlő. Ezek alapján minden kétséget kizárólag állíthatjuk, hogy egy fertályba nyolc vékát számítottak.

Kecskemétről is tudunk ugyancsak 1689-ből félre nem érhető példát idézni. A dézsmajegyzéken belül Berta Péter nevét és beszolgáltatott dézsmájának mennyiségét két helyen is rögzítették, ami azért történhetett meg, mivel többen vezették a nyilvántartást. Mindkétszer azonos mennyiséget rögzítettek neve mellett, de szerencsénkre eltérő mértékegységekben határozták azt meg. Az egyik helyen azt olvashatjuk: „5 véka búzát, zabot egy fertályt [hozott]”.¹²⁷ A másik helyen ez áll: „Búzát 2,5 negyedet, zabot 1 fertályt [hozott]”. Ennek alapján aligha kétséges, hogy itt is a negyed két vékával volt egyenlő, és így egy fertályba nyolc vékát számítottak.

Ezek alapján rendkívül egyszerű lenne mind a negyed, mind a fertály nagyságának meghatározása. Azonban ezen a mértékegységen belül is megkülönböztették a kis vékát és a közönséges, vagy – ahogy Kecskeméten nevezték – öreg vékát. A kisebb űrtartalmú véka kb. 25 liternek felelt meg, míg a nagyobb kb. 30 liter befogadására volt alkalmas. Tekintettel arra, hogy külön nem jelezték, melyik vékára gondoltak, egy kisebb kétely továbbra is fennmaradt. Bár annak alapján, hogy a „kis” értelmező jelzöt nem használták, joggal gondolhatunk arra, hogy a szokásosabb öreg vékával mértek. Az viszont aligha kétséges, hogy a Kecskeméten és Nagykőrösön a 17–18. században használt fertály minimum 200 és maximum 240 liter közötti űrtartalmú lehetett. Tekintettel arra, hogy általában „itt való öreg vékában” számoltak, talán azt valószínűsíti, hogy a 240 liter körüli fertály a valószínűbb.

Tekintettel arra, hogy a fertály (viertel) valójában negyedet jelent, kérdés, hogy milyen nagyobb egység törtrésze volt ez az évtizedeken át a Homokhátság nagyobb részén általánosan használt mérték. A kecskeméti adatok alapján joggal tételezhetjük fel, hogy az egy kocsira felrakható gabona mennyiségének a negyedét nevezhették a korabeliek fertálynak. Ezen mértékek űrtartalmának megállapítása rendkívüli módon megkönnyíti, megbízhatóbbá teszi a későbbi átszámításokat. A bizonytalanság minimumra csökkent.¹²⁸

126 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 150.

127 MNL BKML IV. 1510. i. 1689. 6–31.

128 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 157. – 1719. május 7-én jegyezte fel a másodbíró az alábbiakat: „Ugyanezen a napon érkezett meg Tóth István Baranyáruól és 10 kocsin 283 itt való öreg véka búzát hozott, mellyis kocsibérekkel, váموkkal és révbérekkel több 280 tallér, 23 dénár.” A feljegyzés alapján egy-egy kocsira 28,3 öreg véka gabona jutott átlagosan. Ennek negyede, „viertele”, azaz fertálya kb. 7 öreg véka volt. Ez kb. 210 liternek felelt meg. – Az átszámítás során a búza hl súlyát 70, az árpáét 65, a zabét és a kölesét 55 kg-nak vettük. Ezeket a feltételezéseket, érthetően, lehet vitatni.

6. táblázat A gabonatermés mennyisége 1672-ben a dézsmajegyzék alapján¹²⁹

A gabona neve	A beszedett dézsma negyedben	Össztermék a dézsma alapján		
		negyedben	fertályban	mázsában (100kg)
Búza	1 931,5	38 630,0	9 657,5	13 520,5
Árpa	2 115,0	21 150,0	5 287,5	6 874,3
Zab	474,7	4 747,5	1 186,9	1 305,7
Tönköly	8,7	87,5	21,9	30,7
Összesen negyedben	4 529,9	64 615,0	16 153,8	21 173,2

Az átvett gabona mennyiségét fertályban, negyedben, vékában, olykor kosárban és zsákban határozták meg. Egy áttekinthető összesítő elkészítése szükségessé tette, hogy mind a három jegyzék anyagának feldolgozásakor azonos mértéket használjunk. Tekintettel arra, hogy az esetek legnagyobb részében negyedben határozták meg a beszolgáltatott dézsma nagyságát, célszerű volt ezt alapul venni. Az összesítés elvégzésekor – miként a dézsmát beszedők is – egy fertályt négy negyeddal tekintettünk egyenlőnek. A vékában megadott mennyiségnél két vékát vettünk egy negyed értéknek, feltételezve, hogy azonos nagyságú vékára gondoltak. Csupán néhány alkalommal fordult elő, hogy a dézsma mennyiségét zsákszámra határozták meg. Vélhetően nem tévedhetünk nagyot, ha ezt két véka nagyságúnak vesszük, bár lehet, hogy ennél valamivel nagyobb mennyiség lehetett egy zsák őr tartalma, és ezért nem vékában határozták meg a mennyiséget. Mivel alig néhány esetben került erre sor, a több ezer véka nagyságát e kisebb pontatlanság érdemben nem módosíthatja. Egy-két esetben kosárral is mérték az egészen csekély mennyiségű dézsmát. Minden esetben – vállalva a tévedés kockázatát – két kosár mennyiséget tételeztünk fel egy véka mennyiségnek.

7. táblázat A gabonatermés mennyisége 1675-ben a dézsmajegyzék alapján¹³⁰

A gabona neve	Beszedett dézsma negyedben	Az össztermék a dézsma alapján		
		negyedben	fertályban	mázsában (100kg)
Búza	1 690,5	33 810,0	8 452,5	11 835,5
Árpa	1 670,5	16 705,0	4 176,2	5 429,2
Zab	595,5	5 955,0	1 488,7	1 637,6
Tönköly	7,0	140,0	35,0	49,0
Összesen	negyed	3 963,5	56 610,0	
	fertály	999,9		14 152,4
				18 951,3

A folyamat érzékeltetése végett szükséges a harmadik időpontból fennmaradt dézsmajegyzék értékeinek ismertetése is.

129 A búzának huszadát, a többi terménynek tizedét kellett dézsmaként beszolgáltatni.

130 Ua.

8. táblázat A gabonatermés mennyisége 1689-ben a dézsmajegyzék alapján¹³¹

A gabona neve	Beszedett dézsma negyedben	Az össztermék a dézsma alapján		
		negyedben	fertályban	mázsában (100 kg)
Búza	2 639,5	39 592,5	9 898,1	13 857,4
Árpa	1 184,5	11 845,0	2 961,2	3 849,6
Zab	348,5	3 485,0	871,2	958,4
Köles	383,5	3 835,0	958,7	1 054,6
Összesen	4 556,0	58 757,5	14 689,5	19 720,0

A három táblázat áttekintése során mindenképpen feltűnő, hogy az árpából szedett dézsma nagysága lényegesen nagyobb változást mutat, mint a búzáé. Itt nem hullámozást, hanem folyamatos csökkenést sejtetnek az adatok. Már 1675-ben is nagyobb a visszaesés, mint a búza esetében, 1689-ben pedig e folyamat tovább tartott, holott a búzatermés az 1672. évinél is valamivel nagyobbak tűnik.

Adataink szerint a kecskeméti gazdák zabot lényegesen kisebb mennyiségben vettek. Termesztésében más irányú mozgás figyelhető meg, mint az előző két gabonánál: 1672-höz képest 1675-ben több mint húszszázalékos növekedés észlelhető, 1689-ben viszont erőteljes csökkenést mutatnak a jegyzék adatai. A kb. másfél évtized alatt a korábbinak nem egészen hatvan százalékára esett vissza a termés. A tönkölty és a köles esetében nincsenek olyan megbízható adatok, amelyek alapján érdemi következtetéseket lehetne levonni. Cirokról pedig említés sem történt ezekben a dézsmajegyzékekben.

A termékmennyiség változására két magyarázatot adhatunk. A tatárok okozta rablások és a háborús igénybevétel miatt az igavonók száma 1675 és 1689 között kétségtelenül számottevően csökkent. A lakosság ellátása és a hadseregeknek a kenyérgabona iránti fokozott kereslete pedig arra készítethette a gazdákat, hogy megmaradt kapacitásukat kenyérgabona, búza termelésére összpontosítsák.¹³²

A dézsmajegyzékek lehetővé teszik annak felvázolását, hogyan alakult a gabonatermelés összetétele a vizsgált, közel két évtized alatt. Az összesítés azt jelzi, hogy a dézsmára kötelezettek hányféle gabonát termelhettek.

9. táblázat A gabonatermelés összetétele a dézsmajegyzék alapján

Gabonafélék száma	1672	1675	1689
1	66	59	75
2	222	154	132
3	65	110	88
4	1		20
Összesen	354	323	315

131 A búzának tizenötödét, a többi terménynek tizedét kellett dézsmaként beszo­lgáltatni.

132 Óhatatlanul ingoványos talajra lép az, aki a régi mértékegységekben megadott termékmennyiségeket, terméseredményeket napjainkban használatos mértékegységekben akarja átszámítani, megadni. Mégis a kétségtelenül meglévő kockázatok ellenére csaknem megkerülhetetlen ennek a műveletnek az elvégzése, mivel egyébként kissé levegőben lógnak, számunkra csaknem megfoghatatlanok maradnak a leg­gondosabban összeállított számsorok is.

A gabonatermelés valós összetételét e táblázat csak részben tükrözi. Ennek elsődleges oka az, hogy nem észlelhető következetesség az egyes tanácsi határozatokban a dézsmálásra kijelölt növények és a dézsmálás során szedett termények között. Bár a cirkot, a kölest és a tönkölyt is csaknem kivétel nélkül dézsmálásra jelölték, és a dézsmát adók esküjében is legtöbbször megjelentek ezek a termények, ennek ellenére a beszédéstől többször eltekintettek.¹³³ A táblázatból az viszont egyértelműen kirajzolódik, hogy a gazdák aránytalanul nagy része legalább kétféle gabonát termelt. A búza mellett leggyakrabban az árpa után adtak dézsmát. A csekély szántóval rendelkezők számottevő része csak egyféle gabonát – rendszerint vagy búzát, vagy árpát – termelt. Főként a jobb módú gazdák voltak azok, akik e két legfontosabb gabonaféle mellett zabot is vetettek, és csaknem kivételesnek mondható, hogy ezekkel együtt köles termelésével is foglalkoztak.

A csak töredékesen fennmaradt 1663. évi dézsmajegyzék szerint Kamarás Ambrus 10 negyed búzát, 14 negyed árpát, hat zsák zabot és egy zsák tavaszi búzát adott le. Kalocsa János 16 negyed árpát és 3 negyed tavaszi búzát szállított be.

A tönköly több feljegyzésben számottevő mennyiségben tűnik fel: „Vettünk 9 fertály tönkölyt tall. 8, d. 60.” Az 1675. évi dézsmajegyzék azt jelzi, hogy néhány gazda jelentős mennyiségben termelt tönkölyt. Szűcs István 7 negyed adott le, ami legalább száznegyven negyed termést feltételez.¹³⁴ Az is lehet, hogy a tavaszi és az őszi búza között nem tettek pontos különbséget.

Köztudott, hogy a 19. század derekáiig-végéig a köles a tömegtáplálkozás elengedhetetlen része volt. A szárazabb években vagy a kenyérgabona növekedését zavaró belvizek, a téli kifagyások esetén az újravetés során a köles megbízható termést hozott, és így termelése, ha nem is egyenletesen alakult, de mindenképpen az egyik meghatározó gabonaféleség volt. 1601-ben Buzás Mihály prédikátor díjazásában az öt fertály búza mellett egy fertály kölest is kikötöttek. 1602-ben a „Scola Mestört István Mestört várasul fogattuk mög 6 f[ertály] búza, 1 f[ertály] köles...”¹³⁵ Ez a termék az 1680-as években különösen fontossá válhatott, mivel a lecsökkent igaerő miatt a talajt nem tudták a szokásos módon megművelni, illetve mivel a sarcolások, az ismételt kenyérgabonaszállítások miatt a lakosság mind nyomorúságosabb körülmények közé jutott. 1685-ben csak Úrrétről maradt feljegyzésünk, ahonnan Sánta István 3 negyed, Ellendi János 5 negyed, Tallas Péter 4 negyed és Szűcs Ferenc ugyancsak 4 negyed köles dézsmát adott le. Tehát ők átlagosan legalább 40 negyed, azaz 160 véka kölest termeltek. Láthattuk, hogy 1689-ben 83 gazda adott le kölest dézsmaként. Ezeknek az adatoknak a sorát nemcsak bővíti, hanem egyben hitelesíti is a következő néhány adat. A megismétlődő katonai követeléseknek, olykor zsarolásoknak csak úgy tudott eleget tenni a mezőváros önkormányzata, ha a megfelelő tartalékokat halmozta fel. Körültekintő eljárásuknak köszönhetően

133 1663-ban búzából, árpából, zabból, cirokból és tönkölyből szedtek tizedet. MNL BKML IV. 1504. m. 1663. 57. – 1672-ben azt jelölik meg, hogy búza, árpa, zab, cirok és tönköly után kell tizedet adni, de cirok beadására nincs példa. MNL BKML IV. 1504. m. 1672. 140. – Az 1685. évi eskümintája: „Az igaz Isten, az Atya, a Fiú, Szentlélek egy örök Isten téged úgy segítse, mind búzából, árpából, zabból, kölesből, cirokból igazán a dézsmát megadod a várasházához, a szerint az mi illeti, az borból is.” MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 34. Az 1689. évi lajstrom sem a cirok, sem a bor beadását nem tartalmazza. – 1690-ben a tanácsi határozat csak a búza, az árpa és a zab után teszi kötelezővé a tized beadását. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 40.

134 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139., ill. IV. 1504. p. 1575. 102.

135 HORNYIK János, 1861. II. 73–75.

nemcsak a kinos executióknak tehettek könnyebben eleget, hanem ránk maradt egy ritka érdekes nyilvántartás is. Annyi helyen és oly sokféle gabonát vermeltek, hogy szükségese vált 1689-ben egy nyilvántartás készítése a város gabonakészletéről.¹³⁶

10. táblázat A város gabonavermei 1689-ben

Megnevezés	A vermek száma	A termés hozzávetőleges mennyisége
Búza	18	144 fertály
Árpa	24	192 fertály
Zab	3	24 fertály
Köles	13	42 fertály
Ismeretlen	1	8 fertály
Összesen	59	410 fertály

A város gabonatermesztésére több tényező hatott egyidejűleg. Az első és a leginkább folyamatos, a lakosság ellátása volt. Aligha kétséges, hogy békés körülmények között, még a viszonylag szélsőséges időjárás ellenére is, a megtermett kenyérgabona biztosította a szükségleteket. A dézsmajegyzékek alapján megbecsült 13–14 ezer mázsa kenyérgabona nemcsak biztosan fedezte a 4–5 ezer helyi lakos igényeit, hanem a különféle szolgáltatók egy részére is jutott belőle.¹³⁷

A török hadsereg még a békésnek mondható években is rendszeresen megkövetelte, hogy tisztjeinek, katonáinak a mezővárosok és falvak különféle „ajándékokat” adjanak. Kecskemétről negyedévenként tetemes mennyiségű terméket szállítottak Pestre és Budára.¹³⁸ A nekik járó szolgáltatásokat számottevően nehezítette, súlyosbította az a tény, hogy egyrészt a hivatalos kötelezettségeket gyakorta figyelmen kívül hagyva is követeltek újabb szolgáltatásokat, másrészt az, hogy a kiterjedt korrupció miatt a legkülönbébb személyeknek, tisztviselőknak és kajmekánjaiknak kisebb-nagyobb összegeket, ajándékokat fizetni kellett. Amikor 1665-ben „Szabó Györgyöt, Szűcs Mátét és Szijártó Mihályt felküldvén Budára az 147 fertály árpával számára...”, akkor „lógóra” 12 forintot, azaz kb. tíz fertály árpa árát szükségesnek tartott a főbíró kezükbe adni, hogy egyáltalán a kötelező szolgáltatást célhoz tudják juttatni.¹³⁹

A törökellenes háború legelső következménye az lett a hódoltsági falvak és mezővárosok számára, hogy nemcsak a török katonaság számára kellett a korábbinál jóval több kenyérgabonát és takarmányt szállítani, hanem a keresztény seregek szertelen igényeit

136 Tudatában vagyunk annak, hogy nem sikerült egy olyan precíz mérleget készíteni Kecskemét 17. századi gabonatermesztéséről, mint amilyenekhez napjaink statisztikai felmérései lehetővé tesznek. Abban azonban reménykedünk, hogy az eddigi teljes bizonytalanságot, az eddigi szinte teljes ismeretlenséget érdemben oldani tudtuk, és korrekt adatokkal főbb vonásaiban be tudtuk határolni azokat a kereteket, amelyeket a korabeli dézsmajegyzékek alapján egyáltalán meg lehet rajzolni.

137 Hornyik János 20 ezerre becsülte a városban 1686 táján élők számát. Ez a szám nyilvánvalóan erősen túlzott, hisz pontosan száz év és egy igen nagyarányú népességnövekedés után – 1786-ban –, egy alaposnak mondható összeírás során Kecskeméten 22 ezer lakost vettek nyilvántartásba. – Az adókönyveinkben a jegyzékbe vett személyek száma 780 és 1100 között változott. Az utóbbiakba már bevonták az egyedülállókat és a töredécsaladókat is. Tekintettel arra, hogy egy családon belül átlagosan öt fővel számolhatunk, 4–5 ezer főnél nagyobbra nem tehetjük a város lakosságát.

138 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. passim.

139 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 129–157. Ezt a mennyiséget 20–22 szekérrel tudták felszállítani.

is teljesíteni kellett. A terhek egészét pontosan összeállítani nem lehet. Itt is inkább csak illusztrálni tudjuk ezeket. 1685. október 18-tól 1686. Szent György napig [április 24.], csak a kiállított nyugták szerint, négy esetben összesen 51 172 forintot kellett a város lakosságának kifizetni. Ezen túlmenően bort, takarmányt és kenyeret 1835 forint értékben kellett adni. Szállítani kellett 8823 kassai köből búzát. Minden köbőlért 4 tallért kellett adni, így a lakosságtól 52 938 forintot kellett csak erre a célra beszedni. A 4842 kassai köből árpáért (egy köből 2 tallér) 14 526 forintot adott a tanács. Ezekon felül adni kellett 41 504 porció kenyeret, melynek ára 2490 forint volt.¹⁴⁰

Mindezt megtette az, hogy 1686 húsvétkor a császári hadsereg 14 napot töltött a városban. Az elvett ökrökön, vágómarhákon, teheneken (összesen 1404 db!) és az elkobzott 388 lovon túlmenően 3500 kassai köből búzát, valamint 3280 kassai köből árpát követeltek.¹⁴¹ De ha el is tudták érni, hogy egy katonai egység nem rontott a városra, igényeik kielégítése gyakorta kétségbeesésbe kergethette mind az esküdteket, mind pedig a lakosságot. Veterani tábornok¹⁴² 1687. október 6-án a város határában járván 5000 db kenyeret rendelt katonái számára. Tehát nemcsak a tetemes mennyiségű gabonát vették igénybe, hanem annak gyors megőrlését és a fában szegény város lakosságától annak megsütését is megkövetelték.¹⁴³ Talán ezek az adatok érzékeltetni tudják, milyen hihetetlen kihívásoknak kellett eleget tenni a váratlanul a városra zúduló katonák ellátása során, mennyire befolyásolták a lakosság ellátását ezek a váratlan követelések. Érthető, hogy a figyelemre méltó mennyiségű gabona megtermelése ellenére gyakorta kényszerült a város más településektől termények vásárlására.

3. Kapás- és ipari növények termesztése

A kapásnövények ezekben az évszázadokban lényegében a konyhakerti növényekkel voltak azonosak, melyek már régtől fogva a háztartások elengedhetetlen kellékeivé váltak. Ezek a konyhakertek merőben más jellegűek voltak, mint a korábban ismertetett mezei kertek, amelyeket valójában szántóföldeknek mondhatunk. Részben a város közvetlen közelében alakítottak ki, részben pedig a nagyobb telkek udvarán hoztak létre kisebb kerteket a háztartások igényeinek kielégítése végett.

A városon kívül már az előző században is voltak kertek. Erre utal egy, más vonatkozásban már korábban idézett, 1599-ből való bírói ítélet: „Kovács Péternét azért, hogy a kertekben káposztát lopott, arra ítélték, hogy a káposzta nyakára köttetvén, a pellenghérhez kikötötték.” Hornyik János jegyzeteiből tudjuk azt is, hogy a 16. század végén más esetekben is „Káposztás kertek említettek...”¹⁴⁴ Ezeket a kerteket az érdekeltek, a tulajdonosok valósággal megépítették, gondosan körülkerítették. Tekintettel arra, hogy csak a hivatali iratok maradtak ránk, a magánjellegű kertek kialakításának módjára nincs adatunk. Mivel a város kénytelen volt Pesten egy szálláshelyet, házat fenntartani az ott gyakran megforduló küldöttei számára, és ebben azok ellátást is kaptak, gondoskodni kellett az olcsó zöldségfélékről. Ezért 1677-ben „Vesszőre, tövisre, hogy a pesti

140 HORNYIK János, 1862. III. 375–376.

141 A várost ért kár 71 705 forint volt. HORNYIK János, 1862. III. 376–377.

142 L. *A magisztrátus gazdálkodása* c. fejezet 65. lábjegyzetét!

143 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–41.

144 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 51.

veteményes kert megépíttessék, adtunk tall. 1, den. 80. A pesti gazdasszonynak den. 40. Kapupénzre, tövishordóknak tíz oszporát.”¹⁴⁵ Nyilván hasonlóképpen kellett itt helyben is védeni a konyhakerteket és azok terményeit.

Aligha kétséges, hogy ekkor merőben másként gondozták a virágokat és a kerti növényeket, mint napjainkban, de az öntözésre, a kutakra időnként szükség lehetett. E fontos létesítmények elsődlegesen a városban levő házak udvarán épültek, de közutak is voltak. Bár erre a legrégebbi feljegyzésünk csak 1592-ből való, a hivatali procedúra egyértelművé teszi, hogy ezen a vidéken a kutak ásása nemcsak régóta ismert eljárás volt, hanem már sok évtized óta szabályozott keretek között kellett végezni: Szappanos György háza szélén kutat ásott, de a város engedélye nélkül. Mégis hozzájárultak ahhoz, hogy a szabálytalanul ásott kút megmaradjon, de a gémnek az udvarra kellett járni.¹⁴⁶

A tanács régtől fogva feladatának tekintette, hogy a város különböző pontjain építtessen kutakat, melyeket a szegényebb gazdák, zsellérek használtak. Saját üzemei működtetéséhez is több esetben szükség lehetett kutakra. Egy erre vonatkozó feljegyzés a korabeli kútépítéshez is szolgál adatokkal: „Az sajtnyomó házhoz való kútba vettünk deszkákat tall. 3.” Tehát az oldalfal beomlásának elhárítása érdekében jól kiépített kutakat ástak. A megépített kutak védelme visszatérő feladat volt a rongálókkal szemben: 1645-ben tíz embert büntettek meg e vétség miatt.¹⁴⁷ Tudjuk, hogy a kutak készítése mindig jelentős költséggel járt. A tényleges összegre is van adatunk: 1659-ből. „Az mely 52 tallérokot fizetett a város 3 kutak megcsinálásáért...” tetemes összegnek számított, és érthetővé teszi ezek védelmét.¹⁴⁸

A városon kívül is szükségessé vált, hogy a természetes vizeken és kopolyákon kívül ásott kutak segítsék az állatok és a pásztorok ellátását. Egy 1676-ból való bírói ítélet utal „Boda Gergely szállásánál a kútnál” történt sérelemre. Kétségtelen, hogy nem egyedi esetről van szó. A jelentősebb gazdák szálláshelyeiken ekkor már készítették kutat. Ugyancsak egy bírói ítéletből tudjuk, hogy a Nyomáson a város csordája számára csináltak kutat.¹⁴⁹

Konyhakerti növényeink között a káposzta nélkülözhetetlenek számított már a középkor óta. Így termelése megkerülhetetlenné vált. Amikor 1600-ban Búza Mihály prédikátor Tolnából Kecskemétre telepedett át, fizetésének tételei között található „száz fű kápiszta”.¹⁵⁰ A nótárius és a város több alkalmazottjának conventiójában is évtizedeken át fellelhető az 50 fő káposzta.¹⁵¹ E növény fontosságát, értékét növelte az is, hogy a török katonák és tisztviselők rendszeresen követeltek jelentős mennyiségű káposztát a városból. Mivel Kecskemét körül kevés volt az erre igazán alkalmas földterület, valószínűleg még a háztartásokhoz szükséges mennyiség is szűkösen termett meg. Ezért, ha nagyobb

145 MNL BKML IV. 1510. i. Töredékek 86–89.

146 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 33.

147 MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 11–13., ill. IV. 1510. i. Töredékek 24.

148 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 65. Sajnos ezek pontos helyét nem ismerjük. Az viszont tény, hogy 1698-ban egy tanúvallomás utal egy „kis homoki kút” létre. Uo. 178. – Ezek száma időről időre gyarapodott: 1704-ből is maradt feljegyzés: „kútcsináló faragóknak adtam 1 tall.” MNL BKML IV. 1508. c. 1704. 231.

149 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 177. Balassa György egy nyomási kútgémet vitt el, ezért 5 garas büntetést fizetett. MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 49–62.

150 HORNYIK János, 1861. II. 73.

151 A főbíró és az adószedő számadáskönyveiben évenként külön rögzítették a város alkalmazottainak, cselédeinek bérét, konvencióját.

mennyiséget követeltek, távolabbi tájakról kellett a káposztát ismételten beszerezni: 1662-ben „Nazur számára hozattunk káposztát Sárközről tall. 14.” A következő évben a főbíró „Rác Gergelyt Szabadkára küldvén káposzta látogatni s venni...” Néhány évvel később azt jegyezte fel a nótárius, hogy „Szabadkára adtunk káposztára f. 19, d. 25.”¹⁵² Mivel a tanács ezekben az évtizedekben saját konyhát tartott fenn részben a tisztviselői számára, részben pedig a meghívott bírák és a portyázó katonák ellátására, gyakran és jelentős mennyiségben vásárolt káposztát: „Káposztára tall. 14 hetivel.” „Káposztát várasházához tall. 8 hatával.”¹⁵³

Kecskeméten igen gyakori eset volt, hogy a szőlőkben létesítettek konyhakertet: „Kovács János... Szántó István káposztás földét, az ki öszve volt foglalva az szőlővel, és munkája volt rajta, elfoglalta.” Egy másik ilyen értelmű utalás: „...haza hordván a káposztát a szőlőből” a szóban forgó felperes.¹⁵⁴

Ritka az olyan eset, amikor megnevezik azt a helyet, ahol káposztát termeltek. Ezek közül egy kivétel: „Patai András uram főbíróságában az vásárbíró uram hordott 640 fejet, tizedet a Banomból.”¹⁵⁵ Ez a rövid megjegyzés azért is fontos számunkra, mivel egyértelművé teszi, hogy a város a kertekben termelt jelentősebb mennyiségű káposzta után időnként tizedet szedett. Hogy nem elírásról vagy rossz olvasatról van szó, igazolja egy néhány évvel későbbi adat is: „Bíró János uram főbíróságában az dezma kapostabol szettünk 8 száz fejet, huszonharmat.”¹⁵⁶ Ez a két adat valamelyest érzékelteti, hogy a nem igazán kedvező talajadottságok ellenére a lakosság rákényszerült arra, hogy viszonylag komoly méretekben termessze ezt az ételmezésben nélkülözhetetlen növényt. Egyébként nemcsak nyáron és az őszy folyamán, hanem savanyított formában a téli hónapokban is az egyik legfontosabb zöldségféléként használták a háziasszonyok.¹⁵⁷

A másik, szinte tömegesen termelt és használt zöldségféle a vöröshagyma volt. A város konyhájára évenként történő vásárlásoknak se szeri, se száma. Ez a növény a talajt illetően kevésbé volt igényes, mint a káposzta, így valószínűleg fedezni tudták a lakosság igényeit. Más tájakról történő rendszeres vásárlására nincs adatunk. Tekintettel arra, hogy a török katonák is kedvelték, sok esetben követeltek vöröshagymát. A sok közül csak néhány feljegyzésből emelünk ki részleteket: 1598-ban „Sz. Katalin nap után...fű bíró uram vitt [többek között] Budára az új Szulimán pasának...1 zsák hagymát...”¹⁵⁸ „Markó Ferenc hagymát vitt Budára...” „Vettünk hagymát nazur számára f. 2, den. 2.” „Küldöttünk Ali effendi urunknak 150 oka vöröshagymát...”¹⁵⁹ Ez a csaknem kocsi-rakománnyal felérő mennyiség érzékelteti, hogy milyen váratlan igényekre kellett felkészülnie a város lakosságának még a konyhakerti termelésen belül is. Nyilván a több irányú igény kielégítése tette szükségessé, hogy az adószedő, illetve a vásárbíró időről

152 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139–174.; IV. 1510. i. 1668/1669. 11., ill. IV. 1508. c. 1663. 121–163. Az érték nagyságának érzékeltetése végett jegyezzük meg, hogy 1662-ben a 14 tallér 22 és fél forintot ért, és egy tehén ára ekkor 6–7 forint volt.

153 1687. október 6., ill. 1688. november 5. MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–41.

154 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 157., ill. 200.

155 MNL BKML IV. 1504. p. 1671. 109. Unom-Bánom formájában a mezei kerteknél is feltűnt ez az elnevezés. Pontos behatárolása még nem történt meg.

156 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 19.

157 A város konyhájáról sem hiányozhatott: „Savanyú káposztát vettem tall. 2. gr. 2, den. 22.” MNL BKML IV. 1508. c. 1703. 225.

158 HORNYIK János, 1861. II. 43.

159 MNL BKML IV. 1510. i. Töredékek, 24.; IV. 1508. c. 1662. 218. 1662. szeptember 14.; IV. 1508. c. 1662. 139–174.

időre jelentős mennyiségű vöröshagymát vásároljon fel. Nem ritka eset, hogy 3–5 véka hagymát szerzett be. Ugyancsak gyakori, hogy 20–30 fogás hagymát vett, de előfordul, hogy 60 fogást is vásárolt.¹⁶⁰ A háztartásokon belül a hagyma fontosságát mi sem jelzi jobban, minthogy a háborús években árának szertelen emelése és a vele kapcsolatos spekuláció ellen a tanács hatalmi eszközökkel volt kénytelen fellépni: 1685-ben a „Hagymát nem jól áruló emberen vettem garast 4.”¹⁶¹

A vöröshagyma mellett a fokhagyma éppoly ismert és kedvelt volt, de érthetően lényegesen ritkábban és kisebb mennyiségben jelent meg a város konyhájának asztalán, és ezért a vásárbíró feljegyzéseiben.¹⁶²

Utaltunk már arra, hogy a növénytermesztéssel kapcsolatosan kizárólag a különféle hivatalok működése során keletkezett feljegyzésekre vagyunk utalva. Ezért termelésükön belül a folyamatokat nem lehet felvázolni, termesztésük körét és méreteit nem lehet pontosan meghatározni. Csupán néhány utalásra vagyunk kénytelenek hagyatkozni megállapításaink során. A petrezselyemgyökér vásárlására mindössze néhány helyen találunk utalást. Retket, répát jóval gyakrabban szereztek be a város konyhájára, de torma vásárlására is csak ritkán lelhetünk fel adatot.¹⁶³

A borsó és a lencse ugyancsak régóta elmaradhatatlan kelléke az alföldi konyhának. Fontosságukra a következő eset jól rávilágít: 1599-ben a vásárbíró meghagyta, hogy a borsót olcsóbban mérjék. Mégis Túrós László 12 pénzen mérte, ezért 5 forint bírságot fizetett.¹⁶⁴ A megszokottól magasabb árat nyilván a háborús körülmények között kérhetett az eladó, amit a tanács, mivel tömeges élelmiszerről volt szó, elfogadható keretek között kívánt tartani. Kétségtelenül igen ritkán történik utalás a hivatalos feljegyzésekben erre a hasznos élelmiszere. Ennek egyik oka az lehet, hogy Kecskeméten a város vezetése nem kényszerült arra, hogy ebből – miként sok más konyhakerti termékből sem – tizedet szedjen. Arra, hogy borsótermesztésre a kecskeméti gazdák nemegyszer komoly méretekben vállalkoztak, félre nem érhető adat áll rendelkezésünkre egy kárbecslés formájában: „Die 24. Aprilis 1678. Én, Szabó József igaz s jó lelkem ismeretei szerint vallom, hogy az elmúlt nyáron Benei földön lévén Király István uramnak egy hold borsója, az őkegyelme szállásán, mikor én láttam, akkor szépen megnőtt borsó volt, térdig ért. Amint értettem magától ő kegyelmétől, fél fertályról vetett borsó volt...”¹⁶⁵ melyet aztán megettek, feldúltak a város disznai.¹⁶⁵ Aligha kétséges, hogy a tekintélyes vagyonnal rendelkező gazda eladásra termelte ezt e komoly mennyiséget.

160 MNL BKML IV. 1504. p. 1671. 103–107., ill. IV. 1508. c. 1704. 223–229. „Öt véka vöröshagyma ára tall. 3, gr. 4, den. 20. 60 fogás vöröshagyma ára (egyenként 8 dénár) tallér 2, gar. 5, den. 10.”

161 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 5.

162 Ezen kevés említés közül néhány: „Foghagymát vettem den 12.” MNL BKML IV. 1504. p. 1671. 105. Továbbá uo. 1674. 114–134.

163 MNL BKML IV. 1504. p. 1671. 103–107., 1679. 62–63., IV. 1508. c. 1690. Derékadó 197–205., illetve IV. 1508. c. 1703. 230–231.

164 A bírói döntést Hornyik János másolta ki az egykori jegyzőkönyvből. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 51. – Később is találkozunk a borsó és a lencse árának limitálásával. Nem tudni, hogy a szűkösebb kínálat okozta-e ezt vagy a rosszabb termés, vagy a csaknem állandósult rossz közbiztonság, amely szinte háborús körülményekkel ért fel. Uo. 1996. 123–124.

165 MNL BKML IV. 1504. m. 1677. 239. Kisebbségi tételek vásárlására az adószedő és a vásárbíró feljegyzéseiben több alkalommal találunk adatot. Pl. „Vettem 3 véka borsót, 2 gar. 22 den. számlálván vékáját, tézsen tall. 1, gar. 2, den 6.” MNL BKML IV. 1508. c. 1704. 226.

A lencse termesztése és fogyasztása hasonló korra tekinthet vissza, mint a borsóé. Sajnos a rá vonatkozó adatok még hézagosabbak. A szóban forgó mennyiség is legtöbbször mérsékeltebb, de számottevő vásárlására is van utalás: „Három véka lencséért adtam tall. 1, den. 2.” Ára tehát alig kisebb, mint a borsóé.¹⁶⁶

A dinnye és az uborka minden bizonnyal évszázadok óta a kecskeméti kerteknek ugyancsak elmaradhatatlan termékei voltak. Ezt érzékelteti az, hogy a legrégebbi írott emlékeinkben nemcsak fellelhető, hanem tömeges fogyasztásuk miatt a tanács ezek árának mérséklésébe kénytelen volt beavatkozni. Utalnunk kell arra, hogy a helyi gazdák szabadon adhatták el a város piacán portékáikat, így nagyjából a vidékiektől ide szállított terményekről maradtak fenn feljegyzések. „Egy szenttamási ember 1 forint bírságot fizet, hogy a dinnyét drágán adta.”¹⁶⁷ Bár a széles körű kereslet miatt a környező településekről később is rendszeresen szállítottak ide dinnyét, de a helyi termelés is számottevő lehetett. „Kamarás Ambrus szolgálit, földös dinnyéken kapván szekérral, az pásztorok bementék, fizetett forint 2.” Tekintettel arra, hogy a hivatalok csak akkor avatkoztak be az áru forgalmába, ha rendellenesség történt, csak ezekről az árszabályozásokról és bírói döntésekről vannak adataink: „Márton Pálné die 15. Augusti, adott hírt dinnye felől. Hármával rendeltük neki, hogy adja egy pulturán. Comáromi Mihály vásárbíró uramnál lakó Orsik leány hozott két dinnyét mutatóba, hármával hadtuk neki, hogy adja egy pulturán. Simon Vargánál lakó leány is behozta a mutató dinnyét. A Jánosnak a felesége, az is vasárnap jött be. Kerek István bátyja mellett levő boltban is raktak dinnyét. Csongrádi asszony is vasárnap hozta be a dinnyét. A Tamás felesége is, egy öreg asszony, az is vasárnap hozta. Harmadik, egy nyomorult guta ütötte legény, a Király István uram gulyása féle az is.”¹⁶⁸

Úgy tűnik, hogy a tanács elég rendszeresen közbelépett a dinnye árának féken tartása érdekében: 1685. július 16. „Dinnyés kofákon vettem 25 garast... Fileki Anna hami-san árulván a dinnyét, vettem rajta flo. 15.”¹⁶⁹

Ekkor természetesen tűnt, hogy a különféle erre vetődő török katonának a főbíró kénytelen volt jelentős tételekben dinnyét is vásárolni: „A szelidi pasa tihájának... dinnyét vettem den. 21.” Néhány nappal később: „...szubasáknak... dinnyét den. 20... Item dinnyét nro 60.”¹⁷⁰

Érdemes megemlíteni, hogy a sárgadinnye csak viszonylag későn, 1719-ben tűnik fel a vásárbíró feljegyzéseiben. Ez persze nem jelenti feltétlenül azt, hogy addig nem ismerték, nem termesztették. Inkább azzal magyarázhatjuk, hogy a város konyhájára vagy nem vettek, vagy pedig nem tartották fontosnak, hogy megkülönböztessék. Minden bizonnyal a szabályozások, bírságolások esetében is hasonló okokra gyanakodhatunk.¹⁷¹

Az uborka a kertek nem kevésbé közkedvelt terméke volt, mint a dinnye, mégis lényegesen kevesebb adat maradt fenn róla. Nyilván azért, mert kisebb tömeget tudtak értékesíteni, és árusítóik ritkábban ütköztek a hatósággal. A város konyhájára a nyári

166 MNL BKML IV. 1504. p. 1671. 104., 1674. 114–134., ill. IV. 1508. c. 1704. 225. és 232.

167 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 45.

168 MNL BKML IV. 1508. c. 1677/1678. 290–291.

169 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 6–9. A város konyhájára is igen sok alkalommal vásároltak dinnyét. L. IV. 1504. p. 1679. 62–63. és a különféle számadáskönyvekben passim!

170 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29.

171 „Sárgadinnyét vettem 20 pénzen.” MNL BKML IV. 1504. p. 1719. 1.

hónapokban rendszeresen vásárolták. Erre annál inkább szükség volt, mivel a hívatlan vendégek, a török tisztek rendszeresen jelentkeztek: „Uborkát vettem a török vezér számára den. 28.”¹⁷²

A korabeli rossz közlekedési és szállítási lehetőségek arra kényszerítették a gazdákat és településeket egyaránt, hogy minél több területen legyenek önellátók. Néhány ipari növény termesztését még akkor is fel kellett vállalniuk, ha az nem is hozott olyan nagy termést, mint más, sokkal kedvezőbb talajon. Érthetően itt is csak néhány véletlenszerű utalás, egy-egy vásárlás rögzítése alapján kapunk hozzávetőleges képet. Búzás Mihály prédikátor díjazásában 1601-ben egyik fontos tétel a fél fertály lenmag. A következő évben a „scola” mester is hasonló mennyiséget alkudott ki a maga számára.¹⁷³ Ezek az adatok arra vallanak, hogy a len nemcsak a textiliák létrehozásának volt itt is régtől fogva nélkülözhetetlen alapanyaga, hanem a konyhákról sem hiányozhatott, és olajkészítés céljából is termesztették. A következő adat évtizedekkel későbből való, de a megszakítás nem a len termelésében, hanem a ránk maradt iratokban keletkezett. 1663-ban jegyezték fel az adószedő lajstromában: „Fél fertály lenmagot vettünk tall. 1.”¹⁷⁴ Ez legalább két zsákot töltött meg. Ebből az adatból sem tudjuk meg, hogy vetőmagnak szánták, vagy feldolgozásra. Az viszont egyértelmű, hogy hasonló mennyiség csak ott jelenik meg a piacon, ahol számottevő termelés folyik. Egy újabb, ezúttal a vásárbírótól származó feljegyzés pedig félre nem érthetően arra utal, hogy a lenmagot olaj készítésére a tanács hatáskörében működő gazdasági egységek is használták: „...lenmagtörőnek adtam d. 12.”¹⁷⁵

Úgy tűnik, hogy a konyhakerti és más kisebb mértékben termesztett növények iránti jelentős kereslet miatt az árak alakulásába a tanács gyakorta, vagy talán rendszeresen beavatkozott, és rendeletekben szabályozta azt: 1679. március 8-án, „Damján Tamás vásárbíró előterjeszti, az árakat állapítsa meg a tanács. Gyümölcs, borsó, lencse ára marad az, amit éppen egy esztendeje állapítottak meg. Viszont a len maghról nem lévén limitatio, mostan arról így limitáltunk, az lenmagnak negyeddal való mérése legyen négy timonyon fél negyed 2 timon.”¹⁷⁶

A másik fontos ipari növény, a kender termesztését ugyancsak az igények zavartalanabb kielégítése tette szükségessé. Ennek az árunak az előállítását az is serkentette, hogy a belőle készített kötelek és főként a zsákok iránt a normális helyi igényeket messze meghaladó kereslet alakult ki. Évtizedeken át a török katonaság, majd később a német hadsereg számára rendszeresen igen nagy mennyiségben kellett kenyérgabonát és takarmányt szállítani. Ehhez és tárolásukhoz elengedhetetlen volt igen nagy számú zsák. Ennek mértékéről fogalmat alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy évenként akár többször is 60–70 szekér rakomány gabonát kellett Budára vinni. Mivel egy szekérre átlagosan hét fertály gabonát raktak, és egy fertály szemestakarmány szállításához 3–4 zsák kellett, a főbírónak – többek között – csak a szállítás érdekében évenként sok száz

172 MNL BKML IV. 1504. p. 1679. 62–63. és passim!

173 HORNYIK János, 1861. II. 73–75.

174 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 199–208.

175 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 200. Olajütök működésére többek között 1703-ból van adatunk. Vida Mihály, aki 10 tallér adófizetésére volt kötelezve, a következő módon róta azt le. „5 olaj sütő olajt adott; egy vágót 3 tall. 3 gr.; két borjas teheneket tall. 8, 5 gr.” IV. 1508. c. 1703. 41.

176 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 123.

zsákról kellett gondoskodnia. Tekintettel nyilvántartásaink hézagosságára, nem tudjuk, hogy rendszeres volt-e az a gyakorlat, amelyről az 1675. és az 1676. évi dézsmajegyzékek tanúskodnak.¹⁷⁷ Az viszont kétségtelen, hogy ezekben az években a családfőket arra kötelezték, hogy egyéb szolgáltatásaik mellett egy-egy zsákot adjanak be a város-házához.

Ezek ellenére a város határában kenderföldek létrejöttére csupán egy-egy tanácsi határozat és bírói döntés alapján tudunk minden kétséget kizáróan következtetni. Méreteikre azonban már ezek sem utalnak. A kender termelők számára pedig egyáltalán nincs adatunk. Így a termés eredményét sem tudjuk még csak felbecsülni sem. „Midőn a juhászok rendtartásáról deliberalna az becsületes tanács... kérte meg a becsületes tanácstól Czéh Györgyné vejének, Uczay Szűcs Istvánnak a Banomban levő pallagját, melyet 11 esztendőktől fogva csak kenderföldnek [használt] és kaszált.”¹⁷⁸

A szántóföldek megszerzése érdekében egyesek – ha a tanács kérésüket nem teljesítette – a földesúr segédkezését is meg kívánták szerezni. „...Zakri Miklósné megváltotta, hogy eő sem uratul hallotta, sem maga tudta azon kender földet, hanem mások szavára nézve tet panaszt Meltosagos Generalis Kohári István urunk eő Nagysága előtt említett Sárközi Pál urunkra, és ígyis a bizonyosságokra nézve Sárközi Pál Urunk azon kender földnek Dominiumában maradt.” Néhány évvel később ismét vita tárgya lett egy kenderföld: „Én Nagy Bálint... hitem után igazán vallom, kértem én Péter Deáktul azon kenderföldet, ...de ennekem nem adta, mivel Sárközi Pálnak atya feliben meghis ganozta...”¹⁷⁹ Tehát a következő évtizedekben is sok adat igazolja, hogy mind a lent, mind a kender jelentős mennyiségben termesztették a kecskeméti gazdák.¹⁸⁰

A tanács minden tiltása ellenére ezekben az évtizedekben terjedt el egyre szélesebb körökben egy új szokás, a dohányzás. Mivel az új szenvedély kielégítése elég költséges volt, érthetően ezen a vidéken is megpróbálkoztak a dohány termelésével. Arról vannak feljegyzéseink, hogy Koháry István egyik szenvedélyének, a pipálásnak biztosítása érdekében többször kért legnagyobb mezővárosának tanácsától nemcsak pipaszárakat, pipákat, hanem kisebb-nagyobb mennyiségben dohányt is. A század végén pedig egymást követik a különféle tiltások és büntetések, amelyek megkísérelték visszafogni a lakosság szélesebb körében is gyorsan terjedő, és a tűzveszélyt erőteljesen növelő rossz szokást. Arra viszont nincs utalás, hogy a gyorsan bővülő igényeket honnan elégítették ki. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a komoly kiadást jelentő készletek beszerzését többen igyekeztek saját dohánytermesztéssel helyettesíteni, sőt egyesek bevételeiket is igyekeztek ily módon gyarapítani. Az állami monopólium érdekeinek érvényesítésére ezen a vidéken csak 1702–1703-ban nyílt lehetőség. A szolgabíró egymás után két körlevelében is követelte, hogy a megtermelt dohányt senki „...jószága elvesztése alatt ne merészelje eladni, hanem Budán arra rendeltetett commissariusnak, kiis az árát úgy adja mint más...”¹⁸¹

177 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 22–126. és IV. 1504. p. 1676. 128–190.

178 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 1.

179 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 130. és 137.

180 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 47–48.

181 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 199. és 201.

4. Takarmánytermesztés

A mai értelemben vett takarmánytermesztésről a 17. században alig beszélhetünk. Még Hollandiában is csak a század második felében terjedt el a takarmánynövények termesztése. Európa többi részén a hagyományos formában biztosították a jószágok téli takarmányát. A szemes takarmányt elsődlegesen a hátaslovak és az igáslovak egy részének biztosították.

A szalastakarmány tömeges előállítását a szarvasmarhák, a lovak és a juhok számára nem csekély gondot jelentett. Ennek érdekében minden lehetséges mellékterméket hasznosítottak. Végül szükségben gyékényt és nádat is adtak a jószágoknak. A köles és az árpa szalmája elsődrendű szalastakarmány volt. Még a búza szalmáját is sok esetben fordították takarmányozásra, bár a rozs szalmáját elsődlegesen zsúpnak, a töredékesebb részét pedig alom céljára vagy tüzelésre használták. Az építkezésnél is fontos kellék volt ez a melléktermék.

Nem véletlen, hogy mind a török, mind a német katonaság követelt szalmát a maga számára. 1685-ben érkezett Budáról a parancs: „Császár számára sárba való búzaszalmát és polyvát hozzatok, Kecskemét várára 10 szekér szalmát és 30 zsák polyvát, Kőrös várára 15 zsák polyvát és 6 szekér búzaszalmát.”¹⁸² A tél folyamán a főbíró feljegyezte: „Szána Szabó Istvánnak adtam 8 timont és 8 parát, viszen 10 szekér szalmát Budára.”¹⁸³ A szállítási költségek megtakarítása érdekében esetenként célszerűbb és gazdaságosabb volt a követeléseket a Pesthez közeli területekről beszerezni. „Szalma árában küldöttem nemzeti Lendvai úrnak 10 tallérokat, melyet hordatott volt be Pestre ökegyelme az t. n. vármegye impositiójából.”¹⁸⁴

A rideg állattartás sem nélkülözhetett télvíz idején a jószágok rendszeres etetését, még ha a szabadban teleltek is. Különösen a lovak és az igás ökrök kellő erőben való tartása érdekében minden évben komoly mennyiségű széna betakarítása vált szükségessé. Ezen túlmenően évszázadokon át a török, majd az osztrák hadsereg számára kellett a falvaknak és mezővárosnak tetemes mennyiségű szénáról gondoskodniuk. Kecskeméten is volt a város határában olyan terület, amelyet régtől fogva elsődlegesen kaszálóknak használtak: az Úrrét, az Úrrétje elnevezés egyértelműen erre utal. Itt viszont nem alakult ki olyan szigorúan kötött rendszer, mint Kőrösön, ahol a háztelek birtoklásához kötődött egy meghatározott nagyságú rét használatának a joga. Itt minden mezei kertet birtokló gazda saját területén belül alakított ki a maga számára leginkább megfelelő nagyságú kaszálót. Erre utaló egyik legrégebbi adatunk 1599-ből való: „Ballószegben, Talfájában, Úrrétjén és Városföldön az elhagyott tanyaföldeket és füves kerteteket osztják.”¹⁸⁵ Ez a megfogalmazás egyrészt azt teszi kétségtelenné, hogy a város majd minden régi pusztáján voltak olyan mezei kertek, amelyeket a háborús körülmények vagy elhalálozások miatt időlegesen nem műveltek, és a tanács újabb gazdáknak birtokába adott. Másrészt az is kitűnik, hogy a talaj minőségétől függetlenül a város szinte minden régi pusztáján, területén voltak eltérő minőségű füves kertek, kaszálók. A későbbi évtizedekből is több esetet találunk, amikor egyértelműen jelzik, hogy a mezei kerteteket

182 HORNYIK János, 1861. II. 442–443. 1685. október 4.

183 MNL BKML IV. 1510. i. 1685. 24–51.

184 MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 80–83.

185 Hornyik János feljegyzése az egykori tanácsi jegyzőkönyvből. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53.

kaszálónak, vagy annak is használták. „Komáromi Mihály kérte meg Gera György kertjét, az melyet kaszált tizenhat esztendeig. A kert az Nyomás szélén [volt]”. A következő adat egy bírói kihallgatás része: „...kaszáltam egy néhány, azaz 18 boglya szénát Kovács Pál uram kertin... rideg legény ott a szénámnál hált, és ott a széna mellett tüzet rakott...”¹⁸⁶

A széna iránti fokozott igény és a megfelelő kaszálók hiánya miatt régtől fogva több gazda tilosban kereste maga számára a lehetőséget: 1594-ben „Úr rétin az Város fűvében való kaszálásért 6 fr. bírság.” Egy évvel később: „Nagy Jánoson vett bíró uram 4 ezüst tallért illyen dologért, hogy az város Rétét el kaszálta.”¹⁸⁷

A város gazdái sok ezer szarvasmarhájuk, több ezer lovuk és még több ezer juhuk számára a külső, bérelt pusztákon is rendszeresen kaszáltattak, gyűjtöttek szénát. 1677-ben „...az Ágas Egyházi teelős pusztán mint béres és tilalmas pusztán levő kaszáló fűveket, kiváltképpen telekjét, az holott 70 vagy 80 boglya szénát kaszaltanak azelőtt való esztendőkben, a Csáki Miklós uram méneses lovai elvesztették egészlen... ökegyelmék megtekintvén, megbeszélvén, hogy egészlen elvesztették a telekjét, melyben vagyon 5 tallér kár, mivel csak hellyel-hellyel kaszálhatni már rajta.”¹⁸⁸ Ugyanebben az évben „Tarnaki Gergely Varga Mihálynak pénzes kaszása lévén Sz. Lászlón. Jó lelkiismerettel vallja, hogy az kaszált fűvét a Balog István uram juhásza elvonatta s eletedte. Azon szerint az boglyák közt lévő sarjút megetette s elvonatta, elrontatta mindenestül a juhokkal.”¹⁸⁹

A török hadsereg számára rendszeresen szállított szénakvótából az idemenekült környező település lakói is kénytelenek voltak kivenni részüket. A szentkirályiak, akik legalább a téli hónapokra Kecskemétre jöttek lakni, a korábbi egyezségnek megfelelően szállították a szénát: „Bíró György uram főbírságában az szentkirályiak hoztak elsőben 3 szekér szénát. Item Faragó János Sz. Király, hozott egy szekér szénát die 14. Augusti. Die 16. Augusti. Nagy Gergely is hozott egy szekér szénát. 8. 7-bris. A szentkirályiak hoztak 2 szekér szénát.”¹⁹⁰

Egy alaposabb áttekintéshez ismernünk kellene részben azoknak a gazdáknak a számát, akik mezei kertjeiken belül, vagy más helyeken rendszeresen szénát állítottak elő. Erre sajnos megfelelő adatbázisunk nincs. Legfeljebb azt tételezhetjük fel, hogy a jelentősebb vadszám után adózó és mezei kertet is birtokló gazdák gyűjthettek rendszeresen szénát. Sajnos ezek számát sem ismerjük pontosan. Bár nem minden vadszám mögött kell látnunk élő állatot, kétségtelen, hogy a vadszámok alapján adózók csaknem mind-egyike tartott élő jószágot. Éppen ezért legalább egyfajta tájékozódási alapot jelenthet a 6 vagy annál nagyobb vadszámot birtoklók száma: 1662-ben 413 családfő, 1676-ban 536, 1684-ben 482, 1695-ben pedig 277 tartozott közéjük.¹⁹¹ Az is kétségtelen, hogy csaknem minden kertés gazda kénytelen volt legalább két ökröt tartani, és ezek takarmányáról gondoskodni. A dézsmajegyzékekből tudjuk, hogy ezek száma a hetvenes években 354 és 323 között változott, de a külső pusztákon gabonát termelőkkel együtt több mint

186 1679. január 11. MNL BKML IV. 1504. m. 1678. 312–319. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 126.

187 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 38. és 41.

188 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 292.

189 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 202.

190 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1677. 269.

191 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 124.

négyszáz lehetnek. Ezt az utat követve is oda jutunk, hogy legalább négyszáz olyan gazda volt Kecskeméten, aki számottevő mennyiségű szálastakarmányt volt kénytelen nyaranként betakarítani.

Még egy lehetőségünk van arra, hogy a takarmányozásra szoruló állatok számát behatároljuk. A törökellenes háborúk kibontakozásához, 1684-hez képest 1707-re Kecskeméten a vadszám csaknem tizedére csökkent! Ez az iszonyatos visszaesés a háborús pusztítások, a különféle katonai szolgáltatások és a rablással felérő adóztatás következménye lett. Joggal tételezhetjük fel, hogy az élő állatok száma is – ha nem is ilyen félelmetesen – igen nagymértékben lepadt. A dicális összeírások révén elég megbízható adatokat kapunk a juhok, a szarvasmarhák és a lovak számát illetően. Az 1707-ben készült összeírás szerint a kecskeméti gazdáknak 5126 tenyészuja volt. Az ígás ökrök száma 1118 db. A tehenek száma 942. Ezeken kívül 883 ígáslovat és 377 csikót vettek az adószedők nyilvántartásba.¹⁹² Természetesen nem állíthatjuk, hogy negyedszázaddal korábban ezeknek tízszeresét tenyésztették, tartották Kecskemét határában, de kétségtelen, hogy számuk sokkal nagyobb volt, mint a szabadságharc legkeservesebb esztendejében. Ha csak a dicarovók adataira támaszkodunk, akkor is azt látjuk, hogy 3300 és 4000 között lehetnek a takarmányozásra szoruló nagyállatok. A teljes juhállomány pedig legalább 7–8000 darab között lehetett.

A nagygazdák állatállománya számára szükséges hatalmas tömegű takarmány begyűjtése csak bérmunkások alkalmazásával volt lehetséges. A következő, 1592-ből való idézet sokat elárul a Kecskeméten kialakult gyakorlatról: „Cseh András 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott mint a Város végezte – limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.”¹⁹³ Ez az egyetlen bírói végzés is meggyőzhet bennünket nemcsak arról, hogy a tanács a gazdák érdekében szigorúan vigyázott a napszámok alacsony szinten tartására, hanem arra is, hogy már a 16. században széles körben alkalmazták Kecskeméten a mezőgazdasági munka különféle fázisaiban a bérmunkát.

A török hadsereg számára történő szénaszállítások, szolgáltatások olyan gyakoriak, olyan tömegesek voltak, hogy ennek bemutatása külön feldolgozást igényelne. Mégis annak érdekében, hogy ne maradjunk az általánosság szintjén, legalább egy év adatait, a város lakosságára kaszálás formájában, egyetlen évben háruló terhet célszerű bemutatni.¹⁹⁴

11. táblázat Robotként végzett kaszálás Kecskeméten, 1664-ben

Társadalmi réteg	Számuk	1	2	3	4	Robotlók száma	Munkanapok száma	A robot %-os megoszlása
		hetet kaszált						
Nincstelen	48	4	3	2		9	96	2,6
Törpegazda	291	32	39	34		105	1 272	34,6
Kisgazda	237	41	33	46	2	122	1 518	41,3
Középgazda	137	34	4	5		43	342	9,3
Nagygazda	61	9	3	3		15	144	3,9
Egyéb	79	7	11	6	1	25	306	8,3
Összesen	853	127	93	96	3	319	3 678	100,0

192 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/a 157–162

193 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 33.

194 A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b 159. 2. számú táblázata alapján készült.

Először is azt kell kiemelnünk, hogy nemcsak a háborúk idején, hanem a viszonylag békés években is igen nagy mennyiségű szénát kellett Kecskemétnek Pestre és Budára szállítani. Az 1669–1670-es évek fordulója a viszonylag békés, nyugodtabb esztendőkhöz tartozott. Éppen ezért igazán meggyőzők lehetnek a következő elismervények. „Kecskemét városi jobbágyok ő méltósága [lovai] számára a szokott 200 szekér szénát hiba és hiány nélkül beszállították. Arról kapták e pecsétes jegyet, hogy szükség esetén előmutathassák... 1669. Octoberben”. „Miután Kecskemét városa a folyó 1081-dik évre [1670] tartozott 200 szekér szénát Mahmud basa budai kormányzó ő méltósága lovai számára hiány nélkül beszolgáltatta, arról ezen jegyet kapta.”¹⁹⁵

*

Az elemzés néhány tény teljesen egyértelművé tesz. Mindenekelőtt azt, hogy a rendelkezésünkre álló, sokszor szórványjellegű adatok birtokában is készíthető olyan összeállítás, amely alapján a növénytermesztés egy-egy területét tárgyilagosan be lehet mutatni. A másik kétségtelenné váló tény az lehet, hogy Kecskeméten, de nyilvánvalóan a Homokhátság sok falvában és mezővárosaiban is széles körű növénytermesztésről beszélhetünk ezekben a századokban. Aligha kétséges, hogy ennek aránytalanul nagy része középkori örökség. Az összegyűjtött és elemzett adatsorok azt is tanúsítják, hogy a gabonatermesztés ebben a régióban lényegesen szélesebb körű lehetett, mint amilyennek a szakirodalom korábban vélte. A tájegységről igazán pontos képet azonban csak akkor kaphatunk, ha a rendelkezésünkre álló adatok alapján további néhány mezőváros és több falu ránk maradt adatait a hasonló jellegű kutatásokba, feldolgozásokba bevonjuk.

Egy hódoltsági mezőváros növénytermesztésének vizsgálata során nem lehet megkerülni azt a kérdést, miben segítette a másfél évszázadon át az ország középső részét uralma alatt tartó idegen hatalom ezt a széles körű társadalmi tevékenységet. Ami a termelés méretét és mennyiségi oldalát illeti, fenntartás nélkül igen elmarasztalóan lehet nyilatkozni. Bár kétségtelen, hogy Kecskemét határában nőtt a növénytermesztésre használt terület, mivel a migráció során számottevően gyarapodott a lakosság száma, de a Homokhátság egészét tekintve biztosan csökkenésről szólhatunk. Ugyancsak nagyon negatívan lehet nyilatkozni a termelés biztonságát illetően. Egyetlen érv is eléggé igazolja az állítást: még a békésnek mondható hatvanas évek második felében is olyan jelentős falvak lakosai, mint Szentkirály vagy Szentlőrinc kénytelenek voltak Kecskemétre menekülni. Így sok esetben a szántóföldi növénytermesztést a várostól egy napi járásra eső területen kellett folytatni. A számukra végzett rendszeres és súlyos igásrobot sok gazda életét keserítette meg a talaj megművelése és a betakarítás során. Arról nem szólva, hogy a hódoltság utolsó évtizedeiben a közbiztonság szinte teljes hiánya miatt már a lábon álló gabona biztonsága is gyakran veszélybe került.

A termelt növényfélések számát a hódítók igen csekély mértékben növelték, és ezek sem a termelést, sem pedig a lakosság fogyasztási szokásait érdemben nem módosították.

A termelési folyamatokat és a technikai felszereltséget illetően tőlük szinte semmi újat nem kapott a helyi lakosság. A kimutatható csekély fejlődés a királyi országrésszel való folyamatos kapcsolattartás és a háborús konjunktúra eredménye volt.

195 HORNYIK János, 1861. II. 357.

SZŐLŐTERMESZTÉS ÉS BORFORGALMAZÁS

KECSKEMÉTEN A 16–17. SZÁZADBAN

I. Kezdetek

Sokan igyekeznek anyagi és szellemi kultúránkat nemcsak mereven szétválasztani, hanem olykor még egymással szembe is állítani. Azonban naponta tapasztalhatjuk, hogy e két elem szétválaszthatatlanul összetartozik. Ennek egyik jeles bizonyítéka többek között a szőlőtermesztés. Ennek a rendkívül igényes gyümölcsfélének a termesztése és a bor készítése ugyanis sokkal nagyobb előrelátást, fokozottabb anyagi befektetést és szélesebb körű szakmai és technikai felkészültséget követel, mint a legtöbb termény előállításáé. A szőlő- és bortertermelőnek mindenekelőtt jól kell ismernie a tájegység klímáját és annak termőtalaját. Meg kell tapasztalnia, alkalmas-e a kiszemelt hely a kultúra eredményes művelésére. Pontosán tudnia kell, milyen munkafolyamatokat kell végeznie, milyen fogásokat kell alkalmaznia a növény egészséges fejlődése érdekében, és ezeket, ha nem is napra, de csaknem hétre pontosan kell időzíteni, különben a termést komoly károsodás érheti. Ráadásul a szőlő lényegesen több munkát igényel, mint a szántóföldi kultúrák. A szükséges szakmai felkészültséget és a befektetések mértékét tovább növeli a különféle szerszámok, tároló- és szállítási eszközök ismerete, beszerzése. Tehát ez a mediterrán térségben kialakult és idővel távolabbi vidékeken is meghonosodott ősi foglalkozás a szó szoros értelmében vett komoly szakmai felkészültséget, sokirányú tapasztalatot, valóságos *kultúrát* feltételez, amely már ekkorra mélyen beágyazódott a közel-keleti és az európai civilizációba. A késztermék sokféleképpen megjelent a háztartások, a közösségi élet mindennapjaiban. A keresztény szakrális életben pedig megkülönböztetett figyelmet kapott.

Az utóbbi évtizedekben, mióta a borforgalmazás nálunk is újból piaci alapokra helyeződött mind az ismertség, a népszerűség növelése, mind pedig a falusi turizmus serkentése érdekében, ismét rangot vívott ki a „történelmi borvidék” megjelölés. Ezt gyakorta az időközben tömegessé vált alföldi borokkal szembeni megkülönböztetés-ként, szinte rangjelzésként, a minőség és a szakmaiság egyik legfontosabb mércéjeként igyekeznek felhasználni. Ez az eljárás azonban egyrészt szakmailag sem igazán korrekt, másrészt pedig jogosságát a történelmi tények sem támasztják alá.

Sajnálatosan e tájegység szőlőtermesztésére vonatkozó középkori forrásaink is igen gyérek. Létére történő utalások fellelhetők ugyan több oklevelünkben, de kiterjedt és szervezett formában történő szőlő- és bortertermelésre, egy-egy jelentős közösség ilyen irányú együttműködésének szabályozására nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre,

még az országnak azokról a területeiről is, amelyeket nem sújtottak a háborús pusztítások és a török uralom. Mindennél többet elárul az a tény, hogy a Mohács előtti időszakból csak két hegyközségi szabályzat – Pozsony- és Fejér megyéből – került elő. Még a 16. század második feléből is csupán féltucatnyi rendtartás szövegét hasznosíthatjuk. Valamivel több mint egy tucat szőlő- és bortermelésre utaló leíró forrás pedig csak a 17. századi iratokból gyűjthető ki. Ezek kivétel nélkül a Dunántúlon – főként Sopron környékén – és a Hegyalján virágzó szőlőkultúra művelése során keletkeztek.¹ Tehát ezen századokból Badacsony és Eger, Tolna és Mór, Villány és Zala környéki bortermelés létéről tudunk ugyan, de az ottani hegyközségek működéséről, az ottani szőlőtermesztés körülményeiről, méretéről, a termelők számáról és annak gazdasági-társadalmi beágyazódottságáról nincsenek adataink. Több mint figyelemre méltó, hogy különösebb indok nélkül a szőlészeti-borászati irodalom máig a *legfiatalabb borvidékként* tartja számon az Alföldet, ezen belül pedig a Homokhátságot. Ha mégis feltételezték itt szőlőtermesztést, akkor egészen korlátolt mértékű tevékenységre gondoltak: „Igen jellemző, hogy bár a szakirodalom mindenkor tudomásul vette azt, hogy az Alföldről, főként a Duna-Tisza közéről a középkortól vannak adatok a szőlőművelésre és a borkészítésre, ezt a legjobb esetben is csak a házi szükségletet kielégítő gyümölcs-termesztésként értékelték.” Ezzel szemben áll az a jogos megállapítás, hogy az Alföld szőlőművelése már 1526 előtt sokkal jelentősebb volt, mint azt korábban vélték.²

Égető Melinda – és vele együtt Dominkovits Péter – elmélyült, a korábbi tudományos megállapításokat sok területen átfutó kutatásai, megállapításai és rendkívül igényes publikációi az elmúlt évtizedekben feltárták a középkori és a kora újkori magyar szőlőtermesztés hátterét és szervezeti kereteit. Így ma már sokkal tisztább és tárgyilagosabb képet tudunk alkotni a magyarországi közép- és főként kora újkori szőlőkultúráról. Munkásságuk alapján kirajzolódott, hogy a Dunántúlon az egyes hegyközségek miként szabályozták a szőlőtermesztéssel kapcsolatos jogokat, munkálatokat és a birtokosok autonómiáját. Az ettől eltérő történelmi fejlődés hatására Hegyalján a földesurak státútumai lettek a meghatározóak. Tehát írott emlékek teszik kétségtelenné, hogy ezeken a tájegységeken legalább 4–5 évszázados hagyományra tekint vissza a kiterjedt és jól szervezett szőlő- és bortermelés. Megállapítja azt is, hogy az ezektől eltérő gazdasági és főként politikai körülmények miatt az Alföldön a termesztés más keretei bontakoztak ki. Az itt kialakult népes és komoly gazdasági súllyal rendelkező mezővárosok tanácsai évszázadokkal korábban megszerzett autonómiájuk keretein belül maguk szabályozták a felmerülő igényeknek megfelelően közösségüknek ezen szerteágazó tevékenységét.³

Már előljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy a szakirodalom eddigi megállapításaival szemben a Homokhátságon a középkor végén kialakult szőlőkultúráról, és a kora újkorban tömegessé vált szőlő- és bortermelésről nem kizárólag feltételezésekre kell hagyatkoznunk. Amíg az úgynevezett történelmi borvidékek többségéről a legjobb esetben is

1 ÉGETŐ Melinda (szerk.), 2002. 19–20. – ÉGETŐ Melinda–DOMINKOVITS Péter (szerk.), 2004. 99–118. Veszprém megyében a 17. századból egy 1626. évi feladólevél és négy 1669. évi szőlőhegyi rendszabás került elő. ÉGETŐ Melinda (szerk.), 2006. Lényegesen bővebb iratanyag maradt a már békéscsaba környéki 18. századból, az ország csaknem minden részében.

2 ÉGETŐ Melinda, 1993. 7–13.

3 „Az Alföld túlnyomó részén nincs tudomásunk hegyközségek (helységek) létezéséről. A nagy mezővárosokban, ideértve Szegedet is, a szőlőhegyek irányítása a 18. századig mindenütt kétségtelenül a városi előljáróság hatáskörébe tartozott.” ÉGETŐ Melinda (szerk.), 2001. 35.

csak az 1600-as évekből, annak is csak a derekáról és főként a második feléből sikerült feltárni ilyen jellegű forrásokat, Kecskemét város levéltára már az 1500-as évek végéről őriz a mezővárosi tanács statútumaiból és bírói döntéseiből származó több olyan írott emléket, amelyek kétségtelenné teszik, hogy itt már évtizedek óta – a városi tanács statútumai alapján szerveződő – tömeges szőlő- és bortermelés folyt. Tehát megalapozottan több mint félezer éves szőlőkultúráról beszélhetünk. Ez a megállapítás főként annak figyelembevételével válik fontossá, hogy – Égető Melinda előbb idézett megállapítása szerint – a 16. század második feléből alig több mint féltucatnyi rendtartás szövege áll rendelkezésünkre. Tehát ehhez képest figyelemre méltó, több irányú írott anyag bizonyítja, hogy a Kecskemét–Nagykörös–Cegléd környékén létrejött bortermelés jóval több mint félezer éves múltra tekint vissza. Ezek alapján viszont már előjáróban megfogalmazhatjuk, hogy ez a borvidék ugyanolyan joggal tart igényt a „történelmi” jelzőre, mint bármelyik dunántúli vagy hegyaljai tájegység. E feldolgozás egyik célja éppen az, hogy egyértelművé tegye: nincs semmiféle alapja a korábbi hátrányos és egy kissé lekezelő megkülönböztetésnek.

II. Szőlőtermesztés és borforgalmazás a 16. században

Kecskemét szőlőtermesztésének létéről elsőként Hornyik János adott hírt kiváló monográfiájában. A később összegyűjtött egyik gazdaságtörténeti írásában kiemelte: „De nemcsak a baromtenyésztés s gabonatermesztés terén volt a kecskeméti nép már hajdan elhírhedve, hanem a szőlőművelés, a bortermelés s gyümölcstenyésztésben is már több század előtt nagy előhaladást tett.”⁴ Az egész hódoltság időszakát átfogó, és a szőlőtermesztés minden fontosabb részét érintő áttekintést viszont nem készített. Megelégedett azzal, hogy a különféle témák feldolgozása során több alkalommal is kisebb részleteket idézett a számára még elérhető városi jegyzőkönyvek anyagából. Bő fél évszázaddal később Szabó Kálmán vállalkozott arra, hogy a kecskeméti szőlőtermesztés múltját és munkafázisait a történeti néprajz segítségével a maga sokrétűségében ismertesse.⁵ Bár még ő is kutathatott az egykori tanácsi jegyzőkönyvekben, a helyi szőlőtermesztés kezdeteit illetően kizárólag Hornyik eredményeire hivatkozott, és tőle is csak egy-két adatot idézett. Valójában csak a sokkal bőségebb forrásokkal rendelkező 18. és 19. századról adott egy önálló, tudományos szempontból nívumnak számító, nagy ívű, minden tekintetben igényes és mindenekelőtt a *néprajzi sajátosságokat* kiemelő leírást.⁶ A mögöttünk lévő fél évszázadban ezeket az ismerteket a kutatás érdemben alig bővítette. A város 16. századi gazdasági életét bemutató munkájában Mészáros László pedig azt állapította meg, hogy az időközben publikált török defterek nem utalnak Kecskemét musttizedére.⁷

4 HORNYIK János, 1861. II. 45–76. és 495., ill. uő, 1927. 76–77. Hornyik a kecskeméti szőlőtermesztés kezdeteit az 1250–1350 közötti évszázadra teszi. Erre viszont bizonyítékot nem tudott felhozni, csak következtetéseire hagyatkozott.

5 SZABÓ Kálmán, 1934. Még ő is használhatta a város 16. századtól folyamatosan vezetett jegyzőkönyveit, amelyek a II. világháború végén eltűntek.

6 Sajnálhatjuk, hogy több esetben idézeteinek pontos helyét nem jelölte meg.

7 MÉSZÁROS László, 1979. 82.

Ezért a szőlőtermesztést rendkívül alapos feldolgozásában nem is érintette. A mezőváros hódoltság alatti gazdasági életével legutóbb Kocsis Gyula foglalkozott. Munkájában ő viszont csak a pusztabérleteket, a kereskedőket és tőzséreket mutatta be. Ráadásul az igen rövid áttekintés nagyjából a 16. századi állapotokat villantotta fel.⁸

Írott forrásaink hiánya nem teszi lehetővé, hogy a Homokhátság szőlőművelését a maga folyamatosságában és kiterjedtségében mutassuk be. Azonban semmiképpen sem elhanyagolható tény az, hogy a kezdetek igen távoli múltra, közel ezer esztendőre tekintenek vissza. Sokan idézték már I. Géza királyunknak a garamszentbenedeki apátság számára 1075-ben kiállított oklevelét, amelyben a Felső-Alpáron lévő szőlőkről történik említés.⁹ Ez az adat kétségtelenné teszi, hogy e tájegységen belül a szőlőkultúrának sok évszázados múltja, igen jelentős középkori hagyománya van. Az ezt követő évszázadokból viszont erre a foglalkozási ágra vonatkozóan sincsenek írott emlékeink. Miként utaltunk már erre, a 16. századi török defterek sem nyújtanak érdemi kapaszkodót a „három város” szőlőtermesztéséről. Égető Melinda a nagykőrösi szőlők 16. századi létét Balla Gergely krónikájának egyik 1560. évre utaló kitételére alapozza.¹⁰ Ezzel együtt pedig megállapítja, hogy „Kecskemét vonatkozásában jóval kedvezőtlenebb a helyzet: korábbi források hiányában a helyi szőlőtermesztésre vonatkozó első írott feljegyzést csak 1599-ből ismerjük”.¹¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a jeles monográfia készítője érthetően főként az addig elkészült helyi feldolgozások alapján dolgozott, és ezekből vonta le következtetéseit. Mivel Kecskemét 16–17. századi szőlőtermesztéséről alaposabb feltárás még nem jelent meg, éppen ezért ő a város középkori és kora újkori szőlőtermesztésével érdemben nem is foglalkozott. Ezért ennek a feldolgozásnak célja egyrészt e jeles néprajzos-történész ezen megállapításának többirányú kiegészítése, másrészt a számottevő adattömeg birtokában nemcsak a Kecskemét határában, hanem közvetve a Homokhátság egészen kialakult szőlőkultúra korai szakaszának a pontosabb bemutatása.

A fentiek alapján érthető, hogy legelső feladatunk a rendelkezésünkre álló adatok pontos számbavétele. Szerencsénkre Hornyik János monográfiájának összeállításához a város legrégebbi tanácsi jegyzőkönyveiből és a főbírók számadáskönyveiből sok erre vonatkozó részletet kimásolt. Tekintettel arra, hogy ezek a kötetek a háború során elvesztek, jegyzetei rendkívül fontosá, mondhatjuk, elsődleges forrássá váltak. Ezekből több olyan szőlőtermesztésre utaló adat idézhető, amelyeket munkáiban végül nem hasznosított, így azok nem váltak közismertté.

A város legrégebbi tanácsi jegyzőkönyvébe, amelyet 1591-ben nyitottak meg, több év feljegyzései voltak egybekötve. Hornyik János is megállapította, hogy az első évek anyaga rendkívül hézagos. Valószínűleg a jóval későbbi időben történő kötetés idejére az addig elkészített ívek, feljegyzések számottevő része elkallódott. Annál inkább figyelemre méltó az 1591. évi bejegyzéseket tartalmazó részben, a kötet II. lapján található ide vonatkozó bejegyzés: „Balogh Ferencnel walo Toth Andras Maradoth birságon, illyen dologert, hogj az Ciaplarral ben Iwokkal meg haborodoth: adot birságoth fr. 6.” Néhány sorral lejjebb ugyanezen a lapon: „Korcsmai garázdálkodásért birság 6 for[int]...”.

8 KOC SIS Gyula, 2002. 190–198.

9 HORNYIK János, 1860. I. 194. Nem árt utalni arra, hogy Felső-Alpár évszázadokon át Kecskemét város birtoka volt.

10 Itt a szőlőknek pünkösdi havában történő elfagyására utal, ami rendkívül megnehezítette a város borral való ellátását.

11 ÉGETŐ Melinda, 1993. 87.

Az 1593. évből a 22. lapon rögzítették: „kurta Korcsma birság 8 forint...”. 1595-ben (80. lap) „Szabó Boldizsár kurtakocsmáért fizet fr. 4, d[énár] 20.” 1597-ből a 171. és 177. oldalról másolta ki Hornyik a következő részeket: „Szőlők már voltak.” „Sánta Sebestény 2 fr. bírságot fizet azért, hogy Varga Péter szöllejébe ment.” Az újabb idézet minden bizonnyal a város egyik fontos bevételeit biztosító tanácsi statútumnak a részlete: „A bordézmát igazán be nem adó 8 f. 20 d. bírságot” fizet.¹² A következő évből, 1598-ból újabb adatokat mentett meg. Az eredeti jegyzőkönyv 266. oldaláról az alábbiakat jegyezte ki: „A Szőlőkről említés van több helyen ... a szőlőbeli pincze felől egyez 2 f-ban Fabian Deák Miklós Sz. Lászlónéval.” Ugyanebből az évből a 301. oldal adataiból rögzítette: „Szőlőpásztor.” A következő oldalon ugyancsak a szőlőkkel kapcsolatos bírói döntéseket talált, és a későbbi anyaggyűjtéséhez támpontként ezt is feljegyezte: „Szőlőbe lopni mentek négyen.” Újabb év – 1599 –, újabb, rendkívül fontos bejegyzés: „A Czeglédiek Kecskeméten vesznek borokat – 230 forint árút – a bortermesztés tehát jó lábbon áll.”¹³ A szőlőművelésre utaló feljegyzések sorát a következő évekből származó adatokkal folytathatjuk. Az 1598–1602. évi főbírói számadáskönyv 31. lapjáról másolta ki: „Góbor János, Pál Jánossal és Hajdár tatárral Szolnokba küldetvén ... 1 kosár szőlőt, 41 pint bort...” vitt magával. A következő oldalról: „Angyal Fábián és Hacoka Péter a ’Tatár Császárhoz’ küldetvén, visznek oda ... 3 korsó égett bort, 2 kis átalag égett bort...”. Néhány sorral odébb ezt találta: „A bíró a vezérhez küldetvén költségre magához vészen 3 f. 8 dénár szőlő-tized pénzt...”. A következő oldalakról újabb adalékokat talált a szőlőtermesztéssel kapcsolatosan: „Király István Süveg Tamással és Hajdár tatárral Pestre küldetik sz. Demeter nap előtt ... visznek oda ... 20 pint égett bort...”. „Sz. Demeter után harmadnapal ... a szolnoki bég a városba jöven, csapatával elfogyasztott 97 pint bort, ... 2 pint égett bort.” Alig néhány nappal későbből való: „Farkas Lőrinc és Varga Bakos János Szolnokba a béghez küldetvén, visznek ... 1 kosár almát, 12 ½ pint bort.” Az ezt követő évek már a 17. századhoz tartoznak ugyan, de kétségtelenül a korábbi esztendő viszonyaira is következtethetünk belőlük. Ezek az oldalakon egymást érik a hasonló részletek. Közülük is célszerű még néhányat kiemelni, mivel félre nem érthető bizonyítékok. „1601. Laus Deo sit [Istennek legyen dicsőség]. Szent Mihály másnapján új szörént¹⁴ az tatár Murzának halilnak mit attunk Péntökön... Vittenek ki egy átalagbeli az mi kicsin Dézmabor volt...”. Ugyancsak 1601-ben hozott tanácsi döntésből emelte ki a következő sort: „1 szőlőműves ember napi bére 10 pénz.”¹⁵ Ugyanebből az évből való a következő kijegyzése: „Az Kalmár Márton Szőlőie felere [félére] az meölliet az Predicatorok bírtanak mith keöltötteönk varasul. Vargha János bíró Vram az Pestul haza iöt 10 forint liszt arabol keöltöt elseö nap rea kesz penszt 7 Embeörnek mecöttenek d. 70, attak 10 penszt egiknek egik[ne]k Tarhora 2 d. hagimat is d. 4, feölöstökömben...”.¹⁶

Írott emlékeink forrásértékét természetesen nem terjedelmük határozza meg. Teljesen ismeretlen területre történő érdemi betekintést akár néhány szó, egy-egy tömör mondat is elősegíthet. Az itt idézett szavak, legtöbbször töredékes, illetve tömondatok nem az eredeti forrásanyagok, hanem egy tanácsi jegyzőkönyvből kimásolt, abból

12 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 31–46.

13 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50–51.

14 Az 1582-ben végrehajtott naptárreform szerint.

15 HORNYIK János, 1861. II. 49–50., ill. 70. és 76.

16 MNL BKML XIV. 66. Hornyik János Kecskemétre vonatkozó jegyzetei. Az 1599–1601. évi főbírói számadás 216. lapjáról másolta ki az idézett sorokat.

készített jegyzetek, emlékeztetők sora. Éppen ezért röviden szólnunk kell e forrásunk néhány sajátosságáról. A rendi-feudális társadalomban a közigazgatás és a bírói feladatkör még nem volt szétválasztva. Ezért a város legelső tanácsi jegyzőkönyve egyaránt tartalmazza a tanács és a főbíró különféle polgári és bűnügyi döntéseit, valamint a közösség érde-kében hozott közigazgatási határozatait, végzéseit. Ezeket még formálisan sem választották szét, hanem nagyjából a döntések időrendjében rögzítette a jegyző. A másik forrás a főbírói számadások lajstroma, amelyben ekkor még csak a legmarkánsabb pénzügyek, a legjelentősebb bevételi és kiadási területek és tételek különültek el egymástól.

Tekintettel arra, hogy az idézett részek jegyzetelés révén, elsődlegesen emlékeztetőül készültek, rögzültek, viszonylag szűk terjedelműek, vázlatosak, ezért ilyen tömörök az 1500-as évekből fennmaradt, a szőlőtermesztésére utaló adataink. Éppen ezért ezeket kellő körültekintéssel kell kamatoztatnunk. Ismételten ki kell emelni, hogy a mezőváros tanácsának működéséről többé-kevésbé folyamatosan csak 1591-től vezettek jegyzőkönyvet.¹⁷ Az a tény, hogy már a legelső évek anyagából maradtak fenn témánkhoz használható, szakszerűen, a kor hivatali formuláit pontosan követő adatok, határozatok, kétségtelenné teszi, hogy a városi tanács több évtizedes gyakorlatának viszonylag kései, írásban történt dokumentumai maradtak ránk. E néhány kijegyzett mondaton belül több kitétel nemcsak azt teszi egyértelművé, hogy ezekben az évtizedekben a városban, pontosabban annak környékén volt szőlőtermesztés, hanem azt is, hogy nem kertekben, nem csupán gyümölcsként történő szőlőtermesztésről szólhatunk, hanem már a 16. században jelentős méretű szőlőhegyekről, bortermelésről, egyértelműen fejlettnek mondható borgazdálkodásról beszélhetünk. A másik megfigyelésünk az lehet: mivel a tanács szükségesnek tartotta a szőlőpásztor, a csósz tartását, nem néhány gazda különleges, kedvtelésből űzött tevékenységének biztonságán örködték a közösség pénzén alkalmazott személyek, hanem széles körű, sőt tömeges termelésről van szó, amely a városi közösség gazdálkodása, annak bevételei szempontjából sem elhanyagolható. A ceglédieknek eladott bor tetemes mennyisége pedig egyenesen azt igazolja, hogy már az 1500-as években a helyi szőlő- és bortermelés normális körülmények között többé-kevésbé képes volt fedezni a helyi igényeket, sőt, szerencsés esetekben más településeknek is tudtak belőle eladni.¹⁸ Jelzi egyben azt is, hogy a helybeli gazdák fel voltak készülve jelentős távolságra történő, tömeges szállításra.

Ismételten ki kell emelnünk, hogy a szinte véletlenszerűen fennmaradt újabb idézetek azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy már ezekben az évtizedekben sok gazda birtokában volt szőlőültetvény. Hisz a szőlődézsmá szedését megszervezni, az ezzel kapcsolatos rendeleteket meghozni, a nyilvántartásokat hivatalosan vezetni, a mulasztók, a kihágásokat elkövetők felett ítélezni, a pénzbüntetéseket behajtani néhány gazda esetében célszerűtlen lett volna. Ezeken kívül a tömeges termelés létrehozatala a tatároknak,

17 Ennek állapotáról Hornyik János feljegyzéseiben így tájékoztat: „Kecskemét jegyzőkönyvei 1591-ik évben kezdődnek, nevezetesen a leg első a mondott időtől 1601-ig terjedvén, tíz évi időszakot foglalván magában, formája hosszas hajtott negyedré, mint látszik eredeti kötése megbomlott s később van nagyából összefércelve – táblája, melyly ennek is mise-mondó könyvből készült pergamen levél, már egészen leszakadozott – lapjai pedig Városunk Tanácsnoka Bíró Ist. [sic!] Kun István Úr, mint még Városi Jegyző által voltak számszerént megjegyezve; de hat első lapja később került elő, s én igazítottam eleiben, ezeket római szám jelekkel különböztetvén meg.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 25.

18 Ekkor még a 17. századi nagy pénzromlás előtt vagyunk, tehát a 230 forint értékű bor legalább 35–40 hl lehetett.

törököknek szállított „égettbor”, azaz borpárlat több mint figyelemre méltó mennyisége, amely a helyi fogyasztásnak csupán elenyésző része lehetett. Csak önmagában az idézett „két kis átalag” legalább 80–100 liter tömény italt jelenthetett. Tekintettel arra, hogy ezt a borseprőből főzték, ugyancsak érzékeltetheti a tömeges szőlőtermesztés tényét. Az is nyilvánvaló, hogy a szőlőben dolgozó napszámosok bérének szabályozása csak ott lehetett értelmes dolog, ahol olyan nagy szőlőültetvények voltak, hogy a gazdák jelentős hányada a családon belüli munkaerővel azt megművelni már nem tudta, ezért a városban tömegesen és rendszeresen alkalmaztak e területen is idegen munkaerőt, amely a szőlőtermesztés terén számottevő ismeretekkel rendelkezett. A szőlősgazdák számát ebből az időszakból nem ismerjük, de a következő évtizedekből kigyűjthető adatok legalábbis komoly támpontul szolgálhatnak.

Külön is ki kell emelnünk, hogy még a 18. század elején is csupán tucatnyi nemes családot tartottak nyilván a városban, tehát a szőlőbirtokosok szinte kivétel nélkül a jogilag jobbágnak számító gazdák közül valók. Kecskeméten ezekben az évszázadokban teljes jogú polgárnak, gazdának számított az a személy, aki a városban a tanács engedélyével letelepedett, akinek saját telkén háza volt, és aki részt vállalt a városra nehezedő közterhekből. Mezei kertet, más szóval szántóföldet a gazdák pénzen vásárolhattak, vagy a tanácstól kérhettek, bérelhettek szántót, ha képesek voltak a városra háruló igás közterhekből részt vállalni. A szőlőterület birtoklásánál viszont nem volt előfeltétel az igás jószág tartása. Tehát a szegényebb rétegekhez tartozók is rendelkezhetek szőlővel. A tulajdonukban levő ingatlanokat a gazdák szabadon örökíthették, adhatták-vehették, csak a tulajdonos változásának a tényét kellett jelezni a tanácsnak. E téren a hivatal csak a nyilvántartásra korlátozta szerepét: a „szőlőbeli pince” is ezért került be a jegyzőkönyvekbe, mert az gazdát cserélt. Ennek léte viszont igényes borászatra utal. Az is aligha kétséges, hogy nem ez volt az egyetlen ilyen létesítmény a városban.

Semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hogy a Kecskemét borgazdálkodására, illetve borforgalmazására utaló legelső adatok a városi kocsmában történő eseményekről és a kurtakocsmákról szólnak. Ez részben azt teszi nyilvánvalóvá, hogy már a hódoltság első szakaszában feltétlenül élt a város a kocsmatartás jogával. Miként a későbbi évtizedek bősegebb adatai bizonyítják, a város a gazdáktól beszedett dézsmabort itt mérte ki. A kurtakocsmák tartásának szigorú büntetése pedig egyrészt a város borforgalmazással kapcsolatos monopóliumának szigorú ellenőrzését bizonyítja, másrészt pedig azt, hogy a szőlőtermelő gazdák közül többen voltak, akik számottevő felesleget termeltek és azt értékesítve igyekeztek ezt a privilégiumot régtől fogva kijátszani.

Tehát Égető Melinda azon megállapítását, hogy az Alföldön a szőlőműveléssel kapcsolatos ellenőrzést, irányítást valóban a mezővárosi tanácsok végezték, a Kecskeméten már az 1500-as években széles körben jelentkező szokás, több évtizeddel korábban kialakult gyakorlat sokoldalúan igazolja.¹⁹ A kijegyzések töredékes jellegük ellenére is kétségtelenné teszik, hogy a szőlőműveléssel kapcsolatos jogforrás a mezővárosnak korábbi évszázadokban – részben még királyi, illetve királynéi birtokként, kisebb részben pedig az egyes magánföldesuraktól – megszerzett beneficiumaiból eredt. Teljesen egyértelmű, hogy a mezőváros tanácsa a hódoltság első szakaszában éppoly természetességgel és

19 ÉGETŐ Melinda (szerk.), 2001. 36–56.

rutinnal végezte a közigazgatásnak, a szőlőműveléssel kapcsolatos irányításnak ezt a részét, amilyen szinten ellátta már több század óta bírói feladatait, és amilyen hozzáértéssel és hatékonysággal folytatta az ekkor ugyancsak kötelező önálló gazdálkodását.²⁰

A későbbi évtizedek gyakorlata alapján joggal feltételezzük, hogy itt sem egyetlen statútumban rögzítették a szőlő- és bortermeléssel kapcsolatos jogokat és feladatokat. Aligha kétséges, hogy az egy évtizedben szétszórta fellelhető bírói döntések régebbi városi statútumok alapján születtek.²¹ A tanácsi határozatoknak a felmerült ügyekhez igazodó, szerteágazó témája és a döntések határozottsága viszont azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a magisztrátus már régóta, sok tapasztalat birtokában gyakorolta ezt a jogát, nemcsak átlátta, hanem folyamatosan ellenőrzése alatt tartotta a szőlőkultúrával és borforgalmazással kapcsolatos ügyeket. Azért lépett fel igen szigorúan azokkal a gazdákkal szemben, akik a bordézsmával kapcsolatos kötelezettségeiknek nem tettek eleget, mivel már ekkor számottevő bevételt jelenthetett számára a bordézsmaszedése és a kocsmatartás jogával kapcsolatos monopólium gyakorlása. A vétkessel szemben a büntetést pedig olyan magasra szabta, hogy az elretentő lehetett: ez az összeg körülbelül egy tehén árával volt egyenértékű.²² Nyilvánvalóan azért rögzítették a tanácsi jegyzőkönyvben azt is, hogy a ceglédieknek tetemes mennyiségű bort adtak el, mivel régtől fogva gyakorolta a magisztrátus a borforgalmazással kapcsolatos monopóliumát, tehát már ekkor is csak a tanács engedélyével lehetett kivinni a városból számottevő mennyiségű bort.

A tanácsnak a szőlő- és bortermelés biztonsága érdekében hozott határozatai közül több részlet is fellelhető a korábbi idézetekben. A szőlő, illetve a benne lévő pince adásvételével kapcsolatos idézet kétségtelenül a tulajdonjog körültekintő biztosítására és gondos nyilvántartására utal. A termés védelmében hozott határozatokból is kitűnik: a más szőlőjébe rossz szándékkal behatoló személyt szigorúan büntették, miként a termést megdézsmálókat is. Ezek elkerülése érdekében a tanács már – legalábbis az év meghatározott időszakában – rendszeresen szőlőpásztort tartott.

Nem lehet véletlen, hogy a nagyon töredékes kijegyzésekben kiemelt helyet kaptak a tanácsnak azon intézkedései, amelynek a gazdák közötti ellentétek elkerülése, a gazdák és a bérmunkások közötti ütközések csökkentése érdekében születtek. Aligha kétséges, hogy sok évtizedes, esetleg több évszázados folyamatos szőlőművelés során kristályosodott ki az a gyakorlat, amelynek bővebben lejegyzett, és már érthetően fejlettebb megfelelői Tokaj-Hegyalján is csak a következő évszázad derekáról maradtak meg. A bérmunkásoknak járó készpénz összegének és a napi táplálásukhoz szükséges természetbeni juttatásoknak az aránya, formája pedig olyan csiszoltságot jelez, amely ugyancsak sok évtizedes és tömeges gyakorlatot feltételez. A munkaféleségek felsorolása is arra utal, hogy egy minden tekintetben kiforrott, szakszerű szőlőművelés volt itt általános. Az a tény pedig, hogy egy távoli vidékről ide kerülő prédikátor számára kijárt a saját szőlő birtoklása, a borral való önellátás lehetősége, és főként, hogy azt számára könnyűszerrel

20 Erről egy vázlatos áttekintés: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 14–80.

21 Nem árt utalni arra, hogy a bortermeléssel és a borforgalmazással kapcsolatosan idézett statútumok nem egyedülállóak. A vásártartásra, a piacok rendjére, az árak limitálására, a közmunkák végzésére stb. vonatkozó rendeletek soráról maradtak fenn ebből az évtizedből hasonló utalások, ezek alapján született végzések, bírói döntések.

22 HORNÝIK János, 1861. II. 76. – Ezekben az években a jegyzőkönyv tanúsága szerint egy ökör ára 6, 10, 12 forint volt. Egy tehén ára hasonlóképpen.

tudta a magisztrátus biztosítani, ugyancsak a korábbi feltételezések megalapozottságát érzékelteti. Érdemes még arra is utalni, hogy a prédikátor szőlőjének megműveltetése során maga a tanács is természetesnek vette korábbi rendelkezéseinek betartását.

Érdemes felfigyelni a tatár tisztek számára ajándékként küldött szőlő, bor és borpárlat ilyen tekintélyes mennyiségben történő előteremtésének a tényére is. Egyik esetben sem történt utalás arra, hogy bármelyik ajándékot valamely más településről szerezték volna be. Ezek után joggal állapíthatjuk meg, hogy Kecskemét 16. századi szőlőkultúrájára nem csupán egy-két utalás alapján lehet következtetni. Ismételten ki kell emelnünk, hogy a felsorolt adatok súlyát még növeli az a tény, hogy ezekből az évtizedekből nagyon kevés és erősen töredékes írott emlékünknél menekült meg a pusztulástól. Azonban a legtöbb mezővárosban még ennyi sem áll rendelkezésre. Éppen ezért a szőlőtermesztés és a borfoglalás csaknem minden jelentősebb területét érintő, egy évtizedet átfogó adatok birtokában joggal állíthatjuk, hogy a Kecskeméten a jelzett időpontban már nagy hagyományokon alapuló, jelentős társadalmi csoportokat érintő, a város gazdasági életében igen fontos helyet elfoglaló, és széles körben jól ismert növénytermesztési kultúra létét nemcsak feltételezni lehet, hanem sokoldalúan igazolt ténynek kell tekintenünk.

Több történészünk joggal úgy véli, hogy a hódoltság első évtizedeinek tényleges viszonyait tükröző feljegyzések a Mohács előtti gazdasági-társadalmi állapotoknak a kissé torz visszatükrözései.²³ A Homokhátságon fellelhető szőlőtermesztéssel kapcsolatosan ez a megállapítás még inkább helytálló lehet. Jól tudjuk, hogy egy jelentős tájegységen belül egy merőben új mezőgazdasági kultúra elterjedéséhez, magas szinten történő műveléséhez még a 20. században is évtizedek kellettek. A késő középkor és a kora újkor embere, közössége pedig még nehezebben barátkozott meg a fokozottan igényes termesztési szokásokkal, követelményekkel. Ha a jogos megállapítás mellé felidézzük a nagyon kedvezőtlen politikai-katonai folyamatokat, ennek valószínűsége még nagyobbak tűnik. A Mátyás halálát követő évtizedekben a parasztságot sújtó újabb és újabb törvények, az 1514-et követő drasztikus megkorlátozások e tájegység jobbágyságát is keservesen érintették. Továbbá jól tudjuk, hogy a török segédhadak már 1526-ban végigrabolták ezt a vidéket. A pusztítás olyan iszonyatos volt, hogy a város földesurai még tíz évvel később is annak borzasztó nyomairól szólnak osztálylevelükben.²⁴ A török katonai egységek számottevő része néhány évvel később, 1540-ben Kalocsa környékén töltötte a telet. Ezek ellátása érdekében Kecskemét környékét is többször kirabolták. Buda elfoglalása után pedig ezen a vidéken haladtak Szeged felé, és újabb rendkívüli pusztulás maradt a nyomukban.²⁵ Sokat elárul ezeknek az éveknek az állapotáról az az egyszerű tény, hogy Kecskemét felnőtt lakosságának fele az első török defterek feljegyzései szerint alig több mint egy évtized alatt eltűnt, kicserélődött.²⁶ Ilyen zaklatott időszakban, ennyire rossz közbiztonság mellett, egy még ismeretlen, idegen és a korrupció miatt sokszor kiismerhetetlen közigazgatás hosszan elhúzódó meghonosításakor, egy – fizikai

23 „...kézenfekvő gondolatként vetődik fel az, hogy a 16. sz. második felében kirajzolódó kép voltaképpen a hódoltság előtt gazdasági virágzás visszénye csupán: az újként felsorolt településeken nem újonnan honosították meg a szőlőkultúrát, hanem még a hódoltság előtt, csak a források hiánya miatt nem értesültünk róla korábban.” ÉGETŐ Melinda, 1993. 89.

24 HORNYIK János, 1860. I. 220–221. és 1861. II. 6–7.

25 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1998. 123–126.

26 MÉSZÁROS László, 1979. 80–99. és SZAKÁLY Ferenc, 2001. 339–345.

létében naponként fenyegetett – közösség nem határozza el magát egy merőben új, csak sok év után megtérülő befektetés felvállalására. Csaknem elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között vállalkoztak volna annak kikísérletezésére, alkalmas-e a tájegység klímája, a város körüli talaj egy csak hírből ismert termesztési kultúra meghonosítására. Nem szólva arról, hogy homoki szőlőkultúra az ország más részében aligha létezett. Nem kétséges tehát, hogy a különleges tapasztalatok sorára volt szükség a homokon történő szőlőtermesztés elterjedéséhez. Nem szólva a megfelelő fajták beszerzéséről, a korábban ismeretlen szerszámok, eszközök és létesítmények vásárlásáról, létrehozásáról és azok használatáról.

III. Szőlőtermesztés és borforgalmazás a 17. században

1. A szőlőtermesztés szabályozása

a) A tanács hatásköre

A jelzett iratpusztulások miatt a 17. század első feléből nagyon kevés olyan adat maradt ránk, amely a Kecskeméten levő szőlő- és bortermelés részletekbe menő elemzését lehetővé tenné. Szerencsére a század második feléből bőségesebb adatokkal dolgozhatunk, de a leíró anyag még ekkor is szerény. Az adatok többsége a tanács hivatali munkája során rögzült. Éppen ezért ezek viszonylag egysíkúak, és csak alapos és együttes feldolgozásuk teszi lehetővé, hogy összetettebb képet tudjunk a korabeli gazdák szőlőműveléséről felvázolni. Azonban a több helyről összegyűjtött tények révén pontosan kirajzolódik, miként látta el a mezőváros tanácsa az esküdtek közreműködésével a szőlőtermesztés terén rá háruló feladatokat. Tekintettel arra, hogy az 1500-as években bizonyítottan folyt itt széles körben szőlőtermesztés, az itt felhasznált bőséges adatsorok birtokában joggal feltételezhetjük, hogy a következő század első felében kisebb-nagyobb zavarok ellenére ez a foglalkozási ág folytatódott.

Érthetően a mezővárosi tanácsok számára a leginkább meghatározó teendők a bírászkodás és a közigazgatás területén adódtak. A 16. századból ránk maradt töredékek sem hagynak kétséget afelől, hogy a város gazdái saját tulajdonukként birtokolták szőlőiket. A 17. század derekától rendelkezésünkre álló bírói végzések viszont ezt a tényt még árnyaltabban, sokféle ügyben hozott határozatokkal igazolják. Többek között a testvérek közötti osztóper során hozott egyik döntés kétséget kizáróan jelzi ezt: „...Mind szőlőnek, háznak, mezei kertnek hason fele legyen Kovács János árváié és feleségéé, fele viszont Kovács Gergelyé...”.²⁷ Ebben a században is a családtagok között a leggyakoribb ellentét az ingók és ingatlanok átörökítése terén jelentkezett. A város gazdáinak a különféle ingatlanokra vonatkozó tulajdoni jogai e téren is maradéktalanul érvényesültek,

27 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 100–101. „Néhai Kovács Jánosné és Annok asszony és Kovács Gergely, aki egy test és vér volt Kovács Jánossal. Atyai jókról pörlekedvén, minthogy ezeknek atyjok Balázs Kovács volt, attól maradtott ház, szőlő és mezei kert örökség...”. A tanácsai határozat 1664. április 30-án kelt.

tehát az örökösödési jog erre az ingatlanra is kiterjedt. A tanács 1658. január 8-án határozatba foglalta, „Hogy Herczeg Péterné árváitól az atyjok jószágát és szőlőt senki [az] atyafiak közül el ne vehesse...”²⁸

A szőlőtulajdon szerzésének – az örökléstől eltekintve – régtől fogva két módja volt. Az egyik a vásárlás. Erre is sok példa van: „Szakál Péter Varga Mihály ültetésbeli szőlőjét megvette egy borjas tehénen és két talléron, melyet ha violálna, az [el]adó személy tartozzék az vevő személynek fizetni tall. 30.”²⁹ A másik lehetőség a megfelelő területnek a tanácstól való kérése. „Az kik régi pusztult szőlőjükből szántóföldet csinálnak, azokat más emberek szőlő földnek megkértenek az becsületes tanácstúl; ilyen renddel következnek...”³⁰ A kapott homokon kellő szorgalommal szegényebb ember is célt érhetett. „Tudgya-e nyilvánáságosan az tanú, néhai idősbik Daróczi István házastársával edgyütt építette é azon szőlőt ... vagy penig még rideg korában építette?”³¹

A főbíró irányításával a főjegyző folyamatosan rögzítette az ingatlanok terén bejelentett változásokat. A gazdák a későbbi tulajdonjogi viták elkerülése végett a szomszédos településeken vásárolt szőlő birtokjogát is célszerűnek látták saját tanácsuknál bejegyeztetni. „Die 14. mensis Februarii 1678. Rada András Kőrösön levő szőlejét, mely a Czegléd felől a Bokrosban vagyon, Sánta Pál István szomszédságában, adta el Fekete Jánosnak bizonyos számú pénzen, úgy mint tall. 5. Két tallérát megadta, ezen szőlőnek az restantiája 3 tallér. Úgy fogadta, hogy jövendőben az következő szüretkor, ha szinte annyi bort nem teremne is megadgya az árát minden pörpatvar nélkül.”³²

A mezőváros autonómiájának részét képezte az is, hogy nemcsak a földesúri járandóságot, hanem az állami adót is a település lakossága közösen fizette, így annak az egyes gazdákra történő kivetése és behajtása ugyancsak a magisztrátus feladata volt. Sajnos nem tudjuk, hogy az adókönyvekben rögzített adók összegéből a különféle ingatlanok mellett mekkora esett a mind értékesebb szőlőültetvényekre. A nagy sarcolások idején – 1686 és 1695 között – a rendszeres adón kívül a rendkívüli terheket is szét kellett osztani a gazdák között. 1689-ben a városra kivetett hatalmas összeg, 24 850 forint előteremtése érdekében a tanács gyakorlatilag kénytelen volt szinte megtizedelni az adófizető lakosság vagyonát. A rendelet 5. pontja értelmében: „A kerteknek és szőlőknek állapota ebben marad, a tizedbeli becsületes emberek által fog investigáltatni, mennyi summa pénzt ér szőlője és kertje, vagy mennyi áron vette, megbecsülvén, minden tíz-tíz talléroktúl tartozik a szőlős és kertes gazda fizetni flor. nro. egyet-egyet.”³³ Úgy tűnik, hogy még 1695-ben sem enyhült a városra nehezedő teher, így nem mérséklődött a szőlőkre vetett adó összege. Ebben az évben a tanács az alábbi formában állapította meg az egyes adónemek összegét: „Egy öreg vadszámtól flo. 1 német... háztul 2 flo. német...

28 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 58. A hozzártartozók közötti vitát sok alkalommal döntötte el a tanács, melyekről a század második feléből bőségesen maradt tanácsi határozat. Uo. 81., 208. és passim.

29 A pénzen vett szőlőre többször is utal a legkorábról ránk maradt teljes statútum szövege. MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 4., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 190. Az itt idézett adásvételre 1699-ben került sor.

30 1694-ben 8 elpusztult szőlőhelyet adott át a tanács a kérelmezőknek. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 151.

31 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 206. A tanúvallomásra 1707-ben került sor, de a szőlő telepítését sok évtizeddel korábban végezték.

32 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 120.

33 MNL BKML IV. 1508. c. 1689. Kiseb adók lajstroma. 2–265. Bevezető rész.

kertről 2 ft... szőlőtől 2 flo. német... fő pénz, vagy személy pénz 1 flo...”.³⁴ Feltétlenül figyelemre méltó, hogy nem vették alapul a szőlők méretét, hanem egységesen vetették ki az összeget.

A rendi-feudális társadalomban a tanácsra ruházott jogok-feladatok egyik rendkívül jelentős területe volt az árak és a bérek limitálása. Ezt főként a gyakori természeti csapások és a háborús körülmények tették szükségessé, hogy a szertelen visszaéléseket megelőzzék. Miként korábban már utaltunk erre, Kecskemét tanácsa már az 1500-as években élt ezzel a jogával. Bár a szántóföldi munkások bérét több rendeletében limitálta a tanács, a szőlőművelésről a század második feléből ilyen rendelet szövege nem maradt fenn.³⁵ Valószínűleg a szokásjog – mivel nagyobb múltra épült – e területen következetesebben működött, mint a gabonatermesztés terén, ahol más településről való kevésbé szakképzett emberek, női és gyerekmunka igénybevételére inkább volt lehetőség.

A termelőtevékenységbe, így a szőlőtermesztés munkálataiba a tanács csak a legritkább esetben avatkozott be. Ezt elsődlegesen a szüret idejének meghatározására korlátozta, amit a vagyonbiztonság tett szükségessé. Az erre vonatkozó legrégebb tanácsi döntés 1697-ből maradt, de valószínűleg ez már egy hosszú gyakorlat egyik epizódja: „senki a város lakossai közül szőlejét sz. Mihály nap előtt meg ne merészelje szedni, erős büntetés alatt.” Érthetően, az időjárástól függően, a szüret ideje évenként változott. Néhány évvel később, 1701-ben, október 3-án kezdték a szüretet.³⁶ A rendelet megszegői ez esetben is komoly büntetést fizettek: „Bíró György uram, hogy leánya szüret előtt bort szedett, büntetést adott tallér 1, garas 4, dénár 6.”³⁷

A tulajdonhoz hasonlóan folyamatosan gondoskodott a tanács a termőterület és az éves termés védelméről. A rendészeti feladatok többségükben a jószágtartók és a növénytermesztők közötti ellentétekből, sérelmekből fakadtak. Ezek között az egyik leggyakoribb a különféle lábasjóságok által okozott kár. Erre és a kártétel megítélésének módjára a sok-sok jegyzőkönyvi bejegyzésből csupán egyetlen példát idézünk: „Anno 1677. Szőlőkáros emberek, akiknek szőlőjökben a Futo Istók tinai sok kárt tettek. Melyekről panaszt tévén főbíró uramnak, erre nézve emberséges böcsülő emberek bocsátattanak böcsülni. A Föző János szőlejében amennyi kárt tettek, böcsültének in tall. 4. Totth György uram szőlőjében amennyi kárt tettek, böcsültének in tall. 3. Kamarás uramé az László Deák uraméval együtt böcsültetett in tall. 1. Andok Jakabné tall. fél. A böcsülő személyek ezek: Nagy Péter, Szőke János, Császár András, Miklós Kovács uraimék etc.”³⁸

Miként láttuk, a károk megelőzésére már az előző században is rendszeresen fogadott fel csöszöket a tanács. Úgy tűnik, hogy ez a tevékenység egyes személyek számára csaknem állandó foglalkozás volt. Ezt igazolja, hogy ragadványnévvé is vált: 1682-ben a házasságot kötő személyek között találjuk Szőlőcsösz Istvánt.³⁹ A csöszöket a tanácstól nemcsak megfelelő felhatalmazást kaptak munkájuk végzéséhez, hanem

34 MNL BKML IV. 1508. c. 1695. A kötet lapjai számozatlanok.

35 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 48., 126., 130–135., 138., 153., 166., 174., 176. és 192.

36 SZABÓ Kálmán, 1983. 44–49.

37 MNL BKML IV. 1510. a. 1711. 4.

38 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 236–239. Itt és a főbírói számadásokban passim.

39 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1682. 254–256.

anyagilag is érdekelték voltak, mivel általában az általuk elfogott jószágokra, illetve azok gazdáira kiszabott bírság harmadát megkapták.⁴⁰ Nyilván ennek a következménye, hogy a – korra jellemzően – rendkívül szigorúan, olykor kíméletlenül látták el feladatukat. „Gombos Miklós compareálván, tévén ilyen panaszt előttünk, hogy tudniillik Mátyóki János csősz lévén az szőlőhegyben, egy disznáját által lőtte.”⁴¹ Minden szigorú rendelet és kíméletlen végrehajtás ellenére ekkor is többen áthágták a törvényes kereteket, ezért a szőlők biztonságát védő statútumokat rendre meg kellett újítani. „Ez napságtul fogva senki is más ember szőlejében sem éttzaka, sem nappal ne járjon, el se mennyen, annál inkább más ember jószágát senki is a szőlőkben ne prédálja, és ne tolvajolja, mert ha megszólíttatik az csőszöktől vagy kapásoktól, és semmit nem felel a megszólításra, hatalom adatott az kapásoknak és az csőszöknek, hogy az olyan emberhez mindgyárt hozzá löjjenek, és ha mi rajta esik, magának tulajdonítsa, és ezután fegyver adatik mind az csőszöknek, mind az kapásoknak kezekben.”⁴²

A mezővárosi autonómia talán legsarkalatosabb pontja az volt, hogy a közösség birtokolta a földesúri beneficiumokat. Ezeket már a korábbi századokban sorra megszerelte a város, és a tanács a kialakult summa, valamint a hozzá kapcsolódó ajándékok rendszeres kifizetése ellenében a népgyűléssel és az esküdtekkel egyetértően gyakorolta, ezek felett dönthetett. A szőlőtermesztéssel kapcsolatos legfontosabb beneficium kétségtelenül a bordézsmaszedésének a joga volt. Miként az előző évszázad körülményeinek felvázolásakor erre már utaltunk, ezt a jogát a közösség már akkor is következetesen érvényre juttatta. A dézsmára, illetve a bordézsmára vonatkozó statútum teljes szövege viszont csak az 1600-as évekből áll rendelkezésünkre. Ezek közül az elsőt célszerű teljes terjedelmében közölni, mivel a szőlőbirtoklással kapcsolatosan néhány további adatot is tartalmaz: „Anno 1669. die 15 Septembris. Az böcsületes tanács közönségesen azt rendelte, hogy mindenféle életből, borból, búzából, juhból, akár pénzen vötte, akár maga építette az szőlőjét, mindenkiből beadja az dézsmáját, mind első terméséből s mind pénzen vött szőlőjéből. Az juhokból is, amely esztendőben szerzette... Az búzából ki tudván az aratórészt, az nyomtatásból tartozzék beadni. Az kecskeméti bort pint számra d. 8. Tereh számra f. 40, az kinek illendő fája lészen. Megesküdtetnek mind az borra s mind az bárányokra, az melyet eladtak pénzen valakinek, abból is dézsmát mindenből.”⁴³ A különféle dézsmamértékét, arányát a tanács időről időre a városra nehezedő közterhek ismeretében szabta meg. A város határán kívül, a távoli pusztákon termelt gabona esetében gyakran eltértek a tízszázalékos aránytól. A bor esetében erre nem találunk példát. A tanács 1690. szeptember 10-én is a következő formában határozta meg a dézsmamértékét: „1. A búzának minden ember 15-dét adja a városházához. 2. Az árpának, zabnak a tizedét. 3. A bornak is minden ember tizedét adja a szerint.”⁴⁴ 1694-ben az adószedők számára kiadott esküminta is jelzi, hogy a szőlődézsmamértéke állandónak mondható: „Formula juramenti ratione bonorum quorumcunque et cuique commissorum et

40 „Az juhászokon tilalmasért szedtek tallér 16, f[orint] 1, a csőszök harmadrészen és a kalodaváltságon kívül.” MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 13–17.

41 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 136. Az eset 1689. október 10-én történt.

42 Egyébként ezt a rendeletét már számottevően konszolidálódott körülmények között, 1701. július 24-én hozta meg a tanács. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 197.

43 MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 4.

44 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 40.

possessorum [Esküformula a különféle tulajdonosok javainak beszédéhez]. Az Atya, Fiú, Szentlélek s teljes Szentháromság egy bizony örök Isten téged úgy segéljen, úgy áldjon meg, s úgy üdvözítsen, hogy Borodbúl, bárányodbúl és gabonádbúl az dézsmát igazán kiadod Isten téged úgy segéljen.⁷⁴⁵

A tanács másik fontos bevételi forrása a bor értékesítésével kapcsolatos monopóliuma volt. Ez alól bizonyos időre mentességet kaptak a szőlősgazdák. A szőlőhegy és szőlőskert eltérő jogállásának következménye legszembetűnőbben a bormérési jog gyakorlatában mutatkozott meg. A következő évszázadban az Urbárium az egész országra érvényes formában írta elő, hogy azokon a településeken, ahol szőlőhegygel bírnak a jobbágyok, ott féléves (Szent Mihály napjától Szent György napjáig tartó) bormérési jog illette meg őket. A másik esetben ez a mentesség szeptember 29-től újévig tartott. A Duna–Tisza közén a szőlőhegyeket, mivel dézsmakötelesek voltak, fél évre szóló bormérési jog illette meg.⁴⁶

Kecskeméten a hódoltság idején ez a gyakorlat még nem, vagy nem mindig érvényesült. Az 1661. szeptember 10-én hozott tanácsi statútum döntése ennek okát megjelöli: „Senki az városbeliek közül (az kik szőlős emberek) szőlőjüket megszödvén, annak mustját vagy borát az maga házánál el ne árulja, hanem köbölszámra az város pincéjére város szükségére köbölszámra beadja azon áron, az mint a szomszéd városokon és Czeglédén ára szakad, pintszámra is úgy árultassék, valamint azok árultatják, holott minden dologban egyetértvén, egyenlő értelemből függ az három város, ez dologban is egyetértőknek kell lenni kiknek-kiknek az bor köblinek beadásán és pintinek kiárultatásán. Valaki ezen kívül fog cselekedni, az 12 forint büntetéseket el nem kerülük. De az magán való korcsmálkodás házanként senkinek meg nem engedtetik jelen való sok nyomorúságos nyavalyáink, fizetésink és kárvallásainkra nézve, kiki azért e végzéshez és rendelkezéshez szablya magát, ha az kemény büntetést el akarja kerülni.”⁷⁴⁷

A szigorú monopólium, a magas kocsmai borárak ennek ellenére sokakat készítették a rendeletek megkerülésére, kurtakocsmá tartására. Bár a kiszabott bírság rendkívül nagy volt, évről évre tucatjával vonták felelősségre a gazdákat. „Nem csak az elmúlt esztendőben az három városnak bé vett szokása volt az, hogy a város tilalma ellen valaki kurta korcsmát árult, megbüntetődött ... a mellett vagy a város szükségére foglaltatott a bor, vagy feneke ki szagdaltatott [a hordóknak] ... csak az elfolyó esztendőben is háromszor büntettetett ... büntetését méltán érdemelte Zakri Miklósné.” A szigorra jellemző a következő eset: „Mihály Kovács vött volt egy karika fa bort házához maga szükségére, azonban volt egy átalag bor házánál, az melyet hárman tartottanak, közös bor lévén, abból mennyit megittanak, azt is egy karika fából megtöltötte megházasodott egy legény házánál, annak is azon karika fából valamennyi bort kívántatott lakodalma egy további lakodalomra is. Ezért Mihály Kovácsot 12 forintra büntették.”⁷⁴⁸

45 MNL BKML IV. 1508. c. 1694. A kötet lapjai számozatlanok. A formula szövegét az 1695. évi és az 1696. évi adókönyvek végén is feljegyezték. E kötetek lapjai is számozatlanok.

46 ÉGETŐ Melinda, 1993. 106–107

47 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 80.

48 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 35., 41., 50., 76., 77., 130., 131., 150., 169., ill. uó, 2008. 80. és passim.

Nemcsak a háznál történő folyamatos kimérést büntette a tanács, hanem a nagyobb tételben történő adásvételt is ellenőrizte, illetve ennek jogát magának tartotta fenn. „Egy bolyári emberen vettünk 23 garast, aki hír nélkül bort vett. Palocz András is, hogy eladta borát hír nélkül, vettünk rajta tall. 5.”⁴⁹

b) A potior földesúr hatalmának érvényesülése

A hódoltság második szakaszában a nemesi vármegye és a magyar földesurak ismételen és eredményesen tettek kísérletet arra, hogy a visszaszoruló török közigazgatás és katonai hatalom helyére fokozatosan behatoljanak.⁵⁰ Amíg Wesselényi Ferenc nádor volt a város legnagyobb földesura, csak a kereskedelem terén segítette felvidéki jobbágyait érdekeiknek érvényesítésében. Halála után, a hetvenes években a Koháry familia kapta város summaadójának a felét, és lett így annak potior földesura. A család férfi tagjai évenként felváltva kapták meg a várostól a rájuk eső szolgáltatások felét. Közülük néhányan kezdettől fogva igyekeztek kihasználni a Kecskemét társadalmán belüli feszültségeket, és – ezekbe a jogszolgáltatás révén beavatkozva – bővíteni földesúri hatókörüket.⁵¹ Tekintettel arra, hogy a város gazdái közül sokan pályáztak mind szántóföldekre, mind szőlőre, az eredménytelen kérelmező sérelmével a földesúrhoz fordult. Az új potior földesúr ily módon lehetőséget kapott arra, hogy közvetlenül beavatkozzon a felmerülő vitákba, és ítélőbíróként növelje saját hasznát. „...esett értésemre, hogy sokan vadnak olyanok, kik vagy elejrik annak előtte Ketskemeth városában lakván, onnét elidegenedtek és városokra és falukra ki mentenek lakni, s az ketskeméthi határban mind ez ideig is jószágokat, mezei kerteket, szőlőket, szántóföldeket és réteket bírnak, azoktól az kiknek illene semmit sem adóznán. Országunk törvényi világosan tanítják, szökött jobbágynak semmije sincs, hanem mindennemű javai földesúrára szállanak ... adják tudtokra, ha mátul fogva egy hónap alatt visszamennek Kecskemétre lakni jobbágykodni, bírhatják jószágukat, alioquin...” ezen terminus elmúlván, az olyan jószágokra a bírák tegyék rá kezüket. Az eléjük vitt viták során néhány éven át részletkérdésekbe is beleszólt a földesúr: „Az kecskeméti új bíró, Bíró György fel gyüvén hozzám egynehányad magával, az minemű dolgokat az város nevével reprezentált és kívánt, ez a válasza [a földesúrnak]... 4. Az szőlők között való út felől immár ez előtt adtam parancsolatomat, mihez tarcsa magát a város, arra most is reflectálok magamat...” Koháry István az első néhány drasztikus intézkedése után fokozatosan figyelembe vette a mezőváros régi kiváltságait, és inkább csak a döntőbírói szerepkörhöz ragaszkodott: „az mely jókhoz annakutána hozzá juthatnak az ketskeméthi lakosok, kik az iránt előttem kedvet keresnek s mint sajátjokat bírhatják.”⁵²

49 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 51. A mezőváros tanácsa más területeken is érvényesítette előjogait a közösség érdekeire hivatkozva: „...régén bevett szokás szerint való statutuma az itt körül levő három városnak, szabadságában vagy az székbíráknak az közönséges jóra nézve, az itt lakos embertől, az mint megveszi, azon áron az marhát elvehesse, az közönséges jóra fordítsa...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 132.

50 SZAKÁLY Ferenc, 1981.

51 HORNYIK János, 1861. II. 151–166.

52 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 23–25.

Tekintettel arra, hogy a hódoltság alatti területeken is érvényben maradtak a magyar törvények, a kecskeméti tanács és az esküdtek maradéktalanul figyelembe vették ezeket, és nem tekinthettek el azoktól a rendelkezésektől, amelyek a földesurak jobbágyaik és mezővárosaik feletti hatalmát szabályozták. Elejét kívánván venni, hogy a tanácsi döntésekkel elégedetlenkedők panaszai a földesúr elé járuljanak, és annak így ismételt lehetőséget biztosítsanak a város közeletébe történő beavatkozásokra, a főbíró az átfogó intézkedésekkel, rendeletekkel felkereste a legnagyobb földesurat, és előre biztosította annak hozzájárulását. Ez történt 1681-ben, amikor a tanács és a jobb módú gazdák sokféle sérelmeinek orvoslásához a földesúr nevét és hatalmát adta: „...senki házat, boltot, szőlőt, kertet és egyéb épületeket a város rendelete kívül ne csinállyon, hanem mint annakelőtt az házak, boltok és egyéb épületek, ezután is azon helyen legyenek, hasonlóképpen ugyan büntetés alatt szőlőhegyet és földet másutt ne foglallyon.” Mivel ezt a rendeletet sem vette több gazda figyelembe, és a „becsületes város bírái s tanácsi boszúságára, prejudiciumára és közönséges kárára foglalják, házakat és egyéb épületeket csinálnak s tesznek. Hasonlóképpen az marhák pascuatiojára s legeltetésére rendelt régi Nyomást, mezőt és határokat szőlőnek és kerteknek fogták, árkozták és fölszántották, s az elfoglalt szőlőket és kertekkel kereskednek, tőzsérkednek, egyiket eladják, s még másikat foglalnak, sokan az elfoglalt földeket mások dézsmájára ellocállják, s némelyek pedig az foglalt szőlőjük mellé szántóföldeket is fognak, s fölárkolnak. Ismét némelyek régi szőlőjüktől közelebb voltának okáért szántóföldeket csináltak, s azok helyében az közönséges pascuatióra rendelt mezőből más szőlőhelyeket foglaltak a becsületes város közönséges javainak elszenvedhetetlen kárára, és az ilyen csalárdsággal való foglalással az marhák pascuatiojára való mezőt annyira elszorították,... hogy a város marháinak lehetetlen elélni, kiket a város lakosi mindennapi szükségekre az városban bent tartani, s közönséges csordára kihajtani szoktak...”.

A hosszú idézetben a városban kialakult – a már említett – több évtizedes gazdasági sérelmek és társadalmi ellentétek sorra feltűnnek. Tekintettel arra, hogy a törökellenes háborúk költségeinek fedezésére a központi hatalom csaknem évenként rendkívül nagy összegű különadóval sújtotta Kecskemétet is, a magisztrátus indokoltnak látta, hogy a végtelen elszegényedésnek és elkeseredésnek elejét vegye. Ennek érdekében a szegényebb gazdák követeléseit és a több évtizedre visszatekintő önkényes eljárásait figyelembe véve dolgoztak ki egy rendkívül előremutató intézkedést, mondhatnánk egy széles körű reformot, amely közvetlenül vagy közvetve a város csaknem teljes lakosságát érintette. Mivel azonban a legnagyobb jószágtartók érdekeit ez számottevően sértette, célszerű volt a panaszai és tiltakozásai elejét venni, és a státútum megerősítése érdekében a földesúri kézjegyet megszerezni. Ezért idekérték a földesúr inspektorát, Dul Mihályt, aki személyesen is részt vállalt a birtokreform helyszínének megtekintésében, és a rendelet megszövegezésében.

„Az mi a szőlőhegyek dolgát illeti, jóllehet a Szolnok fele a várostól járó út mellett jobb kéz felől is, az kit Szár homokának híttak, annakelőtte mind marha járó s szabados pascuatio volt, és azt a darabot némely privát emberek az város rendelete kívül árkozták s fogták fel szőlőnek. Mindazonáltal, minthogy szaporodik a város lakosa s népe, hogy szegénynek jusson szőlő az mint lehet, és ne panaszkodhassék, consential a város,

hogy azon szár homok nevezetű hely szőlőhegy legyen, de úgy, hogy azok között oszljon fel, kiknek másutt szőlőjek nincsen, egyenlő mértékkel kinek-kinek értéke szerint. Az pedig senkinek meg nem engedtetik, hogy a szőlők között valaki őszi vagy tavaszi vetést tégyen, hanem a szőlőhegy szőlőnek maradjon ... az olyan megszántott szőlőt a város vegye el, adja annak, kinek szőlője nincsen.”

A szövegezés módja aligha hagy kétséget afelől, hogy az intézkedéssorozat részben a tanács korábbi sérelmeit orvosolja, részben pedig a város lakosainak adózóképességét kívánja növelni. Egyben – elejét akarván venni mindennemű spekulációnak – megtiltják ezeknek a szőlőknek az azonnali adásvételét. Ha valaki megvált kapott szőlőjétől, helyette más területet nem kaphatott. Rendkívül józan és tapasztalt politikusi döntésnek mondható az, hogy a jószágtartók ellenállásának leszerelése érdekében is tettek figyelemre méltó gesztust a státútum összeállításakor: „Ezen Szár homokon kívül újonnan a város rendelkezésén kívül némely privát emberek által foglalt új szőlőhegyek pedig, anynyiban, amennyiben az város közönséges javának és az marhák pascuatiojának ellenére vadnak, tollálatnak és annihilálatnak, és kiknek kellessen megmaradni, s melyeknek el romlani a becsületes város rendelkezésében s dispositiojában maradnak, és ha itt is szőlőhegy rendeltetik, az szegénység között oszljon fel. Ezen perimentum iránt is az ki az város rendelkezésén kívül cselekszik, az feljebb megírt büntetést el nem kerülheti.”⁵³ Itt is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy olyan feszültségek feloldására történt próbálkozás, amelyek a város belső életét már évtizedek óta nyomasztották. Bár a földesúr nevében hirdették ki a rendeletet, csaknem bekezdésként kiemelték, biztosították a „becsületes város” teljes körű rendelkezési jogát. Tehát a földesúr semmilyen formában nem kívánta korlátozni a mezőváros korábban megszerzett autonómiáját. Arra is érdemes utalni, hogy a földesúr a státútum aláírásával – még a formaságot tekintve is – kizárólag az új szőlőültetvények helyének kijelölésébe avatkozott be, és semmilyen formában sem érintette az esküdtek és a városi tanács korábbi bírói, közigazgatási és rendészeti hatáskörét.

2. A szőlőtermesztés folyamata

a) Szőlőhegyek

A rendelkezésünkre álló kevés adat ellenére sem kétséges, hogy a legrégebbi szőlőhegyek a város nyugati és északi részén levő homokos területeken jöttek létre. Szabó Kálmán is felidézte Hornyik megállapítását: „Már a török hódoltság alatt ezen Öreg-hegyekben kifejlődött szőlő- és gyümölcsstermesztésünk volt.”⁵⁴ Ez az elnevezés viszont lényegesen későbbi, és túlságosan is átfogó. Valójában már akkor is és később is több önálló nevet viselő szőlőhegyet fogott össze. Az öreg és a fiatalabb szőlőhegyek megkülönböztetése, felsorolása teljességgel hiányzik a korabeli feljegyzésekből! Egyértelmű utalás valamely

53 A rendelet záradéka: „Datum in oppido Ketskemett die 6. Maji. A. D. 1691. Idem qui supra: Michael Dul [Kelt Kecskemét mezővárosban május 6. az Úrnak 1691. esztendejében. Ugyanő, aki fentebb: Dul Mihály].” MNL BKML IV. 1504. a. l. 48–52. A város tanácsi jegyzőkönyvébe történt egykorú bejegyzése alapján.

54 SZABÓ Kálmán, 1934. 10.

szőlőhegy nevére alig néhány esetben maradt fenn. Pedig feltétlenül léteztek ilyenek. Ezt jelzi a szerencsénkre ránk maradt néhány elnevezés, amelyek közül az egyik 1677-ből való: „Eözvegy Kovács Mihályné a fiával megh osztozván ... lévén egy darab szőlők az Banumban ... azon szőlőt is tavaszra kelve osszák két felé Pallagjával edgyütt.”⁵⁵ Szabó Kálmán ennek a határozatnak alapján állapította meg: „...tehát régi szőlőink egy részét 'Bánumnak' azaz 'Bánomnak' nevezték.”⁵⁶ Itt pontosítanunk kell a jeles kutatót. Ez a terület Banom, Unom-Banom formában már a mezei kerteknél is előfordult.⁵⁷ Tehát azt mondhatjuk, hogy ez nem kizárólag szőlőültetvényt jelölt, hanem minden bizonnyal egy olyan nagyobb terület, pusztá lehetett, amelynek a várostól távolabb eső részét mezei kerteknek, szántóknak osztottak ki a bérlők számára, a városhoz közelebbi területén pedig szőlőhegy épült. Az viszont aligha kétséges, hogy a szóban forgó szőlő a város északi felén lévő homokos területen alakult ki.

A következő évből egy újabb szőlőhegy nevére lelhetünk a kóbor katonák által okozott károk felsorolásában: „Kasza Bence, Tar Mihók mintegy tíz katonákkal a szőlők alatt szállván, estve, hogy elmentek, a szőlőt is az *Alsó hegyben* tékozlottak.”⁵⁸ Két évtizeddel későbbi feljegyzésekben, 1699-ben, még egy további név tűnik fel: „Csorba István úr vette meg Lipóczi János *Ugri* nevű szőlőhegyben levő szőlejét örök áron 50 tallérokban.”⁵⁹ Ezek pontos helyét sajnos nem ismerjük. Egyértelműen behatárolható viszont az a terület, amelyet 1691-ben jelölt ki a város szőlőhegynek, mindenekelőtt olyan emberek számára, akik még nem birtokoltak sehol szőlőt. Ez a terület, amelyet „a Szolnok fele a várastul járó utt mellett jobb kez felől is az kit Szár homokának hitak” a közelmúltig a városban élők kedvelt szőlőterülete volt. Minden bizonnyal ennek betelepítése után kezdték a korábbi szőlőket „Öreghegy”-nek nevezni. Mivel a 18. század elejétől már jóval több írott emlékünknél menekült meg, ezekben további nevek maradtak örökül.

Az egykori jegyzőkönyvek eltűnése miatt nincs módunk arra, hogy a szőlőbirtokok cseréjének gyakoriságát felmérjük. Ezek hiányában a szőlőhegyekben „épített” ültetvények terjedelmét, nagyságát sem tudjuk meghatározni. Miként a korábbi idézetek ezt mutatják, természetesen nemcsak a szőlőhegyek területe változott az évszázadok során, hanem az egyes ültetvények, birtokok mérete is. A 16–17. századból nem maradt ránk olyan adat vagy adatsor, amely alapján meg tudnánk akár hozzávetőlegesen is állapítani a város körül szőlővel beültetett terület kiterjedését. Rendelkezésünkre áll viszont egy – a vizsgált korszaktól nem távoli időben – 1715-ben készült olyan összeírás, amely rögzítette az egyes gazdák birtokában lévő szőlőterületet. Itt a mértékegység a kor szokásainak megfelelően a *kapás* volt.⁶⁰ Ezen a lajstromon laponként elvégezték az összeítést. Ezek alapján a város határában nyilvántartásba vett terület 1846 kapás nagyságú volt. A jobb tájékozódás végett jelezzük, hogy Szegeden ugyancsak 1715-ben 804,5, 1720-ban pedig 677,5 kapás szőlőt vettek nyilvántartásba, és ez 222 háztartásfő tulajdonát képezte. Hódmezővásárhelyen 1715-ben 169,5 kapás szőlőről készült kimutatás,

55 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 116.

56 SZABÓ Kálmán, 1934. 16. Sajnos ő sem tudta pontosabban behatárolni ennek a helyét. – Célszerű felhívni a figyelmet arra, hogy az Unombánom hegyközség nem kizárólag helyi elnevezés, hisz Somogyban, Örtilos falu területén is fellelhető. ÉGETŐ Melinda (szerk.), 2001. 35., 48. és 64.

57 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2006. 22–24. és 87–91.

58 MNL BKML IV. 1504. m. 1678. 217. Tehát később nemcsak öreg és újabb szőlőhegyet tartottak nyilván, hanem Alsó- és Felsőhegy elnevezés is létezett a köztudatban.

59 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 189.

60 MNL BKML IV. 1504. m. Adóösszeírások 1715.

amely 83 háztartásfő tulajdonában volt.⁶¹ Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy egy kapás 200–250 négyszögölnek felelt meg, a város gazdái ebben az évben 230–290 hold területet fogtak szőlőtermesztésre, ami nyilvánvalóan nettó területet jelentett.⁶² Tehát nem számították be a csaknem szükségszerűen vele járó veteményeskerteket, vagy a kipusztult szőlők területét. Ezekkel együtt akár a terület kétszeresére is gondolhatunk. Aligha kétséges, hogy két-három évtizeddel korábban valamelyest eltért ettől a bortermelést szolgáló ültetvények mértéke, de az sem valószínű, hogy egy évtized alatt különösebb mértékben megnőtt volna ennek terjedelme. A szabadságharc keserves éveiben, és főként annak végén a város többszöri kiürítése, a rációk kegyetlen dűlása és a pestis pusztítása miatt minden bizonnyal inkább az elhanyagolt szőlők területe bővült. Ez a megbízható adat viszont tájékozási pontnak feltétlenül megfelel. Mivel az ún. történelmi borvidékekről ebből az időszakból hasonló adat nem áll rendelkezésünkre, nehéz, sőt, lehetetlen az egyes tájegységek között e téren bármiféle összehasonlítást tennünk. Nem érzékelhetjük, hogy ezek mérete azokhoz képest elenyésző, vagy némelyiknél jóval nagyobb volt-e. Valószínűleg nem alaptalan az a feltételezés, hogy kevés hegyközség mérete haladta meg érdemben ezt.

b) Adatok a szőlőművelés korai időszakából

Ha csak a 18. század elejéről van is elfogadható támpontunk a kecskeméti szőlők méretéről, azt egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy itt már korábban is valóban tömeges szőlőtermesztés és bortermelés folyt. Azonban nemcsak a terület bővült fokozatosan évszázadról évszázadra, hanem a hozzá kapcsolódó szőlőművelés és borkészítés ismeretanyaga, kultúrája is folyamatosan gyarapodott.

Miként utaltunk már rá, Szabó Kálmán rendkívül fontos munkájában részletesebben csak a 18. századi állapotokról szól, és igazán sokoldalúan csak a 19. század szőlőművelését mutatja be. Bár a 17. századból csak néhány elszórt adatot lehet összegereblyézni arról, miként végezték a szőlőművelést, mégis célszerű az így kapott néhány adat felhasználásával mindezt felidézni.

Bár a szőlőtermesztés rendkívül intenzív munkát jelentett akkor is, azt egyértelműen állíthatjuk, hogy ekkor még teljességgel hiányzott ezen a vidéken is a tanyarendszer, amely a 20. század első felében már annyira jellemző volt a Homokhátságon. Azonban elszórtan tanyák minden bizonnyal már léteztek. Ezt erősíti meg az a tény, hogy a tanács és vele egyetértően Koháry István földesúr hosszú időn át tiltotta, hogy a gazdák a városból kiköltözzenek: „Parancsolom negyven tallér bírság alatt senki az városul az kertekre ne mennyen házakat csinálni és lakni...”⁶³ Bár a tilalmat a következő évtizedekben többször megismételték, a mégoly szigorú tilalmak azonban a célszerűséggel, a hasznossággal és az érdekekkel nem tudtak igazán versenyre kelni. Az 1708-ban tett

61 RÁKOS István, 1984. 250. KRUSZLICZ István, 1984. 390.

62 Már korábban is utaltunk arra, hogy Szabó Kálmán és Égető Melinda egyaránt 200 négyszögölben, illetve 100 útban határozta meg egy kapás szőlő méretét. SZABÓ Kálmán, 1934. 31. és ÉGETŐ Melinda, 1993. 121–123. – Azt joggal tételezhetjük fel, hogy a homokos talajon egy nap alatt nagyobb területet tudtak megmunkálni, mint a jóval kötöttebb, esetleg köves talajú hegyvidékeken.

63 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 23–24.

újabb intézkedést azért érdemes idézni, mivel egyértelművé teszi a tilalmak okát: „akik tovább is álnokul magukat és jószágukat a szőlőkben lappangtatják és a közönséges szükségre, (szóval a köz részére) tövishordástól...” és más szolgáltatás alól magukat kivonják, katonai erővel kényszerítik a városba visszajönni. Azt viszont nem tiltotta a tanács, hogy a mezőgazdasági munkák idején azok a szegényebb gazdák, akiknek nem volt igavonó jószáguk, és fuvarozásra nem voltak kötelezve, kint lakjanak. „Szőleinkben a szerszámok tartására, vagy tavasztól ősziig való lakásra már századokkal ezelőtt voltak kunyhók.”⁶⁴ Miként korábban idéztük, valójában ilyen kunyhó, illetve az alatta levő pince adásvételére már 1598-ból van adatunk. Tóth János 1698-ban készített végrendeletében pedig ezt olvashatjuk: „szőlőből hagyom a házzal való nagyobb pásztát [feleségemnek].” Itt tehát már nem is kunyhóról, hanem egy komolyabb építményről testált a gazda.⁶⁵ Egy újabb adat egy 1701-ben lejegyzett tanúvallomásból való: „...a fatens Kis Mihály nevű legénnyel a kunyhó előtt a szőlő hátyján ülven, látta, hogy Thothth János a kunyhóba ment, és a kapás is kenyér szegni bément volt az kunyhóba...”⁶⁶ Mivel a kunyhó a szőlőingatlan szerves része volt, a végrendeletekben gyakran viszonyítási pontként említik, ha valamely pásztát kívánják vele, helyével megjelölni, miként korábban is láttuk. Ezt igazolja egy későbbi évtizedekből fellelhető újabb adat: „Az szőlőből pedig Örsébet lányomnak az kunyhón innen lévő két pásztát [hagyom].”⁶⁷ Érthetően a munkálatok során valamilyen kunyhókra régtől fogva szükség volt, mivel ezekben tartották a gazdák különféle szerszámaikat, több napon át tartó munkák alkalmával pedig a szükséges élelmüket, ruházatukat. Az időjárással szemben is védelmet nyújtottak ezek a sokszor csak hevenyészettnek tűnő, de legtöbbször nagyon célszerűen kialakított létesítmények.

A szőlőhegyeken a munka a 17. században is kora tavasszal elkezdődött. A fagyveszély miatt ősszel ekkor is befedték földdel a tőkéket. A *nyitás* kifejezés a 17. századi iratokban nem tűnik ugyan fel, de az egyik korábbi idézet kétségtelenné teszi, hogy a kapálás fogalomköre erre is kiterjedt: hisz ennek folytán alakult ki a két sor közötti kiemelkedő talajrész, a szőlő *hátja*. Tekintettel arra, hogy az egyik legnehezebb és egyik legfontosabb tavaszi munka volt, aligha kétséges, hogy a kapálásra vonatkozó utalások, munkabérek erre a munkafázisra is érvényesek.

A szőlővel kapcsolatos tavaszi munkák már a 16. században szakszerű *metszéssel* folytatódtak. Erre korábban már két adatot is idéztünk. Az a tény, hogy mindkét esetben a napszámberre, illetve a napszámosok ellátására történik utalás, kétségtelenné teszi, hogy a mezővárosban a gazdák jelentős számban birtokoltak olyan méretű szőlőket, amelyeket maguk vagy felnőtt családtagjaik segítségével nem tudtak megművelni, hanem több irányú elfoglaltságuk miatt idegen, de komoly szakmai ismeretekkel rendelkező munkaerőt kellett igénybe venniük. Nem tudjuk pontosan, hogy a Kalmár Mártontól a prédikátor számára 1600 táján megvásárolt szőlő mekkora területű lehetett. Az a tény, hogy hét ember egy-egy napi munkája volt szükséges metszésének elvégzésé-

64 SZABÓ Kálmán, 1934. 19.

65 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 44.

66 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46., ill. 194.

67 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 94.

sére, már sejtetni engedi, hogy legalább hét kapás szőlőnek megfelelő terület lehetett az.⁶⁸ Tehát a valósághoz közel állunk, ha feltételezzük, hogy 600–800 utat foglalhatott magába. A metszést a 19. század elejéig kacorral végezték.⁶⁹ Ezekből a feljegyzésekből nem tűnik ugyan ki, de valószínűleg az esetek nagy részében az ún. kopasz fejmetszést végezheték a város körüli szőlők jelentős részében, mivel a kadarka ezen a vidéken már ismert volt.⁷⁰

Nem árt ismételten hangsúlyoznunk, hogy az erre az évszázadra vonatkozó írott emlékeink szinte kizárólag a hivatali élet során keletkeztek. A paraszti életet, a különféle mezőgazdasági munkákat megörökítő egykorú leírásunk nincs. Csekély számú adatunk a különféle magánalkuk, szerződések során felmerült vitáknak, ellentéteknek a közhatalom bevonásával történt megoldása során rögzült. A gazdák és a napszámosok közötti béralkukat a tanács igyekezett a hagyományoknak és a tényleges igényeknek megfelelő keretek között tartani. A háborús állapotok viszont naponként teremtették meg a rendkívüli veszélyeket, a szokatlan állapotokat, a mezőgazdasági munkákon belül időnként jelentkező munkaerőhiányt. Az elmondottak miatt csak 1713-ból ismerünk egy rendeletet, amely a szőlőkapások bérét szabályozta. Ez 6 polturában szabta meg a napszámért.⁷¹ A szőlőmunkások érthetően bérüknek növelésére kívánták kihasználni a kínálókozó lehetőséget, a gazdák viszont a termés veszélyeztetése nélkül nem halogathatták a munkák időben történő elvégzését, és ezért nem ritkán engedni kényszerültek a munkálatok igényes és gyors elvégzése érdekében. Ha áthágták a tanács által megszabott limitet, a büntetés mindkét felet elérhette. „Korbata István kapása a gazdáját elhagyta, fizetett silling 1.” „Miklós Kovács kapása panaspénzt fizetett silling 1.” „Szűcs Jánosné kapása elhagyván asszonyát fizetett silling 3.” A gazdák büntetésére is van több példa. „Dékány Jánosné, hogy a város rendelete ellen az munkásoknak többet fizetett, azért büntettetett silling 5. Dékány István azon dologért adott silling 5. Keresztes János, hogy az város rendelkezésén kívül az munkásoknak többet fizetett, büntettetett silling 3. Kamarás János többet fizetett az munkásoknak...” büntetése hasonló lett.⁷² Az 1695. június 10-én meghozott bírói döntések egyértelművé teszik, hogy ezúttal a nyári szőlőkapálásokról van szó.

A kapáláshoz használt szerszámok formájára nincs semmi adatunk. Ezekre csak a későbbi évszázadokból fennmaradt eszközök és rajzok alapján alkothatunk képet, tudván, hogy anyaguk és formájuk csak hosszú idő után, sok-sok tapasztalat eredményeként módosult, formálódott. Azt egyik feljegyzésből tudjuk, hogy kapanyélnek somfát használtak: „Somfát, kit kapanyélnek vitettünk vala Budára, visszaváltván, adtunk érte 20 garast.”⁷³

68 Nehéz arányokat felállítani a szőlő metszésének és kapálásának időigényessége között. Mindkét munkát erősen befolyásolja az ültetvény tényleges állapota, elhanyagoltsága, illetve ápoltsága. Az egyszerűség kedvéért itt azonosnak tételezzük fel.

69 SZABÓ Kálmán, 1934. 34–35.

70 Az alföldi borkészítés és a szőlőművelés alakulásában ez a Balkánról származó szőlőfajta hosszú időn át szinte meghatározó szerepet játszott, viszonylag erős vesszői lehetővé tették a karózás mellőzését. ÉGETŐ Melinda, 1993. 96.

71 SZABÓ Kálmán, 1934. 37. A poltura lengyel eredetű váltópénz. A 17–18. században nálunk is folyamatosan érték ezt az érmét. Értéke másfél krajcár. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 90–93.

72 MNL BKML IV. 1510. a. 1695. 50–59. A silling 1685-ben tűnt fel egy rövid időre ezen a vidéken. Kb. egy évtizedig volt forgalomban. Értéke – amikor ki lehet számítani – 105 dénár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 95–96. Tehát egy silling egy kapás kb. egyheti bérét képezte.

73 MNL BKML IV. 1510. i. 1685. 15–22.

A kapálás mellett a szőlőben végzett nyári munkák között az egyik legfontosabb a *kötözés* volt. A kadarkaszőlőnek elég erős volt a vesszője ahhoz, hogy összekötve a termést meg tudja tartani. Az viszont kétségtelen, hogy ezen a vidéken többfajta szőlő termesztése folyt, és a szőlők karózása sem lehetett ritka, bár erre viszonylag kevés adatunk van: „Sáfár Péter szőlőkarót vágott az Talfájából, [büntetésül] fizetett garas 5.” Ennek a munkafajtának az ideje egybeesett több más fontos mezőgazdasági munkával, így a munkaerő iránti fokozott kereslet érthetővé teszi, hogy a tanács rendszeresen szabályozta az ezzel kapcsolatos napszámbekeket. A kötözők bére 1695-ben 4 poltura volt, miként 1713-ban is.⁷⁴

A szőlők fajtáiról, a borok jellegéről ebből a századból még nincs adatunk. Ezzel az állítással szemben csupán egyetlen kivételt említhetünk. „Szent György napkor Takács István, Kőrös János [csaplárok] árultak ki négy [hordó] veres kőrösi bort.”⁷⁵

A szőlő megművelésének távolról sem a legegyszerűbb és legkönnyebb, de feltétlenül a legkedveltebb része a *szüret* volt, főként, ha gazdag termés ígérkezett. Miként már erre utaltunk, ennek idejét évszázadokon át a magisztrátus állapította meg. Ezt elsődlegesen a vagyonbiztonság tette kötelezővé. Érthetően az időjárástól függően a szüret ideje évenként változott. Az első említés erről 1697-ből maradt ránk, amikor Szent Mihály napján kezdték a szedést. Néhány évvel később, 1701-ben, október 3-án kezdték a szüretet. Szabó Kálmán készített egy igen figyelemreméltó táblázatot, amely az 1698 és az 1830 közötti közel másfél évszázadot fogja át. Ebből az időszakból 59 esetet talált, amikor a tanács meghatározta a szüret idejét. Ez arról tanúskodik, hogy igen nagy időközök között változott a szőlőérés, tehát a szüretelés ideje. A legkorábbi időpontot, szeptember 17-ét 1728-ban határozták meg. A legkésőbbre pedig 1813-ban tették: október 18-tól szedhették a szőlőt.⁷⁶ Nagyon valószínű, hogy a szélsőséges klímát eredményező 17. századon belül is hasonló ingadozások lehettek a szőlő érésében, az időjárástól függően.

A szőlőszedők bérére 1703-ból maradt feljegyzés, de aligha kétséges, hogy a korábbi évtizedekben is hasonló lehetett. „A szőlőszedőknek adjanak 3 polturát, vagy ha pénzt nem vészen, 10 fő szőlőt, az csöbör hordónak pedig 8 polturát.”⁷⁷ Tekintettel arra, hogy a hódoltság alatt és az azt követő negyedszázadon belül a közbiztonság újabb és újabb évtizedeken át csaknem katasztrofális volt, a leszedett szőlőt a gazda városban lévő házához szállították, és ott dolgozták föl. Erre intette a szőlősgazdákat a tanács is: „mindenki szőlejét megszedvén, bé hordja, ki ki a nagyobb károk következtében gonoszok eltávoztatására, itt benn szüreteljen.”⁷⁸

Bár a szőlő préselését, a *sutulást* Szabó Kálmán részletesen ismerteti, de nem tett utalást arra, mettől kezdve használtak igényesebb préseket Kecskeméten a szőlősgazdák. Sajnos a 17. századból erre semmiféle utalás nem található, de 1709-ből két adat

74 SZABÓ Kálmán, 1934. 37.

75 MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 32. Bár itt is kőrösi termékről van szó, valószínűsíthetjük, hogy Kecskeméten is termeltek vörösbort.

76 SZABÓ Kálmán, 1983. 44–49.

77 A csöbörhordó a későbbi puttonyosnak felelt meg. Egyékként a szüreteléshez használt puttony már a hódoltság idején ismert volt. 1685-ben az egyik körlevélben üzenté egy török tisztviselő: „... a hatalmas vezér számára Kecskemét 2 putton szép szőlőt, Kőrös 2 putton szőlőt ... mindgyárast beküldgyetek.” HORNYIK János, 1861. II. 440.

78 SZABÓ Kálmán, 1934. 40.

is igazolja, hogy ekkor már széles körben használtak szőlőpréseket, sutukat, és joggal feltételezhetjük, hogy nem a szabadságharc kíméletlen időszakában honosodott meg és terjedt el ez a fontos és elég drága gépezet. Antal János testamentumában kertjét, szőlőjét, házát és sutuját hagyta unokáira.⁷⁹ A felsorolt értékek rövid sora azt jelzi, hogy a város szegényebb gazdái közé tartozott, hisz sem mezei kertről, sem jószágokról nem testált. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a nálánál sokkal jobb módú gazdák tucatjai birtokoltak, használtak sutukat már sokkal korábbi évtizedekben is. Ugyanebben az évben vallotta egy tanú az egyik örökségi perben: „egy sutú is maradt Nedobra Ferke kezénél.”⁸⁰

A must és a bor kezelésére vonatkozó adatok érthetően nem kerültek be a hatóság szabályozó munkáját rögzítő statútumokba. De ennek ellenére az ezek tárolására szolgáló hordókra 1662-től igen sok adatot találunk. A fa, karikafa és a hordó lényegében azonos értelemben fordul elő, bár formájuk, méretük és elkészítésük módja különbözött. Az ehhez szükséges faanyagot távoli vidékről szállították a helyi bognármestereknek. A szabadságharc alatt jegyezték fel: „Abroncsnak való fáért a város közönséges szükségletére több ökrös szekereket küldenek a Mátra felé, melyeket visszafelé jövet némely kuruc tisztek elpredáltak [két esztendővel ezelőtt].”⁸¹ Bár hordókat többször vásároltak távolabbi helyekről is, helyben is készítettek tárolóedényeket.

A korabeli borkultúra bemutatása során a hordók tisztán tartásának módjára és a bor tényleges kezelésének gyakorlatára sem Szabó Kálmán, sem pedig Égettő Melinda nem tér ki. Valójában Kecskemétről a 17. századból erre vonatkozó érdemi adatunk nincs. Csak egyetlen esetből következtethetünk arra, hogy a hordókat a vízzel való tisztításon kívül fertőtlenítették is. Néhány esetben a hordók rossz kezelése miatt az áru komolyan károsodhatott. „1688. május 3. Ánslogos bort vévén, vesztettünk rajta flo. 50. Csak a németek számára prédára ment.”⁸² Aligha kétséges, hogy a jelentős mennyiségű bort, esetleg a hordót valamilyen módon túlkénezték. Arra viszont több adatunk is van, hogy néhány esetben nem elég körültekintően jártak el a gazdák, sőt a város csaplárai sem, és végül a „büdös bort” „égett bor” készítésére használták fel.⁸³

Valószínűleg inkább a vagyonsbiztonságot, mint a bor minőségének védelmét szolgálta a hordók lepecsételése. A főbírói számadáskönyvben 1696 nyarán jegyezték be: „Borok pecsételésére egy rúd spanyol viaszkot vöttem gr. 2, den. 8.”⁸⁴ Viasz vásárlására korábban és később is több alkalommal történt utalás. Ezt viszont levelek pecsételésére is felhasználhatták.

A hordók *méretét* és a bormérés során használt *mértékeket* később ismertetjük. A kiforrt bort Kecskeméten az esetek többségében kamrákban *tárolták*, ahol télen a fagy, nyáron a meleg károsította az értékes árut. Természetesen a pince sem volt ismeretlen

79 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 54–55.

80 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 207. Az említett személy csekélyke értékekkel rendelkezett. – A végrendeletek között 1727-ben találkozunk ismét sutu említésével. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 77.

81 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 206. Szabó Kálmán kijegyzése az 1707. évi tanácsi jegyzőkönyv 713. oldaláról.

82 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–41.

83 „Az kőrösi бүdös borokat megégettettvén [lepárolván] és kiárluttatván, adott az vásárbíró uram kezemhez f. 20, d. 20.” MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 13.

84 MNL BKML IV. 1510. i. 1696. 21–36.

ezen a vidéken. A hódoltság kori állapotokat jellemezve Égető Melinda kiemelte, hogy Balla krónikájában megemlíti a nagykőrösi eklézsia pincéjét, majd hozzáteszi, hogy a nagykőrösi számadáskönyvekből tudjuk, hogy nem nagy számban, de a 17. században már voltak pincék a városban, a legmódosabb családoknál. Kecskemétre ezzel kapcsolatosan Hornyik János monográfiájára hivatkozva utal az 1678. évi statútum egyik részletére, mely megtiltja, hogy vásárnap istentisztelet előtt a város pincéjében szeszes italt mérjenek. Joggal állapítja meg, hogy ezek a létesítmények gyakran borivó helyek voltak, s nehéz megállapítani, mikor használták kizárólag bortároló helyiségnek.⁸⁵ Mindenképpen feltűnő, hogy Szabó Kálmán, aki a szőlőtermesztés és a borkészítés minden fontosabb részével alaposan foglalkozott, nem tett említést a kecskeméti pincékről.

Valójában a népes mezővárosban ennél az egy italmérő helynél jóval több alkalommal találunk *borospincére* utalást. Miként korábban már említettük, egy 1598-ból való feljegyzés egy „szöllőbéli pince felől” történő adásvételt rögzít.⁸⁶ Az 1662. évi adólajstrom szerint a jómódú gazdának számító Szücs István adójába számították be a pincebért, amivel a város neki tartozott, és a dúsgazdag Nagy János adójába is 4 forint pincebért tudtak be. Ez azt jelzi, hogy esetenként a tanács a dézsmabort, vagy a nagyobb tételben vásárolt árut saját pincéiben már nem tudta tárolni, és a gazdák létesítményeit rendszeresen igénybe vette. 1664-ben ismét Nagy János, továbbá Csordás György, 1665-ben pedig újból Szabó István, Bán János és Szabó András adójába számították be pincéjük használatának a bérét.⁸⁷ A kigyűjtés és a felsorolás érthetően nem teljes, csak illusztráció. Az alkalmoszerű kijegyzés is érzékelteti, hogy tucatszámra lehettek ekkor már a városban olyan jól kiépített pincék a gazdák birtokában, amelyekben komolyabb mennyiségű bor tárolására nyílt lehetőség. A későbbi évtizedekből is csak néhány példát idézünk. A város felvásárolt borainak tárolása végett 1682-ben készült főbírói bejegyzés: „Pince és házbéreket boroktúl fizettünk f. 14.”⁸⁸ A bérlet összegéből kiindulva igen jelentős méretű pincéről lehetett szó. A következő évből is van adatunk: „Ezen megírt bórnek, Császárné pincéjében valónak ... az ára ... tall. 343, gar. 3, den. 20.”⁸⁹ A pincét ez alkalommal ugyan nem bor, hanem állatbőrök tárolására bérelte a város, de nyilvánvalóan egy igen kiterjedt építmény lehetett, amit más esetekben minden bizonynyal eredeti céljának megfelelően is hasznosítottak. A város gabonavermeinek 1685-ben történő számbavételekor két helyen is említenek pincét. „Zakri háza előtt, a kis ajtóhoz közel, az pince felől, egy verem búza.” Ugyanebből a felsorolásból megtudjuk, hogy a városháza épülete alatt is volt pince: „A felső kapu mellett, mindjárt a pince felől, egy verem búza.”⁹⁰ Ezt nyilvánvalóan évtizedekkel korábban készítették, és minden bizonynyal folyamatosan használták is. Valószínűleg erre a pincére utal a következő feljegyzés: „Anno 1690. Szabó Bálint uram főbíróságában az dézsmaborok mennyi számú hordókkal töltenek, midőn egészen megtölttenek az pincében az forradás után.”⁹¹

85 ÉGETŐ Melinda, 1993. 165.

86 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50.

87 MNL BKML IV. 1508. c. 1662., 1664. és 1665. passim. – A náluk jóval gazdagabb, száznál is több gazda szinte biztosan készítettett a maga számára pincét.

88 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 39–46.

89 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 3–6.

90 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 66.

91 MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 51–54.

A református egyház valószínűleg kőtemploma építése során készítette pincéjét, amit aztán hosszú időn át a városnak adott bérbe. Az 1697-ből származó elszámolás szerint: „Reformata ecclesiának pincebért és boltbért 47 hordóktól fizettünk tall. 17, gar. 4, den. 16.”⁹² A hordók számának pontos meghatározása és a fizetett jelentős bérleti díj egyértelművé teszi, hogy egy igen komoly befogadóképességű és minden bizonnyal jól megépített bortároló hely lehetett, amit a következő évszázadban is több alkalommal említenek a bérleti díjak kifizetése során a városi elszámolások. Az 1699-ből származó következő feljegyzés, bár pincét említ, valószínűleg kocsmáépület, vagy részben az is lehetett: „Innya való fazekat vettem az homoki pincére gar. 5, den. 20.”⁹³

A pincék méretére vonatkozóan érdemes még egy esetet felidézni. Egy 1704-ben felvett tanúvallomás szerint: „Szentkirályi János, 43 éves ... vallja: mikép Kecskeméti István volt hadnagya katonáival e tanút körül vévén, kínozni akarta s lovai hollétét vele megvallatta, azután a pinczében elrejtett lovait onnan kivonta...”⁹⁴ A következő évtizedekben a testáló vagyonosabb gazdák is megemlékeznek szüleik, házuk és egyéb ingatlanuk mellett pincéjükéről is, melyeket nyilvánvalóan jóval haláluk előtt készítettek, esetleg már szüleiktől örökölték.⁹⁵ E néhány példa alapján is nyilvánvaló, hogy már a 16–17. században Kecskeméten nemcsak jelentős számban voltak bor tárolására kiválóan alkalmas pincék, hanem az is egyértelmű, hogy az esetek többségében a kor színvonalának megfelelő helyen és módon kezelték, illetve tárolták az értékes árut.

c) A szőlőtermesztés helye a hódoltsági mezőváros gazdálkodásában

Tekintettel forrásaink többször említett hézagos voltára, a szőlőművelés múltjának feltárása során újabb és újabb nehézségekbe ütközünk. Talán még a korábbiaknál is nehezebb helyzetbe kerülünk, ha azok számát kívánjuk meghatározni, akik kisebb vagy nagyobb területű ültetvényt birtokoltak, ilyen vagy olyan mértékben részt vettek a szőlőtermesztésben. Ugyanis nem áll rendelkezésünkre egyetlen teljesnek mondható adólajstrom vagy felsorolás sem, amely a rájuk vonatkozó adatokat rögzítené. A megmaradt nyilvántartások és számadások viszont lehetővé teszik, hogy adataik alapján összeállítsunk olyan névsort, amely révén legalább hozzávetőlegesen meg tudjuk állapítani a szőlőbirtokosok számát. Több év anyagának összegyűjtésével pedig még a szőlőbirtokosok, a bortermelők névanyagát is elfogadható pontossággal rekonstruálhatjuk. Ehhez forrásaink a városi kocsmá borforgalmának számadásai és az adólajstromok lehetnek. A kimérésre szánt bort ugyanis elsődlegesen a helyi termelőktől szerezték be. Ennek egyik módja a dézsmabor szedése, a másik az adófizetési lehetőség, a harmadik pedig a gazdától történő vásárlás volt.

92 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 34–35. – Az eklézsiának fizetett bér összege és a hordók száma alapján a korábbi adatokból is következtethetünk a pincék méretére.

93 MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 43–45.

94 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 203.

95 Pl. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 76.

1. táblázat Bortermelők az 1662–1667-es nyilvántartásokban⁹⁶

Név	#	1662	1663	1664	1665	1666	1667
Andok Jakab	d			*			
Antal Lukács						+	
Antal Mihály	e				+		
Balassa György	c						*
Bán (György) Péter	c						*
Baranyai Gergely						+	
Baranyai Péter						+	
Barkó Benedek		+					
Bartai Péter	e				+		
Beke János	e			*			*
Bene János					*+		
Benedek Kovács	d		*				
Beneszi András	e				+		
Borbély György	e		+				
Borbola Mihály	d						*
Boda Gergely			+				
Botos Péter	c		+				
Bölcskei János	d	*+	*+				
Bozóki Márton	e			*+			
Böröczki János	d			*	*		*
Burdohán János	e			+			*
Czirkátor Dömötör					+		
Czirkos Mihály	d			+			
Csaba Mihály	f	*			+	+	
Csáki Miklós	e	*					
Császár István	f	*			+		
Császár János		+					
Császár Mátyás		*					
Csete Gergely	f	*					
Csizmadia Gergely	d				*+		
Csizmadia György	d			*+	+		*
Csomor György	d		*+	*+			
Csordás Mihályné	e			*			
Csuka Miklós	e	*					
Csuka Péter	f						
Dallos István	d		+	+	+		
Deák Balázs		*					
Deák Mihály	c				*+		
Deák Pál	f		+	+		++	
Domokos Tamás	c	*+			*+	+	*
Dora János	f	*+		*			
Faragó János	e			*			
Farkas András					+	+	

96 A kigyűjtés az MNL BKML IV. 1508. c. 1662–1667. évi kötetek bejegyzései alapján készült. A *-gal jelölt gazdák borral fizették adójukat részben vagy egészben. A +-tel jelölt gazdák a jelzett évben bort adtak el a város kocsmájába. A #-al jelzett oszlopban az egyes gazdák vagyoni-társadalmi helyzetét jelöltük. A c = törpegazda, a d = kisbirtokos, az e = középbirtokos, az f = gazdag, r = rideg. Az egyes gazdák vagyon szerinti megoszlása a kötet *A városi nyilvántartások statisztikai feldolgozása* c. tanulmánya alapján készült.

Név	#	1662	1663	1664	1665	1666	1667
Farkas Balázs	d	*+					
Farkas János						+	
Farkas Lőrinc						+	
Fekete (Mihály) János	c			+	*+		*
Fekete Tamásné				*			*
Főző János		+					*
Fülöp Tamás	c						*
Gál Imre	c	*					
Garaczi István	e	*+	+	*+			
Gerdei Gergely	c						*
Godán Dömötör	e	*+	*				
Hagyó János	f				*+		*
Hegedűs János	f		*	+	+		
Herczeg Miklós	e						
Herczeg Mihály						+	
Hidvégi Mihályné	d						*
Hidvégi András	e			+	*		
Horváth András	e		+	*			
Horvát Gergely	c		*				
Horvát Mátyás	e		*		*		
Horvát Pál	c		*				
István Kovács	e			*+			
Járfás János						+	
Jobbágy Balázs	c				*+		
Jobbágy Péter				+	+		
Kadar István							*
Kakulya István	e		*				
Kalocsa János	f			+	+		
Kalocsai Lőrinc	d	*					
Kamarás Ambrus	f	*				+	
Kardos András	c			*+			
Kasza György	d	*+					*
Kasza János			+	+	*		
Katona János	c	*+	*		*+		
Kemény András	e	*					
Kenéz István	e	*					
Kerek András	e						*
Kerekes András	e		*+	*+			*
Kerekes Ferenc							*
Kerekes István	f	*					
Király István	e		+		*+	+	
Kis István	e		+	+	+		*
Kis János	d	*					
Kis Márton					*		
Kis Tamás	c			*			

Név	#	1662	1663	1664	1665	1666	1667
Komlói Mihály	d			*+			
Komlósi Ambrus	d		*+				
Korom Lőrinc					*+		
Korsós András	e			*			*
Kovács András	d			*	*+		
Kovács Gergely	c						*
Kovács János	e			*+			
Kovács Mihály	c			*	*		*
Kovács Miklós	f	*		+		++	
Kovács Pétör	e		*+	*			
Kovács Péter	c	+		*			
Kozma János	c			*+			
Könyves Máttyás	e						*
Kőrös Ferenc	e	*					
Kőrös János						+	
Kulcsár Péter		+		+	+		
Kun István	e		*+	*			*
Küszögi János	c						*
Laczi Máttyás	c						*
Lakatos Gergely	c				+		
Laskai Pál	d	+					
Markó Ferenc	e			*	+		
Márkus István	c	*					
Méhes Gergely	d	+			+	+	
Mester András					+		
Molnár György	f	*		+			
Molnár András	d		*+	*	*		
Molnár János	d			*			*
Molnár Mihály	e				*+	+	
Möncsör Mihály	d			*	*		
Nagy Ferenc						+	
Nagy Imre	d		+				
Nagy István	c						*
Nagy János	e	*	+	*	+		
Nagy János	f	*	*	+			
Nagy Péter	f	*	+	+	+		
Nagy Péter	f	*				+	
Nagy Pétör	d	*		*	*		
Német János	f						*
Ország Gergely				+			
Pál Márton	f		*				
Patay András	f	*	*+		+	++	
Péter Kovács	d	*		+			
Sándor Gergely	e		*				
Sárközi István	f						*
Sárközi Pál	f				*	+	
Sallósi István	d		*	*+	*		*
Simon Mózes	d				*		
Sóti Miklós	d			*			
Sutus Mihály	c			*			
Sutus Imre							*

Név	#	1662	1663	1664	1665	1666	1667
Szabó Balázs	c				*		
Szabó Benedek	f	*					
Szabó György	d				*+		
Szabó István, Győrei						+	
Szabó János						+	
Szabó Keresztes	e			*	*	+	
Szabó Mátyás	d		+				
Szabó Mihály	d		*+	+	+		
Szentkirályi Pál	f	*		+			*
Szapponos István	c			*			
Szjjártó Mihály	e			+	+	+	
Szívós Mihály	e				+		
Szívós Pálné	e			+	*+		
Szűcs István	e	*			+		
Szűcs István	d						*
Szűcs János	c	*					
Szűcs Márton	d						*
Szűcs Miklós	c				*		
Takács István	c			+			
Takács János	d						*
Tegzes Péter	c				*		
Tok Dömötör	f			+			*
Tóth Márton	d		+				
Tóth István	f			*	*		
Tót János	c	*					
Tóth Mátyás	c				+		
Tóth Mihály	d		*				*
Tóth Péter	d	+					
Török Mihály	c			+			
Varga János	c						*
Varga Miklós	d		+		+	+	
Vincze György	d	*					
Virágos Máté				+			
Vörös Gergely	f	*+	+	+	+		
Zana István	e						*
Pathay legénye Péter	r	+	+				
Péter legény	r	+					

Egyetlen adatsor – bármilyen hosszadalmas munkát igényel – érthetően kevésbé meggyőző. Ezért célszerű volt két évtizeddel későbbi időszakról, a '80-as évek végéről hasonló jellegű összeállítást elkészíteni. Egy ilyen jellegű társadalmi-gazdasági vizsgálat során a mennyiségi adatok önmagukban is rendkívül hasznosak és több mint tájékoztató jellegűek lehetnek. Egy alaposabb vizsgálat során azonban óhatatlanul felmerül, milyen vagyoni-társadalmi rétegek közül kerültek ki azok, akik olyan mennyiségben termeltek bort, hogy adókötelezettségüket vagy annak egy részét ennek árából képesek voltak kifizetni, vagy a családi fogyasztásból megmaradt feleslegük értékesítése révén számottevő bevételre tehetek szert. Néhány társadalmi-vagyoni vizsgálatot szolgáló összeállítás segíthet ennek feltárásában.

2. táblázat Szőlősgazdák az 1688–89-es nyilvántartásokban⁹⁷

Név	Vagyoni réteg	1688	1689
Adacsi Gergely	C		*
Almási István	D		*
Árpás Miklós	D	139 *	*
Balassa Miklós	C	146 *	*
Balassa Miklósné	C		*
Bán Mihály	C	54 *	
Bán Miklós	C		*
Bank Pál	C	183 *	*
Barkó János	C		*
Bende János	C		*
Berény Mihály	D	251 *	*
Berényi Miklós	D		*
Berta János	C	216	*
Bíró György	F		*
Bíró István	D	170 *	*
Boda Illés	C	154 *	
Bokor Mihály	A	104 *	
Borbély Gergely	D	190 *	
Borbok György	B	132 *	
Böddi Márton	C	171 *	
Búza Péterné	C		*
Czirkátor Mátyás	D	627 *	
Csaba Péter	C		*
Csibe Mihály	B		*
Csizmadia István	E	184 *	*
Csizmadia István	D	92	
Csizmadia János	D	126	*
Csizmadia P Mihály	C		*
Csomor Jánosné	E	290 *	
Csász István	D	207 *	*
Csász Miklósné	C		*
Dáni fia Mihály	C		*
Darabos Andrásné	C		*
Deák Mihály	C		*
Deák Pál	F		*
Dobos Máté	C	82 *	
Dugár Péter	D		*
Duxa Miklós	D	75	*
Égöttboros András	C	205 *	
Ellendi János	C		*
Faragó János	C	158 *	

97 Az összeállítás az MNL BKML IV. 1508. c. 1687. 124–125. 1688. március 19.–április 20., ill uo. 441–456. oldalakon található lajstrom alapján készült. A *-gal jelölt gazdák borral fizették adójuk egy részét vagy egészét. A számok azt jelzik, hány pint bort adott el a jelzett gazda 1688-ban a város kocsmájának. – Mindkét összeállítás a Kecskemét teljes lakosságának 17. századi vagyoni-társadalmi tagozódását elemző feldolgozás (kézirat) adatsorából való. Az első feldolgozás az 1662. évi adólajstrom adatai alapján készült, a második pedig az 1689. évi adó és egyéb összeírások adatait vette figyelembe. Az üresen hagyott rovat azt jelzi, hogy a szóban forgó személy neve az 1662. illetve az 1689. évi nyilvántartásokban nem lelhető fel.

Név	Vagyoni réteg	1688	1689
Farkas Simon	C	116 *	
Fazekas Gergely	C		*
Fekete István	D	130 *	
Fodor István	C	136 *	*
Fodor János	C	82 *	*
Földvári György	D		*
Főző János	D		*
Füstös János	C	76 *	
Füttös Mihály			*
Gellért János	B	84 *	
Göbolyös János		142 *	
Gömöri Szabó István		89 *	
Hagymási Gergely	E	116 *	
Hagyó István	C		*
Hajagos István	C		*
Hajgató György	E		*
Halasi Tóth István	C	46 *	
Halász János	C		*
Haracsiné	A	216	
Haraszi Istvánné	D		+
Harkai Pál	C	134 *	
Hegedűs János	F		*
Hemző István	D	185 *	
Herczeg Istvánné	E		*
Herczeg János	D		*
Herczeg Mihály	C	182 *	
Heréb János	C	152 *	
Hidvéginé	C	181 *	
Jónás Varga	C	271 *	*
Kalip Lőrinc	A	49 *	
Kalocsa István	F		*
Karik Lőrinc	C		*
Kása János	C		*
Kasza István	C	342 +	*
Kecskés Mihály	C		*
Kerekes János	C		*
Király György	D		*
Kis Gergely	C	70 *	
Kis Gergely idősebb	C	117	*
Kis János	C	124	*
Kis Mihály	D		*
Kis Szabó György	E	269 *	
Komlósi István	C	146	

Név	Vagyoni réteg	1688	1689
Korbucz Pál	C		*
Korom János	D	68 *	*
Kotza János		180 *	
Kovács András	D		*
Kovács Mátyás	E	298	
Kovács Mihály	D	129 *	
Kovács Pál	C	145 *	*
Könyves István	C		*
Köszögi Szabó János	C		*
Kulcsár Péter	E		*
Kusz Gergely	C	57 *	
Kusz György	C	113 *	
Laczi István	E	144 *	*
Laczi Máté	C		*
Ladányi Pál	D	155 *	
Magó Péter	C		*
Magó Péter	C	203	
Majos Péter	A		*
Márkus István	B	125	
Márkus Mihály	D		*
Mátyás Kovács	D	300	
Mihály Kovács	D		*
Molnár Gergely	D	354	
Molnár György	D	186	
Molnár István	D	120	*
Molnár János	C		*
Molnár Mihály	D		*
Molnár Péter	C	60	
Nagy Bálint	D		*
Nagy Csósz István	C	214 *	
Nagy Dani	C		*
Nagy Gergely	C	61 *	*
Nagy Mihály	C		*
Nagy Mihályné	C		*
Nagy Orbánné	A		*
Néma István	C	151	*
Nemes János	C	304 *	*
Nincs neve		69	
Nincs neve		40	
Nincs neve		71	
Nyerges Jánosné	C		*
P. nincs neve		100	
Pácsa István	C		*
Palóc Gyurka	B	132 *	
Pandúr András	A	54	
Pápa Péter	C		*
Petőcz Mihály	D		*
Pettendi János	D	245	*
Polgár János	C	512 *	*
Porózi Máté	D		*
Pörczke Márton			*
Rácz György	C	55 *	

Név	Vagyoni réteg	1688	1689
Rácz Péter	C		*
Recski János	B	65	
Róka Ferenc	C		*
Sallai István	C	180	
Sallai János	D		*
Sallósi István	C		*
Sárallási Vargáné	C		*
Sari Pál	D	114 *	
Sarkán Istvánné	C		*
Sárközi István	E		*
Sárközi Istvánné	E		*
Siközdi Mihály	C	84 *	
Sima István	C	280	
Simon mester	D		*
Skirályi Nagy Mihály	A	51 *	
Solthi János	D		*
Sós János	B	183 *	
Sós Mihály	C		*
Szabó András	D	159 *	*
Szabó György	C	80 *	*
Szabó György	C	62	
Szabó István	D	197	
Szabó Márton	C		*
Szabó Máté	D		*
Szabó P István	C		*
Szana István	D		*
Szana János	E		*
Szappanos György	C		*
Szappanos István	D		*
Szappanos János	C		*
Szappanos Márton	A	200	
Szappanos Mihály	D	58 *	
Szappanos Szé István	D		*
Szeles István	E	93	
Széles Miklós	B		*
Szénási Ferenc	C	68	*
Szűjjártó György	C	245 *	
Szűjjártó Mihály	C	37 *	
Szivós Mihály	E	298 *	
Szőke Gergely	C		*
Szőke János	D	31 *	
Tóth András	F	148	
Tóth Ferenc	CF		*
Tóth Gergely	E	180	
Tóth György	C	151 *	*
Tóth György	C	48	
Tóth Kata	C		*
Tóth Lukács	B		*
Tóth Márton	D	144	*
Tóth Mihály	E	219 *	*
Tóth Mihályné	D		*
Tóth Miklós	E	191 *	

Név	Vagyoni réteg	1688	1689
Tóth Pál	E	216 *	
Tyúk Tót István	C	92	
Vak leányé		30	
Varga András	C	200	*
Varga István	F		*
Varga Jósa	C	76,5 *	
Varga Máté	C	111 *	
Varga Simon			*
Varga Szabó Mihály	C		*
Vas Istók	C		*
Veres Istvánné	A		*
Veres János	C	294	
Vida Mihály	C	236 *	
Vörös Gergely	A	153 *	
Zakri Miklós	D	328	*
Zana Istvánné	D		*

Egy-egy esztendőben viszonylag kevés gazda adózott borral, de több év során jelentős számban választották a közterhek lerovásának ezt a módját. Ezért a hatvanas évekből több év adóajstromát és borforgalmazási nyilvántartását használtunk fel. A nyolcvanas évek végén a szertelen adóztatás és a pénz hiánya miatt többen kényszerültek arra, hogy adójukat különféle terményekkel egyenlítsék ki. Tekintettel arra, hogy csak azok a szőlőgazdák kerülhettek be a kimutatásba, akik célszerűnek látták a borral való adózást vagy a kocsmának történő eladást, a számok valószínűleg csupán a bortermelők kisebb részére vagy talán csak töredékére utalnak. Azonban még ezek az adatok is nyilvánvalóvá teszik, hogy Kecskeméten egyrészt valóban tömeges szőlőtermesztésről beszélhetünk már az 1600-as évek derekán is, másrészt pedig azt, hogy mindegyik vagyoni réteghez tartozók jelentős számban folytattak szőlőtermesztést. Bár a két táblázat adatai önmagukért beszélnek, a jobb áttekinthetőség érdekében indokoltnak tűnt ezeket tömöríteni, és ehhez néhány kiegészítést fűzni.

3. táblázat Adófizetők és szőlőtermesztők aránya Kecskeméten⁹⁸

Év	A	B	C	D	E	F	X	Összes
1662: adózók	20	24	287	209	176	63		779
1662–1667: bort eladók			35	40	41	26	32	174
1689: adózók	126	261	542	299	139	48		1 210
1688–1689: bort eladók	10	9	97	51	18	7	12	204

A nyolcvanas évek végén, a törökellenes háború idején a város lakosságát ismételten rendkívül súlyosan megsarcolták. Tekintettel a kialakult pénzhiányra és a széles körű elnyomorodásra, a tanács lehetővé tette a gazdák számára, hogy természetben (takarmány, élő állat, bor) róják le a rájuk eső szokásos és rendkívüli terheket. A korábbi

98 MNL BKML IV. 1508. c. 1662., 1664., 1666., 1667. Borral történő adófizetés: az adó összege forintban megadva. – Bort adott el a város kocsmájának: + ; A = rájuk vonatkozó érdemi adat nincs, B = Vagyontalan, C = törpebirtokos, D = kisbirtokos, E = közepes vagyonú, F = gazdag, X = nevük az 1689. évi adóajstromban nem lelhető fel, de az előző, ill. a következő években adófizetők voltak.

évekhez képest az adófizetésre kötelezettek számának feltűnő növekedését két tényező okozta. Egyrészt ezekben az években – az előző gyakorlattól eltérően – a tanács kénytelen volt nemcsak a családok minden munkaképes tagját, hanem még a cselédeket is megadóztatni. Másrészt a hadak járása és a közbiztonság rendkívüli romlása miatt több száz család menekült Kecskemétre, és bizonyos keretek között ezeket is bevonták az adózásba. Hangsúlyoznunk kell, hogy a későbbi évekből rendelkezésünkre álló nyilvántartások szőlő- és bortermeléssel kapcsolatos adatai éppoly töredékesek, mint a hatvanas években. Ennél az összesítésnél az előzőhöz képest egy feltűnő jelenségre érdemes felhívni a figyelmet: a teljesen vagyontalanok közé soroltak közül 19 fő értékesített bort. Ez elsődlegesen azzal magyarázható, hogy többen minden bizonnyal valamely szőlősgazda munkaképes családtagjai lehettek. Persze az sem lehetetlen, hogy az említett pénzhiány miatt mint bérmunkások a szőlősgazdától bor formájában kapták meg munkabérüket. Bár ez a kimutatás is csak a termelők egy részét érinti, mindenképpen alkalmas arra, hogy a korábbi két fontos megállapítást alátámassza: a városban valóban tömeges szőlőtermesztés folyt, és ebbe valamilyen formában minden társadalmi-vagyoni csoport bekapcsolódott. Azt pedig hogy a törpe- és kisértőgazdák jóval nagyobb számban fizettek borral, mint tehetősebb társaik, kimondottan a rendkívüli szegénységgel magyarázhatjuk. Ők szorult helyzetükben a tanács által megszabott alacsony áron voltak kénytelenek eladni árujukat, míg a jobb módúak több hónap elteltével már magasabb áron kínálhatták azt eladásra.

A szőlőtermelők számának pontosabb felmérése érdekében célszerű még a következő század elejéről igénybe vennünk egy forrást, amely már minden kétséget kizáróan hiteles, és rendkívül körültekintő felmérés eredménye.⁹⁹ Az 1707/8. évi adóösszeírás tartalmazza minden adózónál az összes szóba jöhető adóalapot, köztük a megtermelt must utáni tizedet. Ebben a dicális összeírásba csak a háztartásfők kerültek be. Ezzel kapcsolatosan ki kell még emelnünk, hogy ez a szabadságharc második szakaszából való, amikor már a város nemcsak a teljes lakossága többszöri kilakoltatását élte meg, hanem alig néhány hónappal korábban elszenvedte a rácok kíméletlen öldöklését, rablását és gyűjtögetését. Tehát részben ez a magyarázat az adózók számának erős hullámszerűsége. Ki kell emelnünk még azt is, hogy ezúttal a musttizedet leadók kerültek be az összeírásba, tehát valóban volt szőlőjük. A szőlőtermesztéssel foglalkozók számát látva pedig részben arra kell gondolnunk, hogy az előző táblázatokba valóban csak a termelők egy része jutott be, másrészt pedig arra, hogy az 1691-ben végrehajtott „reform” valóban jelentős lehetett.

4. táblázat Szőlőtermesztők az 1707/8. évi adólajstrom alapján¹⁰⁰

Társadalmi rétegek	Vagyontalan	Törpegazda	Kisértőgazda	Középgazda	Nagygazda	Összesen
1707/8. évi adózók	46	293	187	106	31	663
%-os arányuk	6,9	44,2	28,2	16,0	4,7	100
1707/8. évi termesztek		225	170	104	30	529
%-os arányuk		76,8	90,9	98,1	96,8	79,8

99 MNL BKML IV. 1504. m. Adóösszeírások.

100 A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 152. oldalon található táblázata alapján készült.

Az itt látható adatok alapján minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy az 1600-as évek végére a szőlőtermesztés és borkészítés Kecskeméten valóban tömegessé vált. A több mint félezer szőlőbirtokos a családfők négyötödét képezte. Ez a kimutatás egy újabb, igen fontos tényre irányítja figyelmünket. Valószínűleg kevés olyan szőlőtermesztő vidék található az ország területén, ahol ez a kultúra ilyen mélyen beágyazódott a társadalom egészébe. Nem árt kiemelni, hogy a 84 zsellércsaládból 40 adott le mustdézsmát. Tehát a táblázat egyértelművé teszi, hogy még a legszegényebb gazdáknak is több mint háromnegyede szőlőbirtokos volt. Ezek az adatok nyilvánvalóvá teszik azt is, hogy e tekintetben is felül kell vizsgálnunk a hódoltsági mezővárosok gazdálkodásával, társadalmával kapcsolatos korábbi megállapításokat. A város lakosságának csaknem harmadát kitevő, csekély vagyon birtokában levő kiscgazdák több mint kilenc tizede termelt szőlőt. Tehát ritka kivételnek számított az a gazda, akinek nem volt szőlője. A közel másfél száz jómódú és gazdag családból pedig mindössze három nem birtokolt számottevő szőlőültetvényt.

Már többször kiemeltük, hogy egyetlen forrás felhasználása óhatatlanul felkelti a gyanút a hitelességet, a megbízhatóságot és a kapott adatok értelmezését illetően. Ha azonban két eltérő jellegű és időben távolabbi nyilvántartás adatai összezsengenek, szükségszerűen eloszlanak a kételyek. Ezért vontuk be azt a közel egy évtizeddel későbbi másik összeírást, amely 1715-ben ugyancsak a város összes gazdájáról készült.¹⁰¹ Ebben a tulajdonukban lévő szántók, a rétek és a szőlőbirtokok *méretét* rögzítették. Ezúttal a város nyolc tizedében 565 szőlőbirtokost vettek nyilvántartásba. Számuk tehát csaknem pontosan megegyezik az előző összeírásban szereplőkével, annál csak valamivel több. Csekély mértékben, mindössze harmincnégygel tér el a korábitól. Akár azt is joggal valószínűsíthetjük, hogy a minimális gyarapodás a háborús évek elmúltával, a hadszínterek távolabb kerülése után a korábban elhanyagolt ültetvények ismételt művelés alá vételéből adódott.

Jól tudjuk, hogy az Alföldön a szőlőtermesztés már a *középkor végén* széles körben elterjedt. Égető Melinda kutatásai alapján 18 ilyen helyet rögzített. A *hódoltság* alatt írott emlékeikben 58 helyen történt erre utalás. Ezekből tucatnyi a Homokhátság területén található. A17. századból – az eddigi ismereteink alapján – a termelők számára utaló adatok viszont Kecskeméten kívül csak Nagykőrösön maradtak fenn. A szomszédos település szőlőtermesztésének itteni rövid ismertetése két szempontból indokolt. Egyrészt a szakirodalom gyakorta kiemeli, hogy Kecskeméten a nagyállattartás volt a gazdálkodáson belül a meghatározó, és a növénytermesztés csaknem marginális maradt, míg szomszédja már ezekben az évszázadokban is fokozottabb mértékben folytatta a különféle növények termesztését. Másrészt az ottani állapotok felvillantása fontos viszonyítási alap lehet az itteni szőlő- és bortermelés adataihoz.¹⁰²

5. táblázat A mustdézsmát fizetők Nagykőrösön, 1689-ben

Társadalmi réteg	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
Az adózók száma	298	153	92	43	586
Dézsmaként mustot adók	190	106	70	29	395
%-os megoszlás	63,8	69,2	76,1	67,4	67,4

101 MNL BKML IV. 1504. m. Adóösszeírások 1715.

102 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e.

A két összeírás másfél évtizeddel eltérő időben, eltérő céllal, de sok tekintetben hasonló körülmények között készült, feldolgozásuknál mégsem lehetett pontosan azonos szempontokat követni. Azonban a két összesítés így is több figyelemre méltó következtetés levonását teszi lehetővé. A legelső mindenképpen az, hogy Kőrösön is a gazdák igen nagy arányban – több mint kétharmad – műveltek szőlőt. Az viszont egyértelmű, hogy Kecskeméten szőlőbirtokkal rendelkezők még nagyobb arányban – csaknem 80% – voltak, mint a szomszédos városban. Még feltűnőbb, hogy az egyes rétegeken belül, főként a két legmódosabb réteg soraiban milyen markáns az eltérés. Pedig – főként Kecskeméten – a nagyállattartásban és a juhtenyésztésben is ezek jeleskedtek elsődlegesen. Tehát ez a tény is azt igazolja, hogy Kecskeméten már a 17. század végén jóval összetettebb gazdálkodás folyt, mint azt eddig feltételezték.

d) A bortermelés méreteinek alakulása

A Homokhátságon, ezen belül a Kecskemét határában kialakult szőlőkultúrának – a termelők száma mellett – a másik meghatározó eleme a bortermelés tényleges mérete. Ennek feltárása során két tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyik feladat a megművelt szőlőültetvények területének meghatározása. A másik, ebben a korban nem kapcsolódik hozzá oly szorosan, mint ma, a tényleges termés mennyisége.

Ismételten célszerű külön is felhívni a figyelmet arra, hogy ezekben az évszázadokban a szőlőbirtok területe nem volt azonos a tényleges ültetvénnyel. Ezt igen sok esetben káposztásföld, zöldségeskert és kaszáló egészítette ki. Ezt érzékelteti az alábbi tanúvallomás: „Halyagos Mihályné fia vallja ... Horgas István dolgában, hogy az leány haza hordván a káposztát az szőlőből...”. 1703. febr. 5. „Kovács János ... Szántó István káposztás földét, az ki öszve volt foglalva az szőlővel és munkája volt rajta elfoglalta.” Mivel hasonló eset távolról sem ment ritkaságszámba, ezért a visszaélések korlátozása érdekében tanácsi határozatokra is szükség volt: „Minthogy világosságra jött, hogy némely emberek szőlője között oly darab földeket tartanak, az kihez kaszáló füvek vannak. Azért úgy rendelik, és determináltak eő kegyelmek, hogy az szőlők között levő fűvet le kaszáltassák, és az becsületes város számára horgyák...”.¹⁰³

A város határában lévő szőlőültetvények tényleges nagyságára és az egyes gazdák termőterületére – miként erre már utaltunk – csak 1715-ből maradt megbízható összeírás. Ennek alapján viszont joggal következtethetünk az előző évszázad utolsó harmadának, illetve utolsó évtizedeinek állapotára. Miként korábban jeleztük, az összeírásban a szőlő termőterületének mértékegységeként az ekkor szokásos módon a *kapást* használták. Jól tudjuk, hogy az egy kapás által megművelt terület nagysága teljes pontossággal nem határozható meg. A Hegyalján és Sopron környékén érthetően lényegesen nehezebb lehetett a sorok gondozása, a kapálás a talaj szerkezete miatt, mint a laza homokon. Pest-Pilis-Solt megyében általában 200–250 négyszögöl területet minősítettek egy kapásnak. A kapás terület méretét – talán a tárgyilagosabb felmérés érdekében –

103 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 157., 178., ill. 200.

sok esetben az utak számával mérték. Solton, Szegeden, de valószínűleg Kecskeméten is 100 út szőlőt tekintettek egy kapásnak.¹⁰⁴ Az összeírók 565 gazdánál vettek nyilvántartásba ültetvényt. A lajstrom alaposságára jellemző, hogy az egy kapás területet is figyelembe vették és rögzítették.

A szőlőkultúra és a bortermelés társadalmi beágyazottságának megítélése során rendkívül fontos lehet a szőlőbirtokok, a szőlőültetvények méretének a megoszlása. Egy kapás ültetvénye volt 97 adózónak, amely terület jobb esetben megteremte a családi szükségletet. Az adatok ismeretében azt mondhatjuk, hogy a város bortermelésében a meghatározó szerepe a 2–5 kapás szőlőterületet birtokló 405 termelőnek volt. Közülük már sokan számottevő mennyiséget tudtak értékesíteni. Lényegesen komolyabb területről, 6–10 kapás nagyságúról szüretelt 50 gazda. Ennél nagyobb birtokot csak kevesen műveltek: 11–15 kapást hét, 16–20 kapást három, 21–25 kapást kettő és ennél nagyobbat csak egy család birtokolt. Aligha kétséges, hogy a helyi bortermelés igazi haszonélvezője ez a 70–80 család volt. Az összesítés szerint a város határában 1846 kapás szőlőültetvényt vettek nyilvántartásba. A szőlőültetvények az öröklések során nem ritkán aprózódtak. Minden bizonnyal ennek eredménye, hogy néhány esetben feltűnik a félkapás meghatározás is. Az összeírás alapján azt kell megállapítanunk, hogy a szőlőbirtokosok nagy többsége egy holdnyi vagy az alatti területet művelt meg. Két-háromholdas szőlőbirtok pedig már csaknem kirívóan nagynak volt mondható ezekben az évtizedekben.

Persze önmagában a terület méretének ismerete viszonylag kevés támpontot nyújt számunkra. Nem kevésbé fontos lenne azt is tudni, hogy egykapás ültetvényről, illetve a város határában kiképzett területről valójában mennyi bort szűrtek egy átlagos évben. Erre a jogos kérdésre hivatalos és hiteles összeírások hiányában ugyancsak a ritkán fennmaradt dézsmajegyzékek és az alkalmanként történő főbírói elszámolások, nyilvántartások alapján tudunk következtetni.

A gabonadézsmá mértékének módosulását több statútumból ismerjük, de a 17. századból a bordézsmá mértékére csak egyetlen utalást találunk: „...3. A bornak is minden ember tizedét adgya a szerint.”¹⁰⁵ Tekintettel arra, hogy a békésebb évtizedekben a bortermés hasonló arányát kellett a gazdáknak beadni, a sarcolásokkal teli évtizedben ennél kisebbre nem gondolhatunk. Tehát joggal tételezzük fel, hogy a város pincéjébe került bordézsmá *minimum* az éves termés tizedét jelenti, így a dézsmá mértékét feltárható adatokból meglehetősen pontossággal következtethetünk az egyes évek termésének nagyságára. A következő összesítés nemcsak a korabeli állapotok felidézésében segíthet, hanem néhány további következtetést is levonhatunk belőle.¹⁰⁶ A helyi nyilvántartások segítségével egy páratlanul érdekes összesítést lehetett elkészíteni.

104 ÉGETŐ Melinda, 1993. 120–123.

105 A statútumot 1690. szeptember 10-én hozta a tanács. MNL BKML IV. 1504. a. 1. 21.

106 Az összesítés adatait az adószedői, a főbírói és a másodbírói számadások nyilvántartásaiból gyűjtöttük ki. – A jobb összehasonlítás végett csak a 18. század elejéről tudunk adatokat idézni. Szegeden az egy kapás terület átlagtermése – több év hozama alapján – 3 akó volt. Az össztermés 1719-ben: 2210 akó, 1723-ban 1570 akó volt. RÁKOS István, 1985. 252. Hódmezővásárhelyen 1715-ben 4 kapás területen csak 1–2 urna (akó) bort nyertek. KRUZSLICZ István, 1984. 390.

6. táblázat A dézsmabor mennyisége és hasznosítása a város kocsmájában

Év	A dézsmabor mennyisége (pint)	A teljes termés (liter)	Eladási ár (dénár)	Kár (pint)	Haszon (forint)
1663			12		115,3
1664			10–20		461,8
1674	9 258	155 534	20	502	1 769,2
1676	9 929	166 807			1 133,4
1677					973,0
1680				2 381	1 045,0
1681			20–24	448	2 294,4
1682	16 980	285 264		1 092	3 177,6
1683	19 253	323 450		2 556	3 451,9
1684	8 217	138 046		678	1 889,9
1685	7 625	128 100	36–60	4 190	1 502,5
1687	19 608	329 414	12	2 447	2 059,3
1690	17 053	286 490	12	2 765	1 714,6
1691	13 386	224 885		1 198	2 296,3
1692	15 674	263 323		4 014	3 271,6
1693	25 147	422 470		1 550	4 027,3
1695	21 973	369 146		2 288	3 105,6
1696	28 725	482 580		1 924	5 316,4
1697	32 303	542 991		1 510	4 915,2
1698	28 076	471 677		1 916	4 233,1
1699	25 839	434 095		1 198	3 152,6
1700	43 440	729 793		2 584	6 249,0

A hatvanas évek végéig a borral való adózást és a borvásárlást az adószedői nyilvántartásokban rögzítették. Tekintettel arra, hogy a bordézsmabor merőben más jellegű bevételnek minősült, ott ennek nyilvántartására nem tértek ki. A főbírói számadásokban is csak a század utolsó két évtizedéből maradtak megbízható, használható adatok. Adódott ugyan két év – az 1674. és 1676. évi –, amelyből maradt ránk használhatónak látszó adat, de ebből messzemenő következtetést nem vonhatunk le. Nem tudni, hogy e két év terméseredménye az átlagosnál jobb vagy rosszabb volt-e. Az viszont kétségtelen, hogy a nyolcvanas évek derekán is található két olyan év, amelyben még ennél is kisebb dézsmaborbevételt rögzítettek. A két időpont között egyébként sok a hasonlatosság. Jól tudjuk, hogy a kuruc mozgalom kibontakozása együtt járt ezen a vidéken a különféle létszámú tatár és török, kuruc és labanc, sőt francia csapatok megjelenésével, melyek igen komoly károkat okoztak, és főként a kialakult létbizonytalanság révén hátráltatták a gazdálkodást, főként a szőlőtermesztést. Az viszont teljesen egyértelmű, hogy az 1683-at, a török offenzívát és a tatár segédc csapatok megjelenését követő néhány év hasonló állapota azonnal éreztette hatását a helyi szőlőtermesztésben is. Egyébként az egyes évek terméseiben belüli, olykor számottevő ingadozás természetes, az időjárástól függő állapot.

Az adatsorokon belül 1693 és 1695 táján észlelünk újabb feltűnő változást. Ennek oka csak részben lehetett az, hogy a hadszíntér már több év óta száz kilométernyi távolságra tolódott. Legalább ilyen pozitív hatású lehetett az a tény, hogy 1691-ben a tanács – mi-ként erre korábban utaltunk – a közlegelő egy részének kiosztása révén jelentős méretű, újabb területet engedett bevonni a szőlőtermesztésbe.

Tekintettel arra, hogy a dézsmabor kiárúsítása során pintben is meghatározták a mennyiséget, az összegyűjtött adatok alapján megkockáztathatjuk a kecskeméti bortermelés évenkénti méretének megállapítását. Három év adatai alapján (1674, 1684 és 1685) a közbiztonság nagymérvű romlásának idején sem csökkent 130–160 ezer liter alá a beszűrt must mennyisége. A kilencvenes években pedig már ennek két-háromszorosát szüretelték.¹⁰⁷ Az 1700. évben minden bizonnyal kiugróan jó termés koronázta a gazdák munkáját. Joggal tételezhetjük fel, hogy ebben az évben már félezer körül lehetett a szőlőtermesztésben érdekelt háztartások száma. Ily módon átlagosan 5–9 hektoliter mustot szűrhettek be évenként a gazdák. Egykapás szőlőben itt is átlagosan három akó mustot szűrtek be. Érthetően a szélső értékek ettől erősen eltértek.

A városban megtermelt bor mennyiségével kapcsolatosan még egy megkerülhetetlen témát kell érintenünk. A szakirodalom már korábban kétségtelenné tette, hogy Kecskemét a 17. században több évben nem tudta megtermelni azt a mennyiségű bort, amelyre a város kocsmájában szükség volt. Arra viszont nem adott választ, mekkora volt a tényleges borfogyasztás, kik voltak a fogyasztók, továbbá honnan és milyen mennyiségben szerezte be a magisztrátus a szükséges árut. Ezekre a kérdésekre egy újabb táblázat révén kapunk választ.

Bár e téren sem mondhatjuk, hogy a nyilvántartások maradéktalanul rögzítették a forgalmat, a fő tendenciákat mégis érzékeltetik. Megszorításként ki kell emelnünk két tényezőt. Néhány esetben a beszerzések során utalás történt arra, hogy török tisztek kényszerítették a városra portékájukat.¹⁰⁸ Ezek származási helyére nem történt utalás, így a táblázatban sem lelhetők fel. Lényegesen fontosabb lehet egy másik tényező. Teljességgel egyértelmű, hogy több gazda beszállítóként tűnik fel a borvásárlás terén. Esetükben viszont nem egyértelmű, hogy saját termésüket értékesítették, esetleg az ősz folyamán helyben vásárolták a mustot és értékesítették azt a későbbi hónapokban, vagy más településeken vásárolták és szállították azt Kecskemétre. Azokban az esetekben, amikor az adott településekre név szerint történt utalás, természetesen ezeket a tételeket beszámítottuk az onnan történt vásárlásokba.

A 7. és 8. táblázat meggyőzhet bennünket arról, hogy a magisztrátus igen széles körből, olykor nagy távolságból szerezte be a szükséges mennyiségű bort.

A teljesnek nem mondható kigyűjtés is rávilágít arra, hogy a mezőváros magisztrátusa a rá nehezedő kényszer hatására igen körültekintően járt el a város kocsmájának borral való ellátásában. A feljegyzések 21 olyan település nevét őrizték meg, ahonnan

107 Nem felesleges hivatkozni arra, hogy az 1707/8. évi adójegyzék alapján 239 547 liter bor képezte az adóalapot. Minden bizonnyal ugyancsak a háborús évek okozták a termés mennyiségének jelentős arányú visszaesését.

108 A több eset közül itt csak kettőt idézünk: „Szegedi Muharim odabasátúl vettünk 24 terhő bort, terhít 55 forint...”. MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 173. „Pesti Szulimán szubasa vetett reánk 15 karika fa bort, terhét tall. 40.” Uo. 1665. 169.

egy vagy több esetben a város bort vásárolt. Ezeket két nagyobb csoportba oszthatjuk. A települések fele a Duna–Tisza közén található, ide számítva Pestet is. A másik fele az ettől északabbra eső dombvidéken, illetve a Dunántúlon van. A legnagyobb beszállítónak Szeged minősült. Ez esetben persze gondolnunk kell arra, hogy ez a tetemes mennyiségű bor nem feltétlenül Szeged határában termett, hanem egy jelentős részét Arad térségéből, a Maroson könnyen szállították a már akkor is fontos kereskedelmi csomópontba. A másik meghatározó település a szomszédos Kőrös volt. Ez a kapcsolat egy olyan újabb szál, amely szorosan összekötötte a két város lakosságát.¹⁰⁹ Kevésbé meghatározó, de mindenképpen jelentős volt néhány szűk esztendőben Cegléddel és Csongráddal az ilyen jellegű kapcsolat.

7. táblázat Borvásárlás a Duna–Tisza közéről 1662–1696 között¹¹⁰

Év	C	Cs	Fü	H	K	M	P	S	Sz	V	Összes
1662				19		1		10			30
1663		25		6	4						35
1664		21			39				76		136
1665					17		15		24		56
1666				2		2			49		53
1670		5									5
1671	36				27				3		66
1672	12				36					32	80
1673					6						6
1674					23				35		58
1676					13				43		56
1677	19							4			23
1681	8				1						9
1682					18						18
1683									23		23
1684		25	10		20						55
1685											
1687					5						5
1688											
1690											
1691							3				3
1692							7				7
1693											
1696					1						1
Össz	75	76	10	27	210	3	25	14	253	32	725

109 Rendkívül tanulságos lenne megtudni, hogy ezekben az évtizedekben Kőrös kocsmája milyen forgalmat bonyolított le, és főként azt, hogy a törökök és a kurucok számára milyen mennyiségű bort adott ingyen a város.

110 Az adatokat az adószedői, a főbírói és a másodbírói nyilvántartásokból gyűjtöttük. – A mennyiséget hordóban rögzítették. Egy hordó űrtartalma sok száz adat alapján 380 pint = 638 liter. C = Cegléd, Cs = Csongrád, Fü = Fülöpszállás, H = Halas, K = Kőrös, M = Mindszent, P = Pest, S = Solt, Sz = Szeged, V = Vecse.

8. táblázat Borvásárlás távolabbi településekről 1662–1696 között¹¹¹

Év	Á	B	D	F	G	Gy	Győ	K	M	Ve	V	Összes
1663				21								21
1664		12										12
1665		46										46
1670		12							6			18
1671		11										11
1672								12		71		83
1673		6										6
1674												
1676		14										14
1677	7	59										66
1681												
1682		24										24
1683												
1684												
1685			12									12
1687						3						3
1688						21						21
1690						2						2
1691					4	7	6				13	30
1692						6						6
1693							16					16
1696						17						17
Össz	7	184	12	21	4	56	22	12	6	71	13	408

A távolabbi települések a szállítási nehézségek, a fuvar költségei miatt érthetően kisebb arányt képviseltek a vásárlások során. Ezekből a hiánynak csak alig több mint harmadát szereztek be. Ráadásul az esetek többségében viszonylag kis tételek tűnnek fel a nyilvántartásokban. Ez alól igazi kivétel Baranya volt, ahonnan főként a hatvanas években szállítottak ide jelentős mennyiségű bort. Érdekes, hogy Gyöngyös és környéke a század utolsó évtizedében vált rendszeres és egyre fontosabb szállítótá. Az sem lehetetlen, hogy a körösi gazdáktól vásárolt bor számottevő része Gyöngyös környékén termelt. Veresegyházról pedig csak egyetlen évben vásároltak árut, igaz, ekkor igen nagy mennyiségben.

A vidékről történő beszerzéseknél feltétlenül ki kell térnünk egy fontos tényezőre. Miként erre már utaltunk, a helybeli bor számottevő része vagy dézsmaként, vagy adófizetés révén került a város kocsmájába. A más településeken vásárolt borért viszont mindig készpénzzel kellett fizetni, olykor kisebb vagyonnal felérő összeget. A tetemes mennyiségű bor megvásárlása tehát egyrészt rámutat arra, hogy ezekben a pénzszegény évtizedekben egyrészt Kecskemét képes volt előteremteni időről időre a szükséges összegeket, másrészt megerősíti azt a tényt, hogy vásárlásaival egy sor közeli és távolabbi település szőlőtermesztését és pénzgazdálkodását serkentette.

További fontos megfigyelés lehet az, hogy évenként erőteljesen változott a vidékről vásárolt bor mennyisége. Kiugróan magas volt ez a mennyiség 1664–1665-ben. A szőlő- és bortermelelnél az időjárási tényezők mindig fontosak. A behozatal hullámzását a bőségesebb vagy a rosszabb termés számottevően módosította. Ezért is vált szükségessé

111 Á = Ányás, B = Baranya, D = Dömös, F = Dunaföldvár, G = Galgóc, Gy = Gyöngyös, Győ = Győr, K = Kosd, M = Makad, Ve = Veresegyháza, V = Veszprém.

egy újabb táblázatban annak érzékeltetése, miként változott ezekben az évtizedekben, a rendelkezésünkre álló adatok tükrében, a helyi forgalom. A következő táblázat azt érzékelteti, hogy e két évben ugrásszerűen megnőtt a kocsmáknak teljes forgalma. Tehát nem feltétlenül a rossz termés, hanem minden bizonnyal a külső fogyasztók tömeges jelentkezése – az 1664 háborús esztendő! – eredményezhette az igények feltűnően nagy növekedését. Az 1670-es években a kuruc mozgalom, majd Thököly háborúja, végül 1685-ig a török katonai egységek és segédcapataik ellátása növelte rekordmagasságúra a kocsmában a fogyasztást. Buda visszafoglalása után Kecskemét és vidéke is megszabadult a gyakori portyázásoktól, rablással felérő katonai akcióktól. Bár a német katonai egységek igényét is ki kellett elégíteni, ennek ellenére több mint feltűnő a kocsmáknak forgalmának mérséklődése. Ugyancsak kiemelésre méltó, hogy 1696-tól a század végéig nem rögzítettek más településről borbeszerzést. Miként a bordézsmák mértékének növekedése is jelzi, a város környéki szőlők termése nemcsak a helyi igényeket tudta ekkor már kielégíteni, hanem a mindvégig jelentős német katonai fogyasztást is fedezte. Tehát nem megalapozatlan annak megállapítása, hogy a század végén a helyi szőlőtermesztés már biztosítani tudta a migráció révén számottevően gyarapodott – öt-hatezer főnyi – lakosság borszükségletét.

9. táblázat A helyben termelt és más településekről vásárolt bor mennyisége és aránya 1662–1696 között
(a mennyiség hordóban megadva)

Év	Közele	Távoli	Összesen	A kocsmák éves forgalma	A behozott bor %-os aránya
	településről				
1662	30		30	192	15,6
1663	35	21	56	234	23,9
1664	136	12	148	357	41,5
1665	56	46	102	369	27,6
1666	53		53	241	22,0
1670	5	18	23	243	9,5
1671	66	11	77	289	26,6
1672	80	83	163	271	60,1
1673	6	6	12	283	4,2
1674	58		58	313	18,5
1676	56	14	70	351	19,9
1677	23	66	89	311	28,6
1681	9		9	372	2,4
1682	18	24	42	444	9,5
1683	23		23	398	5,8
1684	5		55	474	11,6
1685		12	12	280	4,3
1687	5	3	8	265	3,0
1688		21	21	130	16,2
1690		2	2	214	0,9
1691	3	30	33	143	23,1
1692	7	6	13	203	6,4
1693		16	16	200	8,0
1696	1	17	18	249	7,2
1697				248	0
1698				231	0
1699				199	0
1700				289	0
Összesen	725	408	1 083	7 793	14,5

3. A szőlőtermesztés gazdasági hatása

A középkori és kora újkori szőlőtermesztés gazdasági súlyának, társadalmi szerepének megítélésekor feltétlenül figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a borfogyasztásnak más volt a szerepe, mint napjainkban. Ezekben az évszázadokban a bor igen gyakran a jó, az egészséges ivóvizet helyettesítette. Egy hosszabb útra induló kereskedő, egy követ vagy katonai egység küldetésének kudarcát jelenthette a rossz ivóvíz használatából eredő betegség vagy halálozás. A termelőmunka intenzív szakaszában hasonló fontosságot jelentett a nehéz testi munkát végzők egészsége, teljesítőképessége. Mindez rendkívüli mértékben megnövelte a helyben termelt szőlőnek, bornak az értékét.¹¹²

Érthető tehát, hogy a sík vidékeken is már a középkorban sorra feltárták a szőlőtermesztés lehetőségeit. Ily módon a háztartások számottevő része legalább az év egy részében biztosítani tudta a maga számára a szükségletét. Aligha hihető, hogy a folyamatos igény és a szőlőtermesztés feltételei csak a hódoltság több tekintetben is hátráltató körülményei között találtak volna egymásra.

Bár kétségtelen, hogy évszázadokon át minden bizonnyal a nagyállattartás volt az Alföldön a gazdaság „húzóágazata”, mivel elsődlegesen ezt tudták exportálni, és így ez biztosította a gazdák számára a készpénzbevételt, az viszont bizonyított tény, hogy már a félnomád pásztorkodás utolsó szakaszában a növénytermesztés lett a lakosság számottevő részének megélhetési alapja.

A több évszázados gyarapodás a legtöbb mezővárosban azt eredményezte, hogy a ménesek, gulyák legelői, a *nyaralók* a településtől egyre távolabb estek. A jószágok számára a téli takarmányt a jóval közelebb eső *telelőkön* halmozták fel, ahol idővel a szántóföldi növénytermesztésre nyílt lehetőség. Miként utaltunk már erre, a Kecskeméti északról körülvett homokos terület a lakott településsel volt határos. Így a szőlők és gyümölcsösök viszonylag könnyen elérhetők maradtak. A háztartást vezető nők és a munkára fogható gyerekek könnyen megközelíthették. A városban mind nagyobb számban levő, jelentősebb igaerővel nem rendelkező kézművesek és kereskedők, zsellérek és ridegek jól kamatoztathatták e téren munkaerejüket. Tehát ez a fajta tevékenység kiváló lehetőséget nyújtott a szabad munkaerő hasznos foglalkoztatására. Ráadásul a szőlő- és gyümölcsstermesztés legfontosabb munkálatai nem estek feltétlenül egybe a szántással, aratással.

A szőlőtermesztés mindenkor sok munkát igényelt, az idegen munkát alkalmazóktól pedig jelentős tőkebefektetést követelt. A mezőgazdaságnak ez az intenzív formája viszont számottevően nagyobb hasznot ígért, mint a rideg állattartás vagy az akkor még nagyon kezdetleges eszközökkel folytatott gabonatermesztés. Nagy előnye volt az is, hogy a gazdálkodók, a háztartások számára lehetővé tette a több lábbon való állást. Ezen a tájegységen belül az esetleges rosszabb gabonatermést rendszerint ellensúlyozta a jobb szőlő- és gyümölcsstermesztés. Ha az időjárás fordult, az egyensúly akkor is megmaradhatott. Mivel a szegényebb rétegeken belül folyamatosan jelentkezett a munkaerő-felesleg, ennek hasznosítása nemcsak a családok számára volt fontos, hanem a város közösségének is, mert így bővült az adófizetők köre.

112 Nem hagyható persze figyelmen kívül, hogy a tejtermékek közül a feldolgozott tej egyik terméke, a *savó* hasonló módon megbízható és nagyon egészséges ital volt, ami főként a gyerekek számára biztosította az egészséges folyadékpótlást.

Bár kétségtelen, hogy a különböző vagyoni-társadalmi csoportok csaknem mind-egyikében igen nagy arányban rendelkeztek a háztartások szőlőbirtokkal, a megtermelt szőlő és az évenként beszűrt must mennyisége lényegesen aránytalanabban oszlott meg közöttük.

10. táblázat A bortermés mérete az egyes vagyoni csoportokon belül, 1707/8-ban

Társadalmi réteg	Adózók száma	0	1–10	11–20	21–30	31–	A beszedett must összesen
		urna dézsmát fizetett					
Vagyontalan	46	46					
Törpegazda	293	68	217	8			1 070
Kisgazda	187	17	138	29	3		1 459
Közepes gazda	106	2	48	49	7		1 348
Nagygazda	31	1	3	11	14	2	798
Összesen	663	134	406	97	24	2	4 675

A táblázat adatai jól érzékeltetik, hogy az egyes társadalmi-vagyoni csoportok között milyen aránytalanul oszlott meg a bortermelés. A törpevagonú gazdák átlagosan csupán 4,8 urna dézsmát adtak, míg a kisbirtokos gazdák átlagosan 8,6 urna must beadására voltak kötelezve. Náluk lényegesen nagyobb termést szűrhettek be a közepes gazdák, akik 13 urna dézsmát adtak át a városnak. A gazdagnak mondható 30 szőlőbirtokos pedig átlagosan 26,6 urna musttal gyarapította a magisztrátus bevételét. Ez az egyetlen összeállítás is jól érzékelteti, hogy a szőlő- és bortermelés már ezekben az évtizedekben milyen erősen eltérő bevételi lehetőséget biztosított, és így egyre jelentősebb vagyoni-társadalmi rétegeképző tényezővé vált Kecskeméten.

Ezekben az évszázadokban, a jórészt természetes gazdálkodás idején a pénz, a szabad fizetőeszköz ritka volt. A külföldön értékesíthető szarvasmarhák és lovak e tájegységben belül azonban már jóval korábban lehetővé tették a széles körű pénzgazdálkodást. Utalnunk kell arra, hogy a hódoltság utolsó szakaszában itt közel hetvenféle pénz előfordulása, forgása mutatható ki, amelyeknek az értéke gyakorta változott.¹¹³ Ez a sokféleség és a nyomában keletkezett bizonytalanság az árucserét nagyon hátráltatta. Ráadásul a város tanácsa a török és a magyar állam, a világi és az egyházi földesurak követeléseit készpénzben volt köteles kiegyenlíteni a legkeservebb években is. A lakosság szegényebb része számára a szertelen módon megnőtt adó készpénzben történő fizetése egyre komolyabb gondot okozott. Miként erre már korábban utaltunk, az adózók jelentős hányada, a társadalom csaknem minden rétege élt azzal a lehetőséggel, amit a magisztrátus lehetővé tett számára: a borral történő adózással. Mivel a háborús körülmények jórészt elpusztították az igavonókat, és az értékesítés is nehéz lett, a törökellenes háborúk idején tömegesen fizették az adót borral. Megbízható adatok erre több évtizedből gyűjthetők össze. A borral történő adózás iránti hajlandóságot nem természeti körülmények, hanem az adóprés nyomása határozta meg elsődlegesen. Az összeállítás mindenekelőtt azt igazolja, hogy már a hetvenes évek elején is igen jelentős mennyiségű bort tudott a magisztrátus ilyen formában a gazdáktól átvenni. Dokumentálja egyben azt is, hogy a magisztrátus folyamatosan biztosította a szőlőtermelők számára azt a lehetőséget, hogy adójukat vagy annak egy részét borral egyenlítsék ki.

113 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146.

11. táblázat Adatok az adóba szedett bor mennyiségének alakulására¹¹⁴

Év	Hordó	Pint	Liter
1671	87	33 060	55 541
1672	48	18 240	30 643
1673	58	22 040	37 027
1676	88	33 440	56 179
1688		17 358	29 161
1691		7 722	12 973
1692		17 885	30 047
1695		12 279	20 629
1696		12 424	20 872
1697		26 409	44 367
1698		26 234	44 073
1699		30 578	51 371
1700		36 779	61 789

Mivel a szőlő művelése, annak birtoklása már ebben a században kimutathatóan jelentős társadalmi rétegeképzővé vált, az 1707/8. évi összeírásban a nyilvántartásba vett 84 zsellér 47,6%-a fizetett adót szőlőtermesztés után. Aligha kétséges, hogy számukra és a ridegek számára a megélhetés és a felemelkedés egyik fontos lépcsője lett a szőlőtelepítés, a bortermelés. Mind többen törekedtek ilyen jellegű ingatlan megszerzésére. Ezt érzékelteti az alábbi tanúvallomás is: „Tudgya-e nyilvánságosan az tanú, néhai idősbik Daróczy István házastársával edgyütt építette é azon szőlőt ... vagy penig még rideg korában építette?” A szegényebb iparosok között is jelentős számban voltak szőlőbirtokosok: „Bende Tamás holta után ... maradt 30 tallér, 3 tehén, 2 pászta szőlő, egy szövőszék és ház.”

A szőlőbirtok növelése, olykor csaknem halmozása ezekben az évtizedekben gyakori jelenség. 1659. jún. 7. „Körösi Kövér István eltartotta az meg[nevezett?] Koncz Mihály szőlejét, mind adós volt ipának, Kövér Jánosnak, letévén az 40 pénzt, az szőlő becsültetett 15 tallérra.” „Szakál Péter Varga Mihály ültetésbeli szőlőjét megvette egy borjas tehénon és két talléron, melyet ha violálna, az adó személy tartozzék az vevő személynek fizetni tall. 30.”¹¹⁵ Ezt a folyamatot számottevően elősegítette a szertelen adók miatti elszegényedés, az uzsorakölcsönök kényszerű vállalása.

A szőlőtermelők létszámának alakulása is kétségtelenné teszi, hogy ez az ágazat a Homokhátságon a lakosság egyik meghatározó foglalkozásává vált. Még nyilvánvalóbb lesz ez az állítás, ha az állattartás néhány területével és a szántóföldi növénytermesztéssel hasonlítjuk össze. Ennek érdekében nem lesz haszontalan egy újabb táblázat áttekintése.

114 A táblázatot az MNL BKML IV. 1508. c. és a IV. 1510. i. fondok jelzett éveinek nyilvántartásai alapján állítottuk össze. Itt is érdemes utalni arra, hogy az egyes években jelzett mennyiség a minimumot jelenti, hisz előfordulhatott, hogy egy-egy lista, nyilvántartás kimaradt a kötetből.

115 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 206., ill. 198. A tanúvallomást 1707-ben tették, de nyilvánvaló, hogy a szőlő ültetése sokkal korábban történt. A hagyaték fölötti rendelkezés 1702-től való, de a szőlőt nyilvántartóan korábban szerezte vagy „építette” a tulajdonos. Uo. 66. és 190.

12. táblázat Az állattartás és a növénytermesztés megoszlása a lakosságon belül, az 1707/8. évi összeírás alapján

Társadalmi réteg	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Adózók száma	46	293	187	106	31	663
Lovat tartott		70	74	69	30	243
Ökröt tartott		79	166	105	31	381
Tehenet tartott		93	132	86	28	339
Juhot tartott		17	73	67	30	187
Búzát termelt		47	165	105	31	348
Árpát termelt		37	158	103	31	329
Szőlő- termelők	száma	225	170	104	30	529
	%-os aránya		76,8	90,9	98,1	96,8

Ismételten ki kell emelnünk: igaz ugyan, hogy ez az összeírás néhány évvel a választott időkereten túl keletkezett, de a szabadságharc évei, és főként a rációk pusztításai szinte egyformán sújtották valamennyi ágazatot. A korábbi években, illetve évtizedekben nem rosszabb, hanem valamivel kedvezőbb lehetett az összkép.

A feldolgozás előző szakaszában kiemeltük, hogy a szőlő- és bortermeles már az 1500-as években olyan volumenű volt Kecskeméten, hogy a bordézsmá révén a magisztrátus számottevő bevételét biztosította évenként. Adatok hiányában arra nem vállalkozhatunk, hogy az egész korszakon belül érzékeltessük, a fontosabb bevételi források hogyan aránylottak egymáshoz, és ezek az arányok miként módosultak évtizedek során. Forrásaink viszont azt lehetővé teszik, hogy az 1600-as évek utolsó négy évtizedének állapotát – kisebb hézagokkal – bemutassuk. (L. a 13. táblázatot!)

Bár a dézsmaborokra vonatkozó adatokat csak a hetvenes évektől mondhatjuk többé-kevésbé teljesnek, mégis segítségükkel a városi magisztrátus anyagi forrásainak a század utolsó negyedében történő alakulásáról néhány nagyon jelentős megfigyelést tehetünk. Itt is ki kell emelnünk, hogy az egyik igen fontos adónem, a vadszám a hetvenes években érte el a maximumot. A kuruc mozgalom, majd a törökellenes háború viszont hihetetlenül nagy pusztítást eredményezett a jószágok és a háztartások készpénzben lévő tartalékaikban. Miként utaltunk már erre, a szőlőtermő terület viszont főleg a század utolsó évtizedében nőtt jelentősen, így a musttized beszedése és annak kiárusítása a tanács egyik számottevő bevételi forrása lett. A táblázat adatsorai néhány igen figyelemreméltó jelenséget dokumentálnak. Közülük az egyik: mivel a bordézsmából származó városi bevétel a század végére erőteljesen megnőtt, aránya mind a vadszámmal, mind pedig az összes adóval szemben számottevően változott. Azonban ezekből az adatokból a két ágazat eredményességében mutatkozó tendenciát nem szabad hosszabb távra kivetíteni. Ugyanis a háborúk lezárulása után Kecskemét határában a nagyállattartás és a juhászat újabb virágzásnak indult, míg a szőlő termőterülete a következő évtizedekben számottevően nem bővült.¹¹⁶

¹¹⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994., ill. 2007.

13. táblázat Az adók összegének és a dézsmabor hasznának összehasonlítása
(az összegek számítási forintban)

Év	Vadszám alapján	Egyéb adóalap	Az éves adó összege	A bordézsmá	
				haszna	%-os aránya
1662	2 056,0				
1663	1 973,9	6 551,7	8 525,6	115,3	1,4
1664	2 114,3	6 221,5	8 335,8	461,8	5,5
1667	1 722,1	7 234,0	8 956,1		
1668	1 599,6	7 421,0	9 020,6		
1669	1 141,7				
1670				899,9	
1671				685,8	
1672	2 204,4	11 204,4	13 408,8		
1673	2 022,2	14 218,6	16 240,8	988,8	6,1
1674	2 150,4	12 312,0	14 462,4	1 792,2	12,4
1675	2 280,0	13 296,0	15 576,0		
1676			15 504,0	1 133,4	7,3
1677				973,0	
1678	2 233,2	13 294,8	15 528,0		
1680				1 045,0	
1681	2 109,6	10 299,6	12 409,2	2 294,4	18,5
1682	2 446,8	9 734,5	12 181,3	3 177,6	26,1
1683	2 699,7	12 583,6	15 283,3	3 451,9	22,5
1684	1 819,0			1 889,0	
1685	1 617,8	12 666,8	14 380,6	1 502,5	10,4
1688	2 168,3	8 308,7	10 477,0	1 578,9	15,1
1690				1 714,6	
1691			9 234,6	2 296,3	24,9
1692	763,9	8 419,7	9 183,6	3 271,6	35,6
1693	835,2	8 481,6	9 316,8	4 027,3	43,2
1695	921,1			3 105,6	
1696			15 881,7	5 316,4	33,5
1697				4 915,2	
1698			15 523,7	4 233,1	27,3
1699			13 984,2	3 152,6	22,5
1700				6 249,0	
1701				2 156,6	
1702				4 077,0	

A magisztrátus számára az egyik legnagyobb bevételi forrást kétségtelenül a borforgalmazás gyakorlati monopóliuma, a kocsmatartás beneficiuma jelentette, amit a kecskeméti tanács már a középkor óta gyakorolt. Büntette a tanács azt is, aki más városbelieknek bort adott el: „Szívós Pálné hír nélkül eladván borait berényi embereknek, fizetett bírságot f. 12.”¹¹⁷ Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben Kecskeméten tömegesen fordultak meg idegen katonák, itt kénytelen volt a tanács a bor kivitelét következetesen ellenőrizni, korlátozni. Amikor 1683-ban rengeteg török és tatár katona fordult

117 MNL BKML IV. 1508. c. Adóajstromok 1665. 230–232.

meg a városban, „Egy bolyári emberen vettünk 23 garast, aki hír nélkül bort vett. Palocz András is, hogy eladta borát hír nélkül, vettünk rajta tall. 5.” Buda visszafoglalása után pedig a német katonák tömegét kellett borral ellátni. Ezért még 1697-ben is meg kellett újítani a tilalmat: „Senki az itt való borokat más vidéki embernek hír nélkül ne merészelje kiadni...”. Azonban a főurak igényeit olykor még a tanács is kénytelen volt figyelembe venni: „Vajszár István úr ecsegi tiszttartóval, Mészáros Jánossal, jöve hozzánk, az úr önagysága számára való borok vásárlására...”, majd néhány nap múlva rögzítették: „... elmentenek Vajszár úrék, vásárolván elégséges borokat az úr önagysága számára, akóját grossos [garas] 8.”¹¹⁸

A városi kocsmá működtetése erőteljesen elkülönül a szőlőtermesztéstől és borgazdálkodástól, hisz a borforgalmazás egyértelműen a kereskedelem és a vendéglátás körébe tartozik. Ráadásul ennek a szerteágazó tevékenységnek a bemutatása lényegesen terjedelmesebb lenne, mint amit a szőlő- és bortermelés igényelt. Éppen ezért ennek bemutatását egy különálló feldolgozásban találhatjuk.

Ugyancsak a szőlő- és bortermeléshez kapcsolódik a borseprő hasznosítása, az ún. égettbor készítése, amely mind a magisztrátus, mind pedig a gazdák jelentős csoportjai számára évről évre további figyelemre méltó bevételt jelentett. Ez a szőlőtermesztésen alapuló tevékenység pedig még egy újabb gazdasági ágazathoz sorolható, hisz lényegében feldolgozóipari munkának minősül. Így itt ennek bemutatását is mellőzzük. Tekintettel arra, hogy a végtermék hasznosítása ugyancsak a kocsmatáshoz kapcsolódik, ez a téma az imént jelzett feldolgozás egyik fejezetének kínálkozik.

IV. Gyümölcstermesztés

Kecskeméten és környékén a gyümölcstermesztés és a szőlőtermelés évszázadokon át ikertestvérek voltak. Már régen szokásossá vált, hogy a pásztyák szélét gyümölcsfákkal ültették körül. Ezek gondozása a szőlő ápolásával együtt megtörtént.¹¹⁹ Ez az eljárás viszont nem volt mindig szokásos, és később sem lett kizárólagos. A legkorábbi feljegyzések önálló gyümölcsöskertek kialakítását egyértelművé teszik. A 16. század utolsó éveiből való a legkorábbi adatunk: „Wég Lukács fás kertét testamentumban Soós Jánosnak hagyja, lábas marháját pedig Szőri Mihálynak...”¹²⁰ A fás kert aligha érthető félre. Ezt igazolja a következő két feljegyzés: „...az néhai Garai János özvegye, Szijártó István felesége, proponálván, hogy Garai Bertalan tutora lévén az ő árváinak, gyümölcsös kertét eladta, és az árát elköltötte...”. A tanács döntése értelmében „...az mely kertet bírt Garai Mihály ... oda engedte az árváknak és azok maradékinak örökben...”¹²¹

118 Vajszár Koháry István tiszttartója volt. MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 51.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 169. és 172.

119 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 17–18. A kötet valójában a 19. század derekára kialakult állapotokat örökölte meg. Hitelességét mindenképp az garantálja, hogy részben Csányi János Kecskemét főbírója és Hornyik János főjegyző szolgáltatta számára az adatokat.

120 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 49.

121 A tanácsi döntés 1659. január 28-án kelt, de a szövegből egyértelmű, hogy a gyümölcsöskert már évtizedek óta létezett. Érdemes felfigyelni arra, hogy a gyümölcsöskert és a kert azonos értelemben fordul elő.

A következő adat, amely 1665-ből való, különösen érdekes: „Az város kertéből attunk el 7 forint ára almát.”¹²² Ez az adat is igazolja, hogy a gyümölcsök iránti igény olyan nagy volt, hogy a város tanácsa több üzeme mellett gyümölcsöst is tartott fenn. Ezt részben az indokolta, hogy a város alkalmazottai és a váratlan vendégek számára így tudtak kellő bőséget és kínálatot biztosítani.

A gyümölcsösök esetében is teljességgel nyilvánvaló, hogy nem ezek hiányoztak a város határából, hanem írott emlékeink vesztek el. Ennek a foglalkozási ágak, ennek a mezőgazdasági kultúrának a 16. századi létére legalább annyi adatunk van, mint a szőlőtermesztésre. 1598-ban „Sz. Katalin nap után szerdán fű bíró uram vit Budára az új Szulimán pasának ... [többek között] fél zsák almáth...” „Szolnokban ... mikor mőntenek az tatár Úrnak való éléssel, vittének ... dénár 100 [értékű] cseresznyét...” és sok más ajándékot. Ugyancsak ebben az évben Szent Demeter nap Szolnokra a bég számára sok más ajándék mellett vittek „...egy kosár almát, 12 és fél pint bort...” 1601-ben Szent Mihály nap után „...Vittének ... almát, körvélt 2 negyeddal Győrfi Bálint félét...” Ezúttal még a termelő neve is fennmaradt. Ugyancsak ebben az évben „Tatár tábor mikor az Széktő föllül szállott keddön sz. Mihály nap után új szörént ... [sok más ajándék mellett] Attunk 1 negyed almát...” „Szent Iván hetében ... Szolnokba ... Sabán béghez [visznek] két kosár meggyet.” „Ugyanazon héten a tatár szultánok feljövén, az város alatt megszállottak; ajándékot adott nekik a község ... [sok más mellett] 3 kosár meggyet...” „Az tatárok sz. Lőrinc nap: új szörént az sorompóra mikor jötenek ... körtvélt...” és több más ajándékot kaptak.¹²³

Hornyik János egészen más céllal gyűjtötte ki az egykori tanácsi jegyzőkönyvekből és a főbírói számadásokból azokat a szövegrészeket, amelyekbe csaknem véletlenül kerültek be az itt felsorolt gyümölcsök. Ennek ellenére ez a rövid felsorolás a fontosabb gyümölcsök egész sorát érinti, bizonyítva, hogy Kecskemét határában ezek már minden bizonnyal régóta honosak és közkedveltek voltak. A főbíró későbbi számadáskönyveiből, a vásárbíró és az adószedő kiadási jegyzékeiben a legkülönfélébb gyümölcsök forgalmára találunk adatokat. Alma vásárlására számtalan adat gyűjthető. Bőségesen vásároltak a város konyhájára szilvát, körtét is a következő évtizedekben. Az eddig felsorolt gyümölcsökön túlmenően barackra többek között 1679-ben és 1687-ben találunk utalást.¹²⁴ A vásárbíró feljegyzéseiben rajtuk kívül gyakorta fellelhető a gesztenye, a dió és a mogoró is.¹²⁵

A gyümölcsök szárítással történő tartósítása ősi szokás lehet. Az aszalt gyümölcs Kecskeméten is kedvelt csemegének számított, különösen tavasszal. „Végezetett dolog a b. tanács akarattából, hogy most a bőjtön az aszu gyümölcsöt, akit Baranyárúl és Sárközrül és egyebűn behoznak a városra eladni, az árát...” magasabbra emelni nem lehet.¹²⁶

122 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 242. Itt is kétségtelen, hogy a kert szó gyümölcsöst jelent.

123 HORNYIK János, 1861. II. 43–70. passim.

124 MNL BKML IV. 1504. p. 1679. 62.; IV. 1510. i. 1687. 20–41.

125 A másodbíró számadásaiból emelünk ki néhány adatot: „Két véka mogoróért adtam tall. 1, den. 24. 40 oka gesztenyét tall. 4, gar. 4. Két véka dióért adtam tall. 1, den. 24. Két véka diót vettem tall. 1, den. 24. Szilvát vettem 4 vékát 4 máriáson” stb. MNL BKML IV. 1508. c. 1703. 232., 1704. 223–233. passim.

126 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 121. Erre helybeli adatokat is bőségesen találunk a vásárbíró számadásaiban: MNL BKML IV. 1504. p. 1675-től passim, illetve a főbírói számadásokban, pl. IV. 1510. i. 1682. 10–25.

Mivel a város lakossága időről időre, a menekültek betelepülése miatt, ugrásszerűen megnőtt, a helyi termelők a váratlan igényeket nem tudták kielégíteni, a megnőtt kereslet az árakat megemelte. Részben ez, részben pedig az időjárás szeszélyei is eredményezhették, hogy közelebbi és távolabbi területekről szállítottak ide gyümölcsöt. 1597-ben „Egy aszódi öreg ember hozott körtvélyt és hamar eladta öszvességgel [egy vevőnek, kofának] a piacon, ezért bírságot fizetett.”¹²⁷ A későbbi évtizedekben is visszatérő gyakorlat volt ez. „Baranyai emberektől vettünk 3 negyed diót f. 3, den. 90.”¹²⁸ „Egy sárközi ember tilalom ellen búzán almát adott, fizetett flo. 1.”¹²⁹

A tanács folyamatosan vigyázott arra, hogy a kereskedők ne tudjanak túlzott haszonra szert tenni, és váratlan kereslet egyetlen termény árát se emelje túlságosan meg. Ezért ismételten az árak limitálásához folyamodott. „Semmi gyümölcsöt, úgymint almát, dinnyét, körtvélyt és egyebet stb. boltokban ennek utána berakni nem léssen szabad, hanem kiki szekerén árulja, de azt is úgy, hogy vasárnapon a piacon virradat előtt álljon meg, mert virradat után nem léssen szabados”¹³⁰

Néhány félre nem érthető adatunk van arra, hogy a kecskeméti gyümölcsstermesztés már a 17. században igen jó hírnévnek örvendett. Csak ez magyarázhatja meg, hogy a 18. század elején, amikor a belga királyi udvar nagy gyümölcsöst létesített, Grassalkovich Antal herceg közvetítésével kecskeméti gyümölcsfákkal látták el a királyi kertet. A kecskeméti gyümölcsfákat a herceg maga is olyan kiválónak látta, hogy néhány évvel később a gödöllői gyümölcsösébe innen kért csemetéket 1719-ben.¹³¹ Ez a hírnév nyilvánvalóan csak sok évtized során tudott kialakulni és szélesebb körben hatni. Az elért eredmények viszont tartósan bizonyultak. Orczy István 1726-ban kért Bende Mihály kecskeméti tanácsnoktól két-három éves alma- és körteoltványokat „tíz, s tizenkét vagy többet is pénzemért.”¹³² 1739-ben pedig a megyei ispán kért innen oltványokat.¹³³

Tekintettel arra, hogy a gyümölcsökből tizedet a 17. században sem szedtek, semiféle feljegyzés nem tájékoztat bennünket arról, milyen számban és milyen mértékben vettek részt a kecskeméti gazdák a gyümölcsstermesztésben. Az valószínűnek mondható, hogy a szőlősgazdák csaknem valamennyien éltek a lehetőséggel és a családi szükségletet előállították. Mivel a gyümölcsfák gondozása igen munkaigényes, és a legtöbb termés tárolása hosszabb időn át akkor megoldhatatlan volt, a gyümölcsök nagyobb részénél szélesebb körű árutermelésre nem lehetett berendezkedni. Az is kétségtelen, hogy gazdasági szerepe, társadalmi rétegző hatása lényegesen kisebb lehetett, mint a szőlőké. Az adásvételek gyakori előfordulása és a tanács ismételt beavatkozása az árak képzésébe mindenképpen azt jelzi, hogy tömeges igényeket elégítettek ki, és a város egész társadalmát érintette a jobb vagy rosszabb gyümölcsstermesztés.

127 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 44.

128 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 195.

129 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 157.

130 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 30.

131 BENDE László, 1916. 73.

132 MNL BKML IV. 1504. y. 36.

133 MNL BKML IV. 1504. b. 76. 88.

V. Gyakrabban használt űrmértékek a 17. században

Megkerülhetetlen, hogy a többoldalú feldolgozást egy további fejezettel zárjuk. Erre az alapvetően fontos fogalmak, mértékegységek tisztázása érdekében van szükség, amely nélkül egyrészt a feldolgozás egyes kitételei több esetben homályosak maradnának, másrészt hátráltathatnák a későbbi feldolgozások eredményességét. Az űrmértékek és mértékegységek feldolgozatlanága több okra vezethető vissza. Az egyik hátráltató tényező ma már nem jelent akadályt. A hódoltság területén kialakult olykor kaotikus pénzügyi állapotok feltárása már évtizedekkel korábban megtörtént.¹³⁴ Óriási nyereség az e területtel foglalkozók számára a magyarországi mértékegységek széles körű feltárása és közreadása, amely Bogdán István rendkívüli vállalkozásának és kitartó munkájának az eredménye.¹³⁵

E rendkívül alapos és részletes munka ellenére szükség van arra, hogy e fejezetet beiktassuk, mivel a publikált szakirodalomban a hódoltság alatti viszonyok, mértékek szűkösön vannak jelen. Ennek alapvető oka az, hogy a szerző kevés olyan feltárómunkát tudott igénybe venni, amelyek a hódoltsági települések, és ezen belül a Homokhátság területén használatos mértékegységek létre utalnak, illetve ezek adatait a egs-rendszer alapján megadnák.¹³⁶ Kétségtelen, hogy a hódoltság területéről sajnálatosan kevés írott emlék maradt ránk, de a különféle nyilvántartásokban tömegesen található mezőgazdasági áruk és termékek. Azonban ezek nem utalnak a bor- és gabona mérésére szolgáló mérték nagyságára. Ezek egy részét pontosan be lehet azonosítani, más részüknél erre egyelőre nincs lehetőség. Itt elsődleges az a célunk, hogy létükre a figyelmet felkeltsük, és újabb adatok birtokában a pontos meghatározásokat elérjük.

Elsőként egy olyan fogalommal célszerű kezdenünk, amely a szó szoros értelmében nem is űrmérték, de a vásárolt, szállított bor tömegére utal. „Szivos Pálnétől vettünk 4 terhő baranyai bort, terhít tallér 50.” „Boda Gergelytől és Kovács Pétertől 6 terő...”. „Szulejmán szubasa vetett ránk 3 terhő bort, terhét tall. 50, denár 10...”.¹³⁷ Az idézetekben három-négy elnevezés, változat tűnik fel, melyek mögött egyazon fogalom található: teher, fuvar értelemben. A teher egy szekérrakománnyal volt egyenlő: „Varga Miklóstól vöttünk ötödfél terő bort... Ez kilenc karika fának haszna lött készpénz tall. 11.”¹³⁸ „Szegedről hozott Kovács Mihály 35 karika bort, azaz 17,5 terhet, terhít in f. 49.”¹³⁹ Ritkán előfordult, hogy egy szekéren nem két hordó vagy annak megfelelő mennyiségű bor volt, amit általában kisebb távolságról szállítottak, de ekkor ezt külön jelezték: „Király Istvántúl [vettünk] egy edgyes fát, tallér 26.”¹⁴⁰ Tehát egy szekérrakomány két hordóból állott. Az egyes hordók között lehetett kisebb eltérés, de a célszerűség érdekében a nagyobb távolságról történő szállítások alkalmával az egy szekérra rakott teher közel hasonló lehetett.

134 BUZA János, 1973. és 1977.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a.

135 BOGDÁN István, 1991.

136 Sajnos néhány esetben a már rendelkezésre állókat sem kamatoztatta.

137 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 159.; Uo. 1663. 183. és uo. 1666. 137.

138 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 166.

139 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 13.

140 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 130.

Valamivel megfoghatóbb tömeget jelentett egy hordó bor. A 16–17. században Kecskeméten a fa, karikafa kifejezést gyakran használták hordó értelemben. A néhány híres bortermelő településen szokásossá vált hordó csaknem fogalomná, állandósult mértéké vált. A 17. századból sajnos kevés ilyen adat maradt fenn: a gönci hordó 231,44 liter volt, a tokaj-hegyaljai hordó pedig 134,29 liternek felelt meg.¹⁴¹

A Kecskeméten használt hordók között igen jelentős eltérés volt. A szállítás során minden bizonnyal közel hasonló űrmértékű edényeket használtak. A vásárláskor kifizetett összegek legalábbis erre engednek következtetni: „Hegedüs Jánostól 1 karika fa tallér 14,5, árulták dénár 18. Katona Jánostól 1 karika fa tallért 14,5, árulták dénár 18.”¹⁴² Tárolásra viszont igen eltérő méretű hordókat használtak.

A kecskeméti feljegyzések más településeken használt fogalmakat, mértékeket is megőriztek. „Csongrádul [sic!] hozattunk volt egy karomi átalagot f. 107... árulták dénár 24. Ismét hozattunk Csongráddul egy öreg karomi fát f. 235, árulták d. 24...” Kisebb idő elteltével ugyancsak ebből a térségből szereztek be a szükséges árut: „Két öreg karomi fán, az melyet vöttünk egyiket egyiket f. 235, az kettő f. 470, árulták, dénár 26... Egy csongrádi öreg fán jött haszon kp. tall. 52. Egy karomi fán jött haszon kp. tall. 20...”¹⁴³ A karomi jelző Karlócára, más szóval a szerémségi bortermeléssel való szoros vagy legalábbis egykoron szoros kapcsolatra utal.¹⁴⁴ Annak alapján, hogy több hét elteltével egy-egy öreg karomi fa, karomi hordó bor ára pontosan 235 forint volt, érthetően feltételezhetjük, hogy azok űrtartalma, mennyisége is közel azonos lehetett. A feltüntetett árak alapján csak megközelítőleg tudunk következtetni a hordók méretére. Mivel a vásárlással egy időben a helybeli gazdáktól a bort pintonként 10 dénárért vásárolták, a városi kocsmában használt árreak mellett valószínűsíthetjük, hogy a csongrádi borért sem adtak pintonként 16 dénárnál többet. Ez esetben egy öreg karomi hordó kb. 1469 pintnek felelt meg, amely 2468 literrel volt egyenlő. Tehát ez egy olyan nagy méretű edény lehetett, amelyet a korabeli szárazföldi eszközökkel szállítani nem tudtak, tartalmát több kisebb edényben, hordóban fuvarozhatták. Az öreg karomi hordóval szemben megkülönböztették a jelző nélküli, tehát közönségesnek mondható karomi boroshordót. Ennek méretére csak a beszedett haszon alapján tudunk következtetni. Mivel az öreg fán, bár kára 457 pint volt, a tiszta haszon 52 tallér lett, míg a kisebb hordóból származó haszon a jóval csekélyebb, 105 pint kár ellenében is csak 20 tallér volt, valószínű, hogy ennek a befogadóképessége is az öreg karomi fa űrtartalmának csak kb. 40%-a lehetett, azaz kb. 990 liter. A csongrádi vásárlásokkal kapcsolatos idézetben fellelhető egy újabb borosedény, a karomi átalag. A korábban feltételezett pintonkénti árat feltételezve ebbe

141 BOGDÁN István, 1991. 590.

142 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 178. Az egyes hordók pontosabb méretére a következő oldalon rögzített vételi és eladási árak alapján következtethetünk: „Kun Istvántól 1 átalag, pintit denár 10 ... árulták dénár 18 ... Nagy Imrétől 1 átalagot, pintit denár 10 ... árulták dénár 18.” Tehát csaknem nyilvánvaló, hogy a szövegben idézett két borosgazdától is 10 dénárért vásároltak egy pint bort. Tekintettel arra, hogy ebben az évben a tallér értéke 160 dénár volt, a szóban forgó egy-egy karikafa, azaz ezekben az esetekben egy hordó űrtartalma 232 pintnek, azaz 390 liternek felelt meg.

143 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 182. és 186.

144 Jól tudjuk, hogy a hódoltság előtt sok jómódú szegedi polgár tulajdonában volt Szerémség területén szőlőbirtok. Az ott megszokott hordók használata Szegeden keresztül juthatott el Csongrádra. Bogdán István munkájában nem utal a szerémségi borvidékre, illetve az ott használatos űrmértékekre.

kb. 669 pint, azaz 1124 liter bor fért. A megfogalmazás alapján feltételezhetjük, hogy a jelzett tetemes mennyiség a pincében tárolt tömegre utal. A szállítás során minden bizonnyal a biztonságosabb, kisebb edényeket használták.

A kilencvenes évek első felében a helyi szükséglet kiegészítésére főként a gyöngyösi bort vették igénybe. Így érthető, hogy a náluk vásárolt borosedények hosszú ideig fellelhetők a helyi nyilvántartásokban. „Szabó Bálint főbíróóságában az dézsmaborok mennyi számú hodókval lettnek midőn egészen megtölttenek az pincében az forradás után. Gyöngyösi hordó volt ötvenegy, idest 51 és két karika.” „Elárultatván Csibe János és Veresmarthi Pál hat gyöngyösi hordót, az melyekben in toto volt hatvankilenc akó, id est 69, item egy karikát 346 pint.” A hat gyöngyösi hordó megadott mérete alapján azt látjuk, hogy egy gyöngyösi hordó űrtartalma átlagosan 11,5 akó, tehát 351 pint, azaz kb. hat hektoliter lehetett. Egy másik feljegyzés is segíthet: „Csibe János elárulván 10 gyöngyösi hordó dézsmabort, mikor az quartélyozó németek itt voltak, a X-bris 6. Haszna lött tall. 123, dénár 80.”¹⁴⁵ A további számoláshoz segítséget nyújthat, hogy nemcsak a november 3-án kimért dézsmabort árulták pintonként 12 dénárért, hanem még márciusban is ennyit kértek érte. Ha a rendszeresen jelentkező károktól el is tekintünk, a tiszta haszon alapján a tíz hordóból 1647 pint bort mértek ki, tehát átlagosan 164,7 pintet, ami 277 liternek (kb. 3 hektoliternek) felel meg. Mindkettőtől jelentősen eltér Bogdán István adata, amely egy 16. század végi feljegyzésen alapszik.¹⁴⁶ Tehát az idézett adatok azt jelzik, hogy a gyöngyösi hordó nem vált olyan jól behatárolt mértékegységgé, fogalommá, mint a gönci hordó.

E rövid áttekintés alapján néhány egyértelmű megállapítást tehetünk. A széles körű beszerzés alapján a helybeliek többféle, egymástól erőteljesen eltérő hordókat ismerhettek és vásárolhattak meg. Az is nyilvánvaló, hogy a helyben készített, vagy legalábbis helyben használt hordók mérete igen jelentős végletek között mozgott. Tekintettel arra, hogy a század utolsó évtizedében egyre pontosabban rögzítették a borforgalmazás adatait, mód nyílt arra, hogy egy táblázat segítségével illusztráljuk az előbbi megállapítást.

14. táblázat A Kecskeméten használt hordók űrtartalma a 17. század végén

Év	A hordók száma	A hordók űrtartalma pinton			Az átlag literben
		minimum	maximum	átlag	
1691	45	239	387	339	569
1692	203	173	390	284	478
1693	99	210	380	289	485
1695	206	176	411	313	526
1696	241	200	373	319	536
1697	248	198	396	290	487
1698	244	176	395	292	491
1699	199	187	359	283	476
1700	289	183	368	290	487

145 MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 51–53.

146 Bogdán István a gyöngyösi hordóra vonatkozóan megállapítja: „1 gyöngyösi hordó = 3 helyi akó = 12 helyi borköböl = 151,44 l. A szomszédos megyékben is dívó mérték.” Az űrmértékek összesítésekor: 1596. évi adatra utalva rögzíti: 3 akó, 151,44 liter volt. BOGDÁN István, 1991. 182., ill. 550. Ettől eltérő mértékre következtethetünk egy újabb feljegyzésből is: „Item ugyanakkor elárulván két gyöngyösi hordót és egy karikát, mely gyöngyösi fellyebb megírt 10 hordókban ezekkel együtt volt 150 akó, a karikában pedig 324 pint.” MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 53.

Le kell szögeznünk, hogy a mintavétel a város kocsmájának nyilvántartási adataira korlátozódik. Az egyes években jelentős számú hordó tűnik fel. Érthetően a csaplárok a hordókat folyamatosan cserélték. A nyilvántartásokban több évben külön lajstromokban rögzítették az eladott hordók számát és azok árát. Miként látjuk, a közel 1800 borosedényen belül a legkisebb hordónak – és nem átalagnak – nevezett edény űrtartalma 173 pint (277 liter) volt, és a legnagyobb hordó pedig 411 pint (658 liter) befogadására volt alkalmas. Tehát a hordónak vagy karikafának nevezett edények között igen nagy a különbség, itt nem alakult ki egyfajta „szabványos” boroshordó.

A hordónál kisebb edényeket itt is igen gyakran átalagnak nevezték. Ezt a bor tárolására és szállítására egyaránt igénybe vett edényt Tokaj-Hegyalján a 17. században önálló bormértékként használták, ahol 80 icce volt, azaz 67,14 liternek felelt meg. Feltűnő, hogy Bogdán István más régió belüli használatát nem említi.¹⁴⁷ Azonban a kecskeméti lajstromokban igen gyakran fellelhető. De – miként az imént már utaltunk erre – nemcsak a helyi, hanem a csongrádi átalagról is maradt feljegyzés. Ezt vidékünkön azonban nem használták szinte önálló bormértékként, mivel űrtartalma esetenként igen jelentősen eltért. Tehát valójában átalagot említve a nagyobb hordókkal szemben egy kisebb borosedényre gondoltak. Egy 1690-ből fennmaradt összeírásban, „Az borrul való számtartás”-ban a város 20 tizedében több mint száz gazdának a nevét rögzítették, akik a rájuk kivetett rendkívüli adó összegét borral rótták le. Sokan egy-egy átalagot adtak le. „I. tized Balassa Miklós 1 átalag p[int] 68. Denke Mihály 1 át[alag] p. 75. ... 5. tized Kopjás Máté 1 át. 179,5, Vas Márton 1 át. P. 200...”¹⁴⁸ A szóródás tehát igen nagy határok között mozog. A felsorolásban 30–50 pint közötti átalag 3 volt, 51–70: 12, 71–90: 18, 91–110: 10, 111–130: 4, 131–150: 2, 151–170: 2, 171–190: 3, 191–210: egy, 211–250 pint közötti átalag pedig ugyancsak 1 esetben található. Tehát e minta alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a 17. században Kecskeméten, az esetek többségében, az átalagok 50 és 110 pint (84 és 185 liter) közötti űrtartalmú borosedények voltak, de alkalmazták ezt az elnevezést ennél kisebb és jóval nagyobb borosedényekre is.¹⁴⁹

A borforgalmazás terén az egyik leggyakoribb és egyben a leginkább megbízható mértékegység kétségtelenül az akó volt ezekben a századokban. Azonban a korszakra jellemzően e téren is vidékenként számottevő eltéréseket találunk. Vidékünkön a 18. század elején is a Pest és Buda, illetve Pozsony környékén használatos iccét és pintet vették figyelembe, és ezek igénybevételével határozták meg az akó méretét. Forrásaink néhány esetben egyértelműen utalnak arra, hogy az akót „itt való” formában, mértékben használták. Szerencsére több esetben is tetten érhetjük, hány pintet számoltak egy akóban. A 18. század elejéről pedig több olyan kimutatás maradt fenn, amely az egyértelmű adatok sorát tartalmazza. Pl. 12 hordó = 130 akó = 3965 pint. Tehát egy „itt való” akóban 30,5 pintet (48,8 liter) számoltak.¹⁵⁰

147 BOGDÁN István, 1991. 155. és 587.

148 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. A kötet lapjai számozatlanok.

149 Még legfeljebb azt tételezhetjük fel, hogy az igen eltérő mennyiségű bort eltérő számú (közel azonos mértékű) átalagokban szállították be.

150 MNL BKML IV. 1510. a. 1711. 12. További néhány adat: 8 hordó = 50 akó = 1425 pint. Egy akó = 28,5 pint stb. Néhány esetben ettől minimálisan eltérő eredményt kapunk: 12 hordó = 86,5 akó = 2639 pint. Itt egy akó = 30,495 pint.

Nagyon ritkán feltűnik a köböl használata is: „Ceglédi átalagot vettük köblit 2 egy forinton.”¹⁵¹ A túlságosan kevés, és nem teljesen egyértelmű adat birtokában méretét meghatározni aligha lehet. Az ország egyes tájain igen eltérő méretű volt a köböl. Az alpári (1598) 8,39 liter, a budai 13,43 liter, a csongrádi 201,44 liter, a gyöngyösi pedig 12,62 liter volt.¹⁵² A könnyebb áttekinthetőség kedvéért célszerű a borforgalmazás során használt űrmértékekről egy áttekintést rögzíteni.

15. táblázat Fontosabb bormértékek a 17. században¹⁵³
(literben meghatározva)

Elnevezés	Pest/Buda	Pozsony	Gyöngyös	Csongrád	Kecskemét	Tokaj
Akó	53,72	53,72	50,48	50,36	51,24	
Átalag						67,14
Hordó		107,44	151,44		Kb. 500,0	
Icce	0,84	0,84	0,79			
Karomi fa				Kb. 1 000,00		
Köböl	13,43		12,62	201,44	8,4	
Öreg karomi fa				Kb. 2 500,00		
Pint	1,68	1,68				
Terő, teher, fuvar					Kb. 1 000,0	

151 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 133.

152 BOGDÁN István, 1991. 595–596.

153 Az adatokat Bogdán István többször idézett munkája alapján rögzítettük, kivéve Kecskemétet.

ÁLLATTARTÁS KECSKEMÉT HATÁRÁBAN

A 16–17. SZÁZADBAN

I. Feltételek, keretek

A hódoltság alatti mezővárosok és falvak gazdálkodásával, ezen belül állattartásukkal a helytörténeti monográfiák – forrásaik adta lehetőségeiknek megfelelően – szinte kivétel nélkül foglalkoznak. Sajnos a források hézagossága sokszor nem teszi lehetővé, hogy a szerzők még egy földrajzilag nagyon behatárolt területen belül is a korszak egészéről átfogó képet tudjanak adni, sőt az esetek többségében csak néhány évre korlátozódó és szűkös feljegyzésekre alapozva kísérelnek meg az állattartásnak egy-egy szűkebb területéről érdemleges adatokat közölni.¹ A források viszonylag széles köre révén e korszakról legrészletesebb, legátfogóbb képet a szomszédos Nagykőrösről tudtak eddig a kutatók összeállítani. Első alkalommal Majlát Jolán vázolta fel a mezőváros 18. század elejéig tartó fejlődését, majd három-négy évtizeddel ezelőtt Buza János vállalkozott arra, hogy a korszakon belül a mezőváros állattartásának egészéről adjon egy áttekintést főként a „vadszám” és az adózás adatainak felhasználásával. Számára forrásul alapvetően a nagykőrösi nyilvántartások szolgáltak, bár több esetben kecskeméti adatokat is idézett.² Nem kérdőjelezve meg vállalkozása eredményeit, látnunk kell, hogy célkitűzése nem tette lehetővé a kecskeméti állapotok elemző bemutatását.

A hódoltság korával foglalkozók ismételten kénytelenek szembesülni azzal a ténnyel, hogy a 17. századi állapotokról gyakorta kevesebb forrás áll rendelkezésünkre, mint a 16. századról. Ez nem kis részben az eddig feltárt török adóösszeírásoknak köszönhető. Több ok idézte elő, hogy írott emlékeink kisebb számban maradtak meg a

1 A Szeged monográfiájának 17. századi részét feldolgozó Szakály Ferenc kénytelen megállapítani: „Bár a szegediek marhakereskedelméről a XVII. században szinte egyáltalán nincs adatunk, nyilvánvaló, hogy a lakosság a környékbeli pusztákon továbbra is jelentős marhatenyésztést folytatott.” SZAKÁLY Ferenc, 1983. 682. – Hódmezővásárhely történetének feldolgozása során a *Török hódoltság kora* című fejezeten belül a szerző megállapítja, hogy a szarvasmarhákra vonatkozóan csak a 16. századból vannak adatok, a 17. századi állapotokat az 1670 körüli vaj fejében fizetett adó révén tudta felidézni. Ennek alapján viszont csak arra tudott következtetni, hogy „[...] szinte mindegyik vásárhelyi gazda rendelkezett egy-két szarvasmarhával [...]”. KOVÁCS István, 1984. 340. – Kiskunhalas hódoltság alatti életét Szakály Ferenc mutatta be, aki ugyancsak komoly gondokkal küzdött a korszak elemzésével a források hiányosságai miatt. Lényegében csak a század legvégén keletkezett egyik összeírás alapján és néhány egyedi esetre vonatkozó adat segítségével tudta a 17. századi állapotokat érzékeltetni. SZAKÁLY Ferenc, 2000. 303–354.

2 MAJLÁT Jolán, 1943., ill. BUZA János, 1984.

hozzánk közelebb eső évszázadból. Ezek közül az egyik, hogy Európában a 16. századra jellemző gazdasági fellendülés alábbhagyott, és a következő évszázadban a jelentős gazdasági depresszió és a pénzügyi válságok sora nemcsak a tényleges árucserét mérsékelte erőteljesen, hanem megritkultak a gazdaság egyes területeit szabályozó rendeletek, az ezekhez kapcsolódó jogi eljárások, a kereskedők és földesurak nyilvántartásai, az állami tisztviselők vámjegyzékei és lajstromai stb. Talán még ezeknél is fontosabb volt az, hogy a 17. században a korábbiaknál is több háború dúlt szerte Európában, amelyek alig felmérhető pusztításokat végeztek a városokban és a falvakban, elemészte többek között a középkorból gyéren fennmaradt írott emlékeinket is. Jól tudjuk, hogy a hódoltság idején a két császár által szentesített békekötések sem eredményeztek tényleges békét,³ hisz a végváriak portyázásait a szerződő felek hallgatólagosan vagy ismételt felháborodás és többszöri jegyzékváltás mellett tudomásul vették. 1649 és 1686 között pedig már szinte nem volt olyan esztendő, hogy az ország valamely részén ne folyt volna számottevő harc. Ezt követően pedig csaknem másfél évtizeden át a török kiűzésére irányuló hadműveletekre került sor, melyek az Alföld népét közvetlenül érintették. Tehát túlzás nélkül állítható, hogy a század második felében állandósultak a háborús állapotok. Nem véletlen az sem, hogy az ötvenes évek elején a három ország részben élők egyöntetűen és ismételten megfogalmazták, hogy az anarchikus állapotok miatt a civil lakosság helyzete egyre tarthatatlanabb, a normális termelőmunka végzése szinte lehetetlen.

*

Az Alföldön meghonosodott egykori szilaj állattartással kapcsolatosan szinte máig több illúzió él. A 19. századi leírások – ez a romantika időszaka – a pusztákon levő jószágok tartásának körülményeit csaknem zavartalannak, a pásztorok életét pedig szinte idillikusnak mutatták. Pedig mindaddig, amíg a rideg állattartás volt az uralkodó, a természeti adottságok és az időjárás rendkívüli módon befolyásolta a jószágok szaporulatát, tartásának körülményeit és értékesítését. Télen a takarmány szűkössége, a ragadozók, a nagy hideg és a hó, nyáron pedig a kellő minőségű legelő és víz hiánya okozott a gazdák számára vissza-visszatérő súlyos gondot. Kontinentális éghajlatunk csaknem minden esztendőben próbára tette a jószágokat és őrzőiket egyaránt. Több szélsőséges, rendkívül mostoha év pedig egyenesen megtizedelte vagy erősen lerontotta az állományt.⁴ Azt viszont célszerű hangsúlyozni, hogy a „futóhomok” elszabadulása és egyre veszélyesebbé válása a 18. századi túllegeltetésnek lett az eredménye. A hódoltság idején az év egyik felében a puszták felületét még számottevő növényzet takarta, amely biztosította a rideg állattartást. Annak érdekében, hogy ezen táj adottságait valamelyest érzékeltetni tudjuk, célszerű néhány újabb adat, néhány feljegyzés idézése.

3 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 23–44.

4 Lényegében megegyezik a helyi megfigyelésekkel a kontinens nyugati és középső részéről készített elemzés több következtetése is: „...a XVI. század elejét és az 1640-es évek erős felmelegedését leszámítva, az indexértékek többnyire az „átlagnál” némiképpen hidegebb teletek jelölnek. A lehülés első súlypontja az 1640-1670-es évek között található.” RÁCZ Lajos, 1989. 140–142.

A század e tekintetben is igen rosszul kezdődött. Már az első tél szokatlanul száraz volt 1601-ben, és a következő hónapokban a csapadék hiánya miatt a kutak kiszáradtak, a legelők kiégttek. Ez a jelenség gyakran visszatért a század folyamán. Közülük is kiemelkedett néhány év: 1616., 1622., 1632., 1638., 1639., 1651., 1652–53., 1666. és 1686. Néhány enyhe tél mellett sok rendkívül kemény télről maradt fenn feljegyzés. Különösen zimankós évszak köszöntött be 1662–1663 fordulóján, amit még évtizedekkel később is „nagy tél”-ként emlegettek. Nemcsak a jószágok tömege, hanem több pásztor is életét vesztette ezekben a hónapokban.⁵ A szűkösen fennmaradt adatok közül talán egyetlen is tudja érzékeltetni a kockázatok mértékét: ezen a télen Kamarás Ambrus 1300 juhából alig 150 jószág maradt meg.⁶ Közel hasonló, pusztító hideget hozó évszoknak említik a kortársak 1677-et, 1679-et és 1683-at is. A szélsőségekre jellemző, hogy 1685-ben Szent György napkor (április 24.) a Tisza befagyott. A század végén, 1695-ben újabb kegyetlen hideg tette próbára az embereket és az állatokat egyaránt. Ráadásul a rendkívül hűvös idő egész júniusig kitartott. Bár szerencsére voltak ritka termékeny és kellemes évek is, néhány esztendőben az időjárás csaknem minden szeszélye sújtotta nemcsak vidékünket, hanem szinte az egész kontinensünket. Ezek hatására 1628-ban Európa-szerte nagy éhínség pusztított. Nem sokkal maradt el ettől 1638. és 1645. sem. Ínséges év lett 1677. és 1678. is. Az utóbbit Kecskeméten az időjárás viszontagságai mellett tűzvész és súlyos pestisjárvány tette igazán katasztrofálissá. Több évben a sáskák és a cserebogarak, illetve jégesők keserítették sokak életét, nehezítették mind a növénytermesztést, mind pedig az állatok tartását.⁷

II. Vadszám, illetve marhaszám

A marhaszám, más formában a vadszám mint sajátos adóalap Hornyik János munkássága révén került be a szakirodalomba. Bár ennek tartalmát ő már a legelső alkalommal egyértelművé tette egy 1672-ből származó tanácsi határozat teljes szövegének idézésével,⁸ ezt a fogalmat, ezt az adónemet később többen félreértették, félremagyarázták, és belőle olykor hamis következtetéseket vontak le.

A marhaszámmal, azaz a vadszámmal nem azért foglalkozunk itt részletesebben, mivel hangzása alapján az egyik haszonállatunkra gondolhatunk, hanem azért, mert sok esetben a városban lévő korabeli állatállomány méreteit, a jószágok számát, főleg pedig az állattartás méreteinek ingadozását más módon aligha lehet legalább hozzávetőlegesen meghatározni, bemutatni. Az adókievetések során több alkalommal is minden kétséget kizáróan megfogalmazták a tanácsi határozatok,

5 1662-ben „Bab Mihálynak Katona János a hideg megvette juhászért fizetett az úrnak [nazur bégnek] f. 60...”. MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 228–230.

6 KOCSIS Gyula, 2002. 197. Az is aligha kétséges, hogy a növendék szarvasmarhákból és lovakból is sok pusztult el. Minden bizonnyal a kevésbé katasztrofális telek is szedték áldozataikat.

7 SZILÁGYI Tibor, 1999. 21–26.

8 HORNYIK János, 1861. II. 187–192. Buza János egy önálló tanulmányban tisztázta mind a félreértéseket, mind a vele kapcsolatos további találgatásokat. Így feldolgozása alapján az is egyértelmű, hogy nemcsak a Duna–Tisza közén ismerték és használták hosszú időn át ezt az adónemet. Bizonyította azt is, hogy nem török eredetű, bár kétségtelen, hogy jórészt a hódoltság területén ismerték és használták. BUZA János, 1984.

hogy a marhaszám mint adóalap összetett fogalom. Ebbe a kategóriába tartozott Kecskeméten – néhány háborús évtől eltekintve, amikor a fiatal jószágokat is beszámították – minden tenyészérett szarvasmarha, minden ökör, minden ló, és öt tenyészérett juh ugyancsak egy vadszámnak felelt meg. Ezen kívül néhány tucat gazda vadszámát tízzel gyarapította a tulajdonukban lévő szárazmalom. A családok készpénzvagyonát is ennek keretében adóztatták meg oly módon, hogy öt tallért – hozzávetőlegesen egy tehén árát – ugyancsak egy vadszámnak tekintettek.⁹

Csaknem minden egyes feljegyzés meggyőző bennünket arról, hogy a város adózóinak anyagi érdekeit a hatályos magyar törvények mellett minden téren jól átgondolt, a szokásjogra épülő „szép rend” alapján szabályozta és ellenőrizte a választott tanács, ami persze nem zárja ki azt, hogy bizonyos esetekben részrehajlás történhetett. Az erre vonatkozó, időről időre meghozott városi rendeleteket annál inkább elfogadhatták, mivel ebben a város lakosságának nagy része közvetlenül érdekelt volt. A következő néhány adat jól illusztrálja a korabeli állapotokat: 1662-ben az adózásra kötelezettek 77,65%-a, 1676-ban pedig a lakosság 87,15%-a fizetett – erősen eltérő mértékben – adót az egyik legszélesebb társadalmi csoportokat érintő adónem, a vadszám alapján. Még 1705-ben is, a több évtizedes háborúskodás miatt végletesen elszegényedett városban a nyilvántartásba vett 1278 adózó 40,68%-a volt érintve ilyen formában. (L. az 1. táblázatot!)

Bár a vadszám ismerete komoly tájékozódási pont lehet ahhoz, hogy a város lakosságának vagyoni állapotát, főként pedig annak változásait lássuk, kétségtelen, hogy nagysága, módosulása csak közvetett módon tudja érzékeltetni, mekkora volt, és miként alakult a város gazdáinak szarvasmarha-, ló- vagy juhállománya. Mindezt ki kell egészítenünk még azzal, hogy az adóalap nagyságát nem esetenkénti számlálás vagy becslés alapján határozták meg, hanem a gazdák bevallása révén.¹⁰ Aligha lehet véletlen, hogy 1662-ben Kamarás Ambrus 759, Kalocsa János 750 és 1675-ben Kalocsa János 759, Pathay András 758 vadszámot vallott be. Tehát a leggazdagabbak vadszáma kísértetiesen hasonló volt. Minden bizonnyal e téren is meghatároztak vagy legalább is követtek egy maximumot, miként az egyéb adókkal kapcsolatosan is: 1662-ben a több tucat legmódosabb gazda minden egyéb vagyona után maximum 19 forint, 1675-ben pedig, akiknek a marhaszáma erőteljesen eltért ugyan egymástól – ami valószínűsíti, hogy egyéb vagyonuk is számottevően különbözött egymástól –, legfeljebb 18 forint fizetésére volt kötelezve.¹¹

9 A békésebb években nem minden értéket vontak adózás alá. „Ez is fen maradjon az régi atyáink törvényes szokások szerént, egy bikát, egy Ménylovat, egy pártá-övet, egy Pohárt, egy ruhára való kapcsot kitudhatnyi.” HORNYIK János, 1861. II. 191–192. – A vadszámra kivetett adó összege a városra nehezedő terhek alapján eltérő volt.

10 Ezt a jelentős számban fennmaradt esküszöveg egyértelművé teszi. – Buza János bemutatta, hogy Nagykőrösön többen fizettek büntetést letagadás miatt. Kecskeméten nem állnak rendelkezésünkre az egykori tanácsi, bírói jegyzőkönyvek, amelyek minden bizonnyal több felvilágosítást tudnának adni ez ügyben. Az adókönyvekben és a főbírói számadáskönyvekben pedig ilyen jellegű utalások nem találhatóak.

11 MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 6–204.

1. táblázat A vadszám és az egy vadszámra kivetett adó alakulása Kecskeméten és Nagykőrösön¹²

Év	Kecskemét		Nagykőrös	
	Vadszám	Adó	Vadszám	Adó
1640	10 601,5	8	10 600,0	10
1642			9 472,0	15
1647	12 472,5	8	9 000,0	10
1649	12 204,5	8	8 000,0	11
1654	12 001,0	8	8 042,5	11
1660	17 708,0	8		
1661			5 249,5	12
1662	20 560,5	10		
1663	19 739,5	10	4 473,0	12
1668	10 665,0	15		
1669	11 417,5	15		
1671			5 002,5	15
1672	22 046,5	10		
1673	22 222,0	5		
1674	21 519,0	10		
1678	29 190,0	8		
1679			6 989,5	15
1681	27 691,0	10		
1682	24 067,5	10	6 163,5	15
1683	26 996,5			
1685	16 178,0			
1687		15	1 100,0	15
1688	14 455	15		
1689		100		
1690		50		
1691		30		
1692	7 639	30		
1693	8 352	30		
1694		30		
1695	9 211	30		
1696		30		
1697		30		
1698		30		
1703	11 916			
1707	4 478			
1711	2 512			

*

12 A táblázatokban fellelhető adatok több forrásból erednek. A nagykőrösi adatokat BUZA János, 1984. I. táblázat, a kecskeméti adatokat HORNYIK János, 1861. II. 185–186. oldalakon található adatok és a jelzett évek adószedői nyilvántartásainak adatai alapján állítottuk össze. Az adatok néhány esetben súlyozott átlagok, más esetben részletes statisztikai feldolgozás eredményei, több esetben pedig korabeli feljegyzések. – Az „Adó” c. rovatban – mindkét városban – az egy vadszámra kivetett adó dénárban meghatározott összege található.

2. táblázat Néhány gazda vadszáma és adóalaként nyilvántartásba vett élő állatai (1704–1707)

Név	Vadszám	Ökör	Tehén	Meddő	Igásló	3 éves	Csikó	Sertés	Juh
Aczél János	25	5	3	1	3				40
Barna György	2	1							15
Bekő András	5	5	2	3					25
Benkő István	19	2	2		2			2	30
Bíró György	8,5	4	4	2	2				10
Boda Gergely	23,5	4	2						30
Borbély István	1	4	2		3				
Bozo István	18	2	1		2				12
Cséplő Mihály	1	3	3		2			1	10
Csizmadia János	8	2	1		2			1	20
Csorba István	30	6	8	2	5	4	2	4	60
Darányi György	60	6	16	4	6	12	1	4	60
Deák István	62	7	11	3	21	8	9	1	65
Dékány István	97,5	3	3			2		1	20
Dömötör Gergely	300	16	28	3	38	8	7	23	180
Fazékas János	14	2	1		1			1	16
Herczeg István	6	2		1	2			1	15
Hemző István	5,5	3	1		2	1			10
Kelemen György	5,5	4	7			1			
Kalocsa István	127	10	34		40	17		5	150
Kamarás János	109	6	13		20	1	7	1	130
Cz. Kis János	60	16	24	4	36	15	9	4	140
M. Kovács Gergely	47	2							25
Kovács Pál	6	2	1			2		1	10
Kovács Mihály	2	2							10
Kovács Miklós	16	4	3		1	2			
Ladányi Pál	3,5	4	1			1			20
Mészáros János	4,5	4	2		1			2	10
K. Nagy István	52	8	12	2	13	5	2	4	90
Nagy Mihály	20	4	3					1	10
Pataki István		2						1	25
Sárközi Pál	24	8	10		8			4	80
Szabó András	2	3	3		3	1		1	23
Szabó Márton	28,5	2	1		2	2		1	15
Szana István	10,5	2	1		3				20
Szántó István	30	6	6		2	2			30
Szeles György	40	4		1	9		4		30
Szentkirályi János	6	2							10
Szivos Pál	20	4	2		1				40
Szivos Jánosné	18	1	1		2			1	
Tóth Mihály	14	6	8	1	3	5		4	40
Tubak János	10	4	2		2				15
Varga István	115	12	20	12	16	22	7	2	120
Varga Péter	3	1	1						10

Sajnos arra nincs lehetőségünk, hogy a 17. századon belül akár csak néhány gazdánál bemutassuk, valójában mit takar a náluk rögzített vadszám. Erre csak a 18. század elején rögzített dicajegyzék felhasználásával tehetünk kísérletet. Az 1707. évi adóösszeírás és az 1704-ben készült adójegyzékben rögzített vadszámok egyeztetése révén nyílik arra lehetőség, hogy 44 fő adatai alapján részleges betekintést nyerjünk.¹³ (L. a 2. táblázatot!)

Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskemét kb. száz évvel korábban élt meg hasonló nyomort, mint ezekben az években. Viszont az is kétségtelen, hogy több tucat családnak a rendkívüli veszteségek ellenére még mindig olyan jószágállománya volt, amelyhez hasonló a jobbágyfalvakban még békés évtizedekben sem jött létre.

Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a szerényebb vagyónú – 5–20 közötti vadszámmal rendelkező – gazdák marhaszáma mögött csaknem kivétel nélkül élő állatok voltak. Állatállományukban nagyjából néhány ökör vagy ló, rajtuk kívül esetleg egy–két tehén és néhány tucat juh volt. Egy-egy tenyésztés céljára tartott sertés is sok esetben fellelhető. A jómódúnak mondható gazdák, akik többségükben 25–60 közötti vadszám után fizettek adót, az igás állatok mellett a különféle jószágok tenyésztésére is komoly gondot fordítottak. A földművelést elsődlegesen segítő 4–6 ökör mellett jelentős számú ló után is adóztak. Juhállományuk pedig sokszor figyelemre méltó volt. Az ennél nagyobb vadszám után adózók között több olyan család található, amelyek a korábbi évtizedekben valóban nagyságrenddel nagyobb vagyont birtokoltak. A Deák, a Darányi, a Kamarás, a Kalocsa stb. család olykor egykori jószágainak tizedrészét sem tudta megőrizni. Megmaradtak viszont szántóik, legelőik, malmaik és szőlőik, néhány esetben pedig számottevő készpénzüik. Szántóik műveléséhez továbbra is igen jelentős számú igásjószágra volt szükségük, és ezek révén néhány békésebb év alatt is sokat tudtak javítani állományukon. Aligha kétséges, hogy Varga István, Kamarás János, Kalocsa István és Dömötör Gergely jószágállománya révén legalább megbízható fogalmat alkothatunk arról, milyen összetételű lehetett sok száz kecskeméti gazda jószágállománya a 17. század békésebb éveiben.

III. Szarvasmarhatartás

A magyarországi szarvasmarhatartás alakulásáról, fejlődéséről még nem készült átfogó feldolgozás. Tekintettel arra, hogy országos összeírásaink csak a 18. századból maradtak fenn, a korábbi évszázadokról elfogadható összképet csak a helyi források széles körű és gondos feldolgozása alapján lehet majd elkészíteni. Éppen ezért minden egyes helytörténeti feldolgozás, amely kellő körültekintéssel készült, komoly formában segítheti ennek a „tablónak” a teljesebbé tételét.

Bár jól tudjuk, hogy az Alföldön évszázadok óta a nagyállattartás az egyik meghatározó foglalkozási ág volt, forrásaink rendkívüli hézagossága miatt középkori szarvasmarhatartásunkról csupán néhány törvény¹⁴ és egy-egy esetlegesnek mondható feljegyzés alapján tudunk következtetni. Ezek a megállapítások – egyebek hiányában – rendkívül

13 MNL BKML IV. 1504. m. 1707. és IV. 1508. c. 1704. adatai alapján. Ezúttal – a háborús körülmények miatt – néhány év különbség is takarhat érdemi változásokat.

14 MÁLYUSZ Elemér, 1983. 320–325.

hasznosak ugyan, de tudomásul kell vennünk, hogy mivel néhány benyomás alapján készültek, többségük az általánosság szintjét alig haladta meg. A sokat idézett Bertrandon de la Brocquière Magyarországon 1433-ban tett utazásáról készített feljegyzéseinek egyik kitétele is ilyen: ő a „...Szegedtől Pestig elterülő termékeny rónán látott számtalan nyáját és barmot, melyek magukra hagyatva legelnek.”¹⁵ Éppen ezért egy megalapozott, adatokkal jól alátámasztott biztos kiindulópont felettébb fontos, hisz ez a későbbi változások megítélésekor mindenféle viszonyítást sokban segíthet.

A több jeles kutatónk munkájának eredményeként közzétett török defterek sok tekintetben bővítették a 16. századi magyar gazdaságról kialakított korábbi ismereteinket.¹⁶ A Duna–Tisza közére utaló feljegyzéseket időközben többen is kamatoztatták. Legnagyobb sajnálatunkra a szarvasmarhák tartására utaló hiteles adatokat, a jószágokat tartó gazdák számára és a jószágállományra utaló tényeket ezekben sem találunk. A különféle vámjegyzékek pedig a hódoltság első fél évszázadából az Alföldön tenyésztett marháknak inkább csak a külföldre irányuló forgalmazásáról, a megvámolt állatok tömegéről, mintsem az egyes gazdák tulajdonában levő, az egyes településekről származó tenyészállatok számának alakulásáról nyújtanak egyfajta tájékoztatást.¹⁷

A széles körű rideg marhatartás feltételei és keretei a Homokhátságon már évszázadokkal korábban kialakultak. A honfoglalást követő évszázadokban, majd a kunok letelepülése után is megmaradtak ennek előfeltételei. Ráadásul a 15. században ezen a vidéken a pusztásodás jelentősen előrehaladt. Számottevő volt azoknak a pusztáknak a száma, melyeken korábban kun települések voltak. A Kunság területén is jelentkező pusztásodásra a következő néhány adat egyértelműen utal: 1472-ben Mátyás király Tenkes Pál fiainak a közismerten egykori kun település, Sasüllés szállás újra történő benépesítését engedélyezte, és a következő évben pedig Both László és Domokos, Halas széki kapitányoknak adott engedélyt arra, hogy Csólyos, Fejértó, Majosszállás [Majsa] és Kömpöc szállás benépesítésére vállalkozzanak.¹⁸ Pest vármegyében pedig 346 középkori település közül 91 (26%!) már Mohács előtt pusztán állt.¹⁹ Ezt a folyamatot a török hadjáratok, majd a hódoltsági viszonyok csak felerősítették, és hosszú időre tartósították. Jól tudjuk, hogy a hadak járása elől a falvak lakosai átmenetileg – sokszor pedig véglegesen – a nagyobb településekre voltak kénytelenek beköltözni. Az elhagyott határok pedig legelők, ritkábban kaszálók formájában az állattartók lehetőségeit tágították ki. A Duna–Tisza közén ennek a folyamatnak fő haszonélvezője – Szeged mellett – kétségtelenül a Homokhátságot uraló „három város”, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd volt.²⁰ Kecskemét, az egykori királyi, majd királynői birtok korábbi határai hamarosan

15 A munkának magyar fordítását idézi: RUSVAY Kálmán, 1975. 53.

16 Itt mindenekelőtt Fekete Lajos és Hegyi Klára munkáira gondolunk. Térésükre pedig kétségtelenül KÁLDY NAGY Gyula, 1977. és. 1985. nyújtanak legtöbb adatot.

17 A Kecskemétre vonatkozó adatokat Mészáros László egy kisebb monográfiával felérő tanulmányban dolgozta fel: MÉSZÁROS László, 1979. 58–286. A Homokhátság 16. századi állapotaira vonatkozó megállapításai jórészt ma is helytállóak. – A vámjegyzékek újabb csoportjait KOC SIS Gyula, 1993. és 2002. munkáiban dolgozta fel. Tekintettel arra, hogy ezek a 16. század végi állapotokat minden másnál jobban tükrözik, a feldolgozás során hasznosítani fogjuk.

18 HORNYIK János, 1860. I. 129.

19 VÁRKONYI Ágnes, R. (szerk.), 1985. 1447.

20 Nagykőrösről több monográfia is készült, amelyek elemezték a település hódoltság alatti életét: GALGÓCZY Károly, 1896.; MAJLÁT Jolán, 1943. A három városról írt NOVÁK László, 1986/a. – Természetesen hasonló viszonyok alakultak ki Szeged, Hódmezővásárhely és Debrecen térségében is.

szűknek bizonyultak a gyorsan gyarapodó lakosok számára.²¹ Ezért már a 16. század folyamán kénytelen volt a város, illetve annak több gazdája néhány környező pusztát bérelni. A folyamat a 17. században felerősödött. Ezt a gyakorlatot Hornyik János munkáiban gondos anyaggyűjtés alapján mutatta be, és érveit, megállapításait később többen újabb adatokkal egészítették ki.²² Éppen ezért ennek ismételt leírását itt mellőzhetőnek tartjuk, és megelégszünk azzal, hogy csak utalunk a Hornyik János gazdaságtörténeti feldolgozásához készített igen szemléletes és rendkívül hasznos térképre.²³

Aligha kétséges, hogy a rideg marhatartás alapja a 15–17. században is ugyanaz volt, mint az 1700-as években, a széles körben elvégzett betelepítések előtt: egyrészt a más célra nehezen hasznosítható hatalmas kiterjedésű puszták, melyeket még ekkor is viszonylag olcsón bérelhettek az állattartással foglalkozó gazdák, másrészt pedig a nagyon olcsó munkaerő. A jászkunok megváltakozásáig, 1745-ig – valójában egészen az 1750-es évek végéig – Kecskemét lehetőségei a pusztabérlőket tekintve csaknem pontosan ugyanolyanok voltak, mint a 17. század második felében. Az alapvető különbség az volt, hogy a lakosság száma a szabadságharc után folyamatosan nőtt, és a városhoz közeli területeken az élelmezésükhöz szükséges növénytermesztés a szilaj állattartás lehetőségeit fokozatosan szűkítette.

A középkortól a Homokhátságon a szarvasmarhák nagyobb része a baromban nőtt fel. Baromnak nevezték a korabeliek a szilaj körülmények között tartott gulyát. Ennek alapvető feladata a tenyésztés, ezen belül a jószágok szaporítása volt. A hím borjak nagyobb részét ivartalanítva mindaddig itt tartották, amíg 4–5 éves korukban igavonásra alkalmasak lettek. Egyébként innen igavonásra csak rendkívüli szükség, katonai kényszer hatására szakítottak ki jószágokat. A rideg állattartás azonban csak addig volt gazdaságos, amíg nagyon csekély volt a ráfordítás: olcsó a pusztabér, csak a legszükségesebb takarmányt kellett biztosítani a tél folyamán, és néhány pásztor nagy tömegű jószágot tudott őrizni, esetenként gondozni. A valóban rideg körülményeket még a 19. század is örökölte, de a 20. századra már csak hírmondója maradt néhány pusztán, pl. Bugacon. Ezeket a szilaj gulyákat április végén hajtották a távolabbi, bérelt pusztákra, az úgynevezett nyaralókra. A barmot csak késő ősszel oszlatták fel, és az egyes gazdák jószágait kiválasztva saját telelőikre hajtották azokat. Ezeken a szállásaikon, később tanyáikon a nyár folyamán halmozták fel a legszükségesebb takarmányt a jószágok számára: a gabonafélék szalmáját és a szükséges mennyiségű szénát. A körülményekre jellemző, hogy még a 19. század dereka táján is a jószág itt „... csak szabad ég alatt van az egész télen által, bármely rendkívüli dermesztő hidegekkel köszönt is be a rideg tél. Csak annyi kedvezésben részesülnek ekkoron, hogy egy, körülbelül másfél ölnyi magas alkotmány készítették számukra födél nélkül, egy középpontból kiinduló három ágra egyenesbe menő és végződő szárnyakkal. Ezen födél nélküli alkotmány „szárny-

21 Erről a folyamatról Hornyik János adott nagyon megbízható képet munkáiban (HORNYIK János, 1861. II. 215. és 361., 1862. III. 292–293. és 1927. 50–66.).

22 Hornyik János eredményeit jelentős részben kiegészítették az elmúlt fél évszázad során az e témát érintő feldolgozások. A teljesség igénye nélkül ezek közül csupán néhányra utalunk: PAPP László, 1936.; SZABÓ Kálmán, [1936.]; MÉSZÁROS László, 1979.; SZAKÁLY Ferenc, 1981. 410–413., ill. 681–683., valamint uő., 2000. 328–342.; BUZA János, 1984.

23 HORNYIK János, 1927. 40–41. oldal között található térkép.

éknak” neveztetik, s csak arra szolgál, hogy a szél ellen enyhét s ótalmat adjon a baromnak ...”²⁴ Ily módon a gazdák megtakarították az istállók építését és a jószágok takarmányozásához szükséges munkaerőt, de éppen ezért számottevő volt a jószágok között az elhullás, és a megmaradtak is sok esetben a tavaszra rendkívüli módon leromlottak. A kiváló polihisztor, Bél Mátyás is megörökítette híres munkájában az alföldi marhatartás ezen zord körülményeit: „Falvakon kívül vagy pusztákon tartják őket szabad ég alatt, vagy a magyarok által pajtának nevezett állásokban. Csüszserű építmények ezek, úgy készülnek, hogy néhány fából való oszlopot állítanak, rájuk tetőt szerkesztenek, és szalmát hánynak a gulya oltalmául. Ide hajtja a magyar éjszakára, leginkább télvíz idejére az időjárás megpróbáltatásának elkerülése végett, amennyit csak be tud fogadni, kivált hízalásra fogott ökröket.”²⁵ Helyesen emelte ki, hogy ez a forma már egy lépcsőt jelent a félig-meddig istállózónak mondható tartás felé, és az állománynak főként csak az értékesítésre szánt részét védték még ekkor is a szélsőségekkel szemben.

A viszonylag csekély tőkebefektetést igénylő rideg marhatartás egyik kritikus pontja a téli takarmányozás volt. E téren a gazdák a 17. században nemcsak az időjárásnak voltak kiszolgáltatva, hanem a közállapotoknak és a háborús viszonyoknak is. A nagyobb mezővárosoknak évtizedeken át hatalmas mennyiségű takarmányt kellett előállítani és elszállítani igen nagy távolságra a különféle katonai egységek számára. A törökellenes harcok során a hadsereg állományában lévő ökrök téli takarmányozása rendkívüli gondot jelentett. Ezen általában úgy segítettek, hogy a környező falvak és mezővárosok kötelességévé tették ezek takarmánnyal való ellátását. Ez a váratlan és súlyos teher Kecskemétet is többször sújtotta: „Anno 1695. die 8. Decembris. Pro intentione hoztanak az nemes vármegye limitatiójából reánk 206 császár ökreit. Item 1696. die. 18. Januarii. Hoztanak reánk azon császár ökrei közül 44. 31. Martii. 2 óraker ismét hoztak az intertenentiatul nro 50.”²⁶

Ezeket a terheket az tette igazán nehezzé, hogy gyakran a különféle kóbor csapatok tették lehetetlenné a nyári kaszálásokat és a szénagyűjtést, még gyakrabban pedig a különféle hadseregek által kikényszerített hosszú fuvarok vették el az időt a nélkülözhetetlen takarmánykészítéstől.

Elképzelhető, milyen keserves telekkel néztek szembe a jószágtartók, ha még évtizedekkel később, a teljesen békés évtizedekben is rendkívüli gondot jelentett a legszükségesebb takarmány előállítása és a jószágok teleltetése. Mindennél jobban illusztrálja ezt egy – évszázaddal később – 1741-ben írt levél, melyet a helyi tanács küldött a Felvidékre: „... a nagy szárazság miatt Takarmánynak oly Szükségében vagyunk de ámbár ezen szükség nem volna is, azt jól tudjuk, hogy oda fel való Jóság mind ló s mind Szarvas Marha Szeléd Lévén az mi Szilaj Marháinktul, akik a nagy Télben is, a Pusztákon hó hátán szoktak hálni, s Etszaka is Legelnek, mellyektül a Szelíd marha elszáradna, s akképpen a Vadak miatt tellyességgel minnyájának el kellene veszni.”²⁷

Bár ugyancsak egy évszázaddal későbbi állapotokat rögzített egy francia utazó 1770-ben, de ezek alapján is következtetni lehet a 17. századi viszonyokra, hiszen a körülmények korábban – ha lehet – még mostohábbak voltak: „A rétek és legelők körülbelül

24 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 108–109.

25 BÉL Mátyás, 1984. 87.

26 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1695. 2.

27 Idézi: RUSVAY Kálmán, 1975. 59.

egyforma elhanyagoltságban vannak, huszadát sem adják annak a haszonnak, amit közepes gondozás mellett adhatnának. [...] Ilyen talajon, melynél nincs külön Európában, az állatok az évnek csupán két hónapjában jutnak igazán táplálékhoz, az év többi részében koplalnak.”²⁸

Mi tagadás, igazi rétgazdálkodásról a 17. században aligha beszélhetünk. A város régtől fogva különféle szolgáltatásainak fedezetéül egy jelentős legelőt elkülönítettek ugyan, amit a helybeliek Úrrétnek neveztek.²⁹ A gazdák telelőhelyeiken, ahol a gabonatermesztés is folyt, különítettek el kaszálókat, de ezek trágyázásáról, gondozásáról feljegyzések ebből a századból alig maradtak ránk.³⁰ Ilyen gyakorlattal még egy évszázaddal később is ritkán találkozunk ezen a vidéken. Éppen ezért joggal állítható, a szarvasmarhák tenyésztésének lehetőségeit, a jószágállomány nagyságát nem annyira a puszták száma és azok mérete, hanem csaknem minden esetben a téli takarmányozás lehetősége határozta be.

*

Miként már utaltunk rá, a rideg marhatartás meghatározó feltétele és terepe a puszták volt, amely az év nagyobb részében a jószágok számára a legeltetést biztosította. A kecskeméti kezebe kerülő puszták bérletével kapcsolatosan igazán megbízható adataink nagyjából csak a 17. század második feléből vannak. Ezek egyértelművé teszik, hogy a különféle pusztákat részben a mezőváros tanácsa, részben pedig magánszemélyek bérelték.³¹ A város leggazdagabb állattartói, akik közül néhányan busás hasznukból megszerezték a maguk számára a nemesi címet és a vele járó kiváltságokat, ugyancsak béreltek, sőt zálogosítottak és vettek is maguk számára pusztákat. Ebben a Kamarás család járt az élen, de rajtuk kívül a zálogbirtokok szerzésében jeleskedett Pathay András, Deák Pál és Kalocsa János családja is.³² Azonban nemcsak a dúsgazdag famíliák biztosították gulyáik és méneseik számára a szükséges legelőt, hanem a szolidabb vagyon birtokában lévő gazdák is előrelátóan jártak el. Köztük volt Király István is, aki Bene pusztát az ötvenes évektől negyven éven át bérelte.³³ Az egyik 1661. évi bírói döntésből tudjuk azt is, hogy „Városunkbeli Szabó Mihály urunk bírt[a] árendában az Köncsögi puszták földet...”³⁴ A szerényebb vagyonnal rendelkezők az esetek többségében összefogtak, és „cimboraság” keretében béreltek akár egész pusztákat is. Az előbb idézett Szabó Mihály is több gazda állatai számára biztosított legelőt bérletén: 1655-ben a testamentumában emlékezik meg arról, hogy „Sárközi János adós az lovak őrzésében 4 tall., az nyaraló föld bérben 2 tall.” A „cimborák” a jószágokat ért károkat is közösen vállalták:

28 Idézi: GAÁL László, 1966. 225.

29 Az elnevezés nem arra utal, hogy a város leggazdagabb emberei, tisztségviselői tulajdonában lett volna, hanem arra, hogy a tanács kezelésében levő pusztán a város gazdái és zsellérei ingyenmunkával állították elő azt a hatalmas tömegű szénát, amelyet azután ugyancsak ingyenes fuvarral a város *urainak*, a török hadseregnek szállítottak Budára és Pestre.

30 Talán nem felesleges utalni arra, hogy Kecskeméten a rétek, a kaszálók nem voltak olyan formában elkülönítve és a gazdák között felosztva, mint a szomszédos Nagykőrösön.

31 Erre hely hiányában itt sem térünk ki. A korábban idézett irodalom erről bőséges tájékoztatást nyújt.

32 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 413.

33 MNL BKML IV. 1504. a. 243.

34 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 77–78.

„Széki Péter, a szendrei, mikor elhajtotta az Adatsi pusztáról a marhákat, akkor az szállásoktól egy-egy szállástól egyenlőképpen fizettek. Akik hárman voltak egy szálláson, hárman fizettek, akik ketten bírtak egy szállást ketten fizettek. Aki pedig maga bírt egy szállást, maga fizetett ezelőtt circiter 15 esztendővel a nagy tél előtt.”³⁵ 1673-ban Hege-dűs János és Sárközi Pál Bene pusztát bérelte. Egy 1695-ből fennmaradt tanúvallomás pedig arról szól, hogy nem egy pusztát hat-hét gazda bérelt közösen.³⁶

Az állattartásnak ez a rideg formája a 18. – néhány pusztán pedig, pl. Bugacon a 19. – század végéig csaknem változatlan maradt.³⁷ Legelső írott emlékeink egyértelművé teszik, hogy a 16. században is már jól kiépült, a szokásjog által régóta szentesített létesítmények, gazdasági és jogi keretek biztosították a távlatos és viszonylag kiegyensúlyozott állattartást még a legtávolabbi pusztákon is.³⁸ Egy bírói döntés tájékoztat arról, hogy 1594-ben Olasz Ferenc szolgája, András „...az Szarka Osvát szolgáját megverte a nyaralón...”³⁹ Tehát a 16. században már egy közismert létesítményre, fogalomra utal az idézett bűnügy. Az egykoron a város birtokában lévő pusztákon létrehozott nyaralók után évszázadokon át nem kellett a gazdáknak külön bért, árendát fizetni. Amikor viszont a város lakossága számottevően megnőtt, a gazdák jelentős része kiszorult ezekről a közeli területekről, és kénytelenek voltak a várostól nagy távolságban lévő pusztákért bérleti díjat fizetni. A hátrányos helyzetbe kerülők érhetően igyekeztek érdekeiket érvényesíteni, és ha lehetőségük nyílt arra, követelték a választott testületől az egyenlő elbánást. Ez ügyben a tanács 1664. szeptember 21-én hozott egy döntést. „Az egész becsületes tanács végzése: Halasi Mihály és Farkas Balázs uraink emlékeztvén, hogy Füleken a nemes vármegyén lett volna emlékezet az város földén való nyaralókról, és hogy csak ingyen élnek, nem javallották. Ezért a becsületes tanács deliberalált felőlük így, hogy minden nyaralótól az rajta élők, mely város földén vagyon, fizessenek város közzé a singulis annuatim.”⁴⁰ Az éveken át tartó vita tárgya egyre jobban bővült. Mivel a város régi határából mind többen egyéni gyarapodásuk érdekében újabb és újabb részeket sajtátítottak ki, néhány évvel később „...a város földén létrehozott nyaraló csinálás, határ bontogatás, nyomás felszántás és ugyan az város földén lévő kertektől dézsma nem adás végett levél íratott...” Koháry István számára.⁴¹ E sorok is érzékeltetik, hogy a városhoz közel eső puszták használati jogának megszerzése miatt a város lakosságán belül milyen komoly feszültség, sőt ellentét alakult ki. Ennek feloldása érdekében többen úgy látták, hogy a város legnagyobb földesurához, Koháry Istvánhoz kell fordulni. A földesúr

35 A tanúvallomást 1678. április 18-án rögzítették. A nagy tél az 1662/63-as volt. „Ezen alább specificalt akkori Adatsi pusztát bíró emberek, úgymint Balogh András 60 annorum [éves], Andok Jakab circiter annorum 70, Rác István circiter annorum 60, hitek szerint vallották.” MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 218.

36 HORNYIK János, 1861. II. 358. , ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 161.

37 Madarassy László az itt szerzett ismeretek alapján írta meg híressé vált néprajzi munkáját, amelyet 1912-ben tett közzé. A két háború között már számottevően változtak a körülmények, az egykori szokások sok elemét eleveníti fel a „Pásztorvilág gazdaszemmel. Gaál József intező bugaci emlékei 1928–1936.” c. kiadvány. GAÁL József, 2003.

38 Pusztaszter Kecskeméttől kb. 60 km távolságban van, egyik fele évszázadokon át a város tulajdonában volt, és gulyákat, méneseket, sőt juhnyájákat is hajtottak ide évről évre. HORNYIK János, 1865.

39 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 39.

40 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 104. Ennek a gyakorlatnak a nyoma a nyilvántartásokban nem látható.

41 MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 169–171.

elsődlegesen azt tartotta szem előtt, hogy legnagyobb mezővárosa lakosai közül minél többen legyenek képesek eleget tenni mind a különféle állami, mind pedig a földesúri követeléseknek. Ezért a „...varasban lakozó marhásabb és értékesebb emberek, nevezet szerint Deák Pál és Kalocsa János [valamint] az alacsonyabb személyek, signanter Csaba Mihály, Szana Pál, Markó Ferenc és több számos interessatus községből való complicesek és majd csaknem az egész város között...” feszülő ellentétben kénytelen volt dönteni, hisz nyilvánvalóvá vált, hogy „...immár most az értékesebb és marhásabb emberek az közel való praediumokból körös körül az szegénységet excludálták, és az távolabb való praediumokra szorították.” A főúr döntése alapján az 1662. előtti állapotokat kellett visszaállítani. Ezen túlmenően a földesúr azt is követelte: „Mint hogy azon közel való praediumok közzül sok zálogban vagyon az ketskeméthi potior gazdáknál és zálogos földes urasságok vagyon benne, ez illyenekben az possessorok tartoznak az szegényebbeknek marhájokat illendő bérben per moduum appraeciationis belé bocsátani...”⁴²

A több éven át bérelt pusztákra a gulyások és a csikósok itatóhelyeket, alkalmi szállásokat, „nyaralókat” építettek ki maguk és jószágaik számára. Aligha kétséges, hogy ezek a nyaralók a fejlődési folyamatban félúton lehettek ekkor az alkalmi szálláshelyek és a később oly népszerűvé vált üzemformák, a tanyák között. A 17. század végén már csaknem általános lehetett a Koháry egyik rendeletében említett eset: „...az Ágoston nyaralóját bíró Embereknek marhájok nagyobb részént a város földét usuálta s pascualta, és kutya is város földén vagyon...”⁴³ A következő két példa egyértelművé teszi ezt. „Kincses János nyaralóján [1675-ben] fegyvert találván a törökök, kezesek [lettek érte] bátyjai...”⁴⁴ Még egyértelműbb bizonyíték a következő eset, amely a mezei kertek iránti igények, kérelmek között található: „Barkó Benedek kérte meg főbíró uramtól Hagyo János nyaralója felét.”⁴⁵

Az 1670-es évek elején komoly mértékben megnőtt a városban élők és az ide költözött „vidékiek” jószágainak a mennyisége.⁴⁶ Miként láttuk, a szegényebb gazdák és a cselédek nagy számban kényszerültek arra, hogy néhány marhájukat egy-egy jobb módú társuk bérletén tartsák. Ezért arányos legeltetési bért, díjat kellett fizetniük. Ennek fejében a módosabb gazda – bizonyos keretek között – felelősséget is vállalt az állatokért, és a nem ritkán keletkezett károkat meg kellett térítenie. Erre egy bírói döntés nagyon szemléletes példát nyújt: „Városunkbeli Szabó Mihály urunk bírt árendában az Köncsögi pusztá földet, az mely pusztá földdel határos lévén az ágasegyházi föld is az szomszedságban, az mely ágasegyházi föld bérletben lévén akkori időben. Noha mind sok szóval s mind haragképpen erős parancsolattal meghagyta a gulyásnak, hogy az

42 A földesúr rendelete 1677. február 25-én kelt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 19–22. – A városhoz közelebb lévő puszták nemcsak a könnyebb, gyorsabb megközelítés miatt voltak előnyösebbek, hanem az igen gyenge közbiztonság miatt is, hisz könnyebben lehetett segítséget nyújtani a kóbor katonákkal szemben, illetve gyorsabban lehetett az elrabolt állatok után nyomozni.

43 MNL BKML IV. 1504. a. 230–232.

44 MNL BKML IV. 1504. m. 1675–1676. 209. A törökök tiltották a jobbágyok számára a fegyverviselést, és súlyos pénzbírságot hajtottak be ilyen esetekben az elkövetőn.

45 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 113–119. Ez esetben kétségtelenül szántóföldről van szó, amelyen rendszeresen építettek már ekkor is a mezőgazdasági munkák idejére alkalmi, vagy tartósabb építményt mind a családtagok számára, mind pedig a szerszámok és a termények őrzése érdekében.

46 Ezt jól érzékeltetik a vadszám alakulást bemutató táblázat adatai.

ágasegyházi földre az marhát reá ne eressze, de azonban a vigyázatlanság miatt, avagy csak szaladás képpen az marhák reá találván menni azon ágasegyházi földre, az ispánok, avagy hajtogató katonák ott találkoztanak lenni, kik az Szabó Mihály marháit, nem csak az övéit pedig, hanem más embereket is elő vívén, elhajtották, az melyeket sok könyörgéssel, nagy summa pénzen váltattanak ki, fizetvén érettek 180 tallért. Némelyeknek, az kiknek marhájok között volt, és bérért őrizték, nem akarnának fizetni ez summas fizetés közé, de az mi törvényünk azokat sem menti meg, mert, ha a béres pusztán esett volna az marhájok bántások, az gazda vétke volna, de imez más pusztán a gazda marhája is olyan martalék volt mint a sellyéré, az szolgálé is azon szerént...”.⁴⁷

*

Tekintettel arra, hogy több száz gazda és rajtuk kívül egy-kétszáz zsellér és cseléd különféle jószágáról volt szó, elengedhetetlen követelmény lett az előljáróság számára az átgondolt szervezettség, amely rugalmasan igazodott a nem ritkán változó körülményekhez. Ennek legkifejlettebb formáját, a hétköznapi gyakorlatát a 18. század derekáról fennmaradt, több évtizeden keresztül vezetett városi szájbérlajstromok örökítették meg.⁴⁸ A 17. században még a puszták rendkívüli bőségben álltak a kecskeméti gazdák rendelkezésére,⁴⁹ így merőben más viszonyok voltak, lazább formák, nyitottabb keretek érvényesültek. A gazdák alkalmi társulások, összefogások révén teremtettek lehetőséget jószágaik számára szükséges legelők megszerzéséhez. Amíg a legelők bőségben álltak rendelkezésre, – úgy tűnik – a tanács közvetlenül nem avatkozott be ezek bérletének megszerzésébe, és a társulások megszervezésébe. Sajnos ezeknek az évtizedeknek a gyakorlatát pontosan bemutatni nem tudjuk. Csak egy 1705-ben rögzített nyilvántartás alapján láthatjuk pontosabban, hogyan is szervezheték meg a 17. század második felében a kisebb gazdák, zsellérek és cselédek marháinak a legeltetését. „Memoriale. Méltóságos generális Károlyi Sándor urunk őnagysága parancsolatlyából az kívánt vágókat az mely becsületes uraimék falkájokrúl kiszaggatták, rendi így következeik, úgymint Kamarás János és Kerekes István böcsülték.”⁵⁰

A „kiszaggatás” és felvásárlás 41 falkát érintett. Valószínű, hogy az arányosság érdekében a város határában lévő valamennyi vagy csaknem valamennyi falkagazda irányítása alatt lévő gulyát felkeresték a becslők, de erősen valószínű, hogy a gulyák száma valamivel nagyobb volt, mint ahányat a nyilvántartás rögzített. Ezt annál inkább feltételezhetjük, mivel több igen jelentős vagyonú, nagy vadszám birtokában lévő gazda neve nem található a nyilvántartásban.⁵¹ Ez a lajstrom újabb következtetésekre is

47 A tanácsi döntés 1661. augusztus 2-án kelt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 77–78.

48 MNL BKML IV. 1504. c. 164.

49 Ezt érzékelteti SZAKÁLY Ferenc, 1981. 413., ill. 681–683.

50 MNL BKML IV. 1508. c. 1705. 33–47. A nagyobbik kötet. – Valójában a becslést a jelzettel többen végezték. Az első alkalommal: „Ezen marháknak az falkákról való kiválasztásában és elhajtásában voltak jelen: Kövágó Mihály, Kapás Mihály, Hagymási Gergelynél lakó Szappanos János, Szamu Istóknál lakó Albert és Faragó Ambrus hadnagy”. A következő négy esetben is hasonló körülménnyel jeleztek a becslők és a marhahajtók nevét.

51 Ezt valószínűsíti, hogy bár a jelzett évben Kamarás Ambrusné vadszáma 111, Kamarás Jánosé 109, Szentkirályi Miklósé 85,5 volt – és e felsorolás távolról sem teljes –, sem a falkagazdák között, sem pedig valamely falkagazdához társult gazdák között nem található nevük, és tőlük nem vásárolt jószágot a város.

alkalmat nyújt. Az egyes falkákon belül számottevően eltért a gazdák száma: 2–5 gazda jószágából álló falkából vásároltak marhát 27 esetben, 6–10 között volt egy falkán belül a gazdák száma 12 alkalommal, egy további falkában 11 gazda, és egyben pedig 14 gazda tartotta marháját.⁵² Természetesen ezek a számok csak a minimumot jelzik, hisz lehet, hogy több tulajdonostól jószáguk alkalmatlansága vagy valamely más ok miatt nem vásároltak vágómarhát.

Itt is, miként a későbbi évtizedekben is, a falkagazdák nem véletlenül lettek névadók. Vagy önálló pusztabérlők voltak, vagy pedig a gulyások felfogadói, alkalmazói, és így a falkákért több tekintetben is felelős személyek, ahogy a kortársak mondták: „marhasabb” gazdák. Érdeemes közülük néhányat név szerint is megemlíteni: Bede János vadszáma 146, Szabó Istvánné marhaszáma 126, Demeter Gergelyé 300, Szívós Jánosé 142 volt.

Valójában ez esetben nem a falkagazdák, nem is a falkákon belüli gazdák pontos száma az igazán érdekes, hanem az a tény, hogy még 1705-ben is, amikor a városra és lakosságára rendkívül sok oldalról váratlanul nagy terhek zúdultak, milyen kiváló szervezettség tapasztalható a mezőváros marhatartói között! Nem lehet kétséges, hogy ez a nagyon stabil, jól átlátható és a rendkívüli helyzetekben is jól működő szervezet nem a felvásárlást megelőző egy-két év alatt jött létre, még csak nem is az ezt megelőző két évtized csaknem folyamatos háborús viszonyai között épült ki, hanem – joggal feltételezhetjük – sok évtizedes vagy talán több évszázados gyakorlat eredményeivel szembesülhetünk. Tehát aligha kétséges, hogy a békésebb évtizedek gyakorlata alapján – amikor a város gazdáinak vadszáma az 1705-ben lévőknek többszörösét alkotta –, kényszerültek a marhatartók a többség számára megfelelő formákat, kereteket kialakítani.⁵³

Azok a gazdák, akik nem tartottak önálló gulyát, jószágaikat nem csak egyetlen falkagazdánál, hanem több helyen is „nyaraltatták”. Markó Pál 1685-ben kelt testamentumában kötelességének érezte kiemelni, hogy „Szabó Bálintnak vagyok adós 2 flo. den 30, marha örzéssel.” Tóth János 1699-ben kelt végrendeletében említi: „Az tinóknak tizenegye vagyon Deák Pál marháján, 3-ma az Herep Péterén. Egyik az Dobokaién.”⁵⁴

Sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan kimutatás, amely egy meghatározott évben rögzítené a gulyások és az őket felfogadó gazdák nevét. Csak a különféle szabályszerűségeket és az ezek után kiszabott bírságokat rögzítő bírói döntések alapján nyílt lehetőség arra, hogy néhány gulyást foglalkoztató gazda nevét összegyűjtsük. Ez a lista jól érzékelteti, hogy a rendkívül gazdagok mellett fellelhetők jóval szerényebb vagyonnal rendelkező, gulyást tartó falkagazdák is. Tehát nem lehetetlen, hogy egyfajta vállalkozásnak is tekintették többen ezt a lehetőséget.

52 A gulyákba kivert marhákat különféle jelekkel látták el a gazdák, hogy azonosítani tudják azokat. Ennek egyik formája a jószág fülének bevágása, vagy kisebb csonkolása volt. Hasonlóan megszokott volt már a 16. században is a billegező vas révén történő megjelölés, bizonyos jeleknek, betűknek a jószág farába, nyakába történő beégetésével. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 48.

53 Ezt jól érzékelteti a vadszám alakulását bemutató 1 sz. táblázat.

54 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 45. Ez az eset is igazolja, hogy már a 17. században valóban működött ez a szervezeti forma.

3. táblázat Saját gulyást foglalkoztató gazdák⁵⁵

Név	Év	1675-ben		
		Vadszám	Báránytized	Adó Ft
Gyóni Ferenc	1670	40		6
Kalocsa János	1672	759	40	18
Kaszap János	1676	54		12
Kincses János (István)	1676	144,5		18
Pap Márton (István)	1676	16		7,5
Pathai András	1676	758	85	18
Király István	1677	45		13
Kőrös János	1677	151,5	10	18
Banó Márton	1678	30		12
Császár Gergely	1678	309		18
Dallos István	1678	19		?
Kovács István	1678	48		14
Oláh János	1678		12	
Varga Istók	1678	380		18
Varga Mihály	1678	115		18
Csabani István	1680	87		17,5
Sári Pál	1680			
Illyés István	1681	105	10	18
Deák Pál	1682	652	47	18
Czirkátor Mátyás	1683	59		12
Hajgató György (János)	1685	127	15	18
Balogh István	1686	192		18
Bíró György	1686	285		18
Böttös István	1686	21		7
Todi György	1984			

A gulyások a szilaj marhák őrzése mellett egy-egy alkalmi feladatra is vállalkoztak. 1661. augusztus 2-án „Király István fogadta volt meg cserésnek [sic!] tinók mellé Ros Benedeket, az mely tinókat keze közé adott, ugyanazon tinókat adott ismét Czirkátor Mihály urunk is keze alá, négy tinókat, magáét. Költséget is adván elegendőt Ros Benedeknek.”⁵⁶

A gulyásoknak a szerződések megkötésekor meghatározott keretek között anyagilag is felelősséget kellett vállalniuk a rájuk bízott marhákért. Éppen ezért számadónak csak olyan gulyást fogadtak fel, akinek számottevő jószágállománya volt. „Die 19. Aprilis anno 1678. Josa János fogadott szolgálja újvár vidéki Gyarmathi Fodor Ambrus gulyásul szolgálván az elmúlt húsvét innepiben Félegyházi pusztán őrizvén gulya barmát. Azonban jó, négy borjas tehének előtte elvesztenek. Szabadkozik, hogy nem tudja, hova löttek, melyért a fogházba vettetvén. Hitin kieresztette Josa János, erős hittel megesküdtetvén, hogy elmegyen azon tehének keresésére. Megkeresvén, meghajtja. Ha pedig meg

55 Tekintettel arra, hogy a vadszámot az 1675. évi nyilvántartásból vettük, néhány esetben több évvel később már az egykori gazda fia, örököse fogadott fel gulyást. Ez alkalmakkor az örökös nevét zárójelben rögzítettük.

56 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 79.

nem találná is, visszajön, el nem szökik, sem a marháit innen el nem hagyja hajtani, sem maga el nem hajtya, hanem valamikor kívántatik, előáll gazdája eleibe mindaddig, míg vég szakad dolgának.”⁵⁷

*

A Szent György napkor kihajtott gulya Demeter nap körül feloszlott, és minden gazda saját maga gondoskodott jószágai takarmányozásáról és őrzéséről a tél folyamán.⁵⁸ Az évnek ez a fele okozott igazán komoly gondot a jószágtartó gazdáknak. Valójában csak azok tudtak jelentős számban jószágot tenyészteni, akiknek volt szántóföldjük, ahol *telelőket* tudtak létrehozni. A kisebb gazdák nem ritkán külön bért fizettek a teletetésért, a gulyások és a cselédek pedig bérük meghatározása során alkudták ki, hány marha teletetését biztosítja számukra gazdájuk. Tehát a mezei kert a benne levő szántóval az esetek nagy részében csaknem szükségszerűen telelő is volt. Ezt érzékeltetik a különféle jogi fogalmazásokban feltűnő fordulatok is: „...szomszédságában levő nyaraló helye is az sok szegénység között szántó s telelő földnek kiosztatott, és actualiter most is szántatik...”⁵⁹

Ez a gyakorlat ugyancsak több száz éves hagyomány és tapasztalat alapján alakult ki. A Kecskemétre vonatkozó legkorábbi írott emlékeink – néhány oklevél kivételével – a 16. század legvégéről maradtak fenn. Már ezekben is találunk utalást a teletetésre. 1598-ban jegyezték fel: „Ugyanez évben gyümölcsoltókor a tatárok siket Bálint *tanyájára* ütnek, és elrabolnak 79 marhát.” Ez év „április 22-én a tatárok a Kis Balácsi földről a szénától elrabolnak 26 db. marhát.” Alig néhány évvel későbbi időszakra utal a következő tanúvallomás: „Vallya meg a Tanú jó lelki ismerettel, tudgya e a mely Telelőt most bír Péter János Kerekegyházi Kun Pusztan, az[t] régi elei elkezdvén bírni, Varos megszalasatul fogva bírta e?” Érdemes idézni a tanúvallomás további soraiból is, mivel újabb fontos ismerteket kaphatunk: „...azon Telelő helyeken az oculata revisiobol világosan ki jött az, hogy az határhegytől fogva az Kerek halomig bellől az rét felöll Péter János Elei bírták azon földet...”⁶⁰ Tehát a határjárás tanúsága szerint teljesen egyértelmű, hogy Péter János telelője – és a hasonló telelők – igen komoly kiterjedésűek voltak, és helyben számottevő rét szolgálta a téli takarmány gyűjtését. A széna begyűjtését elősegítették a gabonatermesztés során a talaj pihentetése végett kihagyott parlagok. Király István 1698-ban „...kimenvén Bene nevű pusztájára ... és látja, hogy az mely földet annak előtte maga tört fel és szántott, hát azt kaszáltatja Szappanos Ferenc...” napszamosokkal.⁶¹

Olykor a viszonylag jómódú gazdák is bérért telettették marháikat. Amikor Tóth János végrendeletében felsorolja pénzbeli kintlévőségeit, megjegyzi: „Az marhatelettetés is abból álljon ki a Herep Péternek.”⁶²

57 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 219.

58 Szent György nap: április 24. Egy korabeli tanúvallomással is hadd illusztráljuk ezt: „Én Gyolec Jancsi [vallom, hogy] ... akkor adtak előmben Szent György napkor számos marhát...” Szent Demeter nap: október 26.

59 MNL BKML IV. 1504. a. 230–232.

60 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 47., ill. 167. – A városnak a tatárok által történt megszállása és csaknem teljes elpusztítása 1600 táján történt. – Ezek az adatok is jelzik, hogy már ekkor is voltak a várostól távolabbi pusztákon telelők.

61 MNL BKML IV. 1504. a. 243.

62 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 45.

A telelőket szükségszerűen el kellett látni itatókkal, kutakkal, szárnyékokkal és a pásztorok, családtagok számára legszükségesebb kunyhókkal, amelyek az időjárás szélsőségeitől valamelyest védték őket. Ezeket a helyeket a portyázó végvári katonák és kurucok is gyakorta felkeresték: „Ágasegyházán a Kovács Mihály telelőjén felverték Rác Jánosékat jancoi [jankói, jánoshalmi], szabadkai törökök, 8-cat elverték benne.”⁶³

A csaknem fél évre kiterjedő teletetés során a tanya körül levő gaz és a legelő-kön még fellelhető fű a telelőkre behajtott jószágok számára csak rövid ideig biztosított ételmezt. Néhány hét után a felhalmozott takarmányhoz kellett nyúlni a gazdáknak. Gyakorta ez sem volt elegendő, nem fedezte a jószágok takarmánnyal történő ellátását. Ezért a szomszédok között az egyik leggyakoribb összetűzés a felhalmozott takarmány megdézsmálása, önkényes igénybevétele jelentette. Sok-sok hasonló sérelem került a bírák elé: „Tudja nyilván az fatens, hogy az Úr Rethen a Rosos Mihály kertje alól, amely szénája volt Somodi Gergelynek a Rosos Mihály marháit, teheneit látta, hogy a szénát vesztőgették, ették. Két nap volt egymás után rajta a Rosos Mihály marhája szolgájáé.”⁶⁴ Mivel különösen tavasszal rendkívüli gondot jelentett a legszükségesebb takarmány biztosítása, a szerencsésebb, illetve előrelátóbb gazdák ekkor figyelemre méltó bevételre számíthattak. Ennek pénzbeli súlyát jól érzékelteti a következő feljegyzés: „Város marháját telettettem, hármat, tall. 3. Vidács marháját 16 nap telettettem tall. 2.”⁶⁵ Az igavonók téli takarmányozása még a hadsereg számára is komoly gondot okozott. Ennek enyhítése, illetve kiváltása érdekében a falvak és mezővárosok készleteit vették igénybe. A hadsereg hasonló követelése – miként ezt korábban már dokumentáltuk – a város közössége számára komoly anyagi terhet jelentett.

Ha a száraz nyarak meggátolták a kellő mennyiségű takarmány összegyűjtését, és ezeket különösen nagy telek követték, a jószágállomány keservesen megszenvedte, és sok gazdát igen komoly kár ért. A természeti csapás nem ritkán valóban megtizedelte az állományt. Deák Pál, a város egyik leggazdagabb embere a század végén egyik tanúvallomásában utalt a sokak számára emlékezetes télre. „Elkövetkezővén a nagy tél 1662. esztendőben, az emberek, marhájok elfogyván, elhagyták a pusztát...”⁶⁶

*

A ridegen tartott, más néven szilaj marhák mellett léteztek a falvakban és mezővárosokban kezes jószágok. Ezek nagyobb részben az igába tört ökrök és lovak, valamint a fejőstehenek voltak. Ezek számára az előljárási folyamatosságot biztosította a szükséges legelőt, amit itt is nyomásnak hívtak. Erre a városhoz közel levő térségre, legelőre hajtották ki naponként a házaknál tartott haszonállatokból összeálló csordát, amely szokás, gyakorlat oly sok helyen egészen a 20. század derekáig megmaradt.

Tekintettel arra, hogy sok évszázados gyakorlatról volt szó, amely a hétköznapi természetes részévé vált, – a tanácsi jegyzőkönyvek hiányában – erről is igen kevés feljegyzést lelhetünk fel. Az itteni Nyomás területére való utalással viszont többször is találkozunk, de a város csordására vonatkozóan csak néhány adat áll rendelkezésünkre:

63 A hasonló eseményekről a városnak sürgősen tájékoztatni kellett Budán a török tiszteket. MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 267–271.

64 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 214–215.

65 A feljegyzés 1683. március 13-án készült. MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 39–46.

66 MNL BKML IV. 1504. a. 188.

1664. augusztus 19-én „Kecskemét városának csordása, Zolyomi István” tett egy ügyben vallomást. A ránk maradt csekély számú utalás is jelzi, hogy a városi csorda folyamatosan létezett. 1679. július 5-én kelt feljegyzés szerint a városban garázdálkodó füleki katonák egyike „...az nyomási csordást meglőtte, a lábát...”⁶⁷ Azt a tényt, hogy a város életében milyen meghatározó volt hosszú időn át közvetlenül a város tövében lévő közös legelő, mi sem bizonyítja jobban, mint az a feszültség, amely az 1690-es évek elejére vele kapcsolatosan kialakult. Az történt, hogy a „...marhák pascuatiojára s legeltetésére rendelt régi Nyomást, mezőt és határokat szőlőknek, kerteknek fogták [többen] a b[ecsületes] városnak el szenvedhetetlen kárára, és az ilyen csalárdsággal való foglalással az marhák pascuatiojára való mezőt annyira el szorították (az mint az határok reambulatiojakor szemmemmel láttam), hogy a város marháinak lehetetlen el élni, kikett a város lakosi mindennapi szükségekre az városban ben tartani, s közönséges csordára ki hajtani szoktak.”⁶⁸

Egy későbbi (1697. évi) tanácsi határozat egyértelművé teszi, hogy a városban többféle csorda létezett folyamatosan vagy alkalmi jelleggel. „Mivel az Regimentek meg kezdettenek indulni, szükséges az sokszor hirtelen jövő fel s alá járó Németekre nézve, hogy az Tized népének közönséges akarattól Eökre és szekere mindenkor készen legyen és vagy az Csordán vagy közelebb való helyen az Tized Népének Eökre tartassék és az eökor Csordás ki állíttassék.”⁶⁹ Ezúttal részben módosították azt a régi gyakorlatot, hogy a „hetelő”, a hosszú fuvarra kijelölt gazdák ökrei számára külön legelőt tartottak fenn. Mivel ez viszonylag távol volt a várostól, el kívánták kerülni a katonák és a tisztek zsarolását, garázdálkodását, a fogatok gyorsabb kiállítása érdekében a városhoz közelebb biztosítottak számukra megfelelő legelőt. Az viszont aligha kétséges, hogy ez a gyakorlat is a város minden tizedét, annak minden olyan gazdáját érintette, aki igás állatot tartott, és különféle szolgáltatásra volt kötelezve.

*

A 16. század végén keletkezett váci és érsekújvári hídvámjegyzékek kétségtelenné teszik, hogy ezekben az évtizedekben Kecskemét határából igen nagy számú marhát hajtottak nyugat felé.⁷⁰ Tekintettel arra, hogy csak néhány tőzsér neve, pontosabban az ő nevükhöz kapcsolódó vámolási tételek maradtak fenn, ezekből az egyes gazdák tényleges állattalományára komolyabb következtetéseket nem lehet levonni. Bár ezek kétségtelenül fontos adatok, de csak azt érzékeltetik, hogy a 16. században a rideg állattartásnak nemcsak komoly hagyományai voltak ezen a vidéken, hanem figyelemre méltó eredményeket is fel tudtak mutatni a helybeli és a környékbeli gazdák, hogy minden kockázat mellett a lakosságnak egyik legfontosabb jövedelmi forrása volt ez az ágazat.

Bár a város valamennyi gazdájának szarvasmarhájáról nem maradt fenn nyilvántartás, a rendelkezésünkre álló szórványos adatok alapján az egyes gazdák tulajdonában levő jószágok számára több biztos támpontot lehet nyújtani. Ehhez sajnos a viszonylag helyigényes leírásokat kell elsőként idéznünk, amely során célszerű a kronológiai sorrend megtartásával a tájékozódási lehetőséget biztosítani.

67 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1679. 276–282.

68 Aligha kétséges, hogy a lakosság nagy részét közvetlenül érintő csordajárásról, a csorda legelőjéről van szó. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–43.

69 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 102. és 170.

70 KOCSIS Gyula, 1993. 287–360., ill. 2002. 173–228.

A legelső adatunkat 1594-ben rögzítették a tanácsi jegyzőkönyvben: „Gyóni Lukácstól az mely János nevű legény el vezett [meghalt], attól maradt 68 ½ tallér fejér pénz. fr. 8, den. 76. Ismét maradt 5 ökör, egy paripa nyergestől.” Ezúttal tehát nem egy gazda állatállományáról van ugyan szó, hanem egy nőtlen fiatalemberről, esetleg pásztorról, az eset idézése éppen ezért még sem felesleges. A következő – más céllal már idézett – adat használhatóbb: (1598-ban) „Ugyan ez év gyümölcsoltókor a Tatárok Siket Bálint Tanyájára ütnek, és elrabolnak 79 Marhát.” Arra nincs utalás, hogy ez a 79 marha a gulya egészét, vagy csak egy részét képezte-e. Kétséget kizárólag telelőről van szó, ahonnan még nem hajtották ki a távolabbi legelőkre a jószágokat. Itt már egy név szerint meghatározott gazda mindenképpen igen jelentős állományáról kapunk tájékoztatást a 16. század végéről.⁷¹

Sajnos az utána következő hosszú évtizedekből nincs egyetlen használható adatunk sem. Csak 1641-ben akadunk újabbra: „Gellért Imre uram főbíróóságában Péter deák jószágából kiállván 23 marha, melyet Ormándiné asszonyom vitt volt, azon kívül [rongált rész] a felesége Ormandi Zsuzsanna számára 12 öreg, négy borjú, három tavalyi...”. Itt is egy jómódú gazda állományát ismerhetjük meg.⁷² Másfél évtizeddel későbből egy újabb adat gyarapítja ismereteinket: „Ennek előtte 1655. esztendőben Cseri András [végrendeletében]... Az gyermekének hagyott volt húsz tinót s két meddő tehenet...”. Egy 1662 márciusában hozott tanácsi döntésből maradt ránk egy újabb támpont. „Mint-hogy Szana Tamás holta után maradtanak ugyan lábas marhák, szám szerint 16 marhák, azon kívül 12 ökrök.” Ez év szeptemberében jegyezték fel egy tanúvallomás során: „Én Gyolcs Jancsi, megesküdvén, vallom igaz hitem után. Mikor Kelemen Máténé férj-höz ment Nagy Balázs Jánoshoz, én voltam gulyása; akkor adtak előmben Szent György napkor számos marhát numero 157, az asszony s az árva és Bakos Kata részére valót apróstól cseprőstől. Nagy Balázs hajtott volt hozzájuk 20 marhát.” Ez már kétségtelenül egy számottevő gulyát képezett.⁷³

A következőkben a ránk maradt testamentumokból idézünk egy csokornyai adatot. Szabó Mihály, kétségtelenül gazdag ember 1655-ben tette végzését, amelyben élő jószágairól a következőkben rendelkezik: „Az néném asszonynak egy borjas tehenet. Az prédikátor uramnak 1 harmadfű tehenet. Az mesternek 2 tehenet, 2 csikós lovat. Az mely kevés jószágunk vagyon, harmad része az engemet illetett volna, ha Isten életemet meghosszabbítja, azért, ha Isten ez árnyékvilágból kiszólít, az maradjon a két gyermekemnek, az feleségemnek ... hagyok tíz csikós lovat, tíz borjas tehenet ... az iskolának hagyok egy harmadfű csikót.”

Az újabb végrendelet, melyet Kántor Lőrinc *ménaspásztor* tett 1679-ben, különösen érdekes: „Elsőben hagyok a páterek számára egy tehenet harmadmagával, az mely tehennek neve Buga. Az három oltárra három üszőt, egyik harmadfű, kettei negyedfű.

71 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 39–40. és 47.

72 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 4. – Annak érdekében, hogy a jószágállomány értékét tisztábban lássuk, és a gazdaságról teljesebb képet kapjunk, utalnunk kell arra, hogy a 42 szarvasmarha mellett 14 ló képezte az örökséget.

73 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 82., 86. és 89. – Célszerű megjegyezni, az 1662. évi adóajstromban is fellelhető Ormándiné neve, aki 120 vadszám után adózott. – Ugyanitt három Szana és két Zana nevű adófizetőt jegyeztek be. Köztük van Szana János, aki 140 vadszám után adózott, tehát kimondottan gazdagnak mondható. A többi Szana család marhaszáma 16 és 65 között volt, ők középbirtokosoknak mondhatók. – A tanúvallomásban szereplő házasságkötés időpontját nem jelölték. 1662-ben egy Nagy Balázs nevű gazda 25,5 marhaszám után adózott.

Az kápolnára két hím borjút, mindkettő egy jegyre vagyon. Item az pátereknek hagyok mise mondásért egy harmadfű csikót ... Ezen kívül sem atyámfiak, se mások az én jószágommal ne osztozhassanak, mivel énnekem az én atyámfiak semmit sem kerestek, hanem magam kerestem Isten segítségéből. Az marhácskámnak száma 20, kicsiny fiával, az melyekben egy hím borjú Pataj András uram marhája között vagyon.”

Kozma Mihály után 1680-ból egy hagyatéki leltár maradt ránk. Itt mindent pontosan és szám szerint sorolnak fel. A különféle, házban és ház körül található értékek felsorolása után ezt rögzítik: „Egyéb jószág: 36 marha in fructibus. 16 ló in fructibus. 118 juh in fructibus.”⁷⁴ Ugyancsak 1680-ban testált Juhász András. Élő állatainak számára a következő kitételekből következtethetünk: „Elsőben hagyok az páter franciskánusoknak miseszolgálatra három tehenet, lelkeért. Másodszor az három oltárokra három harmadfű tinót, az kápolnára egy harmadfű üszőt, az kordásoknak egy tavalyi borjút. Harmadszor hagyok feleségemnek, szakasztván 50 tallérokat és a házat, négy borjas tehenet, a kivel táplálja magát. Negyedszer ... hagyok az szent Miklós templomra egy tehenet.”⁷⁵

Markó Pál 1685 márciusában tett végrendelete egy szerény, mondhatjuk, egy kisbirtokos állatállományáról tájékoztat bennünket. „1. Elsőben az kettei öreg ökröknek egyikét az templomra, az másikat pedig mise szolgálatért hagyom. 2. az öregebbik lovat, egyiket hagyom az három oltárra. 3. Az kápolnára az kordásoknak hagyok egy kék tehenet. 4. Azonban az feleségemnek hagyok az nyolcad részön kívül 2 tehenet, az melyiket szereti. Item Baranyára az atyámfiának hagyok egy borjút.”

Igen figyelemreméltó jószágállományról rendelkezett Nagy György 1695 februárjában. Ez több tekintetben is komoly tájékozódási pont lehet a korabeli jószág tartással kapcsolatosan. „1-mo. Hagyom az szent egyház számára az Kajla tehenet. 2-do. Hagyok az 3 oltárhoz 3 rúgott borjút. Az nagy oltárhoz az szelíd tehén fiát. Az Boldogasszon oltárához az Bimbó tehén fiát. Az szent Ferenc oltárához az Medve tehén fiát. 3-tio. Hagyom az Kecse tehén fiát az Szűz Mária kápolnájához. ... 6-to. Hagyok az gyöngyösi ispotályra egy 3 fű kanca lovat. 7-mo. Az Baranyán levő 2 atyámfiának Gyöngye Gergelyné és Győrfi Gergelyné húgaim fiainak hagyok 4 rúgott borjút, egyenlőben. 8-to. Ezeket az mi marad, legyen az negyedik része az feleségemé, az többi az árváimé, míg élnek ... Vagyon az feleségemnek maga számára 2 ökre és 3 tehene, 2 rúgott borja, egy tinója.”⁷⁶ Mivel feltehetőleg vagyonának, jószágállományának csak kisebb részét adományozta egyházi célra, illetve rokonainak, feleségének és árváinak ennek többszöröse jutott. Külön érdemes utalni arra, hogy 1682 után a város gazdáinak vagyona, vadszáma

74 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 17., 19., 22. – Ha Szabó Mihály a jószágok harmadrésze felett rendelkezhetett, nyilván felesége és esetleg más hozzátartozója jószágairól is ő gondoskodott. Ez esetben igen jelentős, számos állat tartozott gazdaságukhoz. – A korabeli végrendeletek sajátos rögtönzöttsége, szaggatottsága miatt sokszor szinte lehetetlen a jószágok számát pontosan rögzíteni. Kántor Lőrinc utolsó rendelkezése is egy példa erre. Az kétségtelen, hogy pásztor létére számottevő vagyonról tehetett végzést. Tekintettel arra, hogy Kecskeméten a pásztorokat, cselédekét nem adóztatták meg, legfeljebb néhány katasztrofálisan nehéz esztendőben, neve nem található az 1675. évi adólajstromban. Két másik Kántor nevű személyre vetettek ki adót. – Az 1675. évi adókönyvben öt Kozma nevű adózó is található, de Mihály nevű nem. Mivel ekkor több keresztnévet is kaptak az emberek, nem lehetetlen, hogy a végrendeletében más utónevet rögzítettek. Mindenesetre Kozma Jakab nevű gazda 1675-ben 140 marhaszám után adózott, és egyéb adója az akkor legmagasabb összeg, 18 forint volt.

75 Minden bizonnyal a városban tapasztalható széles körű migrációnak is köszönhető, hogy Juhász András neve ugyancsak hiányzik az 1675. évi adólajstromból.

76 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 31. és 39–40.

ebben az évben jutott egyik mélypontjára. A korábbi feljegyzések is igazolják, hogy a gazdag adófizetők közé tartozott Nagy György az 1672. évben 26 negyed gabonát adott le dézsmaként, tehát igen jelentős gazdasága és mezei kertje volt. Az 1678. évi adókönyv szerint 72 vadszám után adózott. A hetvenes évek végéig számottevő juhászata is volt.

Szabó István 1697 májusában tette meg utolsó végzését. A kétségtelenül gazdag ember élő állatairól is hosszan rendelkezhetett: „IV. Az ekkleziának lábas jószágomból hagyok két borjas tehenet. V. Sárközi Boldizsár atyámfjának egy borjas tehenet. VI. Török Mihálynénak egy harmadfű üszöt. VII. Sárközi István uramnak egy harmadfű üszöt. VIII. tiszteletes Szalontai prédikátor úrnak egy harmadfű borjas üszöt IX. Tiszteletes Pathai János professzor úrnak egy harmadfű üszöt. X. A deákoknak egy borjas tehenet. XI. Az mendikánsoknak egy harmadfű üszöt. XII. Béli Gergely úrnak egy fias juhot. XIII. A szegényeknek egy harmadfű üszöt.”

Király Mihály ugyancsak a gazdagok közé tartozott. Ő 1697 októberében készített végrendeletében tizenegy szarvasmarhájáról döntött. Ennél több szarvasmarhája volt az 1699-ben testamentumot tevő Tóth Jánosnak: „Legelsőben is hagyok két ökröt a 3 oltár-ra... Hagyok az kecskeméti szent egyházra 10 negyettfü tinót... Hagyok a gyöngyösi kett egyházra nyolcad magával való marhát, az melyek vadnak Herep Péter gondviselése alatt. Az marhaszámok pedig ötte tehen, egyik harmad füre kelő tinó, kettei rúgott borjú... Hagyok mégis az szegedi szent egyházra öt tinót. Egyik harmadfű, négye negyett fü...”. Ugyancsak figyelemre méltó szarvasmarha-állománya volt a gazdagok közé semmiképpen sem sorolható Kottondi Máténak. „Vagyon két ökröm, három tehenem, egy negyettfü tinóm...”. Önmagában is rendkívül sokat elárul az a tény, hogy a rendkívül súlyos adóztatás ellenére csaknem mindegyik végrendelező számottevő élő állatot tudott utódaira hagyni. Decsi György 1699-ben az egyházra egy harmadfű tinót juttatott. „Feleségemnek egy borjas harmadfű üszöt, egy nöstény borjút. Hagyok fiacskámnak 3 borjas tehenet, 2 jármos ökrömet...”. Demeter Márton testálását már 1701-ben végezte ugyan, de kétségtelenül az előző évszázad második felében folytatta gazdálkodását. Apja is a leggazdagabbak közé tartozott. A sarcolásszerű adóztatás ellenére számottevő vagyona maradt. Három lányának száz-száz ezüsttallért hagyott. A különféle kegyes ajándékok értéke is közel száz tallérra rúgott. Szarvasmarháinak számát nem tudjuk meg, bár lányainak elsődlegesen készpénzt hagyott, ezen túl egyenként még további 15 marhát adott, feleségének és fiainak nyilván ennél sokkal több jutott.⁷⁷

*

Az Alföldön évszázadokon át a szarvasmarhák állományának nagyobb részét a magyar szürkemarhák alkották. Ennek a fajtának eredetét régóta vizsgálják, de teljesen megnyugtató válasz még nem született.⁷⁸ Ma már erősen valószínűsíthető, hogy a kunok hozták be a Kárpát-medencébe ezt a fajtát, amely egykor a steppéken volt honos, és őse minden bizonnyal a Primigenius, a tulok lehetett.⁷⁹

77 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 41–42., ill. 46. A testamentum valójában nem rögzíti a jószágok számát. Mivel nagyjából fiatal állatokat adományoz, ezek alapján következtethetünk az állomány egészére. Továbbá: uo. 47–48.

78 MATOLCSI János, 1968. 24.

79 MAKKAI László, 1985. 1447–1449.

A magyar hizott ökrök már a 16. században igen jó hírnévnek örvendtek. Passauban például, amíg a Magyarországról származó jószágok húsát tudták kimérni, a mészárszék-
kek másféle húst nem árusíthattak. A 17. században a gazdasági visszaesés és a hosszan
tartó, pusztító háborúk miatt a nyugati országokban a fizetőképes kereslet erősen csök-
kent, és a lakosság étkezési szokásai jelentősen módosultak. Így a magyar szarvasmarha
iránti kereslet ezért is számottevően csökkent.

A korabeli állomány jellegére, összetételére vonatkozó adataink rendkívül gyérek
és esetlegesek. Csupán egy-egy adat alapján fogalmazhatjuk meg, hogy a szürkemarhák
mellett minden bizonnyal fellelhetők voltak egyéb fajták is. Egy 1677-ben kelt feljegyzés
szerint „Balogh István marháján Egy Rött Tino volt, mellyet a székbírák levágtak.”⁸⁰
1685-ben Markó Pál végrendeletében egy „kék tehenet” hagyományozott az egyik ká-
polnának.⁸¹ Az újabb ritka esetek egyike 1700-ból való: „Kőrösi embertől egy barna
tehenet tall. 6 [vettünk].”⁸² Nem lehetetlen, hogy a házaknál tartott fejőstehenek is ha-
sonlók közül kerültek ki.

Aligha kétséges, hogy a hódoltsági mezővárosok és falvak egyik gazdasági alapja
és készpénzbevételük fő forrása a szarvasmarhák hasznosítása volt. Közismert az is,
hogy a gépipar felvirágzásáig a legfőbb igavonók között tartották nyilván az ökröket.
A 17. században pedig mind a civil életben, mind a hadseregen belül kétségtelenül a leg-
fontosabb igásállatok voltak. A rideg körülmények között megedződött tinókat általában
négyéves korukban törték járomba, és általában egy évtizeden át szolgálhatták gazdá-
ikat. A hadsereg számára azért is fontosak voltak, mivel szükség esetén az élelmezést is
kiszéghették. A városra nehezedő hosszú fuvarozás nélkülük megoldhatatlan lett volna.
Számukra korábban több helyen történt utalás.

Az Alföldön tenyésztett, rideg körülmények között felnevelt ökrök iránt folyama-
tosan nagy volt az érdeklődés mind a királyi területek földesurai, mind pedig az erdélyi
főurak részéről. Időről időre jelentős számban vásároltak, rendeltek a kecskeméti
gazdáktól is. A csak szórványosan fennmaradt adatok is egyértelműen vallanak erről.
„Amely 188 tallért hagyott Csaba János uram palatinusné asszonyunk ökreire ... vettem
18 ökröt, bokrát 23 talléron, facit summa tall. 207.” Egy évvel később, 1668-ban „Wes-
selényi Lászlónak vöttünk két ökröt Szalai Istvántól tall. 17,5.”⁸³ Erdődi gróf rendkívül
meg lehetett elégedve a kecskeméti ökrök tulajdonságaival. Erről sorozatos vásárlásai
tanúskodnak: 1677-ben „Gróf Erdődi György urunk számára az öngysága parancsolat-
jából vöttünk 16 ökröket per tall. 175,5.” „Adtam Erdődi György 13 ökréért 54 aranyat,
1 tall.” „Erdődi uram öngyságának amely 14 ökröket hajtottunk, bokrát [vettük] tall.
17.” „Erdődinek székbíráktól vettünk 10 ökröt, bokrát 14 talléron.”⁸⁴ Thököly Imre is
gyakorta vette igénybe a város határában felnevelt ökröket. „Ki az váras ökreit őrzötte,
Thököly számára valókat, az társzekerek eléibe valókat, adtam neki 5 parát.”⁸⁵

80 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 79.

81 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 31.

82 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 90–97.

83 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 172–173., ill. IV. 1508. c. 1668. 182–186.

84 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 42–61., IV. 1508. c. 1677/1678. 254.; IV. 1510. i. 1681. 4–8., 1682. 10–
25.

85 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29.

A török hatóság számára is rendszeresen kellett szolgáltatni szarvasmarhákat. Elsődlegesen fiatal teheneket kellett ismételten *ajándékként* Budára hajtani. Ezeknek a „pasztorma” teheneknek a húsát füstölték és szárították. A szolgáltatások egy része az év meghatározott időpontjához kapcsolódott, más részüket váratlan időpontokban kellett teljesíteni. „Szent György napkor az mely hét teheneket hajtottunk volt az summa beadásakor Budára, azoknak tött az árok tall. 35.” A következő idézet érzékelteti, hogy a keresztény ünnepek alkalmával is mely török tisztviselőknek járt a busás ajándék: „Anno 1670. Szentkirályi Pál uram főbírótságában Budára karácson ajándékára az minemő pásztormákat Bozó János, Tót Mihály és Horvát Péter beadtak, arról való szám-tartás: Basa számára söre 3, tihájának 1, tolmácsnak tehén 1, csauzlár tihájának tehén 1, jancsár agának tehén 1, fő kádiának tehén 1, gyömy agának tehén 1, szentgyörgyi iszpajának 1.” Az adó befizetése során számottevően bővült a névsor: Budán „Csauszlár tihájának 1 tehenet, vezér tolmácsának 1 tehenet, jancsár agának 1 tehenet, gyömyli agának 1 tehenet, alaj béknek 1 tehenet. Murti kadiának 1 tehenet, Sz. györgyi ispaianak 1 tehenet. [Pesten] Nazur béknek 2 tehenet, tihájának 1 tehenet, két szubasának 2 tehenet, három lovas agának 3 tehenet, Lato agának 1 tehenet, Sotinak 1 tehenet, Csizmadia omlinak 1 tehenet.” A budai pasa számára más tarifa alapján járt az ajándék: „Budára hajtott 4 borjas tehenek vezér számára...”⁸⁶

Háborús körülmények között az ilyen jellegű követelések mértéke megsokszorozódott. Erre is célszerű egy példát idézni: 1686. január 20. A Duna–Tisza közti török sereg főparancsnokának, Szerdár pasának „...és Thököly Imrének 300 bécsi kila árpát, 5.000 kenyeret, 200 juhot, 100 *vágó marhát*, 200 szekér szénát, 200 oka vaját, 5 öreg szekeret ágyú alá 24 *ökrével*, 30 szekeret lövő szerszámoknak...” kellett napokon belül szállítani.⁸⁷

A magyar főurak és a német tisztek igénye sem volt szerényebb, bár részükről a jószágok árának kifizetésére valamivel gyakrabban számíthattak. „Amely 20 teheneket Koháry István urunk számára hajtottunk ... azoktól harmincadot fizettünk a nazur bégnek tall. 6.” „Ónod alatt lévő német táborba strázsáló német generális urunk számára hajtván 8 teheneket...”⁸⁸

A kuruc fejedelem, Thököly Imre igen sok alkalommal állt elő csaknem szertelen követeléssel Kecskemét lakosságával szemben. A sok közül – a korábban idézethez hasonlóan – egy újabb példa 1683-ból: „Csertő János uram adószedő bíróságában gróf Thököly urunk számára hajtott nro. 100 ökröknek rendtartása...”⁸⁹

A magyar állam és a nemesi vármegye által a városra kivetett szertelen mennyiségű kvártélypénz jelentős részét nem tudták a lakosoktól behajtani, mivel a háborús állapotok miatt a jószágok exportja csaknem lehetetlenné vált. A hatóság és a hadsereg szívesen fogadta a szarvasmarhákkal történő fizetést is. Így 1684 folyamán négy alkalommal több mint 350 szarvasmarhát szedtek be a város gazdáitól.⁹⁰

86 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 121–163., IV. 1510. i. 1670. 50. 1676. 19., IV. 1508. c. 1676. 233.

87 HORNYIK János, 1861. II. 452.

88 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 20–26., IV. 1508. c. 1676. 234. Koháry fizetett a tehenekért, az Ónod alá hajtott jószágok árát a város adójába számították be.

89 MNL BKML IV. 1508. c. 1683. 236–241. Egymást követően két lajstromot készítettek. Az elsőben 65 ökröt szedett be a város gazdáitól, és vásárolta azt meg. A legtöbb gazda egy-egy ökröt adott el, néhányan két-két ökröt adtak, melyek árát a tanács vagy megfizette, vagy a gazdák adójába számították be. A második lajstrom „Tehenekről való ratio” címet kapta. Itt közel kilencven gazdától behajtott 98 tehenet vettek számba.

90 MNL BKML IV. 1508. c. 1684. 209–221.

A törökellenes háború során a hadsereg tisztjeinek jószándékát, pontosabban szertelen követeléseik mérséklését a legkülönfélébb eszközökkel kellett a városnak biztosítani. Olykor tenyészállatokat kértek. „Budai commissarius urunk öngagsága számára az mely bikát hajtott el a szegény város, Szijártó Andrásnak fizettünk 14 tallért.” „Wodemon hercegnek az mely 8 ökrököt adott a becsületes város pro discretionem, azon ökrökért [fizetett a tanács] 160 tall.”⁹¹ Tenyészítésre is igyekeztek különféle módon szerezni kecskeméti állatokat a német tisztek. Heisler generális különösen hírhedté vált szertelen zsarolásairól: „Vöttünk Heisler urunk öngagsága számára borjas teheneket ily renddel. Sziy Jánosé tall. 18. Bede Lukácsé tall. 18. Kőrös Mihályé tall. 18. Oláh Istváné tall. 18. Oláh Jánosné tall. 18. S. Királyi Jánosé tall. 18” „Méltóságos generális Schlick uram öngagságának pro discretionem 10 borjas tehenek árába fizettünk ... tall. 152.” A törökellenes háború egyik meghatározó személyisége is elvárta a kor szokásainak megfelelő figyelmességet: „Méltóságos Eugenius öhercegsége számára adván pro discretionem 10 borjas teheneket, fizettünk ... tall. 140.”⁹²

A háború idején, amikor a jószágok értékesítése külföldön szinte lehetetlen volt, ugyanakkor a hadsereg számára szarvasmarhákra nagy szükség lett, a sarcolás méretű adókat a város szarvasmarhákkal igyekezett kiegyenlíteni. Már 1686-ban kétezer tallér porciópénz kifizetése során 155 ökröt hajtottak Győrbe, 1600 tallér értékben. A következő évben 187 darab marhát hajtottak nyugatra, hogy a városra kivetett adót kiegyenlítsék.⁹³

A tehenek tejeltetése a szarvasmarhák hasznosításának csak igen csekély részét képezte ebben az időszakban. Annál kevésbé, mivel a szürkemarhák tejelőképessége viszonylag csekély. A tehenek aránytalanul nagy része – békésebb időszakokban – a rideg baromban kizárólag a tenyészítés, a szaporítás célját szolgálta. Az is kétségtelen viszont, hogy a városban – bár viszonylag csekély számban – a házaknál tartottak fejősteheneket. Ezek nyilvánvalóan szelídebbek voltak, mint a baromban felnőtt jószágok. Egy nagyobb gazdaságban akár több fejőstehén is volt a házaknál, hogy az év egészében biztosítani tudják a család és a cselédek számára a tejet és a tejtermékeket. Erre utal pl. Nagy György testamentuma, amelyben a gazda név szerint sorolja fel tejelő teheneit.⁹⁴

Az adózáshoz és a gazdálkodáshoz oly fontos készpénz nagyobb részét a göbolyök, sörék értékesítése révén tudták a városba hozni. A kimustrált ökrököt és a meddő teheneket a göbolyösök kezére adták, és felhizlalásuk után a külföldi piacokon értékesítették. Összesítések, kimutatások sem a göbolytartókról, sem a jószágok számáról nem maradtak ránk. Az tény, hogy nem csak a leggazdagabbak – akik egy része tőzsérkedett is –, hanem a szolidabb vagyonnal rendelkezők is tartottak göbolyókat.

*

91 MNL BKML IV. 1510. i. 1692. 12–31., 1693. 42–53.

92 MNL BKML IV. 1510. i. 1695. 66., 1698. 39–61. Itt is csak egy-egy példát ragadtunk ki a sok közül. Az ajándék mértéke ritkán volt kisebb, annál többször nagyobb: 1693-ban is „Kecskemét pedig Eugen szavojai hercegnek 12, gróf Schlick [?] tábornoknak is 12 borjas tehenet hajtattott...” HORNYIK János, 1862. III. 273.

93 MNL BKML IV. 1508. c. 1686. Német adó, 385., ill. 374–375.

94 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 39–40.

Többször utaltunk már arra, hogy a 17. századra vonatkozó adataink sokszor hézagossabbak, mint az előző évszázadból valók. Különösen áll ez a nyugat felé irányuló élőállat-kereskedelmünkre. Az kétségtelen, hogy az alföldi mezővárosok a bécsi udvar által az 1650 után kiépített monopolrendszer miatt több korábbi lehetőségüktől elestek. A királyi területektől valójában nagyobbrészt el lettek zárva, ezzel együtt a török vámokat továbbra is meg kellett fizetniük, és a központi hatalomtól semmiféle támogatást nem kaptak. Az élő állat forgalmazására vonatkozó néhány adat, amely rendelkezésünkre áll, egyértelművé teszi, hogy a kecskeméti tőzsérek lényegesen szerényebb mértékben részesedtek a kivitelből, mint a 16. század utolsó harmadában. 1587–1588-ban az érsekújvári hídvámjegyzék szerint hat kecskeméti tőzsér bonyolított le igen komoly forgalmat: Nagy Márton 903, Szabó Tamás 790, Csató Balázs 760, Gonda János 730, Nagy Balázs 605 és Teghdes Lőrinc 534 marha után fizetett vámot. Az év során a kecskeméti tőzsérek, gazdák összesen 17 881 marhát hajtottak fel, messze megelőzve a debrecenieket.⁹⁵ Adataink szerint a 17. században nagyságrenddel kisebb értékeket tudtak megmozgatni. Az egyik feljegyzés szerint 1658-ban „Kalocsa András, Pápa Gergely és Szücs Máté kecskeméti lakosok 42 marháért járó 105 oszpora vámot hiánytalanul lefizették.” 1662-ben Méhes György 20 marhától fizetett 15 tallért. Bene János minden bizonnyal több marhát hajthatott, mivel ő 36 dénár híján 54 tallért fizetett. Kalocsa Lőrinc 21 marhától 23 forintot és 52 dénárt adott. A szomszédos mezővárosok tőzséreinek kifizetései sem sokban tértek el ezektől az összegektől. A fülöpszállási Nagy István 142 forintot és 24 dénárt rótt le. A körösi Varga Mihály 41 marhától 45 forintot és 85 dénárt adott. A halasi Kis Dávid 35 marhája után 26 tallért és 20 dénár fizetett, Barcsy István pedig 32 marhától 24 tallért.⁹⁶ Több esetben maradt feljegyzés arról, hogy a magyar főurak számára hajtott jószágok után fizettek harmincadot a töröknek. Ezek közül kettőt idézünk: június 19-én „magyar területre hajtott 14 marháról [fizettek] harmincadot”, augusztus 7-én pedig „gróf Erdődi számára 14 marha utáni harmincadról” kaptak nyugtát, de egyiknél sem ismert az összeg.⁹⁷

A jelentős lélekszámú mezővárosokban, amelyek évszázadok óta komoly méretű árutermelést folytattak, pénzgazdálkodásuk az országos átlagot jóval meghaladta, az árucseré, a kereskedelem meghatározó fontosságú lett.

*

Kecskemét évszázadokon át nemcsak a Homokhátság, hanem az egész Duna–Tisza közének egyik természetes gazdasági-kereskedelmi központjává vált. A török kiűzése után pedig az itteni „országos” vásárok valóban *országos* vásárok lettek, a legtávolibb tájegységekből is vonzottak kereskedőket. Ezt az 1700. évről kelt székbírói feljegyzés egyértelművé teszi: „Erdélyi embertől vöttünk 44 tehenet ... András nevű erdélyi embernek 12 tehene árát solvimus ... Szögedi Szabótól egy sörét [vettünk] ... Vöttünk Komádiban lakozó emberektől ... 53 marhátat... Item vöttünk Kolozsvári emberektől 34 marhátat... Item Győrött lakozó nemes Pálfi János gulyásától 14 teheneket... Item vesenyi embertől

95 KOCSIS Gyula, 1993. 297–299.

96 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 228–230.

97 HORNYIK János, 1861. II. 371–372.

2 ökröt...”.⁹⁸ A hetipiacokat, a hetivásárokat még azokban az évtizedekben is rendszeresen megtartották, amikor az országos vásárokat kénytelen volt a város szüneteltetni. A környező falvak és mezővárosok itt eladhatták áruikat, köztük marháikat.

A szarvasmarhák értékesítését az 5–6 ezer lakosú mezőváros belső piaca is számottevően segítette. Kecskemét már a hódoltság előtti évszázadokban élt a mézarszék tartásának jogával. Az 1596. évi tanácsi jegyzőkönyv megerősíti, hogy ezt a jogát a hódoltság alatt mindvégig gyakorolta: „Volt mézarszék, még pedig a város adminisztrálta, mert íratik, hogy vettünk 23 darab marhát a Mézarszékra, melynek árából még adósok vagyunk 50 f-tal.”⁹⁹ Az 1660-as évektől már sokkal bőségebb adatok állnak rendelkezésünkre. A század végéig csaknem minden egyes évből ismerjük a székbírák és a mézárosok nevét, sőt az utóbbiak konvencióját is.

IV. Lovak tartása

A Homokhátságon mindig rendkívül fontos volt a jószágok tartása és nevelése, és ekkorra már ez a foglalkozási ág sok-sok évszázadra tekintett vissza. Ennek megállapítása során nem csak az evidenciára, a lótaratást elősegítő természeti adottságokra kell gondolnunk és hagyatkoznunk, amelyek erre a lehetőségeket kínálták. Bár a középkorból a vidékre vonatkozó írott emlékeink még hézagosabbak, mint sok más tájegységünké, azért van néhány biztos támpontunk. Jól tudjuk, hogy ez a terület a 9. század végén – távolról sem véletlenül – a lovas-nomád honfoglalók fejedelmi törzsének birtoka lett.¹⁰⁰ Szent István államépítő döntései a királyi birtokokat még tovább növelték. I. Endre 1055-ben a másfél-két évszázad során kialakult szokásjogra és a Szent István által meghozott tételes jogokra alapozva adta a fejedelmi birtokállományból a tihanyi apátságnak Colont – ez a mai Izsák környéke –, hogy az apátság *ménest* ott tarthassák.¹⁰¹ Néhány évtizeddel később I. Géza királyunk 1075-ben kelt oklevele tájékoztat bennünket arról, hogy Felső-Alpár területén – amely később évszázadokon át Kecskemét birtoka volt – *királyi ménest* (equos regis) tartottak, és számára ott rendszeresen szénát gyűjtöttek.¹⁰² Aligha kétséges, hogy mindkét esetben már évtizedek óta komoly értéként tartották számon a lótaratásra is alkalmas területeket, és éppen ezért jöhettek számításba királyi ajándékként. IV. Béla is uralkodói jogára alapozva telepítette le ezen a tájon az ugyancsak lovas-nomád kunok jelentős részét. Köztudott, hogy a következő évszázadokban ők alkották a magyar királyság könnyűlovasságának egyik legütőképesebb egységét.

98 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 76–97.

99 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43. A szarvasmarhák árának 1662–1790 közötti alakulását I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 218–222.!

100 Nem csupán Anonymus alapján tudjuk ezt, hanem Solt, Fajszt és Tass helységneveink is egyértelműen bizonyítják.

101 GYÖRFFY György, 1987. III.

102 A garamszentbenedeki kolostor számára juttatott adományok felsorolásában találjuk: „Dedi et aliam terram circa eadem aquam Tiza, quae vocatur Alpár cum propriis terminis... exinde vero cum Tezin, qui equos regis custodit... et foenum Regis... [Aztunk más földet is a Tisza mentén, melyet Alpárnak hívnak, Tezinnel, aki a királyi ménest őrzi... és királyi kaszálót...]”. HORNYIK János, 1860. I. 193–194.

A következő évszázadokban ebben a térségben folytatták nomád állattartásukat, és a központi hatalom segítségével itt hozták létre önálló igazgatási szervezeteiket, amelyek a polgári átalakulásig működtek. Tehát joggal állíthatjuk, hogy – bár tömegüket tekintve erősen változó mértékben, de – kétségtelenül folyamatosan tartottak ezen a vidéken méneseket. E néhány adat alapján is megfogalmazhatjuk, hogy a lótartásnak itt már az előző félezer esztendőben igen komoly hagyományai és eredményei voltak.¹⁰³

Bár a 17. századból már sokkal bővebben állnak rendelkezésünkre a lótartásra utaló adatok, érdemi feldolgozások e témából is csak a közelmúltban készültek. Az első ilyen munka Rusvay Kálmántól való, aki viszont csak a városi tanács által fenntartott ménes történetét dolgozta fel, mutatta be, és ennek keretében idézett néhány 17. századi adatot.¹⁰⁴ Így máig a város lótartásáról viszonylag átfogó feldolgozás csak 1700 és 1850 közötti időszakból áll rendelkezésünkre.¹⁰⁵ A 17. századi lótenyésztéssel kapcsolatos minden vizsgálódásnak komoly akadályát e témával foglalkozók jól érzékelték, és álláspontjuk elég lehangoló: „A lótenyésztés számszerűen többnyire megfoghatatlan...”¹⁰⁶

Bár a század folyamán a csaknem folyamatos hadiállapot fokozott igényt teremtett a katonai vállalkozások során mellőzhetetlen lovak iránt, a ménesek tartása mindvégig rendkívüli kockázatot jelentett, mivel a fékezhetetlen tatár egységek, a végvári katonák és a kurucok portyái egyetlen nap alatt sok év munkáját, több tucat gazda egzisztenciáját tehették tönkre. Mivel az így kialakult feszültség tovább növelte a lovak értékét, a termelőmunkában és a közlekedésben pedig mellőzhetetlenekké váltak, sok gazda vállalta fel a kockázatokat, és figyelemre méltó szintre emelték e térségben az állattartásnak ezt az ágazatát.

A rideg méneseket rendszerint a várostól nagyobb távolságban tartották: 1663-ban „Kalocsa Jánosnak ménesét hajtották volt el a pusztaszeri földről”, melyet maga bérelt. A városi tanács ménesét Monostoron tartották. Csáki Miklós ménesének még a téli szállása is Ágasegyházán volt.¹⁰⁷

A lovak rideg tartása kétségtelenül járt némely előnnyel. Egyrészt sokkal kisebb tökebefektetést igényelt, másrészt – hihetően – rendkívül szívós és kitartó példányok nevelkedtek ezekben a ménesekben. Ezt az állapotot viszont nem szabad idealizálni. Ennek az igénytelenségnek nagyon komoly ára volt, mivel a takarmányhiány és a mostoha időjárás miatt legyengült állatok között gyakoribbá váltak a betegségek, és nagy volt az elhullás, így csekélyebb szaporulatra és bizonytalanabb haszonra lehetett számítani.

*

103 A 16. századi török adókönyvek és a különféle vámjegyzékek nem nyújtanak a korábbiaknál sokkal több, érdemibb támpontokat a vidék lótartására. L. MÉSZÁROS László, 1979. 90–95., KOC SIS Gyula, 1993. 288–299., ill. KOC SIS Gyula, 2002. 190–198.!

104 RUSVAY Kálmán, 1975. Rusvay Kálmán állatorvosként dolgozott évtizedeken át Kecskemét határában. A kiváló szakember figyelmét szakmáján belül elsődlegesen a lótenyésztés története kötötte le. Nyugdíjba vonulása után másfél-két évtizeden át gyűjtötte a 17–20. században egyre hatalmasabb duzzadó írott anyagon belül a város ménesére vonatkozó adatokat, melyeket rendszerezett és publikált is.

105 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994.

106 BUZA János, 1984. 44.

107 RUSVAY Kálmán, 1979. 55.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 96.; MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 292.

Maga a város, ha nem is különösen nagy, de mindenképpen egy közepes nagyságú saját ménest tartott már a 17. században is, amely a következő évszázadban számában gyarapodott, és a város gazdasági életében lényegesen jelentősebbé vált.

Miként a szarvasmarhák esetében utaltunk erre, a lovak tartásánál is az volt hosszú időn át a gyakorlat, hogy egy-egy nagyobb gazda ménéséhez csapták a kisebb vagyonnal rendelkező gazdák csekélyebb számú lovaikat, és arányosan vállalták a pusztá bérletét, valamint a csikósok bérét. Ennek kétségtelen bizonyítéka a következő bírói döntés: „1664. január 9. Ennek előtte elmúlt felső esztendőben Kalocsa Jánosnak hajtották volt el ménését a pusztaszeri földről; az lovak voltak Kalocsa Jánosé száz ló és Pál Jánosnak is volt közöttük 19 lóva. Utána fáradván és költvén, az lovak után való költség esett 125 tallérokban, és így esik egy-egy lóra egy tallér.”¹⁰⁸

A 16. századból a kecskeméti lótartásra kevés felhasználható adat maradt. Mészáros László jeles feldolgozásában csak Hornyiktól idézi azt a kellően nem dokumentált feltételezést, hogy „Nem volt ritka eset, hogy egyetlenegy kecskeméti gazdának [...] egy vagy több száz darab lóból álló ménese” volt, hatalmas gulyái és juhnyájai mellett.¹⁰⁹ Az viszont egyértelműnek látszik a század második felében keletkezett vámnaplók tanúsága szerint, hogy a lovak kivitele lényegesen szerényebb volt, mint a szarvasmarháké. Igaz, hogy ezek nagyobb részét a Duna–Tisza közéről hajtották ki: 1563-ban Ceglédre 159, Jászberényből 103, Kecskemétről 188 és Nagykőrösre 91 lovat. Egy bő évtizeddel későbből újabb adat maradt fenn: Boros Pál és Dobos György nagyszombati kereskedők 1577-ben a kecskeméti Tóth Antalnak 1341 forint 50 dénárral „...marattanak volt adóssa czyödörök áraban...”¹¹⁰ Ez az összeg jelentős mennyiségű ló adásvételére utal. A későbbi évtizedekből Kecskeméten érdemi adat nem maradt lovak tömeges kiviteléről.¹¹¹ Ráadásul kétségtelen, hogy az egyes kereskedők nem kizárólag saját állományukból értékesítettek, hanem a kecskeméti gazdáktól és a környező falvakból is vásároltak fel állatokat.

Sajnos ebből a századból nem maradt ránk olyan nyilvántartás, amely alapján egyértelműen következtethetnénk arra, mely gazdák tartottak lovakat, még kevésbé olyan, amelyik alapján megtudhatnánk, kiknek volt önálló ménesük. Az esetek többségében csak a különféle kihágások során jegyezték fel néhány gazda csikósának, ménespásztorának a nevét. Ezekből egy kisebb összeállítást készítettünk, amely segít néhány következtetés levonásában.¹¹²

108 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 96.

109 MÉSZÁROS László, 1979. 90–92. Ezen kívül Rusvay Kálmántól idéz egy-két adatot, amelyek a pontos tájékozódást kevésbé segítik. Forrásaink azt igazolják, hogy valójában ritkaságszámba ment az egy gazda tulajdonában lévő, száz darabból álló ménes. – Nem felesleges arra utalni, hogy a Hornyiktól idézett rész a halála után ötven évvel később kiadott kötetből való (HORNYIK János, 1927. 71.), amelyben életében nem publikált – talán nem is teljesen befejezett – munkáit adták közre. Bár ő minden állítását idézetek sorával igazolta, és a jelzeteket gondosan megadta, ezáltal semmi hivatkozást nem rögzített a kötet szerkesztője.

110 BUZA János, 1984. 38.

111 KOCSIS Gyula, 1993. 287–360., illetve 2002. 193–198. Ő az 1580-as évek végén keletkezett érsekújvári hídvámjegyzéket elemezte, amelyben igen kevés ló kivételre talált adatot, így ezek Kecskemét lóirtásáról érdemben nem tájékoztatnak.

112 1670-ben „...Koháry Istvány ...számára az minémő hat szekeres felette szürke csikókat ... ki ménéséből tölt ki...”. MNL BKML IV. 1510. i. 1670. 55.

4. táblázat Csikóst tartó gazdák

Név	Az említett év	1662		1675	
		Vadszám	Adó	Vadszám	Adó
Deák Pál	1662	417	13		
Kamarás Ambrus	1662	758	13		
Kati Péter	1662	94	13		
Szabó Mihály	1662	220	13		
Feiér Mihály	1662	40	12		
Patai András	1662	750	18		
Kalocsa János	1663	750,5	13		
Kerekes Dömötör (István)	1664	200	13		
Péter Mihály	1670			80	16
Kalocsa János	1670			759	18
Bíró György	1970			285	18
Csuka Miklós	1970			277	18
Császár Gergely	1970			309	18
Kamarás Ambrus	1970			759	18
Csáki Miklós	1677			101	16
Illyés István	1677			105	18
Tóth György	1680			31	8
Szabó Bálint	1680			90	18
Bede Lukács	1680			66	16
Császár Gergely	1682			309	18
Tóth Gergely	1685			54	14

Tehát ebben a században a rideg ménesek számát nehéz lenne meghatározni. Méreteikre is csak egy-egy adat alapján következtethetünk. Korábban idéztük már, hogy 1663-ban a város talán leggazdagabb emberének száz lóból állt az elrabolt ménese. Egy korábban idézett szöveg alapján nyilvánvaló, hogy a hatvanas évek elején a kb. 400 vadszám után adózó Deák Pál rideg ménese is közel száz lóból állott. Aligha kétséges, hogy a hasonló vagy ennél is jóval nagyobb vadszám után adózó néhány gazda ekkora vagy ezt megközelítő nagyságú ménest tartott.¹¹³ Tekintettel arra, hogy Kecskeméten 1662-ben 12 gazda adózott több mint 200 vadszám után, és számuk 1676-ra 18-ra nőtt, ezek alapján legalább tucatnyira tehetjük azoknak a gazdáknak a számát, akik figyelemre méltó önálló ménest tartottak, és hozzájuk több kisebb vagyonú gazda társulhatott. Tehát a többi gazda valószínű, hogy hasonló módon járt el, mint a szarvasmarhák tartásában.

A csikósokat tartó gazdákról készült rövid lista pedig győz meg bennünket, hogy nemcsak a dúsgazdagok fogadtak fel ménespásztorokat. Az is figyelemre méltó, hogy a 30 és 100 vadszám után adózók között is találhatunk többeket, akik – minden bizonnyal cimboraságban – tartottak ménest, fogadtak fel hozzájuk pásztort. Márpedig az 50 és 200 közötti vadszám alapján adózók 1662-ben 86-an, és még 1684-ben is 74-en

113 Kecskeméten az 1675. évi adólajstrom szerint hét parasztnábobról szólhatunk, akik 300-nál nagyobb vadszám után adóztak: Deák Pál 652, Hegedűs János 300, Nagy István 302, Pathay András 758, Császár Gergely 309, Kalocsa János 759 és Kamarás Ambrus 759. Az arányok jobb érzékeltetése végett megjegyezzük még, hogy a városban 1676-ban az egy adófizetőre jutó vadszám átlaga 21,9 volt.

voltak. Azt sajnos nem tudjuk megközelítően sem meghatározni, hogy az összefogásra kényszerülő gazdák hány önálló ménest tartottak fenn.¹¹⁴ Az viszont kétségtelennek látszik, hogy többen egyfajta vállalkozási lehetőségnek tekintették ezt az igényt.

A rideg ménes fenntartásának egyetlen célja a jószágok szaporítása, a termelőmunkában és a közlekedésben szükséges utánpótlás biztosítása volt. A ménesben együtt tartották a kancákat, a méneket és a különféle korú csikókat. A legmegfelelőbb egyedek különválasztásáról, a fialás időpontjának behatárolásáról, más szóval tudatos tenyésztésről ekkor még alig beszélhetünk.

A rideg ménesekben levő lovak számáról csak egy-két esetben történik említés. A korábban idézett bírói ítéletből tudjuk, hogy Kalocsa János pusztaszeri ménesében legalább 120 ló volt, és 1703-ban a tanács ménesében – a csikókon kívül – 51 lovat vettek nyilvántartásba.¹¹⁵ Ehhez időben legközelebbi megbízható adatot csak a 18. század derekáról tudunk idézni, amikor – bár hasonló körülmények között, de – már egészen más szerveződés keretében a város gazdái a tanács által megszervezett, kialakított formában 10 ménest tartottak fenn. Ezekben belül a legkisebb létszámú – a másodéves csikókkal együtt – 167 volt, a legnagyobb ménesben viszont 274 lovat tartottak.¹¹⁶ Tehát ezekben a békés évtizedekben nyaranként feltűnően nagy méneseket hoztak létre.

A gazdáknak a rideg ménes mellett érthetően szükségük volt kezes jószágokra, amelyeket naponként igénybe vettek az áruszállításban, a közlekedésben, a mezőgazdasági munkákban és a szárazmalmok működtetésekor. Ezeket a példányokat kb. négyéves korukban fogták ki a ménesből, és szakszerűen betörték, betanították nagyjából részint igaz jószágoknak, kisebb számban hátslónak. Bizonyos mezőgazdasági munkák végzéséhez – főként a gabona nyomtatásához – több hétre jelentős számú lóra volt szükség, és ekkor a rideg ménesekből pótolták a hiányokat. Ezen munkák elvégzése után a lovak egy részét, hogy ne kelljen számukra takarmányt biztosítani, ismét visszahajtották a ménesekbe. Ugyancsak a lovak jelentős tömegére volt szükség a török hatóság rendszeres és váratlan követeléseinek teljesítésekor, a nemesi vármegye számára végzett gratuitus labor, az ingyenmunka teljesítése idején. A váratlan igények biztosítása érdekében a kijelölt gazdák jószágait kötelesek voltak készenlétben tartani. Ezek takarmányozása nagy terhet jelentett volna a gazdáknak, ezért jószágaik számára külön alkalmas legelőt kellett biztosítani, nemcsak helyben, hanem olykor nagyobb távolságban is. Ezekről maga a tanács gondoskodott: „Observálni kell, hogy a heverő soros kocsisok lovainak amely füves pusztát bérlettünk Pesten, adtunk a fű bérre a szubasáknak kezében kisbírak adta szénapénzből tall. 13.”¹¹⁷

Az egyes gazdaságokban a lovak száma erősen eltérő lehetett. Annak érdekében, hogy erről elfogadható képet tudjunk alkotni, feltétlenül idéznünk kell azt a néhány adatot, amelyek az egyes családok, az egyes gazdaságok lóállományáról tájékoztatnak. Péter deák vagyonmegosztása Gellért Imre főbíró előtt történt 1641-ben, amely során megállapították: „Az lovakból is kiállván az 14 szám, jutott Ormandi Zsuzsanna

114 A kisebb falvak gazdái együttesen tartottak ménest. Egy 1660-ban született kecskeméti bírói döntésből tudjuk, hogy „Mindszenti Kis Géczy törvényünk székin megesküdvén, hogy noha kifogta volt az falu ménese közül [a perben szereplő lovat], de el nem hajtotta.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 74.

115 MNL BKML IV. 1508. c. 1703. 281.

116 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 101–103. Ekkor már a tanács bérelte a pusztákat, és a helyhatóság döntött az egyes ménesek számáról, a legeltetés helyéről.

117 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 3.

számára 11.¹¹⁸ Az örökséget jelentős számú szarvasmarha egészítette ki, tehát kétségtelenül egy jómódú gazda vagyonán osztozott a család. Szabó Mihály pedig 1655-ben kelt végrendeletében rögzítette, hogy „Amely kevés jószágunk vagyon, harmad része az engemet illetett volna, ha Isten életemet meghosszabbítja...”. Ezen harmadrészből kapott rendelése értelmében a prédikátornak két csikós lovat, feleségének tíz csikós lovat hagyott, az iskolának pedig egy harmadfű csikó jutott. Aligha kétséges, hogy ennek alapján az igen jómódú család lovainak száma közel félszáz lehetett. Minden bizonnyal önálló ménesük volt, és ehhez társult néhány kisebb gazda. Ezt támasztja alá a végrendeletnek e kitétele: „Sárközi János adós az lovak őrzésében 4 tall., az nyaraló földbérben 2 tall.” Lényegesen szerényebb, de feltétlenül jelentős állomány tulajdonosa volt az a Kozma Jakab, akinek vagyonáról 1680-ban készült inventárium: „...moyos lovunk ára tallér 65. Két csikónk ára tallér 64... 16 ló in fructibus...”.¹¹⁹

A kezes jószágokat a városban, a házaknál tartották. Ezek részére az esetek nagyobb részében – legalább tételre – istállókat készítettek, építettek. A törökellenes harcok során ezekre az épületekre is sorra jelentős adót vetettek ki.¹²⁰ Az ígás- és főként a hátaslovak, takarmányozásukat illetően, a szarvasmarháknál igényesebbek voltak. Éppen ezért ez komoly gondot jelentett még a katonai egységek számára is, amelyek gazdaságon kívüli eszközöket is gyakorta igénybe vettek. Ennek egyik módját érzékelteti a következő néhány eset: „Az nags. Basa és Kench Tarto Parancsolattya Zerent moly 39 lovat az Kewyek Itt Hattanak, azokat kiknek osztotta az Byro Wram Swg István.” Két hét múlva, 1594. január 26-án „Masodszor Ismet az Kyknek oztotta ket ket hetig ezen rend zerent.” „Harmadik el Oztasban kiknek vannak az Pasa Szamara Walo lovak.”¹²¹ A civilek – tavasztól őszig – a közvetlenül nem hasznosított jószágokat a közös legelőre, a Nyomásra hajtották. Még 1768-ban is – a magisztrátus lajstromában – 167 lovat találunk a nyomási ménesben.

A magyar lótenyésztés történetével foglalkozók közül többen igen sötét képet festenek a századvégi állapotokról. Az kétségtelen, hogy a török kiűzése során nemcsak az alföldi lóállomány szenvedett rendkívüli veszteségeket, hanem az egész országban erősen megcsappant a lovak száma. Van, aki egyenesen azt állította, hogy alig maradt ló hazánkban.¹²² Éppen ezért fontos minden olyan adat, amely a gyakorta hipotézisekre alapuló megállapításokkal szemben segít a tények valósabb, pontosabb feltárásában. A város gazdáinak birtokában lévő lovak számának megállapításához rendkívül fontos támpontot nyújt az 1699-ben készült megyei összeírás, amelyből több igen fontos adatot ismerhetünk meg, és amelyek alapján – bizonyos keretek között – következtethetünk a korábbi évtizedek állapotára is. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy a törökellenes háború miatt a rendkívül keserves, közel két évtized valóban nagymértékben lecsökkentette a jószágok számát. Tehát úgy fogalmazhatunk, hogy ezen keserves évtizedek *ellenére* ekkor még 1388 ígáslovat és 1123 egyéb, minden bizonnyal méneses lovat vettek nyilvántartásba Kecskeméten. Ezek a számok önmagukban is sokat mondanak, de még egyértelműbben vallanak, ha néhány további adatot teszünk melléjük. Nagykőrösön

118 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 4.

119 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 17., ill. 20–21.

120 Bizonyos normák betartása érdekében a tanács az istállók építését is külön engedélyhez kötötte. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 31., ill. 37.

121 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 35.

122 HANKÓ Béla, 1954. 84.

ugyanezen összeírás szerint ekkor csak 293, Cegléden pedig mindössze 94 igáslovat írtak össze. Az egész járás 25 falujában és a három mezővárosában összesen 2216 igáslovat találtak. Tehát ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a teljes állománynak 62,64%-át – közel kétharmadát – Kecskeméten írták össze!¹²³ Ez a szám önmagában is érzékelteti, milyen gazdasági súlyt, arányt képviselt a mezőváros e térségen belül.

Az egyes gazdák tulajdonában lévő lovak száma a korábban jelzett rablások, kimerítő lovas szolgáltatások, a kényszerű ajándékozások és felvásárlások miatt érthetően erősen ingadozott.¹²⁴ A viszonylag békésebb '60-as években valószínű, hogy nem egyedül Deák Pálnak volt 100 lóból álló rideg ménese, hisz néhányan nála jóval nagyobb vagyon tulajdonosai voltak. Bár a Rákóczi-szabadságharc első éveiben a város lóállománya további nagy veszteségeket szenvedett, a már korábban is felidézett összeírás szerint több gazdának még mindig jelentős számú lova maradt. Az igáslovakkal együtt Deák István 38, Csorba István 11, Dömötör Gergely 53, Darányi György 19, Kalocsa István 57, Kamarás János 28, Cz. Kiss János 60, K. Nagy István 20 és Varga István 45 különféle korú és nemű ló gazdája volt. A korábbi évtizedekben ezek állománya minden bizonnyal jóval nagyobb, a hasonló birtokosok köre pedig sokkal szélesebb lehetett.

Ezen megállapítások realitását nemcsak az 1699-es összeírás imént idézett adatai érzékeltetik, hanem az ugyancsak ebben az évben Halason rögzített számok is a maguk módján erősítik: Farkas János 20 igásló és 20 csikó, id. Tegzes János 15 ló, Kovács Mihály 10 ló és 9 csikó, Szabó Mihály 8 ló és 10 csikó, Kiss István 11 ló és 8 csikó, ifj. Tegzes János pedig 12 ló és 8 csikó tulajdonosa volt.¹²⁵

Végezetül még idekívánkozik néhány adat: a hódoltság korával kapcsolatos megalapozatlan, romantikus elképzelésekkel szemben egyértelműen állíthatjuk, hogy a kecskeméti lótartás fénykora a 18. század derekára tehető. Ekkor hat gazdának volt csaknem a főurakéval vetekedő ménese. Tamási János 103, Rozgonyi István 106, Nagy János 114, Kiss András 135, Varga János 123, Palotás István 144 és Szeles György 251 lovat tartott a város bérelt pusztáin, rideg ménesekben.¹²⁶

*

A város határában felnevelt lovak iránti kereslet mindvégig igen nagy volt. Ezt nyilván elősegítette az is, hogy a csaknem állandósult háborús körülmények miatt a lovakra több területen is igen nagy szükség lett. A század második felében se szeri, se száma a nádor, az egyes földesurak, a katonaság és a közigazgatás különféle rendű és rangú potentátjai számára ajándékba, adóba és „discretióba” küldött lovak vásárlásáról szóló kiadásoknak, feljegyzéseknek. Több esetben nehéz eldönteni, hogy a kedveskedés, illetve

123 KOSÁRY Domokos, 1965. IV. táblázat. 1. Kecskeméti járás.

124 Korábbi évtizedből is idéztünk már erre utaló adatokat. Egy újabb eset azt érzékelteti, milyen távol-ságokra kellett gyakorta menteni a mezővárosok gazdáinak méneseiket, nem ritkán csekély sikerrel: „1678. 11. 7-bris... Kalmár János lévai, Zavochi István lévai katonák hajtották el gyöngyösi Czöke Lukácsnak 57 lovait öregestül, apróstul...”. MNL BKML IV. 1510. i. 1674/b. 90.

125 SZAKÁLY Ferenc, 2000. 333. A kimutatás fejlécén csikó helyett öszvér szerepel. A latin nyelvű kecskeméti összeírásokban is az equi (lovak) mellett a hinuli (csikó) rovat következik. Aligha kétséges, hogy ez utóbbi a még nem tenyésztett lovakra, azaz a csikókra utal. Öszvérekről korabeli forrásainkban nem találunk utalást.

126 Aligha gondolhatjuk, hogy a 17. század bármely évtizedében hasonló állomány létrejöhett volna. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001. 46.

kötelezettség (netán zsarolás) melyik formájáról, fokáról van szó. Az ezekre vonatkozó felsorolásnál teljességre nem törekedhetünk, ezért ezek közül csupán néhányat emelünk ki illusztrációként. 1663: „Báthori urunknak az mely hat lovat vöttünk...”. 1668: „Báthoriné asszonyunk lovai áraban fizettünk tall. 78.” „Palatinus asszonyunk számára vöttünk lovat...”. „Veselényi László lova áraba tall. 10.” „Anno 1670... Koháry István füleki kapitány urunk számára az minémő hat szekeres... csikókat s egy paripának valót kifogván...”¹²⁷ Olykor még az adóba, földesúri szolgáltatásba számított lovakon is számottevő vesztesége lett a tanácsnak: „Az minemű három gyermeklovakat Koháry urunknak vettem az adóban, úgymint tall. 53, amint elvette önagysága lett kár rajta fl. 31, den. 80.” „Annak utána felküldvén az fekete két lovat, melyet vettünk volt tall. 40..., önagysága vette be 25 tallérban...” A későbbi években is gyakorta jelentette be a főúr igényeit: 1688. július 31. „Koháry István számára 6 ló...”¹²⁸ Előfordult, hogy tenyésztésre is vásárolt egy-egy főúr saját ménese számára Kecskemétről: „Egy monyos lovat Wesselényi urunknak tall. 11.”¹²⁹ A következő évben: „Item 6 lovak harmincadjától, melyeket Erdődi György úrnak a maga számára Úrnapkor vettünk...”¹³⁰ 1699-ben: „Sz. Mártonyi Istvánnak veres lováért...” fizetett a tanács.¹³¹

A háborús években a tábornokok és tisztek kíméletlenségének mérséklése, illetve „jószándékának” megnyerése érdekében csaknem rendszeresen kellett a tanácsnak lovakat vásárolni és Budára, sőt Bécsbe küldeni. Álljon itt az 1693 és 1697 közötti évekből néhány adat: „Commissarius Schweidler úrnak Budára az mely lovat pro discretione adott volt a vásár, azért fizetett bíró uram Szentkirályi Pál úrnak tall. 35.” „N. Kalocsa Jánosnak és Istvánnak 2 lóért a budai commissarius számára tall. 52.” „Obesbakmester uram az mely csikáját elvette Pip. Kis Istvánnak, azon két lovakért tall. 77, gar. 2.” „Haisler generalis számára való lovakért Ola Istvánnak tall. 26, Szabó Bálintnak tall. 26, Illyés Jánosnak tall. 52, Szentkirályi Pál egy lováért tall. 35, melyet a becsületes város pro discretione a budai commissarius Svedler urunknak conferalt.” Kőrösi Sánta Ferencnek, hogy felesége egy csikó lovát elhoztuk Nedeczki Sándor dicator számára, adtam tall. 39.” „Csuka Istvántól egy csikót vettem, Bécsbe is küldettem, tall. 37.” „Bécsben az két csikók felvitelének alkalmosságával amely 50 tallérokat megfizettednek...”¹³² A legmagasabb méltóságok is méltatták a kecskeméti lovakat: „Szabó Istvánnak egy gyermeklóért, melyet hg. Eugenius számára vettünk, tall. 28.” 1697. február: ugyancsak „Savoiai herceg számára discretioba vöttünk Szabó Bálinttól két paripa csikót tall. 60.”¹³³

A kun puszták bérbevétele érdekében Eszterházy Péter nádor kegyét is igyekeztek ismételtelen megnyerni. Ezért a korabeli szokásoknak megfelelően a bőséges ajándékokban és kedvének keresésében bízhattak igazán. Vele kapcsolatosan csak egyetlen évben, 1699-ben a következő feljegyzéseket találjuk: „Kalocsa Jánosnének palatinus úr számára való lóért és commissarius Schweidler úr számára való öt lóért tall. 172, den. 12.”

127 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 1.; IV. 1510. i. 1668–1669. 44–46.; IV. 1508. c. 1668. 182–186.; IV. 1510. i. 1670. 55.

128 MNL BKML IV. 1508. c. 1672. 197–203. Tehát a tanács a csikók árának harmadát vesztette a rá erőszakolt közreműködésen. 1674. február 15. IV. 1508. c. 1573. 191–199.; IV. 1510. i. 1688. 58–59.

129 Az ára alapján minden bizonnyal csődör csikóról volt szó. MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 20–26.

130 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek. 76.

131 MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 36–42.

132 MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 42–53., 62–63., 76–85., IV. 1510. i. 1696. 21–36.

133 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 30–55.

„Sz. Mártonyi Istvánnak veres lováért m. gr. Eszterházi Péter uram számára tall. 24. Palatinus uram ő hercegsége számára Pánczél Istóktúl vévén csikó lovat tall. 28.” „... palatinus ő hercegsége számára Kozma Mihálynak két csikóért tall. 60... Ugyan ő hercegsége számára Kamarás János uram lováért tall. 28... Palatinus uram ő hercegsége számára Bíró Gergely lováért tall. 28... Palatinus uram ő hercegsége számára n. Deák István lováért tall. 27... Palatinus urunk ő hercegsége számára 1 lóért és praeses uram önagságának egy lóért Gyullyácsi Tamás uramnak tall. 56.”¹³⁴

Talán nem árt utalni arra, hogy a kecskeméti lovak minőségéről is vallanak az idézett mondatok, hisz az ország főméltóságai és a hadsereg legrangosabb parancsnokai is meg voltak elégedve az itteni gazdák méneseiből igen nagy számban kikerült háta- és igáslovakkal.

V. Juhászat

Háziállataink közül kétségtelenül a juhok tudták évszázadokon át a legtöbb nyersanyagot szolgáltatni a háztartások számára. Termékeik minden család életében fontossá, sok esetben egyenesen meghatározóvá váltak. Az év jelentős részében tejük, különféle tejtermékük, a hosszú időn át jól tárolható és szállítható sajtok nélkülözhetetlenné váltak szinte minden vagyoni-társadalmi csoport táplálkozásában. Húsuk nélkül csaknem elképzelhetetlen volt a hétköznapi és családi ünnepeken az egykori ételmezés. Bőrük, gyapjuk a ruházatkodás elengedhetetlen alapanyaga és kelléke volt. Tekintettel arra, hogy néhány juhot még a legszegényebb háztartások is meg tudtak vásárolni, és el tudtak tartani, a baromfi mellett a legszélesebb társadalmi csoportok váltak érdekeltté tartásukban.

A Homokhátság, illetve az ezen belüli települések hódoltság alatti juhtenyésztéséről átfogó elemzés még nem készült. Hornyik János munkáiban utalt ugyan több helyen is a kecskeméti juhtenyésztésre, sok helyen idézte, milyen számú juhot, bárányt kellett egyik vagy másik hadsereg, illetve hatóság számára szolgáltatni, elszörtan idézett több részt a juhászokkal kapcsolatos rendészeti intézkedésekből, de ezek – csaknem kivétel nélkül – egymástól elszigetelten jelennek meg.

Szabó Kálmán munkássága során a kecskeméti pásztorkodás több területét érintette. A legátfogóbban a juhászattal foglalkozott.¹³⁵ Feldolgozásai a néprajz tudományos irodalmát nagyban gazdagították. A juhászat 17. századi vagyoni-társadalmi hatásával – teljesen érthetően – csak érintőlegesen foglalkozott. Szerencsénkre nem csak a korában még élő, a hagyományokat híven őrző öreg juhászokat tudta megszólítani, és munkája során nem csak az ő ismereteikre hagyatkozott, hanem a történelmi háttér megrajzolására is komoly gondot fordított. Ennek érdekében felhasználta az akkor még hozzáférhető három évszázad változásait, fejlődését rögzítő tanácsi jegyzőkönyveket is. Igaz, hogy választott témájához bőségesebb anyagot elsődlegesen a 18. századból idézett, azonban szerencsénkre a 17. századból is megmentett néhány fontos ismeretet. Ezeket itt is hasznosítani lehet.

134 MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 53–59., 36–42. A lovak árának 1662 és 1790 közötti alakulását I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 218–219.!

135 SZABÓ Kálmán, 1986. 105–177.

Mészáros László a 16. századi defterek adataira alapozva vázolta fel a budai szandzsák településeinek juhászatát. Bemutatta, hogy a Duna–Tisza közén akkor a „három város” között Kecskemét juhtenyésztése volt a legjelentősebb. A hászvárosok juhállományának közel fele a kecskeméti gazdák tulajdonában volt. Az 1546-os adatok szerint itt lakott a juhos gazdák kétötöde, 1562-ben pedig kétharmada.¹³⁶

A Szegedről készült monográfiában Szakály Ferenc a város széles körű állattartását ismertetve a juhászatról csak egy 1670 körüli – pontosan nem datált – török adó- és tizedjegyzék alapján tudott adni néhány támpontot. Ekkor Szegeden 18 873 db juhot találtak az összeírók, amely azt jelzi, hogy az előző századhoz képest számottevően megnőtt a gazdák állománya.¹³⁷ Hódmezővásárhelyen is a 17. században a juhtenyésztés igen elterjedt volt: a 321 adózó közül 81 gazdánál írtak össze juhokat. Azonban csak 60 gazdánál jelölték számukat, a többenél nyilván csekély mennyiségben találtak jószágot. A 60 gazdának viszont 33 714 db juha volt. Ezek több mint fele 300 és 1000 közötti állat után adózott.¹³⁸ A szomszédos Nagykőrös hódoltság alatti juhtenyésztéséről Majlát Jolán monográfiájában csupán néhány adatot közöl. Buza János többször idézett munkájában már bővebb áttekintést ad. Megállapítása szerint a városban a 16. században a juhállomány szerény volt. Az 1630-as években négy év átlagában a juhmarhaszám az összesnek 14%-át alkotta. A 17. században viszont a *városgazdaságon* belül már kétségtelenül nagy szerepet játszott a juhtenyésztés, amelynek alapját a gazdáktól szedett báránydízma vetette meg. Ennek eredménye 1671-ben már kézzelfoghatóvá vált. „Megh számlálván a naira kiment juhott öreghével, aprójával és kossával facit 1746.”¹³⁹ Ezzel együtt az adózáson és minden bizonnyal az állattartáson belül sem ez volt a meghatározó ágazat.

*

A Homokhátságon a juhok évszázadokon át éppoly rideg körülmények között éltek, tenyészték, mint a szarvasmarhák és a lovak. Sőt, néhány területen még mostohább viszonyok közé kerültek. Legelőjük, ivóvizük, téli takarmányuk legtöbbször rosszabb minőségű volt, mint a nagyállatoké. Amikor a tél közeledtével a marhákat és a lovakat a letarolt legelőkről, a „nyaralókról” a telelőkre hajtották, a juhnyájak még heteken át járták az egyre kopárabb határt, és csak amikor a talaj megfagyott, a tél ténylegesen beköszöntött, akkor hajtották őket a kertek, a szántóföldek közé. Ott szalmán és szénán teletették ki a jószágokat. Juhszín még ekkor sem várta őket, hanem legtöbbször csak a háromágú szárnyékok nyújtottak minimális védelmet a viharokkal szemben, amelyek megakadályozták, hogy esetleg az egész nyáját ellepje a hó. A teletetés két-három hónapig tartott, és rendszerint már jégtörő Mátyás (február 24.) után kimozdultak a juhászok telelőhelyükről. A havas, szigorú teleken sok költségbe került a gazdáknak a teletetés, és igen nagy értéke volt a különféle takarmánynak. Legfeljebb az anyajuhok maradtak a fialás időszakára védettebb helyen.

*

136 MÉSZÁROS László, 1979. 84–90.

137 SZAKÁLY Ferenc, 1983. 683–686.

138 KOVÁCS István, 1984. 341–343.

139 MAJLÁT Jolán, 1943. 120.

Bár a kecskemétiiek gazdálkodásán belül nem a juhászat volt a meghatározó ágazat, aligha kétséges, hogy igen fontos helyet kapott mind az adóztatás, mind a lakosság élelmezése terén. Az adószedő feljegyzései között található adatok, a dézsmabárányok rendszeres szedését számontartó lajstromok, a különféle szolgáltatások során elhajtott jószágok száma stb. mind azt jelzik, hogy Kecskeméten az egyik legjelentősebb foglalkozási ág volt már a 17. században is.

Tekintettel arra, hogy a juhászat lényegesen szélesebb társadalmi csoportokat érintett, mint a nagyállattartás, jóval nagyobb számban voltak olyan gazdák, akik önálló nyájat tudtak fenntartani. Sajnos ezekről sem maradt ránk semmiféle nyilvántartás. Számukra csak a juhászaik létéből tudunk következtetni, akik időről időre kisebb-nagyobb szabálysértést követtek el nyájaiak legeltetése, az elletés és nyírás során, és legtöbbször gazdáik nevét vagy azt is feltüntették. Többek között 1673-ban 30, 1676-ban pedig további 36 gazda juhásza vétett a város statútumai ellen. A vétlenek száma minden bizonnyal nagyobb volt. Aligha kétséges, hogy a juhászok a városban a bérmunkát vállalók egyik jelentős csoportját alkották. Az adólajstromok adatai alapján megállapíthatjuk azt is, hogy a juhásztartó gazdák közül öt csekély adót fizetett, így valójában törpebirtokosnak mondhatjuk őket. Újabb 15 gazda 6–10 forint közötti adóra volt kötelezve, akiket kisbirtokosnak mondhatunk. Ugyanennyien nagyon figyelemre méltó vadszámmal rendelkeztek, és jelentős adót – 11–17 forintot – fizettek. Az összeállítás alapján megfogalmazható egyik legfontosabb megfigyelés mégis az, hogy a juhásztartó gazdák közel 50 százaléka – az ennél nagyobb adót fizetők – a leggazdagabbak közül került ki.

Elég gyakori eset volt, hogy a juhos gazdák kényszerből társultak, közösen fogadtak pásztorokat, béreltek legelőket. Sajnos a 17. századból nem maradtak fenn olyan feljegyzések, amelyek alapján ezt a gyakorlatot pontosan fel tudnánk idézni. Rendelkezésünkre áll viszont 1705-ből egy rendkívül fontos jegyzék, amelyet segítségül hívhatunk. Igaz ugyan, hogy néhány évvel az évszázad befejeződése után rögzítették, de mivel tudjuk, hogy a feudális-rendi társadalmon belül a mezőgazdaság egyes ágazatai rendkívül lassan változtak, aligha lehet kétséges, hogy egy hosszú fejlődés eredményeként alakult ki az akkor rögzített gyakorlat, és az előző század utolsó felében-harmadában csaknem pontosan ilyen szokásokat követtek a város gazdái.

Annak érdekében, hogy a juhászattal kapcsolatos fogalmakat következetesen tudjuk használni, itt szükségessé válik egy rövid kitérő. Tisztáznunk kell a *falka* és a *nyáj* szavak korabeli pontos jelentését. Szabó Kálmán megállapítása szerint: „Régebbi időben a *falkán* egy-egy gazdának esetleg többszázra menő juhait értették. A *nyáj* pedig több gazdának a közlegelőre összevert falkáiból állott.” [A kiemelések tőlem: ISzT.]¹⁴⁰ A későbbi elemzés alapjául szolgáló lajstrom nem támasztja alá ezt a megállapítást, sőt. Ez a jegyzék több mint húsz falkagazdát sorol fel, de mindegyik falkagazda mellett több gazda neve is fellelhető, akiktől jószágot vettek. „7-mo. Mago Mihály uram falkájáról maga ő kegyelme adott 2, Berze Mihály 2, Csaba Mátyás 1, Földvári György 1, Kovács János 1,

140 SZABÓ Kálmán, 1986. 106.

Sz. Martoni István 1, Molnár Gergely 1, Sárközi Mihály 1.¹⁴¹ Ezen idézet alapján aligha marad kétségünk afelől, hogy a *falka* szó egy szervezeti, az év meghatározott részére vonatkozó üzemeltetési formát, keretet jelent, amelyen több gazda együtt őrzött juhait értették, és amelyet egy-egy *falkagazda* szervezett és működtetett. Azt az elképzelést, hogy a falka csak egyetlen gazda juhait jelentette, cáfolja e lajstrom néhány további kitétele is, melyekben nem egy, hanem (legalább) két-két falkagazda neve található: „3-tio. Boda Gergely és Bekő András uraink falkájáról hajtottak be 10 fias juhokat. Gombos Miklóse 1, Mod Miklóse is 1, Szücs Mihályé 1, Börze Jánosé 1, Herczeg Istváné 1, Kasza Györgyé 1, Baráth Györgyé 1, Bekő Andrásé 1, Boda Gergelyé 1.”¹⁴²

Allításunkat alátámasztja egy – ugyancsak ebből az évből való – újabb lajstrom bevezető szövege: „Méltóságos generális Károlyi Sándor urunk önagysága parancsolattya-ból az kívánt vágókat az mely becsületes uraimék falkájokrúl kiszaggatták, rendi így következik...”¹⁴³ Az első szaggatás során 14 gazda falkáját említik, köztük Bíró Istvánét, amelyben sajátján kívül további tíz gazda tartotta *marháját*. Tehát a *falka* szó nemcsak a juhászaton belül, hanem a szarvasmarhatartásban is egy üzemszervezeti forma volt.

A további feljegyzések idézése meggyőzhet bennünket arról is, hogy valójában a *nyáj* a *különféle korú és nemű juhok együttes* tömegét alkotta. Ennek érdekében célszerű egy Nagykőrösön lejegyzett, korábban már idézett mondatot megismételni: „Megh számlálván az *naira* kiment juhott, öreghevel aprójával és kossával facit...”¹⁴⁴ Itt tehát egy meghatározott tulajdonos, a tanács különféle juhait félre nem érthető módon neveztek *nyájnak*. Ily módon tehát akár egy gazdának, de akár többnek is lehetett nyája. Ezt a nyáját esetenként megbontották. Tavasszal az elletéskor a vemhes anyajuhokat különítették el belőle, nyáron pedig a kosokat. Ősszel viszont ismét helyreállt a nyáj egysége. A városi tanács bérkifizetési is érzékeltetik a különbségeket: „Nyájjuhásznak Fejes Máténak béri...”; Karsai Lukács fejősjuhásznak béri...”; „Nyájjuhász, fogadtuk meg Dömötör napig in fl. 13, fél ruhában... Orbán fejősjuhászt in fl. 10. Sz. Demeter napig fél ruhában... Fejes Máténak kosok őrzéséért...”¹⁴⁵ Az illusztrálás teljesebbé tételében nem lesz felesleges a következő adat idézése sem: „Az nyájjuhász számot adván, adtunk viszont eleiben nro. 2.022 juhott. Az fejősjuhász eleiben 121 juhott.”¹⁴⁶ Tehát a végzendő munka jellegét és a szolgálat idejét pontosan megkülönböztették. Erősen eltért azoknak a juhoknak a száma és jellege, amelyeket a nyájjuhászra bízta. Az évnek csaknem felére korlátozódó, de igen nehéz munkát jelentő fejős juhász munkabére számottevően különbözött a kospásztor bérétől, mivel a nyáj egészétől csak néhány hónapra különválasztott kosok őrzését akár egy gyerek, főként pedig már csökkent képességű öregember is el tudta látni.

Tekintettel arra, hogy a vizsgált században nem készült adójegyzék vagy ehhez hasonló dokumentáció a városban levő juhokról, számunkra legfontosabb tájékoztatósi lehetőséget a báránydézsmákról készített lajstromok nyújtják. Az éves szaporulatból

141 MNL BKML IV. 1508. c. 1705. 19–27.

142 A 4. helyen említik Tóth Ferenc és Nagy Ferenc falkáját, ahonnan további öt gazda adott 1-1 anyajuhot, a 16. helyen Böde János és Nagy István falkáját, ahonnan rajtuk kívül további hét gazda adott 1-1 juhott.

143 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2006. 131–138.

144 MAJLÁT Jolán, 1943. 120.

145 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 6–12., ill. 1674. 231–235.

146 MNL BKML IV. 1508. c. 1695. A kötet lapjai számozatlanok.

a tizedet október végén, Szent Demeter napkor szedték be. Ettől eltérően nem ritkán kértek egy-két bárányt a gazdától, de ezeket külön számontartották, és a tényleges dézsmába mindig beszámították.¹⁴⁷ Kecskeméten a dézsmabárányokkal kapcsolatos legrégebb feljegyzés 1649-ből való. Sajnos erősen töredékes. „Anno 1649. az dézsmabárányoknak száma Czirkátor Mihály uram főbíróóságában.” Valójában csupán néhány gazdára utaló adatot tartalmaz, ezért ebből következtetéseket levonni nem lehet.¹⁴⁸ Az adókönyvek viszont 1662-től folyamatosan rendelkezésünkre állnak, de nem minden évből őriznek meg ilyen jellegű listát.¹⁴⁹ Igaz ugyan, hogy a dézsmajegyzékek pontossága nem hasonlítható az állatszámolás napjainkban készített statisztikai felméréseihez, mégis elemzésük során további fontos tájékoztatást kapunk, ha a számok nem is tükrözik a teljes valóságot. Ezt annál inkább állíthatjuk, mivel a legnagyobb juhtartó gazdák neve csak a legritkább esetekben maradt ki a nyilvántartásokból. Az esetek aránytalanul nagy többségében csak akkor, amikor az illető választott tisztségviselő volt, így mentesítést élvezett. Ha pedig a legbefolyásosabb személyekkel sem tettek kivételt, annál kevésbé valószínű, hogy a szegényebb gazdák részesültek volna indokolatlan előnyökből. Az viszont sajnálatos tény, hogy ezek adatai nem mindig teljesekek, és valószínűleg nem pontosak. Nem ritkán kimaradtak a felsorolásból azok a gazdák, akik valamilyen más formában nyújtott szolgáltatások, korábbi teljesítések vagy különféle termékek beadása révén a jelzett évben mentesültek a dézsmabárányok beadása alól, pontosabban kimaradtak a listából. Erre utal az is, hogy néhány esetben nem természetben szolgáltatották be a bárányokat, hanem pénzben rótták le a tartozást. A kétségtelen hiányosságok, korlátok ellenére a juhokat tartó gazdákról és a birtokukban lévő jószágok mennyiségéről mégis ezekből kaphatjuk a legmegbízhatóbb áttekintést.¹⁵⁰ Ha ezeket a számokat nem is tartjuk kifogástalanul pontosnak, minimumnak viszont mindenképpen elfogadhatjuk, és ilyen formában feltétlenül jó tájékozódási alapok lehetnek. Bár kétségtelen hézagosságaik miatt statisztikai számításokat csak kellő körültekintéssel szabad ezekből készíteni, de a juhászaton belüli főbb tendenciákat segítségükkel megrajzolhatjuk.¹⁵¹ Tekintettel arra, hogy hozzájuk hasonló pontosságú, még kevésbé hasonló tömegű, több évtizedet átfogó adatsor nem áll rendelkezésünkre, teljesen indokolatlan lenne mellőzésük.

147 1693-ban is külön készült egy lista: „Dézsma előtt az kiknek bárányait hoztanak be.” Itt 19 gazdától beszédett 23 db bárány van feltüntetve. A másik lajstrom: „Szent Demeter napkor mennyi bárányt adott.” Itt 94 gazdától beszédett dézsmáról készítettek feljegyzést. MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 213–214.

148 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 11. Valószínűleg az eredeti szöveg egy részét másolták át.

149 Néhány esetben a jegyzékek minden bizonnyal töredékesek. Az összeállítás során arra törekedtünk, hogy a négy évtizedről minél pontosabb képet tudjunk belőlük összeállítani. Töredékesnek látszik pl. az 1664. évi feljegyzés is, amely csupán 18 gazda nevét és beadott bárányainak számát tartalmazza. MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 297.

150 A dézsmabárányokról készített lajstromok száma az itt felhasználnál nagyobb. Csak azokat vettük figyelembe, amelyek a folyamat alakulásának érzékeltetéséhez szükségesek voltak. – A báránydézsmák lajstromai a jelzett évek adókönyveiben lelhetők fel. – Az 1685. év helyett az 1686., az 1687. év helyett pedig az 1688. évi adózók számát rögzítettük.

151 Itt is szükségesnek érezzük jelezni, hogy a báránydézsmajegyzékek alapján készített táblázatoknál mindig gondolnunk kell arra, hogy a valóságot nem pontosan tükrözik, a számok attól – főként felfelé – kisebb mértékben eltérhetnek.

5. táblázat Báránydézsmára kötelezett gazdák megoszlása a beadott bárányok száma alapján

A bárányok száma	1662	1667	1669	1671	1675	1678	1679	1685	1687	1695	1698	1700
1	1	2	17	3	8	1	13	21	30	6	15	45
2–5	5	18	43	10	45	54	52	23	21	20	35	120
6–10	9	6	16	4	19	22	13	11	10	5	6	22
11–20	8	4	7	5	11	10	9	1	4		1	14
21–30	2		1	1	2	6	3					3
31–40	2	3			2	2						
41–50	2	1	1		1	1						
51–60			2	1	1	1						
61–70			1									
71–80												
81–90					1							
Adózók száma	759	815			1 041			1 108 *	1 085 *	1 113		1 206
Gazda összesen	29	34	88	24	90	97	90	56	65	31	57	204
Bárány összesen	355	303	610	217	774	825	487	195	212	101	175	832

Miként látni fogjuk, a közel negyven évet átfogó 12 adatsor hézagossága ellenére feltétlenül nyújt néhány biztos tájékoztató pontot. Az kétségtelen, hogy ez idő alatt az adózók száma jelentősen nőtt. Ez nem jelenti ugyan a lakosság számának ilyen mértékű gyarapodását, hanem elsődlegesen csak azt, hogy ennyi családfőt, pontosabban ennyi személyt kíséreltek meg bevonni a terhek viselésébe. Valójában a lakosság száma valamivel hullámzóbban alakult, mint amit az itt megadott néhány adat sugall. A dézsma beadására kötelezhető gazdák, adózók számának feltűnő ingadozása viszont nagyon elgondolkodtató. A számoknak ezt a jelentős változásait kétségtelenül előidézhette az egyes dézsmajegyzékek hézagossága is. A táblázat adatai alapján mégis úgy tűnik, hogy a hódoltság alatt a juhászat – miként a nagyállattartás is – a hetvenes évek végére érte el csúcspontját. Ekkor, 1678-ban rögzítették a legtöbb gazda nevét, és ebben az évben adtak le legnagyobb számban dézsmabárányt. Aligha lehet kétséges, hogy a kuruc mozgalom kiszélesedése, majd a törökellenes hosszú háborúskodás súlyosan károsította ezt az ágazatot is. Jól tudjuk, hogy a közbiztonság csaknem teljes összeomlása, a kíméletlen adóztatás, és a talán még nagyobb terhet jelentő katonai beszállásolások hatására 1695-re kritikus gazdasági állapotok következtek be az ország csaknem egész területén. Mivel a központi hatalom ebben az évben néhány reformmal enyhítette a falvak és a mezővárosok szolgáltatásait, és a közbiztonság is számottevően javult, úgy tűnik, hogy ezeknek a juhtenyésztésen belül meglepően kedvező hatása lett. Mivel viszonylag kevés befektetéssel lehetett növelni az állomány számát, a juhászatból származó termékek iránt pedig a helyi kereslet mindig jelentős volt, ez a gazdák számára számottevő bevételt biztosított. Az mindenképpen az ágazat megélénkülését jelzi, hogy a dézsmát adó gazdák száma egy fél évtizeden belül több mint háromszorosára, a beadott bárányok mennyisége pedig közel ötszörösére bővült. Ha az esetleges pontatlanságok miatt ezek

az adatok a valóságot nem is tükrözik tökéletesen, a feltáruuló tendencia jellegét aligha lehet megkérdőjelezni. A leadott 832 dézsmabárány pedig arra utal, hogy a város gazdáinak birtokában a század végén legalább 20 ezer juh volt.

A dézsmajegyzékek mellett egyéb adatokat is felhasználhatunk annak érdekében, hogy a város juhászatáról minél pontosabb képet alkothassunk. Kétségtelenül az egyik leginkább megbízható forrásnak mondhatjuk Pest-Pilis-Solt vármegye 1699-ben készített conscriptióját. Külön rögzítették a három mezőváros állományát. Cegléden 882, Kőrösön 2607 juhot vettek nyilvántartásba, míg Kecskeméten 9925 db jószágot regisztráltak. Tehát ezen nyilvántartás szerint a járason belül számba vett 17 754 juhnak 55,9%-át Kecskemét gazdái tartották; a város által bérelt határon belül több mint tízszerese volt ezen haszonállatok száma, mint Cegléden, és közel négyszerese, mint Kőrösön.¹⁵² Itt célszerű utalni arra, hogy az adózáshoz készített nyilvántartások elkészítésekor csak a tenyészerett állatokat vették figyelembe. A tényleges állomány általában ennek legalább kétszeresét alkotta. Külön is érdemes kiemelni, hogy a dézsmabárányok száma alapján felételezett állomány és az adólajstromok adata csaknem pontosan egybeesik.

Ezek a számok, ezek az arányok igen meglepőek lehetnek, ha az egyes települések adózóinak számával vetjük össze. De kevésbé lesz érthetetlen, ha utalunk arra, hogy a szomszédos Kőrös és Kecskemét juhtenyésztése között már az előző évszázadban és az előző évtizedekben is számottevő eltérések jelentkeztek. Ezt egyetlen példával érzékel-tetjük: 1689-ben ott törpebirtokosoknál nem találtak az összeírók juhot. A kisbirtokosoknál is mindössze négy darabot jegyeztek fel. A középbirtokosoknál mindössze 159, a gazdagnak mondható adózóknál pedig 925 juhot találtak.¹⁵³ A tenyészállatok száma tehát összesen 1088 volt. Ezzel szemben az 1687. évi kecskeméti báránydezmajegyzék szerint a *fialó anyajuhok* száma is jóval több mint kétszerese kellett hogy legyen. Úgy tűnik, hogy a következő évtizedekben ezek a különbségek számottevően tovább bővültek.

A korábban jelzett cél érdekében érdemes még egy újabb forrást bevonni vizsgálódásunk körébe annak érdekében, hogy az esetlegességet, a hibázás veszélyét tovább mérsékeljük. Miként erre már utaltunk, a Kecskeméten készült legelső dicális összeírás 1707-ből maradt ránk. Ennek adatai ugyancsak segíthetnek a néhány évvel korábbi állapotok jobb megismerésében. Azt viszont előljáróban le kell szögeznünk, hogy ez a lajstrom már a rácok támadása utáni katasztrófális állapotokat tükrözi.¹⁵⁴

6. táblázat A juhok megoszlása megoszlása 1707-ben az egyes vagyoni csoportokon belül

Vagyoni rétegek	Adózók száma	Juhok után adózók száma					Juhok száma
		0	1–10	11–50	51–100	100–	
Nincstelen	46	46					
Törpegazda	293	276	12	5			189
Kisgazda	187	114	30	43			1 101
Közepes gazda	106	39	8	58	1		1 485
Nagygazda	31	1	1	14	7	8	2 351
Összesen	663	476	51	120	8	8	5 126

152 KOSÁRY Domokos, 1965. IV. táblázat. 1. Kecskeméti járás.

153 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e. 469.

154 A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/a. 162. oldalon levő táblázat alapján készült.

Ennek az összesítésnek az adatai kétségtelenné teszik, hogy itt a juhtenyésztés nem korlátozódott egy-két vagyoni-társadalmi csoportra, nem vált egy-két tucatnyi család monopóliumává. Már az is figyelemre méltó, hogy az adózók 28,2%-a, tehát közel harmada tartott olyan mennyiségben juhot, hogy azt meg lehetett adóztatni. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a juhtenyésztés régtől fogva beágyazódott a mezőváros társadalmába. Még a törpegazdák között is akadt 17 fő, akit ilyen címen fizetésre köteleztek, köztük öt gazdának az állománya pedig kétségtelenül figyelemreméltó volt. A társadalom közel harmadát kitevő kiscgazdák közül pedig már 73 fő adóalapját növelte juhainak száma, és a közepes vagyonú gazdák csaknem kétharmada tartott igen jelentős számú jószágot. Az viszont kétségtelen, hogy ekkor is a leggazdagabb társadalmi-vagyoni csoport, amely az adózóknak nem egészen öt százalékát alkotta, birtokolta az állomány 45,86%-át, és mindössze egyetlen gazdag adózónál nem vettek nyilvántartásba juhot.

Kiegészítésként még meg kell említenünk, hogy az adóztatásra összeírt juhok számát meg kell toldanunk a városi tanács nyájában levő jószágokkal, melyeket az adóztatásnál érthetően nem vettek figyelembe. Így a városban levő *tenyészjuhok* száma még ekkor is feltétlenül meghaladta a hitezetet.

Forrásaink jellegéből adódik, hogy az egyes adózók, a város egyes polgárai gazdálkodásának, még kevésbé juhászatának még egy-egy évre vonatkozó adatai sem állnak teljes egészükben rendelkezésünkre. Így gazdálkodásuk sajátosságait nem tudjuk teljes pontossággal érzékeltetni. Éppen ezért célszerű a városi tanács működése során keletkezett, viszonylag bő írott anyagot hasznosítani. Ez annál inkább lehetséges, mivel a testület évszázadokon át önálló és széles körű gazdálkodást folytatott, választott tagjai maguk is komoly gazdaságot birtokoltak, irányítottak, így szigorú ellenőrzésük mellett rentábilis volt csaknem valamennyi ágazat működése. Az összegyűjthető figyelemre méltó adatsorok feldolgozását az is indokolja, hogy nemcsak a hódoltság területén, hanem az ország többi részén is aligha akad olyan számottevő város vagy mezőváros, amelynek ez irányú tevékenysége ilyen szinten dokumentálható és elemezhető lenne.

Korábban is utaltunk arra, hogy Kecskemét jegyzőkönyvei 1591-től maradtak az utókorra.¹⁵⁵ Bár a tanács juhászatáról – ezen keresztül széles körű gazdálkodásáról – csak 1598-ból való a legkorábbi adatunk, aligha kétséges, hogy ez a gyakorlat komoly előzményeken alapult. Az alábbi adatokat Hornyik János gyűjtötte ki magának: 1598: „A város tartott juhászatot. (Barma is volt.)” Egy másik kijegyzése már több támaszpontot őrzött meg: „Szent György napkor, midőn az új főbírónak, László Ferencnek kezéhez számlálják a város juhait, volt az mindössze a fejőssel egyetemben 209 darab.”¹⁵⁶ Ez legfeljebb egy közepesnek mondható nyáj lehetett, és vele kapcsolatosan további adatok nem állnak rendelkezésünkre. A következő évből a város juhászatának, Moldova Andrásnak a bérét rögzítették. 1629-ből pedig Gergely juhász konvenciója maradt ránk, majd 1649-ben és 1657-ben a fejős juhász béréről maradt adatunk.¹⁵⁷ Tehát aligha kétséges, hogy a város a hatvanas évekig is folyamatosan tartott juhnyáját. Mivel pedig

155 Sajnos ezek 1944-ben minden bizonnyal elpusztultak. Az ezt megelőző évszázadban több kiváló történész kamatoztatta adatait. A belőle készített jegyzetek alapján állt össze egy önálló forrásközlés: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711) és II. (1712–1811). IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. és 1998.

156 Az egykori jegyzőkönyv 213. oldaláról készült kijegyzés. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 47–48.

157 SZABÓ Kálmán, 1986. 111–133.

1662-től megszakítás nélkül áll rendelkezésünkre különféle hivatalos feljegyzés, a város juhászatára vonatkozó adatok örvendetesen bővülnek. „Serkédi embereknek a nagy télben való juhok teletetéséért fizettem tall. 17.” A következő évből már lényegesen bővebb adatsor tájékoztat bennünket, és győz meg arról, hogy a 16. századtól a folyamat nem szakadt meg. „Anno 1663. die 6. Augusti. Adtunk az juhászok eleiben 17 kost, 2 kosbárányt. Item 4 kosbárányt. Die 26. Octobris. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván és megbillegözvén, az örege volt 293, id est kétszázkilencvenhárom. A bárányok, melyeket billeg alá vöttünk 52. Mindenestül 345. Azután is hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kosbárányt. Die 1. Novembris. Olvastunk János nevű juhász eleiben mindenestül bárányokat és juhokkal együtt 363 juhokat.”¹⁵⁸ A következő évtizedekben szinte minden évből maradt olyan adat, amely kétségtelenné teszi, hogy a város folytatta juhászatát. Bár a nyájban lévő juhok számának alakulásáról hézagosabbak adataink, több fontos támpont áll rendelkezésünkre. Az kétségtelen, hogy a hetvenes évek derekára számottevően bővült a nyájban lévő juhok száma: „Anno 1675. die 1. Novembris. Bíró János uram főbíróságában, Dallos István adószedő bíróságában Sz. Dömötör napkor Vak Istók nyájjuhász eleiben olvastam az város juhait, volt szám szerint 1.830, id est ezernyolcszázharminc.” Számuk az egyre viharosabbá váló években, évtizedekben erősen változott. „Váras juha anno 1690 [tavaszán] nro. 564. Brány nro. 242. A fejőn fiatlan és hasas volt nro. 43.”¹⁵⁹ Ez a szám az őszre így alakult: „Szent Demeter napkor váras juha ment ki juhász eleibe in genere nro. 757 bárányokkal együtt.”¹⁶⁰ Igen tanulságos, miként alakult az állomány és annak összetétele a következő években: 1692-ben „Szent Királyi Pál uram főbíróságában és Máté Kovács uram adószedő bíróságában levő juhoknak száma, melyeket ökegyelmek eleibe adtak, fias juhok adtak előmbé 255, fiatlan juhok adtak 39. Toklyót kossal együtt 369. Bárányt 260.”¹⁶¹ „Anno 1693. die 17. Martii. Attam az ellető juhász eleiben ellő juhok nro. 430... Attam Sinkó toklyó pásztor eleiben 646 toklyót, kost s ürüt.”¹⁶² A következő évek további bővülést jeleznek: 1695. március 31-én „Az nyájjuhász számot adván, adtunk viszont eleibe nro. 1.022 juhok.”¹⁶³ A folyamat nem tört meg, így „Anno 1696. die 31. 8-bris. Az nyájjuhász eleibe ment juh nro. 1.889, báránnyal együtt.” Az állomány hasonló maradt a következő években is: 1703-ban „Az juhok száma: kosok, ürük, toklyók 1066, fias juhok 449, bárányok 382.”¹⁶⁴ Tehát a fenti néhány adatsor alapján egyrészt kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy a század egészében folyamatosan tartott a tanács, vagy ahogyan általában fogalmaztak: a város juhnyáját, másrészt az is egyértelmű, hogy a háborús színterek eltávolodása után a juhtenyésztés egyre biztonságosabbá és gazdaságosabbá vált.

Az elszörtan rögzített adatok alapján lehetőség nyílik arra, hogy rekonstruáljuk, miként működött a város juhászata. Az eddigi idézetekből is egyértelmű, hogy a város vagyonának e jelentős részéért elsődlegesen a mindenkori főbíró volt a felelős. Amikor állandósult az adószedő tisztsége, a város gazdálkodásában a közvetlen irányítást és ellenőrzést ő vette át. Ezért érthető, hogy ennek a hivatalnak a feljegyzései, lajstromai

158 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 202., ill. IV. 1504. m. Robotlajstrom 1663. 120.

159 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Derékadó. A hátsó borító belső oldala.

160 MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 260.

161 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Derékadó lajstroma 219.

162 MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 220.

163 MNL BKML IV. 1508. c. 1692. A kötet lapjai számozatlanok. IV. 1508. c. 1695. A kötet lapjai számozatlanok.

164 MNL BKML IV. 1508. c. 1696. A kötet lapjai számozatlanok. IV. 1508. c. 1703. 283.

szolgáltatják a legtöbb támpontot. Tekintettel arra, hogy a város nyájában esetenként közel kétezer jószág volt, érthető, hogy kellő számú pásztorról kellett gondoskodni. A nyájért elsődlegesen a nyájjuhász volt a felelős, akinek „kezéhez számlálták” a város juhait. Közvetlen segítőtársa a bojtár, illetve esetenként a bojtárok voltak. Közéjük tartozott az isztrongahajtó, a kisbojtár. A juhászattal kapcsolatos gazdasági év kezdése és zárása október 26. volt. Sok feljegyzés igazolja, hogy Szent Demeter napkor számoltak el a juhászok.¹⁶⁵

A nyájjuhászt az esetek többségében egész évre fogadta meg a város. Ha valamilyen ok miatt meg kellett tőle válni, sürgősen pótolták. A legrégebbi konvenciójának a szövege 1599-ből való: „Moldova Andrásnak az Juhásznak adtunk a Dézma bor árából f. 10 szolgáltyáért Sz. Imrih napján.” A következő egyezség 1629-ben készült: „Gergelyt fogadtuk Juhásznak fertali Búza, szekér széna, egi Szür, Csuha, egi Lábravaló.” Aligha kétséges, hogy nyájjuhász volt, mivel kezére 411 db öreg juhot és 252 db bárányt adtak. 1662-ben „nyajj juhásznak, Fejes Máténak béri tall. 10 [azaz 16 forint], egész ruha, 3 fertály búza, két bárány, egy végh törökvászon.” Vak Istók, aki 1672-től 13 éven át ismételtelen elszegődött a városhoz, lényegesen más feltételekkel szegődött: „Vak Istók juhász béri esztendeigh f. 18. Egész ruha és másfél száz juh telettetése.”¹⁶⁶

A juhtenyésztés sajátosságából adódik, hogy február végétől a pásztorok munkája erőteljesen megszorodott. A nagyobb nyájakhoz külön elletőpásztort kellett fogadni. Ez a nagy szakértelmet és a heteken át tartó éjszakázás miatt rendkívüli fizikai igénybevételt jelentő munka az éves szaporulatot csaknem döntően meghatározhatta. Éppen ezért a város is rendszeresen alkalmazott elletőpásztort: 1671-ben Fejes Máténak 4 forintot fizettek e tevékenységéért.”

A bárányoknak az anyjuktól történő elválasztása után nélkülözhetetlenné vált a fejős juhász. Alkalmazása általában Demeter napig tartott. A rájuk vonatkozó legkorábbi feljegyzés 1640-ből maradt ránk: „Az fejős juhászt, Gergely fogadtuk meg esztendeig f. 14. Egész ruha, egy nadrág, 2 imegh [ing].” A néhány évvel később kelt egyezség szövege valamelyest eltérő: „Fejős juhásznak bére 16 F. és egész ruha, egy bárány.” 1657-ben újabb változattal találkozunk: „Fejős juhászt, Andrást fogadtuk meg 19 bárányban esztendeig, egész Ruhában.” A városnak lehetősége volt arra, hogy kisebb kedvezmények révén a legjobb szakembereket szerződtesse. Somodi István 1665-től 1685-ig csaknem megszakítás nélkül a város szolgálatában állt. Bár kb. fél évre szegődött, konvenciója a pásztorokéhoz képest valamelyest kedvezőbb volt. Nyilván a rendkívül megterhelő munkát ismerték el ezzel. Fizetsége első alkalommal: „fl. 12, egész ruha, 2 saru, 2 ümegh [ing] s gatyá, 1 fertály búza.” 1670-ban lényegesen kedvezőbb feltételeket tudott elérni: „Somodi István béri fl. 6, 3 fertály búza, 1 szekér fa, 1 saru, 1 ruha.” Érdekeségként célszerű megemlíteni, hogy a következő évben ennek ellenére elszökött, majd a város mégis ismét szerződést kötött vele, valamivel kedvezőbb feltételekkel.¹⁶⁷

A fejős juhász legfőbb segítője a kisbojtár, más néven az isztrongahajtó volt. Erre a munkára legtöbbször gyereket alkalmaztak. Elnevezése egyértelműen a fejésnél történő közreműködésére utal. 1662-ben „Az isztrongahajtó Jancsinak béri f. 7, egész ruha.”

165 Ez történt 1663-ban is: „Die 26. Octobris. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván...”. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1663. 120.

166 SZABÓ Kálmán, 1986. 111., ill. MNL BKML IV. 1508. c. 1672. 244.

167 A konvenciókkal kapcsolatos idézetek a jelzett évek adókönyveiben, a városi alkalmazottak bérének felsorolásában találhatók. – SZABÓ Kálmán, 1986. 133.

1671-ben részletesebben ismertetik konvencióját: „Isztronga hajtónak fl. 2, egy imegh és egy lábbeli, egész ruha. Solutio: attam egy süveget, bériben d. 60, attam egy ködment és egy nadrágot, item egy gatyát és inget, egy szürcsuhát, bériben tíz sing vásznat adtam, d. 82.” 1684-ben „Isztrongás Petit esztendeigh in f. 6, egész ruha” fejében fogadta fel a város.

A juhászaton belül az év kisebb részére korlátozódnak munkák más területeken is felmerültek. A fialás minél rövidebb időre történő korlátozása végett a nyár derekán a kosokat különválasztották, és öregedő emberekre, kospásztorokra bízta őrzésüket. 1674-ben „Fejes Máténak kosok őrzéséért n. 262, fizettem f. 7” Két évvel később ezért a munkáért 7 forintot és 36 dénárt kapott. Az őrzés általában október végéig tartott. A szerződöttes többnyire júliusban történt. „Anno 1694. die 11. Julii. Fogadtuk meg kos pásztornak Molnár Jánost és Demjén Istvánt úgy, hogy ő kegyelmeknek az öreg kosoktól járjon két-két poltura, az bárányoktól egy-egy poltura.”¹⁶⁸

Ugyancsak néhány hónapra korlátozódott a kimustrált juhok őrzése, amelyeket a vágás előtt a jobb legelőkön feljavítottak: 1663-ban „Farkas juhásznak fizettünk az meddű juhok őrzéséért tall. 2.”¹⁶⁹

Talán nem árt arra utalni, hogy a város gyakorta saját nyájából emelte ki azokat a jószágokat, amelyeket a sarcoló katonáknak és a „discretiot” mindenkor elváró hivatalnokoknak adott. Ezért ezt időről időre kiegészítették a beszedett dézsmabárányokkal, és több esetben anyajuhokat is vásároltak a város gazdájától. 1685. december 5-én „Juhokat város számára vettünk tall. 25.” 1687 márciusában: „Amely háromszáz és 13 juhokat vettünk város számára, fizettünk azoknak árokban...”¹⁷⁰

A város juhászatának eddig megismert adatai alapján azt mondhatjuk, hogy feltétlenül vetekedett a tucatnyi leggazdagabb adózó állományával. A békés évtizedekben tapasztalható megállapodott, kiegyensúlyozott gazdálkodásról egyik esetben sem lehet beszélni. A város gazdálkodásának ezt a területét azért érdemes főbb vonásaiban ismertetni, mivel ez alapján fel tudjuk mérni, hozzávetőlegesen milyen eredményt, milyen hasznot hozhatott mind a város kasszájába, mind pedig a jobb módú gazdák konyhájára a juhok tartása.

Az ekkor általánosan tenyésztett magyar juh egyik kiváló adottsága az igénytelenség mellett az volt, hogy a laktációs ideje hosszú volt, az év jelentős részében fejhették. A bárányok elválasztása után egészen októberig tejeltek az anyajuhok. A tömegesen kifejt tejet eredeti formájában ritkán értékesítették, mivel a várostól távol tartották az anyajuhokat. A gazdák – a teheneken kívül – saját használatukra minden bizonnyal hagytak a házuknál néhány juhot, a háztartáshoz szükséges tej biztosítására. A pusztákról lényegesen könnyebb volt szállítani a terméket túró, tejföl és vaj formájában a városba. Egy 1666-ból maradt feljegyzés egyértelművé teszi ezt a gyakorlatot: „Az möly nyaralóról gömolyét [gomolyát] hoztanak Szücs Istvánék.”¹⁷¹ A falkában juhot tartó 13 gazdát név szerint felsorolják, és jelzik annak – a falkában juhot tartó – négy gazdának a nevét is, akiktől nem vásároltak. A behordott „gömolyéből” azután egy szakember készítette a sajtot. A város már az előző évszázadban is alkalmazott e célra egy-egy személyt: 1598-ban „A sajtnyomónak szegődése volt 6 f. 5 pénz, egy ümög, egy gatyá.”¹⁷²

168 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 325–348., ill. 1996. 154.

169 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 343–344.

170 MNL BKML IV. 1508. c. 1684. 5–19., ill. uo. 1686. Török adó 202.

171 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Törödékek 55.

172 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 48.

Évtizedekkel később már egészen mások voltak a feltételek. 1640-ben „Az sajtnyomót, Jánost fogadtuk meg esztendeig f. 20, egész ruha, egy nadrág, 2 imeg, 1 pár csizma.”¹⁷³ A sajt készítéshez gyakorta egy házaspárt fogadtak fel. 1649-ben „Sajtnyomónak a juhász feleségét fogadtuk meg F. 12.” „Nagy Pált feleségestül sajtnyomónak és fejűsjuhásznak fogadtuk meg in tall. 20. Egész ruha, 2 fertály búza, 1 szekér fa, 1 bagaria szoknya, 1 csizma, 1 vég golyos. Szűrűcsuhát, két lábravalót, dolmányért f. 2, szoknyáért tall. 3...”¹⁷⁴ A sajtnyomó konvenciója csaknem minden évben fellelhető az adószedő számadásai között. A jelentős mennyiségű tejtermék feldolgozásához régtől fogva megfelelő „üzemre”, helyiségre volt szükség. A legelső feljegyzések a hatvanas évekből maradtak fenn, de kétségtelen, hogy már sokkal korábban is létezett, mivel a hozzá tartozó egyik legfontosabb létesítmény, a kút egyik fontos része már tönkrement: „Az sajtnyomó háznál való kútba vöttünk deszkát tall. 3.” Ez az épület később, 1678-ban a várost sújtó tűzvész során elpusztult, ezért újabbat kellett készíteni: „Anno 1679. die 17. Aprilis. Nemes Deák Pál uram az város bírája lévén, minthogy az város megh romlott az emésztő tűz miatt, az kiben az város sajt nyomó háza is megégett, kihez képest szükséges volt az helyében másikat szerezni.” A néhai Márton nótárius házát vették meg e célra 26 tallérért.¹⁷⁵

Szerencsére pontos adataink maradtak egyik évből a város sajtnyomó házában készített termékek mennyiségéről, melynek szövegét egészében célszerű idézni: „Anno 1663. Csaba Mihály uram főbíróságában az sajtoknak számokról való számtartása.

Die ultima Maii.

Hoztunk volt el az sajtnyomó háztúl legelsőben 10 kánvás sajtot.

Die 16. Junii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 31 kánvás sajtot, 15 pogácsa sajtot.

Die 30 Junii. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 42 pogácsa sajtot, egy nap hat pogácsa sajt.

Die 10. Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl hét napra való kánvás sajtot, minden napra kilenc-kilenc sajt, az mely térszen 63 sajtot.

Die 23 Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 66 sajtot.

Die 30. Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 66 sajtot.

Die 6. Augusti. Hoztunk ismét az sajtos háztúl 64 sajtot.

Die 13. Augusti. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 64 kanvas sajtot.

Die 14. Augusti. Az sajtnyomó elsőben köpülvén, hozott be 21 pint vajat.

Die 19. Augusti. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 64 kanvas sajtot.

Die 27. Augusti. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 41 öreg kanvas sajtot.

Die 4. Septembris. Hoztanak az sajtnyomó-háztúl 54 öreg kanvas sajtot.

Die 11. Septembris. Hoztanak az sajtnyomó-háztúl 50 kanvas sajtot.

Die 18. Septembris. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 40 kanvas sajtot, 10 pogácsa sajtot.

Die 26. Septembris. Hoztanak az sajtos háztúl 41 kanvas sajtot, 12 pogácsa sajtot.

Die 8. Octobris. Hoztanak az sajtnyomó háztúl 29 kanvas sajtot, 54 pogácsa sajtot.

Ugyanakkor adott az sajtnyomó 22 icce vajat.

Utolszor hoztunk 10 pogácsa sajtot, vége az sajtnyomásnak.

Maradott Szent Dömötör napkor az sajtnyomó háznál 4 sajtnyomó ruha, egy-egy fejővödör, egy szűrőszita.”¹⁷⁶

173 SZABÓ Kálmán, 1986. 135.

174 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 6–12.

175 MNL BKML IV. 1610. i. 1669. 11–13., ill. Szabó Kálmán kigyűjtése az 1679. évi tanácsi jegyzőkönyv 111. oldaláról.

176 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1663. 76–78.

A jegyzék egyértelművé teszi, hogy május elején elkezdhették a tejtermékek készítését, és ez október elejéig tartott. Ez a nyilvántartás azt mutatja, hogy naponként átlagosan 9-9 sajt készült, így ebben az évben összesen 683 darab kánvás sajtot és 149 db pogácsasajtot termeltek a város sajtnyomó házában. Ezeket 21 pint és 22 icce – 54 liter – vaj egészítette ki. Tekintettel arra, hogy 1663-ban Demeter napkor a város juhainak számadása során a juhek „örege volt 293”, joggal feltételezhetjük, hogy kb. 300 anyajuh lehetett a jegyzékben megörökített mennyiség.

Aligha kétséges, hogy a sajtok készítése a juhos gazdák körében általános lett. Ennek a közkedvelt terméknek több előnyös tulajdonsága is volt, amely készítését és tárolását indokolttá tette. Közismerten jól lehetett igen nagy távolságra szállítani, és kis térfogata ellenére tápértéke igen nagy volt, amely vetekedett a hússal. Nem véletlen, hogy a különféle szolgáltatások és „discretiok” között rendre fellelhetjük. Török hivatalnok, kuruc katona és magyar földesúr egyaránt nemcsak elfogadta, hanem rendre el is várta ezek ajándékozását. Ezért a város tisztségviselői gondoskodtak a kellő tartalékról. Még a század végén is az adószedő bíró nyilvántartásában fellelhetjük: „Az pincében az hordóban vagyon 174 sajt.”¹⁷⁷

Egy kisebb kitérével érzékeltetni tudjuk, hogy a juhek tejtermékei között milyen különleges értéket jelentett a vaj. Ennek egyik fő oka az volt, hogy az iszlám vallást követő török katonák sertészsírt nem fogyaszthattak, és étkezésüknél a növényi zsiradék mellett a vaját és részben a fagyút vették leginkább igénybe. Ezért a török tisztek és tisztviselők számára a mezővárosoknak és falvaknak rendszeresen és igen nagy mennyiségben kellett szállítani ebből a termékből. Nem ritkán – miként több más áru esetében – a tényleges árnak egy részét megfizette ugyan a török hatóság, de ezt az összeget legtöbbször bőségesen ki kellett egészítenie a tanácsnak, illetve a város lakosságának. Ez történt 1663 júliusában is: „...a budai vezér Huszein basa adott 3.000 oka [ez 3780 kg súlynak felel meg!] vajra tall. 450. Az városon is szötenek négy részben az emberek tall. 239,5. A rideg legényeken is szötenek tall. 72. Egy summában 945 for. den. 40.” Ekkora mennyiségű vaját – érthetően – egy település nem tudott szolgáltatni, ezért más területekről kellett azt vásárolni és elszállítani, ami újabb komoly terhet jelentett a város számára. „László deáknak attunk vajra, oda alá Zomborban küldvén, tall. 371,5... Ezekből vötenek 750 oka vaját tall. 250. Az hordókért, melyben az vaj volt attanak tall. 4. Ismét vötenek 72 oka vaját tall. 24, az hordaja d. 80. Csordás Györgynek vaj kényi menvén oda alá Csanád felé, költöttek tall. 9,5 Kalocsa Jánosnak is adtunk 16 pint vaj árában tall. 8, vaj pénz.”¹⁷⁸ A kivetett mennyiség felvásárlása önmagában is rendkívüli terhet jelentett: „László deákot vaj után küldvén Rác Országgra, attunk költségre tall. 1.”¹⁷⁹ A beszerzéssel és szállítással kapcsolatos kiadások ugyancsak számottevőek voltak. „Zombori kocsis törököknek, az kik az vaját felhordták, attanak tall. 2,5, den 25. Jankón is vittek vaját tall. 10, f. 1, den 13. Az török kocsisokra költöttek tall. 1.”¹⁸⁰

177 MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 220.

178 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 228–233.

179 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 199–208.

180 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 230–233.

Az évenkénti adó kifizetése során a török tiszteknek, tisztviselőknek adott különféle ajándékok között rendre megjelenik a vaj: 1677. január 24. „Budai nazur béknek tall. 100, 12 rókabőr, 1 farkas, 12 pár kés, 12 pint vaj, 12 sajt, 4 darutall.” Az alacsonyabb rangú katonáknak fele-harmada járt. Az önkényes eljárás e téren sem volt ritka: „Vaj és faggyú árában fogott el az nazur bék tall. 15,5.”¹⁸¹

Egy újabb feljegyzés nemcsak azt fogja érzékeltetni, hogy nem egyedi esetről van szó, hanem azt is, milyen „járulékos” költségek adódtak ezen kötelezettségek lerovása során minden egyes településre minden egyes alkalommal: 1676. május 9. „Vezér ti-hajának 400 oka vaját vezér számára pénzen kellett Budán megvennünk. Elsőben vet-tünk egy hordó vaját, melyben volt 333 oka, okáját per den 48... Mindenekül a vajnak megvétele lött tall. 70,5, den 80. Vajmérőnek adtunk tall. 1,5. Vajcédula váltságára tall. 5. Vajemelő ráckoknak, kik a vezér udvarába vitték a vaját, adtunk den 40. Tolmácsnak borjas tehénért adtunk tall. 5.” Nem árt utalni arra, hogy ez az eset a török–magyar katonai viszonyokat tekintve egy nagyon békés időben történt. A hasonló kötelezettség a hódoltság alatt – különösen a háborús esztendőkből – végig sújtotta a mezővárosokat és a falvakat. Egy újabb adat: „Bíró uram Budán vezér számára vett 250 vaját, okáját 3 garason, egy parán. Ára 750 tészen garast, 250 parát.”¹⁸²

Forrásaink hézagossága miatt nem tudhatjuk, hogy minden évben jelentkezett-e a török hatóság ilyen szertelen igénnyel, vagy csak alkalmakként. Mivel a vaj beszedését rögzítő dézsmajegyzékből is csak kevés maradt ránk, ezek sem tudják a felmerülő kétsé-geket eloszlatni. Sőt, az egyik legteljesebbnek látszó dézsmajegyzék, amelyet 1675-ben – egy ugyancsak békésnek mondható évben – készítettek, azt jelzi, hogy a gazdáktól rendszeresen szedtek vaját, illetve, aki nem tudta természetben azt leróni, az pénzen váltotta meg kötelezettségét. Valószínűsíthető viszont, hogy a város lakóitól szinte rendszeresen szedtek be külön „vajpénzt” a hódoltság utolsó évtizedeiben.

Ily módon érthető, hogy a juhászat egyik fontos, számottevő pénzbeli bevételt biz-tosító terméke lett a vaj. Az 1674-ben kialakult árat is pontosan megismerhetjük: „Item Kamarás uramtul vaját vettünk 50 pintet.” Bíró uramtul Pattai Andrástul hoztunk el 80 pint vaját... Kamarás uramtul vöttem vaját 7 pintet, adtam 7 forintot.” „Kalocsa János uramtul vaját vettem pintit flo. 1.” A következő évben is jelentős összeget kapott a három, legnagyobb juhászatot tartó gazda, csak magától a tanácstól, az eladott vajért. Kamarás Ambrustól 72 pint, Pathay Andrástól 64 pint és Kalocsa Jánostól 20 pint vaj vásárlását rögzítették.¹⁸³

Ezen adatok alapján hihető, hogy nemcsak a város, hanem a juhos gazdák is figye-lemre méltó hasznot nyertek a juhok tejtermékeiből egy átlagos esztendőben.

A magyar juhok gyapja nagyjából durva szálakból állt, és csak kisebb része volt finom. Éppen ezért csak néhány eszköz készítésére volt igazán alkalmas. Ezért értéke is lényegesen kisebb volt, mint a nyugaton már meghonosodott juhok gyapjájé. Ennek

181 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 38–39., ill. uo. 123.

182 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 20–26., ill. 1683. 31–41.

183 MNL BKML IV. 1504. p. 1674. 109., ill. 128. Pathay Andrásnak a kifizetés során 67 forintot adtak több részletben, de ez nem jelenti, hogy a teljes járandóságát kifizették. A kapott összeg értékét jobban érzékeljük, ha hozzátesszük, hogy a dúsgazdagok éves adója – a vadszámon kívül – 1675-ben 18 forint volt. A vásárbíró feljegyzései azt igazolják, hogy a következő években is csaknem rendszeresen vásárolt tőlük vaját a tanács. L. uo. az 53–73. oldalakon!

ellenére minden évben jelentős összeget eredményezett a város számára is értékesítésük: 1662 szeptemberében „Halasi boros gazdának, Péternek adtunk nro. 910 gyapjút fl. 100.” Aligha véletlen, hogy a török hatóság ebből a termékből is bőséges mennyiséget követelt, éppen ezért a város juhainak gyapjához a gazdáktól kellett megvásárolni a hiányzó mennyiséget. „Nazur öngagságának 76 gyapjat küldöttünk, oka 100. Item vezér urunk öngagsága számára 100 okát vettünk Rácz Jánostul, nro 70. Harmadik rendbeli felküldésünk vezér urunk számára 200 oka gyapjú, nro. 160. Rácz Jánostul 80 gyapjú, oka 120, az adajára. Szabó Mihálytul 80 gyapjú.” A hónap derekán: „Vezér urunk számára küldöttünk 600 oka gyapjút, mely volt 375 gyapjú, ezt vettük Tot Mártontul és Baranyai Pétertől tall. 28.”¹⁸⁴ 1664-ben „nro. 333 ... gyapjút adtunk el Sziygyártó Mihály és Madocs János urainknak f. 40, absque den 4. Mind megadták az árát, egy-egy gyapjú den. 12.” „Anno 1675. Dallos István adószedő bíróságában az város gyapját attuk el debreceni Kálmán Mihály urunknak, nro. 1.175, facit f. 117, den 5.” Tehát egy-egy juh gyapja átlagosan tíz dénárt ért. A következő évben: „Volt penig a város juhainak gyapja 1.360. Százat adtunk tall. 5, mely egy summában a gyapjú ára flo. 163, den. 20, id est száz 63 forint. Tallérszámot teszen tall. 68.”¹⁸⁵ Az eladott gyapjú száma jelzi, hogy a város juhainak száma ezekben az évtizedekben viszonylag nagy és kiegyensúlyozott volt: „Anno 1681. Barna Istvánnak adtam el az város juhainak gyapjait, 1.370 in den. 9, solvit.” A következő évtizedben valamelyest hullámzott a város nyájában lévő juhok száma: 1695. „Az gyapjút, nro. 800, adtuk Tatai Oláh György, Scheikei István, Kaszán János uraiméknak, százat fl. Rh. 27. Tett az ára fl. Rh. 216.” 1696. október 31-én „A nyájjuhász eleiben ment juh nro. 1889 báránnyal együtt”. 1698-ben: „Adtuk el a város gyapját tataiaknak és komáromiaknak flo. Renenses nro. 140.”¹⁸⁶ 1700-ban „Lett a gyapjú száma nro. 1030. Százat benne 22 Német Forintokon adván el, lett az ára Flor. Rh. nro. 226, gr. 2. Facit 6-6 kongó garasával tall. nro. 151.”¹⁸⁷ 1701-ben „Megnyíratván a becsületes város juhái, kiknek gyapjok lett nro. 900. Százat benne pro Flor. Hung. 20 adván, lett az ára flor. Hung. 180, facit tall. nro. 100.”¹⁸⁸

A városi tanács azért is tartott önálló juhnyáját, hogy részben termékeikkel, részben pedig az élő állatok nyájából történő kiemeléssel a váratlanul jelentkező követeléseket, „kedveskedéseket” zavartalanabban meg tudják oldani. Egy-egy évben az adók és különféle szolgáltatások során a török katonáknak és tisztviselőknak meghatározott számú bárányt kellett adni. Ez a nyáj érthetően csak a váratlan és kisebb igények gyors kielégítésére volt igazán alkalmas, és nem mentesítette a város juhos gazdáit. Olykor a magyar főurak számára is kellett juhokat küldeni, de az igazán komoly terhet a török követelések alkották. A bárányokból álló szokásos ajándékokat nem ritkán bővíteni kellett. Ezek mértékét érzékelteti egy 1675-ben, Bíró János főbírósága idején készült lista, amely azt rögzíti, kik és hány fias juhot adtak „nazur urunk öngagsága számára”. Itt 52 gazdának a neve található, akik 94 db jószágot engedtek át a városnak.¹⁸⁹ Ez a követelés távolról

184 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 218.

185 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 274.

186 MNL BKML IV. 1508. c. 1681. 225–226., IV. 1508. c. 1689. Derékadó 223–224.

187 MNL BKML IV. 1508. c. 1700. 149. A kongó garas értéke: 30 dénár.

188 MNL BKML IV. 1508. c. 1695. A kötet lapjai számozatlanok, ill. IV. 1508. c. 1700. Kisebb kötet, a kötet lapjai számozatlanok.

189 MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 233–235. A legtöbb gazda egy-egy juhot adott, de néhány 3–4 db, Pulai István 6, Pathay András és Kalocsa János pedig 8–8 db-ot. Az esetek többségében a juhok árát az éves adó összegébe számították be, néhány esetben pedig kifizették azt a gazdának.

sem volt kivételes és különleges. A szórványosan fennmaradt adatok ennél jóval nagyobb mennyiségű jószág szolgáltatását is rögzítették. 1683-ban, Csertő János adószedő nyilvántartásai között található a következő: „Juhokrúl való ratio, nazur számára valók.” A listán 92 gazda neve található, akiktől összesen 173 darab juhot vásárolt meg a tanács, és küldött a budai pasa adószedőjének.¹⁹⁰

Olykor, ha kevesebb jószágról volt szó, célszerűbb volt azokat Pesten vagy Budán megvásárolni, de az esetek nagyobb részében a gazdától beszedett dézsmabárányokból fedezték ezeket, részben pedig a város nyájából szakították ki. A török kiűzése után az újabb hatóságok sem voltak szerényebbek. Ezt egyetlen feljegyzés is jól érzékelteti: 1692-ben „Item ugyanakkor hajtottak 20 bárányt haza... Ezen feljebb írt húsz bárányokból vittek az uraknak két bárányt. A fejős juhász elől két juhot, két bárányt küldtünk Dul Mihály urunknak. A fejős juhász elől hoztunk be egy bárányt, melyet az őfelsége commissáriusának adtunk, gross. 4. Hogy az Truchtes [sic!] generális itt volt táborával, hoztunk haza 20 bárányt, 40 ürüt az meddőjuhász elől, ezen húsz bárányokat kiosztottuk. Mindazon 40 ürükből Czeglédre vittek 5, tízet eladtunk kintelenség alatt talléron 8, gr. 4. Truchtes kapitányának ürüt adtunk 14, és bárányt 5. Item az táborra egy ürüt.

Midőn Truchtes generál másodszor megtért, hajtottunk 26 bárányt haza, egy ürüt. Ezekből Truchtes generál táborára vittek 9 bárányt, egy ürüt. Másnap az lajtnannak [sic!] adtunk egy bárányt, az ki az salagvárdákkal idegyütt.

Ezen 40 ürük közül egy bolondot kivágattam, 7 garasra ment.

Az Bothjárt [sic!] táborára adtunk két bárányt és egy ürüt. Item Ausperg generálnak két bárányt.

Item az budai vice commissariusnak egy bárányt.

Az fejősjuhász elől egy fejősjuhót az farkasok elragadtak.

Szegedi kapitánynak egy ürüt hoztam a székbíráktól, egy ürüt kölcsön adtam mindjárt az szegedi kapitánynak felső táborra.”¹⁹¹

Érthetően több más formában is tudta a tanács juhait értékesíteni. Egyik lehetőség a gazdáknak, kereskedőknek történő eladás volt. „Anno 1676. Tóth György uram főbíró-ságában adtunk a város juhait közül Kallai Lászlónak és Kanaj Andrásnak ürüket és kosokat nro. 321... bokrát f. 3, den. 10. Facit fl. 497, den. 55.”¹⁹² Lényegesen gyakoribb volt, hogy a város mézszárszékében értékesítették, mérték ki húsukat. 1674-ben „Pataj András uram főbíró-ságában Sárközi Pál uram vágatott le város juhait közül 145 kost, id est száznegyvenöt kost. Ment ki az húsa százharminckét forintra. Faggyú, font 178, f. 14, d. 24. Bőrért bokrát adtam el egy-egy forinton, f. 72. [Összesen:] f. 218, d. 74.” „Dallos István uram adószedő bíróságában vágattunk le mézszárosokkal kosokat nro. 88, átaljában ment ki az ára in summa f. 130.” Ugyancsak ebben az évben: „Ezen számos juhokból vágattunk le a székbén nro. 80. A faggyú ment 10 forintra... 80 bőrt a szűcsöknek, bokrát den. 80, facit f. 32...” A helyi piac előnyeit a tanács saját mézszárszékének igénybevételével folyamatosan kihasználta. Ennek érzékeltetésére célszerű a század végéről is egy adatot idézni: 1700-ban „Primo adtunk a székbíráknak 30 pár juhot, párját pro kongó garas nro. 16. summa tall. 80.

2-do. Adtunk a székbíráknak 60 pár juhot, párját pro kongó garas nro. 15. summa: tall. 150.

190 MNL BKML IV. 1508. c. 1683. 242–245.

191 MNL BKML IV. 1508. c. 1692. A kötet lapjai számozatlanok.

192 MNL BKML IV. 1508. c. 1676. 215.

3-tio. Adtunk Demeterkor a székbíráknak 125 pár juhot, párját pro kongó garas 16. summa: tall. 333, gar. 2.¹⁹³

Igen kevés adatunk van arra vonatkozóan, hogy a város mézsárszékén levágott juhot milyen áron tudták hasznosítani. Egyik kivételes feljegyzés 1664-ből való: „Az város székiiben kivágtván 16 juhot, ment az ára az húsnak f. 21”. Egy-egy juh húsát tehát 1 forint és 31 dénár értékben adták el. Ehhez még a faggyú ára és a bőr ára társult. Ebben az évben darabonként 16–17 dénár értékben adták el a juhbőröket.¹⁹⁴

A város mézsárszékében levágott juhok bőrét rendszeresen értékesítették. Erről az egyik első feljegyzés 1641-ből való: „Gellért Imre uram főbíróóságában attunk a szücsöknek 50 juh bőrt... Tészen az árok f. 6, d. 50.”¹⁹⁵ 1664-ben pedig „Attunk el 24 juhbőrt f. 4.”¹⁹⁶ Később is többször rögzítette az adószedő a juhbőrök értékesítését kisebb tételekben. 1674-ben, amikor a székbíró „vágatott le a város juhái közül 145 kost... Bőrét bokrát adtam el egy-egy forinton, f. 72...”. A következő évben: „80 bőrt a szücsöknek, bokrát d. 80, facit f. 32.” 1686-ban „Szentesi Kenéz Andrásnak és Veczeri Mihálynak az székbírák adta bőrök árában adtam tall. 99, azaz arany 49, tall. 1.”¹⁹⁷

Végezetül még egy rövid kiegészítés. Ezen a vidéken a juhtenyésztés számára voltak igazán kedvezőek az adottságok, ezért kecsketenyésztésre igen kevés adat utal. Ez a nagyon igénytelen és hasznos állat viszont teljesen nem hiányozhatott itt sem. Ezt erősíti meg az a tény, hogy a legkeservesebb esztendőkből még maga a városi tanács is tartott kecskéket: 1698-ban „Reznek 5 holnapig való kecske pásztorságáért fizettem tall. 10, den. 2, conventioja volt egy hónapra 2 tall. Item más János nevű kecske pásztornak hat hétig való szolgálattáért minden hétre fél tall. lévén conventioja, tall. 3.”¹⁹⁸

VI. Sertéstartás

Bár ennek a tájegységnek a haszonállatai között már a középkorban széles körben ismert volt a sertés, mégis írott forrásainkban viszonylag ritkán utalnak tartásukra, számukra és a velük való kereskedelemre. 16. századi tenyésztésükre, elterjedtségükre a török defterek alapján már jobban tudunk következtetni: 1546-ban 50 és 1562-ben is csak 347 darab jószág után fizettek adót a kecskemétiak. Ezzel szemben a jóval kisebb Cegléd 1562-ben 975, Nagykőrösön pedig 1250 sertést vettek nyilvántartásba. Igaz, ezeken a településeken is másfél évtizeddel korábban csak 25, illetve 50 darabot leltek a defterdarok.¹⁹⁹ Hornyik János a 150 évvel ezelőtt készített monográfiájában néhány alkalommal idéz ugyan a helyi sertéstartásra utaló adatot, de a század egészére vonatkozóan nem szól róluk. A közelmúltban megjelent városmonográfia sem közöl erről újabb ismereteket. De más településekről készített feldolgozásokról is közel hasonló megállapításokat tehetünk. Kivételesnek mondhatjuk Hódmezővásárhely monográfiáját, amelyben

193 MNL BKML IV. 1508. c. 1674. 206., 1675. 261. és 1700. 179.

194 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 298.

195 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek 35.

196 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 299.

197 MNL BKML IV. 1508. c. 1674. 206., 1575. 261. és 1686. Német adókönyv 382–413.

198 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/ c. 345. A juhok árának 1662 és 1790 közötti változásairól I. uo. 222–224.!

199 MÉSZÁROS László, 1979. 83–84.

Kovács István nemcsak a jószágok számára, hanem tartásuk társadalmi beágyazottságára is kitér. Megállapítása szerint a mezővárosban, az egyik 17. századi összeírás szerint, 321 gazda közül 141-nél vettek nyilvántartásba sertést. Nyilván a mocsaras környezet kedvezett ezek tenyésztésének, és ezért 48 gazda 11–30, 13 fő 31–50, 3 fő 51–100 és egy pedig több mint száz sertést tartott.²⁰⁰

A nálunk meghonosodott állományban a 19. század közepéig háromféle sertést lehetett fellelni. A szalontai sertés mindenekelőtt a mocsaras vidékeken, a bakonyi pedig a makkoltatást biztosító tölgyesekben vált kedvelté. A korszak vége felé pedig mind szélesebb körben tenyésztették a Balkánról hozott mangalicát.²⁰¹

Aligha kétséges, hogy a nehéz fizikai munkát végző lakosság élelmezésében a sertésekből nyert termékek egyre növekvő helyet kaptak ezen a vidéken is. Ennek ellenére még a 17. századi feljegyzéseink sem tükrözik igazán azt a sokoldalú jelenlétet, amely régtől fogva a legszélesebb társadalmi rétegek táplálkozásában valójában lehetett. Tekintettel arra, hogy mindenekelőtt a helyi, sőt családi igények kielégítésre tenyésztették ezeket a jószágokat, és gyakorlatilag csak húsup, szalonnájuk révén hasznosították, a helyi kereskedelemben a többi háziállattal szemben viszonylag ritkán említik. Talán éppen ezért a szakirodalom is elég mostohán bánt sertésenyésztésünk múltjának feltárásával és annak tudományos igényű ismertetésével. Csak 1828-ban jelent meg nálunk az első erre vonatkozó nyomtatott munka.²⁰²

A fentiek alapján érthető, hogy a szűkös mennyiség miatt nem lehet olyan részletes áttekintést adni erről az ágazatról, mint a szarvasmarhák tenyésztéséről vagy a juhászatról. Társadalmi súlyáról és vagyoniréteg-képző szerepéről is csak nagyon visszafogottan szólhatunk.

Magyar nyelvű forrásainkban 1591-ben rögzítették a rájuk vonatkozó első adatokat: „Wyzes Janost wytte el az Pesty wayda Illyen Dologhert Hogh az Cyny Embeor 8 dyznayatt Atta wolt kezeben Zaraz Gasparnak Ig loptak ketten. Zaraz Gaspar meg waltozott [megváltotta magát].” A másik feljegyzés is tulajdon elleni sérelmet rögzít: Botos Boldysarnak az Annyat Ismeg Azert wytte hog az fya Dyznokat lopot wolt, es az Annyat el zoktetty wolt ü maga el zalat es az Annya kotystul kezbe Akat.”²⁰³

Több mint figyelemre méltó, hogy kecskeméti feljegyzésekben a sertések adóztatására vonatkozó adatot nem találunk. Sem a vadszámba nem vették be, sem dézsmát nem kellett fizetni utánuk. Ez kétségtelenül azt jelezte, hogy vagy nem volt komoly adóalap, vagy pedig nem volt elég megbízhatóan ellenőrizhető az állomány. Az viszont kétségtelen, hogy a sertésekkel kapcsolatosan nem készültek olyan nyilvántartások, lajstromok, mint a báránydézsmákról. Pedig egy-egy emse és ártány értéke jóval nagyobb volt, mint a juhoké. Nem szólva a hizlalt jószágokról. Mégis a nyilvántartásokban elszórtan felbukkanó adatok alapján célszerű megkísérelnünk, hogy az eddigi egy-egy idézetre szorító tájékoztatásnál jóval többet – bár nem teljesen átfogó és részleteiben sem kellően árnyalt képet – adjunk a városon belül létezett sertéstartásról.

Bár joggal tételezzük fel, hogy viszonylag széles körű lehetett a városban a sertések tartása, a 17. századból csak a tanács iratai között találunk néhány, vásárlásukra utaló feljegyzést, amelyek a gazdák egy csoportját név szerint is említik. Ilyen pl. az 1664-ből

200 KOVÁCS István, 1984. 342.

201 BALASSA Iván, 1990. 240–248., ill. GAÁL László, 1966. 321.

202 GAÁL László, 1966. 309–311.

203 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 27.

való: „Bíró Miklóstúl vettünk 42 disznókat palatínus urunknak...”²⁰⁴ Tekintettel arra, hogy az 1662. évi adókönyvben neve nem lelhető fel, valószínűleg más településen élő kereskedő vagy gazda lehetett. Az 1670-es évekből rendelkezésünkre áll viszont közel félszáz helyi gazda neve, akik a városnak adtak el sertéseket.²⁰⁵

A főbírói számadáskönyvek bejegyzései azt érzékeltetik, hogy a sertések számottevő részét nem a városban, a házaknál tartották, nevelték, hanem falkákat képezve attól távolabb. Több megfogalmazás teljesen egyértelművé teszi, hogy gyakori volt e területen is több gazda összefogása és sertéseiknek közös falkában való tartása, közös kanász foglalkoztatása. „Custos Márton és Hagymási Gergely sertéseit az búzából behajtották, adtak polt. 32.” Még inkább egyértelműek a következő bírói döntések: „Kenéz Andrásnak több társaival együtt hajtották be 30 disznát az szőlőkből az csőszök, adtak tall. 1.” „Egynehány embernek sertéseit egy alkalommal az búzából behajtották, adtanak tall. 3,5.” „Szabó Keresztes, Szabó Bálint, hogy az disznaikat az tilalmasbúl behajtották, adtak gar. 26.”²⁰⁶ A büntetés tételei olyan nagyok, hogy jelentős számú kondáról lehetett szó. Az eddigi idézetek is érzékeltetik, milyen jellegű kártételek, szabálysértések miatt szabott ki büntetéseket a tanács. Kétségtelen, hogy leggyakrabban „az szőlőkben kárt tevő disznók”-ról, a „szőlőkből behajtott sertések”-ről intézkedtek. Ezt erősíti meg az ilyen kitétel is: „Felső Banumi csősz disznókat behajtván...” Tehát ezeket a jószágokat a szántóföldeken és a szőlőkben kialakuló szálláshelyeken, tanyákon tartották, ahol a gazdálkodás során keletkezett hulladékokat, melléktermékeket hasznosítani tudták, az év egy részében felszabadult területeket, legelőket ki tudták használni. Éppen ezért igen gyakori volt a panasz a szomszédok birtokán tett nagyobb károk miatt: „Hamarika János cirokjában Kerekes István sertései annyi kárt tettek, hogy az tartozik 36 vékányit megtéríteni.” Egy alkalommal „Kamarás Ambrus bérese szóvá tette, miért etetik meg tíz munkás heti kaszálásának gabonáját” a bírák elé idézett személyek. A csőszök, akiket közvetlenül érdekeltté tettek a szabálytalankodók előállításában, olykor drasztikusan jártak el: „Gombos Miklós compareálván, tévén ilyen panaszt előttünk, hogy tudniilik Mányoki János Csősz lévén az szőlőben, egy Disznáját által lötte.”²⁰⁷

Aligha kétséges, hogy sok gazda jelentősebb állományát saját kanászaira bízta. Egy bírósági ügyben megidézték „...Farkas Gergely kanásza, Zombor Jancsi ... Demeter Márton kanászával [mentek] sertések keresni...”²⁰⁸ Ezekről a gazdákról, sajnos, kimutatás nem készült, így csak a bírságok kiszabása között lehetünk rájuk vonatkozó utalásokat.

A dicalis adózás hiányában a sertéstartás elterjedtségéről, társadalmi beágyazottságáról a 17. századból Kecskeméten nem maradt nyilvántartás. A legkorábbit, az 1707-ben készült adólajstromot a többi háziállat tenyésztésének ismertetése során is felhasználtuk. A tárgyalt évszázadhoz való időbeli közelsége miatt itt is érdemi támpontot jelent. A 293 törpegazdánál hat sertést találtak. A 187 kigazda 49-et tartott. A 106 közepes

204 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 129–157.

205 MNL BKML IV. 1508. c. 1671. 6–7.; IV. 1510. i. 1673. 40–42.; IV. 1508. c. 1675. 263. és IV. 1510. i. 1676. 151–152.

206 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 37–39.

207 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 182. és 136. – A csőszök általában a kivett bírság harmadát kapták meg: „Balogh Mihály disznaitól jött fl. 1. Item den. 40, melyet a csőszöknek adtunk.” MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek 78–79.

208 MNL BKML IV. 1504. a. 1690–1699. 241.

vagyonú családnak 55 sertése volt, míg a 31 nagygazda állományát 120 db alkotta. Bár itt kétségtelenül a tenyésztés céljára tartott jószágokat vették nyilvántartásba, de még így is meglepően alacsony a sertések száma. Ezt talán részben azzal magyarázhatjuk, hogy a szabadságharc talán legkeservesebb esztendeit élte meg a város.

*

Miként utaltunk már rá, a tanács széles körű gazdálkodást folytatott, hogy működésének feltételeit biztosítani tudja, és bevételeit növelje. Több feljegyzés utal arra, hogy hosszú időn át tartott önálló kondát. Kanász vagy disznópásztor megnevezéssel a cselédek között ugyan csak 1669-től található konvenció, de nem kizárt, hogy már az előző évtizedekben is neveltettek sertéseket, hogy a város folyamatosan üzemelő konyhája számára a szükséges nyersanyagokat olcsóbban előteremtsék. A következő évtizedekben sem minden évből maradt feljegyzés, de a tucatnyi konvenció, a kanászokra utaló egyéb kitétel nyilvánvalóvá teszi, hogy megszakítás nélkül tartott a város kondát, nevelt sertéseket. A korabeli kanászok bérét ezekből a feljegyzésekből ismerhetjük meg: „Disznó pásztor-nak Istokot esztendeigh in fl. 6. Egész ruha. Nadrágért attunk f. 1, két szürsuhát timon 9, az egyik hajol a bérre, f. 2, item adtunk neki d. 80, item 4 sing vasznat d. 32, dolmanyat is, item d. 80, item d. 20, item d. 80.”²⁰⁹

1679-ben még krónikaszerű versezetbe is bekerült a város kanásza: „8. February. Nem tudom mi okon Kis Ali serege / Ide az Városra mái nap kerenge / Nyolczad egész napig épen itt tekerge / Város Kanásza is vélek Pestte mene.”²¹⁰

A későbbi években is több adat utal arra, hogy a város tartott fenn kondát, fogadott fel kanászt: 1690-ben „Kanásznak, esztrengahajtónak 2 nadrágot vettem... gar. 10...”. „Kanásznak, esztrengahajtónak két szürt 18 gar...”²¹¹ Egy két évvel későbbi feljegyzés a konda létszámáról is tájékoztat: „Máté Kovács adószedő bíró uramnak attak számon be nro. 24 öreg disznót és 3 malacot, de az malacoknak ketteje az disznópásztoré.”²¹²

Tekintettel arra, hogy Kecskemét határában nagyobb tölgyerdő nem volt, a török kiűzése után a tanács kondáját távolabbi vidékre hajtották. 1691 nyarán „Lépő Jánosnak, hogy Gödöllőre ment az disznók végett hely szerezni, adtam 7 szusztakot.” Más elképzelés is felmerült ez év őszén: „Lépő Jánosnak 2 garast, hogy Pécsre küldöttem az váras sertéseinek helykeresésére.” A döntés végül a közelebbi Gödöllőre esett. Az év decemberében „Lépő Jánosnak, hogy az váras disznai látogatására ment Gödöllőre, adtam 2 szusztakot.” Egy hónap múlva „Szabó Mártonnak, hogy Gödöllőre ment az váras disznai látogatására, adtam neki 6 garast, öreget.” Évekkel később a várost e téren jelentős veszteség érte: 1696 novemberében „Sülyi legénynek, ki az váras elveszett sertéseinek hírét hozta, adtam gar. 3, polt. 4.”²¹³

209 MNL BKML IV. 1508. c. 1674. Cselédek bére. A következő évben is rögzítették konvencióját: „Kanász f. 7. Egész ruha.” IV. 1508. c. 1675. 258. Ez a formula szinte változatlan formában fellelhető a következő években is.

210 HORNYIK János, 1861. II. 499.

211 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Derékadó 206. és 211.

212 MNL BKML IV. 1508. c. 1692. A kötet lapjai számozatlanok.

213 MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 73–77., 80–83. és 40–44., valamint uo. 1696. 21–36.

A kondák mérete gyakorta változott, mivel a sertések szaporulata lényegesen nagyobb, mint a lovaké és a kérődzőké. 1693 tavaszáról maradt egy feljegyzés a város disznai számáról. „Adott Máté Kovács adószedő uram előnkbe egy híján harminc disznót, annak örege 15, südeje 14... Az makkra hajtott ki az kanász 23 öreg disznót és 15 tavaszi südőt.” A következő év nyarán „Az midőn az disznókat az Úrrétire kihajtottuk, az örege 15, az südeje 17.”²¹⁴ Egy tíz évvel későbbi feljegyzés érzékelteti, hogy később is ezen a vidéken jelentősnek mondható kondát tartott a tanács. 1703-ban a „város sertései: emse disznók 17, ártányok 8, kan 2.”²¹⁵

*

Mivel a kapásnövények széles körű elterjedéséig, főként a kukoricatermesztés tömegessé válásáig ezen a vidéken a sertéstenyésztés feltételei nagyon szűkösek voltak, szinte évről évre jelentős kereslet mutatkozott irántuk. Ezt növelte az is, hogy részben a főurak, részben pedig a keresztény hadak ismételten komoly igénnyel léptek fel e téren is. Wesselényi Ferenc nádornak évenként 50 sertést kellett Murányba felhajtani, amelyek értékét viszont földesúri taxájába beszámították. „Akkor hajtottunk az úrnak 50 ártányt, tudtuk egy summában harmincadjával együtt tall. 150.” „Az ötven ártányok árában adtunk az úr számára tall. 137,5.”²¹⁶ Amikor pedig birtokrészét a Koháryak megszerezték, ők is megkövetelték ezt. „Anno 1671. Kalocsa János uram főbíróóságában az mely urainktól disznókat vettünk Koháry urunk öngagsága számára...” A hadsereg követelésére is többször kellett jelenetős mennyiségben sertéseket szállítani. Itt hely hiányában csupán egyetlen adatot idézünk. 1667: „Pathay András kecskeméti bíró a hitetlen [keresztény] hadak számára küldött 50 db. sertésért járó vámot Kecskeméten lefizette.”²¹⁷

A szalonna iránti igény minden társadalmi csoporton belül nagy volt. A város legalább megbecsültebb hivatalnokai számára biztosította konvenciójukban az ezzel kapcsolatos kívánságaikat: G. Pontani nótárius bérének meghatározásakor „1 szalonna, seu ártány” kitétel lelhető fel. Gyakran visszatérő tétel volt másoknál is az Ivankovicz János konvenciójában található kitétel: „notarius bérében... egy disznó.”²¹⁸

Tekintettel arra, hogy a városban ismételten érezhető hiányt az ügyeskedők rendszeresen kihasználták, a tanács régtől fogva élt a kereskedelmet szabályozó jogával. Már 1598-ban megtörtént, hogy „Szabó Ábrahám a szalonnát a város rendelése ellen a piacon nem fontra, hanem darab számra adta, ezért megfогták, mert fontja így 14 pénzre jött, a város pedig 5 pénzen limitálta fontját.”²¹⁹

A későbbi évtizedekben főként akkor avatkozott be a helyi hatóság, ha távolabbi vidékekről hajtottak fel nagyobb falka sertést, és a spekuláció, a nyerészkedés megelőzése végett megtiltották annak egy tételben történő értékesítését, hogy kizárják az újra eladók

214 MNL BKML IV. 1508. c. 1694. A kötet lapjai számozatlanok.

215 MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 207. és uo. 1703. 285.

216 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 107., ill. 121–163.

217 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 129–157., uo. 1671. 6–7., uo. 1675. 263.; HORNYIK János, 1861. II. 354.

218 MNL BKML IV. 1508. c. 1676. 246. és uo. 1684. 241–247.

219 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50. Itt meg kell jegyezni, hogy az ún. tizenöt éves háború a dereka táján járt, a rendkívüli pusztítások miatt az élelmiszerek ára nem ritkán irreálissá vált.

visszaéléseit. 1662-ben: „...jelentették [a tanácsnak], uszodi emberek hajtottanak volt disznókat eladásra, az melyeket városunk törvénye szerint harmadnapig nem árultanak, hanem az harmad napnak előtte neki került Garaczi Istvánné, megvette öszvességgel az disznókat miskolcziak számokra. Az disznókat eladó embert is hit szerint megfeleltettük, s hit szerint megvallotta, hogy ő nem a miskolczi emberek számokra, sem másoknak számokra nem hozta...”. A tanács döntése. „Az disznókat viszont ha fel akarják osztani az városbeliek, azon az áron osszák fel, de nyereségre ne adják, s feljebb áron egymásra fel ne verjék az árokat...”.²²⁰

Természetesen más területekről is hajtottak ide jelentős számban sertéseket, és igyekeztek minél gyorsabban értékesíteni azokat: „Vásárhelyi Köntös István átaljában a disznókat eladván, vettem rajta tall. 3.”²²¹A helybeli kupecekkel szemben sem volt elnéző a tanács: „Szabó György disznókat öszvességgel időnap előtt vévén, adott 3 garast.” A sertéseket eladásra tenyésztő helyi gazdákkal szemben sem jártak el másként, ha több jószágot egyszerre vagy nem a meghatározott időben kívánták értékesíteni: az igen gazdag „Magó Mihály disznait idő nap előtt eladván, adott 16 garast.”²²¹

VII. Az állattartás egyéb területei

A többi háziállathoz képest a baromfitartás gazdasági súlya kétségtelenül lényegesen szerényebb volt, de a lakosság élelmezésében ekkor is igen jelentős lehetett. Ennek ellenére a jószágok számáról, azok féleségeiről, tenyésztéséről, forgalmazásáról, értékesítéséről igen keveset tudunk. Ez esetben is okként azt kell megjelölnünk, hogy forrásaink a közigazgatás során keletkeztek, és ez a tevékenység, ez az áruféleség akkor került be a feljegyzésekbe, ha a török vagy a magyar hatóság igénye, követelése kikényszerítette a felvásárlást, a begyűjtést vagy a szállítást. A „tik”, a tyúk, valamint a „tikmonya”, a tojás visszatérően fellelhető a török katonák, tisztviselők követelései között. Ezekre a budai pasa éppúgy igényt tartott, mint a legszerényebb tiszt szolgája, a tolmács vagy az elismervényt kiállító írnök. Forrásaink hézagossága miatt nehéz egyértelműen megfogalmazni, milyen címen és milyen arányban követeltek ingyen, vagy vásároltak folyó áron a város tisztségviselői baromfikat. Az kétségtelen, hogy a szolgáltatás e téren nem jelentett akkora terhet a város számára, mint több más követelés, és olyan számban nem maradtak fenn listák tyúkok, tojások beszedéséről, mint a dézsmabárányokról vagy a gabonadézsmáról. Az viszont kétségtelen, hogy a hetvenes évektől a város konvenciók cselédei között erre a célra felfogadott személy rendszeresen fellelhető. Szerződésének szövege 1674-ben volt a leginkább részletező: „Nógrádi Ferencet [felfogadtuk] desma, vaj, tyuk szedő deaknak in tall. 4. Egész ruha. Csertő adott drabant pénzből tall. 4. dolmány, nadrág adópénzből. Contentus [Kifizetve].” A többi évből fennmaradt szerződés szövege alig tér el ettől, bár a készpénz összege időnként változott, előbb 12, majd

220 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 86–87.

221 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 46–51. Itt érdemes megjegyezni, hogy Magó Mihály korábban többször is magas tisztséget viselt a városban, és 1689-ben főbírónak is megválasztották. Ez az eset is érzékelteti, hogy a tanács nem volt elnéző tagjai szabálysértéseivel szemben.

15 forintot kapott. 1676-ban két fertály búzával toldották meg konvencióját, és 1678-ban már 5 fertályra növelték ezt. Később ezek a tételek elmaradtak. Minden bizonnyal munkájának fontossága vagy köre befolyásolta a tételeket.²²²

Ha az elszórtan fellelhető adatok közül néhányat idézünk, érzékeltetni tudjuk a város ezzel kapcsolatos kötelezettségeit. 1682 januárjában „két ökrös szekértül, basa számára 50 tyúkot küldvén, költségre 25 oszpora.” Ez év októberében „Péter deákot Budára tyúkokkal küldvén, költsége den. 20.”²²³ Természetesen nem csak Kecskemétet nyomasztotta ilyen jellegű teher. Egy 1684 tavaszán kelt parancs is meggyőző erről bennünket: „Némedi 15 Tik, Ócsa 10 Tik, Üllő 15 tik, Monor 12 Tik, Czegléd 20 Tik, Körös 40 Tik, Kecskemét 50 Tik... erősen parancsolom az tikokat hova mennyi van jegyezve, mindgyárt béhozzátok Pasa konyhájára...” 1685. október: „kecskeméti bíró az pasa számára 120 tikot hozzatok...” Egy hónappal később jött az újabb parancs: „Kecskeméti Bíró pénzemen 300 Tikmonyát... hozzatok be. Az tikmonyáért ketteivel egyegy parát adok.” Ugyancsak ez év karácsonyán a kötelező ajándékok között Kecskemét 200 tyúkot szállított az új pasa számára.²²⁴ 1675-ből fennmaradt egy összeírás, amely szerint ebben az évben a lakosságtól 2749 darab tyúkot szedtek be. Egyéb feljegyzés hiányában nem tudjuk, milyen gyakran volt kénytelen a tanács hasonló tömeget beszedni.

Kecskeméten a kacsák és a ludak is az egykori konyhák fontos alapanyagai voltak, de róluk valóban elvéve találunk említést. 1665-ben „Rákóczi Ferenc urunk önegysága lakodalmára adtunk 5 vágni való marhát, 14 juhot, tikokért, ludakért, mézért, vajért f. 22, 20 oka rizksását.” Ez esetben több portékát, köztük a ludakat is valójában megváltották, mivel a szállítás szinte többbe került volna, mint azok értéke. A ritka kivételek közé tartozik a következő eset, amely 1697-ből való: „két lúdért Nemes Jánosnak fizetem gr. 3, den. 12.”²²⁵

*

A répacukor létrehozásának technológiai kidolgozása előtt megkülönböztetett figyelmet kapott a méhészet, amely termékeivel nemcsak az akkori konyha édességei számára biztosította az egyik legfontosabb alapanyagot, hanem a viasz előállításával, a háztartási igények kielégítése mellett, az akkor oly fontos kultikus, szakrális élet számára is megtermelte az egyik nélkülözhetetlen kelléket. Itt is a legrégebbi adatot a török adójegyzékek nyújtják. 1546-ban Kecskemét 500, 1562-ben 3250 méhkas után adózott.²²⁶ Az alig másfél évtized során bekövetkezett változás több mint feltűnő! Ha viszont kiegészítésként jelezzük, hogy Cegléd ez irányú adóalapja 200-ról 1250-re, Nagykőrös pedig 250-ről 3000-re nőtt, akkor már legfeljebb a vidékünkre kiszállt defterdárók ítéletének következetességében és megalapozottságában kételkedhetünk. A 17. századból hasonlóan átfogó, az egész város, sőt a környező mezővárosok és falvak méhészetére vonatkozó adataink nincsenek. Egyáltalán a méhkasokra, a mézre utaló adatok, megjegyzések rendkívül ritkák. E téren is egy árnyaltabb áttekintés helyett csak néhány idézetet tudunk a korabeli állapotok illusztrálására felhasználni.

222 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 338–339.

223 MNL BKML IV. 1510. i. 1681. 44–48., ill. 29–62.

224 HORNYIK János, 1861. II. 422. és 440–449.

225 MNL BKML IV. 1508. c. 115–119. és IV. 1510. i. 1697. 30–55.

226 MÉSZÁROS László, 1979. 83.

Az mindenesetre feltűnő, hogy a 16. századi bőséget a fellelhető adatok nem erősítik meg. Egy 1598-ból való kijegyzés szerint „a méz pintje 70 pénz”, miközben egy malac ára 30–35 pénz, egy font szalonna árát pedig ebben az évben 5 pénzben maximálta a tanács. Van arra adatunk, hogy a méhek után később is szedett a helyi tanács tizedet, de ez csaknem egyedülállóan mondható: 1659 októberében Kalocsa János panaszt tett „...a bírák ellen, hogy dézsmában nem igazán [indokolatlanul] hozták el egyik méhét, melyet magnak hagyta volt...”²²⁷ Ettől eltekintve a méhtizedre vonatkozóan nincs adatunk, és meglepően kevés feljegyzést találunk a méhészetre vonatkozóan. A ritka kivételek közé tartozik a következő két bírói ítélet: 1677 októberében „...Berkes Mihály juhász, aki Totth Márton méhének ellopásáért megfogott”, illetve „...Főző István adott kurtakocsmáért egy kaptár méhet, adtuk el gar. 8.”²²⁸

Kétségtelen, hogy több esetben más településről kellett a tanácsnak – miként a lakosságnak is – a konyhájára a szükséges mézet beszerezni. 1662-ben „Körösi Ötvös Páltól vettünk mézet egy csöbörre, adtuk az árában tall. 6, pinti den 60.” Ugyancsak ebben az évben készült feljegyzés: „...fizettünk körösi embereknek méz árát tall. 10”, majd szintén ebben az évben: „Tiszántúl való embertől vettünk mézet tall. 11”²²⁹ A méz ára meglepően magasnak érződik. A 16. század végi kijegyzést hajlamosak lehetnének akár elírásnak tekinteni, ha egy 1675. évi vásárbírói feljegyzés nem igazolná a szélsőségesen magas ár lehetőségét: „Item Patai András uramnak egy pint mézet vettem egy forinton.” E fontos csemegének helyben jelentkező hiánya okozhatta, hogy miközben a város hivatalnoka hajlandó volt érte rendkívül magas árat fizetni, hogy a főbíró utasítását teljesítsék, a város által limitált ár megszegéséért keményen büntették a vétőket: 1684-ben „Pipere Mihály a tilalom ellen feljebb adván el a mézet, vettünk rajta f. 12.” Egy évtizeddel később keletkezett feljegyzés azt igazolja, hogy a hiány tartós maradt a városban: „Hagymási Gergelyné az mézet az város rendelése ellen való áron felyül adta, fizetett garas 5,5.”²³⁰

A méhészet iránti megbecsülést a városi hivatal a szőlősgazdák érdekeinek védelmében tett akkurátus fellépése is mérsékelhette. Ezt látszik igazolni egy 1698-ban keletkezett bírói döntés: „Mivel Perényi csősz méheket tart a szőlőben, melyek a szőlőnek nem hasznosak, azért azon méhek ide a városházához behozattassanak.”²³¹

*

A Homokhátság sosem bővelkedett vizekben, és a tikkasztó nyarak sokszor okoztak komoly gondot az itt élő gazdák és pásztorok számára. Az viszont kétségtelen, hogy a mainál lényegesen több szikes tó tette nemcsak változatosabbá, hanem élhetőbbé is tette

227 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 49. és 67.

228 MNL BKML IV. 1508. c. 1677. 286–287. és IV. 1510. i. 1687. 3–8.

229 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 13–17., ill. 139–174. és 214. Nem kizárólag helyi sajátosság a méhészet iránti mérsékelt érdeklődés. Kovács István, Hódmezővásárhely monográfiája állapította meg, hogy ott is ezen évszázadban viszonylag kevesen foglalkoztak méhészetrel. Mindössze 29 személynél vettek nyilvántartásba 292 kast, és 30 kason felül mindössze egy fő adózott, aki a helyi állomány 42%-át birtokolta. KOVÁCS István, 1984. 342.

230 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 19., IV. 1510. i. 1683. 46–51. és IV. 1510. a. 1695. 50–59.

231 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 183.

ezt a tájat. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha a Balla-féle, 18. század végén készült térképre vetünk egy pillantást, amely ezen a kistájon belül az egykori kisebb és nagyobb ideiglenes vagy állandó jellegű állóvizek, természetes erek, árkok sokaságát örökíti meg. A Homokhátság két szélén pedig a Tisza és a Duna hol keskenyebb, hol pedig több kilométer széles, árteres, mocsaras sávja szabott határt a gyakran nem véletlenül sivataghoz hasonlított, hosszan elnyúló, magasabban fekvő résznek. Még a közelmúltban is létezett a város határában a Széktó, a Csalánosi tó, a Fehér tó és a Ludas tó. Ezek a vizek évszázadokon át nemcsak itatóhelyül szolgáltak, hanem halászatra is alkalmasak voltak.

A korábbi évszázadokban a halak és a vízimadarak lényegesen nagyobb teret kaptak e táj képében és a lakosság táplálkozásában, mint napjainkban. Az évenként ismétlődő, akkor elég gyakori és még komolyan vett böjti időszakok, napok számottevően megnövelték a hidegvérű állatok iránti keresletet. Persze nemcsak a paraszti népcsoportok számára voltak kedveltek, hanem a város főurainak évenként fizetett taxák, summák mellé *kötelezően* járó ajándékok között is fellelhetők. A pozsonyi apácák évenkénti adója mellé 2 posár halat küldtek, Melczer János a nem is különösebben nagy, 17 aranyat kitevő jussához 6 posár halat követelt, miként Báthory Gábor honoráriumra is 6 posár halal egészült ki. Természetesen a város leghatalmasabb földesurának lényegesen többet szolgáltatottak. Önmagában a nagyböjti járandósága is érzékelteti a méreteket.²³² „Kohári István urunk önegysága számára való halak vettsége: Halyagos Tamástól hoztunk el 40 pontyot pro d[énár] 28 egy-egyét. Item 30 pontyot, apróbbakat 15 pénzen egyet-egyét. Item azután is tíz halat 30-30 pénzen. Item egy embertől hozott Bíró János 23 halat tall. 2.” Természetesen az év több más böjtjét is mindkét fél szigorúan számontartotta: „Karácson böjtire méltóságos Koháry urunk önegysága számára friss halakat kellett küldenünk, 22 öreggaras árát.” A kiadott összeg egyszer sem lebecsülendő. 1699 böjtjében pl. Koháry számára 20 tallér értékű halat vettek, ami kb. két ökör értékével volt azonos.²³³

Az élő halak mellett a középkortól a sózott és füstölt hal is fontos táplálék volt. Évszázadokon át nemcsak a helyi igényeket elégítették ki, hanem külföldre is számottevő mennyiséget szállítottak az országból. „Sós halat urak számára vett bíró uram 30 garason. Vásárhelyi embertől 4 hal gar. 5... Halakat is ajándékba valókat vette 8 garasával”²³⁴

A városkörnyéki szikes tavak érthetően nem biztosították a helyben is közkedvelt, jelentékeny mennyiségű halat. Míg Vásárhelyről a füstölt portékát szerezték be, az esetek többségében a közelből hozták a friss halat: „Kéczkéről hozattam a generális számára halat tall. 2.” „Csongrádra halért küldvén, dohányt vettem a halászoknak polt. 6.”²³⁵ A Tisza különböző pontjára, Szabadszállásra, Szegedre, Túrra egyaránt küldtek embe- reket hal vásárlása végett.²³⁶

232 Kecskemét földesurainak változásairól és a várostól szedett járandóságainak hányadáról I. HORNYIK János, 1862. III. 3–69.

233 MNL BKML IV. 1508. c. 1677. december 31–1678. február 18. közötti feljegyzések. IV. 1510. i. 1693. 52–66. és uo. 1699. 53–69.

234 MNL BKML IV. 1510. a. 1682. 16–29.

235 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–41.

236 A már idézett részletekhez kiegészítésként: „Somodit Túrra küldvén urak számára való halat venni.” MNL BKML IV. 1510. i. 1681. 40–43. „Halakat ajándékba vettem Szegeden 8 garasával.” IV. 1510. a. 16–29. „Halason adtunk csikra f. 2, den 17.” IV. 1510. i. 1668–1669. 47–61.

A feljegyzések a halféleségek egész sorát örökítik meg. Az egyik leggyakrabban fel-tűnő a posár volt, amelyet a főurak számára küldtek, minden bizonnyal szárított formá-ban. Az előfordulások alapján a leginkább elterjedt ekkor is a ponty lehetett. Érthetően még egy helyben keletkezett versbe is bekerült kevésbé ismert társával: „Az sós pont fő dévérrel, / csíko hús jó lével...”²³⁷ A csík egyébként, a szokványos halak mellett, egykor igen kedvelt népi eledel volt a gyakori böjtök idején. Bár a beszerzések és a szállítások során az esetek többségében általában csak *halat* említenek, az úgynevezett nemesebb halak sorával is találkozunk. A város konyhájára vásárolt és a különféle katonák számá-ra vett halak mennyiségét, fajtáját a vásárbíró számadásai örökítették meg. Sajnos ezek közül csak néhány töredék tájékoztat az egykori rendkívüli igényekről és lehetőségekről. Az kétségtelen, hogy igen gyakran vásárolt a tisztviselő csukát, nem ritkán harscát és néhány esetben kecsegét is. Sőt feltűnik listáján a compó és a süllő is. Különlegességek is előfordulnak 1663-ban: „Egy tok halat vettünk tall. 1.” A nádor számára küldött aján-dékok között pedig egy öreg száraz sörjeg hal is volt.²³⁸ Talán a kényelem okozta, hogy a vásárbíró is az esetek többségében csupán *halat* regisztrál.²³⁹ Csak az érdekesség ked-véért utalunk arra, hogy még a Duna egykori csodálatos hala, a viza is fellelhető a helyi feljegyzésekben: „Vizát vettem az urak számára tall. 5, gar. 2... M[éltóságos] fejedelem számára sós vizát küldvén 127 fontot (71 kiló!), adtam érte tall. 6, gar 3... Item 120 font vizát vettem tall. 4.”²⁴⁰

Nem tudjuk, hogy a halak mellett egyéb víziállatok milyen mértékben terjedtek el. Így azt sem tudhatjuk, mekkora gondot jelentett ezek beszerzése. A német tisztek nem voltak visszafogottak kívánságaik, követeléseik megfogalmazása során. 1691 májusában „Tekenyős békákat budai inspektor urunk számára vettem garas, öreg 5, polt. 2.” A ha-sonló kérések visszatérőek lehetnek. „Savány Jánosnénak tekenyős békákért, melyeket az méltóságos adminisztrátor számára vettünk volt, fizettem 7 öreggarast.” „Tekenyős békákra az méltóságos budai, vagy bécsi urak számára adtam tall. 1.” Még az ilyen előz-mények ellenére is minden bizonnyal komoly gondot okozott a tanács tagjai számára az 1692 karácsonyát megelőző napokban a rettegett nemesi vármegye tisztségviselőjének kérése: „500 teknősbékát kér Sötér viceispán budai főkommisszárius úr számára, aki azoknak árát köszönettel megadja.”²⁴¹

A magisztrátus érthetően vigyázott arra, hogy a városban egyébként sem bőséges élelemmel az ügyeskedők vissza ne éljenek. Az ezzel a területtel foglalkozó legkorábbi feljegyzésünk – 1596 – is dokumentálja ezt: „5 fr. bírság azért, hogy egy szekér hallal, amint bejutott, mindjárt eladta egyszerre.”²⁴² A későbbi évtizedekben is többen a helyi törvények megkerülésének kárvallottjai lettek: „Kerek András hogy halat árult házánál, az piacra ki nem hozta, fizetött f. 1.” „Burgundiai Rácz János hír nélkül eladván halat, ígért egy posárt.” „Sándorné hamar árulta a halat, fizetett gar. 3.”²⁴³

*

237 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1663. 69.

238 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–125.

239 L. MNL BKML IV. 1504. p. Fennmaradt kötetek, töredékek.!

240 MNL BKML IV. 1508. c. 1704. 229–230.

241 MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 4–12., 1692. 12–31. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 145.

242 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 42.

243 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 187–195., 1664. 215–218. és IV. 1510. a. 1685. 6–9.

Ha a Homokhátság vízben nem is bővelkedett, a pusztán maradt hatalmas térségek kedvező élőhelyek lehettek a különféle vadak számára. Ezt a megállapítást azért kell feltételes módban fogalmaznunk, mivel a ránk maradt feljegyzések, sajnos, részben hézagosságok, részben pedig egyoldalúak. Mivel a tanácsi jegyzőkönyvek ma már nem állnak rendelkezésünkre, nem tudjuk, hogy szabályozta-e a helyi hatóság valamilyen formában a lakosság vadászati jogát, lehetőségeit. Egyáltalán tömegessé vált-e ez a foglalatosság. A madarakra és az emlős vadakra vonatkozó adatokat kivétel nélkül a tanács hivatalnokai, tisztségviselői rögzítették valamely hatóság vagy főúr követeléseinek kielégítése során. Ezért valójában csak ezen jéghegy csúcsa tűnik fel előttünk. Semmit sem tudunk arról, hogy a végtelennek tűnő határban a pásztorok és a szántóföldeket művelő parasztok milyen időben és milyen arányban éltek a kínálkozó lehetőségekkel. Még csak azt sem tudjuk, hogy a közel száz dúsgazdag és jómódú gazda asztalára milyen gyakran és miféle vadak kerültek. Ők maguk éltek-e a vadászat lehetőségével, amely a következő évszázadokban körükben is igen népszerűvé vált.

Az viszont kétségtelen, hogy a város birtoklásából származó jövedelem kisebb részére jogosult földesurak is gyakorta álltak elő vadakra és madarakra vonatkozó követelésekkel. A legkorábbi adókönyvben is találkozunk ilyen igények teljesítésével, amely kétségtelenül régi hagyományokra és megegyezésre épült: 1662-ben a város elenyésző hányadát birtokló „Gróf Rákóczi László urunk önagysága számára való hattyúkért tall. 2.” Ezeknek a madaraknak a száma csekély lehetett. Koháry Imre 1677 első napjaiban kelt levele alapján képet alkothatunk arról, milyen igényeket támasztottak a város hatalmasabb főurai: „...parancsoltam vala száz pár madarak megszerzését pro 10 Jan[uar]ii, mivel a terminus sem hosszú, az szám is feles, pro 15. amennyit szereztek, kedvesen veszem.”²⁴⁴

A vadak iránti kereslet a német tiszteknek és hivatalnokoknak a magyar közéletben való megjelenésekor ugrásszerűen megnőtt. A helyi tisztségviselők nemcsak követeléseiket teljesítették, hanem jó szándékuk megnyerése érdekében ismételten kedveskedtek a számukra becses portékák küldésével. „Fogoly madarakért, kiket az uraknak Bécsbe küldettünk 40 tall., 4 gar., 9 den.” A kifizetett ár alapján a küldemény tetemes mennyiségű lehetett. Ez az eset és ez a mennyiség távolról sem volt egyedi. „Küldvén Bécsbe a méltóságos Subandi [sic!] herceg számára vadakat és madarakat kecskeméti kocsin, Ferenc kocsinak adtam tall. 1, gar. 2.” „Méltóságos princ Savoiai herceg számára akarván Bécsbe madarakkal s vadakkal kedveskednünk, költ rájuk tall. 10, gar. 3, den. 26.”²⁴⁵

A madarak között minden bizonnyal a leggyakoribb és talán a legkedveltebb a fogoly lehetett. Se szeri, se száma annak, ki kérte, követelte ezt az ingyencséget. Alig foglalták el Szolnokot a német hadak, máris „Szolnokba az urak számára fogoly madarat den. 20” volt kénytelen küldeni a tanács. Buda visszafoglalása után pedig mind a katonák, mind a hivatalnokok sorra jelentkeztek az igényekkel: „Pesti congregatoria vitt bíró uram

244 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139–174. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 118–119.

245 MNL BKML IV. 1510. i. 1697. 30–35., 1698. 30–55. és 1700. 47–50.

24 pár foglyot 24 garason.” „Vadakat, madarakat, melyeket Sz. Királyi és Csete János urak a tekintetes nemes vármegye congregatiojara felvittek az urak számára, vettem 1 tall. árát.” „Item 18 foglyot vett bíró uram 16 garason, melyeket vitt Haisler generális úrnak Pestre.” „Foglyokat urak számára 25, vett bíró uram gar. 15.” „Foglyokat vettem budai urak számára egy tall. árát.”²⁴⁶ A tételek időnként igen komolyak voltak: „33 ½ pár fogolymadarakért viceispán úrnak tall. 8, gar. 2, den. 12.” „Fogolymadarakért urak számára tall. 4, gar. 2, den. 10... 140 pár fogolymadarakért Gyarmati Jánosnak tall. 52, gar. 5, den. 10.”²⁴⁷

A foglyok mellett leggyakrabban a fajok tűnnek fel. Ezek beszerzése minden biztonnal szélesebb körből történt. A legelső feljegyzés – 1677-ből való – mindenképpen erre utal: „Kőrösi Balyik Györgynek az fajok árában adtunk flo. 1.” A következő évben 17 és fél pár (!) fajdot vásároltak Sánta Lakatostól. Az ugyancsak madarak elejtésében jeleskedő Szabó Gyurka nevű legénytől előbb három, majd tíz fajdot vettek. Néhány évvel később „Öt pár fajdért adtunk Vidácsnak 5 garast.” A különféle budai urak is elvárták, hogy a foglyokkal együtt fajdokat is küldjenek számukra. „Tíz fajdért urak számára tall. 2”, majd „Egy nyulat, 34 pár foglyot budai tiszték számára. Egy pár foglyot, 18 pár fajdot, egy őzet urak számára 41 garas.”²⁴⁸

Kevésbé tömegesen tűnnek fel a feljegyzésekben a nagyobb testű madarak. Említetük már, hogy Rákóczi László számára hattyút küldtek. Később ismételtén találkozunk vele a megkülönböztetett ajándékok között: „Két hattyút vett bíró uram méltóságos Haisler generális őnagyságának tall. 4.” „Egy hattyúért urak számára tall. 3.” „Hattyúkért urak számára 9 tall.”²⁴⁹

Ugyancsak ritkábban és főként a német tiszték kívánságára vásároltak az esetek többségében tűzokot. „Tűzokot kettőt, németek számára den. 80. Item tűzokot den 40... Tűzokot vettem den. 20.” „Tűzok és egyéb madarakért tall. 3, den. 4.” Természetesen mások is kedvelték ezt a madarat. „Két tűzokot vettünk urak számára Szécsénybe gar. 5, den. 20.”²⁵⁰

Úgy tűnik, hogy már akkor is ritkaságszámba ment ezen a vidéken a császármadár. Ezzel kapcsolatosan csupán egyetlen feljegyzésre utalhatunk: „Kovács Péter Kőrösre küldvén császármadarakért és fajokért, flo. 7.”²⁵¹

Az igények növekedésével több személy is szinte szakosodott a madarak és a vadak elejtésére és szállítására. „Madarak árát fizettünk a Sánta Lakatosnak...” Egy időben Kántor Istók és Szabó Gyurka neve tűnik fel ismételtén a madarakat szállítók között. A kilencvenes években ez a szakosodás még egyértelműbb lett: „vadászoknak vadakért az urak számára” kitétel már kétségtelenül foglalkozásszerű tevékenységre utal, miként a következő feljegyzés is: „Tűzokra, nyulakra, fajokra adtam ugyan tábori urak számára az vadászoknak 2 tall.”²⁵²

246 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–19., IV. 1510. i. 1691. 40–44. és uo. 1693. 42–53.

247 MNL BKML IV. 1510. a. 1699. 46–52.

248 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek 66–76.; IV. 1508. c. 1677–1678. 304–305.; IV. 1510. i. 1682. 10–25., uo. 1691. 40–44. és uo. 1693. 62–66.

249 MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 42–53., 1699. 46–62 és 1700. 42–46.

250 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29. és IV. 1510. i. 1698. 39–61.

251 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 218.

252 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 304–305. és IV. 1510. a. 1691. 80–83.

A madarak mellett érthetően kedvelt csemegének számítottak az emlős vadak is. A különféle és olykor tetemes igények kielégítése eleve feltételezi, hogy a vadászatot – legalább néhány tucat ember – magas szinten üzte. A segédeszközök és a segítők sora állhatott rendelkezésükre. Közismert, hogy a nyúlászatban az agarak nélkülözhetetlenek. 1640-től több esetben is történt rájuk utalás. Nem lehet véletlen, hogy 1685-ben – a háború kellős közepén – a budai pasa szórakozását közvetlenül szervező emberek beszerzésük során – többek között – e környékből kívánták pótolni, kiegészíteni az állományukat, sőt még utasításokat is mellékeltek szállításukkal kapcsolatosan: „Vezér számára jó híres agarakat Kecskemét 5 agarat, Kőrös 5 agarat valakinél találtok, ezeket az agarakat eltakarják, az szemeket az agaraknak bekössék, kocsin úgy küldjétek bé...”.

Hogy nem véletlenről lehetett szó, és a jó hírnév tartósan bizonyult, további két adat is igazolja. „Budai commissarius urunk számára két agarat vivő embereknek költségekre adtam 8 polturát.” Három évvel később, 1693-ban már a jószágok árát is megörökítették: „Két agarat vett bíró uram commissarius Svajda uram számára tall. 2.”²⁵³

A nyulakra visszatérően történik említés. Rendszerint más vadakkal együtt kérték, illetve küldték ezeket. Lényegesen ritkábban kényszerült a tanács vaddisznók vételére. „Vadsörtésért tall. 8, gar. 2... sörtéseket Nagy Jánostól vévén tall. 45, gar. 2, den. 8.” Erdei sörtésekért adtam tall. 4.” Később „Erdi sertéseket méltóságos Eugenius herceg számára [küldtem] tall. 10, den. 2.” A nem túl hosszú sorból még két eset: „Erdi disznókért tall. 15, gar. 3, den. 28... Erdi disznókért Bécsbe 12 tall.”²⁵⁴ Bármennyire feltűnő, de még ritkábban találkozunk őzek említésével. Alig néhány esetben vásárolták, küldték ajándékba ezt a vadat. Egy alkalommal, más vadakkal együtt már utaltunk rá. Egy újabb eset: „Őzekért adtam tall. 2.”²⁵⁵

Talán nem árt kiemelni, hogy a török tisztok és tisztviselők ritkán álltak elő a magyar főurakhoz hasonló, vadakkal kapcsolatos igényekkel. Néhány kivétel mégis akadt. Meglepően nagy mennyiségben követelték meg a rókabőrt, kisebb arányban a farkasbőrt és a darutollakat. Minden év januárjában következetesen megjelentek. 1663. január 12-én is „Murtizán aga vajda képét viselvén és városunkban lévén, felvette az ajándékját. Nazur urunknak tall. 100, rókabőr 12... farkasbőr 1,... darutoll 4.” Ezeken túlmenően a beosztottaknak és kíséretüknek további 14 rókabőr járt.²⁵⁶ Ezt a jelentős mennyiségű vadbőrt minden bizonnyal jó előre a helybeliektől vásárolták meg folyamatosan, hiszen, ha a törökök megjelentek, és ajándékaikat nem kapták meg, annak keserves következményei lettek.

A különféle nemes prémeket és az ékes tollakat a magyar főurak is elvárták. Rákóczi Ferenc számára az évenkénti taxájához járó ajándékok között két szál darutollat kellett küldeni. A nádornak négy szál darutoll járt. Báthory László is négy szálra tartott igényt. Ezek a tételek látszólag jelentéktelen pénzbeli terhet jelenthettek.

253 HORNYIK János, 1861. II. 440.; MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 58–74. és uo. 1693. 76–85.

254 MNL BKML IV. 1510. i. 1698. 39–61., 1699. 53–59. és 1700. 47–50.

255 MNL BKML IV. 1510. i. 1698. 39–61.

256 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 139–174.

Valójában a tanács számára beszerzésük távolról sem volt csekély gond. Az igen sok adatból állításunk igazolásként csak néhányat idézünk. Egyetlen évi kiadás sokat elárul: 1668-ban „Darutollakat vettünk f. 73. Madocz Jánosnak adtunk darutollakra Aradraf. 25... Csaba Jánostól vettünk darutollakat f. 13.” Ezekhez hasonló tételek évenként fellelhetők a számadáskönyvekben. „Szabó Gergely és Komlós Ambrus hoztanak darutollat fl. 54.” „Darutollakért fl. 84.”²⁵⁷ Ezeket a portékákat rendszerint jól ismert személyektől szereztek be: „Darutollakat hozattunk szegedi embertől... pro tall. 17.” „Szegeden lakó Pabdi Jánostól vettünk darutollakat per tall. 11.”²⁵⁸

Közel hasonló értéket jelentett a sastoll, bár erre jóval kevesebb adatot találunk. Piroksa Jánostól vettünk 2 pár sastollat 160 pénzen.” „Gyárfás Jánostól vettünk 5 pár sastollat tall. 2.”²⁵⁹

E rövid áttekintés után aligha vitatható, hogy a kisállattartás és a vadgazdálkodás – ha egyáltalán lehet ekkor még ezt a kifejezést használni – a városon belül nem hasonlítható a nagyállattartás és a juhászat gazdasági jelentőségéhez. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a mindennapok szerves és fontos részét alkották. A velük kapcsolatos haszon vagy kiadás akár nagyságrenddel eltérhetett, de a tanács számára a beszerzés és a pontos célba juttatás komoly és visszatérő gondot, és – miként láttuk – nem is csekély kiadást jelentett. Tehát ennek a területnek a gazdasági szerepe sem volt elhanyagolható.²⁶⁰

257 MNL BKML IV. 1510. i. 1668–1669. 47–61., 72–78. és 182–186., ill. uo. 1670. 20–32. és 1672. 18–33.

258 MNL BKML IV. 1508. c. 1676. 195. és IV. 1510. i. 1677. 42–61. A különféle jószágok és termék árának felidézésével és a velük járó egyéb költségek hozzáadásával tudjuk igazán felmérni az ezekkel kapcsolatos kiadások valós súlyát. Csak ezeket a kiadásokat rendszerint több hizott ökör árából lehetett fedezni.

259 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 42–61.

260 A kisebb haszonállatok és a különféle vadak értékét, árát l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 224–233.!

KECSKEMÉTI VÁSÁROK A 14–17. SZÁZADBAN

I. 14–16. század

1. A mezővárosok és a vásártartási jog

Az árucserre az emberi kapcsolatok egyik legősibb formája. Annak mértéke és a forgalomba került áruk jellege bármely korban szinte mindent elárul egy adott közösség gazdasági és társadalmi állapotáról. Ennek a folyamatnak alaposabb ismeretében választhatunk a társadalmi munkamegosztás szintjére, a pénzgazdálkodás elterjedtségére, a gazdát cserélő áruk féleségére és tömegére. Az összegyűjtött írott emlékek azonban még ennél is többet elárulnak. Legalább ennyit elmondanak a csere lebonyolításának a helyéről, az érintett településről, és azzal a földrajzi körrel kialakított kapcsolatrendszeréről is, amely ebbe a folyamatba alkalmilag vagy rendszeresen bekapcsolódott. A kereskedés alapja az a felismerés, hogy az értelmes csere mindkét fél számára haszonnal jár. Ráadásul az a hely, az a település, amelyen belül az értékek tömegesen gazdát cserélnek, gyarapszik ezáltal. Éppen ezért évszázadok, sőt évezredek óta megkülönböztetett figyelem kíséri az árucserét, a kereskedelmet. Hasznukból a mindenkori hatalom igyekezett a megfelelő részt a maga számára biztosítani. Ez a törekvés a rendi-feudális államra is érvényes. Az áruk forgalmazásából származó jövedelem már egészen korai időszakában a magyar állam rendszeres bevétele lett. Ezt mindenekelőtt a vámok és az útvámok rendszerének, illetve hálózatának kiépítésével érte el. A szűkebb környezetben belüli árucserre engedélyezése és a vásártartás hosszú ideig ugyancsak az egyik legfontosabb királyi jog, *regálé* volt.

Érthető tehát, hogy egy szélesebb vagy szűkebb társadalmi-gazdasági egység múltjának megismerése e terület alapos feltárása nélkül elképzelhetetlen. A történészek megkülönböztetett figyelemmel vizsgálták, elemezték az egyes államok és települések kereskedelmét, annak jogi-szervezeti hátterét, közvetlen gazdasági és társadalmi hatását. Tekintettel arra, hogy a piac- és vásártartási jog megszerzése révén az egyes települések könnyebben és hatékonyabban vehettek részt az árucserében, fennmaradásuk és gyarapodásuk érdekében igyekeztek ezt akár anyagi áldozatok árán is biztosítani. Bár közsímet, hogy a mezővárosi fejlődés szempontjából is sokszor meghatározó volt a piac- és vásártartás, az egyes települések monográfiái mégsem foglalkoznak velük súlyosnak megfelelően. Lényegében erre a megállapításra jutott e szűkebb térség történelmének feldolgozója is a közelmúltban megjelent munkájában: „A Pest-Pilis-Solt megyén

belül, illetve azon keresztül folyó kereskedésről, a megyebeliek részvételéről készíthető vázlatos leírás olyan elsötétedett festményhez hasonlítható, amelyből néhány központi motívum – hosszas és fárasztó restaurációval – ismét élvezhetővé tehető, miközben az egészet imitt-amott meglepően élénk zsánerképekkel megszakítva, a homályos részletek uralják.” Ennek alapvető oka az, hogy „...nem állnak rendelkezésünkre az előző [16.] században még vezetett vámnaplók [...] A bécsi központi és a magyar kamarai feljegyzések nagyon szétszórt és esetleges adatokat őriztek meg.”¹

Éppen ezért egy-egy település kereskedelmének tüzetes vizsgálata mindenképpen indokolt, hisz csak a helyi adatok minél teljesebb összegyűjtése révén lehetséges az imént jelzett sötét képet világosabbá tenni, és további „zsánerképek” készítésével, beillesztésével kaphatunk az egészről elfogadhatóan hiteles rajzot. Ez a feltárás annál inkább hasznos és kívánatos, mivel sok esetben az így nyert adatok a környező települések számára is kapaszkodót nyújthatnak. Több alapos és hiteles feldolgozás alapján pedig a nagyobb egységen, a Kárpát-medencén belül a meghatározó tendenciák megrajzolása könnyebbé válik.

Az eddig feltárt adatok hézagossága még a jelentős városok és mezővárosok középkori és kora újkori történelmének több fontos pontját is homályossá, olykor egyenesen zavarossá teszik. Ez a megállapítás érvényes a Duna–Tisza közére és ezen belül a Homokhátságra is. Nagykőrös első monográfusa szerint: „A mart., jun. és októberi vásárok szabadalmát a város 1697-dik év február 5-dikéről, tehát mindjárt a török hódoltság alól való felszabadulás után nyerte I. Leopold királytól.”² Tehát a szerző csak a település újkori kereskedelméhez tudott érdemi támpontot nyújtani.

A város következő jeles monográfusa, Majlát Jolán, a vásártartás jogának megszerzéséről nem közöl pontos dátumot. Ő jóval korábbi, középkori időpontot feltételez. Pontos adat hiányában egy következtetés révén kívánta behatárolni e fontos regálé megszerzésének keltét. Abból az általa tett megállapításból indult ki, hogy „1467-től kezdve Kőrös oppidum és lakói civisek. Ez a mezővárosjogállás határozottan igazgatási és bíráskodási autonómiára, valószínűleg vásárjogra és a földesúri szolgáltatások bizonyos együttes kezelésére utal.” A mezőváros hódoltság alatti történetének ismertetése során, a helyi források alapján bemutatja a város beneficiumait. Röviden érinti a mézszárséktartást, valamivel bővebben dokumentálja a kocsmá- és a malomtartást. Minden bizonnyal a konkrét adatok hiánya okozta, hogy az általa megválasztott időhatáron belül a piac- és vásártartással bővebben nem foglalkozik.³

1 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 491.

2 GALGÓCZY Károly, 1896. 594.

3 MAJLÁT Jolán, 1943. 12–13, ill. 102–105. – Bár Majlát e helyen nem hivatkozik Galgóczyra, de érvelése lényegében összecseng annak megállapításaival: „Igen valószínű azonban, hogy a város sokkal e szabadalomlevél elnyerése [1697] előtt, már a török világ alatt, az óta tartott vásárokat, mikor a „város” címet felvette... a használt „város” czimen kívül, a melyet a régi időben rendszeren csak a vásáros helyek használtak, erre mutat, hogy a hódoltság megszűnése után azonnal sietett a város a vásártartáshoz a királyi szabadalmat is megszerezni.” GALGÓCZY Károly, 1896. 594. – Mivel a város monográfiái ezt nem említik, nem árt utalni arra, hogy Kőrös *vámjogot* viszont már 1390-ben szerzett. TRINGLI István, 2001. 127.

Nagykörös legújabb monográfiája a Majlátnál fellelhető valószínűsítést már tényként kezeli, és azt állítja, hogy „Nagykörösön a XV. századtól évente három alkalommal tarthattak sokadalmat, vásárt, úgymint Friderik vagy Frigyes (március 6.), Szent László (június 27.) és Szent Demeter (október 26.) napján.”⁴

Éppen ezen bizonytalanságok teszik indokolttá, hogy itt utaljunk a kecskeméti feljegyzésekben fellelhető néhány, a nagykörös vásártartással kapcsolatos adatra. Hornyik János monográfiájában már évtizedekkel Galgóczy munkájának megjelenése előtt megállapította: 1601-ben „Szent Mátyás estin ó szerint... a tatárok Kecskemétről és Nagykörsről embereket raboltak el... [és az üldözésükre indult polgárok] a kerekgyházi puszán szétverik őket, és megszabadítanak 11 kecskeméti és 8 nagykörös embert... Ennek megtorlása fejében, következő héten... a *nagykörös vásár alkalmával* egy rimaszombati embert és 25 kecskeméti, mindkét nembeli személyt egy tatár csapat megtámadván, elrabolja...”⁵. Ez az időpont egybeesik a Galgóczy által megjelölt március 6-ával. Tehát a feltételezett három középkori vásárból egynek a létét – a 16–17. század fordulóján – a Hornyik által idézett szöveg kétségtelenné teszi.

Igen elgondolkodtató viszont, hogy a nagykörös vásárra utaló újabb szövegrész a kecskeméti számadáskönyvekben is csak hét évtizeddel később tűnik fel: „Die 17. mensis Augusti. Deák Pál uram Körösön oszmán Bas emberétől város szükségére vásárolt egy vég patyolatot, egy ort héja [híján] tall. 4. Egy bokor bélelt csizmát tall. 1.”⁶ Ez a megfogalmazás kevésbé egyértelmű, mint az előbbi. Az is lehetséges, hogy ez esetben csak hetivásárról beszélhetünk. Annál inkább, mivel az időpont nem egyezik meg egyik – korábban idézett – nagykörös vásár időpontjával sem. Azt viszont igazolhatja, hogy ezekben az évtizedekben legalább hetivásárokat vagy piacnapokat feltétlen tartottak Kőrösön is.⁷

Cegléd újabb monográfiájában a vásártartás időpontjait következetesen rögzítik.⁸ A többi alföldi város újabban megjelent monográfiái sem terjednek túl azon, hogy megállapítják a vásártartás jogának fontosságát, annak megszerzését, esetleg az évenként tartott vásárok számát, és azok időpontját.

Még a térség talán legjelentősebb városának, Szegednek a vásár- és piactartásáról is nagyon hézagosak az ismereteink. A város legújabb monográfiájából mindössze azt tudjuk meg, hogy egész héten át volt piac a Palánkban, a bég palotája előtti téren.⁹

4 NOVÁK László, 1994. 52. Ebben a feldolgozásban a vásártartási jog megszerzésének pontosabb időpontjára, illetve az alapul vett forrásra nem utal, hanem csak hivatkozik a mezővárosok árucseréjével foglalkozó korábbi munkájára: NOVÁK László, 1986. 219. 276. sz. jegyzet. (Egy másik munkájában – *Mezővárosi migráció és árucseré* (NOVÁK László, 1986. 79.) – is azt állítja, hogy a „XV. században a három város már rendelkezett a vásártartás privilégiumával, évente három alkalommal tarthattak országos vásárokat.”) Itt viszont Nagyköressel kapcsolatosan Galgóczy Károlyra hivatkozik mint forrásra, aki pedig – miként láttuk – egyértelműen 1697-hez köti a nagykörös vásárok engedélyezését. – Novák Kecskemét középkori vásártartási jogának bizonyítására Balanyi Béla munkájára utal (BALANYI Béla, 1968. 102–103.). Balanyi Béla viszont jelzett munkájában hivatkozás nélkül állítja, pontosabban *feltételezi*, hogy „A kecskeméti vásárok eredete messze visszanyúlik a középkorba.” Legkorábbi adatként viszont ő is csak II. Ferdinánd jól ismert – 1622-ben kiadott – szabadsomlevelét említi. (HORNÝIK János, 1860. I. 249–250.) Tehát ismét egy feltételezés szolgál az állítás alapjául.

5 HORNÝIK János, 1861. II. 62.

6 MNL BKML IV. 1510. i. 1670. 51.

7 Nem lehetetlen, hogy Körös már jóval Kecskemét előtt kénytelen volt felfüggeszteni vásártartási jogának gyakorlását, ezért sem történik utalás erre az eseményre a kecskeméti feljegyzésekben.

8 VASS Előd, 1982.

9 SZAKÁLY Ferenc, 1983. 571.

A szerző azt is bemutatja, hogy itt elsősorban a helybeliek kínálták eladásra áruikat. Arról viszont adatok híján nem szól, milyen más településekről hordták fel a parasztok áruikat, mennyiben segítette ez a környékbeli magyar lakosság megélhetését, hogyan befolyásolta áru- és pénzgazdálkodását, mennyiben érintette Szeged társadalmának tagolódását. Arra sem történik utalás, hogy a termékcserre mely hatóság irányítása és ellenőrzése mellett folyt. Pedig valójában Szegeden ezekben az évszázadokban is igen élénk volt az árucserre. Aligha kétséges, hogy a térség egyik legjelentősebb kereskedelmi központja volt. A Kecskeméten – 1662-től – fennmaradt számadáskönyvek tucatjával utalnak a szegedi vásárookra, különféle áruk ott történő bevásárlására. „Szent Mihály napkor vásárlaniadtunk tall. 28, borhaszna, Szegeddé...”. „Szegeddé vásárlaniadtunk tall. 37. Item rênöst is tall. 14.” „Nagy Pétert Tot Istvánnal Szegedre küldvén borok veni, adtunk nekik f. 1...”¹⁰

Ilyen előzmények után az utóbbi évek feldolgozásai felétlenül figyelemreméltóak. Pest megye történetének újabb monográfiája, nemcsak több településre vonatkozó ez irányú ismereteinket bővíti, hanem a térség néhány sajátosságát is kiemeli. Az élénkülő árucserre hasznát az uralkodó hosszú időn át útvámok formájában biztosította a maga számára. Pest megyében a 14. századtól maradtak fenn vámok szedésére utaló adatok: Újfalú 1324-ben, Szenterzsébet 1325-ben, Besenyő 1345-ben, Cegléd 1358-ban, Kőrös 1390-ben, Tura pedig 1394-ben kapta meg ezt a jogot. Bár Kecskemét a Budát Szegeddel összekötő útvonalon feküdt, viszonylag késői időszakból van erre vonatkozó adatunk. Borbála királynő egyik, 1415-ben kiadott oklevele tesz róla említést, amelyben azt sérelmezi, hogy a birtokában lévő Kecskemét város vámszedői a szegedi polgároktól vámot szednek, tehát a király hiába szabályozta egy *generale decretumban* (általános rendeletben) azt, hogy ők minden királyi és királynői településen és vámhelyen a fizetése alól mentesülnek.

Közismerten szűkösen fennmaradt írott forrásaink miatt a piactartásra vonatkozó feljegyzések talán még hézagosabbak. Pest megyében 1323 és 1526 között mindössze két hetivásár tartására szóló engedélyről tudunk. I. Lajos király 1350-ben Pótharaszton, Mária királynő 1384-ben Vacson engedélyezte a hetivásár tartását.¹¹

A középkor utolsó századaiban – a feudális jogrend tényleges kiépülése után – *oppidum* minősítés eleve csak vásárral rendelkező településeknek járt, de korábban nem minden oppidum szerezte ezt meg. Kétségtelen tehát, hogy a vásár tartásának a joga a várossá válás egyik legfontosabb tartozéka lett. A megyében minden bizonyosan Haraszti János kapott arra engedélyt, hogy Szentlászlón a falu védőszentjének napján országos vásárt tarthasson, bár a vásárnak a helye ekkor egy közönséges puszta volt. Cegléden egyetlen oklevél egyszerre három vásár tartását engedélyezte: március 25., június 11. és szeptember 21. Egy újabb országos vásár adományozása Hunyadi Jánostól származik, aki 1448-ban az óbudai apácáknak biztosította ezt. Pest megye területén még két országos vásárra utaló adatunk van: 1426-ban Szecső (Tápió-) kapott jogot arra, hogy Szent György napján vásárt tartson, illetve 1521-ben Ceglédnek engedélyezték immáron a negyedik országos vásár megtartását, november 30-án.¹²

10 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–163., 234–236., uo. 1664. 129–157. – A következő évekből hasonló bőségben lehet gyűjteni erre vonatkozó adatokat.

11 TIRNGLI István, 2001. 127. ill. 130–131.

12 TRINGLI István, 2001. 131–132.

Nagyon csekély azon középkori oklevelek száma, amelyekben Kecskemét neve valamilyen formában feltűnik. Hornyik János, a város kiváló monográfusa, a 19. század dereka táján csak azt tudta ténylegesen bizonyítani, hogy a hódoltság második szakaszában évenként már három alkalommal rendezhetett vásárt, de csak valószínűsíteni tudta, hogy már a korábbi évszázadokban is volt a városnak vásártartási joga.¹³

Sajnos még a legújabb szakirodalom is főként csak általánosságban nyújt tájékozási pontokat. Az egyik szerző megállapítása igen figyelemreméltó: „A készülő Pest megyei monográfia munkálatai során lépten nyomon belebotlottunk Kecskemét kiemelkedő kereskedelmi szerepét egyértelműen igazoló adatokba és mozzanatokba.”¹⁴ A részletekre és a jogi keretek formálódására viszont nem kapunk semmiféle támpontot.

Bár kétségtelenül rendkívül fontos kiindulópont az egyes települések múltjának feltárása során az egyes beneficiumok megszerzésének dátuma, de legalább ennyire fontos annak ismerete, miként tudott élni a település közössége ezzel a joggal, és hogyan épült be működtetése a mezőváros életébe, miként szervezte, irányította, és hogyan hasznosította a magisztrátus a szélesebb körű árucserének ezt a fontos előjogát. Ugyancsak lényeges tájékozási pont lehet, milyen tájegységekkel, mely településekkel került kapcsolatba a megtartott vásárok során a város. Szerencsére a Kecskemét önkormányzatának 16–17. századi adminisztrációja révén fennmaradt nyilvántartások alapján nemcsak a piac- és vásártartás jogának pusztá tényét tudjuk hitelesen rögzíteni, hanem lehetővé válik egy sokkal összetettebb kép megrajzolása is. Ezáltal nemcsak az egyik legjelentősebb magyar mezőváros – és rajta kívül vonzáskörzete – kora újkori árucseréjének méreteit, jogi háttérét, lebonyolításának mikéntjét ismerhetjük meg pontosabban, hanem – több írott forrásunk pusztulása ellenére – ennek révén tudunk arra következtetni, miként alkalmazhatták, kamatoztathatták mind a szomszédos, mind pedig a távolabbi mezővárosok ezekben az évszázadokban ezt a fontos regálét.

2. A vásártartási jog szerepe Kecskemét gazdasági fejlődésében

A történettudomány meggyőzően bizonyítja, hogy a középkori Európa fejlődését a 9. századtól egyre erőteljesebben formálták a városok. Ezek belső szervezettsége, közjogi alapja és a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepe merőben különbözött mind a keleti, mind az ókori mediterrán városokétól. Azokkal ellentétben az európai középkori városok a termelőmunka, a kiharcolt autonómia gyakorlásának és a mind önállóbb szellemi tevékenység gyarapításának a színterévé váltak. A magyarországi városfejlődés két-három évszázados késése miatt nem tudta végigjárni a nyugat-európai utat. Pedig uralkodóink, IV. Béla királytól Mátyásig, tudatosan – ha nem is folyamatosan – segítették a városok gyarapodását, gazdasági és politikai súlyuk növekedését. Ennek volt köszönhető, hogy az Anjouk uralkodása idején a társadalmi munkamegosztás gyorsulása révén itt is számottevő gyarapodást éltek meg. Ezekben az évtizedekben a gomba módra szaporodó települések között még csekély volt a fejlettségbeli eltérés.¹⁵ Ráadásul ekkor még a magyarországi jogrendbe a városigazgatás nem épült be. A központi hatalommal létrehozott

13 HORNÍK János, 1860. I. 249–250.

14 SZAKÁLY Ferenc, 2000. 303. A hasonló megalapozott figyelemfelkeltések szinte kötelezővé teszik a múlt érintett szletének alaposabb feltárását.

15 MÁLYUSZ Elemér, 1953. 140–153.

egyedi jogi kapcsolatokat, viszonyokat rögzítő oklevelekben gyakran előforduló „civitates, oppidi et villae” formula gyakori alkalmazása azt jelzi, hogy még a királyi kancellárián belül sem alakult ki az egységes, árnyalt és következetesen használt terminológia. Ez érthető, hisz sok esetben még nem volt egykönnyen eldönthető, hogy az adott település a fejlődés milyen szintjén is áll, és belátható időn belül hova tud emelkedni.¹⁶

A Zsigmond király uralkodása alatt, 1405-ben kiadott, a városokkal kapcsolatos törvény az előző században felgyorsult folyamat eredményeinek és az akkori állapotnak a kodifikálása. Ez kétségtelenné teszi, hogy ekkor már a városokkal Magyarországon nemcsak a gazdasági és társadalmi szerveződésen belül kellett számolni, hanem a jogszolgáltatáson belül is megkerülhetetlen tényezők lettek. Mivel a 14. század végétől a Török Birodalom egyre nyomasztóbb fenyegetése mind nagyobb terhet rótt a magyar központi hatalomra, a végvárak építése nyomán keletkező pénzügyi gondok miatt az uralkodók egyre jobban rászorultak a magánföldesurak anyagi és katonai támogatására. Ennek egyik legsúlyosabb gazdasági és társadalmi következménye az lett, hogy 15. században a városi fejlődés útja megtört: a társadalmi munkamegosztás növekedése lelassult, és a királyi mezővárosok többsége a földesurak kezébe került.¹⁷

A Homokhátság mezővárosainak története részletekben dokumentálja ezt a folyamatot. Kecskemét minden bizonnyal a tatárjárás után alakult a környező szállásokból és falvakból jelentősebb településsé.¹⁸ Nevét legkorábban az 1353-ban kelt egyik oklevél említi, amelyet I. Lajos király állított ki.¹⁹ 1368-ban a budai káptalan egyik határbejárásról készített jelentésében „trium oppidorum seu villarum [három mezőváros, illetve falu...] Chegled praedictae Keurus et Kechkemeth” megfogalmazás található.²⁰ 1415-ben Zsigmond király felesége, Borbála saját tulajdonaként kezeli, és az általa használt „civitate nostra Kecskemeth [Kecskemét városunk]” formula utal a település közjogi rangjának módosulására. 1423-ban Zsigmond „Judici et Juratis, caeterisque Civibus et universis Hospitibus Oppidi Nostri Kechkemeth [Kecskemét mezővárosunk bírójának,

16 BÁCSKAI Vera, 1965. 86.

17 A 14. század végén, a 15. század derekán Magyarországon a mezővárosok száma 800 körül lehetett. Hosszú időn át ezek nagyobb része királyi birtok volt. MÁLYUSZ Elemér, 1953. 141–152. A 15. század végén viszont már 80%-uk volt magánföldesúri és 11%-uk egyházi tulajdonban. BÁCSKAI Vera, 1965. 19.

18 Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a majdani Kecskemét külső határa, későbbi birtokainak számottevő része, tehát egy viszonylag jól behatárolható, nem túlságosan nagy terület a 14. század elejéig-derekáig Fejér, Solt, Csongrád, Pest és Szolnok megyékhez felváltva tartozott. Tekintettel arra, hogy egyik vármegye ispánja sem utal arra, hogy e térségben számottevő település lenne, amelynek szolgáltatásaira számíthatna, ez indirekt módon bizonyítja, hogy Kecskemét csak a tatárjárás után vált jelentős településsé. Erre vonatkozóan lásd: KRISTÓ Gyula, 1988. 421–435., HORVÁTH Lajos, 1995. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1998/b.!

19 HORNYIK János, 1860. I. 197–198. és BÁRTFAI SZABÓ László, 1938. 61. 321. tétel. Közli még GYÁRFÁS István, 1870. III. 487. – Általában az a szokás, hogy az egyes városok keletkezését azzal az évvel datálják, amikor nevük *legelső* alkalommal jelenik meg írott emlékeinkben, illetve a város alapítására vonatkozó hagyományban. Sokszor joggal tételezik fel, hogy már régebb óta létezett a település. Igen szokatlan módon Kecskemét mégis csak arra az oklevélre hagyatkozva ünnepelte meg 600 éves fennállását 1968-ban, amely már – másfél évtizeddel később – második alkalommal hivatkozott a környéken lévő legjelentősebb településre. Ennek tényleges oka nyilvánvalóan az volt, hogy 1953-ban a város 600 éves fennállásának megünneplési tervével senki sem *mert* fellépni. Ez a politikai szituáció viszont nem lehet alap arra, hogy kétségbe vonjuk: a város létét már egy korábbi oklevél is kétséget kizáróan igazolja. Azt sem lehet említés nélkül hagyni, hogy az 1353-ban kelt oklevelet mégiscsak I. (Nagy) Lajos király állíttatta ki, az 1368-ast viszont egy káptalan.

20 BÁRTFAI SZABÓ László, 1938. 84–86. 394. tétel.

esküdteinek, polgárainak és minden lakosának]” címzi rendeletét.²¹ 1439-ben Erzsébet királyné, Albert király felesége az „oppidum nostrum [mezővárosunk]” jogi formulát alkalmazta a zálogba adás során.²² Mivel a zálogbirtokot a királynék nem váltották vissza, 1452-től „végleg” magánföldesúri birtok lett.²³

Bár e tájegységen belül – eddigi ismereteink szerint – a társadalmi munkamegosztás a 14. századig viszonylag alacsony szinten maradt, a növénytermesztés fokozottabb térhódítása során a Homokhátságon Kecskemét ebben a században vált a tájegység legnépesebb településévé, egy számottevő térség központjává. Ezt a folyamatot több tényező segítette. A fejlődés méretét jelzi, hogy a mezővárosban már a 14. század végén egy jelentős templom épült, amelyben a 15. században két pap teljesített szolgálatot. Ekkor már kétségtelenül működött a plébánián belül iskola is. A csekély számú oklevél azt jelzi, hogy a 15. század elején szervezett hivatali apparátus irányította a mezővárost.²⁴ A Budát és Szegedet, a Dunántúlt és a Tiszántúlt, a Mátra vidékét és a Nándorfehérvárt Szabadkán át összekötő (hadi) utak, találkozási számottevő városképző tényező maradt évszázadokon át. Nem lehet véletlen, hogy a fennmaradt oklevelek kellő súllyal emelik ki az oppidum értékeként a vámszedésből származó hasznot. Kétségtelen tehát, hogy a mezőváros ez irányú jövedelme már a 15. században számottevő lehetett. Ezt jelzi az is, hogy Hunyadi János ötezer aranyforint adósság fejében vette el Kecskemétet Péro Jánostól, akinek özvegye célszerűnek, anyagilag hasznosnak látta azt 1486-ban Budán ténylegesen 5000 arany lefizetésével visszaváltani. Bár Kecskemét sosem tartozott a kunok szervezetéhez, az sem lehet véletlen, hogy itt működött hosszú időn át a környező kunok konfliktusait, ügyeit megoldani hivatott egyik kunszék.²⁵

E néhány adat is kétségtelenné teszi, hogy Kecskemét viszonylag gyors gyarapodása révén már a századfordulóra számottevő mezővárossá vált. Kubinyi András a magyarországi középkori városfejlődés tárgyilagosabb felmérésére egy új vizsgálódási formát-normát fogalmazott meg. Ő ennek alapján Kecskemétet a közepesen fejlett városfunkciókat ellátó települések közé sorolta.²⁶

21 HORNYIK János, 1860. I. 199–201. és 201–205.

22 Erzsébet királyné az oklevélben a 2500 arany ellenében történt elzálogosítást azzal indokolja, hogy „ad conversationem Castrum Nostrum Zeirin, Beurin, Orsowa et Myhald vocatorum [Szörény, Barancs(?), Orsova és Mehádia nevű váraink megerősítése végett]” szükséges a felvett összeg.

23 BÁRTFAI SZABÓ László, 1938. 185–186. 721. tétel; HORNYIK János, 1860. I. 170–177.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 100–119.

24 1546-ban összeállított defterekben fellelhető az Oskola utca, amely nyilvánvalóan egy régóta ott működő intézménytől kapta a nevét. KÁLDY-NAGY Gyula, 1977. 176., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 29–49.

25 HORNYIK János, 1860. I. 172–176. Az itt működő kun székre vonatkozó legkorábbi adat 1439-ből való. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 118–119.

26 KUBINYI András, 2000. A városfejlődés szintjének megállapítása során Kecskemétnek a felállított kritériumai alapján 16 pontot adott, de nem jelzi, mely kritériumok alapján gyűlt ez össze. Nem utal sem a vásártartási jogra, sem pedig a kun szék itteni működésére. Pedig a vásártartás és közigazgatási szervezet léte alapján más településeknek több pontot megadott. Azt sem tudni, hogy a városból származó külföldi egyetemeken tanulókat figyelembe vette-e. Az pedig figyelmeztető tény, hogy egy korábbi ilyen jellegű feldolgozásában Kecskemét neve egyáltalán nem lelhető fel. Ugyanakkor jól tudjuk, hogy 1420 és 1522 között *legalább* nyolc kecskeméti személy neve található a krakkói, a bécsi és a páduai egyetemek jegyzékeiben. Tehát e három igen fontos tényező alapján joggal feltételezhetjük, hogy Kecskemét városfejlődési szintje ebben az időben magasabb lehetett, mint amit Kubinyi említ, megállapít. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy Kubinyi András ezeket a Kecskemétre vonatkozó adatokat minden bizonnyal nem ismerte. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 110., ill. 154–162.

Az általa összeállított kritériumok szerint a mezővárosi kiváltságok között az egyik legfontosabb a vásártartási jog volt. Ennek megadását szigorú elv alapján szabályozták, melyet Verböczi István úgy fogalt össze, hogy heti és országos vásárokat lehet ugyan egy napra járőrföldön belül is tartani, csak nem ugyanazon a napon. Hosszú időn át csak annyit tudunk biztosan, hogy II. Ferdinánd 1622-ben megújította Kecskemét korábbi vásártartási jogát. Hornyik – egy nemrég publikált feljegyzésében – ezt még kiegészítette azzal, hogy az „Országos és heti vásárokról régi századokbeli okleveleink hiányzanak; de a város jegyzőkönyvei ezekről már 1591-dik évben emlékeznek.”²⁷ Valójában rendelkezünk néhány jóval korábbi és pontosabb adattal. Már egy kétszáz évvel előbbi adat igazolja, hogy e mezővárosban széles körben ismert hetivásárokat, illetve vásárokat tartottak: 1393. november 22-én Ilosva-i Leusták nádor utasította a váci káptalan, hogy Akus fia László özvegyének örökösei ügyében Mykch mestert alperesként idézze meg. A korabeli szokásoknak megfelelően a káptalan őt „...Pest civitas, Hathowan és Kecskemeth falvak vásárain [hetivásárain, piacain] megidézte, azonban eredménytelenül.”²⁸ Tehát már olyan gyakorlatról van adatunk, amelynek eredete minden bizonnyal több évtizedre nyúlhatott vissza, hisz a káptalan joggal feltételezte, hogy nemcsak a megidézett személy, hanem a környező tájegységek lakossága is kellően tájékozott arról, mikor van az említett három településen országos, illetve hetivásár.

Egy másik adat már pontosan utal a város évszázadokon át legnagyobb, legnépesebb sokadalmára, a Lőrinc napi (augusztus 10.) vásárra. Erre 1463-ban a budai káptalan egyik, Mátyás királynak küldött jelentésében tér ki. A korabeli joggyakorlatnak megfelelően a káptalan ekkor is három vásáron történő kikiáltásról döntött, mellyel megidéztek egy T. nevű peres felet. A harmadszori idézés a kecskeméti Szent Lőrinc napi vásárra esett. Ez az adat minden bizonnyal arra utal, hogy a később három, majd a 18. századtól öt országos vásár közül ez lehetett a legrégebbi.²⁹

Semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy a nagyállattartás ezen a vidéken már Mohács előtt több évszázados hagyományra tekintett vissza. Bár az állomány a tatárjárás miatt igen nagy kárt szenvedhetett, a következő évtizedek pótolták a veszteségeket. Igaz ugyan, hogy még Nagy Lajos és Zsigmond is, uralkodásuk idején, korlátokat szabott a lovak és a szarvasmarhák kivitelére, de ez elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy ennek haszna a kincstárban csapódjék le. Az viszont kétségtelen, hogy a 15. századra már az ország egyik számottevő exportcikke lett az Alföldön tenyésztett ló és szarvasmarha.³⁰ Ezek felvásárlása főként a vásárjogot szerzett mezővárosokban – így többek között Kecskeméten – történt.

*

27 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 34–36. Az ezzel kapcsolatos első oklevél 1622-ben kelt. HORNYIK János, 1860. I. 157–158.

28 MÁLYUSZ Elemér, 1951. I. 356. 3215. tétel.

29 Az oklevélben az ide vonatkozó rész: „feria secunda proxima ante festum beati Laurentii Martyris proxime praeteritum Vaciae, tendem feria tertia immeditate sequenti in Pesth civitatibus. Postremo autem et ultimo in oppido Kecskemet tribus scilicet foris conprovincialibus. [Szent Lőrinc mártír következő ünnepe előtt második hirdetés Vácott, végül a következő harmadik hirdetés Pest városában. Végül pedig utolsó alkalommal Kecskemét mezővárosban valamint a három szomszédos település vásárában.]” Az oklevélen nincs dátum, de augusztus 10. a Lőrinc nap a hét 4. napjára csak 1463-ban, 1468-ban és 1474-ben esett Mátyás uralkodása alatt. BARTFAI SZABÓ László, 1938.

30 MÁLYUSZ Elemér, 1983. 320–325.

A Mohács utáni évtizedek török dúlásai és a polgárháborús viszonyok tovább növelték a Duna–Tisza közén a 15. század második felében megindult pusztásodást.³¹ A környező falvak feldúlása miatt a Homokhátságon kialakult hatalmas lakatlan pusztákat elsődlegesen csak a nagyállattartás és a juhtenyésztés révén lehetett hasznosítani. Ennek lehetőségét a békésebb évtizedek gyakorlata bizonyította. A nyugat-európai konjunktúra és a lakosság számának erőteljes növekedése miatt a lovak, a szarvasmarhák és a juhászat termékei iránti tartós kereslet itt is minden korábnál nagyobb méretű árutermelést és pénzgazdálkodást eredményezett.

A Mohácsot követő évtizedek rendkívüli pusztításokkal jártak ebben a térségben is. A Budát kirabló csapatok egy része itt vonult át, és súlyos károkat okoztak a falvakban és mezővárosokban. A Budáról visszavonuló török segédcapatok Kecskemétet olyan mértékben pusztították, hogy még 1536-ban is, egy vagyonmegosztás során, szükségesnek tartották, hogy utaljanak erre a tényre: „Quamvis devastata forent per Immanissimos Turcas... [Ámbár a kíméletlen törökök feldúlták...]”.³² 1540-ben Kalocsa térségében töltötte el a telet jelentős számú török katona, akiknek az ellátásához ezt a térséget is „bevonták”. A következő évtizedekben a meghódolt terület a török hatalom, ezen belül az új közigazgatás kiépítéséig „gazdátlanná”, teljesen kiszolgáltatottá vált. A hódoltság első évtizedeiről – egyéb írott emlék hiányában – a török defterek adatai nyújtanak támpontot. Sajnos ezekre nem lehet minden tekintetben támaszkodnunk. A piac- és vásártartást illetően a rögzített adatok nincsenek összhangban. 1546-ban Kecskemét borvám címen 100 akcsét, piac- és vásári vám címen pedig 180 akcsét fizetett. 1562-ben viszont egyik fizetésére sem volt kötelezve. A szomszédos Kőrös 1546-ban nem fizetett piaci illetéket, 1562-ben viszont ezért 1800 akcse fizetésére kötelezték.³³ Azt viszont ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy mindkét mezőváros számottevő árucserre színhelye lehetett. Érthetően a város az elszenvedett pusztításokat csak több évtized alatt tudta kiheverni. Kétségtelen, hogy Kecskeméten mind a borfogyasztásra kivetett vám, mind pedig a piacokra, vásárokra kivetett összeg Budához-Pesthez, Ráckevéhez és Váchoz viszonyítva csekélynek számított.³⁴ De látnunk kell, hogy ezek kivétel nélkül fontos Duna-menti vámhelyek voltak, ahol a bizonytalanságot eredményező évtizedekben is jelentős forgalom zajlott. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy nem ismerjük pontosan a defterdárok számára kiadott utasításokat. Az viszont kétségtelen, hogy a Homokhátságon belül Ceglédén és Kőrösön kívül csak Kecskemétre vetettek ki piaci-vásári adót. A következő, békésebb évtizedekben a mezőváros lakossága számottevően bővült, a céhek sorra alakultak, a város korábbi iparának jelentős erősödése tapasztalható.³⁵ Ezekben az évtizedekben szembetűnően növekedett a Duna-menti vámhelyek naplói-ban mind a kecskeméti tőzsérek, mind pedig az általuk forgalmazott jószágok száma.

31 Mátyás király már 1462-ben engedélyezte a szegedieknek, hogy a Duna–Tisza között a kunsági és egyéb pusztákon szabadon legeltessék jószágait. 1472-ben pedig azt engedélyezte, hogy a kecskeméti kun székhez tartozó Sas-ülles-szállás pusztát Thenkes Lőrinc és Benedek betelepítsék. A következő évben a Halas széki kapitányoknak engedélyezte, hogy több környékbeli pusztát benépesítsenek. HORNYIK János, I. 1860. 211–216.

Ugyanakkor utalnunk kell arra, hogy a hódoltság első felében ez a folyamat távolról sem volt olyan mérvű, mint amekkorát a korábbi szakirodalom feltételezett.

32 HORNYIK János, I. 1860. 221. 13. sz. dokumentum.

33 KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347–350., ill. 388–390.

34 MÉSZÁROS László, 1979. 118–120.

35 HORNYIK János, 1861. II. 165–172. és SZABÓ László, 1933.

Ők minden bizonnyal az itteni vásárokon szerezték be áruik jelentős részét.³⁶ Ennek a folyamatnak a létét erősíti meg a gyöngyösi kereskedő, Balázs deák sikeres tevékenysége, illetve üzleti tevékenységéről készített feljegyzése. 1589-ben a kecskeméti Katalin napi vásárról azt rögzítette, hogy „Geóneóssy Ferencz deáknak attam Kecskemethen Zentt Katalin azzion napian 2 vig zeöld scarlatt karasiatt [2 vég zöld skarlát karáziát], vigitt attam per florenos 17, summa florenos 34.” Figyelme nem véletlenül terelődött az itteni vásárra. A kor igazi kereskedőihez méltóan nem korlátozta tevékenységét néhány áruféleségre. A következő évben 142 ökröt adott el a helybeli Szabó Tamásnak.³⁷ Tehát e néhány adat alapján is kétségtelennek látszik, hogy Kecskemét már a hódoltság első szakaszában kiheverte elszenvedett súlyos veszteségeit, és néhány évtized is elegendő volt ahhoz, hogy ismét a tájegység természetes kereskedelmi központjává váljék, ahol gazdára találtak a megtermelt áruk, és komoly, fizetőképes kereslet jelent meg a különféle iparcikkek, köztük az igényes textíliák iránt. Teljesen egyértelmű, hogy Kecskemét a Lőrinc napi vásár mellett a Katalin napi országos vásár tartásának a jogát is már a hódoltság előtt megkapta. Aligha képzelhető el, hogy a súlyos veszteségeket szenvedett mezőváros képes lett volna a hatvanas–hetvenes években ezt a jogot a magyar központi hatalomtól megszerezni.³⁸

Mind a török adókönyvek, mind pedig a magyar feljegyzések alapján jól látható, hogy e mezőváros az új politikai-közigazgatási körülmények között is mind több területen tudott élni azokkal a kiváltságokkal, lehetőségekkel, amelyeket már az előző századokban kivívott, elért. A többi mezőváros szűkös adatai is azt jelzik, hogy a gazdasági kapcsolatok viszonylag gyors helyreállításában rendkívül fontos szerepet kapott az egyes települések vásártartási joga. A külföldre irányuló kereskedelmet a török hatóság érdemben a hódoltság első szakaszában sem gátolta. Ennek oka, hogy részben a különféle vámok révén tett szert számottevő bevételre, részben pedig csak így tudta elérni, hogy az állami adókat, szolgáltatásokat készpénzben tudják a rájuk leróni. A nyugati államokba irányuló különféle kivitel több útvonalon, több vámhelyen át történt. Ezek közül az egyik legjelentősebb forgalmat lebonyolító Érsekújvár volt, amely város vámnaplóinak számottevő része szerencsénkre megmenekült a pusztulástól. Ennek adatai – közvetve – néhány fontos támpontot nyújtanak Kecskemét vásárainak nemcsak létéről, hanem forgalmáról is. Megbízható adatsorok az 1563., 1586. és az 1588. évekből maradtak. Kocsis Gyula feldolgozása szerint ezekben 35 olyan település neve található, ahonnan legalább egy évben ötszáznál több marhát exportáltak.³⁹ Mindennél többet elárul az a tény, hogy e három évben a vámon áthajtott jószágok összes száma alapján Kecskemét áll az első helyen. Aligha kell bizonygatni, hogy a helyi tőzsérek a környező falvak és mezővárosok felhozatala alapján tudták portékáiknak számát ilyen tetemesre növelni. Az első feljegyzés alapján még csak 1661 jószág után fizettek vámot. Ezzel ebben az évben, sorrendben az ötödik helyen álltak. A kecskeméti tőzsérek által 1586-ban az 1750 darab marha után fizetett vám összege már a negyedik legnagyobb összeg a naplóban. Ekkor a legnagyobb

36 MÉSZÁROS László, 1979. 123–149. és KOCSIS Gyula, 1993.

37 SZAKÁLY Ferenc, 1972. 375. és 383.

38 A forrás megjelölése hiányában csak hipotézisnek tekinthetjük az alábbi megállapítást: „Kecskemét is a XV. század első felében jutott ilyen kiváltságos helyzetbe. *Gergely* (március 12.) *Lőrinc* (augusztus 10.) és *Katalin* (november 25.) napján jogosultak [sic!] országos vásár megtartására. Nagykőrösön is ez időtől kezdve rendeztek vásárt *Szent Friderik*, (március 5.), *Szent László* (június 27.) és *Szent Dömötör* (október 26.) napján. NOVÁK László, 1986/a. 52.

39 KOCSIS Gyula, 1993.

összeget a debreceniek rótták le, mivel 4211 jószágot hajtottak át ezen a vámhelyen. Két évvel később viszont 12 918 darab szarvasmarha után a második legnagyobb vámot a kecskemétiék fizették. Nem érdektelen kiemelni, hogy e két város tőzserei az átlagnál lényegesen nagyobb forgalmat bonyolítottak le. A két szomszédos város, Cegléd és Körös gazdáinak neve ugyancsak fellelhető e naplókban, azonban ötszáznál több jószág után csak 1563-ban fizetett mindkét település kereskedője. Ekkor Cegléd még a hatodik, Körös pedig a kilencedik volt a sorrendben. Negyedszázaddal később azonban már csak kétszáz körüli csorda után fizettek. Nem lehetetlen, hogy célszerűbbnek látták jószágukat a kecskeméti vásárokon értékesíteni, ahol a helyi tőzsérek vásárolták fel a környező falvak marháit is. Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy az elszenvedett rendkívüli emberi és anyagi pusztítások ellenére is – minden bizonnyal a csak sejtethető középkori eredmények következtében – az árutermelés és a pénzgazdálkodás már a hódoltság első szakaszában ismét az országos átlag fölött állt.

A vásártartás gazdasági súlyának érzékeltetése érdekében a felhajtott jószágok száma mellett célszerű még néhány adatot rögzítenünk. 1563-ban a közel kétszer olyan népes Debrecen tőzserei 46 esetben fizettek vámot, a kecskemétiék nevét pedig 42 esetben rögzítették. Negyedszázaddal később a debreceniek 88 esetben, a kecskeméti tőzsérek pedig 160 alkalommal rótták le a vámot. Tekintettel arra, hogy e foglalkozási ág társadalmi beágyazottsága is sokat elárul, ezért célszerű megállapítanunk, hogy Kecskemétről 114 fő nevét rögzítették, tehát a város gazdáinak jelentős része érintett volt a vásártartás és ezen keresztül az árutermelés és a pénzgazdálkodás különféle területein. Nem árt azonban azt is jelezni, hogy közülük 84 fő csak egy-egy esetben vállalta ebben az évben a kockázatot. Közülük is húszan csak kétszer fizettek vámot, három alkalommal pedig heten. Négy-öt, illetve hat esetben viszont csak egy-egy tőzsér nevét rögzítették. Még egy adatsor feltétlenül idekívánczozik a vásárok gazdasági súlyának illusztrálásához: 1588-ban Érsekújvárbán 38 személy fizetett háromszáz marhánál nagyobb gulya után vámot. Figyelemre méltó, hogy közülük 11 debreceni, 6 viszont kecskeméti volt. Tehát e két városból került ki a jelentősebb tőzsérek közel fele.

Erről, a városban végrehajtott átlagon felüli árucseréről, az 1591-től rendszeresen vezetett tanácsi jegyzőkönyvek és különféle nyilvántartások, lajstromok tanúskodnak. A 16. század végére kialakult állapotokra kb. másfél tucat rövid feljegyzés alapján tudunk következtetni.⁴⁰ Ezek teljesen egyértelművé teszik, hogy nemcsak a heti- és az országos vásárok megtartása volt ekkor már rendszeres, hanem azok szervezése és következetes ellenőrzése is részben a közösség által elfogadott és jól ismert gyakorlatot követett, részben pedig a mezőváros korábban meghozott statútumai alapján történt.

Alighanem eldönthetetlen, hogy az egyes települések, mezővárosok fejlődése szempontjából az országos vagy a hetivásárok voltak-e a fontosabbak. A legelső utalások annyira szűkszavúak, hogy ezek jellegét sem lehet pontosan megállapítani. Az viszont kétségtelen, hogy az egyes települések kitartó küzdelmet voltak kénytelenek folytatni annak érdekében, hogy bármelyik kiváltságot a maguk számára megszerezzék. Erre gyakran csak sok évtizedes próbálkozás és igen komoly anyagi terhek vállalása után kerülhetett sor.

40 A kijegyzéseket Hornyik János, Szilády Károly és Szabó Kálmán végezte, illetve végeztette. Ezek könyv alakban is megjelentek. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996.

A Kecskeméten fennmaradt lakonikus kijegyzések, jegyzetek pontosan megkülönböztetik az országos és a hetivásárokat. Országos vásárra, baromvásárra – az idézett 1589. évi eseten túl – 1592-től csaknem minden évből van konkrét utalás. „Baromvásár említettik”, „Baromvásárban a tilalom ellen az vásár előtt marhát vevő Bíró Pál bíróságot fizet.” 1595-ben az egyik gazda a „Baromvásárból hír nélkül kihajtotta az vett marhát...”. A következő évben „...a vásár előtti csütörtökön... egy farkas barmot...” vett meg egy másik gazda. Ezekben a kijegyzésekben csak egy évenkénti vásárt említenek név szerint: „Karácsony Tamás a Szent Lőrinc napi vásárban...” vétett a rendeletek ellen.⁴¹ De a Katalin napi őszi vásár létét Balázs deák már idézett feljegyzései egyértelművé teszik. Tekintettel arra, hogy a tizenöt éves háború során a török és tatár hadak a várost feldúlták, ennek során megsemmisült nemcsak a korábban keletkezett iratainak nagy része, hanem egy ideig a vásárok tartása is érthetően akadozott, illetve szünetelt. A békét követő gazdasági erősödésnek tudható be, hogy 1622-ben a tanács kérésére II. Ferdinánd király megerősítette a város korábbi, ez irányú kiváltságait. Ebben az oklevélben viszont félre nem érthetően három országos vásár időpontját rögzítették, kiemelve, hogy ezeket már az 1600. évi török pusztítás előtt is megtartották: „...in Festis S. Laurentii Martyris, S. Gregorii Episcopi et Confessoris, ac Catharinae Virginis et Martyris, alias quoque ante depopulationem, ac dicti Oppidi devastationem per Turcicam impietatem... [Szent Lőrinc mártír, Szent Gergely püspök és hitvalló és a szűz és mártír Szent Katalin ünnepein, hasonlóképpen a jelzett város (ti. Kecskemét) török által történt kegyetlen elnéptelentése és elpusztítása előtt]”⁴²

Bár kétségtelen, hogy az egyes mezővárosok életében az országos vásárok biztosították a legnagyobb, legszínesebb árufelhozatalt, és ezek lettek a település lakosai számára az igazán emlékezetesek, a hetivásárok fontosságát sem lehet megkérdőjelezni. A két jog megszerzése és hosszú időn át együtt történő gyakorlása mindenképpen bizonyítja, hogy ez a mezőváros már a hódoltság előtt egy számottevő körzet gazdasági és kereskedelmi központjává vált. Az egyik kijegyzés tanúsága szerint 1598-ban „A hetivásár pénteken volt: Tamási János a péntöki vásárban találja föl egy ökrét...”⁴³ Ez azt jelzi, hogy a hetivásárok is igen jelentős méretűek lehettek, és ezekre is hajtottak fel lábasjóságokat.

Tekintettel arra, hogy az országos vásárok, ha nem is kizárólagosan, de jól ismert baromvásárok voltak, ahol tömegesen lovakat, szarvasmarhákat, juhokat és sertéseket adtak-vettek, ezek számára olyan helyet kellett biztosítani, ahol a jóságok számára több napra, akár több hétre kellő legelő- és itatóhely biztosítva volt. Hosszú időn át erre igazán alkalmas helynek a város tövében lévő egyik jelentős méretű szikes tó, a Széktó és annak környékén levő legelő volt igazán alkalmas.⁴⁴ A város központjából a Széktó felé vezetett a Nagy utca, amit ezért később Vásári utcának neveztek. Magára a hivatalos vásárra minden bizonnyal közvetlenül a város szomszédságában került sor. A kereskedők és az iparosok pedig mind az országos, mind a hetivásárokon a város árkain belül állították fel sátraikat.

41 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 34–42.

42 HORNYIK János, 1860. I. 249–250.

43 A 18. században kedden és pénteken tartották Kecskeméten a hetivásárokat, hetipiacokat. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 47., ill. 1994. 244–249.

44 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46.

A kecskeméti vásárok kialakított időpontját nagy körültekintéssel választották meg. Ezek szorosan kapcsolódtak a mezőgazdaság, ezen belül is a jószágtartás évi ritmusához. A Gergely napi vásár (március 12.) biztosította a gazdasági év megkezdésekor a gazdák és a pásztorok számára a felesleges igás- és tenyészállatok eladását, illetve a hiányzók pótlását. A város legrégebbi, Lőrinc napi (augusztus 10.) vásárán szerezhették be – többek között – a nyomtatáshoz és a szárazmalmok meghajtásához szükséges lovakat, a közelgő őszi szántásokhoz pedig a jármos ökröket. Ekkor értékesíthették a kimustrált jószágok és az éves szaporulat egy részét. A környékbelieknek a Katalin napi (november 25.) vásár a mezőgazdasági év lezárását jelentette. Ekkor adták el sokan – a teletetés terheinek csökkentése érdekében – fölösleges jószágait, és ekkor vásárolták fel a tőzsérek a távolabbi piacokra szánt állatokat, a hizlalásra szánt göbolyöket, a helybeli gazdák, mészárosok és hentesek pedig a téli húsfogyasztáshoz szükséges élő állatokat.

Megfelelő források hiányában nincs módunk arra, hogy folyamatában mutassuk be, miként változtak, formálódtak az alföldi mezővárosok kereskedelmének szervezeti keretei, de a 16. század végéről fennmaradt szórványadatok segítségével ennek több részletét felvillanthatjuk. Bár a tanácsi jegyzőkönyveket csak 1591-től vezették többkevesebb rendszerességgel, ennek több feljegyzése kétségtelenné teszi, hogy a hódoltság első szakaszában is a mezőváros elsődleges és valójában csaknem kizárólagos irányítója a tanács volt, élén a főbíróval. Igaz ugyan, hogy 1597-ig a török állam képviselője, a kádi még jelen volt a városban, és a jogszolgáltatás több területén megkerülhetetlen maradt, úgy tűnik, hogy a vásárok, piacok szervezésébe, irányításába sem ekkor, sem korábban nem avatkozott be.⁴⁵

Az országos vásárok és a hetipiácok megtartásával kapcsolatos nagyon komoly jogok egyben igen nagy felelősséggel jártak. Ezek elsődlegesen a mindenkori bírót, pontosabban a főbírókat terhelték, de közvetve – és az anyagi kihatásokat tekintve ténylegesen – az egész város lakosságára neheztedek. A „sokadalmak” alkalmával, a török és tatár csapatokról itt most nem szólva, nagy számban jelentek meg a városban és annak környékén nemcsak szegénylegények, hanem „cégéres” rablók is. Ezért a vásárok megtartása, rendezése során a legnagyobb terhet a vagyonsvédelem jelentette. Ez több területre is kiterjedt. Az elsődleges gond az volt, hogy a háborús és polgárháborús körülmények között a közbiztonság leromlott. Mind a török, mind a magyar állam fenntartotta ugyan a maga számára a különféle adóztatás jogát, de sem a török, sem a magyar állam nem tudta megteremteni az elfogadható közbiztonságot. A hódoltság területén olykor sem a mozlím, sem a magyar törvények nem érvényesültek. Sem a török főtisztek, sem a magyar végvári kapitányok nem tudták megakadályozni katonáiknak a civil lakosság körében elkövetett igen gyakori atrocitásait és nem ritka rablásait. Ezért néhány esetben hosszabb-rövidebb időre szüneteltek ezeken a településeken a vásárok.⁴⁶

A század legvégéről származó szórványadatok alapján megfogalmazhatjuk, hogy a vásárok rendjét a főbíró és vele egyetértésben a tanács – minden bizonnyal már évtizedek óta – rendeletekkel, statútumokkal aprólékosan szabályozta. Ezek betartatása és a rendeletek ellen vétők felelősségre vonása, előállítás, mint legtermészetesebb eljárás, a vásárbíró feladata volt. Az érvényben lévő statútumok, városi rendeletek alapján a

45 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 17–29.

46 Két ilyen pauzáról vannak hiteles adataink. 1600-tól a bécsi békéig (1606), sőt minden bizonnyal még további években sem vállalhatta a város a vásárok megrendezését. A kuruc mozgalom és a törökellenes háborúk miatt 1676-tól csaknem két évtizedes megszakítás történt.

vétségek súlyának megállapítása és a szankciók meghozatala a tanács jogkörébe tartozott. A városnak ezt a tisztségviselőjét legkorábban egy 1592-ből származó feljegyzés említi: a vásárbírót Dinnyés János szolgálja kocsjával elütötte. 1599-ben a limitált árak betartatásakor említik tevékenységét. De nem alaptalan annak feltételezése, hogy már a korábbi évtizedekben is egy jól körülhatárolt jogokkal és kötelezettségekkel felruházott tisztségviselő segítette ezen a területen a tanács munkáját. A mindenkori vásárbíró a város tanácsa hatalmazta fel feladatának ellátására, megbízatása egy esztendőre szólt.⁴⁷ A vásárbíró státusa minden bizonnyal már ekkor hasonló lehetett, mint a későbbi évtizedekben. Egy évre szóló szolgálata alatt díjazást ő sem kapott, de számára kisebb anyagi támogatást időről időre szükségesnek látott munkáltatója, a tanács. E téren biztos támpontunk lehet egy 1600-ban készült feljegyzés: „Ádám vásárbíró. Adnak neki egy fertály búzát, lábabeli saru cipellés, egyéb semmi.”⁴⁸

A piac- és vásártartással kapcsolatos jogok és kötelezettségek hosszú évtizedek, évszázadok során alakultak, formálódtak. Ezek legfőbb vonásait tekintve érthetően megegyeztek, de az is természetes, hogy az egyes települések jellegétől függően lényeges eltérések is megjelentek. A statútum formában kiadott vásári szabályzatok Kecskeméten is régtől fogva megkövetelték, hogy csak a vásár helyén szabad a felhozott árukat eladni, illetve megvenni. 1597-ben „...midőn több szabadszállási 5 lovat és 14 ökröt vásárra hajtván, nem a vásártéren, hanem a Széktón *kívül* állottak meg vele, és ott árulták, ezért ökröstül behajtották őket...”. Még gyakoribb szabálysértés volt az, hogy az árusításra kiszabott időpontokat nem tartották be: 1592-ben „Baromvásárban tilalom ellen az vásár előtt marhát vevő Bíró Pál bírságot fizet.” „Karácsony Tamás Szent Lőrinc napi vásárban, mielőtt a vásár felszabadított volna, barmot vett, bírság 6 f[orint].” „4 fr. bírság azért, hogy vásár előtti csütörtökön város tilalma ellen Mákos Benedek a nemű egy falka barmot megveszen.”⁴⁹

A vagyonbiztonság megkövetelte, hogy az orgazdaság lehetőségeit leszűkítsék. Ebben az írásbeliség, a „járlatlevél” kiváltásának kötelezettsége sokat segített. Ennek kiváltását már ekkor megszokott gyakorlatnak, kötelezettségnek tekintették. Természetesen a vagyonbiztonság követelményén túl további motiváció volt az, hogy a meghatározott, egyébként viszonylag szerény összegű vám, vásárpénz szedése részben fedezte a tanácsra ennek során háruló kiadásokat. 1595-ben „Baromvásárból hír nélkül kihajtotta az vett marhát, bírság...”. A következő évben: „...5 forint bírság azért, hogy a vásárból pecsét nélkül akarja a marhát kivinni...”. 1595-ben „Bakos Jeremiáson ilyen dologért vettek bírságot, fr. 4, hogy az vámot elkerülte.” Ugyancsak ebben az évben: „6 forint bírság azért, hogy nem igazán vallott meg a marhátúl a vásárban [eltagadva jószágainak számát], ezt három emberen veszik meg egyszerre külön-külön.” Egy másik esetben: „Bírság azért, hogy a vámot nem fizetve akart két vett tehenével az ember a vásárból kimenni.”

A vásártartási jog tiltotta, hogy a felhozott árut egy tömegben értékesítsék, vásárolják meg, hogy így kiiktassák a viszonteladókat, és rajtuk keresztül az árak indokolatlan emelését. 1596-ban kétszeresen is vétett az egyik halász: „5 f. bírság azért, hogy egy

47 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29., 30. és 51. A vásárbírókról a következő fejezetben található bővebb ismeretanyag.

48 HORNYIK János, 1861. II. 75–76.

49 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46., 35–36. és 43.

szekér hallal, amint bejutott mindjárt eladta egyszerre.” 1597-ben „Vásárhelyi Szarka György 2 fr. bírságot fizet, hogy a sót összvevességgel adta el.” 1599-ben „A meszet öszvevességgel megvevő, úgy az eladó is bírságotlatik.”⁵⁰

Több egyértelmű adat igazolja, hogy Kecskemét város tanácsa a hódoltság első felében is ellenőrizte az árak alakulását, és a limitálás jogával élve igyekezett kordában tartani azokat, ezzel meggátolni azt, hogy a rendkívül rossz közbiztonsággal egyesek ne éljenek vissza, és így a lakosság elfogadható ellátása ne kerüljön veszélybe. Éppen ezért a vásárbíróknak már a hódoltság első szakaszában is legtöbbször a limitált árak megszegőivel gyűlt meg a bajuk. 1597-ben „Egy szenttamási ember 1 fr. bírságot fizet, hogy a dinnyét drágán adta.” A következő évben „Szabó Ábrahám a szalonnát a város rendelése ellen a piacon nem fontra, hanem darab számra adta, ezért megfogták, mert fontja így 14 pénzen jött, a város pedig 5 pénzre limitálta fontját...”. 1599-ben „A vásárbíró meghagyja, hogy a borsót olcsóbban mérje, mégis Túrós László 12 pénzön mérte, fizetett 5 f. bírságot...”. Ugyancsak ebben az évben „Gyóni Lukácsot 6 f-ra bírságotlák, mert a búza fertályát 6 forinton adta, pedig a város 5 forintra tette. Ismét bírság azért, hogy a búzát 5 f. 75 pénzön adja Kovács Péter, holott a város 5-ra limitálta.”⁵¹ Látható, hogy gyakorlatilag az ellenőrzés minden portékára kiterjedt.

Tehát a nagyon korlátozott számú kijegyzett adat is kétségtelenné teszi, hogy a mezőváros tanácsa már a hódoltság első szakaszában – vélhetően több évszázados gyakorlat alapján – az árucseré forgalmát tudatosan és következetesen szervezte, az árak alakulását pedig rendeletekkel szabályozta, tartotta féken. Azok követését mind a helyi lakosoktól, mind pedig az áruikat idehozóktól megkövetelte, az ellene vétőket igen szigorúan büntette. A hivatali szervezet körültekintő és magas szintjét igazolja a vásárbíró rendszeres megválasztása, munkakörének meghatározása, munkájának segítése és ellenőrzése. Egy ilyen hivatali mechanizmus kiépülése, a rendkívül sok tényezőre tekintettel levő státútumok sorának létrehozása hosszú gyakorlat eredménye lehetett. Joggal tételezhetjük fel, hogy a hódoltság első szakaszának viszontagságai egyáltalán nem kedveztek az ilyen jellegű fejlődési folyamatoknak, így nyugodtan megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy ezek – legalább fő vonásaikban – már a hódoltságot megelőző időben, évtizedekben rögzültek a mezőváros életében és adminisztrációjában. Az is aligha kétséges, hogy a heti- és az országos vásárok igen nagy mértékben segítették a helyben – és a környéken – lakók árutermelését, terményeiknek, áruinak értékesítését, a különféle iparcikkek beszerzését. Tehát a városnak ez a fontos kiváltsága már ezekben az évszázadokban, évtizedekben is egyik serkentője lett országos átlagnál magasabb szintű pénzgazdálkodásának.

A 16. századból ránk maradt nagyon szűkös és szórvány jellegű adat nem teszi lehetővé, hogy a 16. századi kecskeméti országos- és hetivásárok tényleges vonzáskörét akár csak vázlatosan fel tudjuk mérni, be tudjuk mutatni. Az itt idézett jegyzetek név szerint csak Szabadszállást és Szenttamást említik ugyan, de nyilvánvaló, hogy a meszet a pilisi hegyekből hozták a városba, és az ország különböző részéről a tőzsérek azért jöttek ide, mert tudták, hogy több évtizeden belül, elfogadható közbiztonság mellett, nemcsak a

50 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 41–51.

51 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 45., 50–51. – A fertály a Homokhátsági mezővárosokban évszázadokon át használt mértékegység, kb. 180–200 liter gabonának felelt meg.

szűkebb tájegység falvainak és mezővárosainak a lakosai keresik fel áruikkal ezeket a sokadalmakat, hanem a jóval távolabbiak is. Miként látni fogjuk, a következő évtizedek bővebb feljegyzéseiben Rimaszombat, Debrecen, Győr, Szeged és sok más település kereskedői tűnnek fel rendszeresen az itt sorra kerülő vásárokon.

Ugyancsak nehéz lenne meghatározni, milyen forgalmat bonyolítottak le ezek a vásárok. Csak a török vámjegyzékek adatai jelenthetnek valamilyen támpontot. Az 1560–1564-es váci, ráckevei és dunaföldvári vámnaplók adatai alapján a kecskeméti tőzsérek 6–8 ezer marháját és 3–300 lovát vámolták meg. A ráckevei–dunaföldvári átke-lőnél 1562 júniusában 10 kecskeméti tőzsér 794 marha után fizetett vámot. Az egész év során ugyanitt 22 kecskeméti tőzsér 2420 marha után adott vámot. 1562 és 1564 között 38 kecskeméti tőzsér 5194 marhát vámoltatott. Tehát megvámolt jószágaik száma erősen eltérő volt. Kilencen 14 és 57 közötti jószág után adtak vámot. A többség, 21 fő lényege-sen nagyobb arányú kereskedést folytatott. A lábasjószágok száma átlagosan 104 volt. Azonban minden bizonnyal jóval kevesebben voltak, akik igazán nagy arányú kereske-dést folytattak: nyolcan átlagosan 331 jószágot vámoltattak, de akadt köztük olyan is, aki 600 marha után fizetett.⁵² Ezek a tőzsérek egyéb szempontból is különböztek egymástól. 24 fő csak egyszer vámoltatott. Tizenkét tőzsér 5 kis kompániába tömörült, a többiek önállóan kereskedtek. Az egyedül kereskedők között a legtehetősebb Szanyi Ferenc és Dáki Ferenc volt. A váci vámon Kajtár Máté fordult meg legtöbbször. Őt útján összesen 641 marhát hajtott el.⁵³

A szűkös feljegyzések alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a Kecskemétről történő élőállat-kivitelre a 16. század második felében a szarvasmarha túlsúlya a jellemző, a ló és a juh kivitele szinte jelentéktelen. A hatvanas években a makói, a jászberényi, a debreceni és a szegedi tőzsérek falkáinak méretei még felülmúlták a kecskemétiéket. A nyolcvanas évekre viszont az arányok számottevően átrendeződtek: 1587–1588-ban már ezekben az évtizedekben is a mátyusföldi vásárokra a legtöbb szarvasmarhát, 17 881 darabot a kecskemétiéket hajtották, mintegy ötezerrel többet, mint a debreceniek.

A kecskeméti tőzsérek minden bizonnyal a hódoltságot megelőző évtizedekben is számottevő szerepet vállaltak a távolsági kereskedelemben. Igen sokatmondó adat, hogy Buda elfoglalása után „Az első Pest megyei kereskedő, akit – ezúttal Ausztriából hazafelé igyekezve – az ország nyugati határainál felfedezünk, kecskeméti Végh Mihály, aki 1544. július 20-án 1-1 bála boroszlói és iglauri posztót jelentett be elvámolásra Zurndorfnál.”⁵⁴ Aligha kétséges, hogy ennek a számottevő mennyiségű árunak a megvásárlásához szükséges tőkét, pénzt, az általa kihajtott élő állatok értékesítése biz-tosította. Tevékenységét semmiképpen sem tekinthetjük kuriózumnak. Hozzá hason-lóan többirányú kereskedést folytatott az ugyancsak kecskeméti Borbély Fábián, aki 1580 márciusában 17 kocsira való nyers marhabőrt vámoltatott Budán, majd egy hónap múlva többféle importáruval tért vissza. Egy újabb hónap múltán pedig a városban és a környéken felvásárolt 550 lábasjószágot hajtotta ki, és az értük kapott pénzen kisnicér

52 MÉSZÁROS László, 1979. 92–93., 127–128. és 140–143.

53 MÉSZÁROS László, 1979. 143–144.

54 Boroszlói posztó: a legolcsóbb posztófajta, iglauri posztó: középfinom, olcsó posztó Sziléziából. Zurn-dorf: város Ausztriában, Burgenlandban. – SZAKÁLY Ferenc, 2001. 368. Minden bizonnyal ő volt az LV. Zsoltár első magyar fordítója-átköltője, amely szöveg alapján alkotta Kodály Zoltán a gyorsan világhírűvé vált Psalmus Hungaricust.

posztót⁵⁵ vásárolt. Igen agilis és sikeres kereskedő lehetett, mivel egy újabb hónap eltelével további 300 marhát vámolttatott, és ezúttal sem üres szekerekkel tért haza, hanem a jószágok árán posztót, kést, ónt és egyéb árut hozott.⁵⁶

Ezek az adatok egyértelművé teszik, hogy a hódoltság első évtizedeiben – a lakosság és az anyagi javak igen jelentős pusztulása ellenére – széles körű áruterelés folyt az egész Alföldön, és ezen belül a Homokhátságon. Az idegen katonai erők megjelenése, a közbiztonság összeomlása, a munkaerő és a helyi kereslet számottevő mérséklődése átmenetileg komoly zavarokat idézhetett elő. Kétségtelen, hogy a környező több tucat falu tönkretétele és a nyugat-európai konjunktúra együttesen generálta az egyéként régi hagyományokkal rendelkező alföldi nagyállattartást már ezekben az évtizedekben. Azt is joggal valószínűsíthetjük, hogy a kecskeméti vásárokon nemcsak a helyi tőzsérek vásárolták fel az idehajtott jószágokat. Önmagában a kecskeméti tőzsérek birtokában levő, megvámolt állatok száma is érzékelteti, milyen komoly forgalmat bonyolíthattak le ezek az országos és hetivásárok. E néhány adat mindenképpen meggyőzően érzékelteti, hogy már a 16. században a vásár és a hetivásár e tájegységben élők árucseréjének rendkívül fontos terepe lett, segítette az itt lakók életben maradását, adóik készpénzben történő fizetését, több család számára az anyagi felemelkedést, a több generációt szolgáló családi vagyron megalapozását és nem utolsósorban a hódoltsági mezővárosokra oly jellemző, jelentős vagyoni-társadalmi rétegződés kialakulását.

II. 17. század

1. A vásártartási jog gyakorlása

Miként láttuk, a vásártartás már a korábbi évszázadokban is az egyik legfontosabb regálé volt. Ezért az uralkodó, illetve a központi hatalom csak meghatározott feltételekkel engedte át ezt a jogot magánszemélyeknek vagy közösségeknek. Nincsenek pontos adataink arra, hogy a 14. században mikor és milyen feltételek mellett kapta meg Kecskemét a vásár-, illetve piactartási jogot. Az viszont kétségtelen, hogy ennek megszerzése után még jóval több mint fél évszázadon át királyi, illetve királynői birtok maradt. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a mezőváros nem valamely későbbi földesurától szerezte, illetve nem annak közreműködése révén jutott hozzá, hanem magától az uralkodótól kapta. A későbbi évszázadokban ugyanis a város potior földesura kísérletet tett arra, hogy csorbítsa Kecskemétnek ezt a valóban ősi jogát, illetve ebből a maga számára anyagi hasznot kívánt szerezni. Tehát az önkényeskedő földesúrral szemben jogilag mindvégig teljesen megalapozott volt a tanács álláspontja: „minthogy a vásárok szerzésébe a földesúr soha be nem folyt, azt a város teljes joggal szerezte, s határozottan kinyilatkoztatta, hogy ebbéli szabadságában magát korlátozni nem engedi, anélkül, hogy ez által a földesúrnak praejudicialna.”⁵⁷

55 Kisnicér posztó: egy 15. század óta ismert posztófajta.

56 KOCSIS Gyula, 2002. 195–198.

57 MNL BKML IV. 1504. b. 76. 553–554. Az 1798–1800. évi tanácsülési jegyzőkönyv 204. oldaláról készített másolat.

Az kétségtelen, hogy 1622-ben, amikor a korábbi évtizedek háborús pusztításai-
ból már valamelyest ocsúdott a város, és a közbiztonság is javult, formailag földesurai
– Rákóczi Pál, Bosnyák Tamás és Petróczy Pál – kérésére adta ki II. Ferdinánd a már ko-
rábban idézett oklevelét. Azonban ennek bevezető sorai is utalnak arra, hogy Kecskemét
nem ekkor szerezte meg ezt a jogot, hanem az uralkodó oklevelével csak az átmenetileg
szüneteltetett három vásár tartását biztosító régi kiváltságot újította meg, és ebből is egy-
értelműen kiviláglik, hogy ezúttal is azt nem valamely földesura, hanem a város bírása,
tanácsa és annak minden polgára, azaz maga a mezőváros közössége kapta vissza.⁵⁸

Egyetlen adatunk sincs arra vonatkozóan, hogy ezekben a századokban bármelyik
földesúr közvetlenül beleszólt volna e beneficium gyakorlásába. Csupán egyetlen eset-
ben történt meg a század derekán, hogy Wesselényi Ferenc nádor korlátozta a várost a
kereskedelemmel kapcsolatos egyik statútumának megszővegezésében. Ennek célja vi-
szont nem az volt, hogy városnak ezt az ősi jogát kétségbe vonja vagy korlátozza, ezáltal
saját jövedelmét növelje, hanem csak felvidéki jobbágyainak, kereskedőinek kérésére
egy meghatározott áruféleségre – nyers bőrök – vonatkozóan kívánta biztosítani az ol-
csóbb felvásárlást.⁵⁹ A város földesurai a későbbi, jelentős számú ütközések során sosem
vonták kétségbe Kecskemét ez irányú jogait.

A 17. században jelentősen bővülő írott emlékeink sorra azt igazolják, hogy ezt a
fontos kiváltságot – választott tisztségviselői révén – valóban a mezőváros közössége
gyakorolta. Ennek egyértelművé tétele és korlátlan gyakorlása a város számára ezekben
az évtizedekben több szempontból is rendkívül fontos lett. Egyrészt ezen a tájegységen
belül már az előző évtizedekben kialakult az országosnál magasabb szintű árutermelés,
amelynek bármilyen korlátozása, a földesúri előjogoknak a bővítése az itt élők számára
komoly károkat okozott volna. Másrészt, mivel a kialakult politikai-katonai viszonyok
között a mezőváros lakossága kétszeres, sőt többszörös adózásnak volt kivetve, a szerte-
lenül magas pénzbeli és természetbeni követeléseknek Kecskemét csak úgy tudott eleget
tenni, ha területén az árucserre igen széles körben, viszonylag zavartalanul folyhatott, és
az ebből eredő haszon egy része nem vándorolt a földesuraihoz.

A Homokhátságon a hódoltság utolsó évtizedeiben, majd a török kiűzésére irányuló
háborúk idejére gyakorlatilag megszűnt a közbiztonság. A rablások csaknem minden-
naposakká váltak. Ezt néhány adattal nagyon érzékletessé lehet tenni. 1673-ban rögzült:
„Annak megtudása, Sz. Katalin napkor mely várbeli török volt városunkban: Baja-i,
Szabatka-i, Szeged-i, Janko-i [Jankovác], Pecsih, Pargy [sic!], Tona-i [Tolna], Föld-
vár-i, Fejérvár-i, Buda-i, Pest-i, Hatvan-i, Egri, Heves-i, Szolnok-i, Várad-i, Csongrád-i,
Sárvár-i, Kalocsa-i, Adony-i, Ercs-i, Pentelye-i, Vacs-i, Szekszárd-i.”⁶⁰ A következő év-
ben készült feljegyzés alapján pedig fogalmat alkothatunk arról, mit jelentett egy-egy
ilyen hívatlan, csoportos látogatás. „Patai András uram főbíróságában Szent Katalin
napi sokadalomhoz az nazur embere Memhet aga és Amhet basa szubasái nálunk lévén,
tizenhárom napok alatt mennyi nyavalyában forgottunk az idő alatt, mennyit költöttünk

58 „...pro parte fidelium Nostrum providorum, Judicis, Juratorum, caeterorumque Civium et inhabito-
rum oppidi Oegonopoliensis Kechkeméth vulgo dicti... [Oegonopolis, közönségesen Kecskemétnek
mondott mezőváros bírása, esküdtsjei és más polgárai, lakosai részére...].” HORNYIK János, 1860. I.
249–250.

59 MNL BKML XV. 22. 56–57. Szilárdy Károlynak az egykori tanácsi jegyzőkönyv 93–94. oldalairól ké-
szített másolata.

60 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1672/1673. 113.

reájok, vaját, mézet, abrakot, húst, akárki megtekintheti, és mellette mennyi embereket búsított, kilenc [egy olvashatatlan szó] esküdt ellen, pénzt mennyit sződött, rabokat elvitt, Isten tudná megmondani. Az kit ezután Isten ezen házhoz parancsol, megtudhatja, miben legyen az város pásztorsága.”⁶¹ Mivel már évek során olyan atrocitásokra került sor a vásárba igyekvőkkel szemben, hogy a kereskedőket és a gazdákat rendkívüli veszteségek érték, és a csekély számú ör vásár idején sem tudta értékeik védelmét garantálni, a tanács arra kényszerült, hogy maga kérje vásártartási jogának és kötelezettségének felfüggesztését. Így 1676-ban a város tanácsa és az esküdtek kénytelenek voltak lépéseket tenni egyik fontos gazdasági forrásuk ideiglenes elzárására. Ehhez – számottevő anyagi áldozat révén! – mind a török, mind pedig a magyar állam hozzájárulását meg kellett szerezniük. A jogi lépéseket mindkét irányba szabályszerűen megtették. „A vásárok elvesztésében mikor forgolódtunk, midőn immár tovább nem szenvedhetők akkori alkalmatossággal történt nagy károkat és veszedelmeket, adtunk a nazur emberének, hasznadarjának, hogy [kérésükkel] a török császárhoz ment, tall. 50.”⁶² A királyi udvarnál pedig a feltétlen Habsburg-hú földesuruk közbenjárását vették igénybe. „A vásárnak elbomlásáról. Die 9. Novembris. Amely protectionalis levelet a német császártól nyertünk, mivel hogy Kohári István urunk öngyúsága forgolódása által vettük ki, adtunk azon levélért tall. 20.”⁶³ A vásártartás ideiglenes felfüggesztését I. Lipót király 1676. augusztus 5-én kelt engedélye tette törvényessé.⁶⁴

A következő évek mindenben igazolták a magisztrátus előrelátását. A környező mezővárosokban és falvakban évenként többször is nemcsak néhány tucatnyi katonából álló török vagy kuruc csapat jelent meg. 1678. január 2-án „Az kurucok, franciák 1.180 voltanak Kecskeméten, sok embereket taglottanak, bort is sokat ittanak, sok károkat töttenek.”⁶⁵ Voltak olyan időszakok, amikor csaknem naponként jelentette a tanács Budán vagy Szolnokon, hogy a várost milyen katonák inzultálták. 1679-ben májustól október végéig több tucat alkalommal érte igen komoly fenyegetés és támadás Kecskemétet és lakosságát mind a kurucok, mind a törökök, mind pedig a labancok részéről.⁶⁶ Közismert, hogy a török katonai és polgári közigazgatás még békésebb időszakokban is képtelen volt arra, hogy katonáit és segédcapatait kordában tartsa. Tehát a következő néhány kiragadott, súlyos tettelegesség csupán a korabeli állapotok illusztrálását szolgálhatja: „Az lator jancsárok[nak], kik a bírákat verték, adtunk 31 orosz lányos tallért.”⁶⁷ A hódítók legfőbb szövetségesei, a tatárok, rendszeresen sarcolták, majd 1686-ban a szó szoros értelmében – sokadszor – kirabolták a várost.⁶⁸

61 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1674. 213.

62 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 27.

63 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 33.

64 HORNYIK János, 1861. II. 492–493.

65 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 4.

66 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1679. 276–282. A közbiztonság hiányáról és hatásairól a kötet egyik önálló feldolgozása nyújt tájékoztatást.

67 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 40–41

68 „Az tatár szultán die 1-ma Martii be jöven városunkba, fizettünk az adóból bitangságot, avagy sarcolást tall. 280, den. 80.” MNL BKML IV. 1508. c. 1684. 202. „Az tatárok rajtunk lévén, attunk nekik pénzt ilyen következendőképpen: 750 tall...” IV. 1508. c. 1686. német adó, 411.; IV. 1510. i. 1682. 63–68. Az 1686. április 20-i eseményt a több évvel korábban használt lajstromban rögzítették.

Két évtizeddel később, amikor megtörtént a töröknek az ország csaknem teljes területéről történő kiűzése, és a közbiztonság valamelyest javult, a város magisztrátusa hivatalosan kérte korábbi jogainak visszaállítását. Megújított kiváltságlevelében az uralkodó kiemelte, „...hogy ezen városnak már azelőtt is, Magyarország hajdani Szent királyainak, a mi boldog emlékezetű elődeinknek engedelméből évente három országos vásártartási szabadalma mindig megvolt, s háborítatlanul jelenben is megvan, úgymint az első Szent Gergely pápa, második Szent Lőrincz, harmadik Szent Katalin szűz vértanú ünnepein.”⁶⁹

Bár a vásártartási jog visszaszerzését csak 1696 végén hirdette ki a megyei közgyűlés, a városban évekkel korábban elkezdtek tartani az országos vásárokat. Az esetleges kétségek elhárítása érdekében célszerű néhány adatsort idézni. 1690. április 25-én az előző [1689/90.] évi bírák elszámolása során „Vásárbíró Czirkos Lukács vásár és vajpénzt adott tall. kilencet, id est tall. 9, d. 153.” Az összeg kétféle bevételt tartalmaz, ráadásul valójában csekély, de a megfogalmazás feltétlenül azt jelzi, hogy már ebben az évben tartottak – minden bizonnyal csak szűkebb körből – legalább egy vásárt.⁷⁰ Feljegyzéseink afelől viszont már nem hagynak kétséget, hogy a következő esztendőben mind a városon kívül a baromvásárt, mind pedig a város árkain belül a gyalogvásárt, azaz az iparcikkek és egyéb termékek vásárát megtartották. „Anno Domini 1690. die 10. Augusti. Szent Lőrinc napi vásárkor exigáltam marháktúl és sátoroktúl vásárpénzt in summa nro. 108 garast... és polt. 5.”⁷¹ De nemcsak a nyári vásárról, hanem ez év őszi vásáráról is maradt feljegyzésünk: „1690. nov. 28. Szent Katalin napi vásárkor exigáltam vásárpénzt nro. 13 gar, 8 polt.” A gazdasági év utolsó jelentős eseménye ekkor is a tavaszi vásár volt: „1691. Jütt kezembe szent Gergely napi vásárkor vásárpénz nro. Flor. 11 Rhenenses.”⁷² A következő évből nem teljes ugyan a vásárok felsorolása, de fellelhetők a rájuk vonatkozó feljegyzések. A megfogalmazás ezúttal kétségtelenné teszi, hogy valóban a régi gyakorlatnak megfelelően jártak el. „Anno D[omi]ni 1692. die 2. Decembris. Ráts Szabó István Gyarmati János [kocsmárosok] Sz. Katalin napi vásárkor árulván el adóra való 6 hordó bort az gyalog és baromvásárban. Lévén az ő hordóikban 1661 pint, vétele pintinek per Denerios 9, et 10, árultatván pintit per Denarios 18 et per Den. 20, lett Haszna Tall. 75, Den. 12.”⁷³ Az újabb év adatsora pedig már valójában a folyamatosság bizonyítéka: „1693. Vásárpénz. Szent Lőrinc napi tall. 48, gar. 4. Szent Katalin napi tall. 20, gar. 4. Szent Gergely napi tall. 38, gar. 1. Summa: tall. 107, gar. 3.”⁷⁴ Nem hagy kétséget az adószedő bíró 1694-ből való feljegyzése sem: „Vásárpénz. Szent

69 A Pest-Pilis-Solt vármegye 1696. november 27–28-án tartott közgyűlésén hirdették ki, hogy Kecskemét visszakapta vásártartási privilégiumát. BOROSY András, 1985. III. 1681–1697. 2935. tsz. Illetve: „Futólagos jegyzetek a kecskeméti országos és heti vásárokról.” Balla János levéltáros megjegyzése: „Ezt a kéziratot Halyagos Illés ny. főkapitány a levéltárba tétel végett beadta 1893. június 7. A kézirat anyagon a dátum: 1883. okt. 5. Hornyik János aláírásával.” – A kecskeméti országos vásárok száma 1746-ban tovább nőtt. Ettől kezdve május 10-én, Gordián napon tartották az ún. zöldvásárt, majd 1798. augusztus 24-én kapott a város engedélyt arra, hogy szeptember 26-án, Ciprián napon tartsa ötödik országos vásárát. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 233–236.

70 MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 1–2.

71 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. (kisebb adók) 210.

72 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. 213–214.

73 MNL BKML IV. 1510. i. 1692. 35.

74 MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 199.

Lőrinc napi, tallér 48, garas 4. Szent Katalin napi tallér 20, garas 4. Szent Gergely napi tallér 38, garas 1. Summa tallér 107, garas 3.” Az 1695-ben kiadott királyi rendelet, amely szabályozta a hadsereg ellátásával kapcsolatos kötelezettségeket, számottevően javította ennek a vidéknek a gazdálkodását is. Ez érződik már a vásártartásokból származó jövedelem összegében is. Az 1698. évi elszámolás pedig a forgalom és a bevétel figyelemre méltó növekedését jelzi: „Vásárpénz introitusá Első vásárban, mely Sz. Lőrinc napján celebráltatott, volt tall. 96, gar. 4, den. 5. Második vásárban, mely Sz. Katalin napján celebráltatott, volt introitus in summa tall. 120, den. 16. Harmadik vásárban, mely osztán 1699. esztendőbeli Sz. Gergely napján celebráltatott, volt introitus in summa: tall. 78, den. 2. Summa. tallér 294, gar. 4, den. 4.”⁷⁵

2. A tanács szervező és ellenőrző szerepe

Tekintettel arra, hogy a mezővárosok mindenkor közösségük, a teljes lakosság számára szerezték meg a kiváltságokat, többek között a vásártartási jogot is, érthetően a közösség volt jogosult ezen jogok gyakorlására, a vásártartással kapcsolatos rendeletek meghozatalára és azok végrehajtására. A vásárok és a piacok szervezését, a boltok működésének engedélyezését a magisztrátus – miként ezt a korábbi fejezetben dokumentáltuk – már a 16. században statútumokkal körültekintően szabályozta, és következetesen ellenőrizte, az ellene vétőket szigorúan büntette. Éppen ezért meglepő Pest megye legújabb monográfiájában a jeles szerző következő megállapítása: „Mivel tudomásunk szerint Kecskeméten – bár a 16. század végén számos szatócsát emlegetik – *a magisztrátus nem rendelkezett a kereskedés korlátozásának jogával*, némi meglepetéssel olvassuk, hogy 1664-ben az *itteni tanács mindenkinek engedélyezte a kereskedést* [a kiemelés tőlem: ISzT]. Amit csakis úgy lehet értelmezni, hogy egyébként a gazdaság teljes spektrumában aktív kereskedőpolgároknak polgártársaiktól való elkülönülését igyekeztek megakadályozni.”⁷⁶ E megállapítás alapjául szolgáló statútum 1663. november 12-én keletkezett. Ez a rendelet vélhetően komoly formában eltérhetett a korábbi gyakorlattól. Mivel ennek minden bizonnyal különös jelentőséget tulajdonítottak, éppen ezért nem egyszerű tanácsi határozatként hozták nyilvánosságra. Fontosságának kiemelése végett szükségesnek látták, hogy a régi hagyományok alapján jártak el, amikor a megváltozott viszonyok miatt megújították a lakosoknak a kereskedéssel kapcsolatos alapvető jogait. Ezért „Az egész tanács, tizedösök és *mind az egész város gyűlésében* töttenek ilyen végzést. Akárminemű kereskedésben induljon meg a kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik, s adót ad, szabad legyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élni, az városra [áruit] behozni, árulni s eladni, akár szűr, ködmen, dolmány, nadrág, süveg, saru, gyolcs, vászon, az mivel életét keresheti, marhák és akármi nemű névvel nevezendő jószágok, barmok és eszközök legyenek, abból adaját, költségeit kiteremteni s az után élni. Semmiféle mesterember, szabók, vargák, kovácsok, csizmadiák, szappanosok és semmiféle mesterek, se azoknak céhmesterei, szolgáló mesterei, dékányai beléjük ne kaphassanak. Hol pengig vidéki emberek, avagy mesteremberek hoznának afféle

75 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 174–175. 1694. 199. és 1698. A kötet lapjai számozatlanok.

76 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 499.

jószágokat be az városra, az ki az mestereket illeti, azok ellen és azoknak hírek nélkül semmit ne árulhassanak, hanem keressék kedveket az céhmestereknek, szolgálómestereknek és azokhoz tartozó s vigyázó mestereknek...⁷⁷

Legelőször is utalnunk kell arra, hogy a rendeletet egy háborús esztendő végén hozták meg, amely időszakban a lakosságra rendkívül súlyos terhek nehezedtek. A tanács e státútumával az adózóknak egyfajta kedvezményt kívánt nyújtani, anyagi lehetőségeiket kívánta bővíteni. Tehát az idézett státútum éppen azt bizonyítja, hogy a magisztrátus *rendelkezett* a kereskedés korlátozásának-bővítésének jogával, és szükség esetén tudatosan élt ezzel a fontos lehetőséggel. A rendkívüli helyzetre való tekintettel még a céhek jól körülbástyázott előjogait is korlátozták ideiglenesen. Rendeleteinek pedig a 16. századtól évenként megválasztott vásárbíró szerzett érvényt. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a státútumban megfogalmazott szabad kereskedés kizárólag a kecskemétiekre, ezeken belül is csak az adófizetőkre vonatkozott. Vidékről hozott iparcikkeket csak a helyi céhek hozzájárulásával lehetett értékesíteni. Az viszont kétségtelen, hogy Kecskeméten, bár igen sokan közvetlenül és rendszeresen részt vállaltak a különféle termékek cseréjében, nem jött létre – a különféle iparágakhoz hasonlóan – kereskedő céh.

A tanács érthetően csak ritkán látta szükségesnek, hogy döntéseit a népgyűlés is megerősítse. Tekintettel arra, hogy időközben a lakosság létszáma jelentősen megnőtt, a termeléssel és az értékesítéssel kapcsolatos különféle munkák miatt a családfők népgyűlésbe történő mozgósítása egyre körülményesebb lett, ennek szerepét fokozatosan az esküdtek és a tanács vette át. A következő évtizedekben a magisztrátus az itt lefektetett alapelveknek megfelelően járt el státútumainak megfogalmazása során. Nem árt utalni arra, hogy bár a főbíró a mai hatásköri jogokat tekintve szokatlanul nagy hatalmat kapott, önállóan státútumot sosem hozott. Még egy-egy szűkebb csoport számára kötelező rendeleteit, határozatait is az egész tanács vagy a testület jelentős részének bevonásával erősítette meg.⁷⁸

Bár a 17. században kiadott tanácsi rendeletek aránytalanul nagy része, sajnos, nem maradt fenn, a korábban idézett státútumokon kívül több is – egészében vagy töredékesen – rendelkezésünkre áll. Ezek arról tanúskodnak, hogy a piac- és a vásártartással kapcsolatos irányítást a tanács mindvégig következetesen a kezében tartotta. A testület legegyszerűbb ügyekben is határozatokat, döntéseket hozott, és az adószedő bíró, illetve a vásárbíró kizárólag csak ezek végrehajtására volt jogosult. Talán nem árt utalni arra, hogy a század második felében meghozott és lejegyzett határozatok többsége valamely korábbinak a megújítását, módosítását vagy kiegészítését jelenti. Ez ugyanis azt jelzi, hogy a 16. századtól a tanács ez irányú tevékenysége szerves és folyamatos volt. Az előző század végéről származó korábbi idézetek is azt bizonyítják, hogy a városon belüli árucserét a felmerülő igényeknek és a felmerülő visszaélések kiküszöbölésének érdekében valamilyen formában már sokkal korábban szabályozták. 1661. szeptember 10-én a házi borméréssel kapcsolatosan újította meg korábbi döntését. A következő év márciusában, amikor a tanácsnak a vidékről hozott élő állatok eladása során kellett ítélnie, döntésük indoklása: „Mivel a város *régi rendtartása* és törvénye kívül

77 MNL BKML XV. 22. 48–49. Szilády Károlynak az egykori tanácsi jegyzőkönyv 81–83. oldaláról készített másolata.

78 A *tanács* engedélyezi, hogy a vargák a piacon foltozhassanak. MNL BKML IV. 1510. i. 1674/b. 89. A *tanács* rendelkezik, hogy a rimaszombati, a besztercei stb. kereskedők betartsák a korábbi státútumokat. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 116.

cselekedtenek...”. Még a városi mázsa helyes működtetését is figyelemmel kísérték. Egyébként a kiadott statútumok nagyobb része a „vidéki emberek” és a helybeliek piacon történő *érdekütközései* miatt keletkeztek, de ismételten feladatuk volt az is, hogy a helybeli mesterek és a kontárok közötti feszültségeket tompítsák.

A háborús években az árak féken tartása, az áruhiány miatt a lakosság érdekeinek megvédése ismételten szükségessé tette a közlelmzési cikkek és a legfontosabb szolgáltatások terén a felső határ megvonását, az árak *limitálás*át. Erre általában a vásárbíró tett javaslatot, de a döntés mindig a tanácsot illette.⁷⁹ A tanács gondoskodott arról, hogy az áruk cseréjére csak a kijelölt helyen kerülhessen sor. Mivel a régi gyakorlatnak megfelelően „vidékiek” „városunk törvénye szerint harmad napig nem árulhatnak”, szigorúan büntették a szabály áthágóit. Hasonlóan jártak el, ha „süvegeket, vég gyoicsokat és egyebet *összességel* a kalmároknak eladnak, és a városbelieknek.” Következtesen tiltották a dohány árusítását boltban, piacon és magánháznál egyaránt.⁸⁰

A *vagyonbiztonság* fokozott elővigyázatosságot és következetes szigort követelt meg. Ezért már „...ennekelötte is megparancsoltatott, hogy minden kereskedő, adó s vevő ember, mind adásának s mind vevésének, akár vásárból kimenvén, váras levelével járjon s keljen, hogy mind magának útja bátorságosabb lehessen, s mind másoknak is gyanúságokat elkerülhesse, mert ha különben cselekszik, az mi rajta fog esni, magának tulajdonítsa...”. A század végén a kellő elővigyázatosságra a vármegye is kötelezte a várost: „... az tolvajokra szorgalmasan vigyázzanak, az [paraszt]megyével gyakorta kimenjenek, mert már az szent Gergely napi vásár elközelegvén, az tolvajok feltámadnak, mert, ha gyakorta ki nem járnak, bizony rosszul fognak jární.”⁸¹

A tanács olykor még a pénzürtékek helyi megszabására is rákényszerült, és felhalmazva érezte magát a háborús évek pénzürtontása idején arra, hogy a visszaéléseknek határt szabjon: „Deliberatum est a Dominis Iuratis Assessoribus Kecskemethiensis [Kecskeméti bírák és hivatalnokok rendelete].”⁸²

Az eddig idézett rendeletek kétségtelenné teszik, hogy a mezőváros közigazgatásának szervezése több évszázados hagyományra tekint vissza. A 17. században csak a korábban felhalmozott tapasztalatok következetes kamatoztatását tapasztalhatjuk. Ennek egyik területe a vásárok és piacok rendjének fenntartása. Ehhez az előrelátás és rutin mellett jelentős rátermettség is kellett. Ezeken túlmenően az egyszemélyes felelősségre is szükség volt. A tanács már a 16. században kialakult gyakorlatnak megfelelően évről évre kijelölte, megválasztotta a vásárbíró (judex fori), aki az adószedőnek volt közvetlen alárendelve. Feladatköre minden bizonnal számottevő változáson ment át, de pontos leírás egyik századból sem maradt fenn. Az kétségtelen, hogy munkájáról, kiadásairól és bevételeiről folyamatosan vezetett feljegyzéseket. A legkorábbi nyilvántartások sajnos elvesztek, így még azt sem tudjuk pontosan, mikor vált számára kötelezővé ennek következetes vezetése. A legkorábbi, egyívnyi töredék 1670-ből

79 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 12–17, ill. 1996. 116., 120–124.

80 MNL BKML IV. 1510. i. 1674/b. 89.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 12–13, ill. 32.

81 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 31. és 1996. 148. – A vásárok rendjének megtartására vonatkozó tanácsí rendelet tartalmi kivonata csak 1745-ből maradt ránk. „Vásárok alkalmával minden tizedből két ember állíttatott ki végett, hogy ott a rendre ügyeljenek, a verekedőket, tolvajokat és káromkodókat letartóztassák.” MNL BKML IV. 1504. b. 76. 785–786. Aligha kétséges, hogy a vásárok rendjének biztosítására korábban is hasonló módon törekedtek.

82 A rendelet az aranyveretek, a tallérveretek, a zolota és a 12 pulturás dénárban meghatározható értékét rögzítette a helyi forgalomban. MNL BKML IV. 1504. a. 1. 16.

maradt ránk,⁸³ amit később valamelyik levéltáros az 1674-ből fennmaradt, ugyancsak töredékes nyilvántartáshoz csatolt. Ennek az ívnek a keletkezése, mérete, formája azonban attól eltér. A rögzített utalások segítségével fel tudjuk idézni a vásárbíróra háruló feladatok jelentős részét. A legkorábbi feljegyzések azt mutatják, hogy – többek között – az ő kötelessége volt a város konyhájához szükséges nyersanyagok és felszerelési tárgyak folyamatos beszerzése. Ezek a feljegyzések azt is jól dokumentálják, hogy a tanács konyhájának üzemeltetésére rendszeresen milyen komoly összegeket költött: „Első lajstrom F[orint] 118.” Ezt az első lajstromot nyilván még abban az évben új vagy újabbak követték. A következő ránk maradt feljegyzés: „Anno 1674. Csete György uram vásárbíróságában való lajstrom az mit költ, arról való számtartás.” A listán visszatérően dohány, kalács, hal, fokhagyma, hagyma, tál, fazék, olaj, üveg, vödör stb. vásárlását rögzítették. Egyik zárás megszövegezése: „Nota Bene! Az vásárbíró aprólékos költsége ez ideig facit f. 86, den. 92.” Az eltérő kézírás is azt jelzi, hogy minden bizonnyal a mellé kirendelt deákkal együtt vezették. Valószínűleg közreműködött az élő állatok és nagyobb értékek cseréjét rögzítő dokumentumok, „cédulák” kiállításában is.⁸⁴

Az 1678. évből maradt egyik lista bevezető sorai jelzik, hogy bár a város kereskedelmének felügyelete volt a fő feladata, ezen kívül további teendőket is fel kellett vállalnia. „Deák Pál uram főbíróóságban való lajstrom dézsmárúl, tyúkrúl Damján Tamás vásárbíróóságában.”⁸⁵ Tehát részt kellett vállalnia a közigazgatás egyéb területén jelentkező munkákból is: a gabonadézsmá beszédéséből vagy legalábbis annak nyilvántartásából. Ezeken túlmenően gyűjtenie kellett a törökök számára a gabona és takarmány szállításához szükséges zsákokat, vajjat, vajpénzt stb. Gyakorta a hívatlan vendégek számára különféle áruk közvetlen beszerzését is személyesen magára kellett vállalnia. Amikor Heisler generális a városban tartózkodott, „Halat urak számára és konyhára, küldvén vásárbíró uramat az Tisza mellé.” Ezekről merőben eltérő munka is hárult rá: „Vásárbírónak, hogy a kapun kibocsátott étzsaka, [adtam] garas 1, den. 4.”⁸⁶ A lajstromok töredékessége miatt a felsorolás érthetően nem lehet teljes. Itt felsorolt sokrétű feladatai jelzik, hogy a tanácson belül sokan igényt tartottak munkájára. Nem véletlen, hogy 1690-ben a tanács ülésrendjének felsorolását így fejezték be: azután következik „...[?] Estván vásárbíró mindeneknek szófogadó legénye.”⁸⁷

Szertágazó munkájában ismételten segítségre volt szüksége: 1675-ben „Vásárbíró Kecskeméten Vida Mihály. Az deákja pedig Nógrádi Ferenc uram eő kegyelme.” Beosztottja érthetően mindig írni-olvasni tudó fiatalember volt, aki az igazgatás során felmerülő alkalmi feladatokat látta el: „...deák uram számtartó lajstroma az dézsmáról, tigról és zsákról és vajról...”⁸⁸ Ez a deák éves konvencióját a cselédekkel együtt kapta meg: „Feir Ferenc vásárbíró deáknának adtunk neki 1 negyed búzát... Vásárbíró deáknak Tot Gécinek adtunk 5 negyed búzát.”⁸⁹ Néhány évvel később a vásárbíró saját feljegyzése:

83 A külön ív a 14–32-ig terjedő lapszámozást kapta.

84 E hivatali helyiség nevét máig őrzi a Máriavárosban lévő Cédulaház utca.

85 MNL BKML IV. 1504. p. 1674. 58/b. A kötet erősen rongált és töredékes. Továbbá: IV. 1504. p. 1678. 2.

86 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–31., ill. 1697. 42.

87 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1690. 3. A feljegyzést minden bizonnyal valamelyik kisbíró rögzíthette a közmunkák nyilvántartásának készítése során.

88 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 1. és 205.

89 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 3–4.

„Az deákomnak bériben adtam meg 4 tall. Item csizmát, egy süveget...”. Másik segítőjének „...tyuk deáknak béri ruhájával edgyütt 15,5 tall. den 10.”⁹⁰ 1694-ből még pontosabban ismerjük a bérét: „Nemzetes Bede Lukács uram főbíróóságában és Modos Gergely uram vásárbíróóságában Kasza János conventioja: készpénz flo. 13. Egész ruha, úgy mint ezelőtt. Csizma 3 pár, győri süveg 1, győri pár kés 1, búza 2 fertály, fa Vacsrúl 2 szekér, marhateletetés, sajt 2. A bírák Szent György napjáig.”⁹¹

Mivel a vásárbírók választott tisztségviselőknek számítottak, bérezést ebben a százdában sem kaptak. Viszont adójukat egész évre elengedték, és mentesültek a különféle munkaszolgálatok alól. A kisbírókhoz és a székbírákhoz hasonló bizonyos kedvezmények nyilván rájuk is vonatkoztak. 1685-ben 12 pár csizmát és 8 pár kapcát osztottak ki a szerényebb vagyonú tisztségviselők között.⁹² Komoly előnyt jelentett számukra, hogy rendszeresen a város konyháján étkeztek. Még sokkal nagyobb kedvezményük volt azonban az, hogy a többi gazdával szemben előnyben részesültek, amikor az úgynevezett városadományként bérletbe kapott, jobbágytelek nagyságú szántóföldek odaítéléséről döntöttek: „Vásárbíró Kovács István megkérte Molnár István kertét, Kemény András szomszédja, főbíró uramtól, jelen lévén [a vásárbíró felettese] az adószedő uram is.”⁹³ Egy „városadománya kert” pedig generációk számára biztosította az eredményes gazdálkodást. Ezek ellenére sem lehetett vonzó mindenki számára ez a szerteágazó feladatot jelentő megbízás. Ezt jól érzékelteti a következő eset. „Vásárbíró Damján Tamás kézbe adással kötelezte magát arra a [bíróválasztást követő ünnepi] vacsora után az asztalnál, hogy csak valaki vegye kezébe az ő tisztit, megad 30 tallért. Kezét adta Kovács András uramnak, Csizmadia Gergelynek, Kőrös Jánosnak, Vidács Mátyásnak, Márton deáknak.”⁹⁴ Ez a fogadkozás aligha volt fellengzős, ha meggondoljuk, hogy az előző évben „...1677 februárjában Damján István kecskeméti lakos 850 aranyért szálított Gindl Orbán számára Györbe 1.283 ökör- és tehénbőrt. Damján ez alkalommal kötelezte magát, hogy egész éven át elsőbbségi vásárlási jogot biztosít Gindlnek az általa Kecskemétről és a 'kőrösi székből' Györbe hozandó bőrökre.”⁹⁵ Minden bizonnyal részt kívánt vállalni hozzátartozójának vállalkozásában. Végül a rábizott hivatalos feladattól nem tudott megszabadulni, megválasztása után tisztségét egy egész gazdasági éven át el kellett látnia. Az év során nevét, tisztségét igen sok alkalommal rögzítették a különféle nyilvántartások.

A magisztrátus tagjai tisztában voltak azzal, milyen terhet raktak egy-egy vásárbíró vállára. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy mindössze két esetben választották meg ismételten ugyanazt a személyt – több év eltelte után – erre a kevéssé irigyelt tisztségre.

90 MNL BKML IV. 1504. p. 1691. 280.

91 MNL BKML IV. 1504. p. 1694. 124.

92 Köztük volt Szentkirályi Pál adószedő és Szécsényi István jegyző is. MNL BKML IV. 1504. p. 159.

93 Ha kellett, többször megismételték kérésüket. „Kovács István vásárbíró uram kérte meg Veres Máté Kertjét...”. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1664. 221–223

94 MNL BKML IV. 1510. i. 1678. 76. Az eset minden bizonnyal a bíróválasztást követő közös vacsorán történt. A 30 tallér legalább 3 ökör árával ért fel, több mint kétszerese volt a melléte dolgozó deák évi bérének. – Célszerű utalni arra, hogy Damján Tamás szorgos és eredményes tőzsér volt. Így hivatali kötelmei miatt egy évre gyakorlatilag elesett jól bevált, önálló kereskedésének lehetőségeitől. Minden bizonnyal ezért is szabadult volna szívesen a megbízatástól.

95 Az áru szállításával nehézségek támadhattak, mivel a győri kereskedő Damján ellen pert indított. GECSÉNYI Lajos, 1995. 110.

1. táblázat A vásárbírók vagyoni megoszlása (1662–1700)

Vagyoni réteg	1	2	Összesen
	alkalommal		
Vagyontalan	2		2
Törpebirtokos	5		5
Kisbirtokos	13	1	14
Közepes vagyonú	3	1	4
Gazdag	1		1
Bizonytalan	4		4
Összesen	28	2	30

A vásárbírók nevét – több év kihagyásával – 1662-től lehetett összeállítani. Az egyes vagyoni rétegekből hasonló arányban kerültek ki, mint a székbírák. eltérés talán annyiban fedezhető fel, hogy a vásárbírók esetében a szegényebb rétegekből kikerülő aránya még nagyobb, és gazdagnak mondható személy köztük csak mutatóban lehet fel, de még a közepes birtokosok közül is kevesen kaptak erre megbízást. Tehát aligha kétséges, hogy társadalmi rangja, presztízse feltétlenül alacsonyabb volt, mint a többi választott tisztségé.

3. Az országos vásárok forgalma

Többször utaltunk már arra, hogy a nagyállattartásra berendezkedő alföldi mezővárosokban már Mohács előtt az országosnál fejlettebb áruterelés és pénzgazdálkodás alakult ki. Mivel ezekben a társadalmi munkamegosztás és a társadalom tagoltsága jóval meghaladta a jobbágyfalvakban rögzülő szintet, az árucserre lényegesen szélesebb körű és nagyobb arányú lett. A társadalom igen erőteljes vagyoni tagoltsága miatt komoly kereslet állandósult mind a különféle élelmiszerek, mind pedig a különféle iparcikkek, sőt néhány luxusjellegű cikk iránt is.⁹⁶ A városban mind a mezőgazdasági, mind pedig az iparcikkek három helyszínen cseréltek gazdát: az országos vásárokon, a piacokon és a boltokban.

Sokan kiemelik, hogy az országos vásárok több napig tartottak. Pontosabb behatárolás annál ritkább, annál nehezebb.⁹⁷ Kecskeméten is csak a század végéről maradt erre utaló néhány adat. Az országos vásárok során a felhajtott, felhozott értékeket két különálló területen kínálták a vevőknek. A lábasjóságokat a „baromvásárban”, tehát a városon kívül érték el a vevők, tőzsérek, ahol a jószág számára természetes itatóhely és némi legelő is adva volt.⁹⁸ Az iparosok és kereskedők pedig cikkeiket, áruikat és szolgáltatásaikat a „gyalogvásárban”, részben a város központjában, részben pedig néhány tágasabb utcában felállított sátraikban kínálták. Erre már a 16. század végi adatok egyértelműen utalnak. Nincs semmiféle adatunk arra, hogy a gulyák, juhnyájak, kondák és kisebb méneseink tartózkodását, elhelyezkedését milyen formában szervezték meg.

96 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146., 1985/b. 159–320. és 1985/c. 321–388.

97 Miként láttuk, 1674-ben a Katalin napi vásárkor Mehmet aga és Amhet basa szubasái 14 napig tartózkodtak a városban.

98 A Homokhátság 17. századi állattartását tekinti át: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2007. 7–128.

Forrásaink többször említett pusztulása miatt nem tudunk pontos képet alkotni arról sem, mekkora forgalmat bonyolíthattak le az egyes években a barom-, illetve a gyalogvásárokon. Csupán néhány elszórtan fellelhető adat alapján tudunk erre következtetni. Egy 1627-ben a győri és magyaróvári harmincados ellen lefolytatott vizsgálatban utalnak arra, hogy a kecskeméti Nagy János egy farka barmot hajtott fel az Alföldről, és Győrben ezért 70 talléros vámot fizetett. Ugyancsak ebben az évben a kecskeméti Gubacsy Gergely, Simon Mihály és Szana Mihály a győri vásárra felhajtott barmaikat a dögvész miatt nem tudták eladni, és a visszafelé hajtott jószágok után is az óvári harmincados 600 tallér vámot vetett ki rájuk. Néhány évvel később egy győri tanú arról mesélt, hogy a harmincados 70 ökröt kobzott el kecskeméti Király Ambrustól. Valamivel később a vallomást tevő tanú hajtotta fel Bécsbe az ugyancsak kecskeméti Kakulya István 170 ökrét, amelynek árából az óvári harmincados 17 tallért visszatartott.⁹⁹

Az értékek közötti jobb tájékozódást segíti a következő feljegyzés: 1631-ben Győr város magisztrátusa vásárolt 120 ökröt – minden bizonnyal saját mézszárszékének ellátása érdekében – párját 38 forinton, a nagykőrösi Kónya Istvántól. Egy újabb támpont 1654-ből: a kecskeméti Varga Mihály négy csorda ökröt hajtott Győrbe. Egy lévai vámjegyzék arról tanúskodik, hogy a kecskeméti és a nagykőrösi tőzsérek valóságosan nyüzsgtek 1669-ben az ottani vámnál. Köztük a legjelentősebb Kamarás Ambrus, az egyik leggazdagabb kecskeméti tőzsér. 1677-ben pedig a másik dúsgazdag kecskeméti gazda, Deák Pál állította, hogy *évente* több mint ezer marhát hajt fel „a nyugat-magyarországi vásárokra”.¹⁰⁰ Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy a kecskeméti adókönyvek arról tanúskodnak, hogy mellettük Kalocsa Jánosnak, Pathay Andrásnak, akik ugyancsak tőzsérek voltak, hasonló vagyonuk volt. Valamivel kisebb vagyonú gazdák pedig tucatjával lelhetőek fel, akik „cimboraságban”, egymással összefogva ugyancsak számottevő vállalkozásokon próbálták ki szerencséjüket és rátermettségüket. Az egyik érsekújvári vámjegyzék feljegyzése felhívja figyelmünket arra, hogy nagyon körültekintően kell elemeznünk az ott rögzült adatokat. 1669-ben Kamarás Ambrus lovait egy Horváth Péter nevű ember hajtotta át a vámon, és azok igazi tulajdonosáról csak a jegyzék egyik melléklete árulkodik: a kecskeméti tanács arról tanúskodott, hogy a lovakat Kamarás Ambrus (nemesember) allódiómán, bérelt pusztáján tenyésztették, így azok vámentesek.¹⁰¹

Figyelembe véve, hogy a kecskeméti vásárokon nem kizárólag exportra vásároltak szarvasmarhákat, lovakat és juhokat, hanem a helybeli tenyésztésre, igavonók pótlására és a lakosság fogyasztására is jelentős számú állat cserélt gazdát, azt feltétlenül állíthatjuk, hogy ezres nagyságban hajtották ide, a három vásárra, a jószágokat.

Bár kétségtelenül az élő állatok alkothatták a legnagyobb értéket, nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy több más áruféleség is megjelent rendszeresen mind az országos vásárokon, mind pedig a hetipiacokon. Ezek egy része helyben talált gazdára, nagyobb részük sokszor Győrön, Léván keresztül külföldre jutott. Nyilván nem egyedi a már 1677-ből idézett eset, amely Gindly Orbán Fülöp győri kereskedő és a kecskeméti

99 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 493. Nem valószínű, hogy az itt feltüntetett összegek teljes egészükben a felhajtott marhák értékének harmincadát képezték, hisz korábbi adósságok levonására is sort keríthettek. Azt viszont mindenképpen érzékeltetik, hogy az igen jelentős summák tetemes létszámú marha adásvétele során cseréltek gazdát. Elképzelni is nehéz, hány szarvasmarha után vethette ki az óvári harmincados a 600 tallér összeget, ha egy ökör ára kb. 18–20 forint volt!

100 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 495–496.

101 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 496.

Damján István közötti egyezség alapján 1283 ökor-, tehén- és sőrebőr szállítására és annak tetemes értékére, 850 aranyra utal.¹⁰² E helyen külön is ki kell emelnünk, hogy az itt forgalomba kerülő bőrök talán nagyobb részét – részben a helyi és főként – a felvidéki iparosok számára vásárolták fel. Tehát a külföldre irányított mennyiség az egésznek minden bizonnyal csak kisebb hányadát alkotta.

Nyilvánvaló, hogy az élelmes kereskedők nem kizárólag a helybeliektől vásárolták portékáikat. A városi mészárszéken összegyűlt állatbőrök mellé sokan mások kínálták áruikat. A méretekre csupán egyetlen idézettel utalunk. A mészárszék a lenyúzott bőrt – szárítás után – részben a város pincéjében, részben pedig e célra bérelt pincékben gyűjtötte össze. Olykor tetemes mennyiség halmozódott fel belőlük. „Ezen megírt bőrnek, *Császárné pincéjében* valónak, mindent fogva valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tézsen tall. 343, 3 gar. d. 20. Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt Császárné pincéjében valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason.”¹⁰³ Aligha kétséges, hogy a nyers bőrt nem volt célszerű hosszú időn át tárolni, tehát évenként több alkalommal értékesítették a felhalmozott mennyiséget.

Ugyancsak komoly áruálapot képezett a számos helybeli szappanos folyamatosan készülő terméke, amely részben a környékbeli falvakban, részben a távolabbi országrészekben talált gazdára. Főként a hetipiacok forgalmát növelték a helyi céhek műhelyeiben készült különféle szerszámok, eszközök és ipari termékek. Ezek számára folyamatos konkurenciát jelentett a szegedi és főként a felvidéki iparosok, kereskedők felhozatala. Az itt gazdára talált termékeknek inkább csak a féleségeiről, semmint a mennyiségéről alkothatunk fogalmakat a helyi számadások alapján. Ugyanis csak a portékáikat a vásári sátrakban értékesítő iparosok és kereskedők szabályozásáról, elhelyezéséről állnak rendelkezésünkre érdemi feljegyzések. Ezek viszont nagyjából a török kiűzése utáni évtizedekből valók. Az egyik ilyen az 1694. évi Lőrinc napi vásár alkalmával kiadott utasítás. Ezt azért érdemes teljes egészében idézni, mivel nemcsak a hatóság hosszú gyakorlaton alapuló rutinja, körültekintő eljárása olvasható ki belőle, hanem megismerhetjük részben az árusítás körülményeit, főként pedig azt a földrajzi kört, amelyből a török kiűzése után, nem egészen egy évtized múltán, a várost felkeresték. „Az sátorok állításának rendi: Az város kútjátúl le, Losonc-i sátor 6. Utána Rosnya-i sátor 4. Extendáltattak az Kunné házáig. Utánok Gyöngyös-i sátor 4. Utánok rimaszombatiak, cserépedényes és deszkásokkal az kapuig. Az előbb deszkások Szabó Miklós háza felé voltak, rész szerént Csizmadia János háza megett. Losonciak, rosnyaiak háta megett, az utca közepin szappanosok. Az vasasok az Moises háza előtt.

Az kereszt előtt ketskemétiak, az árok mellett le Mészáros Mihályig körösiekkal. Mellettek az kapu felé egri sátor 17. Egriek végében debreceniek. Alól mellettek szegediek sátora 14. Mellettek budaiak. Mészáros Mihály háza háta megett győriek, utánuk posonyiak. Végekben utánok Komáromiak. Az kecskemétiak háta megett az Koncz előtt szűrszabók, végekben az várasháza felől szabók.”

Tekintettel arra, hogy a halmaztelepülési formában viszonylag kevés szabad közterület maradt a mindinkább túlszűfolt város központjában, szükségessé vált, hogy más helyet is jelöljenek ki az iparosok és kereskedők sátrai számára. Ez az ún. Homoki

102 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 494.

103 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 3–6. Ez 75–80 tehén árával volt egyenlő. A 2404 garason eladott bőrök száma 601. Kétségtelenül nem folyamatosan értékesítették a nyersbőrt, de néhány hónap után – a romlást, pusztulást elkerülendő – túl kellett rajtuk adni.

kápolna közelében lehetett. „Vásáros sátorok rendi az homokon: Darányi ólátúl fogva fel egriek sátora 22. Végekben szegediek sátora 8. Egriek mellett debreceniek sátora 12. Az Darányi ólán felül az ól felől lévaiak 3. Azután kecskemétiak, kőrösiek, ceglédiek. Azután győriek, pestiek, utánuk mind egyvégben komáromiak. Ellenekben tokaiak, beszterceiek. Alól mellettek esztergomiak, utánuk budaiak. Az Darányi ólán alól gyöngyösiak, lévaiak, rimaszombatiak, losonciak, rosnyaiak. Azon alól bérlésesek. Szattyán árulók, kötélék, talpbőr árulók, csizmások. Hátok megett deszka, fa és cserépedényesek.”¹⁰⁴

Feltétlenül indokolt, hogy a nagyon hézagos adataink közül még egyet idézzünk: „Vásári sátorok rendje.

Egyszer limitált sátoroknak rendi az Homokon.

Az első sor a kápolna felőli szabóké és szűrszabóké, Kálmány János háza mellett.

Másik soron árullynak kecskemétiak.

Pestiek, budaiak.

sonon győriek

sonon komáromiak, beszterceiek, pesti görögök, egri görögök az másikon debreceniek.

zubbonosok.

Aki pedig ezt felbontja, bírsága lészen f[orint] 24.”¹⁰⁵

Célszerű felhívni a figyelmet arra, hogy az ide érkező kereskedők milyen távoli országrészekből jöttek, és milyen jelentős számban voltak. Az egyes városokból jövő viszonylag pontos száma csak néhány esetben állapítható meg: az egriek legalább 39 sátor állítottak, a szegediek pedig legalább 22-t, és a debreceniek is több mint 13 sátorban árusították portékáikat. Elképzelhető, hogy az élő állatok terén a felhozatal hasonlóan széles körű volt, így érthető, hogy még egy 5–6 ezer lakosú mezővárosban is egy ilyen esemény valóban a *sokadalom* élményét nyújtotta.

Joggal emelik ki a török kiűzésével foglalkozó történészek, hogy az ország lakossága ennek érdekében szinte felmérhetetlenül nagy áldozatokat volt kénytelen vállalni közel két évtizeden át. A kecskeméti adatok birtokában ezt nemcsak megerősíteni, hanem bőségesen dokumentálni is lehet. Mégis érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az itt idézett vásári rend adatai azt érzékeltetik, hogy gazdasági téren a rendkívüli veszteségek és áldozatok, a még folyó háború ellenére gyökeres változás érzékelhető a török iga alól felszabadult országrészekben. A közbiztonságnak a hiánya, amely a korábbi fél évszázadon át annyira jellemző volt, és amely közel akkora terhet jelentett a hódoltságban élőknek, mint amekkora a török kiűzésekor rájuk szakadt, fokozatosan mérséklődött. Kétségtelen, hogy a törökellenes háborúk idején a hadseregek ellátása felettébb igénybe vette a környék jószágállományát. Mind az igavonók, mind pedig a húszállatok értéke számottevően megnőtt. A közbiztonság javulásával viszont a közeli és a távolabbi területekről egyaránt hajtottak ide, a vásárokbá jószágokat. A székbírák 1693-ban készített feljegyzései meggyőző bizonyítékok erre. „Veseny emberektől vöttünk [nyilvánvalóan a vásárban] 4 pár marhát, párja 26 tall.” „Érdi emberektől vöttünk 44 teheneket, bokra 31 forint.” „Komádiban lakó emberektől [vettünk] ... 53 marhát, párja 30 forint.” „Kaloicsai emberektől 34 marhát, bokra 19 tall.” „Szögedi Kozmátul 27 sörét...” De távolabbi településekről, országrészekből is hajtottak ide szarvasmarhát. „Item Győrött

104 MNL BKML IV. 1508. c. 1694. A kötet lapjai számozatlanok.

105 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 176.

lakozó nemes Pálffi János gulyásától 14 tehenet, bokra 20 tall.” „András nevű erdélyi embernek 12 tehen árát solvimus, bokra 30,5 forint.”¹⁰⁶ Tehát az idézett adatok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a kilencvenes években már Nyugat-Magyarország, a Kisalföld, a Tiszántúl, a Felvidék, sőt Erdély termékei, áruai tömegesen jelenhettek meg az alföldi mezővárosok vásárain.

Az ország déli része még nyögte a háború terheit – a zentai csata csak három évvel később teremtett elfogadható biztonságot abban a térségben –, ezért onnan még, Szeged kivételével, nem jöttek kereskedők, de így is érzékelhető egy igen jelentős, már az ország nagyobb részét érintő gazdasági pezsdülés. Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a török elleni háború véget sem ért, de az egységes nemzeti piac kialakulása erőteljesen formálódott. A felsorolt földrajzi nevek egyben jól érzékeltetik, milyen gazdasági vonzaskörrel rendelkezett ez a mezőváros, milyen távolságból kerültek ide, és innen más területekre ezekben az évtizedekben is különféle áruk, termékek. Ezek ismeretében távolról sem véletlen, hogy a következő évszázadban rendkívül híressé és keresetté váltak a kecskeméti vásárok.

Aligha kétséges, hogy a hódoltság békésebb éveiben is jelentős forgalmat bonyolítottak le Kecskemét három országos vásárán. A felvidéki iparosok és kereskedők megszokott vendégek voltak a mezővárosban. Többször személy szerint említve, megbízható partnerekként és kisebb szabálytalanságot elkövetőkként ismételten feltűnnek a kecskeméti számadáskönyvekben. Ők hozták a különféle késeket, korszókat és egyéb cserépedényeket, szitákat, serpenyőket és a legkülönfélébb háztartási cikkeket. A borászattal kapcsolatos eszközök, edények számottevő részét ugyancsak távoli vidékekről szállították a városba. Lakatok, fémszerszámok sokaságát adták el a helybeli gazdáknak. Meszet, malomkövet stb. ugyancsak más tájegységekről kellett beszerezni. Baranyai kocsik, karomi [karlócai], veszprémi és egri borok egyaránt gazdára találtak itt.¹⁰⁷ A városba érkező idegenek számára, a felhozatal megközelítőleges méreteire jószerivel csak a vásárpénzek összege és a „sokadalmak” alatt kimért borok mennyisége alapján tudunk következtetni.

Mivel nemcsak a jobb módúak, hanem a zsellérek, napszámosok és a cselédek is a piacokon szerezték be ruházati cikkeik jelentős hányadát, a hazai és különféle külföldi textíliákból sokat felvásárolt a szinte folyamatosan bővülő lakosság. Az 1660-as években a város konyháján dolgozó szakácsasszony konvenciójában a következő portékák találhatók: perpetula, szoknya, bársony vállralaló, gyolcs, törökvászón, patyolat, zobony, futa, bársony, kamuka, fejtű, muhar mente, báránybélés, rókaprém, zobzony, parasztfuta, öv.¹⁰⁸ Ezek alapján hihető, hogy egy jobb módú gazdafeleség vagy -lány még többet megengedhetett magának, mint amit konvenciójában kialakudhatott egy kétségtelenül viszonylag jól megfizetett cseléd. Az igazán gazdagok igényeiről, fogyasztásáról fogalmat alkothatunk egy *közepes birtokkal*, vagyonnal rendelkező gazdának, Kozma Mihály feleségének hagyatéka alapján. Az inventárium 1680-ban készült, ennek néhány

106 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 87–96.

107 A tőlük származó több száz cikk árának alakulását is viszonylag pontosan követhetjük. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 159–320.

108 Ezeken kívül 17 forint készpénz és lábbeli is megillette. MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 6–12., ill. 1665. 2–7.

Külön feldolgozást érdemelne, milyen jellegű és milyen tömegű árukra, árucserékre utalnak a máig megmaradt nyilvántartások.

jelentősebb adata: „...Aranyos pártá... ruhája ára tallér 31... egy tehén ára tallér 18.”¹⁰⁹ A város földesurainak szánt busás ajándékokat – az esetek többségében – ugyancsak ezeken a vásárokon szerezték be. A török katonák, a tatár tisztek és a portyázó kurucok megszelídítése érdekében felajánlott portékák tömegét is itt kellett jó előre megvásárolni.¹¹⁰ Kétségtelen, hogy ezekben az évtizedekben e mellett igénybe vették mind a szegedi vásárok, mind pedig a budai-pesti kereskedők készleteit a város lakosai.

Érthetően ezeknek a vásároknak a tényleges forgalmáról pontos adatok nem maradtak fenn. Maguktól az egyes árusoktól helypénz formájában beszedett összeg nem volt igazán jelentős, bár távolról sem volt elhanyagolható. A járulékos költségek levonása után viszonylag szerény mértékben volt képes a város bevételeit növelni. A kiszabott bírságok sem növelték komolyabban ezt az összeget, mivel a magisztrátusnak sokat kellett költeni a „hívatlan vendégek” ellátására, ajándékozására. Csak a század végéről vannak adataink a kivetett helypénzek mértékéről: „Anno 1694. die 10. Augusti. Az vásárpénzt ilyen renddel adták: az egész sátor adott gr. 2, az fél sátor gr. 1. Azon alúl juxta proportionem. Vasasok polt 6 és 8. Deszkások polt. 4 és 6. Az süvegesek egy hordótúl polt 4. Szabók egy rúdtúl polt. 4. Bérlesések egy szekér gr. 1. Rosta áruló polt. 6. Fazekasok polt. 6. Csipkések 4 és 8 polt. Gombkötők 4 polt. Szűrszabók 8 polt. Borsosok 2 polt. Övesek 4 poltura.”¹¹¹

4. A tanács vásártartásból származó jövedelme

A vásártartás jogának megszerzésére a mezővárosok mindenekelőtt azért törekedtek, hogy a település lakossága termékeit jobban, könnyebben tudja értékesíteni, a szükséges árukhoz gyorsabban hozzá tudjon jutni. Csak másodlagos – de távolról sem elhanyagolható – cél volt az, hogy a magisztrátus növekvő kiadásaihoz újabb és rendszeres fedezetet tudjon biztosítani.¹¹²

A piac- és vásártartás során a tanács számottevő anyagi áldozatot, kiadást volt kénytelen rendszeresen felvállalni. Az esetleges büntények, „gonosztettek” komoly mértékben érinthették a város pénzbeli felelősségét a török hatósággal szemben. Tudjuk, hogy a véletlen halálozások alkalmával is nemcsak hosszadalmas procedúrának tette ki magát a tanács, hanem igen nagy összegeket kellett kifizetnie a török hatóságnak. Ezekre a vásárok idején csaknem mindig számítani kellett. A kereskedők és a gazdák biztonságáról a magisztrátusnak kellett gondoskodnia. Az erre igénybe vett emberek számáról ebből a századból semmiféle feljegyzés nem maradt fenn. A 18. században már jelentős számú piac- és vásárkerülő segítette a vásárbíró munkáját részben „gratuitus laborként”, részben pedig pontosan meghatározott napidíj ellenében. De aligha kétséges, hogy már ekkor is többen örködték a vagyonbiztonság felett. 1674-ben a Szent Katalin napi vásárkor kimért borok nyilvántartásában a „károk”, a veszteség felsorolásában találjuk: „Vásárkerülőké

109 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 20–21.

110 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. A főbíró és az adószedő elszámolásai az egyes években.

111 MNL BKML IV. 1508. c. 1694. A kötet lapjai számozatlanok.

112 A piac- és vásártartásból származó jövedelem értékének jobb érzékelése végett felidézzük néhány áru és munkabér értékét. Egy ökör ára 17 és 23 számítási forint között mozgott. Egy juh ára másfél és két forint között volt. Egy font hús ára békésebb években 3, háborúk idején 6–7 dénár volt. Egy pint vaját átlagosan 100 dénárért, azaz 1 forintért adtak. A jegyző egész évi bére 1685-ben 110 forint értéknek felelt meg. Egy lovász éves konvenciója 50 forint értéket tett ki.

35 pint.”¹¹³ Biztonsági intézkedésekre ekkor fokozott mértékben szükség volt, de nem tudjuk, hogy a tizedesek, a város fizetett „garabantjai” és „vitézei” milyen formában és arányban vettek ebben részt. A rutinjellegű, rövidebb időszakra szóló tevékenységekre, kötelezettségekre ritkán térnek ki a szórványosan ránk maradt, hivatalos jellegű feljegyzések, főként, ha ezek érdemi költséggel nem jártak. Valószínű, hogy a kiadásokat legtöbbször ellensúlyozták a tanács bevételei. Ezek fajtáira és méreteire azonban csak kevés adat alapján tudunk következtetni. Bár a vásárbíró lajstromai ezekből az évekből csak nagyon töredékesen maradtak ránk, bevételeiket az adószedő bírók éves összegzéseiben többször rögzítették. Elszámolásuk biztos támpontul szolgálhat a beszedett összegek mértékéről, pontosabban a kiadás-bevétel egyenlegéről. Legalább táblázat formájában történő felidézésük azért lehet hasznos, mivel ezekből tudunk következtetni a vásárok forgalmának alakulására, és közvetve a mezővárosok gazdaságának, termelésének állapotára. Ráadásul ezek az adatok részben áttekintést biztosítanak közel négy évtizedről, és egyfajta támpontot nyújtanak lehet a hódoltság alatti állapotok és az azt követő évtizedek viszonyainak összehasonlításához. Ezek a szikár adatok talán segíthetnek a török hódoltság utolsó évtizedeinek állítólagos „gazdasági virágzásáról” rajzolt illúziók felszámolásban.

2. táblázat A tanács vásárok tartásából származó közvetlen bevételei¹¹⁴

Év	Sz. Lőrinc napi bevétel	Sz. Katalin napi bevétel	Sz. Gergely napi bevétel	Összesen
1663		25,87	37,10	62,97
1664	36,40	18,82	44,00	99,22
1665	45,17	21,41	17,00	83,58
1666	49,04	34,68	45,00	128,72
1667	44,00	38,00	44,00	126,00
1668	49,64	44,15	42,00	135,79
1669	49,82	53,70	53,09	156,61
1670	50,35	36,45	49,50	136,30
1671	66,71	84,52	98,28	249,51
1672	64,00	66,84	80,55	211,39
1673	70,00	66,00	85,80	221,18
1674	88,14	104,80	84,50	277,44
1675	107,00	166,00	113,00	386,00
*	*	*	*	*
1690	32,55	4,14	13,20	49,89
1694	87,60	37,20	68,70	193,50
1698	174,05	216,16	140,42	530,44
1701	261,29	184,28	174,95	723,46
1702	291,33	271,28	151,48	714,09

A táblázattal kapcsolatosan célszerű néhány megjegyzést, kiegészítést tennünk. Az 1662. évről és az azt megelőző évtizedekről nincsenek érdemi adataink. 1663-ban pedig – az 1663–1664-ben folyó háború során – „Szent Lőrinc napkor [a vásár] elmúlt az tatárok miatt”.¹¹⁵ Így komoly zavar támadhatott, és bevételről sem maradt adat.

113 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 16.

114 Minden esetben a hivatalviselési és a gazdasági évet vettük figyelembe. A bevételi összegeket számítási forintban rögzítettük.

115 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 239.

Kétségtelen, hogy a rögzíthető statisztikai sor rövid és nem folyamatos. Viszont az is kétségtelen, hogy még ebben a formájában is egyedülálló. Egyben alkalmas arra, hogy nemcsak Kecskemét, hanem az egész Homokhátság, sőt – bizonyos megszorításokkal – az egész hódoltság területének állapotára vonhatunk le néhány következtetést. Feltétlenül érdemes felfigyelni arra is, hogy a bevételi összegek – kisebb kilengésektől eltekintve – növekvő tendenciát érzékeltetnek. Ha tehát feltételezzük, hogy ez a tendencia az előző évtizedekre is érvényes, egyfajta alapot kapunk annak valószínűsítéséhez – és ezzel az állattartásra utaló adatok majdnem teljesen szinkronban vannak –, milyen gazdasági szintről kellett indulnia Kecskemétnek és a Homokhátság mezővárosainak, falvainak a bécsi béke (1606) után. Miként utaltunk már rá, a város csak 1696-ban kapta vissza hivatalosan a vásártartási jogot. Az évtized első felének mérsékeltebb forgalma minden bizonnyal ezzel is magyarázható. A századforduló kiemelkedő forgalma, bevétele viszont már mindenképpen érzékelteti, hogy a háborús pusztításokból nemcsak ez a mezőváros, hanem a tájegység is egyre jobban kilábal, és a török kiűzését valóban korszakváltásként élhették meg – az életben maradt – falvak és mezővárosok.

A vásárban megfordulók számát – érthetően – nem ismerjük. Támponot nyújthat viszont ehhez, vagy inkább csak az évenkénti változások becsléséhez, az egyes vásároknak a város csaplárosai által kimért bor mennyisége, amely egyben tájékoztat arról is, hogy a város milyen *mellékes* bevételre tett szert ezen alkalmakkor. 1662-ben „Baromvásárkor költ el egy karika fa bor, haszna tall. 6 [9,60 forint].” 1665-ben „Vásárkor elkölt borokon jött haszon f. 350.”¹¹⁶ 1673-ban „Szent György napi sokadalomkor árultak a csaplárok dézsmaborokat 16 karika fa borok mentek ki ad f[lórenos] 66, den. 20.”¹¹⁷ 1697-ben – a tisztségviselők hivatali évének sorrendjében – a Szent Lőrinc napi vásárkor 13 akó bort mért ki Szabó Mihály csaplár. Az őszi vásárkor még nagyobb volt a fogalom: „Mészáros János és Szabó János az baromvásárban die 25. Novembris árultanak négy hordókban lévő 17 akó borokat, kik csinálnak pinteket nro. 518.” A sátrak körül, melyekben ipar- és luxuscikket kínáltak, jóval nagyobb számban jelenhettek meg, és ennek megfelelően alakult a fogyasztás: „Sz. Katalin napi vásárkor az homokon árultanak 12 hordó borokat. Kikben voltak akók 76, fertály 1. Pintekben 2.325. Árultak den 18... Tall. 100, den 147.”¹¹⁸ A kimért borok mennyisége alapján úgy tűnik, hogy – legalábbis ebben az évben – a tavaszi vásár forgataga lehetett a legnagyobb: „Mészáros János és Szabó János uraimék árultanak baromvásárban két hordó borokat, kikben voltak akók 17,5. Pintek ezekben 533... Árát adtanak tall. 46, gar. 3.” A sátrak körül ezúttal is több bor fogyott. „Szabó István és Szabó Mihály uraimék vásárkor az Homokon árultanak 17 hordókban levő 176 akó és két fertály borokat. Pint számra voltak benne 5.393... Árát adtanak tall. 480.” Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a város központjában levő kocsmában sem szüneteltették a szolgáltatást, bár itt minden bizonnyal hosszabb időszak bevételeiről számoltak el a kocsmárosok: „Die 20. Martii. Simon István és Nagy István csaplárok hozván be 10 hordó dézsmá borok árát, voltak azon hordókban akók 12, fertály 3. Pintek nro. 3865... Árát adtanak 315 tall. gar. 3, den 18.”¹¹⁹ Érthetően a következő évek forgalma is hasonló volt. „Anno 1700. die 28. Martii. Az mely dézsmaborokat

116 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 144., 1665. 117.

117 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 10.

118 MNL BKML IV. 1510. a. 1697. 20.

119 MNL BKML IV. 1510. a. 1697. 25–26.

Sz. Gergely napi vásárkor az Homokon Kalla János és Nagy István uraimék 6 hordókban 54 akók, tézsen pinteket 1.647... És ugyanazon vásári alkalmatossággal árultanak 13 hordó adóra vett borokat 123 akókat, tézsen pint számra 3.751. Kára, söprő 375 pint. Kárát kivéven maradtak fenn fizető pintek 3.376... Mindeniket 18 dénáron árulván... Maradt haszon 138 tallér 3, garas [249,3 forint].¹²⁰ Természetesen ezt a mennyiséget több nap alatt fogyasztották el a vásárban megjelenők, de a számok mégis önmagukért beszélnek. Azt is érdemes kiemelni, hogy ezúttal a tavaszi vásár volt a legszerényebb, a nyári vásár forgalma jóval nagyobb volt, miként a csaplárok haszna is.

3. táblázat Adatok a kecskeméti vásárok borforgalmához
(a haszon mértéke számítási forintban)

Év	Lőrinc napi		Katalin napi		Gergely napi		Összes	
	Pint	Haszon	Pint	Haszon	Pint	Haszon	Pint	Haszon
1664/5						216,0		216,00
1669								
1671/2						686,4		686,40
1673/4						676,7		676,70
1674/5				1 214,4		554,8		1 769,20
				*				
1692/3				135,1		216,0		351,12
1693/4	1 662	406,8			510			916,00
1695/6			571	40,5				40,50
1696/7	1 249	205,2	2 806	182,1				387,30
1698/9	2 592	299,8	4 147	347,9	4 057	329,8	10 796	977,50
1699/0	2 157	310,8	1 348	78,3	1 647	266,0	5 152	655,10
1700/1	2 980	239,5	4 208	265,1	6 686	725,2	13 874	1 229,9
1701/2	6 387	3 164,6	7 129	559,9	2 939	388,0	16 455	4 112,6
1702/3	4 296	1 598,4	5 337	348,2		324,0		2 207,6

Bár kétségtelenül zavaró, hogy a táblázat egy-egy évtizedből csak néhány évet fog át, ráadásul a hódoltság időszakából származó adatok rendkívül hézagosak, talán mégsem felesleges a beiktatása. Kétségtelen, hogy a kimért bor mennyisége és annak értéke legalább a kilencvenes évek derekától érdemi tájékozódási pont lehet. Remélhetőleg, az előző táblázat adatainak felidézésével, a kétségtelenül fellelhető hézagok valamelyest áthidalhatók, és a két táblázat részben kiegészíti egymást. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy az 1674. hivatali évben mindkét vásárban dézsmabort mértek ki. Mivel a dézsmabort a város a gazdáktól ellenszolgáltatás nélkül kapta meg, a forgalmi árat nem terhelte a beszerzés költsége. Tehát a feltűnően magas tiszta haszon ebből eredt. E táblázatnak a századfordulóról származó adatai több ponton tájékozódási lehetőséget nyújtanak. Itt is elsődlegesen a kimért pintek mennyiségéből lehet a tényleges forgalomra következtetni. Kétségtelen, hogy ezek is segíthetnek abban, hogy érzékeljük az egyes vásárok forgatagát, súlyát, szerepét, nemcsak a város, hanem a környék gazdasági életében is. Talán nem árt ismételten felhívni a figyelmet arra, hogy az 1695 utáni vásárok forgalmának

120 MNL BKML IV. 1510. i. 1699. 32–37. Nem árt felidézni, hogy a magyar pint 1,415 liter. A vásárban megjelenők számottevő része vagy nem fogyasztott bort, vagy pedig viszonylag keveset.

igen nagy mérvű növekedése minden bizonnyal az ország egész területét érintő, számottevő gazdasági fellendülést érzékelteti.

Végezetül feltétlenül utalni kell arra, hogy a vásárok alkalmával a tanács bevételeinek nagyobb részét valójában a bormérés monopóliuma révén tudta elérni.

5. A hetivásárok

Az országos vásároknál lényegesen kisebb kört érintettek, szerényebb felhozattal és forgalmat biztosítottak a *hetivásárok* vagy *piacok*, de semmiképpen sem szabad ezek áruforgalmát, a mezőváros életében betöltött szerepét lebecsülni. Ezeket heti két-három alkalommal, kedden, pénteken és bizonyos keretek között vasárnap biztosították mind a mezőgazdasági, mind az iparcikkek cseréjét. Fontos kiemelni, hogy a hetivásárokat, a piacokat akkor is tovább működtette a város, amikor 1676-tól az országos vásárokat átmenetileg kénytelen volt felfüggeszteni. Ezt egyértelművé teszi a következő évben hozott statútum. „...Szabadságot engedett a böcsületes tanács az felyül megírt varga mester embernek, hogy szabadosan a *piacon* foltozhasson, akinek kívántatik, a csizmájoknak sarkat csinálhasson, és az csizmákra egész talpat vethessen...”. Az 1678 augusztusában hozott rendelet szerint pedig „Semminemű gyümölcsöt, úgy mint almát, dinnyét, körtvélyt és egyebet stb. boltokban ennekutána berakni nem leszen szabad, hanem kiki szekéren árulja, de azt is úgy hogy vasárnapon a *piacon* virradat előtt álljon meg, mert virradta után nem leszen szabados.”

A hetivásárok, piacok elhelyezkedésére ebből az évszázadból nincsenek adataink. Aligha kétséges, hogy többségük a város központjában, a templomok és a városháza körül lehetett. Azt viszont tudjuk, hogy az egyes piaci napokon nem egyformán történt a termékek árusítása. A vasárnapi forgalmat igyekeztek korlátozni, megtiltva az élő állatok árusítását: „...nem leszen szabad se kalmárnak, se kufárnak semminemű jószágot vasárnapokon árulni...”, továbbá „...sem itt lakos, sem külső vidéki emberek a mi városunkra vasárnap marhát árulni be ne hajtsanak...”.¹²¹ Mint láttuk, a gyümölcsök árusítását is csak bizonyos korlátok között engedélyezték. Aligha kétséges, hogy az árucserével kapcsolatos tanácsi szabályozások, döntések többsége egyformán érvényes volt az országos vásárookra és a hetivásárookra egyaránt.

Az árutermelő parasztság boldogulásához, készpénzének gyarapításához hozzátartozott saját terményeik árusítása. Rajtuk kívül már a század derekán kialakult a városban egy olyan társadalmi csoport, amely nagyjából az árucseréből élt. A hetivásárokon, piacokon részben saját termékeiket, részben másoktól beszerzett árukat kínáltak a „kufárok”, akik minden bizonnyal a mai kofák elődei voltak: „Dinnyés kufárokon vettem 25 garast.” Úgy tűnik, hogy ezek a viszonteladók évenként fizették adójukat a vásárbíróknak, illetve az adószedőnek. 1662-ben az adószedő elszámolásakor rögzítették: „Azon kívül kufárok adója tall[ér] 16.” 1664-ban a „Tavalyi kufárok adója volt tall. 16.” Az értékesített portékák köre elég széles lehetett. „Kufároktól vettünk 24 pár késeket tall. 12.” „Négy kufárok hamis üveggel mérvén az égettborot, fizettek f. 5, d. 20.” „Kőrösi kufárokon, kik mézeskalácsot árultanak, hír nélkül, vettem rajtok d. 120... Ugyan

121 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 116., ill. 1991. 30.

kecskeméti asszonyok drágábban áruván ezen pogácsákat, vettem rajtok flo. 1.¹²² Egy időben tevékenységüket a tanács által kinevezett személy ellenőrizte: „Kovács István kufárok ispánja.”¹²³

A tőlük származó bevétel az 1662 és 1680 közötti évekből található az adószedő lajstromaiban. Az első két évben nevükre, számukra nem történt utalás, csak a tőlük szedett bevételt rögzítették. 1665-től 1671-ig öt alkalommal jegyezték fel őket név szerint. Számuk 15 és 17 között változott, de a következő években rohamosan csökkent. 1676-ban – ebben az évben szüntették meg az országos vásárok tartását! – már csak négy főt említenek. Foglalkozásuk nem járhatott nagy haszonnal – bár a tőlük behajtott adók összege figyelemre méltó –, mert soraikban rendkívül nagy volt a változás. Az 1665 és 1671 közötti időszakban összeállított öt teljesnek látszó listán összesen 37 személy neve található. Közülük 18 csak egy-egy évben, 11 fő két alkalommal, 5 személy neve három, 2 fő négy, és egymás után öt évben csupán egy asszonyé lelhető fel. Az általuk fizetett összeg 1 és 4 tallér között változott. A tőlük beszedett kezdeti 16 tallér 1667-re 32 tallérra nőtt, de az utána következő években rohamosan csökkent. Mégis úgy tűnik, hogy a kofák teljesen nem tűntek el a piacokról, de adóztatásuk minden bizonnyal más formában történt. Kisebb szabálytalanságokért többször szabtak ki rájuk büntetést. 1677-ben „Csongrádi asszony is vasárnap hozta be a dinnyét.” „Egy solti asszony, kenyérrel kereskedő, fizetett 4 garast.”¹²⁴

Érdemes utalni arra is, hogy nemcsak kecskemétieket találunk köztük, hanem több településről kerültek ki. Az imént említettekén kívül 1665-ben névsorukban található egy „győri asszony”. A „Szegedi Sánta asszony” pedig még a következő évben is fizetett a tanácsnak. A „czeglédi asszony” három alkalommal adózott, de voltak köztük halasi, kőrösi és szabadszállási asszonyok is. A közbiztonság rohamos romlása miatt minden bizonnyal ők maradtak távol, ezért csökkent a számuk folyamatosan.

Ugyancsak említésre méltó, hogy bár többségük nő volt, két alkalommal feltűnik köztük Bálint deák és István deák neve. Ők kétségtelenül iskolázott emberek voltak, mégis eleinte árucserével, kereskedelemmel próbálták megalapozni egzisztenciájukat.

Róluk azért érdemes néhány további észrevételt megtenni, mivel a kereskedés, és annak magasiskolája, a tőzsérkedés ezekben az évtizedekben az alföldi mezővárosokban szinte az egyetlen út volt a gyors meggazdagodáshoz, és persze nem ritkán az anyagi romláshoz. Bálint deák neve a kufárok 1667. évi lajstromában tűnik fel, ahol másfél tallér befizetését, és egy forint tartozását rögzítették. A következő évben 4 forintot fizetett. Ugyancsak ebben az évben a házasságot kötők között találjuk nevét, tehát minden bizonnyal még fiatalember volt. 1672-ben a gabonadézmára kötelezettek sorában találjuk. E szerint 2 fertály [nyolc negyed] búzát, valamint három és fél negyed árpát adott le. Az 1673. évi főbírói számadáskönyv feljegyzése szerint a város kocsmájának két teher, szekér, azaz 4 hordó bort adott el, 60 forint értékben. E szerint vagy számottevő szőlőt művelt meg, vagy – és ez a valószínűbb – borral is kereskedett.¹²⁵ 1675-ben 68 vadszám

122 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 6–9.; IV. 1508. c. 1662. 133–138., uo. 1664. 125–128., uo. 1662. 139–174.; IV. 1510. i. 1669. 17.; IV. 1510. a. 1685. 5.

123 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 69. Nevéhez kapcsolódóan nem található semmiféle felvetés vagy kifizetés, tehát minden bizonnyal éppen olyan választott tisztségviselő lehetett, mint a vásárbíró. Az adókönyvekben két Kovács István található, egyik törpebirtokos, másik kisbirtokos.

124 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 290–291.; IV. 1510. i. 1684. 77–81.

125 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 15.

után adózott. Ez évben a rá kivetett adó összege 12 forint volt, továbbá 10 negyed búzát és 12 negyed árpát adott le dézsmaként. Ezek szerint a közepes vagyonnal rendelkező, jómódú gazdák közé sorolhatjuk. 1677-ben másik két gazdával pert indítottak az egyik méneses gazda ellen, mivel az az ágasegyházi telelőjükön lovaival a kaszálójukban súlyos károkat okozott. Tehát bár távolról sem a leggazdagabb, de feltétlenül a tekintélyes gazdák közé tartozott, ebben az évben bevonták a város közeletébe is. Július 16-án a főbíró megbízatása alapján kamatoztatta a kereskedelemben szerzett ismereteit, kapcsolatait. „Balogh István, Dallos István, Bálint deák uraimék Budán Veselényi Pál urunk számára való vásárlásra kértenek fel aranyat 150...”. Ugyancsak ebben az évben Oláh Jánossal gróf Erdődi Györgynek vitte el a summaadót és a szokásos ajándékokat. Minden bizonnyal ezek a szolgálatok szerezték meg számára az esküdtek bizalmát, és 1678/79. évre székbírónak választották meg. Különös balszerencséjére ez az év a város sok évszázados történetének talán legtragikusabb esztendeje volt: a város felét tűzvész pusztította el, a pestis több száz ember életét követelte, és ezek mellett kuruc és francia csapatok zsarolták, rabolták több alkalommal a lakosságot. Ezek során minden bizonnyal őt is súlyos csapások, károk érték, így néhány vállalkozása nem járhatott sikerrel. Kétségtelen, hogy hivatali idejének lejártával, 1679. április 24-e után nem tudott a tanácstól felvett összegekkel maradéktalanul elszámolni, és ezért az év szeptemberében „Bálint deák tavalyi székbíró az fogházban lévén az tavalyi mind város, mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár.” Azonban a szerencsétlenségek miatt keletkezett adósságát minden bizonnyal családi vagyónából rövid időn belül rendezni tudta, becsületét, hitelét továbbra is megtartotta, mert a következő évben a főbíró már újabb megbízásokkal látta el.¹²⁶

Más utat járt be a másik iskolázott „kufár” fiatalember, István deák. Ő kereskedése után 1667-ben valamivel nagyobb összeget, két tallér adót fizetett, de a következő évben már kevesebbre, csak két forint fizetésére kötelezték. 1679-ben azok között találjuk a nevét, akik a város számára adtak kisebb összegű kölcsönt. A mezővárosi polgárokhoz hasonlóan a kufárkodás mellett ő is gazdálkodott. Az 1672-es gabonadézsmalajstrom szerint 3 negyed búzát és 7 fertály árpát adott le. Az 1675. évi adójegyzék szerint 50 vadszám után adózott, de ebben az évben gabonadézsmát nem fizetett. Két évvel később a főbíró több alkalommal is felhasználta a kereskedelemben szerzett jártasságát. Háromszor is részt vett a földesurak számára kötelező ajándékok Budán történő beszerzésében. Ez év augusztusában pedig, amikor egy peres ügyben döntött a tanács, minden bizonnyal már mint a határozat lejegyzője volt jelen. Társadalmi emelkedését jelzi, hogy 1679-ben a város esküdtszéke között találjuk. 1682-ben két tanácsi döntés meghozatalkor is feltűnik a neve. Az egyik különösen fontos és felelősségteljes volt, mivel – a város egyik legjelentősebb földesurának hatalmaskodásával kapcsolatosan – ezen „...voxolás képpen a várasházánál befelelték, hogy Veselényi Pál urunk önagysága számára adónkon kívül, ha mi vásárlást parancsol, kiváltképpen végposztókat, meg ne cselekedjük.”

126 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 132., 1668. 181.; IV. 1504. m. Robotlajstromok 1668. 2., 1672. 270–323.; IV. 1508. c. 1675. 6–204. A kuruc vezér számára többek között 72 tallér árú posztót, valamint egy párduc- és tigrisbőrt vásároltak 105 tallér értékben. IV. 1510. i. 1677. 42–45., 1676. 75–78. – A Szent György napi elszámolás után egy időre István deák, Kakas Pál és Borbély Mihály vállaltak érte kezességet. Júliusban Tar György és B. Szabó János lett a kezese. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1679. 264–270.; IV. 1510. i. 51., ill. 73–76.

Ettől kezdve gyakorta fellelhető a neve a feljegyzésekben. Úgy tűnik, hogy hivatali munkássága során a kereskedéssel sem szakított teljesen, mivel ez idő alatt több alkalommal különféle árukat adott el a tanácsnak: „István deák uramtúl 4 bélelt szárú csizmát 36 garasson...”, „István deák uramnak selyem öv árában adtam, Darvas uramnak vévén, tall. 9...”. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben az években esküdként vett részt több tanácsi döntésben. 1685-ben pedig már második nótáriusként említik több alkalommal.¹²⁷ Aligha kétséges, hogy azonos azzal a Némedi Istvánnal, aki a későbbi években jegyzőként, illetve főjegyzőként állt a város szolgálatában.

6. A boltok

Tekintettel arra, hogy a mezővárosokban a társadalmi munkamegosztás számottevően bővült, a háztartások jelentős része már nem maga állította elő a szükséges termékek számottevő hányadát, a hiányzó cikkek, termékek beszerzését a piaci napok között a boltok biztosították. Ezek működésének engedélyezése a tanács hatáskörébe tartozott. Mivel az egykori tanácsi jegyzőkönyvek nem állnak rendelkezésünkre, a rájuk vonatkozó adatok nagyobb részét nem ismerjük. Létükről csak a véletlenszerűen fennmaradt adatok alapján tudunk következtetni. Ezek pontos számáról, elhelyezkedéséről és működetésük módjáról nincsenek feljegyzéseink. A bírságok nyilvántartásából értesülünk arról, hogy 1662-ben két boltost büntettek meg, mert „az boltjában hatta innya az legényeket.” Ettől kezdve szinte minden évben történik utalás legalább két boltra. Nem volt ritka eset, hogy más kereskedőt is engedtek árusítani a boltosok üzletükben. „Egy szegény ember sót árulván a Császár Gergely boltjában. Az pénz, melyet behoztunk, só árát, midőn megholt, találatott nála tall. 81, den. 72.”

A boltoknak más téren is hasznát vették: „Die 20. Decembris. Ali pasa urunk számára az mely búzát, árpát kértenek rajtunk harács után, minden harácsra egy-egy kila árpát, azt meg akarván küldeni, Bozo János két boltban beméretvén, volt az árpa 207,5 kila. Az búza 129 kila. Az liszt ezen kívül.” A boltok létesítése – többek között a kellő ellenőrzés érdekében – mindvégig a tanács hatáskörébe tartozott: „Pap Samunak és Beleki Mihálynak adtam 2 bolthelyet in tall. 20.” A boltosok portékáiról, azok forgalmáról nem maradt feljegyzés. Úgy tűnik, elfogadható haszonnal dolgoztak. Szükség esetén még a tanácsot is kisegítették pénzzavarából: „Rideg boltos Nagy Marci adott 20 aranyakat.”¹²⁸

127 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 132., 1668. 181. Ugyancsak ebben az évben a városnak 13 pár kést adott el 9 forint és 10 dénár értékben. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1668 9. István deák 5 tallért adott. A gazdagabbak 150–200 tallérral segítettek ki a tanácsot. IV. 1508. c. 1667. 268–269.; IV. 1504. m. Robotlajstromok 1672. 270–323.; IV. 1508. c. 1675. 6–204.; IV. 1510. i. 1677. 42–61.; ill. Töredékek 1640–1707. 80–81.; IV. 1508. c. 1677–1678. 195. Kincses János járásában irták össze. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1679. 237–239.; IV. 1510. i. 1681. 68. és 1693. 1–19., ill. 100. A szavazásra 1682. augusztus 30-án került sor, de az ívet az 1693. évi kötetbe fűzték. IV. 1510. i. 1682. 35–38., 1685–86. 9–13., 3–4. és 56–61. Nem árt utalni arra, hogy másik István deák nem található a különféle lajstromokban.

128 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 187–195.; IV. 1504. m. Robotlajstromok 1676. 255.; IV. 1504. m. Robotlajstromok 1663. 103–105.; IV. 1510. a. 1685. 65.; IV. 1508. c. 1687. Három adóról való lajstrom 126–132.

III. Összegzés

Múltunkról alkotott ismereteinket csak részben határozzák meg a ránk maradt írott és tárgyi emlékeink. Ugyanis nemcsak az adatok léte, hanem annak feltárása, elemzése és közzététele is szükséges történelmünkről alkotott képünk és történelmi tudatunk pontosításához. Ennek a feldolgozásnak egyik célja éppen az volt, hogy érzékeltesse: gyakran a szórványadatok is lehetőséget nyújtanak arra, hogy egy olyan mozaikot állítsunk össze belőlük, amely már alkalmas lehet egy tárgyilagos kép megformálásához, eddigi ismereteink bővítéséhez, néhány esetben pedig pontosításához. További mezővárosok gazdálkodásának hasonló feltárása feltétlenül javíthatja a térség, sőt az ország kereskedelmének egészéről alkotható ismereteinket.

Az így nyert adatok, feldolgozások egyértelműbbé tehetik, hogy az alföldi mezővárosok már a 14–15. századtól széles körű árucserét bonyolítottak le. Ennek megfelelő keretet a piacok, a heti- és az országos vásárok biztosították. Kecskemét már ettől az évszázadtól a tájegység, a Homokhátság természetes központjává vált. A felvázolt árucseré komoly mértékben elősegítette, hogy előbb ezen a kisebb tájegységen belül az itt megszerveződött közösség, ez a település váljék a legerőteljesebbé, majd később távolibb országrészekkel, több külföldi országgal építsen ki kapcsolatokat.

Nem kell különösebben bizonygatni, hogy az itt felidézett vásárok nemcsak a tárgyak, a különféle élő és holt áruk cseréjét biztosították. Ezek a tömeges összejövetelek tették lehetővé a korabeliek számára a hírek, az ismeretek széles körű cseréjét. Azt is megkockáztathatjuk, hogy a különféle tájegységek, sőt a környező népek kultúrájának a találkozáspontjaivá is váltak. Ezen évszázadokról pedig sokat elárul az a tény, hogy ezek a viszonylag ritka alkalmak, ezek a gazdasági-kereskedelmi események szolgáltatták, biztosították a kellő „szakmai” háttérrel, a szükséges személyi feltételeket több fontos jogi aktus megtételéhez. Nyilván nemcsak Kecskeméten, hanem a környező mezővárosokban is gyakorta kihasználták az alkalmat, hogy a függőben maradt, megfellebbezett bírósági ügyek lezárásához bevonják a közigazgatásban, jogszolgáltatásban jártas, jól ismert közéleti szereplőket, a vásárokon megjelenő, a magyar törvényekben jártas gazdákat, a „fogott bírákat”. Az ő munkásságuk képezte ugyanis másfél évszázadon át ebben a térségben a másodfokú bírósági szintet.¹²⁹ Tehát ezek az események valóban egyszerre váltak az ismeretek cseréjének és az emberi kapcsolatok építésének rendkívül fontos színterévé. Az ezek szervezésével, irányításával kapcsolatos ismereteket, készségeket a közösség vezetői más területeken is jól tudták kamatoztatni. Mindez – a bőségesebb adatok birtokában – a 17. századi állapotokra vonatkozóan fogalmazható meg a leghatározottabban. Nyilván ennek is köszönhető, hogy a kecskeméti iskolákban nemcsak a preceptorok, hanem a tanulók is jól ismerték, könnyűszerrel idézték Balassi, Rimay és Szenczi Molnár verseinek, írásainak sok részletét. A környező országokat bejáró kecskeméti gazdák, tisztviselők, a gyöngyösi és győri deákok, kereskedők Pozsonytól Erdélyig, Kassától Veszprémig, Rimaszombattól Szegedig jártak, hoztak ide árukat, és vittek

innen különféle értékeket. A város küldöttei pedig Bécestől és Pozsonytól Nándorfehérvárig, sőt Isztambulig vitték az ajándékokat, hozták a kiváltságleveleket és a hozzájuk kapcsolt reményeket.

A vásártartás jogának megszerzése és a keserves körülmények ellenére történő megőrzése, az érdekében tett következetes erőfeszítések a közösség vitalitásának egyik legjelentősebb, legmeggyőzőbb megnyilvánulásai voltak. Miként látható, nem elhanyagolható pénzbeli hasznot jelentett a vásárok bevétele a tanács számára. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy még komolyabb volt az a közvetett haszon, amit a kocsmá és részben a mészárszék működtetése eredményezett ezekben a hetekben. Azt viszont tudatosítanunk kell, hogy az igazi hasznot az jelentette, a vásároknak a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt hatását az alkotta, hogy az ország már ekkor legnépesebb mezővárosának lakossága terményeit rendszeresen helyben értékesíteni tudta, eszközeit, szerszámait be tudta szerezni, és az adózáshoz szükséges készpénzhez hozzájutott. E több évszázados folyamat vázlatos áttekintése azért rendkívül tanulságos, hogy a tények sorával igazolja: bármilyen rossz is volt a közbiztonság, az áruk cseréje valójában még ekkor sem állt meg. Tehát itt feltétlenül igaznak bizonyult a Pompeius Secundusnak tulajdonított, de valójában több évezredes tapasztalatot összegző latin mondás, megfigyelés: „Navigare [mercari] necesse est, vivere non est necesse.” Még ezekben a rendkívüli veszélyekkel teli évszázadokban is nemcsak Kecskemét, hanem az Alföldön lévő valamennyi mezőváros, lakosainak kereskedni mindenképpen, bármi áron szükséges volt, még életük kockáztatásával is.

A KECSKEMÉTI TŐZSÉREK

A Kárpát-medencében szép számmal vannak híres városok, de mindenki úgy tudja, hogy *a híres város*: Kecskemét. Az itt lakók többsége viszont biztosan zavarba jönne, ha megkérdeznénk, miért kapta szűkebb hazájuk ezt a nagyon pozitív töltésű jelzőt. Az egyik tájékozódási pontunk az lehet, hogy Kecskemét védőszentje, legkorábbi templomának – a Barátok templomának – patrónusa a legendás Szent Miklós püspök, akit fél világ minden gyereke nagyon jól ismer, hisz’ ő a *Mikulás*. A középkorban kialakult hagyomány alapján nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában Szent Miklós volt a kereskedővárosok oltalmazója. Tiszteletére csak kereskedővárosokban emeltek templomot. Tehát különösebb kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy legkorábban és legmesszebbre a város jó hírét kereskedői vitték. Később is, több mint félezer éven át, a kereskedőgenerációk sora öregbítette „a puszták metropoliszának” hírnevét.

Az első évszázadok kalmáiról keveset tudunk. Távolról sem véletlen, hogy komoly hírnevükre legkorábban egy hadtudományi elemzés, Zrínyi Miklós *Vitéz hadnagy* című munkája utal. A kora újkori magyar irodalom legkiemelkedőbb alakja és a 17. század legkiválóbb magyar hadvezére, aki – mellesleg országos főméltságként, horvát bánként a törökellenes politika legkövetkezetesebb híve volt – kritikusan szemlélte a rendelkezésére álló, előbb elhanyagolt, majd lezüllesztett végvári katonai egységeket, „seregeket”. „De micsoda seregeket? Régi látott, hallott vitézekből állott-é vajon az egész sereg? Bizonyára nem; hanem mentül rosszabb, hitelenebb, tolvajabb volt országunkban, az gyűlt össze a mi dobolásunkra. Ismét ki volt ennek hadnagya? Ugyancsak szintén azon ilyen, vagy ki jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel; ki a maga vitézségének rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy soproni kalmárokon, vagy más szabad városok vagy polgárok kárán végezte el.”¹

Jól tudjuk, hogy alighanem ő volt ezekben az évtizedekben az egyetlen magyar főúr és politikus, aki nemcsak a magyar, hanem az európai külpolitikai törekvéseket és a korszerű hadászatot is kiválóan ismerte, és aki nem elégedett meg azzal, hogy vállalt feladatainak ellátása során a végvári katonáktól elsajátítson néhány huszáros cselvetést, hanem a kor színvonalára kívánta emelni a magyar hadászatot. E törekvésének szerves részét alkotta a magyar hadtudomány alapjainak lerakása. A méltán híressé vált

1 ZRÍNYI Miklós, 1976. 203.

elemzéséből idézett rész nem hagy kétséget afelől, hogy a negatívumokat megtestesítő katonákkal a példamutató *polgárokat* állította szembe. Itt arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a minden tetteben rendkívül igényes költő és hadvezér példáit ezúttal is nagy körültekintéssel válogatta össze. A kassai kereskedők a Lengyelországba irányuló magyar árucserre legfőbb szervezői voltak. A soproni kalmárok a királyi országrész és Nyugat-Európa között tartották fenn gazdasági kapcsolatainkat. Velük egyenrangú félként idézi a *kecskeméti tőzséreket*, akik a hódoltság és Európa közötti árucserének voltak a legrátermettebb irányítói.

Eltelt immár negyedfél évszázad, de még senki sem tette fel – a válaszadás szándékával – a kérdést: mik voltak és kik voltak ezek a kecskeméti tőzsérek?

Aki csak a szó alapjelentésére kíváncsi, a magyar értelmező szótárakban könnyen talál választ: a török–arab eredetű szó jelentése (marha)kereskedő. Ha valaki pontosabb, bővebb értelmezés után kutat, óhatatlanul egy sor kérdést fogalmaz meg. Mettől kezdve tevékenykedtek? Volt-e valamilyen szervezetük? Milyen vagyoni háttérük volt? Mely társadalmi csoporthoz tartoztak? Személy szerint kiket ismerünk Zrínyi kortársai közül? Milyen szerepet vállaltak városuk életében ezekben a rendkívül zaklatott évtizedekben? Hogyan vészelték át a századvég negyedszázados háborús viszonyait?

Kecskemét 16–17. századi írott emlékei alapján csaknem valamennyi kérdésre elfogadható választ adhatunk.

Jól tudjuk, hogy már a 14. században az Alföld, és benne a két folyam köze igen fontos szerepet vállalt az ország külkereskedelmében. Szarvasmarha- és lóexportunk egyik legfontosabb hátszaga ez a vidék volt. Bár a török hódítás a 16. század közepén számottevően zavarta ezt a folyamatot, az Európában kibontakozó erőteljes konjunktúra sokban segítette a korábbi útvonalak zavartalanná tételét. Mivel csak ilyen módon juthattak a rájuk valutához, a török kincstári igények türelemre intették a hadsereg parancsnokait.

Írott emlékeink rendkívüli hézagossága miatt nem tudjuk pontosan követni, mettől kezdve vettek részt kecskemétiiek az országos külkereskedelemben.² Az viszont több mint jelképes eset, hogy Buda elfoglalása után „Az első Pest megyei kereskedő, akit – ezúttal Ausztriából hazafelé igyekezve – az ország nyugati határainál felfedezünk, kecskeméti Végh Mihály, aki 1544. július 20-án 1-1 bála boroszlói és iglauri posztót jelentett be elvámolásra Zurndorfnál.”³ Feltételezhetjük, hogy nem ez volt a vállalkozó szellemű cívis, tőzsér első külföldi útja. Joggal tételezzük fel azt is, hogy megvámolt áruinak a fedezete élő állat vagy valamely állati termék lehetett. Nevének láttán nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy a város ezen két évtizedes történelmén belül *kecskeméti Végh Mihály* immáron harmadik esetben találkozunk. Leghíresebbé az LV. Zsoltár fordítójaként vált. Feledhetetlen a város történetében az a főbíró is, aki 1564-ben a két felekezetet több évszázadra megbékítette, és nem lehetetlen, hogy korábban külföldi tapasztalatiról, rátermettségéről és kezdeményezőkétségéről más területen is tanúbizonyságot tett. Távolról sem lehetetlen, hogy az egymáshoz oly közeli időpontban – három szerepben – megjelenő *kecskeméti Végh Mihály* név mögött ugyanaz a személy rejlik.⁴

2 Az viszont kétségtelen, hogy Kecskemét már a 14. század utolsó harmadában megszerezte a vásártartási jogot, és így az állatkivitel részesévé válhatott.

3 L. a *Kecskeméti vásárok...* c. fejezet 54. lábjegyzetét!

4 Nem árt utalni arra, hogy a Végh családnév rendkívül ritka a városban a 16. században, a következő évszázadban pedig nem is lehető fel a nyilvántartásokban.

A század második felében tucatjával rögzítették a török réveknél, vámoknál a kecskeméti kereskedők, tőzsérek nevét. Az 1560–1564-es váci, ráckevei és dunaföldvári vámnaplók adatai alapján a kecskeméti tőzsérek 6–8 ezer marháját és 300–300 lovát vámolták meg. A ráckevei–dunaföldvári átkelőnél 1562 júniusában 10 kecskeméti tőzsér 794 marha után fizetett vámot. Az egész év során ugyanitt 22 kecskeméti tőzsér 2420 marhát vámoltatott. 1562 és 1564 között 38 kecskeméti tőzsér 5194 marha után adott vámot. Tehát egyrészt a tőzsérek száma, másrészt megvámolt jószágaik tömege erősen eltérő volt. Kilencen 14 és 57 közötti jószág után adtak vámot. A többség, 21 fő lényegesen nagyobb arányú kereskedést folytatott. A lábasjóságok átlagos száma 104 volt. Azonban minden bizonnyal jóval kevesebben voltak, akik igazán nagy arányú kereskedést folytattak: nyolcan átlagosan 331 jószágot vámoltattak, de volt köztük olyan is, aki 600 marha után fizetett.⁵ Ezek a tőzsérek egyéb szempontból is különböztek egymástól. 24 fő neve csak egyszer került a naplókba. Tizenkét tőzsér 5 kisebb kompániába tömörült, a többiek önállóan kereskedtek. Az egyedül kereskedők között a legtehetősebb alighanem Szanyi Ferenc és Dáki Ferenc volt. A váci vámon Kajtár Máté fordult meg legtöbbször. Öt útján összesen 641 marhát hajtott át.⁶

E század hódoltsági tőzsérei nem szakosodtak néhány meghatározott áru forgalmazására, miként ezt megtehették a dalmát, az olasz és a német kalmárok. A rendkívüli körülmények között csak a leleményes és vakmerő vállalkozók tudtak boldogulni. Ezt példázza a kecskeméti Borbély FABIÁN kereskedő-tőzsér esete is. 1580 márciusában 17 kocsit megtöltő marhabőr után fizetett Budán vámot. Egy hónappal később, amikor külföldi útvjáról visszatért, importált áru után ugyancsak Budán 28 mázsa mécsolaj után vámolták meg. Alig néhány héttel később ismét Budán találjuk, ahol 550 lábasjóság (szarvasmarha és ló) után róttá le a harmincadot. Május derekán ezen állatok eladásából származó bevételén már 50 vég kisnicér posztót⁷ hozott be. Ugyancsak ez év június derekán pedig újabb 300 marhát hajtott nyugatra az Alföldről. Leleményességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a következő hónapban, júliusban (valószínűleg bérelt) hajón hozott a hódoltság területére számottevő mennyiségű kést, ónt, posztót és egyéb árut.⁸

Bármilyen meglepő, de a 17. századi magyar történelemből lényegesen kevesebb hasonló írott emlék, sokkal hézagosabb gazdaságtörténeti adat áll rendelkezésünkre. A század első felében csak a nagyon töredékes győri és komáromi vámjegyzékekben és a bírósági jegyzőkönyvekben tűnnek fel a kecskeméti tőzsérek. Azonban azt mondhatjuk, hogy itt is csak azoknak a nevét örökítették meg, akiknek valamilyen *ügyük* kerekedett a vámhivatallal és a bírósággal. Ráadásul időközben a bel- és külkereskedés körülményei is számottevően változtak, jórészt rosszabbodtak. Bár a központi hatalom rendelkezései a bécsi kereskedőknek, kompániáknak kedveztek, a magyar kereskedők többsége továbbra is megtalálta számításait. Mivel azonban Európa nyugati részén komoly dekonjunktúra lépett föl, a korábbi igény, az egykori forgalom minden bizonnyal számottevően csökkent. Ráadásul eközben a hódoltság területén a közbiztonság egyre romlott. Az adatok szűkössége miatt érdemi összehasonlításra sajnos nincs módunk.

5 MÉSZÁROS László, 1979. 92–93., 127–128. és 140–143.

6 MÉSZÁROS László, 1979. 143–144.

7 L. a *Kecskeméti vásárok...* c. fejezet 55. l. ábráján.

8 KOCSIS Gyula, 2002. 198.

A nyugat-magyarországi harmincadbevételek alakulásáról egyedül Partinger Mihály magyar kamarai tanácsos 1668. évi összesítő jelentése alapján kapunk egy igencsak sommás képet. E szerint a győri harmincad bevételeinek java része sózott halból, kősóból, cserzett és nyersbőrből, valamint – főképp – szarvasmarhából eredt, amiből csupán a kecskeméti évi 40 ezer marhával részesültek.⁹ Ez a szám erősen túlzott lehet, mivel az országos kivitel is csak alig valamivel volt nagyobb, de ez a hivatalosnak mondható megállapítás jól érzékelteti, hogy a kortársak gondolatvilágában milyen kép élt a kecskeméti tőzsérekről, azok munkájának hatékonyságáról.

A század első feléből csak ezekben a nyugati országrészben fennmaradt iratokban lelhetjük fel tőzséreink egy részének a nevét. 1627-ben a győri városi bíróságon a győri és a magyaróvári harmincados ellen folytattak le egy vizsgálatot. Az ok az volt, hogy a kecskeméti Nagy János egy farkas barmot hajtott fel az Alföldről, és bár a 70 talléros vámot már Győrben befizette, Óvárról csak további 50 tallér ellenében engedték áruját továbbhajtani Bécs felé. Egy másik kecskeméti kereskedőcsoport tagjai ugyancsak 1627-ben a győri vásárra szánt barmaikat a dögvész miatt nem tudták eladni. Amikor azokat visszafelé hajtották, az óvári harmincados 600 tallért (!) hajtott be rajtuk. A vizsgálat során az egyik győri tanú pedig – a szóban forgó ügytől eltérve – arról vallott, hogy a győri harmincados 70 ökröt kobzott el a kecskeméti Király Ambrustól, majd valamivel később maga a tanú hajtotta fel Bécsbe az ugyancsak kecskeméti Kakulya István 170 ökrét. Egy 1629-ben folytatott vizsgálatban kifejezetten a kecskeméti Gubacsy Gergely, Simon Mihály és Szana Mihály kérésére – kik már sok éve kereskedtek marhával – végzett tanúvallatást a győri káptalan. Ennek során 32, zömében győri marhakereskedő vallomását rögzítették. 1632 elején Kecskemét és Győr tanácsa azért levelezett egymással, mert a győri Maróti Gáspár deák lefoglalta a kecskeméti Amian Jakab kintlévőségét, mert az ugyancsak adós Tóth Bálinttal „egy bíróság alatt vannak”. 1634-ben Gottfried Jung bécsi kereskedő azzal vonta magára a győri tanács neheztelését, hogy engedelmé és tudta nélkül bizonyos adósságért Győrben lefogatta és Bécsbe szállíttatta a kecskeméti Gellen Mihályt.¹⁰ Nagyszombatba költözött, pontosabban menekült Kecskemétről 1639-ben Latos István, aki 1646-ban már maga is a hódoltsági barmok vásárlójaként lépett fel a pünkösdi galgóci vásáron.¹¹ 1648-ban a kecskeméti Szana Mihály 1900 juh gyapját adta el egy nagyszombati kereskedőnek. 1651-ben viszont ő maradt adós Nagyszombaton.

A század második felében feltűnő tőzsérekről, kereskedőkről már a ránk maradt helyi nyilvántartásokból szerezhetünk további részletesebb ismereteket. De a korábbi vámjegyzékek is fontos adatokat őriztek meg. 1654-ben a kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtott fel Győrbe, ahol is nemes Török István személyében talált vevőre. 1655-ben a kecskeméti Nagy János tőzsér pereskedett komáromi Mészáros Mátyással és Csapó Andrással. Az egyik lévai vámjegyzék szerint 1669-ben a kecskeméti tőzsérek – köztük Kamarás Ambrus – és a nagykőrösiei valósággal nyüzsgönek az ottani vámnál. 1677-ben kecskeméti Damján Istvánnak volt pere Gindly Orbán Fülöppel, mivel az áru leszállításával késett. Ugyancsak 1677-ben az egyik feljegyzésben Deák Pál azt

9 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 491–492.

10 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 492–495.

11 Latos István tisztázatlan körülmények között menekült el Kecskemétről. A győri tanácsnak küldött tájékoztató szerint „minden marhája” pontosabban „minden jószágá” a mezővárosban maradt, és csak később hajtották utána. BUZA János–HOLOŠOVÁ, Alžbeta, 1990. 109–112.

állította, hogy évente több mint ezer marhát hajtott a „nyugat-magyarországi vásárookra”. Fördös Mihály nemes győri polgár és a szentmártoni apát 1679-ben amiatt pereskedett, mert az utóbbi elhajtatta Fördös töltéstavi pusztájáról a kecskeméti Illyés István és Lázár Pál 17 ökrét. 1688-ban Koháry István gróf emelte fel szavát a kecskeméti Szentkirályi Pál és Tubák János jószágainak lefoglalása miatt, mivel a jobbágyok felett első fokon földesuraikat illeti a bíraskodás joga.¹²

Érthetően nem minden kecskeméti tőzsérnek gyűlt meg a baja a hitelezőkkel és a harmincadosokkal. Csak elenyészően kis részüknek kellett a győri és a komáromi bíróságon igazukért harcolni. Az említettekén kívül egy sor nagy marhatartó volt a városban, akik közül többen vagy önállóan, vagy másokkal összefogva folytatták e komoly haszonnal kecsegtető, de ekkor már nagyon kockázatos vállalkozást.

Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy történeti szakirodalmunkban pontatlan kép él Kecskemét kereskedelméről, a tanács ezzel kapcsolatos hatásköréről: „...a magisztrátus nem rendelkezett a kereskedés korlátozásának jogával, némi meglepetéssel olvassuk, hogy 1664-ben az itteni tanács mindenkinek engedélyezte a kereskedést. Amit csakis úgy lehet értelmezni, hogy egyébként a gazdaság teljes spektrumában aktív kereskedőpolgároknak polgártársaiktól való elkülönülését igyekeztek megakadályozni.”¹³ Valójában az 1663. november 12-én kelt statútum értelmezése okoz gondot. Ezért kell belőle az ominózus részt idézni: „Az Egész Tanács, Tizedösök és mind az egész Városnak lakossi az Város házánál lévén, ezen az Város gyűlésében töttenek ilyen végzést. Akárminemű kereskedésben, indullyon megh az Kecskeméthi ember, az ki Kecskeméten lakik s adót ád, szabad légyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élnyi, azt az Városra behoznyi, árulnyi s eladnyi...”¹⁴

A széles körű árucseré, a külkereskedelemben történő többirányú bekapcsolódás az itt élők lételeme volt, különben nem tudták volna előteremteni évről évre azt a sok ezer ezüsttallért, amelyet a török és a magyar állam, a kóborló katonák és a földesurak számára mindenáron ki kellett fizetni. A szokatlanul nagy nyilvánosság előtt, ünnepélyes keretek között meghozott és kihirdetett határozat tehát távolról sem a tanács bénaságának a jele. Aligha kétséges, hogy éppen egy tudatos, a közérdeket szolgáló fontos döntésről van szó, amely a korábbi tanácsi korlátozásokkal szemben ezúttal a civisek gazdasági mozgásterének erőteljes bővítését biztosította. Tudatosítanunk kell azt is, hogy egy háborús időszakban módosította a tanács korábbi rendelkezéseit, hogy a város egész lakossága számára nyisson újabb lehetőségeket a rendkívüli adók befizetéséhez. A későbbi évtizedekben egész sor statútum bizonyítja, hogy a magisztrátus a mindenkor katonai helyzetnek megfelelően tudatosan és gyorsan módosította a kereskedelemmel kapcsolatos rendeleteit. Folyamatosan ellátta e téren is a rá háruló feladatokat. A kereskedelemmel kapcsolatos jogainak tudatos formálásával éppen az lehetett a célja, hogy ne alakulhasson ki a városban egy zárt kereskedőcéh, amelyen belül csak tucatnyi kereskedő élvezhette volna azokat a gazdasági előnyöket, amelyek így a családok százainak biztosítottak érdemi árucserét, számottevő bevételt.

12 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 492–496.

13 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 499.

14 HORNYIK János, 1861. II. 169.

A helyi források kétségtelenné teszik, hogy a hódoltság második szakaszában a város kereskedelme több szintből tevődött össze. A legalsó, a legnépesebb szintet az áru-termelő parasztok és iparosok alkották. Ők az esetek nagyobb részében saját árujukat értékesítették részben helyben, részben mások közreműködésével a távolsági kereskedelem útján. Jóval szűkebb sávot alkottak azok a jómódú gazdák, akik saját portékájuk mellett bekapcsolódtak a bor, a különféle állati termékek és iparcikkek forgalmazásába. Kétségtelenül a társadalom csúcsát képezték azok, akik nemcsak a város, hanem a tájegység árutermelésének legfontosabb szervezői és egyben haszonélvezői voltak.

1. táblázat Kecskeméti tőzsérek és kereskedők az 1660-as és az 1670-es években¹⁵

Név	Vad-szám	Adó	Gabona	Bor	Bárány	Tisztség						Vagyoni réteg	
			Tized			Esküdt	Főbíró	Adószedő	Kisbíró	Székbíró	Vasárbíró		
Deák Pál	652	18	80	*	35	*	68, 78, 84						Gazd.
Domján Tamás	2	4										78	Tör.
Garaczi István	29	12	20	*									Kisb.
Horváth Péter	240	18	11			*					81		Gazd.
Illyés István	105	18	58		8				77	73			Gazd.
Kakulya István	60	5											
Kalocsa János	759	18	37	*	49	*	71, 79, 87	64					Gazd.
Kamarás Ambrus	759	18	56	*	49	*	73						Gazd.
Lázár Pál	50	16											
Magó Mihály	110	18	5		8								Gazd.
Méhes István	19	6		*									Kisb.
Molnár Mihály	142	18	28	*	7								Gazd.
Nagy János	134	14	32	*	7	*	80	67, 79					Köz.
Nagy Péter	260	18	28	*	7								Gazd.
Pathay András	758	18	61	*	45	*	66, 74	61					Gazd.
Sárközi Pál	243	18	39	*	15								Gazd.
Simon Mihály	1	4											
Szana Mihály	34	7											
Szentkirályi Pál	155	18	48	*	11	*	64, 70						Gazd.
Tóth Gergely	54	14	18							77,8			Köz.
Varga István	380	18	12			*		84	78				Gazd.

15 Az adatok a jelzett két évtizedben keletkezett nyilvántartásokban találhatóak. Érthetően itt az egyenkénti hivatkozásoktól el kellett tekintenünk. Az egyes gazdáknál az adózással kapcsolatosan az adókönyvek két adatot rögzítettek 1675-ben is. A vadszámot az élőállatok, a készpénz és a malmok birtoklása alapján szabták meg. Egy tenyészarha, ló, illetve 5 juh alkotott egy vadszámot. A gabonadézsma az 1675. évi dézsmajegyzék, a báránydézsma a két évtizedben fellelhető dézsmajegyzékeinek (átlaga) alapján készült. A bordézsma hozzávetőleges összege az 1670-es években keletkezett adószedői- és főbírói számadások alapján állt össze. Az egyes személyek által viselt tisztségekről IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2010/a. 5–140. függeléke ad tájékoztatást. Az egyes személyek vagyoni besorolását e kötet Kecskemét társadalmát elemző két feldolgozásának adatai alapján rögzítettük. A Gazd. = gazdag civis, a Köz. = közepes birtokkal rendelkező civis, a Kisb. = kisbirtokos gazda, a Tör. = törpebirtokos gazda.

Tehát immár háromszáz éves fejlődés eredményeként a városban a magisztrátus irányításával jól szervezetten működött a kereskedelem több szintje, több fóruma.¹⁶ Itt csak a foglalkozási ághoz kapcsolódó egészen szűk körre, a város hírnevének növelésében közreműködő kereskedőkre irányíthatjuk figyelmünket. Valójában – a nagyon töredékes iratokban – több mint kéttucat olyan jelentős személyiség neve tűnik fel, akik a hódoltság utolsó fél évszázadában Kecskeméten tőzsérkedtek, a város jó hírnevét az ország nyugati részében is növelték.¹⁷ Közéjük bárki bekerülhetett, akinek volt kellő pénze, rátermettsége és kurázsija a vállalkozásra. Szerencsére nemcsak tőzséreink léte-re, hanem személyére vonatkozóan is lehet érdemi adatokat összegyűjteni. Ezek alapján olykor csaknem teljes életút rajzolódik ki előttünk. Ezek azért igen fontosak, mivel több oldalról megvilágítják, hogy ezekben a háborúkkal teli évszázadokban, évtizedekben a társadalmi felemelkedés és az anyagi gyarapodás – nem ritkán az anyagi pusztulás – egyik legfontosabb terepe, eszköze a tőzsérkedés volt.

A táblázatban fellelhető néhány olyan személy is, akiknek a neve csak a borkereskedelem során került a nyilvántartásokba. Nem tudhatjuk, hogy közvetve vagy közvetlenül érdekeltek voltak-e a marhakereskedelemben. Az viszont kétségtelen, hogy mindannyian a város kereskedelmének számottevő előmozdítói voltak. Láthatjuk, hogy közöttük aránytalanul nagy számban vannak a kimondottan gazdag adózók. A jelentős értéket képező áruk forgalmazásához vagy számottevő saját tőkére, vagy komoly kölcsönökre volt szükség. Annak érdekében, hogy érzékeljük, valójában a gazdák mennyivel szélesebb köre kapcsolódott be rendszeresen vagy alkalmilag a kereskedelem különféle területébe, célszerű mellékelni a borkereskedelemben aktívan részt vállalók nevét.

2. táblázat Borkereskedelemben részt vállaló kecskeméti gazdák 1662–1682 között¹⁸

Év	62	63	64	65	66	70	71	72	73	74	75	76	77	81	82
Antal Lukács					2										
Bakonyi Lázár Gy												10		6	
Bálint deák									2	1					
Baracsi Balázs				8								4,5			
Baranyai Péter					4										
Barkó Benedek és Csillag György						3,5									
Bede Lukács						15,5	3								
Bene János				12											
Benedek Kovács Baranya				9											
Bénesi András				2											
Bíró Máté												2,5			
Boda Gergely		2													
Boda Gergely és Kovács Péter		6,5													
Bosz Péter és Szabó János Baranya						3									
Bozó J-Herczeg M									15,5						
Czirkátor Dömötör				1											
Csaba Bálint												5			
Csaba János				2											

16 Erről a témáról a kötet önálló feldolgozása nyújt részletes tájékoztatást.

17 GECSÉNYI Lajos, 1995. 104.; SZAKÁLY Ferenc, 2001. 492–496.; GECSÉNYI Lajos, 1995. 109–110.

18 Az összeállítás a jelzett évek főbírói és adószedői nyilvántartásainak adatai alapján készült. A megadott mennyiség a fuvarok számát jelzi.

Év	62	63	64	65	66	70	71	72	73	74	75	76	77	81	82
Csaba Mihály							1								
Császár István				2,5											
Császár János	4														
Császár Gergely							7								
Császámé – Mészárosné			10												
Csizmadia Gergely				2											
Csizmadia György				1											
Csomor György			1,5												
Csőpörke Máté										4					
Dallos István			1,5	6											
Deák Pál		5,5	8		6	5	5,5			6	16,5	3	7,5		
Deák Péter				10,5											
Domokos János											6,5				
Domokos Tamás	6				9										
Dora János	8														
Eskütt Istók														4	
Farkas András					5,5										
Farkas Balázs	11														
Farkas János							2,5								
Farkas Lőrinc					5										
Garaczi István	8	7,5	9												
Godán Dömötör	2														
Halasi Péter	10														
Hegedűs János fb.			4,5	11											
Herczeg Mihály					1										
István deák										0,5					
István Kovács Baranyából			6												
Jobbágy Péter			9	6											
Kalocsa János			6	6		8,5					3,5				5
Kamarás Ambrus					2	10,5	3,5	3	5	1	5,5	3		1	4,5
Kardos András			1												
Kasza György	11														
Kasza János			1												
Király István		2,5		1											
Kis János Solton vett	5														
Kis István							4								
Kis Kelemen – Görbe György				1,5											
Komlósi Ambrus		2													
Kovács Miklós			10		3,5					17,5	9				
Kozma Jakab										4					
Körös János					1										
Kulcsár Péter			3	1											
Magó Mihály						5,5								1	10
Makai ?						3									
Máté Kovács									6,5						
Méhes Gergely (Mné 65)	2			3	5										
Mester András				1,5											
Mészáros János															8
Molnár János					1										
Molnár Mihály Baranyából				10								5	1		
Nagy Ferenc					1										
Nagy István						9	9		8			9	4		
Nagy János			10,5												
Nagy Péter	4			2	1										

Év	62	63	64	65	66	70	71	72	73	74	75	76	77	81	82
Oláh János								5,5							
Pathay András		7		2	11		7		1	4		3		10	17,5
Péter nevű legény	4														
Priski György				6											
Sánta János							5,5								
Sárközi Pál				4,5	2							16,5	7		9
Szabó Bálint								6							
Szabó István, Gyürei				3,5	3,5										
Szabó János Baranyából					14	8									
Szabó Keresztes					2										
Szappanos Mihály, Szeles						10									
Széles Mihály						4,5									
Szentkirályi Pál fb.				1,5			3								
Szijjártó Mihály					1,5					2					
Szivós Pálné Baranyából				4											
Takács István				1											
Tóth Márton		15													
Valkó Jakab						3									
Varga Mátyás					3,5										
Varga Miklós		4,5		5	6,5		4				4,5				
Vörös Gergely		1	1												

A kereskedelem legalsó szintjén tevékenykedők érthetően különösebben nem növelhették egyénenként a város gazdasági hírnevét. A középső csoporton belül viszont ismételtén feltűntek olyan személyek, akik hosszabb-rövideb ideig közreműködtek nemcsak egy viszonylag széles körű árucseré, hanem a város életének középszinten történő szervezésében is. Erre nemcsak Kecskeméten találunk példát. A 16. század végén a Gyöngyösön élő Balázs deák jelentős hírnévre tett szert.¹⁹ Az írás-olvasás ismerete, az átlagon felüli intellektus és tájékozottság komoly előnyt jelenthetett. Nem egy különleges eset tehát, hogy itt is kipróbálták az iskolázott fiatalok rátermettségüket. Kecskeméten ezekben az évtizedekben két ilyen fiatalemberrel találkozunk. Bálint deák és István deák éveken át jelentős részt vállalt a város áruforgalmából. Bálint deák neve a kufárok 1667. évi lajstromában tűnik fel, ahol másfél tallér befizetését és egy forint tartozását rögzítették. A következő évben 4 forint fizetésére kötelezték. Ugyancsak ebben az évben a házasságot kötők között találjuk nevét, tehát minden bizonnyal még fiatalember volt. Néhány évvel később számottevő ingatlant örökölhettek, mert 1672-ben a gabonadézmára kötelezettek sorában találjuk meg adatait. E szerint 2 fertály [32 véka] búzát, valamint három és fél negyed [7 véka] árpát adott le.²⁰ Az 1673. évi főbírói számadáskönyv feljegyzése arról tanúskodik, hogy a város kocsmajának két teher, tehát két szekér, azaz 4 hordó bort adott el, 60 forint értékben. E szerint vagy számottevő szőlőt művelt meg, vagy – és ez a valószínűbb – borral is kereskedett.²¹ 1675-ben 68 vadszám után adózott. Tehát ingatlanjai mellett jelentős ingó vagyona, állatállománya lehetett. Ez évben a rá kivetett adó összege 12 forint volt, továbbá 10 negyed [20 véka] búzát és 12 negyed árpát adott le dézsmaként. Ezek alapján joggal sorolhatjuk a tisztességes jómódú, közepes vagyonnal rendelkező gazdák közé. 1677-ben másik két gazdatársával összefogva pert indítottak az egyik méneses gazda ellen, mivel az ágasegyházi telelőjükön lovaival a kaszálójukban súlyos károkat

19 Feljegyzései a századvég gazdasági életének fontos dokumentumai. SZAKÁLY Ferenc, 1972.

20 Dézsmaként a búzának huszadrészét, a többi gabonának tizedét kellett a város számára beszolgáltatni.

21 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 15.

okozott. Minden bizonnyal ők ott szarvasmarhákat teleltettek. Tehát bár távolról sem a leggazdagabb, de feltétlenül a tekintélyes gazdák közé tartozott, és rendszeres kapcsolata volt a marhatenyésztéssel, a szarvasmarhák értékesítésével. Ettől az évtől kezdve bevonták a város közeletébe is. Július 16-án a főbíró megbízatása alapján kamatoztatta a kereskedelemben szerzett ismereteit, kapcsolatait. „Balogh István, Dallos István, Bálint deák uraimék Budán Veselényi Pál urunk számára való vásárlásra kértének fel aranyat 150...”. Ugyancsak ebben az évben a magisztrátus megbízása alapján Oláh Jánossal vitte el gróf Erdődi Györgynek, a város egyik földesurának a summaadót és a szokásos ajándékokat. Minden bizonnyal ezek a szolgálatok szereztek meg számára az esküdtek bizalmát, és 1678/79. évre székbíróvá választották. Tehát azzal bízták meg, hogy ebben a gazdasági évben két társával együtt gondoskodjon a városi mészárszék zavartalan és eredményes működtetéséről. Szerezzen be folyamatosan több száz vágómarhát, gondoskodjon a szükséges felszerelésekről, ellenőrizze a mészárosok munkáját, értékesítse a mészárszéken keletkezett különféle melléktermékeket. Különös balszerencséjére ez az év a város sok évszázados történetének talán legtragikusabb esztendeje volt: a város felét tüzvész pusztította el, egy súlyos pestisjárvány több száz ember életét követelte, és ezek mellett kuruc és francia csapatok zsarolták, rabolták hónapokon át a lakosságot. A hódoltság területén már az évtized elején teljesen összeomlott a közbiztonság. Ezért a vásártartás jogáról már két évvel korábban lemondott a város tanácsa. Munkája így az átlagosnál jóval nehezebbé vált, és a beszerzések alkalmával minden bizonnyal őt is súlyos csapások, károk érték, valószínűleg néhány vállalkozása balul sikerült. Kétségtelen, hogy hivatali idejének lejártával, 1679. április 24-e után nem tudott a tanácstól felvett összegekkel maradéktalanul elszámolni, és ezért az év szeptemberében „Bálint deák székbíró az fogházban lévén az tavalyi mind város, mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár.” Azonban a szerencsétlenségek miatt keletkezett adósságát bizonyára rövid időn belül családi vagyonából rendezni tudta, becsületét, hitelét továbbra is megtartotta. Ezt bizonyítja az, hogy a következő év főbírója már újabb megbízásokkal látta el.²²

Más utat járt be egy másik iskolázott „kufár” fiatalember, István deák. Ő kereskedése után 1667-ben valamivel nagyobb összeget, két tallér adót fizetett, de a következő évben már csak feleannyira, két forint fizetésére kötelezték. 1679-ben azok között találjuk nevét, akik a város számára adtak kölcsön kisebb-nagyobb összeget. A mezővárosi polgárokhoz hasonlóan a kufárkodás mellett ő is gazdálkodott. Az 1672-es gabonadézsma-lajstrom szerint 3 negyed búzát és 7 fertály árpát adott le. Az 1675. évi adójegyzék szerint 50 vadszám után adózott, de ebben az évben gabonadézsma-t nem fizetett. Két évvel később a főbíró több alkalommal is felhasználta a kereskedelemben szerzett jártaságát. Háromszor is részt vett a földesurak számára kötelező ajándékok Budán történő beszerzésében. Ez év augusztusában pedig, amikor egy peres ügyben döntött a tanács, minden bizonnyal mint a határozat lejegyzője volt jelen. Társadalmi emelkedését jelzi, hogy 1679-ben a város esküdtszéki között találjuk nevét. 1682-ben két tanácsai döntés meg-

22 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 132., 1668. 181.; IV. 1504. m. Robotlajstromok 1668. 2., 1672. 270–323.; IV. 1508 c. 1675. 6–204. – A kuruc vezér számára többek között 72 tallér árú posztót, valamint egy párduc- és tigrisbőrt vásároltak 105 tallér értékben. IV. 1510. i. 1677. 42–45., 1676. 75–78. – A Szent György napi elszámolás után egy időre István deák, Kakas Pál és Borbély Mihály vállaltak érte kezességet. Júliusban Tar György és B. Szabó János lett a keze. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1679. 264–270.; IV. 1510. i. 51., ill. 73–76.

hozatalában is részt vállalt. Az egyik ülésen való részvétele különösen fontos és felelőségteljes volt, mivel – fellépve a város egyik legjelentősebb földesurának hatalmaskodásával szemben – ezen az összejövetelen az esküdtek „...voxolás képpen a várasházánál befelelték, hogy Veselényi Pál urunk önagsága számára adónkon kívül, ha mi vásárlást parancsol, kiváltképpen végposztókat, meg ne cselekedjük.” Ettől kezdve gyakorta fellelhető neve a feljegyzésekben. Úgy tűnik, hogy hivatali munkássága során a kereskedelemmel sem szakított teljesen, mivel ez idő alatt több alkalommal különféle árukat adott el a tanácsnak: „István deák uramtúl 4 bélelt szárú csizmát 36 garasson...”, „István deák uramnak selyem öv árában adtam, Darvas uramnak vévén, tall. 9...” Hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben az években esküdként vett részt több tanácsi döntésben, 1685-ben pedig már második nótáriusként említik több alkalommal.²³ Aligha kétséges, hogy azonos azzal a Némédi Istvánnal, aki a későbbi években jegyzőként, illetve főjegyzőként állt a város szolgálatában.

Sokkal vázlatosabb képet tudunk rajzolni Damján Tamás életútjáról. Mégis, mellőzése annál kevésbé lenne indokolt, mivel a kecskeméti tőzsérek között egy újabb típust testesít meg. Az adókiivetésekben egy nagyon szerény vagyon után kiszabható összeget rögzítettek neve mellett. Tehát csekély ingatlannal és ugyancsak csekély ingósággal, jószággal, illetve készpénzzel rendelkezett. Az adókönyvi bejegyzésen kívül legelőször 1678-ban találkozunk nevével. Az általa vezetett nyilvántartás kezdő sora: „Deák Pál uram főbírószágban való lajstrom dézsmárúl, tyúkrúl Damján Tamás vásárbírószágában.”²⁴ Tehát ebben az évben a városi közigazgatás második vonalába tartozó feladatokat látott el. Mivel 1676-ban az országos vásárok rendezéséről a város kénytelen volt lemondani, csak a hetivásárok ellenőrzése maradt a feladata. Ezt további teendőkkel egészítette ki a magisztrátus. Ilyen minőségben részt kellett vállalnia a közigazgatás egyéb területén jelentkező munkákból is, pl. a gabonadézsmá beszédéséből, annak nyilvántartásából. Ezekon túlmenően gyűjtenie kellett a törökök számára a gabona és a takarmány szállításhoz szükséges zsákokat, vaját, vajpénzt stb. Mégsem ezért kívánta elhárítani ezt a nem igazán hálás megbízatást. „Vásárbíró Damján Tamás kézbe adással kötelezte magát arra [a bíróválaszt követő ünnepi] vacsora után az asztalnál, hogy csak valaki vegye kezébe az ő tisztit, megad 30 tallért. Kezét adta Kovács András uramnak, Csizmadia Gergelynek, Körös Jánosnak, Vidács Mátyásnak, Márton deáknak.”²⁵ Ez a fogadkozás aligha volt fellengzős, ha meggondoljuk, hogy néhány hónappal korábban a győri bíróságon a következő keresetet rögzítették: „1677 februárjában Damján István kecskeméti lakos 850 aranyat vett fel Gindl Orbán kereskedőtől azzal a céllal, hogy számára Győrbe 1.283 ökör- és tehénbőrt szállít. Damján ez alkalommal kötelezte magát arra is, hogy egész

23 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 132., 1668. 181. Ugyancsak ebben az évben a városnak 13 pár kést adott el 9 forint és 10 dénár értékben. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1668. 9. István deák 5 tallért adott. A gazdagabbak 150–200 tallérral segítették ki a tanácsot. IV. 1508. c. 1667. 268–269.; IV. 1504. m. Robotlajstromok 1672. 270–323.; IV. 1508. c. 1675. 6–204.; IV. 1510. i. 1677. 42–61., ill. Törödékek 1640–1707. 80–81.; IV. 1508. c. 1677–1678. 195. Kincses János járásában írták össze. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1679. 237–239.; IV. 1510. i. 1681. 68. és 1693. 1–19., ill. 100. A szavazásra 1682. augusztus 30-án került sor, de az ívet az 1693. évi kötetbe fűzték. IV. 1510. i. 1682. 35–38., 1685–86. 9–13., 3–4. és 56–61. Nem árt utalni arra, hogy másik István deák nem található a különféle lajstromokban.

24 MNL BKML IV. 1504. p. 1674. 58/b. A kötet erősen rongált és töredékes. Továbbá IV. 1504. p. 1678. 2.

25 MNL BKML IV. 1510. i. 1678. 76. Az eset minden bizonnyal a bíróválasztást követő közös vacsorán történt. – 1677-ben egy tehén átlagára 5 tallér volt. A 30 tallér a mellé beosztott tyúkszedő deák egész évi fizetésének csaknem háromszorosa volt.

éven át elsőbbségi vásárlási jogot biztosít Gindlnek az általa Kecskemétről és a 'kőrösi székblől' Győrbe hozandó bőrökre.”²⁶ Úgy tűnik, hogy vagy az áru szállításával támadhattak nehézségei, vagy a győri kereskedő elsőbbségi jogát sértette meg, mivel Gindl Orbán Damján ellen pert indított. Tekintettel arra, hogy Damján Tamáson kívül más hasonló nevű adózó a kecskeméti nyilvántartásokban nem található, aligha kétséges, hogy a bajba jutott kereskedő a vásárbíró közvetlen rokona lehetett. Az eset azt jelzi, hogy a Damjánok, szerény vagyonuk ellenére, szorgos, bátor és általában eredményes tőzsérek voltak. Minden bizonnyal ezért is szabadult volna szívesen, igen komoly áldozat árán a megbízatástól, mert továbbra is részt kívánt vállalni hozzátartozójának vállalkozásában, illetve segíteni kívánt annak nehéz helyzetében. Végül a rábizott hivatalos feladattól nem tudott megszabadulni, megválasztása után tisztségét egy egész gazdasági éven át el kellett látnia.

Esete mindenképpen azt jelzi, hogy szerény vagyon mellett, olykor komoly kölcsönök igénybevételével – néhány kivételtől eltekintve – eredményesen lehetett folytatni az egész térségre kiható széles körű kereskedést.

Kecskemét országos hírnevét azonban érthetően nem ezek a kereskedők gyarapították. Zrínyi Miklós és a főúri körök figyelmét markánsabb személyek, sikeresebb vállalkozások kelthették fel. E rövid ismertetés, az igazi tőzsértípus megrajzolása során a teljességet még ezen a legszűkebb körön belül is mellőznünk kell. Csupán néhány alak, néhány személyiség tevékenységének a felvillantására nyílik itt lehetőség. Az összefogottság érdekében mindössze négy olyan személyt célszerű kiemelnünk, akik a tőzsérkedést hosszabb időn át és nagyobb tételekben folytatták, akikről viszonylag sok hosszabb-rövidebb feljegyzést őriztek meg a különféle lajstromok. Ők évtizedeken át együtt formálták saját sorsukat, és sok éven át együtt irányították városuk életét. Ez a négy személy – Deák Pál, Kalocsa János, Kamarás Ambrus és Pathay András – még a hivatalos nyilvántartásokba került adatok alapján is sok hasonlóságot és érthetően több eltérő vonást mutat. Aligha kétséges, hogy a század második felében ők és a hozzájuk hasonló személyiségek tették igazán híressé a kecskeméti tőzséreket. A legtöbb közös vonás kétségtelenül vagyoni állapotukban lelhető fel. A legelső ránk maradt, 1662-ben készített adókönyv segít abban, hogy tárgyilagos képet alkothassunk e mezőváros társadalmának szerkezetéről.

3. táblázat A város társadalmának vagyoni tagozódása az 1662. évi adóösszeírás alapján

Társadalmi réteg	Számuk	A beszedett adó (forintban)			
		Vadszám	Harács	Derékadó	Összesen
Nincs értékelhető adat	20				
Helyi adót nem fizetett	24				
Törpebirtokos	287	59,25	351,32	919,35	1 329,92
Kisbirtokos	209	200,75	424,65	1 265,80	1 891,15
Középbirtokos	176	680,45	666,62	1 930,00	3 277,07
Gazdag	63	1 103,70	366,00	819,00	2 288,70
Összesen	779	2 044,15	1 808,59	4 934,15	8 786,89

26 GECSÉNYI Lajos, 1995. 110.

Ezen összesítés szerint a város megadóztható lakossága kb. 750 családból állott. A hatvanas évek háborúja előtt a két legtehetősebb réteg a lakosság közel harmadát alkotta! A kimondottan gazdagnak mondható 63 adózó közül is kiemelkedett az itt bemutatásra kerülő négy családfő. Mind a négyen a legnagyobb összegű adót, évi 13 forintot fizették ingatlanjaik után. A leggazdagabb 63 cívis között mindössze tízen voltak, akik 200-nál valamivel nagyobb vadszám – zömmel állatok – után adóztak. Közülük – a már említett négy legvagyonosabb – Deák Pál 417, Pathay András 520, Kalocsa János 750 és Kamarás Ambrus pedig 758 szarvasmarha értéke után fizetett adót. Mind a négy cívis tulajdonában volt ún. pénzes kert, igen jelentős területű szántóföld. Hárman igen nagy búzatermés után adtak le dézsmát, Kalocsa János viszont csak harmadát termelte, mint három társa. Szinte biztos, hogy mindegyikük birtokolt számottevő szőlőt. Azt tudjuk, hogy 1663-ban Kamarás Ambrus nyájában 1300 juh volt. 1667-ben ő 39, Deák és Pathay valamivel kevesebb, Kalocsa viszont ennél több bányát adott le dézsmaként. Tehát mindannyian a legnagyobb juhtenyésztők közé tartoztak. Azonban aligha kétséges, hogy gazdaságuk alapját a szarvasmarha-tenyésztés alkotta. E jószágok számára a nyilvántartásokban sajnos nincs utalás. Még jövedelmezőbb volt, de sokkal nagyobb kockázatot jelentett a lótenyésztés. E téren Kalocsa János járt az élen. 1663-ban Pusztaszerről száz lóból álló rideg ménését rabolták el. Ezen túl 8–10 ún. kezes ló állt a család rendelkezésére. Ez kétségtelenül vetekedett egy főúr ménésével.

Ezek a parasztnábobok hatalmas jószágállományuk számára önállóan béreltek egész pusztákat. 1675-ben Kamarás Ambrus és Pathay András Pusztaszer és Máma pusztákat bérelték. 1677-ben Kalocsa János és Deák Pál Tömörkényt és Pusztaszer másik felét 30 évre zálogba vette, 100 ezüsttallér ellenében.²⁷ Pathay András a hetvenes évek végén azt panaszolta, hogy a városi lakosság sorban szorítja ki őt a korábban általa bérelt pusztákról. Szentlászló pusztát is hosszabb ideig bérelte, de egyszer csak „rám esett az szegénység”, kérték, hogy engedje át nekik azt téli legelőnek és szénakaszálásra. Ő engedett is a kérésüknek.²⁸

Közös vonásuk, hogy családjuk múltjáról vagy semmit, vagy csak igen keveset tudunk, mivel a város jegyzőkönyvei kivétel nélkül, az 1662. év előtti adó- és egyéb nyilvántartások pedig a múlt század derekán, a háború végén elpusztultak. Közülük egy személy azonban kivételnek számít: Kamarás Ambrus, aki ha nem is a legtipikusabb, de alighanem a város egyik legmarkánsabb tőzsére volt. Anyai nagyapja, Ágoston Pál – aki később főbíró is lett – már az 1580-as években egyike volt azoknak a kecskeméti tőzséreknél, akik leggyakrabban jelentkeztek a különféle réveknél, vámoknál.²⁹ Tehát a tőzsérkedést családi örökségként kapta. A századfordulón a tatárok támadásai elől a Kisalföldre menekült a családja. Személyes sorsáról sokat elárul két tanúvallomás, amely 1661-ben, egy örökösödési per során hangzott el: „Mikor alájöttek Újvárból”, Kamarás Ambrus birtokában „...volt két ökröcske, egy [ezüst] pohár s valamely marhák harmadmagokkal vagy mennyire valók...”. Ezzel összhangban van egy másik tanú, az

27 HORNYIK János, 1865. 69–71.

28 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 414–415. Természetesen nemcsak ők béreltek pusztákat. A jóval szerényebb vagyonú cívisek is éltek ezekkel a lehetőségekkel. Király István az 1650-es évektől negyven éven át bérelte Bene pusztát. Egy 1661-ből származó feljegyzés szerint „Városunkbeli Szabó Mihály urunk bírt[á] árendában az Köncsögi pusztá földet.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2007. 34–35.

29 Minden bizonnyal ő volt 1611-ben Kecskemét főbírója, és valószínűleg fia, ugyancsak Ágoston Pál lett 1627-ben, illetve 1634-ben főbíró, aki irányította a város életét.

akkor 80 éves Czirkátor Mihály állítása, amely ugyancsak e bizonyítás során hangzott el: mikor Újvárból hazajöttek, Kamarás Ambrusnak „csak egy nagy szőrös bocskora, két ökre volt”, és az Abonyban lakó Kása András és Kása György pénzével kezdett kereskedni.³⁰

Ha ezt a két szemléletes és meggyőző tanúvallomást beillesztjük Kecskemét 17. századi történetébe, a következő életút bontakozódik ki előttünk. A század első éveiben a tatárok ismételt és kegyetlen pusztításai miatt a lakosság tömegesen menekült el, és a város egy időben csaknem elnéptelenedett. A nagykőrösi gazdák egy csoportjával együtt a kecskemétiiek főként Győr és Érsekújvár térségében telepedtek meg. Mivel legtöbbször csak szerény ingósággal és pénzüsszeggel távoztak, az ottani társadalmi-gazdasági beilleszkedésük nem lehetett zökkenőmentes. Ezért, a zsitvatoroki, illetve a bécsi béke (1606) megkötése után jelentős részük visszatért.³¹ Nem tudjuk biztosan, hogy Kamarás Ambrusék mikor szánták el magukat erre a lépésre. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy – az egykor szebb napokat megélt család – ingatlanok hiányában, menekülteként egyre kiszolgáltatottabbá vált, és anyagilag végképp lerongyolódott. A birtokukban lévő armális vajmi csekély előnyt jelenthetett számukra. A békés évek során régi otthonukba nemcsak a családi hagyományok és a sokoldalú rokonkapcsolatok, hanem elhagyott jelentős ingatlanjaik is csalogathatták őket. Visszatérésük után gyorsan beilleszkedhettek a város közéletébe, mivel 1626-ban a városi tanács vele és Nagy Mihállyal küldte el a nógrádi vár építésére a Kecskemétre kivetett 40 forintot.³² Tehát ekkor már néhány év óta biztosan a városban lakott.

Az eredményes kereskedés egyik elemi feltétele akkor is a piacok alapos ismerete volt. A tőzsérkedők módszereiről és kapcsolatrendszeréről Kamarás Ambrus életútja árul el legtöbbet. Az előbb idézett tanúvallomások érzékeltették, hogy eleinte komoly tőkehiánnyal küzdött, és más pénzének igénybevételére kényszerült. Az alföldi tőzsérek körültekintését villantotta fel a halála után kerekedett örökösödési viszály, amely során hangzott el az akkor már 70 éves Deák Pálnak, Pest megye egyik esküdtjének a vallomása, aki maga is kiválóan ismerhette a tőzsérkedés minden fortélyát. Állítása szerint Kamarás még öreg korában is nagy körültekintéssel bonyolította le vállalkozásait. Alsónémediben és Szönyben lakó társaival fogott össze „...olyan formán, hogy ha hallotta [Szönyben] Káposztás uram a marhák jó árát, írt Tóth Gergely uramnak [Alsónémedibe], és ő írt Kamarás Ambrus uramnak. Őkegyelme megszerezvén a marhát, itt kívül-belől és a Tiszántúl...”, és felhizlalva később a királyi országgrészben értékesítette azokat.³³ A tőzséreinkre vonatkozó adatok száma azért is csekély, mivel a réveknél, a vámoknál nem mindig személyesen voltak jelen. Például 1669-ben Kamarás Ambrus lovait nem ő maga, hanem egy Horváth Péter nevű ember hajtotta át a vámon, és azok igazi tulajdonosáról csak a csatolt jegyzék egyik kitétele emlékezik meg: ez a kecskeméti

30 A pert húga, Csönköcs Istvánné (Kamarás Ilona), indította Kamarás Ambrus ellen örökösödésük ügyében. MNL BKML XV. 22. 13.; KOCSIS Gyula, 2002. 197.

31 „1607-ben egy tekintélyes ceglédi, kecskeméti és nagykőrösi csoportot abban a pillanatban fedezünk fel, amikor megúván a hajdúk mérhetetlen kegyetlenségét – nagy török kísérettel, 171 székéren éppen hazaindulni készültek.” BENDA Kálmán, 1978. – E tájegység lakosságának a Kisalfölddel való szoros kapcsolata tartós maradt. Egy 1642. évi tanúvallomás szerint Császár Péter kecskeméti nemes az Érsekújvár melletti Gúgon (Nyitra megye) talált magának új otthonot. Szentpéteren legalább négy solti kisenemes telepedett meg. SZAKÁLY Ferenc, 2001. 432–433.

32 HORNYIK János, 1861. II. 182.

33 KOCSIS Gyula, 2002. 197.

tanács tanúskodását rögzíti, amely szerint a lovakat Kamarás Ambrus (nemesember) allódiumán, pontosabban bérelt pusztáján tenyésztették, ezért azok mentesültek a magyar vámolástól. Ez a kiváltság, ez az előny számottevően növelte az armális nemesek hasznát.³⁴

Az említett tőzsérek közös vonása, hogy mind a négyen komoly részt vállaltak a város ellátását szolgáló borkereskedelemben. E téren Deák Pál és Pathay András volt a legaktívabb. Az 1662 és 1682 közötti két évtizedben kilenc évben szállítottak a város kocsmájába jelentős tömegű bort. Deák Pál borral történő kereskedésére az egyik első adat 1663-ból való. Ekkor 5,5 terhő bort (tizenegy nagyobb hordó) adott el a város kocsmájába. 1664-ben még nagyobb mennyiséget szállított: „Deák Pál urunktól vettünk 8 terhő bort, terhét 80 forintokon. Mind megadtuk az árát fogyasztás nélkül. Jött haszon rajta f[orint] 212.”³⁵ A legnagyobb szállítást 1675-ben vállalta, amikor 16 „teher”, 16 szekér, azaz 32 hordó (kb. 160 hektoliter) bort adott el a városnak. Pathay András közel ekkora, Kamarás és Kalocsa viszont csak feleekkora forgalmat vállalt e téren.³⁶

Ezek a tőzsérek széles körű tapasztalataik alapján jó érzékkel állapították meg, mivel célszerű kereskedni. A jelentős üzlethez szükséges tőke méretére az áruk leszállítását követő kifizetések alapján tudunk következtetni. 1662-ben Kasza György 580 forintot vett fel a város tanácsától. A következő évben Tóth Márton 1059 forint árut adott le a kocsmának. 1664-ben Kovács Miklós 860, Pathay András 1666-ban 880, Nagy István 732 forint értékű bort hozott a városi kocsmába. Deák Pálnak 1675-ben 1499 forintot adtak a szállított borért. A kisebb tőkével rendelkezők olykor összefogtak. Bozó János és Herczeg Mihály 1673-ban együtt 1100 forint értékű árut tudtak felvásárolni és eladásra felkínálni.³⁷

Nem árt hangsúlyozni, hogy ezek a hatalmas tételekben kereskedő tőzsérek nem vetették meg a kisebb üzleti lehetőséget sem. Jó példa erre a következő eset: „Pathay András uramtól 2 patyolatot vettem az uraknak, tall. 1.”³⁸

Az egyén és a közösség kapcsolata nemesak koronként változik, hanem a kialakult veszélyhelyzetek is számottevően alakítják azt. A középkorban és a kora újkor időszejében kétségtelenül a vagyoni háttér döntően segítette a tekintély formálódását. Egy vagyonos, esetleg iskolázott, a gazdasági életben komoly tapasztalatot szerzett személy merőben más hatásfokkal tudta képviselni a közösséget a földesúr, az egyházi méltóság és a megye előtt, mint egy ágrólszakadt zsellér. A sok vidéket bejárt, az árucserében már fiatalon ezernyi tapasztalatot szerző tőzsérivadék számottevő előnyt élvezett a megjelenésükben is sokkal kopottabb törpebirtokos társaival szemben.

A város közéletében való aktív részvétel ezekben az évtizedekben megkerülhetetlen lehetőség és feladat volt csaknem minden adózó számára. Az egyik közös kötelezettségük volt a sokirányú adózás, illetve a másik az évenként visszatérő gyalog- és ígásrobot. Bármilyen hihetetlen, de ezek alól még ezek a parasztnobok és az armális birtokában lévők sem mentesültek, kivéve, ha abban az évben választott tisztséget töltöttek be.

34 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 496.

35 Az adatok az MNL BKML IV. 1508. c., illetve IV. 1510. i. jelzett éveinek nyilvántartásában találhatók.

36 MNL BKML IV. 1508. c. A jelzett évek adórajstromai, passim. L. még *A kocsmatartás szerepe...* c. fejezet 7. táblázatát!

37 Ismételtén utalnunk kell arra, hogy a korabeli forint vásárlóértéke merőben eltért a maitól. Egy napszámos heti munkabére kb. 1 forint volt.

38 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek 66–76.

Nevük és pénzbeli kötelezettségük az adólajstromokban évről évre fellelhető. Kötelezettségeiket és teljesített munkájukat a közmunkák végzését rögzítő robotlajstromokban időről időre bejegyezték. Itt csak az 1664. évben végzett ingyenmunkájukra idézünk néhány példát. „Deák Pál: Heverősor három [nap]. Kaszált három nap. Hozott két szekér szénát Adacsról... Deák Pál: Vitt törököt Ocsara. Széna vitelért adott tall. 4. Volt Fülekre...”. Kamarás Ambrus: „Volt Pesté kocsijával. Széna vitelért adott tall. 4, jót. Korponára adott egy lovat... Heverősor kettő. Dolgozott egy nap. Hozott szénát Szent Györgyrül.”³⁹

A város szolgálatában szegényt, gazdagot egyaránt kötelezhetett a főbíró arra, hogy a felmerült igényeknek megfelelően nagyobb távolságokra utazzanak. 1663-ban Deák Pált Kamarás Ambrussal együtt küldték Fülekre, ahova a „németek számára” 500 kenyert, 60 kila abrakot és 33 tallért vittek a város nevében. A földesurak elvárták, hogy a városi tanács előkelő tagjai vigyék számukra az évenkénti „summát” és ajándékot. 1663-ban „Kamarás Ambrust, Deák Pált Fülekre küldvén Kohári Istvánhoz...”. 1667-ben „Csaba Mihály, Deák Pállal elvitték palatinusné asszony adaját is tall. 200.” 1685. „Die 19. Deák Pál és Kalocsa János urainkat Posonyban az Kohári urak adajával, nro. 1.000 arany...”. Ezek az utak az esetek többségében sok veszély leselkedett civilre, katonára egyaránt. Ezért a Budára felparancsolt főbírókat mindig több tanácsnok kísérte. Még így is, 1664. július 15-én Dabasnál rablótámadás érte a küldöttséget: „megfosztatván főbíró uram... az mely uraink ökegyelmével voltak...”. A kíséret tagja volt Kamarás Ambrus is, akitől egy puskát raboltak el lódingostól, továbbá Sárközi Pál, István Kovács, Haigato János, Szabó Gergely, Mészáros István, Szappanos István, Könyves András, Szabó Balázs és Szűcs Istók.⁴⁰ Valamennyien jómódú gazdák.

Közös vonásként említhetjük azt is, hogy a váratlan kiadásokra kényszerített magisztrátust igen sok alkalommal segítették kisebb-nagyobb kölcsönökkel nemcsak ők négyen. 1668-ban „Az készpénzt adtak jövőre adójokra: Csete Gergely tall. 10. Hegedűs János 5 aranyat. Balog István 150 aranyat. Deák Pál [ebben az évben főbíró] tall. 400. Kalocsa János tall. 100. Kamarás Ambrus tall. 200.”⁴¹

A város közéletében való részvétel, a bírák tisztelete, a nekik történő engedelmesség szegénynek, gazdagnak nemcsak jogot, hanem kötelezettséget is jelentett. Aki ezt nem tartotta be, bűnhődött. 1663-ban „Pathai András esküdt ember elmúlván az gyűlésben való hivatal, fizetött f. 1.” Engedetlenségét a következő évben is büntették. „Patai András megvetvén bíró uram hivatalját, fizetött f. 2... Haigato [János] azon dolgáért f. 1 Patai András másodszor is szófogatatlanságból személy szerint ki nem ment az vármegeiekkal, fizetett f. 2...”⁴²

39 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1664. passim. Érthetően Deák Pál és a jobb módú civisek nem személyesen kaszáltak a város rétjein, hanem számos cselédjeiknek egyike végezte ezt a munkát. Esetenként az igásrobotot pénzen megválthatták.

40 Az egyes évek adószedői, ill. főbírói számadásai, passim. A csoportos közlekedést ez a támadás is indokolta. MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 233–236.

41 MNL BKML IV. 1508. c. 1668. 3–6. A háborús években különösen gyakran kényszerült a magisztrátus arra, hogy kölcsönöket vegyen fel.

42 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 187–195., 1664. 215–218. Engedetlensége annál inkább feltűnő, mivel főbíróként az engedetlennel szemben olykor szinte kegyetlenül járt el. – Tehát kötelesek voltak a parasztvármegye rendészeti feladataiból részüket kivenni.

Bármilyen vagyoni háttér állott is a gazdák mögött, a város közeletében csak tényleges érdemek, valós teljesítmények, komoly tapasztalatok alapján vehettek részt. A komolyabb tisztségviselés előiskolája az esküdtek közötti tevékenység volt, és a város képviselője a török és a magyar hatóságok előtt. Bár Kalocsa János vagyont 1662-ben csak hajszállal előzte meg Kamarás Ambrus, közeleti tevékenységét mégis csak két évvel később kezdte el. Előbb 1664-ben azon a címen mentesült a robot alól, hogy a város adószedő bírója volt, majd azt rögzítették, hogy ilyen minőségben „Kalocsa János, bordézmása az városnak.”⁴³ Ettől kezdve a szűkebb tanács szinte állandó tagja lett. Csak az így szerzett széles körű tapasztalatok birtokában választották meg 1671-ben főbírónak. Többéves hivatali működése, teljesítménye alapján vált a város egyik legbefolyásosabb emberévé. Nyolc-nyolc év közbeiktatása után, még két alkalommal – rendkívül nehéz körülmények között – bízták rá a város sorsát.

Hasonló utat járt be Pathay András, aki 1661-ben volt adószedő. A már idézett engedetlenségei ellenére 1666-ban és 1674-ben is alkalmasnak találták a főbírói feladatok ellátására.

E négy rendkívül gazdag civis közül a legidősebb Kamarás Ambrus volt. A fiatal korában készült nyilvántartások pusztulása miatt közeleti karrierjének csak a végét ismerjük. Minden bizonnyal ő is volt adószedő az előző évtizedekben. Bár a szűkebb tanács tagjaként éveken át meghatározó döntésekben vett részt, főbírónak öt csupán egy alkalommal választották meg: 1673-ban, halála előtt két évvel.

A város közeletében a legszínesebb utat kétségtelenül Deák Pál járta végig. Róla még azt is tudjuk, hogy 1626-ban született.⁴⁴ A közeleti szerepével kapcsolatos legelső feljegyzés 1659-ből való: a június 6-i tanácsülésen a tanúk között már adószedő bíróként említik. Tehát fiatalon megválasztották az egyik legfelelősségteljesebb tisztségre. Ez azt feltételezi, hogy huszonéves korában az esküdtek közé került. Ettől kezdve neve léptenyomon feltűnik a különféle feljegyzésekben. Aktív közeleti szereplését mi sem jellemzi jobban, minthogy 1663-tól a tanács tagjai között szinte kivétel nélkül ott találjuk. Főbíróvá első alkalommal 1668-ban választották meg. Rendkívüli aktivitása ellenére újabb hasonló megbízatásra tíz évet kellett várnia. A város 650 éves történelmében a legtöbb tragédiát az 1678. év hozta. A házak fele leégett, a város lakosságának csaknem harmadát pestis pusztította el, és az év nagyobb részében török, kuruc és francia csapatok zsarolták, sarcolták az itt élőket. A megpróbáltatások idején agilis, határozott személyiségként, kiváló szervezőként és irányítóként jelenik meg. Sorra megújította a korábbi statútumokat, és elsőként ő szabályozta a városban az építkezést. Főbíróként írt a közeli és távolabbi rendházaknak annak érdekében, hogy segítsék a leégett ferences „residentiát, iskolát a magok alamisnájokból” ismét felépíteni.⁴⁵ Tudatosan erősítette a város fegyveres védelmét. 1679-ben „Deák Pál főbíróságában az város 9 fegyveres, erős bajvivó hópénzekről” maradtak adatok. „Hadmagy Hoszu Péternek tall. 5. Pandur

43 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1664.

44 Egy 1692-ben készült feljegyzésben 66 évesnek tüntették fel. MNL BKML IV. 1504. a. 1.

45 MNL BKML IV. 1528. A római katolikus egyház gondnokának számadásai.

Andrásnak tall. 5. Kis Cszizmediának tall. 5. Kis Gyurkának tall. 5. Szunyogh Máténak tall. 5. Sánta Jánosnak tall. 5. Pandur Istóknak tall. 5. Paripa Andrásnak tall. 5. Tolvaj Jánosnak tall. 5.⁴⁶

Célratörő, határozott személyiség lehetett, de kész volt a mellette dolgozó alkalmazottak érdekében szót emelni. Leköszönése alkalmával mondott búcsúbeszéde hosszú időre példamutatóvá vált utódai számára. Itt intette, kérte utódait: „Ez is feledékeny-ségben ne legyen édes barátink, hogy az szegény csaplároknak is egy kocsi sort, egy fahordó sort elengedgyen kegyelmetek nekik. Az deákoknak azonképpen cselekegyék kegyelmetek. Isten kegyelmetekkel.” Tekintélye ekkor vált kikezdehetlenné.

Nem véletlen, hogy 1687-ben az országgyűlésen ő képviselte másodmagával a várost. A következő év augusztusában pedig „a nemes vármegye kongregatiojára Kőrösre által küldvén n. Deák Pál és János deák urainkat...” állt ki városa érdekei mellett.⁴⁷

A négy gazdag tőzsér közös vonásainak egyike, hogy valamennyien armális nemesek voltak. Kamarás Ambrus legkésőbb már a század első felében megszerezte a „kutyabört”. Deák, Kalocsa és Pathay viszont csak a hetvenes évek első felében kapták, pontosabban vették ezt meg Wesselényi Páltól, a kuruc generálistól.⁴⁸ Ennek előnyeit a hódoltság alatt mindenekelőtt a királyi vámhivataloknál tudták kamatoztatni. A török hatóság semmilyen formában sem respektálta előjogaikat. Miként erre már utaltunk, kötelezettségeiket tekintve sem tudták a városon belül ennek hasznát venni. Nem véletlen, hogy a török kiűzése után talán a legöntudatosabb vagy a közügyekben legjártasabb Deák Pál kezdeményezésére fordultak az armalisták a nemesi vármegyéhez, vélt vagy valódi „sérelemeik” miatt. Tény, hogy 1689. május 18-án a helyi nemesek érkezettnek látták az időt, hogy kiváltságaikat érvényesítsék a lakosság többségével szemben. „Nemes Deák Pál ’s a többi Kecskeméten lakos nemesek” panasszal fordultak a nemesi vármegyéhez, mivel szerintük „ők a kecskeméti paraszt népnek mind egész községe, mind egyes tagjai által, az ország törvényének, és a Megye határozatainak megvetésével, ’s a nemesi kiváltság tekintetbe nem vételével, mindennemű adózás, közszolgálat, fuvarozás ’s egyéb szolgálmányokra, éppen úgy, mint a Város paraszt lakosai, azokkal egyiránt kötelesek, vonakodás esetében erőszakkal, letartóztatás, bebörtönzés, súlyos megverés, mérges káromkodás és szitkokkal illetetnek, házaikban és szabadítékos telkeiken megtámadtatnak, tőlük a dézmák nemesi telkeikről szinte úgy mint a parasztoktól beszedetnek...”⁴⁹ Ha e barokkos panaszáradról lehántjuk az akkor kötelezően ráhíntett manírt, előttünk áll a korabeli gyakorlat: ezek az armális nemesek kötelezettségeiket tekintve nem különböztek a város többi gazdájától. A magyar állam, a hadsereg és a nemesi vármegye által megkövetelt adókból és szolgáltatásokból valóban éppoly arányban vállaltak részt, mint a többi gazdag cívis. Egyetlen előnyük az volt, hogy személyük és családtagjaik után a magyar államnak nem kellett adózniuk. Bár a nemesi vármegye, kérésükre,

46 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1678. 282. Az előző évben a „Város fegyveres vitéz öreinek nevek: Marcus István, Malniczi Jakab, Tolvaj János, Pető János, Babuk Gyurka, Kis Gyurka, Fazekas János, Totth Jakab, Totth András, Bodi István.” IV. 1504. m. Robotlajstromok 1677. 263.

47 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1678. 255–256. 35., IV. 1510. i. 1687. 20–41., IV. 1508. c. 1687. Vegyes adó.

48 „...Kalotsai János ... egyszersmind bizonyos számú pénz is, úgymint harmadfél-száz aranyakat vévén fel tölle... maga és maradéki személylek alkalmatosságával megnemesíttem...” MNL BKML IV. 1527. Nemesi iratok gyűjteménye 3. doboz.

49 MNL BKML IV. 1527. 3. doboz.

formailag megerősítette őket kiváltságaikban, fél évvel később ugyanez a fórum korábbi kötelezettségeik maradéktalan teljesítését követelte meg: „...az ígás jószágot tartó és paraszt telken lakó nemes emberek is a közterhek viselésére szorítandók...”⁵⁰ Tehát elmondható a korszak egészére, hogy elsődlegesen nem a nemesi kiváltságaik, hanem vagyoni állapotuk, családi hátterük és személyes adottságaik, felkészültségük határozta meg a mezővárosban lehetőségeiket, vállalt szerepüket.

E tucatnyi személy, tucatnyi család gazdasági és társadalmi hátterének felvillantása kellő alapul szolgálhat ahhoz, hogy a kecskeméti tőzsérekről néhány fontos megállapítást megtehezzünk. Az első feltétlenül az, hogy kivétel nélkül a város teljes jogú polgárai voltak, tehát mindegyiknek volt a városban háza, telke. További közös vonás, hogy csaknem kivétel nélkül valójában *gazdák* voltak. A többségük birtokában volt egy-egy ún. pénzes kert, amit vagy maguk, vagy eleik pénzen vásárolták meg, és nem a várostól kapták bérbe. Tehát ezek a szántók, legelők valójában saját polgári tulajdonaik voltak – de nem nemesi allódiiumuk –, amelyen többirányú mezőgazdasági termelést folytattak. Szinte kivétel nélkül művelték, műveltették szőlőjüket, amely a család, a gazdaság számára az évenként szükséges bor mennyiségét általában megteremte. Nem túlzás azt állítani, hogy bár a kor lehetőségeinek, követelményeinek megfelelően elsődlegesen jószág-tartók voltak, igen jelentős növénytermesztést folytattak, és vagyonuk számottevő részét kereskedés révén halmozták fel. A szarvasmarha- és a juhtartás csaknem mindegyiknél jelentékeny volt. A nagy kockázatot követelő, de komoly eredményességgel kecsgetető, széles körű lótenyésztésére viszont már kevesebben vállalkoztak. Néhányan azonban – paraszti körülmények között – hatalmas ménest tartottak. E tőzsérek többsége meglehetősen haszonnal üzemeltette saját szárazmalmát. Deák Pál kettőt is. Felhalmozott jelentős tőkájükből elsődlegesen a városnak nyújtottak hitelt, amelyért minden alkalommal igen komoly kamatot kaptak.

Tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy a kereskedés, a tőzsérkedés a kínálkozó lehetőségekhez igazodó, inkább csak kiegészítő, de gyakorta jókora haszonnal járó foglalatosság volt számukra. Egzisztenciájuk igazi alapja a nagyobbrészt örökölt családi vagyon volt. Hivatali elfoglaltságaik, gazdaságuk irányítása miatt, vagy a kedvezőtlen kereslet esetén a tőzsérkedéssel nem ritkán éveket kihagytak. A legnagyobbak részben saját jószágaikat, részben pedig a környéken felvásárolt állatokat és állati termékeket vitték a királyi országrész városaiba. Az állatkereskedelem mellett a különféle állati termékek és a bor forgalmazása jelentette számukra a legnagyobb hasznot, de kisebb mértékben kereskedtek iparcikkkel is.

Kétségtelen, hogy a hódoltság békésebb évtizedeiben a cívisek nagyobb hányada számottevő anyagi gyarapodást élt meg. A jobbágyfalvak lakosaihoz képest – már a hódoltság előtt is – vagyonuk meglepően nagy volt. Mindezt a *fama* olykor a valóságosnál is nagyobbra, szebbre festette. Nem lehet véletlen, hogy a tatár hordák és a kuruc csapatok egyaránt az alföldi városokból reméltek nagy prédákat kifacsarni. Egyébként is a hódoltsági lét – főként a háborús esztendőkből – ezernyi kockázattal járt.

50 MNL BKML IV. 1527. 1. doboz. A helyi nemesek többszöri reklamálását ismételten elutasítva 1764. február 21-én Pest megye határozata kimondta: „...a Kecskeméten lakó Nemes emberek, polgári telkeik 's azokon létező javaikra nézve a Városi Tanács hatósága, személyeikre nézve pedig a Megye Bírósága alá tartozónak nyilváníttatnak.”

A rideg állattartás jórészt az időjárás függvénye volt. 1663-ban a rendkívül kegyetlen tél – több más gazda állományával együtt – Kamarás Ambrus vagyonának tetemes részét elemészttette, jószágállománya túlnyomórészt elpusztult: 1300 juhából alig 150 maradt meg. A dermesztő hideg érthetően szarvasmarháit és ménesét is megtizedelte. A szárazság pedig, bár kevésbé pusztító, de gyakoribb jelenség volt.

Ezeknél kínosabb meglepetések is leselkedtek rájuk. A Kamarás Ambrust 1664-ben ért rablótámadásra korábban már utaltunk. Miként már említettük, Deák Pál 1662-ben a negyedik legnagyobb adófizető volt a városban. Még ez év végén újabb komoly kényelmetlenséget kellett családjával együtt megélnie: „...feles tatárok [nagy számú tatár csapat] jöven városunkban, eloszlottanak házanként és az mely házakban szállottanak telelni, azokból az gazdákat ki is küldötték; hasonlóképpen lévén dolga Deák Pál atyánkfiának is ... akarván más házat venni ... az mely házban mostan szentkirályi Nagy István lakik ... Deák Pál atyánkfia előnkbe szólította Nagy Istvánt, megkérdezve előttünk [elővételi jog], hogy vagyon-e kedve házvétele avagy nincs; előttünk azt felelé Nagy István, ő jövény lévén, örökös házat nem vehet, merthogy más jobbágya; az idő nyilván [tavaszodván] őneki kellekik menni Szentkirályra.” A bíróság döntése: Deák Pál a korábbihoz ezt az újabb házat „...vegye meg, és bele menvén lakjék benne mint örökében, az ház árát letevéen.” Tehát még a békésnek mondható évek is tartogattak vaskos meglepetéseket. 1670 nyarán „Az pesti Iszelani pasa Erdödi Memhet odapasával együtt kin lesködvén Deák Pál uram kertjében, Nagy György és Nagy Gáspár seregével Kalocsa János uram háza előtt megcsatározván, az törökök közül egy elesett az lövés miatt, kettő megsebesedett. Az katonák közül is három esett el, nyerének az törökök egy és más portékát is.”⁵¹ Az 1683-at követő fél évtizedben súlyos anyagi veszteségei ellenére csaknem folyamatosan úton volt Deák Pál a város érdekében. Így történt, hogy 1686 januárjában Szolnokon a németek börtönbe is vetették, mivel a város nem volt képes szertelen követeléseiket azonnal teljesíteni.⁵²

Pathay Andrást is utolérte sorsa. „Ezelőtt Szent Királyi Pál uram főbíróságában történt volt illyen dolog, tudniillik Patai András uram házához szállott volt az földvári harmincados több törökökkel, az honnét éccaka az [végvári] katonák elvittek két törököt, betörvén az őkegyelme kapuját. Hogy az város ezek miatt bajba és veszedelembé ne essék, kiváltotta az város őket in tall. 40, adta oda Patai uram pénzét, az mely pénz mind eddig is oda lévén, ő kegyelme meg láttatta fogott-törvénnyel: az törvény úgy találta, hogy az ő kegyelme pénzét az város megfizesse mind az negyven tallérig...”⁵³

A súlyos csapásokat senki nem kerülhette el. 1663-ban Kalocsa János Pusztaszeren „nyaraltatta” 100 lóból álló ménesét. Az ugyancsak igen gazdag Péter János ehhez csapta 19 tenyészlovát. A háború miatt megromlott közbiztonság során az egész ménest elhajtották. A rablók felderítésére és a ménés visszaváltására 125 tallért kellett költenie Kalocsa Jánosnak. Ez azt jelentette, hogy ménese értékének csaknem tizedét elvesztette.⁵⁴

A hódoltság idején elért anyagi gyarapodás illékonyágát – még ezen rendkívüli vagyonok esetében is – néhány adat szinte tapinthatóvá teszi. Az 1662-t követő két évtizedben Deák Pál marhaszáma (nagyobbrészt szarvasmarhák értékében kifejezett jószág-

51 MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 165–166.

52 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 95–96. és MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29.

53 MNL BKML IV. 1510. i. 1674/b. 91–93.

54 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 102. és 1985/b. 219.

állománya) – többek között az eredményes tőzsérkedésének hatására – csaknem megkétszereződött. Az 1682-t követő fél évtizedben viszont 800-ról 200-ra, Kalocsa Jánosé 800-ról 150-re, Kamarás Ambrusé 800-ról 40-re (!) és Pathay Andrásé 800-ról 118-ra csökkent. Hangsúlyoznunk kell, hogy a veszteségek nagyobb részét az 1683 és 1686 közötti három évben szenvedték el. A kisebb vagyonú gazdák, többségükben, értékeikből hasonló arányban veszítettek. Ezek a katasztrófák természetesen nemcsak Kecskemétet érintették. A szomszédos Nagykőrös legmódosabb gazdáinak (tőzséreinek) marhaszáma ugyancsak ez idő alatt talán még drasztikusabban csökkent: Beretvás Istváné 300-ról 14-re, Budori Balázsé 140-ről 14,5-re, Jó Máté Gergelyé 330-ról 32-re, Szívós Jánosé 290-ről 24-re és Urházi Péteré 280-ról 20-ra zsugorodott.⁵⁵

Kétségtelen, hogy a tőzsérkedés évszázadokon át a rideg állattartás szerves részét alkotta. A jószágok rendszeres értékesítése nemcsak néhány vállalkozó, nemcsak néhány gazda érdekét szolgálta. Ennek elmaradása vagy sikertelensége az egész tájegység életét befolyásolta, olykor pedig egyenesen gazdasági romlását eredményezhette. Mindenképpen hamis az a képzet, hogy a tőzsérek tevékenysége csupán a hódoltság területéhez, és annak másfél évszázadához kötődött. Már az azt megelőző évszázadokban az alföldi mezővárosok és falvak árutermelésének tényleges motorja volt. Nem túlzás azt állítani, hogy igazi virágzása az azt követő évszázadban tetőzött. Az viszont elgondolkodtató, hogy a háborúkkal teli 16. és 17. században fontossága – többek között a lakosság pénzbeli terheinek rendkívüli növekedése miatt – nem csökkent, hanem talán még nőtt is. E tájegységen belül a korabeli árutermelés és pénzgazdálkodás szintjét pedig mi sem jelzi jobban, mint az a tény, hogy bármilyen rossz is volt a közbiztonság, az áruk széles körű cseréje még ekkor sem állhatott le. Ennek igazi hajtóereje viszont – nemcsak Kecskeméten, hanem a Homokhátság jelentős részén – a sorra idézett egy-másfél tucatnyi tőzsérkedő gazda volt, akik rátermettségük, bátorságuk és szerencsés vállalkozásaik alapján nem méltatlanul tettek szert országos hírnévre.

55 Több nagykőrösi gazda 150–230 közötti vadszáma hat év alatt nullára csökkent. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2007. 23–25.

A KOCSMATARTÁS SZEREPE A VÁROS GAZDÁLKODÁSÁBAN A 16–17. SZÁZADBAN

I. Kezdetek

Múltunk vallatása sosem öncélú. Sok más mellett segít abban, hogy érzékeljük, életmódunk változása milyen mélyrehatóan alakítja leggyakrabban használt fogalmaink mögöttes tartalmát. A fejlődés, a változások folyamatának ismerete teszi lehetővé, hogy múltunkról és jelenünkről egységesebb, tárgyilagosabb képet alkothassunk. Egy példa: az intézmények, üzemek, foglalkozások elnevezése évszázadokon át csaknem változatlanul megmarad a köztudatban. A szavak mögött lévő tartalom viszont hosszabb-rövidebb időn belül erőteljesen változhat. Még meglepőbb eredményre jutunk, ha az egyes intézmények, szervezetek közösségen belüli hatókörét, szerepét vizsgáljuk.

Kollektív tudatunkban három épület, három létesítmény szinte azonosult a magyar faluval. Ez a három épület: a templom, az iskola és a kocsmá. Ezek így együtt a 19. század második felétől-végéig szinte elválaszthatatlanul jelennek meg az egykor oly divatos falusi életképekben, novellákban és népszínművekben. Kollektív emlékezetünk valójában jóval korábbi emlékekből építkezik. Ezeknek a – kiegészítés után a civilizáció magasabb szintjére ezrével eljutott – falvaknak ugyanis már sok évszázaddal korábban, a középkorban létrejött az előképük. Már a 14. században kialakult Magyarország területén közel 800 olyan település, amelyek lélekszámukat, szerveztségüket, munkamegosztásukat tekintve a 19. századi jelentősebb falvaink szintjén álltak.¹ Azonban a közigazgatásban, a kulturális életben és a különféle szolgáltatások terén szerepük lényegesen meghatározóbb volt, mivel legtöbbször egész tájegységük életét irányították. Ezek többsége, fejlődésük sok évszázados folyamataként, már Mohács előtt mezővárosi rangot, mezővárosi autonómiát szerezett.

A három létesítmény igen eltérő történelmi fejlődés során vált a települések magjává. Jól tudjuk, hogy Szent István királyunk törvényeiben tíz falu számára rendelt el a közös templom felépítését. Ezeket az Árpád-korból százával fennmaradt műemlékeket még ma is, tömegüket, belső terület, arányaikat, tagoltságukat és külső megjelenésüket tekintve, kiérleltnek, csaknem tökéletesnek érezzük, bár – a kor technikai és anyagi adottságait figyelembe véve, érthetően – szerény méretűek. Nálunk csak a 13–14. században vált általánossá, hogy az egyes falvak, mezővárosok saját „egyházat” kaptak földesuraiktól, ritkábban pedig a tehetősebbek – valós igényeik kiszolgálása és

1 MÁLYUSZ Elemér, 1953.

öntudatuk növelése érdekében – maguk építettek gyarapodó erőforrásaikból templomot, így növelve autonómiájukat, biztosítva a szabad papválasztást. Többek között a kecskeméti parasztság is saját erejéből emelte a 14. század végén a Szent Miklós püspök tiszteletére szentelt, máig álló, legrégebb templomát.

Az iskolák a Kárpát-medencében a nagyobb plébániák mellett már a középkorban megjelentek. Kétségtelen, hogy Kecskeméten, e népes mezővárosban már a 15. században működött ilyen iskola.² Tömegesen azonban a helyi igények és kezdeményezések, valamint a központi hatalom készítésére jobbra csak a 18–19. században honosodtak meg jelentősebb falvainkban.

A kocsmák – egykoron korcsmák – elterjedését időben nem tudjuk hasonló egyértelműséggel behatárolni. Aligha kétséges, hogy a népesebb falvakban és a mezővárosokban már a középkortól működtek csapszékek, bormérések, amelyek csak hosszabb idő után intézményesültek folyamatosan működő vendéglátó üzemmé, kocsmává. Már itt érdemes leszögezni, hogy ennek az üzemnek, szolgáltatásnak a szerepe, rendeltetése a településeken belül a több évszázad során számottevően formálódott. Bár alapvető funkciójuk sok tekintetben változatlan maradt, bűn lenne ezeket a mai kricsmikkel, talponállókkal azonosítani.

A kultúrtörténeti és a szociológiai folyamatokat követve a három létesítmény sorában több mint figyelemre méltó változásokat tapasztalunk: a templomok és az iskolák kezdetben csaknem összenőttek. Ugyanakkor a falvakban és a mezővárosokban a templomok és a kocsmák is helyileg szorosan kapcsolódtak. Mi tagadás, a népesebb és rangosabb településeken belül is fellelhető köztük talán még fokozottabb mértékű szimbiózis. Már történelmünk korábbi századaiban is a királyi és érseki városok katedrálisainak alagsorába, pincéibe – pl. Esztergomban, Egerben, miként Európa sok rangos városában – sorra beépültek a kocsmák. A szőlőtermelő helyeken évszázadokon át rendkívül fontos feladatuk lett, hogy a szőlősgazdáktól beszedett dézsmaborokat az egyházi vagy világi földesurak ezekben tudták, nem is annyira, aprópénzre váltani. Az ugyanezekben a helyeken található létesítmények napjainkban egyre rafináltabb turisztikai igényeket kielégítő vendéglőkké és „multifunkcionális” helyekké nőnek ki magukat. Az viszont aligha kétséges, hogy ezeknek a sok évszázadon át működő vendéglátó-kereskedelmi egységeknek legfontosabb feladatuk mindvégig a pénztermelés maradt.

Aligha férhet hozzá kétség, hogy a kocsmák működtetése a birtokosnak régtől fogva számottevő, sőt igen komoly bevételt és tiszta hasznot eredményezett. Az is sejthető, hogy ez az összeg mind jelentősebb hányadot képezett a földesúri, illetve a mezővárosi bevételek között. Ha azonban pontosabban akarjuk tudni, hogyan működött ez a fontos létesítmény, mekkora is volt az éves bevétele, néhány kivételtől eltekintve csak 18. századi forrásaink alapján szerezhetünk adatokat. Ennek az az oka, hogy valójában még nem készült olyan munka, amely egy jelentősebb településen belül a középkortól, illetve a kora újkortól a kocsmát gazdasági súlyának, fontosságának megfelelően bemutatta volna. Pedig 150–200 év még a rendi-feudális viszonyok között is jelentős változásokat eredményezett. Ráadásul a középkori államszervezet lebontása, az idegen közigazgatás és bíraskodás kiépítése, a szinte állandósuló háborús állapotok, a közbiztonság csaknem katasztrófális állapota merőben más viszonyokat teremtett minden mezőváros hivatali szervezete számára. A török hódoltság kiépítése idején, majd annak második

2 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 90–96.

szakaszában más volt a gazdasági környezet, mint a gyorsan javuló közbiztonságot és ritka hosszú, békés gazdasági gyarapodást hozó következő évszázadban. E feldolgozás elkészítésének éppen az a célja, hogy felhívja a figyelmet: a kocsmá Kecskeméten – és minden bizonnyal sok más mezővárosban – már a 16–17. században szervezeten és jól ellenőrzött formában működött. A nagyon töredékes, nem ritkán egysíkú forrásanyag birtokában is érzékeltetni lehet, milyen fontossá vált a gazdaság, a társadalom és a városigazgatás számára egyaránt. Az igazán jelentős eredmény pedig az lenne, ha ennek hatására szélesebb körben készülnének még elmélyültebb feldolgozások, amelyek lehetővé tennék az összehasonlítást, a helyi sajátosságok kiemelését, és segítenék mezővárosaink életének, fejlődésének alaposabb megismerését.

Helyi feldolgozások hiányában Pest megye közelmúltban megjelent impozáns monográfiája a közigazgatási egységen belüli városok és mezővárosok borforgalmáról, kocsmáinak 17. század végéig terjedő formálódásáról, működési rendjéről érdemben nem szól.³ Bár a megyében jelentős számban voltak mezővárosok és népes falvak, az egyes helységek történelmét feldolgozók e témát ritkán érintették. Cegléd történetírója a város rendkívül szűkös forrásanyaga miatt e téren nem tudtak érdemi tájékoztatást nyújtani. Nagykőrös első monográfusa is csak az 1800-as évekből idéz a helyi kocsmára vonatkozó adatokat. A múlt század derekán készült, lényegesen korszerűbb és igényesebb monográfia szerzője jól érezte a téma fontosságát, és már féloldalmi tájékoztatásába több fontos adatot gyűjtött. Azonban a legkorábbról idézett sora is csak 1635-ből való. A kőrösi kocsmá korábbi működésére utaló feljegyzést nem említi.⁴ A kereskedelem szempontjából oly fontos Szeged újabb monográfiájában a hódoltság korát Szakály Ferenc mutatta be, aki kénytelen volt megállapítani: „Szeged XVII. századi gazdasági életéből – megfelelő adatsorok híján – mindössze néhány folt rajzolódik ki világosan; elég arra, hogy az egyes ágazatok állapotáról némi fogalmat alkothassunk, ahhoz azonban kevés, hogy az egyes ágazatok közt és azokon belül bekövetkezett arányeltolódásokat és változásokat nyomon követhessük.”⁵ Ezek a megállapítások és tények még inkább indokolttá teszik, hogy a rendelkezésünkre álló kecskeméti nyilvántartások gazdaságtörténeti adatait kamatoztassuk. Ezek alapján nemcsak a legnagyobb magyar mezőváros hódoltsági viszonyairól kapunk pontosabb képet, hanem bizonyos keretek között követeltetni lehet a környező települések állapotára is.

Kecskeméten feltétlenül és minden bizonnyal a Homokhátság több mezővárosában is a kocsmá korábban megjelent, mint a közigazgatáson belüli rendszeres írásbeliség. Ezért kezdeti formálódásukról az esetek többségében csak sejtéseink lehetnek. A kocsmá tartására utaló legkorábbi adatunk a hódoltság első éveiből áll rendelkezésünkre. Az 1546. évi defterben a városra kivetett borvám összege igen szerény, mindössze 100 akcese, amely elenyésző része a városra kirótt adónak. Igaz, hogy Óbudára még ennél is kevesebbet, mindössze 75 akcsét vetettek ki. Az viszont feltétlenül felkeltheti figyelmünket, hogy a későbbi török összeírások sem utalnak e térségen belül jelentősebb szőlőművelésre és borforgalomra.⁶ Márpedig az kétségtelen, hogy az 1500-as években nemcsak Kecskeméten, hanem a térség több mezővárosában szervezett és tömeges sző-

3 ZSOLDOS Attila (szerk.), 2001.

4 GALGÓCZY Károly, 1896. és MAJLÁT Jolán, 1943. 103.

5 SZAKÁLY Ferenc, 1983. 681.

6 MÉSZÁROS László, 1979. 118–119., ill. SZAKÁLY Ferenc, 2001. 347–350.

lőtermesztésről szólhatunk.⁷ Hogy miért nincs ennek több nyoma a török defterekben, ennek pontos okait nem ismerjük. Elképzelhető, hogy a Kecskemét 1526-os szinte teljes elpusztítását⁸ és Buda 1541-es elfoglalását követő években a hadak járása miatt a szőlőtermesztés rendkívül súlyos károkat szenvedett, és ezért nem tudtak érdemi adót kivetni erre a termelési ágra. Arra is utalnunk kell, hogy ezek a lakosság és a város ismételt pusztulását eredményező évtizedek nem kedveztek az addig nem létező mezőgazdasági kultúra kiépítésének, addig ismeretlen kereskedelmi létesítmény megszervezésének. Tehát jogos az a feltételezés, hogy a városi kocsmá már Buda eleste előtt, esetleg már Mohács előtt, tehát a középkor végén is működött a városban.

A rendi-feudális társadalomban a kocsmatartás az egyik regálé – királyi előjog – volt, amit később a földesuraknak engedett át az uralkodó. Az egyes mezővárosok sokat áldoztak arra, hogy ezt a bevételi forrást – kötelező ellenszolgáltatás fejében – saját kezelésükbe vehessék. Nincs pontos értesülésünk arról, hogy Kecskeméttől kezdve gyakorolta ezt az előjogot. Valószínűleg a vásártartási joggal együtt már a 14. században, még királyi birtokként megkapta ezt a kiváltságot.⁹ Bár az 1546-ban kivetett borvám valóban nem nagy, de annak kivetése azt mindenképpen bizonyítja, hogy a város közössége gyakorolta ezt a jogát, működtette kocsmáját. A városban néhány évtizeden át – 1597-ig – jelen volt ugyan a török közigazgatás képviselője, a kádi, de ő elsődlegesen a bíráskodásra, pontosabban a bíráskodás alapján kivethető pénzbüntetések beszedésére ügyelt.¹⁰ Kétségtelen, hogy már sokkal korábban kiépült a mezővárosi hivatalszervezet, működéséről már a kádi távozása előtti évekből, 1591-től vannak írott emlékeink, hisz ettől kezdve szervezetten, rendszeresen és folyamatosan vezették a tanácsí jegyzőkönyveket. A kádi jelenléte ellenére az esküdtek a tanács keretében folyamatosan végezték többirányú munkájukat.¹¹ Sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan jellegű és mennyiségű írott emlék, hogy ennek alapján a kecskeméti kocsmá 16. századi működtetéséről, forgalmáról és bevételéről átfogó képet tudjunk rajzolni. Azonban a jegyzőkönyv első lapjain két alkalommal is rögzítettek a városi kocsmá működésére utaló bírói döntéseket: „Balogh Ferencznél Walo Toth András Maradoth bírságon ilyen dologért, hogj az Caplarral ben Iwokkal meg haborodott [társaival együtt a csaplárral összekülönbözött]: adot birsagoth fr. 6.” Néhány sorral lejjebb: „Korcsmai garázdálkodásért bírság 6 for[int], ki megy belőle a hücset, pálcapénz, szitil pénz.”¹²

Az idézett kijegyzések azonban a működés tényén kívül még további néhány fontos sajátosságot villantanak fel. A későbbi évszázadokban a város egyetlen földesura sem vonta kétségbe a közösségnek ezt a jogát, nem kívánt annak hasznából semmit a maga számára. Tehát azt kezdettől fogva nem a földesúr, hanem a város közössége működtette. Kétségtelenné teszük, hogy a tanács e fontos előjogát következetesen és szigorúan őrizte. A város közössége már ebben az évszázadban megteremtette a működés tárgyi és

7 Erről e kötet szőlőtermesztéssel foglalkozó feldolgozása ad részletes tájékoztatást.

8 „...Quamvis devastata forent per Immanissimos Turcas... [Ámbár a kiméletlen törökök feldúlták...].” HORNÝIK János, 1860. I. 219–222.

9 Kecskemét vásártartási jogáról l. a *Kecskeméti vásárok...* c. feldolgozást!

10 KÁLDY-NAGY Gyula, 1970. és HEGYI Klára, 1995.

11 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 31–49.

12 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29.

személyi feltételeit, szabályozta a jogi kereteket, és anyagilag biztosította annak folyamatos működését. Létezett állandó jelleggel működő kocsmahelyiség, megfelelő tárolóhelyek; csaplárokat alkalmaztak, akik a fenntartónak voltak kötelesek elszámolni.

A tanácsnak sokirányú pénzbeli kötelezettsége miatt minden dénárra nagy szükség volt, ezért gondosan ügyelt a bormérés előjogának érvényesülésére. Ennek a jognak a gyakorlását minden bizonnal már sok évtized óta városi státútumokkal biztosították. Mindezt ugyancsak a legkorábbi jegyzőkönyvi bejegyzések igazolják. Az ellenszegülők, a kurtakocsmát tartókkal szembeni szigorú és következetes fellépések sok évtized gyakorlatára tekinthettek már vissza. Ezt igazolja a jegyzőkönyv 22. oldalán rögzített bejegyzés, az 1593. évben hozott bírói döntés: „Kurta Korcsma bírság 8 forint, kimegy hücsöt, csincsilla...”. Bár a jegyzőkönyv első éveinek anyaga nagyon hézagosan maradt fenn, 1595-ből és 1598-ból ugyancsak őrzünk ilyen tárgyú bírói döntést: „Szabó Boldizsár kurtakocsmáért fizet fr. 4, den. 20.”, ill. „Kurtakocma és kurta szék [henteskedés] büntetetik.”

Az is kétségtelen, hogy a tanács közvetlen felügyeletét még a szélesebb körű borforgalmazásra is kiterjesztette. Nyilvánvaló, hogy ennek hatására rögzítették a jegyzőkönyv 355. lapján azt a részt, amelynek Hornyik, sajnos, csak a tartalmát jegyzetelte ki: „A Czeglédiek Kecskeméten vesznek borokat – 230 forint árút – a bortermelés tehát jó lábon áll.”¹³

A mezővárosi tanács természetesen nemcsak a kocsmatartás és a borforgalmazás rendjét szabályozta már a hódoltság első szakaszában. A véletlenszerűen fennmaradt kijegyzések alapján talán még pontosabb képet tudunk alkotni a szőlőtermesztéssel, a vásártartással és a mézszárszék tartásával kapcsolatos gyakorlatáról.¹⁴ Ezek a kijegyzések együttesen tudnak igazán meggyőzni bennünket arról, hogy Kecskeméten ezekben az évtizedekben valóban kiforrott, következetes és a magyar törvényeken alapuló közigazgatás folyt.

Nincs pontos adatunk arra, hogy a 16. században a városi kocma pontosan hol volt, de erősen valószínű, hogy a szokásoknak megfelelően már ekkor is a település központjában helyezték el. Felszereltségére, a borászat szintjére vonatkozóan sincsenek adataink, de az a tény, hogy szőlőkben is építettek már ekkor pincét, pincéket, nyilvánvalóvá teszi, hogy a kocma lényegesen nagyobb készletét még igényesebb körülmények között tárolták. Tekintettel arra, hogy a városi státútumok alapján széles körű szőlőtermesztésről beszélhetünk, a városi kocma a szükséges árut elsődlegesen a helyi szőlősgazdák musttizede és borfeleslege révén legalább nagyobb részben fedezte. Ennek rendszeres és kiterjedt szedéséről is a mulasztók bírsága alapján következtethetünk. Ez lehetővé tette azt is, hogy a szükséges bor többségét helyben vásárolják meg a csaplárok.¹⁵

13 Az idézett szavakat, mondatokat Hornyik János jegyzetelte ki a város jegyzőkönyveiből. Ezek többségét monográfiájában nem használta fel, így a nagyközönség számára ismeretlenek maradtak. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 35., 41., 50., 51.

14 E témákkal a kötet korábbi és későbbi feldolgozásai foglalkoznak.

15 A tanács jóváhagyásával eladott borért kifizetett összeg értékénél figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy még az 1600-as évek első harmadában lezajlott nagy pénzromlás előtti évtizedekről van szó. Hornyik 1592-ből jegyzetelte ki: „Egy tehén ára 3 f. 30 d.” „Egy kanca ló ára 5 for., 50 d. Egy tavali Tino ára 5 f.” Ugyanebből az évből: „A Tinó párja 12 f. 25 d... egy 3-fű csödör ló 4 for.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 32–33. és 51.

II. A kocsmá üzemeltetése a 17. században

1. A tanács hatásköre

A magyar alsó szintű közigazgatáson belül a városok és mezővárosok legfőbb irányító testülete már a középkor végétől a tanács volt. Ez a testület valójában már a 14. század óta szervezte az egyes települések életét. Forrásaink rendkívüli hézagossága miatt nem tudjuk pontosan meghatározni, Kecskeméten mettől kezdve működött ez a testület, amely a város – feudális-rendi keretek között eléggé behatárolt – autonómiájának¹⁶ a legfőbb letéteményese volt. A legelső erre utaló írott emlékünk 1423-ból való, amikor Zsigmond király a – tanács korai formáját képező – körösi és a kecskeméti bírákat, esküdteket és polgárokat eltiltotta a környező kun települések háborgatásától.¹⁷ Miként erre már utaltunk, a 14. század utolsó harmadában volt a mezővárosnak vásártartási joga. Ennek a kiváltságnak a megszerzése a település érdekeinek tudatos meghatározása és következetes érvényesítése nélkül elképzelhetetlen volt. Ehhez kellően képzett, az ország jogrendjében tájékozott és a helyi társadalmi és gazdasági erőket megszervezni képes testületre volt szükség. Aligha kétséges, hogy a lélekszámban és gazdasági súlyában gyarapodó mezővárost a következő évszázadokban is saját tanácsa irányította. Kétségtelen, hogy a hódoltság első évtizedeiben is folyamatosan működött a városban a választott testület.¹⁸ Az ötvös céh 1557-ben hitelesített szabályzatának kezdő sorai kétségtelenné teszik, hogy a mezőváros hivatali szervezete a régi formájában működött: „Mű fő Biró Ágoston Albert, és esküttek... és többen nagy sokak bizonyosságot teszünk róla...”, hogy az ötvös céh szabályzata a debreceni szabályzattal azonos.¹⁹ Erre egy újabb bizonyosság, hogy 1592-ben mivel „Szappanos György háza szélén kutatás, de mivel Város akarattya és a Biró híre nélkül tétette...”, a tanács intézkedett vele szemben. Továbbá: 1594-ben Bede Lukácsot megbírságotlák, „mert a bíró pöcsítire sem jelent meg”. Sőt arra is van adatunk, hogy a tanács ezekre az évtizedekre is megőrizte státútumalkotó jogát: 1592-ben „Cseh András 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a város végezte...”.²⁰ 1591-től a tanács döntéseit, fontosabb végzéseit – kisebb-nagyobb kihagyásokkal – a város jegykönyvében is rögzítették.²¹ 1597-től, a kádi távozása után pedig a tanácsra hárult csaknem minden bíraskodással és közigazgatással kapcsolatos feladat.

Ezekben a századokban a mezővárosi tanácsok gyakorlatilag legfontosabb feladata a különféle pénz- és természetbeni szolgáltatások feltételeinek gyors és maradéktalan biztosítása volt. Ennek elmulasztása gyakorta a település közvetlen létét fenyegette.

16 Erre vonatkozóan l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008.!

17 „Item Judici et Juratis, caeterisque Civibus, et universis Hospitibus Oppidi Nostris Kechkemeti vocati.” HORNYIK János, 1860. I. 201–206. L. *A magisztrátus formálódása...* c. fejezet 18. lábjegyzetét!

18 Tehát nem érthetünk egyet Schwáb Mária – egyébként kiváló jogtörténeti feldolgozásában tett – azon megállapításával, hogy „A török a meghódítás előtti állapotokat semmibe sem vette, hanem teljesen saját törvényei és szokásai alapján rendezkedett be”, majd más helyen: „...a XVII. század elején a török visszaállította a városok önálló helyhatóságát.” SCHWÁB Mária, 1939. 13., 4. és 18.

19 HORNYIK János, 1860. I. 271.

20 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29–34.

21 Ezek sajnos 1944-ben, a háború során elpusztultak.

Kecskemét főbírója és tanácsa számára ezért volt rendkívül fontos a különféle előjogok megőrzése, köztük a borforgalmazás monopóliumának következetes érvényesítése és a kocsmáknak eredményes működtetése.

A városi kocsmák működtetésének jogi kereteit valójában a század derekától rendelkezésünkre álló feljegyzések alapján tudjuk pontosan körvonalazni. A döntések során az ezzel kapcsolatos tanácsi határozatok erre vonatkozó részeit ismételtelen idézték, kiemelték. Az egyik legkorábbi változat 1661-ből maradt ránk. „Ugyanezen a napon, minke-előtte e dolog esett, lett ilyen végzése a becsületes tanácsnak, melyet az egész város előtt is megolvastanak és magyaráztanak. Senki az városbeliek közül (az kik szőlős emberek) szőlőjüket megsződvén, annak mustját, avagy borát az maga házánál el ne árulja, hanem köböl számra az város pincéjére város szükségére beadja azon áron, az mint a szomszéd városokon és Cegléden ára szakad, pintszámra is úgy árultassék... Valaki ezen kívül fog cselekedni s ragadozni, az 12 forint büntetéseket el nem kerül. De az magán való korcsmálkodás házanként senkinek meg nem engedtetik jelen való sok nyomorúságos nyavajáink fizetésink és kárvallásainkra nézve, kiki azért ez végzéshez és rendeléshez szabja magát, ha az kemény büntetést el akarja kerülni.”²²

A határozat szövege nem utal arra, hogy legalább az év egy időszakában a gazdák kimérhették boraikat. Ugyanis azokon a településeken, amelyeken a hegyközségek, illetve a városi tanácsok a szőlősgazdáktól dézsmát szedtek, Szent Mihály naptól Szent György napig árusíthatták saját boraikat a gazdák.²³ Itt viszont teljes tilalommal állunk szemben, amelynek okát a rendelet az utolsó sorokban egyértelműen megfogalmazza. Az a tény viszont hogy a rendeletet a népgyűlésen (az egész város előtt) „megolvasták” és elmagyarázták, azt sejteti, hogy korábban élhettek a gazdák a hagyományos jogaikkal. A magyarázatra pedig azért volt szükség, mert a tanács nem akart felesleges ütközéseket provokálni a város gazdáival.

Úgy tűnik, hogy a tanács azt lehetővé tette, hogy a gazdák saját fogyasztásukra mustot vagy bort vásároljanak, csak a másoknak történő értékesítés volt számukra tilos. „Városunk beli Mihály Kovács vött volt egy karika fa bort házához maga szükségére, azonban volt egy általagos bor házánál, az melyet hárman tartottanak, közös bor lévén, abból az mennyit megittanak, azt is egy karika fából megtöltötte. Tovább menvén, házasodott meg egy legény házánál, annak is azon karika fából valamennyi kívántatott lakodalma, rovásra annyit adott. Maga ismét az kit megivott cselédivel, külön rovásolta fel, melyekre való képest az mi törvényünk Mihály Kovácsot abbéli cselekedetiért 12 forinton marasztotta az elmúlt 1654. esztendőbeli tilalmas végzésünk szerint...”²⁴

Célszerű e téren egy rövid kitérőt tennünk. Több helyen történik utalás arra, hogy Cegléd, Kőrös és Kecskemét, a „három város” a „minora regia regalia” (a kisebb királyi haszonvételek) használata során azonos módon járt el, illetve ismételtelen egyeztetette döntését. Az 1661. évi statútum is utal arra, hogy a város nem önkényesen szabta meg

22 A határozat szövege előtt egy kihágással kapcsolatos tanácsi végzést rögzítettek: „Rác András fejős juhász felesége Kőrösről 2 általaggal bort hozott és árulta pintit 12 dénaron alattomban... aki a bort hozatta s árulta, az város kapujában kivonattatván, veretessék meg, minthogy adózó jobbágy nem volt, az városból is kimenjen ez tilalmas dolgoknak cselekedetiért...” A statútum keltezése: 1661. szeptember 10. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 12.

23 ÉGETŐ Melinda, 1993. 106–107.

24 A bírói döntés 1661. június 30-án született, de korábbi végzés, statútum alapján. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 76–77.

az árakat, amikor a gazdától a bort felvásárolta, hanem olyan áron vette azt meg, „az mint a szomszédos városokon és Cegléden ára szakad”. A bormérés előjogának védésében is hasonló körülményekkel jártak el: „...nem csak az elmúlt esztendőben az három városnak bé vett szokása volt az, hogy a város tilalma ellen valaki kurta korcsmát árult, megbüntetődött... a mellett vagy a város szükségére fogattatott a bor, vagy a [hordó] feneke ki szaggatott...”²⁵

A borforgalmazás előjoga ellen legtöbbször a kurtakocsmát tartók vétettek. Bár a tanács évszázadokon át rendkívül szigorúan büntette az engedetleneket, évenként tucatjával kerültek a vétkesek a bíró elé. A zugmérésért általában szigorú büntetést – miként a már idézett példák is mutatták – szabtak ki. „Tolvány Mátyás kurtakorcsmárosoknak orgazdája lévén, fizetett 6 aranyat.” „Mester Géci kurtakorcsmáros 12 forint.” Egyéb-ként ezeken a tiltott helyeken igen élénk lehetett a forgalom. 1699-ben „Ros Benedek fia, hogy kurtakocsmán ivott [fizetett] 2 ft. 38 den.” Vele együtt több mint harminc személyt bírságoltak meg hasonló módon.²⁶

A különféle hegyközségek, városok általában a vidékről történő borvásárlást tiltották, büntették.²⁷ Erre vonatkozóan itt is több adatot találunk. Az „új bornak álnokul való árulása” jegyzékében rögzítették: „Czigány Marci kécskei mustért fizetett tall. 1, timon 1.” Ezzel csaknem egy időben büntette a tanács azt is, aki más városbelieknek bort adott el: „Szívós Pálné hír nélkül eladván borait berényi embereknek, fizetett bírságot f. 12.”²⁸ Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben Kecskeméten tömegesen fordultak meg idegen katonák, itt kénytelen volt a tanács a bor kivitelét következetesen ellenőrizni, korlátozni. Amikor 1683-ban rengeteg török és tatár katona fordult meg a városban, „Egy bolyári emberen vettünk 23 garast, aki hír nélkül bort vett. Palocz András is, hogy eladta borát hír nélkül, vettünk rajta tall. 5.” Buda visszafoglalása után pedig a német katonák tömegét kellett borral ellátni. Ezért még 1697-ben is meg kellett újítani a tilalmat: „Senki az itt való borokat más vidéki embernek hír nélkül ne merészelve kiadni...” Azonban a főurak igényeit olykor még a tanács is kénytelen volt figyelembe venni: „Vajszár István úr ecsegi tiszttartóval, Mészáros Jánossal jöve hozzánk, az úr önagysága számára való borok vásárlására...” majd néhány nap múlva rögzítették: „...elmentenek Vajszár úrék, vásárolván elégséges borokat az úr önagysága számára, akóját grossos 8.”²⁹

A tanács a szabályozó-ellenőrző jogkör birtokában nemcsak az országos vásárok és hetipiacok működésének rendjét felügyelte, nemcsak a mészárszékek nyitva tartását határozta meg, hanem a szeszes ital forgalmazásának idejét is. „Hogy az város pincején ennek utána délelőtti prédikációig bort ne áruljanak, ne adgyanak...” „Senki sem a pincén, sem háznál vasárnapon égett bort, sem pálinkát, akármely részegítő italt ne merészelve árulni.” Ismét: „Másünnen behozott égett bort, pálinkát az városban megvenni és árulni ne merészelve.” „Senki idegennek, sem szolgának sem másoknak boltjában bor ivónak

25 A kitétel azért idézték, mivel Zakri Miklósnét abban az évben már harmadszor ítélték el kurtakocsmá tartásáért. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 130.

26 Ezek csak kiragadott példák. MNL BKML IV. 1504. a. 1685. 14–15., ill. IV. 1510. i. 1697. (A kötet oldalai számozatlanok.)

27 Székesfehérvár város a borsempészeket a városból való kitiltással büntette. 1773-ban hozott határozata alapján a városba illegálisan bevitt bort elkobozták. KÁLLAY István, 1972. 53.

28 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 230–232.

29 Vajszár Koháry István tiszttartója volt. MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 51.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 169. és 172.

szállást ne adjon, mert mind az bor ivó, mind az bor gazdája megbüntettetik; elsőben ad flor. 12 büntettetik minden kedvezés nélkül, aztán száz pálcával megvertetetik, az ki mindezek ellen cselekszik.”³⁰

2. Létesítmények, tárolás

Az Alföld korabeli kocsmáinak felszereltségéről – jelenlegi ismereteink alapján – csak nagyon hézagos és vázlatos képet tudunk felvázolni.

A gazdák többsége ezekben az évtizedekben a mustot és a bort kamráiban tárolta. Ez önmaga csaknem kizárta a bor igényes kezelését, tartását. Ilyen körülmények között télen a fagy, nyáron a meleg károsította az értékes árut. Érthető, hogy ennek kivédésére a földbe vájt pincék egyre általánosabbakká váltak ezen a vidéken. Ezek a létesítmények már a hódoltság első szakaszában is a jobb módú gazdánál viszonylag gyakoriak lehettek. Valójában szőlőben épített kunyhó, illetve az alatta levő pince adásvételére már 1598-ból van adatunk: „a szőlőbeli pince felől egyez két f[orint]ban Fabian Deák Miklós Sz. Lászlónéval.”³¹

A városi bormérések, kocsmák az esetek többségében a tárolóhelyekből, a pincék-ből nőttek ki. Kecskeméten a különféle tanácsi nyilvántartások 1662-től maradtak meg. Ezekben található a város pincéjére történő néhány utalás, amelyek segítik a korabeli valóság felidézését. Az adószedő bíró rögzítette 1665. évi lajstromában: „Kőrösről az alsó pincébe 14 terő bort, terhét tall. 50... Item az mely bor elfutott az alsó pincében, hozott be csaplár az árában tall. 10.” Tekintettel arra, hogy itt *alsó* pincére történt utalás, nyilvánvaló, hogy volt a város kocsmájának másik pincéje is. Mivel ebbe a létesítmény-be minimum 14 terő, azaz fuvarnyi mennyiségű, legalább 28–30 darab 5-6 hektoliteres hordó fért el, nem egy közönséges verem, hanem feltétlenül számottevő, és jól megépített pince lehetett. Egy újabb feljegyzés: „A csapszéknek, avagy az öreg felső pincének a mézszárszék felől való sarkán két lépésnyire egy verem tele búzával...”³² Az öreg jelző ekkor nemcsak valaminek a korára, hanem a méretére is utalhatott. Tehát a felső pince az előzőnél minden bizonnyal nemcsak idősebb, hanem méretesebb is lehetett. Ez kétségtelenül a város központjában épült és működött. Később a készlet tárolására ez a két létesítmény is kevésnek bizonyult, és 1697. december 16-án „Becsületes főbíró Király István uram által kiküldetvén adószedő Markó András, csaplár Nagy István, város szolgája Varga János urakkal az dezma boroknak megszámlálásokra mind alsó, s felső pincében és tornácában, amelyek voltak azokkal, kik ecclesia pincéjében és a két boltokban s Bodó András boltjában voltak, számláltatván százhetvenhármán...”³² Tehát három jól kiépített pince és további alkalmi helyiségek biztosították a dézsmabor elhelyezését.

30 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 29–30.

31 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50.

32 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 161. 1684. április 24. és 1685. április 27. között készült jegyzetek részlete.; IV. 1508. c. 1689. Derékadó lajstroma 228–231.; IV. 1510. i. 1697. 23. – A következő évben szerényebb lett a termés: „1698. dec. 2. Bls főbíró Sz. Királyi Pál uram által kiküldetvén második bíró Tóth Mihály uram az csaplár Szabó Mihály és István uraimékkal az dezma boroknak megszámlálásokra, mind alsó s felső pincében és tornácában, azon kívül az Ecclesia pincéjében, voltak megforrástól fogva számlálván 113 hordók...” IV. 1510. i. 1698. 26. – A református egyház valószínűleg új templomának építése során hozta létre ezt a pincét, amit később évtizedeken át a városi kocsmá bérelt.

A kocsmá belső terére, annak méretére, kiképzésére utaló kitélt a ránk maradt feljegyzésekben nem találunk. A tényleges – minden bizonnyal szerény – felszereltségre is csupán néhány adat került eddig elő: „Kályhákat csapszékre vettünk f. 3.” Tehát télen a legelemibb igényeket biztosították a vendégek, a borivók számára. A kimérés kellékeiről is csak egy-két feljegyzés maradt: „Inni való fazékért az csapszéken az homokon gr. 1, d. 12. Szabó és Mészáros János uraiméknak homoki csaplárságáért tall. 2.” Ezekon túl sok esetben hordók adásvételére és néhány esetben még csuprok vásárlására történik utalás.³³

A hordók kezelésére, a bor minőségének megtartására, javítására is főként a következő századból maradtak érdemi feljegyzések. Ezeknek az évtizedeknek a gyakorlatára csak néhány kudarc megörökítése alapján tudunk következtetni. Talán nem árt hangsúlyozni, hogy ezek kirívó, negatív példák, és nem lenne helyénvaló ezeket általánosítani.

A korabeli borkultúra ismertetése során a hordók tisztán tartásának módjára és a bor tényleges kezelésének gyakorlatára sem Szabó Kálmán, sem pedig Égető Melinda nem tér ki. Valójában Kecskemétről sincs a 17. századból erre vonatkozó érdemi adatunk. Csupán néhány esetből következtethetünk arra, hogy a hordókat a vízzel való tisztításon kívül olykor fertőtlenítették. Ezt igazolja egy 1686 januárjában készített bejegyzés: „Gálickövet vettem d. 40.” Ennek elmaradása vagy a hordók rossz kezelése miatt az áru komolyan károsodhatott: „1688. május 3. Ánslogos bort vévén, vesztettünk rajta flo. 50. Csak a németek számára prédára ment.”³⁴ Aligha kétséges, hogy a jelentős mennyiségű bort, esetleg korábban a tárolóedényt, a hordót valamilyen módon túlkénezték. Arra viszont több adatunk is van, hogy néhány esetben nem elég körültekintően jártak el a gazdák, sőt a város csaplárai sem, és a drága áru tönkrement, a „büdös bort” pedig csak égettbor, borpárlat készítésére használhatták fel. Romlott bor felvásárlására több alkalommal is történik utalás.³⁵

A bor közvetlen kezelése során – az eddig említetteken kívül – előfordultak szakmai melléfogások, és a bor tetemes része elfolyt: „Item az földről felszödött borhoz attunk 3 söpröt f. 3. den. 90.”³⁶

Valószínűleg inkább a vagyonzbiztonságot, mint a bor minőségének védelmét szolgálta a hordók lepecsételése. A főbírói számadáskönyvben 1696 nyarán jegyezték be: „Borok pecsételésére egy rúd spanyol viaszkot vöttem gr. 2, den. 8.”³⁷ Viasz vásárlására korábban és később is több alkalommal történt utalás. Azonban jól tudjuk, hogy ezt levelek pecsételésére is használhatták.

33 MNL BKML IV. 1510. i. 1684. 49–72. és 1699. 46–52.

34 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 16–29.; IV. 1510. i. 1687. 20–41.

35 „Az körösi бүdös borokat megégettévtén és kiárultatván, adott az vásárbíró uram kezemhez f. 20, d. 20.” MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 13. és IV. 1508. c. 1675. 161–165., 229. – „Gyöngyössi mester bora 10 akó бүdös, elárulván tött in den 24... haszna tall. 5, den. 84.” IV. 1510. i. 1688. 13.

36 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 185.

37 MNL BKML IV. 1510. i. 1696. 21–36.

3. Személyi feltételek

A mezővárosok gazdasági életének szabályozása és irányítása évszázadokon át a tanácsok egyik legterhesebb feladata volt. A számos ok közül az egyik legjelentősebb éppen az, hogy a legfőbb felelősöket, szervezőket és irányítókat évenként választották, váltották. Ez a gyakorlat – egyfajta demokratizmusa ellenére – nemcsak a szervezet hatékonyságát rontotta, hanem a szerzett tapasztalatok gyakorlatba történő beépítését is hátráltatta. A mindenért felelős főbíró kénytelen volt minél nagyobb biztonságot kiépíteni annak érdekében, hogy a több oldalról jelentkező anyagi-pénzbeli követeléseket teljesíteni tudja. Ilyen körülmények között legfontosabb támasza az adószedő bíró lett, akit maga választott ki segítőjének. A tanácsi jegyzőkönyvek hiányában csak a különféle lajstromok bejegyzései alapján tudunk következtetni a szervezeten belüli feladatok megoszlásáról. Úgy tűnik, hogy az adószedőre a hódoltság második szakaszában rendkívül széles körű feladat hárult. A hatvanas évek végéig a borvásárlással és kocsmával kapcsolatos teendők nyilvántartása az adószedő lajstromában lehetett fel.³⁸ 1670-től viszont a főbírói számadások őrzik a vásárlásokkal és az elszámolásokkal kapcsolatos adatsorokat.³⁹ Tekintettel arra, hogy a kuruc mozgalom kibontakozása, majd a török, illetve a törökellenes hadjáratok a főbírókat fokozottabban igénybe vették, úgy látszik, hogy kénytelenek voltak ezzel a feladatkörrel egy rátermett személyt megbízni. Erre utal egy bejegyzés, amely 1675-ben, Bíró János főbíróága idején készült: „Eddig volt Szabó Máté uram gondviselő”.⁴⁰ A törökellenes háborúk pontosan aligha felidézhető zűrzavarában még inkább elkelt egy segítő. Minden bizonnyal ennek eredménye lett az, hogy pontosabb hatáskörrel ruházták fel a borforgalmazás irányítóját: „Anno 1687. die 2. Junii. Mészáros János borbíró uram legelsőbeni számadása. Hozott be Bölcseki Gergely csaplárral 28 pint bor árát, item egy karika fáját...”. Mivel a későbbi években, sőt évtizedekben sem beszélhetünk a városban borbíró tisztségről, egy alkalmi, és Kecskeméten különleges esettel állunk szemben. Tekintettel arra, hogy csaplárként már 1683-tól fellehető neve a borforgalmazás és a kocsmái elszámolások során, alighanem a főbíró a kocsmái irányításáért elsődlegesen felelős, átlagon felüli tapasztalattal rendelkező egykori csaplárt nevezte ki borbírónak.⁴¹ Ezekben az évtizedekben a környező mezővárosokban ugyanis a jól körülhatárolt feladattal megbízott személyt nem irányítóknak, felelősnek, hanem bírónak nevezték. A Budára szállítandó fa beszerzőjét, célba juttatóját

38 Az egyik legkorábbi fennmaradt adókönyvi bejegyzés: „Anno 1663. die 20. Maii. Csaba Mihály uram főbíróságában az borok vételéről és azoknak elárultatásáról való számtartás.” MNL BKML IV. 1508. c. 164. A főbíró személyére történő utalás részben a hivatali rangsorra, főként pedig a hatáskör és felelősség időbeli hatáira utal. 1667-től az elszámolások töredékesek, illetve nem található az adószedő számadáskönyvben.

39 A főbírói számadások csak 1668-tól maradtak ránk. Ezeket is már a 16. század végétől vezették, de az első kötetek elpusztultak, a bekötött anyagból kimaradt töredékei is csak az 1640–1707 közötti időszakból valók. Az első teljesnek mondható nyilvántartás bevezetője: „Anno 1670. Szentkirályi Pál uramnak főbíróságában az város pincéjéről bėjött borok hasznáról való számtartás.” MNL BKML IV. 1510. i. 1670. 8.

40 MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 227. Sem hatáskörét, sem megbízatásának kezdetét nem ismerjük.

41 Miként a székbíró felelt a mészárosok munkájáért és a mészárszék forgalmáért, a borbíró felügyelete alá tartozott a csaplárok ellenőrzése és a kocsmái zavartalan forgalmának biztosítása. A következő hónapokban is, több alkalommal, borbíróként említik Mészáros Jánost. MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 7., 28–30. és 1683. 23–25.

fabírónak, a város kaszálóján a munka szervezőjét, az onnan származó széna Budára szállításának irányítóját szénabírónak titulálták. Megbízatusuk legtöbbször csak néhány hetes munka végzésére szolt. Minden bizonynal ennek mintájára kapta Mészáros ennek az évnek jelentős részére kiterjedő borbírói megbízatusát. A fentiekkel szemben választott tisztségviselők voltak a székbírák és a vásárbírók, akik munkájukért nem kaptak éves fizetést, nevük nem lelhető fel a konvenciók között. Sokat elárul az is, hogy míg ők önálló nyilvántartások vezetésére voltak kötelezve, Mészáros „borbírósa” idején a borforgalmazás menetét a főbírói számadáskönyv lapjain rögzítette a jegyző.

A hatvanas évek elejétől ránk maradt feljegyzések arról tanúskodnak, hogy hosszú évtizedek jól bevált gyakorlata alapján irányították a városi kocsmát. A csaplárok bérét – az alkalmazottak és a cselédek járandóságával együtt – az adószedő utalta ki és tartotta nyilván. A későbbi évtizedekben gyakorta a főbíró, majd a másodbíró nyilvántartásában tűnnek fel.

A városi kocsmával kapcsolatos teendőket két csaplár végezte. Közöttük szükség-szerűen egyfajta alá-fölérendeltségi viszony lehetett. Ez részben abból derül ki, hogy az elszámolások idején rendszerint csak az egyik csaplár van jelen. Másrészt abból is kiderül, hogy az egymás utáni években sosem cserélik fel nevük sorrendjét, olykor pedig „második csaplár”-ként említik egyiküket. Egyébként javadalmazásuk az esetek többségében csaknem egyforma.⁴²

A csaplárok megbízatusa a megválasztott főbíró hivatali idejéhez volt kötve. Erre utal „az magunk csaplári hogy beállottanak” egyik kitétel. A szükséges szakértelem, a rátermettség és a megbízhatóság feltétlenül fontos szempont lehetett ennél a tevékenység-nél, ahol a jelentős értékek igen nagy forgalma, a megbízhatóságon túlmenően, a személyes adottságok magas szintjét követelte meg. Ez egyébként a csaplárok díjazásában is megmutatkozott. A főjegyző után ők kaptak legmagasabb bért az alkalmazottak között.⁴³ A velük szembeni fokozott elvárások miatt több évben is igényt tartottak szolgálatukra. Takács István csaplár neve már az 1662. évi nyilvántartásban fellelhető, és még 1677-ben is alkalmazták ilyen beosztásban. A hetvenes években Tóth Mihály és Szabó János, a nyolcvanas években Csibe János és Vörösmarti Pál, az azt követő évtizedben pedig Simon István és Nagy István kettőse irányította legtöbbször a városi kocsmát.⁴⁴

A városi kocsmá mellett már ebben a században működtetett a város alkalmi jellegű kocsmát, bormérést. Erre néhány, évenként visszatérő, a város csaknem teljes lakosságát megmozgató események nyújtottak alkalmat. Szent György nap kettős ünnepnek számított a mezővárosok életében. Ekkor történt meg a tisztségviselők választása, és valójában ekkor kezdődött el az új gazdasági év. Ugyancsak ezen a napon hajtották ki a jószágokat a távolabbi legelőkre. Úgy tűnik, ehhez a „tavaszközöntőhöz” számottevő hagyományok, ünnepek kapcsolódhattak. „Szent György napkor Takács István,

42 Simon István és Nagy István a század végén csaknem egy évtizeden át dolgoztak együtt. Esetükben ez a gyakorlat jól kivethető. „Simon István csaplár béri: flor. 25. Búza fertály 4, köles fert. 1. Egy vég törökgyoics, egy vég aba, 2 pár csizma, egy abanadrág, 2 szekér fa. Második csaplár Nagy István bére: flor 25. Búza s köles 5 fertály. Egy törökgyoics, egy vég aba, 2 pár csizma, egy nadrág, 2 szekér fa, egy süveg.” MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 87.

43 1677-ben a jegyző konvenciója 100 forint volt, a mészárosé 60, egy béresé 24, a csapláré pedig 78 forint. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 367.

44 Vörösmarti Pál neve ilyen minőségben már a hatvanas évek végén feltűnik, és 1690-ig ismételen találkoznak vele. – A jelzett évek feljegyzéseiben együtt tartották nyilván az alkalmazottak és a cselédek bérét.

Körös János árultak ki négy [hordó] veres körösi bort.⁴⁵ A megválasztott új főbíró és tisztségviselő társait a szolgálatból távozó előd köszöntötte.⁴⁶ Miközben a pusztákra induló pásztorok és a köznép a tavaszköszöntő során növelte jókedvét, a török elűzése után az ünnepi hangulat emeléséhez a városi kocsmá számottevő mennyiségű *ingyenborral* járult hozzá. 1694-ben „bíró tételre 196 pint”, a következő évben pedig 301 pint bort számoltak el „kárba veszett” bor címen.⁴⁷

Az országos vásárokon újabb három alkalommal nyílt komoly igény és lehetőség az alkalmi csapszék működtetésére. A forgalom és a bevétel érthetően a „sokadalom” méretétől függött. „Rátz Szabó István Gyarmati Jánossal Sz. Katalin napi vásárkor árulván el adóra való 6 hordó borokat az gyalog és baromvásárban.” A későbbi években az alkalmi kocsmá forgalma oly mértékben megnőtt, hogy kettőt is célszerű volt működtetni, sőt az 1700-as évben a harmadik beindítása is ésszerűvé vált. „Anno 1700. die 1. X-bris. Az mely borokat Böltskei Gergely és Gyarmathi János uraimék Sz. Katalinkor az baromvásárban árultanak, lévén két hordóban 12 akók, téssen pint számra 366 Eodem. Az mely vett borokat Mészáros János és Szabó János uraimék az Homokon az új istállóban a Sz. Katalinkor árultanak, lévén 9 hordókban 61 akók, teszen pint számra 1860 [30 hl]. Eodem Nagy István és Kalla János uraimék az mely adóra való borokat Sz. Katalinkor a Homokon árultanak, lévén 10 hordókban 65 akó, téssen pint számra 1982.” Ezt az alkalmi, de átlagon felüli igénybevételt követelő munkát kellően honorálta a tanács: „Kalla János és Nagy Istók homoki csaplárságáért Sz. Lőrinc napkor adtam tall. 4, gr. 2, d. 26. Mészáros és Szabó János uraiméknak ugyanakkor csaplárságért tall. 4, gr. 4.”⁴⁸

A háborús körülmények között néhány esetben a városon kívüli lehetőségeket is kihasználták a bevétel növelésére. „Anno 1685. die 7. X-bris... Főbíró uram három karika fa bort elvívén Szolnokba Csibe János csaplárral, eladta ... summatim tall. 100, absque den. 70.”⁴⁹

A csaplárok esetenként az áruk beszerzésében is meghatározó szerepet kaptak. „Csibe János és Veresmarti Pál Gyöngyösről borokat hozatván... 215,5 akót.”⁵⁰

45 MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 32. A későbbi feljegyzések is számottevő fogyasztásra utalnak: 1674-ben „Szent György napi csaplárok, úgymint Kovács Pál és Takács István öt karikafáról számot adván...” – A városi kocsmá csaplára ebben az évben: Tóth Mihály és Kincses János volt. IV. 1510. i. 1674. 42. – A szokás a kilencvenes években is változatlanul élt: „Anno Domini 1693... Sz. György napi csaplárok Rátz Szabó István és Mentser Takács uraimék behozván 5 hordó bor pénzét...” IV. 1510. i. 1693. 33.

46 A köszöntő szövegét több nyilvántartásban is rögzítették a beosztottak. „Anno Domini 1669. Édes barátim, az kik következendők vattok, titeket is Isten ű szent felsége tarcson meg az igaz hitben, és az jó lelkiismeretben, és ezt az nyomorúságos házat őrizhessétek békével, és az Isten engedje, barátim, hogy ebben az esztendőben semmi panaszolkodó beszédet az szegénységűtl ne halljunk, csak az utakon sehul semmi zúgolódó és siralmas szó ne hallassék az mi városunkban, hogy kegyelmeteknek is ideje eljövén, válhassék meg kegyelmek is szép békével nyomorúságűtl. Annak felette azok bírákat is, minthogy az régi előttünk való jámbor bírák az szokás szerént megtartottak, egy kocsi sort...” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1668. 276.

47 MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 35., ill. 1694. 52. Tekintettel arra, hogy az első esetben 275 liter, a következő évben pedig 421 liter fogyott, nem valószínű, hogy csak a szűkebb tisztviselői kart látták vendégül.

48 Mindhárom elszámolás ugyanazon a napon történt. A vásár forgalma és a három helyen kimért bor mennyisége igen figyelemreméltó: 4208 pint, ami 5890 literrel volt egyenlő. Tehát a több helyen történő kimérés teljességgel indokolt volt. MNL BKML IV. 1510. i. 1700. 20–21.

49 MNL BKML IV. 1510. i. 1685. 134.

50 MNL BKML IV. 1510. i. 1688. 13., 1699. 43–45.

4. Az áru beszerzése

A mezőváros kocsmájának áruval való ellátását mindenképpen célszerű alaposan felmérni és többoldalúan bemutatni. Ennek ismeretében egyrészt láthatóbb lesz a tanács kezében összpontosuló haszon méretének alakulása, másrészt legalább fő vonásaiban érzékeltetni lehet, milyen mértékben tudta ezt a jelentős igényt a helyi termelés biztosítani, illetve milyen további forrásokat, lehetőségeket tudtak kihasználni a csaknem folyamatos háborús körülmények között. Nem elhanyagolható terület a környező és távolabbi szőlőtermesztő településekkel való kapcsolat illusztrálása sem, mivel ezek az adatok sok mezőváros és falu legkorábbi szőlő- és borkultúrájának nemcsak jelentős, hanem több esetben kizárólagos forrásai lehetnek. A bővebb ismertetést indokoltta teszi az is, hogy Kecskemét – a sok sajnálatos pusztulás ellenére – ritka bőséges írott emlékei alapján a város körüli, 17. századi szőlőtermesztésről olyan mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, amely segítségével egy nagyon részletes és tárgyilagos képet tudunk felvázolni.

Elsődlegesen azonban szükséges annak felvázolása, hogy helyben milyen mértékben voltak képesek a gazdák a kocsmát borral ellátni. Az évenkénti termésekre a bordézsmá, a musttized mennyisége alapján tudunk következtetni. A gabonadézsmá mértékének módosulását több statútumból ismerjük, de a 17. századból a bordézsmá mértékére csak egyetlen utalást találunk: „1. A búzának minden ember 15-dét adgya a városházához. 2. Az árpának, zabnak tizedét. 3. A bornak is minden ember tizedét adgya a szerint.”⁵¹ Tekintettel arra, hogy a békéesebb évtizedekben a bortermés hasonló arányát kellett a gazdáknak beadni, a sarcolásokkal teli évtizedben ennél kisebbre nem gondolhatunk. Tehát joggal tételezzük fel, hogy a város pincéjébe került bordézsmá minimum az éves termés tizedrészét jelenti. Így a dézsmá mértékét feltáró adatokból egyrészt láthatjuk, hogy a tanács milyen tömegű ingyen szerzett bort tudott kocsmájában kiméretni, másrészt meglehetősen pontossággal következtethetünk az egyes évek termésének nagyságára.⁵² Az 1. táblázat nemcsak a korabeli állapotok felidézésében segíthet, hanem néhány további következtetést is levonhatunk belőle.⁵³

A dézsmán túl egyéb formában is juttattak bort a gazdák a város kocsmájába. Ennek egyik formája volt az éves adónak vagy egy részének borral történő kiegyenlítése. A hatvanas évek végéig a borral való adózást és a borvásárlást az adószedői nyilvántartásokban rögzítették. Tekintettel arra, hogy a bordézsmá merőben más jellegű bevételnek minősült, ott ezt nem tartották nyilván. A főbírói számadásokban is csak a század utolsó két évtizedéből maradtak megbízható, fenntartás nélkül használható adatok. Adódott ugyan két év – az 1674. és 1676. évi –, amelyből maradt ránk megbízható adat, de ebből nem lenne célszerű az előző évekre vonatkozó következtetést levonni. Nem tudni, hogy e két év terméseredménye az átlagosnál jobb vagy rosszabb volt-e. Viszont az is kétségtelen, hogy a nyolcvanas évek derekán is található két olyan év, amelyben még ennél is

51 A statútumot 1690. szeptember 10-én hozta a tanács. MNL BKML IV. 1504. a. Városkönyvek 1. 21.

52 Kőrösön 1689-ben 4394 köből mustot fizettek dézsmaként. Ez hozzávetőlegesen a kecskeméti dézsmá mennyiségének felel meg.

53 Az összesítés adatait az adószedői, a főbírói és a másodbírói számadások nyilvántartásaiból gyűjtöttük ki.

kisebb tömegű dézsmaborbevételt rögzítettek. A két időpont között egyébként sok a hasonlóság. Jól tudjuk, hogy a kuruc mozgalom kibontakozása együtt járt ezen a vidéken a különféle létszámú tatár és török, kuruc és labanc, sőt francia csapatok megjelenésével, melyek igen komoly károkat okoztak, és főként a kialakult létbizonytalanság révén hátráltatták a gazdálkodást, elsősorban a szőlőtermesztést. Az viszont teljesen egyértelmű, hogy az 1683-at, a török offenzívát és a tatár segéds csapatok megjelenését követő néhány év hasonló állapota azonnal érezte hatását a helyi szőlőtermesztésben. Egyébként az egyes évek termésein belüli, olykor számottevő ingadozás természetes, mivel a szőlőtermesztés eredményessége mindig erősen függött az időjárástól. Az adatsorokon belül 1692 és 1695 táján észlelünk újabb feltűnő változást. Ennek oka csak részben lehetett az, hogy a hadszíntér már több év óta száz kilométernyi távolságra tolódott. Legalább ilyen pozitív hatású lehetett az a tény, hogy 1691-ben a tanács, a közlegelő egy részének kiosztása révén, jelentős méretű újabb területet engedett bevonni a szőlőtermesztésbe.⁵⁴

1. táblázat A dézsmabor mennyisége és hasznosítása a város kocsmájában

Év	A dézsmabor mennyisége (pint)	A teljes termés (liter)	Eladási ár (dénár)	Kár (pint)	Haszon (forint)
1663			12		115,3
1664			10–20		461,8
1672					582,0
1674	9 258	155 534	20	502	1 769,2
1676	9 929	166 807			1 133,4
1677					973,0
1680				2 381	1 045,0
1681			20–24	448	2 294,4
1682	16 980	285 264			3 177,6
1683	19 253	323 450		2 556	3 451,9
1684	8 217	138 046			1 889,9
1685	7 625	128 100	36–60	4 190	1 502,5
1687	19 608	329 414	12	2 447	2 059,3
1690	17 053	286 490	12	2 765	1 714,6
1691	13 386	224 885		1 198	2 296,3
1692	15 674	263 323		4 014	3 271,6
1693	25 147	422 470		1 550	4 027,3
1695	21 973	369 146		2 288	3 105,6
1696	28 725	482 580		1 924	5 316,4
1697	32 303	542 991		1 510	4 915,2
1698	28 076	471 677		1 916	4 233,1
1699	25 839	434 095		1 198	3 152,6
1700	43 440	729 793		2 584	6 249,0

Tekintettel arra, hogy a dézsmabor kiárúsítása során pintben is meghatározták a mennyiséget, az összegyűjtött adatok alapján megkockáztathatjuk annak megállapítását, miként alakult a kecskeméti bortermelés. Mindenképpen figyelemreméltó, hogy három kritikus év adatai alapján (1674., 1684. és 1685.) a közbiztonság nagymérvű romlásának idején sem csökkent a beszűrt must mennyisége 130–160 ezer liter alá. Azt pedig még inkább ki kell emelnünk, hogy a kilencvenes években pedig már ennek két-háromszorosát

54 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–44.

szüretelték a helybeli gazdák.⁵⁵ 1700-ban minden bizonnyal kiugróan jó termés koronázta a szőlősgazdák munkáját. Mivel joggal tételezhetjük fel, hogy ebben az évben már félezer körül lehetett a szőlőtermesztésben érdekelt háztartások száma, ily módon átlagosan 5–9 hektoliter mustot szűrhettek be évenként a gazdák. Érthetően a szélső értékek ettől erősen eltértek.

2. táblázat Borvásárlás a Duna–Tisza közéről 1662–1696 között⁵⁶

Év	C	Cs	Fü	H	K	M	P	S	Sz	V	Össz.
1662				19		1		10			30
1663		25		6	4						35
1664		21			39				76		136
1665					17		15		24		56
1666				2		2			49		53
1670		5									5
1671	36				27				3		66
1672	12				36					32	80
1673					6						6
1674					23				35		58
1676					13				43		56
1677	19							4			23
1681	8				1						9
1682					18						18
1683									23		23
1684		25	10		20						55
1685											
1687					5						5
1688											
1690											
1691							3				3
1692							7				7
1693											
1696					1						1
Össz.	75	76	10	27	210	3	25	14	253	32	725

A városban megtermelt bor mennyiségével kapcsolatosan még egy megkerülhetetlen témát kell érintenünk. A szakirodalom már korábban kétségtelenné tette, hogy Kecskemét a 17. században több évben nem tudta megtermelni azt a mennyiségű bort, amelyre a város kocsmájában szükség volt. Arra viszont nem adott választ, mekkora volt a tényleges borfogyasztás, kik voltak a fogyasztók, továbbá, honnan és milyen mennyiségben szerezte be a magisztrátus a szükséges árut. Ezekre a kérdésekre egy újabb táblázat révén kapunk választ.

55 Nem felesleges hivatkozni arra, hogy az 1707/8. évi adójegyzék alapján 239 547 liter bor képezte az adóalapot. Minden bizonnyal ugyancsak a háborús évek okozták a termés mennyiségének jelentős arányú visszaesését.

56 A mennyiséget hordóban rögzítették. A szállításhoz használt hordók átlagos úrtartalma sok száz adat alapján 380 pint = 638 liter) C = Cegléd, Cs = Csongrád, Fü = Fülöpszállás, H = Halas, K = Kőrös, M = Mindszent, P = Pest, S = Solt, Sz = Szeged, V = Vecse

Nem mondhatjuk, hogy a nyilvántartások maradéktalanul rögzítették a forgalmat, de az kétségtelen, hogy a főbb tendenciákat érzékeltetik. Megszorításként – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – ki kell emelnünk két tényezőt. Néhány esetben a beszerzések során hivatkoztak arra, hogy török tiszték kényszerítették a városra portékájukat.⁵⁷ Ezek származási helyére nem történt utalás, így a táblázatban sem lelhetők fel. Lényegesen fontosabb lehet egy másik tényező. Teljességgel egyértelmű, hogy több gazda beszállítóként tűnik fel a borvásárlás terén. Esetükben viszont nem egyértelmű, hogy saját termésüket értékesítették, esetleg az ősz folyamán helyben vásárolták a mustot, és értékesítették azt a későbbi hónapokban. Több esetben viszont kétségtelen, hogy más településeken vásárolták és szállították azt Kecskemétre. Azokban az esetekben, amikor az adott településekre név szerint történt utalás, természetesen ezeket a tételeket beszámítottuk az onnan történő vásárlásokba.⁵⁸

3. táblázat Borvásárlás távolabbi településekről (1662–1696)⁵⁹

Év	Á	B	D	F	G	Gy	Győ	K	M	Ve	V	Össz.
1663				21								21
1664		12										12
1665		46										46
1670		12							6			18
1671		11										11
1672								12		71		83
1673		6										6
1674												
1676		14										14
1677	7	59										66
1681												
1682		24										24
1683												
1684												
1685		21	12									33
1687						3						3
1688						21						21
1690						2						2
1691					4	7	6				13	30
1692						6						6
1693							16					16
1696						17						17
Össz.	7	205	12	21	4	56	22	12	6	71	13	429

57 Ezek közül itt csak kettőt idézünk: „Szegedi Muharim odabasátul vettünk 24 terhő bort, terhit 55 forint...”. Aligha félreérthető a néhány nappal későbbi – március 14. – gyors intézkedés oka: „Látván Muharim odabasa levelét, attunk Kerekes Mihálynak és Tóth Simon szolgájának, Mészáros Mihálynak f. 300... bor áraban.” MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 173–174. Még inkább árulkodó a következő feljegyzés: „Pesti Szulimán szubasa vetett reánk 15 karika fa bort, terhét tall. 40.” IV. 1508. c. 1665. 169. A helymegjelölés a török katonák állomáshelyére vonatkozik. Lehet, hogy a bor az első esetben Arad, a másodikban pedig Vác környékéről származott.

58 Az adatokat az adószedői, a főbírói és a másodbírói nyilvántartásokból gyűjtöttük.

59 Á = Ányás, B = Baranya, D = Dömös, F = Dunaföldvár, G = Galgóc, Gy = Gyöngyös, Győ = Győr, K = Kosd, M = Makad, Ve = Veresegyháza, V = Veszprém. A mennyiséget ezúttal is hordóban kell érteni.

A két táblázat arról mindenképpen meggyőzhet bennünket, hogy a magisztrátus igen széles körből, olykor nagy távolságból szerezte be a szükséges mennyiségű bort. A teljesnek nem mondható kigyűjtés⁶⁰ rávilágít arra, hogy a mezőváros magisztrátusa a rá nehezedő kényszer hatására igen körültekintően járt el a város kocsmájának borral való ellátásában. A feljegyzések 21 olyan település nevét őrizték meg, ahonnan egy vagy több esetben a város bort vásárolt. Ezeket két nagyobb csoportba oszthatjuk. A települések fele a Duna–Tisza közén található, ide számítva Pestet is. A másik fele ettől északabbra eső dombvidéken, illetve a Dunántúlon van.

A nyerhető adatok alapján legnagyobb szállítónak Szeged minősült. Ez esetben persze gondolnunk kell arra, hogy ez a tetemes mennyiségű áru nem feltétlenül Szeged határában termett, hanem annak egy jelentős része minden bizonnyal Arad térségében, ahonnan a Maroson könnyen szállították a már akkor is fontos kereskedelmi csomópontba.⁶¹ A másik meghatározó település a szomszédos Kőrös volt. Ez a kapcsolat egy olyan újabb szál, amely szorosan összekötötte a két mezőváros lakosságát és annak magisztrátusát.⁶² Valószínűleg a kőrösi gazdák Gyöngyös környékéről szállították az árut. Kevésbé meghatározó, de mindenképpen jelentős volt néhány szűk esztendőben Cegléddel és Csongráddal az ilyen jellegű kapcsolat.

A távolabbi települések a szállítási nehézségek, a fuvar költségei miatt érthetően kisebb arányt képviseltek a vásárlások során. Ezekből a hiánynak csak alig több mint harmadát szereztek be. Ráadásul az esetek többségében viszonylag kis tételek tűnnek fel a nyilvántartásokban. Ez alól igazi kivétel Baranya volt, ahonnan főként a hatvanas és a hetvenes években szállítottak ide jelentős mennyiségű bort.⁶³ Érdekes, hogy Gyöngyös és környéke csak a század utolsó évtizedében vált rendszeres és egyre fontosabb szállítótá. Veresegyházról pedig csak egyetlen évben vásároltak árut, igaz ekkor igen nagy mennyiségben.

A vidékről történő beszerzéseknél feltétlenül ki kell térnünk egy fontos tényezőre. A helybeli bor számottevő része vagy dézsmaként vagy adófizetés révén került a város kocsmájába. A más településeken vásárolt borért viszont mindig készpénzzel kellett fizetni, olykor kisebb vagyonnal felérő összeget. A tetemes mennyiségű bor

60 A borvásárlással kapcsolatos nyilvántartásokat az esetek többségében nem egy helyen rögzítették. A megfogalmazás több esetben nem egyértelmű. Ezekről évenkénti összesítések nem készültek. Ezért kisebb bizonytalanság szinte minden évben fellelhető. A két táblázat ennek ellenére több mint tanulságos. Az adatok a beszerzett minimumot feltétlenül jelzik. – Több bejegyzés bizonyítja, hogy a felsorolaton túlmenően további településekről is vásároltak a városi kocsmá számára árut. „Szekszárdi borokért kik mentenek volt költségekre f. 1.” MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 11–13. „Pápa Pétert másodmagával Túrta borok venni küldvén, költségekre adtunk f. 2, d. 10.” IV. 1510. i. 1684. 49–72.

61 Ezt támasztja alá az a megállapítás is, hogy a 18. század elején a helyi bortermelés a város szükségletét nem fedezte, és Szeged behozatalra szorult. „A város behozatala elsősorban Baranya, Pest környéke, Tokaj, Arad vidéke és továbbra is, ha kisebb mértékben is a Szerémség településeiről történt.” FARKAS József, 1985. 413. 1985.

62 Rendkívül tanulságos lenne megtudni, hogy ezekben az évtizedekben Kőrös kocsmája milyen forgalmat bonyolított le, és főként azt, hogy a törökök és a kurucok számára milyen mennyiségű bort adott ingyen ott a város tanácsa.

63 Érdemes kiemelni, hogy csaknem kivétel nélkül név szerint határozzák meg azokat a településeket, ahonnan bor származott. Kivétel Baranya. Így nem tudhatjuk, hogy a tájegység mely részéről – minden bizonnyal Villányból – szállították az árut.

megvásárlása tehát rámutat arra, hogy ezekben a pénzszegény évtizedekben egyrészt Kecskemét képes volt előteremteni időről időre a szükséges összegeket, másrészt vásárlásaival egy sor közeli és távolabbi település szőlőtermesztését és pénzgazdálkodását serkentette.

További fontos megfigyelés lehet az, hogy évenként erőteljesen változott a vidékről vásárolt bor mennyisége. Kiugróan sokat vettek 1664–1665-ben. Mivel a szőlő- és bormelészénél az időjárási tényezők mindig fontosak, a behozatal hullámzását a bőségesebb vagy a rosszabb termés számottevően módosíthatta. Nem szabad meglepednünk arról sem, hogy 1664-ben dúlt a háború, és még a következő évben is feles számban voltak a térségben katonák. Ezért is vált szükségessé egy újabb táblázatban annak érzékeltetése, miként változott ezekben az évtizedekben, a rendelkezésünkre álló adatok tükrében, a helyi forgalom. Ez azt érzékelteti, hogy e két évben jelentősen megnőtt a kocsmákkal foglalkozók teljes forgalma. Tehát nem feltétlenül a rossz termés, hanem minden bizonnyal külső fogyasztók tömeges jelentkezése eredményezhette az igények feltűnően nagy növekedését. Az 1670-es években a kuruc mozgalom, majd Thököly háborúja, végül 1686-ig a török katonai egységek és segédsapataik ellátása növelte rekordmagasságúra a kocsmában a fogyasztást. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a közbiztonság vesztesége miatt és a háborús esztendőkből a családok százai települtek be a városba, így a kocsmák forgalmát ők is számottevően növelhették. Buda visszafoglalása után Kecskemét és vidéke is megszabadult a gyakori portyázásoktól, rablással felérő katonai akcióktól. Bár a német katonai egységek igényét is ki kellett elégíteni, ennek ellenére több mint feltűnő a kocsmák forgalmának mérséklődése. Ugyancsak kiemelésként méltó, hogy 1696-tól a század végéig nem rögzítették más településről bor beszerzését. Miként a bordézsma mértékének növekedése is jelzi, a városkörnyéki szőlők termése nemcsak a helyi igényeket tudta ekkor már kielégíteni, hanem a mindvégig jelentős német katonai fogyasztást is fedezte. Tehát nem megalapozatlan annak megállapítása, hogy a század végén a helyi szőlőtermesztés már biztosítani tudta a migráció révén számottevően gyarapodott – öt-hatezer főnyi – lakosság borszükségletét.

Néhány év adatainak hiánya miatt a táblázat csak tájékoztató jellegű lehet. Ezek a számok azonban így is nagyon sokat elárulnak a mezőváros kocsmájának borforgalmáról. Hasznosságuk felértékelődne, ha lenne mód a más települések, más városok forgalmával való összehasonlításra. Remélhetőleg a közeljövőben készülnek a hasonló nyilvántartások alapján olyan összesítések, amelyek ezt lehetővé teszik. A számok és arányok kétségtelenné teszik, hogy a város szőlőtermesztése csaknem folyamatosan biztosította a helyi szükségletet. Ha a más településekről vásárolt bor mennyiségét összevetjük a különféle katonák számára kimért tömeggel, ez nyilvánvalóvá válik. Tehát a közeli-távoli beszerzéseket aránytalanul nagy részben külső és kedvezőtlen tényezők idézték elő. Ráadásul ez az igen jelentős többletfogyasztás minden esetben súlyosan apasztotta a városi kocsmák hasznát.

4. táblázat A helyben termelt és más településekről vásárolt bor mennyisége és aránya 1662–1700 között
(a mennyiség hordóban megadva)

Év	Közeleli	Távoli	Összesen	A kocsma éves forgalma	A behozott bor %-os aránya
	településről				
1662	30		30	192	15,6
1663	35	21	56	234	23,9
1664	136	12	148	357	41,5
1665	56	46	102	369	27,6
1666	53		53	241	22,0
1670	5	18	23	243	9,5
1671	66	11	77	289	26,6
1672	80	83	163	271	60,1
1673	6	6	12	283	4,2
1674	58		58	313	18,5
1676	56	14	70	351	19,9
1677	23	66	89	311	28,6
1681	9		9	372	2,4
1682	18	24	42	444	9,5
1683	23		23	398	5,8
1684	45		45	474	9,5
1685		12	12	280	4,3
1687	5	3	8	265	3,0
1688		21	21	130	16,2
1690		2	2	214	0,9
1691	3	30	33	143	23,1
1692	7	6	13	203	6,4
1693		16	16	200	8,0
1696	1	17	18	249	7,2
1697				248	0
1698				231	0
1699				199	0
1700				289	0
Össz.	725	408	1 133	7 793	14,5

Ezekből az évtizedekből, a hódoltságon belül, Kecskeméten kívül csak Nagykőrös őrzött meg jelentősebb mennyiségű nyilvántartást. A feldolgozás eredményeit célszerű minél többoldalúan kamatoztatni. Ezért teszünk a borfoglalmazással kapcsolatosan néhány kitérőt. Ily módon részben más települések számára lehet újabb gazdaság- és társadalomtörténeti adatot nyújtani, részben pedig a Kecskemétről nyert eddigi képet lehet tovább pontosítani.

Ez a jelentős mértékű és sok évtizeden át tartó felvásárlás érthetően számottevően hatott a közelebbi és távolabbi települések szőlőtermesztésére és borfoglalmazására. Valószínű, hogy az egyes települések nemcsak Kecskeméttel alakítottak ki ilyen jellegű kapcsolatokat. Nem lehet meglepő, hogy a helyi felesleg és a tartós igények alkalmi vagy rendszeres fuvarozó-kereskedő csoportokat hívtak életre. Ezért tartjuk hasznosnak a kecskeméti feljegyzések alapján rögzíteni egy adatsort, amely további kutatások alapján esetleg tovább fog bővülni, bár a jelen formájában is dokumentálja, hogy számottevő gazdát, esetenként csoportokat mozgató meg ez a konjunktúra.

5. táblázat Borvásárlás Kecskeméten 1662–1682 között, vidéki kereskedőktől
(a megadott mennyiség fuvarát jelent)

Név	Hely	62	63	64	65	66	70	71	72	73	74	75	76	77	81	82
Nyéki emberek	Baranya						1,5									
Baranyai két legény	Baranya						2							7		12
Baranyai ember	Baranya						0,5	0,5								
Ciriák	Baranya											2,5				
Dékány János	Baranya							5		3						
Isztankó	Csongrád			3			1,5									
Csongrádi ember	Csongrád						1,5									
Kékesi rác	Földvár		10,5													
Gárdon Máté	Halas	9,5														
Cserepes Mátyás	Halas		3			1										
Ecsi János	Kőrös		13													
Molnár András	Kőrös		2													
Berkes Gergely	Kőrös			1												
Vass András	Kőrös			0,5												
Gál M	Kőrös			5,5												
Molnár György	Kőrös			11												
Ötvös Pál	Kőrös			0,5												
Szepsei Sz. János	Kőrös										11,5					
Szűcs István	Kőrös											3				
Takács Sámuel	Kőrös									1						
Urházi István	Kőrös			4,5	2,5											
Muharim odapasa	Szeged			24												
Kakulya János	Szeged			14												
Fekete Ferenc	Szeged											1				
Rab Miklós	Szeged											2,5				
Kovács János	Szeged											42				
Szulimán szubasa	?				7,5											
Szulejmán pasa bora	?						1									

E táblázat szerint a város kocsmájának ellátásába több település szőlőtermesztő gazdája kapcsolódott be. Öt esetben történt utalás arra, hogy baranyai gazda szállította ide az áruját, bár név szerint csak kettőt említenek a feljegyzések. Csongrádról két szállítóról történt említés, de csak az egyik nevét ismerjük. Halasról ugyancsak két fő hozott ide bort, nevüket mindkét esetben feljegyezték. Szegedről 4 kereskedő érkezett ide áruval, mindegyiket név szerint ismerjük. A szomszédos Kőrössel volt legintenzívebb a kapcsolat: 11 gazdát sorolnak fel név szerint, közülük ketten két évben hoztak ide bort. Kőrössel kapcsolatosan viszont utalnunk kell arra, hogy ezek a gazdák nem feltétlenül termelők voltak, és nem saját borukat szállították ide, hisz a szomszéd város tanácsa is szigorúan ellenőrizte saját borfogalmát. Erősen valószínű, hogy mint fuvarozók, kereskedők kapcsolódtak be a jó haszonnal kecsegtető vállalkozásba. Amint a kecskeméti Sárközi Pál sem saját terméséből adott el 1678-ban a kőrösi tanácsnak „11 terhe, 23 karika” bort 368 tallér értékben, hanem valamely más településről szerezte azt be.⁶⁴

64 NOVÁK László Ferenc, 2012–2013. 61–62.

6. táblázat Borkereskedelemben részt vállaló kecskeméti gazdák 1662–1682 között
(a megadott mennyiség fuvart jelent)

Év	62	63	64	65	66	70	71	72	73	74	75	76	77	81	82
Antal Lukács					2										
Bakonyi Lázár Gy												10		6	
Bálint deák									2	1					
Baracsi Balázs				8							4,5				
Baranyai Péter					4										
Barkó Benedek, Csillag György						3,5									
Bede Lukács						15,5	3								
Bene János				12											
Benedek Kovács Baranya				9											
Bénesi András				2											
Bíró Máté											2,5				
Boda Gergely		2													
Boda Gergely és Kovács Péter		6,5													
Bosz Péter és Szabó János Bar.						3									
Bozó János – Herczeg M									15,5						
Czirkátor Dömötör				1											
Csaba Bálint												5			
Csaba János				2											
Csaba Mihály							1								
Császár István				2,5											
Császár János	4														
Császár Gergely							7								
Császárné – Mészárosné			10												
Csizmadia Gergely				2											
Csizmadia György				1											
Csomor György			1,5												
Csöpörke Máté											4				
Dallos István			1,5	6											
Deák Pál		5,5	8		6	5	5,5			6	16,5	3	7,5		
Deák Péter				10,5											
Domokos János											6,5				
Domokos Tamás	6				9										
Dora János	8														
Eskütt Istók														4	
Farkas András					5,5										
Farkas Balázs	11														
Farkas János						2,5									
Farkas Lőrinc					5										
Garaczi István	8	7,5	9												
Godán Dömötör	2														
Halasi Péter	10														
Hegedűs János			4,5	11											
Herczeg Mihály					1										
István deák										0,5					
István Kovács Baranyából			6												

Év	62	63	64	65	66	70	71	72	73	74	75	76	77	81	82
Jobbágy Péter			9	6											
Kalocsa János			6	6		8,5					3,5				5
Kamarás Ambrus					2	10,5	3,5	3	5	1	5,5	3		1	4,5
Kardos András			1												
Kasza György	11														
Kasza János			1												
Király István		2,5		1											
Kis János Solton vett	5														
Kis István							4								
Kis Kelemen – Görbe György				1,5											
Komlósi Ambrus		2													
Kovács Miklós			10		3,5					17,5	9				
Kozma Jakab										4					
Körös János					1										
Kulcsár Péter			3	1											
Magó Mihály						5,5								1	10
Makai ?						3									
Máté Kovács									6,5						
Méhes Gergely	2			3	5										
Mester András				1,5											
Mészáros János															8
Molnár János					1										
Molnár Mihály Baranyából				10								5	1		
Nagy Ferenc					1										
Nagy István						9	9		8			9	4		
Nagy János			10,5												
Nagy Péter		4		2	1										
Oláh János								5,5							
Pathay András		7		2	11		7		1	4		3		10	17,5
Péter legény	4														
Priski György				6											
Sánta János							5,5								
Sárközi Pál				4,5	2							16,5	7		9
Szabó Bálint								6							
Szabó István, Gyürei				3,5	3,5										
Szabó János Baranyából					14	8									
Szabó Keresztes					2										
Szappanos Mihály, Szeles						10									
Széles Mihály						4,5									
Szentkirályi Pál fb.			1,5			3									
Szijjártó Mihály					1,5					2					
Szívós Pálné Baranyából				4											
Takács István			1												
Tóth Márton		15													
Valkó Jakab						3									
Varga Mátyás				3,5											
Varga Miklós		4,5		5	6,5		4				4,5				
Vörös Gergely		1	1												

Az 6. táblázat mutatja, hogy lényegesen népesebb a kecskeméti borszállító gazdák csoportja, mint az ide fuvarozóké. Természetesen a város gazdái saját termésüket is igen gyakran eladták a város kocsmájának, annál is inkább, mivel a tanácsi statútumok értelmében feleslegüket törvényesen más formában nem tudták értékesíteni. Az itt tárgyalt esetekben viszont kétségtelenül más településekről történő szállításokról van szó. Annak érdekében, hogy minden kétséget eloszlassunk, célszerű néhány egyértelmű esetet idézni: „Kamarás Ambrus mostani [fő]bíró uramtúl vöttünk öt tereh borokat; hármok baranyai bor, ezeket in f. 75, az körösi kettőnek f. 70.” „Szegedről hozott Kovács Miklós 35 karika fa bort, azaz 17,5 terhet, terhét in f. 49.” „Kalocsa János uramtól 4 terhő bort, 3 karika baranyai, tall. 49,5... 1 karika körösi, tall. 10.”⁶⁵ Tehát kétségtelen, hogy – saját kockázatukra – viszonteladási szándékkal vették, hozták a városba más településekről az árut.

A két évtized alatt közel százan kapcsolódtak be ebbe a minden bizonnyal számottevő kockázatot is jelentő vállalkozásba. Ez jórészt érthető, hisz több száz itteni gazdának volt ehhez elegendő számú igavonó állata. A vállalkozáshoz viszont ez önmagában nem volt elegendő, mivel igen jelentős készpénzre is szükség volt, amivel már jóval kevesebben rendelkeztek. Nem lehet véletlen, hogy közülük 65 főnek a neve csak egy-egy évben tűnik fel. Viszont közel harminc olyan gazdáról maradt fenn adat, aki legalább két évben – évenként akár több alkalommal – rászánta magát, többször mással társulva, szállításra, kereskedésre. Köztük van nyolc olyan gazda, aki legalább négy évben, sok alkalommal is célszerűnek tartotta a szállítást. Mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a leggazdagabbak közül Kamarás Ambrus tíz, Deák Pál és Pathay András kilenc-kilenc, Nagy István hat, Kalocsa János, Sárközi Pál és Varga Miklós neve pedig öt-öt évben tűnik fel beszállítóként a – valószínűleg nem is teljes – nyilvántartásokban. Az általuk forgalmazott bor mennyisége is igen jelentős, hisz egy-egy szekér rakománya 8–10 hektoliterrel volt egyenlő. (L. a 7. táblázatot!)

Ezek a vállalkozások az esetek többségében minden bizonnyal számottevő haszonnal járhattak. Nem árt utalni arra, hogy a borkereskedésre többször vállalkozó gazdák szinte kivétel nélkül eredményes tőzsérek voltak.⁶⁶ Széles körű tapasztalataik alapján jó érzékkel állapították meg, mivel célszerű kereskedni. A jelentős üzlethez szükséges tőke méretére az áruk leszállítását követő kifizetések alapján tudunk következtetni. 1662-ben Kasza György 580 forintot vett fel a tanácstól. A következő évben Tóth Márton 1059 forint árut adott le. 1664-ben Kovács Miklós 860, Pathay András 1666-ban 880, Nagy István 732 forint értékű bort hozott. Deák Pálnak 1675-ben 1499 forintot adtak a szállított borért. A kisebb tőkével rendelkezők olykor összefogtak. Bozó János és Herczeg Mihály 1673-ban együtt 1100 forint értékű árut tudtak felvásárolni és eladásra felkínálni. Természetesen a vidéki szállítók hasonló feltételekkel tudtak kereskedni.

65 MNL BKML IV. 1510. 1673. 15.; IV. 1510. i. 1674. 13. és 1675. 229. liter.

66 Egy tanúvallomás során az akkor 80 éves Czirkátor Mihály állította: „...mikor Újvárból hazajöttek, Kamarás Ambrusnak csak egy nagy szőrös bocskora, két ökre volt, és az Abonyban lakó Kása András és Kása György pénzével kezdett kereskedni.” Sikeres tőzsérkedése révén – amit a váomknál kamatoztatható nemesi kiváltsága is segített – két évtizeddel később már a város talán legvagyonosabb gazdája lett, és többször volt főbíró. Karrierje nem kizárólagos. 1654-ben a kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtott fel Győrbe. Deák Pál pedig, aki ugyancsak többször volt Kecskemét főbírója, és nyereségei révén a hetvenes években Wesselényi Páltól armálist szerzett, 1677. évi állítása szerint „évente több mint ezer marhát hajtott” a nyugat-magyarországi vásárookra. MNL BKML XV. 22. 13.; KOCSIS Gyula, 2002. 197.; SZAKÁLY Ferenc, 2001. 494–495.

E tekintetben nincs jele semmiféle megkülönböztetésnek. 1663-ban a kőrösi Csete Gergely és Ecsi János rakományukért 432 forintot kaptak. Igen figyelemreméltó volt a szegedi beszállítók tökeereje. 1664-ben a „Szegedi Muharim odapasátul vettünk 24 terő bort, terhét 55 forinton.” Tehát a leszállított áruért 1320 forintot kapott. Még jelentősebb forgalmat bonyolíthatott a másik szegedi kereskedő, Kovács János, aki 1675-ben, egyetlen esztendőben 2631 forint értékben adott el bort a város kocsmájának.⁶⁷

7. táblázat A kocsmá ellátásába 1662–1682 között többször bekapcsolódó kecskeméti gazdák

Név	Vagyoni állapota	Évek száma	Fuvarok száma	Átlag
Bakonyi Lázár György		2	16,0	8,00
Bálint deák	középbirtokos	2	3,0	1,50
Baracsi Balázs		2	12,5	6,25
Bede Lukács	gazdag	2	18,5	9,25
Dallos István	kisbirtokos	2	7,5	3,75
Deák Pál	gazdag	9	63,0	7,00
Domokos Tamás	szegény	2	15,0	7,50
Garaczi István	középbirtokos	3	24,5	8,17
Hegedűs János	gazdag	2	15,5	7,75
Jobbágy Péter	szegény	2	15,0	7,50
Kalocsa János	gazdag	5	29,0	5,80
Kamarás Ambrus	gazdag	10	39,0	3,90
Király István	középbirtokos	2	3,5	1,75
Kovács Miklós	gazdag	4	40,0	10,00
Kulcsár Péter	kisbirtokos	2	4,0	2,00
Magó Mihály	kisbirtokos	3	16,5	5,50
Méhes Gergely	kisbirtokos	3	10,0	3,33
Molnár Mihály	középbirtokos	3	16,0	5,33
Nagy István	középbirtokos	5	39,0	7,80
Nagy Péter	gazdag	3	7,0	2,33
Pathay András	gazdag	9	62,5	6,94
Sárközi Pál	gazdag	5	39,0	7,80
Szabó, Gyürei István		2	7,0	3,50
Szabó János		2	14,0	7,00
Szentkirályi Pál	gazdag	2	4,5	2,25
Szijiártó Mihály	szegény	2	3,5	1,75
Varga Miklós	középbirtokos	5	24,5	4,90
Vörös Gergely	gazdag	2	2	1

Nagyobb tételek vásárlásakor többször megtörtént, hogy a város sem tudta egy ösz-szegben kifizetni az áru értékét. „Szegedrül hozattunk 12 terhő bort, terhét f. 34, Mihály Deákné pénzén, adóság vagyunk tall. 102.”⁶⁸

A gazdák mellett a tanács is gyakorta szervezett borvásárlást. A korabeli viszonyok között ilyen tömegű áru szállítása igen komoly vállalkozásnak bizonyult. A rendkívül gyenge közbiztonság megkövetelte, hogy nagyon körültekintően szervezzék meg

67 A jelzett évek adószedő bírói, illetve a főbírói számadáskönyvek nyilvántartásai alapján. A feltüntetett összegek vásárlói értékének jobb érzékelése végett számítási forintban mellékeljük néhány áru átlagárát. Az 1662. évben tehén: 6,63, ökör: 12,8, juh: 1,45. 1663-ban tehén: 7,47, 1675-ben tehén: 12,00, ökör: 20,05, juh: 1,72. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 159–320. Tehát esetenként számottevő nyáj, illetve kisebb gulya értékét kellett a vállalkozónak kockáztatni.

68 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 168.

a szállítást. Feljegyzéseink alapján jól tudjuk ezeket rekonstruálni. A tanács 1663-ban Földvárról (Dunaföldvár) Kékesi rác kereskedőtől tíz és fél rakomány bort vásárolt. Ezzel egy időben Soltról pedig öt fuvarra való bort hozatott. A szállításban tizenhárom gazda vett részt. „Földvárra Kovács Mihály 1,5 terő, f. 6, den. 75. Szabó György 1 terő f. 4, den. 50...”. Tehát egy fuvar díja 4,5 forint volt. Ez minden bizonnyal nem lehetett rossz üzlet, mivel a főbíró és az adószedő bíró is vállalt másfél-másfél fuvar, amelyért ők is felvették a 6 forint és 75 dénár összeget.⁶⁹ A háromoldalas listán kilenc helyről történő szállítást, illetve a szállításban részt vállalók számára történő kifizetést rögzítették.⁷⁰ Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a szállítás anyagi terhére a tanács vállalta magát. A nagykőrösi Ecsi Jánostól vett bort nyolc kecskeméti gazda szállította a város pincéjébe. Komlói Ambrus két terő borát saját maga és további két gazda fuvarozta. Aligha kétséges, hogy a szállítások irányítását, a vállalkozók toborzását a tanács egy-egy legtöbbször érintett gazdára bízta. Pathay András ebben az évben hat és fél terő bort adott el a városnak, szekereiseinek száma viszont 18 fő. Közülük hárman, köztük ő maga is, két szekérrel volt érdekelt a szállításban. Tehát szekereiseivel más fuvar is vállalt.⁷¹

A hasonló nyilvántartásokból további néhány következtetést vonhatunk le. A tanács közmunkára (gratuitus labor) csak akkor vette igénybe a gazdákat, ha a vármegye, a török vagy a magyar hatóság ezt megkövetelte. Úgy tűnik, hogy egyéb alkalmakkor a tanács a szolgálatában végzett fuvar, munkát megfizette. Az év egészében vagy annak egy részében foglalkoztatott pásztorokat, cselédeket, alkalmazottakat éppen úgy díjazták, mint a fuvar vagy egyéb munkát vállalókat. Ezekre a szolgáltatásokra önként vállalkozhattak a gazdák. Ha kívánták, a fuvar díját beszámíthatták adójukba. Igen gyakori feljegyzés, hogy a gazdát megillető összeg egy része vagy egésze „adóra hajlott”. Ez a lehetőség komoly segítséget jelentett azoknak a szegényebb gazdáknak, akiknek nem volt készpénzük, vagy nagyobb tételben pénzen értékesíthető árujuk. Így munkajükkel tudták kiegyenlíteni adójukat.

Az itt elemzett 1663. évi lista azt is jelzi, hogy nem egy szűk kör sajátította ki magának ezt a lehetőséget. A feltüntetett 65 fuvar 55 gazda vállalta magára. Tehát minden évben jelentős számban jutottak szóhoz a szerényebb vagyoniú gazdák is.

A feljegyzések alapján megállapíthatjuk, hogy a fuvardíjak – beszámítva a pénzromlás mértékét – szinte állandósultak. A szomszédos Nagykőrösről 1,5, Dunaföldvárról 4,5, Soltról 4 forintért hoztak egy fuvarra való árut. „Kakulya János szekereisei Szegedig f. 5.” Ugyanekkorá összeget fizettek a pesti szekereseknek is. A tolnai szekérbér viszont már 7,5 forintot ért, ugyancsak ebben az évben. 1668-ban a kosdi szekereseknek

69 Egy szekér vontatásához általában négy ökröt fogtak járomba. Az igavonók két vagy több gazdáé is lehettek.

70 „Anno 1663. Az adóra való szekerezések” fejléccel ellátott nyilvántartás. MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 248. Minden bizonnyal ez a lista sem tartalmazza az év során szükségessé vált fuvaroztatás teljes anyagát. – Ezekben az évtizedekben a város gazdáinak egyik legsúlyosabb terhe a gyalog- és az igásrobot volt. Ezeket külön lajstromban – IV. 1504. m. Robotlajstromok – tartották nyilván a város kisbírói.

71 Az összehasonlítás lehetősége érdekében idézünk néhány napszámbért a kevés számú feljegyzés közül: 1592-ben „Cseh András 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a város végezte – limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.” 1600-ban a metszők napszámbére 10 dénár volt, az élelmezésen kívül. HORNÝIK János, 1861. II. 49–50., 70–76.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 33.

8 számítási forintot fizettek. 1678-ban viszont „Amely 15 tereh borokat hozott Domokos Tamás a város számára Baranyából a Bathay (Báta) révtől fogvást Kecskemétiig, 15 szekereknek 6 tallérával a szekér béri jött tall. 90.”⁷²

5. Forgalmazás

Bár a hódoltság területén több száz jelentős falu és több tucatnyi mezőváros volt, és ezek többsége működtetett kocsmát, tényleges forgalmukról érdemi tájékoztatás még nem áll rendelkezésünkre. Ezért szükséges, hogy a kecskeméti nyilvántartások alapján felvázoljunk a század második feléről egy részletes és tárgyilagos képet, mivel ennek alapján legalább a hódoltság alatti állapotokra következtetni lehet.

A borforgalmazás folyamatának tárgyilagos bemutatásához megkerülhetetlen egy újabb fejezet beiktatása. Erre az itt használatos, alapvetően fontos fogalmak, mértékegységek tisztázása érdekében van szükség, amely nélkül egyrészt a következő elemzések egyes kitételei több esetben homályosak maradnának, másrészt hátráltathatnák a későbbi feldolgozások eredményességét. Az űrmértékek és mértékegységek feldolgozatlansága több okra vezethető vissza. Az egyik hátráltató tényező ma már nem jelent akadályt. A hódoltság területén kialakult olykor kaotikus pénzügyi állapotok feltárása már évtizedekkel korábban megtörtént.⁷³ Óriási nyereség az e területtel foglalkozók számára a magyarországi mértékegységek széles körű feltárása és közreadása, amely Bogdán István rendkívüli vállalkozásának és kitartó munkájának az eredménye.⁷⁴

Ezen alapos és részletes munka ellenére szükség van arra, hogy e fejezetet beiktassuk, mivel a publikált szakirodalomban a hódoltság alatti viszonyok, mértékek szűkösen vannak jelen. A Kecskemétre és a környező településekre vonatkozó adatok pedig csaknem teljesen hiányoznak. Ennek alapvető oka az, hogy a szerző kevés olyan feltáró munkát tudott igénybe venni, amelyek a hódoltsági települések, és ezen belül a Homokhátság területén használatos mértékegységek létre utalnak, illetve ezek adatait a cgs-rendszer alapján megadnák.

A bormértékeken belül a legmegbízhatóbb egység a *messzely* és ennek kétszerese, az *icce*. A *pint* két iccével volt azonos. A rendi-feudális viszonyok között azonban még ezek mérete is változott egyes vidékenként. Bogdán István munkája alapján nem lehet eldönteni, hogy vidékünkön a Pest és Buda, illetve a Pozsony környékén elterjedt iccét és pintet használták-e, avagy ezektől eltérőt. A városi feljegyzések alapján kétséget kizáróan megfogalmazhatjuk, hogy ezen a vidéken a török kiűzése után megváltozott a használt pint mértéke. „Die 29. Julii 1687. Mészáros János hozott bé hat karikának és három átalag árát, árultatván in den. 40. Budai pint [használat] itt kezdődött.” A következő év elejéről is maradt ránk egy feljegyzés, amely tájékozódásunkat megkönnyíti, kétségeinket eloszlatja: „Die 19. Martii 1688. Az quantumra szedett borokat elárultatván pintit in den. 16, vétele volt in den 10... Mindenestül az megírt átalagoknak és pinteknek száma volt pint az kis pinttel nro. 2.170 mind söprüstül, melynek ára tött tíz pénzével

72 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 168–295. és 1668. 13.; IV. 1510. i. 1674. 74. A hat tallér 1678-ban 14,4 számítási forintnak felelt meg. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a.

73 BUZA János, 1973., 1977. és 2004.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a.

74 BOGDÁN István, 1991.

kétszáztizenhetet.⁷⁵ Ekkor még a biztonság kedvéért kiemelték, hogy az újabb mértékegység alapján határozták meg az áru tömegét. A két idézet kétségtelenné teszi, hogy egyrészt 1687 nyara előtt nem a budai pintet használták Kecskeméten, és valószínűleg a környező mezővárosokban és falvakban sem, tehát minden bizonnyal a Homokhátság egészében. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy korábban a budai pintnél valamivel nagyobb méretű pint használata volt itt szokásos. Ennek pontos méretét nem ismerjük. Az kétségtelen, hogy a budai, a pozsonyi, az egri, a kassai és a gönci pint ezekben az évtizedekben egyaránt 1,6786 liternek felelt meg. Ezeknél nagyobb pintet több vidéken használtak. A későbbiekben az 1,68 liternek megfelelő pintet vesszük figyelembe.

A borforgalmazás terén a másik leggyakoribb és egyben a leginkább megbízható mértékegység kétségtelenül az *akó* volt ezekben a századokban. Azonban ennek a polgári államigazgatás kiépülése előtt használatos ürmértéknek a nagysága is vidékenként eltérő lehetett. Forrásaink alapján feltételezhetjük, hogy az akó nemcsak „itt való” formában, hanem értelemszerűen más formában is ismert volt. Szerencsére több esetben is tetten érhetjük, hány pintet számoltak egy akóban. „Bé hozván Simon István hét hordó dézsma bor árát, melyekben volt akó 80, id est nyolcvan, kárát kivéven, maradt meg 1.839 pint...”. Tekintettel arra, hogy a jelzett dézsmabor „kára” 601 pint volt, a 80 akó összesen 2440 pinttel volt egyenlő. Egy akóban tehát 30,5 pintet számoltak.⁷⁶ A 18. század elejéről pedig több olyan kimutatás maradt fenn, amely az egyértelmű adatok sorát tartalmazza. Pl. 12 hordó = 130 akó = 3965 pint. Tehát egy akóban továbbra is 30,5 pintet számoltak.⁷⁷

A felsorolást egy olyan fogalommal, azzal a már többször idézett kifejezéssel célszerű folytatni, amely a szó szoros értelmében nem is ürmérték, de a vásárolt, szállított bor tömegére utal. „Szivos Pálnétől vettünk 4 *terhő* baranyai bort, terhít tallér 50.” „Boda Gergelytől és Kovács Pétertől 6 terő...”. „Szulejmán szubasa vetett ránk 3 *terhő* bort, terhét tall. 50, denár 10...”.⁷⁸ Az idézetekben három-négy elnevezés, változat tűnik fel, melyek mögött egyazon fogalom található: teher, fuvar a jelentésük. A teher ezekben az esetekben egy szekérrakománnyal volt egyenlő. Ennek pontosabb méretét segít behatárolni egy-két újabb idézet: „Varga Miklóstól vöttünk ötödfél terő bort... Ez kilenc karika fának haszna lött készpénz tall. 11.”⁷⁹ „Szegedről hozott Kovács Mihály 35 karika bort, azaz 17,5 terhet, terhít in f. 49.”⁸⁰ Ritkán előfordult, hogy egy szekéren nem két hordó vagy annak megfelelő mennyiségű bor volt, amit általában kisebb távolságról szállítottak, de ekkor ezt külön jelezték: „Király Istvántúl [vettünk] egy edgyes fát, tallér 26.”⁸¹ Tehát egy szekér rakománya általában két hordóból állott. Az egyes hordók között lehetett ugyan kisebb eltérés, de a célszerűség érdekében a nagyobb távolságról történő szállítások alkalmával a négy ökörrel vontatott szekerekre rakott teher közel

75 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 10.

76 MNL BKML IV. 1510. i. 1693. 54. Ez tehát 51,24 liternek felelt meg. Kassa: 53,72, Nyitra: 72,5, Pápa: 62,95, Pozsony: 53,72, Sopron: 70,5 liter.

77 MNL BKML IV. 1510. a. 1711. 12. További néhány adat: 8 hordó = 50 akó = 1425 pint. Egy akó = 30,5 stb. Néhány esetben ettől minimálisan eltérő eredményt kapunk: 12 hordó = 86,5 akó = 2639 pint. Itt egy akó = 30,495 pint.

78 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 159., 1663. 183. és 1666. 137.

79 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 166.

80 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 13.

81 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 130.

hasonló lehetett. Ezekben az évtizedekben nem jelezték, hogy leszállított bor hány pint volt, illetve, hogy pintonként hány dénár értékben vásárolták. Ezért tényleges tömegüket pontosan csak ritkán tudjuk beazonosítani. Ritka kivételes esetben kiszámítható, hogy egy fuvar során milyen mennyiséget szállítottak. „István Kovácstól vettünk, 28 pinzen pintit, baranyai bort, 6 terőt, terhét tall. 50.”⁸² Mivel 1677-ben a tallér árfolyama 240 dénár, azaz 2,4 számítási forint volt, az egy terő, az egy fuvar bor értéke 144 számítási forintnak felelt meg. Ennek alapján a szekéren 514 pint bort szállítottak, amely legalább 864 literrel volt azonos.

Valamivel ismertebb bortároló edény a *hordó*. Ezzel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy a 16–17. században Kecskeméten gyakran használták hordó értelemben a fa, karikafa kifejezést. Néhány híres bortermelő vidéken közel azonos méretű hordókat készítettek, így a hordó fogalommá, csaknem állandósult mértékké vált. A 17. századból sajnos kevés ilyen adat maradt fenn: a gönci hordó pl. 231,44 liter volt, a tokaj-hegyaljai hordó pedig 134,29 liternek felelt meg.⁸³

A Kecskeméten használt hordók között – talán annak eredményeként is, hogy sok vidékkel álltak kereskedelmi kapcsolatban – igen jelentős eltérések voltak. A szállítás során minden bizonnyal közel hasonló űrmértékű edényeket raktak a szekerekre. A vásárlás során kifizetett összegek legalábbis erre engednek következtetni: „Hegedűs Jánostól 1 karika fa tallér 14,5, árulták dénár 18. Katona Jánostól 1 karika fa tallért 14,5, árulták dénár 18.”⁸⁴ Úgy tűnik, hogy az idézett két esetben a hordók űrtartalma szinte pontosan megegyezett. Figyelembe véve az alkalmazott árrést, a vásárlás során minden bizonnyal 10 dénárt fizettek egy pint borért, és ez esetben 232 pint, azaz 390–400 liter bor lehetett a hordókban.⁸⁵ Ebben az évben viszont sok más esetben sorra eltérő volt a hordók űrtartalma: Csősz Imréné 1 hordóban 250 pint, Nagy János 1 hordóban 139 pint, Kun István 1 hordóban 147 pint bort adott el a város kocsmájának.⁸⁶

A kilencvenes évekből már több támaszt nyerhetünk, mivel gyakran pontosan meghatározták, hogy az eladott hordóban hány akó, hány pint bort tároltak. „Szabó István és Szabó János uraimék Szent György nap után csaplárok állításáig árultanak ki három hordókat, amelyekben voltak akók 34, pintek 1.037.” „Kilenc hordókban voltak akók 114, pintek 3.477.” „Tizenhét hordókban voltak akók 155, pintek 4.727.”⁸⁷ Ezek alapján legalább azt megtudhatjuk, hogy egy-egy elszámolás során *átlagosan* hány pint, hány liter volt a hordókban. A jelentős eltérések miatt az adattömeget célszerű volt egy táblázatban áttekinthetőbbé tenni.

82 MNL BKML IV. 1510. i. 1677.

83 BOGDÁN István, 1991. 590.

84 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 178. Az egyes hordók pontosabb méretére az adókönyv következő oldalán rögzített vételi és eladási árak alapján következtethetünk: „Kun Istvántól 1 átalag, pintit denár 10... árulták denár 18... Nagy Imrétől 1 átalagot, pintit denár 10... árulták denár 18.” Tehát csaknem nyilvánvaló, hogy a szövegben idézett két borosgazdától is 10 dénárért vásároltak egy pint bort. Tekintettel arra, hogy ebben az évben a tallér értéke még 160 dénár volt, a szóban forgó egy-egy karikafa, azaz ezekben az esetekben egy hordó űrtartalma 232 pintnek, azaz 390 liternek felelt meg.

85 Amennyiben pintonkénti 8 dénárós értéket veszünk figyelembe, a hordóban 290 pint, azaz 487 liter bort szállítottak.

86 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 164–186.

87 MNL BKML IV. 1510. i. 1695. 13–17.

8. táblázat A Kecskeméten használt hordók űrtartalma a 17. század végén

Év	A hordók száma	A hordók űrtartalma pintben			Az átlag literben
		minimum	maximum	átlag	
1691	45	239	387	339	569
1692	203	173	390	284	478
1693	99	210	380	289	485
1695	206	176	411	313	526
1696	241	200	373	319	536
1697	248	198	396	290	487
1698	244	176	395	292	491
1699	199	187	359	283	476
1700	289	183	368	290	487

E rövid áttekintés alapján is tehetünk néhány megállapítást. A széles körű beszerzés során a helybeliek egymástól erőteljesen eltérő hordókat ismerhettek és vásárolhattak meg. Az is nyilvánvaló, hogy a helyben készített vagy legalábbis helyben használt hordók mérete igen jelentős határértékek között mozgott. Végül azt fogalmazhatjuk meg, hogy az itt használatos hordók átlagos nagysága 500 liter körüli volt. Le kell szögeznünk, hogy a mintavétel a város kocsmájának nyilvántartási adataira korlátozódik. Az egyes években jelentős számú hordó tűnik fel. Érthetően a csaplárok a hordókat folyamatosan cserélték. A nyilvántartásokban több évben külön lajstromokban rögzítették az eladott hordók számát és azok árát. Miként látjuk, a közel 1800 borosedényen belül a legkisebb hordónak – és nem átalagnak – nevezett edény űrtartalma 173 pint volt, és a legnagyobb hordó pedig 411 pint (690 liter) befogadására volt alkalmas.

Miként már többször utaltunk erre, a kecskeméti feljegyzések más településeken használt fogalmakat, mértékeket is megőriztek. „Csongrádrul hozattunk volt egy *karomi átalagot* f. 107... árulták dénár 24. Ismét hozattunk Csongrádrul egy *öreg karomi fát* f. 235, árulták d. 24...”. Kisebb idő elteltével ugyancsak ebből a térségből szereztek be a szükséges árut: „Két öreg karomi fán, az melyet vöttünk egyiket egyiket f. 235, az kettő f. 470, árulták, dénár 26... Egy csongrádi öreg fán jött haszon készpénz tall. 52. Egy karomi fán jött haszon készpénz tall. 20...”.⁸⁸ A karomi jelző Karlócára, más szóval a szerémségi bortermeléssel való szoros vagy legalábbis egykoron szoros kapcsolatra utal.⁸⁹ Annak alapján, hogy több hét elteltével egy-egy öreg karomi fa, karomi hordó bor ára pontosan 235 forint volt, érthetően feltételezhetjük, hogy azok űrtartalma, mennyisége is közel azonos lehetett. A feltüntetett árak alapján a kimérés során keletkezett károk miatt csak megközelítőleg tudunk következtetni a hordók pontos méretére. Mivel a vásárlással egy időben a helybeli gazdáktól a bort pintonként 8–10 dénárért vásárolták, a városi kocsmában használt árresek mellett valószínűsíthetjük, hogy a csongrádi borért sem adtak pintonként 12–16 dénárnál többet. Ez esetben egy öreg karomi hordó űrtartalma kb. 1500 pintnek felelt meg, amely kb. 2500 literrel volt egyenlő. Tehát ez egy olyan nagyméretű bortároló edény lehetett, amelyet a korabeli szárazföldi

88 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 182. és 186.

89 A hódoltság előtt sok jómódú szegedi polgár tulajdonában volt Szerémség területén szőlőbirtok. Az ott megszokott hordók használata Szegeden keresztül juthatott el Csongrádra. Nem árt utalni arra, hogy Bogdán István munkájában nincs utalás az egykor virágzó borkultúrát elérő Szerémségre, illetve az ott használatos űrmértékekre.

eszközökkel szállítani nem tudtak, tartalmát több kisebb edényben, hordóban fuvarozhatták. Az öreg karomi hordóval szemben megkülönböztették a jelző nélküli, tehát közönségesnek mondható karomi boroshordót. Ennek méretére csak a beszedett haszon alapján tudunk következtetni. Mivel az öreg fán, bár kára 457 pint volt, a tiszta haszon 52 tallér lett, míg a kisebb hordóból származó haszon a jóval csekélyebb, 105 pint kár ellenében is csak 20 tallér volt, valószínű, hogy ennek a befogadóképessége az öreg karomi fa űrtartalmának csak kb. 40%-a lehetett, azaz kb. 1000 liter. A csongrádi vásárlásokkal kapcsolatos idézetben fellelhető egy újabb borosedény, a karomi átalag. A korábban fellelített pintenkénti árat feltételezve ebbe kb. 669 pint, azaz 1124 liter bor fért.⁹⁰

A kilencvenes évek első felében a helyi szükséglet kiegészítésére főként a gyöngyösi bort vették igénybe. Így érthető, hogy a náluk vásárolt borosedények hosszú ideig fellelhetők a helyi nyilvántartásokban. „Szabó Bálint főbíróságában az dézsmaborok mennyi számú hodókval lettek midőn egészlen megtöltetnek az pincében az forradás után. Gyöngyösi hordó volt ötvenegy, idest 51 és két karika.” „Elárultatávan Csibe János és Veresmarthi Pál hat gyöngyösi hordót, az melyekben in toto volt hatvankilenc akó, id est 69, item egy karikát 346 pint.” A hat gyöngyösi hordó megadott mérete alapján azt látjuk, hogy egy-egy hordó űrtartalma átlagosan 11,5 akó, tehát 351 pint, azaz kb. 589 liter lehetett. Ettől jelentősen eltér Bogdán István adata, amely viszont egy 16. század végi feljegyzésen alapszik.⁹¹

Az átlagos hordónál kisebb borosedényeket itt is igen gyakran átalagnak nevezték. Ez a bor tárolására és szállítására egyaránt igénybe vett eszközt a Tokaj-Hegyalján a 17. században önálló bormértékként használták, ahol az űrtartalma 80 icce volt, azaz 67,14 liternek felelt meg. A következő század elején 75,54 litert jelentett. Feltűnő, hogy Bogdán István más régió belüli használatát nem említi.⁹² Azonban a kecskeméti lajstromokban évtizedeken át igen gyakran fellelhető. De – miként az imént már utaltunk erre – nemcsak a helyi, hanem a csongrádi átalagról is maradt feljegyzés. Az átalagot vidékünkön azonban nem használták szinte önálló bormértékként, mivel ennek az űrtartalma is esetenként igen jelentősen eltért. Tehát valójában átalagot említve a nagyobb hordókkal szemben egy kisebb borosedényre gondoltak. Egy 1690-ből fennmaradt összeírásban, „Az borrul való számtartás”-ban a város 20 tizedében több mint száz gazdának a nevét

90 Nem felesleges megemlíteni a következő adatot. „Sándor Gergelyné egy karomi söprő tall. 5.” MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 216–222. A borsöprőt ebben az évben is több mint egy tucat „égettbor” készítőnek adták el. Egy öreg átalag söprője 1,1 forintot ért, egy átlagos hordó söprőjéért 1–1,3 forintot kértek. Mivel az 5 tallér ekkor 8 forintnak felelt meg, a csongrádi karomi fa söprője 6-7 hordó söprőjével lehetett azonos mennyiségű. Ez az arány csaknem megegyezik a Csongrádról vásárolt bor mennyiségével. – A következő évben, 1664-ben egy újabb figyelemre méltó bejegyzést találunk: „Az karomi 3 fának az söprőit attuk f. 43, den. 40.” Tekintettel arra, hogy „Adószedő uram vitt el egy söprőt f. 1, den. 20” áron a három karomi fa söprője 36 átlagos méretű hordó söprőjének felelt meg. Ezek az adatok is alátámasztják azt, hogy a csongrádi karomi fa egy rendkívül nagy űrtartalmú hordó lehetett. Érzékelteti továbbá azt is, hogy Csongrádon többen lehettek olyan szőlőtermesztők, akik évenként 30–40 hektó bort, vagy akár ennél jóval többet is beszürték és értékesítettek.

91 Bogdán István a gyöngyösi hordóra vonatkozóan megállapítja: „1 gyöngyösi hordó = 3 helyi akó = 12 helyi borköböl = 151,44 l. A szomszédos megyékben is divó mérték.” Az űrmértékek összesítésekor az 1596. évi adata utalva rögzíti: 3 akó, 151,44 liter volt. BOGDÁN István, 1991. 182., ill. 550. Ettől eltérő mértékre következtethetünk egy újabb feljegyzésből is: „Item ugyanakkor elárulván két gyöngyösi hordót és egy karikát, mely gyöngyösi fellyebb megírt 10 hordókbán ezekkel együtt volt 150 akó, a karikában pedig 324 pint.” MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 53.

92 BOGDÁN István, 1991. 155. és 587.

rögzítették, akik a rájuk kivetett rendkívüli adó összegét borban rótták le. Sokan egy-egy átalagot adtak le. „1. tized Balassa Miklós 1 átalag p[ínt] 68. Denke Mihály 1 át[alag] p. 75. ... 5. tized Kopjás Máté 1 át. 179,5, Vas Márton 1 át. P. 200...”⁹³ A szóródás tehát igen nagy határok között mozog. A felsorolásban 30–50 pint közötti átalag 3 volt, 51–70: 12, 71–90: 18, 91–110: 10, 111–130: 4, 131–150: 2, 151–170: 2, 171–190: 3, 191–210: 1, 211–250 pint közötti átalag pedig ugyancsak 1 esetben található. Tehát ezen széles körű minta alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a 17. században Kecskeméten az esetek többségében az átalagok – csekély kivételtől eltekintve – 50 és 110 pint (70 és 154 liter) közötti űrtartalmú borosedények voltak, de alkalmazták ezt az elnevezést ennél kisebb és jóval nagyobb borosedényekre is.

A kecskeméti feljegyzésekben ritkán ugyan, de fellelhető a *köböl* használata. Úgy tűnik, hogy az előbbi évtizedekben gyakrabban határozták meg ezzel a mértékkel az áru mennyiségét. A gazdák borforgalmazását szabályozó, korábban már idézett, 1661-ben kiadott statútum ismételten használja ezt a kifejezést: „...borát az maga házánál el ne árulja, hanem köből száma az város pincéjére város szükségére köből száma beadja...”⁹⁴ Néhány évvel későbbi feljegyzés: „Ceglédi átalagot vettük köblit 2 egy forinton.”⁹⁴ A túlságosan kevés, és nem teljesen egyérmű adat birtokában méretét meghatározni aligha lehet. Az ország egyes tájain igen eltérő méretű volt a köből. Az alpári (1598) 8,39 liter, a budai 13,43 liter, a csongrádi 201,44 liter, a gyöngyösi pedig 12,62 liter volt.⁹⁵ Az idézetben fellelhető köből – a vételárból kiindulva – 5-6 pint, azaz 8,4 és 10 liter közötti lehetett. Tehát minden bizonnyal megegyezett az alpári köből méretével, vagy ahhoz közeli volt.

Végezetül a könnyebb áttekinthetőség kedvéért célszerű a kecskeméti borforgalmazás során használt űrmértékekről egy áttekintést rögzíteni.

9. táblázat Fontosabb bormértékek a 17. században⁹⁶
(literben meghatározva)

Elnevezés	Pest/Buda	Pozsony	Gyöngyös	Csongrád	Kecskemét	Tokaj
Akó	53,72	53,72	50,48	50,36	51,24	
Átalag						67,14
Hordó		107,44	151,44		Kb. 500,0	
lcce	0,84	0,84	0,79			
Karomi fa				Kb. 1 000,00		
Köböl	13,43		12,62	201,44	8,4	
Óreg karomi fa				Kb. 2 500,00		
Pint	1,68	1,68				
Terő, teher, fuvar					Kb. 1 000,0	

*

A városi kocsmának a mezőváros életében betöltött szerepét az általa forgalmazott bor mennyisége és tiszta nyeresége alapján tudjuk legkönnyebben lemérni. Bár 1662-től rendelkezésünkre állnak olyan nyilvántartások, amelyek alapján erre nemcsak

93 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. A kötet lapjai számozatlanok.

94 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 79–80.; MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 133.

95 BOGDÁN István, 1991. 595–596.

96 Az adatokat Bogdán István többször idézett munkája alapján rögzítettük, kivéve Kecskemétet.

következtetni tudunk, hanem a mértékére számszerűen is utalnak, egy ilyen irányú összeállítás során mégis rendkívüli nehézségekbe ütközünk.⁹⁷ Ennek okát elsődlegesen a nyilvántartások vezetésének igen eltérő módjában jelölhetjük meg. Alig akad két-három év, amelyben egyöntetűen vezették a nyilvántartásokat. Még nagyobb gond az, hogy a vásárláskor, illetve az elszámolások során nem törekedtek arra, hogy a vásárolt portéka, a keletkezett kár és a bevétel elfogadható egyenleget nyújtson. A kilencvenes évek elejéig a vásárolt rakomány, szekérfuvar áru értékét, az áruért kifizetett összeg mennyiségét jelezték az esetek többségében. Legtöbbször még utalás sem történt arra, hogy ez hány pintnek, vagy hány akónak felelt meg. Tekintettel arra, hogy a hordók mérete számottevően eltért, a bizonytalanság az esetek nagyobb részében kísért. Gyakori eset, hogy a megvásárolt bor hordóban megadott mennyiségét, és a kocsmában lecsapódó, a csaplárok által a főbírónak bevitt tiszta haszonnak csak a végösszegét jelölték meg. Mégis az egyes években forgalmazott bor mennyisége megbízható pontossággal csaknem minden évből összegyűjthető. A hivatali év – Szent György naptól Szent György napig – alatti forgalmat, illetve a kocsmá tiszta hasznát csupán néhány esetben rögzítették. Viszont figyelemre méltó következetességgel rögzítették a csaplárok az átvett áruban keletkezett károkat.

Tekintettel arra, hogy 1686-ban, Buda elfoglalása után erről a vidékről is visszavonultak a török egységek, a kocsmá forgalma módosult. A kilencvenes évek elejétől pedig a nyilvántartás módja is sokat változott, a vásárolt és a kimért mennyiséget a korábbinál lényegesen pontosabban rögzítették. Ezért célszerű két időmetszetben, két táblázat alapján érzékelteni a folyamatot.

10. táblázat Borforgalmazás a városi kocsmában 1662–1686 között
(az összeg számítási forintban)

Év	Vétel		Haszon	Kár
	Hordó	Összeg		
1662	192	4 129		
1663	223		2 476	7 003
1664	343	9 812	4 471	7 272
1665	372	10 248	3 563	5 761
1666	241		3 930	3 468
1670	243	4 430	1 476	9 369
1671	289		4 788	9 741
1672	271		4 431	10 562
1673	283		6 888	14 895
1674	336		5 799	10 802
1675	210	7 279		
1676	351		5 580	6 993
1677	311	7 110	3 776	7 802
1681	372		5 765	10 602
1682	444		7 955	9 880
1683	398		6 852	15 353
1684	463		8 206	11 057
1685	280		7 154	11 088

97 A szomszédos Nagykőrös nyilvántartásai is utalnak a város kocsmájának forgalmára. 1635-ben „Az óbor haszna, mely az Kőrösy czapon ky árultatott in summa teszön f. 532, d. 45.” 1661-ben kereken 2700 forint hasznat rögzítettek. MAJLÁT Jolán, 1943. 103–104.

Bár a hordókban kifejezett mennyiség – miként erre már utaltunk – nagyon eltérő lehetett, ezért adódik egyfajta bizonytalanság, a hódoltság utolsó évtizedeiben a forgalom érzékelésénél ezt a mutatót nem mellőzhetjük. Tekintettel arra, hogy az egyes vásárolt tételek tiszta hasznát általában rögzítették, mód nyílik a kocsmá évenkénti valós, vagy ahhoz nagyon közel álló bevételeinek bemutatására. Ez esetben még hangsúlyoznunk kell, hogy a táblázatban fellelhető adatok a minimumot jelzik. Egy-egy tétel esetleges elmaradása azonban csak csekély mértékben módosíthatta ezt az adatsort. Ezt az állításunkat a hetvenes évek elejéről fennmaradt néhány összegzéssel tudjuk alátámasztani. 1671-ben kigyűjtésünk alapján a kocsmá tiszta haszna 4788 forint volt. A korabeli számítás szerint pedig a „Borhaszna in summa 2063 tallér”. Ez az összeg számítási forintban 4975 forintnak felel meg. A következő évben még kisebb az eltérés. A kigyűjtés alapján a tiszta haszon 4431 forint, a jegyző megállapítása szerint pedig: „In universum az borhasznának introitusa teszen tallér 1.876,5, d[énár] 26. Forint számra 4.503, d[énár] 86.”⁹⁸ Mivel ez esetben még a forintban történő átszámítást is elvégezték, a hibázás veszélye tovább csökkent.

A táblázat adatai azt jelzik, hogy a felvásárolt bor mennyisége erőteljesen hullámzott. 1662-höz képest a következő három – háborús – év alatt a mennyiség csaknem megkétszereződött. Az ezt követő közel egy évtizedben kiegyensúlyozottabbá vált a forgalom. Az 1675. évi adatok nagyon hézagosak, így ezektől célszerű eltekintenünk. Kétségtelennek látszik, hogy a kuruc mozgalom kibontakozása, a kuruc, a török és a francia csapatok gyakori megjelenése miatt számottevően növelni kellett a beszerzett mennyiséget. A hetvenes évek végéről csak nagyon kevés ilyen tárgyú feljegyzés maradt fenn, ezért ezekre sem támaszkodhatunk. Az viszont kétségtelen, hogy a következő évek adatai a forgalmazásban nem mutatnak komolyabb visszaesést. A nyolcvanas évek első felében a török hadsereg aktivitásának növekedésével arányosan nőtt a kocsmá forgalma. Hasznának alakulását e téren csak kismértékben vehetjük figyelembe, mivel azt befolyásolta részben a kimérés során keletkezett kár mértéke, részben pedig az a tény, hogy a kiméresi árakat – változó terheinek hatására – a tanács határozta meg.

11. táblázat Borforgalmazás a városi kocsmában 1687–1700 között

Év	Vétel			Haszon (Forint)	Kár (Pint)
	Hordó	Pintben	Összeg (Forint)		
1687	274			4 228	11 210
1688	132			1 530	9 381
1690	184			3 142	14 680
1691	145			4 994	6 491
1692	210	60 104	4 988	6 192	7 667
1693		63 718	3 535	6 309	6 041
1695	226	64 553	3 057	6 263	6 044
1696	255	78 506	3 411	8 906	5 176
1697	248	71 897	3 572	7 647	5 837
1698	231	71 285	4 490	7 188	7 185
1699	199	56 417	3 026	5 375	4 458
1700	289	84 061	4 258	8 665	5 995

98 Az 1673-ban rögzített összeg két tételben jelenik ugyan meg, de együttesen ez is közel áll a kigyűjtött eredményhez: „Borhaszna eddig tall. 1.384 (= 3.321 Ft). Summa 4.181 Ft.” A kettő együtt 7502 forint, míg a kigyűjtött összeg 6888 forint. Ez az eset is jelzi, hogy a számított összegek a minimumot jelzik, az esetek nagy részében az elvesztett adatok hozzáadásával valamivel nagyobb számokat kapnánk.

Buda visszafoglalása után a Duna–Tisza közének erről a részéről eltűntek ugyan a török és a tatár hadak, de a létszámában lecsökkent lakosság nem mentesült teljesen a háborús körülményektől. A kocsmá forgalmában mindez annyiban tükröződött, hogy a lakosságon kívül a törökök helyett a német katonákat kellett borral ellátni. A különféle zsarolások, sarcolások fedezetére a város bevételeit drasztikusan kellett növelni, többek között a kimért bor árának erőteljes felemelése révén. Mindent összevetve az látjuk, hogy a század utolsó másfél évtizedében kevesebb hordó borra volt szükség az igények kielégítésére, mint a hódoltság utolsó éveiben. Tekintettel arra, hogy 1692-től a megvásárolt bor mennyiségét pintben, illetve akóban következetesen rögzítették, a keletkezett kárt pontosabban tartották nyilván, és a tiszta hasznot változatlanul jelezték, ettől kezdve a kocsmá forgalmáról szinte pontos képet rajzolhatunk.

A folyamat legfőbb sajátosságai közül azt emelhetjük ki, hogy a nyolcvanas évtized második felében csaknem felére csökkent a forgalmazott bor mennyisége. A tiszta haszon csökkenése még feltűnőbb, de ezt érthetővé teszi az a tény, hogy a kár, a német hadsereg számára kiszolgáltattott mennyiség néhány évig változatlanul magas maradt. Amikor a kilencvenes években egyrészt a háborús szintér távolodott a várostól, másrészt a politikai és a gazdasági viszonyok konszolidálódtak, a táblázat adatai a korábbiakhoz képest egy nagyon kiegyensúlyozott állapotot rajzolnak fel. Ezekben az években a kimért bor mennyisége 65 ezer pint körül mozgott, ami 109 ezer liter (kerekítve évi 1100 hektoliter, azaz naponként kb. 3 hektoliter) körüli volt.

Feltétlenül fel kell figyelni arra, hogy a század utolsó másfél évtizedében a kocsmá mind tudatosabban kezelte készletét. A hódoltság idején a dézsmabor teljesen vagy nagy többségben elfogyott az őszy folyamán, és a téli hónapokban már csak ritkán számoltak el a csaplárok dézsmaborból származó bevétellel. A kilencvenes években azt tapasztaljuk, hogy az anyagilag megszoruló gazdáktól egyre nagyobb mértékben fogadnak el adójukban bort. Az alig kiforrta, alacsony áron átvett újbor segítette abban, hogy az árualapot még a késő tavaszon is a dézsmaborból tudják biztosítani. A változást mindenél jobban érzékelteti az, hogy az 1694-ben szedett dézsmabor utolsó kilenc hordójának árával a csaplár 1695. június 2-án számolt el.⁹⁹ 1700-ban az előző főbíró hivatali idejéből az április 24. utáni hónapokra már 57 hordó dézsmabor maradt az utódra. Az utolsó tétellel július 7-én számolt el a csaplár.¹⁰⁰ Ez a tartóssá vált gyakorlat azt is jelentette, hogy ekkor már nem egyik napról a másikra élt a kocsmá, hanem folyamatosan voltak jelentős tartalékai. Ez egyben azt is jelentette, hogy a csaplárok nem csak a kiméréssel, az értékesítéssel, hanem komoly borászati tevékenységgel is foglalkoztak.

Mivel nem áll rendelkezésünkre más településekről hasonló adatsor, így egyfajta összehasonlítás sem lehetséges. Azonban ez az információ is kétségtelenné teszi, hogy nagyon figyelemre méltó mennyiséget forgalmazott a városi kocsmá, hisz átlagosan naponként közel háromszáz liter bort mértek ki a csaplárok.

A szüksézáví feljegyzések nagyon ritkán utalnak arra, hogy az áru beszerzése mennyire volt folyamatos, mennyiben befolyásolta a terméshozam és a közbiztonság a zavartalan ellátást. A század második felében a kellő tartalék képzését a jelentős méretű pincék, az esetek többségében, biztosították. Csak néhány esetben rögzítették

99 „Anno 1695. die 2. Junii. Második és utolsó, Böde Lukács uramtól maradt ó-dézsmaborok introitusának ratiója.” MNL BKML IV. 1510. i. 1695. 14.

100 Május 15. és július 7. között négy alkalommal dézsmabor áráként 2943 forintot adott át a csaplár. MNL BKML IV. 1510. i. 1700. 2–3.

a nyilvántartások vezetői, hogy az ellátásban érdemi zavar jelentkezett. Ilyen eset fordult elő 1664-ben, amikor „Török Mihály 2 á[talag bora, amit] tall. 26 [vásároltak] két óra alatt elkölt. Haszna tall. 10, den. 70.” Pedig pintenként 28 dénárért árusították.¹⁰¹

Normális körülmények között a falusi és mezővárosi kocsmák forgalmát mindenképp előtti a lakosság száma és annak fizetőképessége határozta be. A szakirodalom tanúsága szerint a hódoltság legnépesebb mezővárosa Kecskemét volt. Azonban lélekszámát, a megfelelő összeírások hiányában, pontosan megállapítani nem lehet. A török kiűzése táján a lakosság száma az ideiglenesen itt megtelepedőkkel együtt az 5–6 ezer főt aligha haladta meg.

Bár a gazdák igen nagy része foglalkozott szőlőtermesztéssel, évenként jelentős mennyiségű boruk lett, az év bizonyos szakaszaiban igénybe vették a városi kocsmák kínálatát. Ezt részben az okozta, hogy soknak csak csekély méretű szőlőültetvénye volt, másoknak pedig nem volt megfelelő pincéjük, így az évnek csak kisebb részében tudták tárolni borukat. A zsellérek, az igen jelentős számú menekült,¹⁰² a nagy létszámú napszamos, cselédség és a pásztorok minden évben rendszeres vásárlók, fogyasztók maradtak.

Ez a népes kör tovább bővült a jobb módúak, a fizetőképesek, a nevezetes és hét-köznapokon különféle címen ingyenszolgáltatásban részesülőkkel. Közben Pathay Andrásnak volt a városban az egyik legnagyobb szőlőültetvénye, rendszeresen szállított nagy tételben bort, és 1673-ban is „3 tereh baranyai borai[t]” vette meg a tanács a kocsmá számára, ez évben kontóra „Pathay András uram bort ivott meg 134 iccét, item 16 timon árát. Pathay István is, a Pathay András uram fia ivott 6 timon árát.” Rajta kívül a jómódúak közül is nyilván sokan fordultak meg a város kocsmájában.¹⁰³ Bár minden bizonynyal kuriózum, de a kor mentalitásához szorosan hozzátartozik a következő eset, melyet ugyancsak a főbíró számadáskönyvében rögzítettek: 181,5 tallér értékű bor, „Mellyet elhordott az szegénység, mikor az Wert colonellus ő nagysága itt volt, megparancsolta az csaplároknak, hogy hitelben az szegényeknek bort adgyanak.”¹⁰⁴

A jószágok és az értékesebb áruk adásvétele során a gazdák körében ösidőktől fogva szokásos volt a sikeres üzletkötés megünneplése. A tömegesen megtartott áldomás során megelégnék a kocsmák, számottevően megnőtt a borfogyasztás. Az igényeknek megfelelően – miként erre már korábban utaltunk – a tanács a „baromvásárokon” és a „homokon” felállított sátrak között is működtetett alkalmi bormérést. Csak egy-egy országos vásáron több ezer pint bort fogyasztottak a sikeres üzletet kötők. Ennek illusztrálására célszerű két év adatát idézni: 1698-ban 10 796 pint (18 137 liter), 1700-ban pedig 13 874 pint (23 308 liter) bort mértek ki a három országos vásárral, melyek egyenként közel egy hétig tartottak.¹⁰⁵ Aligha kétséges, hogy az ugyancsak népes hetivásárok alkalmával is számottevően megnőtt a kocsmák forgalma.

101 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 160–165.

102 A migráció egészen a század végéig, pontosabban a szabadságharc végéig igen jelentős volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. és 2002. 470–482.

103 A fogyasztott értéket a megvásárolt bor árából levonták. MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 71. A kocsmárosok ilyen jellegű feljegyzései nem maradtak meg, de a székbíróké a század végétől igen. Ezek jelzik, hogy a jobb módú gazdák soraiból több száz ember vásárolt hitelben, vagy fogyasztott a korábban leadott (élő marha, juh) árából.

104 MNL BKML IV. 1510. i. 1690. 54.

105 MNL BKML IV. 1510. i. 1698. és 1700. évi nyilvántartások alapján.

A vasárnapok mellett az év több jeles napja, ünnepe ugyancsak növelte a borfogyasztást. A nagy egyházi ünnepek, karácsony, húsvét és pünkösd mellett a gazdasági élet ritmusát kijelölő nevezetes napokat is igyekeztek emlékeztetéssé tenni. Szent György napja – a bíróválasztás mellett – a barom és juhnyáj kihajtásának az időpontja, Péter-Pálhoz az aratás, Szent Mihály napjához a szüret kötődött. Demeter napkor hajtották telelőre a ménest, a barmot és a juhnyáját. Ezek mellett a cselédek kötelmeinek lejártá és az újabb szolgálat megkezdése közötti néhány nap ugyancsak több száz embert csábított a kocsmába.

A középkori örökség, a hagyomány alapján a mezővárosokban az évenként választott tisztségviselők nem kaptak fizetséget. A hivatali idő, a munkabeosztás mai szabályozottsága ismeretlen volt. Bár ezekben az évtizedekben a tanács rendszerint hetenként csak egyszer ülésezett, a háborús vagy csaknem háborús körülmények között a bírák, a jegyzők és deákjaik a váratlan feladatok ellátása érdekében szinte folyamatosan dolgoztak, de legalább készenlétben álltak. A rendkívüli körülmények között a főbíró munkáját segítették az esküdtek is, akik a kisbírákkal és a tizedesekkel együtt írták össze a gabona- és a bortizedet, hajtották be az adókat, kényszerítették ki az ígás- és a gyalogrobot végzését. Ezért a közösség legalább ellátásukat igyekezett biztosítani. Ennek érdekében a tanács konyhát tartott fenn, ahol naponta étkezhetek. Ennek szokásrendjét, hangulatát egy gunyoros hangvételű versezet is megörökítette.

„Új esztendő érköztvén, fordula tavaszra,
Egykori vígások fordula[nak] nagy búra.
Az város szörte széllyel, uccáról uccára
Az urak dolga miatt széjjel az jobbágnak. [sic!]

Bírák nem érközének meg csak ételhöz is,
Az nagy fáradtság miatt megededt torkok is.
Gondolván, jóllakhatnak még csak estvére is,
Hogy mindenféle jutna még az szolgáknak is.

Megkésztíté az szakács sok szép új étkeket,
Foghagymával az csukát, tárkonyos gyömbérrel
Az sületlen bárányhús, tikhús fekete lével,
Az sós ponty fő dévérrel, csíko hús jó lével.

Az sok friss ételeknek ki tudná meg számát,
Kevés volt ki dicsérte, kinek ötte száját.
Egyik bíró peniglen dicsérte szakácsát,
Hogy megholta után is elvönné jutalmát.

Másszor is főzette bor meg fokhagymával csukát,
Sótlan penig ne hadd, mikor főz rizskását,
Mert mindjárást megcsapja az Horvát György hasát,
Mert az szegény szolgának lé tartja az gyomrát.”¹⁰⁶

Miként korábban jeleztük, a korabeli szóhasználatban a bíró szó jelentése eltért a maiótól. A főbíró állt ugyan a jogszolgáltatást végző tanács élén, de bírónak neveztek minden részfeladat megszervezésére és ellenőrzésére kijelölt személyt. A kisbíró, szék-bíró, vásárbíró, szénabíró, fabíró stb. elnevezés segít a szó tágabb értelmének érzékelésében. Ezek valamennyien jogosultak voltak a városi konyha szolgáltatásait igénybe venni. Rajtuk kívül a közösség, a tanács segítette azokat is, akiket különféle feladattal útnak indított. Ezek az „utasok” vitték a főuraknak a „summa pénzt” és az ajándékokat, továbbították különféle helyekre a leveleket, vásárolták meg Szegeden és Pesten a magyar és török urak számára a szükséges ajándékokat, gyűjtötték a törökök számára a vaját, vettek esetenként gabonát, bort és különféle iparcikkeket. Ők valamennyien jogosultak voltak arra, hogy szolgálatuk idejére a szükséges borral is ellássák őket. Az értékesítésre nem kerülő bor mennyiségén belül a csaplárok folyamatosan rögzítették, hogy a „város asztalára” a „bíráknak” mennyi bort adtak. Ugyancsak külön tételként pontosan vezették, hány pint bort juttattak az „utasoknak”. „Város asztalára 33 pint, az utasoknak 43 pint... Város asztalára 200 pint, törököknek 223 pint, utasoké 114 pint.”¹⁰⁷ Ezek a tételek éves összesítésben igen komoly méretűre dagadtak. Fogyasztásuk számottevően megnőtt, ha a különféle bírák maguk is útra keltek. A főbíró is évenként kénytelen volt felkeresni a város nem egy főurát, és köteles volt több alkalommal megjelenni Budán: „Die 12. Februarii 1678. Bíró uramnak hetedik útja Budára.”¹⁰⁸ És ekkor még több mint két hónap volt hátra szolgálati idejéből. Ráadásul a budai pasa vagy más magas rangú katona és tisztviselő elé járulván kellő számú és nagyságú ajándékot, pénzt kellett vinni magával. A nagyon gyenge közbiztonság pedig megkövetelte, hogy számottevő kísérettel induljon útnak, akik számára a szükséges bort ugyancsak a kocsmából szerezték be.¹⁰⁹ A bírák legszerényebben 1666-ban fogyasztottak. Ekkor mindössze 510 pint jelenik meg a feljegyzésekben. A korábbi és a későbbi években ennek többszörösét is rögzítették. A másik végletet 1683-ban – a török sereg Bécs elleni támadása és csúfos kudarcának évében – jegyezték fel. Ebben az évben 3220 pint (5410 liter!) bort fogyasztottak el a bírák.

Távolról sem véletlen, hogy az utasoknak biztosított bor, ha általában valamivel kevesebb is volt, de arányaiban követte a bírák fogyasztását. Esetükben is a csaplároknak 1666-ban kellett a legkevesebbet kimérni, mindössze 432 pintet. Bár 1683-ban ők is rendkívül sokat fogyasztottak, 2410 pintet, a legnagyobb tételt 1690-ben jegyezték fel: 3766 pint (6327 liter bor) jutott nekik. Nincs ugyan erre utalás, de valószínűsíthetjük, hogy ebből számottevő rész jutott azoknak, akik hosszú fuvarra kényszerültek a törökellenes háború során.

Az elszámolásokban további fogyasztók tűnnek fel: a nemesi vármegye tisztviselői és a város főurainak képviselői. Ezek az urak azonban merőben másként viselkedtek, mint a tatár martalócok vagy a szubasák. Ők az eddigi tételekhez képest vagy lényegesen szerényebb mennyiséget fogyasztottak, vagy megtérítették a nekik adott bor árát.

107 MNL BKML IV. 1508. c. 1665. 182.

108 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 42–61.

109 „Julii 15. Következik véletlen gonosz szerencsétlenség. – Főbíró uram Csaba Mihály, Kamarás Ambrus etc. Budára indulván, akarván az Kannekány [kajmekám] urunknak az széna vétel felől végezni, az maradék pinzt felvitte magával, hogy városunk szükségét végben vigye vele, de Dabasnál ökegyelmekre ütvén az tüzes [tűzfegyveres?] tolvajok, hamis hitőket elnyerték, és elvonták ökegyelmek mind egy pinzig. [sic!] Die 15. Julii. Főbíró uram Budára mentében Dabasnál megosztatván az tolvajok kezében akadt f. 277.” MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 126., 128.

„Item az vármegye gondviselői megittak az sereggel egy karika fa bort, attak az árában f. 28.”¹¹⁰ Így merőben más lett velük a kapcsolat a törökellenes háborúk idején. Ekkor már jóval nagyobb költséget jelentett a város számára a nekik „discretioba” adott egy-egy hordó bor. Mivel a szertelen állami követelések végrehajtói lettek, mind a tanács, mind pedig a lakosság rettegéssel gondolt rájuk. A német hadvezetés igényeit kiszolgáló komisszárok ugyanis horvát és szerb csapatokkal jelentek meg az egyes falvakban és mezővárosokban, hogy a pénzben és természetben követelt sarcot minél gyorsabban megkapják. Ezek garázdálkodását csak a tatárok kíméletlenségéhez lehet hasonlítani. „Második csapat beli kára az gyöngyösi boroknak: mikor az horvátokkal itt volt az commissarius nagysága, horvátok ittak 506 pint... németeké 25 pint...”¹¹¹

A megajándékozottak között fejedelmi személy is található. „Az erdélyi fejedelemnek [index, és a lap alján: Apafi volt] vöttünk egy átalag bort Tót Miklóstól 50 pintet f. 4.”¹¹²

A civil lakosság mellett a városi kocsmá legjelentősebb fogyasztói évtizedeken át a különféle nációnhoz tartozó katonák voltak. Feljegyzéseink alapján csak 1662-től tudjuk érzékeltetni, egy-egy évben milyen mennyiséget fogyasztottak, de kétségtelen, hogy a korábbi évtizedekben kialakult szokások éltek tovább, és csak a kuruc mozgalom kibontakozása során jelentkezett új elem. A törökök eltérő jogcímen és eltérő számban jelentek meg évenként több alkalommal a városban és annak kocsmájában. A különféle címen szedett pénzbeli kötelezettségek és ajándékok behajtása végett sorra megjelentek még akkor is, ha a főbíró időben eljuttatta ezeket Budára. Bár a számuk változott, de a több napig itt tartózkodó katonai egység fogyasztása mindig számottevő volt. A sok közül egyetlen év összefoglalója: „Deák Pál uram főbíróságában amennyiször törökök voltak városunkban, arról írott számtartás. 1678.

1. In mense Maji circiter diem 12. [hozzávetőlegesen május hónap 12. napján] Csanádi, csongrádi törökök voltak 17 kocsiival.
2. Pesti s budai vitézek Borbély Haszám és Kocsán iszpaia kocsiival mentenek ugyanakkor korponai, lévai, füleki katonák felverték a pusztán őket, sok kár lőtt mind törökben, katonában. 20. Maji.
3. Szegedi, szabadkai lovas és gyalog törökök feles magokkal 2. Junii.
4. Szolnoki törökök 15 kocsiival, lévai Memhet, Csonka makszi [sic!].
 1. Julii. A szubasa népe Ibrahim aga kis Ali iszpaiával budai, pesti törökök 27 kocsiival.
 4. Julii. Jancoi Pajazit aga és Halim aga fia Memhet aga bajaiakkal együtt lovas és kocsis törökök feles magokkal.

Die 7. Julii. A jancoi törökök visszajöven Kőrösről, 4 katonákat hoztak, 2 sebes volt.

Die 22. Julii. Balta Haszan 13 kocsiival pesti vitézekkel.”¹¹³

Gyakorta újabb kéretlen vendégek növelték a kocsmá forgalmát. A nyilvántartásokban visszatérő a hasonló feljegyzés: kára lett „Törököké 651 pint, katonáké 263 pint, kurucoké 478 pint, bíráké 96 pint, utasoké 52 pint.”¹¹⁴ Ha a szubasák megjelentek,

110 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 159–174.

111 MNL BKML IV. 1510. i. 1688. 14.

112 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–123. A megjegyzés nem lehet félreértés eredménye, mert ugyancsak ebből az évből való a következő feljegyzés: „Az erdélyi fejedelem számára küldöttünk Isakra 75 negyed árpát.” IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1663. 103–105.

113 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 247.

114 MNL BKML IV. 1510. i. 1674. 19–20.

a fogyasztás mértéke mindig igen nagy volt. „Törököké, mikor a vajda népe nazur tihájával és szubasákkal itt volt, vesztegettek el pint 498 [797 liter].” „Törököké, mivel a nazur képebeli embere a szubasákkal és sok fő iszpajákkal az egész vajda népével kinn lévén, és vesztegettenek bort el pint 362. Papoké két részre pint 12.”¹¹⁵ Az egyes években okozott kár tetemesre nőtt. Ezek igazi súlyát csak statisztikai táblázatban lehet áttekinthetővé tenni.

A hetvenes évektől a kuruc katonák bővítették a rendszeressé váló hivatlan „vendégek” körét. Gyakorta nemcsak a nyilvántartásban tűntek fel együttesen. Létszámuk ugyancsak változó volt, miként az általuk okozott kár is. „Törökök 626 pint, katonáknak 239 pint. Kurucok ittak 1.135 pint. Törököknek 575 pint.” „Cruczoké pint 372. Törököké, mikor a vajda népe nazur tihájával és szubasákkal itt volt, vesztegettek el pint 498.”¹¹⁶ A kuruc csapatokat nem ritkán főúri és fejedelmi személyek vezérelték. Wesselényi Pál a hetvenes évek derekán egy hónapon át tartózkodott itt ezerfőnyi seregével. Néhány évvel később, még rangosabb vezér jelent meg: „1677. Die 25. Januarii: Gróf Tököli Imre uram önagsága mikor itt volt udvari népével az mezei hadakkal és egyéb alsó végbeli onadi, szendrei hadakkal, feles számú franciával etc. Az feljebb megírt tíz karika fa borok közül az legjobbikat gróf Tökölyi uram számára az udvari népek elválasztották, és míg itt voltak azon egy karika fa bort az udavai néppel, 3 végbeli kapitányokkal, úgymint N. Vitézlő Thalyai György ónodi kapitány és szendrei 2 kapitány, úgymint Uri István, Pap Izrael és több hadnagyokkal egészlen megitták... kurucoké pint 372.”¹¹⁷

A török kiűzése után jó ideig nem csökkent a kocsmában ingyen fogyasztó katonák száma, csak nemzetiségük változott. Néhány éven át a német katonák által okozott kár vetekedett azzal, amit a törökök okoztak. „Német kapitányé, kik Kamaráséknál volt 589 pint. Másik kapitányé 388 pint. Utas németeké 179 pint. Katonáké 64 pint.” A németek mellett, illetve azokkal együtt, ritkábban magyar katonák is feltűntek: „Tábori német és magyar tisztek méltóságos Truchses generális ő nagysága második visszafordulásában lett kár rajta mellyet kellett megfizetni készpénzül tallér hatvankilenc és fél.” A német egységek élén több rettegett tábornok jelent meg Kecskeméten ezekben az években, köztük „M. G. Caraffa ő Nags. Itt létekor 450 pint” bort fogyasztott.¹¹⁸

A teljesség kedvéért utalnunk kell arra, hogy a török és a kuruc katonákkal szemben a felszabadító harcban részt vállaló egységek – bár sajnálatosan nem vált általánossá, de – több alkalommal ténylegesen vásárolták a számukra szükséges mennyiségű bort. 1686. november 15-én készült feljegyzés: „Adtunk el szolgáló németeknek a quanta [rendkívüli adó fejében beszedett] borból 8 átalagot és 1 karikát in tall. 234,5.” Néhány sorral lejjebb: „Kalocsai hajdúknak attam 2 karika fa bort, 2 átalagot tall. 82. Fizettek meg tall. 42, item 82.”¹¹⁹

115 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 73–74. és 1676. 52., 64.

116 MNL BKML IV. 1510. i. 1673. 20–22.

117 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 76. Olykor vallásukhoz ragaszkodó török tisztek is megjelentek, de üres kézzel ők sem távoztak: „Szőke bulyogbasának bor kémelléséért adtunk tall. 1.” IV. 1510. i. 1677. 74–76.

118 MNL BKML IV. 1510. i. 1691. 56.; IV. 1510. i. 1692. 14.; IV. 1510. i. 1688. 14. – L. még *A magisztrátus gazdálkodása...* c. fejezet 62. lábjegyzetét!

119 MNL BKML IV. 1508. c. 1686. Német adó.

Nem a kár mérete miatt kell idézni az alábbi néhány alkalommal megismétlődő esetet. A török katonák fogyasztóként Buda elfoglalása után két évvel újból megjelentek a város nyilvántartásában. Ezúttal viszont merőben más minőségben. A török kézen levő végvárak visszafoglalása során – a háborús felek egyezsége alapján – a kecskeméti gazdák szekereztek a török foglyokat az ország déli részébe. Ezeket a város lakossága és tanácsa már nem rettegett ellenségként, hanem segítségre szoruló szerencsétlen emberként kezelte: „Török raboké 50 pint” bor.¹²⁰

6. Az égettbor forgalmazása

A kocsmá gazdasági szerepének, forgalmának ismertetése során megkerülhetetlen, hogy röviden érintsük a többi szeszes ital árusítását. Az égettbor és a pálinka valójában már ipari termék, de sok szállal kötődnek a szőlő- és gyümölcsstermesztéshez. A borseprőnek és a különféle okok miatt megromlott bornak lepárlással történő hasznosítása már az 1500-as években mindennapos gyakorlat volt ezen a tájegységen belül. „Angyal Fábán és Hacoka Péter a ’Tatár Császárhoz’ küldetvén, visznek oda... 3 korsó égett bort, 2 kis átalag égett bort...” „Király István Süveg Tamással és Hajdár tatárral Pestre küldetik sz. Demeter nap előtt... visznek oda... 20 pint égett bort...” „Sz. Demeter után harmadnapal... a szolnoki bég a városba jöven, csapatával elfogyasztott 97 pint bort,... 2 pint égett bort.”¹²¹ Ezekből az évtizedekből a kocsmá napi forgalmáról nem maradt fenn tájékoztatás, de szinte biztos, hogy az ajándékokat a kocsmá árualapjából fedezték.

A földesúri, pontosabban a mezővárosi borforgalmazás előjoga érthetően kiterjedt a többi szeszes italra is, mivel számottevő hasznot hozott. Erre vonatkozó tanácsi rendelet viszonylag késői időszakból maradt ránk. „Elvégezték communi veto, hogy az kik pálinkát árulnak, az becsületes váras kárára vannak, úgy mint kurtakocsmárosok 12 forintra büntetessenek.”¹²² Amikor kurtakocsmá tartásáért büntetéseket szabtak ki, sok esetben nem jelezték, hogy bor vagy pálinka méréséért büntettek. Alighanem mindkét italból kínálták a zugárut. A bírság kiszabásakor csak néhány esetben történik utalás az ital jellegére, amikor kizárólag a tömény ital árusítását büntetik. „Vásárhelyi égettboros asszony adott gar[ast] 14.” Keménynéen égettboros kurtakocsmároson vettem garast 40.” „Sajtos Hatujjú Szabó Istvánné égettborot árulván, az németeknek adott el 12 poltura árát, recipiáltam az némettül.”¹²³ Az viszont mindenképpen elgondolkodtató, hogy a borárusítással kapcsolatos tilalmakhoz és büntetésekhez képest elenyészően kevés a kiemelten égettbor- és a pálinkaárusítással kapcsolatos megtorlás. Ezek készítésére utaló határozat sem lelhető fel, pedig széles körben hasznosították a melléktermékeket.

120 MNL BKML IV. 1510. i. 1688. 12.

121 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 31–51.

122 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 131.

123 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 15. és 1687. 3–8.

Az égettbor előállításához szükséges alapanyag, a borseprő a városban két helyen gyűlt össze: részben a szőlőtermesztő gazdánál, részben pedig a város kocsmájában. Aligha kétséges, hogy a nagyobb tömeg a bortermelőknél jelentkezett, de a sok kis tétel számottevő részét valószínűleg nem tudták teljes egészében hasznosítani. A nagyobb termelők számára feltétlenül gazdaságos volt e melléktermék gyűjtése, vagy a feldolgozás előtti értékesítése. Sajnos a 17. századi adónyilvántartások nem térnek ki arra, kik üzemeltettek pálinkafőzőt. Ezek létre azonban több adatból következtethetünk. Azt egyértelműen állíthatjuk, hogy a kifőzés monopóliumát a város nem tartotta fenn magának, és a mezővárosi társadalom számottevő hányada kivette ebből a részét. Csak a 18. századi állapotokat lehet statisztikai formába önteni. Az 1757. évi adóalapok rögzítése során 166 pálinkafőzőre vetettek ki adót, amely az akkori háztarások csaknem hat százalékát jelentette. Jövedelmezőségüket mi sem bizonyítja jobban, minthogy 33 törpegazda mellett 55 kiscgazda és 31 közepes vagyonú gazda használta ki ezt a lehetőséget. Talán mindennél többet mond az, hogy a 233 nagygazda közül 47 (azaz csaknem minden ötödik) működtetett pálinkafőzőt.¹²⁴

A város kocsmájában olyan mennyiségű borseprő gyűlt össze időről időre, hogy ennek lepárlása a tanács számára célszerűnek bizonyult. A kifőzőüzemnek a működtetését nem tudjuk pontosan nyomon követni, de a hézagos adatok azt igazolják, hogy folyamatos lehetett. A fennmaradt legrégebb (1662. évi) adókönyvben található a következő bejegyzés: „Az égettbor 33 pint. Garacziné adott égettbor árában tall. 10. Item adott tall. 3. Item tall. 1.”¹²⁵ Aligha kétséges, hogy ez az emlékeztető az adószedő bíró feljegyzései közé azért kerülhetett be, mivel a megtermelt párlatot nagyobb tételekben értékesítették. A hatvanas évek végéről és a hetvenes évek elejéről a pálinkafőzővel kötött három konvenció szövege is fennmaradt. A város cselédei, alkalmazottai között viszonylag jól fizetett és egész éven át foglalkoztatott személyek voltak. 1669-ben „Söprös Jánosnak égettbor égetésére esztendeig való fizetése fl. 10, szűr 1, nadrág 1, 2 imeg, 2 lábravaló, 1 pár csizma, 1 bakancs.” Az egyezséget évenként az igények figyelembevételével kötötte meg az adószedő bíró. 1671: „Égettborégető béri f. 12, egész ruha. Solutio: attam egy dolmánt, egy ködment, egy nadrágot, egy csizmát, egy inget, gatyát. Item d[énár] 40, item d. 60. Item egy inget és lábbelinek való vásznat, esmét béribe f. 10. Egy süvegért d. 80, egy csizmáért d. 80.”¹²⁶ A következő évben ismét név szerint említik a munkavállalót: 1672-ben Kőszegi János konvencióját rögzítik. 1687-ben „Égettboros András” Halasra küldi a főbíró áru beszerzése végett.¹²⁷

Lényegesen több esetben maradt fenn azok névjegyzéke, akik a város kocsmájából, pontosabban a tanácstól borseprőt vásároltak. Itt csak három év anyagát tekintjük át, és az ezekben fellelhető nevek alapján vonunk le megállapítást.¹²⁸

124 A század végén igen jövedelmező forrássá vált a pálinkafőzés. Kilenc olyan nagygazda volt a városban, akik csak a város kocsmájának 4,5 akó (kb. 230 liter) vagy annál nagyobb mennyiségű pálinkát adtak el. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 239–243. és 1991. 188.

125 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 19.

126 MNL BKML IV. 1508. c. 1669. 194.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 339. A következő évben „Kerekegyházi János égettborégetőnek esztendeig f. 12, egész ruha és 2 fertály búza”. IV. 1508. c. 1672. 214.

127 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–41.

128 Ezeknek a tételeknek a nyilvántartása sokszor esetleges, nem elég következetes. 1675-ban pl. „Szent Lőrinc napi vásárkor attunk el söpröt f. 30... Szent Katalin napi vásárkor elkölt borok söprőinek ára jött be nro. f. 15, den. 20. Item vásár után adtak el 15 söpröt f. 15.” MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 217.

12. táblázat A városi kocsmá borseprőjének forgalmazása 1663–1665 között

Név	Vagyoni állapota	1663	1664	1665
Aracsiné	Törpevagyon	2		
Bán Istvánné	Törpevagyon		1	1
Bede Lukács	Gazdag			1
Borbély György	Közepes vagyon	2		
Csaba János fb	Gazdag	10		
Felsőné	?	12	7	3
Főzőné	?	1		
Garacziné	Közepes vagyon	13	13	13
Godán Dömötör	Közepes vagyon	5		
Hegedűs Györgyné	Közepes vagyon	6	3	1
Kalocsa János	Gazdag		3	3
Kakasné	?	1		1
Katona Jánosné	Közepes vagyon			9
Király Zs	Közepes vagyon	11	6	2
Kis Györgyné	Törpe- és kis vagyon			2
Korom Lőrincné	Törpe- és kis vagyon	2	1	
Kovács András	Közepes vagyon	1		
Kovács Gergelyné	Törpevagyon 3			1
Kőrös János	Közepes vagyon		1	5
Mező Mihályné	Kis vagyon	9	1	4
Prédikátor	?	1		
Sándor Gergelyné	Közepes vagyon	12	2	1
Sárközi Pál	Gazdag			1
Simon Zs	Törpe- és kis vagyon	14	7	4
Sövényháziné	?	2		
Szabó Máté	Kis vagyon			1
Szabó Mihályné	Törpe-, kis és gazdag		2	
Szapponas Jánosné	Kis vagyon	3		
Takács János	Kis vagyon			1
Tóth Mihályné	Törpevagyon	6	1	3
Varga Balázné	Kis vagyon	3	1	
Varga Mihályné	Törpe-, kis és közepes	2	2	
Vinczéné	Törpe- és kis vagyon	1		
Nincs jelölve				95
Égettborosoknak		53	25	20
Kőrösi embernek		2		
3 karomi fa sóprője			43,4	
Summa		248,54 Ft		241,1 Ft

Nem állíthatjuk, hogy a három év feljegyzése hiánytalan. Az viszont kétségtelen, hogy 33 személy vásárolt sok-sok alkalommal borseprőt. Az eladott mennyiség ugyancsak figyelemre méltó: 1663-ban 174, 1664-ben 106 és 1665-ben 172 hordó seprője.

A hároomból csak egy évben vásárolt 18 fő, két évben 7 fő és mindhárom évben 8 személy. A feljegyzések megszővegezése is utal arra, hogy közülük többen rendszeres vásárlók voltak. „Vittének el az égettborosok hatan hét seprőt.” Néhány héttel későbbi feljegyzés: „Az égettborosok hatan vittek nyolc seprőt.” Két évvel későbbi feljegyzés:

„Item ígett borosoknak attunk 20 söpröt, tízen lévén hozzá, attanak f. 17.”¹²⁹ Joggal valószínűsíthetjük, hogy nemcsak ők tekintették foglalkozásuknak az égettbor készítését, hanem a tanácsi alkalmazottak is.

Célszerű még egy fontos tényre, az égettborosok vagyoni összetételére felhívni a figyelmet. A 33 személy közül öt esetben nem lehetett egyértelműen dönteni, mivel ezek a nevek két-három alkalommal is fellelhetők az adózók jegyzékében. A 28 közül szegény volt 8 fő, kisebb vagyona volt 7 személynek. Kilencen közepes vagyonúak voltak, és négyen kimondottan gazdagok. A mindhárom évben söpröt vásárlók között – akik tehát vélhetően iparszerűen üzték ezt a mesterséget – két szegény, egy kis vagyonú és négy jó módú gazda, illetve ezek feleségei találhatók. Ezek alapján joggal tételezhetjük fel, hogy ez a foglalkozás már a 17. században minden vagyoni-társadalmi rétegen belül fellelhető volt. Az is nyilvánvaló, hogy a háztartások közül sokban vállalkoztak arra, hogy a szőlő- és gyümölcsstermesztésnél keletkezett melléktermékeket hasznosítsák, kifőzzék.

A mezőváros bevételei között a borseprő forgalmazása révén keletkezett haszon értőően lényegesen szerényebb, mint amit a bor árusítása eredményezett. Azonban ezeket a bevételeket sem szabad lebecsülni, és a tanács nem mellőzhette azt. Érdemes néhány év bevételét idézni. 1663: 248,54 Ft. 1665: 241,1 Ft. 1667: 277,39 Ft. 1672: 278,86 Ft. 1681: 206,47 Ft. A fellelhető számok azt jelzik, hogy a kocsmáborforgalmához hasonló kisebb ingadozás található itt is.

Bár kétségtelenül számottevő mennyiségű pálinka készülhetett a városban, a szűkséglettel ezzel nem tudták minden évben fedezni. Több adat bizonyítja, hogy a környező települések számára e téren is biztos felvevőpiacot jelentett Kecskemét. „Halasi ember-től vettünk 22 icce égettbor f. 6, den. 60.”¹³⁰ A következő években ennél jóval nagyobb tételeket is vásárolt a tanács: „Égettbor szegediektől vettem tall. 16.” Korábban már idéztük, hogy 1685-ben egy vásárhelyi asszonyt büntettek, mivel engedély nélkül akarta értékesíteni portékáját.¹³¹

A szétszórtan fellelhető feljegyzések alapján úgy tűnik, hogy az égettbor árusítása, értékesítése terén nem alakult ki olyan kiforrott gyakorlat, mint a bor forgalmazásában. Valószínűleg a kisebb tételek, a kisebb bevételek okozhatták ezt. Miként a személyi fel-tételek bemutatásakor utaltunk erre, még a bor árusításának ellenőrzésében, a nyilvántartások vezetésében is érződött bizonytalanság. Az adószedő, a főbíró és a másodbíró egyaránt több éven át lett ennek legfőbb irányítója. Az égettbor és a pálinka árával csak nagyon ritkán kellett a kocsmárosnak elszámolnia. Valószínű, hogy a későbbi évtizedekben is a boltosok vagy más viszonteladók adták el a terméket. 1670-ből fennmaradt egy nagyon hasznos feljegyzés, amely alapján ezt joggal feltételezhetjük: „Anno 1670. die 12. Julii. Király István uram adószedő bíróságában az város rendelése szerént amennyi égettbor az városházától kiárultatik messzely és icce számra, annak árának bejövételéről való számtartás.”¹³² Különösen megerősíthet bennünket az, hogy bár az ötoldalas nyilvántartásban több mint 170 bejegyzés található, de nem egészen húsz személy neve tűnik fel: 6 asszony 11–22 esetben vásárolt égettbor, öten pedig 6–10 esetben voltak vevők.

129 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 216–217. és 1665. 190.

130 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 203. Egy icce ára 30 dénár volt. Mivel a város általában 50 dénáron árusította, a haszon számottevő lett.

131 MNL BKML IV. 1508. c. 1677. 265. Mivel a tallér árfolyama 240 dénár volt, a vásárolt mennyiség kb. 100 liternek felelt meg.

132 MNL BKML IV. 1508. c. 1670. 54–58.

1672-ben az égettbor árusításáról egy más típusú feljegyzés került az adószedő bíró lajstromába: „Elsőben jött f. 2. Vásárbíró idejében ígettbor ára jött f. 5, den. 6. júl. 15. Adott vásárbíró kezemhez f. 8. Item júl . 20. f. 5, den. 50. nov. 3. Vettem fel vásárbírótól f. 10. Item nov. 23. f. 10. Item Szent Katalin napi vásárkor adott f. 10. Item karácsony napján f. 5. Item Szent János napján f., 2. Item jan. 20. f. 20. Item Szent Gergely napi vásárkor f. 20. Ápr. 14. adott vásárbíró f. 6. Főbíró választáskor adott f. 6, den. 20.”¹³³ Úgy tűnik tehát, hogy esetenként a vásárbíró feladata lett az égettbor hasznosítása a piacokon, illetve a vásárokon.

7. A városi kocsmá haszná

Valójában az egész feldolgozásnak ez a legfontosabb fejezete, ezért a meggyőző bemutatás érdekében az eddigieknél valamivel több részletet kell felidézni. Az eddigiek is jól mutatják, hogy a kocsmá üzemeltetése a város közössége számára évtizedeken át rendkívül hasznosnak bizonyult. A ránk maradt feljegyzések birtokában megkísérelhetjük, hogy ennek mértékét számokkal is érzékeltessük. Bár az erre vonatkozó adatok rendkívül hézagosak, a csekély számú és félre nem érthető adat is igazolja, hogy a tanács mind a felvásárlás, mind pedig az eladás során messzemenően élt előjogával.

Korábban is utaltunk arra, hogy a bor forgalmazását rögzítő nyilvántartások vezetése nem volt következetes. Évtizedeken át csak emlékeztető jelleggel vetették papírra a vásárolt bor fuvarban, hordóban megadott mennyiségét és az érte adott összeget. Csak néhány esetben rögzítették a fuvarozás költségét és a vele kapcsolatos vámot.¹³⁴ Elég következetesen rögzítették viszont a beszerzett áru értékesítése során keletkezett kárt. Az esetek többségében pontosan meghatározták annak jellegét és pintben mérhető mennyiségét. Sajnos csak nagyon ritkán utaltak arra, hogy a vásárláskor pintonként mennyit fizettek az áruért, és ugyanazt mennyiért értékesítették. Ezek a nyilvántartások csak a század utolsó évtizedében váltak jól áttekinthetővé és következtetéssé. Úgy tűnik, hogy a török kiűzése után néhány évvel e tekintetben is áttértek egy szakszerűbb, igényesebb és pontosabb adminisztrációra. Igazán megalapozott következtetéseket ezek alapján vonhatunk le. Azonban a korábbi évtizedekben elszórtan található, árakkal kapcsolatos adatok is rendkívül jelentősek, és segítségükkel tehetünk néhány fontos megállapítást.

A kocsmá hasznáinak alakulását ezekben az évtizedekben is mindenekelőtt a beszerzési és az eladási ár közötti különbség szabta meg. Ez azonban távolról sem volt azonos a tiszta haszonnal. Ennek megállapítása utólag rendkívül nehéz lenne. Ezt tetézi még az, hogy alig van olyan mezőgazdasági termék, amelynek árát annyira nehéz nyomon követni, mint a borét. Ezért az árés alakításának bemutatását ez is számottevően nehezíti. Nemcsak az évenként változó kínálat és a városon belül jelentkező hullámzó kereslet okozott olykor erőteljes változást, hanem még a kiegyensúlyozott állapotok között is az árakat számottevően módosította részben az, hogy újbort vagy óbort értékesítettek, helyben vásárolták, vagy nagyobb távolságról szállították, adót fizettek vele, vagy dézsmaborként szedték azt be.

133 MNL BKML IV. 1508. c. 1672. 206. Az összeg valóban nem különösebben nagy: 107,76 Ft.

134 „Földvarról hozattunk Kekesi Mihály nevű ráctúl tizenegyedfél terő bort, azaz 10,5 terő. Terhit tall. 41,5... Szekér béri, töltelékje, harmincadja, azok pénze esik terhi tall. 47.” MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 168–169.

A legkorábbi nyilvántartás évéből, 1662-ből kevés hasznosítható adatunk van. Csak néhány esetben rögzítették az értékesítés során a bor pintonkénti árát. A Barkó Benedektől vásárolt áru minden bizonnyal újbor volt, amit pintonként 16 dénárért értékesítettek. Ugyancsak ennyiért árulták azt a mennyiséget is, amit Kis János Solton vásárolt és adott tovább a város kocsmájának. A téli hónapokban a bor ára 17, majd 18 dénárra emelkedett. A következő évben, Szent György nap táján a Goján Dömötör helybeli gazdától vásárolt bort már 20 dénárért adták a kocsmában.¹³⁵ Ennek az évnek az anyagában néhány igen fontos adatot találunk. A nyár és a kora őszi hónapjaiban az óbort 20 dénárért mérték. Kivételt csak a Dunaföldvárról és Soltról vásárolt bor képezett, amit 22 dénárért kaptak a vendégek a kocsmában. Ennek az árát érthetően növelte a fuvar és a vám. A dézsmaborként beszedett újbort ebben az évben október elején kezdték mérni, és 18-án már egy részével el is számolt a csaplár, aki pintonként 12 dénár értékben mérte azt ki. Ebben az évben is, a téli hónapokban, 14, majd 16 dénárért adták. Ennek a gazdasági évnek a végén 24, sőt 26 dénárra emelkedett a bor pintonkénti ára. Miként utaltunk már arra – főként a háborús években –, a helyi termést számottevően ki kellett egészíteni. Több alkalommal vásároltak Csongrádról és Kőrösről is jelentős mennyiségű bort. 1665-ben, a nyári hónapokban az óbort 28 dénárért adták. A fennmaradt adatok alapján első alkalommal ebben az évben tudunk következtetni az alkalmazott árrésre. Több más gazdához hasonlóan Csizmadia Györgytől 10 dénárért vették az újbort, és ezt 16 dénárért árusították a csaplárok.

A hetvenes évek nagyobb részében érdemi módosulást nem tükröznek a szűkösen ránk maradt árak. Változás mutatkozik viszont 1677 nyarán. Ekkor Csete Gergely és Horváth Mihály egy hordó bort pintonként 20 dénár értékben adott el a kocsmának, amit 32 dénárért mértek ki. Az október 15-én árusítani kezdett dézsmabort ekkor 16 dénárért adták, és ennek egy hónap múlva már 20 dénár lett az ára.¹³⁶ A termés minden bizonnyal az átlagosnál jobb lehetett, mert 1678. február 8-án a város gazdáitól 10 dénárért vették meg az árut, amit 20 dénárért értékesítettek. Feltétlenül célszerű ebből az évből még a következő két esetet közreadni. Március 18-án baranyai legényektől 12 dénárért vásárolt a tanács 14 hordó bort, amit 24 dénárért árusítottak. Figyelemre méltó, hogy e hónap 28-án a város gazdáitól vásároltak 11 hordó bort ugyancsak 24 dénárért adták tovább. Május végén két esetben is 11 dénárért vettek a helybeliektől bort, és ezeket is 24 dénárért mérték ki. Ezek alapján azt érzékelhetjük, hogy a helyben termelt borok minősége nem lehetett rosszabb, mint amit Baranyából hoztak. A két áru árérése alig különbözött. A fuvar és vám miatt érthetően a távolról beszerezett árun kisebb lehetett a haszon.

A nyolcvanas évek elejétől már valamelyest változott a nyilvántartások jellege, mivel az esetek nagyobb részében rögzítették az eladott bor pintonkénti árát. A pintonkénti beszerzési árakra viszont egyáltalán nincs utalás. Az óbor és az újbor ára között fellelhető igen jelentős különbség miatt a legtöbb évben korán kezdte a kocsmák mérni a dézsmaként beszedett újbort. Erre 1683-ben már október 3-án sor került. Az év hátralévő részében ebből 35 hordót mértek ki 12 dénárért. Január elején további 9 hordó árával számoltak el

135 A bor vásárlására vonatkozó ezen adatok is 1668-ig az adószedő bíró, 1670-től a főbíró számadáskönyveiben találhatóak.

136 Célszerű utalni arra, hogy az ezüsttallér árfolyama ezekben az években számottevően változott. A hatvanas évek elején még 160 dénár értékben elfogadott érméért ekkor már 240 dénárt kértek. A bérek viszont nem követték ezt a változást.

a csaplárok. A már szűrt bort 16 dénárért adták. A másodszer is leszűrt, több mint hetven hordó bor árával, amit pintonként 20 dénárért adtak, február végén számoltak el. Május végén a már valószínűleg óbórnak minősülő áruért 24 dénárt kértek.

Itt utalnunk kell arra, hogy 1683-ban a súlyos válsággal küzdő Török Birodalom hadjáratot indított Bécs elfoglalásáért. Az osztrák hadsereget és a Habsburg-házat megmentő Sobieski János lengyel király közbeavatkozása miatt az oszmán hadsereg katasztrofális vereséget szenvedett. A kiűzésükre indított háború pedig több évre hadszíntérré változtatta ezt a térséget is. Ebből adódóan a hadak járása miatt egyrészt a beszerzés vált igen nehézé és költségessé, másrészt a katonák által okozott kár nőtt meg, és így az árak a korábbi évekhez képest számottevően torzultak. 1684 májusában már 30 dénárt kértek egy pint borért. Júniusban a pintonkénti árat a kocsma 40 dénár-ra növelte. Érdemes kiemelni, hogy a Csongrádról vásárolt borért sem kértek többet, mint a helybeli gazdaktól megvett áruért. Egyedül a „Gyöngyösi egy hordó bort árulván a csaplárok dénár 46” értékben. Ugyancsak itt érdemes utalni arra, hogy az ősz elején igencsak kellemetlen napokat élhettek meg nemcsak a csaplárok, hanem a tanács tagjai is, mivel a készlet kimerült. Ezért vidékről kellett a hiányt pótolni, és már „Die 2. Octobris csaplárok csongrádi és fülöpszállási 16 karikát és 4 átalagot árulván dénár 16”, míg a helyben szedett dézsmaborért, igaz két héttel később, „Die 18. Octobris Csibe János csaplár árulván 23 aprólékos átalag és 4 karika bort dénár 20”.¹³⁷

Jól tudjuk, hogy a háborús körülmények mindig erőteljesen befolyásolják a forgalmazást és az árakat. A káros hatás mértéke azonban csaknem mindig eltérő. Ezért szükséges néhány fontos részletet idézni ezekből, a város lakossága számára keserves esztendőkből. 1686-ban tatár csapatok rabolták ki a várost, a következő év pedig a csaknem kétségbeesett védekezés megszervezésével, katonai egységek összevonásával telt. 1685-ben a keresztény hadak már sorra aratták sikereiket, és ez csaknem állandósította itt is a háborús állapotokat. Már a gazdasági év elején magasak voltak az árak. „Die 14. Maii Csibe János csaplár árulván el 13 karika fa bort in den. 30.” A nyár folyamán 32 dénárért mérték a bort. A kocsmáros ismét korán, már október 16-án elszámolt a dézsmaborok egy részével: „7 karika fa bort elárulván kit 16, kit 20 pénzen.” Nem egészen két héttel később „Csibe János béhozván 17 átalagnak az árát és 5 karikának, árultatván in den. 24 pintit.” December derekán „Csibe János behozván 22 karikának árát, árultatván in den 32.” A karácsony előtti napon már 40 dénárt kértek egy pint borért a csaplárok. A korábbi évek gyakorlatával szemben már 1686 első heteiben kimerülőben voltak az újborból származó helyi készletek. Ennek egyik döntő oka az lehetett, hogy a háborús esztendők, a sorozatos portyázások és rablások miatt a város körül lévő szőlők normális művelése rendszertelenné, sok esetben pedig szinte lehetetlenné vált. Nem lehet véletlen, hogy míg 1683-ban a beszedett dézsmabor mennyisége 19 253 pint volt, ez egy évvel később 8 217 pintre csökkent, és 1685-ben tovább mérséklődött 7 625 pintre. Ezért is készülhetett 1686 februárjában a következő bejegyzés: „Memoriale, N.B. Az város bor béli dézsmája volt egy summában 42 karika, az harminckettejét elárulták, az tíz karika fáját karácsonykor itt levő németek, kik kilenc napig itt laktak, megitták. Azon kívül kilenc karikát, adóra valót, melyek ára az dézsmára háramlott és így mindenestül 19 karikát ittak meg.” A súlyos

137 MNL BKML IV. 1510. i. 1684. 40–42.

gondok enyhítésére a kocsmá „Dömsödi 184 akó bort vévén Haios uramtúl, akóját 25 öreg garasonkon. Árultatván in den. 50.”¹³⁸ Az öreg garasnak nevezett 15 krajcáros ezüstveretet ezekben az években itt 40 dénár értékben fogadták el, tehát egy akó borért 10 számítási forintot kértek. Mivel egy akóba 30,5 pintet számítottak, a 33 dénáron vásárolt bort 50 dénáron árusították. Február 12-én is „Csibe János csaplár hozott 10 karika fa bornak árát, árultatván in den. 50.” Tehát ez a rendkívül magas ár tartós maradt.

Buda bevétele után a közbiztonság javulása azonnal érezte hatását, a mezőgazdasági munka folyamatosságát katasztrófák kevésbé zavarták meg, és így az 1687-ben beszedett dézsma mennyisége már elérte, sőt valamivel meghaladta a korábbi szintet, 19 608 pint lett.¹³⁹ Tekintettel arra, hogy a hadviselés miatt mind az állam, mind pedig a hadsereg pénzbeli és természetbeni követelései igen nagyok voltak, a szertelen terhek miatt a tanács kénytelen volt továbbra is nagy árréssel értékesíteni kocsmájában a bort. A felvásárlási árakra 1687-ből nincs adatunk. Az eladási árakról annál több. Az újbor megjelenéséig igen magas volt a pintenkénti ár: 40–48 dénár között változott. Több mint figyelemreméltó viszont az, hogy egy paraszti társadalmon belül néhány év elegendő volt az elfogadható egyensúly kialakításához. 1688 tavaszán az ún. quantumadóra szedett bort ismét 10 dénár értékben vették át, és a következő hónapokban óborként, 16 dénár értékben árusították. Ugyanezt mutatják az 1689–90. évi árak is. A következő néhány évben annak érdekében, hogy az állam újabb rendkívüli követeléseit, adóit teljesíteni tudja a közösség, a tanács újból és újból kénytelen volt a bor kocsmái árát megemelni. 1692 telén az ellenszolgáltatás nélkül szedett dézsmabort 24 dénáron árusították. A nyilvántartások következetesebb és pontosabb vezetése eredményeként a következő évtől kezdve sok adattal lehet dokumentálni, milyen árréssel dolgozott a városi kocsmá. Csaknem kivétel nélkül rögzítették mind a felvásárlási, mind pedig az eladási árakat. A gazdáktól az óbort általában 12 dénáron vásárolták, és 24 dénárért értékesítették. Ősszel az újbornál ingadozóbb volt az árrés: a 7 dénár vételár ellenében az eladási ár 12, a 8 és a 9 dénár ellenében pedig 18 dénár lett. Azonban ettől az aránytól esetenként számottevően eltértek, ha a városra újabb és váratlan teher nehezedett. 1697 júliusában a „második falka 21 hordó vett bor” pintenkénti ára 7 és 8 dénár volt, és ezeket 24 dénáron árulták. A következő hónapokban a harmadik, a negyedik és az ötödik falka (összesen 31 hordó) borokat 6 és 8 dénár közötti áron vásárolták fel a gazdáktól, és 24, majd 30 dénárt kértek érte. Csak december második felében adtak a gazdáknek az óbórért 9–12 dénárt, de ezeket a kocsmá 30–36 dénáron adta tovább. Igen figyelemreméltó változás, hogy a dézsmaborokat a korábbi évtizedek szokásával szemben csak februárban kezdték árusítani és mindvégig 18 dénárt kértek érte. Nem érződik érdemi változás a század utolsó éveiben sem. 1699-ben a gazdáktól 6 dénáron megvásárolt borokat 14 dénárért értékesítették. A következő évben pedig a 9–12 dénáron felvásárolt borhoz a vendégek 24 dénárért jutottak.

A rendelkezésünkre álló adatok tehát kétségtelenné teszik, hogy a tanács következetesen élt kocsmatartási előjogával, és a városra nehezedő kiadások egy jelentős részét a borforgalmazás segítségével próbálta fedezni.

138 MNL BKML IV. 1510. i. 1685. 14–23.

139 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2010/b. 41.

A magisztrátus a bor árának formálásakor további tényezőket is kénytelen volt figyelembe venni. A kimérés során a vásárolt bor mennyisége számottevően csökkent, a kár csaknem minden hordó bor eladásakor tetemes volt. Tekintettel arra, hogy a pontosabb elszámolás érdekében az esetek többségében feljegyezték, milyen kár érte a közösséget, erről igen pontos képet tudunk rajzolni.

13. táblázat A városi kocsmá kára 1662–1685 között
(pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák Kurucok	Törökök	Egyéb	Összesen	
							Pint	Liter
1662	1 100	434	52	1 749	1 124	162	4 621	7 763
1663	2 315	1 158	116	750	2 226	470	7 035	11 819
1664	1 681	1 115	181	1 401	2 635	348	7 361	12 366
1665	1 582	1 173	18	701	2 640	108	6 222	10 453
1666	510	432	70	358	2 026	89	3 485	5 854
1670	1 476	864	184	2 808	3 979	63	9 374	15 748
1671	1 704	1 312	250	2 219	4 109	147	9 741	16 365
1672	2 448	1 733	211	1 943	3 996	231	10 562	17 744
1673	2 319	1 017	105	4 432	6 732	190	14 795	24 856
1674	1 826	930	144	3 571	4 158	173	10 802	18 147
1676	1 411	1 491	305	2 146	1 572	93	7 018	11 790
1677	1 171	1 335	284	2 364	2 538	122	7 814	13 128
1681	1 879	951	314	1 970	5 451	137	10 702	17 979
1682	2 951	1 800	272	1 744	2 964	150	9 881	16 600
1683	3 220	2 410	187	5 057	4 618	164	15 656	26 302
1684	2 389	3 870	235	1 563	2 837	190	11 084	18 621
1685	2 015	3 963	216	3 369	1 625	113	11 301	18 986

14. táblázat A városi kocsmá kára 1687–1700 között
(pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák	Németek	Összesen	
						Pint	Liter
1687	2 858	2 691	95	1 665	3 824	11 133	18 703
1688	2 032	2 822	260	736	3 564	9 414	15 816
1690	3 045	3 766	224	794	6 851	14 680	24 662
1691	2 185	2 039	144	361	1 838	6 567	11 032
1692	2 421	2 406	104	330	2 382	7 643	12 840
1693	1 989	1 810	80	267	2 226	6 372	10 705
1695	2 079	2 052	83	142	1 570	5 926	9 956
1696	2 141	2 092	24		1 785	6 042	10 151
1697	1 547	1 435	93	173	2 373	5 621	9 443
1698	1 272	1 593	66	445	3 809	7 185	12 071
1699	1 173	936	56	89	2 204	4 458	7 489
1700	1 676	1 551	122	71	2 575	5 995	10 071

A sokszor és sok néven rögzített károkat három nagy csoportba oszthatjuk. A bor kezelése és kimérése során minden körülmény között számolni kell a minimális „csurgással” és a jóval nagyobb tömegű söprűvel, ami a kilencvenes évek feljegyzései szerint a beszűrt must kb. 9–10%-át tette ki. Mivel ezt a tanács értékesítette, az 1690-es évekig minden bizonnyal ezért nem vették a károk felsorolásakor nyilvántartásba.

Lényegesen nagyobb mennyiséget érintett az a kár, amelyet a tanács működésével lehet szoros kapcsolatba hozni. Ebbe a csoportba sorolható a „város asztalára” és a „bíráknak” küldött, adott bor. Miként utaltunk már erre, ezekben az évtizedekben a választott tisztségviselők nem kaptak díjazást. Tekintettel arra, hogy szinte folyamatos volt a szolgálatuk, a város konyháján étkeztek, és itallal, borral is a város látta el őket. Így az általuk naponként elfogyasztott és az utazásuk során nekik adott bor évenként számottevő mennyiségű lehetett. Ugyancsak ide kívánkozik az a ritkán fellelhető tétel, amit részben a „fogott bírák”, illetve a megye tisztviselői fogyasztottak el: „Város asztalára vendégöknek 26 pint.” A város különféle küldöttei, „postái”, beszerzői ugyancsak a kocsmában vehették fel a nekik útjukra járó bort, amelynek mennyisége évenként közel akkorára nőtt, mint amennyit a bírák fogyasztottak. A két felekezet papjai minden alkalommal pontosan azonos mennyiségű bort kaptak. A számukra kiszolgáltított ital részben a szakrális, liturgikus eseményekhez kellett, részben a napi fogyasztásukat egészítette ki. Ide kívánkozott az 1686-os évig terjedő táblázatban az egyéb címszó alá vett kár. Ide csoportosítottuk a borvonóknak, a város juhait nyíró munkásoknak, a malomjavítóknak stb. szolgáltatott alkalmi kiméréseket.

Lényegesen ritkábban, de ismételten feltűnik a megyei tisztségviselőknek adott bor nyilvántartása. „Item az vármegye gondviselői megittak a sereggel egy karika fa bort, attak az árában f. 28.”¹⁴⁰ Itt viszont nyilvánvaló, hogy a fogyasztott bor értékének jelentős részét megtérítették, tehát ez a „sereg” merőben másként járt el, mint a törökök avagy a kurucok.

A harmadik csoportba tartozó kárt az előző kettővel szemben gyakran *bitangnak* mondták, jelezve, hogy ennek az árát nem térítették meg, így ebből a városnak semmiféle haszna nem származott. Valójában a tényleges kárt ez jelentette a közösség számára. Ezen belül két nagy csoportot lehet megkülönböztetni. 1686-ig a katonák címszó alatt gyűjtöttük össze mindazokat a tételeket, amelyeket a keresztény katonák számára szolgáltattak ki. E rovatban összegeztük a katonák, kurucok, végváriak, felföldiek néven nyilvántartásba vett csoportoknak adott bort. A másik nagy csoportot a különféle török katonai és a török közigazgatást segítő egyéb csoportok és a tatárok képezték.

Buda visszafoglalása után annyiban változott a csoportosítás, hogy elhagytuk az egyéb rovatot, mivel a söprő mennyiségét már ideszámították, és ez jellegét tekintve eltért a tényleges kártól. A másik lényeges változás, hogy törökök és a tatárok helyett a német katonák követeltek a várostól számottevő mennyiségű bort, az esetek nagyobb részében ellenszolgáltatás nélkül, ami a csaplárok elszámolásaiban kárként jelentkezett.

A tények pontosabb ismertetése végett utalnunk kell arra, hogy néhány esetben a csaplárok kárnyilvántartásaival, a katonák által követelt mennyiséggel, a kárként jelölt tételekkel kapcsolatosan a tanácsnak voltak fenntartásai, de általában elfogadták

140 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 162–165.

a kár mennyiségére utaló állításokat. „Lócsi János hada városunkba jövéen, két éccaka itt hálván, ittanak meg az két éccaka tizenkétszáz icce bort. Az melyben minnyájan kételkedtünk.”¹⁴¹

Bár a különféle néven nyilvántartott károk összegzése során minden bizonnyal maradtak ki tételek, mégis az összesítések és az ennek nyomán végzett összehasonlítás távolról sem felesleges. Ennek elvégzése során is célszerű megtartani a két időmetszetet, mivel egy-egy eltérő tanulságot le lehet vonni belőlük.

15. táblázat Összehasonlító adatok a városi kocsmában keletkezett károkról
(az összeg pintben megadva)

A kárt okozók	1662–1686	1687–1700
A feldolgozott évek száma	17	12
A bírák fogyasztása összesen	31 997	24 418
A káron belül %-os aránya	20,3	26,8
Az éves átlag	1 882	2 035
Utások fogyasztása összesen	25 988	25 193
A káron belül %-os aránya	16,6	27,7
Az éves átlag	1 529	2 099
A papoknak átengedett bor	3 144	1 351
A káron belül %-os aránya	2,0	1,5
Az éves átlag	185	113
A katonák, kurucok fogyasztása	38 145	5 073
A káron belül %-os aránya	24,2	5,6
Az éves átlag	2 244	423
A törökök / németek fogyasztása	55 230	35 001
A káron belül %-os aránya	35,1	38,4
Az éves átlag	3 249	2 917

A városi kocsmák kárának elemzése során mindenképpen feltűnő, hogy a hódoltság alatti évtizedekben keletkezett kár jellege számottevően eltér az azt követő évtizedekétől. Sajnos azt nem tudjuk érzékeltetni, hogy a megvásárolt bor hány százalékát tette ki évenként a kár. Ennek oka az, hogy csak a kilencvenes évekből maradtak erre vonatkozó pontos adatok. 1692-ben még a keletkezett kár a forgalmazott bornak 12,8%-át jelentette. A későbbi években – talán a csaplárok fokozottabb ellenőrzése révén – ez számottevően mérséklődött, és 1695-ben 6,6%-ra csökkent. A későbbi években 7 és 10% között ingadozott. A hódoltság éveiben vélhetően ennél valamivel nagyobb lehetett a kár aránya. Ezt jelzi az is, hogy az évenként keletkező veszteség számokban kifejezhető mennyisége 9262 pintről, Buda visszafoglalása után, 7586 pintre csökkent. Tehát a korábbi évtizedekben elszenvedett kár csaknem ötödével mérséklődött. Ezt pénzben kifejezni igen kockázatos, mivel – miként ezt korábban láttuk – a bor ára egy éven be-

141 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1672–1673. 125. Az 1200 icce 2016 liternek felel meg, ami négy nagyobb hordóval volt egyenlő!

lül is erőteljesen változott. Ha az átlagárát 16 dénárnak vesszük, akkor az évenkénti kb. 1482 forintos veszteség 1214 forintra mérséklődött. A megtakarítás, bár nem jelentéktelen, a város bevételeit tekintve nem volt meghatározó.

Annál jelentősebb változások figyelhetők meg a károk egyes csoportjain belül. A bírák és az utasok fogyasztása egyaránt csökkent ugyan, de a keletkezett veszteségen belüli arányuk számottevően megnőtt. A következő három csoporton belül annál komolyabb a csökkenés. A papoknak évenként adott mennyiség korábban is a keletkezett kár csekély hányadát jelentette, de még ez a mennyiség is negyedével csökkent. Az igazán figyelemreméltó változás a katonák (kurucok) számára kimért bornál jelentkezett. Ez a korábbi évtizedekben elszenvedett ilyen jellegű kárnak 18,9%-ára zsugorodott. Az igazi hasznot azonban nem az így keletkezett megtakarítás jelentette, hanem az, hogy a kóbor katonai csoportok felszámolásával a közbiztonság gyökeresen átalakult. Az viszont ugyancsak figyelemreméltó, hogy a korábban legnagyobb kárt okozó törökökkel szemben a németek számára ellenszolgáltatás nélkül kimért bor viszont mindössze tíz százalékkal mérséklődött.

A városi kocsmá évenkénti tiszta hasznának megállapítása során nem járnánk el helyesen, ha csak a pénzben meghatározható többletet vennénk számba. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a kocsmá pusztá léte, szolgáltatásainak gyors igénybevételei lehetősége önmagában rendkívül sokszor és alig felmérhető mértékben mentesítette a várost és annak lakosságát a különféle katonai zaklatásoktól, a számukra bőven mért ital révén. Az így keletkezett veszteségek kigazdálkodása további komoly terhet vett le a tanács válláról, mivel megmenekült nem jelentéktelen zaklatásoktól, rablásoktól, illetve a nekik kimért bor árát sem kellett adó formájában a város polgáira hártítani.

Az évenkénti tiszta haszon számokban történő kifejezéskor ismét utalnunk kell arra, hogy az itt megadott értékek és a valóság között – az adatok hiányossága miatt – csekély eltérés óhatatlanul jelentkezik. Ennek ellenére ezek rendkívül komoly támaszok lehetnek a mezőváros gazdálkodásának feltárása során.

A tiszta hasznot tükröző számok önmagukért beszélnek. Mégis, a kocsmá tartásából eredő haszon igazi mértéke akkor válik kézzelfoghatóbbá, ha ezt összevetjük a város legjelentősebb pénzbevételeivel, illetve legsúlyosabb kiadásaival. Ezek ismeretében lesz igazán nyilvánvaló, milyen komoly mértékű tehertől mentesült általa a lakosság.

A 16. táblázat adatsorai több összevetést tesznek lehetővé. A kocsmának a mezőváros gazdasági életében betöltött szerepét legmarkánsabban abban mérhetjük le, mennyiben tudta mérsékelni a közösség terheit, mennyit tudott vállalni a tanács kiadásaiból. Bár adatsoraink kissé hézagosak, a tendencia megállapítását kiválóan szolgálják. Egyszerű rátekintéssel is felmérhető, hogy a négy évtized alatt számottevő változás érzékelhető e tekintetben. A hatvanas évekből két év adatait tudjuk összehasonlítani. 1663-ban a kocsmá tiszta haszna a „summa adónak”, az adóként beszedett összegnek harmadát sem tette ki. A következő évben viszont a háború hatására annak már több mint felével ért fel. Úgy tűnik, hogy a háborús kiadások miatt számottevően növelhette a tanács a borforgalmazás során az árrést. Az évtized második fele – a vasvári béke megkötése után – békésebb lett, így rövid időre kiegyensúlyozottabbá vált a mezőváros gazdálkodása, pénzügyi helyzete. A kuruc mozgalom kibontakozása a hódoltság mezővárosok

számára áldatlan viszonyokat eredményezett. Ezek hatására gyakorlatilag háborús állapotok alakultak ki, a tanács kiadásai számottevően megnöttek. A gyakori és rendkívüli kiadások legfontosabb fedezete a kocsmá kiegészítő és rendszeres bevétele lett. A törökellenes háborúk első évtizedében szükségessé vált a borforgalmazás előjogának még tudatosabb kezelése. Az erőteljes tanácsi döntések az árrést, és ezen keresztül a kocsmá tiszta hasznát számottevően növelték, és így a pénzben szedett adóknak felét, sőt a kilencvenes évek elején annak kétharmadát is elérte az itt biztosított haszon. Bár a kilencvenes évek második felében tovább nőtt valamelyest a kocsmá haszna, az újabb sarcolások, újabb terhek miatt a „summa adó” összegét még fokozottabban kellett növelnie a tanácsnak. Ennek lett következménye az, hogy a kocsmából származó haszon aránya az összes bevételen belül mérséklődött.

16. táblázat Kecskemét legfontosabb pénzübeli forrásai 1662–1702 között (számítási forintban)

Év	Vadszám alapján	Egyéb adóalap	Az éves adó összege	A kocsmá haszna	
				összeg	%-os arány
1662	2 056,0			2 671	
1663	1 973,9	6 551,7	8 525,6	2 476	29,0
1664	2 114,3	6 221,5	8 335,8	4 471	53,6
1665				3 563	
1666				3 930	
1667	1 722,1	7 234,0	8 956,1	2 274	25,4
1668	1 599,6	7 421,0	9 020,6	1 482	16,4
1669	1 141,7				
1670				1 582	
1671				4 788	
1672	2 204,4	11 204,4	13 408,8	4 431	33,0
1673	2 022,2	14 218,6	16 240,8	6 888	42,4
1674	2 150,4	12 312,0	14 462,4	5 799	40,1
1675	2 280,0	13 296,0	15 576,0		
1676				5 580	
1677				3 776	
1678	2 233,2	13 294,8	15 528,0		
1681	2 769,1			5 765	
1682	2 446,8	9 734,5	12 181,3	7 955	65,3
1683	2 699,7	12 583,6	15 283,3	6 852	44,8
1684	1 819,0			8 206	
1685	1 617,8	12 666,8	14 284,6	7 154	50,1
1687				4 228	
1688	2 168,3	8 308,7	10 477,0		
1690				3 142	
1691			9 234,6	4 994	54,1
1692	763,9	8 419,7	9 183,6	6 192	67,4
1693	835,2	8 481,6	9 316,8	6 309	67,7
1695	921,1			6 263	
1696			15 881,7	8 906	56,1
1697				7 647	
1698			15 523,7	7 188	46,3
1699			13 984,2	5 375	38,4
1700				8 665	

Közismert, hogy a hódoltság idején a mezővárosok egyik meghatározó gazdasági ágazata az állattartás volt. Éppen ezért a közösség adójának számottevő részét alkotta a lényegében erre alapozott egyik fontos tétel, a marhaszám vagy más néven vadszám után kivetett adó. Mivel az ország területén a hetvenes évektől valójában a háborús körülmények állandósultak, ez az ágazat rendkívüli veszteségeket szenvedett. Az adóalapként nyilvántartásba vett vadszám összege 1678-ban volt a legmagasabb: 29 190. A háborús pusztítások és a szertelen adóztatás miatt ez a szám másfél évtized alatt, 1692-re csaknem negyedére, 7639-re apadt. A tanács ezt a kieső bevételi lehetőséget kellett hogy ellensúlyozza a borforgalmazás terén tapasztalható erőteljes beavatkozásaival. Több mint figyelemre méltó, hogy valójában az állattartás, a vadszám után soha nem jutott olyan bevételekhez a tanács, mint amit már a hetvenes évek során a kocsmá biztosított számára. Ennek a beneficiumnak az igazi haszna, jelentősége éppen ezen összevetések révén válhat nyilvánvalóvá. Az egész feldolgozás igazi összegzése az itt elemzett táblázatban található.

Ezen elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a városi kocsmá tiszta hasznának alakulását a kimért dézsmabor mennyisége számottevően, majd döntően formálta. A hatvanas években a dézsmabor kocsmái kiárusítása a tiszta haszonnak még csak 5–10 százalékát alkotta. A hetvenes években pedig ez az arány számottevően megnőtt, és már 20–30 százalékra változott. A nyolcvanas évek elején a különbség tovább nőtt, és az aránya elérte a 40–50 százalékot. Éppen ezért több mint feltűnő az 1684. és 1688. évek közötti visszaesés, amelynek okát korábban elemeztük. Az arányok eddig észlelt változása, a dézsmabornak a kocsmái bevételt meghatározó szerepe a kilencvenes években vált igazán egyértelművé. 1691-től eltekintve minden esztendőben a tiszta haszon fele a dézsmaborból keletkezett, de voltak évek, amikor annak csaknem kétharmada lett. 1700-ban pedig a haszon csaknem háromnegyede eredt a bortizedből. Azt viszont ismét hangsúlyozni kell, hogy a tanács a bordézsmából származó hasznot is a kocsmá saját kézben tartásával és az árres alakításával tudta igazán hasznosítani.

Kecskeméten a bormérés jogának (jus educilli) a város költségvetésében betöltött hasznát jobban fel tudjuk becsülni, ha összevetjük Székesfehérvár város 18. század eleji adataival. A szabad királyi város ilyen címen 1703 és 1708 között évenként 1665,06 Ft-ot tudott beszédni. A haszon a város összes bevételének 15,23%-át alkotta. Ez az összeg és ez az arány számottevően eltér a Kecskeméten néhány évvel korábban tapasztaltaktól, annak csak töredéke.¹⁴² Ez az egyetlen adat is érzékelteti, hogy ennek a mezővárosnak a magisztrátusa és tanácsa milyen tudatosan és észszerűen kamatoztatta a summaadó révén megszerzett lehetőségeit.

III. A kocsmatartás szerepe a város gazdálkodásában

Az eddigi elemzés meggyőzhetett bennünket arról, hogy a hódoltság korában és azt követő néhány évtizedben Kecskemét számára a kocsmatartás többet jelentett a bormérés jogának egyszerű birtoklásánál. Nem lehet véletlen, hogy a mezőváros tanácsa eltérő figyelmet szentelt a különféle regálék, beneficiumok hasznosításának. Mivel a szárazmalmok működtetése rendkívül költséges volt, nem élt ezzel az előjogával, és évszázadokon kereszt-

142 KÁLLAY István, 1972. 51.

tül átengedte a malmok üzemeltetését a gazdáknak, csak minimális adót szedett utánuk. Az országos vásárok tartása, bár viszonylag csekély pénzbevételt jelentett a tanács számára, évszázadokon át meghatározó volt a helyi mezőgazdasági termékek értékesítésében. Ez tette lehetővé, hogy a város és lakossága bekapcsolódjon a nemzetközi árucserébe. Ezért a tanács ennek szervezéséről folyamatosan gondoskodott, hogy a közösség javát elősegítse. Amikor a közbiztonság annyira leromlott, hogy ezt a célt nem biztosította, sőt az események során idecsalták a különféle rablócsoportokat, amelyek a lakosság vagyonát és létét fenyegették, évtizedekre felfüggesztették e jog gyakorlását. Igen sokatmondó viszont, hogy a helyi húsellátást biztosító mészárszéket még a legkeservesebb évtizedekben is működtették, pedig annak áruval történő ellátása rendkívüli gondokat jelentett, és éppen ezért a belőle származó haszon ezekben az években igen szerény maradt.

17. táblázat A mezőváros fontosabb pénzbevételei
(számítási forintban)

Év	Adó-bevétel	Vásárok	Mészárszék	Kocsma
1662				2 671
1663	8 525,6	63		2 476
1664	8 335,8	99		4 471
1665		83		3 563
1666		129	2 000	3 930
1667	8 956,1	126		2 274
1668	9 020,6	136		1 482
1669		157		
1670		136		1 582
1671		249	1 765	4 788
1672	13 408,8	211		4 431
1673	16 240,8	221		6 888
1674	14 462,4	277		5 799
1675	15 576,0	386		
1676			1 090	5 580
1677				3 776
1678	15 528,0			
1680				
1681	12 409,2			5 765
1682	12 181,3			7 955
1683	15 283,3			6 852
1684				8 206
1685	14 284,6			7 154
1687				4 228
1688	10 477,0		1 338	
1690		50		3 142
1691	9 234,6		1 467	4 994
1692	9 183,6			6 192
1693	9 316,8			6 309
1694		194		
1695				6 263
1696	15 881,7		3 833	8 906
1697			1 674	7 647
1698	15 523,7	530	2 423	7 188
1699	13 984,2			5 375
1700			2 226	8 665

Ez idő alatt a kocsmatartás minden tekintetben megkülönböztetett figyelmet kapott. Míg a vásárbíró a heti- és az országos vásárok szervezésén, ellenőrzésén túlmenően egész sor egyéb feladatot ellátott, a hivatali ranglétrán igen hátul helyezkedett el. A mérszárszékkal kapcsolatos gondokat érzékelteti, hogy működtetéséhez három székbíróra volt szükség, de az ő munkájuk is sokkal több törődéssel és veszéllyel járt, mint a társadalmi megbecsültségük. Nem lehet véletlen, hogy a kocsmák működtetését és irányítását ebben az időszakban a tanács szoros ellenőrzése alatt tartotta. Súlyát, fontosságát mi sem bizonyítja jobban, hogy hosszú időn át az adószedő bíró közvetlen hatáskörébe tartozott. A hódoltság és a felszabadító háborúk legkeserveesebb évtizedeiben pedig maga a főbíró irányította a beszerzést, az árak alakítását, a kocsmárosok ellenőrzését és a forgalom nyilvántartását.

A 17. táblázat kétségtelenné teszi, hogy a kocsmatartás a tanács gazdálkodásán belül nem csak fontos, hanem több esztendőben egyenesen meghatározó szerepet kapott. Ha összevetjük az éves adóbevételeket – amelyek a lakosság személy szerinti adójából, a különféle ingatlanokra kivetett adókból és az úgynevezett vadszámból tevődtek össze – a kocsmák évenkénti tiszta bevételeivel, az állítást nem kell különösebben bizonygatni. Annak érdekében, hogy érzékeltetni tudjuk, a többi beneficiumhoz képest ezekben a századokban mennyire fontossá vált, meggyőző adatokat nyújt.

Ezek a feldolgozások azt dokumentálják meggyőzően, hogy a 16–17. századi mezővárosi paraszti társadalma több tekintetben is kiválóan oldotta meg a rá háruló rendkívüli feladatokat. Folyamatosan biztosítani tudta, hogy a külső hatalmak szertelen és szeszélyes követelései, a nemesi közigazgatás gáncsoskodása és olykor az általa gerjesztett belső társadalmi feszültségek közepette is megmaradjon a mezővárosban egy viszonylag széles elit, amely a ritka megpróbáltatások évtizedeiben is képes volt nemcsak a közigazgatásának és a szellemi-kulturális életének megszervezésére és fejlesztésére, hanem a tartós racionális gazdálkodásra is. Ha kellett, tudott még saját érdeke sérelmére is olyan döntéseket hozni a közösség érdekében, amelyek nemcsak a mezőváros ismételt megmentését eredményezték, hanem sok esetben annak távlatos jövőjét is szolgálták. Ennek következtében a keserves másfél évszázad alatt nem pusztult el, nem épült le, és nemcsak lélekszámában, hanem gazdasági erejében, sőt távlatos fejlődését tekintve is számottevő gyarapodást élt meg. Ennek értékét akkor tudjuk igazán felmérni, ha az ország egészének súlyos tragédiáját, pusztulását felidézzük.

A VÁROSI MÉSZÁRSZÉK A 16–17. SZÁZADBAN

I. A 16. századi működésre utaló adatok

A közbiztonság, a közérdek szervezett és következetes biztosítása, folyamatos fenntartása még a társadalmi fejlődés alacsonyabb fokán is alapvető követelmény volt, mivel ez biztosította a szűkebb vagy nagyobb közösség fennmaradását, boldogulását. Ennek fontossága oly mértékben nőtt, ahogyan gyarapodott, bővült a társadalmi munkamegosztás, kapott egyre nagyobb teret az árutermelés és a pénzgazdálkodás. A magyar rendi-feudális társadalom a középkor végére az intézmények sorával biztosította nemcsak a helyi közérdek szervesen felépült formáit, hanem ezeknek egész hálózatát teremtette meg. Bár mindez a hódoltság első felében súlyosan ronesolódott, és a megmaradtak, az erősen zilált állapotok fenntartása is – több alkalommal – súlyos akadályokba ütközött, mégis a közbiztonság valamilyen formában történő fenntartása a kisebb falvaknak és a mezővárosoknak változatlanul egyik alapvető feladata maradt. A közösség biztonságán kívül – a hektikusan változó közbiztonság közepette – a csaknem folyamatosan gyarapodó lélekszámú lakosság alapvető élelemmel történő ellátása ezekben az évtizedekben is az igazgatás legfontosabb feladatai közé tartozott.

A helyi hatalom irányításával történő húskimérés, a mézarszék működtetése a középkor végén nemcsak ennek tett eleget, hanem – normális körülmények között – érdemi haszonnal járt. Éppen ezért a legfontosabb haszonvételek, a regálék közé tartozott. Mivel ennek működtetése többirányú szervezőmunkát követelt, és a legtöbb helyen nem eredményezett különösebben nagy bevételt, az uralkodó, illetve a földesúr célszerűnek látta, hogy üzemeltetését az igazgatás alacsonyabb szintjének átengedje. Így a 16–17. századra a földesurak, a királyi és a mezővárosok sorra megszerezték ezt a jogot. Mivel az egyes települések bevételei között sem tartozott a legfontosabbak közé, ez a jövedelmi forrás ritkán jelent meg a kiváltságlevelekben. Ez az oka annak, hogy a helytörténeti monográfiákban kevés figyelmet és helyet kapott ez az üzem. Pedig a különféle regálék és beneficiumok gyakorlásának ténye és módja sokat elárul a falusi és a mezővárosi önkormányzat formálódásáról, annak szintjéről.

A kecskeméti mézarszék tartásának középkori formájáról nincsenek adataink. Azonban e téren joggal tételezhetjük fel, hogy a hódoltság igen zaklatott első évtizedeiben a mezőváros szervezettsége nem lehetett magasabb szintű, mint a középkor békésebb utolsó évszázadában. A hódoltság első feléből a szandzsákosszeírások jövedelembecslései nyújtanak támpontot a hús helyi forgalmazásáról. Ezekben ugyanis fel-feltűnik egy

„vágóhídi illeték”-nek fordítható jövedelemforrás, amelyről a budai kanunnámében az alábbiakat találjuk: „A levágott marha után reszm-i kinnáre címen marhánként két akcse és négy juh után egy akcse szedessék.” Nagykőrös 1562-ben 450, Ráckeve 1562-ben 1871, 1580-ben 6400, 1590-ben 6117 és Vác 1546-ben 2075, 1562-ben pedig 2786 akcsét fizetett. Bár ekkor már fontos jövedelemforrásnak számított, a szandzsákösszeírásokban a nagyobb múltra visszatekintő mezővárosok közül – Budát és Pestet itt nem számítva – csupán Vácott találunk mézsárszékeket. Nagyonbrészt ezek is török kézben voltak. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a mézsárszék üzemeltetése, mint a városias fejlettség egyik bizonyossága, a felfutóban levő mezővárosokban is csak viszonylag későn jelent meg.¹

A Homokhátság városainak monográfiái kevés támpontot nyújtanak ahhoz, hogy e területen a helyi sajátosságokat pontosan meg tudjuk fogalmazni. Nagykőrös első monográfiája nem is érinti ezt a témát. Majlát Jolán is csak nagyon röviden foglalkozik vele. Megállapítja, hogy a húskimérés joga a várost illette, de ezen túlmenően a 17. századból csupán egyetlen adatot idéz, 1653-ból: „titkon valo egy marha hus ki arulasaért...” szabtak ki büntetést az egyik kőrösi polgárra.² Nem foglalkozik érdemben a mézsárszékekkel sem Kiskunhalas, sem pedig Hódmezővásárhely újabb monográfiája sem.³

Elgondolkodtató, hogy a hódoltság első szakaszában Kecskemétről készített defterek nem utalnak sem húskimérésre, sem pedig mézsárszék működtetésére. Bár a többi mezővároshoz képest sokkal bővebb adatok álltak rendelkezésre, a Kecskemét történetével foglalkozók mégis eddig csupán érintették ennek a regálénak a sorsát. Hornyik János két mondatban lényegében csak azt dokumentálta, hogy a városban létezett mézsárszék, és azt a tanács működtette. Az újabb Kecskemét monográfia a különféle regálék és beneficiumok hódoltság alatti működtetésére egyáltalán nem tér ki, és csak a hódoltságot követő időszakból kapunk a város húsfogyasztásáról, illetve mézsárszékéről egy rövid tájékoztatást.⁴

Tekintettel a fentiekre és arra, hogy ebből a témakörből érdemi feldolgozások, ismeretetések jószerivel csak a 18. századtól állnak rendelkezésünkre, mindenképpen hasznos és indokolt annak bemutatása, miként működtette egy jelentősebb mezőváros a mézsárszékét már a 16–17. században, hogyan szolgálta ezzel a város lakosságának érdekeit, és milyen jövedelmet, bevételt jelentett évszázadokon át a magisztrátus számára.

*

A mezővárosok autonómiájának fejlődését, alakulását kellő forrásanyag hiányában szinte lehetetlen folyamatában alaposan bemutatni. Kecskemét esetében is csak a 16. századból maradtak biztos tájékozódást nyújtó adatok. A 14–15. századból mindössze néhány oklevél alapján tudjuk feleleveníteni a város történetének fontosabb epizódjait. Mivel 1458-ig gyakorlatilag királyi, illetve királynői birtok volt, az oppidum közössége

1 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 373–375., ill. KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. – A vágási illeték ilyen értelmezésével másik baj is van: nevezetesen, hogy mellette a legritkább esetben találunk olyan helyeket, ahol a hús szétmérését hivatásszerűen végezték, vagyis mézsárszékeket. A magyar élelmiszeripar történetét feldolgozó kötet is csak a 17. századból hoz fel példákat a mézsárszékekre.

2 GALGÓCZY Károly, 1896. A terjedelmes monográfia csak alig több mint tíz oldalon foglalkozik a hódoltság korával. – MAJLÁT Jolán, 1943. 102–103. Még a 18. századi állapotokat is mindössze néhány sorban rögzítette.

3 KOVÁCS István, 1984. és SZAKÁLY Ferenc, 2000.

4 HORNYIK János, 1861. II. 76. – KOCSIS Gyula, 2002.

a legfontosabb regálékát már ilyen minőségben megszerezte. Tekintettel arra, hogy Kecskemét a lakosság számára ezekben az évtizedekben talán legfontosabb haszonélvezetet, a piac- és vásártartás jogát már a 14. század végétől gyakorolta, aligha kétséges, hogy a kisebb horderejű regáléra, az önálló mészárszék tartására még királyi, illetve királynéi városként engedélyt kapott.⁵ E térségen belül – miként erre már történt utalás – írott emlékeink szerint csak Pest, Buda, Ráckeve, illetve Vác területén voltak mészárszékek, de ezek jelentős részét törökök működtették. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a török defterek adatai szerint a frissen berendezkedő hatalom ilyen címen nem vetett ki Kecskemétre adót. Az 1546. évi defterekben egy, az 1559. évben pedig két Mészáros családnév fellelhető ugyan a város lakosai között, de ezek – bár valószínűsíthetjük a mesterség középkori folytatását, és egy mészárszék alkalmi vagy folyamatos működését – nem feltétlenül bizonyítják, hogy a hódoltság első évtizedeiben a városban mészárszék létezett, még kevésbé azt, hogy folyamatosan működött.⁶ Az viszont kétségtelen, hogy ilyen műhelynek, üzemnek a tényleges működtetésére vonatkozó egyértelmű adatok a 16. század végéről már maradtak fenn. Igaz ugyan, hogy még ekkor is csupán féltucatnyi rövid feljegyzést hívhatunk biznyságul, de talán túlzás nélkül állítható, hogy ezek viszont már e fontos szolgáltatásnak nemcsak több évtizedes létét, hanem annak jogilag is jól körülhatárolt több évtizedes gyakorlatát és a tanács által történt ellenőrzését teszik nyilvánvalóvá.

Annak ellenére, hogy a hódoltság első szakaszában Kecskeméten – a török közigazgatás megszervezése után – egy kádi jelen volt, és a század végéig megkerülésével a város igazgatása, főként a jogszolgáltatás csaknem elképzelhetetlenné vált, az adatok sora bizonyítja, hogy a mezőváros tanácsa érdemi megszakítás nélkül tovább működött, és csaknem minden területen ez a testület irányította a közösség életét.⁷ A regálék és a beneficiumok jogának gyakorlását ezekben a századokban a tanács magának tartotta fenn. Bár nem maradtak ránk teljes terjedelmükben azok a rendeletek, városi statútumok, amelyek a lakosságnak hússal történő ellátását szabályozták, létükre csaknem teljes biztonsággal következtethetünk. Ezt elsődlegesen arra alapozhatjuk, hogy a 16. század végén létező statútumokra hivatkozva büntették több esetben is azokat, akik a közösség e monopóliumát megsértették. 1596-ban „Kerekegyházi Mészáros János Baratnak György házánál vágott ő maga szabad akarattjából pénzen eladni tehenet, és bírságon maradt. Fizetett d[énár] 124.” Ugyancsak ebben az évben „Hentes György tehenet vág a város tilalma ellen, s azok is bírságot fizetnek, kik belőle vesznek.” A tanácsi jegyzőkönyv 1598-ból fennmaradt egyik bejegyzése szerint „Kurtaszék, henteskedés büntettetik.” Tehát a tanács már az előző évtizedekben statútumokkal körbehatárolta előjogait, és ezeknek rendkívül szigorúan és következetesen érvényt szerzett. Folyamatosan örködött előjogának megőrzésén, és következetesen büntette mind a kurta mészárszéket tartókat, mind pedig azokat, akik ezekről a helyekről vásároltak. Bár ezeket az adatokat a második világháború során eltűnt egykori városi jegyzőkönyvekből jegyzetelték ki, és rendkívül tömörek, még így is jól érezhető, hogy ezen konkrét intézkedések mögött sok évtizedes igazgatási gyakorlat, sőt tételesen megfogalmazott rendelkezés állt. Az is nyilvánvaló, hogy a kurtaszék tartását azért kockáztatták meg egyesek, mivel a mészárszék számára

5 HORNYIK János, 1860. I. 169–175. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 106–107.

6 MÉSZÁROS László, 1979. 97. és 101.

7 HORNYIK János, 1861. II. 151–165. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 14–80.

megszabott árnál jóval olcsóbban tudták értékesíteni portékájukat. Tehát a tanács azért élt következetesen monopoljogával, mivel ez számottevő hasznot biztosított a közösség számára, érdemben növelte bevételeit.

Nem tudjuk, hogy a város mely pontján hozták létre a mészárszékét, de feltételezhetjük, hogy ekkor is a város központjában lehetett, miként a 17. század vége felé. A jószágok levágásának helye, a „vágóhíd” viszont a város nyugati részén volt, amire a következő évszázadban többször történt utalás. Ennek egykori helyét, emlékéit a mai Vágó utca őrzi. A húskimérőhely méretére, forgalmára – a lakosság létszámán túl – részben a személyzet alapján, részben pedig a vágásra felvásárolt marhák számából következtethetünk. 1596-ból két ilyen feljegyzés maradt fenn: „...vettünk 23 darab marhát a mészárszékre, melyeknek árából még adóság vagyunk 50 f[orint]-tal... Ismét 70 darab marha a mészárszékre...”. Nem árt utalni arra, hogy a viszonylag széles körű kereslet méretét érzékelteti, hogy – miként korábban idéztük – egy távolabbi falunak, Kerekegyházában a mészárosra igyekezett itt a tilosban haszonra szert tenni.

Ugyancsak a mészárszék fenntartásának régi, akár évszázados gyakorlatára következtethetünk a személyi feltételek kialakítása alapján. Az állatok vágását, a hús és a faggyú kimérését két mészáros végezte. 1597-ben „Mészáros legények egy bitang marhát levágtak, a nélkül, hogy tudták volna, hogy ilyen.” A bitang marhák levágásakor legalább két olyan legény tévedéséről értesülünk, akiket a tanács folyamatosan alkalmazott. Egyébként ezt a munkát egy ember segítség nélkül nehezen végezhette. Hornyik János még az eredeti jegyzőkönyvből másolhatta ki sok évtizedes gyakorlat alapján állandósult éves munkabéruket: „A két ’mészáros szolga’ vagy mészáros legény bére pedig volt: fejenkint 18 forint, egy szűr csuha vagy ködmen, egy saru és egy cipellős, egy fertály búza, és egy fertály köles.” Érdemes kiemelni, hogy a széles körű pénzgazdálkodásra utal az a tény, hogy a teljes értéken belül a naturália viszonylag csekély arányú.

Egy több száz család szükségletét ellátó mészárszék üzemeltetése többirányú és komoly elfoglaltságot jelentett. A vágóállatok folyamatos beszerzését, azok őrzését, a jószágok levágását, a melléktermékek tárolását, azok hasznosítását, a mészárszék forgalmának nyilvántartását, a mészárosok munkájának irányítását és ellenőrzését az évenként változó magisztrátus tagjai érthetően nem vállalhatták fel. Ezt a sokrétű, jelentős pénzforgalommal járó, folyamatos és felelősségteljes munkát régtől fogva a székbírókra bízták. A mezővároson belül ők is választott tisztségviselők voltak, és ezért ezekben a századokban gyakorlatilag munkabért ők sem kaptak. Miként a későbbi évtizedekben is, csupán bizonyos kedvezményekben részesültek. „A mészárszékbíró, vagy mészárszék felügyelő jutalmazása volt 1600 és 1601-ben: hogy ’örzöt és kocsisort’ nem adott, azaz örködés s előfogatolás alól felmentetett.” A székbírók megbízatása a Szent György napi választástól egy évre szólt. Munkájukat év közben az adószedő, majd a másodbíró ellenőrizte, és a szék jövedelmét neki kellett továbbítani. Az új főbíró megválasztásakor pedig mindkét fél köteles volt éves munkájáról és a pénzforgalomról tételesen elszámolni.

Miként láttuk, az élő állatok beszerzése az esetek nagyobb részében a tanács költségén a heti- és az országos vásárokon történt. A lakosság ellátásához azonban, kisebb részben, a saját nevelésű jószágok húsa is hozzájárult. Ezekben az évszázadokban a mezővárosok tanácsa többirányú gazdálkodást folytatott. Egy 1596-ból való feljegyzés szerint a tanács a 16. században kétségtelenül tartott saját barmot, gulyát. Egy további,

1598-ból való kijegyzés szerint: „A város tartott juhászatot, barma is volt.” A vásárokon megvásárolt jószágokat ezekre a nyájakra, gulyákra „verték” ki. A város juhnyájának pedig még az 1597-ből való darabszámát is ismerjük: a következő évben „Szent György napkor, midőn az új bírónak, László Ferencnek kezéhez számlálják a város juhát, volt mindösszesen a fejőssel egyetemben 209 darab.” Ez nem volt különösebben nagy nyáj, de sok esetben kiegészítette a mézsárszékot, főként pedig a tanács által üzemeltetett konyhát. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy külön még sajtnyomót is foglalkoztatott a tanács a laktáció idején.⁸

Nem árt ismételtelen kiemelni, hogy az itt idézett adatok kivétel nélkül a 16. század végéről, tehát a hódoltság első szakaszából valók. Azt viszont joggal tételezhetjük fel, hogy egy ilyen szintű városszervezés, a regálék és a beneficiumok ennyire következetes, jogilag megalapozott, körültekintő és rutinszerű védelme, a mézsárszék folyamatos irányítása, ellenőrzése, egy ennyire összetett gazdálkodás folytatása csak hosszú fejlődés révén alakulhatott ki, rendeződhetett össze. Talán nem kell bizonygatni, hogy az új hatalom közigazgatása csak egy több évtizedet átfogó, kétirányú harcot igénylő tevékenység során alakult ki. A magyar rendi-feudális jogrend és közigazgatási gyakorlat már az előző századok során rögzült, és érthetően idegen volt a török tisztviselők és katonák számára, sőt, azt egyenesen igyekeztek negligálni. A korábbi gyakorlat felszámolása, hatalmuk mielőbbi kiépítése és megszilárdítása, a különféle adók, szolgáltatások zavartalan biztosítása érdekében sem segíthették elő, hogy a hódoltsági mezővárosok a magyar központi hatalommal zavartalan kapcsolatot tartsanak, netán újabb kiváltságokat, beneficiumokat szerezzenek. Tehát joggal tételezzük fel, hogy ezt a lehetőséget, jogot még Mohács előtt kapta meg a város és lakossága. Tekintettel arra, hogy Kecskemét földesurai sosem vonták kétségbe, hogy az egyik legfontosabb beneficiumnak, a vásártartásnak a jogát a közösség saját maga szerezte meg még királyi birtokként, aligha kétséges, hogy a lakosság árutermelése és ellátása szempontjából ugyancsak fontos jogot sem valamelyik földesúr adományozta a városnak. Tehát nem alaptalan az a feltételezés, hogy mintegy másfél évszázados joggyakorlás, szervező- és irányítómunka írott emlékeinek töredékei maradtak fenn az egykori tanácsi jegyzőkönyvekből származó kijegyzésekben.

II. 17. század

1. A mézsárszék működtetése

A mezővárosi tanács érthetően a következő században is fenntartotta a húsmérésre vonatkozó monopóliumát, és szigorúan büntette az ellene vétőket. Erre vonatkozóan ugyancsak meggyőző adatok állnak rendelkezésünkre. „Kécskei mézsároson hentes-ségért vettem tall. 2.”⁹ „Tóth János hentesen vettem garas 10...”⁹ „Dóczi István tehént

8 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43–50. és HORNYIK János, 1861. II. 76. – Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az itt megfogalmazott büntetések alapján joggal feltételezhetjük: az ekkor még létező Kerekegyház településen, faluban működött mézsárszék.

9 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 11–15.

vágott, vettem tall. 2, hogy város ellen vágatta le.”¹⁰ Azonban a magisztrátus a kurta mészárszék működtetésének szigorú tiltásával egy időben messzemenően figyelembe vette a lakosság jogos érdekeit.

A tanács fenntartotta magának a jogot arra is, hogy fölülírja a kereskedelemmel kapcsolatos szokásokat, korábbi jogi formulákat, ha ezt a közösség elemi érdekei megkövetelték. 1688. március 27-én „Illyés Ferenc... panaszt tesz, hogy marhát, melyeket 235 forinton katonáktól vett, a székbírák elvették tőle...”. Viszont szükségesnek látták, hogy ugyanezen a napon e valóban szokatlan, sőt rendkívülinek mondható eljárást jogilag kellően megalapozzák: „...régén bevett szokás szerint való statutuma az itt környül levő három városnak, szabadságában vagyon az székbíráknak az közönséges jóra nézve, az itt lakos embertül, az mint megveszi, azon áron az marhát elvehesse, az közönséges jóra fordítsa...”. Tehát érdemi kárt a szóban forgó gazda nem szenvedett, legfeljebb várható komoly hasznáról kellett lemondania a közösség érdekében.

Az árak limitálása ezekben az évszázadokban megszokott volt. Különösen a háborús évek alatt jelentkező áruhiány miatt élhettek volna vissza a székbírák a nekik jutott lehetőségekkel, hatalommal. Ennek ellensúlyozása végett a tanács több alkalommal kénytelen volt a hagyományok, illetve a „munkaköri leírások” ellenére közbeavatkozni. Ezért saját üzemében is szigorúan megkövetelte az árak féken tartását, számottevően nehezítve ezzel a székbírák dolgát. Többek között 1687. július 6-án is ilyen lépésre kényszerült: „A mészárosokrúl és székbírákrúl való deliberatio: Minthogy a szegény város lakosi majd éhhalásra jutottanak, mostani székbíráink Máté Kovács, Halyagos János, Király Jánosék az húst 7 pénznel különben nem akarván adni, mi... nem engedgyük meg különben 6 pénznel adni... Holott pedig ezt nem akarná és elegendő húst nem adhatna a szegénységnek, tehát minden héten szerdán és szombaton általunk adatik az hentesektül való hús vágásnak in den 5, az több napokat magunk székbírái foghatják magoknak és a megírt 6 pénzén árulják.” A török kiűzése érdekében folytatott háborúk idején részben a pénzrontás, részben pedig az élő állatok árának ugrásszerű növekedése miatt a székbírák komoly beszerzési gondokkal küzdöttek. Ezért a beszerzési nehézségek és kockázatok egy részét igyekeztek a lakosságra hárítani. Ennek megakadályozása végett 1692. június 23-án elrendelték, hogy „a székbírák a szent Lőrinc napig esett faggyút adják 16 pénzén, az után esendő faggyút pedig adják 12 pénzén”. Egy évvel később „Determináltatt, hogy székbírák uraink az húsnak fontját hat pénzén mérjék.” A háborús körülmények miatt később engedett a tanács a székbírák kéréseinek, és 1695. augusztus 14-én engedélyezte, hogy „...az húsnak fontja járjon 7 pénzén, az faggyúnak pedig fontja 16 pénzén, mázsája 16 forintokon.” Amikor viszont a háborús színtér távolabb került, és a hadsereg ellátását a központi hatalom szabályozta, azonnal javítottak a lakosság helyzetén: „a város közönséges mészárszékibül a kecskeméti szappanos mesterek 12 magyar pénzín vegyék a b[ecsü]le[t]e]s város faggyát.”¹¹

A lakosság jobb ellátása és az árak féken tartása érdekében a tanács még monopóliumhelyzetéből is engedett. „...közönségesen elvégezték, hogy a bts [becsületes] városban, minthogy székbírák uraimék az szegénységet elegendő hússal nem tartják, és a bts

10 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 6–9.

11 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 131–132. A megfogalmazás egyértelművé teszi, hogy Nagykőrös és Cegléd hasonló formában működtette mészárszékét, és gyakorolta hasonló jogait. Uo. 142–159., ill. 1698. aug. 22. 180. o. A mázsza 100 fontnak felelt meg.

tanács végzéséhez magukat nem alkalmazzák, azért 10 hentesek állíttassanak, kik szerdán és szombaton elegendő húst vághassanak... de mindenkor egy pénzzel alább mintsem a város székében adják, azon kívül a bts városnak minden marhától adjanak 10 polturát...”

A mézárszék nyitva tartásának idejét is a tanács határozta meg: „...székbírák uraiméknak erősen megparancsolták, hogy az mézárszékét reggel 5 órakor fölnyitván, elegendő húst szerezzenek, tíz óráig nyitva legyenek. Délután egy órakor fölnyissák, és 5 óráig nyitva tartsák.”

A szűkös beszerzési lehetőségek mindenkor csábítottak a hibás, selejtes áruk értékesítésére, ezért a tanács igyekezett a különféle visszaéléseknek gátat szabni. A székbírórt figyelmeztették: „...úgy hogy jó húst vágjon és nem emelgető dögöt...”. Majd később: „Az kergeteges, lába törött és egyéb fogyatkozásos marhát le ne vágjon hiti is lévén rajta az székbíráknak s meg ne vegyen senkitől...”

Amikor pedig a helybeli és a „vidéki” szegénység között „derekas villongás” esett amiatt, hogy a vidékiek elfoglalják az itt lakók elől a munkát, a magisztrátus úgy döntött, hogy az egy hónapra vagy ennél hosszabb időre felfogadott vidékiek munkájának felét a helybeliek végezhetik. Ha pedig „az fele részire reá állandó kecskemétieknek nem akarna az gazda enni adni, hordassék hús a székből nekik, és az bíró az gazdán az munkások eledelét irremisebilitér exaquálja.”¹²

A mézárszék a kocsmákkal együtt a települések központjában kaptak helyet. A város gabonavermeit felsoroló egyik jegyzékben találunk a helyére nézve néhány közelebbi meghatározást. „Városháza sarkánál az kerítéssel szemközben... [a városházáról a] ... mézárszékre, amely kis kapun kijárnak ... Mézárszék felé nyíló kapufélen jobb kéz felől egy verem árpa.” „A csapszéknek, avagy az öreg felső pincének a mézárszék felől való sarkán kétlépésnyire egy verem tele búzával.”¹³ Tehát a mézárszék, a csapszékkel együtt, közvetlenül a városháza épülete mellett állott.

Hosszú időn át csak egy mézárszék működött a városban. A törökellenes háborúk során viszont a város lakossága a menekültek tömegei révén időről időre olykor harmadával megnőtt. Bár a veszély elmúltával a menekültek nagyobb része visszatért falujába, egy 1689-ben készített felmérés szerint a városban található adózó családfők csaknem harmada „vidéki”-nek vallotta magát.¹⁴ A menekültek közül valószínűleg csak néhányan tudtak szőlőt vagy szántót bérelni. Ily módon háziállatokat is kevesen tarthattak, és a mézárszékben történő rendszeres vásárlásra jobban rákényszerültek. Minden bizonynyal ezért is döntött úgy a tanács, hogy a század végén egy újabb mézárszékét épít. A székbírói számadások hiányában pontosan nem tudjuk, hogy erre mikor került sor. Az kétségtelen, hogy 1701-ben már egymástól minden tekintetben különállóan működött a két szék. A hivatali év leteltével a „...tavalyi székbírák az régi székb... becsületesen számot adván... Ex propria industria attanak hasznot 660 tall.” Az is kétségtelen, hogy az új szék kezdettől fogva a korábbihoz hasonló keretek és feltételek mellett működött. A legkorábbi elszámoltatásuk szerint „az kis székb... éppúgy a három székbíró

12 1700. június 28. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 193. Uo. 1700. június 13. 193., ill. 159. Uo. 1685. június 30. 127–128.

13 MNL BKML IV. 1508. c. 1689. Derékadó lajstroma 228–231. A mai városháza lényegében a korábbi városháza helyén épült, de érthetően jóval nagyobb területen.

14 MNL BKML IV. 1510. a. 1687. Maga az összeírás kétségtelenül 1689-ben készült!

irányította a munkát, mint a régiben.”¹⁵ E néhány adat alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az új, a „kis” szék éppoly forgalmat bonyolított le, mint a régi. Ez a tény azt jelzi, hogy üzembe helyezése minden tekintetben indokolt volt.

Az egykori mészárszékek felszereltségére nagyon kevés adatunk van. A főbíró és az adószedő lajstromaiban a különféle bevásárlásokról készített jegyzékekben található ugyan sok olyan eszköz, szerszám, melyeket a mészárszékeken is hasznosíthattak, de csak kevés esetben van arra közvetlen utalás, hogy valóban az ottani használatra vásárolták. „Húsmérő serpenyőt a város székihez vettünk tall. 2.”¹⁶ Azt viszont tudjuk, hogy a legfontosabb eszközök sem voltak mindig tökéletesek, pontosak. 1672. július 5-én a tanács kénytelen volt vizsgálatot indítani, mivel „Várossunk beli szappanos mesterek nagy villogó veszekedésben voltak régtől fogván, kiváltképpen ezelőtt hat vagy hét esztendőök el forgási alatt mind mivelünk, s mind penigh városunk székbíráival az mészárszékeben esött fadgyunak el mérésében az másakő felöll, hogy nem egészen való másás kő volna...”. A tanács az érintett felek bevonásával végezte el a vizsgálatot, és megállapították: „Lött az mázsa kő száz két font...” Ennek alapján hozták meg a döntést: „Valamikor ennekutána az város székén fadgyut mérnek mázsával, akár szappanosoknak és akár más rendbeli embereknek, mindenkor fel tegyék az két font nyomót a fadgyu mellé...”¹⁷

A húsmérés során keletkezett melléktermékek, a faggyú, a juh- és marhabőrök átmeneti tárolásáról is gondoskodni kellett. Ezeket – szárítás után – részben a város pincéjében, részben pedig e célra bérelt pincékben gyűjtötték össze. Olykor tetemes mennyiség halmozódott fel belőlük. „Ezen megírt bőrnek, *Császárné pincéjében* valónak, mindestül fogva valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tészten tall. 343, 3 gar. d. 20. Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt Császárné pincéjében valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason.”¹⁸

A szakmai munka ellátásához a személyi feltételek biztosítása a főbíró feladata volt. A mezőváros gazdálkodása, előjogainak érvényesítése és több alkalmi feladat szükségessége tette, hogy az egyes területekre, feladatokra megfelelő szervezőket, végrehajtókat és ellenőrzőket jelöljenek ki. Ezek között megkülönböztetett figyelmet kaptak a székbírák. Fontosságukat csak részben határozta meg az, hogy a mezőváros szerzett jogával élve, a mészárszék működtetésével évenként számottevő bevételt tudtak előteremteni. Legalább ennyire fontos volt az, hogy a rendkívül zaklatott évtizedekben, olykor a legteltesebb létbizonytalanság határán a mezőváros több ezer lakosa a legegyszerűbb húsfélékhez, zsiradékhoz és a háztartáshoz szükséges többféle anyaghoz hozzá tudjon jutni. Elsődlegesen az utóbbi kötelezettség határozta meg az esküdtek, a tanács és a bírák hagyományossá vált, körültekintő és következetes eljárását a székbírák személyének megválasztásakor.

Azonban ezekben az évtizedekben a mészárszék folyamatos és kielégítő működtetése nem merülhetett ki a tökehusok kimérésében. Az alapanyag beszerzése, az értékesítésre szánt élő állatoknak a vásárokon, hetivásárokon történt beszerzése után heteken, hónapokon át történő tartása, a mészárszék tényleges működtetése, a különféle anyagok (faggyú, bőr) tárolása és azok értékesítése, a mészárosok munkájának ellenőrzése stb. sokirányú szervező- és ellenőrző munkát követelt. Éppen ezért a zavartalan ellátás ér-

15 MNL BKML IV. 1510. i. 1702. 5.

16 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 42–61.

17 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 16–17.

18 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 3–6. Ez 75–80 tehén árával volt egyenlő!

dekében – az esetek többségében – évenként három székbíróvá választottak. E téren is azt kell kiemelnünk, hogy a mezővárosban ez az intézmény is már a 16. században hasonló módon működött, mint a tárgyalt időszak egészén belül. Ez a jól működő szervezet hosszú fejlődés eredménye lehetett. Kialakításának kezdeti időpontját még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni, de az kétségtelen, hogy a rájuk vonatkozó legkorábbi írott emlékünknél 1600-ból való. Ekkor említik a mészárosok mellett Szána János és Gyóni Lukács székbírákat.¹⁹ Forrásaink nagymérvű pusztulása miatt velük kapcsolatos utalás, nevüket tartalmazó újabb feljegyzés csak 1662-től áll – kisebb hézagokkal – folyamatosan rendelkezésünkre.

A VÁROS SZÉKBÍRÁI (1600) 1662–1700-IG

1600	Szana János, Gyóni Lukács
...	
1662	Csiszár István, Kenéz János, Drani Mihály
1663	Király István, Kollát Péter, Vida István
1664	Csete Gergely, Kállai István, Herczeg Mihály
1665	István Kovács ...
1666	Barkó Benedek ...
1667	Bíró János, Tóth György, Veres János
1668	Tar György, Kollát Péter, Szabó Keresztes
1669	Csaba László, Oláh János, Demeter Márton
1670	Király Mihály, Sárközi István, Szűcs István
1671	Dora Benedek, Korbocz István, Kőrös János ²⁰
1672	Kozma Jakab, Kiss István, Szeles György,
1673	Illyés István, Szabó Keresztes, Veres János
1675	Szabó Berta, Kiss István, Kaszap János
1676	Bozó János, Komlós Ambrus, Csabani István
1677	Tóth Gergely, Garai István, Kiss György (?), Oláh János
1678	Bálint Deák ...
1679	Szabó Lőrinc, Tóth Gergely, Nagy György, Csendes György
1681	Horváth Péter, Nagy Pál, Denczi István
1683	Kaszap János, Damián István, Mészáros János
1684	Kiss István, Bosz Péter ...
1687	Mété Kovács, Halyagos János, Király János
1688	Kerekes István, Börze István, Tóth Mihály
1689	Szelei Miklós, Burdohány István, Szántó István
1690	Kiss György, Nagy János, Nagy Ferenc
1691	Szabó István, Kaszap István, Varasdi Demeter
1692	Oláh István, Hegedűs János, Kömpöcz János
1693	Nagy István, Börze István, Szentkirályi János (Némedi András?)
1694	Kiss István, Nagy István ...

¹⁹ HORNYIK János, 1861. II. 94–95.

²⁰ Van olyan feljegyzés, amely szerint 1671-ben Sánta István, Szeőcs István és Király Mihály volt szék-bíró.

- 1695 Szabó Márton, Szívós Gergely, Keresztes Ferenc
 1696 Nagy János, Zana Gergely, Egyedi Pál
 1697 Kaszap István, Kömpöcz János, Szapponos György (Vastag György?)
 1698 D. Nagy Ferenc, Hegedűs János, Szelei András
 1699 Csaba Mátyás, Veres Gergely, Valkai Miklós
 1700 Szentkirályi János, Egyedi Pál, Bíró István

Munkájuk során kötelesek voltak folyamatosan számadást vezetni, melyben kiadásait, bevételeiket és készleteiket nyilvántartották. Sajnos ezekből a legkorábbi töredék csak 1693-ból maradt meg, de ennek az ekkori formája és célszerű kezelése csak több évtized gyakorlata alapján csiszolódhatott ki. Teljesnek mondható kötetek csak a 18. századból állnak rendelkezésünkre. Mégis az adószedő és a főbíró számadásainak segítségével tevékenységi köreiket viszonylag jól lehet dokumentálni. A székbírák elsődleges tennivalója kétségtelenül a lakosság tökehússal való ellátása volt. Feladatuk azonban ennél szélesebb körű volt: az „Egész Tanacs akarattyából végeztetett dologh, hogy minden esztendőben Budára és Pestre a Hatalmas T[örök] urak szamara a mennyi Pasztorma Tehen jár az Székbírák vigyék megh ő kegyelmek szerezzék megh minden esztendőben, mivel ő kegyelméknek abban jobb modgyok is vagyon.”²¹

A háborús években rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdeniük, és az árak ingadozása miatt néhány esetben komoly veszélybe sodorták magukat. Mivel üzletkötéseikért anyagilag feleltek, az év végi elszámolások során még az egyébként tapasztalt kereskedők is súlyos zavarba kerülhettek. Ez történt az 1678/79. évi egyik székbíróval is, amikor a várost érintő hatalmas tűzvész, a tragikus pestisjárvány és a kuruc mozgalom miatt a közbiztonság szinte teljesen felszámolódott. „Bálint deák tavalyi székbíró az fogházban lévén az tavalyi mind város, mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár.” A jómódú gazda és tapasztalt kereskedő adósságát minden bizonnyal rövid időn belül rendezni tudta, mert a következő évben a főbíró már újabb megbízásokkal látta el, és később is több évben közreműködött, a magisztrátus megbízásából, a tanács számára különféle portékák, áruk beszerzésében.²²

Miként korábban már erre utaltunk, a többi választott tisztségviselőhöz hasonlóan a székbírák sem kaptak bért. Hivatali idejük alatt viszont már a 16. századtól ők is mentesültek a különféle igen terhes szolgáltatások – gyalog- és igásrobot – alól. Az 1664. évi igásrobot-nyilvántartáson belül a szolgáltatások rögzítése között találjuk: „Kallaj István pacalbíró”, ezért részéről szolgáltatás nem történt, azaz mentesült a fuvarozás alól.²³ A város szolgálatában eltöltött esztendő egyik legfőbb hozadéka pedig az lehetett, hogy a mezei kertek, a szántóföldek bérletének megszerzésében számottevő előnyhöz juthattak. A jobbágytelek nagyságú „városadománya” kert megszerzése ugyanis több generáció számára jelentett biztos gazdasági alapot.

**

21 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 117.

22 A Szent György napi elszámolás után egy időre István deák, Kakas Pál és Borbély Mihály vállaltak érte kezességet. Júliusban Tar György és B. Szabó János lett a keze. MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok 1679. 264–270. és IV. 1510. i. 51., ill. 73–76.

23 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstrom 1664. 95–123.

1. táblázat A székbírák vagyoni-társadalmi kötődése

Vagyoni réteg	1	2	3	4	Összesen
	alkalommal volt				
Vagyontalan	1				1
Törpebirtokos	5	2			7
Kisbirtokos	21	4			25
Közepes vagyonú	14	7			21
Gazdag	12	3		1	16
Bizonytalan	11	1			12
Összesen	64	17		1	82

Aligha kétséges, hogy a székbírák kettős szorításban végezték munkájukat. A beszerzéssel és a szinte átláthatatlan pénzvviszonyokkal kapcsolatos bizonytalanság rendkívül nehezíthette tevékenységüket.²⁴ Az esetek többségében nem csekély anyagi kockázatot és fokozott személyi felelősséget kellett felvállalniuk. Ezért érthetően sokak számára nem volt ez a megbízás igazán vonzó, de legalábbis kockázatos közfeladatnak számított. Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy a vagyonosabbak, ha lehetett, kibúvót kerestek a megbízás alól. Az viszont egyértelmű, hogy a szerényebb vagyonú személyek jelentős számban találhatók a székbírák között. Sajnos, nem lehetett minden nevet összegyűjteni, így az áttekintés csak tájékoztató jellegű. Mivel a bizonytalan kategóriába került személyek a különféle adónyilvántartásokban nem lelhetők fel, komoly vagyoniuk nem lehetett. Tehát aligha tévedünk, ha az első két vagyoni csoportba soroljuk őket. Persze az is előfordulhatott, hogy egy-egy gazda még önálló háztartást nem vezető férfitagjáról van szó. Így azt látjuk, hogy a legszegényebb csoportokból került csaknem minden negyedik (24,4%) székbíró. Ráadásul az ugyancsak szerény anyagi háttérrel rendelkező kisbirtokosokból azok csaknem harmada (30,4%). A közepes vagyonúak közül került ki minden negyedik székbíró, és csak minden ötödik volt igazán gazdagnak mondható (19,5%). Viszont egy-egy ügyes, a tőzsérkedésben igazán jártas gazda komoly lehetőségekhez jutott a székbírói feladatok felvállalása során. Kétségtelen, hogy a jobb módú székbírók többsége az esküdtek között is megtalálható. Az ismert székbírók közül viszont csak Csete Gergely pályája ívelt a „közéletben” viszonylag magasra: előbb éveken át esküdt volt, majd 1664-ben székbíró lett, és minden bizonnyal eredményes munkája alapján, négy évvel később adószedő bíróként a város második emberének választották.²⁵

Tekintettel arra, hogy legtöbbször három fő látta el ezt a szertágazó feladatot, hatáskörük nem lehetett egyforma. Köztük valamilyen alá- és fölérendeltségre viszont nem lelhető fel adat, és elszámoltatásuk során sem történt erre utalás. Bálint deák esete viszont azt sejteti, hogy ő – és minden bizonnyal a mindenkori „triumvirátus” valamely tagja – volt az ügyletekért elsődlegesen felelős.

A mészárszéket mint szakemberek, mesterek ténylegesen a mészárosok működtették. Bár általában két mészárosot alkalmaztak, 1662-ben három mészárosot szegődttettek. Bérük feladatkörüknek megfelelően alakult: „Járfás Miklós mészárosra szegődött

24 A század második felében Kecskeméten csaknem 70-féle pénz, illetve pénznév lelhető fel. Ezek értéke, egymáshoz viszonyított aránya erősen változott. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146.

25 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2010/a. 137.

in tallér 19. Egy vég aba, egy vég törökvászon, egy új csizma, egy fejelés, négy fertály búza, száz font hús. Járfás Jánost azon tisztre és szolgálatra in f. 28. Egy abadolmány, nadrág, egy vég aba, három bokor csizma, kettei meslin [sic!], egy só, száz font hús, 3 fertály búza. Mészáros Jánost fogadtuk in tall. 14. Egy aba, egy vég törökvászon, 3 fertály búza, egy kordovány s egy fejelés csizma, száz font hús.”²⁶ A háborús években a város külön is gondoskodott alkalmazottairól. Amikor a legfőbb élelem beszerzése komoly gondot okozott, számukra konvenciójukon túlmenően gabonát osztott. 1685-ben „Pánczél Istók mészáros vitt két fertály búzát, vitt 1 fertály búzát. Totum. Ferenc mészáros vitt el 9 negyed búzát, item vitt el 1 negyed búzát Totum.” Újabb teljesnek mondható bérjegyzék csak a század végéről maradt. Ennek idézését az indokolja, hogy érzékelteti a több évtized során történt változásokat. „In Anno 1700. Fogadtuk mészárosnak Pánczell Istvánt 25 forintban, fizettünk eddig való szolgálataért 11 forint 25 pénzt. Fabi János succedált helyette Kovács Mihállyal... Németh Istóké egy summában 40 forint. Adtunk neki 36 forintokat. Item 4 for. Totum solvimus. Dobos Istóké flo. 15, ködmen, dolmány. Az bérit mind megadtuk. Csizma 2 pár, adtunk neki 6 máriás gar. Adtunk egy csizmát. Vöttünk egy nadrágot, abát dolmánynak, nadrágnak 12 máriás gar., az váltságért 3 már. gar. 4 polturát. Item adtunk neki egy tehenet tall. 15, adott 12 tall. Dobosnak az bérit, úgymint az 23 forintot egy pénzig megadtuk.”²⁷

Indokolt röviden utalni a mészárosok konvenciójának megosztására. Bár kétségtelen, hogy az árutermelés és pénzgazdálkodás az alföldi mezővárosokban az országos átlag fölötti volt, a háborús viszonyok, illetve a közbiztonság rendkívül alacsony szintje miatt a ruházkodással kapcsolatos áruk és a különféle ipari cikkek beszerzése gyakorta komoly nehézségeket okozott. Ezzel magyarázható, hogy a mészárosok bérének csak 53%-a volt készpénz, 18,8%-a élelem, (érthetően) főként gabona, és 27,5%-a különféle ruházati, öltözködéssel kapcsolatos cikk. Így a naturáliák aránya 47% lett.²⁸

A székbírák kedvezményei között találjuk azt, hogy bizonyos mennyiségű húst hordhattak a székbe. Ezért természetesen fizetniük kellett, de csak a tényleges ár töredékét – minden bizonnyal a beszerzési árat. „Csete Gergely hordott maga házához 800 fontot (!), az árában adott f. 18. Kállai István adós f. 18. Heczegh f. 6, den. 50.” A befizetett összeg alapján feltűnik, hogy az elhordott húsert a limitáláskor megsabottnál lényegesen kisebb összeget kellett fizetniük: fontjáért mindössze 2,25 dénárt. Az elhordott mennyiség pedig egy igen nagy család évi igényét bőven fedezte. A következő hasonló adat 1683-ból való: „Tavali székbírák húsételek: Illés István rovásán f. 39, d. 10. Lázár Pál rovása f. 20. Sándor Miklós rovásán f. 26, d. 70. Summa: f. 85, d. 80. Albert Péter rovása 495 font, f. 14, d. 85. Megadta. Summa: tall. 35, gar. 6, d. 25.”²⁹ Ezúttal nem jelezték, hogy milyen mennyiségű húst vittek haza, de pénzbeli kötelezettségük alapján még nagyobb mennyiségre következtethetünk.

26 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 6–12. A következő évben: „Mészáros János béri készpénz tall. 20. Egy aba, egy vég törökvászon, egy abadolmány, nadrág, 3 fertály búza, 3 csizma, egyik kordovány, két lábravalónak vászon, száz font hús, egy só.” Társác, „Gulio Istváné lesz pénz f. 20, egész ruha, egy só, 3 fertály búza, 100 font hús, csizma az mit elszaggathat.” IV. 1508. c. 1663. 6

27 MNL BKML IV. 1510. a. 1685. 3–4., ill. IV. 1510. g. 1693. 104–133.

28 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 305–308.

29 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 122. és IV. 1508. c. 1683.

A szolgálati idő megkezdésekor, illetve a jelentősebb felvásárlás idején a tanács a székbírákat megfelelő készpénzzel látta el. „Amely forintos pénzeket in anno 1696. Demeter Márton uram főbíróságában nro. 3.796 magyar forintokat Nagy János, Zana Gergely és Egyed Pálnak, akkor székbírák urainknak a becsületes tanács adott volt... Azon három ezer hétszázhatvanöt magyar forintokat említett székbírák uraink ily renddel fizettenek be mint váras adósságát...”.³⁰

A mézárszék számára felvásárolt jószágok őrzéséről a székbírák gondoskodtak, de e gulyások bére – rendszerint alkalmi és csak az év töredékére szóló megbízatásuk miatt – nem került be a város cselédeinek konvenciói közé. Így rájuk csak néhány esetben történik utalás. Az egyik tanúkihallgatás során például tanúként idéztek meg egy gulyást: „A székbírónak a gulyása ott volt, Jancsi, a Varga Istók gulyása az is ott volt.” Az időszaki alkalmazás gyakorlatát igazolja a későbbi évtizedekből maradt néhány adat: „Fizettünk Miklós nevű göbolyosnek tall. 4.” „Gulyás Jánost fogadtuk. Adtunk neki 3 tizenégy pénzest. Item 4 tall., item 2 kongó gar. item 2 tall., item egy-egy gar.”³¹ Ez legfeljebb félévi konvenció összegének felel meg.

Tekintettel arra, hogy a székbírák részben a lakosság folyamatos ellátásban igen fontos feladathoz jutottak, részben pedig a rendelkezésükre bocsátott anyagiakkal való visszaélésre számottevő lehetőségük volt, munkájuk ellenőrzésére a tanács megkülönböztetett figyelmet fordított. A folyamatos felügyelet távolról sem maradt a formalitások szintjén. Bár munkájukat közvetlenül az adószedő irányította, a főbíró, aki egy személyben volt mindenért felelős, ami a városban történt, részt követelt magának ellenőrzésükből. Ezt bizonyítja az a feljegyzés, amely 1665-ből maradt ránk. Ez egy egészen kirívó összetűzésről tudósít, amely a főbíró és az egyik székbíró között történt. Végül a kínos feszültség feloldására – a főbíró érintettsége miatt – az akkori másodfokú bíróság vállalkozott: „Csaba Mihály főbíróságában megütötte volt székbíráját István Kovácsot engedetlenségéért, mely dologért igen nagy haragban volt[ak] ökegyelmek és sok veszekedéssel egymással... [és az ún. fogott bírák döntése alapján végül is] megkövették egymást...”³²

A szolgálati idő elteltével az új főbírónak és a számvevőknek több alkalommal, közösen számoltak el a leköszönő bírók. Erre általában április végén vagy május első felében került sor. Néhány esetben azonban külön számoltatták el a székbírákat. Tekintettel arra, hogy kezükön jelentős összegek forogtak, ezek az elszámoltatások mindig aprólékosak és szigorúak voltak. Ennek igazolására elegendő egy-két esztendőből származó jegyzék egy-egy részének idézése. „Az elmúlt esztendőbeli székbírák... Bíró János, Tóth György, Veres János... számot adván ... adtak 1.000 tallért. Item adtak ... egy kanca lovat. Ugyan adtak... oszpora pénzt f. 3, d. 70. Item adtak... három darab szappant, amelynek ára tészen f. 26, d. 25. Item maradott ökegyelmektől egy fias juh...”

30 MNL BKML IV. 1510. a. 1697. 5.

31 Az esetek többségében a készpénz aránya ennél kisebb volt. MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 214–215., 1689. 288., ill. IV. 1510. g. 1693. 130–133.

32 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 105. Az 1662. évi adójegyzékben három István Kovács található. Eltérő vagyoni csoportokhoz tartoztak.

Maradott mostani székbírák uraimra két lovak, valent tal. 32.³³ „Anno 1669. 11. May. Tavalyi székbírák, Tar György, Kollat Péter és Szabó Keresztes számot adván az böcsületes városnak tanácsi közül jelen voltanak ilyen böcsületes személyek, úgymint: Hegedűs János, Csaba János, Kamarás Ambrus, Sárközi Pál, Kovacz Balázs, Pál Márton, Vargha Miklós és Vida István. A számadás lött ilyen renddel, adtanak: aranyat 50, tallért 150, timon pénzt f. 332, pultura pénzt tall. 21. Az mint akkor az tallér járt, adtak készpénzt summatim tall. 437. Azon kívül bejövendő adósság ökrök ára tall. 400. Ismét az mely elkölt fadgyú, bőr, elvitt marhabőröket ára szénahordatás, mészárosok bére, árpa f. 740. Item városházához, húsbíráké, töröké, katonáké, utasoké, raboké f. 458. Adtak árpát is f. 16, három marhát is. Kopasz Imrénének tall. 9. Adtak f. 13. Hitelben vagyon kint fadgyú: Szappanos Miklós adott céh számára f. 36, Item f. 6, d. 36. Szappanos György f. 7, d. 60. Pajan Gáspár f. 15, szinte d. 2. Solvit totum. Tar György Kollat Péter adtanak 13. Maii f. 100. Ott lévén a számadásban Kamarás Ambrus, Deák Pál, Nagy István bíró urunk és László deák...”.

Egy-két esetben lehetőséget adtak a székbíráknak arra, hogy hivatali idejük lejárta után néhány hónappal később számoljanak el véglegesen. Az itt idézett évben szeptember 26-án zárták le véglegesen a számadásukat: „Hoztanak tavalyi székbírák Tar Györgyék tall. 400. Két ecclesiaknak adtunk tall. 100. Hitelben vagyon kint faggyú ára: Szappanos Miklósnál f. 36, d. 64. Adott meg benne szappanul f. 26. Item adott f. 6, d. 36. Szappanos Györgynél f. 7, d. 60. Megadta szappanul, menne vissza f. 2, d. 12. Szappanos Istvánnál f. 31, d. 60. Solvit f. 22, Item 31 oka, facit f. 11, d. 16. Vissza f. 1. d. 48. Totum. Szappanos Máténál f. 30. Solvit tall. 1. Adott egy lovat in f. 10. Szappant adott f. 13, d. 68. Item szappant. Totum. Mindenesül az székbírák mind fadgyú árával adtanak tall. 911, id est kilencszáz-tizenegy tallért. In summa mind az tavalyi bírákéval s mind az székbírákéval s mind az kölesönpénzzel, melyet az summára felvettünk tévén tall. 3.000, [dénár] 52.³⁴

A hódoltság évtizedeiben a tanács ismételten rászorult arra, hogy váratlan kifizetések során a kocsmából vagy a mészárszékből kérjen aranyat vagy ezüstvereteket. Ezért elszámoltatásuk sem csak az év végén történt, hanem a tanácstól kapott egy-egy megbízatással év közben számoltak el. A századfordulón, a kiszámíthatóbb állapotok között – legalábbis a kuruc szabadságharcig – a hivatali év leteltével attak számot a székbírák sáfárkodásukról. „...az új székbeli székbírák... böcsületesen számot attanak... Készpénzt, garas és sustakul adtanak tall. 214, gar. 5, den. 9. 2. Adtanak... négy ökröt, tall. 59. 3. Bőrök ára vagyon Rimaszombatban lakos Némedi Andrásnál tall. 295, gar. 3, den. 10. 4. Csertő János úrnál F[orint] H[ungaricalis] 24, Szeles Pálnál F. H. 66, Barát Györgynél F. H. 59, Virágh Péternél F. H., 19, den. 80. Melyekért minnyájan szappannal fizettesse[nek]. 5. Kucsár Sámuelnél egy tehén ára, tall. 8.”³⁵

Tekintettel arra, hogy ilyen hatalmas összegekkel kellett sáfárkodniuk, a székbírákat anyagilag is felelősségre vonhatták. Bálint deák már idézett esete jelzi, hogy a tanács szigorúan örködött a közösség pénze fölött. Nemcsak a székbírákat, hanem esetenként a mészárosokat, gulyásokat is felelősségre vonták gondatlanságukért: 1700-ban Dobos Istóknak „Az ruháját elfogtuk, mert egy ökröt elvesztett.”³⁶

33 MNL BKML IV. 1508. c. 1667. 166.

34 MNL BKML IV. 1510. i. 1668/69. 94–95., ill. 1669. 9–10.

35 MNL BKML IV. 1510. i. 1703. 8.

36 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 130–133.

2. Beszerzés

Ezen a tájegységen belül a mézszárszék megfelelő mennyiségű és minőségű áruval történő folyamatos ellátása – a háborús évektől eltekintve – viszonylag könnyen történt. A pusztásodás következtében a környező hatalmas területeket csak a rideg állattartás révén tudták hasznosítani. Kétségtelen, hogy az alföldi mezővárosok gazdasági alapja még hosszú időn át a rideg állattartás maradt, így a heti- és az országos vásárokon a székbíráknak az élőállatok beszerzése nem jelentett különösebb gondot. Erről két adat is tökéletesen meggyőzhet bennünket. 1654-ben a tőzsérkedő kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtatott fel Győrbe. Az ugyancsak kecskeméti Deák Pál 1677-ben tett vallomása szerint évente több ezer – minden bizonnyal a környéken felvásárolt – marhát hajtatott a nyugat-magyarországi vásárookra.³⁷

A székbíróknak a vágómarhák beszerzését az könnyítette meg, hogy a tanács folyamatosan biztosította, hogy a gazdák készpénz helyett élő jószágokkal tudják le adókötelezettségüket. Bár ők erre valószínűleg csak végső esetben hagyatkoztak, mivel szinte biztosan egyfajta kényszerárfolyamon kellett jószáguktól megválni. Mégis az adókönyvek bejegyzései azt bizonyítják, hogy évenként sok gazda kényszerült erre. A tanács ezeket a jószágokat gyakorta a székbíráknak engedte át, akik kötelesek voltak később az árukkal elszámolni.

Főként a juhhús kiméréséhez nyújtott komoly segítséget a báránydézsma, amely a juhosgazdák számára az éves szaporulat tizedének kötelező leadását jelentette. Az történt ugyanis, hogy több esetben a bárányokat öreg, meddő juhok leadásával váltották ki.

Szükség esetén megbízható forrásnak minősült az áruk beszerzésekor a város saját gulyája és saját juhnyája. A városi gulya méreteiről nincsenek pontos adataink. A 17. század második felében csak alkalmanként fogadtak gulyást a felvásárolt vagy a hadseregek számára összegyűjtött állatok őrzésére. Sokkal bőségebb az ismeretünk a város juhnyájáról. Tudjuk, hogy 1629-ben miként határozták meg Gergely juhász konvencióját, majd 1649-ből és 1657-ből a fejős juhász béréről maradt adatunk.³⁸ Tehát aligha kétséges, hogy a város a hatvanas évekig is folyamatosan tartott juhnyáját. Mivel pedig 1662-től megszakítás nélkül áll rendelkezésünkre különféle hivatalos feljegyzés, a város juhászatának formálódását már részleteiben is ismerjük. „Serkédi embereknek a nagy télben való juhok teletetéséért fizettem tall. 17.” A következő évből már lényegesen bővebb adatsor tájékoztat bennünket, és győz meg arról, hogy a 16. századtól a folyamat nem szakadt meg. „Anno 1663. die 6. Augusti. Adtunk az juhászok eliben 17 kost, 2 kosbárányt. Item 4 kosbárányt. Die 26. Octobris. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván és megbilllegözvén, az örege volt 293, id est kétszázkilencvenhárom. A bárányok, melyeket billeg alá vöttünk 52. Mindenestül 345. Azután is hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kosbárányt. Die 1. Novembris. Olvastunk János nevű juhász eleiben mindenstül bárányokat és juhokkal együtt 363 juhokat.”³⁹ A következő évtizedekben szinte minden évből maradt olyan adat, amely kétségtelenné teszi, hogy a város fenntartotta juhászatát. Bár a nyájban lévő juhok számának alakulásáról hézagosabbak adataink, több

37 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 494–495.

38 SZABÓ Kálmán, 1986. 111–133. Nem árt utalni arra, hogy a város önálló ménest is tartott. RUSVAY Kálmán, 1976.

39 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 202., ill. IV. 1504. m. Robotlajstrom 1663. 120.

fontos támpont áll rendelkezésünkre. A juhászat fontosságának növekedését jelzi, hogy a hetvenes évek derekára számottevően bővült a nyájban lévő juhok száma: „Anno 1675. die 1. Novembris. Bíró János uram főbíróságában, Dallos István adószedő bíróságában Sz. Dömötör napkor Vak Istók nyájjuhász eleiben olvastam az város juhait, volt szám szerint 1.830, id est ezernyolcszázharminc.” A fejlődés íve azonban hamarosan megtört. A kóbor csapatok rablásai miatt, majd a törökellenes háborúk miatt egyre reménytelenebbé váló években, évtizedekben számuk erősen változott. „Váras juha anno 1690 [tavaszán] nro. 564. Bárány nro. 242. A fejön fiatlan és hasas volt nro. 43.”⁴⁰ Ez a szám az őszre így alakult: „Szent Demeter napkor váras juha ment ki juhász eleibe in genere nro. 757 bárányokkal együtt.”⁴¹ Igen tanulságos, miként alakult az állomány és annak összetétele a következő években, amikor a háborús színtér egyre távolabb került a várostól: 1692-ben „Szent Királyi Pál uram főbíróságában és Máté Kovács uram adószedő bíróságában levő juhoknak száma, melyeket őkegyelmek eleibe adtak, fias juhot adtak előmbé 255, fiatlan juhot adtak 39. Toklyót kossal együtt 369. Bárányt 260.”⁴² „Anno 1693. die 17. Martii. Attam az ellető juhász eleiben ellő juhot nro. 430... Attam Sinkó toklyó pásztor eleiben 646 toklyót, kost s ürüt.”⁴³ A következő évek további bővülést jeleznek: 1695. március 31-én „Az nyájjuhász számot adván, adtunk viszont eleibe nro. 1.022 juhot.”⁴⁴ A közállapotok javulásának hatására a folyamat nem tört meg, így „Anno 1696. die 31. 8-bris. Az nyájjuhász eleibe ment juh nro. 1.889, báránnyal együtt.” Az állomány hasonló maradt a következő években is: 1703-ban pedig „Az juhok száma: kosok, ürük, toklyók 1.066, fias juhok 449, bárányok 382.”⁴⁵ Az éves konvenciókban sorra fellelhető a fejős juhász, a kospásztor és az isztrongahajtó járandósága. Tehát a fenti néhány adatsor alapján egyrészt kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy a század egészében folyamatosan tartott a tanács – vagy ahogyan általában fogalmaztak: a város – juhnyáját, másrészt az is egyértelmű, hogy a háborús színterek eltávolodása után a juhtenyésztés egyre biztonságosabbá és rentábilisebbé vált.

A város juhászatának részletesebb ismertetése azért vált indokolttá, mivel ebből a magisztrátus a mézárszéken rendszeresen értékesített. „Szent Dömötör napkor attunk az székbíráknak 60 ürüt, lött az ára f. 96, bokra f. 3,20.” „...a város juhai közül vágattott le 145 kos, ment ki az húsa 132 forintra; faggyúja 178 font = f. 14,24.; bőrét bokrát egy-egy forinton, Summa: f. 218,74.” „1693. jan. 28. székbíráknak... 270 ürüt, juhokkal együtt, párját, gr. 18.”⁴⁶

A törökellenes háborúk idején a hadseregek ellátása felettébb igénybe vette a környék jószágállományát. Mind az igavonók, mind pedig a húsállatok értéke számottevően megnőtt. A közbiztonság javulásával a közeli és a távolabbi területekről egyaránt hajtottak a várásokba jószágokat. A székbírák 1693-ban készített feljegyzései meggyőző bizonyítékok erre. „Vesenj emberektül vöttünk 4 pár marhát, párja 26 tall.” „Érdi emberektül vöttünk 44 teheneket, bokra 31 forint.” „Komádiban lakó emberektül [vettünk] ...

40 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Derékadó. A hátsó borító belső oldala.

41 MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 260.

42 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Derékadó lajstroma 219.

43 MNL BKML IV. 1508. c. 1693. 220.

44 MNL BKML IV. 1508. c. 1692. A kötet lapjai számozatlanok. IV. 1508. c. 1695. A kötet lapjai számozatlanok.

45 MNL BKML IV. 1508. c. 1696. A kötet lapjai számozatlanok. IV. 1508. c. 1703. 283.

46 MNL BKML IV. 1508. c. 1673. 214., 1674. 206., 1693. 200. és 203.

53 marhákát, párja 30 forint.” „Kalocsai emberektől 34 marhákát, bokra 19 tall.” „Szögedi Kozmától 27 sörét...”. De távolabbi településekről, országrészekből is hajtottak ide szarvasmarhákát. „Item Győrött lakozó nemes Pálffi János gulyásától 14 tehenet, bokra 20 tall.” „András nevű erdélyi embernek 12 tehén árát solvimus, bokra 30,5 forint.”⁴⁷

3. A mészárszék forgalma

A város mészárszékének termékeit elsődlegesen a helybeli lakosság vette igénybe. Bár az egyes családok konyhájukon minden bizonnyal nagyobb részben a saját nevelésű különféle baromfik, juhok és sertések húsát hasznosították, kétségtelen, hogy az esztendő jelentős szakaszaiban a tökehúst a mészárszékről vásárolták. A mind nagyobb számban alkalmazott mezőgazdasági munkások, napszámosok élelmezése is megkövetelte a tavasztól késő őszi húzó mezőgazdasági munkák idején a tetemes mennyiségű tökehús biztosítását. Mivel a bírák és a kisebb hivatalnokok számára naponta főztek a város konyháján, több család fogyasztásával felért az a mennyiség, amit napról napra ide elhordtak. Ez a megállapítás nem egyszerű feltevés vagy következtetés eredménye. A székbírák 1669-ben készült elszámoltatásában található kitétel: „Item városházához, húsbíráké, töröké, katonáké, utasoké, raboké f. 458.” Ez az összeg a limitált árakból kiindulva is minimum 7633 font hús (kb. 4300 kg) ára volt! Mivel 1701-ben már lecsökkent a hadak járása, így a város konyhájának fogyasztása is mérséklődött, bár még mindig igen jelentős maradt: „Húst az böcsületes bírák uraimék részére hordottak el 279 forint árát.” Még ez is 4650 font (kb. 2600 kg) húst jelentett, ami – a vásárnapoktól eltekintve, amikor valószínűleg nem főztek a bírának – naponként csaknem 15 kg-nak felel meg. További fogyasztók voltak a katonák: „Item az kapitányoknak 48 forint.” „Item mely húst megöttek az garabantok az székből, az árában fizettünk tall. 9,5.”⁴⁸

A városi mészárszékről szereztek be a faggyút a városban jelentős számban dolgozó szappanosok, akik a szikes tavak partján összesöpört széksó felhasználásával olyan tömegű szappant gyártottak, amelyből több távoli településre is jutott. A nyersbőrök aránytalanul nagy többségét a felvidéki iparosok vásárolták fel. Egy hányadukat pedig külföldön értékesítették. De a helybeli szűcsök is jelentős mennyiséget dolgoztak fel.

Az egykori székbírói számadások pusztulása miatt a mészárszék napi forgalmáról csak megközelítő pontossággal tudunk képet alkotni. Éppen ezért vált rendkívül fontossá az a néhány adatsor, amely egy másik nyilvántartásban szerencsésen fennmaradt, és komoly segítséget nyújt a városban elfogyasztott hús mennyiségének legalább hozzávetőleges felmérésében. Ez azért is fontos, mivel a 17. századból egyetlen alföldi mezővárosból sem maradt fenn hasonló nyilvántartás. Ennek segítségével rekonstruálhatjuk az 1693. év egy egész hónapjának pontos forgalmát.⁴⁹

47 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 87–96.

48 MNL BKML IV. 1510. i. 1668/1669. 94–95., ill. IV. 1510. g. 1693. 101–102. és IV. 1504. m. Robotlajstromok 1675. 246.

49 MNL BKML IV. 1510. g. 1693. 57–58.

„Nagy István uram hogy elment innét hazul, árultunk első nap reggel:

1. nap hat tall., item 15 tall.	[37,80 forint]
2. nap árultunk tall. 16, item tall. 6, gar. 2.	[19,52 „]
3. nap árultunk tall. 10, gar. 2, item tall. 16, gar. 5	[48,30 „]
4. nap árultunk tall. 7, item tall. 2,5.	[17,10 „]
5. nap árultunk tall. 8, item 9 tall., gar. 2.	[31,20 „]
6. nap árultunk gar. 5, item 5 tall. gar. 2.	[18,60 „]
7. nap árultunk tall. 3, item 6 tall.	[16,20 „]
8. nap árultunk 6 tall., item 4 tall.	[18,00 „]
9. nap árultunk tall. 7,5, item tall. 0,5.	[14,40 „]
10. nap árultunk tall. 7,5, item 11 tall.	[33,30 „]
11. nap árultunk 3 tall., gar. 4, item tall. 1, gar. 2.	[9,00 „]
12. nap reggel-estve tall. 14.	[25,20 „]
13. nap árultunk 4 gar., item tall. 1.	[9,00 „]
14. nap árultunk tall. 5, item 2,5 tall.	[13,50 „]
15. nap árultunk 6 tall., item 2,5 tall.	[15,30 „]
[16-18. napon] Beörzé István árult három nap tall. 32.	[57,60 „]
19. nap árultunk tall. 3, gar. 4, item 7 tall. gar. 2.	[19,80 „]
20. nap árultunk tall. 3, item 5 tall., ar. 1.	[18,60 „]
21. nap árultunk tall. 4, item all. 3.	[18,60 „]
22. nap árultunk 4 tall., gar. 4.	[8,40 „]
23. nap árultunk 6 tall., gar. 1.	[11,30 „]
24. nap árultunk 6,5 tall., item 3 tall.	[17,10 „]
25. nap árultunk 5,5 tall.	[9,90 „]
26. nap árultunk tall. 2, item 2 tall.	[7,20 „]
27. nap árultunk tall. 4,5.	[8,10 „]
28. nap árultunk 2 tall., item 3 all.	[9,00 „]
29. nap árultunk tall. 9, item tall. 3,5.	[22,50 „]
30. nap árultunk 7 tall., item 4 tall.	[19,80 „]
31. nap árultunk 4 all., item 3 tall.	[12,60 „]
32. nap árultunk 2 tall., item 5 tall., gar. 2.	[9,60 „]

[Összesen: 576,52 forint]

Tehát az itt idézett adatok alapján az egyik székbíró távollétében – minden bizonnyal az *egyik* – mézsárszék bevétele egy hónap alatt 576 forint és 52 dénár volt. Ez azt jelentette, hogy naponta – az egyik székben – átlagosan 18 forint értékű húst mértek ki a mézsárosok a lakosságnak. Tekintettel arra, hogy a húsnak fontját 6 dénárban limitálta a tanács, ebben a hónapban 9608 font (kb. 5400 kg) mennyiségű tökehúst adtak el. Ez napi átlagban 168 kilogrammnak felel meg. Ebbe az összegbe szinte biztos, hogy nem számolták be a város konyhájára elhordott mennyiséget, amely – miként korábban láttuk – napi további 15 kg-ot jelentett, és az egy hónap alatt összesen kb. 450–500 kg-ra bővíthetett. Az mindenképpen feltűnő, hogy a hónap első két harmadában számottevően nagyobb volt a forgalom, a felvásárlás, mint az utolsó harmadban. Nem lehetetlen, hogy a mézsárszék készlete szűkült, és az egyik székbíró távollétében a beszerzés akadózott. Ha az első 21 nap bevételeit vesszük alapul, akkor a napi forgalom 194,41 kg-nak

felel meg. Ehhez – miként erre már utaltunk – minden bizonnyal hozzá kell gondolnunk azt a mennyiséget, amit a város konyhájára hordtak el naponta. Feltétlenül utalnunk kell arra is, hogy a kellő mennyiségű áru beszerzése ezekben az években a hadseregek ellátása miatt valóban erősen akadozott. A korábbi idézett statútumokban a tanács ezért engedélyezte tíz hentes számára szerdán és szombaton a hús árusítását, hogy a lakosság ellátása zavartalanabb lehessen. Tehát békésebb évtizedekben a lakosoknak a mészárszékről történő tökehús-fogyasztása feltétlenül nagyobb lehetett. Az is feltűnő, hogy mind a hónap elején, mind a hónap végén az egyes napok forgalma között számottevő eltérés van. Ennek egyik oka minden bizonnyal a böjti napokban keresendő.

A mészárszék tényleges forgalmáról egy másik adatsor segítségével is tájékozódhatunk. A levágott jószágok bőrét összegyűjtve számottevő pótlólagos bevételt könyvelhettek el. Az alábbi elszámolást azért érdemes teljes terjedelmében közölni, hogy érzékeljük az egykori nyilvántartások jellegét és az év végi elszámolások módját.

„Pro Anno 1683. Nagy István uram ökegyelme főbíróságában való lajstrom.

Két rendbeli bőrnek az ára 2.024,5 garas.

Die 19. Augusti. Rimaszombatiaknak adtunk tavali szék bőrt 420 számot. A négyszázra lett a fizetés, az húsz, ki reá ment, kit harmallásba (!) tudtak.

Bokrát adtuk 9 garason. Summa szerint 1.900,5 garast tészten...

Ezen megírt bőrnek, Császárné pincéjében valónak, mindent fogva valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tészten tall. 343, 3 gar. d. 20.

Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt Császárné pincéjében valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason. Az első rendben való volt 25 bokor, az ára 200 garas.

A második rendbeli alábbvaló volt 60, négyével adtuk 1 bokorszámba. Az ára 120 garas.

Harmad rendbeli 24 borjú bőr: egy timony egyiknek az ára, facit 12 garast.

Negyedik rendbeli 8 molyos bőr. Egyet egy forinton. Facit 12 forint.

In summa: 352 garas.⁵⁰

Az utolsó értékesítés másfél hónappal a bírói megbízatás lejárta előtt történt. Hasonló módon jártak el más esztendőben is.⁵¹ A nyersbőrök pusztulásának veszélye miatt hosszabb ideig nem volt célszerű a halmozásuk. Az itt feltüntetett dátumok azt jelzik, hogy néhány hónaponként túladtak a készleten. Ezek szerint a mészárszék működése során, az 1683/84. esztendőben legalább 1068 darab marhabőr halmozódott fel. Ennek alapján hetenként átlagosan minimum 20 darab marhát vágtak le, illetve értékesítettek a székben. Ez a szám összhangban van az 1693. évből idézett egyhavi forgalom adataival.

Sajnos nem tudjuk érzékeltetni, még kevésbé dokumentálni, hogy az új mészárszék megnyitásával milyen mértékben nőtt a tökehúsok értékesítése. Tekintettel arra, hogy a következő századból már bőségesen áll rendelkezésünkre ilyen jellegű adatsor, ezek feldolgozása során lehet majd pontosabban következtetni a század utolsó éveinek forgalmára, fogyasztására is.

50 MNL BKML IV. 1510. i. 1683. 3–6.

51 1686-ban 400 juhbőr harmincadjéért fizetett a tanács 25,5 tallért. MNL BKML IV. 1508. c. 1686. német adó, 412.

III. A mézsárszék működtetésének haszna

A nagyon hiányos adatok birtokában kockázatos lenne számokban pontosan meghatározni, milyen haszonnal járt a tanács számára a mézsárszék fenntartása. Sajnos az elszámolások során eltérő megközelítéseket, eltérő számonkérési módokat és megfogalmazásokat találunk. A székbírák éves elszámolásai alapján mégis kaphatunk néhány komoly támpontot. „Anno 1668. dei 5 Maii. Tavalyi bírák, Csaba János és Nagy János uraink mostani főbíró Deák Pál urunknak az tanáccsal edgyütt tall. 1252, idest ezerkét-százötvenkét tallért. Item az székbírák is Bíró János, Tot György és Veres János adtanak készpénzt tall. 1.000, id eset ezer tallérokot. Item Barko Benedek is adott székbírósaága beli pénzt 18 forintot, den. 50.” 1667: „adtanak készpénzt ökegyelmek” a főbíró kezébe. 1669: „mind az székbírákéval, mind az kölcsönpézzel, melyet az summára felvettünk, tévén tall. 3.000”. 1677: „székhasznát adtanak ökegyelmek”. 1697-ben „tavalyi székbírák... adtanak mostani székbírák ... uraimék ... kezében...” 1674 forintot. 1699-ben „maradt kezeknél in toto készénz” 2422,80 forint. 1701-ben: „adtunk készpénz hasznot” megfogalmazást találhatjuk. Tehát az elszámolások alkalmával nem különíthető el pontosan, milyen értékű árut adtak a tanács konyhájára, mekkora összeget adott induláskor vagy év közben, vásárlásra a tanács. Sok esetben év közben kért az adószedő vagy a főbíró készpénzt a székbíráktól, és nem tudni, ezeket beszámították-e az év végi összegzéséskor. Az éves elszámolások során minden bizonnyal ezért alakulhattak ki jelentős eltérések.

1666/67	2000,00 forint	1691/92	1467,00 forint
1668/69	6000,00 „	1696/97	3833,00 „
1670/71	1765,00 „	1697/98	1674,00 „
1676/77	1089,72 „	1698/99	2422,80 „
1689/90	1338,30 „	1700/01	2226,30 „

Ha a korábban idézett 1693. év egyik hónapjának forgalmát vesszük alapul, azt kell megállapítanunk, hogy ezek a számok nem jelzik pontosan a mézsárszék tényleges, pénzben meghatározható forgalmát. Ahhoz minden bizonnyal az 1668. évi elszámolás összege áll legközelebb, de az sem éri el a valószínű összeget. A mézsárszék tényleges tiszta hasznára, sajnos, nem utal egyértelmű adat. Abból a tényből, hogy a városi mézsárszék 6–7 dénárért árusította a húst, míg a többi hentes számára az 5 dénáros ár is kellő hasznot biztosított, csak sejthetjük, hogy a város monopolhelyzetéből adódóan figyelemre méltó bevételre tehetett évenként szert. A fennmaradt egyetlen havi összesítésből kiindulva a mézsárszék *tiszta* haszna havonként megközelítőleg 100 (magyar) forint körül lehetett. Ez pedig évenként több mint ezer forint haszonnal volt egyenlő. Ez nem vetekedett ugyan a kocsmá hasznával, de igazi értékét mégsem szabad lebecsülni. A mézsárszéknek a város gazdálkodásán belüli súlyát talán azzal lehet legjobban érzékeltetni, hogy az ebből származó jövedelem bőven fedezte a város összes alkalmazottainak éves bérét.

A teljesség megkívánná, hogy az élő állatok és a tökehúsok árának alakulását is bemutassuk. Ettől mégis eltekintünk. Ennek egyik oka az, hogy csak a 17. század második feléből maradt ránk megbízható mennyiségben erre a célra felhasználható adatok, így a megrajzolható kép féloldalas maradna. A másik ok pedig az, hogy erről már évtizedekkel korábban készült egy feldolgozás, amely e téma jobb megértéséhez eredményesen felhasználható.⁵²

*

Aligha kétséges, hogy a mezővárosok fejlődésének alapos áttekintéséhez feltétlenül szükséges ismerni a különféle regálék és beneficiumok megszerzésének módját és azok felhasználását. Ezek között megkülönböztetett fontosságú volt a lakosság élelmezése terén a malom és a mészárszék, hisz egy nagyobb közösség ellátása ezek működtetése nélkül aligha képzelhető el. Forrásaink hiánya, illetve hézagossága ezek bemutatását rendkívüli módon megnehezíti. Nyilván ennek következménye, hogy még a jelentős városok monográfiái is éppen csak érintik e témát. A mészárszékek üzemeltetésére és azok ellenőrzésére, irányítására nagyon ritkán és akkor is csak vázlatosan térnek ki. E rövid áttekintés nem adhatott e fontos területről teljes és minden tekintetben meggyőző képet. Azonban egyik célja éppen az volt, hogy jelezze: a nagyon töredékes forrásanyag gondos összegyűjtése lehetővé teszi a korábbi hiányok pótlását. Így nemcsak a mészárszék létezésének tényét lehet regisztrálni sok más településen, hanem az ezeken belüli szerepét, a közellátásban rá háruló feladatokat is fel lehet vázolni. Kecskemét 16–17. századi mészárszékének bemutatása így is segíthet annak felidőzésében, miként működhetek az alföldi mezővárosok hasonló üzemei. Nem árt utalni arra, hogy e téren a falvakban és a mezővárosokban az önellátás még széles körű volt, a társadalmi munkamegosztás a legtöbb településen belül viszonylag szerény keretek között maradt. A mezőgazdaságtól teljesen elszakadt családok száma csekély, így a mészárszék forgalma behatárolt volt. Bár a város mészárszéke mellett tevékenykedtek további hentesek és mészárosok, ezen mesterek száma alacsony, vagyoni bázisa pedig szolid lehetett, ezért céhbe nem szerveződtek. A nagyon szűkös, többször esetleges adatok nem teszik lehetővé, hogy bemutassuk a békésebb évek és a háborús esztendőök forgalma közötti különbségeket. Mégis az eddiginél lényegesen pontosabban láthatjuk, hogyan illeszkedett ez az üzem a település közigazgatásába, mennyire fontosnak tartotta a magisztrátus annak irányítását. Remélhetőleg segít abban is, hogy egyértelműbb legyen számunkra: a mezővárosok és falvak 18. századi, már viszonylag jól ismert közösségi üzemei egy több évszázadot átfogó folyamat során formálódtak, és már a korábbi évszázadokban jól körvonalazódtak működtetésük, ellenőrzésük fontosabb normái és formái. Ráadásul minél bővebbek a velük kapcsolatos kora újkori ismereteink, annál többet sejthetünk meg abból, amit a középkorból örökölték.

52 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b.

A MEZŐVÁROSI TÁRSADALOM A 16–17. SZÁZADBAN

I. Néesség

1. Migráció

Egy település, egy közösség jellegét, fejlettségi szintjét és gyarapodásának lehetőségeit legalább olyan mértékben meghatározza társadalma, mint gazdasági potenciálja és lehetőségei. Éppen ezért megkerülhetetlen, hogy Kecskemét kora újkori gazdaságának többoldalú elemzése mellé 16–17. századi társadalmának szerkezetét és az azon belül végbemenő jelentősebb változásokat felvázoljuk. Ennek elvégzése előtt azonban feltétlenül utalnunk kell arra, hogy csak a Buda elestét követő évekből áll rendelkezésünkre olyan jellegű írott emlék, amely egy hiteles áttekintés elkészítését lehetővé teszi. A hódoltsági településeinkre vonatkozó legelső török adóösszeírások, a legkorábbi defterek, 1546-ban készültek. Ezért az ezek alapján megrajzolható kép érthetően nem egyezhet meg mindenben a középkor végére kiépült mezővárosi társadalom tényleges állapotával. Feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy ezt megelőzően több török – illetve ami még rosszabb, több segédesapat – részéről rendkívül súlyos támadások érték e térséget és benne Kecskemétet. Már Mohácsot követően, az ezen a vidéken átvonuló egységek pusztítása olyan súlyos volt, hogy még a tíz évvel későbbi, a Patócsi testvérek 1536-ban készített egyezségét rögzítő oklevél is megemlékezik a városban történt „rettenetes török pusztítás” következményéről.¹ Az 1526 és 1541 közötti másfél évtizedben pedig egy újabb parasztfelkelés és a polgárháború keserítette a két folyó közötti lakosság életét. Mivel Mohácsot követően a török segédesapatok egy része csaknem folyamatosan Bács-Bodrog megye területén töltötte a telet, részükéről ezt a vidéket ismételt támadások érték. 1540-ben Kalocsa környékén voltak össze számottevő török katonai erőt, amelyek egységei ezt a vidéket is végigrabolták. 1541-től 1552-ig pedig a szinte évenként ismétlődő csapatmozgások és hódító hadjáratok csaknem mindegyike érintette valamilyen formában e várost és vidékét. Tehát az újabb, több mint két évtizedes pusztítás és a nyomában járó bizonytalanság kétségtelenül erősen hatott az itt lévő, erődítésekkel nem rendelkező településekre. Így aligha túlzunk, ha azt tételezzük fel, hogy 1546-ban, a defterdár által készített nyilvántartásban nem a középkor végére kialakult, mezővárosi jogaiban és gazdasági potenciáljában egészségesen gyarapodó paraszti közösség, hanem csak egy erősen roncsolódott társadalom képe tükröződik. Tehát joggal tételezhetjük fel,

¹ „Quamvis devastata forent per immanissimos Turcas [Ámbár a kíméletlen törökök feldúlták]”. HORNYIK János, 1860. I. 220–221., ill. HORNYIK JÁNOS, 2011. 49–50.

hogy e mezőváros középkor végi társadalmja ennél lényegesen szervezettebb, kiegyensúlyozottabb és strukturáltabb lehetett. Minden bizonnyal leginkább a mezőgazdasághoz kevésbé kötődő iparosok és kereskedők kerekedtek fel, és tudták könnyebben magukkal vinni értékeiket. Ők zavartalanabban voltak képesek beilleszkedni új közösségükbe, és így kevésbé kényszerültek a visszatérésre. Márpedig az kétségtelen, hogy az elhurcolások és egyéb embervesztések mellett a migráció is apasztotta a mezőváros és a vidék lakosságát, mert elvándorlás innen is történt. „Egy 1550. évi híradás szerint a Pest megyeiek tömegesen menekültek különösen Somogy és Zala megye irányába.”² Ezek között – érthetően – kecskemétiak is lehettek.

Az viszont kétségtelen, hogy a létbizonytalanság és a lakosság számottevő részének pusztulása szükségszerűen szűkebb vagy nagyobb csoportok tartós helyváltogatásával, migrációval járt. Azonban tudnunk kell, hogy ebben a térségben ez a jelenség valójában nem volt új keletű. A 15. század második felében részben a törökellenes háborúk, majd a századfordulón a szinte polgárháborús viszonyok sok szállás, több falu elnéptelenedését eredményezték.³ Nem kell bizonygatni, hogy a török hatalom és közigazgatás kiépítése során, az 1546 és 1593 közötti közel fél évszázadban merőben más katonai és közigazgatási célok, tényezők hatottak, mint korábban. Káldy-Nagy Gyula kutatásai azt igazolják, hogy ezekben az évtizedekben „a mezővárosi fejlődés nem feltétlenül környezete pusztulásából táplálkozott.” Az kétségtelen, hogy a környék 17 falujában a jelzett évtizedekben a családok száma majdnem olyan mértékben növekedett, mint Kecskeméten.⁴ Tehát az esetek nagyobb részében nem az onnan menekülők duzzasztották a város lakosságának számát.

Látunk azonban, hogy az itt lezajló folyamat minden bizonnyal összetettebb volt. Éppen Káldy-Nagy Gyula forrásközléseit elemezve állapította meg Mészáros László a családnevek és személynevek alapján, hogy 1546 és 1559 között Kecskeméten a „népesség mintegy háromnegyed része tartozott a régi lakosok soraiba, s csak egynegyede tekinthető minden kétséget kizáróan új telepesnek.” Azonban alig több mint egy évtized alatt ilyen arányú változás, a lakosság 25%-át kitevő betelepülés, több mint figyelemreméltó migrációt jelentett! Nem véletlen, hogy e folyamat bemutatására külön fejezetet szánt „Szegedi világ Kecskeméten” címmel. Ebből megtudjuk, hogy az 1559-et megelőző néhány évben a Tisza parti városból 51 háztartásfő – családjával együtt – és 4 felnőtt családtag jött ide. Ez a csoport pedig az akkori 389 háztartásnak több mint 13%-át alkotta. Ha hozzávesszük az ugyancsak 1559-ben itt nyilvántartásba vett 4 izsáki családot, ez az arány még bővül. Mindezt kiegészíti azzal, hogy a „török defterek szerint 1546 és 1559 között is folytatódott a kunok betelepülése...”, akik nagyjából az Új utcában találtak otthont. Számukat pontosan nem tudjuk, de az tény, hogy nem csupán néhány családról volt szó, hisz később róluk nevezték el azt Kun utcának.⁵ Ezek a változások azonban nem korlátozódtak a hódítás, az új hatalom berendezkedésének első másfél évtizedére. Ha áttekintjük a város adózóinak soraiban 1546 és 1590 között történt változásokat, talán még erőteljesebb hullámzásokat láthatunk. Mindez azt jelzi, hogy még a Szulejmán halálát követő negyedszázadon belül is számottevő lehetett az

2 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 339.

3 Már Mátyás király több egykori kun szállás ismételt benépesítését engedélyezte. HORNYIK János, 1860. I. 211–216.

4 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 335.

5 MÉSZÁROS László, 1979. 151–152. és 191–199.

elvándorlás vagy a mortalitás, illetve – ennek ellensúlyozásaként – igen jelentős volt továbbra is az ideérkezők száma. Tehát a migráció nem jutott igazán nyugvópontonra még a török hatalom berendezkedése után sem.

A következő másfél évtizedben pedig nemcsak a hódoltság, hanem az egész magyarság számára a tragédiák sorát hozta az ún. hosszú háború, 1593 és 1606 között. Ennek során Kecskemét 1600-ban csaknem teljesen elpusztult. Lakosainak számottevő része hosszabb-rövidebb időre szétfutott. Ezen keserves esztendőek eseményeiből csupán néhány epizódot megörökítő feljegyzés maradt ránk. De ezek is jól érzékeltetik, hogy igen komoly demográfiai hatásuk volt. Júniusban, aratáskor igen nagy számú embert hajtottak el a tatárok a határból. „... még oda van bennök mj vta meg fogattuk az Tatárt örzeni...” 28 lány és 22 fiatalember.⁶ Amikor pedig a tatárok a várost ismét feldúlták, még az előljárók többsége is elmenekült: „Az Fű Biró Uram engemet kért Város szolgájának egynehány napigh, mikor mind ell hatták az Várost Deákjai, azért én Szűcs Bálint fia mígh it voltam az Város házánál, az mely dolgok idémben lötenek, én azokat mind ide ez helyre [jegyzőkönyvbe] írtam föl.”⁷ A város lakosságának egy része – a ceglédi és a nagykőrösi lakosokkal együtt – Komárom és Érsekújvár térségében próbált biztonságosabb otthonra találni. Egy jelentős csoportjuk csak 1607-ben, a békekötés után határozta el, hogy visszatér régi hajlékába. A csaknem katasztrofális pusztulás pontos méreteiről nincsenek adataink. Azt viszont tudjuk, hogy nemcsak a városban és közvetlen környékén, hanem az egész megye területén, sőt az egész ország területén hatalmas volt a veszteség. Ennek méretét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a környék falvaiba és mezővárosaiba a visszatelepülés, pontosabban az egykori településekre történő ismételt beköltözés, több mint fél évszázadot vett igénybe.⁸

1. táblázat Az újjátelepült helységek számának alakulása

Év	Pest megye déli része	Pest-Pilis-Solt megyében összesen
1613-ig	3	17
1613–1626	12	61
1626–1639	10	23
1639–1647	2	9
1647–1663	4	9
1664 után	3	36
Összesen	34	155

Már az összesítés számai is megdöbbenőek! Pedig azok a települések, melyeket vissza sem népesítettek, ebből kimaradtak. Egyébként a Kecskemétre irányuló migráció annak ellenére, hogy ez a város is csaknem a végső pusztulás szélére jutott, a hosszú háború alatt sem szünetelt. A Duna túlsó partján lévő, korábban virágzó Tolna mezőváros pusztulása során az egykor gazdag település papja, Búzás Mihály és tanítványai 1600-ban

6 „1600. Sz. Lőrincz nap előtt szerdán 46 ökröt szabadít meg az őrző tatár a Tatár hordától. Alku szerint váltják meg ajándékokért, adván egy vég posztót és 10 hüvely kést, az őrző tatároknak pedig 5 aranyat és a Tolmácsnak 2 tallért.” – „1600. Junii. Kechkemettül ez aratásban mönj népet el vittek...”. MNL BKML XIV. 66. A kijegyzéseket Hornyik János készítette az egykori jegyzőkönyvekből.

7 HORNYIK János, 1861. II. 55–56.

8 A táblázat SZAKÁLY Ferenc, 2001. 433. oldalon található táblázata alapján készült.

itt találtak újabb otthonot. Egyébként a következő évtizedek egyik migrációs sajátossága éppen az lett, hogy Baranya, Somogy és Tolna megyéből igen jelentős számú család érkezett a Homokhátság településeire. Jelenlétük Szegedtől Kőrösig csaknem minden nagyobb településen kimutatható. Az is figyelemre méltó, hogy nemcsak jobbágyok és polgárok, hanem armális nemesek is szívesen keresték fel e városokat. 1663-ban Pöczök János kőrösi lakos nemességének kivizsgálása során Pest megye két esküdtje tanúkat hallgatott meg. A tanúk között nyilatkozott Godán Demeter kecskeméti nemes is, aki ekkor már 85 éves volt. Vallomását más tanúk is megerősítették: „Tudom nyilván, mikor oda be Baranyában laktamis régenten, keőrösi Pöczök János uramnak az attya, elei, minden nemeztiséghí igaz taxa fizető nemes szabados személyek voltak, és oda be lakván, eő kegyelmeis oda be baranyai fiu volt...”⁹

A század későbbi évtizedeiben is számottevő lehetett az ide irányuló és az innen történő migráció. Ennek méretéről, időnkénti hullámzásáról viszont csak 1662-től szereshetünk viszonylag pontos ismereteket a ránk maradt különféle nyilvántartásokból.¹⁰ A hódoltság második szakaszában a török földesurak majorsági gazdálkodása elől szökött el mind több jobbágy. A hatvanas és hetvenes években a kecskeméti magisztrátus számára külön gondot és külön költséget jelentett a baranyai és tolnai jobbágyokkal szembeni török retorzió. „1667. Die 19. Februarii... Azon kívül fizetett őkegyelme baranyai jobbágyokért burinti váltságához f. 84.” „Szyartó Mihály uraiméknak Buda-i útiköltségre, midőn az vezér az jobbágyok végett hívtak bennünket, attam néki fl. 4.” „István Kovács Budára menvén az [ide szökött] jobbágyokkal, költött f. 1.” „Jobbágyok[at] kereső hatalmas vezér urunk csauzának fizettem tall. 52.” „Juhokat adtunk el in f. 45. 'Baranyai jobbágyokért fizettem ebből tall. 7.'” Az egymáshoz közel álló dátumok azt érzékeltetik, hogy nem egy-két véletlen és jelentéktelen esetről, hanem népes csoportok érkezésének szinte folyamatáról beszélhetünk. Ennek a migrációnak a súlyát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy maga a budai pasa is szükségesnek látta a közbelépést. „Anno 1674. február 12. Hadasdi jobbágyokért, kijüvén vezér urunk csauza, fizettem érettek: Bor hasznából tall. 11. Székbíró Keresztes hozott tall. 7. Csaplároktól tall. 12.” „Anno 1677. die 21. Maii. Főbíró Bíró György uram Budán lévén, amely jobbágyokat a baranyai iszpaiak keresnek, azokat a budai hatalmas vezér parancsából városunkból, akiket feltaláltunk, felküldtük Budára.” „Nazurnak Pesten az jobbágyok mellett való fáradságára kéntelenségből fizettünk tall. 140, id est száznegyven. Nazur tihájának adtunk tall. 10. Az szubasáknak fizettünk tall. 10. Deáknak fizettünk tall. 1.”¹¹ Ezek az igen jelentős kiadások több mint egy évtizeden át terhelték a magisztrátus költségvetését. Már itt feltétlenül utalnunk kell arra, hogy a helyi nyilvántartások feljegyzéseiben ezen kiadásokkal kapcsolatosan egyetlen sajnálkozó vagy elmarasztaló megjegyzés nem található! Egyetlen olyan észrevétel sem tűnik fel, amely az ide menekülők és a város lakosai között érdemi ellentétet, ütközést jelezne. Úgy látszik, hogy a távoli települések jobbágyaival való szolidaritás természetes volt mind a választott tisztségviselők, mind pedig

9 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 225.

10 A migráció későbbi, fél évszázadnyi folyamatának bemutatása IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/f. feldolgozáson alapul.

11 MNL BKML IV. 1508. c. 1666. 201–208.; IV. 1510. i. 1671–72. 19–34., 1672. 58–60., 1673. 24–34., 1673. 58., 61.; IV. 1508. c. 1677–1678. 343–349.; IV. 1510. i. 1677. 42–61.

a lakosság számára. Persze az is valószínű, hogy – az esetleges rokoni kapcsolatokon túl – az esküdtek és a választott tisztségviselők tűrőképességét számottevően növelte, hogy ily módon újabb adófizetőkhez és jelentős számú olcsó munkaerőhöz jutottak.

A következő néhány évből hasonló jellegű migrációra utaló adatunk nincs. Viszont 1683-tól, a háborús évek alatt, ismét olyan mérvű bevándorlás indult meg, amelyre csak az előző századfordulón kényszerült a lakosság. Nem lehet véletlen, hogy 1689-ben a magisztrátus összesíteni kívánta, kik tekinthetők a városban törzslakosoknak, és kik a „vidékiek”. A város mind a 20 tizedére kiterjedő lajstrom címe: „Az Kecskemétieknek it való lakasarul és jobbagsagarul való Ratio”.¹² Szerencsére a nyilvántartáson belül következetesen jelölik az „it való”-kat és a „vidéki”-eket. Ez utóbbi megjegyzés már arra utal, hogy a család már korábban betelepült a városba, nem teljesen *idegen*, hanem vidéki. Az viszont mindenképpen feltűnő, hogy a nyilvántartásban a tősgyökeresnek minősített családfők száma viszonylag alacsony: 229. Ezzel szemben a vidékieké: 331. Sokat elárul az a tény, hogy az I. tizedben a vidékiek között nyilvántartott Varga Mártonnak az 1688-as adólajstrom bizonyosága szerint háza, szőlője, mezei kertje és négy cselédje is volt, tehát a helyi fogalmak szerint jómódú gazdának minősült. Aligha kétséges, hogy ingatlanjait nem néhány hónap alatt, hanem sok év során szerezte.

Tekintettel arra, hogy a vidékiek származási helyét csaknem következetesen feltüntették, ennek az összeírásnak a segítségével feltérképezhetjük, az ország mely területeivel, mely településekkel létesült Kecskemétnek ilyen irányú kapcsolata az előző évtizedekben. Ez nemcsak azért fontos számunkra, mert így Kecskemét lakosságának összetételére, származási helyére nyerhetünk igen megbízható adatokat, hanem azért is, mert egy hatalmas terület – még néhány hódoltságon kívüli tájegység – migrációjára is jól tudunk következtetni ennek segítségével. Mindez tehát nemcsak helytörténeti, hanem köztörténeti szempontból is rendkívül fontossá válik.

2. táblázat A vidékiek származási helye

A helység neve	Érkezők száma	A helység neve	Érkezők száma	A helység neve	Érkezők száma	A helység neve	Érkezők száma
Abony	1	Gyöngyös	1	Miskolc	1	Szentkirály	18
Aporka	1	Győr	2	Nagyút	1	Szentlőrinc	8
Ányás	3	Halas	14	Ócsa	1	Szentmárton	1
Berény	1	Izsák	4	Pataj	4	Szentmiklós	1
Betyka	1	Jenő	1	Pécs	1	Vecsés	1
Cegléd	3	Káta	1	Posga	1		
Csokna	1	Kécske	1	Rimaszombat	2	Baranya	182
Csongrád	2	Kőrös	3	Sass	2	Drávamelléke	1
Debrecen	1	Ladány	1	Solt	3	Felföld	5
Ebed	1	Légrád	2	Solymos	1	Mátyusföld	1
Fajsz	5	Makad	2	Sükösd	1	Tótország	6
Fülöpszállás	3	Makó	3	Szeged	14	Bizonytalan	1
Garamszeg	1	Martonos	1	Szentes	8		
Gyetva	1	Mindszent	1	Szentgyörgy	1		

12 MNL BKML IV. 1510. a. 1687. 19–59.

Az összeírás révén egy rendkívül megbízható adatbázis áll rendelkezésünkre. Ez alapján azt állapíthatjuk meg, hogy többségük a migráció során 60–70 km-en kívül eső körzetből jött. A közvetlen környező településekről származók aránya viszonylag alacsony. Rendkívül magas viszont a Baranyából ide érkezők száma. Az összes „vidéki” 56%-a innen menekült. Ha felidézzük, hogy már 1600-tól érkeztek ide dunántúli településekről családok, az eredmény nem is annyira meglepő. A hatvanas–hetvenes évek kiemelkedően nagyszámú menekültjeinek jelenlétére gondolva még inkább valósnak érezhetjük ezt a számot. Kétségtelen tehát, hogy a Homokhátság és a Délkelet-Dunántúl között ezekben az évtizedekben igen szoros kapcsolat alakult ki. Nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy a Felvidékről, ha nem is olyan tömegesen, mint Baranyából, de viszonylag jelentős számban érkeztek a városba.

Nem árt kiemelni, hogy az 1683-ban kezdődött háború miatt menekültek többsége nem jelent meg ebben az összeírásban, mivel 1684–1685-ben már 43 menekült tért vissza otthonába, és a következő két évben 123, illetve 167 család távozását rögzítették a nyilvántartások. Tehát ezekben az években a „nagy futások” során ide menekültek közül több mint 330-an visszaköltöztek otthonukba. A század egészében kimutatható, hogy a migrációnak ettől merőben más mozgatói voltak. Ezen összesítés egyik legfontosabb tanulságaként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a nyilvántartásban fellelhető „vidékiek” jelentős hányada nem futólagosan került a városba, hanem itt le is telepedett, beilleszkedett a mezőváros társadalmába, és magával hozván korábbi szokásait, a termelés során korábban szerzett ismereteit, számottevően hatott a régóta itt élők anyagi és szellemi kultúrájára.

Ez a rendkívül erőteljes migráció természetesen nem kizárólag Kecskemétet érintette. Ennek érzékeltetése végett célszerű a szomszédos Nagykőrös migrációjának néhány adatát, sajátosságát felidézni.¹³ Ezt megkönnyíti, sőt egyenesen indokoltta teszi, hogy ott 1687-ben készült egy dézsmajegyzék, amely alapján hasonlóan megbízható adatokhoz juthatunk. Ezen a jegyzéken belül 150 esetben jelölték, honnan került a városba a dézsmajegyzékben feltüntetett személy. Ők összesen 39 településről származtak Kőrösre. A felsorolás végén további 24 főt találunk, akiknek származási helyét pontosan nem jelölték. A szomszédos városban tehát 174 vidékivel lehet számolni.

Ennek az igen erőteljes tömeges helycserének főbb sajátosságait jobban megismerhetjük, ha a két település nyilvántartásaiból nyert adatokat összehasonlítjuk. Kecskeméten a vidékiek az adózók 28,6%-át, Kőrösön pedig 22,4%-át alkották. Minden bizonnyal ez jelzi azt a határt, milyen mértékben volt képes ekkor egy mezőváros huzamosabb időn át menekülteknek helyet, megélhetést biztosítani, illetve idővel azokat társadalmába befogadni.

A feldolgozott nyilvántartások szerint tehát Nagykőrös 39 településről fogadott menekülteket, míg Kecskeméten 52 földrajzi névre bukkanunk. Az eltérés akár a két település elérő nagyságából is adódhat. Bár figyelniünk kell arra is, hogy Kőrösön csak egy tájegység megnevezésével találkozunk, ahonnan mindössze ketten érkeztek, míg ide öt tájegységből 193 jövevény jött. Biztos, hogy ezen öt tájegységen belül több tucat érintett település rejlik.

13 Az ezzel kapcsolatos adatok többsége IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e. feldolgozásból való.

Talán még figyelemreméltóbbnak ítéelhetjük a következőket. Mindössze 18 olyan települést találunk, amelyből mindkét városba érkeztek, költöztek. Tehát a két város „vonzáskörzete” e tekintetben számottevően eltérő volt. További sajátosság az, hogy Nagykőrösre a betelepülők nagyobb hányada (58%) a hozzá viszonylag közeli településekről érkezett. Ezzel szemben Kecskemétre a közeli településekről csak 15,5% jött, ide számítva még az 50–60 km-re levő Soltot és Halast is. Nagyobb távolságról, más tájegységről Nagykőrösre 12%, ide viszont 68% jött.

Nem lenne teljes a migrációról felvázolt kép, ha csak az ideérkezőkről gyűjtenénk össze az adatokat. Annál inkább, mivel ennek a migrációnak éppen az az egyik jellegzetes vonása, hogy nem maradt egyirányú, tehát a lakosság mobilitása a hódoltság második szakaszában is rendkívül nagy volt. Igen sok adat áll rendelkezésünkre, amelyek azt igazolják, hogy az ideérkezők számottevő része rövidebb idő után továbbment vagy visszatért egykori településére. A fellelhető adatok azt jelzik, hogy a városból történő elvándorlás erősen hullámzott. Ez minden bizonnyal összefüggésben állt a jelentősebb katonai tevékenységekkel. Az egész korszakot átfogó migráció utolsó, közel fél évszázados folyamatában három nagyobb szakasz rajzolódik ki. Az első a Bécs elleni török támadásokig tartott. A társadalmi mozgás jellegét mutatja, hogy ezen időszakon belül is csupán egyetlen év akadt (1671), amelyben nem jegyezték fel távozást. Ez idő alatt 286 személy – minden bizonnyal családfő – hagyta el a várost, tehát évenként átlagosan 13-14 fő. Legtöbben 1670-ben: 32 fő. A második szakaszban, a háború első fél évtizedében, látványosan nőttek a számok. Ezek a távozók – számuk távolról sem teljes – érzékeltek, milyen tömegek voltak kénytelenek ezekben az években lakhelyük elhagyására. Öt év alatt 377 fő, illetve család távozott a városból: 1686-ban 123 fő, illetve család, és a következő évben pedig 167 család tért vissza egykori otthonába. A harmadik szakaszban – a század hátralevő bő egy évtizedében – a távozók száma már jelentősen csökkent, a migrációs hullámok fokozatosan csitultak.

Az eddig felvázolt számok elsődlegesen arra voltak alkalmasak, hogy a távozók arányait érzékeltsük. Azonban igen fontos lenne számunkra annak ismerete is, hova távoztak innen. Sajnos, csak minden negyedik távozonál jelezték, hova költözött. 1662 és 1711 között 212 főnél rögzítették a régi-új hazát. Ők 52 településre, illetve további négy tájegységre mentek. Érdemes kiemelni azokat a településeket, amelyekbe legtöbben távoztak. A fél évszázadnyi idő alatt Kőrösre 12, Makóra 10, Szegedre 21, Vásárhelyre 29 és Baranyába 23 fő, illetve család távozott. Tehát ezen öt területre ment 95 fő (44,8%).

Összegzésként érdemes még kiemelni, hogy csak a települések harmadánál – összesen 22 eset – tapasztalható, hogy ahonnan jöttek, ugyanoda távoztak, ami azt mutatja, hogy e településekkel szoros, kétirányú kapcsolat alakult ki. Azoknak a településeknek a száma, ahonnan csak beköltözés történt: 23. Érdemes kiemelni, hogy a dokumentálható fél évszázadnyi migráció során Kecskemét 76 településsel és ezen túl 7 nagyobb földrajzi tájegységgel került ilyen formában kapcsolatba. Tehát kétségtelen, hogy a migráció 1662 és 1711 között igen fontos szerepet töltött be a város életében. A háborúk mellett két-három rendkívül súlyos pestisjárvány nemcsak megtizedelte a helybelieket, hanem egy-egy alkalommal akár 25–30%-kal csökkentette a lakosság lélekszámát. Ilyen drasztikus változásokat a természetes szaporodás rövid időn belül, érthetően, nem tudott volna ellensúlyozni. A migráció méretére, a város életében betöltött szerepére rávilágít a következő két adat: miközben összesen 856 elvándorló nevét lehetett ezekből az évtizedekből összegyűjteni, az elvándorlások és az olykor katasztrofális veszteségek

ellenére a városban az adózók száma a fél évszázad alatt 430-cal bővült. Ezek a számok mindennél jobban érzékeltetik, hogy a migráció hosszú távon milyen rendkívüli méretű volt, és milyen fontos szerepet játszott – valószínűleg nemcsak – ennek a mezővárosnak az életében.

2. A lakosság számának alakulása

Magyarországon a 18. század előtt országos jellegű összeírások nem készültek, a legkorábbi, az 1715-ben elkészített conscriptióban is csak az adózók számbavétele történt meg. Ezért a korábbi évszázadokban az egyes településeken belül még az adózók, a családok számának a megállapítása is komoly gondot okoz. Pedig ennek nemcsak az egyes települések termelési kapacitásának megállapításánál, hanem az egyes adózókra jutó terhek felmérésénél is komoly hasznát vennénk. Éppen ezért érthető, hogy a helytörténeti monográfiák írói igyekeznek a helyben rögzült adatok alapján a falvak, mezővárosok lakosságának számát megállapítani. Ez viszont a megfelelő források hiányában rendkívül nehéz. Ezért, mivel egy-egy esetben vélt vagy csak valószínűsíthető adatból, nem pedig körültekintő elemzésekből vonják le a következtetést, olykor számottevő tévedésekkel is találkozunk.

A lakosság létszámára a legelső megbízható adatokat Fekete Lajos és Káldy-Nagy Gyula forrásközlései nyomán a török defterekből lehetett kigyűjteni. A hódoltság első szakaszában a népesség számát ezek alapján lehet főbb vonásokban rekonstruálni. Így a „három város” *adózóinak* száma elfogadható pontossággal feltárható, bemutatható. A térség legjelentősebb települése, a súlyos veszteségek ellenére, Szeged maradt. Mellette hat mezőváros őrizte meg környezetében egykori befolyását.¹⁴ Az arányok jobb érzékelése végett célszerű nagyobb kör adatait felvillantani.

3. táblázat A háztartásfők számának alakulása a 16. század második felében

Név	1546	1559	1562	1580	1590
Cegléd	199	215	183	228	193
Kecskemét	295	407	400	1 086	535
Nagykőrös	157	119	190	227	169
Nagymaros	94	194	213	230	125
Ráckeve	536	598	746	499	226
Vác	213	370	248	259	200
Családfők összesen	1 395	1 993	1 980	2 529	1 448

Nem tudhatjuk, hogy a század elején, illetve közvetlenül 1541 előtt hány család, hány háztartás élt Kecskeméten. Azt mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a legelső török adóösszeírás már egy fél évtizedes, háborúkkal és létbizonytalansággal teli időszakban kialakult állapotot rögzít. Az itt látható, csaknem fél évszázadot átfogó táblázat adatai azt jelzik, hogy az itt érintett egyes települések lakosságának a száma igen eltérő módon alakult. Ezekből az olvasható ki, hogy lassú gyarapodás, fokozatos romlás, leépülés és helyi tragédiák egyaránt jelentkeztek. A török adókönyvek azt bizonyítják,

14 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 340–343.

hogy Kecskeméten a közel fél évszázad alatt csaknem megkétszereződött az adózásba bevontak száma. Az 1580-as kiugró változásra nincs érdemi magyarázat. Az itt rögzített meglehetősen nagy növekedés – a többi település sokkal kiegyensúlyozottabb adatsora is ezt sugallja – a kirajzolódó folyamatba semmiképpen sem illik bele. A hatvanas–hetvenes években ezen a vidéken nem történt olyan esemény, nem ment végbe olyan gazdasági, közegészséget érintő változás, amely ilyen arányú migráció kikényszerítésére, illetve ilyen szertelen természetes szaporodásra utalna. Még kevésbé tételezhető fel olyan esemény, folyamat, amely Kecskemétet egy rövid időre ennyire megkülönböztetett előnybe emelte, majd éppoly hirtelen visszavetette volna. Tekintettel a nagy fokú mortalitásra, nemcsak Kecskeméten, hanem több más településnél is, a gyarapodást csak a számottevő betelepülés, jelentős migráció biztosíthatta. A 16. század második felében ennek pontos irányait és adatait viszont jelenleg nem tudjuk meghatározni.

Az adózók száma alapján a szomszédos három mezőváros lakosságán belül jól ki-vehető hullámlás észlelhető. Több mint figyelemreméltó, hogy a két kisebb településen jelentősen eltért a növekedés, illetve a csökkenés üteme. A Kecskeméttel kapcsolatosan rögzített adatokon belül is fellelhető számottevő változás. Az 1580. évi adattal azonban nehéz bármit kezdeni. Ezt csak egy rendkívül nagyarányú beköltözéssel, majd közel hasonló méretű távozással lehet magyarázni. Ennek viszont érdemi bizonyítéka nincs.

A defterek adatai alapján Mészáros László megkísérelte rekonstruálni Kecskemét lélekszámának alakulását a hódoltság első szakaszában. Számításai szerint a város lakosságának száma (kerekítve) 6200 és 7300 között mozoghatott, 1580-ban pedig – ő hitelesnek tekintette ezt az adatot – jóval meghaladhatta a tízezret is.¹⁵ Ezek a számok azonban minden bizonnyal túlzottak. Ő abból indult ki, hogy akkor kapjuk meg viszonylag pontosan egy település lakosságának lélekszámát, ha a nyilvántartásba vett adózók mögött minden egyes esetben önálló háztartásokat tételezünk fel, és ezeket *nagycsaládként* kezeljük. Ezért szorzószámként minimálisan 16-ot, maximum pedig húszat használt. Így – számításai során – középértékként a jelzett adatokhoz jutott. Azonban a valóság ettől eléggé távol állt. Aligha kétséges, hogy ekkor ezekben a mezővárosokban már a kis család volt az általános. Az újabb kutatások is kis családokat tételeznek fel, és éppen ezért szorzószámnak öt, legfeljebb hat használható.¹⁶ Tehát ennek alapján lényegesen visszafogottabb számokhoz jutunk. Aligha kétséges, hogy a hódoltság első felében Kecskemét lakosságának a száma 1546-ban 1500 körüli lehetett, és a század végére talán háromezer fölé nőhetett.

A „hosszú háború” időszakából csak egyetlen esetben maradt feljegyzés, amely az adó összegének meghatározásakor az adózók számára utal. Az adókiivetés 1602-ben az alábbi módon történt: „Elsőben vetöttük az 10 f. adóth [ház]helyös embörrre: zsilérre és ridegökre kevesebb: ennek száma: az fölvetésben f[orint] 1469. Másik vetéss az Harách. Ez is summa szörént tönne f. 300 den. 10 mindönöstül: ebben házas embör ad f. 2

15 MÉSZÁROS László, 1979. 200–203. Számításainak alátámasztása érdekében idézi Hornyik *feltételezését*, amely szerint a város 15. századi lakosságának számára a mai Barátok templomának méretéből következtethetünk. Ő ekkor 5-6 ezer főre becsülte a város lakosságát. – A szakirodalom szerint a középkori városokban egy adózóra átlagosan 4,68 fő jutott. FÜGEDI Erik, 1957. 54. – Fajszon 1762-ben a kis családok átlagos lélekszáma 4,2 volt, egy *házra* átlagosan 6,4 lakos jutott. BÁRTH János, 1975. 89–92. – Tehát aligha indokolt az ötös szorzószámnál magasabbat használnunk, annál inkább, mivel ezekben az évtizedekben a korábbinál nagyobb lehetett a töredékcsaládok száma.

16 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 340.

d[énár] 25 többi kevesbet.”¹⁷ Itt fel kell idéznünk, hogy két évvel korábban a tatárok támadásai miatt a város csaknem elnéptelenedett. Ennek hatása érthetően még ekkor is erősen érződött a népesség számában. A két adó összege alapján kétségtelen, hogy csak 150–200 közé tehető a városban adózásra kényszeríthető családok száma. Ez az egykorinak a fele-harmada lehetett. Tehát vitathatatlan, hogy a város lakossága a háborús pusztítások miatt számottevően csökkent. A következő években a visszaköltözések és a migráció növelte ugyan az adózók számát, de ez a folyamat – miként ezt korábban a falvak esetében érzékeltettük – hosszan, csaknem fél évszázadra elhúzódott.

A város lakosságának számáról igazán megbízható adatokat, sajnos, csak az 1662-től csaknem folyamatosan rendelkezésünkre álló, különféle nyilvántartások feldolgozásával gyűjthetünk. Használható adatok nyeréséhez négy időmetszetben elemeztük a rendelkezésünkre álló lajstromokat: az 1662., 1675., 1689. és az 1703. évek anyagát. E munka során kétségtelenné vált, hogy az adókönyvekben fellelhető nevek, személyek mögött távolról sem tételezhetünk fel azonos számú családokat. Tekintettel arra, hogy az adóhivatal szokása szerint a számba vehető összes személyt nyilvántartásba vették, csak az adó behajtása során szembesültek azzal minden évben, hogy a lajstromban rögzített személyek egy része időközben meghalt, elszökött, vagy egyéb okok miatt nem lelték őket. A következő táblázat célja az, hogy a korábbi időszakokkal szemben megbízhatóbb adatbázist állítsunk össze. Kiindulópont minden egyes évben az adólajstrom anyaga. Legelőször rögzítettük a nyilvántartásban fellelhető nevek számát. A feldolgozás során összesítettük azokat, akiket az adóbehajtók különféle okok miatt nem tudtak utolérni, tehát a ténylegesen adózók számát ennyivel csökkentenünk kellett. Ezeket a személyeket a „téves bejegyzés” rovatban találhatjuk. Ily módon megkaphatjuk azok számát, akiket ténylegesen, a jelölt évben meg tudtak adóztatni. Azonban az is nyilvánvaló, hogy az így kapott szám sem lehet azonos a városban élő családokéval. Nemcsak a mortalitás okozta, hogy „töredék családok”, egy vagy akár három főből álló háztartások alakultak ki a mezővárosban. Feltételezve, hogy a tényleges családokban élők átlagos száma öt volt, ezek alapján valószínűsítettük a jelzett években a lakosság számát. Tekintettel arra, hogy a „töredékcsaládokban” – ide számítva a nőtlen, hajadon cselédeket is – nemcsak egy, hanem akár három fő is élhetett, a lakosság maximális számának meghatározásakor kb. további ezer, ezerkétszáz fővel számoltunk. Meglátásunk szerint ennél nagyobb lélekszám feltételezése megalapozatlan.¹⁸

4. táblázat A lakosság számának alakulása Kecskeméten

Év	1662	1675	1689	1703
Nyilvántartásba vett név	779	1 175	1 270	1 278
Téves bejegyzés	20	134	60	72
Tényleges adózó	759	1 041	1 210	1 206
Töredékcsalád	208	140	342	324
Teljes családok száma	551	901	868	882
Lakosság valószínű száma	2 963	4 645	4 682	4 734
Lakosság száma maximum	4 500	6 000	6 000	6 000

17 HORNYIK János, 1861. II. 78.

18 A táblázatot a következő feldolgozás adatai alapján állítottuk össze.

Ezek ismeretében érezhetjük túlzottnak Hornyik Jánosnak Kecskemét lakosságával kapcsolatos egyik megállapítását: „1772-ben már lakosságának száma megközelítette a 30 ezret, a török kiveretésekori lélekszámot 20 ezernél kevesebbre nem tehetjük.” Ezzel szöges ellentétben áll az első hitelesnek mondható és tárgyilagosan feldolgozható kecskeméti összeírás, amely 1771–1772-ben készült. Ekkor az összesítés alapján a város lakosainak száma 15 348 fő volt! Ugyancsak fontos cáfolat lehet az 1787-ben, II. József korában készített, kétségtelenül hiteles összeírás, amelyben a városban 22 627 személyt írtak össze.¹⁹

Ugyancsak ezek végiggondolása után érezhetjük eltúlzottnak Mészáros László korábban jelzett megállapításait is.

3. Nemzetiségek

A hódoltság egészét átfogó, erőteljes migráció önmagában szükségessé tenné, hogy alaposabban áttekintsük, a mezőváros társadalmán belül milyen színfoltot alkotnak a nemzetiségek. Tekintettel arra, hogy Kecskemét – Körössel és Cegléddel együtt – szinte szigeteket alkotott az évszázadokkal korábban még különálló népi jegyeket, vonásokat megőrző, igen komoly kiváltságokat kivívó népcsoport, a jászok és a kunok lakta térségben, nem lehet meglepő, hogy itt kunokkal találkozunk. Ezt az is elősegítette, hogy Kecskemét 1430 táján az egyik kun szék központja lett. Valószínűsíthetjük, hogy már a 15. században néhány előkelő kun familia beköltözött ide. A hódoltság első évtizedeiben ez a folyamat érthetően felgyorsult. A török adójegyzekek, miként ezt már jeleztük, arról tanúskodnak, hogy 1546 és 1559 között jelentősen bővült az itt megtelepedő kunok száma. A korábban Új utcának nevezett részt később róluk Kun utcának nevezték a helybeliek. Velük kapcsolatosan viszont jól tudjuk, hogy egykori vallásos hiedelmeiket elhagyva, már egy évszázad óta keresztények voltak. Nyelvük, ruházatuk és szokásaik alapján minden bizonnyal őrizték ugyan még évtizedeken át jellegzetességeiket, de tény, hogy kollektív nemességük révén már két és fél évszázaddal korábban a magyar nemesi nemzet részévé váltak, s őket aligha nevezhetjük ekkor már nemzetiségnek.

Mészáros László a vezetéknevek alapján végzett elemzésében megállapította, hogy az adókönyvekben csekély számban található idegen hangzású családnév. Azonban ezeknek is kivétel nélkül magyar hangzású keresztnévük volt. Ennek alapján joggal feltételezi, hogy ekkorra már valamennyien asszimilálódtak. Tekintettel arra, hogy itt török palánk, erődítés nem készült, a hódítók révén idegenek ide – az 1597-ig itt tevékenykedő kádi személyét és közvetlen segítőit kivéve – nem kerültek.²⁰

Az első nemzetiség tagjai, a cigányok csak a hosszú háború során települtek meg a városban. Nyelvüket, szokásaikat, hagyományaikait és sajátos szervezetüket figyelembe véve ekkor még annyira eltértek, sőt *elkülönültek* a mezővárosi társadalomtól, hogy mindenképpen jogos őket nemzetiségnek tekinteni. Jelenlétükre már a 16. század végén történik utalás a város jegyzőkönyvében. Hornyik János egyik kijegyzése szerint „Czigányok már 1597-ben voltak Kecskeméten, még pedig Mihály Czigány úgy fordul elő mint lócsiszár.” Valójában már az előző évi jegyzőkönyv szerint „Frusina nevű Czigány

19 HORNYIK János, 1861. II. 19. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1987. 114–118. – THIRRING Gusztáv, 1935. 371.

20 MÉSZÁROS László, 1979. 150–152.

asszony bírságotlatik a rágalomért...”, amit egyik rokonával szemben követett el. A következő évtizedekben egyre több szálon kapcsolódtak be a város gazdasági tevékenységébe. Az 1600-as évek derekán a kovácsok a kontár vetélytársak között a cigányokat is megnevezik. 1664-ben azért gyűlt meg a bajuk a magisztrátussal, hogy „Hajó vonni embert nem attak...”. A következő évtizedekben pedig már csaknem rendszeresen feltűnnek az adózók között. 1704-ben már 25 háztartást rögzítettek soraikban. Még ekkor is viszonylag zárt közösségben éltek, hisz csak négy család élt a város más pontján.²¹

A görög kereskedők mögött valójában görögkeleti vallású macedónokat kell értenünk. Szerb–macedón kolónia már a hódoltság alatt több magyar városban szerveződött. Bár a 16. század elejétől több hullámban, jelentős számban érkeztek az ország déli részére, a török hatalom felszámolása után vált számukra igazán vonzóvá ez a terület. A városi nyilvántartásokban 1690-ben tűnnek fel. A porció-befizetési lajstrom szerint a 2. tizedben lakott Görög Kozma kereskedő, aki 22 garast volt köteles fizetni. A következő években újabb személyek tettek kísérletet a letelepedésre. 1698-ban rögzítették, hogy „Görögök vannak Szűcs Péter, Deák Ágnes, Kalocsa István, Szana György Uraimék böttyában”. Ekkor még igen nagy fenntartásokkal fogadták az idegeneket, és velük szemben az év augusztus 7-én döntést hozott a magisztrátus: „Mint hogy az mi eleink Semmi idegen Nemzetséget, sem Görögöt, sem Rácot magok között nem szenvedtenek ... itt ne lakjanak, hanem a bótos gazdák harmadnap múlva hánnyák ki” őket, és „Sátorban árullynak két vagi három napigh...”. Egy, néhány hónappal korábban hozott statútum értelmében „Az rácoknak és Oláhoiknak ne legen szabad fel állított házat venni vagy csinálni az vároban, se Magyaroknak ne legyen szabad nekik Házat eladni...”. A tilalom ellenére 1704-ben hat, a következő évben nyolc görög kereskedő került be az adózók lajstromába. A hasonló tilalom ellenére a rácok sem tűntek el a városból. Részben a pásztorok között tudott közülük több munkát találni, de az 1704. évi adólajstromban két csoportot is nyilvántartásba vettek: a „Homoki Rácok” közül 4 főt, a „Halasi kapunál való Rácok” közül pedig 11 főt vontak be az adózók közé. Említés történik köztük Rác Boldizsár paplankészítőről. Összességében már számottevő család került a városba: 23 fő nevét rögzítették.²²

4. Demográfia

Nem lenne teljes a Kecskemét népességéről formált kép, ha mellőznénk a népességen belüli természetes változásokat, a demográfiai folyamatokat. Sajnos azt kell hangsúlyoznunk, hogy a 18. századot megelőző időszakból fennmaradt írott emlékeink alapján erről alkothatunk leginkább töredékes képet. A hódoltság első szakaszából maradt török adókönyvek alapján sem a születésekre és halálozásokra, sem pedig a házasságkötésekre nem következtethetünk kellő pontossággal. Mészáros László elemzése szerint az 1546 és 1559 közötti időszak „egyik legmeglepőbb tanulsága a mortalitás döbbenetesen magas számaránya.” A 13 év leforgása alatt az 1546-ban összeírt 278 háztartásfőből elhunyt 136, az 52 nőtlen fiúból 14, az 5 nős fiúból 1, a 38 nőtlen testvérből 20, a 12 nős testvérből

21 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 42–45., ill. 170., 180–181. – HORNYIK János, 1861. II. 307–309. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1993.

22 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 486–487.

5 és a 92 szolgából 26 fő. Megjegyzi, hogy ilyen iszonyatos mortalitás valójában aligha történt. Valószínűbb, hogy az újabb összeírásból kimaradt személyek egy része elvándorolt, illetve az időközben lezajlott támadó hadjáratok során elhurcolták őket.²³

A török adókönyvek néhány esetben utalnak a korabeli család összetételére, mivel igyekeztek minél pontosabban rögzíteni, hány felnőtt után lehet személyi adót követelni.²⁴

5. táblázat Néhány kecskeméti népességi adat a török adókönyvek alapján

Év	Család- fők	Nőtlen fiak	Nőtlen testvérek száma	Egyéb nőtlenek	Össze- írtak	Dzsizje- fizetők
1559	407	71 (14,4%)	9 (1,8%)	5 (1,0%)	492	251
1562	400	286 (37,7%)	38 (5,0%)	34 (4,5%)	758	399
1580	1 086	295 (20,8%)	36 (2,5%)	4 (0,3%)	1 421	710
1590	535	176 (24,4%)	10 (1,4%)	–	721	580

A táblázat adatai alapján arra lehet következtetnünk, hogy a hódoltság első szakaszában vagy az összeírás szempontjai voltak rendkívül eltérőek és következetlenek, vagy a családok szerkezete vált alig hihetően képlékennyé. Ugyanis több mint feltűnő, hogy 1559-et követően, mindössze három év alatt, a nőtlen fiúk aránya a családokon belül átlagosan közel háromszorosára nőtt, és ugyanezen rendkívül rövid időszakon belül az egyéb nőtlenek aránya négy és félszeresére gyarapodott, miközben a nőtlen testvérek számaránya is közel háromszorosa lett. Ráadásul a családokon és a férfiak számán belül ez a méltán rendkívülinek mondható gyarapodás úgy ment végbe, hogy a családok, a háztartások száma valamelyest még csökkent is. Talán részleges magyarázatot adhat az a tény, hogy a dzsizjefizetők arányát a három év elteltével több mint másfélszeresére növelték. Tehát aligha kétséges, hogy a defterdár módosította, torzította az adófizetők számának növelése érdekében a családokon belüli arányokat. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a hódoltság első szakaszának tényleges demográfiai változásairól a török adókönyvek alapján csak nagyon visszafogottan lehet nyilatkozni.

A demográfiai állapotok felvázolása során mindenképpen szükséges szólni a ridegekről. Bár még a következő évszázadban is jelentős számban feltűnnek, önálló és főként teljesnek látszó nyilvántartás kevés készült róluk. Rideg legényeknek elsődlegesen az egyedülálló felnőtt férfiakat nevezték, akik nem léptek (még) házasságra. Ezekből az évtizedekből két jelentős nyilvántartás áll rendelkezésünkre. Az első 1665-ben, a másik 1686-ban készült. Mindkettőt adóztatásuk során állították össze. A következő években a város súlyos anyagi terhei miatt már együtt található a többi adózóval.

Ez a két lista arról tanúskodik, hogy valójában nemcsak a szűkebb értelemben vett ridegeket írták itt össze, hanem lényegesen szélesebb társadalmi csoportok találhatóak együtt. Közös vonásuk – az esetleges jelentős korkülönbség ellenére –, hogy (még) nem kötöttek házasságot.

23 Az viszont mindenképpen figyelemfelkeltő, hogy a budai szandzsák mezővárosainak többségében a mortalitásra utaló adatok még magasabbak voltak, mint Kecskeméten. MÉSZÁROS László, 1979. 183–188.

24 A táblázat KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347–350. a kecskeméti nahije népességi adatait bemutató táblázata alapján készült.

6. táblázat Nőtlen férfiak megoszlása Kecskeméten

Év	Rideg	Másnál lakik	Családtag	Önálló	Összesen
1665	13	75	12	63	163
	7,9%	46%	7,4%	38,7%	100%
1686	38	4	4	82	128
	29,7%	3,1%	3,1%	64,1%	100%

A táblázat adatai azt jelzik, hogy a rideg jelző távolról sem pontosan fedi a nyilvántartásba vett személyek családi állapotát. A családtagok (a családfő öccse, testvére) száma mindkét esetben csekély. A másnál lakók és az önálló személyek között demográfiai szempontból csekély a különbség. A két összeírás azért érdekes itt számunkra, mivel valójában a felnőtt nőtelen férfiak számáról kapunk elég megbízható adatokat.

Tekintettel arra, hogy anyakönyvek csak jóval későbbi időszakból maradtak ránk, a hódoltság alatti születések számára következtetni megbízhatóan nem tudunk. Valamivel több adatot találunk a házasságkötésekre és a halálozásokra. A rájuk utaló feljegyzések létrejöttének elsődleges oka az, hogy a török közigazgatás mindkét esemény után adót szedett, és így ezek bizonyos formájú nyilvántartása a tanács számára szükségessé, szinte kötelezővé vált.

A házasságkötésekhez kapcsolódó adózás, a „nőszőpénz” és „menyegzőpénz” szedése a 16. század végi jegyzőkönyvekben is fellelhető. Tehát Hornyik János helyesen állapította meg, hogy annak szedése a hódoltság első szakaszában rendszeressé vált. 1594-ben „Izsák uram (adószedő) szedett volt nősző-pénzt fr. 9. den 18.” Ezt a házassuló legények fizették a hatóságnak, ezért a nyilvántartásokba mindig csak a férfiak neve került be. Az elnevezés annyira meggyökerezett, hogy még 1682-ben is a „nősző legények” címet adták a házasságot kötők névsorának. A menyegzőpénz fizetésére a lakodalmazókat kötelezték.²⁵ A házasságkötők számáról, sajnos, igen kevés esetben maradt ránk feljegyzés. 1662-ben a főbírói számadásban található „Az mely emberek megházasodtanak Csebe Pál uram főbíróságában”. A feljegyzés 14 nevet tartalmaz. Köztük négy személy neve után írták: a „solvit totum”, a mindent kifizetett megjegyzést. Tehát a nőszőpénz fizetése még ekkor is szokásos volt. Két évvel később „Az új házasok” lajstromában 40 legény nevét sorolják fel. Nem lehetetlen, hogy a háború két évének adatait együtt rögzítették. Talán erre utal az is, hogy a főbírók nevét nem jelezték. Itt hét esetben rögzítettek kifizetést, megadva a 20 és 28 dénár közötti összegeket is. Az esetek többségében 25 dénár volt a nőszőpénz. A Szabados János neve mellett található 40 dénár minden bizonnyal a menyegzőpénz összegét jelzi. 1668-ban a „Memoriale az új házasokról” 19 nevet, 1670-ben viszont „Szent Királyi Pál uram főbíróságában az kik megházasodnak, arról való számtartás” 56 legény nevét őrizte meg. Rendkívül hasznosak számunkra a hetvenes évtizedből fennmaradt jegyzékek, mivel több esetben egymást követő esztendőkből maradtak fenn, így biztos, hogy csak egy-egy évben kötött házasságok számát jelzik. 1674-ben 40, 1675-ben 51, 1676-ban pedig 56 házasságkötés történt. 1677-ből nincs adatunk, de azt tudjuk, hogy 1678-ban 40 fő kötött házasságot. Tehát a házasságkötések ötévi átlaga: 48,6. A következő jegyzék, az „1679 és 80. Új házasok”

25 HORNYIK János, 1861. II. 81–82.

címmel ellátott lajstrom 100 fő nevét rögzíti. Az utolsó ilyen jegyzék 1682-ből való, amikor 42 házasság nevét vették nyilvántartásba. Tehát az 1668-at követő nyolc év adatai alapján elég meggyőzően kirajzolódik, hogy a még „békésnek” mondható másfél évtizedben, a városban, évenként 50,5 házasságkötés jutott egy esztendőre.²⁶

A városban elhunytakról valamivel több évről maradt feljegyzés. Ez minden bizonynyal azzal magyarázható, hogy a török közigazgatás az elhaltak után jóval nagyobb adót szedett. Az erőszakos halállal haltak után pedig igen jelentős összeget kellett leróni. Ha a vétkes tehetős ember volt, szinte kisebb vagyont követeltek tőle, mivel a török jogszolgáltatás a büntetések összegét általában az érintett személy birtokának arányában szabta meg. Az 1662-ben kelt „Az megholt jobbágyoknak száma és nevek...” jegyzékben minden bizonynyal a természetes halállal távozottak nevét találjuk. Garaczi Ferenc és néhány társa után 2 tallért szedett be a tanács. Petes Gusztáv hozzátartozói viszont 6 tallért fizettek. Mihály Kovácsnál a tarifa 12 tallér és Kerekes Istvánnál 16 tallér volt. Az eltérések mögött ezúttal is felsejlik az előbb jelzett gyakorlat. A kisbirtokosnak mondható Jakab Kovács csak két tallért fizetett. A jómódú Petes Gusztáv 4, a még gazdagabb Mihály Kovács örököse 12 tallérra volt kötelezve. A város egyik leggazdagabb embere, Kerekes István után viszont 16 tallért kellett a hozzátartozóknak befizetni. A kifizetéseket egyébként nem mindig tüntették fel az egyes nyilvántartásokban. E téren sokat elárul az 1674-ből fennmaradt feljegyzés: „Patai András uram főbíróóságában az megholt jobbágyoknak számtartása”. Három gazda nevét követően megjegyezték: „N. B. Kadia itt léte után” hunyt el további hat fő. Erre nyilván azért volt szükség, mivel a kadiának az addig járó összeget kifizették, az újabb halálozások utáni fizetéssel pedig még tartoztak. A korabeli gyakorlatra az 1679. évi nyilvántartás végén lévő bejegyzés ad pontosabb tájékoztatást: „Megfizettek az kadia emberének Februariusban.”²⁷ A halálozások nyilvántartása – a ránk maradt feljegyzések lelőhelyét tekintve – nem olyan következetes, mint a házasságkötéseké. A főbíró, az adószedő és a kisbírók nyilvántartásai között egyaránt fellelhető. A jobb áttekinthetőség érdekében célszerű a demográfia szempontjából rendkívül fontos kétféle esemény méreteit egy táblázatban rögzíteni. (L. a 7. táblázatot!)

Tekintettel arra, hogy adatainkat tekintve folyamatosságról nem szólhatunk, minden következtetéssel óvatosan kell bánnunk. A rendelkezésünkre álló számok remélhetőleg mégis többet jelentenek egyszerű illusztrációnál, és lehetőséget nyújtanak az óvatos következtetéshez is. A házasságkötéseknél a kiugróan magas számok joggal kelthetnek gyanút. Előfordulhat ugyanis, hogy két év anyaga egy jegyzékben található. Az 1679. évi feljegyzésben viszont több nevet később áthúztak. Lehet, hogy a házasságkötés ez esetben végül nem történt meg. Egyébként az 1678-as pestisjárvány után sok özvegy maradt, és a következő évben a házasságok feltűnően magas számát ez magyarázhatja. A halálozások esetében hangsúlyosan kell kiemelnünk, hogy a nyilvántartásokba csak a „gazdaemberek” neve került. A hozzátartozók, nők és gyerekek – esetleg a zsellérek és a cselédek – ebből kimaradtak, illetve ezekre utaló megkülönböztetésnek nincs jele. A számok tehát távolról sem teljesek. Ez esetben az erős hullámváz egyébként is könnyebben magyarázható. Néhány évben valószínűleg nem teljes a névsor. A nagyobb

26 MNL BKML IV. 1510. i. 1662. 20.; IV. 1504. m. Robotlajstrom, 1664. 213–214. Figyelemre méltó, hogy a későbbi évekből is a robotlajstromokban maradtak fenn a névsorok. Ez arra utal, hogy a kisbírók tartották ezt nyilván, mivel ők szedték be a fizetendő összeget.

27 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 20.; IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1674. 214., uo. 1679. 262.

számok mögött több esetben erőszakos halálokozások rejlenek, ami ezekben az évtizedekben nem ment ritkaságszámba. 1664-ben külön említenek 3 főt, akik „Tolvajoktól megölettek Pesten alól, Kerekegyháza táján aug. 8.” Majd záró sorként: „Eltemettek Némedin aug. 10.” A következő évben még súlyosabb esemény rázta meg a várost: „Az tolvajok miatt hullottak és megholtak esküdt személyek [15 fő]... Ezek veszedelmek lön Martii die 27.” Nem lehetetlen hogy ők a parasztvármegye keretében fogtak fegyvert, és a tolvajok elleni harcban estek el.²⁸ Több helyen rögzítették, hogy 1678-ban a pestisjárvány itt is rendkívül sok áldozatot szedett.

7. táblázat Demográfiai adatok a 17. század második feléből

Év	Házasságkötések	Halálozások
1662	14	26
1663		22
1664	40	12
1665		38
1666		12
1668	19	
1669		15
1670	56	4
1674	40	9
1675	51	
1676	56	17
1678	40	102
1679	100	11
1680	16	
1682	42	49
1683		26
1685		17
1687		7
1691		153

Az viszont kétségtelen, hogy a jegyzékben fellelhető 102 főnél lényegesen többen voltak az áldozatok. Miként már utaltunk erre, a jegyzékben fellelhető nevek családfőket, gazdákat jelöltek. Az 1679. évi adókönyvben egyébként található egy erre vonatkozó bejegyzés, amelynek az adata viszont minden bizonnyal túlzott: „Anno 1679. esztendőbeli lajstrom az döghalálkor: „Obierunt 2.520. Et ultra credibiliter.”²⁹ A pestis 1691. évi pusztításának száma jóval nagyobb, mint az előzőé. Az ezzel kapcsolatos egyéb feljegyzés viszont ezt a járványt kevésbé pusztítóknak érzékelteti. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy mindkét esetben csak az adózók, a háztartásfők nevét rögzítették, az elhunyt családtagok számáról nem maradt fenn adat.

28 MNL BKML IV. 1508. c. 1664. 315., ill. 1665. 209.

29 A bejegyzés minden bizonnyal később keletkezett. A hihetőségre utaló latin szöveg ellenére csaknem hihetetlenül magas ez a szám. MNL BKML IV. 1508. c. 1678–1679. 5. – L. még a 2. fejezet 56. lábjegyzetét! – Az 1691. évi halálozásokról a négy parson, a város négy negyedén belül külön-külön rögzítették a kisbírók az áldozatul esett gazdák nevét. IV. 1504. m. Robotlajstromok 1691. 215–221.

II. A mezővárosi társadalom szerkezete

1. A társadalom néhány sajátossága

Többen megfogalmazták már, hogy Európában a mezővárosi fejlődés Magyarországon vált leginkább jellegzetessé. A Kárpát-medencében kereskedelme, bányászata vagy céhes ipara révén viszonylag kevés város volt képes anyagilag kiemelkedni, kevés közösség volt képes a középkorban a szabad királyi városi kiváltságokat megszerzve földesuraitól megszabadulni. Mivel pedig a rendi országgyűlés 1608-ban az uralkodó lehetőségeit a mezővárosok *civitas*sá emelése terén erősen korlátozta, a következő évszázadokban szinte ritkaságszámba ment a „szabad királyi város” cím megszerzése. Társadalmi és gazdasági fejlődésünk a három részre szakadt országon belül, érthetően, erősen eltérő lett. A királyi területen és Erdélyben a háborúk és a rendkívül súlyos adók évtizedekre szinte blokkolták a polgári fejlődés lehetőségeit. A hódoltság területén pedig a háborús pusztítások nemcsak a lakosság számának drasztikus csökkenését és az ennek nyomán kibontakozó felfokozott migrációt eredményezték, hanem az anyagi kultúrában is iszonyatos rombolást végeztek. Nem túlzás azt mondani, hogy az idegen hatalom jelenléte szinte szétroncsolta az előző századokban szervesen kiépült agrártársadalmat, a legtöbb helyen pedig szétzilálta a középkorból örökölt, jól szervezett közösségeket. Rabló portyáival először az ország déli részén, majd Mohács után a meghódolt terület egészen felszámolta a szállások és falvak hálózatát, töredékére csökkentette a társadalmi munkamegosztás egyre összetettebb szintjére jutó mezővárosok számát. A pusztulástól megmenekülő néhány tucat mezőváros lakosságának számbeli és vagyoni léte, illetve gyarapodása a mulékony politikai és gazdasági lehetőségek függvényévé vált. Megszűnt vagy legalábbis erősen korlátozottá vált a köztük és a környező falvak között kialakult egészséges kölcsönhatás. Az esetek igen nagy százalékában a falvak lakossága hosszabb-rövidebb időre kénytelen volt elhagyni lakhelyét, elszenvadni lakásának és ingóságainak ismételt elpusztítását. A megisméltlődő háborúkban a falvak százai végképp elnéptelenedtek. Számukra a szerves és fokozatos fejlődés lehetősége a hódoltság idejére csaknem teljesen megszűnt. A szultáni mezővárosok kivételével valójában eltűnt a valamelyest távlatosabb termelés kiépítésének a lehetősége, és még fizikai létük fenntartása, megőrzése is gyakorta egy-egy török tiszt vagy tatár portyázó csapat vezetőjének rögtönzött döntésétől függött. A hódoltság utolsó három-négy évtizedében pedig a közbiztonság fokozatos romlása miatt valójában egyfajta kaotikus állapotról beszélhetünk. Azok a települések, azok a mezővárosok, amelyek – bizonyos keretek között – képesek voltak saját védelmükről gondoskodni, egy ideig ki tudták használni ennek a rendkívüli állapotnak bizonyos lehetőségeit. Néhány tucat rátermett és vakmerő gazda társaival összefogva kamatoztatni tudta a normális árucserre lehetőségének hiányát, élni tudott a sokféle pénz használatából, a jelentős inflációból adódó spekuláció lehetőségével. Tehát állíthatjuk, hogy valójában nem az új hatalom közigazgatási rendszere, nem valamiféle belső társadalmi-gazdasági előnye, törvényszerűsége, szerkezete generálta néhány alföldi mezővárosnak az általános romlásból való időszakos kiemelkedését. Az egységes nemzeti piac hiánya visszafogta mindhárom országrészben a még megmaradt lehetőségek kibontakozását. A leromlott árucserre révén szerzett tünékeny haszonból nyílt lehe-

tőség egy időre – a török közigazgatáson és katonai szervezeten belüli szertelen korrupció útvesztőinek elfogadható ismeretében és kihasználásában – a sorozatosan jelentkező veszélyek elhárítására, a helyi termelőmunka elfogadható feltételeinek megőrzésére. Ennek az esetlegességnek józan kiismerése és ügyes kihasználása csak tovább növeli a „három város” gazdáinak és vezetőgarnitúrájának évszázados eredményeit, érdemeit.

Kecskemét hódoltság alatti történelmének ismeretében ezeknek a megállapításoknak a megfogalmazása semmiképpen sem túlzott, hanem mindenben teljességgel indokolt. Csak ennek az egyetlen városnak a történetéből viszont mélyreható általánosításokat levonni érthetően nem lehet. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a magyar agrár- és polgári fejlődést több téren blokkoló török hódoltság időszakából minél több mezőváros gazdálkodását bemutassuk, és fejlődési lehetőségeit feltárjuk. Csak az így nyert ismeretek birtokában válik nyilvánvalóvá, hogy még a hódoltság területén belül is igen eltérő formában alakulhattak a termelési lehetőségek. Csak legalább néhány fontosabb tájegység, illetve az azokon belül lévő mezővárosok és falvak életének tárgyilagos megismerése során tárulhat fel, hogy itt valójában nem is voltak igazi fejlődési alternatívák, és valójában alig szólhatunk belső törvényszerűségekről. Csak több terület gazdaságának és társadalmának feltárása után válhat nyilvánvalóvá, hogy a hódoltság valóban a legtöbb területen a teljes kiúttalanságot jelentette-e, vagy bizonyos területeken, egyes időszakokban a helyi esetlegességeken túlmutató fejlődési lehetőség tárgyilagosan kiutatható-e.

Azt viszont kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy a földrajzi és gazdasági lehetőségeit tudatosan kihasználó Kecskemét a 18. századra az ország legnépesebb mezővárosa lett. Viszont nem látunk semmi okot arra, hogy a 17. század nagyobb részére is kivetítsük ezt a megállapítást. Már ez a tény is indokoltá teszi, hogy eredményeit részletesebben ismertessük. Ebben a fejezetben a mezővárosi fejlődés néhány olyan sajátosságát célszerű kiemelni, amelyek a többi fejezetbe nehezen illeszthetők, vagy több részre bontva nehezebben lennének áttekinthetők.

A rendi-feudális társadalmon belül a közösségek életét a kiharcolt és egyéb úton megszerzett birtok- és közjog határozta meg. Az elért eredmények évszázadokra biztosították a település lehetőségeit. A múltban gyökerező szerzett jog és az ezt dokumentáló oklevél a település legnagyobb kincsei közé tartozott. Kecskemét királyi birtokon vált a 14. században oppidummá, mezővárossá. Legfontosabb jogait ilyen minőségben szerezte meg. Később királynői birtok lett, a 15. század derekán elzálogosították, és mivel nem váltották vissza, magánföldesúri birtokká vált. A következő évszázadban, örökösödés során, tulajdonosainak köre nőtt, de az új birtokosok területileg nem osztották fel maguk között a várost és annak határát, hanem a jelentős taxát, a készpénzben meghatározott földesúri járandóságot (summát) osztották meg egymás között arányosan. Ez a gyakorlat a következő évszázadokban sem változott. Erről maga Koháry István tájékoztatta egyik levelében Bertóti István szolnoki főkapitányt, aki később birtokainak igazgatója lett: „...Kecskeméth Várossát az mostani földes urakkal osztatlanul birván, annak csupán summabeli adajával szoktunk vala mind eddig is juxta ratam cujus vis portionem [a tulajdonukban levő birtokrészek arányában] osztzkodni...”³⁰

30 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 156.

A kivétel nélkül távol, sőt a hódoltságon kívüli területeken élő földesurak egyébként sem tudták volna gyakorolni közvetlenül hatalmukat, előjogaikat. Ezért a kialakított évi taxa ellenében átengedték ezt a városban a választott tanácsnak. A kisebb regálék működtetése, az adók beszedése, a közösség megszervezése, státúumok hozatala, az alapfokú bíraskodás, és a városnak a különféle hatóságok, földesurak előtti képviselése ennek a választott testületnek, illetve a főbírónak lett a joga és kötelessége.

Az egykori királyi birtokon a gazdák a közösségtől kapott telken szabadon építhettek, és ezeket az épületeket saját tulajdonukként adhatták-vehették, örökíthették utódaiknak. A város közvetlen határát a gazdák ígás és családi munkaerejüknek megfelelően vehették birtokba, művelhették meg. Ezeket jól látható jelekkel kerítették be, és innen kapták a mezei *kert* elnevezést. Nincs egyetlen utalás sem arra, hogy itt a falvak gazdálkodására jellemző kényszerek valaha is léteztek volna. Ismeretlen volt a közösség, a gazdák mindegyikére kiterjedő kötelező vetésforgó. A családokon belül generációkon át örökített mezei kertet szinte mint polgári birtokot kezelték, művelték és kisebb-nagyobb létesítményekkel gyarapították. Ezeket később pénzen is értékesíthették, és ezért váltak „pénzes kertekké”. Ilyen vásárlásról több hiteles feljegyzésünk maradt: pl. 1630-ban „Nemes János... azon kertet Szabó Mártonnétól megvette flo. 40.” „Bán Gergely vött volt egy mezei kertet...”. A város határának többi részét a tanács adományozta a kérelmező gazdáknak. A mezei kert birtoklása különféle közmunkák vállalásával járt együtt. Ha ennek a gazda nem tudott megfelelni, mások jelentették be rá igényüket. Tekintettel arra, hogy a jobbágytelek nagyságú városadománya mezei kertek komoly gazdasági haszonnal jártak, mindig volt jelentkező. „Az mely kertért pörlött Süke Nagy Jánosné Faragó Jánosné [ellen], városadománya lévén, az asszony nem szolgált tőlle, annakelőtte is Faragó János város engedelméből bírta és szolgált tőlle, most is az becsületes Tanács [ifjabb] Faragó Jánosnak adta, bírja még él, és szolgálhat tülle.”³¹

A város gazdáinak számottevő jogaihoz komoly kötelezettségek társultak. A legfontosabbak közé tartozott a különféle állami-katonai terhekből a tanács által meghatározott résznek a felvállalása. Ez részben pénzbeli, részben pedig közmunkateher volt. A kertes gazdák kötelesek voltak az ígásrobotból kivenni részüket. A lakosság többi része pedig kaszálással, postaszolgálattal, a város árkaikak-sövényeinek készítésében, karbantartásában való részvétellel stb. tudta le kötelezettségét. A város védelmével kapcsolatos teendő minden férfi számára kötelező volt.

Azokban az évtizedekben, amelyekből már írásos emlékeink vannak, egy erősen strukturált társadalom jelenik meg előttünk. A későbbi elemzések fogják érzékeltetni, hogy nemcsak a termelésben kialakult szerepek alapján, hanem a megszerzett, felhalmozott vagyon birtokában is igen markáns különbségek jöttek létre.

Az erőteljes vagyoni különbségek ellenére ez a mezővárosi társadalom mindvégig nagyon nyitott maradt. Ez évszázadokon át két formában is nyomon követhető. Egyrészt megnyilvánult abban, hogy a helybeli armális nemesek semmiféle érezhető előjogokat nem tudtak kiépíteni. Nem jött létre a legrégebbi és legvagyonosabb családok összefogásával egy viszonylag zárt csoport, amely a legfontosabb döntéseket kisajátíthatta volna. Ezt talán az évenként megválasztott főbírók névsorának elemzésével tudjuk leginkább érzékeltetni. 1620 és 1700 között – csupán a húszas és a harmincas évekből hiányzik néhány adat – legalább ötven családból választottak főbírókat. Csak az Ágoston és a

31 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 60–61., ill. 74., 105.

Szentkirályi családnál bizonyítható, hogy egymást követő két generáció tagja is megszerezte ezt a tisztséget. Minden esetben csak több – 6–8 – év elteltével választották meg ugyanazt a személyt erre a tisztségre. Élete során három alkalommal mindössze öt személyt választottak meg egy-egy évre főbírónak. Két alkalommal 11 főt, és a többi csak egy-egy alkalommal ruházták fel bizalmukkal. Tekintettel arra, hogy a mezei keret birtokló gazdák száma alig haladta meg a háromszázat, az igazán jobb módú, illetve gazdag családoké pedig együttesen is csak másfélszáz körüli volt, ez azt bizonyítja, hogy a kasztosodásnak, a később betelepülőkkel szembeni elzárkózásnak a nyomait sem fedezhetjük fel.

Az igen erőteljes migráció során a városba kerülő családok viszonylag gyorsan beilleszkedtek, és a város közéletének fontos szereplőivé váltak. A Magó család például 1662-ben még nem élt, nem adózott a városban, hanem Szentlőrincen laktak. Nevük csak 1664-ben tűnik fel a robotot teljesítők között, de a hetvenes években Magó Mihályt már megválasztották esküdtnek. Ilyen minőségben előbb két alkalommal egy-egy évre kisbíró lett, 1680-ban adószedőnek és 1689-ben pedig már főbírónak választották.

Az viszont kétségtelen, hogy a főbírók többsége a kimondottan gazdag famíliákból került ki. Figyelembe kell viszont vennünk azt is, hogy több közepes vagyonú gazda is fellelhető köztük. 1662 és 1700 között – ettől kezdve ellenőrizhető pontosan – 25 személy töltötte be ezt a tisztséget. Közepes birtokosnak volt mondható közülük 11 fő, és egyértelműen kisbirtokosnak számított Csertő János, aki korábban a szappanos céh mestere volt. Tehát a főbírók alig több mint felét tették ki a gazdagok. Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben az évszázadokban a választott tisztségviselők nem kaptak semmiféle díjazást, csak az adófizetés alól mentesültek. Ezért csak számottevő vagyon birtokában vonhatták ki magukat a családi gazdaságban, háztartásban a rendszeres munkavégzés alól, csak tőlük várhatták el, hogy idejük, energiájuk nagyobb részét a közösség ügyének szenteljék.

A város életében meghatározó szerep jutott a tisztségüket éltük végéig megőrző esküdteknek. Soraikból kerültek ki a választott tisztségek viselői, egy szűkebb csoportjuk pedig közvetlenül részt vett a tanács határozatainak meghozatalában és végrehajtásában. Ezért több mint tanulságos ezek vagyon szerinti megoszlása.

8. táblázat Az esküdtek vagyon szerinti megoszlása

Vagyoni réteg	Hatvanas évek		Kilencvenes évek	
	Számuk	%-os arány	Számuk	%-os arány
Törpevagyonú	2	2	4	6,3
Kisbirtokos	31	32	7	11
Közepes vagyonú	20	21	25	39
Gazdag	37	38	25	39
Bizonytalan	7	7	3	4,7
Összesen	97	100	64	100

Bár kétségtelen, hogy ebben a testületben is a gazdagok voltak legnagyobb arányban, feltétlenül figyelemreméltó, hogy még további három szerényebb vagyonú csoport tagjai is be tudtak kerülni ebbe a testületbe. Az a tény viszont, hogy a hatvanas években a két szegényebb vagyoni csoportból került ki az esküdtek harmada, statisztikailag is érzékelteti ennek az agrártársadalomnak a nagy fokú nyitottságát. 1662 és 1700 között

186 tisztségviselő nevét lehetett összegyűjteni. Valójában ennél jóval többen – legalább háromezren – vállaltak szolgálatot a városban. Ez a szám azt érzékelteti, hogy minden második-harmadik család valamely tagja közvetlenül részt vállalt a közösség szolgálatából. Ezek a személyek, ezek a családok érthetően szolgálati idejük után is az átlagosnál jobban azonosultak a magisztrátus célkitűzéseivel, tudatosabban vállalták fel a város érdekeinek védelmét. Ez az arány, ez a tömeg rendkívül komoly bázist jelentett a mindenkori városvezetés számára, és egyben bizonyítja azt, hogy a mezőváros társadalmi nyitottsága valóban eltért sok királyi városban kialakult állapottól.

Ugyancsak érdemes kiemelni, hogy a főbíró személyének megválasztásakor nem a vagyon mértéke volt elsődlegesen a meghatározó. Mindegyiknek előbb bizonyítani kellett rátermettségét. Előbb esküdként éveken át részt vettek a különféle szolgáltatásokkal és a közigazgatással kapcsolatos feladatok ellátásában. Legtöbben egyéb hivatalok betöltésével készültek fel a legnagyobb feladatra. A már idézett Magó Mihály mellett több személyt ki lehetne említeni. Csaknem tipikusnak mondható Bede Lukács közeleti pályafutása, aki előbb esküdt, majd kisbíró, néhány évvel később adószedő bíró volt, és még hét évet kellett dolgoznia a tanácsban főbíróvá választása előtt. Csertő János már céhmesterként szervezte és képviselte közösségét. Esküdként még szélesebb csoportok érdekeinek ütközését tapasztalta. Egy alkalommal volt kisbíró, két évben adószedő és egy újabb évben másodbíró, és – a szappanosmester ez idő alatt megismerve, kitanulva a mezővárosi hatalomgyakorlás lehetőségeit és kényszereit – csak ezután érdemelte ki a legmagasabb tisztséget.

Az egyes családok vagyoni emelkedésére sok példát lehetne idézni. A legnagyobb karriert kétségtelenül Kamarás Ambrus futotta be. Egyik tanúvallomás szerint, amikor a harmincas években „alájöttek Újvárból”, birtokában „volt két ökröcske, egy [ezüst] pohár s valamely marhák harmadmagokkal”. Tözsérkedése és többoldalú gazdálkodása révén a hatvanas évek elején viszont már hatalmas vagyon birtokosa volt.³²

Itt is célszerű megemlíteni, hogy Kecskeméten a kisebb-nagyobb családi-vagyoni ellentétek ellenére még a legkeservesebb esztendőkből sem alakult ki szélesebb csoportok között mélyreható ellentét. Önmagában ez a tény is segíthette a magisztrátust megfelelő döntéseinek meghozatalában. Tekintettel arra, hogy 1564-től folyamatosan és csaknem zavartalanul megmaradt a két vallás közötti békesség, a vallási türelem és az alternáció – az esetenként felvillanó kisebb provokációk ellenére – jótékonyan hatott a szükségszerűen jelentkező csoportérdekek, kisebb-nagyobb vagyoni ellentétek kezelése során. A magisztrátusnak legalább a vallási köntösbe burkolózó követelésektől, támadásoktól nem kellett tartania.

2. Nemesek

A hódoltság alatti falvak és mezővárosok változatlanul a magyar rendi-feudális társadalom szerves részét alkották. Az itt létrejött sajátos politikai és katonai viszonyok miatt azonban szükségszerűen jelentkeztek olyan vonások, amelyek sem a királyi országrészben, sem pedig Erdélyben nem lelhetők fel. Ezek közül talán a legfeltűnőbb az, hogy hiányoztak a feudális főurak és az önálló feudummal, nemesi birtokkal rendelkező

32 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 83.

középnemesek. Többször utaltunk már arra, hogy a magyar földesurak nem mondtak le a hódoltságban levő birtokaik feletti jogaikról, és a török hatalom idővel tudomásul vette, hogy az itteni jobbágyok teljesítik uraikkal szembeni kötelezettségeiket. Mivel Kecskemét földesurai a hódoltságon kívüli területeken lévő birtokaikon laktak, a város évenként juttatta el számukra az őket megillető taxát és vele együtt az ajándékokat. Bár a város legnagyobb birtokosa, a potior földesúr a hódoltság második szakaszában fenntartotta igényét a másodfokú bírászkodásra és a városon belüli esetleges társadalmi konfliktusokba történő beavatkozásra, a földesurak közvetlenül nem, vagy csak nagyon kis mértékben tudtak hatni mezővárosuk társadalmi folyamataira, annak anyagi és szellemi kultúrájára.

A városban lakók közül pedig nemesi fundusa senkinek sem volt, így itt középnemességről nem beszélhetünk. A 16. században még egyetlen nemesi családról sem történik említés. Miként utaltunk erre, a migráció során a Duna menti falvakból és Baryából került ide egy-két olyan család, amelynek armálisát, nemesi oklevelét a rendszerint Füleken összegyűlő nemesi vármegye közgyűlése elismerte. Ezek közé tartozott pl. Kamarás Ambrus. Az 1670-es években pedig Wesselényi Pál kuruc generális adományozott több száz arany lefizetése ellenében armalist Deák Pálnak, Kalocsa Jánosnak és Pathay Andrásnak. Rajtuk kívül még Bán Gergely és Császár Péter neve mellett tűnik fel olykor a nemes jelző. A 18. század elejétől pedig a Szentkirályi családot is a nemesek között említik.

Tekintettel arra, hogy a török hatalom nem ismerte el a hódoltsági területen élő magyar nemesek kiváltságait, a török állammal szembeni különféle kötelezettségeknek minden formában ők is eleget tettek. Maguk és családtagjaik után következetesen fizették a dzsizje-adót. Ezeket a nemes családokat éppen úgy kötelezték a különféle igaz- és gyalogos robot teljesítésére, mint a város bármely polgárát. Tehát a török kiűzéséig velük szemben a magisztrátus részéről érdemi megkülönböztetés nyomát sem találjuk. Ők éppen olyan alapon jutottak háztelekhez, kerthez, szőlőhöz, szántóhoz és legelőhöz, mint a város lakóinak többségét alkotó, jogilag jobbágynak minősülő gazdák. Egyébként a magyar országgyűlés már az 1635. évi 221. törvénycikkben megfogalmazta, hogy a jobbágytelkeken élő és gazdálkodó nemesek kötelesek vállalni mindazokat a terheket, amelyek a jobbágyi telkekre hárulnak. Ez alól egyetlen kecskeméti armális nemes sem próbált kibújni.

Bár a 17. század második felében a magyar rendek, a magyar földesurak mind több területen igyekeztek érvényesíteni a hódoltságban belül is jogukat, a kecskeméti armalisták részéről ilyen kezdeményezés nem történt. Buda visszafoglalása után azonban, a nemesi vármegyék újjászervezése során újabb impulzusokat kaptak. 1689. május 18-án a helyi nemesek elérkezettnek látták az időt, hogy kiváltságaikat érvényesítsék a lakosság többségével szemben. „Nemes Deák Pál ’s a többi Kecskeméten lakos nemesek” panaszszal fordultak a nemesi vármegyéhez, mivel szerintük „ők a kecskeméti paraszt népnek mind egész községe, mind egyes tagjai által, az ország törvényének, és a Megye határozatainak megvetésével, ’s a nemesi kiváltság tekintetbe nem vételével, mindennemű adózás, közszolgálat, fuvarozás ’s egyéb szolgálmányokra, éppen úgy, mint a Város paraszt lakosai, azokkal egyiránt kötelesek, vonakodás esetében erőszakkal, letartóztatás, bebörtönzés, súlyos megverés, mérges káromkodás és szitkokkal illetetnek, házaikban és szabadítékos telkeiken megtámadtatnak, tőlük a dézmák nemesi telkeikről szinte úgy

mint a parasztoktól beszédnek...”.³³ Bár a felsorolt testi sérelmeket nem szenvedték ugyan el, legfeljebb esetleges mulasztásaik során ennek lehetősége állt fenn, de az állításnak az a része, amely az adózásra, a dézsmafizetési kötelezettségre és a közszolgálatra utal, valóban helytálló. Azonban a panasz ellenére a következő években sem mentesültek régi kötelezettségeik alól. Egyedül a személyük után nem kellett adózniuk.

Összegzésként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a 16–17. században Kecskeméten a lakosság soraiban rendi-feudális ellentétek érdemben nem jelentkeztek. Az armális nemesek a rájuk eső terheket folyamatosan teljesítették, a közösség irányításából ugyanúgy vették ki részüket, mint bármely helybeli gazda. Előnyt maguk számára nem kiváltságukból, hanem vagyoni helyzetükből tudtak esetenként kovácsolni.

3. Az agrártársadalom

A középkori oppidumokban kizárólag agrártársadalomról szólhatunk. Ez azonban két-három évszázad alatt erőteljes fejlődésen ment át. Éppen ezért az innen örökölt kecskeméti társadalom már erősen tagolt lehetett. Ezen belül – a társadalmi munkamegosztáson túlmenően – elsődlegesen a vagyoni rétegek rajzolódnak ki. Mészáros László a török defterek alapján három nagyobb csoportot rajzol fel: egy állattenyésztő-tözsérkedő -pusztabérlő gazdaréteget, egy nagyon összetett középréteget, valamint a bérmunkásokat, akik valójában napszámosok, pásztorok, szolgák és cselédek voltak. Káldy-Nagy Gyula az általa közzétett közel fél évszázad adóösszeírását kamatoztatva a foglalkozásokra utaló adatok alapján készített egy tanulságos összeállítást.³⁴

9. táblázat Foglalkoztatásra utaló kecskeméti adatok

Év	Diák	Pap	Kovács	Mester	Szolga	Pásztor	Juhos gazda
1546	2	2	1	–	–	–	16
1559	–	1	1	–	–	–	17
1562	2	–	–	–	–	31	41
1580	7	–	10	7	1	–	–
1590	5	–	–	4	–	–	–

Ebből a nagyon hasznos táblázatból néhány fontos következtetést vonhatunk le. Egyrészt érzékelteti, hogy a hódoltság első szakaszában mennyire eltérő módon készültek a török adókönyvek, és ebből adódóan csak több év anyaga nyújt számunkra hasznos támpontot, ha a magyar társadalom sajátosságait akarjuk belőlük kihámozni. A táblázatból levonható másik fontos megállapítás az lehet, hogy a mezővárosban ez idő alatt – a papok mellett – folyamatosan éltek iskolázott emberek. Ezek száma ugyan alacsony volt, de a század végéig számottevő gyarapodást tételezhetünk fel. Az újabb fontos adatsor a mesterekre vonatkozik. Tekintettel arra, hogy egyéb forrásokból lényegesen pontosabb adatok állnak e téren rendelkezésünkre, megállapítható, hogy számukat a defterek a valóságosnál jóval csekélyebbnek mutatják. A juhos gazdákra és a pásztorokra utaló

33 MNL BKML IV. 1527. 3. doboz.

34 MÉSZÁROS László, 1979. 153. – KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347–350.

adatok pedig – bár rendkívül egyenetlenek – az állattartással foglalkozók és cselédek számáról nyújtanak fontos adatokat. Tehát fokozottan helytálló, hogy a török adókönyv-ek adatait mindig célszerű összevetni más forrásokkal.

A 17. század első évtizedeiből nagyon töredékes adatok utalnak a város agrártársadalmára. A század későbbi évtizedeiben az adóalapokat, pontosabban az ezekre kivethető adók összegét vették nyilvántartásba. Ezek 1662-től segítik a tárgyilagosabb áttekintés elkészítését. A ránk maradt adójegyzékeket, dézsma- és robotlajstromokat azért hozták létre, hogy a városra nehezedő különféle pénzbeli, naturális és munkajáradékot maradéktalanul teljesíteni tudják, és azt a lakosságon belül lehetőleg arányosan megosztásuk. Tekintettel arra, hogy ez alól senki sem kapott mentességet – kivéve az arra az évre megválasztott tisztségviselőket –, ezért ezek alapján szinte kizárólag a nyilvántartásba vett személyek, családok, háztartások vagyoni állapotára tudunk következtetni. A ránk maradt egyéb írott források alapján viszont felvázolható a 17. századi agrártársadalom, annak minden jelentősebb rétege, csoportja.

A mezővárosi társadalom leginkább meghatározó részét a *gazdák* alkották. A másik nagy társadalmi csoportot a *zsellérek* képezték. Újabb, viszonylag jól elkülönülő réteg a *ridegeké*. Külön társadalmi csoportként kezelték azokat, akik megélhetésük során másoktól függő helyzetbe kerültek, egész évre *cselédnek*, *béresnek* szerződtek. Ugyancsak külön társadalmi csoportot alkottak a *pásztorok*, akiken belül sajátos hierarchia jött létre. Rajtuk kívül az agrártársadalom jól szervezett csoportjait alkották a különféle mesterségeket összefogó *céhek*, melyek külön szervezettel, jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek. Az agrártársadalom legszűkebb, ugyanakkor szerves részét alkották a papok, iskolamesterek, jegyzők és írnokok. Ők voltak a szűkebb értelemben vett szellemi élet formálói.

Az egyes társadalmi rétegek arányát a 17. századi adólajstromok alapján megállapítani szinte lehetetlen. Különféle forrásaink felhasználásával csak következtetni tudunk erre.³⁵ Nem árt ismételten rögzíteni, hogy gazdának számított minden adózó, ha telke és azon háza volt. Ők képezték a mezőváros társadalmának az alapját, a háztartások nagy többsége közülük tartozott. Azokban az évtizedekben, amelyekből jelentősebb írott emlék maradt fenn, kétségtelenül megállapítható, hogy itt – és minden bizonnyal a Homokhátság egész területén – zsellérnek azt nevezték, aki – vagyoni állapotától függetlenül – más házában lakott. Főzőné neve után az alábbi megjegyzést tették: „...a Sillerek közé iratta, holott háza lévén, a gazdák közöttis fel van írva.”³⁶ Az első török adólajstrom adatai azt jelzik, hogy a zsellérek a középkor végén, a kora újkorban az agrártársadalom számottevő részét alkották: 19,8%-ot. Több mint figyelemre méltó, hogy arányuk az évszázadok során az agrártársadalmon belül nem nőtt. Ezt jelzi, hogy az 1707. évi dicajegyzékben 84 zsellért sorolnak fel, így ők az adózóknak csak 12,7%-át jelentették.³⁷

35 Külön feldolgozást igényelt annak feltárása, hogy az egyes társadalmi rétegek, csoportok milyen arányban részesültek a termelési eszközök birtoklásából, miként vettek részt a legfontosabb javak létrehozásában. Ezt az elemzést a kötet következő tanulmányában találjuk. Az egyes csoportokra vonatkozó statisztikai sorok ennek a feldolgozásnak a megállapításai alapján készültek.

36 Az 1707. évi adó- és számadáskönyv. 1735-ben „Basa Pöre ... férjét kényszerítette, vegyen házat, mert ő sillerségben nem lakik, s minekutánna házat vettek is, ha sellért fogadott a házhoz, az soká ott nem lakhatott, Basa Pöre elmarta onnan.” MNL BKML IV. 1508. c. 1707. 182. – Majlát Jolán megállapítása szerint a szomszédos Nagykörs társadalmán belül a zsellérek hasonló vagyoni-jogi helyzetben voltak. MAJLÁT Jolán, 1943.

37 MÉSZÁROS László, 1979. 155. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/a. 148–153.

A társadalom szerkezetének feltárása során remélhetőleg sokkal megbízhatóbb adatokhoz jutunk, ha az adózók vagyoni állapotából indulunk ki. *Vagyontalannak* érthetően az számított, akinek nem volt adóztatható értéke, és csak személye után kötelezték fizetésre. Soraik között fellelhetők ridegek, zsellérek és idős özvegyek. Aligha kétséges, hogy ők napszámosként, részes aratóként és egyéb kisegítő-alkalmi munka végzőjeként tudták a megélhetésükhöz szükséges javakat megszerezni.

A *törpebirtokosnak* mondható személyeknél, családfőknél minimális adóalapot tudtak nyilvántartásba venni. Ezek lehettek különféle haszonállatok vagy csekély értékű ingatlanok. Vagyoni helyzetükre jellemző, hogy 1675-ben, amikor – úgy tűnik – a legmagasabb volt a gazdák kezén felhalmozott érték, szinte legtöbbször a jószág a városban, közülük 34%-nak nem volt semmiféle élő állata, és további 50%-nak csak néhány háziállata volt, amikor a városban egy adózóra átlagosan 22 vadszám jutott. Csak minden huszadik törpegazda (7,4%) adott le gabonadézmát, és minden negyvenedikétől szedtek báránydézsmát. Figyelemre méltó volt viszont, hogy legalább minden hatodiknak (16,2%) volt kisebb szőlőbirtoka.

Igen fontos sajátosságra figyelhetünk fel, ha a két legszegényebb csoport társadalmon belüli arányának alakulását tekintjük át a század második felében. A hódoltság békeesebb évtizedeiben az adózók 51,4%-a, tehát valamivel több mint a fele tartozott a két legszegényebb csoportba. Tehát még a hódoltság megszüntetése után is a lakosság több mint fele igen szegény volt. De már a hetvenes évek derekától romlott valamelyest ez az arány, és megközelítette az 55%-ot. Amikor pedig a hetvenes évek derekától a közbiztonság felborult, a két réteg aránya tovább bővült, és a háborúk hatására megközelítette a 60%-ot. Ez azt jelentette, hogy a lakosságnak jóval több mint fele, közel kétharmada a legnagyobb nyomorba süllyedt. Tehát a hódoltsággal kapcsolatos hamis illúziók kergetése során nem árt figyelembe venni, hogy (talán) még a megszüntetése után is a lakosság fele-kétharmada általában a nyomor szélén tántorgott. Feltétlenül figyelemreméltó viszont, hogy a hadélelmezési utasítás kiadását követően, 1703-ra a szegénység, a nyomor valamelyest mérséklődött, és a leginkább elesettek aránya 57%-ra mérséklődött.

A statisztikai arányok mellett feltétlenül indokolt egy-egy példával illusztrálni, valójában milyen anyagi javak birtokában volt egy átlagos törpebirtokos. A vagyontalanok esetében csak a reménytelenség fokozatait lehetne rögzíteni. Ehhez leghitelesebb forrásként a korabeli testamentumokat lehet idézni. Sajnos, a szerényebb vagyonú személyek csak a legtrikább esetben foglalták írásba végső akarataikat, így vélhetően a kisbirtokosokhoz közel állók vagyoni állapota tűnik fel előttünk. Az 1675. évi adókönyv statisztikai feldolgozása során a törpebirtokosok közé került pl. Andok Jakab, akinek néhány évvel későbbi testamentumában a következő fontosabb ingatlanok találhatók: „... az szőlőmet, fele részét ... hagyom az fiamnak ... a másik részét hajadon leányomnak... Az házat kilenc talléron vettem ... az istállót magam építettem...”. Tehát csak minimális termelőeszköz, néhány háziállat és egy szerény hajlék volt a birtokában.

A *kisbirtokosok* az átlagos falusi jobbágyok anyagi szintjén állhattak. Az adózókban belüli számarányuk 1662-ben 23,1% volt, és ez a század végére 27,5%-ra nőtt. Soraikat az esetek nagy részében nem a törpegazdák közül felemelkedők növelték, bár a század végén erre volt több példa, hanem a két vagyonosabb réteg családjai süllyedtek közéjük. Jószágállományuk 1675-ig átlagosan 10-11 marha értékének felelt meg, de a háborúk hatására ez felére csökkent. Szőlőt birtokolt legalább minden harmadik, és valamely

gabonaféle termesztéséből részt vállalt csaknem 40 százalékuk. Tényleges vagyoni állapotukra – amely érthetően viszonylag széles sávban mozgott – vonatkozóan két testamentumot tudunk idézni. Cséplő Mihály az 1675. évi adókönyv adatai alapján a kisbirtokosok közé került. Testamentumában rögzítette: „Csorba Mihály adós 4 ökor árával... Ezen kívül maradnak tizennégy üszök... Cséplő János bátyámnak hagyok egy tehenet... Feleségemnek hagyok 3 tehenet... árváimnak négyet... Lévén egy mezei kertembéli örökségem... a' tisztelemő pátereknek hagyok tinót, egyet...”. Az 1675. évi adókönyv adatainak feldolgozásakor Farkas Péter ugyancsak kisbirtokosnak minősült. Végrendeletének fontosabb tételei a következők: „...adtam az három gyermekemnek egy-egy marhát... az lábas marháimból az 3 gyerekemnek 3 rész, és az édesanyjoknak negyedik rész... az mezei kert... maradjon az fiam számára...”. Nem árt utalni arra, hogy mindkét rendelkezés abban az évtizedben készült, amikor az évtizedek során összegyűjtött vagyont a háború még nem emésztette fel.

A század második felében a *középbirtokos* családok száma 120 és 150 között (13,9 és 10,2%) változott. Tehát ez a vagyoni réteg mindvégig az agrártársadalom jelentős és több szempontból meghatározó része volt. A falusi jobbágyok közül csak igen kevesen tudtak olyan vagyont összegyűjteni, mint ezek a családok. A hetvenes évek derekáig jószágállományuk átlagosan 30 marha értékének felelt meg. Ezek száma azonban a háborúk hatására felére csökkent, de a kilencvenes években sokan vissza tudták állítani korábbi állományukat. A nagyjából állattartásból élők jószágainak száma természetesen az átlagosnak akár kétszerese lehetett. Ingatlanjaik mértéke ugyancsak figyelemre méltó volt. A 18. század elején alig volt köztük olyan, akinek ne lett volna szőlője. A gabona-termesztésben pedig hatvan százalékuk volt érdekelt.

A hódoltsági mezővárosok társadalmának csúcsát a *gazdag parasztság* alkotta. Aligha kétséges, hogy a másfél évszázad kusza állapotának, a termelés és az értékesítés súlyos zavarainak ők váltak az igazi haszonélvezőivé. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy sokoldalú tevékenységük, több lábon álló gazdaságuk szervezése és irányítása generációk tapasztalatát, kellő rátermettséget, igazi kurázsit és nem kevés szerencsét igényelt. Értékeiket viszont sokoldalú fenyegetések között kellett őrizniük. Egyes családok sokéves, olykor sok évtizedes erőfeszítéseit egyetlen rablócsapat megjelenése felszámolhatta. Egyik legjellemzőbb példa Kalocsa János ménésének esete: pusztaszeri bérelt pusztájáról saját száz lovát és „cimborájának”, Pál Jánosnak 19 lovát hajtották el. Érthetően ennek a dúsgazdag rétegnek a száma változott leginkább. A hatvanas évek elején még száznál több család tartozott közéjük. A közbiztonság romlása, majd pedig a háborúk az ő vagyonukban tették a leglátványosabb károkat. Többen olykor egyetlen évben józágaik nyolc-kilenc tizedét is elvesztették. Ezért 1689-re közel hatvan százalékuk olyan súlyos veszteséget szenvedett, hogy a közép- és a kisbirtokosok közé süllyedtek. Többségük a kilencvenes években – mivel szántóik, szőlőik, kertjeik megmaradtak – stabilizálta termelési-vagyoni kapacitását, és egy évtized alatt már komoly gyarapodás mutatható ki vagyonukban. A csekély számú testamentum között találunk olyat, amely érzékelteti, hogy még a rendkívül súlyos veszteségek után is olyan vagyonok fölött rendelkeztek, amilyenre falusi körülmények között példát aligha találunk. Kétségtelenül a gazdagok közé számították a kortársai is Demeter Márton, aki a következő hagyatékáról rendelkezett (1701): „Elsőben hagyok a leányaimnak külön-külön száz száz tallérokat, öt öt tehen félé marhákat, húsz húsz juhokat és két két sertés marhákat és öt öt lovakat... az itt való kecskeméti becsületes pátereknek negyven tallérokat és egy csikó

lovat. A szolnoki becsületes pátereknek is öt tallérokat. Szegedieknek is öt tallérokat. Szabadkai becsületes pátereknek is öt tallérokat, jászberényi páter franciskánusoknak is öt tallérokat. Szécsényieknek is öt tallérokat. Egrieknek is öt tallérokat. Fülekieknek is öt tallérokat. Pestieknek is öt tallérokat... [az öt kecskeméti oltárra egy-egy borjút]. Az fellyebb említett klastromokra, ahova hattam öt-öt tallérokat, ugyanazoknak szent egyházaira is hagyok viszont öt-öt tallérokat.” Vagyonának számottevő részét alkották ingatlanjai, amelyekről külön nem rendelkezett, azokat fiai és lányai arányosan örökölték.³⁸

A *pásztorok* azokban az évtizedekben, évszázadokban, amíg az állattartás a mezőgazdaság egyik meghatározó ágazata volt, a társadalomnak ugyancsak számottevő részét alkották. Nem árt utalni arra, hogy gyakorta részt vállaltak ebből a munkából a gazdák még nőtlen fiai. Sokszor nehéz megkülönböztetni tőlük a szolgálakat, cselédeket, mivel ezek a jelentősebb gazdaságban hosszabb-rövidebb időre bekapcsolódtak a jószágok körüli teendőkhöz. Számukra nehéz következtetni. 1562-ben a 400 családfő mellett 31 pásztort írtak össze. Egy-egy ménes, egy-egy gulya vagy nagyobb juhnyáj mellé érhetően több pásztor is kellett. 1693-ban, amikor a háború miatt a lovak száma rendkívül módon leapadt, a városban 9 méneses gazdát neveznek meg név szerint. Ők külön-külön több csikóst tartottak. Kétségtelen, hogy több tucat gulyásra volt szükség a több ezer szarvasmarha őrzésére. A juhászok száma a nyájak méretével és számával változott. Egy-egy jelentősebb nyáj mellett 4-5 emberre volt szükség. A városi tanács nyája mellett nyájjuhász, bojtár, kisbojtár, iszrongahajtó, fejőjuhász, kospásztor és sajtkészítő szorgoskodott. Nyilván hasonlóképpen jártak el a jobb módú gazdák is. Így a pásztorok legnépesebb csoportját kétségtelenül a juhászok alkották. A század második felében legalább 150–200 főre tehetjük azokat, akik közvetlenül az állattartást szolgálták, akik pásztorok voltak.³⁹

Soraikban számottevő rétegződés alakult ki. A bojtárok és a számadók között igen nagy volt a vagyoni különbség. Mivel a számadó vagyonával felelt a rá bízott jószágállományra, csak megbízható és főként komoly vagyonnal, jószágállománnyal rendelkező számadót fogadtak fel a gazdák. Vagyonukra nézve Kántor Lőrinc ménespásztor testamentuma alapján alkothatunk képet, aki 1679-ben foglaltatta írásba végakarátát. „Elsőben hagyok az páterek számára egy tehenet harmadmagával... Az három oltárra hagyok három üszőt... az kápolnára három hím borjút... mise mondásért egy harmadfő csikót.” Minden más vagyonát a szentegyházra hagyta. Ő rideg, nőtlen maradt, de legtöbbjük családjá a városban élt, és idősebb korokban – ingatlanokat szerezve – maguk is gazdák lettek. Jelentős részük viszont nem vált a város társadalmának tagjává. Az év aránytalanul nagy részét ők a várostól igen távol, a „nyaralókon” töltötték, soraikban sokan voltak, akik távolabbi vidékről jöttek, és csak néhány évre szegődtek egy-egy gazdához, később pedig visszatértek falujukba.

A *ridegek* nem szegődtek el egész esztendőre, mint a cselédek, hanem napszámosként dolgoztak, illetve meghatározott időre vállaltak különféle mezőgazdasági munkát, fuvarozást. Aránytalanul nagy részük a szegények sorait bővítette, de akadt köztük, aki

38 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 23–25., 49., 24., 47. Öt tallér egy ökör árának felelt meg. – Tekintettel arra, hogy ebből az évszázadból kevés végrendelet maradt ránk, nem lehetett az alsó és a felső határt érzékeltetni egyetlen vagyoni csoportnál sem.

39 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 150.

képes volt tartalék képzésére. Rideg Kis Pál 1685-ben, testamentumában a birtokában lévő teveszőr övéen, ruházatán kívül jelentős mennyiségű gabonáját és kb. húsz tallérját a szegényeknek és a pátereknek hagyta.

Cselédekre szükség volt minden olyan gazdaságban, háztartásban, ahol a munkát a család tagjai nem voltak képesek maradéktalanul elvégezni. Soraikban nem találunk olyan jellegű szakosodást, mint a csikósok, gulyások és juhászok között. A női cselédeket a háztartáson belül foglalkoztatták, a férficselédeket pedig a mezőgazdasági munka legkülönbébb területére és a háziállatok gondozására szerződtették. Tekintettel arra, hogy általában mentesültek az adózás alól, számukra nehéz következtetni. Ebben egy későbbi összeállítás nyújt segítséget. A szabadságharc alatt készült egy összeírás, amelyben a táborba menők között legtöbbször jelölték a szolgálak, cselédek számát. Bár a városban lévő húsz közül csak hét tized összeírása maradt meg, ezekben a 247 katonának küldött személy közül 169 fő szolga volt. Akadt olyan gazda, aki hét (!) szolgáját küldte a táborba. Nyilván még otthon is maradtak a munka elvégzésére. Ezek alapján a különféle cselédek számát ezer körülinek tétélezhetjük fel. Közöttük is sok olyan személy lehetett, aki csak néhány évre szegődött ide, valójában nem érezte magát a mezőváros társadalmi tagjának. Esetenként a cselédek is érdemi tartalékot gyűjtöttek öreg napjaikra. Horváth István 1696-ban készült testamentumában megemlékezett még gazdájáról is: „...az ködmenemet hagyom Pulay Balázs gazdámnak.” Figyelemre méltó összeget, 80 tallért hagyott az öt oltárra és a kápolnára, öt fertály gabonáját a hűgának, további húsz tallérját temetésére rendelte.⁴⁰

4. Kézművesek, kereskedők és „írástudók”

Az egyes nagyobb közösségek fejlődésén belül talán a leginkább meghatározó, legtöbbet eláruló terület a társadalmi munkamegosztás. Minden bizonnyal ennek fejlődési üteme, iránya és eredménye alapján lehet legjobban következtetni a közösség sorsára, eredményére és jövőjének építésére. A hódoltság másfél évszázada mindenképpen elegendő idő, távlat ahhoz, hogy e téren bizonyos következtetéseket megtehesünk.

Legelőször célszerű felidézni azt a katonai-politikai keretet, amelyet az idegen hatalom előidézett, megteremtett. Valójában nem másfél, hanem csaknem teljes két évszázadra meghatározta a magyarországi gazdaság és társadalom lehetőségének sorát. Mohács után azonnal megszűnt az egységes magyar állam, és a hódoltság ideje alatt három nagy háborús időszak járt az idegen uralommal. Buda elfoglalása (1541) után a várháborúk negyed évszázadon át (1566-ig) tartottak. A második periódus a „hosszú háború”, amely másfél évtizedre nyúlt. A harmadik, a legkeservesebb, Bécs megtámadásától (1683) a karlócai békéig (1699) még ennél is valamivel hosszabb lett. Ráadásul a jelzett, jóval több mint fél évszázadot kitevő, tényleges háborúskodásokat további két hosszas polgárháborús időszak bővítette. Az első (1526–1541) másfél évtizedet jelentett, míg a másik az (1649, ill.) 1664 és 1683 közötti, közel két évtizedet töltötte ki. Ez az öt, egyenként is borzalmas pusztításokat eredményező szakasz együttesen kilencven évet jelentett. A közöttük fellelhető, viszonylag békés évtizedek együttesen sem nyúltak hosszabbra.

40 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 19., 32. és 40. Egy jobbágyteleknek megfelelő nagyságú mezei kert étéke kb. 100 tallér volt. L. Farkas Péter végrendeletét uo. 24–25.!

Mindezt azért kellett végiggondolnunk, mivel ez a történelmi örökség egy jóval fejlettebb, politikailag és vallási szempontból egységes állam számára is iszonyatos terhételt lett volna. Igaz ugyan, hogy ezek a háborúk a Kárpát-medence egészét nem egyformán sújtották, de az tény, hogy a Duna–Tisza köze egyik csapásból sem maradt ki, és a korabeli háborúskodás jellege miatt lényegében a hódoltság egésze, sőt, a hozzá kapcsolódó széles sáv gazdasági romlásához és társadalmának széttzilálásához vezetett.

Kecskemét társadalmi fejlődését csak úgy tudjuk felmérni, ha ezeket a döntően meghatározó tényezőket következetesen figyelembe vesszük. A középkortól a Kárpát-medence egy agrártársadalmat örökölt. A tájegységen belül az életben maradtak sokkal könnyebben tudták folytatni gazdálkodásukat, mint társadalmi építkezésüket. A külterjes, a rideg állattartás sok évszázados hagyományra tekintett vissza, az Alföldön még sok helyen változatlan formában élt. Aligha kétséges, hogy ez volt e térség meghatározó gazdasági ágazata. Az állattartásnak ez a módja valójában a hódoltság egésze alatt alig változott, legfeljebb egy-egy település gazdáinak nyílt lehetősége újabb pusztákat igénybe venni. A legfőbb változást talán a jószágok számára a téli takarmány felhalmozása, a telelőkön a széna és a gabonanemű szalmájának tárolása jelentette. A szántóföldi növénytermesztésen belül az előrelépést inkább csak néhány jelentősebb mezőváros háttérében a terület növelése jelentette. Technikai felszereltségben és termelési módszereken belül alig történt érdemi változás. Ami kevés fellelhető, az a nyugati országgrészben és a nyugati országokban megismert eszközök és módszerek alkalmazását jelentette. A kertgazdálkodáson és szőlőtermesztésen belül lényegében ugyanezt mondhatjuk el. Valójában csak ezen a területen lehet kimutatni érdemi török hatást. A hódítóktól néhány új gyümölcs, néhány addig ismeretlen növény és a kertkultúrához tartozó alig néhány szokás gazdagította az addigi termelést. Kétségtelen, hogy a Török Birodalom több területén az ősi és magas szintű kézművesség tovább élt. Tekintettel arra, hogy itt, a birodalom perifériáján a létbizonytalanság csaknem folyamatos maradt, a felvevőpiac pedig csekély volt, ezért az igényesebb iparosok nem követték a katonákat. Áruikat az egyébként viszonylag élénk kereskedelem továbbította. Így a kölcsönhatás e téren sem lehetett komoly.

Látnunk kell, hogy a szomszédos Ausztria, Csehország és még Lengyelország számottevő részének gazdasági fejlődése is ezekben az évszázadokban tett szert, hozzáink képest, számottevő előnyre. A hódoltságnak az ország többi területével való kapcsolatát – bár létét tagadni nem lehet, semmiképpen sem nevezhetjük szervesnek és folyamatosnak. Mivel a falvak és mezővárosok földesurairól távol éltek, igényesebb építkezések – a török hatalom szigorú tiltása miatt is! –, számottevő kulturális központok nem jöhettek létre. Még a kolostorok is erősen megritkultak ezen a területen. A békésebb évtizedekben felhalmozott tőkét és egyéb értékeket a gyakori háborúskodás ismételt felszámolta, elrabolta. A nagyon szerény anyagi javak birtokában sem nyílt lehetőség érdemi építkezésre, de még ezt a csekély erőforrást is erősen visszafogta az idegen hatalom. Mindennél többet mond, hogy még 1642-ben is a budai pasától kellett kérni engedélyt a megrongálódott harangtorony faoszlopokkal történő megtámogatásához. Csak ezért az engedélyért a városnak 201 tallért – kb. 40 tehén árát – kellett kifizetni!⁴¹

41 HORNYIK János, 1861. II. 227–228.

Ilyen körülmények között, érthetően, a társadalmi munkamegosztás lehetősége erősen beszűkült. Még a jelentősebb települések sem voltak képesek a tragédiák elhárítására. Tolna, Ráckeve és Szeged példája jól jelzi, hogy a középkortól örökölt állapotokat az újabb háborúk miként roncsolták szét, menekülésre kényszerítve iparosaik, szőlőműveseiket, kereskedőiket. Az ismételt polgárháborús körülmények nem kedveztek sem a javak felhalmozásának, sem pedig újabb, magasabb társadalmi igények kialakulásának. Tekintettel arra, hogy az idegen hatalom számára a valutában, nemesfémpenzben fizetett adó elengedhetetlenül fontos maradt, kénytelenek voltak megtérni a nyugati országokkal, illetve országrészekkel való folyamatos és viszonylag széles körű árucserét. Ennek lebonyolítása során, a békésebb évtizedekben számottevő pénz halmozódott fel a tőzsérek kezén. Így e mezővárosi társadalom munkamegosztásában rendkívül fontos szerepet kaptak az iparosok és a kereskedők. Bár a középkorban szervezett céhekkel és céhes iparral ebben a mezővárosban még nem találkozunk, aligha kétséges, hogy a különféle termelőeszközök és használati tárgyak készítésére sok iparos talált folyamatos munkát. A környező falvak és kun települések ugyancsak jelentős felvevőként jelentkeztek már az előző évszázadokban. A 16. század első fele a mezőváros társadalmi munkamegosztásának ezen a területén is komoly hiányokat és zavarokat idézhetett elő.

A török hatalom berendezkedése során, az adózók nyilvántartásba vételekor ezt a tényt feltétlenül figyelembe kell vennünk. Mészáros László az 1546., az 1559. és az 1662. évi defterek adatainak feldolgozása során a foglalkozási nevek alapján kísérelte meg számba venni a mezőváros iparosait. Ezekből az esztendőkből 25 mesterségnevet gyűjtött össze. Kigyűjtése alapján 1546-ban 53, 1559-ben 86 és 1562-ben 71 mester létét feltételezte. Kétségtelen, hogy ezekben az évtizedekben az esetek igen nagy részében a foglalkozást jelölő családnevek valóban iparűzésre utalnak. Még ha a jelzett számok felének-kétharmadának megfelelő számú iparos dolgozott is rendszeresen vagy alkalmilag a városban, ez számottevő kézművességre és háziiparra utal. Elemzése során azonban helyesen állapította meg, hogy „Az ipar azonban ekkor még kevésbé különült el az őstermeléstől, a kézművesek többnyire mezőgazdasági tevékenységgel is foglalkoztak...”. Legnagyobb számban a szabók voltak (14–27 fő), mellettük a vargák (9 fő), a Szegedről ide menekült ötvösök (5–7 fő), a kovácsok (6–8 fő), a süvegesek, a szűcsök (4-5 fő) és a molnárok (3-3 fő) voltak.⁴²

Az iparosok létszáma és a céhes szervezetek kialakulása nem kötődött szorosan egymáshoz. Nálunk még a középkor végén is csak a fejlettebb városokban szerveződtek céhekbe a mesterek érdekeik eredményesebb védelme érdekében. A polgárháborús és háborús évtizedek nem kedveztek az igényesebb mesterségbeli tudás megszerzésének és a jogi keretek kiépítésének. A hódoltságai mezővárosokban éppen ezért csak a 16. század derekától tudott megszerveződni néhány céh, amelyek tagjai oklevelekkel is bizonyították szakmai felkészültségüket és védték a kontárokkal szemben kiváltságaikat.⁴³

Kecskeméten kiváltságlevelet legkorábban az ötvös céh szerzett (1557) a maga számára. Azonban két évvel később, 1559-ben „a szűcsök és a szabók is elérkezettnek látták az időt, hogy céhbe tömörüljenek, és így céhlevelet állítottak össze Nagy Péter jegyző által. Ezt a céhlevelet még ugyanebben az évben Tujgum budai pasa megerősítette.”

42 MÉSZÁROS László, 1979. 95–118.

43 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1690. 217–218.

A szabók hosszú ideig a szűcsök szervezetén belül kerestek védelmet, de 1585-ben külön szervezetet hoztak létre. A szappanosok – a nagykőrösiekkel közösen – 1642-ben szereztek maguk számára szabályzatot. A csizmadiák 1656-ban jutottak védlevelükhöz. Bár a kovácsok régtől fogva dolgoztak itt, céhes okmányaikat csak 1663-ban tudták megszerezni.⁴⁴ Természetesen több más mesterséget továbbra is űztek a városban, de vagy a mesterek száma volt kevés, vagy anyagi erejük nem volt ahhoz, hogy önálló szervezetet, céhet működtessenek. Az építőipar a jelzett okok miatt csak száz évvel később izmosodott meg, de faragókra több foglalkozás, több mesterség űzése miatt szükség volt. A 17. század derekán már öt bábát nevezett meg az egyik bírói döntés. Szakmai képzés helyett esetükben csak ismeretátadásról és tapasztalatokról szólhatunk. A két borbély közreműködése – szűkebb foglalkozásukon túlmenően – balesetek, sérülések során vált ismételten szükségessé. A lakatosok a kovácsok céhében kaptak védelmet. Ők több rokon mesterség űzését is felvállalták. Puskaművesek és a toronyóra működtetői voltak egyben. A vargák, a takácsok és a nyergesek sem tudtak céhekbe tömörülni. A mezőgazdasághoz közvetlenül kapcsolódó szakmák sora alakult ki. Sajtnyomót a város – több más gazdával együtt – már a 16. század végén alkalmazott. Számtottevő ismereteket követelt az igényesebb pálinkafőzés. A nyerges lovak idomítása igen veszélyes, de rendkívül fontos foglalkozás lett. Az egyszerűbb kőművesmunkát helybeliek végezték, de az igényesebb épületekhez Debrecenből, Rimaszombatból hívtak mestereket.

Az iparosok számáról megbízható adatok csak néhány mesterségen belül gyűjthetők össze. Éppen ezért volt célszerű egy táblázatban legalább mozaikszerűen felvillantani a rájuk vonatkozó adatokat. Több esetben csak az iparos kifizetésére történt utalás, a városban élő mesterek számára nem. Ilyen esetekben *-gal jelöltük az évet. Az elszórt adatok alapján következtetni lehet azokra az évekre is, amelyekből számszerű adat nem volt kigyűjthető.⁴⁵ (L. a 10. táblázatot!)

Külön célszerű szólni a malmokról, melyek rendkívül fontossá váltak a népes mezővárosban. Az 1562. évi török összeírásban 20 szárazmalom után összesen 500 akcse adót kellett fizetni. Bár az oppidumon belüli funkciójuk meghatározó volt, a molnárok nem szerveződtek céhekbe. Ennek részben az lehetett az oka, hogy állati igaerővel, nagyobb részt lovakkal működtették ezeket a szerkezeteket, amelyek komolyabb műszaki ismerteket nem igényeltek, csak minimális szakmai tudás kellett elkészítésükhöz és működtetésükhöz egyaránt. Tulajdonosaik számtottevő jószágállománnyal rendelkező gazdák voltak a következő századokban is. A termelőmunkát végző molnárok pedig többségükben a zsellérek és a gazda cselédjei közül kerültek ki, és a szakmának csak a legfontosabb elemeit sajátították el. A hódoltság első szakaszának utolsó évtizedében 16 olyan malomtulajdonosra utalnak, akik megsértették a város statútumait. A város lakosságának bővülésével számuk tovább nőtt. 1690-ben már 34 adózónál 38 szárazmalmot írtak össze, és a tanács is működtetett egyet.

44 SZABÓ László, 1933. 11–23.

45 A táblázathoz felhasznált szakirodalom: KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347–350.; MÉSZÁROS László, 1979. 95–118.; SZABÓ László, 1933. 12–30.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 17. és 41., ill. uó 1996. 114. és uó 2008. 210.

10. táblázat Mesterségek és mesterek

Év	Bába	Borbély	Csizmadia	Hegedűs	Kovács	Szűrszabó	Lakatos	Órásmester	Ötvös	Szappanos	Szabó	Szűcs	Takács	Kereskedő
1546					1									
1556			*											
1557									3					
1559												9		
1580					10									
1585											*			
1591												*		
1595						1								
1597				*							*			
1625									4					
1642										*				
1658	5													
1659												*		
1662		2						1		13	*			12
1663														14
1664					10									
1665					12									15
1666											*			
1667														15
1669														16
1670			*											
1671								1						17
1674								1						
1675												*		4
1676			*							13		*		3
1677										15		*		
1678												*		
1682		2												
1683								1						
1684								1						
1687		1												
1691													*	
1692								1						
1693												*		
1698										7				
1700								1						
1701							*							
1703			9		8	1					29	4		
1707		2	13		2				2	8	11	5	5	13

Az 1703. évi adó behajtása során a készpénz hiánya és a nagyfokú szegénység miatt sokan természetben rótták le a rájuk kivetett adó összegét. Érthetően nem minden iparos volt képes a magisztrátus számára abban az évben hasznos munka végzésére,

és nem mindegyik kényszerült arra, hogy az adózásnak ezt a nem éppen előnyös módját válassza. A kigyűjtés tehát távolról sem ad teljes képet, de mindenképpen egyfajta tájékoztató lehet a századfordulóra kialakult állapotokról. Mivel valójában az adókönyvben jelzetteknél biztosan lényegesen több iparos volt a városban, a felsorolás meggyőzhet bennünket arról, hogy a családfők kb. tíz százaléka részben vagy egészben nem a mezőgazdaságból élt.

Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a mesterek számszerű említése a céhen belül vagy azon kívül dolgozó adózóra vonatkozik. Ebbe nem tartoztak bele a segédek, tanulók és az esetleges családtagok. Tehát ha azok számát kívánjuk megállapítani, hányan voltak a mezővárosban, akik nem mezőgazdasági tevékenységet folytattak, rájuk és a jelentős számú kontárra is gondolnunk kell. Éppen ezért kockázatos pontos számok rögzítése. Arányukra azonban célszerű utalni: aligha tévedünk nagyot, ha a felnőtt lakosság legalább tíz százalékát soroljuk ide. A 18. századból fennmaradt, nagyon megbízható összeírások feldolgozása alapján is azt fogalmazhattuk meg, hogy a nem kizárólag mezőgazdasági termeléssel foglalkozók száma 10–12% körüli volt. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a jobb módú mesterek nagyobb része közvetlenül érdekelt volt a mezőgazdaság valamely területén még a következő évszázadokban is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy megélhetőségük igazi biztonságát a mezőgazdasági ingatlanokban látták.

A teljesebb összkép érdekében feltétlenül indokolt, hogy a kézművesek vagyoni tagozódását is érintsük. Sajnos, ezúttal is jórészt csak mozaikképet lehet felrajzolni, de a legfontosabb sajátosságok ennek alapján is kirajzolódnak. Az 1703. évi adókönyv adatai alapján az egyes foglalkozást űzők vagyoni megoszlására tudunk következtetni.

11. táblázat Az összeírásban jelölt, nem kizárólag mezőgazdaságból élők vagyoni rétegződése

Foglalkozás	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Boltos	1					1
Csizmadia	3	4	1	1		9
Csősz	1					1
Juhász	2					2
Kovács		2	3	2	1	8
Könyvkötő			1			1
Mészáros	1			1		2
Molnár	2	1	1			4
Nyerges		1				1
Szabó	12	9	6	1	1	29
Szappanos	1	5	2	3		11
Szűcs	1	2	1			4
Szűrszabó	1					1
Takács		1				1
Összesen	25	25	15	8	2	75

Ezt a képet pontosabbá tehetjük, ha felidézzük az 1707. évi dicajegyzék ide vonatkozó legfontosabb adatait.

12. táblázat A szakmák megoszlása az egyes rétegek között

A szakma megnevezése	Nemes	Törpe-	Kis-	Közepes-	Zsellér	Összesen
	Gazdag		Gazda		Törpevagyonú	
Borbély		1			1	2
Chirurgus		2				2
Csizmadia		5	2	3	3	13
Gombkötő					1	1
Kovács		2				2
Könyvkötő		1				1
Molnár		2				2
Ótvös				2		2
Szabó		5	3	2	1	11
Szappanos		2	4	2		8
Szjjártó			1			1
Szűcs		4		1		5
Takács		3			2	5
Kereskedő		1				1
Tőzsér	2		2	8		12
Összesen	2	28	12	18	8	68

Bár a két táblázat a mesterségek felsorolásában eltér egymástól, mégis egymást kiegészítik. Az összhang viszont fellelhető a vagyoni rétegződés illusztrálásában. A csekély tőkét igénylő mesterségeket üzök mindkét időmetszetben a szegényebb rétegek közé tartoztak. A nagyobb befektetést követelő szakmákat (szappanos, kovács, tőzsér) üzök soraiban fellelhetők a jómódú háztartásfők.

Sajnos az iparosok és kereskedők számát, személyét ezekben az évtizedekben elvéte tudjuk pontosan azonosítani. 1662-ben csak néhány foglalkozási ág esetében nyílik erre lehetőség. Az 1653-ban céhbe szerveződött kovácsok egyik munkajáradéka az volt, hogy a budai pasa számára – többek között a Dunát átívelő hajóhid számára ismételtlen szeget és egyéb fémelemeket kellett kovácsolniuk. Közöttük e célból a tanács 1664. február 14-én 969 oka vasat osztott ki. Gergely Kovács céhmester és kilenc céhtag kovács közül csak Péter Kovács neve nem lelhető fel az 1662. évi adólajstromban. Az 1675. évi nyilvántartásban pedig már Mihály Kovács nevét sem találjuk, és István Kovácsnak pedig már az özvegyét adóztatták meg. Az adatok tanúsága szerint csak Jakab Kovács tartozott a szegényebbek közé, de tíz évvel később már rá is lényegesen nagyobb terhet róhattak, tehát vagyona minden bizonnyal gyarapodott. Kisebb-nagyobb vagyoni elmozdulás csaknem mindegyiknél fellelhető. Többségük vagyona nőtt. A korra mindenképpen jellemző, hogy mezőgazdaság valamely ágazatában szinte valamennyien érdekeltek voltak.⁴⁶

46 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1663. 115. A V-vel jelzett oszlopokban a kovácsmesterek vagyoni állapotára utaló jelzések találhatóak. C = törpebirtokos, D = kisbirtokos, E = középbirtokos, F = gazdag. Az Ingatlan jelzésű oszlopban a * szülő birtoklására utal, a megadott számok pedig a beszolgáltatott gabonátized negyedben mért mennyiségét jelzik. – A kecskeméti céhek hódoltság alatti történetét l. SZABÓ László, 1933. 12–19.!

13. táblázat A kovácsok adóterheinek alakulása 1662 és 1675 között
(számítási forintban)

V	Név	Vadszám	Harács	Adó	Összes	V	1675		
							Vadszám	Adó	Ingtalan
			1662						
C	Jakab Kovács		0,5	2	2,50	D	0,1	5,0	
D	Kovács Gergely	0,6	2	8	10,60	E	0,9	5,5	*
D	János Kovács	0,2	2,5	7	9,70	D	0,1	6,0	
D	Mátyás Kovács	0,1	1,5	5	6,60	E	1,7	8,5	8,5*
D	Máté Kovács	0,1	2,5	6	8,60	E	2,2	12,0	8
D	Benedek Kovács	2,0	3	6	11,00	E	1,8	8,5	*
D	István Kovács	1,1	3	8	12,10	D	2,9	9,0	12
E	Pál Kovács	4,5	3,5	11	19,00	E	2,3	13,0	15
F	Mihály Kovács	3,6	5	13	21,60				

A kovácsok mellett a másik népes iparos csoport a szappanosok voltak. Mivel néhány szappanosmester a hatvanas években pénz helyett szappannal fizette adóját, így be lehetett őket azonosítani. Egy 1672-ben hozott tanácsi határozatban pedig név szerint felsorolják a céh minden tagját.⁴⁷ Csertő Szappanos János céhmester mellett további nyolc mestert neveztek meg. Közülük Paján Gáspár neve is fellelhető az adóösszeírásban, de 1675-ben az adókönyvben nevének kívül nincs róla semmi más adat.⁴⁸ Valószínűleg ez évben elhunyt.

14. táblázat A szappanosok adóterheinek alakulása 1662-ben és 1675-ben
(számítási forintban)

Név	V	Vadszám	Harács	Derékadó	Összes	V	1675		
							Vadszám	Adó	Ing.
			1662						
Szappanos Miklós	D	0,8	2	5	7,8	E	3,4	12,0	12,5
Szappanos Miklós	E	0,4	4	10	14,4	D	1,4	7,0	5,5*
Szappanos Ferenc	E	2,5	3	10	15,5	D	1,2	6,0	
Csertő Szapp. János						E	2,8	9,0	
Hagymási Sz. Gergely	C	0,3	1,25	4	5,6	E	1,7	9,0	7
Szikszai Sz. Mihály						C	0,1	4,0	*
Paján Szapp. Gáspár									
Szappanos György	C	0,33	1,25	4	5,5	E	2,8	10,0	22
Szappanos Máté						C	0,1	4,0	
Szappanos István	C	5	0,8	3	4,3	C	0,4		
Szappanos Márton						E	1,8	10,0	10

47 „Városunk beli szappanos mesterek nagy villongó veszekedésben voltak régtől fogván, kiváltképpen ezelőtt hat vagy hét esztendők elforgásai alatt mind mivelünk, s mind pengig városunk székbiráival az mézsárszékben esött fadgyúnak elmérésében az másakó felől, hogy nem egészlen való másakó volna.” MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 182–183.

48 Szabó szappanos Mihály és Kovács szappanos Miklós beazonosítása sajnos nem lehetséges, mivel a nyilvántartás a mesterségekre nem utal, és benne két Kovács Miklós és három Szabó Mihály található. A táblázatban fellelhető jelzések, rövidítések megegyeznek a kovácsoknál alkalmazottakkal.

A többi iparos szakmáról hasonló képet felvázolni sajnos nem tudunk. Arra azonban érdemes utalni, hogy a különféle nyilvántartások igen sok töredékes adatot őriztek meg. Igaz, hogy rendkívül időigényes lesz ennek feltárása és feldolgozása, de remélhetőleg a közeljövőben lesz vállalkozó, aki ezt a munkát elvégzi. Egy ilyen elemzés számottevően segítheti a város kézműiparáról alkotható kép teljesebbé tételét.

Mivel a hódoltság területén még rövid időre is ritkán adódott nyugodt fejlődési lehetőség, a társadalmi munkamegosztás fejlődése, a különféle iparágak kibontakozása súlyos zavarokat szenvedett. A termelésen belül jelentkező anomáliákat, hiányokat, az árucikkek és a szerszámok távolabbi vidékekről történő beszerzése, a fokozottabb árucseré révén lehetett ellensúlyozni. Talán éppen ezért a hódoltság területén a kereskedelem szerepe felértékelődött. Feltétlenül utalnunk kell tehát arra, hogy történeti szakirodalmunkban pontatlan kép él Kecskemét kereskedelméről, a tanács vele kapcsolatos hatásköréről: „... a *magisztrátus nem rendelkezett a kereskedés korlátozásának jogával*, [a kiemelés tőlem: ISZT] némi meglepetéssel olvassuk, hogy 1664-ben az itteni tanács mindenkinek engedélyezte a kereskedést. Amit csakis úgy lehet értelmezni, hogy egyébként a gazdaság teljes spektrumában aktív kereskedőpolgároknak polgártársaiktól való elkülönülését igyekeztek megakadályozni.”⁴⁹ Az idézett rész valójában az 1663. november 12-én kelt statútum, és ennek értelmezése okozhat gondot. Ezért kell belőle egy további részt kiemelni, amely segíthet a félreértés kiküszöbölésében: „Az Egész Tanács, Tizedesök és mind az egész Városnak lakossi az Város házánál lévén, ezen az Város gyűlésében töttenek illyen végzést. Akárminemű kereskedésben, indullyon megh az Kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik s adót ád, szabad légyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élnyi, azt az Városra behoznyi, árulnyi s eladnyi...”⁵⁰ Nem árt utalni arra, hogy egy háború kellős közepén született a városi statútum. A magisztrátus célja az volt, hogy minél több ember tudja előteremteni az adó tetemes összegét. A gazdák egyik alapvető joga volt, hogy terményeiket, áruikat évszázadokon át korlátozás nélkül árulhatták. Közülük többen kupeckedtek. Az viszont kétségtelen, hogy önálló kereskedőréteg nem jött létre, kereskedőcéh nem alakult a városban. A távolsági kereskedelemmel viszont több tucat ember próbálkozott. A kecskeméti tőzsérek nem véletlenül szereztek országos hírnevet. Külön is utalni kell arra, hogy többen alkalmi borkereskedelemmel bővítették bevételeiket.⁵¹

Tekintettel arra, hogy kiváltságokat nem szerezhettek, mások kereskedési lehetőségeit nem korlátozhatták, külön szervezetet nem hoztak létre, így számukról megközelítő pontossággal sem szólhatunk. Több bolt működött a város központjában, de pontos számukat nem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy a piacokon a helybeli és környékbeli településekről jövő kufárokra, kereskedőkre vetettek ki adót. 1665-től 1671-ig öt alkalommal jegyezték fel őket név szerint. Számuk 15 és 17 között változott, de a következő években rohamosan csökkent. 1676-ban – ebben az évben szüntették meg az országos vásárok tartását – már csak négy főt említenek.

Kereskedőcéh szervezésére a városon belül csak 1693-ban történt kísérlet: „Az ott lakos kereskedők, miformában supplicálynak előttem arrúl, hogy kalmár czéhek lehessen, includált supplicációjukban [benyújtott kérelmükben] meg fogják érteni, aziránt azért hol járjon elmétek, elvárom leveletek által való jó tetszésteket.”⁵²

49 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 499.

50 HORNYIK János, 1861. II. 169.

51 Erről a vásártartásról és a kecskeméti tőzsérekről készített feldolgozások nyújtanak teljesebb képet.

52 Koháry István levele, Csábrág, 20. Februárii. 1693. MNL BKML IV. 1525. 3. köt. 31. levél.

A mezővárosi társadalmon belül a legszerényebb létszámú társadalmi csoport minden bizonnyal az „írástudóké” volt. A szokványos *értelmiség* megnevezést azért nem lehet itt alkalmazni, mivel jelentős részüknek sem a felkészültsége, sem a munkaköre nem tette lehetővé e fogalommal jelölt feladat ellátását. Ebben a másfél évszázadban a szellemi élet szervezése és irányítása elsődlegesen a két egyházra maradt. Az iskolák közvetlen irányításukkal működtek. Találón fogalmazták meg a kortársak, hogy ezek még jórészt a templom előszobájának minősültek.

Már a középkor végén Kecskeméten két pap teljesített szolgálatot. Mivel a török portyák, majd hadjáratok a lakosság számát számottevően csökkentették, így Buda elfoglalása táján minden bizonnyal csak egy katolikus pap működött itt. A protestantizmus terjedésével az új eklézsia folyamatosan igényelt prédikátort. Az 1564. évi megegyezés után mindketten a mezőváros szellemi és erkölcsi életének igazi letéteményesei, jelentős formálói lettek. A háborús körülmények között az erkölcsi lazulás, a magántulajdon elleni vétség és az egyházi előírások áthágása lényegesen gyakoribb lett. Ezért őket esetenként még a bíraskodásba is bevonták, főként, ha az ügy az egyházjogot is érintette. 1600-ban bigámia vétségének megállapítása során „Búzás Mihály Predicatorunk Gergely Pap más röndön” részt vett a tanács ítélezésében.⁵³ Az 1640-es évek derekától a katolikusok között a lelkipásztori munkát a ferences rendiek vállalták magukra, és ezt 1772-ig folyamatosan ők végezték.

A két egyházhoz kötődő személyek mellett, ha nem is világi értelmiségről, de világi írni-olvasni tudókról feltétlenül beszélhetünk a hódoltság idején. Aligha kétséges, hogy az 1546. évi török adókönyvben rögzített két diákon a város két jegyzőjét kell értenünk. Részben a városi adminisztráció igényességét, részben pedig az írástudók számának gyarapodását jelzi, hogy 1580-ban már 7 diákot neveznek meg, és közülük öt fő tíz év múlva is feltűnik.⁵⁴ Az kétségtelen, hogy a mezőváros számára több területen rendkívül fontossá vált, hogy a két iskola folyamatosan biztosította az írásbeliség elemi ismereteinek megszerzését a városban. Közreműködésükkel több tucat olyan személyre tudott támaszkodni a magisztrátus, akik nemcsak az átlagnál tájékozottabbak, intelligensebbek voltak, hanem a különféle szolgáltatások nyilvántartását is folyamatosan végezni tudták.

A ránk maradt különféle nyilvántartások vezetésében, a két jegyzőn túl, az évenként megválasztott négy kisbíró, a vásárbíró, a székbírák és további melléjük rendelt, fogadott írnokok működtek közre. Ez nem egyszerű feltételezés, mivel a bejegyzések, kézírások évenként nyolc–tíz, esetenként még több személytől származtak. Tekintettel arra, hogy ezeket a választott tisztségviselőket csak egy-egy évre bízták meg, és legfeljebb öt–nyolc év elteltével került rájuk ismételten sor, joggal tételezhetjük fel, hogy már ezekben az évtizedekben, a városban legalább nyolcvan–száz írástudó személy volt található. Ugyancsak itt célszerű megemlíteni, hogy ismételten feltűnik egy-két „törökül tudó” személy, akiket különféle követségekkel bíztak meg. Nyelvtudásuk és több országban tett utazásuk révén az átlagnál jóval nagyobb tapasztalattal, ismeretekkel rendelkezettek.⁵⁵

53 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53–54.

54 KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347–350. Nem lehetetlen, hogy közülük egy-kettő iskolamester lehetett.

55 Mivel a mezőváros szellemi és kulturális életét a kötet egy önálló feldolgozása ismerteti, ettől itt eltekintünk.

5. A vagyoni csoportok formálódása

A mezőváros társadalmának szerkezetéről adott áttekintés nyilvánvalóvá teszi, hogy a mezővárosi közösség erősen tagolt, és szerkezetében gyökeresen eltér a falusi társadalomtól. A kép nem lenne teljes, ha legalább néhány metszet erejéig nem érzékeltetnénk a 17. század derekára kialakult vagyoni rétegződést, az egyes vagyoni csoportok arányait és ezek formálódását a század második felében.

A lakosság vagyonának összetételét és a vagyoni csoportok egymáshoz viszonyított arányát csak az 1662. évet követő évtizedekből fennmaradt írott emlékek, nagyobb részét nyilvántartások felhasználásával tudjuk érzékeltetni. Hangsúlyoznunk kell, hogy az adók kivetése során nem különböztettek meg vagyoni vagy egyéb csoportokat. Tekintettel arra, hogy Kecskemét gazdasági életén belül évszázadokon át a jószágtartás meghatározó maradt, és e két évszázadon belül is pénzgazdálkodásának legfontosabb alapját képezte, célszerű annak érzékeltetése az 1675. évi adókönyv adatai alapján, hogy az egyes vagyoni csoportokon belül a vadszám miként oszlott meg. Ez a statisztikai áttekintés azért is jelenthet komoly támaszt, mivel a század folyamán közel ezzel egy időben volt a legmagasabb ez a mutató.

15. táblázat A vadszám megoszlása az egyes vagyoni csoportok között

Vadszám	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	29	47	8	6		90
1–5		288	74	1		363
6–10		96	69	4		169
11–20		27	104	25		156
21–50		11	49	98	18	176
51–100				9	26	35
101–200		1		1	31	33
201–300					12	12
301–400					3	3
401–600						
601–800					4	4
Vadszám után adózók		423	296	138	94	951
összesen		1 769,5	3 596	4 158	13 772,5	23 296
Vadszám	%-os aránya	7,6	15,4	17,9	59,1	100
	egy főre jutó átlaga	3,8	11,8	28,9	146,5	22,4
Adózók	száma	29	470	304	144	1 041
	%-os aránya	2,8	45,1	29,2	13,8	100

Nem árt hangsúlyozni, hogy csak a tenyészerett jószágok után kellett adót fizetni. Tehát a városban 950 olyan adózó, család, háztartás volt, amelytől ezen a címen adót szedtek, és közel 600 volt azok száma, akiknél 6 vagy annál több szarvasmarha értékű jószágot találtak. Ugyancsak sokat elárul az a tény, hogy több mint félszáz család birtokolt száznál nagyobb szarvasmarha vagy ló értékével egyenlő jószágot. A táblázat jól érzékelteti, hogy az egyes vagyoni csoportokon belül is számottevő a differenciálódás. Az is jól

kirajzolódik, hogy az állattartás az egyes vagyoni csoportokon belül elég markánsan különbözik. Érzékelteti, hogy ez a foglalkozási ág a vagyónképzés egyik legfontosabb eszköze volt. Tekintettel arra, hogy tárgyilagosabb ismeretet csak a folyamat érzékeltetése révén lehet alkotni, célszerű felidézni, hogy a század második felében miként alakult a vadszám, ezen keresztül az állattartás szerepe az egyes vagyoni csoportokon belül.⁵⁶

16. táblázat A vadszám alakulása 1662–1703 között

	Év	Vagyontalan	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
Adózók száma	1662	187*	287	213	128	107	922
	1675	190*	470	304	144	94	1 202
	1689	199	519	324	123	45	1 210
	1703	269	419	332	134	52	1 206
Vadszám összesen	1662		780,5	2 208	4 144	13 308,5	20 441
	1675		1 769,5	3 596	4 158	13 772,5	23 296
	1689		939	1 683,5	1 794	3 011	7 428
	1703		788	1 853,5	2 782,5	4 962	10 386
Vadszám után adózók száma	1662		190	187	124	107	608
	1675		423	296	138	94	951
	1689		304	250	108	41	703
	1703		284	271	132	52	739
Egy adózóra jutó vadszám	1662		2,7	10,3	32,6	124,3	22,2
	1675		3,8	11,8	28,9	146,5	22,4
	1689		1,8	5,2	14,6	66,9	6,1
	1703		1,9	5,6	21,1	95,4	8,6
A vagyoni csoportokra jutó %-os arány	1662		3,8	10,8	20,3	65,1	100
	1675		7,6	15,4	17,9	59,1	100
	1689		12,6	22,7	24,2	40,5	100
	1703		7,6	17,8	26,8	47,8	100

A táblázat szokatlan tagolását azért választottuk, hogy egyrészt a fél évszázadnyi folyamatokat érzékeltessünk, másrészt pedig több szempont megválasztásával meggyőzőbbé tegyük a számokból levonható tanulságokat. A vadszám után adózók számának alakulása azt jelzi, hogy a törökellenes háború első évtizedétől eltekintve a lakosságnak csaknem kétharmada volt érintett. A kuruc mozgalom kibontakozása táján 90%-uk fizetett egy vagy több ló, illetve szarvasmarha után adót. A jobb módúaknál ez az arány ennél jóval kedvezőbben alakult, és a két leggazdagabb csoport tagjainál pedig szinte 100% volt. Talán érthető, hogy az egy adózóra jutó vadszám a vagyoni csoportok között erőteljes eltérést mutat.

Mivel 1675-ből szinte valamennyi szolgáltatásról maradt ránk teljesnek mondható nyilvántartás, célszerű ezek felhasználása. Az adatokat összesítő táblázat elég tárgyilagosan érzékelteti, hogy az egyes vagyoni csoportok milyen arányban birtokolták a legfontosabb termelési eszközöket, vagyontárgyakat.

56 A ridegeket az adóztatás során egy ideig külön nyilvántartásban rögzítették. Később aránytalanul nagy részük a vagyontalanok sorát gyarapította. A*-gal jelölt két adat a vagyontalanok mellett a ridegek számát is magába foglalja.

17. táblázat Az 1675. évi összesítő táblázat⁵⁷

	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közepes- birtokos	Gazdag	Összesen	
Adózók	száma	29	470	304	144	94	1 041
	%-os arányuk	2,8	45,1	29,2	13,8	9,1	100
Vadszám megoszlása		1 769,5	3 596	4 158	13 772,5	23 296	
Adó összege	66,5	1 485,5	1 879,5	1 468,5	1 560,5	6 457,5	
Egy főre jutó adó	2,3	3,2	6,2	10,2	16,6	6,2	
Az adó %-os aránya	1	23	29,1	22,7	24,2	6,2	
Szőlősgazdák száma		76	102	49	49	276	
Dézszebárányok száma		24	41	57	615	737	
Bárányt adók száma		12	14	21	46	93	
Gabonadézsma		209,5	746,5	949	1 992,5	3 897,5	
Gabonatermelők száma		35	118	84	79	316	
Vajszolgáltatás (pint)		69	95	158	302	624	
Tyúkszolgáltatás (db)		820	994	548	387	2 749	

A táblázat olyan sok részletre utal, hogy ennek mindenre kiterjedő elemzésétől itt el kell tekintenünk. Azt viszont ismételtelen szükséges jelezni, hogy ezekben az évszázadokban a különféle adók és szolgáltatások során – ritka kivételtől eltekintve – a cselédeket, béresek nem vették figyelembe. Az már egy rövid áttekintés után nyilvánvalóvá válik, hogy a teljesen vagyonatlanok egy szűk csoportját a napszámosok, alkalmi bérmunkások alkották. A közel félezer ún. törpegazda jelentős része zsellér volt, nagyobb részüknek pedig legfeljebb ház, esetleg minimális terjedelmű szőlő volt a birtokában. Többségükben családjukat csak munkavállalással tudták eltartani. Valójában ők alkották a mezőváros társadalmát meghatározó napszámosok rétegét. Annak érdekében, hogy érzékeljük a mezőváros társadalmának rendkívül erős tagolódását, és főként, hogy megingassuk a hódoltsággal kapcsolatos hamis romantikát, érdemes ismételtelen rámutatni, még a hódoltság legszerencsésebb évtizedében is a lakosság csaknem fele az akkori létminimum szintjén élt. A lakosság közel harmadát kitevő kisbirtokosok nagyobb része minden bizonnyal el tudta tartani háztartását saját vagyona, a birtokában levő termelőeszközök segítségével. Csak kisebb hányaduk, a szegényebb rész kényszerült rendszeresen, főként idénymunkát vállalni. Többségük azonban a falusi parasztság szintjén élt. A középbirtokosok szinte kivétel nélkül még a telkes falusi parasztnál is nagyobb értékeket birtokoltak. A gazdag parasztnak kezén pedig olyan jelentős vagyonok halmozódtak fel, amelyhez hasonló a falvakban mutatóban sem gyűlt össze.

Nagyon csalóka lenne ez a kiinduló alap, ha úgy fognánk fel, hogy több évtized állapotaira ez volt a jellemző. Mindez viszonylag békés és több évtized felhalmozásának az eredménye. A következő években kibontakozó kuruc mozgalom, majd 1683-tól a kíméletlen másfél évtizedes törökellenes háború nemcsak a város lakosságának vagyonát apasztotta töredékére, hanem számottevően átrajzolta nemcsak a birtokolt értékek mértékét, hanem a vagyoni-társadalmi csoportok arányait is. Azt már itt érdemes kiemelni, hogy a háború a jószágállományt és a készpénzvagyont sújtotta elsődlegesen, a növénytermesztés és a fontosabb iparágak alapjait kisebb mértékben erodálta.

57 A gabonaneműk dézsmájának mennyiségét negyedben, az adó összegét tallérban rögzítették.

Annak érdekében, hogy érzékelnünk tudjuk, milyen labilis volt a hódoltságban élők vagyona, milyen mértékben hatottak a háborús esztendő a társadalomnak még a legmódosabb rétegeire is, egy újabb összeállítást célszerű elhelyeznünk. A táblázat harminc olyan gazda adatait tartalmazza, akikről nemcsak a még békésnek mondható 1675-ből, hanem a sanyargatások, a szertelen követelések és a nyomor mélypontjának tekinthető 1689-ből is pontos adatok maradtak ránk. Többségük közepes és gazdag paraszt, de fellelhető köztük néhány módosabb kisgazda is. A másfél évtized alatti rendkívüli elszegényedés természetesen nem kizárólag erre a harminc családra jellemző. Sok háztartás esetében a veszteségek számottevően nagyobbak voltak.

18. táblázat Harminc gazda 1675. és 1689. évi adatainak összehasonlítása⁵⁸

Név	1675					1689				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Balogh István	192	18	36,5		8	22,5	16,2	35	27,5	4
Bán János	30	11	8		3	18	16,2	28	11,5	
Bíró György	285	18	57		6,5	62	27	85	14	
Bede Lukács	66	16			22	15	18	32	29	4
Boda Gergely	19	13	12,5	*	4	16	21,6	35	28,5	1
Csaba Mihály	106	18	30	*		15,5	13,5	31	29	
Csizmadia Gergely	25	10	7	*		18	13,5	32	16	
Deák Pál	652	18	80	*	47	200	27	150		
Dékány György	272	18	30		39	28,5	18	42,5	12	6
Farkas Tamás	35	10	12		4	10	10,8	28	13	
Hagymási Gergely	17	9	7			15,5	16,2	30,5	25	3
Haigató János	127	18	18		15	7	9	20	15,5	
Hegedűs János	300	18	70	*	18	33	27	51	62	3
Horváth Péter	246	18			10	40	27	58	8	2
Kalocsa János	759	18	37	*	40	400	27	400		
Kamarás Ambrus	759	18	56	*	53	140	27	150		
Kis István	129,5	16	33			17,5	14,4	30,5	13	
Máté Kovács	22	12	3		8	39,5	23,4	67,5	12,5	
Mészáros János	36	14	20		13	15	16,2		12,5	
Miklós Kovács	48	15,5		*	7	17	12,6	28,5	31	
Nagy István	302	18	29	*	7,5	40	23,4	55	22	5
Pathay András	758	18	61	*	85	118	27	157		
Péter Mihály	80	16	27			32	18	52		
Sárközi István	193	18	40	*	25	19	18	53	13	4
Sárközi Pál	243	18	39	*	18	28	21,6	46	27	4
Szabó Köröosztós	121,5	18	20	*	6	41,5	23,4			2
Szeles György	236	18	14,5	*	6	32	23,4	50	6	7
Tegzős János	43,5	14	11	*		14,5	19,8	29,5	22	1
Varga István	380	18	12			72	27	95,5	78,5	7
Vida István	39,5	9	17			16	14,4	30	14	

58 1675-ben: 1. Vadszám. 2. Derékadó összege. 3. A gabonated mennyisége. 4. A * a szőlő birtoklását jelezi. 5. A dézsmabárányok száma. 1689-ben: 1. Vadszám. 2. Derékadó összege. 3. A különadó összege. 4. A gabonated mennyisége. 5. A dézsmabárányok száma. A válogatás során a pontosan beazonosítható személyeket vettük figyelembe. A gabonaméréshez használt negyed egy fertály negyedrésze, két vékával, kb. egy pozsonyi mérővel azonos.

Mi sem természetesebb, minthogy az iparosok és kereskedők között is számottevő vagyoni rétegződés alakult ki. Sajnos, ennek érzékeltetését lehetővé tevő összeírás csak 1703-ból áll rendelkezésünkre. Tekintettel arra, hogy az 1683. évet követő két évtized a lakosság csaknem minden rétegét drasztikusan sújtotta, a korábbi évtizedekben minden bizonnyal ők is kedvezőbb anyagi körülmények között élhettek.

19. táblázat Az 1703. évi összeírásban jelölt, nem kizárólag mezőgazdaságból élők vagyoni rétegződése

Foglalkozás	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Boltos	1					1
Csizmadia	3	4	1	1		9
Csász	1					1
Juhász	2					2
Kovács		2	3	2	1	8
Könyvkötő			1			1
Mészáros	1			1		2
Molnár	2	1	1			4
Nyerges		1				1
Szabó	12	9	6	1	1	29
Szappanos	1	5	2	3		11
Szűcs	1	2	1			4
Szűrszabó	1					1
Takács		1				1
Összesen	25	25	15	8	2	75

Bár ez az összesítés csak egyetlen év állapotát jelzi, feltétlenül alkalmas egy-két megá-
laptítás megfogalmazására. A leginkább szembeütő az, hogy az iparosok nagy többsége
a két legszegényebb vagyoni csoportba tartozott. Igazán jómódú mester alig található
köztük. Ezek vagyonát pedig számottevő jószágállományuk, mezei kertjük és szőlőjük
alkotta. Tehát viszonylagos anyagi biztonságuk alapja nem iparuk üzéséből származott.
A szerencsésebb esztendők szerzeményeit ezekbe az értékekbe fektették. Itt is célszerű
kiemelni, hogy Kecskeméten kereskedőcéh nem jött létre. A tőzsérek szinte kivétel nél-
kül a legmódosabb gazdák közül kerültek ki, és a kereskedők többsége is jómódú gazda
volt.

A felvázolt kép alapján leszögezhetjük, hogy a mezővárosi társadalom a vagyoni
rétegződés alapján már alig emlékeztet a falvakban megőrződött állapotokra. A korszak
vége felé sokkal közelebb állt a királyi városok egyre polgárosodottabb viszonyaihoz,
mivel itt is az árutermelés és a pénzgazdálkodás vált meghatározóvá, amely szükség-
szerűen létrehozott egyrészt egy igen jelentős, nagyjából készpénzzel fizetett, bérből
élő réteget, másrészt egy igen jelentős árutermelő, kupeckedő, tőzsérkedő társadalmi
csoportot.

6. A mezővárosi társadalom jelentősebb ellentétei

Mind a társadalmi viszonyokról, mind pedig a gazdálkodás jellegeről igen sokat elárul,
milyen ellentétek sarjadtak időről időre az egyes társadalmi csoportok között, és milyen
eszközökkel lehetett ezeket feloldani, vagy legalábbis féken tartani.

Tekintettel arra, hogy a mezőváros gazdálkodását évszázadokon át a nagyállattartás határozta meg, és mivel az így keletkezett árut készpénzért az ország határain kívül és belül szinte mindig értékesíteni tudták, az egyik meghatározó konfliktus a tömeges állattartáshoz kapcsolódott. A „marhásabb” és „marhátlanabb” gazdák érdekei a városhoz közelebbi legelők, a „nyaralók” birtoklásában, használatában ütköztek leggyakrabban. Ehhez érthetően szorosan kapcsolódott a jószágok teletetését biztosító mezei kertek, kaszálók birtoklása, amelyek részben a jószágok takarmányát, részben pedig a kenyérgabona termesztését biztosították. Újabb ellentét forrása lett a legelőket féltő jobb módú gazdák és jórészt a szegényebbek és a zsellérek között fokozatosan erősödő szőlőtelepítés lehetősége. Ez eleinte a közlegelők szélén történő önkényes foglalásokban nyilvánult meg, a borfogyasztás iránti igény bővülése, a bor árának emelkedése miatt pedig később valóságos és súlyos társadalmi konfliktus okozója lett, amit csak a kilencvenes évek elején végrehajtott, széles körű reform tudott átmenetileg oldani.

A gazdák és a bérmunkások, cselédek közötti érdekelletét gyakorlatilag folyamatosan jelentkezett, amely a munkabérek és az élelmezés árszabása körül jelentkezett, különösen a nagyobb idénymunkák során. Ezért a magisztrátus, a gazdák érdekeit figyelembe véve, időről időre szabályozta a legkülönbélebb napszám béreket és a vele járó kedvezményeket. Figyelemre méltó jelenség, hogy a század vége felé a helybeli bérmunkások és a közelebbi-távolabbi falvakból verbuvált napszamosok között kerekedett számottevő ütközés. Ugyancsak „természetes” ellentét állította egymással szemben a céhes mestereket és a mind jelentősebb számú kontárt.

Mivel az egykori földesúri beneficiumok a magisztrátus birtokába kerültek, ezek azt eredményezték, hogy – főleg a kocsmatartás miatt – a lakosság szinte minden nagyobb csoportjából kerültek ki szép számmal, akik sérelmezték, hogy a magisztrátus következetesen fenntartotta a maga számára a bor és a pálinka forgalmazásának monopóliumát. Tekintettel arra, hogy ennek az igen jelentős hasznát a város egésze élvezte, igazi és széles körű társadalmi feszültséget ez mégsem gerjesztett. Személyes sérelmek viszont évenként tucatszámra születtek a tanács szigorú ítéletei nyomán. A piac- és vásártartás, az árufelhozatal „megvámolása” szélesebb körű ellenkezést nem váltott ki, bár e téren is szigorúan örködött a hatóság a törvényes rend betartása felett. Igaz, hogy ezen a területen a magisztrátus lényegesen kisebb haszonnal dolgozott. Itt sokkal inkább az árak limitálását kifogásolták a kofák és olykor az árutermelők. A gyakori természeti csapások és a háborús körülmények miatt viszont a lakosság, az adófizetők számottevő része érdekében a csaknem folyamatos beavatkozás elkerülhetetlen volt. A mészárszék tartásának monopóliuma miatt viszont csak ritkán és kevesen ütköztek a tanáccsal. Sajátos módon a város mészárszékét működtető bírák emeltek legtöbbször panaszt az árak limitálása miatt. A piacon a hentesek és a mészárosok jóval olcsóbban kínálták portékáikat, de működésüket a magisztrátus viszonylag szűk keretek közé szorította. A malomtartás monopóliumáról pedig évszázadokon át lemondott a hivatali szervezet, így bármely gazda működtethetett szárazmalmot.

A magisztrátussal és a különféle tisztségviselőkkel szembeni sérelmeket az adók behajtása, az ingyenmunka rendszeres megkövetelése és a különféle tizedek behajtása évenként többször újratermelték. A legtöbb sérelem ezeknek a szertelen követeléseknek a nyomán sarjadt. A magisztrátus viszont a különféle katonai erőszaknak kénytelen volt engedelmessé válni, és saját polgártársaival szemben sem lehetett elnéző.

Ezekre az ütközésekre már a legkorábbi jegyzőkönyvek is utalnak. Közülük csak szemléltetés végett idézünk néhányat. A jegyző 1591-ben rögzítette: „A bírákat és a tizedeseket gyakran megszidogatják.” A következő évben „Sotra Miklós 3 f. bírságot fizet azért hogy az felesége tized népét [a tizedeseket] megszidalmazta.” „Bizony Pál maradoth bírságon illien dologérth hogj az bírának aszt monta hogj nem Jáborwl hanem hamisan zedik asz arpat, fizeteth f. 10.” A végképpen elkeseredettek olykor még tettelegességre is vetemedtek: „Szűcs Jakab 3 fr. bírságot fizet azért, hogy a tizedest, Könyves Andrást megszidta és üstökét vonta.” Természetesen a következő évszázadban is szaporán jelentkeztek hasonló konfliktusok, melyekkel szemben a tanács olykor igen szigorúan kénytelen volt fellépni. 1682. december 16-án „Pál István ... Kalocsa János és Deák Pál urainkat éktelenül eb szülöttivel, eb hitűvel szidalmazta... [a tanács végzése] Mint hogy Pál István nemcsak Kalocsa János, Deák Pál bírák és törvény tévő uraimot bántotta meg ... mi törvényünk szerint elsőben karácsonyi napokban ... tétessék pel-lengérbe, onnan kivéve rudakkal nyomattatván, erűsen veretessék meg...”⁵⁹ Tehát a retorzió gyakorta kíméletlen volt.

A háborús években a városra nehezedő szertelen adóztatás és a kíméletlen gyalog- és igásrobot miatt az elkeseredés egyre szélesebb rétegeket nyomorított el, és a tanáccsal szembeni inzultusok olyan méretűekké váltak, hogy a magisztrátus kénytelen volt legnagyobb földesurának hatalmát is igénybe venni. „Minthogy Kecskeméth városának né-mel lakossy, magok vakmerőségétől veltetvén, sem az bírának sem az ott való tanács-nak illendő böcsületit megh nem adgyák, parancsolattyokban el nem járnak, sőt inkább őket böcstelenítvén, ellenek meriszlenek támadni ... kinek kinek életére, fejére parancsolom, mert valakin tapasztatatik ezen parancsolatom által hágása, hitesse el magával, minden kedvezés nélkül megh fog lakoni vétkejért, ha kinek vagy a tanács vagy az bírák mi rövidséget téssen, ez előtti be vett jó szokás szerint általam dirigáltatván az oly forma elől is az városnak mind az bírának, mind az tanácsnak magaviseletéről is ennekem áll hatalmamban, s másnak nem senkinek, ... ki ki élet s feje, jószága vesztése alatt az városnak közönséges megmaradásában járván az az dologh, az bírának s tanácsnak illendő engedelemmel légyen, melyről az bírának és tanácsnak nagyobb erősségére adván ezen patens leveletem.”⁶⁰

7. A falusi és a mezővárosi társadalom legmarkánsabb különbségei

Végül nem lesz haszontalan az agrártársadalmon belül jelentkező két szerveződési forma, két eltérő fejlődési fokozaton lévő közösség társadalmának egyfajta összehasonlítása. Ennek célja részben az, hogy – vállalva a kissé didaktikusnak tűnő keretet – ne csak az általánosság, a nyilvánvalóság csuszamlós szintjén sejtessük az ekkorra már jelentősre nőtt különbségeket, hanem azért is, hogy kitapinthatóvá tegyük, e téren már valójában két önálló, elég markánsan eltérő fejlődési szakasról, fokozatról szólhatunk. Az igazi haszon azonban minden bizonnyal az lehet, hogy felvillanthatjuk, milyen eredményeket tudtak, illetve tudtak volna a kora újkorban elérni azok a településeink, amelyek a középkorból hozott örökségük alapján hasonló, vagy közel hasonló fejlődési

59 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29., 31., 36., 45., 124–125.

60 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 35.

potenciállal rendelkeztek. Tekintettel arra, hogy Kecskemét társadalmának és gazdaságának formálódása nem egyedi, nem kuriózum, hisz Debrecen jóval eredményesebben tudta a civis fejlődési folyamatot valóra váltani, és Kőrösön, Cegléden kívül több településünk, mezővárosunk formálódása hasonló lett, vagy legalábbis mutatott több rokon vonást, eredményeik sejtetik, hova juthatott volna el ez a térség az idegen hódítók megjelenése és másfél évszázadra történő berendezkedése nélkül.

A magyar agrártársadalom szerves részét alkotó falvak és a mezővárosok között érthetően fellelhető néhány közös vonás. Ezek közül a legfontosabb az, hogy egyik sem tagozódott a rendi társadalomba, nem szereztek, nem élveztek semmiféle feudális kiváltságot. Ebből adódóan tulajdon- és birtokjoguk – az agrártársadalmon kívül levőkéhez képest – az egész korszakon belül korlátozottabb maradt. Számunkra azonban ezúttal az eltérő vonások a fontosabbak.

A leginkább meghatározó jogi különbséget a földesuraikhoz kötődő viszonyukban találhatjuk. A falvak jobbágysai közvetlenül álltak kapcsolatban földesuraikkal, míg a mezővárosok egy summában, meghatározott pénzüsszegben tudták le anyagi kötelezettségeiket, szolgáltatásaikat. A falusi jobbágy közvetlenül állt szemben földesurával vagy annak képviselőjével, a mezővárosok egyszerű lakóit és azok érdekeit viszont választott tisztségviselőik képviselték. A rendszerint csak csekély létszámú falvak belső szervezetsége szerény volt, és a közösséget irányító mindenkori bírót a földesúr nevezte meg, jelölte ki. A lényegesen népesebb mezővárosok – bár rendi keretek között – már a középkorban valóságos önrendelkezéshez jutottak, maguk választották tisztségviselőiket, lakóik számára önálló rendeleteket, statútumokat hozhattak, és ezek betartása fölött maguk őrködhettek. Széles körű és önálló bírászkodási hatáskörük volt, bár nagyobb bűnügyekben ítéleteik ellen fellebbezhetek a sértettek. Maguk határozták meg, miként vonják be lakosságuk egyes rétegeit, csoportjait a közterhek viselésébe. Választott tisztségviselőik nemcsak a földesurakkal, hanem a különféle hatóságokkal szemben is képviselték lakosságuk érdekeit.

Ugyancsak erőteljes különbség volt már évszázadok óta közöttük a tulajdon- és birtokjog terén is. A falusi jobbágyoknak a termőfölddel kapcsolatosan csak a falu határában egy meghatározott terület használatára volt joguk. Tulajdonuknak csak a különféle termelési eszközöket, jószágaikat és személyes tárgyaikat mondhatták. Kecskemét szolgáltatásaira – miként erre több korábbi fejezetben utaltunk – nem egy, hanem több főúri família tartott igényt. Ezek között viszont a mezőváros és annak határa nem volt felosztva, hanem csak évenként eltérő arányban részesültek a város summaadójának összegéből. A város és határa, a termőföld valójában évszázadok óta a mezővárosi közösség birtokában volt. E fölött a mindenkori választott testületek rendelkeztek. Hosszú fejlődés eredményeként a falusi viszonyokhoz képest itt merőben eltérő állapotok jöttek létre. Míg egy falusi jobbágynek településük határában – évenként változó helyen – egy meghatározott méretű terület megműveléséhez, használatához volt joga, a kecskeméti gazdák birtokjoga ettől merőben eltért. A szántóföldeken belül kétféle birtokjog alakult ki. A város legrégebb határain belül évszázadok során a tősgyökeres gazdák az őseik által elfoglalt, megművelt területüket csaknem tulajdonukként birtokolták. Tekintettel arra, hogy ezeket nemcsak örökölni hagyhatták, hanem pénzért adhatták-vehették, pénzes kerteknek nevezték. A magisztrátus csak a birtokjog változásának a tényét tartotta számon. Egészen eltérő jog illette meg a „városadomány kert” birtokában levő gazdákat. Ezeket a jobbágytelek méretű szántókat, legelőket a tanács adta, engedte át az egyes gazdáknak.

Ezeket bérlőként hasznosíthatták. Nem adhatták el, de családtagjaik a bérleti jogot örökölhették. Mindkét esetben vállalni kellett a gazdáknak a rájuk eső adók fizetését és a tanács által megszabott közmunkákat. Ugyancsak tulajdonuként kezelhették, adhatták, vehették, örökíthették a város tövében levő veteményeskerteket és a szőlőket is.

Még egy igen fontos sajátosságot kell kiemelnünk a mezővárosokban kialakult birtokjoggal kapcsolatosan. A falusi jobbágyok mindenkor kénytelenek voltak a közösség szokásrendjéhez alkalmazkodni. A mezőgazdasági termelést évszázadokon át döntően meghatározta a nyomáskényszer, amely számottevő előnye mellett igen sok hátránnyal járt. A mezővárosi gazda mind pénzes, mind városadománya kertjét egy meghatározott helyen birtokolta, szinte polgári tulajdonként. Éppen ezért azon építközhetett, a talajt gondozhatta, több évre tervezhette rajta munkáját. Szomszédjának gazdálkodása nem befolyásolta döntéseit. Szőlőjében, kertjében és szántóföldjének létesítményei mellett is fákát ültethetett, évelő növényeket termesztetett.

A falusi társadalmon belül is óhatatlanul jelentkeztek különbségek, melyek azonban csaknem kizárólag vagyoni jellegűek voltak. Rendi-társadalmi tagozódás csak a legritkább esetben jelentkezett. Falvakban jobbágytelken vagy töredékkelten armális nemes nagyon ritkán gazdálkodott. A vagyoni különbségeket elsődlegesen a család, a háztartás birtokában levő telek aránya, mérete határozta meg. Az egyes gazdák jószágállománya jószerivel már ennek függvényében alakult, hisz a jószágok tartását a rendelkezésre álló, nagyon behatárolt méretű szántó és rét terjedelme határozta meg. Ezért a telkes jobbágy és a szántóval nem rendelkező zsellér jószágállománya is gyökeresen eltért egymástól. Azonban még a telkes jobbágy is, a megfelelő legelő és főként a téli takarmány hiányában, csak nagyon behatárolt számú jószágot tudott tartani.

Legalább ennyire meghatározó volt az a tény, hogy a falusi jobbágy a szántóföldi növénytermesztésen kívül más foglalkozást csak nagyon ritkán űzött. Legfeljebb szőlőjét művelte meg, amely viszont csak ritkán termett többet a háztartás szükségleténél.

A több mint félezer kecskeméti gazda nagyobb része rendelkezett jobbágytelek nagyságú szántóval. Közülük 150–200 család ennél sokkal nagyobbval. Ezen gazdák több mint háromnegyede birtokolt számottevő szőlőt. A jobb módú családok olyan méretűt, hogy rendszeres tudtak bort értékesíteni. Tekintettel arra, hogy a nagyfokú pusztasodás miatt a város több tucat pusztát tudott rendszeresen bérelni, és a nagyobb gazdák közül többen maguk is béreltek pusztát vagy pusztákat, a jószágértékesítés keretei itt merőben másként alakultak, mint a falvakban. Tekintettel arra, hogy a rendelkezésükre álló jóval nagyobb szántók és kaszálók a takarmány bőségesebb felhalmozását tették lehetővé, a falusi viszonyokhoz képest össze nem hasonlítható méretű szarvasmarha, ló és juh tartására tudtak vállalkozni.

A falusi és a mezővárosi gazdálkodás legmarkánsabb különbsége azonban leginkább annak összetettségében, a társadalmi munkamegosztás mértékében nyilvánult meg. A falvak lakossága az esetek aránytalan nagy részében növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozott, termelőtevékenységük révén pedig csak a különféle szolgáltatásokat tudták teljesíteni, és a háztartásukat tudták ellátni termékeikkel. Az árutermelés az esetek többségében mindvégig marginális maradt. A falvakban a háziipar révén hozták létre a háztartásokban szükséges anyagok és eszközök aránytalanul nagy részét. Az árucseré minimális méretű volt.

Kecskeméten a társadalmi munkamegosztás már a középkorban erőteljesen meghaladta az átlagos falusi méreteket. A kora újkorban a gazdák közel fele még a szántóföldi növénytermesztésen belül is évenként tudott piacra árut vinni. A szőlő- és gyümölcs-termesztésen belül talán még nagyobb arányú lehetett az árutermelés. Az állattartáson belül pedig a gazdák, a háztartások négyötöde volt képes rendszeresen vagy alkalmilag terméket a piacra vinni. Itt olyan tömegű többlet keletkezett évszázadokon át, hogy ennek jelentős hányada rendszeresen külföldi piacokra került. Tehát míg a falusi gazdálkodásban az árutermelés és pénzgazdálkodás a kora újkorban esetleges és szerény méretű maradt, a mezőváros gazdálkodása az árutermelésen és pénzgazdálkodáson alapult. A társadalmi munkamegosztás strukturáját jelzi, hogy az adófizetők valamivel több mint tíz százaléka részben vagy egészében iparral foglalkozott. A különféle iparágak többsége céhes keretek között működött. A városban és a környező falvak, mezővárosok között árucserét már a 14. század óta hetipiacok és országos vásárok tették lehetővé. Bár kereskedőcéh nem jött létre, de a gazdák közel harmada kapcsolódott be viszonylag rendszeresen a kereskedelembe és a szállításokba. Több tucat család vagyonának meghatározó részét pedig a tőzsérkedés, a borral és a különféle állati termékekkel való kereskedelem, kupeckedés alapozta meg. Azt is célszerű kellő súllyal kiemelni, hogy nemcsak pénzgazdálkodásról szólhatunk, hanem a jelentős pénzfelhalmozás következtében a pénzkölcsönzés különféle formája – főleg a 17. században – viszonylag széles körű volt, bár ez egyetlen család önálló tevékenységévé, foglalkozásává sem tudott válni. A társadalmi munkamegosztás szintjét érzékelteti, hogy a gazdák közel húsz százalékát kitevő gazdag réteg családfelei önálló termelőmunkát már gyakorlatilag nem végeztek, hanem idejüket a több lábon álló – szántóföldi növénytermesztés, szarvasmarhatartás, lótenyésztés, juhászat, szőlészet, kereskedelem vagy ipar üzése – gazdaságuknak a szervezése-irányítása töltötte ki. Ezek után fennmaradó idejüket pedig esküdtként vagy választott tisztségviselőként a közösség érdekében hasznosították. Kecskemét termelése mind volumenében, mind pedig szervezettségében olyan méretű lett, hogy nemcsak a Homokhátság nagyobb részének vált természetes gazdasági központjává, hanem a Kárpát-medence legtávolabbi számottevő településeivel is szoros kapcsolatot tartott fenn. Évszázadokon át az ország exportjából többféle árujával érdemben részesült.

A több ezer lakosú település – kivéve a háborús és polgárháborús éveket – érthetően gondoskodni tudott saját védelméről is. Ezt a várost őrző művek készítése, karbantartása mellett az önállóan szervezett és díjazott „fegyveres vitézek”, „darabontok” tették lehetővé. A hódoltság utolsó évtizedeiben megszervezett parasztvármegyén belül pedig Kecskemét meghatározó szerepet kapott.

E mezővárosi társadalom egyik meghatározó sajátosságaként a rendi-feudális viszonyok közötti viszonylagos nyitottságát kell még kiemelnünk. Sem az egyes társadalmi csoportok között nem jött létre érdemi elzárkózás, sem pedig a más településekről érkezőkkel, a „vidékiekkel” szemben nem tapasztalható elkülönülés, szembenállás, bármiféle megkülönböztetés még vallási téren sem. Ezt azért kell külön is kiemelnünk, mert még a királyi városok polgárságán belül sem tapasztalható ezekben a századokban hasonló nyitottság.

A sajátos párhuzamba állítás nem lenne teljes, ha nem szólnánk az erősen eltérő szellemi-kulturális életről. Kecskeméten már a középkorban működött önálló iskola, amelynek léte egy faluban, a kora újkorban is elképzelhetetlen volt. A hódoltság idején pedig már két iskola biztosította az írásbeliség meglepően széles körű terjedését.

Jól dokumentálható, hogy a hódoltság előtti évszázadban kb. húsz személy került ki innen olasz, osztrák és lengyel egyetemekre. Ezek alapján teljességgel érthető, hogy a népi kultúrán túlmenően mind szélesebb körűvé vált nemcsak az írásbeliség, hanem az irodalom és a művészetek ápolása, művelése is. Számos jele van annak, hogy a kor legjelesebb magyar költőinek – Balassi Bálintnak, Rimay Jánosnak és társaiknak – műveit a városban nemcsak ismerték, hanem iskoláikban folyamatosan tanították is. Végezetül ki kell emelnünk azt a szellemi-kulturális sajátosságot, amely révén Kecskemét e korban szinte egyedülálló volt nemcsak a Kárpát-medencében, hanem jóval szélesebb körben is. Ez pedig a vallási türelem. Itt már a reformáció hajnalán egyezsége tudott jutni a két felekezetre, és szinte példa nélküli együttműködésük évszázadokon át tartott. Ehhez döntően hozzájárult a hivatali életen belül valóban gyakorlattá váló alternáció: a legfelsőbb szinten évenként váltotta egymást a két egyház egy-egy híve. Ez volt a legfőbb alapja a kölcsönös bizalomnak, és ezért tudták távol tartani az egyházak vezetőit a hivatali élet minden területétől.

III. A mezővárosi társadalom szerveződése

1. A terhek megosztása

A hódoltság idején nemcsak addig ismeretlen adók és szolgáltatások jelentkeztek, hanem a másik két ország részben ismeretlen körülmények is kialakultak. Ezek részben abból adódtak, hogy az idegen hatalom itt nem volt képes oly módon berendezkedni, mint a korábbi hódításain belül, amiből az is következett, hogy kénytelen volt tudomásul venni a hagyományos birtokjogi viszonyok egyfajta továbbélését, a magyar földesurak igényeit a birtokaikon élőkkel szemben. Ugyanakkor ezek is kénytelenek voltak elszenvadni, hogy egykori jogait maradéktalanul nem tudják gyakorolni. Csak a hódoltság második szakaszának vége felé volt képes a nemesi megye és a birtokos osztály érdekeit az ország középső részén maradéktalanul és következetesen érvényesíteni. Ezért a hódoltsági mezővárosokban hosszú időn át nemcsak az igazgatás, hanem a közösségi lét minden területén lehetségessé, sőt szükségessé vált a helyi érdekűközések nyomán a folyamatos önszerveződés. Ez azzal is járt, hogy itt az oppidumok középkori fejlődési folyamata szervezettebb maradt, mint az ország másik két részében.

A magyar parasztsággal kapcsolatosan gyakran fogalmazták meg azt az ítéletet, hogy földhözragadt, gondolkodásmódja egysíkú, szinte beszűkült, műveletlen és néhány lázadástól eltekintve békésen tűrte, hogy mások gyakorolják felette hatalmukat, hogy képtelen volt az önálló szerveződésre, fejlődésre. A hódoltsági mezővárosok élete, a rendkívüli politikai, katonai és természeti csapások közötti helytállásuk a legjobb cáfolat ezen vélekedésekre. A másfél-két évszázados háborúkkal, polgárháborúkkal teli időszakot – a hódítók és a nemzeti érdekeket figyelmen kívül hagyó idegen uralgó kettős szorítása, adóztatása és sarcolásai között – nemcsak átvészelték, hanem több területen gyarapodni is tudtak. Ez idő alatt kiépítették sokoldalú és eredményes

gazdálkodásuk formáit, amelyek révén teljesíteni tudták mindkét hatalomnak a várossal szemben támasztott követeléseit. Három-négy évszázadon át folyamatosan ki tudták „termelni” maguk közül azokat a személyeket, csoportokat, amelyek az ismételten jelentkező válságok buktatóit át tudták hidalni, és az átlagosnál stabilabb, élhetőbb körülményeket tudtak a lakosság számára biztosítani.

Kétségtelen, hogy a mezővárosok számára a különféle állami, földesúri és egyházi terhek, követelések közösen történő teljesítése nemcsak az egyik legnagyobb jogi lehetőség volt, hanem egyben a legnagyobb tehertétel is. Évszázadokon át ezek a feladatok vizsgáltatták a közösség vezetőit. Tekintettel arra, hogy sem a királyi városok, sem a mezővárosok irányítását, életét nem elemezték még annak érdekében, milyen gyakorlatot követtek e területen, milyen eltérő ellentétek sarjadtak társadalmakon belül, és milyen társadalmi-vagyonai különbségek kialakulását eredményezte az egyes csoportok közötti küzdelem, illetve érdekérvényesítés, egyelőre összehasonlításra nincs lehetőségünk.

A korabeli jegyzőkönyvek pusztulása miatt rendkívül nehéz felidézni, miként történt a településekre nehezedő rendszeres és alkalmi terheknek a lakosságon belüli megosztása. Ezt csak néhány epizód felidézésével tudjuk illusztrálni. Mivel a pénzbeli terhek legfőbb forrása az adózás volt, érthetően ennek meghatározása során serkentek a legkomolyabb viták. A döntéseket általában az esküdtek bevonásával hozták meg. Ennek módjára egy korábbi határozat módosításáról maradt feljegyzés tájékoztató, amelyet az adószedő nyilvántartásában rögzítettek: „Anno 1672. die 17 mensis Julii. Mint-hogy az Isten városunkat ez jelen való esztendőnek alkalmatosságával az vadszámban újban való bevételehez képest elannyira szerencsétlente, hogy noha tavaly és az előtt való számos esztendőnek forgásiban az vadszámtól 15 pénz járt, de ha ez jelen való esztendőben tíz pénzre száll is, ötszáz forinttal többre mégyen mint ez előtt. Tehát egyező akarattól s lélek szerént való voxolásból mi, alább megírandó eskett személyek tettünk ilyen végezést, hogy mai napságtól fogvást az vadszám 10 pénzben álljon meg...”⁶¹

Ha rendkívüli terhek jelentkeztek, a nagyobb tanács sem merte felvállalni az adók növelése miatti felelősséget, és a középkori hagyományoknak megfelelően szükségesnek tartották a népgyűlés, az összes gazda egybehívását, és ezeknek a döntésbe való – legalább formai – bevonását. Ez történt 1689. február 10-én is, amikor „A becsületes tanács a portióknak felvetésére nézve egybegyűlvén a szegénységgel együtt, a limitatio szerént, mely volt vetve 24.850 forint, így rendelte.”

Az adó összegének a meghatározása, annak „terítése” mellett a másik személyes érdekeket közvetlenül érintő terület az egyes gazdák adóalapjainak a bevallása, meghatározása lehetett. Ez főként az élő állatok számának megállapítása során merülhetett fel. Úgy tűnik, hogy e téren még a gazdák között is rendre támadt komoly súrlódás. Erre az egyik kisbíró feljegyzése alapján következtethetünk: „Anno 1674. esztendőben Kamarás Ambrus uram főbíróságában ugyan itten az város asztalánál tött ilyen fogadást Kis Mihály öccse, Kis István Patai András uram előtt és Kováts István uraimék előtt, hogy ha Kis István uramnak huszonöt borjas teheneken felyül ha csak egyel is több leszen, sőt valamennyi az huszonöt borjas teheneken felyül lesznek ez idén, mindegyik Patai uramé és Kováts Istváné leszen. Azonban penig, ha Kis István uramnak az huszonöt alól leszen, hogy huszonöt borjas tehene nem leszen, Patai András uram tíz tallérig leszen

61 MNL BKML IV. 1508. c. 1671. 209. A határozatot 28 esküdt erősítette meg.

Kis Istvánnak adós, az melyet egy pénzig meg is ad ökegyelme, az melyért nagyobb bizonyoságnak okáért adta kezét Kis István, Patai András, Könyves András, Vidács Mátyás uraiméknak, melyet maga kézírásával megerősített.⁶²

Tekintettel arra, hogy az esküdtek között a jobb módúak erőfölényben voltak, a szegényebb csoportokkal szemben érdeksérelmek és ezek nyomán panaszok rendszeresen jelentkeztek. Ezek mértékét ma már felmérni nem tudjuk. Csak arra vállalkozhatunk, hogy a feljegyzések alapján az adók összegének, arányának a megoszlását érzékeltessük az egyes vagyoni csoportokon belül.⁶³

20. táblázat A különféle adók megoszlása az egyes vagyoni csoportokon belül 1662–1664 között
(az egy főre jutó átlag: számítási forintban)

Adó		Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Adózók	száma	24	287	213	128	107	759
	%-os aránya	3,1	37,8	28,1	16,9	14,1	100
Vadszám	%-os arány		3,8	10,8	20,3	65,1	100
	egy főre jutó átlag		2,7	10,3	32,6	124,3	26,9
Harács	%-os arány	2,7	16,6	24,3	24,2	32,2	100
	egy főre jutó átlag	2	1	2	3,4	5,4	2,4
Derékadó	%-os arány		17,4	26,8	27,4	28,4	100
	egy főre jutó átlag		2,9	6,1	10,5	13	6,1
Összes adó	%-os arány	0,5	14,2	23,3	25,2	36,8	100
	egy főre jutó átlag	2	4,3	9,2	17,2	30,9	11,5

A dzsizje-adót, más néven fejadót, harácsot a török hatalom a ráják minden felnőtt lakosa után megkövetelte. Éppen ezért ezt a teljesen vagyontalanoktól is kénytelen volt behajtani a magisztrátus. Ebből adódott, hogy e téren az egyes vagyoni csoportokon belül nincs igazán markáns különbség. A kisbirtokosokra jutó átlag megegyezett a vagyontalan családokra kivetett összeg átlagával. A középbirtokos és a gazdag családokra kivetett harács átlagos összege minden bizonnyal csak azért volt magasabb, mivel ezekben a felnőtt, de még nőtlen fiatalok munkájára a családi gazdaságon belül szükség volt, míg a három szegényebb vagyoni rétegen belül ezek többsége kénytelen volt pásztornak, cselédnek, béresnek szegődni, így kikerültek a szűkebb családi körből. Tehát ez az adó nem semmilyen formában sem követte a tényleges vagyoni állapotokat.

Valóban arányos adózásról még több évszázadon át sem a vadszám, sem pedig az ingatlanok esetében sem szólhatunk. A vadszám utáni adót egyenes arányban vetették ugyan ki, de egy dúsgazdag számára ennek kifizetése érthetően kevesebb gondot jelenthetett. Az ingatlanok megadóztatásáról pedig alig maradt feljegyzés. Úgy tűnik, hogy az 1689. évi porciókivetés során sem az ingatlan méretét, sem annak minőségét nem vették figyelembe, hanem az értékesebb és a kevésbé értékes ingatlanokra azonos mértékű összeget róttak ki. Alighanem a korábbi évek gyakorlatát követték, hisz ilyen kritikus állapotban a gazdagabbaknak nem tehettek engedményeket.

62 MNL BKML IV. 1508. c. 1689. Kisebb adók lajstroma 2. – IV. 1504. m. Robotlajstromok 1672–1673. 173.

63 A későbbi táblázatok a kötet következő tanulmányában lévő statisztikai feldolgozás alapján készültek.

21. táblázat Az éves adó összegének változása
(ezüsttallérban meghatározva)

	Év	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Adózók száma	1662	187*	287	213	128	107	922
	1675	29	470	304	144	94	1 041
	1689	199	519	324	123	45	1 210
	1703	269	419	332	134	52	1 206
Az adók összege	1662	225	768,2	1 227,6	1 373,8	2 037,9	5 632,5
	1675	66,5	1 485,5	1 879,5	1 465,5	1 560,5	6 457,5
	1689	335,1	1 902,9	3 078,9	2 383,8	2 309,9	10 010,6
	1703	712,9	1 534,8	1 987,8	1 527,9	1 392,7	7 156,2
Az adó %-os megoszlása	1662	4	13,6	21,6	24,3	36,5	100
	1675	1	23	29,1	22,7	24,2	100
	1689	3,3	19	30,8	23,8	23,1	100
	1703	9,9	21,4	27,8	21,4	19,5	100
Az egy adózóra jutó átlag	1662	1,2	2,7	5,7	10,8	19,3	6,1
	1675	2,3	3,2	6,2	10,2	16,6	6,2
	1689	1,7	3,7	9,5	19,4	51,3	8,3
	1703	2,6	3,7	6	11,4	26,8	5,9

Miként korábban is jeleztük, a nyilvántartások vezetése folyamatosan változott. A *-gal jelölt években a ridegek adóterheit még külön nyilvántartásban vezették, de egy össze-sítéskor velük is számolnunk kell. Ezért a külön összeírásuk adatait itt beszámítottuk. A korábbiaknál jobb és következetesebb adminisztráció hatására pontosan nyomon kö-vethetjük, hogy a török kiűzését követő években az állami terhek, főként pedig a földes-uraknak járó pénzbeli szolgáltatások számottevően csökkentek. Ezek eredményezték, hogy az újabb, csaknem másfél évtizedben már a vagyoni állapotokon belül minimális javulást érzékeltetnek a statisztikai adatok. Az egyes vagyoni-társadalmi csoportokon belül az egy főre jutó átlagos adó összege ugyancsak ezt jelzi. Tekintettel arra, hogy a háborús évek terhei, megpróbáltatásai a mezővárosi társadalom anyagi-pénzbeli tartalé-kait gyorsan felemésztették, az újabb rendkívüli terhek jelentkezésekor a tanács súlyos dilemmák elé került. Éppen ezért több mint figyelemre méltó, hogy – az esküdtek és a tanács döntései alapján – a legnagyobb terhek jelentkezésekor lett a két gazdagabb cso-porthoz tartozó háztarások terhe a legnagyobb.

A nyilvántartások adatai azt jelzik, hogy a város mindenkori vezetői képesek vol-tak a felmerült igényeknek megfelelően korábbi döntéseiket felülvizsgálni. Az 1662 és az 1675 közötti békésnek mondható bő évtized alatt közel 15%-kal nőtt a lakosságtól beszedett adó összege. Mivel az adózásra kényszerülők száma is közel 13%-kal bővült, azt mondhatjuk, hogy érdemi változásról alig szólhatunk. Mivel ezüsttallérban szá-molt tételek vannak a táblázatban, inflációról gyakorlatilag nem beszélhetünk. Annál drasztikusabb lett a háborús esztendőkből jelentkező teher. Bár igaz, hogy az adóala-nyok száma 1675-höz képest 1689-re 16%-kal bővült, a beszedett ezüsttallér összege 55%-kal növekedett. Nem árt azt is leszögezni, hogy ebbe az összegbe csak a különféle hivatalos adók tartoztak. A lakosságot és a magisztrátust ért egyéb károk, veszteségek, rendkívüli szolgáltatások értékét – amely olykor lényegesen nagyobb volt, mint az adó összege – aligha lehet pontosan dokumentálni. Az első háborús évek pusztításait mi

sem érzékelteti jobban, mint az egyes vagyoni csoportokon belüli változások, amit igen jelentős átrendeződésnek mondhatunk. Ezek hatására a reménytelenül szegények száma *hatszorosára* ugrott, a rendkívül gazdagoké pedig nem egészen felére zuhant. A közbülső három vagyoni csoporton belül történő, ugyancsak figyelemre méltó módosulások mindegyike az erőteljes elszegényedést, az anyagi-pénzbeli kimerülést érzékelteti. Csak ezen tények kiemelése és tudatosítása mellett érthetjük meg az adók kivetése során az esküdtek, illetve a magisztrátus rendkívüli dilemmáit, és mérhetjük fel döntéseiknek – a mai fogalmainkat használva – szociálpolitikai súlyát. Ennek érdekében célszerű összehasonlítani, hogy 1662-höz képest az egyes vagyoni csoportokon belül az egy főre jutó adó ezüsttallérban kivetett összege miként változott. A vagyontalanoknál az adó fél tallérral nőtt. A törpebirtokosok esetében az egy adózóra jutó terhet átlagosan egy tallérral emelték. A kisbirtokosok adóterhe már csaknem négy tallérral bővült. A jómódú, közepes vagyonú gazdák terhe több mint kétszeresével, 8,4 tallérral nőtt. Legdrasztikusabban a leggazdagabb csoport adója emelkedett: 32 tallérral. Könnyen elképzelhető, hogy a vagyontalanok számára a féltalléros növekedés is szertelennek bizonyult, és az adó kifizetése után a legteltesebb nyomorba süllyedtek. Viszont az is kétségtelen, hogy az esküdtek, a tanács döntései során egyfajta szociális érzékenység feltétlenül érezhető. Állíthatjuk, hogy a mezővárosi társadalom irányítói ismételten felnőttek a rájuk nehezedő feladatokhoz.

A kora újkori társadalom önszerveződésén belül egy újabb tájékozási pont lehet, miként kaptak lehetőséget az egyes vagyoni-társadalmi csoportok a közösség irányításában. Bár a statisztika erről is csak nagyon behatárolt módon képes tájékoztatni, egy ilyen összeállítás nem lehet felesleges. A közel fél évszázadot átfogó adatsor nemcsak azért érdekes, mert a maga nemében egyedülálló, hanem azért is mivel több fontos folyamat kiolvasható belőle. Érthetően ezúttal is csak a legfontosabbakra hívjuk fel a figyelmet.

22. táblázat Az egyes vagyoni csoportok aránya 1664–1703 között

Társadalmi-vagyoni csoportok	Vagyon-talan	Törpe-birtokos	Kis-birtokos	Közép-birtokos	Gazdag	Bizony-talan	Összesen	
A lakosság megoszlása	1664-ben	3,2	37,8	28	16,9	14,1	100	
	1675	2,8	45,1	29,2	13,9	9	100	
	1689	16,4	42,9	26,8	10,2	3,7	100	
	1703-ban	22,3	34,8	27,5	11,1	4,3	100	
Esküdtek aránya	1660-as évek		2	32	21	38	7	100
	1690-es évek		6,3	11	39	39	4,7	100
Tanácsstagok, 1690-es évek			14,2	40	43	2,8	100	
Főbírók			12	28	60		100	
Adószedők			16	56	28		100	
Kisbírók	2,7	10,8	39,2	31,1	10,8	5,4	100	
Székbírók	1,2	8,6	30,8	25,9	19,7	13,6	100	
Vásárbírók	6,7	16,7	46,7	13,3	3,3	13,3	100	

Ez a táblázat, ez az összesítés természetesen csak akkor lesz igazán értékes, ha több más mezőváros, több más királyi területen lévő település hasonló folyamatait rögzítő, bemutatató adatsor rendelkezésünkre fog állni. Azonban még így is több mint tanulságos annak áttekintése, miként változott évtizedről évtizedre az egyes vagyoni csoportok száma és aránya. Elsődlegesen az elszegényedés folyamata a szembeötlő. Az is jól érzékelhető,

hogy a mezővárosi társadalom a szegényebb csoportokat nem zárta ki a közösség irányításának, a különféle anyagiakra vonatkozó döntéseknek számottevő területeiről. A másik feltűnő jelenség: az esküdtek számának rohamos csökkenése a kisbirtokosok körében, és azok számának erőteljes növekedése a középbirtokosok soraiban. Itt viszont feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a gazdag családok, háztartások száma, aránya is drasztikusan megváltozott, közel negyedére csökkent. Tehát ezek csaknem háromnegyede a középbirtokosok közé süllyedt, és a közjük tartozó esküdtek később már a középbirtokosok között tűntek fel. Azonban mindezt figyelembe véve is az válik nyilvánvalóvá, hogy – bár egyfajta kasztosodás nem tapasztalható – a társadalom számottevő hányadát alkotó vagyonosabb csoportok mindvégig megőrizték vezető szerepüket.

2. Kecskemét szerepe a tájegység paraszti társadalmának szerveződésében

Tekintettel arra, hogy már a középkorban Kecskemét lett a Homokhátság legjelentősebb mezővárosa, ennek az élet minden területén érződött a hatása. Már a 15. század elején kun szék lett, és bár a hódoltság első évtizedeiben az elszenvedett veszteségek miatt később lett hászbirtok, mint a szomszédos Kőrös vagy Cegléd, súlya, befolyása a század végére már ismét kiemelkedővé vált. A hosszú háború újra erősen visszavetette ugyan fejlődésében, de a hódoltság második felében hamarosan megelőzte mind lélekszámát, mind pedig gazdasági erejét tekintve a térség másik két mezővárosát.

Az oppidum önkormányzata érthető módon nem csak Kecskeméten működött eredményesen. Bár a 17. század első évtizedeiben a szultáni hászbirtokok száma jelentősen csökkent, de a „három város” (Kecskemét, Kőrös és Cegléd) továbbra is megőrizte a szandzsákon belül korábbi kedvező helyzetét, és a hászbirtokok listáján Kecskemét a második helyen állt.⁶⁴ Közjogi viszonyaik, társadalmi-gazdasági állapotuk – számos eltérő vonás mellett – több tekintetben hasonlított egymáshoz. Több évszázados együttműködésüket közelségük mellett ez is nagyban segítette. A kora újkori mezővárosok tanácsának, magisztrátusának két legfontosabb feladata a bíraskodás és a közigazgatás volt. Sok jel utal arra, hogy a hódoltság korában mindkét területen szervezett formában és következetesen együttműködött ez a három település, kölcsönösen segítve egymás munkáját. Úgy tűnik, hogy egyenrangú félként kezelték egymást. E téren érdemi rivalizálásra utaló jel nem található, ami abból is eredhetett, hogy Kecskemét lakosságának számát és anyagi potenciálját tekintve kiemelkedett közülük.

A mezővárosi tanácsok egyik meghatározó feladatköre a közigazgatás volt, amely sok szállal kötődött a jogszolgáltatáshoz. Miként erre már utaltunk, a mezővárosi autonómia egyik legjellegzetesebb vívmánya a rendeletalkotási jog, a státutumok kiadása volt. A csekély számban fennmaradt 16. századi írott emlékeink jelzik, hogy a török fennhatóság alatt sem tűnt el ez a kiváltság, ez a gyakorlat egyik mezővárosban sem.⁶⁵

64 HEGYI Klára, 2001. 310–314. Ez a megállapítás természetesen a hivatalosan megszabott terhekre vonatkozik. A három város hódoltság alatti fejlődésével Novák László foglalkozott (NOVÁK László, 1986/a.), de vizsgálódásának központjában a településtörténet, az építészet és a néprajz állt.

65 1564-ben Végh Mihály főbíró házánál a templom közös használatáról végső soron egy tanácsi státutum döntött. Az eddigi idézetek között több olyan található, amelyek a városi tanács 16. századi rendeletalkotását bizonyítják.

A 17. századból pedig, amikor az oszmán birodalmon belül a válság mind jobban elmélyült, és a helyi hatalomgyakorlás egyre szűkült, már jelentős számban maradtak fenn töredékben vagy teljes egészében a városok lakosságára vonatkozó tanácsi rendeletek, statútumok.⁶⁶ Az egykori tanácsi jegyzőkönyvek pusztulása miatt itt csak néhány kimásolt és különféle feldolgozásokban fennmaradt statútumot tudunk idézni, amelyek viszont kétségtelenné teszik, hogy a három város e téren is körültekintően összehangolta tevékenységét. Több helyen történik utalás arra, hogy Cegléd, Kőrös és Kecskemét, a „három város” a „minora regia regalia” (a kisebb királyi haszonvételek) használata során azonos módon járt el, illetve ismételten egyeztetette döntését. Egy 1661. évi statútum is utal arra, hogy a város nem önkényesen szabta meg, limitálta az árakat, amikor a gazdáktól a bort felvásárolta, hanem olyan áron vette azt meg, „az mint a szomszédos városokon és Cegléden ára szakad.” A bormérés előjogának védelmében is hasonló körülményekkel jártak el: „...nem csak az elmúlt esztendőekben az három városnak bé vett szokása volt az, hogy a város tilalma ellen valaki kurta korcsmát árult, megbüntetődött ... a mellett vagy a város szükségére fogattatott a bor, vagy a [hordó] feneke ki szaggatott...”⁶⁷

Az is kétségtelen, hogy a tanács közvetlen felügyeletét még a szélesebb körű borgezerműködésre is kiterjesztette. Nyilvánvaló, hogy ennek hatására rögzítették a legelső kecskeméti jegyzőkönyv 355. lapján azt a részt, amelynek Hornyik sajnos csak a tartalmát jegyezte fel: „A Czeglédiek Kecskeméten vesznek borokat – 230 forint árút – a bortermelés tehát jó lábon áll.”⁶⁸ Tehát ez a feljegyzés azért kerülhetett be a szükségszókönyvbe, mivel a magisztrátus jóváhagyásával történt a felvásárlás. A tanács fenntartotta magának a jogot arra is, hogy fölülírja a közösség érdekében a kereskedelemmel kapcsolatos szokásokat, korábbi jogi formulákat, ha ezt a közösség elemi érdekei megkövetelték. 1688. március 27-én „Illyés Ferenc ... panaszt tesz, hogy marhát, melyeket 235 forinton katonáktól vett, a székbírák elvették tőle...” A tanácsbeliek szükségesnek látták, hogy ugyanezen a napon e valóban szokatlan, sőt rendkívülinek mondható eljárást jogilag kellően megalapozzák: „...régén bevett szokás szerint való statutuma az itt környül levő három városnak, szabadságában vagy az székbírának az közönséges jóra nézve, az itt lakos embertől, az mint megveszi, azon áron az marhát elvehesse, az közönséges jóra fordítsa...” Tehát érdemi kárt a szóban forgó gazda nem szenvedett, legfeljebb a várható komoly hasznáról kellett lemondania a közösség érdekében.

A mezővárosok és a környező falvak együttműködéséről a másik fontos területről, a jogszolgáltatásról jóval több adat maradt ránk. Éppen ezért célszerű volt ezt kellő alapos-sággal áttekinteni. A magyar jogszolgáltatás kora újkori időszakáról nincs még átfogó és pontos képünk. Ez az állítás érvényes mind a jogszolgáltatás hivatali szervezetére és működésére, mind pedig a jogszolgáltatásban részt vállaló személyek társadalmi és gazdasági viszonyaira. A kétségtelen hiányok pótlását számottevően hátráltatja, hogy az ország három részre szakítása után (1541) az egyes területeken kialakult törvényhozás és az ezek alapján történő jogszolgáltatás számottevően eltért. Így egy jól kirajzolódó kép

66 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991., ill. 1996. A fennmaradt nagykőrösi tanácsi jegyzőkönyvek ugyan-csak ezt igazolják.

67 A kitétel azért idézték, mivel Zakri Miklósnétt abban az évben már harmadszor ítélték el kurtakocsmá tartásáért. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 130.

68 Az idézett szavakat, mondatokat Hornyik János jegyezte fel ki a város jegyzőkönyveiből. Ezek többségét monográfiájában nem használta fel, így a nagyközönség számára ismeretlenek maradtak. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 25., 29., 41. és 50.

megalkotásához mind a három területről még sok adat összegyűjtése szükséges. Éppen ezért indokolt minden mozaik, minden helyi sajátosság gondos összegyűjtése, amelyek segíthetik majd egy hiteles kép összeállítását.

Tekintettel a téma fontosságára, ezt a kötet egyik önálló tanulmánya ismerteti. Azt azonban itt is ki kell emelnünk, hogy e téren nemcsak a három mezőváros szoros együttműködéséről van szó, hanem a környező falvak és távolabbi települések esetenkénti szereplése is évtizedekre kiterjedő gyakorlattá vált. Tehát teljesen egyértelmű, hogy Kecskemét nemcsak a széles körű árucseré meg szervezésében, hanem az önvédelem egyik szeletének kialakításában vállalt a Homokhátság, illetve a Duna–Tisza közének jelentős részén meghatározó szerepet, hanem igazgatása, jogszolgáltatása és szellemi-kulturális életének kisugárzása révén is e kisebb tájegység meghatározó településévé vált.

A VÁROSI NYILVÁNTARTÁSOK STATISZTIKAI FELDOLGOZÁSA (1662–1703)

I. Bevezető

Közelebbi és távolabbi múltunk tárgyilagos feltárása a történettudomány változatlan feladata. Ennek eredményes elvégzéséhez megbízható és kellő mennyiségű tényre, adatra van szükség. A hódoltság 16. századi társadalmi és gazdasági állapotát – részben pedig demográfiai viszonyait – alapvetően a török defterek, a török hatóság által készített adóösszeírások alapján tárták fel történészeink.¹ A magyar írásbeliség fejlődése eredményeként azonban a 16. század végétől a hódoltsági mezővárosok tanácsai mind szélesebb körben rögzítették bíraskodásuk, földesuraikkal kapcsolatos ügyeik, közösségük irányítása és adóztatásuk során szükségessé vált döntéseiket, kifizetéseiket és különféle nyilvántartásaikat. Ezek azért váltak rendkívül fontossá, mivel a hódoltság második szakaszából török adóösszeírások, különféle nyilvántartások nem állnak rendelkezésünkre. Sajnos a vigasztalóan gyarapodó írott anyag számottevő része az elemi csapások és a háborúk során a legtöbb településen elpusztult, eltűnt. Még a Homokhátság legjelentősebb mezővárosai: Cegléd, Kőrös és Kecskemét is elvesztette egykori jegyzőkönyveinek, nyilvántartásainak igen nagy részét.² Szerencsére Kőrösön és Kecskeméten a különféle nyilvántartások – jórészt 1662-től – továbbra is rendelkezésünkre állnak. Ezek az írott emlékek azonban merőben más szempontok alapján, nem ritkán eltérő céllal készültek, mint a török defterek. Bizonyos szempontból teljesebbek, pontosabbak, mint azok, ugyanakkor nem érintenek az egyes háztartásokra vonatkozó olyan adatokat, amelyeket a defterdárók jegyzékeikben több esetben rögzítettek. Ezeket a rendkívül fontos jegyzőkönyvi töredékeket, különféle lajstromokat, nyilvántartásokat eddig történettudományunk csak nagyon szűk körben hasznosította. Tekintettel arra, hogy a század második felétől csaknem folyamatosan rendelkezésünkre áll néhányféle nyilvántartás, segítségükkel nemcsak egy-egy időmetszetben lehet a város gazdálkodásának és társadalmának mennyiségi mutatóit felidézni, hanem a változások folyamatát is viszonylag jól nyomon követhetjük. Mivel a 17. század második felében, ebben a térségben olyan rendkívüli változások mentek végbe, amelyek történelmünket évszázadokra meghatározták, ezért ezek minél teljesebb, minél alaposabb feltárása mind a szűkebb térség, mind pedig az egész magyarság történelmének jobb megismerése érdekében rendkívül hasznos, sőt

1 Itt mindenekelőtt Fekete Lajos, Hegyi Klára, Káldy-Nagy Gyula és Vass Előd e területtel foglalkozó munkáira célszerű utalnunk. L. az irodalomjegyzéket!

2 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 8–18.

elengedhetetlen. Ezek a sorsdöntő események, hosszan tartó háborúk érthetően rendkívüli mértékben igénybe vették az itt élők anyagi és demográfiai tartalékait, és azokon belül igen jelentős változásokat idéztek elő.

Az itt feldolgozásra kerülő lajstromokat eddig is ismerték a kutatók, és belőlük több fontos adatot merítettek már a hódoltság korának felidézése során. Mégis azt mondhatjuk, hogy e nyilvántartások adatainak csupán csekély töredékét hasznosították. Ezek a kötetek a történelmi statisztikai módszerek, körültekintő elemzések segítségével *szinte teljesen új és igen fontos forrásként* nyílnak meg előttünk. Az ilyen formában történő feldolgozásukkal az egyik célkitűzésünk éppen az, hogy felhívjuk a figyelmet a máshol is megmaradt 17. és 18. századi nyilvántartások forrásértékére, hasonló jellegű, vagy még elmélyültebb, elemzőbb feldolgozásának lehetőségére, és a különféle szaktudományokon belüli kamatoztatására.

Egyben persze azt is hangsúlyoznunk kell, hogy bár egy-egy új forrás bevonása révén egy korszak elmélyültebb vizsgálatára nyílik ugyan lehetőség, de csak a korábban is ismert leíró források és a szakmai feldolgozások felhasználásával együtt van lehetőség múltunk tárgyilagosabb bemutatására. Jól tudjuk, hogy a gazdaságon és a társadalmon belül vannak olyan területek, folyamatok, amelyek változásait legkifejezöbben a számok, számsorok és a százalékos arányok érzékeltetik. Ezekben belül a mégoly választékos jelzőknél és a színes szóbeli illusztrációknál meggyőzőbbek és főként tárgyilagosabbak lehetnek a számokban kifejezett és megfogalmazott állítások és cáfolatok. Mivel pedig ezekben az évtizedekben az egész magyarság, sőt egész Közép-Európa számára valóban történelemformáló események zajlottak le, megkülönböztetett alapossggal kell megvizsgálni a hódoltság utolsó fél évszázadát, majd a törökellenes háborúkat, hogy tisztán lássuk, a következő évtizedek változásai, gyarapodásai valóban indokolták-e ezt a másfél évtizedes küzdelmet és a vele járó szertelen áldozatokat.

A pontosabb megismerés és főként a különböző folyamatok jobb érzékeltetése érdekében ezeket az adatrögzítő nyilvántartásokat négy időmetszetben kíséreljük meg feldolgozni statisztikai eszközökkel. Az 1662. évi adónyilvántartás segítségével még a század első felében, annak derekára kialakult állapotokat tudjuk felidézni, illusztrálni. Az 1675–1678 közötti további nyilvántartások segítségével a török kiűzése előtti állapotokat lehet bemutatni. Az 1683-ban a Bécs elleni támadással kezdődő háború első fél évtizede rendkívüli pusztításokkal járt együtt ezen a tájegységen belül is. A gazdaság és társadalom életében véghezvitt rombolás következményeit az 1689–1690-ben rögzített nyilvántartások alapján mérhetjük fel. A negyedik elemzés (1703) azt kívánja dokumentálni, mennyiben változott a térség és a város gazdálkodása és társadalma – az 1699-ig húzódó háborúban – a török fennhatóság felszámolását követő másfél évtizedben.

Végül a nyert adatok, adatsorok birtokában e négy időmetszet figyelembe vételével kell a változásokat röviden áttekinteni, elemezni és összegezni. Ennek során felhasználunk olyan további adatsorokat, melyeket többségükben – korábbi feldolgozások során – ugyanezen nyilvántartásokból nyertünk. Ezek együttesen eddig ismeretlen tényekre és folyamatokra hívják fel figyelmünket.

II. Gazdaság és társadalom a század derekán

1. Forráskritikai és módszerbeli észrevételek

A század derekára kialakult állapotokra csak egy-két leíró forrás és a néhány évvel később keletkezett nyilvántartások alapján tudunk következtetni. Ezen első feldolgozás alapjául a legkorábbi, az 1662. évi adólajstrom szolgál, amely az adószedő bíró nyilvántartásai között, a kötet 24–130. oldalán található. Bevezető sorai: „In nomine Domini Anno 1662. Csebe Pál uram főbíróságában az marhaszámnak, császár- és derékadónak felvetése.”³ Mivel az egykori jegyzőkönyvek nem állnak rendelkezésünkre, nem ismerjük sem erre az évre, sem pedig a következő évekre vonatkozó adókivetési utasításokat, normákat. Az kétségtelen, hogy a nyilvántartás az adóhivatal több évtizedes gyakorlata alapján készült, és hasonló eljárást követtek a későbbi években is.⁴ A tanács pénzbeli kötelezettségének teljesítése érdekében a gazdasági év során összeállította azoknak a névsorát, akiket az előző évek tapasztalatai és az újabb ismeretek alapján az adózók közé be lehetett vonni. Ezt a névsort végig ugyanaz a személy rögzítette. Valószínűleg a főjegyző vagy a jegyző lehetett, mivel a kézírás a következő években is több helyen fellelhető, az adószedő személye viszont évenként változott. A nyilvántartásban az adózásra kötelezettek nevének bejegyzése mellett – miként a bevezető szöveg érzékelteti – előre rögzítették az egyes adózókra a különféle adónemek alapján kirótt összeget. A korábbi és a későbbi évek gyakorlatának megfelelően az adózó neve előtt feljegyezték vadszámának összegét.⁵ Az adatsorokból pontosan megállapítható, hogy ezekben az években a kecskeméti gazdáknak egy vadszám után 10 dénárt kellett fizetni. Az adózók nevét követően újabb két összeget találunk. 1662 és 1664 között ugyanis még külön rögzítették minden nyilvántartásba vett személynél, illetve családfőnél az öt terhelő „császár adója” összegét, a dizije-adót. A nyilvántartásban fellelhető harmadik szám az ún. derékadó mértékét jelezte. Az esetek többségében ez az összeg volt a legnagyobb, innen jön a számunkra már szokatlan elnevezés. Sajnos pontosan nem tudjuk, hogy a két utóbbi adó kivetése során milyen adóalapokat vettek figyelembe. Nem rögzítették, hány éves kortól követelték a személyek után a „császár adóját”, és a különféle családtagokra (családfő, özvegy, serdült fiú, illetve lány, felnőtt hozzátartozók) egyenként mekkora összeget róttak ki. Erősen valószínű, hogy a személyi adók a háztartáson belül élő felnőttek után beszédett együttes összeget jelezték. Sajnos nem ismerjük meg ebből a derékadóhoz kapcsolt különféle adóalapokat sem, és nincs utalás arra, mekkora összegekkel terheltek meg egy-egy egységet, egy-egy ingatlant. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a derékadót a házak, a mezei kertek, a zöldségeskertek, a szőlők és a különféle mesterségek üzése

3 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 24–130. Az adókivetés szerkesztett formája megjelent: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 159–177.

4 Ezt néhány korábbi évtizedből fennmaradt töredék bizonyítja.

5 A vadszám a hódoltsági mezővárosok nyilvántartásainak többségében fellelhető adónem. Pontos meghatározását már Hornyik János közölte várostörténete II. kötetében (HORNYIK János, 1861. II. 191–192.) Ez részben az állatállomány nagyságát, részben pedig az adózó készpénzének összegét jelzi. A vadszámba számolták a szárazmalmokat is.

után kivetett adók együttesen alkották. Az is erősen valószínű, hogy az egyes adóalakokra kivetett összeg számottevően eltért. Az viszont kétségtelen, hogy a legnagyobb bevétel ezek biztosították a közösség számára.⁶

Külön célszerű kiemelni, hogy a nyilvántartás vezetésekor rendkívül gazdaságsan és praktikusán jártak el. A jegyzéken belül egy-egy oldalon 5–7 nevet rögzítettek, közöttük arányosan hagytak üres helyet. A kifizetéseket ugyanebben a lajstromban, az üresen hagyott részekben, területekben rögzítették. Ennek folyamata és a befizetések száma, mennyisége, részletei egyénenként erősen eltérnek. A felsorolás sok esetben nem is teljes, mivel a befizetés utolsó részletét legtöbbször már nem jegyezték be, hanem csupán a teljesítés tényét rögzítették a „solvit totum” (mindent befizetett) meghatározással. Bár kétségtelen, hogy több esetben ezek a befizetéssel kapcsolatos részletek is hasznos ismereteket nyújthatnak, felsorolásuk áttekinthetetlenné tenné a felhasználáshoz összeállított listát. Éppen ezen korlátok miatt a statisztikai sorok összeállításakor nem a tényleges befizetéseket, hanem csak a kivetett összegeket tudtuk figyelembe venni. A kivetett összegtől való eltérés viszont csak a legkritikább esetben történt. Ezért a rendelkezésünkre álló adatokat – ha nem is maradéktalanul pontosnak, de – rendkívül megbízhatóknak mondhatjuk. Ha az adózó valamilyen ok miatt nem tudta kötelezettségét teljesen vagy semmilyen formában teljesíteni, azt vagy jelezték, vagy elmaradt a „totum” jelzés.

A jobb érthetőség érdekében közöljük a legelső adózó nevével együtt a rögzített adatokat: „72 Karmos Albert f[orint] 4, f. 12. Adott tall[ér] 6. Horvát Pétertől szekérbér tall. 5. [Horvát Péter minden bizonnyal tartozott neki ezzel az összeggel, amit ő tanácsnak végzett szolgáltatásáért kapott volna.] Solvit totum.” A kivetett összeg és a befizetések pontosan megegyeznek. Miként e példából is kitűnik, az adó összegét mindenkor magyar (számítási) forintban határozták meg. A befizetés során azonban többféle pénzben (tallér, timon, garas, arany stb.) történt az adó lerovása. Éppen ezért a feldolgozás érthetően megkövetelte, hogy azonos pénzben számoljunk. Ezért a különféle pénznek értékét számítási forintban kellett összegeznünk, és azt rögzítettük.⁷

Az adószedő bíró lajstroma – érthetően – nem terjed ki a város minden lakójára. Az évenként megválasztott tisztségviselők ugyanis munkájukért nem kaptak semmiféle díjazást, de mivel feladatuk ellátása nem tette lehetővé termelőtevékenységüket, mentesültek hivatali idejük során az adók és egyéb szolgáltatások teljesítése alól. Nevük mellett a „liber” (adótól szabad, mentes) jelző áll. Így az 1662-ben megválasztott tisztségviselők adóalapjára ennek a lajstromnak a segítségével nem tudunk következtetni, de a következő év nyilvántartásai alapján – mivel ekkor is hasonló módon szabták meg az egyes adókat – ezeket a hiányokat pótolni lehetett. Tekintettel arra, hogy egy éven belül – főként békésnek mondható esztendőkből – a legtöbb adófizetőnél érdemi változás csak a legkritikább esetben történt, így a statisztikai sorok hitelessége nem csorbult.

Kimaradtak a nyilvántartásból a két egyház papjai és iskolamesterei, mivel ők minden évben adómentességet élveztek. Számuk azonban annyira csekély volt, hogy figyelmen kívül hagyásuk a statisztikai arányokon, az összegzéseken és elemzéseken belül érdemi eltérést nem eredményezhet.

6 1690-ben a porcióadó kivetése során a házakat, az istállókat és a vadszámot vették figyelembe. Ezeken kívül a rendkívüli teher miatt úgy döntöttek, hogy „A főre való adó fog lenni minden személyre, kicsire, nagyra garas 2-2.” MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Kisebb adók lajstroma. A kötet lapjai számozatlanok.

7 A hódoltság alatti helyi pénzviszonyokat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. ismerteti.

Lényegesen jelentősebb az ún. ridegek kimaradása. Tekintettel arra, hogy ezek megadóztatása rendszeres volt, néhány évből teljesnek mondható listák maradtak róluk. Az 1662. év adatainak kiegészítése, feldolgozása során a róluk készített 1665. évi nyilvántartást fogjuk felhasználni, mivel ez a legteljesebb.⁸

Komolyabb gondot jelent, hogy a szolgálak, a cselédek, a pásztorok, mivel mások szolgálatában álltak – néhány évtől eltekintve – mentesültek az adófizetés alól. Így velük, számukkal kapcsolatosan rendkívül hézagosak az ismereteink.

2. A legkorábbi nyilvántartások feldolgozása

Az adólajstromok jellegükből, egykori rendeltetéseikből, feladataikból adódóan elsődlegesen a város lakosságának korabeli gazdasági állapotát, viszonyait segítenek feltárni. Az 1662. évi nyilvántartás statisztikai feldolgozása révén a különféle adók összegét és egymáshoz viszonyított arányát tudjuk hitelesen bemutatni. Ezekben az évtizedekben a hódoltsági mezővárosok egy része ún. hászbirtok volt, tehát adójukat a török állami kincstár határozta meg és szedette be. Azonban az állami adókon kívül a különféle török tisztségviselőknek többféle pénzbeli és természetbeni szolgáltatást kellett nyújtani. Ezen kívül a hódoltsági állapotok egyik sajátossága az volt, hogy az itt élők változatlanul adóztak a magyar államnak, és fizették a kialakult szolgáltatásaikat magyar földesuraknak. Ezek a települések maguk határozták meg, hogyan teremtik elő a több oldalról jövő, igen jelentős és semmiféle kíméletet nem ismerő követeléseket. Így nemcsak a különféle nyilvántartások vezetése, az adók összegének behajtása, hanem az adók összegének a meghatározása és az egyes adóalanyra történő kivetése is a tanács, illetve az esküdtek jog- és hatáskörébe tartozott.

A nyilvántartás áttekintése során kitűnik néhány jól elkülöníthető csoport. Ezeket a korabeli megkülönböztetéseket a feldolgozás során mindenképpen érdemes figyelembe vennünk. Első ilyen csoportként, halmazként kellett kezelnünk azokat a személyeket, akiket bejegyeztek ugyan az adólajstromba, de nevükön kívül érdemi adókötelezettséget nem rögzítettek, és az év során tőlük semmiféle összeget nem szedtek be. Lehet, hogy az előző évi nyilvántartásból másolták át nevüket, ők azonban év közben vagy cselédnek álltak, vagy pedig távoztak, elszöktek, egyesek pedig esetleg meghaltak. Tehát velük kapcsolatosan semmiféle érdemi adat nem áll rendelkezésünkre. Éppen ezért ezt a szűkebb csoportot a feldolgozás során figyelmen kívül kellett hagynunk. Ezek száma ebben az évben mindössze 20 fő volt, a nyilvántartásban fellelhetők 2,5%-a. Így valójában 1662-ban a városban nyilvántartásba vettek közül 759 adózóval számolhatunk, őket tudjuk csoportosítani a rájuk kivetett különféle adók összegének figyelembe vételével.

Tekintettel arra, hogy a derékadó a legjelentősebb összeget tette ki és a lakosság csaknem egészét érintette, ennek mentén volt célszerű és leginkább természetes a jelentősebb vagyoni csoportok formálása, az egyes csoportok közötti határvonalak megvonaása. A derékadó fontosságát érzékelteti, hogy összege az esetek többségében nagyobb volt, mint a másik két adónemé együttesen.

8 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek 39–44.

Ennek figyelembe vételével külön csoportként kezeltük a vagyontalanokat. Rájuk még vadszám utáni adót sem vetettek ki. Tehát sem számos állatuk, sem pedig érdemi megtakarításuk, pénzüsszegük nem volt. Mivel derékadót sem vetettek ki rájuk, ingatlanlással sem rendelkezhetek. Pénzbeli kötelezettségük kizárólag a császár adójának a befizetésére korlátozódott. Számuk ugyancsak csekély, 24 fő, a nyilvántartásba vettek mindössze 3%-a.

Csaknem ennyire feltűnő és csoportalkotó tényező, hogy a derékadó felső határát 13 forintban állapították meg. Ezt az összeget jelentős számú gazdára vetették ki. Ha nem is tudjuk pontosan, hogy milyen ingatlanok, termelési eszközök és milyen más érték mentén határozta meg a tanács ezt a limitet, joggal felélelezhetjük, hogy ők, akik a közösség vagyoni állapotát évtizedek óta jól ismerték, valamennyi gazdánál azonos vagy közel azonos mércével mértek. A legmagasabb összegű derékadót fizetőket gazdátársaik is kétségtelenül gazdagoknak tekintették. Tehát ezek adatainak együttes statisztikai feldolgozása, egy vagyoni csoportként történő kezelése teljességgel indokolt.

A további csoportok kialakításánál is a derékadó címen kivetett összeget volt célszerű figyelembe venni. Az egy forint alatti és a jelzett 13 forint közötti kivetések erős szóródást mutatnak. Ezen belül azonban nem rajzolódnak ki olyan feltűnő, csaknem „természetes” határok, mint az előző két esetben. A rendi-feudális társadalom vizsgálata során – de a későbbi agrártársadalmakban is legtöbbször – az elemzők a társadalom tagolódásának meghatározásakor a vagyontalanok és a gazdagok között általában jól elkülöníthető további három csoportot vesznek figyelembe. Rendszerint jelentős számú a minimális vagyonú, csekély értékű termelőeszközt birtokló törpebirtokos. Tőlük elég jól elkülöníthető a már számottevő termelési eszközzel, vagyonnal rendelkező kisbirtokos réteg. Még markánsabban kirajzolódik az igen jelentős, legtöbbször a gazdaság több ágazatában is figyelemre méltó mennyiségű termelési eszközzel, értékkel rendelkező középbirtokosok csoportja. Egyéb, megbízhatóbb csoportosítás hiányában itt is célszerű volt ezt a felosztást követnünk.

Tehát azokat az adózásra nyilvántartásba vett személyeket, akikre derékadó címen legfeljebb 5 magyar forintig terjedő (alig több mint három ezüsttallér) értéknek megfelelő összeget vetettek ki, a törpebirtokosok közé soroltuk.⁹ Az őket a kisbirtokosoktól elválasztó vonal helyességét megerősíti az a tény is, hogy jelentős részük csupán néhány vadszám után adózott. Többségüknek minden bizonnyal legfeljebb kisebb szőlője, vagy apró zöldségekertje, esetleg csak szegényes háza volt.

Kisbirtokosoknak tekinthetjük azokat, akik 5 és 9 forint közötti összeget fizettek derékadóként. Ők néhány kivételtől eltekintve már vadszám után is adóztak. Tehát volt néhány tucat juhuk, egy-két tehenük vagy lovuk. Többségük ház, kert és szőlő után is fizethetett adót. A szerencsésebbek – közel harmaduk – mezei kertet, kisebb szántót is műveltek.

A helyi állapotokat, vagyoni viszonyokat figyelembe véve joggal közepes birtokú gazdának mondhatjuk azokat, akik 9 és 13 forint közötti összeget róttak le derékadóként. Már az adó összege is érzékelteti, hogy átlagosan valóban jelentősebb lehetett a vagyoni alapjuk, mint a kisbirtokosoké.

⁹ Nyilvánvaló, hogy az ilyen mechanikus elhatárolás esetén mindig akadnak határesetek, de a tagolás, a jobb áttekinthetőség érdekében ez az eljárás elkerülhetetlen.

A legmódosabbak közé, a gazdagokhoz pedig azokat soroltuk, akik ingatlanjaik után kivétel nélkül a legmagasabb összeget, egységesen 13 magyar forintot (valamivel több mint nyolc ezüztallért) fizettek. Tekintettel arra, hogy az adó legmagasabb összegét rótták ki rájuk, arra enged következtetni, hogy ingatlanjaik köre, ha nem is mindig a mérete, mértéke, közel azonos volt. Kétségtelen, hogy kortársaik szerint is, vagyonuk alapján, a társadalom csúcán helyezkedtek el. Nekik – számottevő jószágállományuk mellett – szinte kivétel nélkül lehetett háztelkük, házuk, zöldségeskertjük, szőlőjük és mezei kertjük.

Az összesítések és az elemzések megkezdése előtt célszerű leszögeznünk, hogy az 1662. év még egy békés esztendőnek volt mondható. Tekintettel arra, hogy az előző éveket sem zavarta meg országos háború vagy rendkívüli természeti csapás, feltételezhetjük, hogy ez idő alatt a város gazdasága és társadalma komolyabb változásokat nem élt meg. Mivel pedig a korábbi évtizedekből hasonlóan részletes nyilvántartás nem maradt ránk, kiindulópontként célszerű elfogadni azt a tényt, hogy a század derekán lévő gazdasági és demográfiai állapotokat ennek a forrásnak a segítségével tudjuk legtárgyilagósbabban felidézni.

Tekintettel arra, hogy a leginkább ismert adóalap a vadszám, más néven marhaszám volt, a feldolgozást célszerű ezzel kezdeni. Annál is inkább, mivel kétségtelenül ezzel az adóalappal rendelkezett a lakosság legnagyobb hányada. Mivel pedig a marhaszámon belül az élő állatok képezték az aránytalanul nagyobb részt, megoszlása nem kevesebbet jelez, minthogy az egyes vagyoni csoportok milyen arányban részesültek részben az igavonókból, részben pedig a külföldön is leginkább keresett élő állatokból és állati termékekből. Tehát ennek az adóalpnak a megoszlása sokkal többet árul el a lakosság vagyoni és társadalmi tagoltságáról, mint bármely más adóalap. Ráadásul ennek az alakulását tudjuk legpontosabban követni a következő fél évszázad során.

1. táblázat A vadszám megoszlása az egyes vagyoni rétegek között

Vadszám	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen	
0	24	97	26	4		151	
1–5		143	52	2		197	
6–10		30	54	1		85	
11–20		14	56	19	1	90	
21–50		3	24	88	23	138	
51–100				14	35	49	
101–200			1		35	36	
201–300					6	6	
301–400					3	3	
401–					4	4	
Adózó	összesen	24	287	213	128	107	759
	%-os arány	3,2	37,8	28,0	16,9	14,1	100
Vadszám	összesen		780,5	2 208,0	4 144,0	13 308,5	20 441
	átlag		2,7	10,32	32,6	124,3	26,9

Annak érdekében, hogy ennek a fontos adóalpnak a megoszlását minél árnyaltabban tudjuk megjeleníteni, célszerű volt a minél differenciáltabb, azaz tíz csoportra történő bontás. A következő évek feldolgozásai során – a tárgyilagóss összehasonlítás biztosítása

érdekében – érthetően ugyanezeket a bontásokat használjuk. Az összesítés alapján a törpebirtokosoknak minősített csoport az adózók 37,8%-át alkotta. Aligha kétséges, hogy ők voltak a mezővárosi lakosság egyik meghatározó része. Minden bizonnyal közülük került ki a zsellérek, a napszámosok számottevő tömege és az iparosok legszegényebb csoportja. Csekélyke vagyonuk alapján köztük erőteljes szóródásról aligha beszélhetünk.

A lakosságon belül a másik legnagyobb arányt a kisbirtokosnak mondhatók alkották. Az adófizetők 28%-a tartozott ehhez a vagyoni réteghez. Köztük vagyonuk, a különféle termelési eszközök birtoklása alapján a szóródás már jelentős volt. Életkörülményeiket, vagyoni állapotukat tekintve minden bizonnyal ők álltak legközelebb az átlagos falusi jobbágyokhoz.

Nem áll rendelkezésünkre ebből az időszakból más mezővárosról készült hasonló elemzés, de így is megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy nemcsak a hódoltságon belüli falusi jobbágsághoz, hanem a királyi területeken élő falusi jobbágyok tömegéhez viszonyítva is jóval komolyabb és összetettebb vagyonnal rendelkeztek a középbirtokosként számba vett kecskeméti gazdák. Számuk igen figyelemreméltó. Ők a társadalom 16,9%-át képezték. Még a szerényebb vagyonúak is minden bizonnyal módosabbak voltak, mint a leggazdagabb falusi gazdák.

Talán még feltűnőbb az igazán gazdagnak mondható csoport viszonylag magas száma és aránya. Ez esetben azonban még azt sem mondhatjuk, hogy a közepes gazdáktól elválasztó határt önkényesen és alacsonyan szabtuk meg. Hisz, miként jeleztük már, ide azokat soroltuk, akiknek a legjelentősebb adójuk összegét az egykori magisztrátus *egységesen* 13 forintban határozta meg. A vadszámmal együtt az összes adójuk ennek többszöröse is lehetett: Kamarás Ambrus közel 90 forint adót fizetett. A több mint száz családot magába foglaló réteg ebben az évben a város lakosságának 14,1%-át alkotta. A század második felében az utóbbi két vagyoni csoport képezte azt a gazdasági és társadalmi bázist, amelyre a helyi közigazgatás a különféle követelések és zsarolások során elsődlegesen számíthatott, amely valójában biztosította, hogy a város közössége nagyobb embervesztés és igazi katasztrófa nélkül átvészelve a legkeservesebb éveket, évtizedeket.

Bár egy gondosan, sok évtizedes gyakorlat alapján¹⁰ készített nyilvántartásra épül az elemzés, mégis viszonylag keveset árul el az egyes adófizetők tényleges vagyoni helyzetéről. Ennek oka – miként ezt már jeleztük –, hogy nem áll rendelkezésünkre az adókiadás alapjául szolgáló tanácsi határozat. Így csak a vadszám alapján tudunk erre vonatkozó érdemi adatsorokat összeállítani. Aligha valószínű, hogy a csekély vagyonnal rendelkező csoportokhoz tartozó adózók jelentősebb készpénzt tudtak volna felhalmozni. Ezért esetükben a vadszám vagy más néven marhaszám valóban a birtokukban levő marhák, lovak számát jelöli, illetve minden marhaszám mögött öt tenyésztett juh lehetett.

A törpebirtokosnak elnevezett csoporthoz sorolt adózók harmadánál a kisbírók nem találtak olyan élő állatot, amelynek értéke egy tehén vagy ló árával felért volna. Ez azt jelenti, hogy a lakosság csaknem 13%-a – tehát a lakosság 3%-át képező vagyontalannokkal együtt minden hatodik család – reménytelenül szegénynek volt mondható.

10 A szomszédos Nagykőrös ránk maradt legkorábbi adókönyve 1626-ban készült.

Az 1–5 vadszám után adózók alkották a családok csaknem 20%-át. Sajnos nem tudjuk, hogy közöttük volt-e olyan, aki valamilyen egyéb termelési eszközt birtokolt. Számuk csak igen csekély lehetett. Így ezek anyagi helyzete csak egy árnyalattal volt jobb. Tehát joggal feltételezhetjük, hogy a 17. század derekán – a hódoltság kétségtelenül legsze-
rencésebb, legbékésebb időszakában – a legnagyobb hódoltsági mezőváros lakosainak legalább harmada rendkívül szegénynek volt mondható. Ezen a vagyoni csoporton belül nem egészen félszáz család került el a reménytelen szegénységet. A sorukban összeírt legnagyobb – kivételesen magas – vadszám 27,5 volt.¹¹ A közel háromszáz adózó viszont összesen nem egészen nyolcszáz vadszámot birtokolt. Így soraikban az egy adózóra jutó átlag csupán 2,7 vadszám volt. Ezeket a tényeket azért is célszerű rögzíteni, mivel segíte-
nek megingatni, esetleg szertefoszlítani minden korábbi hamis ábrándot, víziót, amelyek a hódoltsági állapotokat a valóságosnál lényegesen kedvezőbbnek érzékeltették.

Mivel a következő vagyoni csoportba, a kisbirtokosok közé olyanok kerültek, akik-
nél nemcsak a felnőtt családtagokra vetettek ki adót, hanem más értékek után is fizet-
tek, megélhetésük valamivel kevesebb gondot okozhatott számukra. Többségüknél a
kisbírók találtak haszonállatot. Közel 140 esetben ezek száma figyelemre méltó. Dóczy
András – ő is egyfajta határeset – vadszáma pedig kirívóan magas. A 120 vadszám
mögött jelentős számú szarvasmarha és ló, vagy 600 tenyészerett juh lehetett, melyek
hozádékából minden bizonnyal viszonylag gondtalan lehetett a család élete. Bár az ide
tartozók lélekszáma lényegesen kisebb, mint az előző csoporthoz tartozóké, közel há-
romszor annyi élő állat volt a birtokukban. Az egy adózóra jutó átlag pedig az előzőnek
közel négyszerese volt, 10,32 darab.

A következő két vagyoni csoporthoz tartozó családok voltak azok, akik a század
derekán a hódoltság sajátos, normálisnak, kiegyensúlyozottnak és kiszámíthatónak
aligha nevezhető körülményeit leginkább ki tudták használni. A hatalmas pusztákon
minimális bérleti díj fejében már évtizedek óta számottevő mennyiségű állatot és juhot
tudtak tenyészteni, és a helyi, valamint a külföldi piacokon értékesíteni. A vadszámok
megoszlását jelző táblázatra tekintve mindössze négy olyan középbirtokos tűnik fel,
akiknél nem, illetve mindössze egy vadszámot találtak. Nem lehetetlen, hogy ők olyan
idős emberek voltak, akik termelési eszközeiknek és jószágaiknak számottevő részét
átengedték felnőtt családtagjaiknak. Tekintettel arra, hogy derékadójuk 10 forint volt,
minden bizonnyal egyéb jelentős érték és termelési eszköz – ház, szőlő, veteményeskert
stb. – volt a birtokukban. Az sem lehetetlen, hogy iparosok voltak. Az ebbe a csoportba
tartozók aránytalanul nagy része minden bizonnyal közvetlenül is részt vett a különfé-
le állatok tenyésztésében. Bár az ide tartozó adózók száma a törpebirtokosoknak csak
44%-át képezte, vadszámuk összesen több mint négyszerese volt. Az egy adózóra jutó
átlag ebben a csoportban 32,6.

Maguk a vadszámok is kétségtelenné teszik, hogy joggal soroltuk a 13 forint derék-
adót fizetőket a leggazdagabbak közé. Értékeik érthetően többfélék lehettek, de a bir-
tokukban levő vadszámot tekintve is kiemelkedtek a többi csoportból. A 107 adózónál
13 308,5 vadszámot rögzítettek. Csak ez az adóalap 124,3-es átlagot – 621 tallért, tehát

11 E gazda személye a tipikus statisztikai határeset. Mivel nála nem rögzítettek valamely adóalap után kivetett adót, a törpegazdák közé kellett sorolni, de vadszáma alapján akár egy kisbirtokos lehetne. Persze az is elképzelhető, hogy más érdemi termelőeszköze nem volt, és megélhetését a kéttucatnyi szarvasmarha vagy kb. 100–150 juh biztosította.

ezer forint értéket – jelentett. Kamarás Ambrusnak pedig csak a vadszáma igen komoly vagyont, csaknem 4000 ezüsttallér értéket képezett¹² Aligha elképzelhető, hogy falusi jobbágyok között ezekben az évtizedekben ilyen érték halmozódott volna fel.

Már a vadszám alapján történő feldolgozás is kétségtelenné teszi, hogy a kecskeméti társadalmon belül rendkívül erőteljes vagyoni különbségek alakultak ki a 17. század derekára. Ezt legjobban talán az egyes vagyoni csoportok közötti megoszlás aránya érzékelteti. Különösen meggyőzőek ezek az adatok, ha figyelembe vesszük, hogy ezekben az évtizedekben a legkönnyebben értékesíthető, és talán legkeresettebb áruk húzódnak meg ezen adatok mögött. Ezt mi sem érzékelteti jobban, mint az a tény, hogy a törpebirtokosoknak – az adózók 37,8%-ának – a nyilvántartásba vett vadszámból mindössze 3,8% jutott, míg – az adózók 14%-át kitevő – gazdagok birtokolták a vadszám 65,1%-át.

A nyilvántartás további adatai alapján elsődlegesen azt tudjuk felmérni, hogy a városra nehezedő terhekből milyen hányadot voltak kénytelenek vállalni az egyes adózók, illetve vagyoni csoportok.

A korabeli viszonyokat ismerve, aligha kétséges, hogy a vadszám címen nyilvántartásba vett adóalap hozadéka volt a tanács számára az egyik legjelentősebb. Ezt egyrészt az okozta, hogy – miként már kiemeltük – az élőállatok iránt rendkívül nagy volt a kereslet, őrzésük, gondozásuk viszonylag kevés élömmunkát kívánt, és a piacokra történő eljuttatás a legkisebb energiaráfordítással járt. Tehát a nagyállattartás költségei viszonylag szerények voltak, és ezek biztosították mind a termelés, mind a szállítás számára a legfontosabb igát. Ráadásul a hadseregek sem nélkülözhatték, hisz az energián túlmenően ez adta számukra az egyik legfontosabb élelmet. Ezzel magyarázható, hogy a lakosságnak aránytalanul nagy része – 80%-a – közvetlen kapcsolatban állt az állattartás valamely formájával. Bár ez az adóalap volt legkönnyebben megújítható, és a gazdák számára a legtöbb készpénzt termelő, az adó formájában rá eső teher viszonylag csekély volt. Ha figyelembe vesszük, hogy egy ló, egy ökör vagy hízott marha ára 18–22 forint között változott, az utánuk fizetett 10 dénár adó az értéküknek csupán kb. 0,5 %-át képezte. Aligha kétséges, hogy a csekély adó egyik oka abban kereshető, hogy a legnagyobb vadszám után adózók hozták meg évről évre a terhekkel kapcsolatos döntéseket. Egyébként nem árt kiemelni, hogy a vadszám alapján történő adózás a század folyamán mindvégig lineáris maradt, így az összes adó 23,5%-át kitevő összeget arányosan – bár nem igazán méltányosan – fizették az adózók.

A hódoltságban élők egyik meghatározó terhe a „császár adaja” lett. Ezzel a névvel jelölték azt az évenkénti készpénzben fizetett összeget, amelyet a falvak és a mezővárosok a török kincstárnak adtak. Ez merőben más arányban oszlott meg az adózók között, mint a vadszám utáni teher. Mivel nem maradt ránk a kivetéssel kapcsolatos utasítás, illetve végzés, nem tudhatjuk pontosan, kikre és milyen arányban rótták ki, pontosan mit jelentett az évenkénti kötelezettség. A helyben keletkezett forrásokban erre vonatkozóan a legkorábbi hiteles feljegyzés a század elejéről maradt. „Annak bizonyítására, hogy a *derékadó a harácstól* [a kiemelés Hornyiktól] valósággal különbözött...” az 1602-ben készült jegyzőkönyv egyik bejegyzését idézi: „Elsőben vetöttük az 10 f. adóth [ház]he-

12 Összehasonlításként utalunk arra, hogy a város összes adóbevétele 1663-ban 5700 tallér volt.

lyős embörré; zsilérre és ridegre kevesebb...”. „Másik [ki]vetéss az Harács: ez is summa szörént tönne f. 330 den. 10 mindönöstül: ebben házas [házat birtokló] embör ad f. 2 d. 25 többi kevesebbet.”¹³

Újabb támpontot jelent Hegyi Klára megállapítása: „A 17. század közepéig az állami adók közül a hódoltság népe csak a *dzsizjét* (másik nevén a *harácsot*) fizette évi rendszerességgel. ... A [16.] század közepén egy adózó egységet 50 akcséval, azaz egy magyar aranyforinttal terhelte meg.”¹⁴

2. táblázat A „császár adójának” megoszlása az egyes vagyoni rétegek között (számítási forintban)

Összeg	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0–0,5		55	1			56
0,5–1	3	135	13	1		152
1–1,5	1	52	28	1		82
1,5–2	12	37	84	6		139
2–3	2	5	87	45		139
3–4	6	3		66	9	84
4–5				9	38	47
5–6					60	60
Az összes adózó	24	287	213	128	107	759
Az adó összege	49,5	300,6	441,2	439,2	584,5	1815,0
Egy adózó átlaga	2	1,0	2,0	3,4	5,4	2,4

Erről az adónemről – a megváltozott viszonyok között – a hézagosan ránk maradt nyilvántartások ennél összetettebb képet sejtetnek. 1662-ből három ezzel kapcsolatos kifizetésről maradt feljegyzésünk. Május 31-én „Budán létünkben jancsár agának az császár adájában tall. 627, d. 45. Másfélszáz harácsból, mindenik után f. 6, d. 90. Tallér in d. 165.” Néhány héttel később történt a kiegészítés: „Item reánk imponálván az hatalmas uraink 6 harácsot, azért fizettünk tall. 25.” Ez év július 25-én pedig „Főbíró urunk vitt fel Budára az harács után való 3 forintos és 15 pénzes felvetésre tall. 160.” Ezekből az idézetekből egyrészt egyértelmű, hogy a *dzsizjének*, azaz a harácsnak meghatározott egysége volt, és az egyes településekre kiszabott számú egység után kellett a török császári kamaara számára *magyar* pénzben évenként leróni. Az iménti idézetekből egyértelmű, hogy ezekben az évtizedekben Kecskemét Budára évenként 156 egységnyi harácsot fizetett. Másrészt kevésbé egyértelmű viszont, hogy végül ebben az évben mekkora összeget adtak le „császár adaja” címen. Az idézett szövegek alapján 1662-ben kétféle összegű harács fizetésének kellett eleget tenni. Májusban egy harács után 6 forint és 90 dénár összeget kellett leróni. A 156 harács összege valóban 652 tallér és 45 [valójában 37] dénárt képezett. A nyár derekán viszont a főbíró a „3 forintos és 15 pénzes” harács összegét fizette le. Ez félre nem érthetően azt jelentette, hogy ebben az évben két alkalommal is kellett harácsot fizetni. Tehát a teljes összeg 812 tallért tett ki.¹⁵

13 HORNYIK János, 1861. II. 78.

14 HEGYI Klára, 2001. 295. A Hornyik által idézett rész lényegében megegyezik ezzel a megállapítással.

15 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 234–235.; IV. 1508. c. 1662. 133–138.

Érdemes felfigyelni arra, hogy ez az összeg lényegesen kisebb, mint amit a tanács a város adózóira ilyen címen kivetett. Ez az összeg 1100 tallér lett (165 dénárban számolva a tallért). A lényegesen nagyobb összeg behajtása azért vált szükségessé, mivel a pénzbeli kötelezettség valójában mindig nagyobb volt a jelzett összegeknél. Ezek a kifizetések ugyanis csak az évi kötelezettség egy részét jelentették. Ezt egyértelművé teszi az adószedő bíró következő feljegyzése: „Ali effendi nazur bék urunknak öngagságának az summánkban: nro. tallér 1.250, facit f. 2.000, tallér in d. 165” összeget fizettek.¹⁶ Tehát a császári kincstár számára Kecskemét évenként 1250 ezüsttallért volt köteles fizetni, amely ebben az évben még csak 2000 számítási forintot jelentett.

A nyilvántartás „császár adaja” összesítője arra enged következtetni, hogy ezen adó felvetése során is rendkívül körütekintően és következetesen járt el a magisztrátus. Feltétlenül gondolnunk kell arra, hogy – ha nem is igazán szerencsés a dzsizje fejadóként való fordítása – ezt feltétlenül meghatározott korú személyekre vetették ki. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a teljesen vagyontalanokat is kivétel nélkül bevonták ebbe a körbe, és – egyéb adóalap híján – csak ezt az adót vetették ki rájuk, de ettől ők – a teljesen vagyontalanok – sem menekülhettek meg. Ezt a megállapítást tovább erősíti a ridegek következetes megadóztatása. Az viszont kétségtelen, hogy az egyes személyekre kivetett adó összege erősen eltérő lehetett. Ez viszont csak azt támasztja alá, hogy a tanács – egyfajta méltányosságot is figyelembe véve – a realitás talaján állt. Évről évre szembeültek azzal, hogy az egyes személyek és a családok valójában milyen fizetőképés állapotban voltak. A tényleges helyzet pontos ismeretével tudjuk magyarázni azt, hogy egy vagyontalan nagyobb dzsizjeadókat fizetett (mert fiatal és munkaképes lehetett), mint egy minimális értékkel rendelkező, de esetleg elaggott vagy munkaképtelen személy, akinek esetleg volt egy viskója. Minden bizonnyal ezzel magyarázható az is, hogy a ridegek, a munkaképes nőtlen férfiak egy tallér fizetésére voltak kötelezve, amely vagy részben, vagy egészében a császárnak fizetett adó fedezésére szolgált.

A lakosság számára a legnagyobb terhet, a magisztrátus számára pedig a legnagyobb bevételt az úgynevezett derékadó jelentette. Tekintettel arra, hogy a jobb áttekintés érdekében a derékadó figyelembe vételével csoportosítottuk az adózókat, a következő táblázat célja csak az, hogy érzékeltesse, az egyes vagyoni rétegeken belül is milyen erőteljes volt a tagolódást.

A 3. táblázat ugyancsak meggyőz bennünket arról, hogy a magisztrátus bizonyos szintig figyelembe vette a gazdák, a családok teljesítőképességét. Az egyes csoportoktól beszédett derékadó összege és az egy főre jutó átlag erőteljes eltérése nem hagy ez iránt kétséget. Ezek ismerete birtokában sem lesz felesleges áttekinteni, hogy a három adónem együttesen miként oszlott meg a vagyoniilag erőteljesen tagolt társadalmon belül. Az imént tett megállapítást ez a táblázat még erőteljesebben érzékelteti.

16 MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 133–138., 234–235.; IV. 1508. c. 1663. 112–115.; IV. 1508. c. 1662. 4–5. Ez az összeg évtizedeken át változatlan maradt.

3. táblázat A derékadó megoszlása a vagyoni csoportok között
(számítási forintban)

Forint	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
1		11				
2		14				
3		56				
4		119				
5		87				
6			73			
7			75			
8			31			
9			34	31		
10				41		
11				13		
12				43		
13					107	
Adózók	24	287	213	128	107	759
Adó összesen		850,5	1312,0	1339,0	1391,0	4892,5
Átlag		2,9	6,1	10,5	13	6,4

4. táblázat A háromféle adó együttes összegének megoszlása az egyes vagyoni csoportok között
(számítási forintban)

Forint	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0–1	3					3
1–3	15	56				71
3–5	6	135				141
5–8		96	73			169
8–11			102	2		104
11–15			37	31		68
15–20				72	3	75
20–25			1	23	41	65
25–30					23	23
30–40					30	30
40–50					3	3
50–70					4	4
70–100					3	3
Adózók száma	24	287	213	128	107	759
Az összes adó	49,5	1236,2	1964,2	2198,2	3260,7	8708,8
Átlag	2,0	4,3	9,2	17,2	30,5	11,5

Ha figyelembe vesszük, hogy a legkisebb kivetett adó összege 0,8 forint volt, a legmagasabb pedig 94,8, érzékelhetjük, hogy az egyenes adózás révén a tanács a terheket viszonylag arányosan terítette szét az egyes vagyoni csoportok között. Egy újabb táblázat – amely azt érzékelteti, hogy az egyes vagyoni csoportokra az adó hány százaléka jutott – még erőteljesebben mutatja az eddig elmondottakat. Ez egyben azt is jelzi, hogy az egyenes adózás során a jobb módúak milyen számottevő előnyt élveztek.

5. táblázat Az adók százalékos megoszlása az egyes vagyoni csoportokon belül

Adó		Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Vadszám			3,8	10,8	20,3	65,1	100
Harács	%-os aránya	2,7	16,6	24,3	24,2	32,2	100
Derékadó			17,4	26,8	27,4	28,4	100
Összes adó %-a		0,5	14,2	23,3	25,2	36,8	100
Adózók	száma	24	287	213	128	107	759
	%-os aránya	3,2	37,8	28,0	16,9	14,1	100

Ha figyelembe vesszük mindazt, amit a vadszámmal kapcsolatosan korábban megállapítottunk, ez az összegzés meggyőz bennünket arról, hogy az adónak a viszonylagos körültekintő elosztása távolról sem volt tökéletes. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a gazdagok közé sorolt családok mindegyike gazdálkodott mezei kerten, és volt szőlője – amit a másik négy csoport csak jóval kisebb arányban birtokolt – még egyértelműbbé válik, hogy a döntéshozók az adók kivetése során maguknak kedveztek.

Az összeírás statisztikai feldolgozása révén nyert adatsorok alapján egy áttekintést biztosító összesítőt célszerű közreadni.

6. táblázat Az 1662. évi adóösszeírás összesítője
(az összeg számítási forintban)

Réteg	Fő	Vadszám utáni adó	Császár adója	Derékadó	Összes adó
Nincs adat	20				
Vagyon-talan	24		49,5		49,5
Törpebirtokos	287	78,0	300,6	850,5	1229,1
Kisbirtokos	213	215,3	440,0	1306,0	1961,3
Középbirtokos	128	419,9	440,4	1345,0	2205,3
Gazdag	107	1330,8	584,5	1391,0	3306,3
Összesen	779	2044,0	1815,0	4892,5	8751,5

Miként utaltunk már erre, a korabeli valóság pontosabb megismeréséhez az összes jelentősebb nyilvántartás adatait célszerű felhasználni. Az adókönyvek többsége ugyanis nem rögzítette a *ridegek* nevét, számát. Velük röviden nemcsak azért kell foglalkoznunk, hogy így a kivetett és beszedett adó összegét pontosabban lássuk, hanem azért is, hogy így a lakosság minél nagyobb hányadáról lehessen pontos képet alkotni. Ridegek közé eredetileg a család nélküli egyedülálló férfiakat sorolták. Ezek a többségükben vagyon-talan vagy csekély értéket birtokló személyek nem vállaltak egész éves munkaviszonyt valamely gazdánál, tehát nem álltak be szolgának, cselédnek,

béresnek vagy pásztornak. Többségükben hosszabb-rövidebb időre vállalt alkalmi munkából éltek. Ha megházasodtak, ők lettek a ház nélküli zsellérek. A török közigazgatás minden felnőtt, munkaképes lakost bevont az adóztatásba. Tekintettel arra, hogy ők általában munkaképes fiatal emberek voltak, rájuk sokszor nagyobb adót vetettek ki, mint a családon belüli elaggott, vagy csökkent munkaképességű személyekre. A korabeli nyilvántartások ismeretében azt is megfogalmazhatjuk, hogy a ridegek összeírása és a rájuk kivetett adó meghatározása során a tanács nem járt el következetesen. Kiadásaik váratlan megnövekedése alkalmával gyakorta közéjük sorolták a családon belüli felnőtt, de még meg nem házasodott, közelebbi vagy távolabbi rokonokat. Ebből adódik, hogy a ridegek lajstromába erősen eltérő számban kerültek be férfiak, sőt olykor nők is. Az 1662. évhez legközelebbi teljesnek mondható lista néhány évvel később készült. Fejlécén a következő szöveget találjuk: „Anno 1665. Hegedűs János uram főbíróságában az rideg legényekről számtartás.”¹⁷

Ennek feldolgozása nemcsak azért indokolt, mert a ridegek a város társadalmának szerves részét alkották, és a tanács adóbevételének egyik – igaz viszonylag csekély – forrása volt ez a társadalmi csoport, hanem azért is, mivel nyilvánvalóvá válik, hogy távolról sem egységes képződménnyel állunk szemben. Ez az egyik legbővebb a hasonló jellegű összeírások között, és alkalmat nyújt e réteg pontosabb megismerésére. A 163 főt rögzítő lista valójában négy jól elkülöníthető alcsoportra osztható. A névadók érthetően a ridegek: „Faragó János ridegje adott tall. 2.” Érdemes utalni arra, hogy velük kapcsolatosan csak két esetben említik a családnevet: „Kelemen János ridegje, Tóth István”. Az esetek többségében még a keresztnévüket sem rögzítik. Feltűnő, hogy az összeíráson belül ők alkotják az egyik legkisebb csoportot. Mindössze 13 főnél használták ezt az értelmező jelzőt. A legnépesebb a más házánál lakó fiatal emberek csoportja: „Ábrahám-nénál Sós Balázs adott tall. 1.” Itt találkozunk a legváltozatosabb megjelölésekkel. Nem lehetetlen, hogy őket a ridegektől koruk alapján különböztették meg. Az előbbieket valószínűleg már koruk miatt csak ritkán kötöttek házasságot, míg az ebben a csoportban lévők vélhetően – más településekről ide került – fiatal emberek lehettek. Jól elhatárolható kört alkotnak a családfő rokonai, hozzátartozói: „Nömös János fia, Istók”, illetve „Bartai öccse, Gergely”. Számuk éppen egy tucat. A lista megszövegezése alapján a többtől ugyancsak jól megkülönböztethetők azok, akiket a táblázatban „önálló” személyeknek határoztunk meg. Velük kapcsolatosan – az előző hárommal szemben – nem jelöltek semmiféle kötöttséget. Erősen valószínű, hogy az adókönyv összeállítása során valamilyen okból kimaradt személyeket vettek pótlólagosan nyilvántartásba. A családnevek alapján azt vélhetjük, hogy a családjukhoz már szorosan nem kötődő felnőtt férfiakról, vagy a migráció során ide vetődött személyekről lehet szó.

A kivetett adók összege alapján azt láthatjuk, hogy az egyes csoportok tagjaira kivetett összeg átlaga markáns eltérést nem jelez. Minden bizonnyal az egyes személyek foglalkozása, termelőképessége vagy esetleges vagyona alapján tettek közöttük különbséget.

17 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Töredékek, 39–44.

7. táblázat A ridegek között nyilvántartott személyek megoszlása

Adó (számítási forint)	Rideg	Másnál lakott	Családtag	Önálló	Összesen
0–1	2	5	2	4	13
1–2	8	50	9	33	100
2–3	1	10		11	22
3–4	2	9	1	10	22
4–5		1		2	3
5–6				1	1
6–7				1	1
7–8					
8–9				1	1
Összesen	13	75	12	63	163
Adó összesen	21,2	132,6	17,6	139,2	310,6
Átlag	1,6	1,7	1,4	2,2	1,9

Miként a korábbi összegzésekből kitűnik, a rájuk kivetett adó összege csaknem pontosan megegyezik a vagyontalannak mondható személyek terheivel. Tehát minden bizonynal csak a „császár adójának” rájuk eső részét hajtották be tőlük. Nem lehet véletlen, hogy a tőlük beszedett összeggel együtt kapták meg a császár adójának szinte pontos összegét, a 2000 forintot. A beszedett összeg végül így csak 12 forinttal lett nagyobb.

III. A hódoltság utolsó békés évei

1. Felhasználható forrásaink

Bár a Porta Közép-Európának ezt a térségét csak 1683-ban, a Bécs elleni támadással sodorta háborúba, a hódoltság területén a hódítók katonai hatalma már a hetvenes években egyre bizonytalanabbá vált, és az ország középső részén a közbiztonság szinte katasztrofális lett. Ettől kezdve negyed évszázadon át ebben a térségben békés termelőmunkáról nem, vagy csak korlátozott keretek között lehet beszélni. Éppen ezért indokolt, hogy ebben az időpontban próbáljuk felidézni, rögzíteni a török uralom alatti utolsó, viszonylag békésnek mondható évtizedben kialakult, legkedvezőbbnek tűnő állapotot. Az elemzés során kapott számok, mutatók minden bizonynal a Homokhátság hódoltság alatti gyarapodásának csúcspontját idézik fel. Tekintettel arra, hogy már 1676-ban Kecskemét város tanácsa arra kényszerült, hogy a közbiztonság végletes romlása miatt hivatalosan is kérje mind a bécsi udvartól, mind a török Portától a város ősi és féltett kiváltságának, vásártartási jogának felfüggesztését, az elemzéshez az 1675. év adólajstromát volt célszerű alapul venni. Ezt az előzőeken kívül indokolja az is, hogy ezekből az évekből már több írott emlék, és köztük néhány további nyilvántartás áll rendelkezésünkre. Tekintettel arra, hogy ebben a korban a gazdaság és a társadalom rövid időn belül érdemben nem változott, néhány korábbi és egy-két későbbi – még háborútól mentes – esztendőben

keletkezett nyilvántartás felhasználása teljesen indokolt. Ezek segítségével az előző időmetszetnél, 1662-nél lényesen összetettebb, a valóságot több oldalról megvilágító adat-sorokat tudunk így összeállítani és elemezni.

A kiindulóalapot ezúttal is a lakosság legnagyobb részét érintő adólajstrom alkotja. Ennek bevezető sorai: „Anno 1675. Bíró János [főbíró] úr és Szabó Márton [adószedő] bíróságában az vadszámról és derékadóról számtartás.”¹⁸ A nyilvántartás formai és tartalmi elemeinek ismeretében megállapíthatjuk, hogy az adóhivatal eljárása a másfél évtizednyi idő alatt érdemben nem változott. Továbbra is azt az eljárást követték, hogy az előző évek tapasztalatai alapján sorra szedték az adózáshoz számba vehető személyeket, és nevük előtt rögzítették a vadszámot, utána pedig – 1665-től következetesen – összevonva, derékadó címen az összes többi adó összegét. Egy-egy oldalon továbbra is 5–7 adózó neve és kötelezettségének teljesítése található. A kifizetéseket változatlanul a nevek alatt üresen hagyott részben rögzítették. Ebben az évben is minden vadszám után 10 dénár fizetésére kötelezték a gazdákat. Új vonás, hogy – az időközben meglendült infláció miatt – az esetleges vitákat elkerülendő, a derékadó összegét ezúttal ezüsttallérban határozták meg, mivel ennek vásárlóértéke érdemben nem változott. A nagymértékű infláció és a több tucatnyi pénz és pénznév használata miatt a feldolgozás során itt is a pénzösszegeket azonos pénznemben, ezúttal ezüsttallérban fogjuk megadni. Ezt részben a korabeliek aprólékos átszámításai, részben pedig a rendelkezésünkre álló pénztörténeti feldolgozás lehetővé teszi.¹⁹ A teljes kifizetés tényét itt is legtöbbször a „solvit totum”, ill. „totum” megjegyzéssel jelezték. A romló közbiztonság és a nehezebbé váló árucseré miatt a készpénz előteremtése egyre több adózónak jelentett gondot. Éppen ezért igen jelentős számban különféle terményekben (bor, gabona, iparcikkek) rótták le kötelezettségeiket. Ezeket részben a város kocsmájában tudta a tanács értékesíteni, részben a török és kuruc katonaság követeléseinek kielégítésére használták fel. Értéküket az esetek többségében különféle pénznemben pontosan meghatározták. A folyamatosan vezetett lajstromról tisztázata és összesítés ezúttal sem készült.

Tekintettel arra, hogy több esetben nincsenek lezárva a kifizetések, itt is célszerűnek látszott a statisztikai feldolgozás során az adókiutak összegéből kiindulni, mivel ettől csak a legritkább esetben tértek el. Természetesen itt is figyelembe vettük azokat az eseteket, amelyekben érdemi kifizetés nem történt.

A lakosság gazdasági, vagyoni és társadalmi tagolódásának pontosabb érzékeltetése végett indokolt volt mindazon összeírások felhasználása, amelyek nagyobb csoportokra terjedtek ki. Ezek között a legjelentősebb kétségtelenül az 1675. évben készült gabonadézsmajegyzéke.²⁰ Bár a város határában termelt bor után a tanács évszázadok óta szedett dézsmát, az egyes gazdáktól beszedett dézsmamennyiségéről készült jegyzék nem áll rendelkezésünkre. A szőlősgazdák többségét mégis fel lehet tárni, számukra viszonylag jól lehet következtetni. A szőlőtermesztők számát részben az előző években a város kocsmájának bort, mustot eladók listáinak segítségével, főként pedig az 1676. évi adólajstrom adatai alapján lehetett viszonylagos pontossággal rekonstruálni. Ebben az évben ugyanis feltűnően sokan rótták le adójukat borral. Tekintettel arra, hogy rendelkezünk az 1675. évben báránydézsmát fizetők jegyzékével, ez újabb adalékokat szolgáltatott a gazdálkodás teljesebb képének megformálásához.

18 MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 6–204.

19 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146.

20 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 22–126.

Egy több lajstrom alapján összeállított jegyzék esetén, érthetően, a legnagyobb gondot a pontosság, a hitelesség biztosítása jelenti. Ehhez több eszközt használhatunk. A személyek, az adózók beazonosítása során az esetek aránytalan nagy többségében a családi és keresztnévek pontos eligazítást nyújtanak. Érdemi gondot csak a leggyakoribb családnevek és keresztnévek jelentették. Komoly segítséget nyújtott viszont az, hogy a korabeli hivatalnokok is különbséget kívántak tenni a Nagy, a Tóth és a Szabó nevű gazdák között. Ezért csaknem rendszeresen használnak ragadványneveket: pl. Nagy Daru János. Gyakorta használták azonosításként a testi hibákat, illetve a kivételes adottságokat: hatujjú, sánta, törökül tudó stb. jelzőket. A ritkábban használt keresztnévek is biztos támpontot adnak: Szabó Keresztes, Nagy Jakab neve nem ismétlődött a lajstromokban. Ezen kívül a Kis Istvánok közötti eligazodást részben a korukat jelző Istók, Pista stb. becézések segítik. Ezek a különféle nyilvántartásokban éveken át igen következetesen fellelhetők. Több mint figyelemre méltó, hogy azok a Kisek és Kovácsok, akiket nem különböztettek meg valamilyen ragadványnévvel, szinte kivétel nélkül a vagyontalanok tömegét gyarapították. Így nevük a különféle dézsmajegyzékekben fel sem tűnik. Ha pedig alig néhány esetben azonos vagyoni csoporton belül voltak is azonos nevek, a statisztikai arányokat valójában nem torzították.

További komoly segítséget, szinte pontos támaszt jelentett pl. a borral történő adófizetők beazonosításakor az a tény, hogy a következő év nyilvántartásában is rendelkezésünkre állt az illető adózó vadszáma és derékadójának az összege, amely nem vagy csak minimális mértékben módosult. Az azonos nevek esetén ez minden esetben újabb biztos támpont volt. A beazonosítás további finomabb részleteinek felsorolása hosszadalmas lenne, ezért csak egy-két példát említünk: az évenként alig változó névsorban az illető gazda előtt vagy után álló személy neve, a tisztségére történő utalás, az a tény, hogy báránydezmát nem adhatott olyan személy, akinek nem volt vadszáma stb.

Kellő odafigyelés mellett tehát a hibalehetőségek igen csekély mértékre szoríthatók. Joggal tétellezhetjük fel, hogy ezek jóval a statisztikai tűrés határain belül maradtak. Ennél nagyobb gondot jelentett az a tény, hogy egyik-másik lajstrom nem terjedt ki minden adózóra, a város minden gazdjára. A gabonatisztított lajstromjának vezetése során gyakorta találkozunk olyan kitétellel, hogy „búzája Pákán teremt”, „Borbáson szánt” stb. Tehát a város határán kívüli pusztákon gabonát termelők eredményeiről, a leadott tized mennyiségéről nincsenek adataink. Csupán azt jelzik, hogy a gazda mely pusztán termelt gabonát. Azonban még ezek az észrevételek is számottevő tájékoztatást jelenthetnek a szántóföldi növénytermelés felmérése során. Éppen ezért ezekről a gazdákról egy külön táblázatban adunk tájékoztatást.

Bár a következő elemzések során az 1675. évi viszonyokat lényegesen pontosabban tudjuk felidézni, de a jelzett módon kialakított adatsorok még így sem érik el a dicajegyzékek pontosságát. Az viszont kétségtelen, hogy ez a feldolgozási keret, egy kora újkori mezővárosról készített adatsorok még így is kétségtelenül egyedülálló, így a belőlük nyert táblázatok, az esetek nagyobb részében az eddig használt önkényes jelzőknél összehasonlíthatatlanul jobb, megbízhatóbb tájékozási pontokat nyújtanak.

Végezetül ezúttal is hangsúlyoznunk kell, hogy az itt fellelhető adatsorokat újabb, eddig még nem kamatoztatott forrásoknak kell tekintenünk. Csak a többi írott emlék felhasználásával együtt nyílik lehetőség arra, hogy a mezőváros gazdaságán és társadalmán belüli változásokat tárgyilagosan nyomon követhessük.

2. Az 1675 táján keletkezett nyilvántartások feldolgozása

A kiválasztott adólajstrom több számottevő eltérést mutat az 1662. évihez képest. Az első és legfeltűnőbb az, hogy a nyilvántartásba kerülők száma lényegesen magasabb: 1175 fő. Tehát egy alaposabb vizsgálat nélkül azt lehetne megfogalmazni, hogy a mezőváros lakossága nem egészen másfél évtized alatt csaknem másfélszeresére nőtt. Ilyen mérvű természetes szaporodás érthetően elképzelhetetlen. Az viszont kétségtelen, hogy a számok komoly változásokról tanúskodnak. A háttérben meghúzódó okok között az egyik meghatározó a jelentős migráció. Ezekben az években Baranyából, Somogyból és Tolnából jelentős számú jobbágy szökött Kecskemétre, a török tisztek majorsági gazdálkodása elöl menekülve. Két évvel később, 1677-ben több mint száz jobbágycsalád eltávolítását követelte ki a budai pasa.²¹ A másik ok, hogy a tanács valamilyen formában a jövevényeket is igyekezett bevonni a közterhek viselésébe. Ezek a mozgékony társadalmi csoportok érthetően nehezen tudtak beilleszkedni az új környezet társadalmi munkamegosztásába, nehezen tudtak korábbi társadalmi helyzetüknek megfelelő jövedelmező tevékenységet találni. Ezért pénzbeli terheket nem vagy csak kevesen tudtak vállalni, és meg kellett hogy találják annak módját, hogy kivonják magukat a különféle terhek viselése alól. Ez az esetek többségében az újabb településre való költözést jelentette. Ezzel magyarázható, hogy míg 1662-ben csak 20 olyan személy neve került be az adófizetők közé, akiknek vagyoni állapotáról érdemi adatokat nem tudtak rögzíteni, itt ezek száma 134-re nőtt. Az adószedő hivatalában az esetek jelentős részében indokolták, miért nem tudtak tőlük adót behajtani. Itt csak az indoklás főbb típusaira utalhatunk. Zakany Jakab nevéhez azt illesztették, hogy „pokolba” ment, ami vagy szökésre, vagy halálózásra utal. Szabó István azért nem volt adóztatható, mivel „sok ház fia”, tehát több család kegyelemkenyerén tengődött. „Sárkány Varga fia” minden bizonnyal még olyan fiatal volt, hogy indokolatlannak bizonyult a nyilvántartásba vétele, és végül megmenekült az adózástól. A városban teljesen szokatlan nevű Perso Márton, miként sorstársa, „Pál Deák Laskai” a városból elszökött. Több tucat társuk vett hasonló módon búcsút ideiglenes lakóhelyétől. A többségnél pedig semiféle észrevétel, indoklás nem található, de hiányzik a rájuk kivetett adó összege is. Ezt a 134 főt – érdemi adatok hiányában – érthetően figyelmen kívül kellett hagynunk az elemzés során.

Ha az 1175-ből levonjuk a jelzett 134 főt, 1041-re csökken az adózásra kötelezettek tényleges száma. Látnunk kell azonban, hogy a lajstromban szereplők létszámának a növekedését az okozhatta még, hogy ebben az évben a ridegek névjegyzékébe a korábbi 163 helyett mindössze 65 fő került be. Az innen kimaradt családtagok és független férfiak (kb. 100 fő) minden bizonnyal az adózók listáját bővítették. Ők tehát újabb százzal növelhették a névjegyzéket. Azonban ezen adatok levonása után is a növekedés még mindig igen jelentős, 24%-os! Kellően hangsúlyoznunk kell viszont, hogy a lajstrom alapján csak az az egyértelmű, hogy az adózók száma bővült. A folyamatosan itt lakóké nem nőtt szükségszerűen ekkorával. Tudjuk ugyanis, hogy a tanács gyorsan növekvő kiadásai miatt az adózók körét olyan csoportokra is kénytelen volt kiterjeszteni, amelyeket korábban megkíméltek ettől. Márpedig ezekben az években a kiadások igen

21 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1981.

jelentősen bővültek. A sok közül az egyik váratlan kiadás jól dokumentálható: 1674-től csak Wesselényi Pál kuruc generális jogtalan követelései miatt több mint ezer ezüsttalérral (18,3%-kal!) növekedett a magisztrátus évenkénti kiadása.²²

A tényleges adózásra bevont személyeket, családfőket az 1662-es elemzéshez hasonlóan ezúttal is öt nagyobb csoportra volt célszerű bontani. Tekintettel arra, hogy a „derékadó” fogalomköre tovább bővült, az egyes vagyoni csoportok közötti határok megvonása még több gondot okoz. Az elemzést nehezíti az is, hogy 1662 és 1664 között még külön jelölték a „császár adaját”, de 1665-től a vadszámon kívül minden adóalapot összevonva rögzítették a kötelezettségeket. Az öt vagyon szerinti csoport elkülönítése azonban ennek ellenére nemcsak lehetséges, hanem az érdemi elemzés, a vagyoni-társadalmi tagoltság felmérése érdekében szükséges is. Tekintettel arra, hogy a város pénzbeli terhei igen jelentősen megnöttek, ez szükségszerűen magával vonta az adók növekedését. Ezért az 1662-ben követett léptékeket, határokat nem lehetett mechanikusan követni.

Az első csoportba, a vagyontalanok közé ezúttal is azokat lehetett, kellett sorolni, akik csak személyük, illetve családtagjaik után adóztak. Ennek megállapítása viszonylag egyszerű volt. Ebbe a csoportba kerültek mindazok, akiknél vadszámot nem rögzítettek, és 4 tallérnál nem volt nagyobb az adójuk. Amennyiben vadszám után nem adózott az illető, de volt szőlője, illetve adott le gabonatedet, feltétlenül volt valamekkora vagyona, ezért érthetően a következő csoportba került. Az így megvont határok alapján a vagyontalanok száma a közel másfél évtized alatt érdemben alig változott, 29 fő lett.

Ezúttal is törpebirtokosnak tekintettük azokat, akiknek volt bizonyos adóalapjuk. Lehetett legalább néhány vadszámuk, esetleg szőlőjük, vagy fizettek gabonadézmát, vagy nevük a kertés, illetve kert nélküli gazdák között fellelhető ugyan, de négy tallérnál nagyobb összeggel nem terhelték meg őket. Ezek száma az 1662-ben rögzített 287-ről 470-re emelkedett. Tekintettel arra, hogy az egyes rétegeket elválasztó értékek, határvonalak megvonása rendkívül fontos, csaknem meghatározó, célszerű egy-két területen ellenőrizni, valóban helytállónak mondható-e döntésünk. Ez különösen indokolt, ha ennyire jelentős elmozdulás érezhető a nem egészen másfél évtized során, és több nyilvántartás adatait kell összehangolni. A közel félezer törpegazda között 11 adózóra nem vetettek ki derékadót. Közülük kilenc fő vagy csak vadszám után adózott, vagy szőlőt birtokolt, vagy pedig gabonadézmát adott le. Két főnél mindkét érték fellelhető. Tekintettel arra, hogy kivétel nélkül markáns, az összeírásban csak egy-egy esetben előforduló családnevekről van szó (Czirkátor Varga Pál, Zagh Mihály, Tűrű István, Pandurné, Csekei András stb.) tévesztés veszélyére nem kell gondolnunk. Figyelembe véve, hogy 47 további törpebirtokos nem adózott vadszám után, 280 főnél (!) pedig csupán egy vadszámot rögzítettek, és újabb 30 családfőnél csak két vadszámot, látható, hogy közülük 257 adózó valóban rendkívül csekély, szinte alig mérhető értékkel rendelkezett. Ha ehhez hozzátesszük, hogy gabonadézmát közülük 435 nem adott le, báránydézsmát pedig 458-tól nem tudtak behajtani, aligha kétséges, hogy az ide sorolt közel félezer adózónak valóban csak rendkívül csekély érték lehetett a birtokában. Ők tehát elég markánsan elkülöníthetők a kisbirtokosoktól. Nagyon szegényes megélhetésüket az esetek aránytalanul nagy részében csak napszámosmunka, részes aratás stb. révén tudták biztosítani.

22 A város kiadásait *A magisztrátus gazdálkodása...* c. feldolgozás ismerteti.

Kisbirtokosnak tekintettük az olyan adózókat, akik 4 és 8 tallér közötti adót fizettek. Számuk 213-ról 304-re duzzadt. Középbirtokosnak mondhatók azok, akik 8 és 13 tallér közötti összeget fizettek. A társadalom csúcsát jelentő gazdag réteghez azokat számítottuk, akik 13 tallérnál nagyobb összegű derékadó fizetésére voltak kötelezve. Esetükben a korabeli gyakorlat nem mutatott olyan egységes megkülönböztetési lehetőséget, mint amilyent 1662-ben találtunk. Így a választóvonalat nehezebb volt megállapítani. Tekintettel arra, hogy ezúttal nem számítási forintban, hanem ezüsttallérban rögzítette az adószedő bíró a terheket, kerek összeghez ragaszkodva csekély mértékkel magasabb lett a választóvonal. Számuk azonban így is csak 13 fővel csökkent 1662-höz képest.

A tényleges változásokat érthetően az újabb adatok, adatsorok és az ezeken alapuló elemzések fogják dokumentálni. A táblázatok legfontosabb adatainak áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy a társadalom legfelsőbb szintjén kétségtelenül történt bizonyos gyarapodás. Bár a két legvagyonosabb réteg összlétszáma csak csekély mértékben bővült, az viszont tény, hogy a kisbirtokosok száma közel százal (39,3%-ra!) nőtt, ami mindenképpen azt jelzi, hogy a viszonylag békés utolsó évtized a város lakossága számára valóban érezhető gazdasági emelkedést jelenthetett.

A statisztikai sorok összeállítását és ezek segítségével a legfontosabb feldolgozást az 1662-es évhez hasonlóan itt is a vadszám elnevezés mögött rejlő adóalap, vagyon megoszlásának bemutatásával célszerű kezdenünk.

8. táblázat A vadszám megoszlása az egyes vagyoni csoportok között

Vadszám	Vagyon-talan	Törpe-birtokos	Kis-birtokos	Közép-birtokos	Gazdag	Összesen
0	29	47	8	6		90
1-5		288	74	1		363
6-10		96	69	4		169
11-20		27	104	25		156
21-50		11	49	98	18	176
51-100				9	26	35
101-200		1		1	31	33
201-300					12	12
301-400					3	3
401-600						
601-800					4	4
Vadszám után adózók		423	296	138	94	951
összesen		1 769,5	3 596	4 158	13 772,5	23 296
Vadszám	%-os aránya	7,6	15,4	17,9	59,1	100
	átlaga	3,8	11,8	28,9	146,5	22,4
Adózók száma összesen	29	470	304	144	94	1 041

Az összesítések és az elemzések során érthetően el kell tekintenünk attól a 134 személytől, akikről érdemi adatunk nincs, illetve akik időközben a várost elhagyták. Így ebben az esztendőben valójában 1041 adózóval lehet, kell számolnunk. A lakosság 1675. évi teljes számának meghatározáskor érthetően figyelembe kell venni a – 1672. évi összeírásban fellelhető 65 fős – ridegeket, az adózás alól mentesülő lelkészeket, tanítókat és a város alkalmazottait.

Az 1662-es hasonló összesítés adataival szemben az első igazán figyelemre méltó különbség ennek a sajátos adóalapnak a számszerű növekedése. Ez a csaknem másfél évtized során 14%-kal bővült. Ez a gyarapodás, ha nem is rendkívüli, de feltétlenül figyelemreméltó. A következő évi adatok ismeretében azt mondhatjuk, hogy adót ilyen címen e század hetvenes éveiben vetettek ki legnagyobb számban. Az egyes vagyoni csoportokon belül viszont számottevő eltolódásokat figyelhetünk meg. A törpebirtokosok és a kisbirtokosok részesedési aránya a két gazdagabb csoporttal szemben számottevően nőtt. Ez azonban elsődlegesen annak volt köszönhető, hogy mindkét csoport létszáma jelentősen bővült. De az is kétségtelen, hogy az egy adózóra jutó átlag a törpebirtokosok között 2,7-ről 4,2 nőtt. Ez a tény azt érzékelteti, hogy ezen a legnépesebb csoporton belül lévők egy jelentős részének az életkörülményei kétségtelenül érezhetően javulhattak. A kisbirtokosok között csak minimális gyarapodás mérhető, míg a középbirtokosok esetében számottevő visszaesés észlelhető: a korábbi 32,8 átlag 28,7-re mérséklődött. A gazdagok viszont a korábbi 124,4 átlag helyett 146,5 vadszám után fizettek adót, jószágállományuk számottevően (17,7%) gyarapodott. Tehát ezen adatok birtokában azt fogalmazhatjuk meg, hogy az állattartás terén a lehetőségeket mindenekelőtt a leggazdagabbak tudták kamatoztatni.

Az összehasonlítás újabb területének a derékadó megoszlása kínálkozik. Itt természetesen félrevezető lenne, ha akár az egy főre jutó átlagot, akár az egyes vagyoni csoportokra háruló százalékos arányokat emelnénk is ki. Ha azonban a hangsúlyt a változások mértékére helyezzük, az összehasonlítás nem hiábavaló. A vadszámtól eltekintve 1662-ben 5443 ezüsttallér összegű adót hajtott be a tanács. Ezzel szemben 1675-ben 6452,5 tallért hordtak be a kisbírók az adószedőnek.²³ Ez a bevétel 18,5%-os növekedését jelenti. Tekintettel arra, hogy az adófizetők összlétszáma viszont 37%-kal bővült, ez látszólag az adók mértékének általános enyhítését (átlagosan 7,16-ről 6,2 tallér) sugallja. A részletesebb összehasonlítás azonban távolról sem igazolja, hogy az adóztatás terén a lakosság többsége kedvezőbb helyzetbe került volna. Az okot már korábban jeleztük: a vagyontalanok és a minimális adóalap birtokában levők száma gyarapodott erőteljesen. Tehát a megnőtt terhek jelentős részét valójában a legszegényebb társadalmi csoportokra hárították. A vagyontalanok a korábbi összegnek átlagosan közel kétszeresét fizették, a törpebirtokosok adója pedig közel 20%-kal nőtt. Még a kisbirtokosok egy főre eső adója is nőtt minimális mértékben. A két legmódosabb vagyoni csoport átlagos adója viszont valamivel csökkent. Ezek a számok tehát azt érzékeltetik, hogy a megnőtt terhek a jobb módúakat kevésbé sújtották. Természetesen tudatosítanunk kell azt, hogy valós összehasonlítást csak az adóalapok, pontosabban a birtokolt értékek ismeretében lehet és célszerű tenni.

23 A korabeli összegzés szerint: „Summa census cum nro facit tall. 6.460.” (A census összege szám szerint 6460 tallér.) MNL BKML IV. 1508. c. 1675. 188. p.

9. táblázat A derékadó összegének megoszlása

Összeg (tallérban)	Vagyon- talan	Törpe- birtok	Kis- birtok	Közép- birtok	Gazdag	Összesen
0		11				11
0–1	5	18				23
1–2	12	94				106
2–4	12	347				359
4–6			200			200
6–8			104			104
8–10				79		79
10–13				65		65
13–15					25	25
15–18					69	69
Adózók száma	29	470	304	144	94	1 041
Az adó összege	66,5	1 485,5	1 879,5	1 465,5	1 560,5	6 457,5
%-os megoszlása	1,0	23,0	29,1	22,7	24,2	100
Átlag	2,3	3,2	6,2	10,2	16,6	6,2

Bár a két időmetszet anyagának részletesebb összehasonlításra hely hiányában nincs lehetőségünk, ebből az évből több olyan nyilvántartás áll rendelkezésünkre, amelyek alapján az egyes vagyoni csoportok tényleges anyagi állapotát jobban tudjuk érzékeltetni.

10. táblázat A báránydézsmá megoszlása 1675-ben, az egyes vagyoni csoportokon belül

Számuk	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	29	458	290	123	48	948
1		2	3	2		7
2		7	3	4		14
3–5		2	5	12	8	27
6–10		1	3	2	20	26
11–15				1	6	7
16–20					5	5
21–30					3	3
31–50					2	2
51–85					2	2
Dézsmát adó gazda		12	14	21	46	93
Összes adózó	29	470	304	144	94	1 041
Bárány összesen		24	41	57	615	737

A juhászat már évszázadok óta az egyik jelentős foglalkozási ág volt ezen a tájegységen belül. Erről az ágazatról többen azt állították, hogy a hódoltság alatt a közbiztonság hiánya miatt visszaesett, mert a nyájakat egy esetleges ellenséges támadás során nagyobb távolságra nehéz volt elhajtani. Ennek a feltételezésnek lehetett bizonyos valóságalapja, tekintettel azonban arra, hogy a korábbi évtizedekből nem maradtak fenn számszerű adatok, igazságtartalmát nehéz ellenőrizni. Az viszont kétségtelen, hogy a lakosság körében a juhok tartása népszerű volt, mivel termékeiket a háztartások sokféleképpen tudták hasznosítani. Látnunk kell, hogy a tanács nyilvántartásaiban csak azok a gazdák jelennek meg,

akik olyan számban tartottak juhokat, hogy ezek alapján báránytized fizetésére voltak kötelezve. Ezekből az adatokból viszonylag jól lehet következtetni az egész állományra. Már egyetlen dézsmabárány leadására is csak azt a gazdát kötelezték, akinek a szaporulata 10-nél nagyobb volt. Ehhez viszont 20–30 juhot kellett birtokolnia. Erősen valószínű, hogy az ennél kisebb állományokat a kötelezettségek nyilvántartása során nem vették figyelembe. A táblázat azt jelzi, hogy egy dézsmabárányt igen kevés gazda adott le.

Az ez évi jegyzékben feltüntetett 737 dézsmabárány alapján azt tételezhetjük fel – tekintettel a kerekítésekre –, hogy a város juhos gazdáinak a szaporulata 7400 és 8000 közötti lehetett. A korabeli és a későbbi évtizedek állományai azt érzékeltetik, hogy a nyájban levő egyedek száma általában legalább kétszer akkora, mint az anyajuhoké. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy ezekben az évtizedekben a város határában a nyájokban legalább 15–16 ezer darab juh lehetett.

A későbbi feljegyzésekből jól tudjuk, hogy szükség esetén a juhos gazdák „cimboraságba” szerveződtek ezekben az évszázadokban. Más szóval a kisebb állományt birtokló gazdák vagyonosabb társaik nyájaihoz csapták jószágaikat, így az állatok gondozásának a költségét számottevően csökkenthették. Ebből adódóan egy-egy nyájban akár ezer–ezerötszáz juhot tartottak. De voltak ennél nagyobbak is. A legnagyobb gazdák saját állománya is figyelemre méltó lehetett. Tekintettel arra, hogy Pathay András egymaga 85 dézsmabárányt adott be ez év őszén, legalább 850–900 között lehetett nyájának a szaporulata.²⁴ Az egész állomány – anyajuhok, bárányok, toklyók, „apácák”, ürük, kosok – legalább 1600–1800 darabból állhatott. A juhászat minden bizonnyal csak komoly állomány mellett biztosított rendszeres és számottevő hasznot. Ebből adódott, hogy a juhos gazdák aránytalanul nagy része akkora állományt tartott, amely alapján 5-nél több dézsmabárány leadására kötelezhettek. Jóságaik száma tehát 100 vagy annál nagyobb lehetett. Bár a szegényebb csoportokon belül is találhatunk néhány juhos gazdát, de a számok alapján egyértelmű, hogy a középbirtokosok és főként a gazdagok hasznát növelte ez az ágazat. Mindennél többet mond, hogy a juhos gazdák 22,6%-a a közepes vagyonúak közül, és csaknem pontosan fele pedig a gazdagok közül került ki. A dézsmabárányok és ennek megfelelően a juhállomány megoszlása még nagyobb szélsőséget jelez. Tehát ez a sokoldalúan hasznosítható, esetenként igen komoly hasznot hozó ágazat csak viszonylag szűk csoportok javát szolgálta. Az adózók három legszegényebb csoportja, a lakosság 77%-a a dézsmabárányoknak mindössze a 8,8%-át adta be. Ezen vagyon szélsőséges megoszlását érzékelteti, hogy még a közepes vagyonúak is csak további 7,7%-ban részesedtek ebből. Ugyanakkor az adózók 9%-át alkotó gazdagok tulajdonában volt – a leadott dézsmabárányok száma alapján – az állomány 83,5%-a.

A hódoltságban élők termelőmunkájáról, a foglalkozási ágak megoszlásáról nem ritkán kellő számítások mellőzésével következtettek.²⁵ Az e korrall foglalkozó történések különösen Kecskeméttel kapcsolatosan emelték ki erőteljesen a rideg állattartás

24 A báránytizedet az őszi állomány alapján kellett beszolgáltatni. Az időközben történt esetleges elhullásokat figyelmen kívül hagyták.

25 Ebből az időszakból csak Nagykőrös nyilvántartásai alapján készült néhány, e téren hasznosítható fel dolgozás, illetve megállapítás. 1631-ben 383 adózó közül 80 adott le gabonadézsmát, 1633-ban 401 adózóból 83, 1639-ben 403-ból 55, 1640-ben 416-ból 45. Ezek alapján a szerző megállapítja: „Nyilvánvaló tehát, hogy a gabonadézsmá nem állandó, hisz van úgy, hogy 5-6 évig sem fizet senki. Gabonadézsmát szinte kivétel nélkül a módos gazdák adnak.” MAJLÁT Jolán, 1943. 116. – Vele szemben I. BUZA János, 1985., melyben a nagykőrösi gabonaárakat és gabonaforgalmat dolgozta fel. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/d. az 1689-es állapotokat mutatja be.

dominanciáját. Az egyéb foglalkozási területek súlyáról, szerepéről indokolatlanul elmarasztalóan nyilatkoztak. Éppen ezért lehet igen fontos, hogy a mezőváros gazdálkodásának szerkezetéről, jövedelemforrásairól minden rendelkezésünkre álló listát, nyilvántartást felhasználva igyekezzünk a korábbiaknál tárgyilagosabb képet felvázolni. Az egyik legkorábbi dézsmalajstrom alapján lehetőség nyílik annak bemutatására, hogy a szántóföldi növénytermesztés miként oszlott meg a lakosság egyes vagyoni csoportjain belül. A beszolgáltatott gabona mennyisége alapján pedig a termelés eredményére, a szérűkről beszállított gabona mennyiségére tudunk elfogadható pontossággal következtetni.²⁶

11. táblázat A gabonadézsmamegoszlása 1675-ben az egyes vagyoni csoportok között (a mennyiség negyedben meghatározva)

Dézsmamennyisége	Vagyon-talan	Törpe-birtokos	Kis-birtokos	Közép-birtokos	Gazdag	Összes
0	29	435	186	60	15	725
1–5		21	58	18	6	103
6–10		11	44	27	3	85
11–15		2	13	20	15	50
16–20			2	11	16	29
21–30			1	6	18	25
31–40				2	11	13
41–50		1			3	4
51–60					3	3
61–70					2	2
71–80					2	2
Összes dézsmamegyenlőség		209,5	746,5	949,0	1 992,5	3 897,5
Gabonatermelők		35	118	84	79	316
Adózók száma	29	470	304	144	94	1 041
Termelők aránya		7,4	38,8	58,3	84,0	30,4

Az összegzés során el kell tekintenünk az egyes gabonafélék mennyiségének, arányának érzékeltetésétől.²⁷ Itt az összes gabonát együttesen kezeltük. A kapott adatok azt jelzik, hogy az adózók csaknem harmada adott le gabonadézsmát, tehát részt vett a szántóföldi gabonatermesztésben. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy az 1041 adózó mögött csupán kétharmadnyi háztartás lehetett, egyharmaduk egyedülálló vagy töredékes család volt. Így azt látjuk, hogy szinte minden második háztartás, család érintett volt. Ez már önmagában bizonyítja, milyen széles körű társadalmi alapokon nyugodott a gabonatermesztés Kecskeméten. Tekintettel arra, hogy a törpebirtokosok csekély százaléka rendelkezett igavonóval, érthető, hogy igen kis arányban vehettek részt a gabonatermesztésben. A kisbirtokosoknak azonban már jóval több mint harmada (38,8%) részesedett a termelés lehetőségéből. Az ágazat fontosságát azonban az érzékelteti igazán, hogy a közepes gazdák közel hatvan százaléka, a gazdagnak mondhatóknak pedig 84 százaléka adott le gabonadézsmát.

26 MNL BKML IV. 1504. p. 1675. 22–126. és IV. 1504. m. 1672. 140–167. – Egy negyed kb. 50 liter gabona.

27 Ezt megtalálhatjuk IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2006. 53–59.

Érthetően egészen más arányokat kapunk, ha a termés volumenét tekintjük át. A törpegazdák a leadott tizednek mindössze 5,9%-át adták át. Ez átlagosan alig több mint fél negyedét alkotott. Tehát jelentős hányaduk még az önellátását sem volt képes biztosítani. A jóval csekélyebb számú kisbirtokosok a tized 12,8%-át hordták be. Az általuk átlagosan leadott másfél negyed gabona azt jelzi, hogy közülük közel 120 család biztosan megtermelte a számára szükséges gabonát. A szántóföldi termelést végző közepes vagyonúak évenként biztos és figyelemre méltó bevételre számíthattak terményeik alapján. A gazdagnak mondott csoporton belüli csaknem nyolcvan gazda pedig éves jövedelmének, hasznának tetemes részét ebből az ágazatból szerezte.

Egyben hangsúlyoznunk kell, hogy az itt rögzített adatsorok nem adnak teljes képet Kecskemét korabeli gabonatermesztéséről. Az eddig közölt adatok ugyanis csak a város birtokában levő pusztákon levő mezei kertekben, szántókon megtermelt gabona tizedéről tájékoztatnak. A dézsmalajstromban fellelhető még további száz termelőnek a neve. Ők – ritka kivételtől eltekintve – nem adtak le dézsmát. A róluk készíthető jegyzéket mégis két formában hasznosíthatjuk. A számok alapján feltételezhetjük, hogy következetesen jelölték azok nevét, akik nem a város határában, hanem a kun puszták valamelyikén termeltek. Tekintettel arra, hogy nevük bekerült a dézsmajegyzékbe, joggal feltételezhetjük, hogy valóban végeztek ilyen termelőmunkát. Ezt több bejegyzés kétségtelenné teszi. Esetükben azonban csak abból a gabonájukból szedtek tizedet, amelyik a város birtokán termett, és a többről nem készült feljegyzés.²⁸

12. táblázat Az egyes pusztákon gabonát termesztők megoszlása²⁹

Puszta	Nincs utalás	Vagyon-talan	Törpe-birtokos	Kis-birtokos	Közép-birtokos	Gazdag	Összesen
Borbásszállás	2	1	3	14	1	2	23
Bene			1		1		2
Kerekegyháza			1	2			3
Matkó			5	9	3	1	18
Páka	1		1	7	2	3	14
Szentkirály	3	7	9	7	2		28
Szentlőrinc	2	3	1	3	3		12
Összesen	8	11	21	42	12	6	100

Ha ebből a kigyűjtésből a termés mennyiségére nem is tudunk következtetni, adatai néhány területen tovább bővítik ismereteinket. Nyolc gazdáról az adókönyvben nem találunk érdemi adatokat. Tudjuk mely pusztán szántottak, de termésükről nincs feljegyzés. Ők minden bizonnyal olyan személyek, családfők lehettek, akik csak télre vonultak be a városba, és a gazdasági év nagy részét napszámosként, pásztorként, részes művelőként a jelzett pusztán töltötték, illetve más földesúr – elpusztult település – jobbágysai lehettek.³⁰ A többiek viszont a város tényleges gazdái, vagy legalábbis éveken át annak

28 „Andics Mátyás Pákán szánt”, „Beke Péter búzája Pákán”, Boc Péter Matkón termett a búzája”, „Josa János búzája Pákán termett” stb. – A táblázat második oszlopában a „Nincs utalás” cím alá azok kerültek, akiknél a nyilvántartásban a termés mennyiségét nem rögzítették.

29 Az 1675. évi adó- és gabonadézsmalajstrom alapján.

30 1664. január 1-jén pl. Nagy István – az egyik gazdától bérelt lakásnak adásvétele során – a következő módon nyilatkozott a tanács előtt: „...ő jövevény lévén, örökös házat nem vehet, merthogy más

adófizetői voltak. Legtöbbjük neve minden évben fellelhető az adózók között.³¹ Ők vagy nem kaptak a tanácstól a régi, a városhoz közeli pusztákon mezei kertet bérletre, vagy termelőkapacitásuk jobb kihasználása érdekében vállalkoztak a városhoz viszonylag közel levő kun pusztákon gabonatermesztésre. Mivel tőlük nem szedtek dézsmát, a korábbi összegzésnél őket figyelmen kívül hagytuk, még akkor is, ha egyik-másik a város területén is termelt, mivel a rájuk vonatkozó adatok rendkívül hiányosak. Tehát minden alapunk megvan ahhoz, hogy e 92 gazdával megnöveljük a korábbi összesítőbe kerülő gazdák számát. Ily módon azt mondhatjuk, hogy Kecskeméten 1675 táján valójában 408 háztartás vett részt kisebb vagy nagyobb arányban a gabonatermesztésben.

Ezt a tényt azért is kellően hangsúlyoznunk kell, mivel a korábbi feldolgozások, ismertetések során többen azt állították, hogy a szomszédos Kőrösön a növénytermesztés, köztük a gabonatermesztés lényegesen szélesebb körű volt, mint Kecskeméten. Azok a már korábban ismerttetett adatok, amelyeket Maljárt Jolán idézett monográfiájában, azt jelzik, hogy a század 30-as, 40-es éveiben a kőrösi gazdák kb. tíz százaléka volt kötelezve gabonadézsmára szolgáltatására. Ezzel szemben a Kecskeméten rögzített és teljesnek mondható 1675. évi dézsmajegyzék azt mutatja, hogy itt az adózók több mint 39%-a – a gazdák közel kétharmada – adott a tanácsnak valamilyen gabonadézsmát. Bár kétségtelen, hogy a két időpont jelentősen eltér egymástól, az összevetés – jobb híján – nem lehet felesleges. Tehát a jelentős időkülönbség miatt érdemi következtetést nem kívánunk levonni, de a legkorábbi adatok összevetése feltétlenül indokolt, és nem tanulság nélküli.

Az összegzés azt is érzékelteti, hogy az egyes pusztákon termelők száma igen jelentősen eltérő volt. Ezt részben azok mérete, részben pedig az határozta meg, hogy az előző évtizedekben milyen arányban szolgálták ezek a rideg állattartást, illetve hány gazda rendezkedett be rajtuk jószágaik teletetésére. Nem lehet véletlen, hogy a közeli Borbásszálláson, Pákán és Matkón gazdálkodott ezek jóval több mint fele. Szentkirállyal és Szenlőrincsel kapcsolatosan pedig azt kell kiemelnünk, hogy két régi, jelentős faluról, településről van szó, melyek lakosai csak néhány évvel korábban voltak kénytelenek Kecskemétre menekülni, de telkeiket, mezei kertjeiket megőrizték, és tovább művelték.

A szántóföldi műveléssel kapcsolatos ismereteinket további jegyzékek bővítik. Igaz, hogy a választott időponttól eltérően három évvel később keletkezett a felhasználásra alkalmas két újabb lajstrom, de aligha kétséges, hogy a tulajdon- és birtokviszonyok 2-3 éven belül érdemben nem rajzolódtak át. Az 1678. január 5-ére keltezett jegyzék a város „kertes gazdáinak” nevét rögzíti. Valószínűleg ezzel egy időben gyűjtötték össze a „kertetlen gazdák” nevét is. A jegyzék azért keletkezett, mivel a város egykori főjegyzője munkájával és megnyilatkozásaival sem a város magisztrátusának, sem a lakosságnak a tetszését nem nyerte el, ezért a városból távozni kényszerült, és hamarosan a település legnagyobb földesurához, Koháry Istvánhoz szegődött, majd a főúr előtt korábbi kenyéradójával szemben több vádat fogalmazott meg. Ezek közül az egyik az volt, hogy a magisztrátus jóváhagyásával többen mezei kertjeiket, szántóikat önkényesen birtokolják. Koháry István, a füleki főkapitány ezért felkérte a „pénzes kertek” megvásárlásának és a tanács adományozásainak a bizonylatait. Tehát valószínűleg ezen

jobbágya, az idő nyilván, öneki kelletik menni Szentkirályra...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 95.

31 A Matkón (kun pusztá) szántó Iványosi Jakab neve 1662-től minden évben fellelhető az adókönyvek nyilvántartásaiban és a robotlajstromokban. A Szentkirályról származó Magó család tagjai hasonlóképpen rendszeresen fellelhetők. Legmódosabb tagjukat a város esküdtjei közé választották, majd később főbíró is lett.

dokumentumoknak a másolatával, esetleg fogalmazványával lehet dolgunk. Sajnos a két listához semmiféle bevezetőt, tájékoztatót nem rögzítettek. Támpont lehet számunkra, hogy a *kertes* és a *kertetlen* jelzők mögött minden bizonnyal a pénzes kertek tulajdonosai és a „városadománya” címen szerzett bérletesek sorát találjuk. Az is valószínű, hogy a két lista nem teljes. Lehet, hogy a minden kétséget kizáró tulajdon- és birtokjog esetében a bizonyítástól a tanács eltekinthetett. Aligha tételezhető ugyanis fel, hogy a város leggazdagabb családjainak ne lett volna pénzes vagy városadománya kertje, miközben igen tetemes mennyiségű gabonadézsma szállítottak be a város verembe, de nevük ezekben a jegyzékekben nem lelhető fel.

Igaz ugyan, hogy 316 gazda adott le gabonadézsma-t, és a jelzett két listán fellelhető gazdák közül csak 269 nevével találkozunk a dézsmajegyzéken, az eltérés nem különösen nagy. Könnyen elképzelhető, hogy egy-egy módosabb, pénzes kertet birtokló – esetleg már idősebb – gazda két vagy több olyan személynek adta részesművelésre földjét, akik igaerővel rendelkeztek. Tekintettel a két összeírással kapcsolatos kisebb bizonytalanságra, ezek további elemzésétől itt eltekintünk.

Utalnunk kell viszont arra, hogy a gabonadézsma listájának elkészítése során nem tértünk ki néhány ott fellelhető adatsor elemzésére. Ezek a szolgáltatások kellemetlenek lehettek ugyan sokak számára, de értékük, súlyuk részben nem vetekedett a többi szolgáltatásával, részben pedig nem érintette érdemben a vagyoni tagozódást. A dézsmajegyzékben fellelhető 1006 személy közül 516-tól szedtek be egy-egy zsákot, melyeket főként a budai pasa követelésére Budára vitt termények szállításához használtak. Vajat is a török tisztek követelésére szedtek. A kivetett vaj az esetek többségében a juhos gazdákat terhelte. Több esetben azonban olyanok is adtak be csekély mennyiségben vajat, akik nem fizettek báránydézsma-t. Ők vagy más alkalommal rótták le báránytizedüket, vagy – ez a valószínűbb – fejőstehenük után szolgáltatatták be ezt. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy a közel *háromezer darab tyúkból* még a vagyontalanokra is jutott 94 darab. A többi adózó pedig szinte kivétel nélkül szolgáltatott egy vagy több darabot.

A különféle szolgáltatások jobb áttekinthetősége érdekében célszerű beiktatni egy olyan összesítőt, amely az eddig érintett valamennyi területet lefedi, átfogja.

13. táblázat Összesítő táblázat³²

Vagyoni rétegek		Vagyon- talan	Törpe- vagyon	Kis- birtokos	Közepes birtok	Gazdag	Összesen
Adózók	száma	29	470	304	144	94	1041
	%-os arányuk	2,8	45,1	29,2	13,8	9,1	100
Vadszám			1 769,5	3 596	4 158	13 772,5	23 296,0
Adó összege		66,5	1 485,5	1 879,5	1 468,5	1 560,5	6 457,5
Szőlősgazda			76	102	49	49	276
Dézsma bárányt adók			24	41	57	615	737
Bárányt adók száma			12	14	21	46	93
Gabonadézsma tömege			209,5	746,5	949	1 992,5	3 897,5
Gabonatermelők száma			35	118	84	79	316
Vaj összesen (pint)			69	95	158	302	624
Tyúk (db)			820	994	548	387	2 749,0
Kertes gazda			30	60	49	55	194
Kert nélküli gazda			43	19	12	7	81

32 A gabonaneműk tizedének a mennyisége negyedben meghatározva.

Ennek a táblázatnak mindenekelőtt a mezővárosi társadalom elmélyültebb feltárása során vehetjük hasznát. Részletesebb elemzése e feldolgozás célkitűzésén túlmutat, ezért ettől eltekintünk.

IV. A háború következményei 1689-ig

1. Felhasználható forrásaink

Az újabb források bevonása és ismertetése előtt röviden fel kell vázolnunk azokat a legfontosabb változásokat, amelyek ismerete, tudatosítása nélkül minden elemzés hamis eredményhez vezethetne. A század derekától a három részre szakadt ország területén alig szólhatunk valóban békés esztendőről. A hódoltság területén a hódítók hatalma fokozatosan gyengült, és ezekben az évtizedekben olyan szintre süllyedt, hogy a török hivatalnokok katonai kíséret nélkül alig merészkedtek ki váraikból és megerősített palánkjaikból. A hetvenes évek derekától pedig olyan állapotok alakultak itt ki, amelyeket sok jelzővel illelhetünk, de békésnek aligha mondhatunk. A számok segítségével ezúttal is meggyőzőbb lesz állításunk: 1677 és 1679 között, nem egészen három év alatt Kecskemétet 59 török, 104 végvári, 19 kuruc, 8 labanc, 6 rác és két francia csapat, sereg lepte meg, élte ki és nyomorította. Az egyes csapatok, seregek létszáma 10 és 1200 között változott.³³ Nem ritkán erőszakos megnyilatkozásaikkal még a kisebb egységek is igen komoly riadalmat és kárt okoztak a mezővárosban. Ez az állapot érthetően fokozatosan alakult ki.

A hódoltság utolsó éveiben a közállapotok még ehhez képest is tovább romlottak. A gyökeres változás néhány újabb adatsorral célszerű érzékeltetni. Az 1683-ban megkezdett háború valóban soha nem látott terheket rótt a városra. A hadjárat során a török hadsereg és a közigazgatás sorra elképesztő, legtöbbször teljesíthetetlen követeléssel zaklatta a falvakat és a mezővárosokat. Ezek részleges teljesítése is minden korábbinál nagyobb terhet jelentett a város lakossága és a magisztrátus számára.³⁴ Nem a szavakkal való játék, de a legnagyobb terhet, a leginkább riasztó veszélyt mégsem ezek, hanem a fegyelmezhetetlen török segédc csapatok és a Duna–Tisza közének déli részén telelő tatár egységek jelentették. Ismételt zaklatásaikról, vezetőik követeléseinek, megvesztegetésének szertelen mértékéről ezen évek nyilvántartásai igen sok adatot megőriztek. E veszély reális létéről és tényleges nagyságáról egyetlen eset, az 1686. április 20-i rablásuk összesítője alapján alkothatunk képet.³⁵ Ezen váratlan támadás során elrabolt értékek a következők voltak:

33 MNL BKML IV. 1508. c. és IV. 1510. i. jelzett évei, passim. – Ezen állapotok részletesebb ismertetése a kötet egyik önálló feldolgozásában található.

34 Hornyik János várostörténeti munkájának harmadik kötetében részben az események ismertetése, részben pedig bőséges forrásanyag alapján mutatja be ezeket a kritikus éveket. (HORNYIK János, 1862. III.) Ezek hosszabb idézésétől itt eltekintünk.

35 MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 63–68. A rögtönzöttnek tűnő feljegyzésben a központozás szinte teljesen hiányzik, ez olykor értelemzavaró!

Gazda	7 fő	Marha	59 db	Ménes	3
Hozzá tartozó	23 fő	Ökör	347 db	Juhnyáj	9
Zsellér	8 fő	Ló	20 db	Szekér	3 db
Cseléd	62 fő	Gulya	8	Kocsi	1 db

Hangsúlyoznunk kell, hogy a tatárok támadása nem egyszeri és nem kivételes volt, és még ezzel sem zárult le. A kilencvenes évek derekáig, Gyula visszafoglalásáig, rendszeresen megismétlődtek, és közvetlen fizikai veszélyt jelentettek ezen a vidéken. Jobb esetben több száz arany kifizetésével megmenekült a rablástól a lakosság. A reális veszélyt jelzi, hogy a magisztrátus még 1690. május 29-én is kénytelen a tatárokkal szemben a város védekezése ügyében döntést hozni.³⁶ A megismétlődő támadásokat átvészelni, a török hadsereg szertelen követeléseit teljesíteni azért volt egyre nehezebb, mivel a másik oldalon a szövetséges haderő alig kisebb terhet zúdított a békés lakosságra. Érthető, hogy a két irányból egyszerre és folyamatosan érkező követelések, zsarolások és rablások néhány év alatt felemésztették a mezővárosok minden tartalékát. Ezek mértékét mindenekelőtt a város gazdáinál felhalmozódott pénzbeli és pénzzé tehető értékek fél évtized alatt történő összeomlásával érzékeltethetjük. Kellően hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a tragédiák és a családi katasztrófák nemcsak a kecskemétiakat sújtották. A kisebb települések lakói arányaikban gyakorta még jelentősebb károkat szenvedtek, mint kecskemétiak. Ennek érzékeltetése végett érdemes párhuzamosan felidézni a másik jelentős mezővárosnak, Kőrösnek e téren elszenvedett veszteségeit. A számok ott még nagyobb tragédiákról, még reménytelenebb állapotok kialakulásáról tanúskodnak.

14. táblázat A vadszám alakulása Kecskeméten és Nagykőrösön az 1680-as években

Vadszámmal rendelkező adófizetők száma	Kecskemét		Nagykőrös	
	1682	1688	1682	1687
0	197	201	298	648
1–5	330	462	152	161
6–10	133	137	70	38
11–50	360	159	80	28
51–100	66	12	10	–
101–200	24	6	6	–
201-nél több	25	1	6	–
Vadszám után	938	777	324	227
Összes	1135	978	622	875

Közismert, hogy a hadviselés terheit a bécsi udvar mind nagyobb arányban igyekezett a magyarországi lakosságra hárítani. Ezekből Kecskemétre, Pest-Pilis-Solt vármegye legnagyobb mezővárosára aránytalanul sok jutott. Eltekintve a szertelenné váló természetbeni – fuvar, termények, jószágok, beszállások – szolgáltatásoktól, több tábornok zsarolásától, 1689. február 10-én 24 850 forint rendkívüli adót vetettek ki a városra.

36 „...amikor a tatár... városunkba be akart szállni, a tanács megh tilalmazta, hogy senki be ne hordozkodjék a belső kerítésbe, otthon legyen ki ki, és gazdálkodjék neki, mert ennek előtte két éjjel és három nap voltanak a városban a tatárok, azon három napokon sokan a templomba rakodtak be, és a tatárok sokan gazdájukat abrakért és egyébért a templom ajtajában lesték... mivelhogy a tatárok már annak előtte is gyakran fordulván meg városunkban...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 38–39.

Mindezt megtetőzték 1690 februárjában, amikor újabb 8125 rénes forint rendkívüli adó beszedésére kényszerült a magisztrátus.³⁷ A roppant nagy terhek a lakosság vagyonának újabb megtizedelését tették szükségessé. Az adók minél arányosabb terítése érdekében a tanács az adóalapok, a vagyonok minél pontosabb felmérésére és újabb társadalmi csoportok bevonására kényszerült. A feldolgozás ezeknek a feljegyzéseknek, nyilvántartásoknak a felhasználásával készült.³⁸

A vagyoni határok megvonása ezúttal a korábbiaknál is komolyabb gondot jelentett. Az látszott legcélszerűbbnek, hogy most ne az évi rendes adókimutatás, hanem az 1689. február 10-i felvetés adataiból induljunk ki. Ezt részben az indokolta, hogy az ehhez kapcsolódó tanácsi határozat pontosan felsorolja a kimutatásnál követett szempontokat és adóalapokat. Másrészt az év folyamán a szertelen terhelés után a hadsereg és az állami adminisztráció részéről újabb követelés nem érkezett, így az évi adók összege valamelyest mérséklődött. Ezért a gazdákra, adózókra a szokásosnál kisebb összeget kellett kivetni, és valamivel szűkebb kört vontak be, így az ebből történő kiindulás félrevezető lenne.

„Anno 1689. die 10. Februarii. A becsületes tanács a portióknak felvetésére nézve egybegyűlvén a szegénységgel együtt, a limitatio szerént, mely volt vetve 24.850 forint, így rendelte.

1. A vadszámra mindenikre, minden névvel nevezendőkre vettetett egy forint közönségesen. [Ez a szokásos összeg tízszerese!]
2. Az háztúl, akárkié légyen, ha három s több leszen is, különb-különb funduson deprehendáltatik, a portioja két-két forint fog lenni, a majoroktól penig egy-egy forint.
3. A rideg istálóktól is, akármennyi találtatik, azoktól is a portio leszen két-két forint.
4. A piacon lévő boltoktól is fizettetik két-két forint.
5. A kerteknek és szőlőknek állapotja ebben marad: a tizedbeli becsületes emberek által fog investigálatni, mennyi summa pénzt ér szőlője és kertje, vagy mennyi áron vette, megbecsülvén, minden tíz-tíz tallérotól tartozik a szőlős és kertes gazda fizetni flor. nro. egyet-egyet.
6. Mínthogy mégis a felvetett 24.850 forint ki nem telik, limitáltunk minden gazdának fiátúl, feleségétúl, leányátúl, hogy fizessen egy-egy forintot.
7. Mivel a cigányok is városunkban házat tartanak, azért ők is szintén valamint a magyarok portióznak mindenekben, a limitatio szerént fizessenek.
8. Aki pedig a vadszámját eltagadja, rajta érik, azon eltagadott jószág foglaltassék a quantumra.

Ennek exactori leszenek becsületes Szent Királyi Pál, Máté Kovács, Nagy István és Bede János uraimék.”

37 MNL BKML IV. 1508. c. 1689. Kisebb adók. 2., ill. uo. Kisebb adók lajstroma. A kötet lapjai számozatlanok.

38 A fentiek mellett felhasznált nyilvántartások: MNL BKML IV. 1508. c. 1688. A paginálás hiányzik. IV. 1508. c. 1689. június 8-i felvetés. 19–208.; IV. 1510. i. 1687. 19–59. 1689. augusztus 28-i összeírás.; IV. 1508. c. 1690. Porció-adó.; IV. 1510. a. 1689. 6–31., ill. 38–51.; IV. 1508. c. 1688. 441–456.; IV. 1508. c. 1689. 237–289.

Ezt a limitációt azért is célszerű volt követni, mivel a tanács a kényszerítő körülmények hatására a megszokottnál is következetesebben járt el. Ezúttal nem lehetett mindenben az egyenes adózást követni. Elkerülhetetlenné vált, hogy a leggazdagabb családokra a megszokottól eltérő arányú terhet rójanak. E nyilvántartás adatainak a követését indokolja még az is, hogy ezúttal szinte minden jelentősebb értéket, vagyont figyelembe vettek. Ennek lett az eredménye, hogy a rendkívüli adó összege – a szokásos derékadóval szemben – igen nagy szóródást jelez.

2. A források feldolgozása

Tekintettel arra, hogy még a háború során is szokatlanul nagy pénzüsszeg gyors behajtására kényszerült a magisztrátus, úgy tűnik, hogy a hivatalt viselők szokásos mentességére ezúttal nem, vagy csak nagyon ritkán voltak tekintettel. Ebből adódóan minden olyan személyt összeírtak, aki adóztathatónak tűnt. Ezért több esetben a behajtás során kénytelenek voltak szembesülni a valósággal. Ebből adódott, hogy ezúttal igen sok olyan személy került a nyilvántartásba, akiknél végül érdemi adóalapot nem találtak. Jellemző, hogy a korábbi szokással ellentétben, több esetben a szolgálkat is bevették a nyilvántartásba, miként még arra a kétes egzisztenciájú Juhász Györgyre is kivetettek 3 forint adót, akit a behajtás lezárásáig időközben felakasztottak. Így érthető, hogy a különféle nyilvántartásokból 60 olyan személy neve került be a nyilvántartásba, akiknél érdemi, feldolgozható adatot végül nem rögzítettek. Egy részük ez idő alatt minden bizonnyal elszökött a városból. Többeknél megállapították, hogy özvegy, koldus és „nyomorult”, akit a szomszédok könyörülete tartott életben. Azonban a végrehajtók a lajstromukban ezeket a jelzőket nem alkalmazták következetesen, kérdés, hogy a behajtások során még éltek-e, így inkább csak egyféle tájékozási pontként használhatjuk fel.

Vagyontalanok ismételtelen azokat tekintettük, akiknél érdemi, adózásra bevonható értéket nem találtak. Mivel ezúttal a munkaképes családtagok után is kellett rendkívüli adót fizetni, ez tovább nehezítette a megalapozott döntést a vagyoni csoportokat elválasztó értékek, azaz az adók összegének meghatározásakor. A forrásanyag áttekintése után az látszott indokoltnak, hogy az öt forint alatti összegre kötelezetteket vagyontalanoknak tekintsük, ha személyükhöz sem ház, sem vadszám, sem szőlő vagy egyéb adóalap nem kötődött. Az elnyomorodás mértékét talán az érzékelteti legjobban, hogy a vagyontalanok, a nyomorban vagy annak a határán élők száma másfél évtized alatt a korábbinak csaknem *hétszeresére* nőtt. Az adatok hiányossága miatt a feldolgozásba be nem vonható 60 személy között is minden bizonnyal még további néhány tucat reménytelenül nyomorúságos körülmények között tengődő lakos lehetett.

Törpebirtokosnak (az elnevezés csalóka volta talán itt érezhető leginkább) minősítettünk minden olyan adózót, akinél az összeírók valamilyen értéket fel tudtak lelteni, akinél a különféle nyilvántartások alapján vadszámot, szőlőt, báránydézsmát, bármilyen számos jószágot feltüntettek. Ha egyiket sem rögzítették, de a kivetett sarc 5 és 7 magyar forint közötti összeg volt, feltételezhető, hogy mögötte nemcsak a személyekre,

hanem valamely ingatlanra (ház, istálló) kivetett teher állt, vagy esetleg valamely mesterség üzésére gondolhatunk.³⁹ A teljes anyag áttekintése során nyilvánvalóvá vált, hogy valamilyen ok miatt az adózók egy csekély hányada kimaradt a rendkívüli adózás nyilvántartásából. Ha a rendes évi adóajstromon belül a rájuk kivetett derékadó összege nem haladta meg a 9 forintot és volt valamilyen adóalapjuk, ugyancsak ebbe a csoportba soroltuk őket.

A további vagyoni csoportoknál – a markánsabb elkülönítés érdekében – egyre nagyobb összegeket vettünk figyelembe. Kisbirtokosnak tekintettünk minden olyan adókötelest, akire 7 és 20 magyar forint közötti összeget vetettek ki. Az a néhány adózó, aki nem szerepel a rendkívüli adó listáján, de 9 és 18 forint közötti összegű derékadó fizetésére volt kötelezve, ugyancsak kisbirtokosnak tekinthető.

A középbirtokosok közé soroltunk minden olyan adózót, akire 20 és 45 forint közötti összeget terheltek. Akadt 6 olyan családfő, akik az év második felében 20 forint feletti összegű derékadót fizettek, de valamilyen ok miatt a rendkívüli adózók között nem találhatóak. Mivel korábban is közepes birtokkal rendelkeztek, érthetően ide soroltuk őket.

Még ezen időszakban is – sorstársaikhoz viszonyítva – gazdagnak mondhatjuk azokat, akikre a rendkívüli adók meghatározásakor 45 forint feletti terhet raktak. Náluk a felső határ ennek a közel tízszere – igaz, hogy csak egyetlen gazdánál –, 400 forint volt.

Tekintettel arra, hogy a szegényebb csoportokon belüli lélekszám drasztikusan megnőtt, felvetheti azt az aggodalmat, hogy ezúttal az elnyomorodás azért tűnik nagynak, mivel aránytalanul magas összeghez kötöttük a választóvonalat. A jogos kétely eloszlatása érdekében elvégeztünk egy összehasonlítást. Alapul az 1662-ben, illetve 1689-ben az egyes vagyoni csoportokon belül – a vadszám utáni kötelezettségtől mindkét esetben eltekintettünk – a derékadó átlagát vettük, mivel rendkívüli adó kivetésére korábban nem került sor. A vagyontalanoknál ennek összege az 1662. évi 1,25 tallérral szemben itt csak 0,4 tallér volt, tehát esetükben a figyelembe vett adó összege nem nőtt, hanem az egykorinak csupán a harmada. Mégis az ebbe a csoportba kerülő adózók száma a korábbiak több mint nyolcszorosa lett! A törpebirtokosok esetében az egy adózóra jutó átlag 1662-ben 2,5 tallér volt, és ez 1689-ben 1,6 tallérra csökkent, de számuk még így is 80%-kal bővült! A kisbirtokosok esetében az egy főre jutó derékadó átlaga az 5,1 tallér helyett csak 3,3 tallér lett, és számuk mégis másfélszeresére nőtt. Figyelemre méltó, hogy a két legvagyonosabb csoportnál is a jelzett adó egy főre jutó átlaga mérséklődött ugyan, de számuk nem nőtt, hanem számottevően csökkent. A gazdagok száma 1662-höz képest a felénél is kisebbre apadt. Tehát a vagyoni csoportok közötti határ megvonását illetően ez az összevetés kétségeinket mindenképpen oldhatja.

Tekintettel arra, hogy a négy időmetszet adatsorainak érdemi elemzését a feldolgozás végén kívánjuk elvégezni, ezúttal csak a korrekt tájékozódást célzó legfontosabb megállapításokra szorítkozunk.

39 Tekintettel arra, hogy az összeírások során a kötelezettségeket magyar (azaz számítási) forintban határozták meg az esetek aránytalanul nagy részében, célszerűnek tartottuk, hogy – miként az 1662. évi feldolgozás során – ezt vegyük figyelembe. Tekintettel arra, hogy ezúttal is többféle pénz és pénznév tűnik fel, értéküket minden esetben átszámítottuk magyar forintba.

15. táblázat A vadszám megoszlása 1689-ben az egyes vagyoni rétegek között

Vadszám	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtok	Gazdag	Összesen	
0	199	215	74	15	4	507	
1–5		257	124	8	1	390	
6–10		31	82	16		129	
11–20		13	37	56	1	107	
21–50		3	6	26	21	56	
51–100			1	2	10	13	
101–200					7	7	
201–300					1	1	
Adózó	összesen	199	519	324	123	45	1 210
	vadszám után		304	250	108	41	703
Vadszám	összesen		939,5	1 683,5	1 794	3 011	7 428
	%-os aránya		12,6	22,6	24,2	40,6	100
	átlag egy főre		1,8	5,2	14,6	66,9	6,1

Az egész időszakon át a lakosság fizetőképességének vizsgálata során minden bizonynyal a legmegbízhatóbb tájékoztatósi pontnak a vadszám címen kivetett adó alakulását tekinthetjük. Ezen vagyontárgy fontosságát a háborús állapotok számottevően növelték, mivel nemcsak árualapként vált igen értékessé, hanem a lovak és a szarvasmarhák esetében mind a szállítás során, mind pedig a talajművelésnél igaerejük rendkívüli módon felértékelődött. Éppen ezért a jobb áttekinthetőség, a megbízhatóbb elemzés érdekében most is nemcsak ugyanazokat a vagyoni csoportokat követjük, hanem a birtokolt, a megadózott adóalapok mértékét is ugyanúgy szakaszoltuk, mint az előző elemzéseknél. Az itt látott adatok ismeretében megfogalmazhatjuk, hogy a több formában illusztrált háborús terhek következményeit legdrasztikusabban a lakosság birtokában levő vadszám mögötti értékek szenvedték meg. Több mint figyelemre méltó, hogy ennek összege 1662-höz képest csaknem harmadára, az 1678. évinek pedig csaknem a negyedére zuhant, az egy adózóra jutó átlag pedig ebben az évben az 1675. évinek a negyedét sem érte el. (L. a 16. táblázatot!)

A készpénz előteremtése ebben az évben annál inkább nagy gondot jelentett, mivel az előző évek zsarolásai a lakosság tartalékainak nagy részét felemésztették. A magisztrátus 1692 végén tételesen kimutatta, hogy a város lakosságától – 1686 decemberétől 1688 decemberéig – csaknem 64 ezer forint értéket kellett elvonni, és a hadsereg számára kifizetni, illetve átengedni.⁴⁰

Tekintettel arra, hogy a különadót az év elején szedték be, valószínűleg a derékadó már csak a szokásos állami és földesúri kötelezettségek lerovását szolgálta. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy ebben az évben a derékadó összege 3 326,2 ezüsttallérnak felelt meg, és 1690-ben az állami-hadi terhek kivételével a város kiadásai – a földesuraknak kifizetett summa, ajándék és a működési költség – 3 365 ezüsttallért tettek ki.⁴¹ Teljesen érthető, hogy a különadónak az egyes vagyoni csoportokon belüli megoszlását egy újabb táblázatban közöljük. (L. a 17. táblázatot!)

40 HORNYIK János, 1862. III. 412–415.

41 L. *A magisztrátus gazdálkodása...* c. feldolgozásban!

16. táblázat A derékadó összegének megoszlása
(számítási forintban)

Összeg	Vagyon- talan	Törpe- birtok	Kis- birtok	Közép- birtok	Gazdag	Összesen	
0	126	140	53	13	1	333	
0–1	4	5				9	
1–2	44	82	9			135	
2–5	18	109	24	3		154	
5–7	6	105	53	2		166	
7–10	1	57	106	9		173	
10–15		17	65	41	1	124	
15–20		4	14	40	5	63	
20–25				11	13	24	
25–30				4	24	28	
30–40					1	1	
Adózók száma	199	519	324	123	45	1210	
Adó	összege	185,3	1 812,9	2 283,8	1 664,4	1 075,8	7 022,2
	%-ban	2,6	25,8	32,6	23,7	15,3	100
	átlaga	0,9	3,5	7,0	13,5	23,9	5,8

17. táblázat A különadó összegének megoszlása
(számítási forintban)

Összeg	Vagyon- talan	Törpe- birtok	Kis- birtok	Közép- birtok	Gazdag	Összesen	
0	35	191	23	6		255	
0–2	59	17				76	
2–5	105	66				171	
5–10		245	44			289	
10–15			155			155	
15–20			102	1		103	
20–25				45		45	
25–30				30		30	
30–35				27		27	
35–40				6		6	
40–45				8		8	
45–60					23	23	
60–80					7	7	
80–100					5	5	
100–120					3	3	
120–140							
140–160					4	4	
160–180					1	1	
180–200					1	1	
200–400					1	1	
Adózók száma	199	519	324	123	45	1 210	
Adó	összege	518,5	2 183,3	4 181,9	3 341,5	3 775	14 000,2
	%-ban	3,7	15,6	29,9	23,9	26,9	100
	átlaga	2,6	4,2	12,9	27,2	83,4	11,6

Bár ezt a különadót már az év elején beszédte és kifizette a tanács, az elemzés során a derékadó után mutatjuk be, mivel sem a korábbi, sem a későbbi időmetszetben ilyen jellegű adó behajtására nem került sor. A különadó meghatározásakor az egyes adó-alapokra kivetett rendkívül magas összeg valójában azt jelentette, hogy a magisztrátus kénytelen volt a lakosság megmaradt értékeit többször a szó szoros értelmében megtizedelni. Ezeknek az összegeknek az előteremtése az esetek jelentős részében a jobb módúak tartálékainak felemésztését, a szegényebbeknél pedig a meglévő értékeiktől történő maradéktalan megváltást követelte meg. Erről a sokrétű megterhelésről készült különféle lista, nyilvántartás több területen betekintést tesz lehetővé a mezőváros életének eddig teljesen ismeretlen területeire.

A magisztrátus a két legszegényebb vagyoni csoport megterhelésére leginkább ennek a különadónak a behajtása során kényszerült. Azokban az esetekben, amikor a családtagokra vetettek ki akár még kisebb terhet is, egy zsellér vagy egy napszámos családján belül ennek előteremtése még nehezebb volt, mint bármelyik más vagyoni csoporton belül.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az egyes vagyoni csoportok közötti átlagok milyen markánsan eltérnek annak ellenére, hogy a két legszegényebb csoporthoz tartozott az adózásra kötelezettek csaknem 60%-a, és a két legvagyonosabb csoporthoz pedig alig több mint 13%-a. Mindez azt jelzi, hogy a mezővároson belül a régtől fogva meglévő erőteljes vagyoni rétegződés – az általános elszegényedés ellenére – a háború hatására még feltűnőbb lett.

E különadó kivetésével és behajtásával kapcsolatosan mindenképpen fel kell figyel-nünk arra, hogy a magisztrátusnak a város közösségével, szegényebb lakosaival szembeni álláspontja, adóztatási gyakorlata a legkritikusabb helyzetekben számottevően meg-változott. A vadszám után kivetett adó, a különféle dézsmák kivetése során általában a megtermelt értékek nagyságával arányosan terhelték meg az adófizetőket. A kivételt a személyekre kivetett adó képezte. Tekintettel arra, hogy a termelési eszközöket, a vagyonok egyes elemeit nem értékarányosan terhelték meg, csaknem kivétel nélkül a szegényebb adózókra relatíve nagyobb teher hárult. Mivel a háború során az adózók nagy többsége anyagilag teljesen kimerült, az ugyancsak rendkívül nagy veszteségeket elszenvedő gazdagabb adózókra a megszokottnál lényegesen nagyobb terheket kellett rakni. Ebből adódott, hogy míg 1675-ben a leggazdagabb vagyoni csoport átlagosan a vagyontalanok adójának alig több mint hétszeresét fizette, addig 1689-ben annak har-mincszorosát terhelték rájuk.

A jelzett időmetszeten belüli vizsgálódásunknak ismét egyik fontos tényezője a szántóföldi növénytermesztés során létrehozott érték. A háborús évek során a gabona-termesztés fontosságát az növelte meg erőteljesen, hogy nemcsak a lakosság ellátását kellett biztosítani, hanem a hosszú időn át a közelben állomásozó, harcoló katonai egy-ségeknek ellátásáról és az igavonók takarmányozásáról is kellett gondoskodni. A kímé-letlen behajtás a lakosság ellátását rendkívüli módon nehezítette, egyben a gabonaárak drasztikus emelkedése a termelési kedvet is erőteljesen növelte. Az 1689-ben készült

gabonadézsma-jegyzék minden korábitól eltér.⁴² Ezúttal egyedülálló kivételként egy tisztázat áll rendelkezésünkre, amelyben a gazdák nevét abc-sorrendben rögzítették. A lista végén egy kisebb kiegészítő található, amely a kimaradt gazdák nevét rögzíti. Sajnos ez a nyilvántartás ezúttal még így sem teljes, mivel a helybeli nemesek vagy magukat nemesnek állító gazdák adatai nem lelhetők benne fel. Mivel azonban összesen csak hat-hét személyről, családról van szó, e hiányzó adatok ellenére a nyilvántartás feldolgozása teljesen indokolt, és a nyert eredmény feltétlenül használható, bár néhány esetben az összegzés a valóságtól kissé eltérő adatokat jelez.

18. táblázat A gabonadézsma megoszlása 1689-ben az egyes vagyoni csoportok között (a mennyiség negyedben meghatározva)

Dézsma mennyiség	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	199	464	183	40	15	901
1–5		19	31	3	1	54
5–10		23	35	11	5	74
10–15		8	34	22	4	68
15–20		3	21	16	3	43
20–30			12	27	7	46
30–40		2	6	2	4	14
40–50			1	1	2	4
50–60			1	1	1	3
60–70					1	1
70–80					1	1
80–90					1	1
Gabonatermelők		55	141	83	30	309
Összes dézsma		439,5	1 748,5	1 518	820	4 526
Adózók száma	199	519	324	123	45	1 210
Termelők %-os aránya		10,6	43,5	67,5	66,7	25,5

A gabonatermelők számának és a leadott dézsmamennyiségnek az itt érezhető csökkenése semmiképpen sem lehet meglepő. Jól tudjuk, hogy Buda visszafoglalása után közvetlenül a közbiztonság ezen a vidéken nem javult. Nem árt felidézni, hogy Székesfehérvár, Eger, Várad és Gyula még éveken át török kézen volt, és kisebb-nagyobb tatár és török csapatok ismételtelen megfordultak ezen a vidéken. Ráadásul az igásállatok számának erőteljes csökkenése, a keresztény hadsereg által megkövetelt szertelen mértékű szekeres fuvar mind az emberi, mind pedig az állati energiát alaposan megcsapolta, és ezen igen fontos ágazat ennek komoly kárát látta. Az is valószínű, hogy a várostól távolabbi pusztákon a gabonatermesztés nem vagy legalábbis jóval kisebb mértékben történt.

Bár a vadszám alakulását évenként csaknem pontosan nyomon követhetjük, a hódoltság egész időszakából hiányzik olyan jegyzék, lajstrom, amely az igásállatok számát és azoknak az egyes vagyoni-társadalmi csoportokon belüli megoszlását rögzítené.

42 MNL BKML IV. 1510. a. 1689. 6–31., ill. 38–51.

Éppen ezért válik számunkra igen értékes az 1689. augusztus 28-i keltezésű összeírás.⁴³ Ez a város 20 tizedének lakosságát rögzíti tizedenként, „ittvaló” és „vidéki” megosztásban. Az „ittvaló” gazdáknál pedig feltünteti a – minden bizonnyal a városban tartott – számosállatokat. Érthetően a „vidéki” gazdák birtokában is lehetett, volt számosállat. Sajnos ezek a lajstromba nem kerültek be, amely alapján készült összesítők ily módon csak tájékoztató jellegűek maradhatnak.

19. táblázat Az ökrök megoszlása (1689)

Darab	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	199	505	272	77	25	1 078
1		2	5	2	1	10
2		4	22	10	1	37
3		5	2	5		12
4–5		3	13	14	2	32
6–7			5	9	4	18
8–10			5	6	9	20
11–15					1	1
16–20					2	2
Adózók száma	199	519	324	123	45	1 210
Birtokló		14	52	46	20	132
Ökör összesen		38	180	197	157	572

Tekintettel arra, hogy a helybeli armális nemesek önérzete és érdekérvényesítő igyekezete a török kiűzése után szinte azonnal jelentkezett, és a megyei, valamint a központi hatóságok még nem tudták őket a törvények betartására szorítani, a számosállatok nyilvántartásba vétele során is megtagadták értékeik bevallását. Mivel csaknem kizárólag a jobb módúak közé tartoztak, ezért a 6-7 családfő adatainak hiánya valamelyest torzíthatja az ökrök, lovak és a fejőstehenek tényleges számát, és részben az e jószágokat birtokló gazdákét. Ezek a hiányok azonban nem teszik feleslegessé a velük kapcsolatos összesítéseket. Annál inkább szükséges ezek elvégzése, mivel valójában ez az első eset, hogy a város csaknem valamennyi vagyoni csoportjához tartozó gazdájának – igaz erősen megfogyatkozott – igásállatáról kaphatunk áttekintést.⁴⁴ Valószínű, hogy a darabszámukat tekintve erősen megcsökkent gulyákban még számottevő tenyészállat lehetett. A szabadságharc alatt, nyomorúságosabb körülmények között még mindig néhány ezer jószágot tartottak a gazdák ezekben a barmokban, a nyaralóikon.

43 MNL BKML IV. 1510. a. 1687. 19–59. A jegyzék a másodbírói számadáskönyv bekötése során a két évvel korábbi kötet anyagához került.

44 Nyilvánvaló, hogy egy másfél–két évtizeddel későbbi összeírás adatai nem helyettesíthetik az itt jelentkező hiányokat. Azonban tekintettel arra, hogy 1707-ben szinte éppoly keserves körülmények közé került a város lakossága, legalább tájékoztatósi pont lehet a nemes családfőknél összeírt jószágok száma.

20. táblázat A hámos lovak megoszlása (1689)

Darab	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	199	512	305	95	27	1 138
1		3	5	10	1	19
2		2	5	7	2	16
3		1	2	7	3	13
4–5		1	5	2	6	14
6–7				1	1	2
8–10			1	1	2	4
11–15					1	1
16–20			1		2	3
Adózók száma	199	519	324	123	45	1 210
Lovat birtokolt		7	19	28	18	72
Lovak száma		15	73	68	121	277

A 20. táblázatban fellelhető adatok minden bizonnyal csak a hámos lovak számát tartalmazzák. Sajnos nem tudjuk, hogy a még mindig jelentős vadszám mögött mekkora arányban voltak a rideg ménest alkotó tenyészállatok. Az 1707. évi állapotok sokban hasonlítottak ehhez az évhez. Ekkor pedig az összeírásban 880 hámos lovat tüntettek fel. Erősen valószínű, hogy annak a 8–10 gazdának, akik kimaradtak ebből az összeírásból, számottevő állományuk lehetett. Az itt feltüntetett 277 ló mindenképpen meglepően csekélynek mondható.

21. táblázat A tehenek megoszlása (1689)

Darab	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	199	510	281	80	26	1 096
1		3	20	9	3	38
2		4	14	10		29
3		1	3	10	1	15
4–5		1	3	9	3	16
6–7			1	4	2	7
8–10			1		4	5
11–15			1	1	2	4
16–20					3	3
21–25					1	1
Adózó összesen	199	519	324	123	45	1 210
Tehenet birtokolt		9	43	43	19	114
Tehén összesen		18	99	137	177	431

Ez esetben még egyértelműbbé válik, hogy minden bizonnyal csak a házaknál, az istállókban tartott fejőstehenekre kell gondolnunk. A tenyészállatokat a rideg körülmények között élő gulyában tartották. Ezek számát a vadszámon belül vették nyilvántartásba. Talán nem árt utalni arra, hogy ezekben az évtizedekben a tejtermelés egyik forrása az év jelentős részében a juhtenyésztés volt, ezzel magyarázható, hogy a fejőstehenek száma ilyen alacsony.

22. táblázat A báránydézsmá megoszlása 1689-ben az egyes vagyoni csoportokon belül

Számuk	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
0	199	511	306	100	24	1 140
1		4	8	14	1	27
2		2	6	2	2	12
3-5		2	4	7	8	21
6-10					7	7
11-15					3	3
Dézsmát adott		7	18	23	21	69
Összes adózó	199	519	324	123	45	1 210
Bárány összes		14	37	42	127	220

A korabeliek gondolkodásmódját, értékítéletét nem tudjuk felidézni. Azt viszont meg tudjuk állapítani, hogy az armalista Kalocsa János, Kamarás Ambrus és István kivonták ugyan magukat a gabonadézsmá fizetéséből, nem hagyták nyilvántartásba venni számosállataikat, de báránydézsmát kétségtelenül adtak. Az viszont mindenképpen feltűnő, hogy ugyanakkor a két rendkívül gazdag, korábban hatalmas nyájakat birtokló Deák Pál és Pathay István neve nem lelhető fel a báránydézsmát adók között. Persze az is elképzelhető, hogy ők juhállományukat elvesztették, vagy ezekben az években azt felszámolták. Kevésbé hihető, hogy nemesi kiváltságukra hivatkozva maradtak volna ki ebből a lajstromból. Tekintettel arra, hogy a báránydézsmá összesítése során aligha különböztettek meg városban levő és falkákban tartott juhokat, a lajstromban szereplő dézsmabárányok száma minden bizonnyal valós. Ezt a feltételezést alátámasztja az a tény, hogy az előző és a következő években közel hasonló számú báránydézsmát rögzítettek a nyilvántartások.

Az egyes adóalapok számszerű bemutatása után ezúttal is hasznosnak ígérkezik egy összesítő táblázat rögzítése. Egy ilyen áttekintés sokban segítheti az egyes vagyoni csoportokhoz tartozók birtokainak és kötelezettségeinek nemcsak áttekintését, hanem azok összehasonlítását is. Különösen hasznát vehetjük majd a közel fél évszázados változások felvázolása során.

23. táblázat Összesítő táblázat (1689)
(az adók összege számítási forintban)

Csoportok	Vagyon- talan	Törpe- vagyonú	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Adózók száma	199	519	324	123	45	1 210
Vadszám		939,5	1 683,5	1 794,0	3 011,0	7 428,0
Derékadó	185,3	1 812,9	2 283,8	1 664,4	1 075,8	7 022,2
Külonadó	518,5	2 183,3	4 181,9	3 341,5	3 775,0	14 000,2
Gabonátized (negyed)		439,5	1 748,5	1 518,0	820,0	4 526,0
Ökőr		38	180	197	157	572
Hámos ló		15	73	68	121	277
Tehén		18	99	137	177	431
Bárány (dézsmá-)		14	37	42	127	220
Szőlő		71	94	11	10	186

Korábban az 1675 és 1689 között végbement fontosabb változásokat néhány idézettel már illusztráltuk. Ezt a munkát az itt található különféle táblázatok adatainak segítségével folytathatjuk. Azonban lehetnek a statisztikai sorok mégoly meggyőzőek, de ezeken belül az egyén, az egyes gazda, a nevesített családfő és annak birtoka, vagyona szükségszerűen elvész. Ezek a statisztikai összesítők csak azt érzékeltethetik, hogy a város lakói, gazdái együttesen vagy vagyoni csoportonként milyen terheket voltak kénytelenek vállalni, milyen drasztikus következményekkel járt a háború első fél évtizede a lakosság egyes vagyoni csoportjaira, de ezen összesítéseken belül elsikkadnak az egyes családok, háztartások vagyoni állapotában végbement, sokszor tragikus változások. Nem érhető tetten, hogy a véletlen, a tragédia vagy a ritka szerencse milyen rendkívüli módon idézte elő egyes családok lesüllyedését, másoknak pedig miként segítette az emelkedést. Éppen ezért láttuk indokoltnak, hogy a kisbirtokosok, a közepes vagyonú és gazdag családok közül kiválasszunk harminc pontosan azonosítható adózót, akiknél a jelzett legfontosabb tendenciákat közvetlenül is érzékeltethetjük.

Remélhetőleg e harminc név, e harminc család mellett rögzített adatok az eddig idézett statisztikai soroknál plasztikusabban érzékeltetik, hogy az egyes háztartások sorsa, vagyoni állapota a másfél évtizedben mennyire eltérően alakult. Igaz ugyan, hogy néhány év alatt Kalocsa János egy komoly vagyont vesztett, vadszáma csaknem felére apadt, de ennek ellenére, minden bizonnyal különleges szerencséje révén, 1689-ben állatállománya a városban még így is kiugróan a legmagasabb maradt. Rajta kívül alig néhányan voltak, akik közel hasonló „szerencsével”, viszonylag kisebb veszteséggel vészelték át ezeket a katasztrofális esztendőket. A vadszám mellett – ami mögött viszont jórészt a ridegszarvasmarha- és lótenyésztés alakulását kell látnunk – a legsúlyosabb veszteség a juhtenyésztésen belül érhető tetten. A számok csaknem kivétel nélkül alig hihető változásokat sejtetnek. A juhtenyésztők száma a korábbinak a töredéke lett, a leadott dézsmabárányok számának itt követhető csökkenése még pontosabban érzékeltetik az átélt tragédiákat. Ezekben az években a közbiztonság szinte teljes megszűnése ezt az ágazatot sújtotta talán a legjobban. Valójában egy igen fontos, a háztartásokat leginkább segítő ágazat drámai leépülését tanúsítják a 24. táblázatban szereplő számok.

Mindenképpen feltűnő, hogy a gabonatermesztésen, pontosabban a leadott gabonadézsma mennyiségén belüli változások, módosulások nem érzékeltetnek ezeknél a jómódú vagy kimondottan gazdag birtokosoknál hasonló összeomlásokat. Ez nyilván részben annak volt köszönhető, hogy ők meg tudtak őrizni legalább annyi igavonót, amennyi szükséges volt szántójuk megműveléséhez. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ezekben a háborús esztendőkből a gabona iránti kereslet rohamosan nőtt, az árak magasba szöktek, így aki tehetett, legalább ezen a területen próbálta veszteségeit ellensúlyozni.⁴⁵

45 Egy fertály árpa 1682-ben átlagosan 2,16 számítási forinton, 1686-ban pedig 6,0 forinton cserélt gazdát. A búza fertály 1682-ben 5,27, 1685-ben pedig 11,9 forintot ért. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 195., ill. 198.

24. táblázat Harminc gazda 1675. és az 1689. évi adatainak összehasonlítása⁴⁶

Név	1675					1689				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Balogh István	192,0	18,0	36,5		8,0	22,5	16,2	35,0	27,5	4
Bán János	30,0	11,0	8,0		3,0	18,0	16,2	28,0	11,5	
Bíró György	285,0	18,0	57,0		6,5	62	27,0	85,0	14,0	
Bede Lukács	66,0	16,0			22,0	15	18,0	32,0	29,0	4
Boda Gergely	19,0	13,0	12,5	*	4,0	16	21,6	35,0	28,5	1
Csaba Mihály	106,0	18,0	30,0	*		15,5	13,5	31,0	29,0	
Csizmadia Gergely	25,0	10,0	7,0	*		18	13,5	32,0	16,0	
Deák Pál	652,0	18,0	80,0	*	47,0	200	27,0	150,0		
Dékány György	272,0	18,0	30,0		39,0	28,5	18,0	42,5	12,0	6
Farkas Tamás	35,0	10,0	12,0		4,0	10	10,8	28,0	13,0	
Hagymási Gergely	17,0	9,0	7,0			15,5	16,2	30,5	25,0	3
Haigato János	127,0	18,0	18,0		15,0	7	9,0	20,0	15,5	
Hegedűs János	300,0	18,0	70,0	*	18,0	33	27,0	51,0	62,0	3
Horváth Péter	246,0	18,0			10,0	40	27,0	58,0	8,0	2
Kalocsa János	759,0	18,0	37,0	*	40,0	400	27,0	400,0		
Kamarás Ambrus	759,0	18,0	56,0	*	53,0	140	27,0	150,0		
Kis István	129,5	16,0	33,0			17,5	14,4	30,5	13,0	
Máté Kovács	22,0	12,0	3,0		8,0	39,5	23,4	67,5	12,5	
Mészáros János	36,0	14,0	20,0		13,0	15	16,2		12,5	
Miklós Kovács	48,0	15,5		*	7,0	17	12,6	28,5	31,0	
Nagy István	302,0	18,0	29,0	*	7,5	40	23,4	55,0	22,0	5
Pathay András	758,0	18,0	61,0	*	85,0	118	27,0	157,0		
Péter Mihály	80,0	16,0	27,0			32	18,0	52,0		
Sárközi István	193,0	18,0	40,0	*	25,0	19	18,0	53,0	13,0	4
Sárközi Pál	243,0	18,0	39,0	*	18,0	28	21,6	46,0	27,0	4
Szabó Köröosztős	121,5	18,0	20,0	*	6,0	41,5	23,4			2
Szeles György	236,0	18,0	14,5	*	6,0	32,0	23,4	50,0	6,0	7
Tegzős János	43,5	14,0	11,0	*		14,5	19,8	29,5	22,0	1
Varga István	380,0	18,0	12,0			72	27,0	95,5	78,5	7
Vida István	39,5	9,0	17,0			16	14,4	30,0	14,0	

Ezúttal is hangsúlyozni kell, hogy a statisztikai kimutatások érdemi elemzésétől eltekintettünk. Csak a legfontosabb észrevételek megtételére törekedtünk, hogy az így nyert adatok felhasználóinak munkáját segítsük. Ezek a táblázatok igazán komoly támogatást azoknak fognak nyújtani, akik folyamatokat elemeznek, vagy több település, kisebb-nagyobb tájegység sorsának alakulását kívánják vizsgálni.

46 1675-ben: 1. Vadszám. 2. Derékadó összege. 3. A gabonated mennyisége. 4. A * a szőlő birtoklását jelezi. 5. A dézsmabarányok száma. 1689-ben: 1. Vadszám. 2. Derékadó összege. 3. A különadó összege. 4. A gabonated mennyisége. 5. A dézsmabarányok száma. – A válogatás során a pontosan beazonosítható személyeket vettük figyelembe. Igyekeztünk mindhárom vagyonos csoportból választani családfejeket.

V. Másfél évtized a hadszíntér mögött

1. Felhasználható forrásaink

Aligha kétséges, hogy a Buda visszafoglalását követő másfél évtizedben a magyarországi politikai és katonai törekvéseket alapvetően három tényező, három célkitűzés formálta. Kétségtelenül meghatározó a török elleni háború eredményes befejezése, ezáltal a hódoltság felszámolása és az ország integritásának helyreállítása volt. A másik meghatározó program a rendi-közjogi viszonyok és rendi állam közigazgatásának újjászervezése az egykori hódoltság területén. A harmadik a bécsi abszolutisztikus törekvések megakadályozása és a korábbi rendi sérelmek orvoslása lett. Az a tény, hogy a háborút a bécsi udvar lényegében a magyar rendek bevonása nélkül zárta le, és az országgyűlés mellőzésével figyelmen kívül hagyta azok politikai és gazdasági igényeit, már önmagában meghatározta a következő évtized bel- és külpolitikai célkitűzéseit, előre vetítette a függetlenségi harcokat.

Mi sem természetesebb, hogy e korról foglalkozó történetírásunk figyelmének középpontjában ezeknek a folyamatoknak a bemutatása és elemzése állt. Történelmünk leghosszabb szabadságharcának előzményei és folyamata, majd a 18. századi új lehetőségek és korlátok érthetően elterelték az érdeklődést a Buda visszafoglalását követő másfél évtizednek szinte minden más eseményéről, eredményéről. Ha jutott még figyelem a hátországra, azt az egykori hódoltság lepusztultsága, lakosságának lecsökkenése, azon túl a tehervállalás szertelen mértéke, a minden téren jelentkező, olykor egyenesen esztelen pusztítás, a gazdasági összeomlás feltárása és leírása kötötte le. Ezt elősegítette és indokolta az a tény is, hogy ennek a folyamatnak nemcsak a felhalmozott anyagi értékek és a békés lakosság százezrei estek áldozatul, hanem a mezővárosok és falvak írott és íratlan kulturális értékei is. Így kellő források hiányában a részletek feltárása rendkívül nehéz lett, az újjáépítés, pontosabban az újjáéledés folyamatának, a kora újkor végére kialakult állapotoknak a tárgyilagos bemutatása pedig csaknem lehetetlenné vált.⁴⁷

Ma már senki előtt sem kétséges, hogy az oszmán birodalom megroppanása, a hódoltság felszámolása nemcsak Magyarország, hanem egész Közép-Európa, sőt bizonyos keretek között az egész kontinens külpolitikáját a következő két évszázadra befolyásolta, sőt meghatározta. Az is kétségtelen, hogy jótékonyan hatott a magyar belpolitikai fejlődésre, bár ez a hatás távolról sem volt egyöntetűen pozitív. Óhatatlanul felmerül a kérdés, mennyiben változott a hódoltság lakosságának élete? A keleti despotizmust és a félfedális viszonyokat ötvöző török katonai uralom eltávolítása miként hatott az egyes vidékek, mezővárosok és falvak anyagi és szellemi kultúrájára, mindennapjaira? Aligha vitatható, hogy változásokat csak hosszabb távon lehet minden kétséget kizáróan bemutatni. Az e vidéket sújtó, csaknem harmincéves háborús időszak rombolásainak kiheveréséhez, az egykori gazdasági és politikai keretek közé történő visszailleszkedéshez

⁴⁷ Ennek a másfél évtizednek gazdasági és társadalmi problémái jószerivel a rendkívül terjedelmesre sikerült ún. tízkötetes magyar történelem fejezeteiben is szinte elsikkadtak. Ennek oka mindenekelőtt az egyes települések, a kisebb és nagyobb tájegységek múltjának feltáratlanságában kereshető.

számottevő időre volt szükség. Mégis, a század utolsó évtizedének mindezen sokrétű és hosszabb időre kiható gazdasági és társadalmi folyamataira e vidék múltjának kutatói nem fordítottak kellő figyelmet.

Bár a hódoltság lezárulását 1686-tal, Buda visszafoglalásával szoktuk jelölni, a Homokhátságon – miként erre már utaltunk – a török és a tatár csapatokkal még fél évtizeden át számolni kellett. Valójában csak a török kézen maradt várak visszafoglalása után hárult el a támadások közvetlen veszélye. Így a szabadságharc kitöréséig – az 1699-ig tartó háború háttérként – nem egészen másfél évtized maradt a közvetlen háborús sebek begyógyítására, a hódoltságtól mentes viszonyok visszaállítására, a két-felé adózás felszámolására, a velük szemben támasztott újabb és jogtalan követelések részleges elhárítására. Még így is óhatatlanul felmerül néhány fontos kérdés: hogyan tudott idomulni a falvak és a mezővárosok lakossága a merőben új politikai és gazdasági viszonyokhoz? Megváltoztak-e érdemben a termelőmunka feltételei? Hogyan tudtak ezek a települések beilleszkedni a magyar rendi-feudális igazgatás rendszerébe? Ellen tudtak-e állni a földesurak újabb követeléseinek? Hogyan alakultak terheik és gazdasági lehetőségeik?

A hódoltság második szakaszának, majd a törökellenes háborúknak a megítélésével kapcsolatosan mind a kortársak, mind pedig a történészek körében komoly nézeteltérések, viták serkentek. Hornyik János, aki két kötetben tárta fel Kecskemét török hódoltság alatti másfél évszázadát, és erről nála teljesebb képet eddig még senki sem tudott alkotni, a népi emlékezet egyik töredékének idézetével érzékeltette az egymást követő két időszak komoly ellentmondásoktól sem mentes jellegét. „Az t hinnők most mintegy kétszáz év után, hogy Buda visszavétele örömnép volt talán úgy az egész nemzetre, mint az egész országra nézve. Pedig nem úgy volt. – Mintegy húsz éve, beszélgettem a néhány év előtt nagy vénségben elhalt Biró Mihály kecskeméti birtokos polgárral, – sohasem feledem sajtáságos szavait. – »Nagyatyámtól hallottam – így szólt a tisztas öreg – hogy a török alatt boldog volt Kecskemét; de a német egyik csöcsét sem hagyja fejetlenül a tehénnek.«⁴⁸ Mivel e népi hagyomány közlését szükségesnek tartotta, azt sejteti, hogy bizonyos keretek között maga is osztotta ezt a véleményt. Nem új állítás, hogy a súlyos ellentétet felvonultató két korszakról több helytörténész és kutató nem egy megállapítása rokonítható e népi megfigyeléssel. Persze ezen ítéletalkotások ellenkezőivel is többször találkozhatunk. Az igazán mélyreható, hosszabb folyamatokat felölelő és széles körű kutatások hiányában tárgyilagos véleményt eddig aligha lehetett alkotni.

Tekintettel arra, hogy a súlyos veszteségek ellenére Kecskemét igen jelentős iratgyűjtéseket őrzött meg, ezek segíthetik e másfél évtizednek az eddiginél árnyaltabb megismerését. Annak érdekében, hogy a török kiűzését követő időszak minél több sajátosságát, gazdasági és társadalmi folyamatát meg tudjuk ragadni, tárgyilagosabban tudjuk felvillantani, vizsgálódásunk újabb időmetszetét egészen a szabadságharc kibontakozásáig, 1703-ig toljuk ki. Az elemzés alapját ezúttal is a mezőváros adóhivatalának éves nyilvántartása képezi.⁴⁹ Sajnos a dicális adójegyzékek ezekből az évekből még hiányoznak. Az adókönyv ezúttal is a sok évtized során csiszolódott formában rögzítette az

48 HORNÍK János, 1862. III. 161–162.

49 MNL BKML IV. 1508. c. 1703. 3–220. „Anno 1703. Böcsülletes Feő Biró Magho Mihály Uram, 2-darius Bán István és Adó Szedő Bodó András Bírák Uraimék eő kglmek [kegyelmek] Bíróságában íratott Adószedő Regestum.”

adózásra kötelezettek nevét, a rájuk kivetett összeget és a befizetéseket. A magisztrátus kötelezettségeinek a kifizetéseit is a hagyományos formában rögzítették. Az elemzést megelőzően érdemes a lajstrom néhány további sajátosságát rögzíteni.

Óhatatlanul felmerül az a probléma, hogy a szabadságharc első néhány hónapja már számottevően befolyásolhatta a lakosság egészének vagy jelentős részének vagyoni állapotát. Éppen ezért ennek elosztatása érdekében huszoneg markáns, egyedi nevű család esetében (Hemző, Onoka, Pál Kovács, Möncsör, Csáky, Kati, Kamarás, Pathay, Hajgató stb.) ellenőriztük, hogy 1701-ben és 1702-ben mennyiben tért el vadszámuk és a rájuk kivetett adó összege 1703-hoz képest. Az ellenőrzés során azt tapasztaltuk, hogy az esetek csaknem kilencven százalékában 1701 óta nem történt érdemi változás. Néhány családfőnél észleltünk ugyan módosulást, de ez minimális volt. Kozma Mihály vadszáma 1701-ben 151,5 volt, és ez 1703-ra 153 nőtt, viszont Hardi György adója 9,5-ről 9-re, Hemző Istváné 10-ről 4-re csökkent. Az adók esetleges növekedése is csak minimális: Sárközi János adója 19-ről 20 tallerra emelkedett. Tehát joggal feltételezhetjük, hogy az adókönyv kivetési tételeit a kibontakozódó szabadságharc még érdemben nem módosította.

2. A források feldolgozása

Ismételten megállapítható, hogy a magisztrátus az adókvetés során a korábbi évekhez hasonlóan szigorúan volt kénytelen eljárni. Számításba vettek minden lehetséges adózót. Ezúttal is csak a végrehajtáskor vált nyilvánvalóvá, hogy a mezőváros társadalmának mobilitása miatt a nyilvántartásba vett személyek egy részétől az adót nem tudják behajtani. Az adólajstromban a „non est inventus [nem található]”, „discessit [elszökött]” megjelölés a korábbiaknál is gyakrabban tűnik fel. Még gyakoribb, hogy 4–6 tallér adó fizetésére kötelezett személyektől alig néhány garast vagy éppen semmit sem tudtak behajtani, mivel kiderült, hogy az illető „nyomorult” vagy egyenesen „koldus” volt.⁵⁰ Minden bizonnyal már a közbiztonság ismételt romlását jelzi Szelei András esete, akinek 1 tallért és a 33 vadszám után 33 garast [5,5 tallért] kellett volna fizetnie, de „vadszáma – az adó összegének felvetése óta – hiti [eskü alatt tett vallomása] után mind elveszett.”

A tagoltabb feldolgozás és a fél évszázadnyi időszak tárgyilagos áttekintése érdekében az előző három időmetszethez hasonló csoportokat kellett meghatároznunk. Ezúttal is le kellett választani a nyilvántartásba vettek közül azokat a neveket, azokat a személyeket, akikről érdemi adatokat a lajstrom nem őrzött meg. El kellett tekintenünk mindazoktól, akiknek csak a nevét és a felvetett adó összegét rögzítették, de a behajtás során már nem találták meg. Például egy Mészáros Lőrinc nevű zsellérré 4 tallér adót vetettek ki, tőle kb. 3 tallérnyi összeget be is hajtottak, de időközben „discessit Szabadszállásra”. A 3 vadszámmal rendelkező Varga Pálra vejével együtt 6 tallért vetettek ki.

50 A 2 tallér fizetésére kötelezett Sajtos Istvánné „koldus”, a 4 tallér fizetésére kötelezett K. Nagy György „nyomorult”. Totte Bandira 4 tallért vetettek ki, a neve alatti megjegyzés: „cigány, nem ad”. Kőrös Jánosnak 5 tallért kellett volna fizetnie, de mivel „nyomorult”, csak felét adta. A két vadszámmal is rendelkező Pulai Máténak 5 tallért kellett volna fizetnie, de neve mellett: „Nihil. Nyomorult, elengedte a becstületes tanács”. – Nem árt kiemelni, hogy az előző évek nyilvántartásaiban talán még gyakrabban fellelhető olyan bejegyzés, hogy az adózásra kötelezett személy Vásárhelyre, Halasra, Szentesre stb. távozott, valójában visszatelepült.

Neve alatt viszont a következő megjegyzés található: „Magát levágták [a csatározások során], a felesége nyomorult, veje a város szolgája. Nihil.” Ezek alapján az adózás alá be nem vont személyek száma 72 lett.

Az nem különösebben új és feltűnő vonás, hogy már a szabadságharc első hónapjaiban rendkívül sokan nem voltak képesek adójukat készpénzben kifizetni. A tanács számukra ezúttal is lehetővé tette, hogy vágómarhával, borral, gabonával vagy munkájukkal egyenlítsék ki tartozásukat. Az utóbbi szolgáltatást főként az iparosoktól fogadták szívesen, mivel részben a városban kuruc katonának jelentkezőket, részben más kuruc katonai egységeket kellett ellátni ruházattal, nyergekkel, különféle felszerelésekkel. Ily módon újabb adatokhoz jutunk a városban élő iparosok számottevő részéről. Külön értéke ennek az adókönyvnek, hogy alaposabb áttekintése során tájékoztatást kapunk azokról, kik voltak, akik a szabadságharc első hónapjaiban „kuruccá lettek”.

Ezúttal is öt vagyoni csoporttal számolunk. Közöttük a kortársak által elismert, használt válaszvonalat most sem találunk. Tekintettel arra, hogy a derékadó mértékét a személyekre, családokra kiszabott összegek, illetve a különféle ingatlanok és mesterségek révén szerzett haszon alapján állapították meg, de a kiindulópontul szolgáló adóalapokat ezúttal sem rögzítették, ismételten a kivetett adó mennyiségére kellett alapoznunk. Ezúttal az adó összegét minden esetben *számítási* tallérban (180 dénár) határozták meg. Éppen ezért a feldolgozás során ezt a fizetési egységet volt célszerű követnünk.

Vélhetően vagyontalanok lehettek mindazok, akikre 4 számítási tallérnál nagyobb összeget nem terheltek. Ha az ennél kisebb adóra kötelezett személyek tartozásukat borral egyenlítették ki, ez azt jelentette, hogy volt szőlőjük, tehát nem voltak teljesen vagyontalanok. Akiket ezek közül vadszám utáni adózásra köteleztek, ugyancsak rendelkeztek minimális ingósággal, tehát őket is a következő csoportba soroltuk. Egyébként a 4 számítási tallér 720 dénárral, azaz 3 ezüsttallérral volt egyenértékű. Nem árt utalni arra, hogy a magisztrátus a követelések fedezése érdekében ebben az évben 4 tallérnál kevesebb összeget mindössze 89 adózóra vetett ki. Erősen valószínű, hogy ők többségükben egyedülállóak voltak, akik csak személyük és esetleges felnőtt családtagjaik után adóztak. Nem árt felidézni, hogy 1675-ben – lényegesen jobb közállapotok idején – a vagyontalan adózók többsége 3 számítási tallérnál valamivel nagyobb összeget fizetett. Tehát a válaszvonal kijelölése ezúttal sem önkényes, a folyamatok elemzését segíti, hitelesíti, hogy a korábbi normához képest érdemben azon nem módosítottunk.⁵¹

Törpebirtokosnak minősíthetők mindazok, akik vadszám és szőlő után adóztak, vagy a rájuk kivetett összeg a személyi adóval együtt sem érte el a 6 számítási tallért (azaz 4,5 ezüsttallért). Kisbirtokosnak tekintettük mindazokat, akiknél az alsó határ 6 tallér volt, de a felső határ a 10 számítási tallért nem haladta meg (ez 7,5 ezüsttallér). Joggal középbirtokosnak mondhatók azok, akiknél az alsó fizetési határ 10 számítási tallér volt, de nem haladta meg a 17 számítási tallért (12,75 ezüsttallér). Minden bizonnyal gazdagnak érezték a kortársak is azokat a családokat, amelyek 17 és 25 számítási tallér közötti összeg fizetésére voltak kötelezve.⁵²

51 1689-ben a vagyontalanok kb. 90%-a fizetett 3 tallért vagy annál kevesebbet, de itt is akadt néhány személy, aki ennél nagyobb összeget rótt le.

52 A számítási tallért 180 dénárban, az ezüsttallért, az vert érmét 240 dénárban számolták.

Tekintettel arra, hogy ebből az évből sem gabonadézsmá, sem pedig báránydézsmá lajstroma nem maradt ránk, az e téren jelentkező változásokat nem tudjuk rögzíteni. Maradtak viszont olyan feljegyzések, amelyekkel ezek hiányát részben pótolni tudjuk.

Az adózásra fogott személyek száma – akikről érdemi adataink maradtak – 1689-hez képest lényegében nem változott, mindössze négy fővel csökkent. E mögött a látszólagos stabilitás mögött – miként erre már utaltunk – valójában igen erőteljes demográfiai mozgás rejlik.⁵³ Ennek ellenére nem árt utalni arra, hogy időközben rendkívül erőteljes migráció növelte, majd apasztotta a város lakosságát. Külön is ki kell emelnünk, hogy egy súlyos pestisjárvány is megtizedelte a népességet, amit viszont számottevően ellensúlyozhatott a jelentős migráció.

A legjelentősebb változás kétségtelenül a két szegényebb csoporton belül figyelhető meg. A vagyontalanokon belül 16%-os növekedést tapasztalunk, tehát a teljesen kiszolgáltatott helyzetben levők száma *a másfél évtized alatt még tovább nőtt*. Az áttekintett fél évszázadnyi idő alatt ez a vagyoni csoport ekkor volt a legnagyobb számú. Ezzel szemben viszont a törpebirtokosnak mondottaknál 17%-os csökkenés jelentkezik. E számok alapján valószínűsíthetjük, hogy a vagyontalanok közé legtöbben soraikból csúsztak le. Érdemes figyelni viszont arra is, hogy e két legszegényebb csoport együttes száma nem nőtt, hanem 45-tel (ez 6,5%) csökkent. Ezt a jelenséget azért érdemes kiemelni, mivel összhangban van a három vagyonosabb csoporton belül tapasztalható mérsékelt – 43 fős (8,3%) – gyarapodással: a kisbirtokosok száma 6, a középbirtokosok és a gazdagok száma 16-16%-kal bővült. Tehát mindenképpen fel kell figyelnünk arra az igen fontos tényre, hogy e néhány adat alapján a városon belül – a hosszan elhúzódó háború, a hadvezérek rendkívüli harácsolása, zsarolása, a több mint fél évtizeden át még tartó súlyos adózás, a rendkívüli igásrobot és terményszolgáltatások ellenére! – már nem további anyagi romlásról, jelentős csoportok további lesüllyedéséről, hanem egy mérsékelt elmozdulásról, minimális vagyoni gyarapodásról, több vagyoni csoportot érintő szerény emelkedésről szólhatunk. Ha ez nem is mondható különösebben nagy társadalmi emelkedésnek, a felsorolt rendkívüli terhek lerovása mellett, feltétlenül figyelemreméltó tendencia, főként, ha meggondoljuk, hogy a Homokhátságot súlyosan érintő háború csak alig néhány évvel korábban fejeződött be. Aligha kétséges, hogy a termelési feltételeknek az előző években történt súlyos veszteségeit jórészt pótolták, és az egyes ágazatokon, főként pedig a növénytermesztésen belül a békésebb évtizedek szintjére tudtak jutni. Néhány területen pedig egyfajta megújulás, érdemi gyarapodás is fellelhető.

53 Izzalmas kutatási téma lehetne a családi névanyag összehasonlítása és annak feltárása, mely vagyoni csoportok számát növelték az újabb letelepülők.

25. táblázat A derékadó megoszlása a vagyoni csoportok között
(számítási tallérban)

Számítási tallér	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összes
1	4	1				5
2	43	7				50
3	25	10				35
4	196	128				324
5	1	254				255
6		19	139			158
7			77			77
8			70			70
9			46			46
10				51		51
11				19		19
12				31		31
13–15				24		24
16–17				9		9
17–20					36	36
21–25					16	16
Adózók száma	269	419	332	134	52	1 206
Adó összege	950,5	1 915,1	2 341,5	1 573,5	1 030,0	7 810,6
Egy adózó átlaga	3,5	4,6	7,0	11,7	19,8	6,5
Átlag, ezüsttallérban	2,6	3,4	5,3	8,8	14,6	4,9

Annak érdekében, hogy el tudjuk dönteni, az imént jelzett változások szerény anyagi gyarapodásnak vagy az enyhébb terhelésnek köszönhető-e, szükséges a gazdasági élet területeiről további megbízható adatokat gyűjtenünk.

Erre a célra a leginkább kézenfekvő eszköz – a korábbi vizsgálódásoknak megfelelően – a vadszámon belüli állapotok felmérése és a nyert adatoknak a korábbiakkal történő összehasonlítása. Nem árt utalnunk arra, hogy 1695-ben a kancellária legalább írásban szabályozta a hadélelmezés normáit. Ennek hatására a következő években fokozatosan csökkentek a katonák visszaélései, mérséklődött, normalizálódott a falvak és a mezővárosok terhelése. A hadszíntér fokozatos távolodása és a közbiztonság javulása pedig szinte azonnal éreztette pozitív hatását. Ezért minimális javulás – 1688–89-hez képest – már 1695-ben is megfigyelhető.

A közel másfél évtizednyi időn belül történt változások láttán az első megállapításunk az lehet, hogy a vadszám után adózásra kötelezettek száma, ha szerény mértékben is (nem egészen 5%-kal), de nőtt. Ennél figyelemre méltóbb viszont a megadóztatott vadszám bővülése. Itt közel 40%-os gyarapodást állapíthatunk meg! Ez a növekedés azonban nem egyformán jelentkezett az egyes vagyoni csoportokon belül. Érthetően a törpegazdák birtokolták ezúttal is a legkevesebb jószágot. Így náluk minden érezhető növekedés feltűnően nagy százalékos gyarapodást jelez. Bár vadszámuk mindössze 71-gyel nőtt, de ez csaknem 10%-os bővülést jelentett. Az viszont mindenképpen feltűnő, hogy a számottevő növekedésből egyedül a kisbirtokosok nem tudtak még igazán profitálni. A rájuk nehezedő terhek súlyosságát jelzi, hogy bár lélekszámuk minimálisan bővült, de az általuk birtokolt vadszám mégis 13 százalékkal csökkent. Annál szembetűnőbb a két vagyonos csoporton belüli változás: a középbirtokosok átlagosan 48, a gazdagok pedig

42%-os gyarapodást éltek meg. Összességében a városban az egy adózóra jutó átlag is számottevően növekedett, az adatok csaknem 33 százalékos gyarapodást érzékeltetnek. Már önmagában ez az egyetlen terület is elég meggyőzően dokumentálhatja, hogy a török kiűzése és a hadszíntér távolodása milyen meghatározó mértékben segítette az állattartás fejlődését, pontosabban a korábbi állapotokhoz való fokozatos visszatérést. Kétségtelenné teszi továbbá azt is, hogy valóban nem az adók, a megszorítások további enyhítéséről, hanem a termelés normalizálásáról, a korábbi terménymennyiségek előállításáról, a megtermelt értékek újabb és érdemi gyarapodásáról szólhatunk.

26. táblázat A vadszám megoszlása a vagyoni rétegek között (1703)

Vadszám	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összes	
0	269	135	61	2		467	
1–5		254	126	3		383	
6–10		27	99	26		152	
11–20		3	41	53	4	101	
21–50			5	44	12	61	
51–100				6	16	22	
101–200					16	16	
201–300					4	4	
Adózók	száma	269	419	332	134	52	1 206
	%-ban	22,3	34,8	27,5	11,1	4,3	100
Vadszámmal adózók			284	271	132	52	739
Vadszám összesen			788,0	1 853,5	2 782,5	4 962,0	10 386,0
%-os arányuk			7,6	17,8	26,8	47,8	100
Egy adózó átlaga			1,9	5,6	21,1	95,4	8,6

Sajnos a növénytermesztés egyes területeiről a korábbiakhoz hasonló adatok ebből az évből nem állnak rendelkezésünkre. Ezért – valamiféle támpont segítségül hívása végett – az összegzés során az 1707. évi összeírás adatait lesz célszerű felhasználni. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy ez az összeírás jellegét tekintve erőteljesen eltért a korábbiaktól. Ez csak a háztartásokra terjedt ki, és mellőzték az egyedülállókat, ridegeket, cselédeket, pásztorokat. Ráadásul ez az összeírás lehetővé tette, hogy a különféle ingatlanokat, mesterségeket a vagyoni csoportok határainak megvonása során figyelembe vegyünk. Ezért az egyes vagyoni csoportokon belüliek száma jelentősen változott. Ebből adódóan csak igen körültekintően lehet a korábbi időmetszetekből származó adatokkal összehasonlítani. Elsődlegesen a termékek mennyiségét vehetjük figyelembe, de az egyes ágazatokban közreműködők száma is segíthet. Ha mindezt a tényt figyelembe vesszük, egyfajta tájékoztató pontként feltétlenül hasznosíthatjuk. Bár néhány évvel későbbi állapotokat rögzít, látnunk kell, hogy az adóalapok mennyisége 1703-hoz képest inkább csökkent, mint nőtt, mivel a lakosság keservesen megszenvedte a szabadságharc első négy évét, és alig fél évvel korábban érte a várost egy pusztító rác támadás.⁵⁴

54 A gabonatermesztés és a bortermés megoszlását bemutató táblázatok IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/a. 148–152. I–IV. táblázatai alapján készültek.

27. táblázat A gabonatermés megoszlása 1707-ben

	Vagyoni réteg	Adózók száma	Termelők száma	0	1–10	11–50	51–100	101–	Termés összesen
				Pozsonyi					
Búzatermés	Vagyontalan	46		46					
	Törpegazda	293	47	246	35	12			425
	Kisgazda	187	165	22	30	135			2 837
	Közepes gazda	106	105	1	4	98	3		3 525
	Nagygazda	31	31			3	14	14	3 469
	Összesen	663	348	315	69	248	17	14	10 256
Árpatermés	Vagyontalan	46		46					
	Törpegazda	293	37	256	32	5			269
	Kisgazda	187	158	29	65	93			1 984
	Közepes gazda	106	103	3	4	98	1		2 397
	Nagygazda	31	31			13	12	6	2 190
	Összesen	663	329	334	101	209	13	6	6 840
Zabtermés	Vagyontalan	46		46					
	Törpegazda	293	25	268	25				159
	Kisgazda	187	145	42	80	65			1 470
	Közepes gazda	106	89	17	4	85			1 653
	Nagygazda	31	29	2		18	10	1	1 460
	Összesen	663	334	329	109	168	10	1	4 742

A táblázat adatai kétségtelenné teszik, hogy a század elején a város adózói közül legalább 350 család folytatott még mindig gabonatermesztést. Ez a szám nagyon összeeseng az 1675. évi dézsmajegyzék adataival. Ha a kun pusztákon termelőket is figyelembe vesszük, kb. ötvennel csökkent a számuk, ami a három évtizedes polgárháborús és háborús körülmények között nagyon reálisnak látszik. A termelést minden bizonnyal a várostól távolabb eső kun pusztákon hagyták abba. Az itt látható adatok alapján kétségtelen, hogy a szántóföldi növénytermesztés a századfordulón éppoly meghatározó volt, mint a korábbi évtizedekben. Azt is ismételten megfogalmazhatjuk, hogy a mezőgazdaságnak ez az ágazata a város társadalmának csaknem felét-kétharmadát közvetlenül vagy közvetve (részes munkások, napszámosok révén) érintette. Tekintettel arra, hogy a táblázat adatainak bővebb elemzése túlmutatna a jelenlegi célkitűzéseinken, ettől itt eltekintünk.

28. táblázat A bortermés megoszlása 1707-ben

Vagyoni réteg	Adózók száma	Termelők száma	0	1–10	11–20	21–50	51–	Összesen
			akó					
Vagyontalan	46		46					
Törpegazda	293	225	68	217	8			1 070
Kisgazda	187	170	17	138	29	3		1 459
Közepes gazda	106	104	2	48	49	7		1 348
Nagygazda	31	30	1	3	11	14	2	798
Összesen	663	529	134	406	97	24	2	4 675

A bortermeléssel kapcsolatos adatoknak, számoknak a felidézését mindenekelőtt az tette indokolttá, hogy ez az első alkalom, amikor maradéktalanul számba vették nemcsak a termelőket, hanem a termés mennyiségét is. Tudnunk kell, hogy a szabadságharc első éveit rendkívül erőteljesen zavarták a szőlők gondozását. Mégis úgy tűnik, hogy viszonylag kevesen hagytak fel ültetvényeik gondozásával. Azt viszont joggal tételezhetjük fel, hogy a szabadságharc esztendeiben nem telepítettek olyan szőlőt, amely már ebben az évben érdemi termést hozott volna. Tehát az összeírás az előző század végi állapotokat is tükrözi. Az évenkénti termés viszont biztosan megsínylette a szükséges munkálatok késését és a gondozás egy-egy fázisának minden bizonnyal többszöri elmaradását. Azt viszont félre nem érthetően dokumentálják, hogy a bortermelők számára vonatkozó korábbi kigyűjtések valóban csak a minimumot jelentették, a tényleges termelők, szőlőbirtokosok száma a korábbi évek feldolgozásaiban a jelzetteknel valamivel nagyobb lehetett. Ismételten fel kell idéznünk, hogy az 1691-ben történt „reform” komoly lendületet adhatott ennek a kultúrának.

Az adatok nem hagynak kétséget afelől, hogy ez a nagy szakértelmet, sok munkát igénylő ágazat itt nemcsak létezett, hanem szinte minden más gazdasági tevékenységénél jobban beágyazódott csaknem valamennyi társadalmi csoportba, vagyoni rétegbe. Joggal fogalmazhatjuk meg, hogy a korszak végére Kecskeméten a háztartások közel 80%-a közvetlenül érdekelt volt ebben a termelési ágban, tevékenységben. Ha a vagyontalan napszámosokat, és szőlőmunkásokat is figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy csak igen kevesen maradtak kívül ezen a tevékenységen. Nem alaptalan az a feltételezés, hogy még a hegyvidéki szőlőtermesztő területeken sem lehetett a helyi társadalomba sokkal beágyazottabb a hasonló munka, mint itt. Azt is külön érdemes kiemelni, hogy még a törpebirtokos háztartások több mint háromnegyede is birtokolt szőlőt, a további három vagyonosabb csoporton belül pedig csaknem kivételnek számított az a család, amelyiknek nem volt szőlője.

VI. A történeti statisztikai adatok értékelése

Ezen összegzésnek tekinthető fejezet elején nem árt felidézni, hogy e feldolgozás elsődleges céljaként olyan nyilvántartások, lajstromok, elszórtan fellelhető feljegyzések összegyűjtését, statisztikai feldolgozását és elemzését tűztük ki, amelyeket az elmúlt évtizedek során csak részlegesen, vagy egyáltalán nem kamatoztattak az e korrallal foglalkozók. A választott négy időmetszet nyilvántartásainak segítségével viszont csak egy-egy állókép kontúrjait, illetve néhány belső vonását tudtuk felvázolni. A történelem viszont folyamat, nem pedig egymástól közelebb-távolabb lévő állóképek sora. A folyamat jellegének kiemelésekor nem árt utalni arra, hogy még az érintett négy időmetszet közötti három másfél-másfél évtizednyi időszak mindegyike valójában két-két szakaszra oszlik, amelyek elég markánsan elkülönülnek egymástól. Az első szakaszon belül az 1663–1664. évi háború és annak utóhatása még évekig érződött a mezővárosiak életében, amit aztán egy békésebb évtizednyi idő követ. Az 1675 és 1689 közötti időszak első felében, bár polgárháborús évek voltak, de még nem dúlt a két nagyhatalom közötti kíméletlen háború. A harmadik szakaszon belül pedig az 1695-ben kiadott hadélelmezési rendelet képez ugyancsak egyfajta választóvonalat, amely kétségtelenül mérsékelte

a tábornokok és katonák korábbi nyers erőszakát. Ezekre a belső tagolódásokra nem árt ugyan gondolnunk, de a fontosabb folyamatok megrajzolása során csak ritkán térhetünk ki rájuk. Az egyes időszakokra jellemző vonások érthetően csak akkor válnak jól kitapinthatóvá, ha olyan statisztikai adatsorokat próbálunk kiemelni, amelyek a folyamatos-
ságot és az egyes szakaszok sajátosságait egyszerre képesek érzékeltetni.

Ezeknek a statisztikai soroknak egy összegzésbe történő beépítése azért is indokolt, mivel az eddigi összeállítások és elemzések kétségtelen előnyeik, hasznuk ellenére a mezővárosi létnek csak viszonylag szűk sávjait világítják meg. Így újabb adatsorok bevonása nemcsak a hiányok, a fehér foltok felszámolásában segíthet, hanem számos esetben eloszthatja az esetleges kételyeket, kiemelhet olyan tendenciákat, amelyek érvényességéről az eddig felsorakoztatott adatok esetleg nem tudták az olvasót maradéktalanul meggyőzni. Azonban azt is le kell szögeznünk, hogy ebbe a feldolgozásba nem fér bele a közölt statisztikai anyag igazán körültekintő és részletes elemzése. Az összegzés célja minden esetben csak az lehetett, hogy érzékeltesse, mely területeken van mód a hasonló adatsorokat leginkább kamatoztatni.

A magyarországi lakosság létszámának meghatározására az első igazán alapos forrás a II. József-kori összeírás. A 18. század korábbi évtizedeinek állapotáról is legtöbbször a dicaösszeírások alapján következtetnek, mivel ezek vették nyilvántartásba a lakosság legszélesebb köreit. A 17. században viszont – mivel ilyenek még országosan nem készültek – még ezeket sem lehet segítségül hívni. A jelzett nyilvántartások segítségével e téren is megbízhatóbb adatokhoz juthatunk.

Az elemzések során érzékeltettük, hogy az évenkénti adókönyvek anyagának összeállításakor, az adókimutatás alkalmával igyekeztek minél szélesebb körben teríteni a közösségre háruló terheket. A háborús években olyan társadalmi csoportokat is bevontak, amelyeket a békés évtizedekben nem adóztattak meg. Azt tapasztaljuk, hogy a fentiekben túlmenően a nyilvántartások vezetésében további változások történtek. Erre utal, hogy a nyilvántartásba több olyan személy került be, akikről szinte semmit sem tudtak behajtani. Ezek száma 1662-ben még mindössze 20 fő volt, 1675-ben pedig már 134, majd 1689-ben 60 és 1703-ban 72 fő. Tehát jól kitapintható a számottevő egyenetlenség. Ezek a lajstromokba kerülteknek minimum 2,6 és maximum 11,4%-át jelentették. Ha ezeket nem választanánk le az elemzésbe bevonhatók tömegéről, és ténylegesen létező családfőknek tekintenénk, számottevően torzítanák a statisztikai sorok valóságtartalmát, hamis, de legalábbis bizonytalanabb képet kapnánk a mezőváros lakosságának számáról. Ezek tudomásul vétele mellett ismételten gondolnunk kell arra, hogy a nyilvántartásban csak az adózásra kötelezettek jelentek meg. Arra is egyértelműen fel kell figyelni, hogy nem minden adózásra kötelezett személy családfő. Az adójegyzékben fellelhető személyek jelentős hányada mögött nincs népesebb család, háztartás. Miként erre már utaltunk, ezekben az évtizedekben a háborúk és a járványok miatt az átlagosnál több volt a töredécsalád.

Bár ezeket a tényeket szinte mindegyik vagyoni csoporton belül figyelembe kell vennünk, megkülönböztetett körültekintéssel kell eljárni a vagyontalanok csoportjával. Ezeken belül nemcsak a tömegük, megjelenésük egyenetlensége, hanem számuk fokozatos növekedése a feltűnő. Ez kétségtelenül részben dokumentálja az elnyomorodásnak a folyamatát, részben pedig annak szinte fokozatos mélyülését, ami a többi vagyoni csoportnál is jól kivehető. Főként itt érdemes felfigyelnünk arra, hogy az esetek igen jelentős számában ezen adózók töredécsaládokat alkottak, vagy magányosak lehettek.

A ridegeknek és a felnőtt családtagoknak a fő lajstromba történő bevonása – 1662-ben még külön rögzítették a 163 „rideg” adatait! – mindenképpen ezt érzékelteti. Tehát azért célszerű kiemelni, hogy ezek a személyek nem mind családfők, mivel téves következtetésre vezetne, ha a mezőváros lakosságának számát oly módon kívánnánk meghatározni, hogy a lajstromba felvett minden adózót önálló családfőnek tekintenénk, és átlagosan öt-hatfős családokat feltételezve, a nyilvántartásban fellelhető nevek számát mechanikusan öttel vagy még nagyobb számmal megszoroznánk.

Ismételten utalnunk kell arra, hogy a háborúk és a járványok pusztításai miatt a töredécsaládok száma minden bizonnyal nagyobb lehetett a háborús évtizedekben és a járványok után a normalizálódott időszakokhoz képest. Ha a családok, háztartások számát kívánjuk megállapítani, az 1707. évi összeírást célszerű alapul venni. 1705-ben a szokásos adójegyzékben összesen 1278 személy nevét rögzítették. A korábban jelzett csapások, pusztítások miatt számuk 1707-ben 1043-ra csökkent. Ezekből a számokból tehát nem vontuk le azokat, akik a jegyzék rögzítése és az adók kifizetése közötti időben elhunytak vagy távoztak a városból. Tehát megállapíthatjuk, hogy 1689-hez képest az adójegyzékek közel azonos számú adózó adatait őrzik. Tekintettel arra, hogy 1707-ben a dicajegyzék elkészítése során 663 háztartást vettek nyilvántartásba, vélhetően az előző évtizedekben sem lehetett ezek száma érdemben nagyobb. Ezért a lakosság lélekszámának becslésekor akkor járunk el helyesen, ha 1660 körül ennél valamivel kevesebb, kb. 650 háztartást, a század végén pedig legfeljebb 700 háztartást tételezünk fel. Ezen számítás alapján Kecskemét lakosságának számát 1660 táján viszonylag pontosan megkapjuk, ha a 650 család, háztartás számát hattal szorozzuk, és hozzáadjuk a magányosok, ridegek, pásztorok stb. számát. Ennek alapján a lakosság száma 4200–5000 közötti lehetett. A század végén 700 családot feltételezve is minden bizonnyal hatezer alatti lehetett a legnépesebb mezővárosban a lakosság száma. A növekedés kétségtelenül nem feltűnő, de figyelembe kell vennünk, hogy ez idő alatt a városban két nagy pestisjárvány pusztított, és a csaknem folyamatos polgárháború és háború sok áldozattal járt. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy még ezt a növekedést is jórészt az igen jelentős migráció tette lehetővé.

A lakosság létszámának minél pontosabb meghatározása többek között azért indokolt, mivel csak így lehet következtetni arra, hogy a mezőváros gabona- és szőlőtermesztése mennyiben lehetett képes a lakosság folyamatos ellátására, és milyen többlet, milyen mértékű felesleg jelentkezett az egyes években.

Legalább itt ki kell térnünk arra, hogy ezek a statisztikai adatok a rendi-társadalmi tagozódásra gyakorlatilag nem utalnak. Több adat teszi egyértelművé, hogy a hódoltság alatt ezekre sem a török hatalom, sem pedig a helyi közigazgatás nem volt tekintettel. A mezőváros lakosságát jogilag egységesen kezelték. A különféle terhek, szolgáltatások kiszabása során kizárólag a vagyoni állapotot vették figyelembe. Ennek következtében viszont a nyilvántartások birtokában annál pontosabban rajzolhatjuk meg a vagyoni rétegződés hullámzását. Aligha kétséges, hogy a vagyontalanok és a minimális értékekkel rendelkező ún. törpebirtokosok nagyobb része között igen csekély lehetett a különbség, gyakori lehetett az egyik csoportból a másikba történő sülyledés, illetve emelkedés. Érdemes külön rögzíteni a két legszegényebb és a három vagyonosabb csoport létszámának alakulását. Ha 1662-ben a 24 vagyontalanhoz csatoljuk a ridegek jegyzékében található 163 főt, a törpebirtokosokkal együtt 474-et (51,4%) kapunk. E két csoport száma 1675-ben 499 (47,9%) lett. Tehát a számszerű változás minimális. A háborúk hatására

viszont erőteljes a módosulás: (1689) 718 (59,3%) és (1703) 688 (57%) között változott. Ezen adatok ismeretében újból érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a mezőváros lakosságának legalább a fele, de olykor még nagyobb hányada rendkívül nyomorúságos körülmények között élt. Valószínűleg a jobbágyfalvakban nem volt ennyire széles az ágrólszakadtak aránya. Itt minden bizonnyal nem a megélhetésük, hanem csak testi épségük volt valamivel nagyobb biztonságban, mint ott. A három vagyonosabb csoport létszáma, aránya érthetően hasonlóan komoly változásokat tükröz: 1662-ben 448 adózó (48,6%), 1675-ben 542 fő (52,1%) tartozott ide. Számuk 1689-re 498-ra (40,7%) csökkent, és – miként erre már utaltunk – 1703-ra már minimális növekedés észlelhető: 518 fő (43%).

Sajnos az iparosok és kereskedők számát, személyét ezekben az évtizedekben nem tudjuk pontosan azonosítani. 1662-ben csak néhány foglalkozási ág esetében nyílik erre lehetőség. Az 1653-ban céhbe szerveződött kovácsok között 1664. február 14-én a tanács 969 oka vasat osztott ki, hogy abból a budai pasa számára szeget kovácsoljanak.⁵⁵ Gergely Kovács céhmester és kilenc céhtag kovács közül csak Péter Kovács neve nem lelhető fel az 1662. évi adólajstromban. Az 1675. évi nyilvántartásban már Mihály Kovács nevét sem találjuk, és István Kovácsnak pedig már az özvegyét adóztatták meg. Az adatok tanúsága szerint közülük csak Jakab Kovács tartozott a szegényebbek közé, de tíz évvel később már rá is lényegesen nagyobb terheket róhattak. Kisebb-nagyobb vagyoni elmozdulás csaknem mindegyiknél fellelhető. Többségük vagyona a békésebb években gyarapodott. A mezőgazdaság valamely ágazatában szinte valamennyien érdekeltek voltak.

29. táblázat A kovácsok adóterheinek alakulása 1662 és 1675 között⁵⁶
(számítási forintban)

V	Név	Vadszám	Harács	Adó	Összes	V	Vadszám	Adó	Ingtatlan	
		1662					1675			
C	Jakab Kovács		0,5	2	2,50	D	0,1	5,0		
D	Kovács Gergely	0,6	2	8	10,60	E	0,9	5,5	*	
D	János Kovács	0,2	2,5	7	9,70	D	0,1	6,0		
D	Mátyás Kovács	0,1	1,5	5	6,60	E	1,7	8,5	8,5*	
D	Máté Kovács	0,1	2,5	6	8,60	E	2,2	12,0	8	
D	Benedek Kovács	2,0	3	6	11,00	E	1,8	8,5	*	
D	István Kovács	1,1	3	8	12,10	D	2,9	9,0	12	
E	Pál Kovács	4,5	3,5	11	19,00	E	2,3	13,0	15	
F	Mihály Kovács	3,6	5	13	21,60					

A vizsgálat alá vonható másik jelentős céhet 1642-ben hozták létre Kecskeméten. Mivel a szappanosmesterek többsége a hatvanas években pénz helyett szappannal fizette ki adóját, így szinte pontosan be lehetett őket azonosítani. Egy 1672-ben hozott tanácsi ha-

55 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1663. 115.

56 A táblázatban a V-vel jelzett oszlopban a kovácsmesterek vagyoni állapotára utaló jelzések találhatók. C = törpebirtokos, D = kisbirtokos, E = középbirtokos, F = gazdag. Az Ingtatlan jelzésű oszlopban a * szülő birtoklására utal, a megadott számok pedig a beszolgáltatott gabonated negyedben mért mennyiségét jelzik. A kecskeméti céhek hódoltság alatti történetét l. SZABÓ László, 1938. 12–19.!

tárolatban pedig név szerint is felsorolják a céh minden tagját.⁵⁷ Csertő Szappanos János céhmester mellett további nyolc mestert neveztek meg. Az 1675. évi adóösszeírásban még Paján Gáspár neve is fellelhető, de ekkor már nevéen kívül semmi más adatot nem rögzítettek vele kapcsolatosan.⁵⁸

30. táblázat A szappanosok adóterheinek alakulása 1662-ben és 1675-ben
(számítási forintban)

Név	V	Vadszám	Harács	Derékadó	Összes	V	Vadszám	Adó		Ingatlan
								1662	1675	
Szappanos Miklós	D	0,8	2	5	7,8	E	3,4	12,0	12,5	
Szappanos Miklós	E	0,4	4	10	14,4	D	1,4	7,0	5,5*	
Szappanos Ferenc	E	2,5	3	10	15,5	D	1,2	6,0		
Csertő Szapp. János						E	2,8	9,0		
Hagymási Sz. Gergely	C	0,3	1,25	4	5,6	E	1,7	9,0	7	
Szikszai Sz. Mihály						C	0,1	4,0		*
Paján Szapp. Gáspár										
Szappanos György	C	0,33	1,25	4	5,5	E	2,8	10,0	22	
Szappanos Máté						C	0,1	4,0		
Szappanos István	C	5	0,8	3	4,30	C	0,4			
Szappanos Márton						E	1,8	10,0	10	

E táblázat érzékelteti, hogy a szappanosok vagyoni megoszlása ugyancsak elég változatos. Számottevő gazdasági emelkedés többségükönél megfigyelhető. A mezőgazdaság valamely területével szinte kivétel nélkül kapcsolatban álltak.

Miként jeleztük már, az 1703. évi adólajstromban sok helyen történt utalás az adózók foglalkozására. Több esetben pontosan megnevezték, legtöbbször viszont szolgáltatásainak jellege alapján lehet következtetni szakmájukra, mivel az illetők adójukat, vagy annak egy részét munkájukkal, termékeikkel, portékáikkal egyenlítették ki. Bár az összeállítható lista távolról sem teljes, aligha kétséges, hogy a nem kizárólag mezőgazdasággal foglalkozók jelentős hányadáról van szó, és így az összeállítás vagyoni rétegződésükre egyfajta kitekintést feltétlenül ad. Tekintettel arra, hogy a késpéznék főként a szegényebbek voltak szükében, elsődlegesen ők kényszerültek a természetes szolgáltatásokra. Valószínű, hogy a módosabbak pénzzel fizettek. Ezért végleges következtetéseket a táblázat adataiból nem tanácsos levonni.

57 „Városunk beli szappanos mesterek nagy villongó veszekedésben voltak régtől fogván, kiváltképpen ezelőtt hat vagy hét esztendőök elforgásai alatt mind mivelünk, s mind pengig városunk székbiráival az mézsárszékben esött fadgyúnak elmérésében az másakö felől, hogy nem egészlen való másakö volna.” MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 182–183.

58 Szabó szappanos Mihály és Kovács szappanos Miklós beazonosítása sajnos nem lehetséges, mivel a nyilvántartás a mesterségekre nem utal, és benne két Kovács Miklós és három Szabó Mihály található. A táblázatban fellelhető jelzések, rövidítések megegyeznek a kovácsoknál alkalmazottakkal.

31. táblázat Az összeírásban nem kizárólag mezőgazdaságból élők vagyoni rétegződése

Foglalkozás	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Boltos	1					1
Csizmadia	3	4	1	1		9
Csász	1					1
Juhász	2					2
Kovács		2	3	2	1	8
Könyvkötő			1			1
Mészáros	1			1		2
Molnár	2	1	1			4
Nyerges		1				1
Szabó	12	9	6	1	1	29
Szappanos	1	5	2	3		11
Szűcs	1	2	1			4
Szűrszabó	1					1
Takács		1				1
Összesen	25	25	15	8	2	75

A mezőváros lakosságának termelőmunkájára a kiválasztott négy időmetszeten belül ismételtelen utaltunk. Tekintettel arra, hogy mindegyik időszakon belül egymástól számottevően eltérő állapotok alakultak ki, ezek a termelés folyamatát jelentősen módosították. Éppen ezért célszerű további olyan statisztikai sorokat, adatokat bevonni az összegzésbe, amelyek ezt érzékeltetni tudják.

Mivel a legkönnyebben értékesíthető és pénzre váltható árut az állattartás biztosította, elsődlegesen ezt kell kiemelnünk. Leginkább hasznosítható adatok a vadszám nyilvántartásba vétele során keletkeztek.⁵⁹ (L. a 32. táblázatot!)

Ezeknek a statisztikai soroknak a közlését főként az indokolja, hogy nem néhány időmetszetre korlátozódnak, és jóval nagyobb folyamatot dokumentálnak, mint az elemzés tárgyát képező négy időmetszet. Itt sem lehet célunk e táblázat részletes elemzése. Csupán néhány jelenségre érdemes felhívni a figyelmet. A szomszédos Nagykőrös hasonló adatait azért volt célszerű mellékelnünk, hogy egyrészt ne érezhessük azt, hogy Kecskemét sorsa egyedi és kivételes volt, másrészt legalább ezen a szűk területen lehetőség nyílik egyfajta összehasonlításra. Sajnos a Homokhátság többi települése nem rendelkezik olyan írott forrásokkal, amelyek lehetővé tennék hasonló adatok összeállítását. Bár ez az adatsor forrásaink jellege miatt kissé hézagos, de segítségével még így is szinte egyedülálló képet kaphatunk e két jelentős mezőváros vadszámának

59 A táblázatokban fellelhető adatok több forrásból erednek. A nagykőrösi adatokat I. BUZA János, 1984. I. táblázat! E munkájában részletesen cáfolja, korrigálja Majlát Jolánnak a vadszámmal kapcsolatos néhány állítását. A kecskeméti adatokat HORNÝIK János, 1861. II. 185–186. oldalakon található adatok és a jelzett évek adószedői nyilvántartásainak adatai alapján állítottuk össze. Egy-egy év vadszámának összege csekély mértékben eltér az előző hasonló témájú táblázathoz képest. Ennek oka, hogy az adatok néhány esetben súlyozott átlagok, más esetben részletes statisztikai feldolgozás eredményei, több esetben pedig korabeli feljegyzések. – Az „Adó” c. rovatban – mindkét városban – az egy vadszámra kivetett adó pénzben meghatározott összege található.

7-8 évtizedes formálódásáról, ezen keresztül az állattartás kereteinek változásáról. A nagy-kőrösi adatok – kisebb-nagyobb eltérésekkel – hasonló tendenciákat érzékeltetnek, mint a kecskemétié. Láthatunk azonban figyelemre méltó eltéréseket. Az egyik feltűnő vonás, hogy a valamivel kisebb lélekszámú szomszédos városban 1640-ben szinte pontosan akkora volt ez az adóalap, mint Kecskeméten. Úgy tűnik, hogy a változó viszonyokhoz, a békésebb évtizedek lehetőségeihez a kecskeméti gazdák és tőzsérek jobban tudtak alkalmazkodni, így 1662-ig folyamatosan gyarapították állatállományukat, és képesek voltak megkészserezni az adóalapjukat. Ugyanakkor a kőrösieké e 20 év alatt (1661-ig) a korábbiak csaknem felére csökkent! Az 1663–64-ben lezajló háború mindkét mezővárosban jelentősen apasztotta a vadszámot. Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy még egy viszonylag rövid hadiállapot is milyen súlyos következményekkel járt az állattartás terén. Hatása azonban a két városon belül jelentős eltérést mutat.

32. táblázat A vadszám és az egy vadszámra kivetett adó alakulása Kecskeméten és Nagykőrösön

Év	Kecskemét		Nagykőrös	
	Vadszám	Adó	Vadszám	Adó
1631			10 460,0	
1640	10 601,5	8	10 600,0	10
1642			9 472,0	15
1645			8 780,0	
1647	12 472,5	8	9 000,0	10
1649	12 204,5	8	8 000,0	11
1654	12 001,0	8	8 042,5	11
1660	17 708,0	8		
1661			5 249,5	12
1662	20 560,5	10		
1663	19 739,5	10	4 473,0	12
1668	10 665,0	15		
1671			5 002,5	15
1672	22 046,5			
1673	22 222,0	5		
1674	21 519,0	10		
1675	23 430,0			
1678	29 190,0	8		
1679			6 989,5	15
1681	27 691,0			
1682	24 067,5	10	6 163,5	15
1685	16 178,0			
1687		15	1 100,0	15
1689	8 124,0	100		
1695	9 211,0	30		
1696		30		
1703	11 916,0			
1707	4 478,0			
1711	2 512,0			

Figyelemre méltó, hogy Kőrösön ezúttal nem volt olyan tragikus arányú a pusztulás, mint Kecskeméten, ahol néhány év alatt az állomány olyan károkat szenvedett, hogy még 1667-ben, illetve 1668-ban is a háború előttinek alig több mint a fele volt adóztatható.

A következő évtized aztán mindkét városban ismét kedvezett az állattartásnak, és jószágállományuk újból számottevően gyarapodott. Az eltérés azonban ebben a folyamatban ismét számottevő. Amíg Kőrösön (1663-hoz képest) csak 56%-os növekedés észlelhető, emitt 1678-ban (az 1668-hoz képest) csaknem háromszor akkora adóalap után fizettek a gazdák. Úgy tűnik, hogy Kecskeméten ekkor érte el a hódoltság alatt – a vadszámban megjelenő – állatállomány a maximumot.⁶⁰

Bár a rendelkezésünkre álló adatok hézagosak ugyan, de mindenképpen segítenek abban, hogy érzékeltetni tudjuk, milyen törékeny volt a békésebb évtizedek esetleges anyagi gyarapodása, milyen katasztrófákat jelentettek a lakosság számára a háborúk és a közbiztonság hiánya. Ezért itt is célszerű még néhány adattal alátámasztani azt a tragikus folyamatot, amelyhez hasonlót a török támadások minden bizonnyal csak a 16. század végén és a 17. század elején eredményeztek ezen a tájegységen belül. A sokat emlegetett vadszám alig több mint fél évtized alatt Kecskeméten – 24 067,5-ről 8124-re – a harmadára zsugorodott. Kőrös tragédiája e téren még sokkal nagyobb lett. Pontosán fél évtized alatt a gazdák vadszáma 6163,5-ről 1100-ra csökkent, tehát a korábbi állománynak szinte csak hatoda maradt meg, az igazán békésnek mondható 1640-es adóalapnak pedig csak a tizede!

Kecskeméten ez az adóalap évtizedeken át megőrizte jelentőségét az összes többi adó mellett, bár aránya számottevően módosult. A jelzők helyett célszerű adatokkal alátámasztani ezt az állítást. A beszedett adókon belüli arányán túlmenően érzékelhetjük, hogy az egy vadszámra kivetett összeget a magisztrátus – kötelezettségeinek változása alapján – ismételten módosította. Tekintettel arra, hogy a vadszám aránytalanul nagy része a két legmódosabb vagyoni csoport birtokában volt, a kivetett adó egysége és összege egyaránt érzékelteti, hogy a legnehezebb esztendőkből a magisztrátus következetesen igénybe vette a jobb módú gazdák tartálékait.⁶¹ Érdemes utalni arra, hogy a gazdagok vadszámuk után nem ritkán az összes egyéb adójuknak megfelelő összeget, olykor pedig ennek többszörösét fizették.⁶²

60 Az adóösszeírásokban 1678-ban 29 190 vadszám után vetettek ki adót. Ez volt minden bizonnyal a csúcs. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a számok láttán valójában nem az ágazat szertelen konjunk-túrájáról szólhatunk, hanem inkább súlyos értékesítési gondokról, mivel 1676-tól, az országos vásárok felfüggesztése miatt, a normális árucseré hiányában a kívántnál nagyobb számban halmozódott fel az értékesítésre szánt jószágok száma.

61 1663-ig magyar számítási forintban rögzítették a számadások adatait. Később az összegeket többször tallérban adták meg. Ezt a számok után tett „t” rövidítés formában jeleztük. – Az adókulcs az egy vadszámra kivetett adó dénárban meghatározott összegét jelzi. – A *kurzív* formában szedett 1695., 1707. és 1711. években a jelzett vadszámokat a súlyozott átlag alapján kapjuk. – Az 1686 utáni évtizedben gyakran vetett ki részben a hadsereg, részben a megyei közigazgatás rendkívüli pénzbeli és természetbeni szolgáltatásokat a város lakosságára. Ezek teljesítése érdekében az itt jelölt adókon felül külön szedtek be a lakosságtól évenként akár többször is pénzt, és hajtottak be szolgáltatásokat.

62 Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a Vadszám/darab oszlopban a jelzett évben az adóketítés során megállapított jószágok száma található. A Vadszám/adó oszlopban viszont az utánuk ténylegesen beszedett adó összege található. Az esetleges eltérések, látszólagos pontatlanságok az egyes gazdáknak tett elengedések, korábbi kifizetések miatt keletkeztek. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy több esetben az egyes oszlopokban fellelhető adatok egy része eltérő forrásból származik. A számszaki eltérések nem számolási hiba eredményei.

33. táblázat A vadszám és a fontosabb adók összegének alakulása Kecskeméten⁶³

Év	Vadszám			Derékadó	Császár adaja	Adó összesen
	darab	kulcs: dénár	adó			
1640	10 601,5	8	844,52	2 499,00		3 343,52
1647	12 472,5	8	977,76	2 755,06	555,80	4 308,62
1649	12 204,5	8	976,36		582,75	4 957,56
1654	12 001,0	8	960,80	3 636,92	642,20	5 239,20
1657					804,20	6 226,00
1660	17 708,0	8	1 416,16	4 463,00	1117,25	6 996,99
1662	20 560,5	10	2 056,50	4 951,00	1790,16	8 751,40
1663	19 739,5	10	1 973,90	4 869,25	1682,40	8 525,60
1664		10		4 618,35	1603,15	
1665					1431,05	
1668	10 655,0	15	799,8 t.			4 509,80 t.
1669	11 417,5	15	417,5 t.			
1670		15				
1672	22 046,5	10				5 587,00 t.
1673	22 222,0	10	842,5 t.	5 624,0 t.		6 767,00 t.
1674	21 519,0	10	896,0 t.			5 130,00 t.
1675	23 295,0	10	970,6 t.			6 518,50 t.
1676		10				6 460,00 t.
1678	29 190,0	10	871,5 t.	5 539,5 t.		6 410,00 t.
1679		10				
1680		10				
1681	27 691,0	10		4 295,5 t.		5 170,50 t.
1682	24 067,5	10	950,5 t.	4 538,0 t.		5 075,50 t.
1683	26 996,5	10				6 363,00 t.
1684	18 019,0	10		5 653,0 t.		6 817,00 t.
1685	16 178,0	10	577,8 t.	5 374,0 t.		5 951,80 t.
1687		15				
1688	14 455,0	15	1 032,5 t.	4 989,0 t.		6 021,50 t.
1689	8 124,0	100	3 385,0 t.			15 567,90 t.
1690		50				
1691		30	3 419,3 t.			5 130,00 t.
1692	7 639,0	30	1 278,0 t.			5 102,00 t.
1693	8 352,0	30				5 176,00 t.
1694		30				5 046,00 t.
1695	9 211,0	30				
1696		30				8 823,00 t.
1697		30				
1698		30				6 910,00 t.
1703	10 386,0	30	1298,2 t.			7 156,20 t.
1707	4 478,0					
1711	2 512,0					

E két táblázat előnye kétségtelenül az, hogy egymástól merőben eltérő két katonai-politikai állapotot átfogó 6-7 évtized fontosabb tendenciáit jeleníti meg. Kétségtelen viszont, hogy mindkettő csak a város egészére vonatkozóan nyújt tájékoztató pontokat. Éppen ezért hasznos lehet a négy időmetszetben végzett elemzés egyfajta összesítője, amely az egyes vagyoni csoportok számbeli változásait és a vadszámból való részesedését

63 Az adó összege magyar forintban. A tallérban megadott összeget t betű jelzi.

érezkelteti. Ennek révén további folyamatok rajzolódnak ki előttünk. Nem kétséges, hogy a vadszámban testesültek meg a mezővárosi lakosság leginkább mobilizálható értékei, és ennek alakulása érzékelteti egyben – a tenyésztés és az árualap méretei mellett – a mezőgazdasági műveléshez, a közlekedéshez és a szállításhoz elengedhetetlen igaerő mértékének, tartalékainak változásait. Ez az ágazat biztosította a városon belül évtizedeken át a pénzgazdálkodás viszonylag magas szintjét. A korábbi elemzések során utaltunk arra, hogy ezek a módosulások számottevően, olykor pedig döntően befolyásolták az egyes vagyoni csoportokon belüli eltolódásokat. Ily módon egy esetleges társadalmi elemzés során az itt fellelhető adatokat több tekintetben is kamatoztatni lehet. Erre azonban e feldolgozás keretében nem nyílik lehetőség.

34. táblázat A vadszám alakulása 1662–1703 között

	Év	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Adózók száma	1662	24	287	213	128	107	759
	1675	29	470	304	144	94	1 041
	1689	199	519	324	123	45	1 210
	1703	269	419	332	134	52	1 206
Vadszám összesen	1662		780,5	2 208,0	4 144,0	13 308,5	20 441,0
	1675		1 769,5	3 596,0	4 158,0	13 772,5	23 296,0
	1689		939,0	1 683,5	1 794,0	3 011,0	7 428,0
	1703		788,0	1 853,5	2 782,5	4 962,0	10 386,0
Vadszám után adózók száma	1662		190	187	124	107	608
	1675		423	296	138	94	951
	1689		304	250	108	41	703
	1703		284	271	132	52	739
Egy adóóra jutó vadszám	1662		2,7	10,3	32,6	124,3	26,9
	1675		3,8	11,8	28,9	146,5	22,4
	1689		1,8	5,2	14,6	66,9	6,1
	1703		1,9	5,6	21,1	95,4	8,6
A vagyoni csoportokra jutó %-os arány	1662		3,8	10,8	20,3	65,1	100
	1675		7,6	15,4	17,9	59,1	100
	1689		12,6	22,7	24,2	40,5	100
	1703		7,6	17,8	26,8	47,8	100

Miként korábban utaltunk erre, a vadszám mögött többféle adóalap húzódott meg. Ezeknek az értékeknek a megkülönböztetése, jelzése az adóztató számára azonban nem volt fontos. Bár az esetek aránytalanul nagyobb részében valóban élő állatok, különféle jószágok álltak, ezekben a nyilvántartásokban az egymáshoz viszonyított arányuk nem jelenhetett meg. Az adózók birtokában levő vadszám növekedése vagy csökkenése alapján nem tudunk következtetni az egyes állományok nagyságára, nem tudjuk érzékelni, hogy a gyakori változások mennyiben befolyásolták a szarvasmarhák, a lovak vagy a juhok

tenyésztését, tartását, számuk változásait. Az elszórtan fellelhető feljegyzések egyedül a juhászatra vonatkozó adatokat őriztek meg. Bár ezúttal csak a leadott dézsmabárányok száma szolgál alapul, néhány nagyon fontos adatsorral gazdagíthatjuk ismereteinket.⁶⁴

35. táblázat Báránydézsmára kötelezett gazdák megoszlása a leadott bárányok száma alapján

Száma	1662	1667	1669	1675	1678	1679	1685	1687	1693	1695	1698	1700
1	1	2	17	8	1	13	29	22	22	28	23	46
2–5	5	18	43	46	37	54	23	20	54	75	77	120
6–10	9	6	17	21	19	16	11	10	11	20	17	22
11–20	8	6	4	11	10	9	1	4	9	10	11	14
21–30	2		1	2	5	3			1			
31–40	2	3		2	2							
41–50	2	1	1	1								
51–60			2	1	1							
61–70			1									
71–80												
81–90				1								
Gazda	29	36	86	93	75	95	64	56	97	133	128	202
Bárány	429	303	610	774	825	487	193	212	433	551	703	788

A táblázat áttekintésekor azonnal feltűnik két nagyon fontos vonás. Az egyik az, hogy a közbiztonság hiánya és a háborúk valóban erőteljesen hatottak a juhászatra, annak gazdaságosságára. Az 1663–64-es háború az állomány mértékét oly mértékben zsugorította, hogy ennek hatása még évekkel később is jól látszik. De úgy tűnik, hogy a viszonylag rövid ideig tartó háború hatására a juhos gazdák száma legfeljebb átmenetileg csökkent. Azonban a nyolcvanas–kilencvenes években lényegesen hosszabb háborús időszak köszöntött be, és a több oldalról jelentkező követelések, zsarolások miatt drasztikusabb változásoknak lehetünk tanúi. Ekkor nemcsak a juhos gazdák száma csökkent csaknem felére, hanem az állomány száma még ennél is erőteljesebben apadt. Már korábban utaltunk arra, hogy a jegyzék szerint 1689-ben mindössze 69 gazda 220 bárányt adott le dézsmaként. Ehhez képest a változás igen jelentős: 1700-ban már 202 gazdától 788 báránydézsmát szedett be a magisztrátus. Ezen számok alapján – a hadszíntér távolodása után, de még a háború alatt – a gyarapodás ebben az ágazatban több mint feltűnő, hisz a juhos gazdák száma csaknem háromszorosára, az állományé pedig több mint három és félszeresére nőtt.⁶⁵ Újabb szembevetendő vonásként kell kiemelnünk, hogy ebben az évtizedben még csak viszonylag kisebb nyájak képződtek az egyes gazdák kezén.

E folyamatot további adatok világítják meg. A körülmények megváltozása, a közbiztonság számottevő javulása nemcsak a gazdákat készítette állattartásuk bővítésére, hanem a városi tanácsot is. Nem vonhatunk ugyan le messzemenő következtetést a tanács állatállományának változásai alapján a gazdák gulyáinak, nyájainak alakulására, de

64 A táblázat adatai a jelzett évek adókönyveiben fellelhető dézsmajegyzékek alapján készült.

65 Talán nem felesleges itt egy megjegyzést tenni. Az kétségtelen, hogy a juhtenyésztésre a közbiztonság hiánya, főleg a háborús körülmények erősen hatottak. Az ok azonban elsődlegesen nem az – miként ezt többen megfogalmazták –, hogy a juhokat nehezebb volt távolabbi legelőkre hajtani, hanem sokkal inkább az, hogy részben az iszlám katonaság számának drasztikus növekedése, részben pedig a civil lakosság élelmezése elsődlegesen ezt az állományt terhelte.

a fokozatosan gyarapodó vállalkozási kedvet a tanács juhászatának a bővülése feltétlenül érzékelteti. „Váras juha anno 1690 [tavaszán] nro. 564. Bárány nro 242. A fejőn fiatal és hasas volt nro. 43.” Összesen 849 darab. 1703-ban pedig már „Az juhok száma: kosok, ürük, toklyók 1066, fias juhok 449, bárányok 382.”⁶⁶ Összesen 1897 darab.

A jelentősebb erdők és mocsarak hiánya miatt ez a vidék nem kedvezett különösebben a sertésstenyésztésnek. Ezért az igények kielégítése végett évenként jelentős számban hajtottak különféle vidékekről ide hizlálásra jószágokat, amit a város gazdái felvásároltak.⁶⁷ A tanács konyhájának ellátása érdekében kisebb kondát az előző évtizedekben is tartott. A háborús években több évből hiányoznak a kondásokra utaló feljegyzések, a kilencvenes években azonban ismét felvállalta a tanács a konda tartását. 1692-ben „Máté Kovács adószedő bíró uramnak attak számon be nro. 24 öreg disznót és 3 malacot, de az malacoknak ketteje az disznópásztoré.” Mindenképpen említésre méltó elem, hogy távlatokban gondolkodva, a konda számára előnyösebb körülményeket kívántak biztosítani. Ennek érdekében, miként a főbíró feljegyzi: „Lépő Jánosnak, hogy Gödöllőre ment az disznók végett hely szerezni, adtam 7 szusztákat.” Később pedig „Lépő Jánosnak 2 garast, hogy Pécsre küldöttem az váras sertéseinek helykeresésére.” A következő években valóban Gödöllőn tartotta a magisztrátus a kondáját.⁶⁸

A gabonatermesztéssel kapcsolatos észrevételeket az 1675. és az 1689. évi dézsmajegyzék elemzése során megtettük. Itt még azt célszerű kiemelni, hogy ennek munkafázisaiba valójában lényegesen több ember, több háztartás kapcsolódott be, mint a tényleges dézsmafizetők. A különféle részes aratók, a termésbe és a termés betakarításába bekapcsolódó napszámosok számottevő mértékben részesültek ennek az ágazatnak a hozadékából.

Merőben más volt a helyzet a szőlőtermesztésben. Ennek műveléséhez lényegesen kisebb terület és még kevesebb állati energia, igaerő kellett. Ráadásul a szőlőmunkások a város közvetlen szomszédságában valamivel kevesebb veszélynek voltak kitéve. A tanács tilalma ellenére a szegényebb lakosok már évtizedek óta újabb és újabb ültetvényeket hoztak létre, újabb szőlőt „építettek” saját szükségletük kielégítése érdekében. A termésükből aztán gyakran tudták közterheik egy részét fedezni. A fokozódó társadalmi nyomás hatására a városi tanács változtatott korábbi álláspontján, és 1691-ben – a rideg állattartásból nagy hasznot húzó gazdák ellenére – megszerezte potior földesúrnak, Koháry Istvánnak az engedélyét ahhoz, hogy a város melletti egyik legelője „... Szár homok nevezetű hely szőlőhegy legyen, de úgy, hogy azok között oszjojon fel, akiknek másutt szőlejek nincsen, egyenlő mértékkel kinek kinek értéke szerint.”⁶⁹ Aligha kétséges, hogy ez a döntés egyfajta reformmal ért fel, amelynek számottevő gazdasági és társadalmi kihatása lett a következő évtizedekben.

A ránk maradt feljegyzések segítségével a város számára leadott dézsmabor és ennek alapján az itt termelt bor mennyiségéről egy figyelemre méltó táblázatot lehetett összeállítani.⁷⁰ Ennek közlését két fontos szempont teszi igazán indokolttá. Egyrészt az, hogy a

66 MNL BKML IV. 1508. c. 1690. Derékadó. A hátsó borító belső oldala. IV. 1508. c. 1703. 283.

67 1662-ben „...uszódi emberek hajtottanak volt disznókat eladásra...” a városba. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 86–87.

68 MNL BKML IV. 1508. c. 1692. A kötet lapjai számozatlanok. IV. 1510. i. 1691. 73–77., 80–83., 1696. 21–36.

69 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41.

70 A összeállítás a jelzett évek főbírói és adószedőbírói feljegyzései alapján készült.

város határában végzett szőlőtermesztés volumenéről, az évenként szűrt bor tömegéről a korabeli nyilvántartások alapján nem tudunk érdemi adatsorokat összeállítani. Másrészt pedig talán még fontosabb az, hogy – az adatsorok minden hézagossága ellenére – a város gazdálkodásán belül egyre fontosabbá váló ágazatban végbement változásokat, egy *folyamat* jellegét, állomásait lehet vele érzékeltetni.

36. táblázat A dézsmabor mennyisége és hasznosítása a város kocsmájában

Év	A dézsmabor mennyisége (pint)	A teljes termés (liter)	Eladási ár (dénár)	Kár (pint)	Haszon (forint)
1663			12		115,3
1664			10–20		461,8
1674	9 258	155 534	20	502	1 769,2
1676	9 929	166 807			1 133,4
1677					973,0
1680				2 381	1 045,0
1681			20–24	448	2 294,4
1682	16 980	285 264		1 092	3 177,6
1683	19 253	323 450		2 556	3 451,9
1684	8 217	138 046		678	1 889,9
1685	7 625	128 100	36–60	4 190	1 502,5
1687	19 608	329 414	12	2 447	2 059,3
1690	17 053	286 490	12	2 765	1 714,6
1691	13 386	224 885		1 198	2 296,3
1692	15 674	263 323		4 014	3 271,6
1693	25 147	422 470		1 550	4 027,3
1695	21 973	369 146		2 288	3 105,6
1696	28 725	482 580		1 924	5 316,4
1697	32 303	542 991		1 510	4 915,2
1698	28 076	471 677		1 916	4 233,1
1699	25 839	434 095		1 198	3 152,6
1700	43 440	729 793		2 584	6 249,0

Bár a szőlőtermést esetenként az időjárás számottevően befolyásolja, nem lehet véletlen, hogy a kirívóan csekély dézsmát éppen 1684-ben és 1685-ben, a háború legpusztítóbb éveiben rögzítették. Több feljegyzés bizonyítja, hogy a gazdák a közbiztonság hiánya miatt a szükséges munkákat időben sokszor nem tudták elvégezni. Bár az adatsorokon belül számottevő az eltérés, az sem lehet véletlen, hogy a háború előtti – 1682 és 1683 – legmagasabb átlagnál (18 116 pint) a század utolsó fél évtizedében, a hadszíntér fokozatos távolodása nyomán (31 676 pint) csaknem 75%-kal nagyobb mennyiségű mustot adtak le dézsmaként a gazdák. Tehát e számok alapján megfogalmazhatjuk, hogy ezekben a keserves években a kecskeméti szőlőtermesztés terén – mind a gazdák számát, mind pedig a termés mennyiségét tekintve – igen komoly gyarapodásról szólhatunk.⁷¹

A 17. századból nincs a kecskeméti szőlőtermesztők számára utaló értékelhető adatunk. Csak a város kocsmájába bort leadó gazdák nevének kigyűjtése alapján állíthatjuk, hogy a hatvanas években *minimum* 174 fő, 1688–89-ben pedig *legalább* 204 fő fizette

71 Ezen adatok hitelességét nem cáfolja az a tény, hogy 1707-ben mindössze 16 345 pintet tett ki a bordézsmá. Ez nemcsak a szőlőtermés hullámszáásával magyarázható, hanem azzal is, hogy 2-3 éven át sosem látott mértékben zavarták a hadi események és a város ismételt kiürítése a szőlők gondozását és a bordézsmázást.

adóját vagy egyéb terhét ilyen termékkel.⁷² A szőlőtermesztők számát rögzítő első hitelesnek minősülő összeírás – mikét erre már korábban is utaltunk – 1707-ből való. A jobb tájékozódás érdekében célszerű ezt igénybe vennünk.

37. táblázat Szőlőtermesztők az 1707/8. évi adólajstrom alapján⁷³

Társadalmi rétegek	Vagyon- talan	Törpe- gazda	Kis- gazda	Közép- gazda	Nagy- gazda	Összesen
1707/8. évi adózók	46	293	187	106	31	663
%-os arányuk	6,9	44,2	28,2	16,0	4,7	100
1707/8. évi termeszők		225	170	104	30	529
%-os arányuk		76,8	90,9	98,1	96,8	79,8

E két táblázat segítségével a mezőváros társadalmi-gazdasági szerkezetéről, formálódásáról nyerhetünk újabb fontos és megbízható adatokat. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a kutatók korábban elsődlegesen az állattartás egyes területére koncentrálták figyelmüket. A növénytermesztésről és ezen belül a szőlőtermesztésről lényegesen kevesebb adatot gyűjtöttek össze, és a nagyon hézagos ismeret birtokában az összegzések, megállapítások sem lehettek tárgyilagosságok. Az itt látható statisztikai sorok kétségtelenné teszik, hogy ekkor már nemcsak a nyilvántartásba vett szőlőtermesztők száma, hanem a lakosság egyes vagyoni csoportján belüli aránya is több mint figyelemre méltó. A folyamat ismeretében aligha kétséges, hogy az 1691. évi reformmal felérő tanácsi döntés a századfordulóra meghozta várható eredményét. Nem tekinthetjük túlzásnak azt a megállapítást, hogy ezek ismeretében merőben más kép rajzolódik ki Kecskemét egész gazdálkodásáról, és benne a szőlőtermesztésről. Több mint elgondolkodtató, hogy korábbinál még mélységesebb nyomort hozó szabadságharc mélypontján még a törpegazdáknak is háromnegyede szőlőbirtokos volt. Ennek az összeírásnak a hihetőségét, tárgyilagosságát növelhetjük, ha mellékeljük a szomszédos Kőrös közel két évtizeddel korábbi összeírásának hasonló bontásban elkészült feldolgozását.

38. táblázat A mustdézsmát fizetők Nagykőrösön 1689-ben⁷⁴

Társadalmi réteg	Nincs- telen	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Nagy- birtokos	Összesen
Az adót fizetők száma		298	153	92	43	586
Dézsmaként mustot adók		190	106	70	29	395
%-os megoszlás		63,8	69,2	76,1	67,4	67,4

72 Természetesen adójukat must formájában csak a leginkább rászorultak törlesztették, ezért a szőlőbirtokosok száma biztosan számottevően nagyobb lehetett.

73 A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/a. 152. oldalon található táblázata alapján készült. E munka több mint húsz évvel ezelőtt készült, a vagyoni csoportok szétválasztása az itt használt határoktól valamelyest eltért.

74 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b.

Érthetően legjelentősebb mezővárosunk 17. századi gazdálkodásának felidézése érdekében célszerű a termelés fontosabb területei mellett az árucseré alakulását hosszabb távon bemutató néhány adatsort is felvillantatunk. Annál is inkább, mivel ezek a helyi forgalmon túlmutatnak, így belőlük a városnak a környező településekkel, sőt távoli vidékekkel fenntartott kapcsolataira is következtethetünk. Leginkább használható adatokat az országos vásárok forgalmával kapcsolatosan lehet felidézni.

A vásártartási jog az egyes mezővárosok egyik legfőbb kiváltságai közé tartozott. Ilyen lényeges területekről statisztikai adatok, a statisztikai sorok összeállítása azért lehet igen fontos minden kora újkori évtizedből, mert előre nem is látható, sejtethető tényekre, folyamatokra képesek minden kétséget kizáróan felhívni a figyelmet. Ha összevetjük a hatvanas–hetvenes évek vásári forgalmát a kilencvenes évek derekát követővel, szinte megdöbbentő eltérés tárul elénk. Ismételten érdemes utalni arra, hogy ezekben az években még tartott a háború, és az ország egésze távolról sem heverte még ki a törökellenes hadjáratok keserves árát. Az árucserének itt látható növekedése éppen ezért rendkívül figyelemre méltó. Bár a magisztrátus csak 1696-ban kapta vissza hivatalosan a három országos vásár tartásának jogát, a hetivásárok mellett már 1690-től vannak adataink egyik-másik országos vásár megtartásáról. A vásárok forgalmának alakulását, növekedését mindenekelőtt a tanács vásártartással kapcsolatos bevételeivel tudjuk érzékelteni. 1675-ben a három vásár megtartása együttesen 386 forint tiszta hasznot eredményezett. 1702-ben pedig az országos vásárok 714 forinttal növelték a magisztrátus bevételét. Aligha kétséges, hogy a felhajtott jószágok száma és a felhozott iparcikkek tömege legalább ilyen arányban nőtt.

39. táblázat A tanács vásárok tartásából származó közvetlen bevételei⁷⁵

Év	Sz. Lőrinc napi bevétel	Sz. Katalin napi bevétel	Sz. Gergely napi bevétel	Összesen
1663	-	25,87	37,10	62,97
1664	36,40	18,82	44,00	99,22
1665	45,17	21,41	17,00	83,58
1666	49,04	34,68	45,00	128,72
1667	44,00	38,00	44,00	126,00
1668	49,64	44,15	42,00	135,79
1669	49,82	53,70	53,09	156,61
1670	50,35	36,45	49,50	136,30
1671	66,71	84,52	98,28	249,51
1672	64,00	66,84	80,55	211,39
1673	70,00	66,00	85,80	221,80
1674	88,14	104,80	84,50	277,44
1675	107,00	166,00	113,00	386,00
		*		
1690	32,55	4,14	13,20	49,89
1694	87,60	37,20	68,70	193,50
1698	174,05	216,16	140,42	620,52
1701	261,29	184,28	174,95	723,46
1702	291,33	271,28	151,48	714,09

75 Minden esetben a hivatalviselési és gazdasági évet vettük figyelembe. A bevételi összegeket számítási forintban rögzítettük.

Az adatokból látható, hogy a magisztrátus számára sem a különféle álláspénzekből, sem az adásvételek adminisztrációjából származó jövedelem nem volt igazán jelentős. Ezeket mindenkor amolyan járulékos bevételként kezelték, és eltörpült a fontosabb adókból és dézsmából befolyó összegek mellett. Annyira azonban voltak fontosak, hogy a hivatalviselők kötelességévé tették ezek folyamatos nyilvántartását és az összegekkel való évenkénti elszámolást. Ennek köszönhető, hogy vigasztalóan teljes és megbízhatóan pontos számsorokat lehetett az adókönyvekből kigyűjtött adatok alapján összeállítani.

Látnunk kell, hogy ezeknek a bevételeknek az alakulását érthetően a résztvevőkre kivetett kvóta, az álláspénz esetleges növelése számottevően befolyásolhatta. Ezért célszerű újabb adatokkal érzékeltetni a vásárok forgalmának alakulását. A vásárok megtartásakor ugyanis a magisztrátus igazi hasznát nem az álláspénzek beszedése jelentette, hanem – monopóliuma révén – a borkimérés. Ezért a „sokadalom” méretére, a vásárban megjelenők számának alakulására az eladott bor mennyisége és a szerzett tiszta haszon összege legalább annyira meggyőzően utalhat, mint az álláspénz összegének növekedése. Jól tudjuk, hogy a jószágok és az értékesebb áruk adásvétele során a gazdák körében ösidőktől fogva szokásos volt a sikeres üzletkötés után az „áldomás”. A tömegesen megtartott alkalmi ünneplések során megélenkült a kocsmá, számottevően megnőtt a borfogyasztás. Csak egy-egy országos vásáron több ezer pint bort fogyasztottak a sikeres üzletet kötők és a kíváncsiskodók. Ennek illusztrálására célszerű két év adatát idézni: 1698-ban 10 796 pint (18 137 liter), 1700-ban pedig 13 874 pint (23 308 liter) bort mértek ki a három országos vásárban, melyek egyenként közel egy hétig tartottak.⁷⁶ A tetemes fogyasztás mögött számottevő tömeget feltételezhetünk.

40. táblázat Adatok a kecskeméti vásárok borforgalmához⁷⁷

Év	Lőrinc napi		Katalin napi		Gergely napi		Összes	
	Pint	Haszon	Pint	Haszon	Pint	Haszon	Pint	Haszon
1664/5						216		216,00
1671/2						686,4		686,40
1673/4						676,7		676,70
1674/5				1 214,4		554,8		1 769,20
				*				
1692/3				135,1		216,0		351,10
1693/4	1 662	406,8			510			916,00
1695/6			571	40,5				40,50
1696/7	1 249	205,2	2 806	182,1				387,30
1698/9	2 592	299,8	4 147	347,9	4 057	329,8	10 796	977,50
1699/0	2 157	310,8	1 348	78,3	1 647	266,0	5 152	655,10
1700/1	2 980	239,5	4 208	265,1	6 686	725,2	13 874	1 229,8
1701/2	6 387	3 164,6	7 129	559,9	2 939	388,0	16 455	4 112,5
1702/3	4 296	1 598,4	5 337	348,2		324,0		2 270,6

76 MNL BKML IV. 1510. i. 1698., ill. 1700. évi nyilvántartások alapján.

77 A forgalmazás összeállítása a gazdasági évnek megfelelően történt. A haszon mértéke számítási forintban.

Ezek az adatsorok sajnos nem olyan teljesek, mint az előző táblázaté, de azt feltétlenül tudják érzékeltetni, hogy a kimért bor mennyiségének erőteljes növekedését valójában a vásárok forgalmának tényleges növekedése idézte elő.

A helyi vásárookra utaló, idézésre méltó újabb adatsor szöveges jellegű. Itt a folyamat és ezen belül a változások érzékeltetésére nem nyílik lehetőség, mivel a korábbi évtizedekből hasonló jellegű feljegyzés nem maradt ránk. A vásárok életre keltése és felhozatalának jelentős bővülése érthetően nem kizárólag Kecskemét gazdasági életének fokozatos normalizálódását jelzi, hanem a környező és távolabbi településeket is. Aligha túlzunk, ha e téren szinte lökészerű fellendülésről szólnunk. A török kiűzésének a gazdasági életünkre gyakorolt pozitív hatását minden bizonnyal az árucseré alakulásán lehet leginkább lemérni. A korábbi évtizedekből egyetlen hasonló vásári rendtartás sem maradt ránk. Ezzel szemben 1694 augusztusában már – minden bizonnyal a vásárbírónak az előző években a tumultus kezelésében jelentkező gondjai és szerzett tapasztalatai alapján – egy nagyon részletes és körültekintő vásári rendtartást kellett a tanácsnak alkotnia annak érdekében, hogy a szokatlan forgalom ne okozzon különösebb zavart az árusok, a vásárlók és a helyi lakosok között.

A vásári rendtartások igazolják, hogy alig távolították el a török katonai fennhatóságot, a háború még évekig tartott Szegedtől alig néhány kilométerre, és máris a felvidéki Rimaszombattól Szegedig, Pozsonytól Tokajig és Debrecenig szinte minden jelentősebb város kereskedői és iparosai megjelentek áruikkal a kecskeméti vásárokon. Nem árt felhívni a figyelmet arra is, hogy Kecskemét az új politikai és gazdasági keretek között azonnal az országos árucseré egyik kiemelkedő központjává vált. A város ezt a lehetőséget, ezt a kiemelkedően fontos szerepkörét azután még közel másfél évszázadon át messzemenően kihasználta.⁷⁸

E feldolgozás kitűzött alapvető célja az, hogy az eddig kellően nem hasznosított nyilvántartások adatai segítségével újabb tényeket, újabb statisztikai sorokat ismeressünk annak érdekében, hogy a kora újkor sok ellentmondással tarkított évszázadait, de legalább néhány évtizedét minél tárgyilagosabban meg tudjuk ismerni. Joggal hiányérzetünk maradna, ha nem közölnénk további olyan adatokat, amelyek áttekintést adnak arról, hogy a mezővárosi autonómia és az ezt irányító magisztrátus miként volt képes helytállni ebben az évszázadban, amely csaknem egész Európa számára – a csodálatos szellemi és tudományos vívmányok mellett – a hosszan tartó háborúk sorát, gazdasági válságokat és olykor pedig társadalmi és gazdasági kataklizmákat hozott. Tekintettel arra, hogy a magisztrátus az adóztatással kapcsolatos feladatait, kényszereit alapvetően a török és a magyar állam követelései és földesuraival szembeni kötelezettségei határozták meg, ezek alakulását célszerű, ha nem is áttekintenünk, de legalább néhány táblázat segítségével felvillantánunk.

78 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 233–244.

41. táblázat A magisztrátus kiadásai⁷⁹
(ezüsttallérban meghatározva)

Kiadás		1663	1671	1682	1690	1700
Török állam	Rögzített	2 087	2 215	2 492		
	Esetleges		766	1 081		
	Egyéb		600	192		
	Összesen (1)		3 581	3 765		
Magyar állam	Kincstár	50	50	50	50	50
	Porció				2 500	2 933
	Annóna				201	
	Összesen (2)		50	50	2 751	2 983
Földes-urak	Summa	1 107	1 518	1 521	1 115	1 116
	Ajándék	183	842	1 024	121	103
	Összesen (3)	1 290	2 360	2 545	1 236	1 219
Egyházi tized (4)		212	212	212	212	212
Mindösszesen (1-4)			6 203	6 572	4 199	4 414

A két állammal szembeni kötelezettségek érthetően csak a hivatalosnak mondható, évenként nyilvántartásba vett szolgáltatásokat tartalmazták csaknem tízévenkénti bontásban. Ezek az adatok nem ölelik fel a törvényeket, a rendeleteket, illetve az egyezségeket figyelembe nem vevő követeléseket, zsarolásokat és rablásokat. A táblázat adatai alapján azt különösebb kétely nélkül megfogalmazhatjuk, hogy a mezőváros hivatalos állami terhei a hódoltság megszűnésével nemcsak érezhetően, hanem erőteljesen csökkentek. Azonban tekintettel arra, hogy a mezőváros lakossága egykori értékeinek, tartalékainak felét-kétharmadát már a háború első néhány éve felemészítette, érthetően keservebben élte meg a már viszonylag kisebb követelések teljesítését, mint a korábbiakat.

Tekintettel arra, hogy a mezővárosok életét, fejlődését, anyagi terheinek alakulását évszázadokon át igen jelentős mértékben az határozta meg, miként tudták kapcsolataikat, érdekeiket uraikkal szemben védelmezni, külön is célszerű felvillantani, miként alakult Kecskemét földesuraival szembeni kötelezettsége. Ezt annál inkább indokolt részleteiben bemutatni, mivel már a hatvanas évektől a földesurak mindent megtettek annak érdekében, hogy a hódoltsági falvaik és mezővárosaik feletti uralmukat megszilárdítsák, befolyásukat, szolgáltatásaikat lehetőleg növeljék.⁸⁰

79 A 38–41. sz. táblázatok a jelzett évek számadáskönyveinek adatai alapján készültek.

80 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 259–302., ill. uő, 1997. 245–301.

42. táblázat A város földesurainak kifizetett summaadó összege
(ezüsttallérban)

Név	1650	1663	1671	1680	1690	1698
Wesselényi Ferenc	600,0	800,00				
Wesselényi Pál			440,00	440,00	22,25	22,25
Koháry István			800,00	800,00	800,00	800,00
Rákóczi Ferenc		22,25	22,25	22,25	22,25	22,25
Rákóczi László, Erdődy		22,25	22,25	22,25	22,25	22,25
Báthori család		31,20	31,20	34,00	34,00	34,00
Csáky-rész		200,00	212,00	212,00	212,00	212,00
Bárius család		31,25				
Vay Ábrahám			12,50	12,50	12,50	13,00
Fáy-rész					12,50	13,00
Összesen		1 106,95	1 540,20	1 543,75	1 137,75	1 138,75

Kecskemét földesurainak a summaadón kívül csak különféle ajándékokkal tartozott. Mivel ők kivétel nélkül a várostól távol laktak, munkajáradékot nem követeltek, azt a város lakossága summaadóban tudta le.

43. táblázat A földesuraknak kifizetett ajándék értékének alakulása
(ezüsttallérban)

Név	1663	1671	1680	1690	1698
Wesselényi Ferenc	137,50				
Wesselényi Pál		738,50	906,00	12,95	12,95
Koháry István		47,60	54,00	48,00	48,00
Rákóczi Ferenc	8,00	8,00	8,00	12,95	12,95
Rákóczi L. Erdődy Gy.	8,00	5,90	6,13	7,75	7,75
Báthori család	8,90	12,00	28,87	12,95	12,95
Csáky-rész	12,00	21,00	16,00	16,00	
Barius-rész	8,90				
Vay Ábrahám		9,00	5,24	5,00	9,14
Fáy-rész				5,24	
Összesen	183,30	842,00	1.024,24	120,84	103,74

A török kiűzése utáni évtizedben a hódoltsági falvakat és mezővárosokat eltérő módon, de számottevően fenyegette a feudális jogok kiterjesztése, a földesúri követelések gyarapodása. Annál inkább, mivel ez a folyamat már a hatvanas–hetvenes években számottevő volt. Ez Kecskeméttel szemben is több területen megmutatkozott. A város a közbiztonsági szinten jelentkező fenyegetéseket sajnos nem tudta elhárítani. Ily módon 1693-ban a nemesi vármegye megtiltotta, hogy a magisztrátus korábbi pallosjogát gyakorolja, és ezt Koháry Istvánnak, legnagyobb földesurának kezébe adta.⁸¹ Elháríthatatlan lett később az úriszék megtartása.

A magisztrátus viszont hosszas tárgyalásokkal és számottevő ajándékokkal meg tudta védeni legtöbb korábbi kiváltságát. Az egyik legfontosabb eredmény az lett, hogy egyes földesurainak fizetett summája érdemben nem nőtt, sőt mérséklődött. Kevés me-

81 BOROSY András, 1985. III. A határozat 1693. március 13-án született. 2619. t. sz.

zöváros mondhatta el, hogy míg földesurainak 1671-ben 1540,2 ezüsttallér summaadót fizetett, e helyett 1698-ban csak 1138,75 ezüsttallér lett a kötelezettsége. Míg a legtöbb település terhe jelentősen nőtt, Kecskemété 35%-kal mérséklődött. Még jelentősebb lett a megtakarítás az ajándékokért kifizetett összegben: 1671-ben még 842 ezüsttallérnak megfelelő összegű ajándékot kellett a különféle helyekre küldeni, és ez az összeg 1680-ban már 1024,4 ezüsttallérra emelkedett, a kilencvenes évek végén azonban már csak 103,74 ezüsttallért kellett a földesurak ajándékaira költeni. A váci püspökkel szemben a magisztrátus el tudta érni, hogy – bár a város lakosainak száma időközben legalább kétszeresére gyarapodott – egyházi tizedként a száz évvel korábbi összeget fizesse.

A hódoltság felszámolása után újabb komoly sikernek számított, hogy a magisztrátus a lakosság termelési feltételeit hosszú távon is komoly mértékben meg tudta alapozni, számottevően képes volt javítani. A Német Lovagrenddel történő megegyezés alapján, bérlet formájában, évtizedekre megszerezte a maga számára a kun puszták nagyobb részének használatát. Ennek révén újabb fél évszázadra biztosította gazdái számára a szükséges legelőket és szántókat. Célszerű felhívni a figyelmet arra is, hogy e keserves évtizeden belül a magisztrátusnak a terhek mérséklődése révén és gyarapodó gazdasági forrásaiból további hosszú távú befektetésekre is jutott pénz. A század záróévében több évtizedre zálogba vette a közeli Szentlőrinc pusztát, amely később sok tucat gazda számára biztosította nemcsak a legeltetést, hanem az egyre kiterjedtebb szántóföldi növénytermesztést is. Erre egyetlen évben igen komoly összeget, 3429 ezüsttallért kellett kigazdálkodnia.⁸² Tehát a város magisztrátusa ebben – az ország egésze számára katasztrófák sorát hozó – évtizedben kiépítette, reorganizálta azokat a közjogi kereteket, amelyek a későbbi másfél évszázadra biztosították a mezőváros számára a rendi-feudális társadalmon belüli tényleges virágkorát, a folyamatos gyarapodást, amely révén hosszú időre az ország harmadik legnépesebb városa és legjelentősebb mezővárosa lett.

Ebben az évtizedben a tanács a lakosság ellátása érdekében is újabb döntéseket hozott, amelyek az egykori létesítmények bővítését eredményezték. A korábbi mészárszék mellett egy újabbat állítottak be. Nemcsak a kocsmák számát gyarapította, hanem pincéjének növelésével, újabbak bérlésével igényesebb, előrelátóbb és főleg jövedelmezőbb borgazdálkodást tudott kialakítani, folytatni, amely bevételeinek számottevő bővítését eredményezte. Javuló pénzügyi viszonyai lehetővé tették, hogy következetesen támogassa az egyházak iskolafenntartó munkáját. Ebben az évtizedben szervezte meg – központi utasításra ugyan – a postaszolgálatot, amely már a civil lakosság közlekedését is számottevően javította. A mezőváros tanácsa évszázadok óta maga határozta meg, hogy a közösségére nehezedő terheket milyen formában hajtja be, ebből a lakosság különféle vagyoni és foglalkozási csoportjaira milyen mennyiséget hárít. Tekintettel arra, hogy tartalékot ezekben az évszázadokban a mezővárosi önkormányzatok sosem képeztek, a rendszeres kiadásokat évenként meghatározott időben hajtották be, az ezen túl jelentkező követeléseket pedig újabb alkalmi megterhelésekkel biztosította. Bár a beszedett összegeket a magisztrátus alapvetően a rá nehezedő kényszer hatására szabta meg, az éves adókkal kapcsolatosan célszerűnek látszott még egy újabb összegzést elvégezni.

Ez a szokatlan tagolás, ez az összesítés négy évtized adózási folyamatába enged bepillantást. Mindenekelőtt jelzi, miként módosult az adózásra kötelezettek száma. Is-

82 Az ezzel kapcsolatos tételek a főbíró számadásokban találhatóak. MNL BKML IV. 1510. i. 1699. és 1700.

mételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy 1662-ben a ridegek és a családtagok megadóztatása még külön nyilvántartás keretében történt. A jobb áttekinthetőség érdekében ezert ezt a csoportot a vagyontalanokkal együtt kezeltük.⁸³ Ugyanis valójában ezek aránytalanul nagy része önálló vagyonnal nem rendelkezett, tehát joggal kerültek ebbe a vagyoni csoportba. Külön érdemes lenne elemezni az egyes vagyoni csoportokra eső pénzbeli összeg átlagának alakulását, illetve ezeken belül az egy adózóra jutó átlag módosulását. Ezek az adatok sokat elárulnának a magisztrátus adóztatási gyakorlatáról, mondhatnánk azt is, hogy a „paraszti demokráciának” a jelentősebb mezővárosokon belüli érvényesüléséről. Ennek bemutatásához érthetően lényegesen többféle forrás bevonása és részletes elemzése lenne szükséges, ami ebbe a feldolgozásba semmiképpen sem illeszkedne.

44. táblázat Az éves adó összegének változása
(ezüsttallérban meghatározva)

	Év	Vagyon- talan	Törpe- birtokos	Kis- birtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
Adózók száma	1662	*187	287	213	128	107	922
	1675	29	470	304	144	94	1 041
	1689	199	519	324	123	45	1 210
	1703	269	419	332	134	52	1 206
Az adók összege	1662	225,0	768,2	1 227,6	1 373,8	2 037,9	5 632,5
	1675	66,5	1 485,5	1 879,5	1 465,5	1 560,5	6 457,5
	1689	335,1	1 902,9	3 078,9	2 383,8	2 309,9	10 010,6
	1703	712,9	1 534,8	1 987,8	1 527,9	1 392,7	7 156,2
Az adó %-os megoszlása	1662	4,0	13,6	21,6	24,3	36,5	100
	1675	1,0	23,0	29,1	22,7	24,2	100
	1689	3,3	19,0	30,8	23,8	23,1	100
	1703	9,9	21,4	27,8	21,4	19,5	100
Az egy adózóra jutó átlag	1662	1,2	2,7	5,7	10,8	19,3	6,1
	1675	2,3	3,2	6,2	10,2	16,6	6,2
	1689	1,7	3,7	9,5	19,4	51,3	8,3
	1703	2,6	3,7	6,0	11,4	26,8	5,9

Ennek a feldolgozásnak az volt az alapvető célja, hogy dokumentálja, már a 17. századi nyilvántartások is több irányú statisztikai feldolgozást tesznek lehetővé. A következő század még bőségebb adatsorai jóval nagyobb lehetőségeket rejtenek. A közel félszáz táblázat Kecskemét fél évszázadnyi gazdasági és társadalmi fejlődésének elemzéséhez remélhetőleg újabb adatokat szolgáltat. Ezek egy része a különféle tematikus feldolgozásokban már fellelhető. Ha ebben az elemzésben csak utaltunk volna korábbi helyükre, nagyon megnehezítette volna az áttekintést, és hiányuk kuszává tette volna az egyedülálló feldolgozást. Az itt látható együttes kép feltétlenül ismételt közlésükkel lett megbízhatóbb.

Bízunk abban, hogy az itt közölt adatok, adatsorok egyrészt meggyőzően jelzik, hogy a mezővárosok nyilvántartásait az eddigieknél jobban lehet kamatoztatni, másrészt éreztetik azt is, hogy Kecskemét gazdálkodásának és társadalma vagyoni tagozódásának csaknem fél évszázados *folymatáról*, erősen változó formálódásáról képesek az eddigieknél hitelesebb, pontosabb és teljesebb képet adni.

83 A *-gal erre kívántuk a figyelmet felhívni.

A KÖZBIZTONSÁG HATÁSA KECSKEMÉT ÉLETÉRE

I. Korrajz

Közösségi lét közbiztonság nélkül még rövidebb távon sem képzelhető el. Régtől fogva a személy-, a vagyon- és a jogbiztonság az alapja egy kisebb vagy nagyobb társadalmi szervezetnek. Ennek már csekélyebb zavarai is komoly károkat képesek okozni. A tartós és nagyobb visszasságok pedig a közösség fokozatos súlyos károsodását, majd leépülését vagy akár felbomlását eredményezik. A folyamatos termelés, a rendszeres árucserre, az eredményes igazgatás és a szellemi-kulturális élet egyaránt megszenvedti még a kisebb és rövidebb rendellenességeket is. Érthetően minél nagyobb egy közösség, minél összetettebb gazdasági, etnikai, kulturális és vallási téren, annál inkább szüksége van az esetleges súrlódások megelőzésére, a kiegyensúlyozott közbiztonságra. Az eurázsiai történelem azt bizonyítja, hogy a következetes központi hatalomgyakorlást mind a kisebb igazgatási egységek, mind az eltérő identitással rendelkező csoportok jobban elviselik, mint a közbiztonság súlyos zavarait vagy a kaotikus állapotokat. Jó példa erre a „Pax Romana”, amely minden kíméletlensége ellenére több évszázadra biztosított a világbirodalom csaknem egészén egy elfogadható létet és olykor még érdemi fejlődést is. A cézárak hatalmának megingása, a közbiztonságnak a leépülése viszont előbb súlyos gazdasági és katonai zavarokat hozott, majd a birodalom bomlását eredményezte.

Az oszmán török világbirodalom történelme azt érzékelteti, hogy – viszonylag alacsony társadalmi és gazdasági szintje és a rendkívül eltérő etnikai, vallási és kulturális összetétele miatt – amilyen mértékben tágult a birodalom határa, oly mértékben szaporodtak a mind súlyosabb ellentmondások. Mindez a 16–17. században már a birodalom egyre gyakoribb és mind mélyebb válságához vezetett. Ezt pedig – a távolsági kereskedelem hasznának rohamos megcsapolása, apadása miatt is – a keleti despotizmus hatalmi praktikái és kíméletlensége sem tudta ellensúlyozni.

Szulejmán szultán életében még – hódításai és a hódolt területek folyamatos szervezése során – a korábbi, évtizedeken át tartó trónharcokat és polgárháborúkat követően fokozatosan egyfajta közbiztonság bontakozott ki. Halála után azonban alig néhány évvel a Lepantónál elszenvedett vereség a birodalom számára végzetesnek bizonyult. Azonban nemcsak tengeri túlereje roppant meg. Az ún. hosszú háború után egyre nyilvánvalóbb lett a világbirodalom megállíthatatlanul mélyülő válsága, gyengülése.

A 17. század derekára a hódoltságban a katonai és az igazgatási szervezetek finanszírozása terén a zavarok mind szembetűnőbbek lettek, és ebből adódóan a közbiztonság hiánya egyre nyilvánvalóbbá vált. A különféle katonai egységek és hivatali szervezetek mind gyakrabban kerültek meg a jogi és hatalmi kereteket. Ekkorra nemcsak a török, hanem a királyi területeken lévő csoportok is vérszemet kaptak, hogy hatalmi és anyagi érdekeiket érvényesítsék. Ezért a mind gyakoribb zaklatások arra készítették a mezővárosokat, hogy értékeiket, lakosságuk védelmét tőlük telhetően maguk biztosítsák. Aligha kétséges, hogy már a parasztvármegyék kialakulása előtt létrehoztak valamilyen szervezett formát, amely révén legalább a kisebb csoportok inzultusait képesek voltak elhárítani. Minden bizonnyal ezek a kisebb egységek épültek be később a parasztvármegye szervezetébe. Ennek a genezisést viszont pontosabban még nem ismerjük. Kőrös és Kecskemét írott emlékeiből is csupán epizódok emelhetők ki. Ezek felvillantása – minden töredékességük és esetlegességük ellenére – azért célszerű, mivel az így összegyűlő elemek, mozaikok alapján jobban ki fog rajzolódni egy, a valósághoz közelálló kép, amely több hamis illúziót képes lehet legalább megingatni. Ezek nyomán nyilvánvalóvá válik, hogy a hódoltság egész második szakaszán belül milyen közállapotok állandósultak. Könnyebben elosztható lesz több hamis hipotézis, amelyek részben a történetírásból, részben pedig a hódoltságot követő hiedelmek és hagyományok nyomán rögzültek.

Látunk kell azt is, hogy a török világbirodalom hatalma még a hódoltság első szakaszában sem volt olyan szervezett és kizárólagos, mint azt feltűnő katonai sikerei alapján gondolhatnánk. Elsőként Salamon Ferenc mutatott rá, hogy a török uralom a hódoltság területén belül nem tudta kiépíteni maradéktalanul saját államapparátusát, és így hatalmának gyakorlása nálunk nem jelentett olyan gyökeres változást, mint akár a szomszédos Balkánon. Ennek a felemás állapotnak a létét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a török állam minden katonai fölénye és a török diplomácia minden tiltakozása ellenére kénytelen volt eltűrni, hogy a neki hódolt területek lakossága – e térségen belül – legfőbb ellenfelének, a magyar királynak is adózzon. Tehetetlen volt azzal a gyakorlattal szemben is, hogy a magyar földesurak birtokaik feletti jogait mindvégig megtartották, és azokat egyre következetesebben kihasználták. A falvak és városok a középkorban kiharcolt autonómiájukat, közigazgatásukat sok esetben gyakorlatilag megőrizték, és választott tisztségviselőik a magyar törvények alapján bíraskodtak. A hódoltságban élők folyamatosan a magyar királyság pénzét használták, sőt az esetek többségében maguk a hódítók magyar pénzben követelték a kivetett adók és szolgáltatások befizetését. Ily módon valójában a magyar hódoltság területén egyfajta világtörténelmi kuriózum jött létre.¹

Az ország három részre történő szakítása önmagában is rendkívül negatív módon hatott a magyar gazdasági és társadalmi fejlődésre, hisz felszámolta a korábban kialakult gazdasági és közigazgatási hálózatokat, súlyosan zavarta az újonnan formálódó kapcsolatokat, így hosszú időre lehetetlenné tette az egységes nemzeti piac kialakulását. Az 1568 (a drinápolyi béke) és 1593 (a hosszú háború kezdete) közötti bő két évtized alatt a hódoltság területén is kiépült egyfajta közbiztonság, és ez elősegítette a korábbi polgárháborúk és a megisméltődő hadjáratok során ejtett sebek egy részének gyógyulását. Még a hódoltságon belül is mind a termelésen, mind pedig a kereskedelmen belül számottevő

1 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 329–346.

bővülés vált érezhetővé. Tekintettel arra, hogy ebben az évszázadban Európa gazdasági és politikai-hatalmi viszonyaiban gyökeres átalakulás indult el, kontinensünknek ezen részén is csak nagyon rövid békés időszakok adódtak.²

A századforduló másfél évtizedét átfogó háború ismételten iszonyatos pusztítást eredményezett a három részre szakadt ország szinte minden területén. A közbiztonság csaknem teljesen felszámolódott, így a Homokhátság fálvainak jelentős része elpusztult, lakosságának többsége elmenekült vagy életét vesztette. Még legnagyobb településének, Kecskemétnek a lakossága is földönfutóvá vált.³ Mivel a hosszú háború csak a zsitvatoroki, illetve a bécsi békével (1606) ért véget, egyfajta konszolidáció csak a következő évtizedekben tudott kibontakozni. E békésebb évek és évtizedek kétségtelenül hozzájárultak a rendkívül súlyos veszteségek egy részének helyrehozásához, de ez a folyamat csak részleges lehetett, és időben hosszán elnyúlt. Ennek mértékét a következő összeállítás érzékelteti, amely jól mutatja, milyen nehezen és még az egymás melletti kisebb tájegységeken belül is mennyire eltérő ütemben települtek újjá az elpusztított falvak.

1. táblázat A falvak újjátelepülése a bécsi béke után

Időkeret	Pest megye déli része	Solt megye	Összesen
1606–1613	3		3
1613–1626	12	20	32
1626–1639	10	1	11
1639–1647	2	1	3
1639–1647	4	1	5
1647–1663	3	26	29
Összesen	34	49	83

Nem volt kedvezőbb a lehetőség a regenerálódásra a Duna–Tisza közének további területein sem. Szűkös adataink hasonló visszafogottságot jeleznek a nagyobb mezővárosok népességének gyarapodásán belül is. Nagykőrös portáinak száma 1626-ban 22 volt, és az átmeneti kisebb gyarapodás után a század derekára ismét erre a szintre esett vissza, ekkora maradt 1668-ig. Kecskemét portáinak száma 1626-ban 18 volt, tíz évvel később 20-ra, majd 1647-re 40-re nőtt, de 1668-ra – minden bizonnyal az 1663–64. évi háború hatására – 25-re zsugorodott.⁴

Bár a bécsi békekötés során a felek abban egyeztek meg, hogy a török katonai egységek nem fogják a lakosságot zaklatni, a falvak és a mezővárosok maguk viszik adójukat és a kötelező ajándékokat a közigazgatási-katonai központokba, a különféle török csapatok később is évenként több alkalommal megjelentek a településeken, ahol szállításukról, ellátásukról és megajándékozásukról rendszeresen gondoskodni kellett.⁵ E hatalmaskodás is azt jelzi, hogy a világbirodalom ezen szegletében már nem tudta a központi hatalom parancsnokait, tisztségviselőit kellően ellenőrizni, féken tartani, és a hódoltság területén pedig még a háború előtti hatalmát sem tudta visszaállítani. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hódítók ettől kezdve nem érezhették magukat biztonságban,

2 KÁLDY-NAGY Gyula, 1970., 1977. és 1985.; HEGYI Klára, 2001. 255–328.

3 HORNYIK János, 1861. II. 39–72.; SZAKÁLY Ferenc, 1981. és 2001.

4 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 433. és a 436. oldalon levő táblázat alapján.

5 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 462–466. és 474–477.

és kénytelenek voltak váraik, katonai erődítéseik védelmét folyamatosan igénybe venni. A kádik nemcsak Kecskemétre, de több más mezővárosba sem tértek vissza. A török hatalom meggyengülése, majd fokozatos válsága miatt a közbiztonság hiánya, sőt az anarchia mind több területen jelentkezett. A korábban kiépített török adóztatás és közigazgatás normáit, hivatalos kereteit már nemcsak az irreguláris kisebb csapatok sértették meg, hanem a hadsereg tisztjei és a közigazgatás középszintű irányítóinak sora önkényesen, törvénytelen módon járt el, és ezzel növelték a korrupciót, gyengítették az államhatalmat, aláásták az amúgy is labilis közbiztonságot. „A vajdák egész sereggel jártak faluról falura, városról városra, keresték a büntetéseket, s ha nem voltak is ilyenek, találniuk kellett, hogy valakibe, vagy a községbe köthessenek, és magukat jól megfizettessék...”⁶ Mivel a század első felében ezek csak ritkábban, eleinte csak kivételként fordultak elő, a változatlanul súlyos terhek, a török és a magyar katonák zaklatásai ellenére a Homokhátságon – a háborús viszonyokhoz képest – egyfajta gazdasági gyarapodást éltek meg a falvak és a mezővárosok. Ez a folyamat azonban a század derekán megtorpant, és az 1663–64 közötti török háború nemcsak megzavarta, hanem a legtöbb tájegységben belül megszakította. Ez szükségszerűen és döntően kihatott az egész hódoltságon belül a gazdasági és a társadalmi állapotokra.

Ezeket a tényeket és az általános tendenciákat a korábbi évtizedek és a közelmúlt kutatásai alapján jól ismerjük. Teljesen indokolt viszont annak feltárása, hogy az egyes kisebb táj- és közigazgatási egységeken belül ezek a csapások milyen konkrét formában jelentkeztek, rövidebb és hosszabb távon milyen hatással voltak a településekre és a tájegység egészére. A körütekintőbb feltárást az is indokolja, hogy a jelzett időszakból a korábbi évtizedekhez képest lényegesen szélesebb körű írott forrás áll rendelkezésünkre. Ezek birtokában nemcsak bővebb és megbízhatóbb ismeretekhez juthatunk, hanem egy politikai és katonai szempontból rendkívül mozgalmas időszakot, illetve az ezen belüli folyamatokat tudjuk pontosabban feleleveníteni. Külön ki kell emelni, hogy az 1683-at követő két évtizedből jószerivel csak a katonai eseményekre, a nemesség közjogi törekvéseinek kudarcaira és a fontosabb társadalmi csoportokra kivetett terhekre – az elszenvedett károokra és a veszteségekre – összpontosult a kutatók figyelme. Az ország területén akadozó, majd fokozatosan kibontakozódó gazdasági és társadalmi folyamatok vizsgálata máig részleges és hézagos maradt. Ennek pótlása csak a falvak, a mezővárosok, a királyi városok és a kisebb tájegységek életének alaposabb feltárása után történhet meg.

II. A közbiztonság felszámolódása

A Homokhátságon belül a század utolsó hat-hét évtizedét a közbiztonság alakulása alapján három, egymástól jól elkülönülő szakaszra oszthatjuk.⁷ Az első 1683-ig, a Bécs ellen irányuló nagy hadjáratig tartott. A második alig néhány évre terjedt ki, és – legalábbis a

6 HORNYIK János, 1861. II. 193.

7 Bár kétségtelen, hogy a közbiztonság romlása során a különféle rablások száma erőteljesen nőtt, de ezekkel szemben részben a mezővárosok, részben a parasztvármegyék számottevő védelmet nyújtottak. E témát ugyancsak Szakály Ferenc dolgozta fel több munkájában. A szervezet Pest megyére vonatkozó összefoglalása: SZAKÁLY Ferenc, 2001. 474–477.

Homokhátságon – Buda bevételével (1686) ért véget. Az ezt követő közel két évtizedet a karlócai béke (1699), illetve a szabadságharc kibontakozása zárta le.

Az első szakaszon belül lényegében ugyanazokról a bizonytalansági tényezőkről beszélhetünk, mint az előző évtizedekben, de a török hatalom korábbi meggyengülését valóságos hatalmi vákuum váltotta fel, a különféle atrocitások száma megnőtt, és kedvezőtlen hatásuk felerősödött. Ezekben az évtizedekben még nyilvánvalóbbá vált, hogy a török katonai irányítás és közigazgatás határfoka erősen lecsökkent, a török állam olykor legalapvetőbb feladatait is egyre nehezebben és egyre korlátozottabban tudta ellátni. A fokozatosan kialakuló, elmélyülő hatalmi vákuumot mind a magyar magánföldesurak, mind a nemesi vármegye, mind pedig a magyar végvári katonaság fokozott igyekezettel használta ki.⁸

Mivel a központi hatalom, a királyi udvar a vasvári béke (1664) megkötése után – merőben eltérő külpolitikai céljai érdekében – nem volt hajlandó érdemben foglalkozni a királyi országrész és a végvári katonák sorsásával, belőlük egy többzetes társadalmi réteg jött létre, amely a fizetések ismételt elmaradása miatt csaknem földönfutóvá vált, és éppoly élőködő tömeggé nőtt, mint a századfordulón a hajdúk. Ez a – jelentős fegyveres erőt képviselő – tömeg évtizedeken át gyakorlatilag a környező és az alföldi falvak, mezővárosok kirablásából, azok folyamatos zsarolásából tartotta fenn magát. Ezért ezeken a településeken a velük szemben érzett ellenszenv fokozatosan nőtt. Ezt legszemléletesebben az 1665 júliusában a főbírói számadásokba került feljegyzés érzékelteti: „Ismént az Úristen ő Fölsége amaz fertelmes bűnben úszó [végvári] katonákat kevés török által mögveré Halashoz közel, ugyanazon esztendőben hatszáz katonákat másfélszáz törökök által.”⁹ A rövid idézet egyértelműen utal egyrészt arra, hogy nem néhány főből álló kóbor szökevény jelent meg a térségben. Jelzi továbbá, hogy a szélnek eresztett végvári katonák még a Homokhátság déli részein is gyakran megjelentek, és igen komoly veszélyt jelentettek a török helyőrségek számára, de egyértelművé teszi azt is, miként tekintettek rájuk e vidék kiszolgáltatott településeinek lakói.

A közbiztonság erőteljes gyengülésének még feltűnőbb jele, hogy a török katonai vezetés is képtelen volt soraiban még a korábbi évtizedekben sem túl magas szintű fegyelmet fenntartani. A különféle rangú tisztek és csapatok a korábbinál is gyakrabban jelentek meg a hódoltsági falvakban és a mezővárosokban. Ilyen alkalmakkor a hivatalosan megállapított adókon, ajándékokon felül újabb és újabb követelésekkel álltak elő. A parancsnokokat kísérők száma gyakorta változott, de mindig számottevő volt. Annak érzékeltetése végett, hogy miként hatottak ezek még a legnagyobb mezőváros lakosságára is, célszerű egy-egy feljegyzésből idézünk: 1658. január 24-én „Nazur bék Urunk eő Nagysága emberei, úgymint Vajda népe Városunkban lévén, adtunk ajándékot rendszerint [a szokásoknak megfelelően]: Az Nagyságos Nazur Béknek Tallér 100. Rókabört 12. Farkasbört 1. Gyöngyházás késeket 12 párt. Sajtot 12. Vajat 12 pintet. 4 szál daru tollat, egy téhely kö[zönséges] kést. Az Úr fiának 10 tallért, egy rókabört, egy sajtot, egy pár kést. Az Úr inasainak Tallér 14, 3 rókabört, 6 sajtot, 6 pár kést. Tihájának Gzáférnek tallér 8, két pár kést, két sajtot, egy rókabört. Hasznadarjának tallér 10, egy pár kést, egy

8 SZAKÁLY Ferenc, 1981. 242–329.; uő, 2001. 455–480.

9 MNL BKML IV. 1510. i. 1640–1707. Törédékek, 61. A feljegyzés ugyanazon oldal felső részén található, amelyen egy 1665. július 20-án keltezett szakasz van.

sajtot, egy rókabőrt. Tyatónak [török deák] tallér 12, két róka bőrt, egy pár kést, két sajtot. Két kávéfőző inasnak egy-egy tallért, egy-egy pár kést. Teke Tatárnak egy pár kést. Egri Huszeinnak egy pár kést. Memhet óda Bassának Murtezán öccsének öt pár kést, fél tallért. Három holnap ajándékba az úrnak tallér 12. Subbasáknak tallér 10. Item subbasáknak magoknak tallér 48, rókabőrt 12, sajtot 12, vaját 12 pintet, 4 szál daru toll, 12 pár kést. A gyalog Agának 5 pár kést gyöngyházast, magánosan valót négyet, 4 szál daru toll, 4 sajtot. Ali Iszpahianak róka bőrt 1, egy pár kést, harmadfél pint vaját.”¹⁰ 1663-ban úgy fogalmazott az adószedő, hogy „Az vajda népi reánk jövén, adtunk az narzur béknek az régi rossz szokás szerént” ajándékokat. Tehát a vagyonnal felérő ajándékok hosszú sorát nem a hivatalos, állami adószedő állapította meg, nem a török kincstár számára kellett fizetni, hanem a békeszerződés ellenére eltérő számban megjelenő katonák és a hozzájuk csapódó jelentős számú kísérő követeléselei váltak évtizedek során „rossz szokássá”, mellyel a mezőváros irányítói nem mertek, nem tudtak szembeszegülni.

A negyedévenként megjelenő siserehad megajándékozása és napokon át történő el látása bármely mezőváros számára rendkívül komoly megterhelés volt. Azonban mindezek a kiadások eltörpültek a háborús években rájuk szakadó terhekkel szemben. Ilyen alkalmakkor ugyanis ismét megjelentek a kíméletet nem ismerő tatár tisztek és csapataik. 1663: „Die 2. Novembris. Az tatár aga hozzánk jövén az vezér árpájáért, adtunk neki tall. 4. Vitt el akkor 32 szekér árpát.” Gyakori megjelenésük miatt velük szemben a magisztrátus kénytelen volt török öröket felfogadni: „Ali iszpaia kijövén az városra örkönni, hogy az Kurta Bogdány reánk akart jönni, adtunk neki magának tall. 6... Ismét ajándék pénze is tall. 2. Ali iszpaia mellett lévő négy janicsárnak tall. 12...”¹¹ Ezek az egy-egy alkalommal jelentkező látszólag kisebb kiadások évenként együttesen olyan hatalmas összeget tettek ki, hogy előteremtésük érdekében a magisztrátus kénytelen volt a lakosságra különadót kivetni. 1663–1664-ben több esetben fellehető hasonló témájú nyilvántartás: „Az mely pénzt az tizedeseken szöttünk volt az őrző janicsároknak...” Ezeket nem elővigyázatosságból, hanem a naponként jelentkező kényszer hatására préselte ki a magisztrátus a lakosságból. „Anno 1664. die 8. Januarii. Az városon szödött pénzből adott bíró uram az tatár cham deákjának tall. 10. Költségekre az csauzoknak ment el tall. 12. Az nazur béknek adtunk az szalonnájáért (!) tall. 100. Attunk reá 500 garast. Az szubasáknak tizenegy tallérra való garast ötével. Az nyári tatár őrzöknek az mely tall. 130 attunk volt az adópénzből, azt is felvöttük az szödött pénzből... Az tatár csauznak is attunk belőle tall. 40, az garast négyével számítván [egy magyar forintba]. Volt az garas pénz tall. 132 hatával, költ el benne tallér számra tall. 119...” Tekintettel arra, hogy a török katonai irányítás kénytelen volt bizonyos szinten védeni az adózóit, még a tatár tisztek is rákényszerültek arra, hogy saját katonáikkal szembeni óvintézkedéseket tegyenek, a falvak és mezővárosok védelmét engedélyezzék. Ezek a „védők” azonban az esetek többségében alig voltak különbek a rabló hordáknál. „Anno 1664. 8-bris 7. Az hatalmas Csillagos vezér és tatár ham [kán] megtérvén Újvár alól táborával, küldött városunkba őrző tatárokat 104. Murzajok volt szerdidi Gazi Imrize,

10 HORNYIK János, 1861. II. 194–195.

11 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–133.

ígert borban [borpárlat] telhetetlen. Ezeket tized számra kellett tartanunk, mindenkinek egy-egy ételére egy-egy oka hús járván. Minden napra 35 fertály árpa. Városunkban volt 9 nap...¹²

A háború lezárását követően néhány viszonylag nyugalmasabb esztendőt éltek meg a város lakói. Hogy ez mennyire viszonylagos volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Pest megye 1668-ban egy külön bizottságot volt kénytelen létrehozni, amelynek az lett a feladata, hogy kivizsgálja, a török hatóságok, tisztviselők és katonák milyen komolyabb visszaéléseket követtek el a háború lezárása után a megye falvaiban.¹³ A következő évtized viszont már olykor csaknem a háborús időszakot idézte. Hely hiányában csak évenként egy-egy eset alapján próbáljuk érzékeltetni a falvakra és mezővárosokra zúduló nehézségeket. Ezek azt bizonyítják, hogy a végvári katonák kéretlen látogatásai mellett az igen széles körből verbuválódó török portyázók aktivitása vált fel-tűnővé és mind súlyosabb teherré.

A megyei bizottság előtt a kecskeméti magisztrátus – a környező falvaktól eltérően – nem tett panaszt a török visszaélések miatt. A végvári katonák hatalmaskodása ellen viszont legnagyobb földesurukhoz, a nádorhoz, pontosabban annak halála miatt feleségéhez fordultak segítségért: 1668 nyarán Wesselényi Ferenc nádor özvegye Szécsi Anna kérésére végzett a megye tanúkihallgatást. A feltett kérdések alapján tájékozódhatunk az elszenvedett sérelmekről: „1. Tudja-e a tanú, hogy tavaly ősszel Szent Dömötör nap-tájban Jánossy János Monostor pusztáról elhajtotta a Kecskeméten lakó Czirkátor Mihály 70 lovát, s mennyi katona volt vele? ... 3. Tudja-e, hogy Czirkátor Mihály lovaival együtt Széles György 40 lovát és több kecskeméti emberét is elhajtotta Jánossy János, és kiknek hány lovai voltak Széles György lovai között? ... 5. Tudja-e, hogy a ceglédi határban alkudtak meg az emberek Széles György és Czirkátor Mihály Jánossy Jánossal és katonáival elhajtott lovaiért 370 tallérban, a pénzt Jászberénybe vitték utánuk, s onnét hajtották vissza lovaikat? 6. Tudja-e, hogy az alkun kívül is 12 tallérral többet vettek rajtuk Jánossy János és katonái a lovak gondviseléséért?”¹⁴

1672. május 17-én Fülöpszállás tanácsa hasonló témában írt panaszlevelet a Magyar Kamarának: „...a végváriak prédálásai miatt Kegyelmes urunk nemes telekjét pusztán kell hadnunk; mert csak az elmúlt esztendőben jószágunkban való praedálása többre ment 2 ezer forintnál...”. A törökökkel szembeni panaszok közül az év végén Kecskeméten rögzített feljegyzést idézzük: „Annak megtudása, Sz. Katalin napkor mely várbeli török volt városunkban: Baja-i, Szabatka-i, Szeged-i, Janko-i [Jankovác, Jánoshalma], Pecsih [Pécs], Pargy [sic!], Tona-i [Tolna], Földvár-i, Fejérvár-i, Buda-i, Pest-i, Hatvan-i, Egri, Heves-i, Szolnok-i, Várad-i, Csongorád-i, Sárköz-i, Kalocsa-i, Adony-i, Ercs-i,

12 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 244–246. További költségek: „Az őrző Murzának fejünk s jószágunk mentségében adtunk készpínt nro. 530 forintot, id est ötszázharminc forintot... Az városon szedett pinz f. 330, id est háromszázharminc forint... Insuper Ködmen 5 kocsisainak, az útra 12 zsák árpát, egy dézsa vaját 25 pint, egy dézsa sajt szeletelt, karinjuvar (?) sajt 8, két sajtár túró, kenyér ezer, vágómarha 12, juhokat 20, kölös kását 6 zsákkal. Adtunk annak fölötte 6 kocsit, lovat 15 fékestül, hámostól... Tehenek rend szerint: Körös Ferenc 1, Racz János 2, István Kovács 1, Tegzős János 1, Aranyi András 1, Ban Gergely 1, Kovács István 1, Bártai Péter 1, Kemény András 1, Péter Kovács 1, Bab Mihály 1... Török őrzőinknek fizettünk f. 60 szedett pénzből. Sajtokat, késeket etc...”. – A 35 fertály 100–110 zsák árpának felel meg.

13 PURJESZ István, 1958. és BÁNKÚTI Imre, 2000. 153–155.

14 BOROSY András, 1984. II. 89–92., ill. 116.

Pentelye-i, Vacs-i, Szekszárd-i.”¹⁵ Nyilván nem ez volt a legelső év, amikor a hódoltság szinte valamennyi jelentősebb katonai objektumából „ellátogattak” a mezőváros legnépesebb „sokadalmára”. De nem csak a vásárok vonzották a helyőrségek katonáit. 1673: „Böjtelő havának 23-dik napján jöven városunkba budai, fejevári, érdi, abonyi, pentelei, földvári, tolnai, mező, szegedi, hatvani, bajai törökök. Semmi bort nem adtunk, noha sok nyomorúságot szenvedtünk miattok. Szabadkaiaknak is szintén ugyanakkor semmit nem adtunk.”¹⁶

1674: „Patai András uram főbíróságában Szent Katalin napi sokadalomhoz az naur emberem Memhet aga és Amhet basa szubasái nálunk lévén, tizenhárom napok alatt mennyi nyavalyában forgottunk az idő alatt, mennyit költöttünk reájok, vajjat, mézet, abrakot, húst, akárki megtekintheti, és mellette mennyi embereket búsított, kilenc [egy olvashatatlan szó] esküdt ellen, pénzt mennyit szödött, rabokat elvitt, Isten tudná megmondani. Az kit ezután Isten ezen házhoz parancsol, megtudhatja, miben legyen az város pásztorsága.”¹⁷

Ezek a zaklatások a várostól távolabbi pusztákon történő állattartást létében veszélyeztették. Hogy mindez a valóságban mit jelentett, egy újabb eset is érzékeltetni tudja. 1663-ban Deák Pálnak egy 119 lóból álló ménesét rabolták el Pusztaszerről.¹⁸ Értéketően a kisebb gazdák még kevésbé tudták védeni a „nyaralókon” őrzött állataikat. A vagyonbiztonság romlása természetesen nemcsak a tenyésztést veszélyeztette, hanem az árucserét is. A vásárookra vitt értékekből, a felhajtott jószágokból egyre több ment veszendőbe. Ráadásul a vásárosok megzsarolása végett ide érkező katonák a város lakói számára is komoly veszedelmet jelentettek. Ezért 1676-ban a magisztrátus kénytelen volt mind a királyi udvartól, mind a Portától engedélyt kérni annak érdekében, hogy a három országos vásár megtartását ideiglenesen felfüggeszthesse.¹⁹ Hogy a magisztrátus részéről az elővigyázatosság nem volt indokolatlan, azt a következő évek eseményei tették egyértelművé.

A vagyon- és létbiztonság romlása természetesen nemcsak a távolsági kereskedelemre hatott kedvezőtlenül. Ennek következtében lecsökkent az egész környéken az árucseré és a pénzforgalom, folyamatosan szűkült a fizetőképes kereslet a falvakban és a városokban belül. Ezúttal is legyen elegendő csak egy, de igen fontos adatot, a városban tevékenykedő kufárok, kofák számának alakulását felidézni. A tőlük származó bevételek kimutatása az 1662 és 1680 közötti évekből található az adószedő lajstromaiban. Több esetben név szerint nem említik őket, hanem csak a beszedett adó összegét rögzítették. Azonban 1665-től 1671-ig öt alkalommal feljegyezték nevüket is. Számuk 15 és 17 között változott, de a következő években rohamosan csökkent. 1676-ban – miként erre utaltunk, itt ebben az évben szüntették meg az országos vásárok tartását – az adófizetés során már csak négy főt említenek.²⁰ Tehát számuk néhány év alatt a negyedére csökkent.

15 BÁNKÚTI Imre, 2000. 164–165. – MNL BKML IV. 1504. m. Összeírások, Robotlajstrom 1672/1673. 113. – Az egyes csapatokon belüli katonák számára nincs utalás, de ha csak tucatnyian voltak is, néhány napon belüli megjelenésük érthetően komoly félelmet kelthetett.

16 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1672–1673. 125. A zsaroló katonákkal fegyveresen szembehelyezkedni tilos volt, követeléseiket megtagadni pedig minden esetben jelentős kockázattal járt.

17 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1674. 213.

18 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 96. Ebben a ménesben tartotta Péter János is 19 lovát. A két tulajdonos az elrabolt ménest hatalmas összegért tudta visszaváltani.

19 A vásártartás felfüggesztése hivatalosan két évtizedig tartott.

20 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 290–291.; IV. 1510. i. 1684. 77–81.

Kétségtelen, hogy a közbiztonság megroppanásának – a hódoltságban a török reguláris csapatok olykor rablóbandává züllése mellett – a másik fontos eleme a végvári katonák korábbinál is gyakoribb megjelenése volt. Nem lehet véletlen, hogy ez a szokás, ez a gyakorlat a korabeli népköltészet egyik visszatérő témája lett: „Gyerünk alá, jó katonák, / Az Alföldre, Kecskemétre, / Ott próbáljunk jó szerencsét...”²¹

Az alföldi falvak és mezővárosok vesztére 1671 után a szélnek eresztett végvári katonaság egyre szervezettebben lépett fel, mivel a kibontakozó kuruc mozgalom egyik fontos társadalmi és katonai bázisának tekintette. Bár Wesselényi Pál, a kuruc generális nem bizonyult igazán alkalmas vezérnek a kuruc katonaság megszervezésére, az Alföldön történő aktivizálódásukhoz, zsarolásaihoz személyes példájával feltétlenül hozzájárult. Ezek a kuruc csapatok olykor nagyobb félelmet keltek, mint a török martalócok. Kecskemét vesztére Wesselényi Pálnak a bátyja, az ország nádora már az előző évtizedekben önkényesen csaknem kétszeresére emelte a számára esedékes summaadót. Bár halála után végrendekezése szerint özvegye örökölte ezt az évenként járó összeget, Wesselényi Pál nem ismerte el a törvényes örökös jogait, és ő tartott igényt az egész összegre. Mivel az uralkodó megtiltotta, hogy Kecskemét fizessen az Erdélybe menekült kuruc generálisnak, 1673-ban „Wesselényi Pál urunk önagsága városunkba érkezvén *hadaival* – és mindaddig itt maradt, amíg a város nem fizetett –, adtunk önagságának az adónk miatt tall. 400, id est négyszáz tallért.”²² Erőszakos fellépése kétségtelenül mintául szolgált a kuruc tisztek számára. 1676-ban „Die 24. 8-bris. Lakatos András cruz hadnagy itt lévén 240 magával, egy ezüst gombot csináltatván, adtunk reá tall. 3.”²³ Az ellátásukra fordított kiadásokat nem részletezték.

A hetvenes évek vége felé újabb veszély kerekedett: ettől kezdve a rácok ismételt támadásával is kellett ebben a térségben számolni. 1677. augusztus első napjaiban „Az Ilia rác katona itt bent lévén századmagával, öszvelövődözött a pesti törökökkel, Borbély Huszain és Murtoval. Budára vitte hírét Pataki Pál. Item másnap az Úr Réthen nyomatott árpát...”²⁴ A következő hónapokban több mint harminc újabb támadás érte a várost.

Az idézett feljegyzések adatainak sora kétségtelenné teszi, hogy a török haderő nemcsak a végvárak vonalában, hanem a hódoltság kellős közepén sem volt ura a helyzetnek. Egy fél év alatt csak a város szűkebb körzetében különféle parancsnokság alatt álló, ilyen nagyszámú és ennyire jelentős katonai csoportok megjelenése a török hatalom meggyengülésének kézzel fogható bizonyítéka.

Bár kétségtelen, hogy a Duna–Tisza köze katonai-stratégiai szempontból ekkor sem volt igazán jelentős, gazdasági súlya miatt viszont mindegyik fél messzemenően számolt vele. Nem véletlen, hogy a megszerveződő kuruc mozgalom minden jelentősebb katonai vállalkozása idáig kihatott. Külpolitikai aktivizálódásuk eredményeként 1677 őszén Boham francia ezredes vezetése alatt kétezer főnyi lengyel–tátár–kozák zsoldos had lépte át a lengyel–magyar határt. Ezzel csaknem egyszerre Forval francia ezredes Erdélyben

21 *Oláh Gerő* c. vers. KLANICZAY Tibor et al. (szerk.), 1979. I. 471.

22 MNL BKMI IV. 1508. c. 1673. 198–199.

23 MNL BKML IV. 1510. i. 1676. 87. A szokásos fogyasztásukról, követeléseikről nem maradt feljegyzés.

24 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 267–271., ill. 275. Az idézett anyag nem tartalmazza a várost ért inzultusok mindegyikét.

állított ki francia pénzen egy másik, ugyancsak kétezer főnyi segélyhadat. Alig néhány hónappal később, már a következő év első napjaiban az egyik francia tiszt csapatával megérkezett Kecskemétre.

„1678. 2. Januarii. Az kurucok, franciák 1.180 voltak Kecskeméten, sok embereket tagloltanak [levágtak], bort is sokat ittanak, sok károkat töttenek.”²⁵ A gondokkal, bajokkal kezdődött év, még rosszabbul folytatódott, hisz már az első hónapjában további 27 súlyos csapás érte a lakosságot.²⁶

A város jegyzői és kisbírái hasonló feljegyzéseket érthetően csak akkor készítettek, amikor a kénytelen vendégek vagy nagyon gyakran jelentek meg, vagy pedig csak az átlagosnál nagyobb áldozatok árán tudták őket semlegesíteni. A magisztrátust ért jelentősebb veszteségeket az év végi elszámoltatás során dokumentálni kellett. Miként utaltunk már erre, a hatvanas évektől nemcsak a „gyömlí” és egyéb török alakulat jelent meg negyedévenként a városban, hanem a közelebbi és távolabbi török helyőrségek csapatai is gyakorta útba ejtették Kecskemétet. Az sem lehetetlen, hogy ezzel a magyar végvári katonák gyakori portyázását kívánták valamelyest ellensúlyozni, vagy legalábbis ellenőrizni. Nem tudni, hogy a főbírók körültekintő eljárása vagy a jegyzők szorgalma, intellektusa eredményezte-e, hogy a hetvenes évek második felében rendszeresebbé, tudatosabbá vált a hivatlan vendégek megjelenésének rögzítése. Az viszont kétségtelen, hogy nemcsak a budai szandzsák irányítója, a pasa követelésének téve eleget jelentették gondosan az idegen és rendkívüli katonai mozgást, hanem a közmunkák részeként is rögzítették, kit és milyen okból küldtek postaként Pestre, Budára vagy éppen Szolnokra. A hetvenes évek végén olyan mennyiségben örökítették meg, kik és hányan zavarták meg a város és a magisztrátus életét, hogy a jobb áttekinthetőség érdekében indokolt a fontosabbak statisztikai megjelenítése.²⁷ (L. a 2. táblázatot!)

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy török katonák évtizedek óta egyenként vagy kisebb csoportokban rendkívül gyakran követeltek rövidebb vagy hosszabb fuvart, étkezést és egyéb szolgáltatást.²⁸ Ha csak szokásos ellátást kértek a katonák, ezeket sorra teljesítették, remélve, hogy különösebb követeléseik nem lesznek, a lakosságot nem zaklatják. A nekik nyújtott szolgáltatásokat a városi konyha és a kocsmá végezte, és ezekről esetenként nem történt feljegyzés, hanem csak a csaplárok összegezték a számukra kimért bort a „kár” rovatban. Bár az sem volt mellékes, hogy milyen gyakorisággal jelentek meg különféle szándékkal a katonai csoportok, de legalább annyira fontos volt, milyen létszámú volt egy-egy alakulat. Néhány fős egységgel szemben a város „dara-

25 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 4.

26 MNL BKML IV. 1510. i. 1669. 67–68. A központozás csaknem teljes hiánya olykor értelemzavaró.

27 A táblázatok anyagául szolgáló források: HORNYIK János, 1861. II. 498–503. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 485–576.

28 A ránk maradt robotlajstromokban és a főbírói nyilvántartásokban az erre vonatkozó adatok tömegével találkoznak. Egy példa: „1678. jan. 7. N. B. Az egi Batik Szuliman 2 tallért is húzott rajtunk. Item 1 pár kengyelvasat. Kéntelenségből az egyéb ajándékokat is kihuzta rajtunk, úgymint 7 pár kést és 3 szál darutollat, 2 sajt. Az ötvössel egy aranyas forgót kéntelen kellett csináltatunk, melyre 1 tallérnyi ezüst és fél arany ment. A szücsök is két prémes kesztyűt csináltak neki tall. fél. Azon kívül ugyan az ő hadából való az forgóját forrasztatta. Item a lakotossal puska acélját csináltatta. Két hegedüse, volt egy cimbalmosa, estve, étszaka a táncot járatta. Sok égettbor kívánt.” MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 266.

bontjai” is meg tudták védeni a magisztrátus tagjait, de több tucatnyi harácsolót már nem tudtak semlegesíteni. Ilyenkor csak a szélesebb körű összefogás segített. „Pünkösöd másodnapján sok lévai és más végbeli katonák bejövén városunkba, Zavoti István, Fekete István, Horvát Géci etc. Sok csinalanságokat elkövettek a városban, egy szegény legényt meg is vagdaltak, végre insurrectio lött, a városból kiűzték őket.”²⁹ Tudnunk és hangsúlyoznunk kell, hogy a török katonák ellen fegyvert a lakosság nem foghatott. Ezt rendkívül súlyosan megtorolták volna.

2. táblázat Különbféle katonai egységek megjelenése Kecskeméten 1677–1679-ben

Év és hónap	Török	Végvári	Kuruc	Labanc	Rác	Francia	Összesen
	katonák megjelenéseinek száma						
1677	július	1	1				2
	augusztus	2	5			4	11
	szeptember		12			1	13
	október	2	17	1			20
	november		1				1
1678	január	15		11		2	28
	február	4		1	8		13
	március		2	4			6
	május	6	3				9
	június	1	2				3
	július	6					6
	augusztus	4	1				5
	szeptember		4				4
	október	2					2
1679	január	3		2			5
	február	8					8
	március	4	2				6
	április	1	2				3
	május		3				3
	június		9				9
	július		10				10
	augusztus		9				9
	szeptember		13			1	14
	október		7				7
november		1				1	
Összesen	59	104	19	8	6	2	198

29 MNL BKML IV. 1510. i. 1677. 154. Külön feldolgozást igényelne annak bemutatása, hogyan szervezték meg a város védelmét ezekben az évszázadokban. Ennek kifejtése a feldolgozás kereteit szűfeszítené. – Itt célszerű megemlíteni, hogy Novák László Ferenc (NOVÁK László, 2014. 63.) a körösi források alapján azt állapította meg, hogy „A Három város, mint hatalmi szerv, az ún. parasztvármegye felett állt, önálló biztonsági, csendőri szervezetet alkotott.” Csak a tények pontosítása, egyértelművé tétele végett indokolt megjegyezni, hogy ezekre utaló adatot a kecskeméti forrásokban nem lelhetünk. Kecskeméten a magisztrátus fogadott ugyan fel időnként „vitézeket”, „darabontokat”, de ez nem volt egy képzett és szervezett, hanem csak egy alkalmi védelmet szolgáló csoport, amelynek katonai súlyára nincs semmi bizonyíték. Csendőri szervezetre pedig semmiféle utalás nem található. Kár, hogy több mint figyelemre méltó állítását adatokkal, hivatkozással az elemző nem támasztotta alá.

A következő táblázat közzétételének az a célja, hogy valamelyest érzékeltesse, az esetek többségében valóban nem néhány erre tévedt, elcsigázott katonáról volt szó, hanem igen sokszor olyan tömegekről, amelyek még egy jelentős mezőváros, sőt egy tájegység lakosságában is rendkívüli riadalmat keltettek.

3. táblázat Az 1677–1679-ben Kecskeméten megjelent katonák szám szerinti megoszlása

Számuk	Török	Végvári	Kuruc	Labanc	Rác	Francia	Összesen
1–10	1	15		2			18
11–20	3	22		2			27
21–50	16	19	3	1			39
51–100	7	5		2	1		15
101–200	3	2	2	1	2		10
201–500		3	1				4
501–1000	1		1			1	3
1001–1200						1	1
Bizonytalan	28	38	12		3		81
Összesen	59	104	19	8	6	2	198

Mivel e táblázat összeállításának elsődleges célja nem az, hogy az egyes katonai egységek pontos számát jelenítse meg, hanem az, hogy azok nagyságrendjét érzékeltesse, ez esetben kevésbé zavaró, ha az eseményt lejegyző személy esetleg nem egészen pontosan mérte fel és rögzítette e csapatok létszámát. A statisztikai kimutatás tárgyilagosságát semmiben sem befolyásolja, ha 31 fő helyett esetleg 40-et rögzített, hisz mindenképpen ugyanabba a kategóriába került. A jobb áttekinthetőség érdekében a táblázatban bizonytalan címen rögzítettük azoknak az alakulatoknak a számát, amelyek nagyságáról nem szól egyértelműen a feljegyzés. Ugyanis többször előfordult, hogy ugyanaz a csapat néhány nappal később ismét visszatért, és ilyenkor csak az egység parancsnokának, vezetőjének a nevét rögzítették, de a velük megjelent katonák számára ismételtlen nem történt utalás.

Bár kétségtelen, hogy egy 6–8 fős erőszakos csoport is súlyos kellemetlenségeket tudott okozni a bírának, de egy 20–30 fős alakulat már egy egész városrészben pánikot kelthetett. Egy 50 főnél nagyobb katonai alakulat, egység váratlan bevonulása és grasszálása pedig már nemcsak az egész városban okozott nagy riadalmat, hanem a személyekre és a vagyontárgyakra nézve egyaránt igen komoly veszélyforrássá vált. Talán nem is kell különösebben bizonygatni, hogy saját biztonságuk érdekében ezek az egységek szervezeten és alakulat formájában igyekeztek a lakosság körében kellő hatást elérni. 1678. „10. 7-bris. Sz. Királyi Pál, Deák Pál uraimék uccájában Szell Nacsuk Lukács 100 magával”³⁰ kelthetett a fegyvertelen nép között hatalmas riadalmat.

Aligha kell bizonygatni, hogy az olykor csaknem másnapoként megjelenő, nem ritkán akár egy hétig vagy még tovább is itt élőködő, erőszakoskodó csoportok számottevően zavarták nemcsak a különféle gazdasági és társadalmi tevékenységet, hanem rombolták az egyébként is törekeny közbiztonságot. Márpedig a jelzett két és fél év alatt közel kétszáz esetben, és ezen belül több mint harminc esetben igen nagy létszámú katonai egység megjelenését és a vele járó következményeket kellett a lakosságnak elszenvednie.

30 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 318.

Nem árt hangsúlyozni, hogy nemcsak a jelzett két esztendő tettek keservessé a hivatlan vendégek. 1679-ben az akkori jegyző egy elég kezdetleges verszetben örökítette meg, olykor kissé ironikus formában, az újabb váratlan támadások néhány jellegzetes epizódját. Január végétől május 5-ig 27 csapat érkezéséről és garázdálkodásáról tudósít. Tekintettel arra, hogy versstrófákban jegyezte le az eseményeket, ez a tények leírásának a pontosságát nem segítette, így adatai nem olyan precízek és teljesek, mint az előző években a kisbírák frissen rögzített feljegyzései. Elsődleges célja ugyanis nem a vezetők nevének, a csapatok számának megörökítése volt. Előnye viszont az lett, hogy a csapatok megjelenésének hatását és következményeit – bár eléggé egyszerű módon – érzékeltette. „...Ibrahim agával / Jönek a szu Basák... / Nyolcad nap itt lévén...”. Néhány nappal később a csongrádi és a szarvasi törökök az adószedő bíróval, „Szőke Járossal veszekedének...”. „Ugyanazon napon Kuruczok jövének / Ők is szokás szerint nem is éhezének; / Azomban egymás közt itt öszve veszének ...”. Máskor is „Dobval és Zászlóval Kuruczok jövének, / Étellel abrakval megelégedének, / Az Bíróra borért sokat üvöltének...”. A duhajkodás pedig nem ritkán tettelegességbe torkollott. A pesti törökök „Az város disznáját konyhára metélik, / Az vásárbíró is talán annak vélik, / [az egyik katoná] Jobb fülét elvágá...”. Biztosan nem kizárólag Kakulya János kisbíró volt az, akinek „Egy darab som pálczát hátára tevének...”. Éppen ezért nem lehetett véletlen, hogy hasonló egységek megjelenésekor „Az egész Bírának változik a színe / Hányván zöld karikát minden szeme fénye...”. Az esetek többségében – a vendéglátás és az ajándékok hatására – súlyos személyi kárt nem tettek, hanem, miként a „Jankói és Paksi Pajazit Agával / Jönek nagy csoporttal három nagy zászlóval / Jól megrakodának zabbal és árpával...”.³¹ Azt viszont hivatalosnak mondható feljegyzések tanúsítják, hogy a katonák megjelenését nem lehetett megszokni, mivel nem kizárólag a városházánál erőszakoskodtak. 1678-ban nemcsak a magisztrátus készleteit dézsmálták meg, hanem „Kalocsa János uram panaszkodott, hogy a katonák zsákkal viszik a szállásáról a búzáját. Hencsi István szintén.”³²

Utaltunk már arra, hogy a különféle alakulathoz tartozó török katonák megjelenése olyan gyakori volt, hogy a kisebb, esetleg békésebb csoportok érkezését csak a legritkábban jegyezték fel. A robotlajstromokban hosszú oldalakon – többek között – valójában nem a török tisztek, katonák megjelenését, követelését rögzítették, hanem a követelésükre kiállított szekerek számát és gazdáiknak a nevét.³³ Ezek a nyilvántartások feldolgozatlanul érthetően csak keveset tudnak elárulni annak a munkaszolgálatnak a mértékéről, változásairól, amely elsődlegesen nem a magisztrátust, hanem a lakosság különféle rétegeit sújtotta. Önmagában is nagyon sokat mondó lenne annak ismerete, hogy ezekben a „békés” években követelt ingyenmunka és természetbeni szolgáltatások milyen arányban voltak a törökellenes háborúk során jelentkező kötelezettségekkel. Ha a városban megforduló katonák évenkénti számát nem is tudjuk megállapítani, de az általuk elfogyasztott bor mennyiségét viszonylag pontosan ismerjük. Egyfajta következtetést ennek alapján is elvégezhetünk. Bár a Korán tiltja a szeszes ital fogyasztását, a helyi feljegyzések tanúsága szerint a török katonák és főként segédcapataik rendszeresen megszegették e tilalmat. Természetesen többen voltak olyanok is, akik betartották

31 HORNYIK János, 1861. II. 498–503.

32 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1678. 317.

33 A város 17. századi robotlajstromaiból eddig csak egy, az 1664. év adatainak feldolgozása készült el. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b.

vallásuk előírásait, és nem fogyasztottak bort. Ők viszont annak árát akár többszörösen követelték meg.³⁴ A városi kocsmá nyilvántartásai alapján lehet érzékeltetni, hogy évenként ugyan változó, de mindig tetemes mennyiséget mértek ki ingyen számukra. Az itt közölt adatok egyben jelzik azt is, hogy a magyar végvári katonák és a kurucok milyen mennyiséggel növelték a magisztrátus kiadásait.³⁵

4. táblázat A városi kocsmá kára 1662–1685 között
(pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák		Törökök	Egyéb	Összesen	
				Kurucok				Pint	Liter
1662	1 100	434	52	1 749	1 124	162	4 621	7 763	
1663	2 315	1 158	116	750	2 226	470	7 035	11 819	
1664	1 681	1 115	181	1 401	2 635	348	7 361	12 366	
1665	1 582	1 173	18	701	2 640	108	6 222	10 453	
1666	510	432	70	358	2 026	89	3 485	5 854	
1670	1 476	864	184	2 808	3 979	63	9 374	15 748	
1671	1 704	1 312	250	2 219	4 109	147	9 741	16 365	
1672	2 448	1 733	211	1 943	3 996	231	10 562	17 744	
1673	2 319	1 017	105	4 432	6 732	190	14 795	24 856	
1674	1 826	930	144	3 571	4 158	173	10 802	18 147	
1676	1 411	1 491	305	2 146	1 572	93	7 018	11 790	
1677	1 171	1 335	284	2 364	2 538	122	7 814	13 128	
1681	1 879	951	314	1 970	5 451	137	10 702	17 979	
1682	2 951	1 800	272	1 744	2 964	150	9 881	16 600	
1683	3 220	2 410	187	5 057	4 618	164	15 656	26 302	
1684	2 389	3 870	235	1 563	2 837	190	11 084	18 621	
1685	2 015	3 963	216	3 369	1 625	113	11 301	18 986	

A táblázatban a magyar végvári katonák és a kurucok fogyasztását nem lehetett elkülöníteni, mivel a korabeli feljegyzések e tekintetben nem eléggé következetesek. A csaplárok feljegyzései viszont nem hagynak kétséget afelől, hogy a még viszonylag békésnek mondható 1662. évi tetemes mennyiséghez (18 hl) képest is a törökök számára ingyen kimért bor a következő (háborús) évben megkétszereződött, és 1673-ban pedig már annak hatszorosára nőtt! Ebben az évben a város a magyar és a török katonák számára csaknem 180 hl bort kellett hogy adjon minden ellenszolgáltatás nélkül! Aligha kétséges, hogy az ugyancsak ingyen elfogyasztott ételek és az elrabolt, illetve kikövetelt takarmány, a különféle tartós élelmiszerek és a magukkal vitt készpénz értéke ennek a többszörösét tette ki. Sajnos – talán nem is véletlenül – éppen a legkritikusabb, a leginkább zaklatott, de még „békés” 1678–1680 közötti évekről nem áll rendelkezésünkre a korábbi évekhez hasonló teljes adatsor. Az előző „nyugodtnak” mondható esztendő „prédái” alapján azonban lehet rájuk következtetni. A korábbi táblázatok adatai alapján csak valószínűsíthetjük, hogy az átlag az 1681. évi fogyasztáshoz lehetett hasonló.

*

34 „Egri Szinan basának attam bor nem italért tall. 1.” MNL BKML IV. 1510. i. 1672. 18–33. Egy tallérért kb. 15–20 liter bort adtak a város kocsmájában.

35 A két táblázat az adószedő lajstromainak jelzett években készült feljegyzései alapján készült.

A Homokhátság és benne Kecskemét számára a hódoltság utolsó szakasza 1683-mal köszöntött be. Ez az időszak ugyan alig több mint három esztendőt fogott át, de mégis célszerű önálló szakaszként kezelni. Ezt egyrészt az indokolja, hogy a korábbi háborús évekkal szemben ezekből az évekből bőséges adatok állnak rendelkezésünkre, így nemcsak illusztrálni tudjuk meggyőzően, hanem sokoldalúan dokumentálni is azt, mit jelentett valójában egy háború a hódoltságban élőknek. A másik ok talán még fontosabb. Az eddigi leírások, közlések és feldolgozások általában összemosták az 1683-ban kezdődött, több mint másfél évtizeden át tartó háború első három évének terheit, veszteségeit a következő szakasszal. Senki sem próbálta elfogadható pontossággal megvonni a mérleget – pedig a célok és főként az eredmények gyökeresen eltérőek – a Török Birodalom által kezdeményezett háború első három évének áldozatai, terhei és a Buda elfoglalását követő törökellenes háború éveinek veszteségei között.

Ezen esztendők részben országos és főként helyi eseményeit Hornyik János egy önálló kötetben tette közzé, így ezek részletes dokumentálásától és ismertetésétől itt eltekinthetünk.³⁶ Így csak azt kell egy-egy esettel, eseménnyel illusztrálnunk, hogy a hódoltság korába szinte szervesen idomuló háborús állapot milyen mértékben hatott a közbiztonságra, és ezen keresztül a lakosság vagyoni-társadalmi állapotára. Ennek különválasztásával semmilyen formában sem kívánjuk devalválni, de még csak mérsékelni sem a török kiűzésével kapcsolatos következő csaknem másfél évtized áldozatainak a súlyát, mértékét. Az ekkor Kecskemétre kirótt és a lakosságtól beszedett adók, jogos és jogtalan követelések kivetésének és teljesítésének dokumentumai – Hornyik munkássága alapján – csaknem maradéktalanul rendelkezésünkre állnak. Azonban ezek lesújtó adatai mellé eddig senki nem tette hozzá ezen 3-4 év közállapotainak végletes romlását, a tatár és török csapatok mérhetetlen pusztításait és a lakosság egészét ért egyéb szeretlen veszteségeket. Nem rögzítették, mit eredményezett a háború első három éve, nem tisztázták, milyen anyagi és erkölcsi állapotok alakultak ki Buda visszafoglalásáig. Márpedig ezekért nemcsak elsődlegesen, hanem aránytalanul nagyobb részben a törökök és szövetséges csapataik tehető felelőssé.

Tagadhatatlan, hogy 1684-től a térségben megjelentek a keresztény hadak is, és ettől kezdve nemcsak a török és a tatár, hanem ezek ellátása és tisztjeik szeretlen követeléseinek, zsarolásainak teljesítése is rendkívüli mértékben terhelte a környező falvakat és a szomszédos mezővárosokat. A kettő közé azonban távolról sem szabad és lehet egyenlőségjelet tenni. Ezekről bőséges forrásanyag és számottevő forrásközlés nyújt meggyőző adatsorokat.³⁷

Tekintettel arra, hogy itt nem az atrocitások feltárása és bemutatása a célunk, nem részletezzük a falvakra és a mezővárosokra zúduló terhek sorát. A következő fejezetben azonban igyekszünk érzékeltetni ezek következményeit.

*

36 HORNYIK János, 1862. III.

37 SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor, 1863.; HORNYIK János, 1862. III.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008.

Buda visszafoglalása után közvetlenül e tájegységen belül gyökeres változás történt, megszűnt a török katonai egységek folyamatos jelenléte és a nekik nyújtott *rendszeres* pénzbeli és egyéb szolgáltatás. Azonban a háború – eltérő intenzitással – még közel másfél évtizeden át tartott. Több fontos magyar vár még éveken át török kézen maradt. A török ellen a hadsereg felvonulása és utánpótlása jórészt ezen a területen keresztül történt, sőt élelmüket, takarmányukat is többször innen szereztek be. Ezért a Homokhátság falvainak és mezővárosainak pénz- és természetbeni terhei, valamint különféle munkaszolgáltatásai érdemben továbbra sem csökkentek, változatlanul rendkívül súlyosak maradtak.

A korabeli hadviselés más országokban is a borzalmak sorát idézte elő. Ekkor a különféle nációkból szerveződött zsoldosok és tisztek a háborút meggazdagodásuk forrásának tekintették. A központi hadvezetés minden törekvése ellenére a civil lakosságra gátolás nélkül hárították a legkülönbélebb terheket, mivel érdemi számonkéréstől csak ritkán kellett tartaniuk.³⁸ 1687 nyarán a bádeni herceg vonult át a Duna–Tisza közén hadával Szolnok felé. Sötér Ferenc szolgabíró éppúgy kötelességének érezte erről időben értesíteni a városokat, mintha egy tatár horda közeledett volna: „...azért Kegyelmetek az marhájokat vagy igen jól félre hajtsa Halas felé... mert bizony oda lesz. Sőt... semmi féltő portékáját házánál ne tartsa, hanem... horgya késedelem nélkül az templomokban, mert ez igen csintalan népség...”³⁹ Amíg Egert vissza nem foglalták, gyakran megjelentek ismételten a török és a tatár egységek. 1687-ben egy tatár csapat rablásait a magisztrátus 300 arany lefizetésével tudta elhárítani. Még 1688-ban is a török hatalom oly módon hajtotta be az éves adóját, hogy egy kőrösi tisztviselőt és a kecskeméti főbíró testvérét elfogta, és fogságban tartotta az összeg lefizetéséig. A Duna–Tisza közén Székesfehérvár és Várad visszafoglalásáig az állapotok érdemben alig változtak. Az elfogadható közbiztonságot pedig csak a karlócai béke (1699) megkötése hozta meg. Közismert, hogy mind a pénzbeli adózás, mind pedig a természetbeni szolgáltatások és a munkajáradék különféle formáinak talán még sosem látott mértékét volt kénytelen a hadszíntérhez közel lévő térség lakossága elviselni. Hornyik János monográfiájában részletesen bemutatta, számok, adatok sorával bizonyította, hogy a városra nehezedő különféle terhek ezekben az években érdemben nem csökkentek, hanem néhány évben még tovább nőttek. Nem véletlen, hogy a török elleni háborúk éveiben e tájegységen belül sorra pusztultak el azok a települések, amelyek a 17. század első felében újjátelepültek.⁴⁰ Valójában 1695-ig, a katonaélelmezési szabályzat kibocsátásáig szinte semmi sem korlátozta a hadvezérek és főtiszték önkényét. „Ez a város [Kecskemét], melynek minden [törvényesen kiszabott] adózása a török uralom végső éveiben 8-9 ezer forintra rúgott... 1687-ben saját földesurai s a megye részére fizetett adózáson és egyéb szolgáltatásokon kívül 36 499 forint adót fizetett; 1688-ban készpénzül 25 ezer forintot s azon kívül temérdek szolgálatot s hadélelmezést teljesített; 1689-ben a hadélelmezésen és szolgáltatásokon kívül adózása 24 850 forint volt. Csak ennek behajtása során

38 HORNYIK János, 1862. III. 194–203.

39 HORNYIK János, 1862. III. 194. Rensingh, a budai kerület hadbiztos 1687 nyarán a templomban elhelyezett ládákat feltörette – hasonlót még a tatárok sem tettek! –, és 36 499 forintot rabolt el a város lakosaitól. A tábornokok eljárására jellemző, hogy csak 31 000 forint átvételéről adott elismervényt. Uo. 195–197.

40 SZAKÁLY Ferenc, 1997.

kényszerült a magisztrátus a lakosság vagyonának 5-6%-át készpénzben kivonni. Ennek ellenére 1690-ik év elején újabb 8 125 forint adó követeltek a várostúl...⁴¹ Ez az ismételt, rendkívül nagy pénzkivonás óriási hátrányt jelentett az országos átlagnál lényegesen fejlettebb pénzgazdálkodást elérő mezővárosban, annak szűkebb és tágabb vidékén, mivel normális árucseréről ezekben az években aligha beszélhetünk. A század végén készített egyik – teljesnek távolról sem mondható – városi kimutatás szerint Kecskemét terhei, természetbeni és munkaszolgáltatásai 1685. október 18-tól 1698-ig együttesen 207 196 forintra nőttek.⁴²

Ismételten ki kell emelnünk, hogy ezeket a terheket az tette igazán szertelenné, sokkal számára elviselhetetlenné, hogy a lakosság korábban felhalmozott értékeinek aránytalanul nagy része már 1686-ra megsemmisült!

Fel kell azonban figyelni arra, hogy néhány körülmény, köztük a közbiztonság – főként a hadszíntér eltávolodásával – számottevően javult. Lassan rossz emlékké váltak a korábban rettegett tatár és a török csapatok rablásai, a felszabadító harcokhoz csatlakoztak az oly sok gondot okozó végvári és a kuruc katonák. 1695 után legalább valamelyest kiszámíthatóbbá vált a keresztény hadsereg követelése. Mindez azonnal jótékonyan hatott a termelés és az árucserre minden egyes ágazatára.

III. A közbiztonság hatása a gazdaságra és a társadalomra

Tekintettel arra, hogy a szakirodalmon belül a 17. század utolsó 6-7 évtizedének közbiztonságáról és annak a lakosságra gyakorolt hatásáról sokkal inkább csak jelzőket, mintsem adatokat találunk, célszerű a három szakasz egészéről egy bővebb áttekintést készíteni, hogy ennek segítségével az egész időszakot folyamatként tudjuk érzékelni, és ezek segítségével az egyes szakaszokon belül az eltérő tendenciákat jobban tudjuk érzékeltetni.

Az egyének, a családok sorsát, személyes veszteségeiket a róluk készített nyilvántartásokból összeállított statisztikai adatok érthetően nem lesznek képesek érzékeltetni. Az anyagi állapotaikon belül történt jelentősebb változásokat azonban adóalapjaik bemutatásával elfogadható pontossággal lehet bemutatni. Tekintettel arra, hogy a lakosság az adózáshoz szükséges pénzt, valutát elsődlegesen a nagyállattartás és a juhászat révén tudta előteremteni, az állatállomány létszámának csökkenése – a megmaradt áru értékesítésének növekvő nehézségeivel együtt – érzékelteni fizetőképességének alakulását.

41 Hornyk a hódoltság utolsó éveinek adóit nem egészen pontosan határozta meg. 1682-ben – a következő háborús években az adóterhek már átláthatatlanok – a város adói, pénzbeli szolgáltatásai 7844 tallért tettek ki. Ez pedig 18 825 forintnak felelt meg. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. II. 756–759., ill. MNL BKML IV. 1508. c. Kisebb adók lajstroma. 2–265. A vadszámra a korábbi években szokásosnak a tízszeresét vetették ki. A szőlők és a szántók értékének 5,6%-át kellett ezen egyetlen alkalommal pénzben befizetni. – Az adó rendkívüli mértékének érzékeltetése végett idézünk a lajstromból néhány adatot. A nemes Kamarás családra, amelynek vadszáma az előző néhány évben huszadára (!) csökkent, összesen 342 forintot róttak ki. Az ugyancsak nemes Deák Pál, aki jószágainak valamivel nagyobb részét tudta megmenteni, ez alkalommal 410 forintot fizetett be. – A 7. pont értelmében, a korábbi szokásoktól eltérően, még a cigányok házára (?) is kivetették az adót.

42 HORNYIK János, 1862. III. 182–203., ill. 480–483.

A szükségszerűen viszonylag hézagos statisztikai adatok is meggyőzhetnek bennünket arról, miként alakult a Homokhátság két legnagyobb mezővárosának teherbíró képessége egy-egy évtizeden – olykor pedig akár egy-két éven – belül. Éppen mindezek ismeretében érdemes még a kisebb változásokra is felfigyelnünk. Mivel a gazdasági és a társadalmi tendenciákat csak viszonylag hosszabb időszakokon belül lehet tárgyilagosan szemléltetni, ezért is célszerű a hat–nyolc évtizedet átfogó három szakasz változásait együtt bemutatni, majd elemezni.⁴³

Ennek elvégzése előtt azonban megkerülhetetlen egy makacsul visszatérő félreértés tisztázása. A távolabbi és a közelebbi múltban egyaránt fogalmaztak meg a hódoltság alatti gazdák vagyonáról, jószágállományáról olyan állításokat, amelyeket később nagyon nehéz meggyőzően korrigálni, és még nehezebb a köztudatból kiiktatni. Hornyik János szerint a hódoltság idején „Nem volt ritka eset, hogy egyetlenegy kecskeméti gazdának egy- vagy kétezer darab szarvasmarhából álló gulyái, egy- vagy több száz darab lóból álló ménese, azon kívül juh- és sertésállománya legyen...”.⁴⁴ Majlát Jolán pedig, amikor összegezte az adózókra Kőrösön kivetett vadszámokat, más néven marhaszámokat, kötelezőnek tartotta megjegyezni: „E marhaszámba azonban minden valószínűség szerint nem számítják bele a külső pusztákon legelő nagyszámú marhaállományt.” Hipotézisét még a század végi keserves állapotokra is fenntartja. Az 1689-es összeírás elemzésekor pedig a korábbi feltételezése egyenesen *állítássá* változott: „Mindezek az összeírások természetesen csak a belső határra vonatkoznak. A külső határon, különösen a nagygazdáknak, s kisebb mértékben a kisgazdáknak jelentős vagyont kitevő marhaállományuk volt.”⁴⁵ Mészáros László elemzése során tényként fogadta el Hornyik – és valószínűleg Majlát – állítását, és ebből azt a következtetést vonta le a 16. századi állapotokról, hogy „Több százaz vagy ezres gulyákat és méneseket viszonylag kis

43 Az összeállításban belül a kecskeméti adatok az MNL BKML IV. 1508. c. jelzett éveinek adólejástromai alapján készültek. A nagyköri adatok BUZA János, 1984. 1. táblázat adatai alapján álltak össze, kiegészítve MAJLÁT Jolán, 1943. 93. adataival. Az egy vadszámra kivetett adó összegét dénárban határozták meg.

44 HORNYIK János, 1927. 71. Külön ki kell emelnünk, hogy a Hornyik halála után fél évszázaddal később kiadott kötetbe a szerző nem publikált írásait gyűjtötték össze. Ezért történhetett, hogy bár Hornyik rendszeresen adatok sorával dokumentálja állításait, ez esetben nem tesz forrására semmiféle utalást, hiányzik mindenféle jelzet. Nem lehet véletlen, hogy ő életében ezt az adatot, ezt az állítást nem használta fel egyetlen munkájában sem. Éppen ezért kell ezzel az állításával szemben azt hangsúlyoznunk, hogy a dokumentálható esztendőknben egyetlen gazda vadszáma sem érte el, sőt meg sem közelítette az általa jelzett értékeket. Még a leggazdagabbak is csak ennek töredékével rendelkeztek. 1662-ben és 1675-ben is csak a néhány leggazdagabb ember *vadszáma* érte el a 759-et, 1682-ben pedig a 800-at. Ebbe az adóalapba pedig nemcsak a különféle élő állatokat (szarvasmarha, ló, juh), hanem malmaikat és olykor számottevő készpénzvagyonukat is beleszámították! Tekintettel arra, hogy ezek a gazdák évről évre jelentős kölcsönöket nyújtottak a tanácsnak szorult helyzetében, készpénzüik összegének teljes letagadásra nem volt lehetőségük.

45 MAJLÁT Jolán, 1943. 93–95. Hogy ezt mennyire komolyan gondolta, érzékelteti az a tény, hogy néhány sorral lejjebb megismétli: „E marhaszámba azonban hozzá kell számítani a külső pusztákon tartott állatokat, melyeket, mint már említettük, valószínűség szerint nem vettek az adózás kulcsául szolgáló marhaszám megállapításánál figyelembe.” Uo. Ezt az állítását Buza János meggyőzően cáfolta: BUZA János, 1984.

tőkebefektetéssel fel lehetett hizlalni a bérelt pusztákon [...]”⁴⁶ Tehát ezeknek az állítá-
soknak a megfogalmazására a szerzők egy-egy – minden bizonnyal félreértelmezett –
adat ismeretében vállalkoztak. Állításait pedig sajnos érdemben nem dokumentálták.
Ezen állítások nemcsak azért félrevezetőek, mivel minden alapot nélkülöznek, hanem
azért is, mivel a hódoltság, a másfél évszázad *egészére* egyféle *általánosítás* olvasható ki
belőlük. Állításaik azonban még a hódoltság legszerencsésebb néhány évtizedeiben sem
helytállóak! Megfogalmazásaik így – mivel az általuk is ismertett nehézségek ellenére
nyílt állítólag a meggazdagodásra csaknem kirívó lehetőség – az egész időszakról hamis,
a valóságosnál sokkal kedvezőbb képet vizionálnak.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskeméten semmiféle utalás sincs arra,
hogy a – város határában vagy a gazdák által bérelt pusztákon tartott – jószágállomány
megadóztatása során bármiféle megkülönböztetést tettek volna. Azt is látnunk kell,
hogy a jómódú gazdák egymást is ellenőrizték adóalapjuk megállapítása során.⁴⁷ Egyéb-
ként érdemes felfigyelni arra, hogy az egy vadszámra kivetett adó összege Kőrösön ál-
talanban jóval nagyobb volt, mint itt, Kecskeméten. Tehát aligha képzelhető el, hogy a
korabeli, legtöbbször keserves viszonyok között eltűrték volna, hogy néhány vagy egy-
két tucat igazán gazdag család kivonja magát a többséget sújtó rendkívül súlyos adózás
alól. Egyébként ezt tényleges megterhelésük sora bizonyítja. Azért célszerű tehát az itt
következő, több évtizedet átfogó adatsorokat beiktatnunk, hogy ezek révén segítsük a
hódoltsággal kapcsolatos hamis illúziókat felszámolni.

Aligha vonható kétségbe, hogy a hódoltság egész ideje alatt a térség mezővárosa-
iban és főleg Kecskeméten az állattartás meghatározó ágazat maradt, bár kétségtelen,
hogy a 17. század során a többi foglalkozási ágon belül is igen figyelemre méltó változá-
sok mentek végbe. Éppen ezért az adóztatáson belül is az egyik fontos alap maradt, és
nyilvántartásáról folyamatosan az adószedő gondoskodott. Ezek segítségével viszony-
lag pontosan lehet követni a „vadszám” vagy „marhaszám” néven számba vett értékek

46 MÉSZÁROS László, 1979. 91. A lábjegyzetben Balanyi Béla munkájára utalva azt rögzítette: „1666: 21 143 marha; 1682: 27 456 marha és ló; 1683: 30 135 marha.” Balanyi Béla viszont a jelzett helyen (BALANYI Béla, 1968. 98.) egyértelműen és *helyesen* marhaszámról, sőt „marha értékű vagonról” szól, nem pedig ilyen számú élő állatról. Ráadásul ő valószínűleg nem fogadta el az adózók lajstroma végén található egykori összegzést, és nem azt idézte, hanem maga számolta össze a *felvetés* – nem pedig az adóztatott mennyiség – alapján a vadszámot, ugyanis a közölt adatok pontos helyét nem jelöl-
te. Egyébként kétségtelen tény, hogy 1679-től évről évre *csökkent* a vadszám. 1682-ben már az általa közölttel szemben a *korabeli* összesítés szerint a vadszám csak 24 067,5 volt. Az 1683. évvel kapcsolatos közlése pedig egyenesen *valószínűtlen!* Egyébként sem feltételezhető, hogy ezekben a háborúkkal, kuruc és török követelésekkel, tatár csapatok rablásaival terhelt időszakban egyetlen évre ilyen váratlan fordulat – 11,4%-os növekedés! – állt volna be ezen a következetesen érvényesülő tendencián belül. Az 1683-ra feltételezett vadszám helyességét az is megkérdőjelezi, hogy 1685-re már 16 178-ra csökkent ez az adóalap!

47 „Anno 1674. esztendőben Kamarás Ambrus uram főbíróságában ugyan itten az város asztalánál tött ilyen fogadást Kis Mihály öccse, Kis István. Patai András uram előtt és Kováts István uraimék előtt, hogy ha Kis István uramnak huszonöt borjas teheneken felyül ha csak egyel is több leszen, sőt valamennyi az huszonöt borjas teheneken felyül lesznek ez idén, mindegyik Patai uramé és Kováts Istváné leszen. Azonban penig, ha Kis István uramnak az huszonöt alól leszen, hogy huszonöt borjas tehene nem leszen, Patai András uram tíz tallérig leszen Kis Istvánnak adós, az melyet egy pénzig meg is ad ökegyelme, az melyért nagyobb bizonságnak okáért adta kezét Kis István, Patai András, Könyves András, Vidács Máttyás uraiméknak, melyet maga kézírásával megerősített. L. s.” MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1672–1673. 173. Kamarás Ambrus 1674. április 24-ig volt hivatalban. A komoly vagyonnal rendelkező Kis István az előző évtizedekben nem volt választott tisztségviselő, és neve csak 1675-ben tűnt fel az esküdtek névsorában.

alakulását. Az elnevezés mögött döntően, de nem kizárólagosan – hisz, miként már jeleztük, beletartozott a készpénz és a malmok értéke is – az élő állatokra kivethető adóalap rejtett. Az alföldi falvak és mezővárosok készpénzhez, valutához elsődlegesen élő állataik és állati termékeik külföldi értékesítése révén tudtak jutni. Ennek az adóalapnak a jelzett három szakaszon belüli változása tehát igen jól érzékelteti, miként változott mind a lakosság egészének, mind pedig az egyes vagyoni csoportoknak teherbíró és fizetőképessége. Forrásaink lehetővé teszik, hogy ezeket újabb adatsorokkal támasszuk alá. A báránytized alakulása azt érzékelteti, hogy egy meghatározott fontos ágazat, a juhászat mennyire érzékenyen reagált a közbiztonság alakulására. A gabona- és a bordézsma összegének változása pedig egy egészen más területre, a növénytermesztésre gyakorolt hatását segíti érzékeltetni.

5. táblázat A vadszám és az egy vadszámra kivetett adó alakulása Kecskeméten és Nagykőrösön

Év	Kecskemét		Nagykőrös	
	Vadszám	Adó	Vadszám	Adó
1631			10 460,0	
1640	10 601,5	8	10 600,0	10
1642			9 472,0	15
1645			8 780,0	
1647	12 472,5	8	9 000,0	10
1649	12 204,5	8	8 000,0	11
1654	12 001,0	8	8 042,5	11
1660	17 708,0	8		
1661			5 249,5	12
1662	20 560,5	10		
1663	19 739,5	10	4 473,0	12
1668	10 665,0	15		
1671			5 002,5	15
1672	22 046,5			
1673	22 222,0	5		
1674	21 519,0	10		
1675	23 430,0			
1678	29 190,0	8		
1679			6 989,5	15
1681	27 691,0			
1682	24 067,5	10	6 163,5	15
1685	16 178,0			
1687		15	1 100,0	15
1689	8 124,0	100		
1695	9 211,0	30		
1696		30		
1703	11 916,0			
1707	4 478,0			
1711	2 512,0			

A szomszédos Nagykőrös hasonló adatait azért célszerű mellékelnünk, hogy ne érezhessük azt, Kecskemét sorsa egyedi és kivételes volt. Sajnos a Homokhátság többi települése – még Cegléd sem – nem rendelkezik olyan írott forrásokkal, amelyek lehetővé tennék hasonló adatsorok összeállítását. Bár ez a táblázat forrásaink jellege miatt kissé hézagos, de segítségével még így is szinte egyedülálló képet kaphatunk e két jelentős

mezőváros vadszámának 7-8 évtizedes formálódásáról. A nagykőrösi adatok a három szakaszon belül – kisebb-nagyobb eltérésekkel – hasonló tendenciákat érzékeltetnek, mint a kecskemétié. Láthatunk azonban figyelemre méltó eltéréseket is. Az egyik az, hogy a kisebb lélekszámú szomszédos városban 1640-ben szinte pontosan akkora volt ez az adóalap, mint Kecskeméten. Úgy tűnik, hogy a változó viszonyokhoz, a békésebb évtizedekhez a kecskeméti gazdák és tőzsérek jobban tudtak alkalmazkodni, mivel 1662-ig folyamatosan gyarapították állatállományukat, képesek voltak megkétszerezni ezt az adóalapjukat. Ugyanakkor a kőrösieké e 20 év alatt (1661-ig) a korábbinak csaknem a felére csökkent! Az 1663–64-ben dúló háború mindkét mezővárosban jelentősen apasztotta a vadszámot. (Célszerű itt felhívni a figyelmet arra, hogy még egy rövid háború is milyen katasztrófát jelentett a hódoltságban élőknek!) Az eltérés azonban jelentős. A szűkös adatok azt érzékeltetik, hogy Kőrösön talán nem volt olyan tragikus arányú a pusztulás, mint Kecskeméten, ahol az állomány még 1667-ben, illetve 1668-ban is a háború előttinek alig több mint a fele volt. A következő évtized aztán mindkét helyen ismét kedvezett az állattartásnak és jószágállományuk újból számottevően gyarapodott. Azonban amíg Kőrösön a mélyponthoz (1663-hoz) képest csak 56%-os növekedés észlelhető, emitt (1668-hoz képest) csaknem háromszor akkora adóalap után fizettek a gazdák. Úgy tűnik, hogy Kecskeméten 1678–79-ben érte el a hódoltság alatt az állatállomány, a vadszám a maximumot.

Ennek a megállapításnak nem mond ellent az a tény, hogy a hetvenes évek derekától fokozatosan romló közbiztonság gyorsan erodálta a felhalmozott értékeket. Ezért nem hagyhatjuk említés nélkül az ezekben az években kialakuló egyik feltűnő jelenséget. Miként utaltunk rá, a hetvenes évek derekára már olyan mértékben romlott a közbiztonság, hogy 1676-ban a városi magisztrátus kénytelen volt az országos vásárok tartásáról lemondani. Mégis az adókönyvek adatai azt mutatják, hogy ezen bizonytalanság közepett a következő három-négy évben a jószágállomány számottevően nőtt. Ez azonban csak látszólagos ellentmondás, mivel ez a sajátos állapot nem cáfolja, hanem éppen megerősíti a korábbi megállapításokat. Az állomány növekedése ugyanis nem egyfajta konjunktúrának a jele, hanem az árucserén belül jelentkező súlyos zavar létét mutatja. A jószágállomány számbeli növekedését, a jelentős gyarapodást ugyanis jórészt az idézhette elő, hogy az évről évre jelentkező szaporulatot, felesleget, árukészletet a vásárok tartásának, tehát az árucserének hiányában nem tudták értékesíteni. Így a gazdák a közbiztonság romlása miatt jószágait nem tudták a szokott arányban az ország nyugati részére, piacaira juttatni.

Miként korábban láttuk, a hódoltság utolsó „békésebb” szakaszának a végén, a hetvenes évek derekától a közbiztonságot részben a török és a végvári katonaság, részben pedig a kuruc és a labanc csapatok garázdálkodása, élösködése ásta alá. Ezek következtében az adókönyvekben fellelhető vadszám már az 1678 és 1682 közötti fél évtized alatt csaknem 18%-kal csökkent. Az igazán tragikus következményeket azonban a Bécs ellen indított hadjárat, és az ezt követő háború 2-3 éve eredményezte. Mindennél többet mond, hogy e rövid idő alatt a vadszám, jórészt az állatállomány *harmada* (!) elenyészett. Tehát a mezőváros lakossága alig több mint fél évtized alatt (1678–1685), *már Buda bevétele előtt egy évvel az egykori értékeinek, tartalékainak csaknem felét (45%-át) elvesztette!* Ez azt jelentette, hogy valójában csak a törzsállomány maradt meg, és a későbbi évek veszteségei a reorganizáció lehetőségeit számolták fokozatosan fel.

A termelés volumenéből érthetően nemcsak a falvak és mezővárosok teherbíró képességeire, hanem a lakosság vagyoni rétegződésére is következtethetünk. A vadszám számszerű alakulása meggyőzően érzékelteti, hogy a közbiztonság romlása és főként annak teljes hiánya, a háború milyen veszélyeket, sőt tragédiákat rejtett az alföldi városok lakossága számára. Egy újabb adatsor pedig lehetővé teszi annak bemutatását, hogy ezek a változások miként formálták az egyes vagyoni-társadalmi csoportok számát, arányát.

6. táblázat A „vadszám” adóalap alakulása Kecskeméten 1662–1703 között⁴⁸

Év	Az adózók száma	Az adózók vadszám szerinti megoszlása						
		0	1–5	6–10	11–50	51–100	101–200	201–800
1662	792	177	202	85	230	50	36	12
1667	815	234	256	89	190	25	17	4
1676	1 133	163	434	128	322	38	30	18
1684	1 219	338	379	147	271	62	12	10
1686	1 108	423	470	103	94	11	4	3
1688	1 085	342	405	151	167	13	6	1
1695	1 113	552	284	115	133	17	10	2
1703	1 263	551	371	145	156	21	16	3

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a vadszám a két-három legfontosabb adóalap közül csak az egyik, de talán a legfontosabb lehetett. Azonban a jószágállomány mellett a „mezei kertek”, a szántóföldi növénytermesztés, rétgazdálkodás, szőlő- és gyümölcs-termesztés, különféle iparok üzése és a kereskedelem egyaránt szolgálta a lakosság megélhetését. Ezért a táblázatban feltüntetett egyes csoportok nem fedik pontosan a mezővároson belüli vagyoni-társadalmi megoszlást, de mivel a jószágtartásban a társadalom csaknem valamennyi csoportja közvetlenül érintett volt, és a szántóföldi növénytermesztés elengedhetetlen feltétele volt az igásállat, a vadszámon belüli változások elég jól érzékeltetik a vagyoni rétegek számának módosulását.

Bár egy-két adatsor is igen elgondolkodtató lehet, de még meggyőzőbbé válik az általuk illusztrált jelenség, ha újabb adatsorok, további adatok megerősítik azt. Ennek érdekében célszerű beiktatnunk a báránydézsmá alakulását illusztráló kimutatást. (L. a 7. táblázatot!)

A hódoltság alatti juhászatról a legjobb esetben is csak egy-egy esztendő adatai álltak rendelkezésünkre. A Homokhátságon belül sem sokkal jobb a helyzet. Írott forrásaink veszteségei ellenére Kecskeméten egy olyan adatsor összeállítására nyílt lehetőség, amely ezen ágazatnak, ha nem is az évenkénti változásait, de legalább sorsának főbb állomásait érzékelteti. Ez az összeállítás az itt fellelhető és teljesnek látszó dézsmajegyzékek alapján készült. Az egyes évek adatai lehet, hogy nem fedik teljes pontossággal az egykori állapotokat, de az egyes szakaszokon belüli tendenciákat feltétlenül érzékeltetik.⁴⁹ Itt nincs lehetőségünk arra, hogy átfogó elemzést végezzünk, csak a vadszámmal

48 A táblázat a jelzett évek adóajstromai alapján készült. MNL BKML IV. 1508. c.

49 Kisebbségi eltéréseket az okozhat, hogy olykor egy-egy gazdától kért a tanács katonai csoportok „megvédelmezése” során segítséget, amit később kötelezettségébe beszámítottak. Tekintettel arra, hogy a magisztrátus tartott önálló nyáját, mészárszéket, erre csak ritkán kerülhetett sor.

való összhangra kívánjuk felhívni a figyelmet. Minden bizonnyal az 1663–64. évi háborúk következtében csökkent az állomány olyan mértékben, hogy a dézsma még 1667-ben is az 1662. évinek csak a 70,6%-át tette ki. Nem lehet véletlen, hogy a következő évtizedben csaknem pontosan olyan mérvű gyarapodás érződik e téren is, mint a vadszám egészében, és itt is 1678-ban jelentkezett egyfajta csúcs, de 1685-re a korábbiak 23,4%-ára zuhant a báránydézsma aránya!

7. táblázat Báránydézmára kötelezett gazdák megoszlása a leadott bárányok száma alapján

Száma	1662	1667	1669	1675	1678	1679	1685	1687	1693	1695	1698	1700
1	1	2	17	8	1	13	29	22	22	28	23	46
2–5	5	18	43	46	37	54	23	20	54	75	77	120
6–10	9	6	17	21	19	16	11	10	11	20	17	22
11–20	8	6	4	11	10	9	1	4	9	10	11	14
21–30	2		1	2	5	3			1			
31–40	2	3		2	2							
41–50	2	1	1	1								
51–60			2	1	1							
61–70			1									
71–80												
81–90				1								
Gazda	29	36	86	93	75	95	64	56	97	133	130	205
Bárány	429	303	610	774	825	487	193	212	433	551	703	788

Kétségtelenül egyoldalú lenne, ha a város teherbíró képességének alakulását kizárólag az állattartás adatai alapján vizsgálnák és ítélnék meg. Tekintettel arra, hogy a gabona- és szőlőtermesztés után is szedett a város tizedet, ezekre a területekre nem terjedt ki az adóztatás. Így csak a szórványosan ránk maradt jegyzékek alapján készíthetünk lényegesen hézagossabb összeállításokat.

8. táblázat A gabonatermelés összetétele a dézsmajegyzékek alapján⁵⁰

Egy gazdtól beszedett terményfélék	1672	1675	1689
1	66	59	75
2	222	154	132
3	65	110	88
4	1		20
Összesen	354	323	315
A pusztákon termelők száma	48	95	
A gabonatermelők összesen	402	418	315

Ezúttal nem a megtermelt gabona mennyiségét, hanem a dézmára kötelezett gazdák számát célszerű figyelemmel kísérni. A termény mennyiségét az időjárás számottevően képes befolyásolni, de a dézmára kötelezett gazdák számát kevésbé.

50 A táblázat a jelzett évek gabonadézsma-lajstromai alapján készült. – Búzából a termény huszadát, a többi gabonának a tizedét kellett dézsmaként leadni.

Az egyféle gabonát termelők többsége búzából, illetve kétszeresből adott tizedet. Akik kétfélét termeltek ugyancsak ezekből, árpából és ritkábban zabból szolgáltattak a városnak. A negyedik fajta termény köles vagy tönköly volt. Az adatok erőteljes hézagossága miatt ezen a területen nem lehet olyan egyértelmű következtetéseket levonni, mint az állattartásnál. Az viszont kétségtelennek látszik, hogy a növénytermesztésen belül kevésbé hektikus a változás. Kétségtelen, hogy a létfenntartáshoz a növénytermesztés nyújtott meghatározó segítséget. A három közül két összeírásban jelölték a pusztákon termelő gazdákat. Az 1689. évinél ez – aligha véletlenül – elmaradt. A hetvenes években számuk erőteljes növekedése feltétlenül figyelemreméltó. A város közvetlen határában termelő gazdák száma viszont folyamatos csökkenést jelez. Aligha kétséges, hogy ez a közbiztonság fokozatos romlásával állt összefüggésben.

*

Miként korábban ezt dokumentáltuk, a hetvenes évek második felében a közbiztonság a Homokhátság területén erőteljesen megromlott. Hogy az állattartás mennyire érzékeny volt a hasonló változásokra, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy négy esztendő alatt – 1678-tól 1682-ig – az adózás alá vont vadszám 18%-kal csökkent. Az igazi katasztrófa azonban 1683-ban kezdődött, amikor a török és tatár katonai egységek Bécs ellen vonultak, majd végzetes vereségük után a felbomlott, szervezetlen és fegyelmezhetetlen tömeg a hátsószögbe özönlött. A török kiűzésére a következő években ide érkező keresztény hadak ellátása érthetően hasonló terhet jelentettek a lakosságnak. Sajnos a térségre zúduló, éveken át tartó tragédiák sorát Buda visszafoglalása távolról sem zárta ugyan le, de mivel gyakorlatilag a török fenntartás itt megszűnt, érdemes e három-négy esztendőben tapasztalható változásokat külön rögzíteni és elemezni. Annál inkább, mivel a háborúnak ezt a szakaszát kétségtelenül a török hadvezetés döntései idézték elő.

A döbbenetes változás már a háború első két esztendejében jelentkezett. A lakosság birtokában levő vadszám, jószágállomány – miként az V. táblázat adatai jelzik – pontosan harmadával csökkent. A következő két év pedig a csapások újabb sorát zúdította a városra. Így tehát joggal fogalmazhatjuk meg, hogy e néhány háborús év nemcsak a korábbi békésebb évtizedek gyarapodását emésztette fel kíméletlenül és maradéktalanul, hanem már a környező falvak és mezővárosok lakosságát is nyomorba taszította. Hogy a falvakra, mezővárosokra milyen veszélyt jelentettek a különféle kóbor, főleg tatár segédcsapatok, arról az 1686. április 20-i rablásuk összesítője alapján alkothatunk képet.⁵¹ Ezen egyetlen és váratlan támadás során a Kecskeméten elrabolt értékek a következők voltak:

Gazda	7 fő	Marha	59 db	Szekér	3 db
Hozzá tartozó	23 fő	Ökör	347 db	Kocsi	1 db
Zsellér	8 fő	Ló	20 db		
Cseléd	62 fő	Gulya	8		
		Ménes	3		
		Juhnyáj	9		

⁵¹ MNL BKML IV. 1510. i. 1682. 63–68. Az alkalminak tűnő feljegyzésben a központosítás szinte teljesen hiányzik, ez olykor értelemszavará!

Bár az elrabolt emberek többségét sikerült hatalmas összegért kiváltani – elrablásuknak egyik fő célja éppen a váltságdíj megszerzése volt –, de a város ekkorra már megroppant gazdasági erejét ez az újabb, rendkívüli csapás még inkább aláásta. Hogy a nyolc gulyában hány szarvasmarha, a három ménesben hány ló és a kilenc juhnyájban hány darab jószág volt, érthetően nem tudjuk.⁵² Az viszont dokumentálható, hogy ezek hatására katasztrofálisan csökkent a gazdák, a falvak és a mezőváros jószágállománya, igavonóik száma és ingósága.

Sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan adatsor, amely a lakosság egészének anyagi helyzetéről megbízható képet adna. Ezt csak részben tudjuk helyettesíteni egy-két táblázat adatsorával, amelyek képesek érzékeltetni, hogy a két szomszédos mezőváros gazdaságában és társadalmában milyen drasztikus változások mentek végbe.

9. táblázat A legmódosabb gazdák vadszámának alakulása az 1680-as években Kecskeméten⁵³

Név	Vadszámuk	
	1682-ben	1688-ban
Balogh István	205	22,5
Bíró György	304	16
Bíró János	252	62
Deák Pál	800	200
Dékány György	350	48
Hegedűs István	400	33
Illyés István	250	64
Kalocsa István	800	150
Kamarás Ambrus	800	40
Nagy István	284	60
Nagy Márton	229	34,5
Oláh István	386	80
Pathay András	800	118
Sárközi István	250	19
Sárközi Pál	243	23
Szabó István	244	84,5
Szeles György	210	32
Szentkirályi Pál	201	24
Szivós János	328	25,5
Varga István	510	72

Az adókönyvek ezen adatai tehát e fél évtized alig hihető gazdasági kataklizmáiról tanúskodnak. Nem árt utalni arra, hogy Kamarás Ambrus családja volt Kecskeméten csaknem fél évszázadon át a leggazdagabb, a legnagyobb adófizető. E néhány év alatt vadszáma a korábbiak pontosan huszadára csökkent. Még egy igen komoly gazdaságon belül is ez a veszteség kétségtelenül katasztrófának számít. De a táblázat adatai szerint

52 Egyfajta tájékoztató pontot jelenthet a következő néhány adat. 1663-ban Kalocsa János Pusztaszerezen elrabolt ménesében 119 ló volt. Czirkátor Mihály és Szeles György közös ménese, melyet a kurucok 1668-ban hajtottak el, 110 darabból állt. A gulyák darabszáma általában kétszer-háromszor akkora volt, mint egy ménese. Pathay András juhnyája 1500-nál több darabból állt, és a bárányszáma egy évi száma meghaladta a 850-et. A városi tanács juhnyája még ennél is nagyobb volt, közel 2000 darabból állt. Kamarás Ambrus panasolta, hogy 1500 darabból álló juhnyájából 1662–63-ban, a „nagy tél” után mindössze 150 db maradt.

53 Az összeállítás a jelzett évek adóajstromai alapján készült.

a többi gazdag család adóalapja is töredékére, nem egyszer tizedére zsugorodott. Márpedig ez a hús leggazdagabb család tudta időről időre kisegíteni pénzügyi zavarából a magisztrátust, ha rendkívüli anyagi követeléssel állt elő bármely hatalom. Ők fizették a legtöbb adót, ők foglalkoztatták korábban a legtöbb pásztor, cselédet, napszámost. Vagyonuk, gazdaságuk, jövedelmük ilyen mérvű összeomlása a legszegényebb rétegek sorsára is erőteljesen kihatott.

Természetesen nemcsak Kecskemét szenvedte meg ezeket az esztendőket. A kisebb mezővárosok és főként a falvak még nagyobb traumákat éltek át. Az ugyancsak jelentős mezőváros, a szomszédos Nagykőrös gazdáinak állatállományában ezek az évek még nagyobb pusztítást tettek.⁵⁴

10. táblázat Adatok Nagykőrös legmódosabb gazdái állatállományának változásaihoz az 1860-as években

Név	Vadszám		Állataik száma 1689-ben	
	1682	1688	Számos állat	Juh
Beretvás István	300	14	22	150
Bokoriné	142	-	-	-
Budori Balázsné	140	14,5	20	-
Czirják Pál	105	-	25,5	-
Csatári N. János	100	-	-	-
Csete Gergely	80	-	10	-
Erdős árvái	266	-	5	-
Fruztus Gáspár	85	-	4	-
Jó Máté Gergely	330	32	31	-
Karai Ferenc	140	17	35	-
Oláh János	230	-	-	-
Pap Pál	53	-	15	67
Sepsei István	100	13	25	-
Somodi István	72	-	4	-
Somodi János	186	-	19	-
Szabó Ferenc	134	12	-	-
Szemere Pál	163	18,5	20	-
Szivós János	290	24	47	87
Tott István	63	-	6	-
Urházi Péter	280	20	24	-
Vas Mihály	50	-	20	-

Ezek a számok önmagukban – bár rendkívül meggyőzőek – túlságosan ridegek. Ha azonban a két évben rögzített adatok arányait figyeljük, és arra gondolunk, hogy ezek egy mezőváros leggazdagabb családjainak fizetőképességében történt változásokat jelzik, fogalmat alkothatunk arról, hogy a közösségre szakadt terhek milyen mértékben, milyen körben lettek elviselhetetlenek.

Ismételten tudatosítanunk kell, hogy a vadszámon belül jelentkező élő állatok, ezeken belül is az igásjószágok száma meghatározó volt a termelés és a szállítás minden területén. Ezek robotra történő kivonása, elrablása, vagy kényszerű eladása a lakosság egészének az ellátását aláasta. A lovakat és az ökröket nemcsak a szántás és a szállítás során nem tudták nélkülözni – a hadseregnek nyújtott szertelen igásrobotról most nem is szólunk –, hanem a gabona cséplésekor és a szárazmalmok meghajtása során sem.

54 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e. 467.

Bár a statisztikai eszközök semmiképpen sem tudják érzékeltetni az egyéni, a családi tragédiák sorát, de segítségükkel legalább fel tudjuk idézni azt a szertelen elnyomódást, amely a két mezőváros lakosságának *egészt* érintette a törökellenes háború első éveiben és a hódoltság utolsó szakaszában.

11. táblázat A vadszám alakulása Kecskeméten és Nagykőrösön az 1680-as években⁵⁵

Vadszámmal rendelkező adófizetők száma	Kecskemét		Nagykőrös	
	1682	1688	1682	1687
0	197	201	298	648
1–5	330	462	152	161
6–10	133	137	70	38
11–50	360	159	80	28
51–100	66	12	10	–
101–200	24	6	6	–
201-nél több	25	1	6	–
Összesen	1 135	978	622	875

Több mint elgondolkodtató, hogy a két szomszédos mezőváros e téren jelentkező veszteségei – a sok hasonlatosság mellett – milyen számottevő eltéréseket mutatnak. A táblázaton belül talán a legfeltűnőbb adat a lakosság számában végbement ellentétes irányú változás. Míg Kecskeméten csökkent az adózásakor számba vett személyek száma, Nagykőrösön figyelemre méltó módon emelkedett. Ez részben abból eredhet, hogy Kőrösre a környező falvakból minden bizonnyal többen költöztek be, tovább maradtak ott, részben pedig abból, hogy a tanácsok eltérő módon voltak kénytelenek szétteríteni a városukra kirótt terheket. Kecskeméten például a cselédek, egyetlen évtől eltekintve, nem voltak adófizetésre kötelezve. Hasonló okokkal magyarázható, hogy míg egy évvel később, 1689-ben Kőrösön 774 személyt vettek nyilvántartásba – tehát több mint tíz százalékkal csökkent 1687-hez képest a dézsmáláskor figyelembe vettek száma, ugyanebben az évben Kecskeméten közel három százalékkal több személy került be a nyilvántartásba.⁵⁶

A rendelkezésünkre álló adatok nagyon hézagosak ugyan, de mindenképpen segítenek abban, hogy még néhány adattal támasszuk alá azt a tragikus folyamatot, amelyhez hasonlót a török támadások a 16. és a 17. századok elején eredményeztek ezen a tájegységen belül. A sokat emlegetett vadszám alig több mint fél évtized alatt Kecskeméten – 24 067,5-ről 8124-re – csaknem pontosan a harmadára zsugorodott. Kőrös tragédiája – ha egyáltalán lehet két ilyen folyamatot számszerűen összehasonlítani – e téren ennek kétszerese: pontosan fél évtized alatt 6163,5-ről 1100-ra csökkent, tehát szinte hatodára zsugorodott!⁵⁷

55 A táblázat Nagykőrösre vonatkozó adatai IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e. 465., illetve a jelzett évek kecskeméti adókönyvei alapján készültek.

56 A 17. században Kecskeméten a legszigorúbb formában az adókat 1689-ben és 1690-ben volt kénytelen a tanács megszabni. Nemcsak a házakat, szőlőket és kerteket adóztatták meg, hanem a ridegek istállóját és a cigányokat is bevonták az adózásba. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 37–38. – Tekintettel arra, hogy a társadalmi változások elemzése nem feladata e feldolgozásnak, a táblázat célja csak az illusztrálás.

57 L. az 5. táblázatot!

Az előző szakaszon belüli változásokat a báránydézsmá adataival is alátámasztottuk. E rövidebb szakaszon belül ugyancsak van erre módunk. Míg Kecskeméten 1679-ben 487 bárányt szedett be tizedenként a tanács, 1685-ben ezek száma 193-ra apadt (tehát itt is közel harmadára csökkent az állomány). Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a juhos gazdák száma jelentősen kisebb lett: 95 helyett csak 64 gazdától tudtak dézsmát szedni.

A gabona- és a szőlőtermesztés terén más formában jelentkeztek a csapások, de itt is mérhető egyfajta visszaesés. Az egyik feltűnő vonás mindenképpen az, hogy míg 1675-ben 95 gazda termelt gabonát a bérelt pusztákon, 1689-ben a dézsmajegyzékből ők teljesen hiányoznak. A város birtokában lévő területeken, bérleteken viszont a gabona-termelők száma csak minimálisan csökkent.

*

Aligha kétséges, hogy a magyarság történetében a 17. század második fele volt az egyik legkeservesebb időszak. Ezen belül – több történészünk leírása szerint – az utolsó másfél évtized jelentette a mélypontot. Ezen időszakon belül a legnegatívabb személyiségek: I. Lipót király és Kollonics Lipót, az udvari kamara elnöke, aki később esztergomi érsek lett. A nemesség a magyar közjogot ért legnagyobb katasztrófaaként pedig az abszolutisztikus kormányzást élte meg, mely mellőzte az országgyűlést, önkényesen vetette ki az adókat, és létrehozta a Neoaquistica Commissiot.

Helytörténeti kutatóink is ezen időszak felidézése során a legelmarasztalóbb jelzőket vonultatják fel. Hornyik János, aki két kötetben tárta fel Kecskemét török hódoltság alatti másfél évszázadát, és erről nála teljesebb képet senki sem tud alkotni, egy csaknem anekdotikus epizóddal jellemzi ezen állapotokat. „Azt hinnők most mintegy kétszáz év után, hogy Buda visszavétele örömműnnp volt talán úgy az egész nemzetre, mint az egész országra nézve. Pedig nem úgy volt. – Mintegy húsz éve, beszélgettem a néhány év előtt nagy vénségben elhalt Biró Mihály kecskeméti birtokos polgárral, – sohasem feledem sajtáságos szavait. – „Nagyatyámtól hallottam – így szólt a tisztos öreg – hogy a török alatt boldog volt Kecskemét; de a német egyik csöcsét sem hagyja fejetlenül a tehénnek.”⁵⁸

Kétségtelen, hogy a hosszan elnyúló háború keserves évei tovább nyomorították e térség lakosságát. A török és a tatár csapatok még több éven át tartó rablásai, majd a kiűzésükre szervezett hadak garázdálkodása, szállítása és ellátása az emberi és a gazdasági tragédiák sorát elszenvető lakosság végletes elszegényedését, sőt elnyomorodását eredményezte.⁵⁹ Következményét mi sem bizonyítja jobban, minthogy *alig tíz év* alatt a lakosság évtizedek során felhalmozott értékeinek 76,2%-a ment veszendőbe! Ez azt jelentette, hogy – miként erre már korábban utaltunk – a következő évtizedben a továbbra is szertelen pénzbeli követeléseket, az ugyancsak rendkívüli fuvart és munkaszolgáltatásokat egy anyagilag összeroppanó társadalomnak kellett iszonyú körülmények között teljesítenie. Az újabb évtizedben jelentkező minden követelés így még keservesebb terhet jelentett, ami egy lelkiileg is mélypontra kerülő lakosság emlékezetébe erősen bevésődött, és ezeket az emlékeket még igen sokáig hordozta.

58 HORNYIK János, 1862. III. 161–162.

59 A kecskeméti tanács még 1690. május 29-én is kénytelen volt szigorúan intézkedni a tatárokkal szemben a város megvédése érdekében. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 38–39.

Azonban súlyosan félreérténénk ennek a másfél évtizednek a történelmi jelentőségét, ha leragadnánk a veszteségek és sérelmek összegyűjtésénél, és a kollektív emlékezet olykor csalóka képeinél. Már az eddig rögzített táblázatok adatai alapján is fel kell figyelünk néhány igen fontos mozzanatra.

Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a változatlanul fontos adóalap, a vadszám a továbbra is valóban súlyos terhek ellenére már az 1689 utáni fél évtizedben több mint 13%-kal nőtt Kecskeméten. Ez idő alatt érezhető javulást élt meg a legtöbb vagyoni csoport. 1686-ról két év alatt az ilyen címen nem adózók, tehát a legnagyobb nyomorban lévők száma 423-ról 342-re csökkent. Minden bizonnyal ők növelték az 5–10 vadszám után adózók számát, amely 103-ról 151-re, a 11–50 után fizetőkét pedig 94-ről 167-re nőtt. Ráadásul ezzel egy időben minimális gyarapodás tapasztalható az 51–100 és a 101–200 közötti vadszám után adózóknál is. Az előbbieket száma 11-ről 13-ra, az utóbbiaké 4-ről 6-ra bővült. Csak a leggazdagabbak száma mérséklődött tovább, 3-ról 1-re.⁶⁰ A század végéig kisebb módosulásokkal ez az állapot állandósult. Tehát már a török hatalom távozását követő két éven belül egyféle *pozitív elmozdulást* aligha kérdőjelezhetünk meg.

Még egyöntetűbb lesz a kép, ha figyelembe vesszük, hogy az állattartáson belül a juhászat ennél lényegesen nagyobb megújulást élt meg. Ez a város gazdasági életében egyre fontosabbá váló ágazat az 1685–1687-es mélypontról gyorsan kimozdult. Már 1693-ra a juhos gazdák száma 73%-kal gyarapodott, a dézsmabárányoké pedig kétszeresére (!) nőtt. Az pedig igazán figyelemreméltó, hogy a gyarapodás itt nem állt meg, és a század végére a gazdák száma és a dézsmaként szedett bárányoké 1687-hez képest egyaránt közel négyszeresére emelkedett! Tehát a juhászat – a következő évszázad sikerágazata – valójában Buda visszafoglalása után azonnal elkezdte veszteségeinek kiheverését, és egy évszázadon át az egész tájegység egyik legnépszerűbb, egyik legjövődelműbb tevékenysége maradt.

Miként utaltunk erre, a közbiztonság változásai, a háborús viszonyok nem okoztak olyan mérvű hullámozást a növénytermesztésen belül, mint az állattartásban. Úgy tűnik, hogy a gabonatermesztés feltételei is az 1689-ig tartó mélypont után fokozatosan javultak.⁶¹ Az 1707. évi összeírásban a korábbi 315 helyett már 348 gabonatermesztő gazdát vettek nyilvántartásba. Az elmozdulás, ha viszonylag csekély is, de egyértelmű.

Merőben más volt a helyzet a szőlőtermesztésben. Ennek műveléséhez lényegesen kisebb terület és még kevesebb igaerő kellett. Ráadásul a város közvetlen szomszédságában található szőlőkben valamivel kevesebb veszélynek voltak kitéve annak megművelése során. A tanács tilalma ellenére a szegényebb lakosok már évtizedek óta újabb és újabb ültetvényeket hoztak létre, újabb szőlőt „építettek” saját szükségletük kielégítése érdekében, a közlegelők rovására. Termésükből aztán gyakran tudták közterhek egy részét is fedezni. A fokozódó társadalmi nyomás hatására a városi tanács 1691-ben megszerezte potior földesúrnak, Koháry Istvánnak az engedélyét ahhoz, hogy a város melletti egyik legelője „...Szár homok nevezetű hely szőlőhegy legyen, de úgy, hogy azok

60 Még 1696-ban is azt volt kénytelen a tanács rögzíteni, hogy „Az tatároktól minden jószágok elfogytatván pusztán maradtak minden kerekgyházi Földek, nem lévén marhája a szegénységnek.” Hornyik János a hasonló esetek sorát vonultatja fel. HORNÝIK János, 1862. III. 170–198.

61 Eger, Gyula, Várad visszafoglalása után a tatár csapatok megjelenése egyre ritkább lett ezen a vidéken.

között oszjjon fel, akiknek másutt szőlejek nincsen, egyenlő mértékkel kinek kinek értéke szerint.”⁶² Tehát ez a gesztus egyfajta reformmal ért fel, amelynek számottevő gazdasági és társadalmi kihatása jelentkezett a következő évtizedekben.

A ránk maradt feljegyzések segítségével a város számára leadott dézsmabor és ennek alapján az itt termelt bor mennyiségéről egy figyelemre méltó táblázatot lehetett összeállítani.

12. táblázat A dézsmabor mennyisége és hasznosítása a város kocsmájában⁶³

Év	A dézsmabor mennyisége (pint)	A teljes termés (liter)	Eladási ár (dénár)	Kár (pint)	Haszon (forint)
1663			12		115,3
1664			10–20		461,8
1674	9 258	155 534	20	502	1 769,2
1676	9 929	166 807			1 133,4
1677					973,0
1680				2 381	1 045,0
1681			20–24	448	2 294,4
1682	16 980	285 264		1 092	3 177,6
1683	19 253	323 450		2 556	3 451,9
1684	8 217	138 046		678	1 889,9
1685	7 625	128 100	36–60	4 190	1 502,5
1687	19 608	329 414	12	2 447	2 059,3
1690	17 053	286 490	12	2 765	1 714,6
1691	13 386	224 885		1 198	2 296,3
1692	15 674	263 323		4 014	3 271,6
1693	25 147	422 470		1 550	4 027,3
1695	21 973	369 146		2 288	3 105,6
1696	28 725	482 580		1 924	5 316,4
1697	32 303	542 991		1 510	4 915,2
1698	28 076	471 677		1 916	4 233,1
1699	25 839	434 095		1 198	3 152,6
1700	43 440	729 793		2 584	6 249,0

Bár a szőlőtermést az időjárás számottevően befolyásolja, nem lehet véletlen, hogy a kirívóan csekély dézsmát éppen 1684-ben és 1685-ben rögzítették. Több feljegyzés bizonyítja, hogy a gazdák a szertelen robotterhek és a közbiztonság hiánya miatt a szükséges munkákat időben sokszor nem tudták elvégezni. Bár az adatsorokon belül számottevő az eltérés, az sem lehet véletlen, hogy a háború előtti – 1682. és 1683. évi – legmagasabb átlagnál (18 116 pint) a század utolsó fél évtizedében csaknem 75%-kal nagyobb mennyiségű mustot (31 676 pintet) adtak le dézsmaként a gazdák. Tehát megfogalmazhatjuk, hogy ezekben a keserves években a kecskeméti szőlőtermesztés terén – mind a gazdák számát, mind pedig a termés mennyiségét tekintve – igen komoly gyarapodásáról szólhatunk.

62 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41.

63 Az összeállítás a jelzett évek főbírói és adószedőbírói feljegyzései alapján készült.

A 17. századból a kecskeméti szőlőtermesztők számáról nincs megbízható adatunk. Csak a város kocsmájába bort leadó gazdák nevének kigyűjtése alapján állíthatjuk, hogy a hatvanas években minimum 174 fő, 1688–89-ben pedig legalább 204 fő fizette adóját vagy egyéb terhét ilyen termékkel.⁶⁴ Az első hitelesnek minősülő összeírás 1707-ből való.

13. táblázat Szőlőtermesztők az 1707/8. évi adólajstrom alapján⁶⁵

Társadalmi rétegek	Vagyon-talan	Törpe-gazda	Kis-gazda	Közép-gazda	Nagy-gazda	Összesen
1707/8. évi adózók	46	293	187	106	31	663
%-os arányuk	6,9	44,2	28,2	16,0	4,7	100
1707/8. évi termelők		225	170	104	30	529
%-os arányuk		76,8	90,9	98,1	96,8	79,8

Ekkor már nemcsak a nyilvántartásba vett termelők száma, hanem a lakosság egyes vagyoni csoportján belüli aránya is több mint figyelemre méltó. Aligha kétséges, hogy az 1691. évi reformmal felérő tanácsi döntés ekkorra meghozta remélt eredményét. A korábbinál mélyeségebb nyomort hozó szabadságharc mélypontján még a törpegazdáknak is háromnegyede szőlőbirtokos volt. Ennek az összeírásnak a hitelességét növeli Kőrös közel két évtizeddel korábbi összeírásának hasonló bontásban elkészült feldolgozása.⁶⁶

14. táblázat A mustdézsmát fizetők Nagykovácsoson 1689-ben

Társadalmi réteg	Nincs-telen	Törpe-birtokos	Kis-birtokos	Közepes-birtokos	Gazdag	Összesen
Az adót fizetők száma		298	153	92	43	586
Dézsmaként mustot adók		190	106	70	29	395
%-os megoszlás		63,8	69,2	76,1	67,4	67,4

Kecskemét és Nagykovácsos pusztái a 17. században a Homokhátság csaknem kétharmad részét képezték. Az állattartásra és a növénytermesztésre vonatkozó itt idézett adatok és megállapítások kétségtelenné teszik, hogy e tájegységen belül a változatlanul súlyos terhek ellenére valami fontos változás történt. A török hatalom eltávolítása után a háború folytatása és a súlyos adóztatás, a változatlanul terhes fuvarok ellenére a közbiztonság és a közállapotok érdemi javulása ment végbe. Ennek hatására olyan viszonyok, olyan állapotok alakultak ki, amelyek fokozatosan normalizálták a termelési lehetőségeket.

Sajnos a kézműipar szintjéről, teljesítményéről érdemi adatok nem állnak rendelkezésünkre. Így ezt az ágazatot elemzésünkbe nem tudtuk bevonni.

A lassan újrászerveződő termelés kikényszerítette a többlet értékesítését, az árucse-ke korábbi kereteinek visszaállítását és ezekkel együtt a pénzgazdálkodás korábbi kereteit. Miként erre utaltunk, 1676-ban a város kérésére függesztette fel a magyar király

64 Természetesen adójukat must formájában csak a leginkább rászorultak törlesztették, ezért a szőlőbirtokosok száma biztosan számottevően nagyobb lehetett.

65 A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/a. 152. oldalon található táblázata alapján készült.

66 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e.

a három országos vásár megtartásának jogát és kötelezettségét. Így másfél évtizeden át az ország távolabbi területeivel minimálisan csökkent Kecskemét árucseréje. A magisztrátus feljegyzései lehetővé teszik, hogy képet alkossunk a város évenkénti három országos vásárának bevételeiről. Igaz ugyan, hogy ezek alapján a városban évszázadok óta megtartott vásárok tényleges forgalmára csak közvetetten következtethetünk, mégis érdemes ezt illusztrálnunk, mivel csaknem ez az egyetlen támpontunk, és a legfontosabb tendencia ennek alapján is kirajzolódik.⁶⁷

Bár a város az országos vásárok tartásának a jogát hivatalosan csak 1696-ban kapta vissza, a bevételek rendszeres rögzítése bizonyítja, hogy már 1690-től megtartották mind a három, korábban engedélyezett országos vásárt. Tehát feltétlenül fel kell figyelni arra, hogy a török hatalom eltávolítása a széles körű árucserén belül is viszonylag gyorsan érezte jótékony hatását. Az viszont kétségtelen, hogy az igazi fellendülés csak az évtized derekán történt meg, de ekkor már olyan mértékben, hogy a város bevételei – a felhozattal arányosan – a háború előtti évekhez képest csaknem megkétszereződtek.

15. táblázat A tanács bevételeinek alakulása az évenkénti országos vásárok megtartásából

Év	Sz. Lőrinc napi bevétel	Sz. Katalin napi bevétel	Sz. Gergely napi bevétel	Összesen
1663	–	25,87	37,10	62,97
1664	36,40	18,82	44,00	99,22
1665	45,17	21,41	17,00	83,58
1666	49,04	34,68	45,00	128,72
1667	44,00	38,00	44,00	126,00
1668	49,64	44,15	42,00	135,79
1669	49,82	53,70	53,09	156,61
1670	50,35	36,45	49,50	136,30
1671	66,71	84,52	98,28	249,51
1672	64,00	66,84	80,55	211,39
1673	70,00	66,00	85,80	221,80
1674	88,14	104,80	84,50	277,44
1675	107,00	166,00	113,00	386,00
		*		
1690	32,55	4,14	13,20	49,89
1694	87,60	37,20	68,70	193,50
1698	174,05	216,16	140,42	530,63
1701	261,29	184,28	174,95	620,52
1702	291,33	271,28	151,48	714,09

A vásárban megfordulók – az árukat felhozók és a vevők – számát, érthetően, pontosan nem ismerjük. A változás tendenciájának érzékeltetéséhez, a sokadalmakon megjelenők számának becsléséhez viszont újabb támpontot nyújthat az egyes vásárokból a város csaplárosai által kimért bor mennyisége. Ez egyben tájékoztat arról is, hogy a város milyen *mellékes* bevételre tett szert ezen alkalmakkor.⁶⁸

67 A táblázat az egyes évek adókönyveiben fellelhető bejegyzések alapján készült.

68 Az éves bevételek összehasonlítása során természetesen figyelembe kell venni, hogy több esetben egy vagy két vásár bevételéről nem áll rendelkezésünkre adat. A táblázat a jelzett évek adókönyveinek feljegyzései alapján készült.

16. táblázat Adatok a kecskeméti vásárok borforgalmához
(a haszon mértéke számítási forintban)

Év	Lőrinc napi		Katalin napi		Gergely		Összes	
	Pint	Haszon	Pint	Haszon	Pint	Haszon	Pint	Haszon
1664/5						216,0		216,0
1669								
1671/2						686,4		686,4
1673/4						676,7		676,7
1674/5				1 214,4		554,8		1 769,2
				*				
1692/3				135,1		216,0		351,1
1693/4	1 662	406,8			510			406,8
1695/6			571	40,5				40,5
1696/7	1 249	205,2	2 806	182,1				387,3
1698/9	2 592	299,8	4 147	347,9	4 057	329,8	10 796	977,5
1699/0	2 157	310,8	1 348	78,3	1 647	266,0	5 152	655,1
1700/1	2 980	239,5	4 208	265,1	6 686	725,2	13 874	1 229,8
1701/2	6 387	3 164,6	7 129	559,9	2 939	388,0	16 455	4 112,5
1702/3	4 296	1 598,4	5 337	348,2		324,0		2 270,6

Ha feltételezzük, hogy a vásár idején egy-egy férfi naponként egy pint (1,6 liter) bort fogyasztott – az asszonyokat és a gyerekeket nem számítjuk – a század végén már ezekben mérhető a baromvásárban és a sátrak között megforduló férfiak száma. Ez egy 5-6 ezer főnyi mezővárosban is szokatlan tömegnek számított. Tehát feltétlenül találó az egykori elnevezés, a sokadalom. Nem árt utalni arra, hogy ezek a vásárok több napon át tartottak.

Tehát adatok sorával igazolhatjuk, hogy a Homokhátságon a török katonai egységek távozása után az árucseré és ezzel együtt a pénzgazdálkodás fellendülésnek indult. A háború – Szegedtől alig néhány kilométerre – még évekig tartott, mégis a kilencvenes évek elején a felvidéki Rimaszombattól Szegedig, Pozsonytól Tokajig és Debrecenig minden jelentősebb város kereskedői és iparosai megjelentek áruikkal a kecskeméti vásárokon. Nem árt felhívni a figyelmet arra is, hogy Kecskemét az új politikai és gazdasági keretek között azonnal az országos árucseré egyik kiemelkedő központjává vált. A város ezt a lehetőséget, ezt a kiemelkedően fontos szerepkört azután még közel másfél évszázadon át messzemenően kamatoztatta.⁶⁹ A vásárok életre keltése és felhozatalának jelentős bővülése érthetően nem kizárólag Kecskemét gazdasági életének fokozatos normalizálódását jelzi, hanem a környező és távolabbi településeket is. Aligha túlzunk, ha e téren szinte lökészerű fellendülésről szólhatunk. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy alig néhány év elteltével több jel mutatott arra, hogy a gazdasági életen belül megtörténtek az első lépések az egységes nemzeti piac kialakulása terén. A helyi vásárok évről évre mind távolabbi települések iparosait, kereskedőit, tőzséreit vonzották ide. Aligha kétséges, hogy a később oly híressé váló kecskeméti vásárok népszerűségét ekkor alapozták meg.

Terjedelmi okok miatt itt csak a közbiztonságnak a gazdálkodásra és a társadalomra gyakorolt leginkább szembetűnő vonásaira, területeire kívántuk a figyelmet felhívni. Ezért ismételtelen csak utalunk arra, hogy ez a legtöbbször „gyászkeretbe” fogott másfél-

69 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 233–244.

két évtized a Homokhátság és ezen belül Kecskemét minden szertelen terhei, minden veszteségei ellenére az új politikai és gazdasági körülményekhez való igazodását, és közjogi viszonyainak újraszervezését is lehetővé tette. Bár Kecskemét a Neoacquistica Commissio rendeletei értelmében két fontos, korábban pénzen megvásárolt pusztáját – Szentlőrincet és Pusztaszert – elvesztette,⁷⁰ de ugyanakkor látnunk kell, hogy a város a rendkívüli veszteségek, a szertelen pénzbeli terhek és a kíméletlen munkaszolgáltatások ellenére viszonylag rövid időn belül talpra tudott állni. A rendi országgyűlés határozatai miatt kisebb veszteségekkel ugyan, de sorra meg tudta újítani földesuraival korábbi egyezségeit. A váci püspökkel szemben el tudta érni, hogy – bár lakosainak száma egy évszázad alatt legalább kétszeresére nőtt – egyházi tizedként a száz évvel korábbi összeget fizesse. A Német Lovagrenddel történő megegyezés alapján, bérlet formájában, évtizedekre biztosította a maga számára a kun puszták nagyobb részét. Egyetlen évtized alatt kiépítette, reorganizálta azokat a közjogi kereteket, amelyek a későbbi másfél évszázadra biztosították a mezőváros számára a rendi-feudális társadalmon belüli tényleges virágkorát, amikor hosszú időre az ország harmadik legnépesebb városa lett.

Az is rendkívül sokat mondó, hogy ezen eredményeket semmiben sem devalválta a szabadságharc közel évtizedes újabb próbatétele. Annak lezárása után a korábban megszerzett alapokról folytathatta a város életét.

*

Ha a hódoltságról egy nagyon rövid áttekintést adunk, legelőször célszerű felidéznünk azt a katonai-politikai keretet, azt a gazdasági és társadalmi zsákutcát, amelyet az idegen hatalom a Kárpát-medencének a közepén, – közvetve pedig annak egész területén – előidézett és tartósított. Először is nem árt utalni arra, hogy a Török Birodalom valójában nem másfél, hanem két-három évszázadon át – közvetve vagy közvetlenül – hátráltatta, majd csaknem teljesen kizárta Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi fejlődésének a lehetőségeit. Kétségtelen, hogy az ellene folyó háborús terhek és a részükről jelentkező pusztítások döntően hozzájárultak ahhoz, hogy a kontinens nyugati részéhez való felzárkózásunk leállt, majd a köztünk lévő szakadék szinte minden téren elmélyült. Tagadhatatlan az is, hogy ezek hatására került a magyarság a Kárpát-medencében kisebbségbe. Kétségtelen, hogy Mohács után szűnt meg hosszú időre az egységes magyar állam, és vesztette el teljes függetlenségét félezer esztendőre. A hódoltság ideje alatt három nagy háborús időszak járt együtt az idegen uralommal. A hódoltság első szakaszát a Buda elfoglalása (1541) utáni, negyed évszázadon át (1566-ig) tartó várháborúk, majd egy néhány évtizedes békéesebb időszak alkotta. A hódoltság második szakasza a „hosszú háború” után csaknem nyolc évtizedet töltött ki. A harmadik és talán a legkevesebb pedig Bécs megtámadásától (1683) a karlócai békéig (1699) tartott. Ráadásul részben ezt megelőzően, részben ezzel párhuzamosan három – alapvetően az idegen hódítók megjelenéséből és jelenlétéből eredő – kíméletlen polgárháború is rombolta a Kárpát-medence egészét. Az első (1526–1541) – nem árt felidézni, hogy Nándorfehérvár és környéke már 1521-ben török kézre került – másfél évtizedet jelentett, míg a másik – a hosszú háborúval párhuzamosan –, 1593–1606 közötti időszak alig volt rövidebb. A harmadik pedig az 1664 és 1683 közötti közel két évtizedet töltötte ki. Ez az öt-hat,

70 HORNYIK János, 1865. 71–75.

egyenként is borzalmas pusztításokat eredményező háborús szakasz együttesen csaknem kilencven évet jelentett. A közöttük fellelhető viszonylag békés évtizedek együttesen sem nyúltak hosszabbra.

Írott forrásaink csak a hódoltság utolsó fél évszázadának és a török kiűzésének viszonylag pontos felidézését tették lehetővé. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a korábbi évszázad háborúkkal és polgárháborúkkal teli szakaszának gazdasági és társadalmi folyamatát hasonló vagy közel hasonló pusztulások és keserves újrakezdések jellemezheték. A hódoltságot az tette az itt élők és az egész magyarság számára igazán tragikussá, hogy nem rejtett magában semmiféle kiutat. Nem tartogatott sem a gazdaság, sem a társadalom számára nemhogy valamiféle kitörési pontot, de még csak a hódoltság kezdetén meglévő állapotokhoz közeli viszonyok megőrzésének lehetőségeit sem. Mezővárosaink és falvaink előtt csak a pusztulás, a keserves újrakezdés és a vegetálás ördögi spirálja rajzolódott ki. A merőben eltérő gazdasági és társadalmi struktúrával rendelkező hódítókkal való széles körű együttműködés szinte lehetetlenné vált. A hódítók és a hódoltságra kényszerítettek közötti kapcsolat gyakorlatilag az évenkénti rendszeres adózásra, szabályok által nem korlátozott különféle szolgáltatásokra, a folyamatos és a különféle katonai-igazgatási szinten jelentkező rendszertelen és önkényes zsarolásokra, rablásokra szűkölt. Ezek ismeretében nem lehet véletlen, hogy a hódítókkal való kollaborálást még a hódoltság utolsó évtizedeiben is „törökösségnek” minősítették, és nemcsak büntették, hanem az egyik legsúlyosabb erkölcsi vádnak bizonyult, amely társadalmi kiközösítéssel járt.

Az idegen hatalom kiűzéséért vállalt kényszerű és kétségtelenül hatalmas áldozatot csak ezek figyelembe vételével lehet és kell megítélnünk.

Érthető, hogy néhány mezőváros, egyetlen tájegység forrásainak vallatása alapján nem vonhatunk le ezen hat–nyolc évtizedről messzemenő és végleges következtetéseket. Mivel eddig mind a szűkebb térségeket, mind pedig a Kárpát-medence egészét vizsgáló történészek a török hódoltságról nemegyszer ellentmondásosan nyilatkoztak, és a török kiűzését követő másfél-két évtizedről pedig eddig mindenekelőtt a negatív adatokat és vonásokat gyűjtötték össze, indokolt volt a források teljesebb körét bevonni. Az egységesebb kép felvillantása érdekében kénytelenek voltunk olyan adatsorok ismételt felidézésére is, amelyeket a gazdasági és társadalmi lét korábbi elemzése során már megismertünk. Csak az ezekből nyert adatsorok publikálása és feldolgozása tette lehetővé, hogy az eddig kevésbé tudatosított tendenciákat meggyőzően dokumentáljuk, és az ezek nyomán kirajzolódó főbb folyamatokat meg tudjuk fogalmazni. Ezek az adatsorok segíthetnek abban, hogy az oszmán hatalom különlegesen hátrányos jellegének egyik újabb fontos okát meg tudjuk határozni. Remélhetőleg ezek az adatsorok és a belőlük levont rövid elemzés képes érzékeltetni, hogy egy térben és tematikában szélesebb körű adatgyűjtés és az erre alapozott elemzés képes lenne bemutatni, hogy az egykor három részre szakadt területeken milyen arányban, és mely ágazatokban mutatható ki a szabadságharc kezdetéig hasonló vagy még jelentősebb pozitív irányú elmozdulás. Ezek ismeretében pedig árnyaltabban fogalmazhatnánk meg a magyar államot és a Kárpát-medence lakosságát ért sérelmeket és terheket, sikereket és eredményeket. Talán tárgyilagosabban láthatnánk a vizsgálódások köréből eddig jórészt kiesett – súlyos ellentmondásokkal teli másfél-két évtized – szertelen veszteségeit, rendkívüli erőfeszítéseit és eddig kevésbé ismert eredményeit, *a török hatalomtól való megszabadulás csaknem túlbecsülhetetlen jelentőségét.*

A MEZŐVÁROSI KULTÚRA

KECSKEMÉTEN A 16–17. SZÁZADBAN

I. Örökség

Minden jelentősebb korszak létrehozza sajátos kultúráját, amely markánsan különbözik kapott örökségétől. Jól tudjuk, hogy mai kultúránk is több évszázados fejlődés eredménye, de kétségtelen, hogy genezise a kora újkorra tehető. Ez a megállapítás érvényes mind a természettudományokra, mind a filozófiára, a jog- és államtudományokra, mind pedig a különböző művészetekre egyaránt. A nagy földrajzi felfedezések nyomán kitáguló, kitáruló világ – eleinte csak a kontinens nyugati sávjában – a szellemi-kulturális élet minden területén gyökeres változásokat eredményezett. Ennek következményei azután rövidebb-hosszabb késéssel a Kárpát-medencében is jelentkeztek. Térhódításuk, hatásuk és olykor megjelenési formájuk is érthetően módosult, mivel itt merőben más politikai, gazdasági és társadalmi állapotok formálódtak ezekben az évszázadokban. A reformáció és az ellenreformáció csak minimális késéssel alakította át e tájegység vallásos életét. A szélesebb körű anyagi-szellemi felhalmozás és a merőben új oktatási struktúra nyomán serkenő tudományok viszont csak jóval később éreztették hatásukat. A még számottevőbb anyagi alapot és merőben új társadalmi, főként polgári igényt feltételező képzőművészetek friss eredményei, és ezzel párhuzamosan az építészet ugyancsak komoly késéssel és nem csekély módosulással tudott viszonylag szűk keretek között megjelenni.

Ma szinte felfoghatatlan számunkra az az állapot, amelyben a kora újkorban nemcsak a Homokhátságon, hanem az egykori magyar királyság nagyobb részén, az ország középső területén a lakosságnak élnie kellett. A több mint félezer éves magyar állam, amely fennállása óta Közép-Európa legstabilabb hatalma és a 14–15. században egyik legbékésebb térsége, egyik legharmonikusabban fejlődő gazdasága és társadalma volt, évtizedek alatt három részre hullott. Annak a királyságnak a területén – amely néhány évtizeddel korábban e térségre leselkedő végzetes katonai, gazdasági és társadalmi tragédiák elkerülése érdekében még arra vállalkozott, hogy e térség erőit összefogja, és ennek érdekében Bécsset és Csehországot hódoltatta, illetve ismételtelen visszaverte a három kontinensre terpeszkedő Török Birodalom támadásait –, *két régi ellensége*, a Habsburg- és a oszmán hatalom osztozott. Röviddel később a nemesi nemzetet egyedül képviselő Erdély is török vazallussá vált. Mindkét részen érthetetlen nyelvű katonák biztosították rövid szakaszokra a kétes közbiztonságot. A hódoltságban a középkor végére alighogy kiépült központi hatalmat és közigazgatást felváltotta egy minden tekintetben idegen,

Keleten szerveződött despotikus rendszer, amit Budáról a hódítók vezényeltek. Az itt maradtak ennek ellenére sokat megőriztek ugyan a középkorból örökölt autonómiájukból, közigazgatási és társadalmi szervezeteikből, de olyan két évszázadot éltek meg, amelyből több mint kilencven évet raboltak el a vissza-, visszatérő háborúk és a sokszor még pusztítóbb polgárháborúk. Gazdasági erőfeszítéseik eredményeit, közösségépítő törekvéseiket négy-öt katonai-politikai kataklizma zúzta ismételten szét. Ezek az iszonyatos évek, évtizedek még a Duna–Tisza közén is a települések tucatjait semmisítették meg. A szerencsésebbek száz kilométereket futva mentették életüket. Évszázadok óta nem tapasztalt migráció zavarta össze a szervesen fejlődő közösségek társadalmi építkezését. A két folyó közén nem egy, hanem csaknem folyamatosan három állam adószedői zaklatták a lakosságot, és hajtották be kíméletlenül követeléseiket. A túlélőknek tapasztalniuk kellett, hogy az idegen hadsereg és hivatali rendszere követeléseik behajtásában szervezettebb és hatékonyabb lett, mint a korábbi volt. Az idegen tisztviselők pontosabban vették számba minden család vagyonát, és személyre szólóan jegyezték fel – idegen nyelven – kötelezettségeiket. A behajtás pedig minden korábbinál könyörtelenebbé vált. Ezzel párhuzamosan a gazdasági lehetőségek hosszú időre beszűkültek, de – a sors fintoraként – néhány területen ismételten éreztette hatását egyfajta háborús konjunktúra. A megmaradtak riadtan lesték a hódítók öltözködését, szokásait, és iszonyodtak vallási rítusaiktól, de még inkább tanaiktól. Bár a moszlim vallástól nyílt üldözést nem kellett elszenvedniük, de az élet minden területén naponként meg kellett élniük, hogy ők nemcsak leigáztak, hanem *ráják* is lettek, akik minden tekintetben hátrányokat szenvednek a birodalom muzulmán alattvalóival, az „igaz hitet” követőkkel szemben. A szeretlen méretű birodalom peremén viszont, az erejében hamarosan megroppanó oszmán hatalom kénytelen volt eltérni, hogy a hódolt lakosság a királyi országrész törvényei szerint éljen, a többi országrésszel sokoldalú kapcsolatot tartson fenn.

Bár a nemzeti tudat ekkor még alig éledezett, a nemzeti irodalom és közszellem csak ezekben a századokban kezdett erőteljesebben sarjadni, a közösségi tudat egy formája már a középkor végén kétségtelenül létrejött. Aligha kétséges, hogy a rendi társadalomnak az anyagi javak termelésével foglalkozó rétegei is megéltek a falvakban és a mezővárosokban nemcsak egyfajta strukturálódást, hanem egy szűkebb közösségi összetartozást is. Talán egy részük még bizonyos gazdasági gyarapodást is. Ezzel szemben a kora újkor elején a társadalmi ellentétek katasztrofális ütközésekhez vezettek, a frissen jelentkező vallási különbségek pedig nem ritkán izzó gyűlölködésekbe torkollottak. Nem csekélyebb ellentmondást gerjesztett bármely új politikai vagy katonai elgondolás. A megosztottság az élet minden területén olyan sokrétű és olyan mély lett, hogy az egykori, még laza politikai közösség sorsával törődők joggal veszítették el minden reményüket. Sokakat viszont éppen a kialakult bizonytalanság sarkallt tevékenységre.

Közel fél évszázad kellett ahhoz, hogy a jelentősebb települések ki tudják tapogatni az új konstelláció lehetőségeit, és életük, gazdálkodásuk számára valamiféle célt, távlatot tudjanak nyitni. A közösségek magasabb szintre történő emelkedéséhez még több évtizedre volt szükség. Az itt maradtak elszántságát az igazolja, hogy egyfajta „modus vivendi” viszonylag gyorsan ki tudtak építeni. Teljességgel érthető, hogy ez a zaklatott, merőben új gazdasági, társadalmi és politikai állapot szükségszerűen visszahatott a mezővárosi társadalom szellemi-kulturális életére.

A kortársak közül csak kevesen ismerték fel az igazán szomorú történelmi valóságot, hogy az a politikai-gazdasági struktúra, amelyet a nagy Szulejmán életében még sikeres hatalom hozott magával és kényszerített rá a meghódoltakra, egy olyan *zsákutcás rendszer*, amely az európai társadalmak számára teljesen idegen és követhetetlen. Azt viszont tömegek élték meg, hogy a hódoltság valójában az itt talált gazdasági és társadalmi viszonyok: egy távlatos jövő lehetőségeinek szétzilálását eredményezte. A magyar politikai útkeresés számára másfél évszázadon át az képezte a legnagyobb buktatót – és ezt maguk is érezték –, hogy az új hatalommal való együttműködés a jövő aláaknázását jelentette. Bocskai és Bethlen sikertelen próbálkozásai után Erdélyben is nyilvánvalóvá vált, hogy az ország egységének visszaállítására saját erőből képtelenek. A hódítók hatalmának megtörése tehát csak igen komoly külső segítséggel válhatott lehetségessé.

Szellemi-kulturális téren még tragikusabb alternatíva jelentkezett. Az új hatalomhoz történő alkalmazkodás nem a rosszabb vagy a kevésbé rossz közötti választást jelentette volna, hanem *a teljes önfeladást*. A központi-nemzeti hatalom hiánya viszont az anyagi források és a politikai támogatás szinte teljes elmaradását jelentette. Így a hódoltságban a kultúra csak a terhek és zsarolások szorítójában vergődő önkormányzatokra, az esetek többségében az egymás lehetőségeit romboló egyházakra és néhány magányos és igényes ember konok elszántságára támaszkodhatott. Érthető tehát, hogy e két évszázad kulturális termése – főként a periférián – bizony szerény maradt.

Éppen ezért komoly elhatározás kell ahhoz, hogy valaki Kecskemét hódoltság alatti szellemi arculatának megrajzolására vállalkozzék. Pedig azt sem mondhatjuk, hogy ezzel a területtel eddig senki sem foglalkozott. Hornyik János – főleg a hódoltság első szakaszából – a felekezetek és az iskolák formálódásáról idézett jelentős eseményeket. A protestáns eklézsia első évtizedeiről Marton Sándor bővítette ismereteinket. Szabó Kálmán a történelmi néprajz köréből – főleg a 18. század anyagából – tárt fel több sajátosságot. A mezőváros ötvösművészetéről B. Bobrovsky Ida nyújtott rendkívül igényes feldolgozást.¹ A város irodalmi örökségét pedig Orosz László összegezte. A jeles elődök figyelemre méltó eredményei ellenére szinte lehetetlen a mezővárosi közösség szellemi-kulturális sajátosságairól elfogadható összegzést, megbízható képet adni. Egyrészt ugyanis több terület teljesen érintetlen maradt, másrészt csaknem mindegyik kutató a rendelkezésükre álló forrásoknak is csak *egy részét* kamatoztatta, illetve a hódoltság másfél évszázadáról – egy-két kivételtől eltekintve – nem is szándékozott teljes körű áttekintést nyújtani. Ezért e témakör igényes feldolgozása csak több szaktudomány további alapos feltárómunkája nyomán képzelhető el. Egyetlen szakterületet művelő személy csak akkor vállalkozhat majd egyfajta összegzésre, ha minden jelentősebb tudományág a maga területén elvégezte a kellő feltárást, az alapozást.

Szükségesnek tartom, hogy előljáróban még egy-két észrevételt tegyek. Tekintettel arra, hogy nem a kultúrtörténetben, hanem a gazdaság-, a társadalom- és az igazgatástörténet kutatásában szereztem bizonyos mérvű jártasságot, e témán belül történő forgolódásom óhatatlanul egyoldalúnak fog érződni. Érthetően mindenekelőtt a jelzett területeken lecsapódó írott emlékeken keresztül érzékelem a helyi kultúra változását, gyarapodását és hatását. Ezért talán nem minősül beszűkült érdeklődésnek, ha nem törekszem egy teljesnek mondható áttekintés elkészítésére, hanem e rendkívül fontos területnek főként csak a köztörténettel kapcsolatos részeit emelem ki. Ezt a szándékot

1 BOBROVSZKY Ida, B. 1980.

felelősítette még az a tény, hogy a ránk maradt írott emlékeinket csaknem kizárólag a közigazgatás szakemberei, alkalmazottjai rögzítették. Sem egyházi, sem civil személyek feljegyzései, visszaemlékezései, ítéletei nem maradtak ránk. Még azt is célszerű előrebocsátanom, hogy az eddigi feldolgozások nem tesznek lehetővé egyfajta szintetizálást. Ezért elsődleges feladatnak az újabb források összegyűjtését, azok csoportosítását, néhány esetben azok elemzését tekintettem, és ezek révén a mezővárosi kultúra létének, kiépülésének és jellegének a dokumentálását. A korábbi állítások és az újabban feltárt tények szembesítése megkövetelte, hogy az olykor merész hipotézisek, elnagyolt vagy nem megfelelően értelmezett szövegek pontosítása érdekében néhány esetben egészen a forráskritika szintjéig kellett mennem. Ha ezek révén e rövid áttekintésben létrejött vázlatosság, sarkosság és olykor az egyoldalúság kellően irritáló lesz, remélhetőleg akad majd egy szakavatott kultúrtörténész, aki nem fogja ezt túrni, és a számottevő, még kihasználatlan forrásanyag, valamint az egyre bővülő szakirodalom kamatoztatásával egy lényegesen kiegyensúlyozottabb és teljesebb képet fog erről a nagyon figyelemreméltó kora újkori kultúráról adni.

II. Felekezetek

Az egyháznak a középkorban, illetve az egyházaknak a kora újkorban olyan sokoldalú és elementáris hatása volt a közösségekre és az egyénekre, amelyet ma elképzelni sem tudunk. Ezt az tette meghatározóvá, hogy nem kizárólag a hitélet területén hatottak, hanem a civil élet több szeptének a gondozása és szervezése is rájuk hárult. Itt elég csak a beteg- és szegénygondozásra, illetve az iskolai, oktatói tevékenységekre utalnunk. A legtöbb településen a pap volt az egyetlen írni-olvasni tudó, műveltnek mondható személy. A közigazgatási feladatok számottevő része is rá hárult. Sokat elárul az a tény, hogy a fontosabb demográfiai események, a születések, az esketések és a halálozások nyilvántartása egészen a 19. század végéig az egyházak feladata maradt. A testamentumok többségét az egyházak őrizték, így a vagyomjegosztások felett is örködtek. Érthető, ha munkáik révén olyan elemi befolyásra tettek szert, amely nemcsak vetekeedett a hatóságával, hanem sok tekintetben meg is előzte azt. Ezért alakulhatott ki egyfajta kölcsönös egymásra utaltság, amely ezekben az évszázadokban még természetesnek érződött. Egyenesen megkerülhetetlen volt például, hogy a közigazgatás, a közösség szervezése során – városházák, civil középületek hiányában – rendszeresen az egyházi épületeket, a templomokat vegyék igénybe. A felekezetek életének, szerepének felvillantásakor ezekről sosem szabad megfeledkeznünk.

Bár a protestantizmus viszonylag korán megjelent Magyarországon, Kecskeméten csak a török hatalom berendezkedése során tudott számottevővé válni. A legkorábbi adatokat Marton Sándor tárta fel. Agricola János 1563-ban, Wittenbergában írt, társát búcsúztató verséből (Carmen Propemtion) az derül ki, hogy „Kecskemét reformációja 1548 körül indult meg három kecskeméti keményfejű magyar, de tanult és művelt emberek, név szerint Ambrosius Agricola, a versszerző apja, valószínűleg a krakkói egyetemen 1522-ben tanult Ambrus deák, Franciscus Cika, a [várostól és az egyetemtől] búcsúzó Cika Benedek bátyja és Sebastian Abas által, kik a városi hatóság nagy ellenzé-

se mellett, de a budai pasa oltalma alatt, sok szenvedés és gyötrelem közepette, elszántan és kitartóan másfél évtized munkájával juttatták annyira zöldre a reformációt, hogy 1564-ben önálló egyházzá szervezhető.”²

Ezek az adatok néhány fontos jelenségre hívják fel figyelmünket. Az egyik mozzanat csaknem szokványos: külföldön tanult helybeli fiatal emberek voltak itt is Luther tanainak első hirdetői. Valójában a másik sem volt igazán meglepő, hisz a legtöbb mezőváros lakossága és főként azok magisztrátusa máshol is hosszú időn át mereven elzárkózott az új tanoktól. Az viszont tény, hogy itt a reformáció magyarországi megjelenése után viszonylag későn, csak négy évtizeddel később erősödött meg annyira, hogy hívei önállóan tudjanak fellépni. Ahhoz pedig, hogy igazán gyökeret tudjon verni, a *hódítók*, az új hatalom, az új közigazgatás támogatására is szükség volt.

A velük kapcsolatos legelső írott emlékünkhöz (1564) a reformáció híveit már – ha nem is az ortodox egyházzal azonos nagyságú, de – annak egyenlő rangú feleként említi. A Végh Mihály főbíró házánál megkötött egyezség szövege csak azt erősíti meg, hogy Luther hívei „az öreg kő Templomot” a pápistáknak engedték át. Ennek fejében utóbbiak kötelezték magukat arra, hogy engedélyezik a régi templom mellett, annak körkerítésén belül egy új fatemplom építését. De joggal feltételezzük, hogy a város közéletében viselt szerepük, felelősségük terén az alternáció, az egyenlő jog követése, a közhivatalok azonos arányban történő betöltése erre és az ezt figyelembe vevő néhány további egyezsége, és főleg az ezek nyomán kialakult gyakorlatra, szokásjogra vezethető vissza.³ Tekintettel arra, hogy a magyarországi protestánsok jelentős része 1567-ben a debreceni zsinaton Kálvin híve lett, a kecskemétiak is követték az egykor „magyar hitnek” emlegetett helvét hitvallást.

A két felekezet híveinek arányát Hornyik János becslései alapján tartja nyilván a – szakmai és a felekezeti – köztudat. Ő tényként fogadta el, hogy 1564-ben a lakosság többsége a római katolikus vallás híve maradt. Meglátása szerint azonban harminc év múlva az arányok megváltoztak: akkorra „a népességi viszony egészen megfordítva állott s tekintélyben és jövedelemben a református lelkész a pápista papot megelőzte.” Ezt az állítását a századfordulón keletkezett néhány feljegyzésre alapozta. Azonban néhány oldallal később Hornyik némileg ellentmond e korábbi megállapításának: „...a népesség mintegy fele még a 17-dik század elején is a rom. kath. vallás híve maradt.”

Tehát az egyes felekezetek számbeli arányával kapcsolatosan még ő is bizonytalanul fogalmaz. Ezért az e témában keletkezett vitás kérdés megoldása érdekében a korabeli jegyzőkönyv feljegyzéseinek alaposabb elemzését kell elvégeznünk. Hornyiknak a protestáns többségre vonatkozó egyik meghatározó érve tehát az volt, hogy 1600-ban egy per során a bírói tárgyaláson részt vevők felsorolásakor ezt olvashatjuk: „Első Búzás Mihály Prédikátorunk Gergely Pap más röndön...”. Ennek alapján állítja, hogy a református prédikátor tekintélye nagyobb volt, és azért került neve az első helyre, mivel a protestánsok a városban többségbe kerültek. Tekintettel arra, hogy azokban az évtizedekben, amelyekből elfogadható adat áll rendelkezésünkre, mindig a katolikusok képezték a város lakosságának kb. kétharmadát, a számarányok megváltozásának dokumentálására ezt az idézetet és az erre épülő érvelést nem tekinthetjük igazán meggyőzőnek. Ezért a tisztázás végett célszerű a per jegyzőkönyvének bővebb idézése:

2 Idézi Soós Tamás Marton Sándor: Képek a kecskeméti ref. kollégium történetéből c. munkájából. (SOÓS Tamás, 1964.)

3 HORNYIK János, 1861. II. 225.

„...Chun Gáspár, Alpári Takács Házában... lakó foglalt ell volt egy leánt, Móré Miklósnéjét, Szabó Pétör házánál való Klárát. Ennek penig ellene szóló volt, hogy [Chun Gáspárnak] más mátkája is vagyon jegyben, sőt azon kívül is mással is szöllják, feleségével, az Predicator uram Búzás Mihály. Bírák uraim és tanács beli jámbor személyök akarattyából elszakasztották. Első Búzás Mihály Predicatorunk, Gergöly [katolikus] pap más röndön. Scola mestör mind kettő, János és György földvári. Bíró Uram János uram Szana, Méhes Mátyás, Egyházfia Szabó Pétör, Pap János, Szabó Pál, Mészáros Jakab, Hévízi Gergöly, Kormos János. Móré Kelemen az leánnak báltja. Kit mind ez Jámbor személyök előtt elválasztották Predicator uraink és az egész tanács várasul is tüle, mört tisztátalan életűnek találatott...”⁴ Tehát a perben megnevezett személyt bigámiával vádolták.

Az első megállapításunk a bírói jegyzőkönyv megfogalmazása alapján az lehet, hogy bár a vádlott vallása nincs megjelölve, a város bírósága elé a férfit bigámia vádjával a reformátusok lelkésze, „az Predicator uram Buzás Mihály” állította. Tehát kétségtelen, hogy a vádlott protestáns lehetett. A Hornyik kiindulópontjául szolgáló megfogalmazás kapcsán pedig, mely szerint „Első Búzás Mihály Predicatorunk Gergöly pap más röndön” nem az válik nyilvánvalóvá, hogy a városba újonnan került protestáns lelkész tekintélye nagyobb volt, mint a katolikus kollégájáé, hanem csak az, hogy a bírósági döntést követő *záradékban*, a tanácskozáson részt vevők felsorolásában ez a sorrend található. Mivel a vádlott protestáns volt, a vádló pedig személyesen a református lelkész, érthető, hogy a felsorolásban Búzás Mihály neve „Gergöly pap” elé került. Ezen túlmenően egy újabb érvet is említhetünk. Tekintettel arra, hogy – ugyancsak Hornyik János megállapítása szerint – „ekkoriban a jegyzői tollat többnyire protestáns kezek forgatták”, akár ez is oka lehet annak, hogy az első helyen található Búzás Mihály neve. Ezt látszik alátámasztani a jegyzőkönyvi szövegben a „*prédikátorunk*” szóban a birtokos jelző. Ha a per lejegyzője katolikus lett volna, aligha fogalmaz így. Ha viszont mind a perben szereplő személy, mind a vádló, mind pedig a jegyző református volt, akkor érthető, hogy a katolikus pap, aki „más röndön” volt, és a perben valójában nem is volt érdekelt, a felsoroláskor nem kerülhetett az első helyre.

A jegyzőkönyvi anyagnak még egy nagyon fontos kitéételére kell felhívni a figyelmet: a döntéshozók megnevezésére. A mátkapár tagjait nem valamelyik egyházi hatóság, hanem a civil, a polgári jogszolgáltatás normái szerint ítélték meg: „Bírák uraim és tanács beli jámbor személyök akarattyából elszakasztották.” Itt érdemes még egy sajátosságot kiemelni. A szomszédos Kőrösön, ahol a reformátusok döntő többségben voltak, *négy évtizeddel később* egy becsületsértési és egy vagyonjogi perben az elmarasztalt feleket a bíróság külön-külön a templomban, a „fekete székben” az „ekklézsia megkövetésére” ítélte. Tehát bár a kultikus élethez semmilyen formában nem kötődött egyik tett sem, mégis a büntetés jellege és a végrehajtás színhelye szorosan kötődött a vallási közösséghez, a református egyház rituáléjához. Bár a bigámia legalább oly mértékben tartozott az egyházi bíráskodás hatáskörébe, mint a városi törvénykezésre, itt, Kecskeméten sem az ítélet formájában, sem pedig a végrehajtásában az egyházi norma, szokás nem került be.

4 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53–54.

Ezek alapján nem látszik indokoltnak, hogy ezen idézetben fellelhető sorrend alapján a prédikátorok *tekintélyének* eltérő méretére, vagy ennek tényként való elfogadása után a felekezetekhez tartozó hívek *megváltozott számarányára* következtessünk. Kétségtelen viszont, hogy – miként Hornyik állítja – egy másik, ugyancsak a századfordulón rögzített feljegyzés alapján a két prédikátor díjazásán belül számottevő eltérés található. Azonban ezúttal is indokolt a véleményalkotás előtt körültekintően eljárni. Először is utalnunk kell arra is, hogy Kecskeméten a tanács a háborús pusztítások miatt a felekezetek papjainak ellátási gondjait az előző évben is igyekezett mérsékelni. A magisztrátusnak azt a döntését, hogy a következő évben, 1600-ban a református papnak nagyobb anyagi támogatást juttatott, részben az indokolhatta, hogy a rendkívül mostoha háborús viszonyok közepett nemcsak a felperzselt Tolna mezővárosból elmenekült, mindenét elvesztett protestáns papról és annak egész családjáról kellett gondoskodnia, hanem a vele együtt menekülésre kényszerülő munkatársáról is. Az egyezség értelmében ugyanis az iskolamesternek is „Prédikátor uram tartja asztalát”. Tehát a valóban figyelemre méltó díjazása fejében kötelessége volt róla minden tekintetben gondoskodni. Ezért konvenciójának mértékéből *tekintélybeli* fokozatot – még kevésbé a felekezetek közötti *döntő számbeli* eltérést – tárgyilagosan kiolvasni nem lehet.⁵

Voltak egy időben, akik a protestánsok megnövekedett arányát a prédikátorok számával kívánták bizonyítani. Egyesek feltételezték, hogy a századfordulón fellelhető megfogalmazás: „prédikátorok”, illetve „két prédikátor” vitán felül igazolja, hogy ekkor már olyan népes lett az eklézsia, hogy – az egy katolikus plébánossal szemben – két prédikátor szolgálta a protestáns híveket. Ezt a vélekedést azonban már maga Hornyik János meggyőzően cáfolta. Ezekben az évtizedekben ugyanis mindkét felekezet papját prédikátornak nevezték, és ebből eredt a többes szám következetes használata.⁶

Azt hihetnénk, hogy a reformáció és az ellenreformáció korában, amikor a két felekezet konok következetességgel és egymást nem kímélve acsarkodott, mindent megtett annak érdekében, hogy híveinek és patrónusainak számát gyarapítsa, hogy minél felkészültebb és minél elkötelezettebb vezetőket tudjon a helyi közösségek élére állítani. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a nagy többségükben az arisztokrácia soraiból kikerülő katolikus főpapság Pázmány munkásságáig igen keveset törődött papjai képzésével, és még kevésbé volt hajlandó anyagiakat áldozni erre a célra. Ezért a paphiány különösen a hódoltságban vált kirívóvá. 1546-ban Kecskeméten még két katolikus pap teljesített szolgálatot.⁷ A későbbi évtizedekben az ellátottság igen sokat romlott. A kisebb települések sora panaszkodott, hogy nem tudtak papot szerezni. Még a hódoltság egyik legnagyobb mezővárosában, Kecskeméten is megtörtént, hogy a hívek az *1640-es évek* egy részében katolikus pap nélkül maradtak. Az egyházközség és a magisztrátus hiába kérte a váci püspököt és a jezsuitákat, hogy gondjaikon segítsenek, csak évekkel később tudták elérni, hogy a ferencesek felvállalják az itteni hívek lelki gondozását. A papok hiányát a licenciátusok nem tudták igazán ellensúlyozni. Ők nagyjából földműves

5 HORNYIK János, 1861. II. 114–115., ill. 123. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53–54 – 1599-ben mérsékelt áron „...az két predikátornak adtanak 1 fert[ály gabonát] pénzért...”. – SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor, 1863. 70.

6 HORNYIK János, 1861. II. 73–75., 95., ill. 74. és 115. – A felekezetek arányának viszonylag részletes bemutatására azért volt szükség, mivel még a legfrissebb szakirodalom is – egyéb híján, ha feltételeken is – Hornyik megállapítására alapoz: 1678 körül „A reformátusok – akik, ha egy korábbi híradásnak hinni lehet –, többségben voltak...”. SZAKÁLY Ferenc, 2001. 534–535.

7 KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 349.

vagy iparos mesterségükből éltek, műveltségük sekélyes, egyházi képzettségük pedig csak minimális volt. Ezért csak a legegyszerűbb szolgáltatásokat – keresztelés, esketés és temetés – végezhatték, sem a szentségek többségének kiszolgáltatására, sem pedig az érdemi pasztorális munkára nem volt sem képzettségük, sem felhatalmazásuk.

Valójában a református közösségek sem álltak sokkal jobban, bár papjaik díjazásához lényegesen bőkezűbben hozzájárultak. Azonban szélesebb körű képzésükre – megfelelő intézmények hiányában – csak a 17. század dereka táján nyílt lehetőségük.

Miként jeleztük, a középkorban és a kora újkorban a legtöbb mezővárosban a tanács és az egyház sok szállal kötődött egymáshoz. A csaknem kizárólag református Nagykőrösön még a 17. században is „A város és az egyház vezetősége ugyanaz volt. Az egyház világi gondnoka és vezetője a főbíró. A városi tanács tagjai pedig egyben az egyház ügyeinek fő ismerői és gondozói voltak.”⁸ A középkorban és a 16. század nagyobb részében Kecskeméten is hasonló állapotok lehettek. Mivel azonban itt két jelentős felekezeten belül oszlott meg a lakosság, az esküdtek és a magisztrátus fokozatosan távolodott mindkét egyház belső ügyeitől. Amint láttuk, 1564-ben még – a városháza épületének hiányában – a főbíró házában és annak irányítása mellett kötötték meg a méltán híressé vált egyezményüket. A későbbi évtizedekben azonban azt tapasztaljuk, hogy a magisztrátus nem engedte, hogy bármely egyház érdemben beleszóljon a bíraskodásba, illetve a közügyekbe. A későbbi évtizedekben azonban néhány esetben az egyházak közbenjárását mégis igénybe vette a tanács. Ha Thököly hatalmaskodása fenyegette a várost, akkor a protestánsok jártak közbe érdekében, ha Koháry István akarta megfenyíteni a helyi protestánsokat, akkor a katolikus tanácsnokok és a helyi ferencesek házfőnöke ment hozzá küldöttségbe.⁹

Tekintettel arra, hogy a két felekezet ezekben az évtizedekben a szűkebb értelemben vett pasztorális munka mellett több olyan feladatot vállalt fel, amelyeknek az ellátása ma már állami, illetve helyhatósági feladat, ezeket csak többirányú támogatás mellett tudta végezni. Ennek köszönhető, hogy a tanács több formában támogatta anyagilag az egyházakat. Ennek formáját és arányát részben a tanács lehetőségei, részben pedig az egyházak szükségletei határozták meg. Sajnos ezekről is csak korlátozott mértékben áll rendelkezésünkre a véleményalkotáshoz szükséges számú adat. Ezek azt jelzik, hogy békés és viszonylag kiegyensúlyozott évtizedekben a tanács támogatása, bár több területen is rendszeresnek volt mondható, de mértéke igen szerény volt. Sok esetben a segítség csak hitelezés formájában jelentkezett. Hely hiányában csak illusztrálásként idézünk egyetlen epizódot. 1634-ben készült a következő feljegyzés: „Az [református] Ecclesia éppen [teljességgel] megfizette [a város kocsmájából] ez esztendőre kihordott bornak az árát úgymint flor. 43, den 14. Az Pápista Ecclesia is éppen megfizette ez esztendőbeli hordott bornak az árát flor. 19. den 31.”¹⁰ A segítségnek a legegyszerűbb formája az alamizna volt, amely minden évben fellelhető a főbíró, vagy az adószedő nyilvántartásában. 1667: „A papoknak adtunk alamizsnában f[orint] 3.” 1671: „Ecclesiáknak attam fl. 2.” Voltak az évnek nevezetes napjai, amikor a jótékonykodás hagyományossá vált. Ilyenek voltak a legjelentősebb keresztény ünnepek: karácsony, húsvét és pünkösd. Olykor azonban a kisebb ünnepek alkalmával is juttattak a perselyekbe. „1683. 2. Februarii.

8 MAJLÁT Jolán, 1943. 150.

9 HORNYIK János, 1861. II. 93–95. és 113–114.

10 HORNYIK János, 1861. II. 126. – Itt is érződik, hogy a prédikátor és háztartása lényegesen többet fogyasztott, mint a plébános.

Bírák uraim gyertyaszentelőre vittek templomba den. 24.” Ezen nevezetes napok között civil jellegűt is találunk. Az év legnagyobb eseménye az április végén tartott bíróválasztás volt. 1664: „Az praedicatornak, barátoknak adtunk Szent György napkor tall. 1,5.” Ez minden bizonnyal már bevett szokás, hagyomány lehetett, de nem is egyszerűen alamizna volt, hisz valójában az egyházak *szerepvállalását, szolgáltatását* díjazták: 1694-ben „Az két ecclesiasticusok részére valedictioért, utasokért imádságért, bíró tételnek meghirdetéséért két részre gar. 32.” Az utasokért való könyörgés a közbiztonság megromlásakor vált rendszeressé. 1676: „Mikor főbíró uram az új vezér eleiben Budára felment, attunk az papoknak két ecclesiához 16 garast...”. De nemcsak a főbíró testi épségéért aggódtak, hanem a város érdekében utazó minden személy számára biztosították az utalomnak ezt a formáját. 1693: „Két ecclesia költségére, hogy az utazásokért könyörögjenek, tall. 2, gar. 4.” Miként látjuk ezek az összegek kivétel nélkül viszonylag szerények. Még a rendkívüli juttatások sem igazán figyelemre méltóak. 1696: „Papoknak két részre *extrema discretioban* [különleges ajándékba] adván tall. 6, gr. 1, polt. 5, den. 1.” A városból távozó, más szolgálati helyre irányított papoknak adott összeg is jószerivel csak a kényelmesebb utazást fedezte. 1697: „Pater Tamás az residentiából s tőlünk is búcsúzáván, alamizsnában adtunk tall. 1. Ezen alamizsnának párját adtuk professor Patai úrnak is tall. 1.”

A természeti katasztrófák és a háborús pusztítások során a tanács anyagi támogatása lényegesen erőteljesebb lett. Az ún. hosszú háború alatt, amikor Kecskemét lakosságának nagyobb része elmenekült, és a város csaknem teljesen elpusztult, a tanács sokoldalú támogatásban részesítette az egyházakat. Nemcsak a papok és az iskolamesterek díjazását vállalta magára, hanem még megfelelő méretű szőlőt is bérelt számukra.¹¹ Az 1678-as tűzvész nemcsak a reformátusok fatemplomát pusztította el, hanem a barátok gondozásában lévő kőtemplomot is. Ennek is csak a falai maradtak meg. Ezért a következő években többször jelentős összegeket adtak mindkét templom építéséhez. 1682. „Az két ecclesia szükségére az becsületes tanács engedelméből adtunk aranyat 200.”¹² Tekintettel arra, hogy Hornyik János a templomok karbantartásával, építésével kapcsolatosan körültekintő és alapos tájékoztatást nyújt, ezek bővebb ismertetésétől itt eltekintünk.¹³

Nem árt kiemelni, hogy ezekben a keserves évtizedekben a helyi egyházakon kívül másokat is támogatott a tanács. Az esetek többségében a természeti és háborús katasztrófák sújtotta templomok építése-javítása céljára adakoztak. A törökellenes háborúk után ezek száma erőteljesen megnőtt, évenként több kérelmező jelentkezett a tanácsnál, de a nekik juttatott összeg még szerényebb volt. Pl. 1698: „A szödi templom épültére kolduló embernek gr. 2.”¹⁴

11 HORNYIK János, 1861. II. 73–74.

12 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 2. köt. 634. A feljegyzés keltezetlen, a közvetlen alatta lévő bejegyzés kelte: 1682. november 9.

13 HORNYIK János, 1861. II. 106–138.

14 Az idézett részek a jelzett évek főbírói, illetve adószedő bírói lajstromokban találhatóak. A pontos jelzetektől hely megtakarítása céljából tekintettünk el. Ezek nagyobb része fellelhető még: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008., ugyancsak a jelzett évek forrásai között. A szomszédos Nagykőrös az 1630–40-es években 31 település templomának javításához, építéséhez járult hozzá. Érdemes és tanulságos lenne Kecskemét számadáskönyveiből is gyűjteni a hasonló adatokat. Ugyancsak figyelemre méltó, milyen sok végrendelkező juttatott értékeiből a közelebbi és távolabbi egyházakozságeknek.

A két intézmény egymásra utaltságát jól érzékelteti, hogy nemcsak a tanács támogatta az egyházakat, hanem azok is többször kisegítették a magisztrátust. Tekintettel arra, hogy a tanács nem tudott pénztartalékokat képezni, az adók beszédéséig a váratlan, nagyobb kiadások alkalmával kénytelen volt magánszemélyektől és az egyházaktól rövid távra kölcsönt felvenni. Egyik ilyen eset 1685-ben történt, amikor Koháry István, a város potior földesura kiszabadult Thököly fogságából, a város egy évi summaadóját *adományozta* számára. Ennek az összegnek a kifizetéséhez „A kálvinista ecclesia amely 200, id est kétszáz aranyakat adott méltóságos Kohári István urunk öngagsága szabadulására váras fejében...”. Ezzel egy időben „Az papista ecclesia amely 100, id est száz aranyakat adott méltóságos Kohári István urunk öngagsága szabadulására váras fejében...”. A kölcsönöket a következő év során térítették meg kamatostul.¹⁵

Az egyházak működéséhez évszázadokon át a legjelentősebb összegeket az élettől búcsúzóknak testálása biztosította. A ránk maradt jelentős számú végrendelet szinte kivétel nélkül hagyott értékeket valamelyik egyházra. A módosabb testálók számottevő összeggel gyarapították az eklézsiák vagyonát. Hely hiányában a sok közül csak egy katolikus és egy református személy végrendeletéből idézünk. Bede Lukács a következő értékeket testálta: a gyöngyösi franciskánusoknak egy csikó ló, a berényieknek egy csikó ló, a füleki pátereknek 2 tallér, a szécsényi pátereknek 2 tallér, a szegedieknek egy csikó ló, a helybeli ferences templomban levő három oltárra 2 tallért és két ürüt, a barátoknak egy hordó bort. A kordásoknak [laikusok egyházi szervezete] két ürüt.¹⁶ Tehát nemcsak a helybeli, hanem egészen távoli templomokról is gondoskodtak. Az ugyancsak vagyonos Szabó Mihály a református egyházra 1688-ban 30 tallért, a prédikátornak két tallért, a mester úrnak egy tallért, a diákoknak két garast, a mendikánsoknak ugyancsak két garast hagyományozott.¹⁷

Az egyházközségek életébe a laikusok bevonása ekkor még lényegesen szélesebb körű volt, mint napjainkban. Hagyományosnak mondható mindkét felekezetben, hogy az anyagiak nyilvántartását, a templomi szertartásokhoz szükséges tárgyak, felszerelések beszerzését, az épületek restaurálását stb. a világi gondnokok vállalták magukra. Tűzifa és építőanyag fuvarozását a lakosság tömegesen vállalta. A katolikus egyházon belül a barokk korban egészen új szervezeti formák is jelentkeztek. A hódoltság területéről ennek csak egyetlen írásos emléke maradt, melyet Kecskemét város levéltára őrzött meg, bár több jel utal arra, hogy rajta kívül itt helyben más szervezet is működött.¹⁸ Az 1651-ben keletkezett oklevél a „Deákok czéhe” szabályzata címet kapta. A társulat a szabályzat megfogalmazása szerint Szűz Mária tiszteletére alakult, valójában lényegesen szélesebb körű tevékenységet vállalt fel. A tagság feladatait a korabeli céhszabályzatok formai elemeit követő rendben fogalmazták meg. A bevezetőből és a 13. artikulusból kiderül, hogy egy átgondolt és szigorú szervezetként fogta össze a minden bizonnyal jelentős számú tagságát. Aki a céh tagja lett, kevés kivételtől eltekintve élete végéig vállalta a különféle szolgálatot. Minden év karácsony harmadnapján választották meg az új dékánt, akinek a munkáját „szolga-dékánok” segítették. Aki vétett a szabályzat ellen vagy nem engedelmeskedett a dékánok, jelentős pénzbüntetést kapott.

15 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 2. köt. 688–689.

16 MNL BKML IV. 1528. 1/147.

17 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 35.

18 HORNYIK János, 1861. II. 236–245. A szabályzat 7. és 13 cikkelye egyértelműen utal ilyenekre. Bede Lukács 1700-ban a *Kordásoknak* végrendeletében két ürüt hagyott. MNL BKML IV. 1528. 1/147.

A tagság legfontosabb kötelessége a Mária-kultusz ápolása volt. Az egyházi év négy vezetőes Mária napján ünnepi szentmisén működtek közre. A céhhez tartozó betegek látogatása – kivéve a pestises betegeket –, a halottak méltó búcsúztatása ugyancsak fontos feladatnak minősült. Ha céhen kívüli személy vette igénybe szolgáltatásaikat, az köteles volt legalább egy forintot fizetni. A különféle adományok révén a céhnek jelentős szőlőbirtoka is volt, melynek megműveléséből mindenkinek személyesen ki kellett venni a részét. Akadályoztatás esetén munkást kellett felfogadnia. A többi céh mintájára itt is évenként nagy mulatságot rendeztek, melynek kereteit ugyancsak pontosan körülírták. A távolmaradókat vagy a szabályok ellen vétőket pénzbüntetéssel sújtották.

A tanács és az egyházak közötti együttműködés legjelentősebb eredménye kétségtelenül a vallási türelem lett.¹⁹ Ennek értékét akkor tudjuk igazán felbecsülni, ha meggondoljuk, hogy Európa nyugati részén még a 17. században is évtizedekig tartó rendkívül kegyetlen háborúk dúltak a vallási megosztottság nyomán, népek és államok sorsát hátrózták meg hosszú időre a vallási ellentétek formájában jelentkező konfliktusok. Ezzel szemben joggal emeljük ki a magyar szellemi és kulturális szint jellemzéseként, hogy Erdélyben – Európában elsőként – már az 1568-as tordai országgyűlés biztosította a felekezetek számára a jogi egyenlőséget. Ezek figyelembe vételével tudjuk csak felmérni annak jelentőségét, hogy Kecskeméten már *négy évvel korábban*, 1564-ben képesek voltak a „pápasták” és a lutheri reformáció hívei példamutató, békés egyezsége jutni. Ennek igazi értékét azonban az adta meg, hogy ez a megállapodás nem maradt kérészerű. Pedig a rendkívül zaklatott katonai-politikai viszonyok, a visszatérő gazdasági nehézségek még az azonos vallású közösségeken belül is számottevő súrlódásokat, sőt ellentéteket gerjesztettek. Ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy – Erdély politikai elköteleződése nyomán – a protestánsokkal szemben a török hatalom, a katolikusokkal szemben pedig a bécsi udvar volt elnézőbb, a feszültség köztük hosszú időre konzerválódott, és az ellenségesség bármikor fellángolhatott volna. Mindezt időről időre erősítette az a tény, hogy a város főurai között protestánsok és katolikusok egyaránt voltak. A hódoltság utolsó évtizedeiben pedig az a különös állapot jött létre, hogy a város két leghatalmasabb földesura, Wesselényi Ferenc nádor, majd annak öccse, Pál a protestánsok védelmezőjeként, a nagyhatalmú füleki főkapitány, Koháry István pedig a katolikusok mentoraként lépett fel. Ráadásul a két família között igen komoly örökösödési vita kerekedett, amelynek egyik legfőbb tétele a Kecskeméttől húzott summaadó volt. A város lakosságának mértéktartását és következetességét dicséri az a tény, hogy az általuk többször gerjesztett vallási súrlódásokat sorra feloldották, és azokból érdemi ütközés nem sarjadt. Egyébként közismert, hogy a rendkívül vallásos, katolikus Koháry István 1681-ben az országgyűlésen a vallási türelem egyik szószólója volt. Mezővárosaiban, váraiban a protestánsok az átlagosnál kedvezőbb körülmények között élhettek. Kecskeméten az 1678-as tűzvész után pedig – a helybeli katolikus esküdtek közbenjárására! – szorgalmazta, hogy a két felekezet ingatlanjait tekintve is teljesen különüljön el úgy, hogy a reformátusok a város központjában *ugyanakkora* területet kapjanak templomuk, iskolájuk számára, mint amekkorán a katolikusok rendezkedtek be. Ezen túlmenően a szétválást az is könnyítette, hogy a ferencesek igen komoly összeggel, 2000 ezüsttallérral támogatták az újonnan épült templomukat körülvevő kőfal felépítését.

19 Bővebben: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2009/b.

Talán még fontosabb, a város belső békéjét és fejlődési lehetőségeit még inkább meghatározó tényező lett, hogy nemcsak a két eklézsia között bizonyult tartósnak a béke, hanem ezt az egyezséget *kiterjesztették a civil élet* minden területére. Ez eredményezte a város igazgatásán belül a felekezetek közötti *alternációt*, amely értelmében az évenkénti bíróválasztás során egyik évben a protestánsok jelölték meg azt a három katolikus esküdtest, akik közül főbíróvá választhatott a közösség, a másik évben a katolikusok által leginkább elfogadható három protestáns esküdtest közül kerülhetett ki a város első számú vezetője.²⁰ Igen sokat mondó az a tény is, hogy ezen a gyakorlaton akkor sem változtattak, amikor a katolikusok száma kétszer akkora lett, mint a protestánsoké. Ez az alapelv tartós hagyománnyá vált, és akkor is fennmaradt, amikor a főbíróvá, illetve a polgármestert nem egy, hanem négy évre választották. Érdemes megemlíteni, hogy még a polgári közigazgatáson belül is – egészen 1944-ig – változatlanul érvényesült ez az íratlan egyezés, szokás.

De nemcsak a közösség irányításán belül értettek szót a katolikus és a protestáns gazdák. Több mint figyelemre méltó, hogy számos esetben jelentős vállalkozásaik során eltekintettek vallási hovatartozásuktól. Ráadásul ezek nem alkalmi és rövid távú gazdasági kapcsolatok voltak. A legismertebb példa: 1677-ben a protestáns Kalocsa János és a katolikus Deák Pál közösen, 100 ezüsttallér fejében 30 évre zálogba vették Tömörkény és Pusztaszer egyik felét, melyeket később legelőként közösen használtak. 1680-ban pedig ugyancsak Deák Pál és Kalocsa János közösen, 50 aranyért, egy selyemövért és egy selyemfutáért örökösen megvásárolták a pusztákat tulajdonosuktól.²¹

Mindez érthetően nem jelenti azt, hogy a különféle családi és közösségi összejöveteleken soha nem történt a felekezetek között inzultus. Felelőtlen, korlátolt és ittas ember mindkét oldalon több alkalommal sértette, gyalázta a másik felekezethez tartozókat. A közösség szempontjából azonban az lett az igazán fontos, hogy ezeket az eseteket többségében a tanács sorra igen szigorúan büntette, sőt, megtorolta, és ezen eljárással szemben egyik felekezet papja sem emelte fel egyetlen esetben sem a szavát. A vallási türelmetlenség megnyilvánulási formájára és a tanács eljárására a több eset közül csak egyet idézünk. Szikszai Szűcs Jánost azzal vádolták meg, hogy 1697. december 29-én italozás közben pohárköszöntőjében azt kívánta, „hogy a jezsuiták mindnyajjan vesszenek el, a Barátokban [a ferences rendi papokban] pedig annyi vér maradjon mennyi a Pohárban marad”. Bár a vizsgálat során a bizonyíték nem volt mindenben meggyőző, a tanács úgy döntött, őt „mégis két prédikációig pellengérré teszik, azután rontassék le, és megnyomatván nyaka és lábai rúddal, jól pálcáztassék meg, és azután kiálcsa meg, hogy aki nyelvét veszteg nem tartya becsülettel, az leszen virága...”²²

Ez az egyensúly érthetően csak úgy maradhatott fenn hosszabb távon, ha mindkét fél komoly gondot fordított arra, hogy a legkisebb súrlódást is elkerüljék. Ennek érdekében vigyázott minden tisztségviselő még a formák betartására is. A vallási türelem meglepően széles körű megnyilvánulásai a – magisztrátus tagjainak felekezeti hovatartozásától függetlenül – évtizedeken át számtalan példával igazolhatók. A különféle nyilvántartásokban évenként rendszeresen feltűnnek azok a bejegyzések, amelyek szerint – miként erre már utaltunk – kínosan ügyeltek arra, hogy mindkét félnek egyenlően juttassanak

20 KISFALUDY Katalin, 1992.

21 HORNYIK János, 1865. 70. Érdemes lenne feltárni, hogy a gazdák sok-sok közös vállalkozása során hasonló összefogás milyen arányban lehethet fel.

22 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 175.

támogatást. „Az orthodoxa és reformata ecclesia beli öreg deákoknak ... adtunk tall. 1.” „Pünkösöd ünnepében a két oskolabeli deákoknak adtunk f. 2.”²³ „Minthogy az pápista ecclesiára sok rendben adtunk tall. 29, gar. 3, den. 14, most az számadáskor hasonlóképpen az reformata ecclesiának is megadtuk tall. 29, gar. 3, den. 14.”²⁴

III. Iskolák

Az egyes közösségek szellemi és kulturális életét a középkorban és a kora újkorban döntően az iskolák léte és azok működésének szintje határozta meg. A mezővárosi iskolák esetében célszerű még egy elemet kiemelni. Ezekben a közösségekben az iskolák nemcsak az elvont kulturáltságot, hanem a legszélesebb társadalmi csoport, a parasztság képzettségét, szellemi igényességét is serkentették. Kecskemét középkori öröksége e téren is figyelemre méltó. A 15. században a plébánia mellett létrejött iskola a következő évszázad zaklatott évtizedeiben is tovább működött. Az 1546-ban készült török adókönyvben fellelhető az Oskola utca, amely nyilvánvalóan egy régóta itt működő intézetről kapta a nevét.²⁵ Ha a török defterdár is felhasználta az adózók beazonosítása során, ez azt jelzi, hogy a városban nemcsak egy ismert épületről volt szó, hanem az egész lakosság számára egy megbízható tájékozási pont, jól azonosítható létesítmény, terület lehetett. Mindez akár arra is utalhat, hogy az iskola már az előző évtizedekben különvált a templomtól, és a város önkormányzata tartotta azt fenn, a közösség fedezte a tanító, a magiszter fizetését.

A későbbi évtizedek iskolai életéről nincsenek megbízható adataink, bár aligha kétséges, hogy az valamilyen szinten létezett, ha megszakításokkal is, de működött. A helybeli protestánsok tudni vélik, hogy helyi egyházközségük megalakulásától fogva (1564) működött alsófokú oktatásuk. Azonban ennek ellentmond a már korábban is idézett kitétel: a városban a reformáció első jelei 1548 körül jelentkeztek, „...a városi nagy ellenkezés mellett, de a budai pasa oltalma alatt, sok szenvedés és gyöttelelem közepette, elszántan és kitartóan másfél évtized munkájával juttatták annyira zöldágra a reformációt, hogy 1564-re önálló egyházzá szerveződhetett.” Hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben és a későbbi évtizedekben még sok száz önálló protestáns eklézsia, egyház létehez sem tartozott hozzá az iskola működtetése. A kecskeméti 400 éves jubileum emelkedett hangulatában a kezdeteket felvázoló tanár úr megelégedett az előbbi kitételről, a történelmi tényekről, és azt vélelmezte – de egyetlen adattal sem igazolta –, hogy itt ettől kezdve működött a felekezeti iskolája. Ennek meggyőző igazolásáról a figyelmet azzal terelte el, ennek valószínűségét azzal próbálta megalapozni, hogy néhány újabb – *de ismét nem igazolt* – hipotézissel állt elő: „...a megalakulás nehézségeivel küszködő új egyháznak egyelőre nem lehetett anyagi ereje iskolájának középiskolai színvonalra fejlesztéséhez, ezt valószínűnek tarthatjuk. 1588-ban azonban már ismét megindul a külföldi egyetemeket látogató kecskeméti ifjak sorozata. 1589-től pedig szakadatlan sorban látjuk

23 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 1. köt. 412–413. és 477.

24 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 2. köt. 913–914. – Érdeemes itt is utalni arra az idézett esetre, hogy a tanács a katolikus plébánosnak távozásakor juttatott egy tallér összeget ezzel egy időben megküldte a református prédikátornak is, aki ekkor nem költözött el.

25 KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 349. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 90–96.

felvonulni a kecskeméti ifjakat a debreceni kollégiumba magasabb tanulmányok végzésére, amiből ismét azt következtethetjük, hogy 1580 tájától a kecskeméti iskola gimnáziumi szintre emelkedett.” Ehhez a megállapításhoz legalább két megjegyzés kívánkozik. Az első az, hogy Kecskemétről már a 15. században és a 16. század első évtizedeiben jelentős számú fiatalember ment különféle külföldi egyetemre, főiskolára, amikor még nem létezhetett protestáns iskola. Tehát a jelzett időben a külföldre menők közül akár a katolikus iskolából is kikerülhetett néhány fiatalember. A másik észrevétel az, hogy bár a következtetés nem teljesen indokolatlan, de mindez – tények idézése híján – mégis csak *feltételezés*, hogy az ifjak a protestáns gimnáziumból kerültek ki. Sajnos tény, hogy szinte a század végéig egy protestáns iskola – még kevésbé egy *gimnázium* – tényleges működéséről, annak kezdeteiről és besorolásáról semmi biztosat nem tudunk. Ezúttal is hangsúlyoznunk kell, hogy a szerző ennek létét semmilyen konkrét ténnyel nem támasztotta alá. Valójában a protestáns iskola léte utaló legelső támpontunk a század legvégéről való. „Az első név szerint ismert iskolarektor, Veresmarti Mihály *Megtérése históriájában* mint tekintélyes egyház szolgálatában töltött hivatalt említi kecskeméti rektorságát 1597 tájáról.”²⁶ Márpedig egy gimnázium érhetően egyetlen magiszterrel semmiképpen sem működhetett volna. Az újabb, minden kétséget kizáró hiteles adat 1599-ből való. Ez év novemberében György *deákot* – tehát nem professzort – fogadta fel iskolamesternek a tanács. Búzás Mihály prédikátor fizetését, aki Tolnából menekült ide, a következő év pünkösdjén rögzítették.²⁷ Járandóságát úgy állapították meg, hogy „Az [iskola]mestörnek [nem professzornak!] ételének viseli gongyát ú kegyelme Ezön szegötségre.” Tehát Búzás feladatköre kétségtelenül igen szorosan kapcsolódott az iskolához, de ő itt prédikátorként működött, és nem tanított. Érdekes, hogy a következő évi egyezségében – bár a dotációja is jóval kisebb lett – az áll, hogy „Az mestörnek, ha *leszön is*, tehát asztalt nem tart.” Egyébként az iskolamester létevel kapcsolatos bizonytalanság nem tarthatott sokáig, mivel György deákkal, mesterrel 1600-ban és a következő évben is megújították korábbi szerződését. Ezek az egyezségek, melyeket a prédikátorral és iskolamesterekkel kötöttek, azért rendkívül figyelemreméltók, mivel az ún. hosszú háborúban (1593–1606) éppen az 1600-as évben érte Kecskemétet egy olyan súlyos támadás, melynek hatására a lakosság jelentős része kénytelen volt elmenekülni.²⁸ Tehát mind a város közössége, mind pedig a magisztrátus rendkívüli válságot élt meg. A közösség életén belül az iskolák fontosságát érzékelteti, hogy ennek ellenére a város a következő években is körültekintően gondoskodott mindkét felekezeti prédikátoráról és iskolamesteréről. Ezekből a tényekből viszont nem szabad eltúlzott következtetéseket levonni, főként pedig nem szabad ezeket bizarr hipotézisekkel hiteltelentíteni.

A katolikus iskola folyamatos működéséről ugyancsak ezen esztendőkből vannak további adataink. A már idézett bigámiával kapcsolatos perben az ítélező bíróság tagjainak felsorolásakor a prédikátorok mellett sorrendben az iskolamestereket említik: „Első Búzás Mihály Prédikátorunk, Gergöly pap más röndön. Scola mestör mindkettő,

26 SOÓS Tamás, 1964. 4–5. Marton Sándor munkájára hivatkozik. A többféle hipotézis közepe talán nem árt felhívni a figyelmet, hogy a *tekintélyes* jelző az egyházra, és nem az iskolára vonatkozott.

27 HORNYIK János, 1861. II. 73–75.

28 „Az Fű Bíró Uram engemet kért Város szolgájának egy néhány napigh, mikor mind elhatták az Város Deákjai, azért én Szűcs Bálint fia míg it voltam az Város házánál, az mely dolgok időmben löttének, én azokat mind ide ez helyre írtam föl”. HORNYIK János, 1861. II. 55–56. – Tehát még a századfordulón, Búzás János megérkezése után is, a prédikátor csak egyetlen „mestör” élelmészéről, léteiről volt köteles gondoskodni. Így gimnáziumról még ekkor sem lehet szó.

János és György földvári...”.²⁹ Miként láttuk, ez évben György volt a református iskola mestere, tehát János a katolikusoké lehetett. A következő években a város István mestert fogadta meg helyére. Ezt az teszi kétségtelenné, hogy míg György mester szerződésének megkötésénél Búzás Mihály, a református prédikátor volt jelen, István mesterrel a „más röndön”, más valláson lévő „Gergöly pap” jelenlétében rögzítették dotációját.³⁰

Mivel a világháború során elpusztultak a város jegyzőkönyvei és sok év adatait rögzítő nyilvántartásai, a következő évtizedekből nem tudunk további adatokat idézni az iskolák működéséről. Ha a rendkívüli nehézségek között gondoskodott a magisztrátus a feltételekről, joggal felételezhetjük, hogy a békésebb, kiegyensúlyozottabb évtizedekben még inkább megtette ezt. Az 1660-as évektől legalább a különféle nyilvántartások alapján tudjuk követni a város életét. Az ezekben fellelhető kitételek mindkét iskola létét és folyamatos működését egyaránt dokumentálják.

Az iskolák épületére utaló adatunk még kevesebb számban maradt. Az 1678-as tűzvész után a főbíró, Deák Pál írt a környező ferences rendi kolostoroknak, segítsék az itteni ferenceseket, hogy a „residentiát, iskolát a magok alamisnájokból” ismét fel tudják építeni. Azonban ez az épület igen szerény lehetett. Ezt érzékelteti az egyik bejegyzés: 1700-ban „Az Scholaban ablakhoz vettünk egy concz papirost 6 polturán”.³¹ A reformátusok iskolájának épületéről pedig csak a 18. század elejéről maradt néhány feljegyzés, amely az ugyancsak a tűzvészt követően elkészített épület későbbi renoválására utal.³²

Mindenekelőtt írott forrásaink rendkívüli hézagosságai miatt nem tudunk pontos képet alkotni arról, miként és milyen mértékben támogatta a mezőváros tanácsa az iskolákat. Erősen valószínű, hogy e tekintetben is városonként erőteljes lehetett az eltérés. Maga a támogatás formája és mértéke pedig a közösség anyagi állapotától függően változott. Úgy tűnik, hogy az igazán válságos időszakokban a magisztrátus közvetlenül segítette a felekezetek iskoláit. Ennek formájáról, mértékéről a 16. századból nem maradt feljegyzés. A századfordulóról, a hosszú háború keserves esztendeiből – Hornyik János monográfiájában – fennmaradt néhány, már idézett szerződés, amit részben a prédikátorral, részben az iskolamesterekkel kötöttek. Ezeket sorra a főbíró, az illetékes prédikátor, illetve pap, a tanácstagok és a „polgárok” jelenlétében szentesítették. Mind a két iskolamesternél azonos a megfogalmazás: „Az Mestört, György Deákot fogattuk meg városul” Búzás Mihály jelenlétében, illetve „Scola mestört, István Mestört városul fogattuk mög... Gergöly Pap” jelenlétében. Tehát az anyagiakat a város biztosította, a személy kiválasztása viszont „az Eccla [ecclesia] akarattjából” történt. A nagyon csekély adat arra utal, hogy az 1678-as tűzvészt követő iskolaépítésekben a tanács közvetlenül nem vette ki a részét. Az egyházak kaptak ugyan számottevő támogatást, de az építkezésekkel kapcsolatos szervezőmunkákat és a mesterek fizetését az egyházak gondnokai irányították és tartották nyilván.

29 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 54.

30 HORNYIK János, 1861. II. 73–75.

31 MNL BKML IV. 1528. Az egyház gondnokának számadásai.

32 „Adatunk nemigen van az iskolaépület nagyságáról, termei számáról. Földszintes több szobás, szalma vagy nádtetős, nagyrész vályog- és faépület lehetett. Ez csupán elemi és alsófokú gimnáziumi évfolyamoknak adott helyet. Az akadémiákra lépett számának bizonyossága szerint csak 1570 táján indulhatott el a felsőbb oktatás benne, s 1580-ban már több tantermes gimnázium van, úgyhogy 1599-ben a Tolnáról menekült tanulócsereg baj nélkül beosztható a teljes szervezetbe, mely éppen a megszorított tanulócsereg miatt már 6 évfolyamos gimnázium lehetett 2-4 tanteremmel.” SOÓS Tamás, 1964. 6. Mindez azonban ismét csak feltételezés, semmiféle konkrét adatra nem utal.

A tanács támogatása e téren csak közvetett módon és nagyon szerény formában jelentkezett. Minden bizonnyal igen régi szokás élt tovább ezekben az évtizedekben is, melyekből feljegyzések maradtak. Az emlékezetesebb egyházi ünnepek során a főbíró vagy az adószedő jótékonykodására került sor. Ezt egyik-másik feljegyzés teljesen egyértelművé teszi: 1662-ben „Karácsony napján deákoknak és koldusoknak tall. 1.” A következő évben „Karácsonyban az szegények számára adtunk az kisbírák kezéhez f. 2, d. 40. Ugyanakkor az calvinista árva deákok hozzánk jöven cántálni, adtunk nekik tall. 1.” Ha nem is maradt fenn minden évből minden egyházi ünnep alkalmával juttatott adományról feljegyzés, azt mondhatjuk, hogy ez bevett gyakorlat lehetett. A leggyakoribb juttatás karácsony mellett húsvéthoz és pünkösdhöz kapcsolódott. E fő ünnepek mellett a legtöbb évben vízkereszt, gyertyaszentelő és Szent Márton ünnepein is jelentkeztek a főbírnál a mendikánsok és a deákok. Bár Szent György napkor szinte kivétel nélkül bejegyezték az ajándékozásokat, ez alkalommal azonban nem egyházi, hanem civil ünnepségről szólhatunk. Mivel ekkor történt a bírák megválasztása, az új főbírók, az új tanács köszöntésére siettek a tanulók, de ez alkalmakkor sem volt nagyobb az ajándék a szokásosnál. Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy érdemi változás történt e téren is a kilencvenes években. A török kiűzését követő első néhány évben a jutalmazások összege ugyan még változatlan, de 1692-től a korábban megszokott összeget megkétszerezték. Ezt azért érdemes kiemelni, mivel az egyházak támogatása terén hasonló, sőt még nagyobb változás észlelhető. Kétségtelen, hogy mindez a város lassan kiegyensúlyozottabb anyagi helyzetét is jelzi, érzékelteti.³³

Az iskola épületének léte mellett legalább annyira meghatározó az ott folyó oktatás, annak színvonala. Sajnos erről is csak nagyon töredékes ismereteink vannak. Azt viszont hangsúlyoznunk kell, hogy a mai állapotokhoz képest egykoron nyomorúságos viszonyok között kellett tanítani, illetve tanulni. Ha nem is tipikus, mégis érdemes idézni a Budán tapasztalt állapotokat, annál inkább, mivel ennek kecskeméti kapcsolódása is van. Bocatius János kassai főbíró 1605 novemberében Budán járt Bocskai István fejedelem kíséretében és feljegyezte tapasztalatait. „Találkozom a magyarok keresztény presbiterével. Az itt lakó keresztények állapotáról és helyzetéről faggatom. Röviden válaszol: nyomorúság és szolgaság. Panaszkodik, hogy nemrég elvették tőlük a templomot. Házáról nyugodtan mondhatná az ember, hogy dologház. 'Vajon hol van az iskola?' 'Hát itt.' 'Több nincs?' 'Bizony nincs.' Ezután vendégül hív a szerencsétlen, hogy foglalkozásának valamiféle tanújelét adja. Begyűjt, aztán a macskákat elzavarja a tűzhelyről. [...] Odaadom neki Albumomat, és megkérem, hogy emlékeztetőül írja be könyvecskémbe nevét. Megteszi, de előbb még leír egy általam nem ismert rejtelmes mondatot: „Most egy magas célpont felé törekszem, hátha elérem azt, amit még soha senki sem ért el. Kecskeméti István magiszter, a budai keresztény egyház prédikátora...”³⁴

33 Ezt támasztja alá az is, hogy a főbíró és az adószedő számadáskönyveiben található feljegyzések alapján a támogatottak köre és a támogatások esetei számottevően bővültek. A tanulókon túlmenően szegények, török és tatár fogságból szabadult prédikátorok és családtagjaik részesültek támogatásban. Sőt, néhány esetben még a városon átvitt török foglyok élelemmel és borral való *önkéntes* ellátását is rögzítették. Több esetben más városokból érkező deákokat is támogattak.

34 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 539. Pedig a protestáns egyházak számottevő előnyt élveztek a katolikusokkal szemben a török hatóságok előtt. – Ez az eset egy újabb adalék lehet annak megítéléséhez, hogy mennyit nyert a magyarság a török hatalom megjelenésével és 150 éves uralmával, mennyire serkentette jelenléte a magyar gazdaságot és a magyar kultúrát.

Ezek a morzsák is azt sugallják, hogy a hódoltság alatti gazdasági és kulturális lehetőségek, állapotok megrajzolásakor nem szabad engedni, hogy meglóduljon a fantáziánk. Csak a tények szorgos gyűjtése és ezek fegyelmezett elemzése segíthet a valóság megismerésében. A hódoltság mezővárosaiban a budainál biztosan valamivel jobbak voltak a körülmények, de ezekben is igen szűkösek maradtak a lehetőségek. Az a tény, hogy száz évvel később Kecskeméten a katolikus iskola ablakainak befedéséhez papirost vásárolt a tanács, igencsak sanyarú állapotokra utal.

Talán nem árt hangsúlyozni, hogy nálunk a kora újkor első századaiban az igényesebb oktatás személyi feltételei is igen szerények maradtak. A nagyszombati egyetem jogi karának megalakulásáig (1637) semmiféle hivatásnak nem volt iskolai szakoktatása. Ekkor még valamiféle iskolai végzettséghez csak a lelkészi és a tanítói foglalkozást kötötték. Mind a katolikus mind pedig a protestáns iskolákban feladatuknak a humán és a vallási műveltség terjesztését tekintették. A legelső fokozaton, a kisiskolákban írást-olvasást tanítottak vallásos szövegek igénybevételével. Ez általában három évig tartott. Ezután kezdődött a tulajdonképpeni gimnázium, amelynek a tananyaga a latin nyelvtan, a mondattan, a poétika és retorika volt. Ezt négy éven át folytatták klasszikus auktorok szövegei alapján. A legtöbb latin iskolában az oktatás csak ezekre terjedt ki. A három részre szakadt országban a 17. század második felében összesen 80 református, 60 evangélikus, 20 katolikus és féltucatnyi unitárius gimnázium működött. Bár a paraszti tömegek kívül rekedtek, a mezővárosok polgárai és a jobb módú gazdák éltek a latin iskola lehetőségeivel.

Még a 17. században is a latin iskolákon belül a protestáns és a jezsuita iskolákat különböztették meg. Ezek azonban inkább szervezetükben és vallási háttérüket tekintve különböztek egymástól, mintsem tanrendjükben. Érdemi különbség volt még, hogy a katolikus iskolában a továbbtanulni nem kívánók számára csak anyanyelvi írás-olvasást tanítottak. A továbbtanulók számára itt is volt triviális tagozat, ahol párhuzamosan tanították a latint és az anyanyelvi írás-olvasást. A protestáns iskolákban szinte feltételezve a továbbtanulási szándékot, ritkán szerveztek kizárólag anyanyelvi írás-olvasást tanító intézetet. Ezzel kétségtelenül többet kívántak, mint a katolikus iskolák többsége, de egyben el is riasztották azokat, akik az anyanyelvi oktatással is beérték volna.³⁵

A „három város” – Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd – protestáns iskoláit szinte a debreceni, esetenként a pápai kollégium gyakorló iskoláinak tekinthetjük. Ez tehát nemcsak azt jelentette, hogy ezekből a továbbtanulni akarók útiránya adva volt, hanem azt is, hogy sorra az anyaiskolában végzők közül választották ki a tanítóikat. Az egyházközség ismételen elküldte megbízottjait, hogy az új tanítót elhozzák. Ezek rendszerint még nőtlen fiatal emberek voltak. Többen azért vállalták ezt a nem különösebben fizetett munkát, hogy anyagi alapot teremtsenek külföldi tanulmányaikhoz. A gyakorta kezdő pedagógusok csak előképei lehettek a későbbi évszázadok köztisztviselőinek örvendő és bölcs néptanítóinak. Tehát semmiképpen sem véletlen, hogy ritka eset volt, ha két évnél hosszabb időt töltött valaki egy iskola élén. A nagykőrösi számadáskönyvek bejegyzései arra utalnak, hogy a tanács nem is szívesen látta, ha egy-egy mester egy évnél tovább maradt náluk.³⁶ E mesterek közül név szerint csak igen keveset ismerünk.

35 MÉSZÁROS István, 1981. 238–269. és 273–292.; MAKKAI László, 1985. 1487–1491.

36 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 365–370.

Mindez érthetően nemcsak az iskola fenntartói-szervezeti formáira, normáira utal, hanem sokat sejtet a tanítók felkészültségéről és oktatói-nevelői munkájuk minőségéről is. A folyamatosságot – tekintettel arra, hogy a prédikátorok személye is gyakorta változott –, a „színvonalat” és a hagyományt valójában csak az eklézsiák közössége és azok gondnokai, mintsem a pedagógusai jelentették. Az egyházközség még a 17. század nagyobb részében is csak egyetlen tanító, iskolamester fizetését tudta biztosítani. Sajnos a katolikus iskolák személyi ellátottságáról még ennyit sem ismerünk. Mivel a ferences rendház tagjait ritkábban cserélték, vélhetően az oktatást végző személyek is ritkábban változtak. Merőben más viszonyok alakultak ki 1715 után, amikor a piaristák bekapcsolódtak a város oktató-nevelő munkájába.

Az egyes iskolákban tanuló gyerekek száma érthetően erősen hullámzott. Térségünkben alig akad erre vonatkozó adat. Ritka kivételnek számít, hogy ismerjük az 1650-es években Szabadszálláson tanulók számát. Itt éveken át 120 gyerek tanulta a betűvetést. Tekintettel arra, hogy csak egyetlen (!) tanító foglalkozott velük, ez a nagyon figyelemreméltó szám vagy ritka kivételnek tekinthető, vagy a tanítás körülményeiről, hatékonyságáról árul el igen sokat. Egy tanító energiáját – még ha esetleg segítette is a munkáját egy-két öregebb diák – ennyi gyerekek még a fegyelmezése is felemésztette. A kecskeméti iskolákban tanulók létszámáról viszont még a 17. század végéről sincs pontosabb ismeretünk. Ezért tűnik meglepőnek „A volt Református Kollégium” 400 éves évfordulójára írt *Iskolánk története* című munka néhány megállapítása. „...1580-ban már több tantermes gimnázium van, úgyhogy 1599-ben a *Tolnárról* menekült tanulószereg baj nélkül beosztható a teljes szervezetbe, mely éppen a megszorított tanulószereg miatt már 6 évfolyamos gimnázium lehetett 2-4 tanteremmel. Nem valószínű, hogy az elemi iskolai részben a leánytanulóknak, akiket csak olvasásra, hittanra, énekekre tanítottak, külön tantermük volt.”³⁷ Mindez azonban az első betűtől az utolsóig csupán *feltételezés*, levegőben lógó állítás, hisz erre vonatkozó érdemi támpontot, egyetlen adatot még senki sem említett. Ezért a belőle levont következtetések több mint kétségesek! Legalábbis a későbbi évtizedekből fennmaradt tények ezen állapotoknak éppen az ellenkezőjét jelzik.

Nemcsak a kecskeméti iskolákban végezte a munkát hosszú évtizedekig csak egy-egy iskolamester. Miként láttuk, Szabadszálláson is – az 1650-es években – a 120 tanuló egyetlen iskolamester tanította. Azt viszont a fennmaradt szerződések igazolják, hogy az 1600-as évek elején a kecskeméti református és katolikus iskolákba csak egy-egy *tanítót, deákot* szerződtettek. Tehát a Tolnárról „menekült tanulószereg” és a „6 évfolyamos gimnázium” oktatása egyetlen deákra hárult volna. Ez az állapot a hódoltság egésze alatt sem változott. Csak *valószínűsíthető*, hogy 1685 táján már a leánytanulókat is oktattak valamilyen formában – vasárnaponként – a református iskolában. Azt viszont nem tudjuk biztosan, hogy volt-e külön tanítójuk. Arra pedig, hogy 3 tanítót is foglalkoztattak, csak a 18. század elejéről-derekaról van bizonyíték. A rendelkezésünkre álló adatok alapján az iskolaszervezet szintjét sem könnyű megállapítani. A jubileumi emelkedett fogalmazásokkal, merész feltételezésekkel szemben óvatosságra int a következő esemény. „Az 1741-es építkezés, *'a magasabb litteraturai érdeklődésre emelő lendület'*

37 SOÓS Tamás, 1964. 6.

[kiemelések az idézett szövegen belül], melyet 1749-től *Varjas* János első állandó professzor [!] hozott az iskolába, felkeltette a szomszédos ferences páterek féltékenységét, úgyhogy feljelentették a helytartótanácsnál, hogy a kecskeméti reformátusok magasabb iskola emelésén fáradoznak.³⁸ Ez a magasabb „litteratura” alighanem a poétika és a retorika lehetett. Ez a feljelentés és az ennek nyomán létrejött vizsgálat tehát azt teszi valószínűvé, hogy addig nem folyt teljes szintű gimnáziumi oktatás a református kollégiumban sem. Az viszont kétségtelen, hogy mind a katolikus, mind pedig a református iskolában nem csak alapfokú írás-olvasást tanítottak. A különféle adományozások során ismételtelen megkülönböztetnek – mindkét iskolán belül – kisdiakokat, mendikánsokat és öreg deákokat. „Pünkösöd ünnepében két oskolabeli deákoknak adtunk f. 2.” „Az reformata schola beli deák gyermekeknek adtunk den. 24. Az pápista deák gyermekeknek asszerint den. 24.” „Az orthodoxa és reformata ecclesia beli öreg deákoknak és a pápista deák gyermekeknek adtunk tall. 1.”³⁹

A gimnázium felső osztályait a református tanulók általában Debrecenben folytatták. Egy örökösödési perben tett vallomás szerint az egyik katolikus szülő két fiát „scolákban taníttatta őket, asztaloktól Győrett, Gyöngyösen és ruházatjokra s költségökre sokat költött.”⁴⁰ A szóban forgó Bíró János és Pál édesanyja viszonylag jómódú, bár távolról sem a legmódosabb gazda özvegye volt. A távolabbi városokban éveken át folyó taníttatás biztosan komoly áldozatokat követelt. A helybeli iskolákat viszont a szegényebb gazdák fiai is látogatták. Erre enged következtetni, hogy később, amikor kisbírók, székbírók, vásárbírók lettek, kötelesek voltak önállóan nyilvántartásokat vezetni. Számadáskönyveink és robotlajstromaink rendkívül sokféle kézírást őriztek meg. Márpedig a név szerint ismert 74 kisbíró között találunk 2 teljesen vagyontalant, 12 törpebirtokost és 29 kisbirtokost. Tehát közel hatvan százalékuk a szegényebb vagyoni csoportokból verbuválódott. A név szerint ismert 81 székbíró közül csak néhány százalékkal kisebb az arányuk. Az ugyancsak név szerint ismert 30 vásárbíró közül viszont 83% került ki a szerényebb vagyonúak közül.⁴¹ Ha ezekhez hozzávesszük, hogy a kocsmárosok, a mészárosok ugyancsak folyamatosan vezettek nyilvántartásokat, számuk tovább nő. Ugyancsak a legszegényebbek közül kerültek ki a tyúkszedő deákok, a kisbírók és vásárbírók munkáját időről időre kiegészítő írások. Ha a legszegényebb vagyoni csoportokon belül is ilyen jelentős igény volt az iskolai oktatásra, elképzelhetjük, hogy a jobb módúak és a rendkívül gazdagok, az iparosok és a kereskedők között még szélesebb körű lehetett ez az igény. Az is természetes, hogy az írni-olvasni tudóknak csak elenyészően kis része került a városi igazgatás apparátusába. Ezek a távolról sem teljes adatok azt jelzik, hogy a rendszeres iskolai oktatásban való minél jelentősebb számú részvétel nemcsak a szülők, tanulók számára lett egyre fontosabb, hanem azt is, hogy az írásbeliség fokozatos terjedése miatt a mezővárosi önkormányzat vált volna működésképtelenné ezek hiányában. Az iskolában szerzett készségeknek érthetően a tőzsérkedő gazdák, a kupeckedők, a kereskedők, az egyházak évenként változó világi gondnokai stb. messze-menően hasznát vették.

38 SOÓS Tamás, 1964. 8.

39 A jelzett évek főbírói számadáskönyvei, ill. MNL BKML IV. 1610. i. 1640–1707. Töredékek 66–68.

40 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 106.

41 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2010. 92., 103. és 106.

IV. Irodalom

Kecskemét szellemi-kulturális életének felvázolásakor látszólag az irodalom áttekintése jelenti a legkisebb gondot. Ez elsődlegesen annak köszönhető, hogy Kecskemét irodalmi műveltségének feltárásával már többen is foglalkoztak. Azonban aligha kétséges, hogy ennek érdekében Orosz László tette a legtöbbet. Ezért nem véletlen, hogy valamennyien, akik e téma iránt érdeklődünk vagy kutatásaink során e területre tévedünk, elsőként az ő összegző munkáját vesszük kezünkbe.⁴² Tekintettel arra, hogy mindaz, amit ő városunk kora újkori irodalmi örökségéről megfogalmazott, alapvetően máig helytálló, e rövid áttekintés során csaknem elegendő főbb megállapításait felidézünk. Valójában az egykori összegzéséhez csupán néhány érdemi kiegészítést tehetünk. Egyáltalán nem véletlen, hogy az ő elemző munkásságát még ekkor sem lehet mellőzni.

Kecskemét középkori irodalmi öröksége teljesen homályba vész. Azonban iskolájának léte, magát külföldön is képző, jelentős számú tanulója legalábbis számottevő irodalmi érdeklődés lehetőségére utal.⁴³ A városhoz, a mezővárosi társadalomhoz köthető legelső irodalmi munka azonban csak a 16. században, ezen belül a reformációban gyökerezik. Ez viszont olyan kiemelkedő alkotás, hogy immár évszázadok óta a korabeli legkiválóbb munkák között idézik. A kecskeméti születésű Kodály Zoltánt is megihlető zsoltárfordítás – a csodálatos zenei alkotás *nemzetközi nyelvének* közvetítésével – méltán lett világhírű. Irodalomtörténészeink joggal emelik ki, hogy e munka lényegesen több, mint egyszerű fordítás. A mű szerkezete, sajátos íve és szuggesztív lírai hangvétele Kecskeméti Végh Mihály valódi *alkotása*.

A szerző személye körüli bizonytalanság máig sem szűnt meg teljesen. Egyik biztos kiindulópont kétségtelenül az, hogy a fordítás versfői megőrizték nevét: MICHAEL VÉGKECSKEMÉTI. A másik a mű keletkezésének időpontja: 1561. Ennek alapján nem indokolatlan annak feltételezése, hogy a zsoltárfordító azonos a kecskeméti Mihály diákkal, aki 1521-ben Krakkóban, az egyetemen tanult. Az évszámok alapján azonos lehet Kecskemét város 1564. évi főbírájával, Végh Mihállyal, akinek házában megkötötték a katolikusok és a protestánsok a templom használatáról szóló, méltán híressé vált egyezségüket.⁴⁴ E szikár megállapításokat egy újabb adattal bővíthetjük. A kecskeméti tőzsérek a hódoltságot megelőző évtizedekben is meghatározó szerepet vállaltak e tájegység távolsági kereskedelmében. Igen sokatmondó adat, hogy Buda elfoglalása után „Az első Pest megyei kereskedő, akit – ezúttal Ausztriából hazafelé igyekezve – az ország nyugati határainál felfedezünk, kecskeméti Végh Mihály, aki 1544. július 20-án 1-1 bála boroszlói és igloui posztót jelentett be elvámolásra Zurndorfnál.”⁴⁵ Tekintettel arra, hogy a Krakkóba egyetemi tanulmányok végzésére induló egykori fiatalember mindenképpen komoly vállalkozószellemmel rendelkezett, nem indokolatlan ez esetben rá gondolnunk. Annál inkább, mivel ezekben az évtizedekben egy szerényebb vagyónú ember vagy katonaként – főként, ha nemes volt –, vagy pedig kereskedőként, tőzsérként

42 OROSZ László, 1990.; OROSZ László–FÜZI László, 2003.

43 Ezek száma közel egy tucatra tehető. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 159–161.

44 OROSZ László, 1990. 10–13.

45 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 368.

alapozhatta meg szerencsáját és családi vagyonát.⁴⁶ Ennek az állításnak valóságtartalmát a kecskeméti tőzsérek ebben és a következő évszázadban jelentős számban igazolták. Érdekes e nevek és az alkotó beazonosítását még egy megjegyzéssel kiegészíteni. A Vég, avagy Végh családnév csak a 16. századi iratokban és nyilvántartásokban lelhető fel Kecskeméten. Azonban egy-egy összeírásban csak egyetlen ilyen családnév található. A 17. századi nyilvántartásokban pedig már sehol sem leljük. Tehát a tévedés lehetőségét ez a tény is leszűkíti.

Már Hornyik János több mint egy tucat olyan íróat sorolt fel, akiknek neve, illetve előneve kecskeméti. Ők vélhetően vagy a helyi iskolákban kezdték tanulmányaikat, vagy itteni munkálkodásuk révén kapták ragadványneveiket. Aligha kétséges, hogy személyük a helybeli szellemi igényességnek, esetenként az irodalom iránti számottevő érdeklődésnek a tanúi.

Nem kiemelkedő alkotás ugyan, de Mikszáth Kálmán feldolgozása révén országosan közzismertté vált egy, a századforduló eseményeihez kapcsolódó rövid írás. Orosz László joggal emelte ki a *beszélő köntös* históriájának bemutatása során, hogy az elbeszélés nemcsak történelmi dokumentumként becses, hanem „kerék szerkezete, jó előadása miatt beillenék 16-17. századi emlékirataink bármelyikébe.”⁴⁷

Tekintettel arra, hogy a profán, avagy a hétköznapi eseményekről, megnyilatkozásokról igen kevés feljegyzés maradt, indokolt a századfordulóról származó egyetlen levél, pontosabban levéltöredék idézése. Bár kétségtelen, hogy a levélíró egy minden bizonnyal szokásos formulát követ, ennek ellenére érdemes teljes terjedelmében közölni, mivel az írástudók és a gazdák igényességéről, és főként mintaképeiről sokat elárul: „Laus Aeterna Deo sit [Legyen örök dicsőség Istennek!]. Keöszönetömnek utánna Aiánlom tiszteösségeös és illendő szolgálatomat Kegielmednek, mint énnekeöm beöcsülleteös Sogor Uramnak. Az mi Kegelmes Isteneönk Sz[ent] fiaért adgion leölki testi iókat mindön házad népével egietemben. – Állapotom felöl Irhatom aszt hogi az Vr isten bekevel házamhoz haza vezzerelte utunkban, mostani állapotunk rianális az Tatárságh miath, számtalan embeöirt hordanak el ez napokban Varasunk földereööl annyira hogj egicöör anj kár nem löt minth lön ez napokban. Házam népe felöl azt mondhatom [?] mégh ez napigh, mi kevesen vagyunk, ezt fölsége megh tartotta, kívánom kegyelmed jó állapotját is hallanom szívem szörint. Továbbá tisztelendő Atyámfia Pál uram kelleték írnom egynehány szóval kegyelmednek...”⁴⁸

Nemcsak e megfogalmazás formai erényei jelzik a gazdák számottevő részének irodalmi érdeklődését, formai igényességét, sajátos pátosát, hanem a hatvanas években rögzített, a főbírók szájából elhangzott búcsúbeszéd is. Tekintettel arra, hogy ezek az

46 A kora újkorban országszerte több „deák” tett szert számottevő hírnévre, vagyonra. A 16. században országos hírűvé vált gyöngyösi Bálint deák kereskedő Kecskeméten is többször megfordult. A 17. században egy helybeli Bálint deák és István deák neve tűnik fel sok alkalommal a kereskedők, a jómódú gazdák és a jegyzők között a nyilvántartásokban.

47 Tartalmának hitelességét azonban nemcsak a korabeli dokumentumok, hanem Hornyik János is cáfolja.

48 MNL BKML XV. 9. Hornyik János a levéltöredéket az egykori jegyzőkönyv 371. oldaláról másolta ki. „És ezen 1600, avagy 1601. évek valamelyikéről szölt azon levél töredék, mely alkalmasint valamelyik jegyzö fogalmazása.” A levél valójában 1600 nyarán készülhetett, mivel egy másik jegyzetébööl tudjuk: „1600. Junii. Kechkemettül ez Aratásban mönj népet el vittek, még oda van mj uta megfogattuk az Tatárt örzenj...”. 28 lány és 22 fiatalember. A névsor az egykori jegyzökönyv 350., 361., 362., és 363. oldalairööl való.

irodalom iránt érdeklődők körében eddig még nagyjából ismeretlenek, célszerű az egyik legelső idézni. „Anno Domini 1669. Édes barátim, az kik következők vattok, titeket is Isten ű szent felsége tarcson meg az igaz hitben, és az jó lelkiismeretben, és ezt az nyomorúságos házat őrizhessétek békével, és az Isten engedje, barátim, hogy ebben az esztendőben semmi panaszolkodó beszédet az szegénységtől ne halljunk, csak az utakon sehul semmi zúgolódó és siralmas szó ne hallassék az mi városunkban, hogy kegyelmeteknek is ideje eljövén, válhassék meg kegyelmetek is szép békével [a] nyomorúságtól. Annak felette azok bírákat is, minthogy az régi előttünk való jámbor bírák az szokás szerént megtartottak, egy kocsi [sortól, mentesítettek a hosszúfuvertól]...”⁴⁹ Az alkalom és a hangvétel ugyan hagyományos maradt, de a megformálás évenként számottevően módosult. 1684. május 4-én a következő formulát találjuk: „Nekünk mindezekben tiszteletes uraink, hálákat adtunk az nagy Istennek, hogy az következő Szent György nap után való esztendőre felvirrasztotta kegyelmeteket mind ennyi sok zörgő, csattogó időben is életünket ez nyomorúságos háznál [a városházánál]: az ő kegyelmességéből megtartotta. Kívánnuk, hogy az Úristen minden csendes békességgel álgya meg kegyelmeteket, nem úgy mint az mostani háború időben. Adgya az Úristen, alkalmasban, csendességben tölthesse el esztendejét, megemlékezvén arról, hogy szegény városunkat régi bevett szokását tekintetben vévén: Az egy kocsisort. Egy heverősort. Egy fahordást. Egy zsáksort. Egy tiksort.”⁵⁰

Ami a város költészettel kapcsolatos örökségét illeti, meg kell állapítanunk, hogy a 17. században a Psalmushoz hasonló alkotás nem jött létre. Orosz László összegző munkájában még azt volt kénytelen rögzíteni, hogy ebben a században itt mindössze egyetlen „korrajzi vereszet” született, amelyet 1679-ben László deák jegyzett le, és valószínűleg az ő munkája. Kétségtelen, hogy ez művészi sajátosságait tekintve nem hasonlítható Végh Mihály alkotásához. Jeles irodalomtörténésünk ítélete vele kapcsolatosan igen csak elmarasztaló: „Gyarló veresekben beszéli el, melyik napon milyen csapatok fordultak meg a városban...”⁵¹ Ennek a sommás ítéletnek az esztétikai megalapozottságát nem lehet vitatni.

Kétségtelen, hogy kulturális életünk egyik fontos területe a gyökerek feltárása és hagyományaink ápolása. Ez a nagyon összetett tevékenység távolról sem hálás és még kevésbé kényelmes. A kutató-feltáró munka hosszadalmas, és az eredmény többször bizonytalan. Az ápolás pedig újabb szempontok alapján történő értékelést követel, ami nem ritkán a megszokásokkal való ütközéseket eredményez. A helyi nyilvántartások szertelen adattömegében évtizedeken át bolyongva, a kutató nemcsak felfigyelhet eddig ismeretlen irodalmi emlékeinkre, hanem fel is kell azokat használnia a vizsgált korok és folyamatok elemzése és bemutatása során. Ezekre azonban érthetően merőben más szemmel néz, értékeiket másként osztályozza, mint egy esztéta. Vívódásaimnak egyik lecsapódása e vereszet rövid méltatása.

49 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 1. köt. 321. A bejegyzett részen a lap alja rongált, néhány szó hiányzik. A szövegváltozatokban a városháza épületét, mint a szolgálat jelképét többször említik nyomorult, nyomorúságos háznak.

50 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 652. – A választott tisztségviselők ekkor nem kaptak semmiféle dotációt. Kedvezmény számukra az volt, hogy hivatali évükre mentesültek mindenféle pénzbeli és egyéb kötelezettségtől. A század második felében lassan szokásjoggá vált, hogy a következő esztendőben is felmentést kaptak több szolgáltatás végzése alól.

51 OROSZ László, 1990. 16., ill. OROSZ László–FÜZI László, 2003. 15–16.

Kevés olyan városunk van, amely már a kora újkorból számottevő irodalmi alkotást tudott megőrizni. Kecskemét szerencsére ezen kevesek közé tartozik. Az 1679-ben keletkezett versezet nemcsak ezek egyike, hanem közöttük a legerjedelmesebb is.

A szerző személyét – a korábbi bizonytalankodással szemben – valójában pontosan beazonosíthatjuk. Tekintettel arra, hogy ebben és a következő évtizedben csak egyetlen László deák neve lehet fel a különféle feljegyzésekben, ő azonos lehet Csizmadia László deákkal, akit később az esküdtek közé is beválasztottak, majd néhány évvel később a város jegyzője és főjegyzője lett. Munkájával kapcsolatosan jeles irodalomtörténésünk – már idézett – ítélete alapvetően helytálló.

Egy történészben azonban érthetően ott motoszkál a kísértés: mire jutna, ha nem egy 20. századi jeles esztéta normái, igényei alapján fogná vallatóra ezt az alkotást, ezt a „versezetet”, hanem a hódoltsági viszonyaink nagyon megfogyatkozott írott emlékeinek morzsáit gyűjtögető és vallató szemével tekintene rá. Annak a kíváncsiságával, aki naivan minden – csaknem olvashatatlanak tűnő – feljegyzéshez is nem csekély várakozással fordul, és éppen ezért különösen értékeli a fellelt, viszonylag sok és értékes adatot felvonultató írott emlékeket.

Igazságtalanok lennének a szerzővel és alkotásával szemben, ha nem vennénk észre és nem tudatosítanánk néhány valós értékét. Mivel rendkívül szegényes e korszak irodalmi öröksége – a helybeli pedig különösen az –, nem fölösleges közel negyedfélszáz év elteltével annak szerzőjéhez és e strófákhoz közelebb hajolnunk, azokat ismételtelen elolvasnunk, és vizsgálódásunk eredményét tárgyilagosan megfogalmazzunk. Ha pedig van benne érték, érdemes azt kiemelni, és városunk irodalmi hagyatékába mélyebben beépítenünk. Hisz aligha véletlen, hogy e korszak első alapos feltárója és elemzője, Hornyik János – az akkor még sokszorosán bőségesebb forráson belül – felfigyelt erre a több oldalnyi terjedelmű bejegyzésre, és indokoltan látta, hogy ennek teljes szövegét monográfiájának második kötetében 314. számú dokumentumként közreadja. E történelmi forrás rövid regesztáját így fogalmazta meg: „1679. Egy korrajzi versezet tüzetesen a török viszonyokra vonatkoztatva, mely a város jegyzőkönyvébe, az akkori jegyző által van beírva, hihetőleg készítve is.”⁵²

Aligha kétséges, hogy a lejegyzett negyven versszak igazi értéke az események, az adatok rögzítése. Ezek pedig minden bizonnyal pontosabbak, teljesebbek lettek volna, ha a szerző nem erőlteti versformákba, nem nehezíti egyébként sem gördülékeny megfogalmazását kényszeres rímekbe. A későbbi karrierje alapján joggal ambiciózusnak vélhető deák azonban megérdemli, hogy egy-két átlagostól eltérő megfogalmazását, fordulatát megemlítsük, bár ezek minden bizonnyal a korabeli köznyelv részét képezték. „Jádzik az szerencse, forog az hamarján...”. Az egyik török sereg inzultusa során azt figyelte meg, hogy „Az egész bírának változik az színe / Hányván zöld karikát minden szeme fénye...”. Ugyanekkor a hívatlan vendégek a kívánságukat nem teljesítő ispánnak „Egy darab som pálczát hátára tevének...”. A katonák erőszakoskodásától, fenyegetéseiktől joggal megrémült, erősen izzadó Vidács Mátyás kisbíró testi-lelki állapotát pedig azzal jellemzi: „Feir spanyol viasz csepege orráról...”⁵³

52 HORNYIK János, 1861. II. 498–503. – A versezet végén a forrásmegjelölés: „Az 1678/9-ik évi szolgálati lajstromból.” A forrás helyét tehát eltérő módon határozta meg. Az utóbbi megfogalmazás a helytálló. Ma ezt a sorozatot Robotlajstromként tartja nyilván a levéltár fondjegyzéke. A város egykori jegyzőkönyveinek sorozata a háború végén eltűnt, valószínűleg elpusztult.

53 HORNYIK János, 1861. II. 502–503.

A versezettel kapcsolatos következő néhány észrevétel célja nem az lesz, hogy szakszerűen elemezze és értékelje azt. Egy történésznek e téren is kizárólag egyfajta figyelemfelkeltésre szabad törekedni. Talán az itt rögzített vélemény hatására fog vállalkozni egy szakavatott esztéta arra, hogy az esetleges túlzásokat korigálja.

Az első megállapítás az lehet, hogy László deák, Csizmadia László régi normákat követett strófáinak megformálása során. Tinóditól Balassiig tart a nagy elődök sora. Ha műfaját szeretnénk meghatározni, azt mondhatjuk, hogy talán még korábbi időre nyúlt vissza. A rendkívül mozgalmas évek és hónapok eseményeiből egy rövid szakaszra korlátozódó *krónikát* készített, melynek szövegét azonban a szokásokat követve vers formájába öltöztette. Éppen ezért *leíró* jellege végig meghatározó. Tehát aligha várhatjuk tőle az ettől eltérő irodalmi műfajok fogásait, elemeit. Kétségtelen, hogy kortársai jobban kedvelték a líra különféle formáját. Ráadásul ez a verszetet minden bizonnyal alkalmi alkotás. Erősen valószínű, hogy a strófák többsége rögtönzött. Hosszabban aligha csiszolta. Tartalmát mindvégig a különféle megszenvedett katonai atrocitásokra összpontosította. A viszonylag rövid munkán belül érdemi belső szerkezet kialakításáról nem beszélhetünk. Még az időpontok meghatározása sem egységes. Első felében viszonylag következetes a jelölés, később már csak a hónapokra utal. A közepén egy betoldás osztja két részre az események monoton felsorolását, melynek külön címet adott. Ebben a négy strófában valójában Kovács András – korábbi kisbíró – váratlan rangbeli emelkedésén, ispánságán ironizál.

Tagadhatatlan azonban, hogy a sorok magyaros ritmusa elég következetes. Ezt azért is ki kell emelnünk, mert valamelyest ellensúlyozza az elbeszélés valóban csaknem bántó egyhangúságát. A strófák tizenkettes szótagszáma pedig szinte hibátlan. Négysoros rímei számunkra lehangolóan egyhangúak ugyan, de tudomásul kell vennünk, hogy kora újkori verseink számottevő része még ezt a formát követi. Tagadhatatlan viszont az is, hogy több esetben felcsillan benne egyfajta kifejezőerő. El kell azt is ismernünk, hogy tömörségre (Dichtungra) való törekvése pedig csaknem töretlen és eredményes. Egy-egy rajtaütés vezetőinek nevét, követeléseit, zsákmányait, a város vezetőivel szembeni fellépését, a helybeliek reagálását, a csapatok külső megjelenését, mozgásuk irányát és az esetleges eseményeket sorra egyetlen versszakba képes zsúfolni.

Kétségtelen érdemei között kell kiemelni, hogy bár tömören, de a szemtanú szugesztivitásával tudja felidézni, nemcsak a szaporán ismétlődő eseményeket, az egyes csapatok és parancsnokok fellépése nyomán nemcsak a kikövetelt zsákmányok jellegét, mennyiségét, hanem mind a követelődzők arroganciáját és változatos praktikáit, mind pedig a bírák kényszeredett tetteit és lelkiállapotát is. Tehát ne legyünk vele szűkkeblűek. Próbálkozását akár egyedülálló kísérletnek is tekinthetjük, hiszen a török és a kuruc portyázók önkényeskedéséről ilyen tömör és ennyire sokszínű összképet az elszórtan rögzített feljegyzésekből nem tudunk szerezni. Bár kerüli a hatáskeltést, elbeszélése alapján lesz nyilvánvaló, hogy az erőszak alkalmazásának milyen széles skáláját mutatták fel mind a törökök, mind pedig a kurucok. Ezért történelmi forrásaink között – formai gyengeségei ellenére – kétségtelenül különleges színfolt. A sorokat vállalva még néhány szerencsés hasonlatra is lelhetünk. Egyik figyelemre méltó erényének pedig azt mondhatjuk, hogy az események tömör ismertetése során a folyton változó helyzeteket nemcsak fel tudja eleveníteni, hanem a gyakorta ismétlődő inzultusok között képes volt érzékeltetni a fokozatokat, a magisztrátus tagjainak eltérő riadalmát, olykor a szenvedő fél habitusát és az egyéni sérelmeikre adott erősen különböző válaszait is.

Vegyük észre azt is, hogy – még ilyen körülmények között is – ott motoszkált benne csaknem folyamatosan egyfajta ironizálás, amelyen belül az önironia is elég markánsan feltűnik.

Végezetül még egy fontos elemre célszerű utalni. A század költészetének egyik meghatározó témája – persze nem véletlenül – a halálfélelem és az elmúlás. A felidézett háttér, és a frissen megélt borzalmak ellenére ez a manír itt mégsem tűnik fel. Kérdés persze, hogy e mögött a város polgárainak egyfajta fásultsága, a szerző kifejezőképességének hiánya, avagy egy fiatalember vitalitása, netán a szokásoktól való tudatos távolodása áll-e.

A népi megfigyelés úgy tartja, hogy akinek nincs aranya, annak a bronz is érték. Az előbbi észrevételek után sem állítható, hogy ez a „versezet” mint irodalmi alkotás jelentős, akár csak *bronzértékű* is lenne. De szerencsénkre ránk maradt, és joggal tartjuk nyilván városunk kulturális értékei között. És remélhető, hogy még sokak figyelmét fel fogja kelteni. Ezek után talán bizhatunk abban is, hogy – mivel ma már tudjuk – városunkban ennél lényegesen igényesebb versek sora született ezekben az évtizedekben, nem kell attól tartanunk, hogy ezentúl is csak ennek alapján alkotnak véleményt e közösség kora újkori irodalmáról. Mivel van elégséges alapunk ahhoz, hogy merőben másként tekintsünk ennek a századnak a szellemi hagyatékára, talán nem leszünk vele szemben annyira szigorúak, és megértőbben tekintünk olykor csaknem bájos esetlenségeire. Megítélésében segíthet az is, hogy most már nem a több mint száz évvel korábban keletkezett csodálatos Psalmus mellé kell állítanunk, hanem a jóval halványabb, bár mindenképpen értékes *kortárs* alkotásokhoz, azok irodalmi, formai értékeihez lehet hasonlítani. Biztosak lehetünk abban, hogy meg lehet találni méltó helyét a többi vers, a többi alkotás, főként pedig a többi történelmi forrás között.

Az elmúlt évtizedben fény derült arra, hogy e mezőváros 17. századbeli irodalmi öröksége lényegesen gazdagabb, mint eddig gondoltuk. László deák munkája pedig ezen belül távolról sem jelenti a csúcspontot, valójában – irodalmi szempontból – csak kisszerű próbálkozás a legjobb alkotásokhoz képest.

Szinte megszokott, hogy régi irodalmi alkotásaink a legváratlanabb helyekről kerülnek elő. Az itt szóban forgó szövegeket a városi adminisztráció során keletkezett különböző nyilvántartások, számadások lapjai őrizték meg. Ezeket a köteteket sokan és sokszor átlapozták, az ott talált hivatali, gazdasági és katonai tárgyú feljegyzéseket olykor idézték is. Azonban a rendkívül nehezen kiolvasható, többségükben töredékes versek, zoltárok és fohászok stb. nem kötötték le figyelmüket. Ezeket a rövidebb-hosszabb szövegeket az esetek többségében a hivatali élet hétköznapijaiban vezetett nyilvántartások lapjain, az üresen maradt részekre utólag írták be. Ritka eset, hogy teljesen új oldalon kezdődik egy versezet vagy idézet. Tehát úgy kell felfognunk, hogy ezek az esetek jelentős részében csupán amolyan *tollpróbák* voltak, a szó szoros és több esetben talán annak átvitt értelmében is. A lajstromok lapjain többször is fellelhető a „proba pennae” (tollpróba) kitétel, amelyhez hasonló értelmű kifejezés a „probatio calami” és a „probatus calami” latin nyelvű megfogalmazás ugyancsak megtalálható.⁵⁴ A lejegyzések helyének megválasztása, annak módja és azoknak színvonala nagyon eltérő. Ezek a töredékek és versek – csekély kivételtől eltekintve – az egyes kötetek rossz fizikai állapota miatt is a

54 Orosz László hívta fel a figyelmet arra, hogy a „probatio calami” jelentése a magyarországi latinság szótárában „exertitatio versus componendi”, azaz „verselési kísérlet”. OROSZ László, 2006. 267.

legtöbb esetben nehezen olvashatók. Éppen ezért az egyes szavak kibetűzése nemcsak rendkívül nehéz, hanem többször bizonytalan is. A bejegyzéseket többségükben olyan személyek végezték, akiknek íráskészsége, írásképe elég alacsony szintű, és a betűvetésben való gyakorlatuk is legtöbbször szerény lehetett. Nem kell szakképzett grafológusnak lenni ahhoz, hogy megállapítsuk: a főbírók, a másodbírók és főként a nótáriusok kézírása összehasonlíthatatlanul nagyobb rutint, jóval magasabb intelligenciát sejtet. Igen nehéz lenne – bár távolról sem lehetetlen – a lejegyzők személyét azonosítani, de csaknem biztosan állítható, hogy többségükben kisbírók, tizedesek vagy akár tikszedő deákok lehettek. Tehát minden bizonnyal csak néhány osztályt végzett gyakornokok, esetleg gyakran változó munkára beosztott esküdtek, hivatalnokok vállalkoztak arra, hogy e kötetekben, több esetben valóban frissen vágott lúdtollaik kipróbálása során, rögzítsenek néhány eszközbe villanó vers- vagy zsoltárrészletet, és olykor a cifraszűrökön megcsodált egy-egy hímzésmintát, vagy még ritkábban egy-egy süveget, ruházatot, kezdetleges rajzot. Mivel a lajstromok szövegében, a feljegyzések gazdag sorozatában nagy ritkán bukkannak fel, érthető, hogy gyakorta csak hevenyészett irkafirkát láthat bennük az, aki nem törekszik a feljegyzések mindegyikét kibetűzni, azok értelmét kibontani és ezeket együttesen látni, láttatni.

Az 1645 és 1705 közötti évtizedekből a többéves kutatás és több részletben publikált gyűjtés eredményeként eddig 211 vers, illetve vers- és szövegtöredék gyűlt össze.⁵⁵ Ezek egy részének azonosítása és irodalmi értékének bemutatása rendkívül igényes és igen hosszadalmas filológiai munkát követelt. Ezt Orosz László végezte el példamutató alaposággal, és így valójában ő emelte be ezeket Kecskemét 17. századi irodalmi örökségébe. Egyik első megállapítása: „A közölt szövegek ennek a kornak magasabb szintű költészetével is érintkező közösségi költészetnek figyelemre mindenképpen érdemes kecskeméti emlékei.” Itt célszerű még egy újabb megállapítást tenni. Egy közösség szellemi-kulturális szintjét nemcsak a ránk maradt munkák, alkotások jellemzik, minősítik. Mindenképpen figyelemre méltó az irodalmat értő, az azt igénylő tömeg mérete és ízlésvilágának szintje is. Csak jól előkészített alapokon jöhet létre a komoly alkotások olvasása iránti igény, csak az ismételt olvasás, csak a tartós ismeret teszi lehetővé a megkedvelt irodalmi részletek idézését, és csak az egyéni tehetségek gondozása során bontakozhat ki bármiféle közösségi, illetve egyéni költészet.

„Irodalmunk 1640-1690 közötti, tehát nagyjából az itt közölt szövegek keletkezésének és lejegyzésének idejével egyező korszakát Klaniczay Tibor a barokk irodalom hőskorának nevezte. Kiemelte ezen belül mind a protestáns, mind a katolikus egyházi irodalom nagy szerepét.”⁵⁶ A nagyoobbrészt kisbírók tollhegyére került szövegrészletek többsége valóban egyházi jellegű. Ez a kor szellemi-kulturális életét tekintve teljességgel természetes. A két felekezet templomaiban énekelt zsoltárok, a katolikus miséken elhangzott latin nyelvű bibliai idézetek és magyar nyelvű egyházi énekek – legtöbbször néhány sorukkal – egyaránt jelentős számban képviselve vannak. Még két bibliai tárgyú históriás ének is feltűnik: a tékozló fiú históriájából és Mária Magdolna históriájából azonban csak az első sorokat idézték az új lúdtollak kipróbálása során.

55 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 90–147. – Célszerű jelezni, hogy Orosz László filológiai munkája csak az első alkalommal összegyűjtött és közölt 103 szövegre terjedt ki. A következő évek feltárómunkája révén ezek száma viszont duplájára nőtt, sőt ezek kiadása után is került elő még egy újabb verstöredék. Ezért célszerű itt a későbbi elemzők számára hozzáférhetővé tenni.

56 OROSZ László, 2006. 267.

Szerelmet érintő részletek, sorok nem kerültek elő. Ez a kor írástudóinak puritán szemlélete miatt nem is lehet meglepő. Annál nagyobb teret, hangsúlyt kapott a mindenkiket érintő létbizonytalansággal, az egyéneket és a közösséget egyaránt sújtó szenvedéssel kapcsolatos téma.

„Óh jó ország mint mögromlál,
Te földedtül mint mögválál,
Királyodtül mögfosztatál,
Végre ily nagy búra hozál.

Az kárait ott mögfogák,
Vasban ütet térdig verék,
Kíméletlen ütet kénzák,
Kegyetlenül tépék, verék,
Végre ugyan mög is ölék.⁵⁷

A következő versekben sem valamiféle megjátszás vagy divat sugallta a témaválasztást, hanem a közvetlen átélés. Ennek súlyát pedig az növelte, hogy az országos események – a Wesselényi-féle összeesküvés megtorlása, a kuruc mozgalom kibontakozása, majd a másfél évtizedes háborúskodás – minden epizódja helyben is újabb és újabb katonai incidenseket, sőt sorra az egész közösség számára valóságos tragédiákat eredményezett. Az 1673. év különösen sok keserűséget hozhatott mind az egész országra, mind pedig a helybeliekre. Három anonim verselő is megörökítette ennek sok szomorúságát, nyomorúságát.

„Oh nyomorúságos esztendő,
Homályban beborult idő,
Voltál nekünk csak bút szerző,
Gyakran méreggel emésztő.

Mikor ingyen sem gondoltuk,
Szárpadon hogy nyugodtunk,
Csak honnan (?) rossz hírt hallottunk,
Sírva (?) az virradtig fáradtunk.

Tolvaj módra sokszor jártunk,
Éccaka sokat bújdostunk,
De mindaddig fáradoztunk,
Dolgainkat helyre álltattuk.”⁵⁸

57 MNL BKML IV. 1510. i. Töredékek, 1640–1690. 61.

58 MNL BKML IV. 1504. m. Robotlajstromok, 1673. Az olvasat néhány helyen bizonytalan.

Hasonló hangvételi a következő rövid vers, illetve verstörredék is.

„Ezerhatszázhetvenhárom,
Melyben nekem számos károm.
Duna mellett bujdosásom,
Fordult siralmasra sorsom.⁵⁹

Oh nyomorúságos esztendő,
Homályba beborult idő,
Voltál nekünk csak búszerző,
Gyakran méreggel emésztő...”

A következő költemény több tekintetben eltér a városunkban keletkezett, fellelt különféle témájú és művészi szintű alkotásoktól. Tekintettel arra, hogy Orosz László kutatásai alapján nyilvánvaló lett, hogy mindeddig ismeretlen alkotás, célszerű itt is teljes terjedelmében közölni, hogy e jeles munkára minél több helyen rábukkanjanak az érdeklődők, és így gyorsabban, mélyebben be tudjon épülni mind a helyi, mind pedig az országos ismeretanyagba.

„Anno 1673.

Kegyesen tápláló,
Mindeneket formáló
Szent Jehova Isten!
Légy gondom viselő[m]
És jól igazgatóm,
Keserülő Isten.

Az kik feltartottak,
Én reám vigyáztak,
Szüntelen azoknak
Minden jót Istentől,
Élet reményétül,
Kívánok azoknak.

Óh mert reád hadtam,
Igyemet rád bíztram,
Ez idegen földön
Nincsen jóakaróm,
Sem gondom viselő[m],
Keserülő Isten.

Szerencsétlen utam
Kerengő ösvényein
Jaj, ím mire hozza,
Gyönyörű hazámtúl,
Erdély országátúl
Engömet megfoszta.

Vajha szüleimet,
Édes nemzetimet
Csak egyszer láthatnám,
Éltömet éltökért,
Az ő jóvoltokért
Letenni nem szánnám.

Zönglő kiáltásom,
Síró óhajításom
Halljad meg Istenem.
Nyisd meg az egeket,
Hajtsd le füleidet,
Értsd esedezésem.

59 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 1.

Nálad tudva vagyok,
Szívemben mi vagyok,
És az mit kívánjon.
Te kegyelmességed,
Mi gonosz, mind abból
Nagy szépen kihányjon.

Adjad látnom egyszer
Gyönyörű hazámat,
Jóakaróimat,
Vér atyámfiait,
Sok ismerőimet,
Édes szomszédimat.

Igen elapadt
És elkeserődött
Szögény árváim.
Sok gondolat miatt,
Síránkozás miatt
Elepedett szívem.

Semmire olyan igen
Az testiek közül
Nem vágyódik szívem,
Csak hogy ismerőmet,
Atyámfiaimat,
Egyet ezek közül.

Zokogó orcával,
Sok könnyhullatással,
Józsefként mindöket
Bizony sok sírással,
Rájuk borulással
Csókolnám mindöket.

Ezt engedjed érnem,
Hadd lássa meg szömöm
Édes szüleimet,
Hajadon húgomat
És siratóimat,
Kedves nemzetimet.

Kiket, ha láthatnék,
Szömömmel nézhetnék,
Mint hattyú úgy sírnék.
Fogadkozásaimról,
Vétségimről őket
Szépen megkövetném.

Lám, hozzád kiáltok,
Szüntelen óhajtok,
Légy kegyelmes hozzám,
Könyörgő beszédem
És esedőzésem
Lássad meg Istenem.

Így osztán nyavalyám
Sok keserves nótám
Megcsöndesödnének.
Ez idegen földnek
Keserű gyümölcse
Megédösödnének.

Ámbár keseregjek,
Szívemben szenvedjek,
Csak nyerjek kegyelmet,
Én feltött célomat,
Igyeközötömet
Lássad meg Istenem.

Lám Dávid bujdosván,
Bujdosása után
Nyugalmat találta.
Igen szögény árva,
Ádám maradékja,
Ki az Urat várja.

Ó, igen szép dolog
Volt az atyafiaknak
Együtt ő lakások,
Nagy szép egyességben,
Csöndes békességben
Való nyugovások.

Régen azt javalta	Az ki országából,
Dávid zsoltárában,	Jól lakta földéből
Minden tanít abban,	Bujdosik másuva,
Hogy az atyafiak	Szolgáljon Istennek,
Együtt nyugodjanak,	Ki ura mindennek,
És jól alkudjanak.	Ne hajoljon balra.” ⁶⁰

Az összegyűjtött töredékek és versek hangulata a várost és lakosságát ért számos és számtalan sérelem, rablás, zsarolás miatt igen komoly, sőt komor. Mindössze egyetlen tréfás hangvételű található köztük, a *Tücsöklakodalom*. Csak sajnálhatjuk, hogy a hasonló hangulatú, akkor ismert szövegekből többet nem idéztek fel, nem vetettek papírra.

„Megnőzteté az Pütsök
Az ő vitéz fiát.
Mégkéreté Szunyognak
Hajadon leányát.

Leánt neki nem adván
Az Pütsök komának,
Azulta minden estve
Az házban dúdolja nótáját.”⁶¹

Egy újabb vers szerzője minden bizonnyal a magisztrátus valamelyik tagja lehetett, vagy legalábbis a bírák lelkiállapotát, hangulatát jól ismerve idézte azt fel.

„Óh kegyelmes Isten szánj meg,
Ez nyomorult háztúl ments meg,
Hogy házunkban nyughassunk meg,
Többé ne is ismerjük meg.”⁶²

Nem csekély örömmel állapíthatjuk meg, hogy féltucatnyi olyan vers, illetve versrészlet található az összegyűjtött anyagban, amelyek minden bizonnyal további helyi szerzők vagy átmenetileg itt munkálkodó személyek alkotásai. Egyiket-másikat, ha formai elemeik nem is teszik kiváló alkotássá, kétségtelen, hogy a komorságot nélkülöző hangulatuk kiemeli őket az átlagból. Ízelítőül célszerű az egyikből két strófát idézni.

60 MNL BKML IV. 1508. c. 1671. 211–212. – A vers szokatlan módon két egymást követő oldalt foglal el, ami azt jelzi, hogy nem fizikai értelemben vett „tollpróba.” – A sorok sokszor összefolytak. A kézírás erősen eltér a hivatalos bejegyzésektől. Az egymásra torló szavak és sorok olvasata olykor bizonytalan. – A valószínűleg mindaddig ismeretlen vers megjelent az *Irodalomismeret* 2005/4. számában *Magyar vers 1673-ból* címmel. OROSZ László, 2005.

61 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 100–101. Ugyanaz a személy írta, aki az 1663. évi Robotlajstrom 67. oldalán lévő *Jobb volt volna néköd* kezdetű verset jegyezte le. A *Tücsöklakodalom* több szakaszát jegyeztetel I.: WEÖRES Sándor, 1977. 177–180.

62 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 110. Talán érdemes utalni arra, hogy a hivataluktól búcsúzó bírák a városházát nevezték nyomorúságos háznak. Erősen valószínű, hogy a szöveget lejegyző maga is kisbíró volt.

„Mégkészíté az szakács sok szép új étkeket,
Foghagymával az csukát, tárkonyos gyömbérrrel
Az sületlen bárányhús, tikhús fekete lével,
Az sós ponty fő dévérrel, csíko hús jó lével.

Az sok friss ételeknek ki tudná meg számát,
Kevés volt ki dicsérte, kinek ötte száját.
Egyik bíró peniglen dicsérte szakácsát,
Hogy megholta után is elvönné jutalmát.⁶³

Külön is érdemes kitérni arra, hogy a kiemelkedő avagy kevésbé jelentős költők alkotásait milyen írások és tisztséget viselők vetették papírra. Ezt egyrészt azért célszerű megtenni, mivel az esetek többségében igen gyenge íráskészséggel rendelkező személyek rögzítették az éppen eszükbe villanó, a békés és a viharos napjaikban őket elkísérő irodalmi részleteket. Ők ugyanis minden bizonnyal a helyi iskolákban szerezték ismereteiket. Tehát ezek alapján joggal következtethetünk a mezővárosunkban működő két iskola oktatásának részben egyházi, részben világi témáira és annak igényességére. Talán nem felesleges ismét megemlíteni, hogy a tanítók, az iskolamesterek csaknem évenként váltották egymást, tehát nem egy-két markáns és különösen művelt személyiség kivételes és alkalmi hatásáról szólhatunk. Mivel pedig ezeket csak a tanulóévek után évtizedekkel később rögzítették, az itteni tanítás hatékonyságáról is vallanak. Így ezek a versek, versrészletek minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a hódoltság közepén lévő mezőváros lakosságának szellemi közege és ízlésvilága nemcsak teljesen beágyazódott a másik két országrész szellemi életébe, hanem azt is, hogy nem egy-két kivételes személyiség, véletlenül ide kényszerült prédikátor vagy iskolamester tudott róluk vagy legalábbis alkotásaikról. Tehát nem megalapozatlan az az észrevétel, hogy az akkori, tehát az *élő* magyar irodalom a viszonylag szegényebb, a plebejus rétegeken belül is a hétköznapiok részévé vált.

Bár teljességről nem szólhatunk, semmiképpen sem felesleges néhány beazonosítható szerző és mű kiemelése. A különféle zsoltárok Szenczi Molnár Albert fordításaiként éltek tovább százak és ezrek emlékezetében. A katolikus egyházi énekek lejegyzett részei Kájoni János *Cantionale catholicum* című kötetéből valók. De került elő Szőlősi Benedek *Cantus catholiciájából* is néhány idézet. Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a már említett, *A tékozló fiúnak históriája* és a *História az Mária Magdolnának sok bűneiből való... meg-téréséről*, Szentmártoni Bodó János erdélyi unitárius költő alkotásai, a két folyó között is olvasókra találtak. Rajtuk kívül fellelhető Szegedi Lajos protestáns lelkes, Szkhárosi Horvát András, Újvári Tamás, Carthausi Szt. Domokos, Pécsely Király Imre egy-egy verse, illetve versrészlete, Aquinumi Szent Tamás és Szent Bernát egy-egy himnusza. Idézték a Kecskeméti Graduál (1637–1681) egyik énekét is. Található a Kun-kódexből (1621–1647) is néhány sor, valamint az evangéliumokból kisebb részletek.

Legalább ennyire indokolt, hogy a világi jellegű művek alkotóit ugyancsak név szerint említsük. Az egyik lejegyző teljes egészében idézte Balassi Bálint *Cantio elegansát* (Siralmas énekét). A kor két jelentős katolikus költője is nyomot hagyott. Hajnal Mátyástól

63 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 97. A vers sorai, miként az esetek nagyobb részében itt is összefolynak, csupán az egyes strófák különülnek el egymástól. A központozás szinte teljesen hiányzik, az ékezetek is nagyjából elmaradtak, ami miatt a szöveg olvasata olykor bizonytalan. A feljegyzést valószínűleg valamelyik kisbíró készítette, akinek a kézírása a lajtrom lapjain több helyen fellelhető.

két, Nyéki Vörös Mátyástól egy idézet került elő. Fellelhetők ezeken kívül Rimay Jánostól és Szepesi Csombor Mártontól származó versrészletek is. Ezeknél az idézeteknél nem lehet eléggé erőteljesen hangsúlyozni, hogy többségükben csak alig néhány osztályt végzett emberek ritkán adódó szabad perceikben szinte tudattalanul vetették papírra – ami ezekben az évtizedekben otthon még csak nagy ritkán kerülhetett a kezük ügyébe – a fejükben zsongó és mindenképpen becsült szövegeket. Óhatatlanul előtolakszik az a gondolat: vajon napjainkban az agyonunt értekezleteken a lényegesen képzetesebb tisztviselők agyában mi zsonghat. Az ezrével papírra vetett firkaikban milyen arányban tolakszik elő egy-egy Nagy Lászlótól, Illyéstől, Buda Ferencről stb. származó kedvelt epizód. Bár kétségtelen, hogy minden kornak más az érdeklődési köre, erősen eltérő a közkultúra fő iránya, de ha figyelembe vesszük azt a létbizonytalanságot, azt a szegénységet, amely akkor ezen a vidéken is meghatározó volt, ami alapvetően befolyásolta a közösség és az egyes gazdák gondjait, talán kisebb sajnálattal és csekélyebb lenézéssel kezeljük ezen évtizedek embereit és kultúráját.

Zárásként is célszerű kiemelni, hogy nem a helyi papok, prédikátorok és iskolamesterek vizsgáztatták emlékezetüket diákkori emlékeik rendezése során. Azt is célszerű hangsúlyozni, hogy a verseket, zsolttárrészleteket lejegyző kisbírákat és vásárbírókat évenként váltották, és a szolgálat terhes volta miatt ritka kivételnek számított, hogy valakit sok év után ismételten e feladattal bíztak meg. Tehát valójában a társadalom széles plebejus rétegének szellemisége és a műveltség iránti igényessége tárulkozik itt fel előttünk! Csak sajnálni tudjuk, hogy a lényegesen iskolázottabb gazdák és a nemzetközi tapasztalatokkal is rendelkező tőzsérek iskolában szerzett ismereteit, érdeklődési körét és ízlésvilágát nem tudjuk feltárni.

A másik megjegyzésünk az lehet, hogy ez a filológiai áttekintés – bár kétségtelenül nagyon hasznos és az irodalmi ismeretanyagot illetően jellemző lehet – távolról sem a teljes hagyaték alapján készült. Orosz László még csak az addig előkerült 103 töredéket, verset tudta azonosítani. Később azonban – miként erre már utaltunk – ezek száma 211-re nőtt. A később feltárt anyag majdani filológiai feldolgozása után vélhetően még árnyaltabbá válhat az itt felvillantott kép. Bár így is kétségtelen, hogy a korabeli magyar egyházi és világi irodalom lenyűgözően széles köre formálta, gazdagította a korai újkor mezővárosi társadalmának szellemi-lelki életét.

Azt is feltétlenül leszögezhetjük, hogy – a szövegrészek feltárása és közzététele már csak ezért is indokolt – a tartós idegen uralom, a polgárháborúk, a hosszú háborúk és a sorozatos természeti csapások ellenére is megmaradt Kecskemét társadalmának vitalitása, nem roppant össze szellemi-lelki tartása. Külön is hangsúlyoznunk kell, hogy semmilyen formában sem idomultak a másfél évszázadon át sorsukat nyomorító és őket rendszeresen megalázó hódítókhoz. Kultúrájukból *semmit* sem vettek át. E rövid áttekintés azért is értékes, mivel érzékelteti, hogy e mezőváros társadalma, kultúrája a csaknem folyamatos szegénység, a gyakorta feltörő reménytelenség ellenére sem esett szét, süllyedt le, hanem a másik két, ugyancsak sokat szenvedő országrész szellemi életének folyamatosan részese maradt, és az egész magyarság szellemi teljesítményét néhány morzsával még gyarapította is.

Néprajzának, folklórájának majdani feltárása minden bizonnyal még kedvezőbb képet fog e közösségről bemutatni.

V. Művészetek

1. Zene

A hódoltság alatti művészeti örökségünk számbavétele – a megfelelő források hiányában – rendkívüli nehézségekbe ütközik. Semmiképpen sem véletlen, hogy a mezővárosok monográfusai még csak meg sem említik e témát. Az sem csoda, hogy Pest megye reprezentatív és több szempontból is példamutató monográfiája is rendkívül röviden érinti ezt a területet. A valójában csak az általánosság szintjén mozgó közlés sem egészen három sor: „Ha nem is a mai értelemben, de mégis élénk zenekultúráról is beszélhetünk. A protestáns istentiszteletnek meghatározó eleme a zsoltáréneklés, a ferenceseket pedig regulájuk kötelezte az időnkénti éneklésre.”⁶⁴ Ez a megállapítás természetesen nem elmarasztalásként került e fejezet élére, hanem csak annak érdekében, hogy az olvasó az itt fellelhető nagyon hézagos adatokat kellő megértéssel kezelje.

A valóban nagyon szűkös adatok aránytalanul nagy része az egyházi zenére, az egyházi éneklésre utal. Ez nemcsak a templomi liturgikus éneklést foglalta magába, hanem az iskolai énektanítás eredményét is. Mindkét egyház megkövetelte iskolamestereitől, hogy a tanulók a zsoltárok, az egyházi énekek széles skáláját tanulják meg, és nemcsak a szentmiséken, az istentiszteleteken, hanem az egyéb szertartások alkalmával is működjenek közre. Ezekon kívül erre leggyakrabban a hozzátartozók búcsúztatása, a temetések alkalmával került sor.

A református iskolákban a csoportos éneklést, a kórusok működését széles körű igény hozta létre. Aligha kétséges, hogy a katolikus iskolák sem engedhették meg maguknak a túlzott lemaradást. Az egyházi vezetőkön túl a magisztrátus is elvárta az igényes énekkutatást. A kora újkorban még igen nagyszámú ünnep megtartása megkövetelte, hogy a kórusok sokféle éneket tanuljanak be. Előadásuk szintjéről nemcsak a templomokban adtak számot, hanem a jelentősebb egyházi ünnepek alkalmával a magisztrátus tagjait is rendszeresen köszöntötték. Az egyházi év első nagy ünnepe a karácsony. Ez alkalommal mindkét iskola számot kívánt adni felkészültségéről. E fellépések során a magisztrátustól kapott minimális összeg csak a formáság része volt. „Karácsony napján az énekes deákoknak attam fl. 2, d. 40.”⁶⁵ A húsvéti köszöntőre ugyancsak minden esztendőben sor került. Azonban a három nagy ünnepi köszöntő közül minden bizonnyal a pünkösdőelő volt a legszínesebb, amely kétségtelenül igen régi múltra tekint vissza, és későbbi kifinomult változatai évszázadokon át csiszolódtak. A legrégebb ezzel kapcsolatos feljegyzés 1663-ból való. „Pünkösöd innepiben az deákok hogy cantalni jötenek hozzánk mind a két részről, bíró uram adott nekik f. 1.” Tehát Kodály *Pünkösdőelőjének* igen mélyek a gyökerei. Tekintettel arra, hogy csaknem minden évből maradt fenn hasonló feljegyzés („Pünkösöd napján a deákoknak az kik cántáltak, tall. 2.” stb.), a kórusoknak bőven volt lehetőségük e zenei téma formálására, finomítására.⁶⁶

64 SZAKÁLY Ferenc, 2001. 542–543.

65 MNL BKML IV. 1510. i. 1671–72. 19–21.

66 MNL BKML IV. 1508. c. 1663. 121–123. és IV. 1510. i. 1693. 27–32.

Mivel ekkor a közösség civil összejöveleit is valamely szent ünnepéhez kötötték, távolról sem kell azt gondolnunk, hogy az ekkor lezajló események, köszöntők kizárólag egyházi jellegűek lettek volna. A gazdasági, azaz a mezőgazdasági év kezdete Szent György napjához, a nyájak pusztákra történő kihajtásához kapcsolódott. Évszázadokon át ez lett a közigazgatási év kezdete is, amelyhez az új főbíró és bírák megválasztása kötődött. Aligha kétséges, hogy nemcsak egyházi jellegű énekekkel köszöntötték az új magisztrátus tagjait. Szent Márton naphoz több szempontból is kapcsolódott a mezőgazdasági munkák zárása, az újbor kiforrása, kóstolása, a gulyák, nyájak pusztákról történő behajtása stb. Ezúttal is szinte biztosan zendültek fel laikus szöveghez kapcsolt melódiák. „Szent Márton napon deákok itt cantalván, adtam nekik d. 30.”⁶⁷ Nem tudjuk pontosan, hogy a Katalin napi vásárhoz – esetleg a többi sokadalomhoz – milyen helyi hagyomány kötődött. De a feljegyzések alapján tudjuk, hogy létezett ilyen. Ezzel kapcsolatos kóruselőadásról kevés adatunk van: „Tisztelendő pátereknek s praedicatoroknak Sz. Katalin asszony napi vásárkor alamizsnát két részre adtam gar. 14. Estve éneklő deákoknak fizettem polt. 8.”⁶⁸

Nemcsak a Homokhátságon, hanem az egész Alföldön belül is a kora újkorban hangszeres egyházi zenére vajmi kevés adat szedhető össze. Éppen ezért kell minden egyes erre utaló adatot közzétenni. A Kecskeméten 1644 óta tevékenykedő ferencesek nemcsak a regulájukban előírt időnkénti éneklésre hagyatkoztak. Templomukat és rendházukat az 1678-as tűzvész után nemcsak újjáépítették, hanem érdemben ki is bővítették. Több mint figyelemre méltó, hogy ennek során zenei téren igen komoly igények kielégítésére vállalkoztak. A katolikus gondnok 1693-as számadáskönyvében néhány fontos bejegyzést találunk: „Item az orgonás mesternek attam 15 német forintot.” Kevésbé későbbi bejegyzés: „Orgonasnak attam 1 német forintot.” Nem tudni, hogy a munka végzése hol történt. De nem is ez az igazán fontos, hanem az, hogy az akkor még ritka igényesnek számító zeneszerszám elkészült, és megkezdte helybeli működését. „Item az orgona árában adtam 7 forintot.” A templom kórusán történő elhelyezéséről is van ugyanebből az évből adatunk. „Item Faraghó Andrásnak attam, midőn az orgonát körül csinálta 1 tallért.” Tehát minden kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy legkésőbb már ettől az évtől kezdve a kórus és a hívek énekét orgona kísérte, ami rendkívüli hatással lehetett a szentmiséken, egyházi liturgiákon résztvevőkre. Ez a néhány adat kétségtelenné teszi, hogy e mezőváros lakossága már a 17. század végén találkozott a hangszeres egyházi zenével, amely közvetve vagy közvetlenül nevelte-növelte az egész közösség zenei ízlését, igényességét. Ha egy ennyire igényes-értékes hangszer beszerzésére komoly igény alakult ki, joggal vélhetjük, hogy az olcsóbb, egyszerűbb hangszerek már jóval korábban szolgálhatták a különféle egyházi liturgiát, emelhatték annak hangulatát.

A helybeli református közösségen belül a puritán hagyományokhoz való ragaszkodás erőteljesebb volt, ezért a vokális zene még hosszú ideig, ha nem is kizárólagos, de megszokottabb maradt. Templomukba orgonát csak több mint száz évvel később, 1812-ben helyeztek el.

Aligha kétséges, hogy a világi zene is komoly, középkori hagyományokra épült e mezővárosban. Erről azonban még kevesebb írott emlékünk maradt. A széles körű migráció hatására az átlagosnál nagyobb lehetett az ismert népdalok száma. A sokkal később

67 MNL BKML IV. 1510. i. 1687. 20–31.

68 MNL BKML IV. 1510. i. 1692. 12–31.

lejegyzett melódiák közül nem egy már ekkor közkedvelt lehetett, és közülük később számos kihullott a közösség emlékezetéből. A hangszeres zenére utaló feljegyzéseink is nagyon szűkösek. A legelső vizont már a 16. század végén rögzítette a bírói jegyzőkönyv: 1597-ben minden bizonnyal a súlyos háborús veszteségek és adózások miatt korlátozta a tanács a mulatozást. „Szabo Mathias, Farkas Gergely, Hajagos János Hogi varas tilalma ellen Hegedőltek magokat, fizettek bírságot f. 3.” E feljegyzés kétségtelenné teszi, hogy ekkor már a csoportos szórakozás megszokott kísérője volt a hegedülés. Tekintettel arra, hogy a ránk maradt írott emlékeinket a mezőváros hivatalainak működése során rögzítették, a bírói elmarasztalás mellett egy hagyaték összeírásakor rögzítették – csaknem száz évvel később, 1692-ben – ismét e hagyományos zeneszerszám létét: „...világosan kitetszik, hogy... egyéb jószága semmi sem volt Bodor Miklósnak, hanem egy feir lova, mellyis esztendőre meg holt, s egy hegedűje...”⁶⁹ Aligha kétséges, hogy a nagyobb családi ünnepeken, az évenként többször megismétlődő kocsmai mulatozásokon az énekszót hegedű és minden bizonnyal duda kísérte.

A helybeli zenére utaló szűkös adatokat célszerű még egy epizóddal bővíteni. Bár ez a Kecskemétet gyakran felkereső és megszaroló egri török főtisztnek a nevéhez kapcsolódik. „Egri Batik Szulimán itt lévén die 7. Januarii anno 1678. két veres, lóra való cafrangot, veres posztból erővel egy éjszaka megcsináltatott nagy fenyegetés alatt. Csináltatása a kettőnek tall. 1... *Két hegedűse, volt egy cimbalmosa, estve, étszaka a táncot járatta.* Sok égettbor [borpárlatot] kívánt.”⁷⁰ Mindezt azért volt célszerű idézni, hogy érzékeljük, a török tisztnek és a kuruc katonának révén további hangszerekkel, táncokkal ismerkedhetett meg a város lakossága. Ezek helybeli használata ugyan valószínű, de róluk írott emlékünknél viszont nincs.

2. 17. századi népművészeti motívumok Kecskeméten

Elgondolkodtató, hogy a már régmúltnak mondható történelmünket sem tudjuk azonos mércével mérni. Történészeink hosszú időn át szívesebben foglalkoztak a 16. század eseményeivel, mint a következőével vagy a még későbbiekével. Helytörténetírásunkban is még mindig fellelhető ez az egyoldalúság. A szakfolyóiratok és a kiadók szívesebben fogadnak, publikálnak olyan forrásokat, feldolgozásokat, amelyek a terjeszkedő törökök elleni végvári harcokkal vagy a 18. századi kuruc szabadságharc portyáival foglalkoznak. A „nagy század” hazai – az említetteknél jóval nagyobb hozamú – vergődései-vívódásai iránt sokkal csekélyebb az érdeklődés. (Nem véletlen, hogy történelmi tárgyú játékfilmjeink témaválasztásánál is feltűnik ugyanez az elfogultság.) Ezen a mentalitáson szűkebb pátriánk sem tudott felülemelkedni. A *Kecskemét monográfiája* I. (és mindeddig utolsó) kötetében bántóan csekély figyelmet kapott ez az időszak. Három részre szabdalt országunk legnagyobb mezővárosának 17. századi szellemi életéről, kultúrájáról pedig említés sem történik. Pedig itt található a hódoltság területén fennmaradt legnagyobb levéltári anyag. Itt és most csak a korabeli mezővárosi népművészet egyes

69 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 44. és 142.

70 MNL BKML IV. 1508. c. 1677–1678. 266.

elemének felidézésével, néhány motívumának közreadásával lehet felhívni a figyelmet arra, hogy a hiányok mérséklése érdekében nem lenne haszontalan az eddigieknél alapsabban vallatóra fogni ezeket a pótolhatatlan forrásokat.

A korabeli alföldi mezővárosok *ötvösművészetét* már ismertette egy igényes kötet, ezért erre a nagyon vázlatos áttekintésben nem térek ki.⁷¹ A textiliák, a bőrök, a fák lényegesen romlandóbbak, mint a fémek. A rendkívül drága főúri ruhákból, bútorokból szerencsénkre így is jelentős számban őriznek múzeumaink e korból csodálatosan szép darabokat. Sajnos nem mondhatjuk ezt el a népművészetnek és a népi iparművészetnek a területeiről. Pedig még ezekben a keserves évszázadokban is mindennapos igény volt a hétköznapi ruházati cikkek, eszközök, szerszámok szépítése, igényes megformálása. Ha eredeti darabok nem is, de néhány szűkszavú leírás segíti ezek felidézését. A tanács 1675-ben Szana Mihályt – egyik helybeli *gazda* özvegyét – szerződtette konyhájának vezetésére. A hagyományoknak megfelelően rögzítették éves bérét, amely 14 tallér készpénz mellett készárukat, anyagokat is tartalmazott: „egy rása kurdi bélés, zsinor, egy rókabőr, szederjes fejtű szoknya. Két sing fejtű, egy vég törökvászon, két pár csizma kordován, két ümegváll, három főrevaló, két futa, egyik selyemaljú, a másik közönséges”. A szakácsnők korábbi és későbbi konvenciói jelzik, hogy nem egyedi esetről van szó. Az igények és kívánságok egyénenként és évenként erőteljesen változtak, így legalább a különféle öltözékek és anyagok nevének felsorolásával tudjuk érzékeltetni, hogy még a gazdatársadalom szegényebb rétegében is milyen figyelemre méltó igények rögzültek sok évtizedre: perpetula szoknya, zobbony, szederjes zobbony, saru, gyolcs, patyolat, muhar mente, zsinoröv, bagaria szoknya, előkötő, szederjes rása kötő, fekete bársony, szoknyának való fajlandis, ingnek való buljavászon, kürdinek való szederjes rása, zöld bársony, fakó kötő, fekete rása kötő, fekete rása kürdi bélésével, fekete bagaria szoknya, muhar vállravaló stb. Csak a felsorolt jelzők is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy ezekből az anyagokból valóban színes öltözékek készülhettek a lányok és az asszonyok számára. Aligha kétséges, hogy a jobb módú és az igazán gazdag emberek asszonyai, lányai még nagyobb választékból állíthatták össze ünnepi öltözéküket. Annak érzékeltetése végett, hogy milyen igények merültek fel és váltak valóra, csak egyetlen példát említek. 1680-ban az egyik gazdag adózó ládájában lévő portékák leltározásakor rögzítették: „anya ruhája ára tallér 31”. Ennek igazi értékét az jelzi, hogy az örökség részét képezte egy csikó is, amelynek az ára 27 tallér volt, ami egy pásztor vagy béres egész évi keresetével volt egyenlő. Sajnos arra nincs semmiféle utalás, mitől volt ennyire drága ez az öltözék.

A szép eszközök és a szép ruházat iránti igény a szegényebb rétegek között is folyamatosan fellelhető. A béresek és a cselédek régtől fogva a legközönségesebb tárgyaikat, szerszámaikat is gazdagon díszítették. Többek között a jármokon a „festett, szerfelett görbe bélfának és hasonló tsifraságú tézslafejnek” a készítésére olyan fokozott figyelmet fordítottak, hogy a magisztrátus rendeletekkel igyekezett ennek korlátot szabni. A hajadonok pedig apró tárgyak készítésével és ajándékozásával jelezték, hogy szívesen látják a velük kacérkodó legény közeledését: „Horpasz Sára jegykendőt és gatyá madzagot, cifrát, varratott Sakai Miklósnak.”

71 BOBROVSZKY Ida, B., 1980.

A paraszti közösségekben a cifra ködmön és a cifraszűr később – vagy talán már régtől fogva – általános ünnepi viselet volt. A rendi-feudális társadalomban a szolgák, a cselédek ruházatukban sem lehettek hasonlóak gazdáikhoz. Ők azonban ezeket a határokat ismételten igyekeztek átlépni, ezért a hatóság újabb és újabb rendeletekkel és súlyos büntetésekkel próbálta igényeiket visszaszorítani, vagy legalábbis fékezni. 1689-ben „Dékány György uram fejős juhászának Komáromi Szűcs István egy mód nélkül való czifra ködment csinált [a] város és magok [a] czehek tilalma ellen, azért... Komáromi Szűcs büntettetik meg 12 forintra és a fokházban az ködmennek az czifráját fejse le...”. Aligha kétséges, hogy hasonlóan díszes felsőruhákat a gazdák már régtől fogva használtak. Az idézetből az is kiderül, hogy nem a vásárban szerezte be a juhász a ködmönt, hanem egy helyi iparos munkája volt az, aki minden bizonnyal társaival együtt sok hasonlót készített már a város gazdáinak.

Múzeumaink jelentős számban őriznek a 19. és a 20. századból való cifraszűröket. Ezek legfőbb díszeit, vagy legalábbis azok számottevő részét eleiktől örökölt minták alapján készíthették. Ha nem áll rendelkezésünkre korábbi évszázadokból legalább néhány meghatározó motívum, nem érzékelhetjük a változások jellegét, és óhatatlanul visszavetítjük a később kikristályosodott formákat az előző korokra. Kecskemét város tanácsának 17. századi nyilvántartásaiban maradt ránk néhány minta, amelyek a népművészet e területének fejlődését kutató szakemberek számára fontosak lehetnek.

A legrégebbi emlékünk az adószedő bíró 1662. évi nyilvántartásában van. Az egyik üresen maradt oldalon találjuk – talán kötetben gyakran fellelhető egyik tollpróba – a kissé elnagyolt, néhány részletében esetlenül rajzolt, javított virágmintákat és indákat, amelyek azonban még ilyen formában is feltétlenül alkalmasak arra, hogy összehasonlítsuk a későbbi évszázadokban készült varratokkal.

A következő, ugyancsak tintával készített rajz 1685-ből való. Valószínűleg valamelyik kisbíró, vagy az annak munkáját segítő deák firkanthatta a robotlajstrom egyik üresen maradt lapjának szögletébe. A kinyílt tulipánt idéző formákat figyelemre méltó bizottsággal és nagy rutinnal vetette papírra. Ez minden bizonnyal már akkor közkedvelt motívum lehetett, mivel a következő évi nyilvántartásban ehhez nagyon hasonló rajz lelhető fel. Nem valószínű, hogy azonos kéztől származik, mivel itt a vonások bizonytalanabbak, de e tollrajz így is tisztán és határozottan megformált elemeket mutat be. Néhány oldallal odébb egy újabb, ezúttal egyszerűbb motívumot rögzítettek, amely a kivitelezés szintjét tekintve az utóbbi rajzzal mutat rokonságot.

A legösszetettebb és kétségtelenül a legszebb rajzot egy évvel később, 1686-ban örökítették meg egy hasonló kötetben. Ez is tollrajz, amely azonban már nem egyetlen motívumot tartalmaz, hanem különféle elemeket. Ennek az a különleges értéke, hogy a jelentős számú motívum elhelyezését, azok kapcsolását, egymáshoz viszonyított arányát és az összefűzés módját is jól érzékelteti. Bár ilyen formában ez csak egyetlen „lelet”, mégis képes felidézni, sőt dokumentálni ezen kor – és minden bizonnyal sok évtizeddel korábbi időszak – mestereinek rendkívüli igényességét és művészi összhangra való törekvését. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, milyen könnyed a vonalvezetése és a részletek beillesztése. A meglepő biztonság nemcsak kiváló (toll)rajzkészség, hanem nagy gyakorlat és igen jó megfigyelőképesség eredménye lehet.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy már ez a néhány rajz is feljogosít bennünket arra, hogy a 17. századi mezővárosainkban kiforrott és magas szintű népművészetről beszélhetünk. Ki tudja, hogy Komáromi István szűcs számára mi volt a nagyobb büntetés: saját *alkotását*, a „műves” és élénk színekben pompázó díszeket eltávolítani a „mód nélkül való” cifra ködmönről, vagy néhány napot eltölteni a város börtönében.

Még egy újabb virágmintákat megőrkítő rajzra érdemes itt a figyelmet felhívni. Ezt minden bizonnyal ugyancsak az 1686. évi robotlajstromot vezető egyik deák vetette papírra. Ezúttal nem egy üresen maradt oldalt, hanem a kötet hátsó borítójának belső lapját díszítette velük. Ez formájában, arányaiban szorosan kapcsolódik az előzőkhöz. A virágszál végéhez kapcsolt szív alak a korábban említett rajzokon is fellelhető. Bár – az ugyancsak tollrajzon – több virágfej vehető ki, ezek kivitelezése és főként összefűzése lényegesen kezdetlegesebb a fellelhető legszebb kompozíciónál. Mégis említése azért célszerű, mivel a nagyon csekély mennyiségű emlékek nemcsak a számát, hanem bizonyító erejét is feltétlenül növeli.

Jól tudom, hogy az itt közreadott töredékek önmagukban nem elegendők sem e kor népművészetének megrajzolására, sem pedig a helyi sajátosságok pontos feltárására. Azt viszont talán remélhetem, hogy az egyes elemek és összetettebb motívumok közreadása elősegíthetik, hogy a szakemberek jobban nyomon kísérhessék a népművészet ezen területének fejlődését, az egyes vidékeken fellelhető változatokat, vagy éppen azok következetes megőrzésére irányuló törekvést. Még néhány hasonló töredék feltárása, bemutatása után pedig nemcsak hiányérzetünk csökkenhet e területen, hanem legalább fölsejlik, hogy valójában mit örökölhettek e mezőváros társadalma a késő középkorból és a kora újkorból, milyen értékeink mentek időközben veszendőbe, mivel lettünk szegényebbek. És talán sugallhatják azt is, hogy érdemes a régi levéltári anyagot nagy körültekintéssel tovább vallasni.⁷²

72 Az egyes rajzok lelőhelyei: MNL BKML IV. 1508. c. 1662. 178.; IV. 1504. m., 1685. 216.; IV. 1504. m. 1686. 77.; IV. 1504. m. 1686. 193.; IV. 1504. m. 1686. Hátsó borító belső oldala. A rajzok egy része megjelent: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2009/a.

KOHÁRY ISTVÁN, KECSKEMÉT POTIOR FÖLDESURA

I. Korrajz

Sokak szerint a 17. század valójában nem 1600-ban, hanem 1588-ban – a spanyol tengeri hatalom bukásával – kezdődött, és nem 1700-ban, hanem csak 1715-ben, XIV. Lajos halálával ért véget. A méltán „nagy”-nak nevezett század kétségtelenül az európai történelem egyik kiemelkedő, több tekintetben pedig egyenesen meghatározó korszaka lett. A sok kiválóság mellett mindenekelőtt Descartes, Newton és Pascal; Cervantes, Shakespeare és Milton, Racine és Molière; Rubens, Velázquez és Rembrandt neve teszi örökre fényessé ezt az időszakot. Tehát a tudományok és a művészetek újabb csodálatos kivirágzását köszönhetjük annak a három-négy generációnak, amely a szellemi élet ezen titánjait formálta és ösztönözte.

Pedig erre az időszakra nemcsak a tudományokban és a művészetekben, hanem a politikai életben is rendkívül súlyos ellenmondások kerestek új megoldásokat, majd ezek ütközései és feloldása során döntően átrendeződtek az előző századoktól örökölt állapotok. Ekkor vált a kontinens vezető nagyhatalmává Franciaország, és ekkor lett a tengerek ura Anglia. A korábbi nagyhatalmak közül ekkor hullott ki végleg Svédország, Vesztfáliában ekkor darabolták szét a Német-Római Császárságot, és ekkor vált a korabeli diplomácia gyógyíthatatlanul „beteg emberévé” a még mindig három kontinensre terpeszkedő Török Birodalom.

A legfejlettebb országok társadalmában soha nem látott ellentétek halmozódtak egymásra, amelyeket olykor csak a forradalmak és a véres polgárháborúk tudtak feloldani, amelyek során királyok feje hullott, és tömegek ültek törvényt egykori uraik felett. Hollandia után Angliában is a polgárság mondta ki a végső szót a gazdaságban, az állam berendezkedésében és a törvénykezésben egyaránt. Franciaországban és a kontinens nyugati részén az árutermelés és a pénzgazdálkodás egyre jobban háttérbe szorította az őstermelést. Európa vezető országaiban az uralkodók saját személyüket az állammal azonosították; érdekeiket, sőt olykor még szeszélyeiket is az állami politika szintjére emelték. A gyarmatok sorának létrehozása és azoknak az európai gazdaságba történő bevonása révén valójában létrejött a világpiac. A „gyarmatárúk” nélkül az uralkodó osztályok felső szintjén csaknem elképzelhetlenné vált az élet, még itt a Kárpát-medencében is.

Ez az egyrészt csodálatos és valóban tündöklő század egyben az emberi történelem egyik legkegyetlenebb, háborúkkal, embertelenséggel leginkább megterhelt időszaka lett. Sajnos a Kárpát-medencében élők számára ezen évszázad fényeiből a sors csak nagyon keveset, a háborúk borzalmaiból, a veszteségekből és a szegénységből annál többet juttatott. Mert itt is rendkívül súlyos ellentétek osztották meg a közéletet és a kisebb-nagyobb közösségeket. Dönteni kellett, hogy Erdélyből kiindulva, és ha szükséges, akár török katonai segítséggel kell-e megvédeni a bécsi központosító törekvésekkel szemben az egyre jobban elavuló magyar rendi alkotmányt, vagy éppen ellenkezőleg, akár annak részleges feladásával és a Habsburgok segítségével kell-e kiűzni a törököt, és egységesíteni a három részre szakadt országot, ezáltal biztosítva valamilyen szinten a kontinens nyugati részéhez való kapcsolódást. Dönteni kellett, hogy az ország egyesítése feltétlenül együtt jár-e a protestáns vallások felszámolásával, vagy meg kell találni számukra a méltó helyet az alkotmány keretein, a nemzeti kultúrán, a szellemi életen és a társadalmon belül. Dönteni kellett, hogy a magyarországi kiváltságosok hajlandók-e valamelyest nyitni, némi engedményt tenni a polgárságnak és a jobbágyságnak annak érdekében, hogy ezek a tömegek az ország alapvető politikai céljait támogatni tudják, vagy éppen ezekkel szemben, a korábbi kiváltságok növelésével, azok fokozottabb garantálásával kell-e saját soraikat szorosabbra zárni.

Az volt az igazán tragikus, hogy bármely döntés, a helyes és a végzetesen rossz egyaránt ezrek és tízezrek vélt vagy valódi érdekeit sértette, ezért bármely intézkedés elementáris ellenállásba ütközött. Éppen ezért az idő haladtával a békés úton történő megoldás lehetősége a kor politikai konstellációjában minimálisnál is kisebbre szűkült.

Koháry István hasonló dilemmákkal találta magát szemben már serdülő korában, bár ezek csak a lezártnak mondható történelem tudományos vizsgálata, a későbbi korok folyamatainak elemzése alapján rajzolódtak ki ennyire egyértelműen. Azokat az utakat és tévutakat, azokat a reményeket és kétségeket, amelyek a három részre szakadt Magyarország eltérő érdekekkel áldott-vert politikusaiban és katonáiban naponként felmerültek, amelyekkel azoknak ismételten meg kellett küzdeniük, lehetetlen pontosan rekonstruálni. A különféle csoportokhoz való családi és személyi kötődéseket, a rövidebb és hosszabb távú érdekek számtalan ütközését, a reális terveket és a hamis illúziókat, amelyek minden politikus, minden katona döntéseit meghatározták, semmiféle elemzés sem tudja még csak felvillantani sem. Éppen ezért ítélni még utólag is nehéz. Talán nem is szabad.

II. Család és neveltetés

Aligha kétséges, hogy a királyi országrészen belül a 17. század második felének és a századfordulónak egyik markáns katonája és közéleti szereplője Koháry István volt. Mégis alig egy-két szűkszavú életrajz jelent meg róla. A legkésőbbi is több mint száz esztendővel ezelőtt került a közönség elé. Ennek a rövid áttekintésnek elkészítését mégis elsődlegesen az indokolta, hogy a rendszerváltozás során visszakapta Kecskeméten az az utca a nevét, amelynek korábban is névadója volt. Ráadásul a millicentenárium során a Piaristák terén egy egészalakos szobrot is állított emlékének a város. A dikta-túra négy évtizede alatt csaknem két generáció nőtt föl úgy, hogy a városban semmi

sem emlékeztetett rá, semmi nem hívta fel személyére, Kecskeméthez fűződő viszonyára a figyelmet. A „múlt végleges eltörlése” vele kapcsolatosan is hatásosan működött. A piarista tanárokon kívül már a nevére is egyre kevesebben emlékeztek, tetteit, közéleti szerepét még kevesebben ismerték. E feldolgozás okai között pedig talán a legfontosabb: Koháry István háromszáz évvel ezelőtt határozta el, hogy Kecskeméten anyagilag biztosítja a piarista rendház és iskola megtelepülését. E döntése arra kötelez bennünket, hogy legalább egy rövid áttekintésben adózzunk emlékének.

Az említett fordulat révén most már a róla elnevezett utca ismét tájékozdási pont lett a városban, az egyik legforgalmasabb buszmegállónál, szobra tövében pedig negyedóránként tucatjával gyűlnek össze emberek, akik újból és újból rácsodálkozhatnak a személyiségét megidéző szoborra, a mellette kiképzett padon pedig nyáridőben – szemüket alakján pihentetve – sokak fel is frissülnek. Alig hihető, de még a történelem szakos tanárok közül is csak kevesen tudnak róla korrekt és körültekintő ismereteket magukban felidézni. Ennek a nagyon rövid áttekintésnek éppen ezért csak egy gyors és tárgyilagos tájékoztatás lehetett a feladata. Pontosabban: mindezen túlmenően az is, hogy valamelyest oldja eddigi életrajzainak egyoldalúságát, hogy ne csak a hadvezérről, a költőről és államférfiről, hanem mint kora egyik leghatalmasabb földbirtokosáról, a korszak egyik legtipikusabb személyiségéről bizonyos tájékoztatást kapjon az érdeklődő. Tekintettel arra, hogy ő volt Kecskemét potior, azaz legnagyobb földesura, és a város életének alakulására személy szerint is hat évtizeden át komoly formában hatott, valójában nagyon indokolt ennek a kapcsolatnak a felvázolása.

Ennek a rövid áttekintésnek az tehát a célja, hogy gróf Koháry István életét és munkásságát részben az európai, részben pedig a magyar valóságba ágyazva, ha mégoly vázlatosan is, de mindenképpen a korábbiaknál teljesebb formában ismerhesse meg mindekelőtt Kecskemét lakossága. Tekintettel arra, hogy a várossal való kapcsolatáról egy-két túlságosan is leegyszerűsített megjegyzésen túl nemcsak a nagyközönség, hanem még a szakemberek sem sokat tudtak, ez a fejezet szükségszerűen a többinél valamivel terjedelmesebb lett. Talán nem is kell hangsúlyozni, hogy ennek ellenére mindez csak rendkívül tömör és több tekintetben is hézagos vázlat maradt ebben a formában. A piaristák Kecskeméten történő letelepedésének háromszázadik évfordulója is megkövetelte, hogy az eddigiéknél egy minden tekintetben korszerűbb és teljesebb Koháry-életrajz készüljön el, és mind a szakemberek, mind a nagyközönség számára tisztább kép alakulhasson ki koronként többféleképpen értékelt személyéről. Kecskemét művelődéséért tett valóban főúri gesztusa alapján ezt mindenképpen megérdemeli.

A Koháryak nem tartoznak az ősi magyar családok közé, hisz’ a família legelső ismert tagja, Koháry György udvarnok csak Mátyás király korában (1470) tűnt fel. Még a 16. században is a viszonylag jelentéktelen nemesi családok között található. A törökkel szemben vívott harcok viszont sokak számára a végzetes katasztrófák és a váratlan lehetőségek korát hozták meg: rövid időn belül az ősi, az ország sorsát századokon át irányító családok sora halt ki, ugyanakkor újabb vakmerő és szerencsés katonák alapozták meg nagyra hivatott családjuk vagyonát és hírnevét. A 15 éves háború, amely az ország nagyobb részét romba döntötte, ismét sok katona számára az érdem- és a vagyonszerzés ideje lett. Közibük tartozott Koháry Péter is, akit csak a kényszer szólított el Hont vármegye jegyzői székéből. Őt akár ezen időszak tipikus figurájának is mondhatjuk. Biztosan ráértett arra, hogy bár a kard forgatása veszedelmesebb, mint a megye közigazgatásának irányítása, de személyes bátorságával és széles körű jogi ismeretével

együttesen kiválóan kamatoztathatja az e téren is megalapozott képességeit. Minden bizonnyal végiggondolta, hogy a harcokat mindig béke követi, és ennek megteremtéséhez nagy szükség lehet a kellő jogi ismeretekkel is rendelkező katonákra. Kétségtelenül így jött el Koháry Péter ideje a bécsi béke megkötése (1606) során, amikor a két birodalom gazdasági és katonai kimerülése után talán a kardokkal és ágyúkkal megvívott párba-joknál is fontosabbnak bizonyultak az ellenféllel különféle szinteken szavakkal és az ehhez szükséges jogi érvekkel megvívott küzdelmek. Az itt szerzett érdemek és főként pedig ezt követően Báthory Gábor erdélyi fejedelemnél tett eredményes követi útja biztosította személyének és családjának a karriert: II. Mátyás király bárói rangra emelte a rátermett és célratörő katona-diplomatát, majd Csábrág és Szitnya várakkal, valamint a körülöttük lévő birtokokkal jutalmazta meg.¹

Fia, István, apjától elsődlegesen a kardfogatás képességét örökölte. Nemcsak vakmerő, hanem sikeres katona is lett, és tudatosan élt az újabb érdemszerzési lehetőségekkel. Minden bizonnyal apja vele kapcsolatos legvakmerőbb álmain is túltett, mivel a török elleni sikerei révén fiatalon Szécsény és Fülek örökös főkapitánya, majd később Hont vármegye főispánja lett, és ezzel nemcsak címlegesen, hanem valójában is a magyar főnemesség soraiba került. Tehát tovább növelte mind a családra tartósan sugárzó uralkodói kegyet, mind pedig a családi birtokot. Rendkívüli pályafutásának csúcspontját 1664. április 10-én érte el, amikor az uralkodó fiatalon a Dunától északra levő magyar seregek főparancsnokává nevezte ki. Ennek a feladatnak is maradéktalanul eleget kívánt tenni: így történt, hogy három hónappal később az újdonsült, korábban is vakmerőségéről híres fővezér Léva alatt a törökkel vívott csatában a kézitusából is részt vállalt, és itt lelte halálát.²

Még előkelőbb főúri családból származó özvegyére, gróf Bosnyák Juditra maradt a hatalmas birtok irányítása és öt fiuknak (István, Farkas, Gábor, János és Imre) a nevelése.³ Közülük a legidősebb, István lett nemcsak a szűkebb család, hanem az egész familia leghíresebb tagja. Csábrágban született 1649. március 11-én. Gyermekkoráról igen keveset tudunk. Tekintettel arra, hogy apja csaknem állandóan katonai teendőivel volt elfoglalva, vélhetően a gyerekek nevelését kezdetől fogva anyjuk irányította. Ő korának főnemesi asszonyai közül részben az átlagosnál jóval magasabb szintű intellektusával, részben pedig rendkívüli vallásosságával tűnt ki. Fiaira kivétel nélkül nagy hatással volt, akik közül egyik sem lett a korra, a polgárháborús viszonyokra jellemző marcona, vagy onharácsoló politikai szélkakas. Gábor ferences szerzetes lett, és nem lehetetlen, hogy anyja Istvánt is egyházi pályán látta volna szívesen.

Koháry István a szellemi foglalatosság alapjaival még otthon, anyja irányításával megismerkedett. Nem tudjuk pontosan mikor, de mindenképpen fiatalon Nagyszombatra, az akkori királyi Magyarország szellemi központjába került, ahol Pázmány Péter néhány évtizeddel korábban alapított egyetemet. Tény, hogy már 1664 tavaszán nagyon otthonosan mozogva onnan írta leveleit anyjának. Itt valószínűleg már néhány év óta valamelyik rokonánál lakott, nem pedig a kollégiumban, ahol elsődlegesen egyházi pályára készítették fel a fiatalokat. Szülei főúri ellátásban részesítették: itt is nevelőt tartottak mellette, majd hamarosan „szép török paripákat”, hátaslovakat kért és kapott maga és nevelője számára, mivel a vele együtt tanuló Zichy, Erdődy és Pethő úrfiak is megkapták

1 ILLÉSY János, 1885. 3–4.

2 VÉKONY István, 1915. 3.

3 ILLÉSY János, 1885. 5–6.

ezeket szüleiktől. Az önérzetes kamasz tudta, hogyan kell apjára, az ambiciózus katonára hatni: a paripák kérését „a végre hozom elő, hogy ha ő nekiek, békességes földön [Dunántúlon] neveltetteknek vagyon paripájok; sokkal illendőbb, hogy nekünk szegény pusztaiaknak legyen, mert ha mi nem fogunk tudni lovagolni, nagyobb kárunkra esik mint ő nekiek.” Egyébként ezen új, férfiasabb szórakozás – amely végleg meghatározta, hogy a huszárok egyik kiválósága lesz – sem vonta el figyelmét a tanulástól. A jezsuita atyák irányításával minden bizonnyal gyorsan haladt előbbre tanulmányaival, hisz 1666-ban már Bécsben tanult az egyetemen.⁴

Kiváló tanulmányi eredményei, széles érdeklődési köre, leveleinek választékos megfogalmazása egyaránt azt igazolja, hogy igen tehetséges, eleven szellemű fiatalember volt. Ehhez járult a csupán néhány évvel korábban hősi halált halt fővezér apa rá is kisugárzó dicsősége és a már ekkor is hatalmas vagyon nyújtotta anyagi biztonság. Értethető, hogy az arisztokrácia soraiba alighogy betört bárói familia ezen ígéretes tagja, aki ugyanakkor mélységesen átélte, hogy már 15 évesen ő lett családjában a *legidősebb férfi*, akit a király apja halála után egy héttel Fülek várának kapitányává és Hont vármegye főispánjává nevezett ki,⁵ átlagon felüli ambícióval végezte tanulmányait, és szabadidejében serénykedett, tüsténkedett a számára is egyre gyakrabban megnyíló királyi udvar köreiben.

A várkapitányi teendőket természetesen még évekre át kellett engednie Unger Mártonnak, atyja egyik tapasztalt katonájának, miközben ő Farkas és János öccseivel együtt Bécsben bővítette jogi és irodalmi ismereteit. Gyors előmenetelét bizonyítja, hogy már 1666. január 5-én kelt levelében anyjától „szép és becsülletes köntöst” kért, hogy – miként megfogalmazta – „mind ő Felsege s mind itt levő nagy grófok és hercegek előtt becsülettel compareálhassak”. A fiatalember rátermettségét és kapcsolatteremtő készségét igazolja, hogy néhány hónapon belül az udvari arisztokrácia befogadta köreibbe, és büszkén jelentette anyjának: „... igazán írom N[agysá]godnak, hogy oly hercegekkel és urakkal estem csak most is ösmeretségben...”, akik támogatására később bizton számíthatott.

Bár alig hihető, hogy az ifjú várkapitány apja halála után is egyházi pályáról ábrándozott volna, a kor szokásait, képzését és vallásos nevelését követve igen alapos teológiai alapozást kapott. Úgy látszik, hogy az egyetemeken akkor szokásos vitákban kedvét lelte. „A disputatiom pediglen minthogy ma egy hete [1666. aug. 13.] Istennek hála elég szerencsésen dob- és trombitaszó alatt végbe ment, nem akartam elmulatni, hogy Ngodnak is emblemámmal ne kedveskedném, ő Felsegének is magam bevitem és magam praesentaltam, melyet ő Felsege tülem kedvesen vevén, kiváltképpen való grátiájában hogy meg fog tartani, megígérte...”. Amikor pedig további tanulmányainak eredményei alapján egy újabb „dispután” jutott eredményesen túl, I. Lipót király 200 aranyat érő lánccal tüntette ki. Minden bizonnyal a fiatal uralkodóval való ezen személyes kapcsolatai döntően hozzájárultak a Habsburgok iránti később legendássá váló hűségéhez. A Bécsben szerzett egyik utolsó emléke lett a császár 1666 végén tartott fényes

4 ILLÉSY János, 1885. 10–12.

5 Van olyan vélemény, amely szerint még atyja életében, tizenhárom éves korában kinevezte az uralkodó honti főispánná. VÉKONY István, 1915. 3.

esküvője.⁶ A birodalmi főváros előnyeit nem élvezhette sokáig, mivel alig 19 évesen át kellett vállalnia a felvidéki bányavárosok védelmét szolgáló, ezért stratégiai fontosságú Fülek őrzésével kapcsolatos összes gondot.

III. Katona és államférfi

Bár nem lehetetlen, hogy Koháry István anyjának mély vallásossága hatására gyermekkorában egyházi pályáról álmódzott, nyilvánvaló, hogy serdülőként sokkal inkább a szellemi tevékenység ragadta meg, és jelentős sikerei nyomán vágyai, ábrándjai e téren keresték a távlatokat. Átlagon felüli intelligenciája, a már ekkor rokonszenvet ébresztő egyénisége, jó kapcsolatteremtő készsége révén feltalálta magát a császári udvarban, és minden bizonnyal ott is el tudta volna képzelni későbbi munkálkodását. Az apja halála után rászakadt örökség, és még inkább az uralkodó elvárásai viszont rövid időn belül a végvári katonák közé irányították. Pedig a tanulmányai befejezésekor is még mindig csak tizenéves fiatalember jövőjét vallató ábrándjai között ritkán jelenhettek meg a számára csak hírből ismerős tábori élet jelenetei, a török elleni cselvetések és a teljesen ismeretlen várkapitányi teendők.

Kétségtelen, hogy nem készült katonának, és éppen ezért nem is kapott ilyen irányú képzést. Valójában civilként és csaknem gyerekként került a marcona hadastyánok közé. Ráadásul a szegyenletes vasvári béke, majd Zrínyi Miklós máig alig hihető vadász-balesete miatt a végvári katonák harci értéke, fegyelme szinte mindenütt mélypontra zuhant.⁷ Ezt csak tetézte a bécsi udvar pénztelensége, szerény zsoldjuk kifizetésének olykor több éven át tartó halogatása.

Koháryt csak kötelességtudata segíthette újabb feladatának vállalásában. Az első néhány év érthetően a körülményekkel való ismerkedéssel, az új feladatok ízelgetésével telt el. Előtte is nyilvánvalóvá vált, hogy a romos állapotban lévő Fülek nem képes tényleges feladatát, a bányavárosok védelmét ellátni. Ezért 1671-ben a haditanácshoz anyagi támogatásért fordult. A kamara ki is utalt számára 1500 forintot, de ez a célokat tekintve szinte csak jelképes összegnek bizonyult. Mint csaknem minden főúr, a családi kasszát is kénytelen volt ismételtelen igénybe venni.

Közben Bécsnek a vasvári békéhez vezető politikáját kihasználva a török csapatok egyre kihívóbban törtek be a meg nem hódolt magyar területekre. Így Fülek környékén is bőségesen nyílt lehetősége Kohárynak, hogy a törökökkel szemben igazolja:

6 Kazy Ferenc életrajzi feljegyzéseiben úgy jellemzi, hogy már gyermekéveiben kitűnt vallásosságával és ártatlan lelkületével, emellett azonban a katonai élet iránt is nagy fogékonyságot tanúsított. Ezt részben anyja mélyen vallásos lelkületével, széles körű műveltségével, részben pedig atyja harcias természetével bizonyítja, amihez még a környezete is hozzájárult. VÉKONY István, 1915. 2. Valójában mindez csak feltételezés, és egyetlen életrajzírója sem említ semmiféle pontosabb visszaemlékezést vagy családi emléket ezzel kapcsolatosan.

7 Sajátos ellentmondásba kerülnek olykor Koháry életrajzírói. Joggal emelik ki, hogy 1664-ben a szegyenletes vasvári béke „...az uralkodó nemzetellenes politikájának egyik szomorú megnyilatkozása, sokkal több előnyben részesítette a szentgotthárdi csatában legyőzött törököt, mint a győztes magyar nemzetet” (VÉKONY István, 1915. 4.), ugyanakkor, amikor joggal elmarasztalják ezért I. Lipótot, teljességgel természetesnek veszik, sőt Koháry egyik legmeghatározóbb, szemükben egyik legpozitívabb tulajdonságának tekintik az ugyanehhez az uralkodóhoz való maradéktalan és minden aggály nélkül való hűségét, politikai céljainak maradéktalan követését.

bátorsága nem kisebb, mint apjáé volt, és annak katonai tapasztalatait intellektusával, szervezőképességével képes ellensúlyozni. Amikor pedig 1678-ban Thököly kurucucaival ostrom alá vette Füleket, eltökéltségének és parancsnoki képességeinek adta egyértelmű tanújelét: a tetemes túlerővel szemben is képes volt azt megvédeni. Valójában ez az esemény avatta őt mindkét fél előtt ismert, sőt elismert katonává. Ezt jelezte a vele szemben ismételtlen megnyilvánuló uralkodói kegy is, amely ezúttal abban mutatkozott meg, hogy I. Lipót aranyláncon függő arcképével tüntette ki a most már igazi katonává, rátermett parancsnokká érett ifjú hívét.⁸

A kormányzati önkény miatti országos felháborodás, a kuruc mozgalom kibontakozása, a protestánsok ismételt súlyos sérelmei és Thököly irányításával folytatott erélyes tiltakozásai arra kényszerítették I. Lipót, hogy 1681-ben Sopronba összehívja az országgyűlést. Itt a főnemesek között Koháry István és öccse, Imre is részt vett a munkálatokban. Nem ismerjük részleteiben, hogyan fogalt állást a fiatal főúr az országot megosztó nagy vitákban. Azt viszont tudjuk, hogy az uralkodóház feltétlen híve volt, de az is kétségtelen, hogy több birtoka, köztük Füle is szerepel azon felsorolásban, amely kijelölte a protestánsok számára azokat a helyeket, ahol templomot és iskolát építhettek. Tehát aligha kétséges, hogy a magyarságot akkor megosztó egyik legnagyobb ellentétet, a vallási konfliktusokat békés eszközökkel kívánta megoldani. Gesztusait e téren hitelesíthették a kecskeméti kálvinistákkal szembeni, néhány évvel korábbi humánus és bölcs intézkedései is. Minden bizonnyal örömmel vette tudomásul a kormánynak azt az ígérését is, hogy az 1606-os békekötésnek megfelelően tiszteletben fogják tartani az alkotmányt, a törvényes igazgatást pedig vissza fogják állítani. Az viszont kétségtelen, hogy egyik esetben sem keresztezte a bécsi udvar törekvéseit. Ezt I. Lipót azzal is biztosította, hogy még az országgyűlés előtt ezredessé és királyi tanácsossá léptette elő, az országgyűlés ideje alatt pedig aranykulcsos kamarássá nevezte ki a főrendek között mind tekintélyesebbé váló, kiváló jogi felkészültséggel rendelkező katonáját.⁹

Az országgyűlés döntéseivel azonban egyrészt Thököly és hívei távolról sem voltak megelégedve, másrészt az udvar sem sok tanújelét adta annak, hogy legalább ezt a keveset végre is kívánja hajtani.¹⁰ Így már a következő évben, 1682-ben mindkét fél a közvetlen támadásra készült. A siker érdekében Thököly az ország több évszázad óta fő ellenségével, a törökkel szövetségelt, és már július 20-án elfoglalta Kassát, a Felvidék kapuját. Mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a következő célpont Füle lesz. A nádor már ezekben a hetekben tájékoztatta az uralkodót, hogy ennek bástyái gyengék, egy nagyobb támadást 8 napnál tovább nem bírna ki.

8 ILLÉSY János, 1885. 14–16. Ezt annál inkább kiérdekelte az uralkodó szerint, mivel Thökölynek meg-megújuló, a kurucok közé történő átállását szorgalmazó és csábító ajánlatait sorra elutasította. VÉKONY István, 1915. 9.

9 VÉKONY István, 1915. 4–5.

10 A magyar törvények, a magyar alkotmány megvédése érdekében folytatott küzdelmekkel kapcsolatosan is sajátos ellentmondás érződik Koháry életrajzírójának megállapításaiban. Egyrészt joggal hangsúlyozza, hogy „... a sérelmek napirenden vannak, a nemzet elnyomatása és kiszípolozása leírhatatlan mérvet ölt a kegyetlen adórendszer s az idegen zsoldosok állandó rablása folytán.” A baj kútforrásának megvilágítására Andrassy Gyula megállapítását idézi: „... az uralkodó nem tudott magyar király lenni és nem érezte azt, amit a nemzet érzett. Az eredendő bűn abban van, hogy a királynak Magyarország csak eszköz a nyugat megvédésére, nem cél.” Ennek ellenére természetesnek veszi, és semmilyen formában nem marasztalja el Koháryt, hogy az udvar politikájával gyakorlatilag egész életén át azonosult, vele szemben érdemi kritikát nem fogalmazott meg. VÉKONY István, 1915. 6.

Kassa elfoglalása után Thököly levélben szólította fel Koháryt, hogy álljon mellé. Ő viszont a nádort és a császári sereget sürgette, hogy jöjjenek segítségére. A rendelkezésre álló néhány hét alatt igyekezett a várat az ostromra felkészíteni. Lehetőségeiből csak a sáncárkok kimélyítésére, a vár környékének az Ipoly vizével való elárasztására és raktárai készletének feltöltésére tellett. A környékbeli nemeseknek a várba hívásával és azok felfegyverzésével erősítette kis létszámú katonaságát. Thököly 1682 augusztusának derekán indult Fülek alá,¹¹ ahol már ott várta seregével Ibrahim, a váradi pasa. Később csatlakozott hozzájuk Erdélyből Apaffy és Teleky hada. Az ostromlók létszámát a korabeliek is csak megbecsülni tudták. A róluk szóló egykorú híradásokban a számok a 60 ezer és a 180 ezer között mozogtak. Valószínű, hogy az előbbi volt a realisabb, de ez is szertelen túlerőt eredményezett az alig kétezer, sebtében verbuvált nemessel és a százfőnyi német gyalogossal szemben.

Szeptember 2-án már meg is kezdődött az ostrom. Koháry valóban eltökélte, hogy a végsőig védeni fogja a várat. Elszántsága, lélekjelenléte és személyes bátorsága viszont nem tudta ellensúlyozni ellenfelei tüzejét. Két hét elteltével a vár védelmi rendszerét teljesen szétlőtték. A sok halott, a még több sebesült miatt a védők fellázadtak ellene.¹² A nagy vérvesztések hatására szeptember 11-én tudta nélkül elhatározták, hogy a várat fel fogják adni. Követeiknek az ostromlók azt ígérték, hogy aki a feladási okmányt aláírja, kézipoggyászával szabadon elvonulhat. Szeptember 16-án került sor a védők kivonulására. Koháry István nem volt hajlandó aláírni a kapituláció okmányát, sőt még annak felolvasását sem engedélyezte. Utolsóként hagyta el a várat, benne hagyva minden értékét, jószágát. Amikor Thökölyvel találkozott, pártütéssel vádolta őt, és szemére hányta, hogy nagyravágyásával mekkora szerencsétlenséget okozott az egész országnak. Ezért miközben a többiek valóban szabadon elvonulhattak csekélyke csomagjaikkal, őt fogolyként kezelték. A következő napokban mind Thököly, mind alvezérei megkísérelték rávenni, hogy szabadsága és birtokai fejében álljon melléjük. Ő viszont továbbra is hajthatatlan maradt, sőt állítólag a kuruc vezért török pribéknek nevezte, emiatt az ki akarta végeztetni.¹³ Végül Regécre vitette várfogságra, ahol igen kíméletlen bánásmódban részesült. Sorsán az enyhített, hogy Zrínyi Ilona közbenjárta érte férjénél, aki néhány héttel később már újabb utasítást adott kapitányának: „Koháry István uramhoz, noha rab, mindazáltal kegyelmed legyen illendő provisiobeli [előrelátó] gazdálkodással, udvarbíráknak is erről committálván Kegyelmed.”

Thököly időközben sorra foglalta el a bányavárosokat, és néhány hónapon belül a Felvidék nagyobb része kezére került. Így még fontosabb lett volna számára, ha a vidék egyik leghatalmasabb birtokosát, az akkor már köztiszteletben álló katonát, Koháryt ügye mellé tudja állítani. Hiába ígért neki újabb birtokokat, udvari méltóságot, hiába

11 Kassa augusztus 14-én esett el. Apafy Mihály szeptember 2-án érkezett a vár alá. – Más vélemény szerint négyezer volt a védők száma. – Az ostrom első nagy rohamainak visszaverése után, szeptember 4-én három napra fegyverszünetet kötöttek, de Koháry a vár feladásáról súlyos veszteségei ellenére sem volt hajlandó tárgyalni. Apafy követeit még a várba sem engedte be. VÉKONY István, 1915. 8–9.

12 A régóta várt segítség elmaradása is erőteljesen hozzájárult a védők reménytelenségének fokozódásához. Szeptember 8-án egy református pap ment Apafyhoz, hogy a megadás feltételeit tudakolja, majd Thökölyvel is kapcsolatba lépett. Egyezkedésük 10-én eredménnyel járt. Az őrségnek az a része is elvonulhatott, amely nem csatlakozott Thökölyhez. VÉKONY István, 1915. 9–11.

13 ILLÉSY János, 1885. 18–25.

fosztotta meg hatalmas birtokaitól, foglya álláspontján nem változtatott. Közben őreinek kezdeményezésére szökési kísérletet is tett, amit rosszul készítettek elő, és az így szükségszerűen kudarcba fulladt. Az akció kitervezőit kivégezték, magát Koháryt pedig 1683 tavaszán Munkács várába hurcolták, ahol rendkívül kíméletlen bánásmódban lett része. Mint egy gonosztevőnek kezére, lábára vasat verettek, majd egy nedves, sötét és szellőzetlen tömlőbe zárták. Hosszú időn át kenyéren és vízen tartották. Maga így nyilatkozott erről az állapotról: „...engemet mindenütt s mindenkor magányosan, rekesztve tartott [Thököly]... egy kőfolyósó alatt olly szurdékban, mellynek ablaka nem csak vas rostéllal, hanem kő fallalis be volt csinálva éjjel nappal szüntelenül ... majd éppen két egész esztendeigh egyedül bezárva raboskodtam, s nem is volt senkivel szabados beszél- lenem, sőt senkit nem is láthattam ...”. Egyben megtagadtak tőle minden olvasmányt és minden íróeszközt. Hiába tettek meg családjának tagjai mindent kiszabadítása végett, nem járhattak sikerrel, mivel Thököly olyan nagy váltságdíjat kért, amit a hatalmas bi- rokkal rendelkező főúri család sem volt képes előteremteni. Sem a kuruc főurak, sem a lengyel király közbenjárása nem hozott eredményt, és továbbra is oly kemény rabságban tartották, amit „még a török sem cselekedett volna”. Amikor ennek hatására Koháry István egészségi állapota válságos lett, kénytelenek voltak életben maradása végett fog- ságának szigorán enyhíteni: egy ideig meleg ételt is kapott. Néhány héttel később viszont visszakerült a régi körülmények közé, a korábbi helyére. Amikor Thököly csillaga ha- nyatlatni kezdett, Munkácsról Tokajba, onnan Sárospatakra, végül Ungvárra szállították a mindvégig hajthatatlan fogoly főurat.¹⁴

1685-ben Thököly némileg változtatott a Koháryval szembeni taktikáján, és haj- landó lett volna őt, és annak időközben ugyancsak fogságába került öccsét nyolc ku- ruc főtiszt fejében szabadon engedni. Másik öccse, Koháry Farkas örömmel felvállalta, hogy két testvére kiszabadítása érdekében az udvarnál és a haditanácsnál közbejárjon. A hónapokon át tartó kérelmezések és tárgyalások során viszont Thököly újból egyre feljebb emelte foglya árát, és a személycserék mellett ismét csaknem a korábbi összeg lefizetését követelte, ami miatt megint holtpontra jutottak az egyezkedések. Az uralkodó a fogságban sínylődő Koháryak hűségét azzal jutalmazta, hogy őket testvéreikkel együtt örökös grófi rangra emelte.¹⁵ Ehhez járult az, hogy valamivel később Ince pápa levélben köszönte meg Kohárynak a kereszténység érdekében kifejtett tevékenységét, érdemeiért dicséret levelet és búcsúíratot adományozott neki.¹⁶

Mivel eközben a török haderő 1683-ban nemhogy Bécsset nem tudta elfoglalni, ha- nem ott katasztrofális vereséget szenvedett, a Habsburgok kihasználva a kedvező politi- kai körülményeket, a pápa segítségével egy egész Európára kiterjedő törökellenes össze- fogást szerveztek. Ez mind erőteljesebben érezte katonai hatását is, így 1685 nyarán

14 ILLÉSY János, 1885. 27–32.

15 Az uralkodó 1685. július 15-én ruházta fel Koháry Istvánt és testvéreit a grófi címmel.

16 XI. Ince pápa, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a törökellenes koalíció létrehozásában és néhány évig tartó eredményes működésében, kiszabadulása után küldte meg Kohárynak meleg hangú üdvözlő- levelét és azt a díszkalapot, amelyet a pápák csak olyan *fejedelmi* személyeknek szoktak adományozni, akik kiváló érdemeket szereztek a kereszténység védelmében. Ezzel együtt küldte meg számára a bú- csúiratokat is.

a törökök és a velük szövetséget kötő kurucok újabb és újabb várakat voltak kénytelenek feladni. Esztergom után augusztus 19-én már Érsekújvárt is elvesztették. Ezek hatására Koháry rabsága is fokozatosan enyhült. Október elején egy újabb katonai kudarc után pedig a váradi pasa Thökölyt elfogatta,¹⁷ és ezzel az ekkor Ungváron raboskodó Koháry szerencsecsillaga is kezdett fényesedni. Sok jel arra mutat, hogy a vár védői igénybe vették főúri rabjuk közreműködését annak érdekében, hogy 1685. november 6-án a császári ostromlók sorai között kedvező feltételek mellett vonulhassanak el.

Három és félévi rabság után csontig lefogyva és rendkívül rossz egészségi állapotban szabadult Koháry kíméletlen fogságából, magával hurcolva nemcsak annak keserves emlékeit, hanem sírjáig elkísérő súlyos gyomorbaját is. Amikor kissé felépült, Bécsbe ment, hogy I. Lipótnak megköszönje a vele és családjával szemben kinyilvánított újabb kegyét. Az uralkodó nem sok időt hagyott számára pihenésre. Néhány hét múlva a Dunán inneni részek és a bányavárosok védelmét bízta rá, kinevezve egyben az ott táborozó sereg altábornokává. Ezzel minden korábbinál nagyobb felelősséget rakott vállaira. Koháry mint a török hódítók esküdt ellensége mindent megtett annak érdekében, hogy a rábizott területekről a rablócsapatokat kiűzze, sőt a Dunán is két ízben átkelt, hogy támadásaikat megelőzze. Egy alkalommal pedig egészen Székesfehérvárig hatolt, ahol egy jelentős török sereget megvert.

Koháry katonai pályafutásának egyik kiemelkedő szakasza lett, hogy 1686-ban, Buda visszafoglalásakor is ott volt a kb. 20 ezer magyar katona között, a jórészt saját pénzén verbuvált több mint kétezer huszárával.¹⁸ Itt is olyan érdemeket szerzett, hogy az ősi vár elfoglalása után annak egyik parancsnokává tették. Hogy meddig tevékenykedett a romos vár helyreállításában és az esetleges török támadás elleni védelem megszervezésében, pontosan nem tudjuk. Az viszont biztos, hogy 1687 márciusában, amikor Fink Konrád német hadnagy Budát a székesfehérvári pasa kezére kívánta árulással átjátszani, része volt az összeesküvés leleplezésében. Tekintettel arra, hogy még sok jelentős magyar vár maradt török kézen, és ő további részt kívánt vállalni ezek visszafoglalásában, rövidesen elhagyta viszonylag nyugodalmas őrhelyét. Az év novemberében már Eger megvívásában szerzett újabb rendkívüli érdemeket, részben a várból kitörő ellenség ismételt visszaverésében, részben pedig közvetlenül az erődítmény elleni harcokban. Az ottani személyes helytállásának és katonai sikereinek emlékét egyik környékbeli völgy és egy kút tartotta máig fenn, amelyeket róla neveztek el. Az egyik roham alkalmával jobb kezét egy golyó találta el, így az megroncsolódott. Koháry kénytelen volt elhagyni a tábort. Kétségtelen azonban, hogy a vár visszafoglalásában így is igen

17 A török hadvezetés Thökölyt okolta a sorozatos vereségekért, amelyek valójában a török birodalom súlyos katonai és gazdasági válsága miatt következtek be, és a széles körű nemzetközi összefogás eredményei voltak. Ez roppantotta meg a török hadsereg erejét 1683-ban Bécsnél, és ez eredményezett újabb sikereket a következő esztendőkből is. Thökölyt végül is 1685. október 4-én fogták el, és Nándorfehérvárra vitték, majd onnan később Kis-Ázsiába. Ennek hatására a kurucok jelentős hányada áttért a keresztény seregekhez, és részt vállalt a további törökellenes harcokból, többek között Buda ostromából is.

18 Koháry feladata előbb a Hatvan és Eger közötti terület ellenőrzése és figyelemmel kísérése volt. Csak később rendelték egységét a közvetlen várostromhoz. Az itt szerzett érdemei alapján kapta meg az elfoglalt vár parancsnoki teendőit Beckel együtt.

komoly érdemeket szerzett, bár ennek keze látta elsődlegesen kárát, mivel a későbbi orvosi beavatkozások sem jártak sikerrel: a rosszul összerakott csontok és az elhanyagolt seb miatt jobb kezét később nem tudta használni.¹⁹

Súlyos sebesülése miatt birtokaira vonult, és úgy gondolhatta, hogy érdemi katonai pályafutása ezzel véget is ért. A magyar politikai-katonai viszonyok alakulásában megtestesülő sorsa azonban másként döntött. A Habsburgok zsoldjába állott tábornokok egy részének rendkívüli mohósága és kíméletlensége, az udvarhű politikusok szűk látókörű önkényeskedése és a bécsi udvarnak a magyar országgyűléssel nem egyeztetett centralizációs politikája miatt minden korábbinál szélesebb körű elégedetlenség lett úrrá a magyar királyság területén. A rendkívüli sarcolások és adók miatt elkeseredett országban 1703-ban kibontakozott a Rákóczi-szabadságharc, amely újabb döntés elé állította a rokkant katonát. Ő úgy látta, hogy a török kiűzése után a békés fejlődés, az uralkodóházzal való együttműködés hozhat az ország számára felemelkedést. Családi hagyománya és személyes meggyőződése egyaránt a labancok oldalára állította.²⁰ A kuruc hadsereg sikerei láttán ismét katonai egységeket szervezett saját pénzén, és a Vág vidékén igyekezett Forgách gróffal és Schlick tábornokkal együttműködve azok útját állni. Rákóczi 1703 novemberében Károlyi Sándort küldte ellenük, aki Zólyomnál megverte Koháryék hadát. A következő években, bár a táborban maradt, a hadviselés közvetlen irányításából nem vállalt többé részt. Az országos méretű elégedetlenség és a kölcsönös, sokszor már esztelen kegyetlenséggel végzett pusztítások megtapasztalása valószínűleg sok gyötrődést hozott az egyébként is túlságosan intellektuális „kényszerkatonának”.

Nem lehet tehát véletlen, hogy újabb szerepvállalásában ismét az államférfi került előtérbe. A magyarság egészéért nemcsak felelősséget érző, hanem valójában egész életét annak áldozó főúr, aki a bécsi udvarnak is rendíthetetlen híve volt, örömmel kísérelte meg, hogy a kiváló hazafival, Széchenyi Pál érsekkel egyetemben a két felet békéltető tárgyalásokhoz ültesse.²¹ Amikor pedig az eltökélt bécsi politikai machinációk és némely kuruc tábornok teljesen irreális helyzetfelmérése miatt minden igyekezetük sikertelen maradt, mind a katonai, mind pedig a diplomáciai tevékenységtől

19 Illésy János szerint Koháry sebesülése után is az ostromlók között maradt, és irányította katonáit a későbbi harcokban is. ILLÉSY János, 1885. 38–40. – Vékony István Kazy Ferenc visszaemlékezéseire hivatkozva azt állítja, hogy Koháryt súlyos szenvedései miatt Bécsbe szállították, ahol viszont az operáció során karjának egyik fontos inát az operációt figyelmen kívül hagyó orvos kettévágta. Ez okozta jobb karjának bénultságát. Ez a tájékoztatás feltétlenül valószínűbbnek érződik. VÉKONY István, 1915. 21.

20 Vékony István piarista szerzetes ismételtelen sajátos ellentmondásba keveredik. Tárnyilagosan megállapítja, hogy a bécsi udvar folytatja a „... régi kárhuzatos politikáját, mellyel azonban még mindig csúfos kudarcot vallott az alkotmányáért hősiessé küzdő nemzet ellenében. Nem okúlva a multak tanulságain, a szenvedések egész áradatát zúdítja ismét az országra, abban a téves hitben ringatózva, hogy életerejét a százados küzdelmek teljesen megtörték s felemésztették. De számításában ezúttal is csalódott, mert kegyetlen és kiszípolozó politikája ellen ismét fegyvert ragad a nemzet s megvívja dicső harcát a legönzetenlebb s épen azért a legnagyobb magyar szabadsághősnek: II. Rákóczi Ferencnek vezérlete alatt...”. „...Ezen korban is szerepel Koháry. Feltűnő azonban, hogy most is az uralkodó pártján találjuk.” Valójában az igazi dilemmát az okozta az életrajzíró számára, hogy a piaristák évszázadokon át szinte kivétel nélkül mindig a nemzeti függetlenség, a társadalmi és politikai haladás, a nemzeti érdekek maradéktalan képviselése érdekében tettek és nyilatkoztak. Egyik legfőbb patrónusuk, Koháry István viszont a labancok oldalán állt és maradt mindvégig, miközben ők érzelmileg és ténylegesen is a kurucok harcát támogatták. VÉKONY István, 1915.

21 A béketárgyaláson rajta kívül részt vettek még: Széchenyi Pál kalocsai érsek, gróf Lamberg Zsigmond, báró Szirmay István, Okolicsányi Pál, Seiler János és Viza János címzetes püspök. VÉKONY István, 1915. 22–23.

hamarosan visszavonult.²² Talán éppen ezért is az új uralkodó, I. József király 1709-ben annak érdekében, hogy az ekkor már nagy befolyással rendelkező főurat végleg biztosítsa a maga oldalán, altábornagyi ranggal jutalmazta.²³ Nem lehet véletlen, hogy munkássága, eredményei alapján Koháryról öregedő kora ellenére sem feledkeztek meg: 1711-ben az apjától örökölt Hont vármegyei örökös főispánság mellé Nógrád megyében is örökös főispánná tette az uralkodó. A következő évben pedig III. Károly király 48 évi hűséges szolgálataiért és elpusztított jószágainak ellensúlyozásaként, a főhaditanács javaslatára egész fizetéssel nyugdíjazta. Tekintélye, az iránta megnyilvánuló mind szélesebb körű tisztelet a béke éveiben sem halványult. Ezt jelzi, hogy 1714-ben az országgyűlésen a megbékélt kuruc és labanc képviselők az egyik legmagasabb közjogi méltóságra ítélték méltónak: országbíróvá választották. Ezzel az ország egészéért tett szolgálatait és kiváló jogi felkészültségét tisztelték meg. Mivel pedig jobb kezét írásra használni nem tudta, az országgyűlés külön törvénnyel engedélyezte számára, hogy egy ezüstlapra metszett nyomatot használjon kézaláírása helyett.²⁴

A magyar jogszolgáltatás irányítása mellett az országgyűléseken idős kora ellenére több bizottságban is tevékeny részt vállalt. A vallási ügyek rendezésére létrehívott bizottság egyik legtapasztaltabb személye lett. Szomorúan kellett megállapítania, hogy a két vallási felekezet delegált képviselőinek makacssága miatt minden személyes fáradozása teljesen hiábavaló maradt. Felkérték, hogy 1715-ben vegyen részt az országhatárok pontos megállapítására létrehozott bizottság munkájában is. Ugyancsak ebben az évben vállalta, hogy a német katonák elleni panaszok kivizsgálására szolgáló bizottságban munkálkodik. Széles körű tapasztalatai miatt ezen az országgyűlésen arra is felkérték, hogy működjön közre annak a királyi bizottságnak a munkájában, amelyet a politikai, a katonai és a közgazdasági ügyek szervezésére hoztak létre. Tekintélye olyan nagy volt, hogy még az 1723. évi országgyűlésen is több bizottságba beválasztották a mind inkább öregedő főurat.

Mivel egészsége még jobban megromlott, a közélettől fokozatosan visszavonult.²⁵ Legkedvesebb várában, Csábrágban halt meg 1731. március 29-én. Halálos ágyánál ott volt nagy politikai és katonai ellenfele, Károlyi Sándor, az egykori kuruc

22 A béketárgyalások sikerét már eleve kizárta az a tény, hogy I. Lipót Seilerre bízta az értekezlet vezetését. Az osztrák politikus a bécsi udvar egyik leginkább magyarellenes politikusa volt, aki úgy indult a béketárgyalásra, „mintha bűnösöknek menne kegyelmet adni”. VÉKONY István, 1915. 23.

23 Ez a gesztus hivatva volt ellensúlyozni az ónodi országgyűlés azon döntését is, amely Koháryt megfosztotta birtokaitól. Legkedveltebb vára, Csábrág Bercsényié lett, Kecskemét Kohárynak járó földesúri cenzusán pedig a szabadságharc államának kincstára és Károlyi Sándor osztozott oly módon, hogy ennek összegét minden második évben kellett a kuruc generális számára eljuttatni, amit az ónodi országgyűlés törvénye ellenére ő csak ezüstpénzben volt hajlandó elfogadni, nem pedig az értékét mind jobban elvesztő rézpénzben.

24 ILLÉSY János, 1885. 42–45.

25 Betegsége, öregsége verseiben is mind gyakrabban helyet kap. Ezekben az években az esetek többségében már az ezzel kapcsolatos gondjait, bajait örökíti meg. „Irtattam ezeket huszonkettedikben / Ezer felett hétszáz folyó esztendőben, / Üdöm unalmában untig hevertemben / Élven nyavalyogva Csábrágban lítemben.”– 1726-ban már nagyon érezte az öregség terheit. Az ebből az évből fennmaradt egyik versében még inkább panaszkodott: „Annyira jutottam sem hallok, sem látok, / Jól nem is szólhatok, s éjjel sem alhatok, Elűzik álmomat sok bús gondolatok, / Melyeknek miatta sokakat búsulok.” – ILLÉSY János, 1885. 64–65., ill. 49.

generális is.²⁶ Kiváló felkészültsége, ragyogó emberi tulajdonságai és jeles tettei ellenére naiv az a megközelítés, amely minden megnyilvánulásában eszményíti őt. Még az sem szerencsés eljárás, amely a „donátor” alakját veszi figyelembe, ezt vetíti ki minden más emberi megnyilatkozására, és a hálás megajándékozott pózából tekint fel rá. Minden bizonnyal az az egyedül járható út, ha benne egy 17. századi magyar főurat látunk, akinek bárói, majd grófi rangja, kiemelkedő és eredményes szolgálatai elismeréseként hatalmasra nőtt birtoka, közjogi méltósága és a folyamatosan rá háruló királyi kegy mind több jogot és lehetőséget biztosított. Természetesen ezekkel együtt sok kötelezettséget is fel kellett és talán még többet fel kellett volna vállalnia.

Csak Zrínyi katonai tárgyú munkáinak ismeretében tudjuk megérteni, hogy az a Koháry István, aki fiatal korában semmiféle katonai képzésben nem részesült, később is sokkal inkább vonzották a művészi és jogi, mintsem a távlatos katonai problémák, akit sokkal inkább a kényszer, mint az ambíció vitt erre a pályára, akiben a személyes bátorságon, a konok kötelességtudaton és a feltétlen engedelmességen kívül alig volt más katonai erény, és kétségtelenül nem dicsekedhetett komolyabb hadvezéri tehetséggel, miként tudott számottevő katonai sikereket elérni, hogyan tudott a legmagasabb katonai vezetők közé emelkedni.²⁷

Ugyancsak a korabeli magyar állapotokat jellemzi az a tény, hogy bár egy kétségtelenül tehetséges és kortársai között kiemelkedően intelligens főúr, aki viszont az uralkodói elvárások és a családi hagyományok hatására háttérbe fordított tényleges érdeklődésének, és a szellemi munkát, a jogi és a közigazgatási tevékenységet a tábori élettel és a hosszú várfogsággal cserélte fel, mégis jeles államférfivá, az ország közéletének egyik, ha nem is igazán meghatározó, de számottevő alakjává tudott válni.

A magyarság sorsára évtizedekig kihatott az a szomorú tény, hogy valójában a 17. század második felében jóformán nem találunk kiemelkedően jelentős magyar politikust vagy katonát. Zrínyi Miklós volt az egyetlen, aki az európai politikai konstellációba próbálta és tudta helyezni az itteni állapotokat, és azok megoldására, egy racionális politikai és katonai programot építgetett, de ennek megvalósítását megghiúsította Bécs külpolitikai ábrándja és a hadvezér korai halála. A helyére lépőknek nem volt igazi tekintésük Európára, annak hatalmi viszonyaira. Az a tucatnyi magyar főúr, aki Zrínyi halála után a magyar politikai életet megpróbálta formálni, pontosabban csak befolyásolni, olykor pedig csak egyszerűen kihasználni, sokkal inkább követte egyéni és családi érdekeit, mint a tényleges politikai kényszereket és lehetőségeket.

Koháry István sem volt kivétel. Az ő döntéseit is szigorúan a családi örökségeként kapott Habsburg-hűsége szabta meg. Nem sokat tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ebben odáig ment, hogy az uralkodóházzal azonosította a bécsi kamarillát. Nem tudunk róla, hogy akár csak egyszer is megkockáztatta volna, hogy szót emeljen a katonák és a hivatalnokok nyilvánvaló visszaélései ellen. Hiába volt a főrendiház tagja, hiába volt országos főméltóságok birtokosa, ellenkezés nélkül tudomásul vette a legkirívóbb politikai

26 Károlyi Sándor naplójában rögzítette: „...méltóságos Judex Curiae [országbíró] gróf Koháry István délelti egy s két órájában holt meg életének 83-ik esztendejében – kinek Isten irgalmazzon.” – Az általa emelt garamszentbenedeki sírboltban temették el nagy pompával április 11-én. Kecskemétet a városi tanács küldöttsége és Halápy Konstantin ferences rendfőnöki titkár képviselte a szertartáson. VÉKONY István, 1915. 24–25.

27 Ezt emeli ki Illési János is: „Mint katona bátor és kitartó volt. Hadvezéri tehetséggel nem dicsekedhetett ugyan, ennek egész kor híjjával volt, de apróbb gerillaharcokban a valóságos huszárbravúrokra képes volt.” ILLÉSY János, 1885. 48.

visszaéléseket is: az újszerzeményi bizottság létrehozását és gyakori törvénytörő működését, a fegyverváltással kapcsolatos képtelen érveket, az ország törvényeinek mellőzését és azok gyakori megsértését, az országos főméltóságok be nem töltését, az országgyűlés mellőzését, a magyarországi birtokok jelentős részének osztrák, német és olasz főtisztek kezére játszását stb. Olyannyira aulikus főúrként járt el, hogy rendkívül vallásos ember léte is a legkisebb tiltakozás nélkül eltűrte, hogy a sokszor nyilvánvalóan vagyonharácsoló idegen katonák és politikusok a magyarországi katolikus egyház legmagasabb méltóságait is sorra megsértették, olykor megalázzák, anyagi és egyéb érdekeiket súlyosan károsítják. Nem tudhatjuk persze, hogy ezt a rendkívül művelt és elmélyült erkölcsiséggel megáldott-megvert főurat Thököly szánalmas sorsa vagy a Frangepánok, a Zrínyiek, a Wesselényiek és a Rákócziak végzete gondolkodtatta-e el jobban.

Ezek alapján talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Koháry István kétségtelenül jeles tettei közül *számára* a leghasznosabb a legpasszívabb lett: hosszú várfogságában is az uralkodó iránt megtestesülő konok hűsége, és a kamarilla intézkedéseinek ellenkezés nélküli tudomásulvétele. Kétségtelen, hogy ez a kikezdehetetlen ragaszkodás lett az alapja, forrása minden feléje irányuló uralkodói kegynek, amely sorra hozta számára a lehetőségeket, és amelyeknek kiváló jelleme, korában kivételesnek számító intellektusa és emelkedett erkölcsisége révén sorra meg is tudott felelni.

IV. A földesúr

A Koháryak Szlovákiában maradt levéltára alapján egykor majd feltárható lesz a család gazdálkodása, birtokpolitikájának főbb jellemzői, ebben Kecskemétnek szánt szerepével. Ma még erről főként csak a kecskeméti levéltári anyag alapján tudunk véleményt formálni.

A már ekkor is hatalmas birtok irányításában minden bizonyos több gazdatiszt is közreműködött, mivel annak előző ura is katona lévén, a folyamatos szervezést és ellenőrzést másra kellett bíznia. Koháry István az érdemi ügyekkel minden bizonyos csak akkor találkozott, amikor Füle kapitányaként át kellett élnie, mennyire meghatározóak az új feladatkörén belül is az anyagiak, a pénzügyi feltételek. Biztosnak vehetjük, hogy a kiváló szellemi adottságokkal rendelkező, művelt és ambiciózus fiatal báró legelső teendői között lehetett a család anyagi ügyeinek felmérése, majd annak saját kezelésébe való vétele. Több mint figyelemre méltó, hogy kényszerből vállalt új életének első esztendeiben a korábbi családi uradalmaktól igen messze eső Kecskemét mezőváros többirányú szolgáltatásainak birtoklásából újabb és újabb jelentős szezletet hasított ki familiája számára.²⁸

Kecskemét mezőváros ugyanis nem régóta állt kapcsolatban a Koháry családdal. Koháry István rajongásig szeretett anyja, gróf Bosnyák Judit nővelte apjának ebben a városban lévő birtokrészéből ráeső hozományával a Koháry familia vagyonát. Ő az egykori, a város 1/8-át kitevő Bosnyák-rész harmadát kapta örökül, és ez már ekkor feljogosította a családot arra, hogy Kecskeméttől rendszeresen földesúri cenzust szedjen.

28 Hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskemét sohasem volt közvetlen földesúri irányítás alatt. HORNYIK János, 1861. II. 151–152.

Egy családi egyezség révén valójában az egész Bosnyák-részt a Koháryak birtokolták. Így a hódoltság közepén lévő egyik legnépesebb, a békésebb évtizedekben folyamatosan gyarapodó, a földesúri járandóságokat mindenkor korrektül fizető mezőváros azonnal felkeltette az ifjú földesúr figyelmét. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy a fiatal báró már 1670-ben élt az alkalommal, és tovább növelte érdekltségét a város feletti birtokjogon belül. Ekkor történt, hogy az 1668-ban elhunyt gróf Wesselényi Ferenc nádor özvegye, gróf Szécsi Anna Mária férjétől ráhagyott kecskeméti birtokát, a város 1/4 birtokrészét 12 000 magyar forint fejében a füleki várkapitánynak zálogba adta.²⁹ Ezt később soha nem váltotta vissza, így az a Koháryak birtokába került. Aligha véletlen, hogy amikor néhány évvel később újabb lehetősége nyílt e birtokrész bővítésére, ismételten élt a lehetőséggel: 1676-ban zálogba vette 4000 magyar forintért a Rákóczi familiától a város 1/16 részét is, amit ők ugyancsak sohasem váltottak vissza. Ezzel a család gyakorlatilag megszerezte a város feletti birtokjog kb. fele részét, és mivel testvérei között hosszú ideig a birtokot nem osztotta meg, hanem azt egyben kezelte, ettől kezdve annak potior (legnagyobb) földesuraként járt el.³⁰

Helyzetét még kényelmesebbé tette az, hogy ezekben a részben örökölt, részben pedig zálogként megszerzett birtokokban 1702-ben I. Lipót király megerősítette a Koháry familiát oly módon, hogy a zálogbirtokokat is örökös tulajdonukká tette. Mivel a szabadságharc alatt is a király feltétlen híve maradt Koháry István, birtokainak nagyobb részét az új államszervezet lefoglalta. Kecskeméten belüli birtokai után sem szedhette a földesúri cenzust, hanem annak felét a fejedelem Károlyi Sándornak adta, másik felét pedig a kincstár szedte be. A Szatmárnémetiben megkötött béke után érthetően visszaálltak a korábbi jogviszonyok, és az új uralkodó is megerősítette 1711-ben örökös birtokaiban a hozzá mindvégig hű Koháry családot.

*

A török hódoltság egészen különleges állapotokat eredményezett közel 150 éven át Magyarország területén, amelyek sokban eltértek a korábbi hódításaik során szerzett birtokaiktól. Az elfoglalt országrészekben a Török Birodalom defterdárái szedték az adót, katonái megszállva tartották e terület várait, erődítményeit, a kisebb falvak a különféle török tisztek hűbérbirtokai lettek, míg a jelentősebb mezővárosok szolgáltatásait a kincstár gyűjtötte be. A kádik a moszlim törvények alapján igyekeztek törvényes állapotot

29 A magyar forint ekkor számítási pénz volt, nem pedig kivet érem. A 17. században is 100 darab ezüstdénárral volt egyenértékű. Ennek a zálognak az összege akkor hatalmas értéket jelentett. Jobb megértése végett érdemes néhány adattal érzékletesebbé tenni. Egy ló ára 33 és 52 forint között változott ebben az évben. Egy ökör ára 23 forint volt. Egy juh ára 1,5–2 forint között változott. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 219–225. További segítséget jelenthet néhány foglalkozás díjazásának ismertetése. A kecskeméti prédikátor egész évi jövedelme 1677-ben 340 forint volt. Az iskolamester 140 forint értéket kapott egy évre. A mészáros 60, egy lovász 24 forintot tudott kialkudni egész éves konveciójába. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 366–369.

30 Koháry István egy ideig zálogban bírta a Wesselényiek örökségét. A Báthoryaknak 50 forint és egy aranyos végű patyolat, egy pár csizma, két sajt, a Keglevicheknek 100 forint, egy pár csizma, a Vay családnak 25 forint, egy pár csizma, a Fay családnak 25 forint, egy vég patyolat, egy karmazsin csizma, a Rákócziaknak a 25 forinton felül egy vég patyolat járt. KISFALUDY Katalin, 1992. 36. – Hornyik János monográfiájának III. kötetében egy szinte önálló tanulmányban mutatja be, hogyan alakult az egyes familiák Kecskemétre vonatkozó tulajdonjogának évszázadokon átívelő megváltása. HORNÝIK János, 1862. III.

kat fenntartani. Ugyanakkor még évtizedek múltán is megjelentek e területen a magyar adószedők, akik magyar pénzben szedték a magyar király számára az adót. A Török Birodalom kénytelen volt elszenvedni, hogy a sajátjának tekintett jobbágyságok szekerezni járjanak a magyar végvárak megerősítéséhez, a magyar királyság területén élő földesurak változatlanul jogot formáljanak birtokaikra, hogy jobbágyaiktól szedjék a földesúri cenzust, a katolikus egyház szedje a tizedet, és az érdemi ügyekben a magyar törvények alapján hirdessenek a bíróságok ítéletet. A három kontinensre kiterjedő óriási birodalom kénytelen volt eltérni, hogy – példa nélkül állóan – a három részre szakított Magyarország jogilag sosem mondott le elvesztett részeiről, a hódító jelenlétét mindvégig jogosulatlannak, bitorlónak és átmenetinek tekintette.

Ily módon a hódoltságban lévő mezővárosaink és falvaink kettős adóztatás alatt álltak, a királyi országrészekkel szemben kétszeres, olykor többszörös adózásra és különféle szolgáltatásokra voltak kötelezve. A magyar főurak minden időszakban pontosan tudták milyen jogok illetik meg őket, és ennek megfelelően jártak el. Kecskemét urai is könyörtelenül behajtották a városban az összes kötelezettségét. Sőt, amikor Wesselényi Ferenc nádor halála után, végrendeletének megfelelően, özvegyének eljuttatta a város a neki járó 800 ezüsttallért, öccse, Wesselényi Pál azon a címen, hogy az örökség fele neki jár, változatlanul a városban követelte részét. Amikor pedig az jogtalannak tartva ezt nem fizetett, katonasággal jelent meg a városban, és addig élösködött itt seregével, míg a város két év úri adójának összegét keservesen össze nem gyűjtötte, ki nem fizette, és bőségesen meg nem ajándékozta. Önkényeskedése addig fajult, hogy megduplázta a neki járó évi összeget, majd négy évre előre aranyban követelte azt a várostól. Tekintettel arra, hogy Koháry István időközben Szécsi Annától zálogba vette a város rá jutó részét, valójában neki volt birtokjogi vitája Wesselényivel, mégis Kecskemétnek kellett kettőjük nézeteltérése miatt szenvednie. A várossal szembeni méltányosságra egyik főúr sem gondolt!

Egyébként is azt figyelhetjük meg, hogy 1660–1670-es években a központi hatalom gyengeségét kihasználva a magyar földesurak egyre nagyobb követelésekkel álltak elő a hódoltság alatt lévő birtokaikon jobbágyaikkal, mezővárosaikkal szemben. Amikor 1676-ban Koháry István öccsével, Imrével együtt úgy ítélte meg, hogy a Kecskemét feletti birtokjognak a felét családja megszerezte, váratlan dologra határozta el magát: Nyéki Gábor személyében olyan embert küldött a városba, akinek az lett a feladata, hogy helyben képviselje a főúr érdekeit. Eljárása még formai szempontból sem volt megalapozott, és korábban Kecskeméttel szemben egyik földesúr sem élt ezzel a lehetőséggel. Tehát az újdonsült földesúr a város egyik régi kiváltságát, évszázadokon át érvényesített, szerzett jogát sértette durván meg. Valójában a mezővárosban kibontakozott belső társadalmi-vagyoni ellentétet igyekezett kihasználni befolyásának növelésére. Oly módon akart a több ezer lakosú, régi kiváltságokkal rendelkező hódoltság alatti oppidummal szemben eljárni, mintként azt a felvidéki, néhány tucat családból álló jobbágyfalvaival tette.

Hamarosan tapasztalnia kellett, hogy rendkívüli hatalommal felruházott megbízottja, Nyéki Gábor valójában egy kalandor, aki az előző években a város jegyzőjeként megismerte az itteni viszonyokat, és egyéni érdekszerzésből hajlandó volt mindenről tájékoztatni és félretájékoztatni a fiatalon rendkívüli hatalomhoz jutott ambiciózus főurakat. Bár Kecskemét évszázadok óta rendelkezett a polgárai feletti bíraskodás jogával, sőt a 15 éves háború óta gyakorlatilag a pallosjog értelmében főbenjáró ügyekben is sorra dönthetett, a két Koháry a városnak ezeket a kiváltságait teljességgel figyelmen

kívül hagyta. Imre báró bátyja hozzájárulásával ezer arany büntetése alatt megkövetelte, hogy „Legkisebbik Törvényetek szolgáltatása, Amicabilis compositio [peres ügyek barátságos lezárása], Testamentumok tételek, Esküttesések”, tehát még a legegyszerűbb jogi aktusok alkalmával is jelen legyen képviselője, és csak annak hozzájárulásával hozhassanak döntéseket. Mivel pedig a felfuvalkodott Nyéki rendkívül népszerűtlen lett, és a vele szemben megnyilvánuló ellenszenv miatt urainál panaszkodott, a főúr az egész lakossággal szemben súlyos retorziót helyezett kilátásba: „...ha valaki Várostokban Szubasának fogja Török módon nevezni, felhozatom azt, akárki légyen, a kiket Várostokban fog okozni, és fen marad nálatok emlékezeti törvényes büntetésének ... panasza hozzám ne jöjjön, hogy ez eránt a fellyebb meg írt büntetésemet elkerülhessétek.” Tekintettel arra, hogy a város éppen az előző évben tapasztalhatta, hogy a lényegesen kisebb hatalommal rendelkező Wesselényi Pál is milyen kíméletlenül beváltotta fenyegetéseit, érthetően nem szegülhetett nyíltan szembe leghatalmasabb főuraival.³¹

A két Koháry nyers és a város történetében mindaddig példa nélküli fellépése révén valójában nemcsak a város több évszázados autonómiája, hanem a korábbi századokban szerzett birtok- és földhasználati joga is közvetlen veszélybe került. A Koháry testvérek, nem lehetetlen, hogy Nyéki Gábor sugallatára, teljesen önkényesen megkérdőjelezték a város polgárainak szabad határhasználati és földfoglalási jogát, és a földesurak közvetlen döntési jogkörébe kívánták azt vonatni. Így a régi kiváltságaira méltán büszke Kecskemét évszázadokon át megszerzett jogainak többségét elvesztette volna!

Hornyik János, a város kiváló történésze is, aki az esetek többségében igen elismerően nyilatkozott Koháry István személyéről, úgy ítélte meg: „...Ha e két rendeletnek az akkori gondos előjárók vakon engedelmességek, nemcsak az élő nemzedék birtokos osztályát megrontják, de késő ivadékokat is örökös jobbágyi sorsra, legszorosb földesúri hatóság s úrbéri szolgálat alá juttatják, elannyira, hogy a községi hatóságnak még csak árnyéka sem marad...”.

Mivel a nyílt ellenállás nem vezethetett eredményre, a város tisztségviselői a jogi érvelés és az ajándékozás eszközeivel igyekeztek időt nyerni. Összegyűjtötték és felküldték ugyan Fülekre a városban fellelhető birtokigazolásokat, de időközben Koháry István és Imre is meggyőződött arról, milyen szerencselovag közreműködését vették kétes vállalkozásukhoz igénybe. Makacsságuk és mohóságuk mégis számottevő károsodást eredményezett a város korábbi kiváltságait illetően: az oppidum jogszolgáltatási körét, lehetőségeit alaposan megnyirbálták. Ezért később súlyosabb ügyek esetén a város lakói kénytelenek voltak Fülekre, majd Nógrádra menni a földesúri szék elé. Csak a hódoltság felszámolása után tartották itt helyben az úriszéket. Azt viszont a város elérte, hogy ebben a helyi tanács is részt vehessen.

Kohárynak a várossal szembeni eljárása már csak azért is teljesen jogtalan volt, mivel a feudális jog szellemében is a földesúrnak alapvető kötelessége lett volna, hogy vazallusait, jobbágyait és azok vagyonát megvédje. Márpedig ezt sem a török adószedők visszaéléseivel, sem a tatár csapatokkal, sem a kuruc felkelőkkel, sem a nagy létszámban kóborló rablókkel, sem pedig főúri társaival (pl. Wesselényi Pál) szemben nem tette meg! Valójában a város történetében példa nélküli követelésével gyengítette az egyébként is teljesen magára hagyott várost és annak vezetését abban, hogy számos ellenfeleivel szemben a kellő védelmet megtalálja, megszervezze.

31 HORNÝIK János, 1862. II. 151–165., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 274–277.

Szerencsére nem minden téren járt úgy el, miként a kortárs főurak. Talán a Nyéki Gábor által kezdeményezett és mindkét fél számára igen sok kellemetlenséget eredményező próbálkozásának kudarccal felérő eredménye is segítette későbbi körültekintőbb megnyilatkozásait. Koháry Istvánnak – családi hagyományait, neveltetését, erőteljes katolikus elkötelezettségét tekintve – meglepő volt az az eljárása, amit a kecskeméti kálvinistákkal szemben tanúsított. A városban jelentős vallási ellentétek után 1564-ben Végh Mihály főbíró házában az itt többségben levő katolikusok és a protestánsok képviselői egyezséget írtak alá, amely nagyon figyelemreméltó, kiegyensúlyozott békét teremtett a két fél között. Ennek értelmében a templomot egy ideig közösen használták, majd később a protestánsok az azt körülvevő falakon belül egy önálló templomot építettek fából. 1678-ban egy hatalmas tűzvész során a katolikus templom, a ferencesek kolostora és a hozzá kapcsolódó iskola is teljesen leégett, és ennek a tűznek lett martaléka a reformátusok fatemploma is.

A főúr látva azokat az áldatlan viszálykodásokat, amelyek országszerte a két vallás képviselői között dúltak, sajnálatosan és végletesen megosztották az egész magyar társadalmat, magához hívatta a város katolikus és kálvinista képviselőit. Tőlük megismerve a Kecskeméten megőrzött tisztes együttlét jogi háttérét, a hagyományok továbbvitele és megújítása mellett döntött: „...most már az égés által látogatván Isten a Várost, s mind a két edgyházak porrá égvén, úgy itélöm, sok következhető egyenetlenségnek alkalmatossága gátolódik s füstbe mégyen, ha hogy mind két résznek nagyobb és jobb s illendőbb alkalmatosságával éppülhetnek meg az szentedgyházak, a minthogy sem edgy sem más félnek nem akarván praejudiciumját, jár ott elmém, az Kálvinista Edgyháznak és kerítésének edgy olly alkalmatos helyét találljátok fel, az hol annyi darabon éppíthetné fel az Kálvinista Ecclesia maga Edgyházát, az mennyi helyen vagyon kerítésével edgyütt az Pápista Templom...”. Úgy tűnik, hogy ez esetben is Koháryban a jogász kerekedett felül. És persze a humánus is. Mivel a több mint százéves egyezés hatásosan működött, ennek szellemében járt el. Csűrés és csavarás nélkül a szinte minden téren érvényesülő paritásos elvet követte akkor, midőn a legtöbb országban súlyos politikai ütközések és háborúk forrása lett a vallási ellentét. Ezért is rendelte el levelében: „Azonban hogy az Pápisták vagy Kálvinisták edgy mással ez iránt szóbeli versengésre ne merészellenek fakadni, parancsolom ezer Arany birság alatt, mind egy, mind más renden lévők edgy mással ne versengjenek, vagy edgy más ellen való fenyegetedtzésekkel ne légyenek, Kuruczot s Törököt akár ki is úgy említsen vagy fordítson elő ezen dologban, fejével s jószágjával fog fizetni.” Bár ennek ellenére a reformátusok úgy látták, hogy a kuruc táborhoz csatlakozott Wesselényi Pál támogatását is igénybe kell venniök, ebből érdemi konfliktus nem származott. Koháry korábbi tilalma ellenére nemcsak ezt nézte el, hanem azt is tudomásul vette, hogy a töröktől is engedélyt kért a város a református templom felépítéséhez, hisz a hódoltságban e nélkül egy jelentősebb épületet nem lehetett megépíteni.³²

Aligha kétséges, hogy a még mindig fiatal főúr rendkívül bölcsen és körültekintően járt el ebben az ügyben, amikor a korábbi állapotok megőrzése mellett döntött. Azon kevés döntésének egyike volt ez, amelyben családi hagyományai és vallási elkötelezettsége lényegében nem befolyásolták. Ezen ügy előzményeinek megismerése, figyelembe vétele, sikeres és távlatos lezárása befolyásolhatta mind a soproni országgyűlésen,

32 HORNYIK János, 1862. II. 121–138.

mind a szabadságharc utáni országgyűléseken ez irányú állásfoglalását, amely a kölcsönös engedmények alapján kívánt megegyezést. Sajnos törekvése ott igen kevés eredménnyel járt.

Távolról sem volt ilyen bölcs és nagyvonalú a grófi család többi tagja, amikor közvetlen politikai vagy anyagi érdekeiről volt szó. Amikor a német katonaság beszállásával és visszaéléseivel szemben Kecskemét lakosai védelmet kértek az uralkodó kegyét bőven élvező főuraktól, a válasz nyers, és elutasító volt: „vagy nehéz vagy könnyű, annak csak meg kell lenni, ha késedelmeskedtek annak véghez vitelében, kár követ érette benneteket.”

Ezeket a tényeket azért kell felsorolni, mivel a Koháryval kapcsolatos irodalom Hornyik János egyik, rá nézve igen kedvező kitételét emelte ki előszeretettel és csaknem kizárólagosan: „...Jobbágyainak valóságos atyja volt; azért szerették is őt rendkívül. Így kecskeméti jobbágyainak adóját soha feljebb nem emelte...”. A Hornyikot idézők a történésznek Koháry Istvánnal kapcsolatos kevésbé hízelgő megnyilatkozásairól pedig rendszerint hallgattak. Itt nem árt kiemelni, hogy a korabeli földesurak „atyai gondviselésére” utaló kitételeket nem szabad a szavak mai értelmében felfogni. Egyrészt jószerezivel csak a kor sajátos szófordulatáról van szó, másrészt pedig látnunk kell mögötte azt, hogy az *atyai* gondoskodással szemben mindig a *gyermeki* alávetettség, sőt kiszolgáltatottság áll. A főúr leveleiben megmutatózó atyáskodása ellentmondást nem tűrő jobbágyi alázatot követelt. Ráadásul, a Kecskemétnek küldött levelek kegyes gondoskodást sugalló hangvétele is csak az első sorokat hatotta át, tehát egy tipikusnak mondható manírról, szófordulatról beszélhetünk. Ezen bevezető formulák után korára jellemzően kissé kenetteljesen ugyan, de a legtermészetesebb formában tesz úgy a főúr, mintha legnagyobb mezővárosa mindig is csekélyke felvidéki falvaival egyenlő sorba tartozna, évszázadok óta a kezelésében lett volna, és a leghatározottabban követel magának egy sor olyan jogot, amelyekkel a város földesurai vagy soha nem rendelkeztek, vagy már évszázadokkal korábban megszerezték, megvásárolták elődeiktől Kecskemét lakosai. Nem akarta tudomásul venni, hogy az ország legnépesebb mezővárosa már több évszázadon át a törvényes keretek között gyakorlatilag teljesen önállóan irányította saját sorsát.

Buda visszafoglalása és a török kiűzése után a magyar nemesség amilyen hévvel tette szóvá azokat a sérelmeket, amelyeket az udvartól és a kamarillától elszenvedett, éppoly igyekezettel újíttotta meg jobbágyai és mezővárosai feletti hatalmát, valódi és sokszor csak vélt jogait. Mindent megtett annak érdekében, hogy a Mohácsot követő több mint másfél évszázad alatti szerény társadalmi fejlődésnek kisebb-nagyobb részeredményeit felszámolja, illetve kisajátítsa. Miközben a bécsi udvar által létrehozott bizottságok Kecskemétet megfosztották Szentlőrinc és Pusztaszer birtoklásától, a nemesi vármegye évtizedeken át hatalmas összeg kamatainak fizetésére kényszerítette, a Koháryak 1693-ban peres úton szerezték meg maguk számára a város pallosjogát, amit ettől kezdve ők gyakoroltak.³³

Különösen nyerssé és erőszakossá vált Koháry Istvánnak Kecskeméttel szembeni fellépése és eljárása, miután 1702-ben a korábbi zálogbirtokait I. Lipót örökös tulajdonává tette. Kecskemét lakossága a Bécs ostromát követő két évtizedes csaknem folyamatos háborúskodás alatt a gazdasági összeomlás szélére jutott: a rablás határán álló állami adóztatás, a német és osztrák tisztek botrányos zsarolásai és rablásai, a tatár és a török

33 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 274–278.

segédszervezetek ismételt dúlásai, a kuruc katonák és tisztek, valamint a város földesurainak, köztük a Koháryaknak évről évre történő kíméletlen követelése, a természeti csapások és a közbiztonság teljes hiánya miatt. Ez idő alatt, amikor a város bírái és tisztviselőit többször is rabságra vetették, hol a törökök, hol a kurucok szedték a túsokat, Kohárynak eszébe sem jutott, hogy jogainak érvényesítése végett itt saját emberének az életét kockáztassa. Még kevésbé az, hogy ezekben a keserves esztendőben anyagi vagy politikai segítséget nyújtson, akár csak kisebb engedményeket tegyen Kecskemétnek! Még tanácsokkal, biztató szavakkal sem sietett a szinte naponként válságos állapotok közé jutó város segítségére. Amikor viszont a viharok elmúltak, a város ajándékokkal, súlyos terhek felvállalásával rendezte a hadsereggel, az állammal, a megyével és több földesurával korábban felmerült ellentéteit, súlyos anyagiak árán ismét visszaszerezte korábbi autonómiájának csaknem egészét, és megindulhatott volna a békés gyarapodás útján, akkor lépett fel Koháry István 1703-ban újabb követeléseivel. Egy hosszú levélben tárta fel állítólagos sérelmeit és ennek orvoslására szánt terveit. Közbelépésének indoklása jogilag sem túl jól sikeredett. Előbb megállapította: „Mint hogy Kecskemét városát sok ember lakva gyakorta történnek verekedések, lopások, tolvajlások, hatalmaskodások, s olykor paráznságok, emberölések, gonosz cselekedetek és több ezekhez hasonló kriminális állapotok, meg azért is, mert vannak olyan emberek is szép számmal, akik örökös nélkül halnak el, mások elszöknek, s bár a határban maradnak, de szőleik, házaik, mezei kertjeik üresen állanak...”. Bár a város szolgáltatásainak csupán felét birtokolta, teljes egészében magának követelte ezeket a javakat, amelyek korábban évszázadokon át a város közösségére szálltak. Mivel a gróf úgy érezte, eléggé konszolidálódott a közbiztonság ahhoz, hogy kockázat nélkül megszerezheti a maga számára a jogszolgáltatás során (büntetések után) kiszabható összegeket, továbbá a caducitást (örökösök nélkül elhaltak birtokának megszerzése), a szökött jobbágyok birtokát, és vagyonát ezekkel is tovább gyarapítja. Egy percig sem gondolt arra, hogy még az ő jogi elképzelése alapján is ennek fele a többi földesurat illette volna. Kecskemét történetében példátlan és sok tekintetben jogtalan eljárását hosszan indokolta. Közülük néhány érv és intézkedés: 1. A város bírái „restnek mutatkoznak” a Koháryak földesúri jogainak védelmében, ezért küldte emberét, Bajtay Istvánt Kecskemétre. 2. Ennek feladatává tette, hogy a bűnözőket veresse vasra, zárassa a város tömlöcébe, és citálja a földesúr széke elé. A kihallgatáson a város bírása (aki korábban maga ítélkezett hasonló ügyekben) és a nótáriusa jelen lehetett (de a város költségén a tényleges jogi aktust Bajtay végezte, az ennek során befolyt összeget pedig a földesúr kapta volna). 3. Az „istenkáromlók, szitkozódók a városházánál” érdemük szerint kapjanak büntetést (különbféle testi fenyítést), de rabságban csak akkor tarthatják őket, ha a földesúr ezt engedélyezi. 4. Az utód és végrendelet nélkül elhunyt vagyonát a földesúr öröklő. 5. A szökött jobbágyok vagyona is őt illeti. 6. A verekedést okozóktól 12 forint vérbírságot kell beszedni javára. 7. A városi tanács és a bírák segítség Bajtay István munkáját, ha valakit bezárat, a tanács vigyázzon rá.³⁴

Itt feltétlenül utalni kell arra, hogy Kecskemét már legalább három és fél évszázad óta rendelkezett a mezővárosi jogokkal. Csak a főbenjáró ügyekben kellett átengednie a bíráskodás jogát a királynak, illetve később a megyének. A hódoltság idejének nagyobb részében viszont már ezt is gyakorolhatta. Koháry István valójában ezzel az intézkedésével nemcsak Kecskemét érdekeit, hanem a feudális jogrendet is megsértette! Évi néhány

34 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 276–279.

száz forint megszerzése érdekében lerombolta a város több évszázad során keservesen kivívott jogainak sorát, és ellehetetlenítette a város vezetőit saját lakossága előtt. Egyébként igen jellemző, hogy nem azzal vádolta őket, hogy nem képesek közigazgatási és jogi feladataikat szakszerűen ellátni. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy évszázadokon át sokkal rosszabb körülmények között is ennek eleget tettek. Az igazi vádjá ellenük az, hogy nem Koháry érdekeit védik a lakossággal szemben, hanem a lakosság érdekeit vele szemben!

A grófnak Bajtay kiválasztásával sem volt igazán szerencséje. Megbízottja olyan fölényeskedve járt el, hogy heteken belül a város minden csoportján belül egyértelmű ellenszenv vette körül. Ezért a tanács úgy vélte, hogy sürgősen véleményt kell ez ügyben nyilvánítania: „Közönségesen unanimitati voto et consensu [egybehangzó véleménnyel és szavazattal] elvégezték eő K[e]g[ye]lme, hogy Nemzetes Vitézljő Bajtai István uram admoneáltassék az aránt, hogy eő Kglme az mostani ros hírekre nézve magára gondot viselleyen, az becsületes Város fel nem vállalván semmi következendő kárát, kitül Isten óllyon, ha mi lenne, és az becsületes Város ez aránt ne okoztassék, lévén előttünk az szomszédásban történt szerencsétlen Kürti eset, mely dologról M[éltóságos] G[róf] Kohári István Kglmes Urunkat s úgy N[nemes] V[itézlő] Dul Mihály Urunkat [Koháry inspektorát] is scripto tenus requirállyuk [írásban is megkeressük].” Tehát a város vezetői nyíltan felhívták a gróf figyelmét arra, hogy a szabadságharc terjedése során, a szomszédos Tiszakürtön a jobbágyok a Bajtayhoz hasonló módon eljáró uradalmi tiszteket néhány nappal korábban agyonverték, így az ő embere sincs tovább biztonságban. A figyelmeztetésnek és a tiszakürti esetnek meglett a hatása: Bajtay néhány nappal később távozott is a városból.³⁵

A szabadságharc nyolc évre merőben más gondokat aggatott mindkét fél nyakába. Koháry szándékainak megfelelően viszont 1711-ben szinte minden ugyanott folytatódott, ahol 1703-ban abbamaradt. Pontosabban, Kecskemétre nézve még rosszabbul. Ugyanis Koháry István és a város többi földesura is nyolc évre visszamenően követelték Kecskeméttől a nekik járó földesúri cenzust és az összes kötelező ajándékot. A város joggal érvelt azzal, hogy az elképesztően rossz körülmények között: a város jelentős részének ismételt felperzselése, a rácok pusztításai, a kitoloncolások, a kuruc és a labanc katonaság számára nyújtott felmérhetetlen szolgáltatások és a sorozatos rablások mellett is, a járványok ellenére, miközben a lakosság nagyobb része éveken át az éhhalál szélén tengődött, a város pontosan, évről évre kifizette a földesuraknak járó összes pénzbeli szolgáltatást, részben Károlyi Sándornak, részben pedig a szabadságharc államának. A város kétszeresen nem fizetett, mert erre képtelen volt. Végül is Koháry István és főúri társai csak akkor mondtak le követeléseikről, amikor hétévi pereskedés után az *országgyűlés döntött* úgy, hogy a város nem tartozik földesurainak.

Kecskemét és Koháry között az az idillikus állapot, amit Hornyik egy helyen felvillantott, még sokáig vagy talán sohasem alakult ki. A város korábbi kiváltságainak felszámolásáról a gróf még később sem mondott le. Mivel változatlanul ragaszkodott földesúri bevételeinek jogtalan bővítéséhez, egy 1718-ban kelt levélben kénytelen volt a város vezetése figyelmébe idézni, hogy Wesselényi Ferenc nádor (a Koháry előtti legnagyobb kecskeméti földesúr) idejében is, és „mind ez ideig” szokás volt, hogy „az városnak ház helyei, az méltóságos földesurak között meg osztva soha nem voltak, hanem

35 HORNYIK János, 1866. IV. 24.

ki ki ő nagyságok 's kegyelmek közül, maga jussa szerint szokta a jövedelmet, a város lakosaitól megvenni, és az hajdani földesuraknak végzése szerint a kinek legtöbb 's nagyobb része vagyon a városban az lakosok törvényeinek kiszolgáltatását, s a város bírának és tanácsának directióját mindenkor az szokta folytatni...”.

A felsorolt ütközések alapján kétségtelen, hogy Koháry István hosszú élete során Kecskeméttel szembeni jogait következetesen és maradéktalanul érvényesítette, sőt a városnak és lakosságának igen nagy kárára azokon több alkalommal túl is lépett, amikor annak szerzett jogait, évtizedeken át folytatott, elődei által is jóváhagyott gyakorlatát megsértette, néhány esetben pedig a központi hatalom segítségével jogi úton felszámolta. Famíliájának hatalmas vagyonát sok forrás táplálta. Ezek között Kecskemét kétségtelenül mindvégig jelentős maradt. Az írott anyag számottevő pusztulása miatt valószínűleg csak azon értékek egy részét lehet összegyűjteni, amellyel városunk lakossága évtizedeken át gyarapította a szinte közmondásossá vált hatalmas családi vagyont.³⁶ Jobbágynai nem teheték meg, hogy a földesúrról tettei és törekvései alapján alkossanak véleményt, az utókor azonban csak ezek alapján ítélkezhet!

V. A költő

Koháry Istvánt régtől fogva a magyar barokk jeles költőjeként tartja számon irodalomtörténetünk. Pedig a kor egyébként kevés verselői között inkább munkáinak számát mintsem kortársaira tett hatását tekintve lett figyelemre méltó. Azok közé tartozott, akik számottevő olvasottságuk és intellektuális igényük révén, fiatal korukban, nevelőik hatására elmélyültebben foglalkoztak mind a latin, mind pedig a magyar költéssel. Leggyakrabban olvasott költői Balassi Bálint, Rimay János és Beniczky Péter voltak. Mindhárman hozzá hasonlóan felvidéki magyar főurak. Korának talán legünnepeltebb magyar költőjével, Gyöngyösi Istvánnal, a Gömör megyei alispánnal pedig személyes kapcsolatban is állt, annak költői sikerei kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy verselni kezdett.

A főúr külső megjelenését kortársa, Kazy Ferenc feljegyzései alapján örökítette meg Bajza József: „Termete közép volt a sugár és zömök közt, tagjai izmosak, hibátlanok, kivéve jobbját, mely az egri ostromban kapott sérülés miatt kissé összezúzódtott volt. Domború, félig kopasz homlok emelkedett szemöldei felett, melyek alól egy pár kék villogású szem lövelte sugarait, orra középszerűen görbült s nem dísztelenül nagy, ajka felett honi szokás szerint pedrett bajuszt viselt, szakálát azonban gondosan borotválta. Arczán, mely férfiúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő méltóság ült. Halovány színét bizonyos gyenge, kétes pirosság deríté fel, s e szín arczán mindig egyforma volt, és semmiféle viszontagságok között nem változott. Csalhatatlan jele a tiszta, erős s magán uralkodni tudó léleknek.”³⁷

36 Talán nem árt utalni arra, hogy Koháry István az alatt a kb. hatvan év alatt, amíg Kecskemét földesura volt, nagyjából százezer forintot kapott földesúri cenzusként a város közösségétől. Ennek csak töredékét juttatta vissza jótékonykodásával, adományával a mezővárosnak. Persze arra is célszerű utalni, hogy elenyészően kevés földesúr juttatott vissza bármit is jobbágynak a törvényesen szedett földesúri cenzus összegéből.

37 ILLÉSY János, 1885. 50.

Bár korának egyik leggazdagabb főura volt, élete csendes és szerény körülmények között folyt. Nőtlen ember maradt, de rokonok, jó barátok, vendégek jelentős számban keresték fel. Őket mindenkor főúri módon látta vendégül. Maga a fogsága alatt szerzett súlyos gyomorbaja miatt igen mértéktartó volt, csak egyszerű és kevés étellel élt. Bort egyáltalán nem ivott, a dohányzáson és a feketekávé kivül semmiféle élvezeti cikket nem fogyasztott. Bútorai, ágya is puritánságra vallott: szőr vánkoston aludt, medvebőr volt a takarója. Ruházata is egyszerű: sötét posztó, amit a használat már megfakított. Viszont fiatal korától szenvedélyesen kedvelte a vadászatot és a természetet. Hatalmas birtokán ennek gyakran hódolt is.

Méltatói közül többen kiemelik, hogy valójában Koháry nem érzett magában igazi hivatást a költészetre.³⁸ Fiatalkorából még csak utalás sem maradt arra, hogy versek írásával próbálkozott volna. El kell fogadnunk azt az állítást, amely szerint fogsága tette őt költővé. A három és fél éven át tartó semmittevés kényszere közepett fizikai és szellemi elzártsága, fenyegető leépülése ellen küzdött oly módon, hogy unalma elűzése és szellemi karbantartása végett verseket formált, jóllehet azokat leírni nem volt lehetőség, mivel semmiféle íróeszközt nem kapott. Ezért ezeket kénytelen volt folyamatosan memorizálni, és csak szabadulása után vetette őket papírra, majd öreg korában, később szerzett verseivel együtt 1720-ban öt füzetben tette közzé.³⁹

A füzetek címe korára jellemzően barokkosan hosszú: *Sok óhajlás közben, Inség viselésében, éhség szenvedésében, keserves rabságban Munkács kővárában szerzett versek.*

A labanc főúr költészetét érthetően nem egységesen ítélték meg az utódok. A kuruc kor dúsan virágzó poetikája sem kedvezett népszerűségének. Bár jelentőségét kétségtelenül mindenki méltatta, eléggé visszafogott hangvételű elemzések is születtek. Az ilyen óvatos megfogalmazásokat: költészete „...a kor magyar lírájának konstellációjában is számottevőnek...” mondható, többféleképpen is lehet értelmezni. Azt viszont szinte minden méltatója elismeri, sőt kiemeli, hogy „ügyes verstechnikus”, „mind a Balassi-strófát, mind a Gyöngyösi-féle tizenkettőt hibátlanul kezeli”. Ezekkel az éreynyekkel együtt verseinek „hangulati egységéről”, moralizáló és „látomásos, allegorizáló” sajátosságairól szólnak. Újabban több egyértelmű elismerést is megfogalmaztak költészetének elemzői. Jelenits István azt emelte ki, hogy Koháry tudatosan módosította a Balassi-strófa sorait. Varga Imre úgy látja, hogy a mintegy tízezer sorra tehető Koháry-életmű a „...magyarországi udvari szellemű barokk líra betetőzése”. Ő külön is kiemeli, hogy verskompozíciója „...a költői képzelet fantasztikus jétékai, a vizionalitás és álomszerűség...” költészetének komoly értékei. Ezek alapján valóban megfogalmazható, hogy Koháry „...a régebbi irodalmunk fontos, nem elhanyagolható fejezetét írta meg...”⁴⁰ Saját költői képességének korlátait talán a kellenél is jobban kiemelte:

38 „Koháry nem érzett magában hivatást a költészetre, ha nem ismerte is a közmondást, mely szerint »poeta non fit, sed nascitur« [a költő születik...].” ILLÉSY János, 1885. 52.

39 ILLÉSY János, 1885. 56. 1791-ben Jeszenci Hankowich Miklós gyűjtötte össze költeményeit és adta ki másodszorra. Uo. 73–74.

40 LŐKÓS István, 1989. 269–270.

„...A poéták között engem is ha látnak
Arrul tudom csudát nem könnyen számlálnak
Hanem inkább hiszem, könnyen megcsufolnak
Mert harangötésben nincs módgya hajdunak.

Nem tud ugyan hajdu harangot önteni
De magát mulatva jól tudja kongatni
Én is bár ne tudgyam a verset csinálni
Tudom, de azt rontva, üdömet mulatni....”

A már említett kedvelt versformáját is be tudjuk mutatni abban a két strófában, amelyben tájékoztat bennünket, mi készítette őt valójában a verselésre:

„...Untalan sohajtva s Istenhez ohajtva enyhítsük sorsunkat
Világot ösmerve s hivságát gyűlölve felejsük el bunkat
Verseket koholva s azokat faragva mulassuk magunkat...

Ugyan mégis a bút, mely is szivemre fut, mint lehet elüznöm
az mi jut elmémre szóknak betűire, feljedzem, felfüzöm
Vers koholásával, sorsom unalmával, bánatomat főzöm....”

Ezt a strófaalakzatot tehát Balassitól kölcsönözte, csak meghagyta azt régi formájában. Miként láthatjuk, a belső rímek minden sort három részre szabnak, és ezek figyelembevételével előttünk áll nagy elődjének ismertté vált kilencsoros versformája. Bár Jelenits István idézett megállapítását nincs okunk kétségbe vonni, nem kell teljesen megváltoztatni korábbi elemzőinek azt a véleményét sem, hogy formai szempontból nem törekedett különösebb változatosságra. Leginkább ezt a háromsoros formátumot követte, a legtöbbször elég kényszerű ragrímekkel a végükön.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a versek tartalma többször utal ugyan rabságára, de sem Thökölyt, sem annak várnagyait név szerint egyszer sem említi, pedig a fogságból való szabadulás után vetette ezeket papírra. Érthetően méltatlankodik ugyan rabsága miatt, de soha gyűlölködésbe nem csap át, nem kíván fogva tartóinak hasonló sorsot. Minden bizonnyal mély vallásossága és rendkívüli önfegyelme tartotta vissza ettől.

„...Éhezni nem szoktam, mást is jól tartottam s koplalás éheztet,
kenyérnek csak ize s Latorczának vize soványan tengődtet,
főtt étek szagával, még csak illatjával senki nem is értet....”

Fogságának egyhangúságába nagy ritkán csak rokonainak kezébe adott levelei vittek némi változatosságot.⁴¹ Az az (ál)hír, amely anyjának és Imre öccsének haláláról jutott el hozzá, mélyen megrendítette. Egyik legszebb versében rögzítette e fölötti fájdalmát:

41 Kohárynak nincs olyan költeménye, amely kizárólag a fogságával, ottani szenvedéseivel foglalkozna, de a legtöbb versében történik valamilyen utalás ezekre. Ez időszakból személyeket viszont sosem említ. ILLÉSY János, 1885. 59.

„... Szerelmes anyámnak és Imre öcsémnek
halálával ejté sebeit szívemnek
s fájdalmát szerezte méltó keservének,
tett mellyel engemet már holt-elevennek.

Óh Fölséges Isten! végy be irgalmadban
árvájul maradtam, vigasztalj meg bumban
fogd nekem pártomat, én árvaságomban
s te viseld gondomat rabságos sorsomban...”

Költeményeinek többsége az istenes és erkölcsi versek közé sorolható. Bár kétségtelen, hogy mélyen vallásos volt, erkölcsi érzéke fejlett és ítéleteiben mindig szigorú, ezekből a versekből mégsem sugárzik az igazi átélés. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a barokk költők, művészek alkotásait sokkal inkább a tanult, mintsem a személyesen átélt motívumok alakították. Számukra kötelezőbb volt egyfajta kifejezési forma, manír, mint a személyes élmény. Minden bizonnyal Koháryról is elmondható, hogy nem az átélés nyomán sarjadt benne az önkifejezés kényszere, hanem csupán az említett állapota készítette arra, hogy Istent kérlelve valamilyen verset formáljon, illetve ahogyan ő mondta: koholjon. Ehhez alapul sokkal inkább bőséges vallásos ismeretanyaga, mintsem tényleges vallásos élménye szolgált.

„... Megne utáld, kérlek te bűnös szolgálodat
s fogadd vissza hozzád tékozló fiadat
aklodon is vedd bé tévelygő juhodat
rühes voltában is meghallja te szódat...”

Az ismételten visszatérő mulandóság motívum, az aszkézisnek és a halálképnek gyakori emlegetése lehet ugyan saját lelkiállapotának az eredménye is, az viszont kétségtelen, hogy a kor igen megszokott, csaknem kötelezően visszatérő témája volt.⁴²

„Óránként közelget, engem is kerülget, az keserves halál,
Hálójában kerít, s kelepcebén terít, engem is fel talál,
az minthogy el véltem, sőt ugyan elhittem, tőlem nem messze áll...”

Hasonlókat mondhatunk el vele kapcsolatosan a barokk pompa megörökítéséről, felidézéséről. Bár maga rendkívül puritán módon élt, a dúskálás és tékozlás minden formáját kerülte, mégis kötelezőnek érezte, hogy az udvari fényűzés, az irracionálisan pompázatos lakomák, terített asztalok verseiben megjelenjenek: „...Császár madár, fogoly, s húros madár, igen szépen sütve, / Fajd s Fácán, függ ... az pálcán, aprón spékelve, / nagy a Túzok, snepf⁴³ s fűrj s pacsirtának, tálakra tetízve...” a „... gyenge abroszokra, s hímmel vart formákra” hintett virágnak a felidézése csak a gazdagság képzeté-

42 LŐKÖS István, 1989. 274.

43 Húros madár: kisebb madár, rigóféle, amelyet belsejével együtt készítettek el. – Snepf: szalonkához hasonló madár.

nek növelését szolgálta. A „...drága kő poharakban” öntött „lotombergi bor”⁴⁴, a „finum Tokai”, „mézes mályi” felsorolása csak a dúskálás mértékének a fokozását van hivatva segíteni. Maga bort nem ivott.

Miként Lőkös István elemzésében erre felhívja figyelmünket, más helyen a barokk kertkultúra látott vagy talán csak olvasott képei tűnnek fel: felidézi a „Zöld Rosmaring”, a „piros Rósa”, a „feir Liliom”, a „kék Narcissus”, a „megy színű és sárga, tellyes Ivolya”, az akkor rendkívül divatos tulipán és a kor egyéb pompás virágainak sorát.

Ezek után nem lehet meglepő, hogy a szemet gyönyörködtető barokk kertben a muszika és a szökőkutat működtető legújabb technikai fogások is választékos formában tűnnek elénk:

„...Arion⁴⁵ is ottan, mintegy musikalva,
alabastrom kőből, ki vala faragva,
s ő musikalását, az halak hallgatva,
körüle valának, éppen reá bámulva.

Bámultak miképpen, halak Arionra,
vigyáztván rendessen, musikalására,
akképpen bámultam, én a fontanára,
csuda mesterséggel, tett csinálmányára...⁴⁶

A természet szépségei iránt kétségtelenül fogékony volt, amit vadászélményei is bőségesen tápláltak.⁴⁷ Bár ifjúkorától szenvedélyes vadász hírében állt, és rengeteg élménye halmozódhatott fel az ezernyi kalandot biztosító sport üzése során, a vadakat, az őket befogadó természetet leíró versei sem tudnak igazán felmelegedni, még kevésbé feliznani emlékei hatására. Ezekre is egyfajta manír, a penzumként végzett versírás egyhangúsága a jellemző.

„Ezúton sétálva mentem a vadkertben,
Volt sok szarvas melyben, egynéhány seregben,
Sétáltak falkástul dámvadak egy völgyben,
S járt a nyúl és róka ott lévő ligetben;

Melynek mély árkában vala berekesztve
Különb csoportonként a farkas és medve,
Nyalta maga talpát a medve bömbölve,
Futkosott a farkas ordítva s ügetve.”

44 Lotombergi bor: bajor különlegesség.

45 Arion: leszboszi dalköltő, akit – Hérodotosz története szerint – kapzsi tengerészek dobtak a tengerbe, hogy dalversenyen nyert kincseit megszerezzék, ám életét a dalára összesereglett delfinek megmentették.

46 LŐKÖS István, 1989. 275–277. – Fontana: szökőkút.

47 Miként már utaltunk rá, Koháry szenvedélyes vadász volt. Egyik költeményében név szerint is felsorolja vadászóhelyeit, melyek között található a Mátra, a Fátra, a nyitrai, a bozítai, a ragyóci, a püspöki erdőség, Balog, Cövek és több más falu határa. Név szerint is említi vadásztársait, akik nagyjából a környékbeli főurak közül kerültek ki. ILLÉSY János, 1885. 64.

Kizárólag kora szokásaival magyarázhatjuk, hogy e vadak becserkésztésével, természetükkel, szokásaikkal kapcsolatos ezernyi élménye, megfigyelése helyett egy vadaspark kissé könyvívű leírását választotta.

Bár őszinte hazafiságához nem férhet kétség, hisz kevesen utálták nálánál jobban a törököt, kevesen is voltak, akik ellenük többet harcoltak volna, mint ő, és gyerekkorától meggyőződése volt, hogy a magyarság minden bajának a török volt az oka, többéves várfogsága pedig csaknem mártíromságához vezetett, mégis ez az érzése sem tudja igazán átfűteni verseit.⁴⁸ Hiányzik belőlük minden indulatkeltő, mozgósító hangvétel, kép, felszólítás vagy jelző.

„...Török adájának, terhét igájának miolta felvette
öszton ostor járom, mely nékem is károm forognak előtte
régii titulussát s ahoz való jussát immár elvesztette...”

Ha egy csekély átélés be tud törni egy-egy strófában a nála megszokott monotóniába, az rögtön kiemelkedővé válik:

„Mi édes hazánknak, romlott országunknak, tekintsük meg sorsát,
az előtti fényét, dicsősége színnyét s mostani romlását,
győzedelmes voltát, szabadsága fogytát s végső pusztulását.

Ah nehéz mondanom, méltó megsiratnom, oda van virágunk
dér azt elsütötte s már kóróvá tette, oda szabadságunk,
csonkula s elromla s rólunk mind lehulla régi méltóságunk...”

Ezen korlátok ellenére a főúr költői eredményeit az utókor mindenkor méltányolta. Ha nem is olvasták túl sokan,⁴⁹ halála után több mint fél évszázaddal is tisztelettel adóztak iránta legnagyobb mezővárosának hivatalnokai is. 1793-ban a Balogon lévő Koháry-birtokon figyelt fel Ladányi Gergely, a város akkori főjegyzője, aki később főbíró is lett, egy nagy, vallásos témájú képre, és feljegyezte az alatta lévő könyörgést:

„Meg szabadult Péter maga Tömlöztébül.
Dániel Profeta Oroszlány Vermébül.
Az Három Ifju égő Kementzebül.
Jonas Profeta Tenger Örvenyébül.

Engemet is Isten Munkáts Kő Várából
Lábaimnak nehéz fel vert nagy vasából
Hosszu rabságomnak nyomoruságából
Szabadított mintegy ezer Halnak Gyomrából.

48 Ezt állapítja meg egyik legelső életrajzírója is: „Kohárynál tulajdonképpen hazafiui költeményekre nem akadunk, talán egyetlen egy verse képez kivételt, az melynek czíme: »Magyarországnak elveszett szabadságán s Török igájában esett sorsán jaj igen méltó keseregнем.«” ILLÉSY János, 1885. 65.

49 Koháry nem volt kedvelt költő, műveit kortársaival szemben kevésbé forgatták és nagyon ritkán adták ki. Ily módon közvetlen hatása sem lehetett jelentős.

Mellyért adok hálát az élő Istennek.
Igaz tiszta szivbül eő Sz. Fölségének.
Hozzam meg mutatott ingyen Kegyelmenek
Áldás és Dicsősség legyen Sz. Nevének.

Volt van is reményem Isten Irgalmában.
Mindenütt mindenkor mostoha sorsomban.
Lészen Gondviselőm minden Nyavalyamban.
Meg tart halalomig Kegyes Oltalmában.

Életemnek pedig el folyván Orája,
Engemet emésztő testem Nyavalyaja,
Hogy meg szünnyön tovább fejem galibaja,
Irgalma Istennek léssen nyugtatoja.”

Koháry minden költői erényeinek felsorakoztatása mellett is visszatér az a vele kapcsolatos régi megállapítás, hogy szókinccse viszonylag szegény, előadásmódja a legtöbb esetben terjengős leírás.⁵⁰ Kétségtelen viszont, hogy verseinek ritmusa többször figyelemre méltó, sőt nem ritkán magával sodró. Nem az elmarasztalás, hanem a tények tiszteletben tartása végett kell mégis megállapítanunk, hogy verseiből, éppen úgy miként egyéniségéből, hiányzik a Zrínyiben feszülő erő és tenni vágyás, mások megnyerésének és magával ragadásának képessége, a vágyott jövő megidézése.

És mégis: gróf Koháry István örökre beírta nevét a magyar irodalom történetébe. „Költészete korántsem csak többé-kevésbé sikerült bravúr, költői játék, ellenkezőleg: a magyar barokk líra utolsó fejezetének maradandó része.”⁵¹

VI. A donátor

Bár nem minden ajándék egyformán áldás, kétségtelen, hogy a bőkezű ajándékozás a legjobb eszköz ahhoz, hogy valaki az utókor tetszését meg tudja nyerni. Koháry Istvánt nyilvánvalóan tiszta és jó szándék vezérelte minden jótékonykodása során. A keménykezű, kortársai módszereit és eszközeit következetesen használó főúr hosszú életében hatalmas vagyont halmozott fel. Nőtlen lévén, leszármazottja nem lett, de fivérei számára is óriási értékeket hagyott. Adományaival már életében több alkalommal felhívta

50 „Talán a conventionalis eszmekör hozza magával, hogy költőnk nyelve nem igen emelkedik felül a közönségesen, mindennapin, választékosságot nem igen találunk nála, s csak egy két sikerültebb hasonlattal vagy igaz érzellemmel válik lendületesebbé...” – Már régi megfigyelés, hogy olykor még erényei is visszájukra fordulnak: „Nagyon szereti Koháry is, miként kortársai a közmondások beszövést, de itt is az a baj, hogy gyakran önkényesen és legtöbbször előnytelen változtatásokat tesz rajtuk...” ILLÉSY János, 1885. 71.

51 LŐKŐS István, 1989. 288.

magára kortársai figyelmét. Ezek közül kétségtelenül a kecskeméti piarista gimnázium megalapítása, a templom és a rendház felépítése volt az egyik legjelentősebb, amelyre 30 ezer forintot biztosított. Ugyancsak Kecskeméten, a katolikus ispotály számára több mint ezer forintot hagyott, amelynek kamatából évenként tudták segélyezni a leginkább elesetteket. Aligha kétséges, hogy ezek a döntései voltak hosszú életének minden kritikát kiálló tettei. Ezeket csak tetézte azzal, hogy Debrecenben, a „kálvinista Rómában” is 31 növendék tartására alkalmas konviklust hozott létre.⁵²

Végrendeletében is hasonló bőkezűséggel járt el a katolikus egyházzal szemben: több mint félmillió forintra rúgó összeget hagyott iskolák alapítására, szerzetesrendekre, szemináriumokra és szegények menhelyeire. Külön is érdemes kiemelni, hogy ezek között van a szegény tanulók gyámolítását szolgáló valóban fejedelmi ajándék: 111 333 forint. Tehát adományain belül a kecskeméti iskola alapítására szánt összeg távolról sem volt a legnagyobb. Mégis ez az összeg, ez a gesztus még akkor is rendkívüli, és méltán emeli azok közé, akik legtöbbit tettek Kecskemét szellemi és kulturális életéért, ha figyelembe vesszük, hogy e korban ez a tette nem volt egyedülálló. Minden elismerést megadva ezen elévülhetetlen érdemeinek, utalnunk kell arra, hogy nemcsak a katolikus egyházi főurak között található több is, akik hasonló alapítványokat tettek (pl. Pázmány Péter nagyszombati egyeteme, Széchenyi György érsek Koháryénál is nagyobb adományai, Eszterházy Károly egri főiskolája stb.), hanem a protestáns főurak között is számosan akadtak (pl. a Rákócziak, Lórántffy Zsuzsanna, Ráday), akik hasonlóan jártak el. Döntéseit kétségtelenül az is motiválta, hogy ellensúlyozni kívánta mind Debrecenben, mind pedig Kecskeméten a református iskolák korábban meglévő számottevő fölényét. Amikor viszont ezt a törekvését kiemeljük, egyöntetű elismeréssel kell adóznunk emelkedett szellemének, mivel felekezetét a főur nem politikai és jogi eszközökkel kívánta előnyösebb helyzetbe hozni, hanem saját vagyonának egy részével segített rajtuk, ezzel egyben az egész magyarság szellemi emelkedését is szolgálta, és sok-sok hasonló tette maradéktalanul humánus volt.

A kecskeméti piarista rendház felépítésével kapcsolatos tervéről már 1713. december 27-én kelt levelében említést tett. A nekik hagyott 30 ezer forint képezte részben a rendház felépítésének pénzügyi alapját, részben pedig a „Boldogságos Szűz Mária oltalma” alatt álló templom anyagi fedezetét. Ezek számára a városnak csaknem a kellős közepén egy hatalmas telket is rendelkezésükre bocsátott. Az alapítólevél értelmében a piaristák kötelesek voltak a rendi szabályzatuknak és az alapító szándékainak megfelelően mind a városban lévő, mind pedig a vidékről érkező fiatalokat tanítani, és főleg erényekben és jó erkölcsökben nevelni, valamint a tanulmányi előmenetelüket folyamatos oktatással biztosítani.

52 Koháry végrendeletében néhány forint híján hatszázezer forintot hagyott jótékonyági és művelődési célokra. Több szerzetesrendnek és templomnak is jutott ebből a csaknem fejedelmi ajándékból. Azt külön is érdemes kiemelni, hogy ebben a céljait és eszközeit tekintve kíméletlen időszakban, amikor a szertelen hatalomhoz jutott katonák nem kímélték sem az emberéletet, sem az anyagi értéket, a köztük évtizedeket eltöltő Koháry mentalitása merőben más maradt. A kórházaknak és a szegényeknek 47 876 forintot hagyományozott. VÉKONY István, 1915. 28–29. – Ezeknek az összegeknek vásárlóértékét akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy 1685-ben egy jegyző egész évi fizetése 112 forint, egy lovászé vagy bérese 49 forint és 60 dénár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 377. A lovak átlagára Kecskeméten 1725-ben 33 forint, egy tehén ára 15 forint és 90 dénár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 219–221.

Ezekén túlmenően a rend vállalta azt, hogy Kecskeméten, a plébániai teendőket ellátó ferences rendiek sérelme nélkül, a váci megyéspüspök rendeleteit figyelembe véve pasztorális munkát is fog végezni. A piaristák kötelezték magukat arra is, hogy a városon belül sem az alapítónak, sem a városnak, sem a lakosságnak semmiféle érdekeit nem fogják sérteni. Vállalták továbbá, hogy meghatározott időben részben Koháry István, részben hozzátartozóinak lelki üdvéért szentmiséket fognak mondani.

Az alapító előrelátóan rögzítette, hogy ezt az alapítványt a rend más településen lévő rendháza nem ruházhatja át, csakis Kecskeméten hasznosíthatja.⁵³

Végezetül meg kell állapítanunk: bár több méltatójának állításával szemben a város földesuraként nem érdemelte ugyan ki Kecskemét lakosságának őszinte háláját, donátorként annál inkább.

Éppen ezért városunknak mindenkor ápolnia kell a törökverő hadvezér, a népszerű államférfi, a jeles költő és az iskolaalapító Koháry István emlékét.

53 Koháry mind az egyházi, mind pedig a világi hatalmakkal elfogadtatta ezt az alapítványát is. VÉKONY István, 1915. 44–47.

IRODALOM

BÁCSKAI Vera

- 1965 Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest
1971 A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején.
In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából Szerk.: Bónis György és Degré Alajos. Budapest. 9–34.

BALANYI Béla

- 1968 Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig In: Tanulmányok
Kecskemét város múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét.
96–122.

BALASSA Iván

- 1968 A magyarországi faekék főbb típusai a XVIII–XIX. században. In: A Ma-
gyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967–1968. Szerk.: Matolcsy
János. Budapest. 157–193.
1990 A magyar sertéstartás történetének néhány kérdése. A Magyar Mezőgaz-
dasági Múzeum Közleményei 1988–1989. Szerk.: Pintér János. Budapest.
235–252.

BÁLINTNÉ MIKES Katalin

- 1979 Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században. In: Bács-Kiskun megye
múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 5–57.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

- 2007 Nemesi közbirtokosságok a Kővár-vidéken. Vallomások összeírás 1803-
ból. (Monumenta muzeologica 1.) Kecskemét

BÁNKÚTI Imre

- 2000 A Kiskunság a török hódoltság utolsó évtizedeiben (Dokumentumok
1667–1683) In: Bács-Kiskun megye múltjából 16. Szerk.: Tóth Ágnes.
Kecskemét. 153–170.

BÁRTFAI SZABÓ László

1938 Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest

BÁRTH János

1975 Fajsz népessége a XVIII. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 81–131.

BÁRTH János (szerk.)

2002 Kecskemét története 1849-ig. Kecskemét

BENDA Kálmán

1978 A késő-reneszánsz korának gazdasági, társadalmi és politikai összetevői Magyarországon. In: Szenczi Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. Szerk.: Csanda Sándor és Keserű Bálint. Szeged. 91–106.

BENDE László

1916 Kecskemét közgazdasági viszonyai. Kecskemét

BÉL Mátyás

1984 Magyarország népének élete 1730 táján. Szerk.: Glatz Ferenc, Wellmann Imre. Budapest

BOGDÁN István

1978 Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest

1991 Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest

BOROSY András

1983–1987 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. I–IV. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 6–7., 10–11.) Budapest

BOBROVSZKY Ida, B.

1980 A XVII. századi mezővárosok iparművészete. Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen. Budapest

BUZA János

1973 Öreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához). In: Történelmi Szemle, XVI. évf. 1–2. sz. 151–159.

1977 A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században. (Nagykőrös 1622–1682). In: Történelmi Szemle, XX. évfolyam. 1. sz. 73–106.

1984 Törökkori állattartásunk a „vadszám” és adózás tükrében. In: Századok, 118. évf. 1. sz. 3–63.

1985 Gabonaárak és áruforgalom a török uralom alatt (Nagykőrös 1626–1682.). In: Agrártörténelmi Szemle, 27. évf. 1–2. sz. 1–57.

- BUZA János–HOLOŠOVÁ, Alžbeta
 1990 Egy kecskeméti cívis nagyszombati éve 1639–1660. Századok, 124. évf. 1. sz. 109–125.
- EMBER Győző
 1946 Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest
- ÉGETŐ Melinda
 1991 Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés. Budapest
 1993 Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Budapest.
- ÉGETŐ Melinda (szerk.)
 2001 Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. (Szőlőhegyek történetének forrásai I.) Budapest
 2002 Hegytörvények forrásközlésének gyűjteménye 1470–1846. (Szőlőhegyek történetének forrásai II.) Budapest
 2006 Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). (Szőlőhegyek történetének forrásai IV.) Budapest
- ÉGETŐ Melinda–DOMINKOVITS Péter (szerk.)
 2004 Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843.) (Szőlőhegyek történetének forrásai III.) Budapest
- ERDMANN Gyula
 1991 A csabai országos vásárok létrejötte. In: Békéscsaba története. I. A kezdetektől 1848-ig. Szerk.: Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula. 620–628.
- FARKAS József
 1985 A város kereskedelmi élete és kereskedő társadalma. In: Szeged története 2. Szerk.: Farkas József. Szeged. 380–438.
- FÖRDŐS László
 1933–1934 Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén. Kecskemét.
- FÜGEDI Erik
 1957 Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. In: Történeti Statisztikai Közlemények, 1. évf. 1. sz. 43–85., 2–4. sz. 16–75.
 1981 Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest
- GAÁL József
 2003 Pásztorvilág gazdaszemmel. Gaál József intéző bugaci emlékei 1928–1936. Kecskemét

GAÁL László

1966 A magyar állattenyésztés múltja. Budapest

1978 A magyar növénytermesztés múltja. Budapest

GALGÓCZY Károly

1896 Nagy-kőrös város monographiája. Budapest

GECSÉNYI Lajos

1995 Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XII. században. In: Győri tanulmányok. Emlékkötet Győr szabad királyi városi jogállásának 250 éves jubileumára. Szerk.: Bana József és dr. Horváth József. Győr. 103–118.

GYÁRFÁS István

1870 A jászkunok története I–IV. Kecskemét

GYÖRFFY György

1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest

HANKÓ Béla

1954 A magyar háziállatok története az ősidőktől máig. Budapest

HEGYI Klára

1976 Egy világbirodalom végvidékén. Budapest

1986 A török adminisztráció és az alföldi mezővárosok. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László, Selmeczi László. Nagykovács. 307–323.

1995 Török berendezkedés Magyarországon. Budapest

2001 Az oszmán hatalom berendezkedése és működése. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest. 255–328.

HORNYIK János

1860–1866 Kecskemét város története oklevél-tárral I–IV. Kecskemét

1865 Pusztaszer, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét

1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét

2011 Kecskemét története oklevél-tárral. Az I. kötet latin nyelvű okleveleinek magyar nyelvű fordítása. Szerk.: Péterné Fehér Mária. Ford.: Szabó Attila. Kecskemét.

HORVÁTH Lajos

1995 Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése 1659-ig. Budapest

- ILA Bálint
 1940–1941 A dézsma adminisztrációja. In: Levéltári Közlemények, 18–19. évf. 223–249.
 1957 A dézsmajegyzékek mint a történeti statisztika forrásai. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Budapest. 82–118.
- ILLÉSY János
 1885 Gróf Koháry István élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány. Karcag.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
 1982 Baranyai-somogyi szökött jobbágyok Kecskeméten. In: Baranyai helytörténetírás 1981. Szerk.: Szita László. 107–113. Pécs
 1985/a Pénzforgalom és pénzürtékek alakulása Kecskeméten 1662–1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 9–146.
 1985/b Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 159–320.
 1985/c A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 321–388.
 1985/d A migráció Kecskeméten 1662–1711 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 389–434.
 1985/e Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 435–494.
 1985/f Délkelet Dunántúl szerepe Kecskemét 17. századi migrációjában. In: Baranyai helytörténetírás 1983–1984. Szerk.: Szita László. Pécs. 13–24.
 1987 Kecskemét társadalma 1770 táján. In: Levéltári Közlemények 58. évf. 1–2. sz. 105–139.
 1989/a Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében. In: Bács-Kiskun megye múltjából X. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. I. 1707. 133–182., II. 1757. 183–248., III. 1780. 249–324.
 1989/b Kecskemét közmunkaterhei 1664-ben. In: Agrártörténeti Szemle, XXXI. évf. 1–4. 148–182.
 1991 Kecskeméti szabályrendeletek I. Kecskemét
 1993 Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez (1596–1850). In: Bács-Kiskun megye múltjából. XII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 7–55.
 1994 Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850. Kecskemét
 1996 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. 1591–1711. Kecskemét
 1998/a A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei II. 1712–1811. Kecskemét

- 1998/b Jelentősebb közigazgatási változások a mai Bács-Kiskun megye területén 1848-ig. In: Bács-Kiskun megye múltjából XIV. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes. Kecskemét. 71–167.
- 2001/a A szellemi élet csírái a középkori Kecskeméten. In: Forrás, 33. évf. 5. sz. 90–96.
- 2001/ b Állattjrványok a Duna–Tisza közén a XVIII. században. In: Agrártörténeti Szemle, 43. évf. 1–2. 39–85.
- 2002/a Kecskemét története 1541-ig. In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárh János. Kecskemét. 89–171.
- 2002/b Kecskemét a kései feudalizmus korában 1686–1949. In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárh János. Kecskemét. 229–731.
- 2002/c Kecskeméti testamentumok I. 1655–1767. Kecskemét
- 2002/d Az egészségügy kezdetei Kecskeméten (1660–1850.) In: Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk.: Mészáros Kálmán. Budapest. 101–123.
- 2003 Kecskeméti testamentumok II. 1768–1781. Kecskemét
- 2005 Egy parasztcsalád gazdasági és társadalmi emelkedése. A kecskeméti Ladányiak 1648–1853. In: Bács-Kiskun megye múltjából 20. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét. 7–116.
- 2006 A növénytermesztés Kecskeméten a XVII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából 21. Szerk.: Szabó Attila, Tánczos-Szabó Ágota. Kecskemét. 7–106.
- 2007 Állattartás a Homokhátság közepén a XVII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából 22. Szerk.: Szabó Attila, Tánczos-Szabó Ágota. Kecskemét. 7–128.
- 2008 Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból. I–II. Kecskemét
- 2009/a XVII. századi mépművészeti motívumok Kecskeméten. In: Forrás, 41. évf. 4. sz. 104–108.
- 2009/b Ötödfél évszázad szellemi öröksége. In: Forrás, 41. évf. 9. sz. 102–108.
- 2010/a A mezővárosi autonómia formálódása Kecskeméten a XVI–XVII. században. In: Cumania, 25. Szerk.: Bárh János. Kecskemét. 5–140.
- 2010/b A kocsma szerepe egy hódoltságai mezővárosban. In: Forrás, 42. évf. 12. sz. 29–62.

KÁLDY-NAGY Gyula

- 1970 Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Budapest
- 1977 A budai szandzsák 1559. évi összeírása. (Pest Megye Múltjából 3.) Budapest
- 1985 A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírása. (Pest megye múltjából 6.) Budapest

KÁLLAY István

- 1972 Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Budapest

KISFALUDY Katalin

1992 Kecskemét önkormányzata. (Közigazgatás és bírászkodás) 1686–1848. (Levéltári Füzetek VIII.) Kecskemét

KLANICZAY Tibor et al. (szerk.)

1979 Hét évszázad magyar versei I. Katona- és bujdosóénekek a XVII. század végéről.

KOCSIS Gyula

1993 Az érsekújvári hídvámjegyzék (Adatok a 16. század végi élőállat kiviteléről.) In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 287–360.

2002 Kecskemét története a török hódoltság idején. In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárh János. Kecskemét. 173–228.

KOMORÓCZY György

1969 Városigazgatás Debrecenben 1849-ig. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12.) Debrecen

KOSÁRY Domokos

1965 Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából I. Szerk.: Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László. Budapest. 9–94.

KOVÁCS István

1984 A török hódoltság kora (1552–1693). In: Hódmezővásárhely története I. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig. Szerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely. 319–345.

KRUZSLICZ István

1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In: Hódmezővásárhely története I. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig. Szerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely. 347–448.

KRISTÓ Gyula

1988 A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest

KUBINYI András

2000 Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged

KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre

1853 Kecskemét és a kecskeméti puszták. Magyarország és Erdély képekben I. Pest (Hasonmás, 1980. Kecskemét)

LIPÓTY Sándor

1935 Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése.
Szeged

LISZTES László

1996 Könyvek, könyvrészletek Kecskemétről. (Válogatott bibliográfia.)
(Kecskeméti Füzetek 7.) Kecskemét

LÓRÁND Klára

1982 Népi gyógyászat és XVII–XVIII. századi feljegyzések Bács-Kiskun me-
gyében. In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. Szerk.: Iványosi-Szabó Ti-
bor. Kecskemét. 413–435.

LŐKÖS István

1989 „Üdö mulatás közben szerzett versek”. Koháry István költészetéről. In:
Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). (Stu-
dia Egriensa 9.) Szerk.: Bodó Sándor, Szabó Jolán. Eger. 269–291.

MADARASSY László

1912 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest

MAJLÁT Jolán

1943 Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdasága és társadalom-
története a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. Budapest

MAKKAI László

1961 A városfejlődés történetének vázlata. In: Vidéki városaink. Szerk.: Borsos
József. Budapest. 25–75.

1985 VI. Tájak és népek. In: Magyarország története 3/2. 1526–1686. Szerk.:
Várkonyi Ágnes, R. 1425–1460.

MÁLYUSZ Elemér

1951–1993 Zsigmond kori oklevéltár I–III. Budapest

1953 A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Ma-
gyarországon a 14. században. Szerk.: Székely György. Budapest. 128–
191.

1983 Állatkiviteli tilalmak Magyarországon a XIV. és XV. század fordulóján.
In: Agrártörténeti Szemle, 25. évf. 3–4. sz. 319–326.

MARTON Sándor

1926–1927 Képek a kecskeméti református kollégium történetéből. (Az Országos Re-
formátus Tanártestület évkönyve.) Budapest

MATOLCSI János

1968 A szarvasmarha testnagyságának változása a történelmi korszakban Ma-
gyarország területén. In: Agrártörténeti Szemle, X. évf. 1–2. sz. 1–38.

- MÉSZÁROS István
1981 Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest
- MÉSZÁROS László
1979 Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun-megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. 58–286.
- NAGY SZEDER István
1926 Kiskun-Halás város története oklevéltárral. I. Kiskunhalas [Reprint]
- NEMES Lajos
2001 Eger város önkormányzata 1687–1848. (Tanulmányok Heves megye történetéből 16.) Eger
- NOVÁK László (Ferenc)
1978 Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században. In: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. Szerk.: Novák László. Nagykőrös. 9–168.
1986/a A három város. Budapest
1986/b Mezővárosi migráció és árucseré (A „három város” példája). In: Árucseré és migráció. A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozás anyaga (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 18.) Szerk.: Szabadfalvi József, Viga Gyula. Miskolc. 71–87.
1989 A három város építészete. Nagykőrös
1994 Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig. Nagykőrös
2013 Szőlészet és borászat, borforgalom Nagykőrösön a 17–18. században. In: Agrártörténeti Szemle 53–54. évf. 1–4. sz. 41–80.
2014 A magyar településrendszer hungarikuma (A Három Város). In: Forrás, 46. évf. 10. sz. 60–74.
- OROSZ László
1990 Kecskemét irodalmi öröksége. (Kecskeméti Füzetek 2.) Kecskemét
2005 Magyar vers 1673-ból. In: Irodalomismeret, 16. évf. 4. sz. 83–84.
2006 Probationes calami (Tollpróbák) In: Bács-Kiskun megye múltjából 21. Szerk.: Szabó Attila, Tánczos-Szabó Ágota. Kecskemét. 267–300.
- OROSZ László–FÜZI László
2003 Kecskemét irodalomtörténete. Kecskemét
- PAPP László
1936 A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem közleményei a földrajz és történettudományok köréből. (Különlenyomat a II. kötetből.) Szeged

PURJESZ István

- 1958 A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében (Pest megye 1668. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen). In: Levéltári Közlemények, 28. 173–200.

RÁCZ Lajos

- 1989 A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. In: Agrártörténeti Szemle, XXXI. évf. 1–4. szám. 119–147.

RÁKOS István

- 1985 Gazdaság és társadalom. In: Szeged története 2. Szerk.: Farkas József. Szeged. 171–300.

RUSVAY Kálmán

- 1975 Kecskemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 53–80.
- 1982 A népi állatgyógyítás emlékei Kecskeméten. In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 511–576.

SALAMON Ferenc

- 1864 Magyarország a török hódítás korában. Pest (2., bővített kiadás. Budapest, 1886.)

SCHWÁB Mária

- 1939 Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban. Budapest

SOÓS Tamás

- 1964 Iskolánk története. In: 400 éves a Kecskeméti Katona József Gimnázium. Szerk.: Dömötör László et al. Kecskemét. 3–52.

SZABÓ Jolán

- 2001 Gyöngyös város önkormányzata 1687–1848. (Tanulmányok Heves megye történetéből 15.) Eger

SZABÓ László

- 1933 Kecskemét város iparos céhei. Gazdaságtörténeti értekezés. Kecskemét

SZABÓ Kálmán

- 1934 Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelésének múltja. Kecskemét
- [1936] Kecskeméti tanyák. Kecskemét
- 1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kecskemét th város múzeumának ásatásai. Budapest
- 1986 Kecskemét pásztorélete I. Juhászat. In: Szabó Kálmán válogatott írásai. Szerk.: Sztrinkó István. Kecskemét. 105–166.

SZAKÁLY Ferenc

- 1969 Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 49. Budapest
- 1972 Balázs deák, gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén. In: Agrártörténeti Szemle, XIV. évf. 3–4. sz. 356–386.
- 1981 Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest.
- 1983 Török megszállás alatt. II. XVII. század. 3. Gazdaság és társadalom. In: Szeged története 1. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged. 681–702.
- 1986 Az alföldi mezővárosok és a magyar feudális hatalom. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös. 325–342.
- 1995 Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest
- 1997 Magyar intézmények a hódoltságban. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 21.) Budapest
- 2000 Kiskunhalas a török uralom alatt. In: Kiskunhalas története. Szerk.: Ö. Kovács József, Szakál Aurél. Kiskunhalas. 303–380.
- 2001 A hódolt megye története. In: Pest megye Monográfiája I/2. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest. 329–544.

SZENDREY István (szerk.)

- 1984 Debrecen története 1. Debrecen

SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor (szerk.)

- 1863 Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból I–II. Pest

SZILÁGYI Tibor

- 1993 Szélsőségek Kecskemét időjárásában. Kecskemét
- 1999 Időjárási események Kecskeméten a XVII–XIX. században. Forrásgyűjtemény. (Kecskeméti Füzetek 10.) Kecskemét

TERENYI Éva

- 2005 Bács-Kiskun megye múltjából levéltári évkönyv 1–19. kötet repertórium. In: Bács-Kiskun megye múltjából 20. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét. 347–374.

THIRRING Gusztáv

- 1935 Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. In: Magyar Statisztikai Szemle, 5. sz. 369–381.

TRINGLI István

- 2001 Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye Monográfiája I/2. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest. 75–194.

VASS Előd

1982 Cegléd az Árpád-kortól a török kor végéig. In: Cegléd története. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre. 83–120.

VÁRKONYI Ágnes, R. (szerk.)

1985 Magyarország története 3. 1526–1686. 2. k. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Budapest

VÉKONY István

1915 Koháry István gr. élete. Tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társház és gimnázium alapítására 1715–1915. In: A Kegyes-tanítórend Kecskeméti Róm. Kath. Főgimnáziumának értesítője az 1914–15. tanévről. Szerk.: Brach József. Kecskemét. 1–64.

ZIMÁNYI Vera

1968 Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában (1550–1850). In: Agrártörténeti Szemle, X. 1–2. sz. 39–93.

1969 Sopron város húsellátása 1567-en, 1570-ben és 1593-ban. In: Agrártörténeti Szemle XI. 3–4. sz. 435–468.

1972 A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben. In: Történelmi Szemle, XV. 3–4. sz. 378–412.

1976 Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. (Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat 80.) Budapest

ZRÍNYI Miklós

1976 Vitéz hadnagy. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest

ZSOLDOS ATTILA (szerk.)

2001 Pest megye monográfiája. I/2. Budapest

WEÖRES Sándor

1977 Három veréb hat szemmel. Budapest

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Az idézett levéltári anyagok mindegyike a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárában (MNL BKML) található.

IV. 1504. Kecskemét Város Tanácsának iratai (1599–1855)

- a. Városkönyvek (1690–1699)
- c. Közigazgatási iratok (1649–1855)
- b. Tanácsülési jegyzőkönyvek (1665–1849)
- m. Összeírások (1633–1848)
- p. Dézsmával kapcsolatos iratok és összeírások (1602–1783)
- y. Vegyes iratok (1646–1855)

IV. 1508. Kecskemét Város Adópénztárának iratai (1662–1848)

- c. Adólajstromok (1662–1848)

IV. 1510. Kecskemét város számadási iratai

- a. Másodbírói számadások (1687–1848)
- i. Főbírói számadások (1668–1718)
- g. Székbírói számadások (1693–1848)

IV. 1525. Kecskeméti vonatkozású oklevelek, oklevélmásolatok gyűjteménye (1075–1836)

IV. 1527. Kecskeméti nemesség iratainak gyűjteménye (1660–1848)

IV. 1528. Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye (1657–1950)

XIV. 66. Hornyik János kecskeméti főjegyző hátrahagyott iratai (1851–1885)

XV. 4. Vegyes tárgyú iratok (díszpolgári oklevelek, diplomák, litográfiák, stb.) gyűjteménye (1632–2016)

XV. 22. Szilády Károly levéltárnok, könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései (1890–1899)

FÜGGELÉK

Pénznevek és pénzértékek

Az egyes pénzek értéke dénárban

Arany (körmöci arany): 1662 = 320, 1666 = 400, 1670 = 520, 1682 = 540, 1684 = 600,

1687 = 420, 1695 = 540, 1698 = 480

Dénár: A legkisebb névértékű pénz ezekben az évtizedekben.

Dutka: lengyel pénz, hármagaras

Forint: számítási pénz, mindig 100 dénár

Garas/öreg garas (17 krajcáros): 1663 = 26, 1667 = 30, 1676 = 36, 1683 = 40, 1686 = 30

Imperiális tallér: 1. tallér

Kongó garas: ezüstveret, értéke 30 dénár

Krajcár: 2 dénár

Lepér (török pénz): 1678 = 30, 1682 = 36

Magyar forint: 1. forint

Máriás garas: 34 dénár volt az értéke.

Oroszlányos tallér: németalföldi tallér-fajta a 16. századból

Ort: ritkán előforduló lengyel ezüstpénz

Para: török pénz, kb. 12 dénár értékű

Poltura: 1683 = 3

Rénes forint: számítási pénz, 60 krajcár

Silling: 105 dénár

Tallér (ezüstveret): 1600 = 105, 1629 = 125, 1636 = 150, 1662 = 160, 1666 = 200, 1670 = 260, 1673 = 240, 1683 = 280, 1686 = 210

Tallér (számítási-): 1686 = 180 dénár, 90 krajcár

Szusztak: lengyel pénz, értéke kb. 12 dénár

Timon: 1663 = 16, 1666 = 20

Zolota: minden bizonnyal lengyel eredetű pénz, értéke általában 90 dénár

Fontosabb mértékegységek

Akó: 30,495 pint

Átalag: kisebb, kb. 75 literes hordó

Dran: török súlymérték, kb. egy kiló

Fertály: gabonaürmérték, egy fuvar gabona negyedrésze, kb. 200 liter

Fogás: Akkora földterület, földdarab, szakasz, amennyi egyszeri nekifogással megdolgozható, vagy maroknyi, csomó.

Font: Régi súlymérték. A Magyarországon használt font 0,56 kg. Ennek 1/32-ed része a lat.

Icce: Régi ürmérték, folyadék mérésére használták. 0,85 liter. Két messzelynek felel meg.

Kila: a kila a 61,5 literes pozsonyi mérővel csaknem azonos

Köböl: Folyadék és szárazanyag mérésére szolgáló űrmérték, illetve földmérték. A 18. sz-ig országos bormérték. Országos gabonamérték. (Kassai köböl: 1630-ig 58,24 kg, utána 1715-ig 69,84 kg, azután 93,12 kg búza.)

Lat: régi súlymérték, 1,75 dkg.

Messzely: régi űrmérték, folyadék mérésére; két messzely = icce

Negyed: gabonaűrmérték, a fertály negyedrésze, két vékának felelt meg

Oka/okka: régi török mértékegység.

Törökországban 1,281 liter, Szerbiában 1,768 l; mint súlyegység 1,260 kg

Pint: régi űrmérték, folyadék mérésére: 1,4; 1,6 l. A magyar pint 1,415 liter. Az angol pint 0,58 l

Sing/róf: Általában textíliák mérésére használták: 77,71 cm

Tereh/terhő: Egy szekérrakomány (általában két hordó)

Véka: Űrmérték, főleg gabonaneműek mérésére. Általában 25–30 liter.

A fontosabb áruk értéke

(ezüsttallér = t, dénár = d)

Árpa (fertály): 1662=1 t., 1684=1,5 t., 1700= 1 t.

Búza (fertály): 1771=1,25 t., 1684=4 t., 1695= 2,1 t.

Köles (fertály): 1677=0,4 t., 1686=2 t.,

Zab (fertály): 1663=0,8 t., 1684=1,5 t., 1704=0,6 t.

Ló: 1662=12 t., 1685=18 t., 1700=19,8 t.

Ökör: 1667=10 t., 1693=10 t.

Juh: 1662=1 t., 1695=1,2 t.

Vaj (pint): 1662=0,56 t., 1685=0,58 t., 1696=0,57 t.

Hús (font): 1662=3 d., 1701=5 d.

Méz (pint): 1662=75 d., 1685=120 d., 1700=55 d.

Csizma (pár): 1663=1,5 t., 1684=1,8 t.

Aba (vég): 1663=2 t., 1684=2 t.

Fontosabb bérek

(ezüsttallérban)

Éves konvenciók:

Jegyző: 1662=34,1 t., 1667=30,6 t., 1677=41,6 t., 1685=46,1 t.

Csaplár: 1662=31,7 t., 1677=32,5 t., 1681=21,8 t.

Szakácsnő: 1662=20,4 t., 1667=21,9 t., 1682=35 t., 1690=23,8 t.

Konyhalány: 1690=14,3 t.

Háziszolga: 1662=12,8 t., 1667=15,7 t., 1685=29,2 t., 1690=11,4 t.

Lovász, béres: 1662=12,8 t., 1667=12,1 t., 1685=20,7 t.

Nyájjuhász: 1662=22,3 t., 1672=12,3 t.

Fejős juhász: 1662=16,4 t., 1682=18 t.

Sajtnyomó: 1662=11,8 t., 1684=12,6 t.

Kanász: 1690=5,2 t.

Öregbéres: 1690=20 t.

Napszámbérek:

Kaszások: 1592=20 d., 1690=15 d., 1696=20 d., 1700=20 d.

Aratók: 1685=25 d., 1686=25 d., 1687=12 d., 1694=20 d.

Szőlőműves: 1601=10 d.

A szövegben előforduló latin szavak, kifejezések

Ab antiquo: az ősi időktől	Conveniál: megegyezik
Absolvimus (absolv.): kifizetve, „kifizettük”	Conventio (konvenció): munkaszerződés, szegődmény
Absque: nélkül	Convocál: behív, összehív
Accidentia: járulék	Convocatus arbiter: „fogott” bíró
Actualiter: valójában	Curia: telek, udvar, nemesi lakóépület
Addál: hozzáad	
Administrál: igazgat, kormányoz	Defalcál: fordít
Admoneál: figyelmeztet	Deliberál: határoz, rendel
Ad summum: legfeljebb	Deliberatio: határozat
Alioquin: egyébként, különben, másként	Deprehendál: megfog, rajtakap, elismer
Annihilál: megsemmisít	Determinál: határoz
Appellál: fellebez	Dica: adó, rovás
Approbál: jóvá hagy	Dicator: adóösszeíró
Arbiter: bíró, döntőbíró, választott bíró	Die ultima Mai: május vége
Arendator: bérlő	Directio: utasítás
Articulus: törvénycikk	Discessit: elszökött
	Discretio: alkalmi ajándék
Beneficium: javadalom, haszonvétel	Disponál: rendelkezik
	Dispositio: rendelkezés, intézkedés
Celebrál: szertartást végez, megtart	Disputatio: vita
Cenzus (census): adó	Dominium: uradalom
Chirurgus: sebész, sebgyógyító	
Circiter: körülbelül	Ecclesia: egyház
Colonellus: ezredes	Ecclesiasticus: egyházi
Commissarius: valamely hivatal, testület kiküldötte, megbízottja	Ellocál: kiterjeszt, kihelyez (pl. pénzt)
Committál: megbíz	Exactor: adószedő, végrehajtó
Communi veto: közös tiltás	Excludál: kizár
Compareál: megjelenik	Executio: végrehajtás
Complices: hozzájuk tartozó	Exigál: behajt
Conditio: állapot, feltétel	Exitus: kiadás
Conferál: átad, juttat, összevet	Expeditio: rendelet, utasítás, kiadmány
Confirmál: megerősít	Ex propria industria: saját munkájuk után
Congregatio: közgyűlés, gyűlés	Extendál: kiterjeszt
Conscribál: összeír	
Conscriptio: összeírás	Facit: végeredmény
Consentiál: egyetért	Fama: hír
Consultál: tanácskozik	Fassio: vallomás, örökbevállás
Continetur: egybetartva, visszatartva, „egybetartatik”	Fatens: vádlott, vallomást tevő
Contributio: adó	Fiscalis: kincstári
Controversia: perlekedés	Fiscus: kincstár
	Florenos Hungaricales: magyar forint

Gratia: jóakarát, kegy
Gratuitus labor: ingyenes munka, robotmunka

Idest: azaz

Impositio: adókiivetés

In fructibus: élőben, jövedelem, juttatás élvezetében

In genere: általában

Inmittál: beavatkozik

In persona: személyesen

Inspector: felügyelő

Instál: kér, kérvényez

Instantia: kérvény, folyamodvány

Insuper: azonfelül

Insurrectio: felkelés

Interessatus: érintett, érdekelt

Intertenentia: átmeneti tartás

In toto: teljesen

Introitus: bevétel

In universo (in universum): együttesen, közösen

Inventárium: leltár

Investigál: nyomoz, vizsgál

Irremisebiler exaqualja: kíméletlenül behajtja

Item: továbbá

Judex fori: vásárbíró

Juxta proportionem: arányosan (csökkenő mértékben)

Legalis: törvényes

Limitál: megszab

Limitatio: árszabás, korlátozás

Litentiátus (licenciátus): papírány esetén bizonyos egyházi feladatokat ellátó világi személy

Malefactor: gonosztevő

Memoriale: feljegyzés

Mendicansok: protestáns kisdíákok, akik házról házra járva köszöntőt mondtak és ezért pénzadományt kaptak

Naturália: termény

N. B. (Nota bene!): Jól jegyezd meg!

Nihil: semmi

Notál: feljegyez, leír

Notárius: jegyző

Observatio: észrevétel

Observál: megőriz, megjegyez

Obiit: meghalt

Oculata revisio: szemrevételezés

Opprimál: kényszerít

Palatinus: nádor

Pars: rész

Pascuatio, pascuál: legeltetés, legeltet

Percipiál: elfogad, elvesz

Per modum appraeciationis: az igényeknek megfelelően

Pertinentia: tartozék

Perimentum: végzés

Portio: adó, illeték

Possessio: birtok, vagyon

Possessor: birtokos

Potior: főbb

Praceptor: tanító

Praedium: telek, puszta

Praefectus: parancsnok, jószágigazgató, kormányzó

Praejudicál: érdekeit sérti, előzetesen dönt

Praejudicium: előítélet, sérelem

Praesentál: bemutat

Praeses: vezető

Princeps: herceg, fejedelem

Procurál: ellát, gondot visel

Pro intentione: tartás végett

Proponál: javasol

Protectio: pártfogás

Provideál: gondoskodik

Provisio: előrelátás, gondoskodás

Quadrans: negyed

Quantum: rendkívüli adó

Ratio: számadás
Reambulatio: határjárás
Rebellio: lázadás
Recipiál: befogad
Recognoscál: megvizsgál, elismer
Reflectál: figyelmeztet, emlékeztet, észrevételt tesz
Refractarius: engedetlen
Regestrum: jegyzék, lajstrom, lista
Relatio: jelentés
Religio: vallás
Residentia: lakhely
Restantia: tartozás, adósság, hiány
Reverentia: tisztelet
Revisio: vizsgálat

Schola: iskola
Sedecima: papi tized (tizenhatod)
Singulis annuatim: minden egyes évben
Solutio: fizetés
Solvit totum: minden kifizetve
Specificalt: jelzett, részletezett
Statutum: rendelet, végzés

Substitutus: helyettes
Succedál: következik, beáll vki helyett
Summa: összeg
Summatim: összesen
Supplicál: könyörög
Supplicans: kéregető, könyörgő
Supplicatio: kérvény, könyörgés
Surrogatus: helyettes

Taxa: adó, bér, díj
Territorium: határ, terület, birtok
Terminus: határidő
Tollál: eltöröl
Totaliter: teljességgel
Tutor: gyám

Ungaricales: magyar, magyarok
Usuál: használ
Valedictio: búcsúbeszéd
Veredarius: postakocsis
Violál: sérelmez
Voxolás: szavazás

Török szavak és kifejezések

Akse: török váltópénz, ezüstpénz, értéke a 16. században: 1 akse = 2 dénár
Alajbég: ezred méretű katonai egység vezetője, a szandzsákbég helyettese
Beglerbég: bégek bégje, a több szandzsákból álló tartományok (elájjet, vilájjet) katonai kormányzója és főparancsnoka
Besli aga: könnyűlovas, irreguláris katonai egység tisztje
Bulyogbasa: valószínűleg a „böyük basi” (a janicsár csapatvezetője) magyaros alakja
Cajmakam/kajmekány/kajmekán: helyettes, helytartó, a bég helyettese
Csauz: alacsonyabb tiszti rang, a Porta követeit, küldötteit is így nevezték
Defter: adójegyzék, amely alapján az adót beszedték
Defterdár: az adólista készítője, adószedő

Dzsizje: fejadó, a nem muszlimok fizeték muszlim uralkodójuknak
Hász/khászbirtok: szultáni tulajdonú és kezelésű földbirtok
Hasznadarja: kincstárnokféle
Hodza: tiszteletet kifejező megszólítás
Hücszet: a kádi által kiállított bírói végzés
Iszpaia: török földesúr
Janicsár/jancsár: gyalogos, zsoldoskatonája a török hadseregben
Kádi/kádia: bírósági és közigazgatási közeg, a polgári és fenyítő bíráskodás, a közjegyzői és közigazgatási teendők vezetője
Kán/cham: uralkodó a török és mongol népeknél
Kanunnámé: törvénykönyv adózásról, vámokról, illetményekről
Kihaja: helyettes
Kinnáre: mészárszékadó, vágási illeték

Murza: herceg
Nahije: a közigazgatás legkisebb területi egysége, kerület
Nazur: felügyelő
Odabasa/odapasa: a janicsáralakulat legkisebb csapatsejtjeinek tisztje
Oszpora: az akcse másik elnevezése
Rája: a török birodalom adófizető, termelő alattvalója
Szandzsák: a birodalom közép nagyságú közigazgatási-területi egysége, a magyar vármegye megfelelője. Több szandzsák alkotott egy vilajetet, több náhije egy szandzsákot. Élén a szandzsákbég állt.

Szubasa/subbasa: százados, 200–300 fős szpáhicsapat parancsnoka
Tihaja: az államtól a katonák és hivatalnokok ellátására kiutalt szolgálati birtokok közül a legalacsonyabb jövedelmet hozó birtokfajta
Vilajet/ejalet: helyhatóság, a birodalom legnagyobb közigazgatási-területi egysége, amely szandzsákokra oszlott
Zapti: őr, járőr

Egyéb régies szavak és kifejezések

Aba: vastag szövet, posztó, általánosan elterjedt, egyszerű textiltípus
Ánslogos: túlkéneztet
Árenda: bérlet
Ártány: herélt, hizlalásra fogott kan disznó
Bagaria: nyírfaolajjal cserzett, durva marhabőr
Bagazia: keleti eredetű, változatos színű és változatos célokra használt, festett pamutvászon
Bélfa: a járom része
Bokor: egy pár, azaz kettő
Bulyavászon/buljavászon: finom török patyolat
Cafrang: díszes lótakaró vagy nyeregta-
karó
Concz/konc: papíros mérésére használt mérték, száz ív
Csapláros: kocsmáros, italkimérő
Deák: tanuló, írnok
Dékány: céhmester
Déltiest: délután
Dodonai: homályos, rejtélyes
Előkötő: kötény
Emse: nőstény disznó
Fajlandis: ma már ismeretlen textilanyag neve

Fejelés: lábbeli elnyűtt fejrészének pótlása, új fejjel való ellátása
Fejtő: szövéshez, kézimunkához használt, festett pamutfonál
Föllöstököm: reggeli
Futa: gyapotból készült szövet
Garabont/darabont: fegyveres őr, katoná
Gerendely: az ekét az eketaligával összekötő rúd
Göboly: levágásra, hizlalásra szánt marha, ökör
Gyoles: finom, fehér vászon
Isztrongahajtó: kisbojtár, a fejős juhász segítője, általában fiatal gyermek
Kamuka: damasztiszövet
Kánvás: kerek formájú
Karázsia: közönséges durva posztó
Kapca: vastag harisnya, esetleg nemez-
ből készült lábbeli
Kordovány: lábbeli készítésére alkalmas finom kecske- vagy juhbőr
Kopolya: áradáskor keletkezett mélyedés vagy homokba ásott gödör, amelyben megállt víz
Ködmön: juh gyapjas bőréből készült felsőkabát
Körtvély: körte

Kufár: kereskedő
Kürdi: török eredetű, ujjatlan, bélelt mellény
Lajtman (ném.): hadnagy
Másodfű/harmadfű stb.: másodéves/harmadéves stb.
Muhar/mohar: kecskeszörből készített anyag
Mente: bélelt, zsinóros, rövid felsőkabát
Monyos ló: mén
Lóding: töltény vagy puszkapor tartására alkalmas tarsolyszerű táska
Pallag: több éven keresztül műveletlenül hagyott föld, parlag
Pápista: katolikus
Patyolat: lenből szőtt, finom, hófehér vászon
Pasztorma/pásztormány: szárított, sózott hús, vagy maga az állat, amelyből a szárított hús készült
Pozsár: ponty
Rakonca: a szekér oldalához erősíthető, felfelé álló rúd, amely többedmagával a magasra halmozott rakományt tartja
Rása: kelmefajta, textílvászon
Rudimenta: alapvető ismeret
Rúgott borjú: választási borjú

Sajtár: dongából készült edény, amelybe a tejet fejték
Salagvárda: menlevél
Sallárium: járandóság, fizetség
Skófiom: hímzésre használt arany vagy ezüst fémszál
Söre: hizlalásra szánt fiatal szarvasmarha
Söprű: borseprő, a must kiforrása után a folyadék alján keletkezett üledék
Sörjeg: söregtok hal
Sutu: szőlőprés
Szederjes: vörösen kéklő vagy hamvaskék
Szilos: korabeli elnevezés, topográfiai meghatározás, vagy a régi magyar 'szil' szóhoz lehet köze, amelyet 'hasít', illetve 'vékonyan felkapál' értelemben is használtak
Téhely: tok, tartó
Tézslafej: az ökrök befogásakor használt rúd vagy a szekérrúd eleje
Tikmony: tyúktojás
Toklyó: egy-két éves juh
Ümeg: ing
Ürü: herélt kos
Vártafa: a várban virrasztó őrségnek télire, melegedéshez való fa

Nyomdai kivitelezés: Séd Nyomda, Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits István

BÁCS-KISKUN MEGYEI
LEVÉLTÁRA